

A L G E M E E N
W O O R D E N B O E K
V A N
K U N S T E N
E N
W E T E N S C H A P P E N.
A — B.

ALGEMEEN
WOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

VOOR DEN BESCHAAFDEN STAND

EN TEN BEHOEVE DES GEZELLIGEN LEVENS,

ONDER MEDEWERKING VAN EEN AANTAL

VADERLANDSCHE GELEERDEN

BIJEEVERZAMELD

DOOR

GT NIEUWENHUIS.

A — B .

Te ZUTPHEN, bij
H. C. A. THIEME.
MDCCCXX.

V O O R B E R I G T.

Ziet hier, geachte landgenooten! het eerste deel van ons aangekondigd *Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen voor den beschaafden stand, en ten behoeve des gezelligen levens.*

Offchoon wij, in ons berigt van intekening, reeds getracht hebben, eene korte schets te geven van deszelfs voorgestelde bedoeling, inhoud, omvang en uitgebreid nut; achten wij het echter noodig, bij eene onderneming als deze, de gemelde hoofdpunten hier wat nader te ontvouwen, daar voortgelijke berigten, als losse bladen van den dag, naderhand ligtelijk verloren gaan, of ter beoordeeling van het plan eens werks, bezwaarlijk ingezien, veel minder met hetzelfde vergeleken worden. Wij gevoelen ons hiertoe verplicht, uit aanmerking van het vereerend vertrouwen, dat, blijkens de aanzienlijke lijst van intekenaren, onze Landgenooten in deze onderneming gesteld hebben. Gelijk dezelve eene openbare hulde is aan de nationale beschaving, en tevens, bij de overige volken van *Europa*, getuigen kan van de belangstelling

*

der

II V O O R B E R I G T.

der Nederlanders in het hoofddoel aller kunsten en wetenschappen — bevordering der *humaniteit*, beschaving en veredeling des gezelligen levens; — zoo is ook deze aanzienlijke lijst, aan wier hoofd het **Z. M.** onzen geëerbiedigden koning **WILLEM I**, behaagt heeft, als beschermmer van dit groot maatschappelijk doel, zich zelven te plaatsen, een sterke spoorflag voor den ijver en de eer des uitgevers, om aan dat uitstekend vertrouwen te beantwoorden, en, zoo hij al niet het ideaal der volmaaktheid zelve kan bereiken, er echter met alle krachten na te streven, en geene moeite of kosten te sparen, om aan hetzelfde zoo nabij te komen, als zulks, in den tegenwoordigen staat der volksbeschaving, kunsten en wetenschappen, mogelijk is.

De titel dezes werks wijst reeds deszelfs hoofddoel aan, als bepalende zich, inzonderheid, tot *den beschaafden stand, ten behoeve en ter veredeling des gezelligen levens*. Hierdoor onderscheidt zich hetzelfde van alle andere zakelijke woordenboeken, die hier te lande of elders zijn uitgekomen. Algemeene *Encyclopidiën*, gelijk de Fransche van **DIDEROT** en **D'ALEMBERT**, de Engelsche van **CHAMBERS**, **REES** en anderen, en de Hoogduitsche van **ERSCH** en **GRUBER**, bedoelen eene volledige, alles omvattende, bewerking van alle deelen en bijzondere artikels, die tot het wijd uitgestrekt gebied aller menschelijke kunsten en wetenschappen behooren. Zij zijn dus, uit den aard der zake, zeer groote en kostbare werken, geschreven voor allerlei standen, en over alle voorwerpen van menschelijke kennis en kunst; maar bepalen zich niet opzettelijk tot het door ons opgegeven hoofddoel.

Ons

Ons Woordenboek, daarentegen, tracht:

1. Van het geheele gebied aller menschelijke kunsten en wetenschappen — een gebied, uit dorre en vruchtbare streken, uit schadelijk en heilzaam gewas, uit donkere holen, klippen en afgronden zoo wel, als uit vrolijke en veilige landdouwen, zamengefeld — slechts dié deelen, gronden en voortbrengfels te beschrijven, welker kennis vereischt wordt voor den beschaafden mensch. En

2. Om uit het rijk des lichts, op aarde geficht, sedert de ontluiking der kunsten en wetenschappen, en uitgebreid tot op onzen leeftijd, dié licht- en warmtestralen op te vangen, welke naar de zijde des gezelligen levens gekeerd zijn, en, in de verlichting en veredeling onzer gezellige kringen, weldadig zamenvloeijen als in een brandpunt van volksbeschaaving.

3. Bovendien is dit Woordenboek *bepaaldelijk* ingerigt voor *Nederlanders*, waardoor derhalve eene bloote vertaling van het een of ander buitenlandsch werk, b. v. van het *Conversations-Lexicon*, dat, in *Duitschland*, zoo bekend als beroemd, met algemeene goedkeuring ontvangen, en bij de meeste beschaafde huisgezinnen in dâgelijks gebruik is (*), voor onze landgenooten ongepast en onvolledig zoude geweest zijn: want, schoon wij ons aanvankelijk hadden voorgenomen, eene Nederduitfche vertaling van dit beproefd, uit-

* 2

mun-

(*) Het CONVERSATIONS-LEXICON *oder Encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände*, uitgegeven te *Leipzig* en *Altenburg*, in 10 deelen, werd, in 1819, ten vijfde maal herdrukt, en heeft reeds een vertier gehad van verscheiden duizend afdrukken.

muntend werk te leveren; begrepen wij echter spoedig, voorgelicht door onderscheidene beroemde vaderlandsche geleerden, dat het *Conversations-Lexicon*, als zijnde oorspronkelijk voor *Duitschers* geschreven, voor *Nederlanders* te breedvoerig zoude zijn in hetgeen, wat *Duitschland* betreft, en tevens te onvolledig in alles, wat betrekking heeft tot de gesteldheid, natuurlijke historie, aardrijkskunde, geschiedenis, koophandel, zeevaart, volksgebruiken en andere bijzonderheden van ons vaderland. Wij verzuimden, uit dien hoofde, geene gelegenheid, om ieder vertaald artikel aan des bevoegde Nederlandsche geleerden ter beoordeeling, herziening, en, zulks noodig zijnde, ter omwerking aan te bieden. Hoe zeer nu daardoor de uitgave van dit eerste deel is vertraagd geworden, en wij deswege om verfschooning moeten vragen; ontvingen wij echter, langs dien weg, aanmerkelijke verbeteringen, en vele, geheel nieuwe, oorspronkelijke opstellen van algemeen bekende en beroemde vaderlandsche geleerden, voor wier belangstelling wij hun onzen hartelijken dank betuigen. Wij hopen, in het vervolg, de vrijheid te zullen verkrijgen, van onder ieder oorspronkelijk, of omgewerkt stuk, den naam des schrijvers te mogen plaatsen, of wel, bij ieder volgend deel, eene naamlijst dier verdienstelijke mannen te voegen, welke aan de bewerking deel genomen, en voor de onderscheidene vakken, artikels geleverd hebben.

Wat de schaal van vergelijking en afmeting betreft, naar welke de algemeene redactie, overeenkomstig den aanleg en het hoofddoel des werks, de keus der bijzondere artikels ontworpen, derzelve verhouding tot elkander, en min of
meer

meer breedvoerige behandeling, bepaald heeft; spreekt het van zelf, dat hier geene wiskundige, maar, ten hoogste, eene gepaste mensch- en oordeelkundige afmeting kan plaats hebben. Ook aarzelt de redactie geen oogenblik, hier openlijk te belijden, dat het haar veeltijds zeer moeilijk, ja, in sommige gevallen, onmogelijk geweest is, bij de menigvuldige schakeringen, zachte overgangen en onmerkbare ineenvloeiingen der bijzondere partijen en landstreken van het gebied der fraaije letteren, kunsten en wetenschappen, overal de grenzen duidelijk te onderscheiden, tusschen de eigenlijke gewesten der geleerdheid en kunsten, en het gebied der volksbeschaving en gezellige veredeling: — eene zwaarigheid, zoo natuurlijk voor den wijsgeer, die over het *betrekkelijke* dezer begrippen heeft nagedacht, als belangrijk voor den onpartijdigen beoordeelaar van den uitflag onzer onderneming. Intusschen hebben wij getracht die schaal ter bepaling en behandeling der stoffen, te ontwerpen uit het begrip en de vereischten van ware verlichting en beschaving eens volks; gelijk dezelve nog onlangs door onze verdienstelijke landgenooten, de heeren Mr. M. C. VAN HALL en C. W. WESTERBAEN, als voorzitters der algemeene vergaderingen van de Maatschappij: *Tot Nut van het Algemeen*, in de jaren 1817 en 1818, niet minder naauwkeurig, dan sierlijk, zijn ontwikkeld, en waarin verlichting en beschaving, beide, worden voorgesteld, als te berusten op zoodanige kundigheden, die den mensch bekend maken met zich zelve, met zijne betrekking tot de natuur en de menschen-wereld, tot de zinnelijke en bovenzinnelijke orde der dingen; die hem

VI VOORBERIGT.

us kunnen opleiden tot eene volledige en getrouwe volbrenging der pligten van den mensch en christen, van den huisgenoot, van den burger en onderdaan, en hem het meest geschikt maken tot dat levensgenot, waarvoor hij, in zijnen stand, berekend is. Aldus hopen wij, dat ook dit Woordenboek, onder zoodanige werken mag gerekend worden te behooren, waarvan D'ALEMBERT schreef: „ Men kan niet loochenen, dat, sedert de herstelling der wetenschappen, de uitbreiding van algemeene kundigheden in de maatschappij, ten deele, eene vrucht is van woordenboeken. (*).

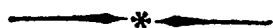
De UITGEVER.

(*) „ On ne peut disconvenir, que depuis le renouvellement des lettres, on ne doive en partie aux Dictionnaires les lumières générales, qui se sont répandues dans la société.”

N A A M-

N A A M L I J S T
D E R
I N T E E K E N A R E N
O P D I T W E R K.

De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaren
zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig
de opgave ten tijde der intekening.

ZIJNE MAJESTEIT, DE KONING DER NE-
DERLANDEN, 6 best pap.

VIII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

A

- Aa, (Mr. C. P. E. Robidé van der) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
Aa, (J. van der) R. K. Priester te Amsterdam.
Abrahams, (De Gebroeders) Boekhandelaars te Middelburg.
Acker, (M. D. van den) Med. Doctor en Notaris te Joure.
Adriani (M. J.) Pred. en Schoolopziener, voor het School-onderrichtwijzers gezelschap in het zesde distrikt der provincie Groningen, te Oude Pekel-A.
Adriani, (P.) Chr. en Vroedmeester, te Pekel-A.
Atzema, (A. J.) te Winschoten.
Alder, (J.) Procureur te Bergen op Zoom.
Amerom, (H. J. van) voor het Leesgezelschap: *ter Bevordering van Kunde en goeden Smaak*, te Arnhem.
Amez, (H. J.) te Amsterdam.
Amijot, (A. E.) op den huize Scherpenhof te Rheden, 1 best pap.
Andrau, (W. H.) Ontvanger te Aalten.
André, (L.) Kostschoolhouder te Zutphen.
Andreson, (J.) te Leijden.
Andriesen, (J. Cz.) te Amsterdam.
Anthing, Majoor Adjudant, te 's Gravenhage.
Arbon en Krap, Boek- en Kaartenhandelaars, te Rotterdam, 6 Exempl.
Arentz, (A. M. A.) Wed. van Essen, te Zutphen.
Arnzenius, (Mr. J. O.) Hoogleeraar te Harderwijk.
Arriëns, Capit. Luit. ter zee te Velp, 1 best pap.

B

- Baas, (J. de) Apotheker te 's Gravenhage.
Backer, (Mr. W.) te Amsterdam.
Backer, (W. H.) te Amsterdam.
Badon Ghijben, (J.) Ontvanger der Directe Belastingen en Stedelijke Ontvanger te Zutphen.
Bagman, (J. W.) te Amsterdam.
Banner, (Mr. Joan) Directeur der Posterijen te Rotterdam.
Barneveld, (W. van) Lid des koninklijk Nederlandschen instituuts van wetenschappen en andere geleerde maatschappijen en Apotheker te Amsterdam, te Hattem.
Bastiaans, (A.) te Amsterdam.
Bauer, (F. C. D.) Hoofd-commies bij het Provinciale Bestuur van Gelderland, te Arnhem.
Bax, (Corn.) A. Fs. Notaris te Dordrecht.
Beek, (F. G. van) Lid der Provinciale geneeskundige commissie van Gelderland, en Apotheker te Zutphen.

Beek

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. IX

- Beek Vollenhoven, (J. van) Geheimraad, Bankier, Conful-generaal van Z. M. den koning van Pruissen en Ridder van den rooden Adelaar, te Amsterdam 1 best pap.
- Becker, (Johann Laurents) te Amsterdam.
- Beeckman, (H. M.) te Utrecht.
- Beers, (A. van) Med. Doct. en Vroedmeester, te Helder.
- Beets, (J. J.) Boekverkooper te Haarlem.
- Beijer, (E.) te Paramaribo. (Suriname)
- Beijerinck en Willemsz, Boekverkoopers te Amsterdam, 2 Exempl.
- Bel, (Pieter) te Amsterdam.
- Benthem, (S. van) Boekhandelaar te Middelburg, 4 Exempl.
- Bentinck, (W. R.) Landcommandeur der Duitfche orde enz. te Schoonheden, 2 best pap.
- Berg van Dussen, (O. W. J.) te Amsterdam.
- Bergh, (G. H. van den) Leerlooijer te Zutphen.
- Berghege, (J. H.) te Zutphen.
- Berman, Commissaris bij het Departement van Finantie te 's Gravenhage.
- Beucker Andrae, (Mr. D. H.) Griffier bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
- Bibliotheek der Stad Amsterdam. (Voor de)
- Bijland, (C. L. Gravin van) te Arnhem.
- Blanckers Pasqué, (U. J.) Secretaris der Stad Geertruidenberg.
- Bloemers, (D.) Predikant te Gorssel.
- Blokker, (H.) Chirurgijn en Vroedmeester te Andijk.
- Blomkolk, (J. E.) Procureur te Amsterdam.
- Blomman, Joh. Zn., (Bs.) Notaris te Amsterdam.
- Blussé en van Braam, Boekhandelaars te Dordrecht.
- Bode, Generaal Majoor en Directeur der 4de Artillerie Directie te Breda.
- Boelens, (H. J.) Schout te Aduard.
- Boer, (de) Kapt. bij het 4de Batt. Artill. Nat. Militie te Nijmegen.
- Bohn, (F.) Boekhandelaar te Haarlem.
- Bois, (B. du) Kommiss der In- en Uitgaande Regten en Accijnsen te Zutphen.
- Bologaro Crevenna, (J. B.) te Amsterdam.
- Bombled, (F. W.) Apotheker te Amsterdam.
- Bomhoff, (D.) Hz. te Zutphen.
- Bondam, (Mr. Pieter Christiaan) Ontvanger der Registratie en Domeinen, te Amsterdam.
- Bonekamp, (Joan Theodorus Anton) Kapelaan te Hervelt.
- Bonga, (J. van) te Amsterdam.
- Bonhomme, Generaal, te Groningen.
- Boon, (E. van der) te Noordwijk-Binnen.
- Boonen, (H.) Koopman te Dordrecht.

X NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Borch, (Generaal van der) op den huize Honsdonck.
Borch, (F. W. Baron van der) Houtvester in het tweede Jagtdistrict der Provincie Gelderland, op den huize Ulenpas.
Bosch, (A. ten) openbaar onderwijzer te Zutphen.
Bosch v. Bunschoten, (Jufvr.) te Utrecht.
Bosch, (W. D.) Lakmoes-Fabrikteur te 's Hertogenbosch.
Bosscha, (P.) Hoogleeraar te Deventer.
Boswel, (G. E.) te Amsterdam.
Bottema, (O. W.) Landbouwer te Oudkerk.
Bouricius, (R. J.) President Burgemeester te Arnhem, 1 best pap. voor de Stads Bibliotheek aldaar.
Bousquet, 1ste Luit. Ing. te Bergen in Henegouwen.
Bovens, (P. F.) Burgemeester van Maashees en Overloon.
Braauw, (W. M. de) Direct. der Regist. in Zeeland, te Middelburg.
Braconier, (A. P.) gepensioneerd Officier te Kampen.
Brak, (Arend Hendrik) te Amsterdam, 1 best pap.
Brak, (W. D.) te Amsterdam.
Brakell, (Baron F. C. van) te Druten.
Brand, (H.) Koopman te Zutphen.
Brandenburg, (C.) Boekverkooper te Zaandijk.
Brandt en Zoon, (J.) Boekverkoopers te Amsterdam.
Brants, (J.) te Zutphen.
Brants, (Geurt Menzo) eerste Procureurs Klerk te Amsterdam.
Brants, (M. P.) Lid van den Raad te Amsterdam.
Brave, (W.) Boekverkooper te Amsterdam, 2 Exempl.
Bredero Dions Zn. (C.) te Amsterdam.
Brentano, (Josephus Augustinus) te Amsterdam.
Brink, (Willem Jakob) Chirurgijn Majoor bij het regiment Husaren No. 6 te Haarlem.
Bronkhorst, (S. van) Commissaris van Politie te Arnhem.
Bronckhorst, (van) Pred. te Vierlingsbeek.
Bronstring, (J. P.) Boekverkooper te Purmerende, 2 Exempl.
Brouwer, (Mr. A.) Advocaat te Heerenveen, 1 best pap.
Brouwer, (G.) Boekverkooper te Deventer.
Brouwer, (W.) te Zeist.
Brown, (J.) Conector der Latijnsche Scholen te Zutphen.
Bruijn, (Arnout Willem de) 1ste Luit. Adjud. bij het 5de Batt. Artillerie Nat. Militie, te Namen.
Bruijn, (Mr. J. de) Burgemeester en Vrederegter te Zutphen.
Bruyn, Jr. (M. de) op Hulslen, bij Nijmegen.
Bruining, (Dirk) te Amsterdam.
Bruna, (Hendrik) Burgemeester te Veldhuizen, in het Graaffchap Bentheim.
Burgerhoudt, (Mr. J.) Lid van den Raad te Schiedam.
Burg, (D. van der) op de Fondatie te Utrecht.
Burcht van Lichtenberg, (Willem Frederik van der) te Bloemendaal.
Busch,

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XI

Busch, (J. F.) Pastoor te Eerbeek.
Buteux, (P. J.) te Goes.

C

Calkoen, (H. A. J.) Predikant te Gasselter Nieuwveen, in Drenthe.
Callegoed, (N. van) Fransch-, Hoog- en Nederduitsch Schoolonderwijzer te Arnhem, 1 best pap.
Carsten, (J.) 2de Luitenant Ingenieur te Zutphen, 1 best pap.
Casteel, (C. A. van) Burgemeester te Oostburg, Eiland van Cad-sand.
Castro, (D. H. de) te Amsterdam.
Ceuterich, (J. F.) R. C. Pastoor te Echt.
Chassot de Florencourt, (F.) te Moergestel, 1 best pap.
Chevalier, (Rodolphe le) te Amsterdam.
Chijs, (P. O. van der) te Delft.
Clarisse, (J.) Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leijden.
Cleef, (Gebroeders van) Boekhandelaars te Amsterdam.
Cloppenburgh, (W.) te Wijnaldum.
Cluwen, (Herms. Meijer) te Amsterdam.
Coets van Baggen, (J. C.) 2de Luit. bij het 1ste Regiment Kn-rassiers, Ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse, te Arnhem.
Coeverden, (Jonkheer J. W. van) te Elburg.
Coevorden, (S. J. van) gekwalific. Collecteur te Groningen.
Cooth, (L. F. W. van) Advocaat te Ravenstein.
Corbelijn, (J. J.) Boekhandelaar te Vlissingen.
Cornel, (N.) Boekhandelaar te Rotterdam.
Cors, (J. C.) te Vreeland.
Costa, (J. da) Advocaat te Amsterdam.
Costa, (Moses Gomez de la Pinja, da) te Maarsen.
Cranendoncq, (A.) Plaatfijder te Gorinchem.
Cras, (H. C.) te Amsterdam.
Cremer, (J. C.) Koopman te Arnhem.
Crok, (Pieter) te Hoorn.

D

Daalen, (Mr. H. B. van) Stads Secretaris en Notaris te Wageningen, 1 best. pap.
Dalhaus, (J. W.) te Amsterdam op het singel bij het kleereveer, No. 129.
Dalhuizen, (J.) Instituteur te Zutphen.
Dammers, (Pieter J.) te Amsterdam.
Dedel, (G.) te 's Gravenhage.
Deinfe, (Adr. van) Predikant bij de Nederd. en Eng. gemeente te Ostende.

De-

XII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Delden, Pz. (S. van) te Deventer.
Demmeni, Luitenant bij den trein van het 3de Bataillon Veld-artillerie te Maastricht.
Deutz van Assendelft, (A. A.) Lid van den Raad te Amsterdam.
Dercksen, (G. J.) namens het Natuurkundig gezelschap: *de Struik wordt eindelijk een Boom*, te Zutphen.
Derckson, (J. A.) R. K. Pastoor te Arnhem, 1 best pap.
Dibbets, (L.) Propenent bij het Provinciale Kerkbestuur te Utrecht.
Deeriks, (Pierre François) te Middelburg.
Dijk, (G. E. van) Landbouwer te Roodkerk.
Dijk, (J. van) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Zutphen.
Dijk, (W. van) te Utrecht.
Dinckgreve, (J. F.) Emeritus Predikant te Bourtange.
Dirckinck van Holmfeld, (F.) Cep. Kap. ter zee, te Zutphen.
Ditmarsch, (D. W.) te Broek in Waterland.
Doijer, (A.) Predikant te Zwol.
Doll, (Wed. J.) Boekhandelaressen te Amsterdam.
Donckerman, (F. H. L.) te Leijden.
Donk, (P.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Douker, Hz. (Dirk) Schoolhouder te Zaandam.
Doop, (P. R. den) Raad der Stad 's Hertogenbosch, 1 best pap.
Doorn, (S. v.) Onderwijzer te Ottoland en Neder-Blokland.
Dorbeck, (Thomas) te Schagen.
Draaijer, (F.) Boekverkooper te Amsterdam.
Dries, (C. van den) Boekhandelaar te Rotterdam.
Druuten, (J. van) A. L. M. Emeritus Rector, en Lands en Gemeente Ontvanger te Sneek, voor het Leesgezelschap ten zinspreuk voerende: *tot Nut en Genoegen* te Sneek.
Dussen, (F. van der) Praeceptor der Latijnsche Scholen te Zwol.

E

- Ebbinga, Wubben, (F. A.) Scholtus te Stanhorst.
Eeghen, (J. van) te Amsterdam.
Eijmaal, Luit. Kol. te Harderwijk, 1 best pap.
Eijmbergs, (L. C.) te Breda.
Eijnde, (van den) Luit. bij de 13de Afdeeling Nat. Infanterie te Nijmegen.
Eijs, (A. H. van) te Zutphen.
Ende, (A. van den) Hoofd-Inspecteur van het middelbaar en lager Onderwijs te Haarlem, 3 Exempl.
Engelbergs, (Mevr. de Wed. A.) te Noordhoorn.
Engels, (R.) Predikant te Nieuwolde.
Engeltrum, (J. N.) Stads Chirurgijn en Voedmeester te Amsterdam.
En-

Enschede en Zonen, (Johannes) Boekdruckers te Haarlem.
Ensink, (J.) Ontvanger der Directe Belastingen te Vorden.
Entink, (W. L.) Predikant te Bredevoort.
Ernst, (E.) Kapt. te 's Hertogenbosch, 1 best pap.
Esdre, (Willem Carel) te Amsterdam.
Essen, (L. van) te 's Gravenhage.
Essen, (W. van) te Nijmegen.
Estoppeij, (G. J.) te Amsterdam.
Everard, (F. F.) te Amsterdam.
Evers, (H. H.) Predikant te Hengelo.

F

F. T. te Groningen.
Fallee, (B. A.) te Amsterdam.
Falter, (Pieter Rutgardus) Kapt. bij het 5de Batt. Artill. Nationale Militie te Namen.
Febvre, (le) Advocaat te Amsterdam.
Feldmann, (D. L.) Predikant te Voorst.
Feuilleteau de Bruijn, (G. G.) te Rotterdam.
Fischer, (P. J.) Kapt. Kwartierm. der 1ste Afdeeling Infanterie te Leuven.
Fock, (C. H.) Lakenkooper te Utrecht.
Foreerst, (Mr. Cornelis van) Lid der Provinciale Staten van Noord-Holland, te Heiloo.
Forsten, (J. A.) Stads Med. Docter en Directeur van het Postkantoor te Middelburg.
Fijens, (Mr. G. L.) Advocaat te Leeuwarden.
Frank, (C. F.) Majoor, Plaats-Majoor des Stad en Vesting Nijmegen.

G

Gales, (H. A.) Subst. Officier van Justitie, te Amsterdam.
Gajmans, (Mr. A. A.) Lid der Gedeputeerde Staten van Gelderland, te Arnhem, 1 best pap.
Gajmans, (D.) Burgemeester te Arnhem.
Geurtsen, Jzoon, (J.) van Baarskamp, te Driel.
Geelhoed, (D.) Onderwijzer der jeugd te Gouda.
Gelder, (A. H. van) Leeraar der Doopsgezinden te Amsterdam.
Gelder, Schouten en Comp. (van) Papier Fabrikkanten te Wormerveer, 1 best pap.
Gerbrandts, (P. F.) Gepensioneerd Kolonel ter zee, te Veghel.
Geus, (A. de) Ingenieur van 's Rijks Waterstaat, te Breda.
Gewin, (Coenrad) Lid der *Maatschappij van Weldadigheid* te Leijd.
Gezelschap (Het) *ter oefening van het verstand, en ter verbetering van het hart*, te Maassluis.

XIV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Gezelschap, (het) *tot Nut en Uitspanning* te Utrecht.
Gheijn, (Mr. E. F. J. van den) Regter ter Instructie bij de Regtbank van Eersten Aanleg, te Nijmegen.
Gildemeester H. Fzoon, (H. D.) Azijnmaker te Haarlem.
Gillot, (E.) Majoor te Zutphen.
Glemmerveen, (J.) te Amsterdam.
Glimmer, (E. E. Burgklij) Vice President van de Regtbank te Amsterdam.
Glover, (J.) oud Burgemeester van Heeteren, te Driel.
Godefroij, (J. J.) te Amsterdam.
Goede, (W.) Christenleeraar te Rotterdam.
Goetsee, (N. Adr.) voor het Departement Zwammerdam en Rac-landerveen der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen*, te Zwammerdam.
Goll van Frankenstein, (P. H.) te Amsterdam.
Goor en Zoon, (C. J. van) Boekhandelaars te Nijmegen, 2 Exempl.
Goor, (J. F. van) Pastoor te Hervelt.
Gordon, (F. C.) Lid van den Raad der Stad 's Hertogenbosch.
Gorkom, (G. van) Schoolhouder te Bronkhorst.
Graaf, (H. de) Predikant te Worwershoof.
Grasveld, (C. H. van) te Zutphen.
Greijdanus, (J. P. J.) Notaris te Heerenveen.
Griethuizen, (O. J. van) Predikant te Wageningen.
Gröebel, (C. P.) te Zwol.
Groen van Weerdestein.
Gröneman, (J. L.) Koopman te Zutphen.
Groenenbergh, (R. v.) Boekverkooper te Groningen, 2 Exempl.
Groos, (C.) Onderwijzer te St. Michiels Gestel.
Groot, (H. S. J. de) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
Grootuis, (J. F.) Pastoor te Haaxbergen.
Grunebosch, (J. W.) Luitenant Colonel, kommanderende het Depôt Bataillon der 13de Afdeeling Infanterie, Ridder der militaire Willemsorde, te Arnheim, 1 best pap.
Gude, (Pieter Laurens) te Hoorn.
Gunningh, (J. H.) Papier-fabrikant te Apeldoorn.
Guysi, Kapt. Kwartierm. bij het Regim. Zwitsers no. 29, garnisoen te 's Hertogenbosch.

H

- Haan, (J. H.) Commies der 2de klasse der In- en uitgaande Regten, te 's Heerenberg.
Haaselhorst, (J.) Schout en Notaris te Obdam.
Hackfort tot de Horst, (O. G. W. J. Baron van) te Loenen, 1 best pap.

Haef-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

XV

- Haefkens, (J.) te Amsterdam.
 Haeften, (J. van) Lid der Regtbank te Heerenveen, 1 best pap.
 Hagedoorn, (H.) te Deventer.
 Hageman, (W. H.) te Amsterdam.
 Hallegraeff, (W.) Apotheker te Zutphen.
 Halteren, (A. van) te Ossendrecht.
 Happé, (H.) Notaris te Amsterdam, 1 best pap.
 Haringman, (A. G.) te Leijden.
 Hartsen, (P.) te Amsterdam.
 Hartsink, (H.) Controleur der In- en Uitgaande Regten, te Amsterdam.
 Hasselt, (Copes van) Advocaat Fiscaal voor de middelen te Lande in de provincie Gelderland, te Arnhem, 1 best pap.
 Hasselt, (Mr. J. A. van) Secretaris der Stad Zutphen.
 Hasselt, (van) Generaal Majoor, te Zutphen.
 Hazelhoff, Boekverkooper te Groningen, 2 Exempl.
 Heeckeren, (A. J. H. W. Baron van) tot Nettelhorst, Heer van Batingen, op Batingen in Drenthe.
 Heeckeren, (Mr. E. L. Baron van) Officier van Justitie, te Zutphen.
 Heeckeren van Molencaten, (E. W. Baron van) Generaal Majoor en Kommandant te Zutphen, 1 best pap.
 Heeckeren, (G. P. C. Baron van) Raad der Stad Zutphen.
 Heeckeren, (W. A. H. Baron van) te Utrecht.
 Heeckeren tot Walien, (W. R. Baron van) te Apeldoorn, 1 best pap.
 Heeckeren, (W. R. Baron van) te Utrecht.
 Heemsdaal, (W. G. van) Stads-drukker en Boekverkooper te Schiedam.
 Heemskerk, (A.) te Amsterdam.
 Heemskerk, (J. J. Bijsterus) te Amsterdam.
 Hegelmeijer, (J. S.) te Maassluis.
 Heijden van Baak, (Baron van der) op den Huize Baak, 1 best pap.
 Heldring, Predikant te Zevenaar.
 Helmcke, (W. J.) Chirurgijn te Wijk bij Duurstede.
 Hemmes, (J.) Kapt. Ingenieur, te Breda.
 Hendrix, (J. H.) te Middelburg.
 Hengst, (C. M. van) te Utrecht.
 Hennij, Kapt. bij de Artillerie te Breda.
 Herfst, (L. G.) Ambachtsheer van Alblasserdam, te Alblasserdam, 1 best pap.
 Herweijer, (B. J.) Kommies aan het Postkantoor te Arnhem.
 Herwerden, (C. H. van) Predikant bij de Nederduitsche Hervormde gemeente, en Leeraar in de Grieksche en Romeinsche Fabelkunde en Oostersche Letterkunde, aan het Gymnasium te Zutphen.

Here

XVI NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Hessel, (F.) Boekhandelaar te Heerenveen.
Hesselink, (W. F.) Wijnkooper te Zutphen.
Heutz, (J. J. A.) te Amsterdam.
Heuvel, (A. van den) Koopman te Arnhem.
Heuvingh, fung. Officier Betaalmeester bij het 3de Eskadron van het Regiment ligte Dragonders No. 4. te Venlo.
Hoeij Schilthouwer van Oostée, (Adr. van) Generaal Majoor der Artillerie in 's Gravenhage, 1 best pap.
Hoen, (A.) Kostschoolhouder te Vollenhoven, 1 best pap.
Hoet, (A. ten) Boekverkooper te Nijmegen, 7 Exemplaren.
Hoet, Jz. (C. ten) te Nijmegen.
Hoeufft, (Jacob Hendrik) te Breda.
Hofman, (J. P.) Predikant der Hervormde Gemeente te Breskens, Eilande van Cadsand.
Hoffman, (J.) Boekverkooper te Zutphen.
Hogendorp, (W. van) Directeur der Registratie en Domeinen, te Amsterdam.
Hojjer, (Mr. H. T.) Substitut Officier bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Brielle.
Holthuizen, (W. E.) te Amsterdam.†
Holtkamp, (F.) Boekverkooper te Sneek.
Honkoop, (A. en J.) Boekhandelaars te Leijden, 2 Exempl.
Hooft van Vreeland, te Amsterdam.
Hoop, (A. van der) Lid van den Raad der Stad Amsterdam.
Hoorn, (P. T. van) te Amsterdam.
Hopbergen, (B. H. van) Majoor te Zutphen.
Houtkoper, (A.) Notaris te Amsterdam.
Hoven, (J. van) Notaris en Burgemeester te Nunen.
Hovius, (L. E.) te Amsterdam, 1 best pap.
Huber, (J. L.) te Dronrijp.
Huberts, (A. F.) Pastoor te Zutphen.
Huberts, (A. N.) Kapellaan te Zutphen.
Huberts, (H.) Pastoor te Huissen.
Huberts, (H. J.) Koopman te Harderwijk.
Huberts, (J. F.) R. K. Pastoor te Huissen.
Huberts, (J. T.) Bierbrouwer, te Huissen.
Hugenholtz, (Isaac) Stads en Gasthuis-Apotheker te Amsterdam.
Hugenpoth, (Mr. J. N. W. A. van) Advocaat en Notaris van het kwartier Arnhem, te Arnhem, 1 best pap.
Hugenpoth tot Aerdt, (Mr. N. A. W. van) te Zevenaar, 1 best papier.
Huisingh, (H. V.) Boekhandelaar te Winschoten.
Huijdecoper van Nigtevecht, te Utrecht, 1 best pap.
Huijgens, (O. A. D.) te Arnhem.
Huijsman, (Mr. A. E.) Rector der Latijnsche Scholen te Brielle.
Hulst en Zoon, (Wed. L. van) Boekhandelaars te Amsterdam.

Hult-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XVII

Hultman, (Mr. C. G.) Staatsraad, Gouverneur van N. Brabant, te 's Hertogenbosch, 1 best pap.

I

Jakles, (Mr. D.) te Bolsward.
 James, (J.) Instituteur te Loenen.
 Janssen, (G.) Klerk ten kantore van den Heer J. W. Tijmens, ontvanger der Directe Belastingen van Valburg, te Ressen.
 Jansz, (A.) te Amsterdam.
 Jantzen, (C.) te Amsterdam.
 Janzen, (W. Jz.) Landbouwer te Dongjum.
 Joffer, (Pr.) te Amsterdam.
 Jolles, (J. A.) te Amsterdam.
 Jong van Rodenburgh, (Cornelius de) Schout bij nacht, te 's Gravenhage.
 Jonge, (M. J. de) Directeur van het postkantoor te Sneek.
 Jongh, (A. G. de) Veenbaas te Kortezwaag.
 Jongh, (G. T. de) Notaris te Gorredijk, 1 best pap.
 Jongh, (R. de) Onderwijzer te Stiens.
 Jongh, (W. A. de) 2de Kolonel en Chef der 16de Afdeeling Nat. Infant. Ridder van de 3de classe der Milit. Willemsorde, te Yperen.
 Jongstra, (F. A.) Procureur te Heerenveen.
 Jordens, (J. C.) Koopman te Arnhem.
 Jorissen, (W. C.) Ontvanger te 's Gravendeel.
 Immerzeel, Jr. (J.) Boekhandelaar te Rotterdam, 12 Exempl.
 Ising, (H. E.) te Zutphen.
 Isselt, (E. H. van Dam van) Heraut van wapenen der Nederlanden, te Ophemert.

K

Kaldenbach, (A. L.) Rector der Lat. Scholen te Breda.
 Kamps, Kapitein te Nijmegen.
 Kanter, (P. de) te Dordrecht.
 Karsenbergh, (A. L.) Boekhandelaar te Deventer.
 Kastele, (van de) te 's Gravenhage.
 Keidel, (C. R.) Koopman te Amsterdam.
 Kerkhof, (van den) 1ste Luit. Ingenieur, te Bergen in Henegouwen.
 Kerkhoven, (T. J.) te Amsterdam.
 Kerkwijk, (J. W. van) te Delft.
 Keth, (de) 1ste Luit. Ingenieur, te Luik.
 Keverling, (J.) Chirurijn te Oldeboom.
 Kinsbergen, (J. H. van) Luit. Admiraal te Apeldoorn, 6 best pap.
 Klahn, (L. B.) te Amsterdam.
 Klijn, (H. H.) te Amsterdam.

* *

Kloots,

XVIII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Kloots, en Comp. (A.) Boekhandelaars te 's Gravenhage, 5 Exempl.
Klover, (R. de) Evang. Luth. Pred. te Breda.
Kluiver, Albz., (Pieter) Koopman te Koog aan de Zaan.
Knotzer, (F.) Luit. Kol. commanderende het 3de Bätt. der 16de
Afdeling Nationale Infanterie, lid van het Legioen van eer, te
Meenen.
Kock, (Ph.) Kapitein Kwartiermeester bij de 13de Afdeling Nat.
Infanterie, te Arnhem.
Kock Lis, (H. W.) te Bloemendaal.
Kolij, (P. E.) President van het Gemeente Bestuur te Hellevoetsluis.
Kool van Heerens, (W. B.) Notaris te Heerenveen, 1 best pap.
Koning, (K.) te Oldemarkt.
Koning, (A. A.) te Amsterdam.
Koopman, (G.) te Amsterdam.
Koopman, (L.) Mr. Kleedermaker te Zutphen.
Koppelman, (L. H.) Onderwijzer te Sneek.
Kramme, (P. H.) te Rotterdam.
Kram, (C.) te Utrecht.
Kranenburg, (Wib.) Koopman te Oude Pekel-A.
Kreekel, (W.) Kapl. Luit. ter zee bij den Staf van de Koninklijke
Artillerie en Genie-scholen te Delft.
Kreisig, (F.) Ridder der Willemsorde, Kapitein en Plaatsmajoor te
Haarlem.
Kretschmer, (Hk.) Raad der Stad Zutphen.
Kretschmer, (H. P.) Leeraar der Wiskunde te Zutphen.
Kretschmer, (J. H.) Wijnkoopman te Zutphen.
Kroon, (J. van der) Schoolhouder te 's Hertogenbosch.
Kroon, (Th.) Apotheker te Deventer, 1 best pap.
Krudop, (J. H.) te Elburg.
Krun, (E. H.) Procureur te Amsterdam.
Kruse, (J. F.) op den huize Duinoog bij Arnhem.
Kruyff, (J. de) Boekhandelaar te Utrecht.
Kuijper, Gz., (Hendrik) Controleur van de 1ste klasse der Accijn-
sen te Zutphen.
Kuijtenbrouwer, (M. A.) Luit. Kol. der Artillerie, Ridder van den
Rooden Adelaar, te Nijmegen.
Kuhn, (C. H.) Procureur te Amsterdam.

L

- Laan, (G. J. van der) te Amsterdam.
Laen, (W. A. van der) Ontvanger der Directe Belastingen te Raalte.
Lamarque, (P.) te Amsterdam.
Lamm, (J. U.) te Amsterdam.
Lamsweerde, (Jonkh. Mr. T. M. J. A. van) Schout van Warnsveld,
te Zutphen.

Lan-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XIX

- Lange, (J. Ph. de) Boekdrukker te Deventer.
 Lankhorst, (A.) te Amsterdam.
 Lanoij, Abr. Zn., (Jan de) te Amsterdam.
 Laret, (J.) Makelaar te Amsterdam.
 Laurens, (P.) te Hoorn.
 Laurin Jr., (J.) te Amsterdam.
 Leen, (G.) Rector der Latijnsche Scholen te Zwol.
 Leesbibliotheek (De) der onderwijzers gezelschappen te Sneek.
 Leesgezelschap (Het) te Nieuwe Pekel-A.
 Leesgezelschap (Het) te Dalfsen.
 Leesgezelschap (Het) onder de zinspreuk: *Lees ter verbetering van het hart*, te Leeuwarden.
 Leesgezelschap: (Het) *Vriendenkring*, te Woerden.
 Leesgezelschap: (Het) *Tot oefening van het verstand en verbetering van het hart*, te Maassluis.
 Leeuw, (P. de) opziener der werken van het hooge Heemraadschap van Rhijnland, op den Huize Zwanenburg te Houtrijk en Polanen.
 Leeuwen, (Mr. J. van) Vice-Président van de Regtbank van Eersten Aanleg, te Arnhem, ten behoeve der groote Societeit aldaar, 1 best pap.
 Leeuwen, (J. W. van) Boekverkooper te Leijden.
 Lennep, (Pieter van) te Amsterdam.
 Lenting, (J.) Rector der Latijnsche Scholen te Zutphen.
 Lens, (Ct.) te Utrecht.
 Lidth de Jeude, (Mr. W. A. van) te Tiel.
 Lieuwens, (Andr.) te Heerenveen.
 Linde, (Andreas Theodorus ter) te Amsterdam op den Nieuwendijk No. 74.
 Linden, Fz. (Adrianus van der) Lid der Regtbank van koophandel te Dordrecht.
 Linden, (J. van der) Predikant bij de Hervormde Gemeente, en Schoolopziener te Zutphen.
 List, Luit. Kolonel der rijdende Artillerie, te Breda.
 Lijnden, (J. C. E. grave van) Staatsraad, Gouverneur van Gelderland, te Arnhem, 1 best pap.
 Lijnden, (J. H. van) tot Lunenburg, Staatsraad, te Utrecht.
 Lijsen, (D.) Mr. Timmerman te Zutphen.
 Löben Sels, (E. P. van) Burgemeester der Stad Zutphen.
 Löben Sels, (Mr. M. J. van) Arrondisseménts en Ordinair Ontvanger der Accijnsen te Zutphen.
 Löben Sels, (J. C. J. van) te Zutphen.
 Lobrij, (A. C. J.) Boekhandelaressé te Leeuwarden, 2 Exempl.
 Loghem, (A. van) te Zutphen.
 Loghem, (H. van) Secretaris der Stad Deventer.
 Loman, (Joh.) te Amsterdam.

XX NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Loots, (J.) te Vlissingen.
Losecaat, (P. G. A.) te Breda.
Luber, (M. W.) te Amsterdam.
Luchtman, (S. en J.) Boekhandelaars te Leijden.
Lulofs, (H. F.) Secretaris der Stad Zutphen.

M

- Mackaij, (B. J. C. Baron) Kassier Generaal der Nederlandsche Posten te 's Gravenhage.
Mackaij, (C. A. Baron) Lid van de Provinciale Staten van Gelderland, te Zutphen.
Maanen, (P. J. van) Med. Doctor en Oud Hoogleraar te Amsterdam.
Maas, (Gerardt Brandt) te Zwammerdam.
Maas, (Gerardt Brandt) voor het Leesgezelschap te Zwammerdam.
Maas, (L.) R. K. Pastoor te Vaassen.
Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen*, te Amsterdam. (Het Hoofdbestuur der)
Maitre, (C. G. Le) Onder-Inspecteur der 1ste klasse over de milit. admin. in het 2de gener. kommando te Deventer, 1 best pap.
Mak, (F.) te Schiedam.
Manger (H.) Predikant te Haarlem.
Mareeuw Driessen, (J. van den) geëmployeerde bij den waterstaat te Middelburg.
Margadant, Adjunct Directeur der Nederlandsche Drukkerij te 's Gravenhage.
Marle, (H. H. van) Praeceptor der Latijnsche Scholen te Zutphen.
Martini, (A.) Controleur der Directe Belastingen, te 's Hertogenbosch, 1 best pap.
Martini, (Mr. H. B.) Directeur der Directe Belastingen en der Accijnsen in de Provincie N. Brabant, te 's Hertogenbosch.
Mat, (P. de) Imprimeur de l'academie royale et de l'université de Louvain, à Bruxelles, 14 Exempl.
Matthes, (H.) Lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen*, te Amsterdam, 1 best pap.
Matthes, (J. G.) te Amsterdam.
Mauritz-Ganderheijden, (Mr. J. F.) Advocaat te 's Hertogenbosch, 1 best pa.
Meer, (Pieter van der) Boekhandelaar te Rotterdam.
Meerman, (H. J.) Onderwijzer der jeugd, te 's Hertogenbosch.
Meeter, (P. A.) Onderwijzer te Huizum.
Meeuwen, (A. van) Schoolhouder in de Willemstad.
Meijbaum, (Mr. F. G.) Lid der Regtbank van Eersten Aanleg te Arnhem, 1 best pap.
Meijer, (H. A. de) te 's Gravenhage.
Meijer, (J. van) R. K. Pastoor te Zwolle.

Meij-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XXI

- Meijer, (J.) te Nijmegen.
 Meijer, (W. O.) Ontvanger der In- en Uitgaande regten te Wehl.
 Meijlink, (C.) te 's Gravenhage, 2 Exempl.
 Menalda, (G.) te Groningen.
 Menil, (V. E.) Predikant te Schiedam.
 Mensert, (W.) Chir. Doctor en Oculist van Z. M. den Koning, te Amsterdam.
 Mensing, en van Westreenen, Boekverkoopers te Rotterdam.
 Menzel, (G. C.) Boekhandelaar te Leijden, 1 best pap.
 Merens, (L.) Predikant te Edam.
 Mertz, (J. C.) te Schiedam.
 Methorst, (J.) te Utrecht.
 Miolet van Coehoorn, (Jan Philip de) 1ste Luit. bij het 5de Bat. Artillerie Nat. Militie, te Namen.
 Ministerie voor het Onderwijs, de Nijverheid en de Koloniën, te 's Gravenhage, 1 best en 1 ordin. pap.
 Mispelblom Beijer, (J. J.) te Zutphen.
 Moes, (Christiaan Leopold) Koopman te Amsterdam.
 Mol, (J. B.) R. K. pastoor te Gilzé.
 Molkenboer, (J. H.) Lid van het koninklijk Nederlandsch Instituut te Amsterdam.
 Mollerus, (J. F.) Raad der Stad 's Hertogenbosch, 1 best pap.
 Moltzberger, Luit. Kol. kommanderende het 24ste Bat. Nat. Militie, behoorende tot de 3de Afdeeling Infanterie, in garnisoen te Mons.
 Moonijzer, (H.) Boekverkooper te Amsterdam.
 Moraez, (S. A. de) te Rotterdam.
 Morrees, (C.) Ontvanger der Directe Belastingen te Nijkerk.
 Muller, (And.) Late Coll. of Customs of His Great Brit. Maj. at the Cape of Good Hope, op den huize Vliet-Capelle, provincie Utrecht, 1 best papier.
 Muller, (G.) te Amsterdam.
 Mullié, (J.) Secretaris van het Gemeentebestuur te Axel.

N

- Naamen, (Mr. P. J. van) van Scherpenzeel, Raad en Regter in de Regtbank van Amsterdam.
 Nahuijs, (Mr. C.) Heer van Burgst, te Breda.
 Nahuis, (C. H. T.) Ontvanger der In- en Uitgaande Regten te Babberik.
 Naminga, (H.) Pelmolenaar te Groningen, 1 best pap.
 Nauwman, van der Roest, (J. Z.) Predikant te Hattem.
 Nederburgh, (H. A.) Regter in de Regtbank van Eersten Aanleg te Zutphen.
 Neelmeijer, (J. H.) Boekhandelaar te Pekel-A.

XXII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Nes, (Mr. J. F. W. van) Advocaat te Zutphen.
Niedek, (J. B.) Kapt. der Artill. van het 6de Bat. Nat. Militie,
te 's Hertogenbosch.
Niemann, (W. F.) V. D. M. bij de Luth. Gemeente te Middelburg.
Nieuwenhuis, (J.) Hoogleeraar te Deventer.
Nieuwveen, (J. H.) Fransch-Kostschoolhouder te Leijden.
Nijhoff, (P.) Boekhandelaar te Arnhem.
Nijpels, (L. Th.) Boekdrukker en Boekverkooper te Maastricht.
Nouhuys, (G. van) Schoolopziener te Ossendrecht.
Nolthenius, (W. H.) te Amsterdam.
Noordenhout, (W.) voor het Leesgezelschap te Aalsmeer.
Noordink, (J.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Zutphen.

O

Ocker Gevaerts, (Mr.) Subst. Officier bij de Regtbank van Eersten
Aanleg te Dordrecht.
Oeffelman, (F. C.) Boekverkooper te Zutphen.
Oever, (H. H. ten) Em. predikant te 's Hertogenbosch.
Offenberg, (W.) Bierbrouwer te Renkum.
Offerhaus, (W.) Luit. Kol. Ingenieur te Utrecht.
Olivier, (W.) Burgemeester te Sneek.
Oomkens, (J.) Boekdrukker te Groningen.
Oosten, (J. van) Boekhandelaar te Amsterdam.
Oosterend, (J. P.) Secretaris bij den Schout te Pekel-A.
Oosting, (Mr. J. H.) oud ontvanger Generaal van Drenthe, te
Dwingelo, 1 best pap.
Ophuizen, (J. H. van) Controleur van de In- en Uitgaande Regten
te Aalten.
op ten Noort, (A.) President van de Regtbank van Eersten Aan-
leg te Zutphen.
op ten Noort, (H. J.) Controleur der Directe Belastingen, Divisie
Zutphen, te Zutphen.
Orden, (G. van) Suppl. Vrederegter, Canton No. 2 der Stad Zaandam,
Ostenoord, (D.) te Amsterdam.
Oudenhoff, (Hendrik) rustend Predikant te Amsterdam.
Oudheusden, (W.) te Woerden.
Overbeek, (Cornelis Loosjes) Leeraar bij de Doopsgezinde ge-
meente te Zutphen.
Ozij, (Jan Poorte d') Notaris te Zaandam.

P

Page, (S. J.) R. K. Pastoor en medelid der Juij van Onderwijs te
Limbricht.
Palóologo, (Stefano) te Amsterdam.

Pa-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XXIII

- Palier en Zoon, (H.) Stads Courantiers en Boekhandelaar te 's Hertogenbosch.
- Pallandt, (E. S. A. A. van) te Arnhem.
- Pannekoek, (J.) Papiermaker te Caldenhoven.
- Pasteur, (Mr. A. A.) Contrôleur van den Waarborg over de provincie Gelderland, te Arnhem, 1 best pap.
- Peene, Pz. (M. A. van) Ontvanger van het regt van Waarborg, te Amsterdam.
- Perizonius, (A. J.) Med. Doctor te Amsterdam.
- Petersen Nobbe, (H. B.) te Amersfoort.
- Piek van Langen, (J.) Stedelijke Ontvanger te Schoonhoven.
- Pieper en Ipenbuur, Boek- en Kunstplaat-drukkers te Amsterdam.
- Plaats, (M. van der) Boekhandelaar te Harlingen, 2 Exempl.
- Pluijm, (A.) te Amsterdam.
- Plum Stordeur, (J.) te Amsterdam.
- Poelien van Nuland, (van) Lid der Staten van Holland, te Dordrecht.
- Poelman, (J. C.) te Amsterdam.
- Portielje, (G.) Boekverkooper te Amsterdam.
- Portielje, (P.) te Amsterdam.
- Poutsma, (J.) Secretaris van de Grieternij Aengwirden, te Heerenveen.
- Preijer, (P.) te Amsterdam.
- Prins, (A.) Vendumeester te Arnhem.
- Prins, (J.) Organist aan de Groote kerk te Zutphen.
- Pull, (C. C.) voor het Departement Amersfoort, der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen.*

Q

- Quack, (P. C.) te Nijmegen.
- Quaestius, (J. W.) Med. Doctor te Leeuwarden, 1 best pap.
- Quaij, (J. P. J. de) Vrederegter te Ommen.

R

- Raab van Canstein, (A. van) Ontvanger der In- en Uitgaande Regten en Accijnsen, te Aalten.
- Raadt, (Ph. de) te Rotterdam.
- Radink, (I.) Boekverkooper te Amsterdam.
- Radsma, (T.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Aalten.
- Rahusen, (H.) te Amsterdam.
- Ram, (P. J. J.) te Utrecht.
- Ras, (Mr. P.) Advocaat, te Utrecht.
- Ravekes, (Hendrik) Algemeene Secretaris der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen*, te Amsterdam.

XXIV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Rechteren en Limpurg, (A. F. L. Grave van) te Ovelaar bij Lochem, 1 best pap.
- Reemer, (J. A.) eerste Leermeester in het R. K. Weeshuis, te Amsterdam.
- Reeselaar, (A.) te Nijmegen.
- Rees, (R. van) Ontvanger der Directe Belastingen, te Arnhem.
- Rees van Tets, Lid van den Raad te Dordrecht.
- Reiding, (J. F.) Secretaris van Smallingerland, te Dragten.
- Reisig, (J.) Procureur te Amsterdam.
- Remmers, (J. D.) Directeur aan het Postkantoor te Amsterdam.
- Rengers, (Jonkheer H. R. van Burmania) Grietman van Gaasterland.
- Rensing, (B. H.) te Zutphen.
- Resler, (Philippus Jacobus) Predikant te Maassluis.
- Reede, (J. F. Baron van) te Utrecht.
- Repelius, (J. G.) Med. Doctor te Hoorn.
- Reuther, Inspecteur der Militaire administratie te 's Gravenhage.
- Rhijn, (D. N. van) te 's Gravenhage.
- Rhijns, (A. van) Chirurgijn en Apotheker te Zwammerdam.
- Ringers, (van Welderen) te Ijsbrechtum.
- Rijke, (J. F.) te Amsterdam.
- Robijns, (J. W.) Boekverkooper te Deventer, voor G. W.
- Rochemont, (Cr. L.) Directeur van het Stads Instituut van Opvoeding, te 's Hertogenbosch, 1 best pap.
- Rocquette, (Ph. Pse.) te Amsterdam.
- Roelants, (H. A.) te Schiedam.
- Roelofs, (A. R.) Broeder der orde van den Nederlandfchen Leeuw en Huisman te Hijum.
- Roelofs, (B.) te Amsterdam.
- Roelofs, (H.) Koopman te Arnhem.
- Roelofsz, (Joost) te Amsterdam.
- Roer, (Reindert) Schoolonderwijzer te Alblasterdam.
- Roessingh, (J. W.) oud Commies-Generaal der Convoijen en Licenten te Nijmegen.
- Rodi de Loo, (M.) Officier van Gezondheid te Zutphen.
- Roggen, (J. M. van) Med. Doctor te Nijmegen.
- Roghair, (J. J.) Rentenier, te Veenendaal, 1 best pap.
- Rombouts, (Joh.) Koopman te Dordrecht.
- Roskes, (H. T.) S. S. Theol. Cand. te Leijden.
- Rossum, (J. P. van) te Amsterdam.
- Rovers, (P. W.) Procureur te Dordrecht.
- Ruyter, (J. de) Boekverkooper te Amsterdam, 2 Exempl.

S

- Sagels, (H. T.) Stads Heel- en Vroedmeester te Arnhem, 1 best pap.
- Salve de Bruncton, (W. B. de) te Nijmegen.

San-

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XXV

- Sandra, (J.) te Amsterdam.
- Sandwijk, (J. G.) te Purmerende.
- Sanders, (F. W.) te Rotterdam.
- Sanders, (W.) Predikant en Schoolopziener te Vollenhove.
- Sandersleben en Lehnkering, Expeditie te Arnhem.
- Saportas, (A. J.) te Amsterdam.
- Schaares, (C.) Boekverkooper te Amsterdam.
- Schäfer, (D.) Kapt. bij de 13de Afdeeling Nationale Infanterie, te Arnhem.
- Schalekamp en van den Grampel, Boekverk. te Amsterdam 8 Exempl.
- Scharff, (E. C.) te Amsterdam.
- Schavenberg, (B.) Horologiemaker te Zutphen.
- Scheerder, (H.) Schoolhouder te Amsterdam, 1 best pap.
- Scheers, (P. S.) Med. Doctor te Nijmegen.
- Scheltus van Kamferbeke, (L. J. H.) Heer tot Campherbeeck, Directeur der Posterijen te Zaandam.
- Scheidius, (G. G. C.) Notaris en Schout van de Schoutambten te Vollenhove en Blokzijl, 1 best pap.
- Schepeling, te Amsterdam.
- Schermerts, (J. D.) te Elburg.
- Scherrer, (G. F.) Luit. Kolonel, commanderende het 5de Bat. Artil. Nation. Mil., te Bergen op Zoom.
- Schierbeek, (R. J.) Boekhandelaar te Groningen.
- Schierling, (J. A.) R. K. Pastoor te Bommel.
- Schlosser, (F. W.) Schout te Bodegraven.
- Schluiter, (Mr. J. J.) Notaris te Zutphen.
- Scholten, (J. J.) Predikant te Haarlem.
- Scholten, (W.) Predikant te Harderwijk.
- Schooneveld, (D. C. W.) te 's Gravenhage.
- Schoorn, (C. G.) te Schiedam.
- Schott, (Gerhardus Johannes) Ondermeester te Wijk bij Duurstede.
- Schouten, (Jan) Scheepsbouwmeester te Dordrecht.
- Schrauwen, (G.) Onderwijzer der Jeugd te Gilze.
- Schreuder, (B.) Directeur van het School voor Onderwijzers te Lier.
- Schreurs, (T. W.) Leeraar bij de Doopsgezinden te Tjallibert C. S.
- Schreijer, (J.) Raad der Gemeente te Emmerik.
- Schrier, (J.) Procureur te Cortgeen in N. Beveland.
- Schuijlenburg van Bommenede, (W. F. van) te 's Gravenhage, 1 best pap.
- Schusler, (H. C.) Kotschoolhouder te Utrecht.
- Schuurman, (Mej. G.) te Hoorn.
- Schween, (H. C.) te Amsterdam.
- Serière, (G. de) Predikant bij de Waalsche Gemeente, en Leeraar in de Oude en Nieuwe Geschiedenis en Aardrijkskunde, aan het Gymnasium te Zutphen.

XXVI NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Setten, (J. L. van) Schoolonderwijzer te Amsterdam.
Siderius, (J. G.) Generaal-Majoor, Directeur der Fortificatien te Zutphen, 1 best pap.
Simons, (C. J.) te Amsterdam.
Sittert, (D. van) Raad der Stad Zutphen.
Sloet, (Jonkhr. J. A. J.) tot de Bile, te Voorst.
Sloos, (B.) Notaris aan de Schragebrug in de Zijpe.
Slothouwer, (J. C.) Conrector der Latijnsche Scholen te Leeuwarden.
Smeding, (P. Kouman) Papierkooper en Uitgever der Leeuwarder Courant, te Leeuwarden.
Smit, (P.) Procureur te Amsterdam.
Snehtlage, (Mr. S. J.) Griffier bij de Regtbank te Zutphen.
Soeters, (L.) Stads openbaar Onderwijzer te Zutphen.
Sondervan, (J.) te Amsterdam.
Spaen, (A. D. Baron van) Raad der Stad Zutphen.
Spaan, (J.) te Amsterdam.
Spijkerman, (G.) Hoofdonderwijzer in de School van het Departement Zwol, der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen* te Zwol.
Stadius Muller, (J. W.) Luth. Predikant te Amsterdam.
Steenbergen van Goor, Boekverkooper te Leeuwarden, 2 Exempl
Steendijk, (C.) Verificateur der Registratie en Domeinen in de Provincie Noord-Holland en Utrecht, te Amsterdam.
Steenlack, (Mr. A.) Regter ter Instructie in de Regtbank van Eersten Aanleg, te Zutphen.
Sterling, (Mr. J. J. Uijtwerf) Advocaat te Amsterdam.
Stolberg, (W. F. Verweij) Predikant te Halle.
Stook, (T.) Pastoor aan de Goudkade.
Stork, (D. M.) Ontvanger der Directe Belastingen, te Oldenzaal.
Stork, (F.) Med. Doctor te Zutphen.
Straalman, (P. Baron) Heer van Duijten, de Haar en Zevenhuizen, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Kolonel honorair, Lid der Provinciale Staten van Gelderland, Burgemeester en Raad der Stad Nijmegen.
Stuart, (M.) te Amsterdam.
Suppes, (C.) te Rotterdam.
Suringar, (W. H.) te Leeuwarden.
Swaan, (J. G. F.) Kapt. Kwartiermeester bij de 7de Afdeeling Nat. Infant. te Deventer, 1 best pap.
Swaan, (Joh. Sam.) Rector der Lat. Scholen te Hoorn, 1 best pap.
Swarthoff, (J. W.) Organist aan de Grootte Kerk te Hoorn.
Swaving, (P. J.) Lid der Provinciale Staten van Gelderland, en Burgemeester te Zutphen.

T

- Talma, (T. J. van) Verificateur der Registratie en Domeinen in de Provincie Gelderland, te Terborgh.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XXVII

- Teixeira Jr., (Lid van de Ridderschap van Holland, te Amsterdam, 1 best pap.
- Tengbergen, (H. J.) Kapt. der Artillerie, Ridder van het Legioen van Eer, te Nijmegen.
- Ten Hoopen, (C.) te Zutphen.
- Terveen, (J. G. van) Boekhandelaar te Utrecht, 7 Exempl.
- Teschemaker, (J.) te Amsterdam.
- Tets, (Mr. D. A. W. van) Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van de Regtbank van Eersten Aanleg en van den Raad der Stad Haarlem.
- Tetterode, (H. G.) te Amsterdam.
- Te Winkel, (J.) te Rotterdam.
- Theben Tervile, (J. C.) Directeur der Posterijen te Zutphen.
- Themmen, (C. J.) Med. Doctor te Deventer.
- Thieme, (C. A.) Boekverkooper en Uitgever der Arnhemsche Courant, te Arnhem, 16 Exempl.
- Thieme, (A. C. van Eldik) te Zutphen.
- Thin van Keulen, (G. J.) te Doesburg.
- Thierrij, (Erven J. en C. Mensing,) Boekverkoop. te 's Gravenhage
- Thoden van Velzen, (H. U.) Predikant te Oud en Roodkerk.
- Thoir, (J. van) Boekhandelaar te Leijden, 3 Exempl.
- Thomas, (Johannes) te Amsterdam.
- Thomas, (Jan Rudolph) Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Utrecht.
- Thomeze, (J. W. de) Ingenieur van den Waterstaat en der Publieke Werken, te Kampen.
- Thomkins, (D. J.) Ingenieur van den Waterstaat en der Publieke Werken, te Zutphen.
- Timmer, (H.) Boekhandelaar te Amsterdam.
- Titeux, (J. J.) Boekdrukker te Maeseijck.
- ToeWater, (H. A.) Inspecteur der Accijnsen te Zutphen.
- Trakranen, (J.) voor N. N. te Amsterdam.
- Travers, (J. J.) te Amsterdam.
- Troost, Jz., (Cornelis) te 's Gravezande.
- Tuinman, (J.) Kwartiermr. bij de 13de Afdeeling Nat. Infanterie te Nijmegen, 1 best pap.
- Tuinzing, (Ph.) Boekhandelaar te Rotterdam.
- Twisf, (R.) te Bleijswijk.

U

- Uilkens, (J. A.) Hoogleeraar te Groningen.

V

- Vader, (A.) Rentmeester te Kortgien in N. Beveland.
- Vader, (W. L.) Ontvanger der Directe Belastingen te Wissekerke in N. Beveland.

XXVIII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Valois, (H. W.) Commis Indexmaker bij het Ministerie van den Waterstaat en der Publieke Werken, te 's Gravenhage.
- Valkenburg, (A. van) Apotheker te 's Gravenhage.
- Valter, (J.) 1ste Luitenant Ingenieur, te Zutphen, 1 best pap.
- Varick, (J. C. van) Notaris te Amsterdam.
- Veen, (Mr. J. N. v. d.) Notaris te Alkmaar.
- Veer, (A. A. de) Secretaris van het Departement *Middelharnts* en *Sommelsdijk* der Maatschappij: *Tot Nut van het Algemeen*, voor hetzelfde Departement, 1 best papier.
- Velden, (J. van) te Utrecht.
- Verboon, (G.) Boekhandelaar te Rotterdam, 2 Exempl.
- Verboon, (G.) te Schiedam.
- Verhellow, (J.) Stads Architect te 's Hertogenbosch, 1 best pap.
- Verheijen Jz., (H.) te Arnhem.
- Verkouteren, (J.) Boekverkooper te Bergen op Zoom, 6 Exempl.
- Vermaat, (P.) te 's Gravenhage.
- Vermeer, (H. W. A.) Gedeputeerde van het Ambt *Lijncruts* en plaatsvervangend Vrederegter, te Zevenaar.
- Vermunt, (A. J.) te Elburg.
- Vernée, (J.) Notaris te Delft.
- Vernhout, (H. J.) te 's Gravenhage.
- Versteegh, (A. D.) Landman te Kapel Awezaath.
- Verster, (A. A. J.) Inspecteur der Directe Belastingen te Arnhem.
- Vethake, (C.) Fransch Kostschoolhouder te Tiel.
- Vieweg en Zoon, (Wed. J. C.) Boekh. te Nijmegen.
- Visch, (W. F.) Predikant te Wilsum, Graafschap Bentheim.
- Visser, (G. A.) Oud Hoofd-officier van Utrecht en Amsterdam, te Ameliswaard bij Utrecht.
- Visser Dz., (C.) Drogist te Arnhem.
- Visser, (N. H. J.) te Arnhem.
- Visser, (H. W. C. A.) Predikant en Schoolopziener te IJsbrechtum.
- Vijver, (C. van den) te Amsterdam.
- Vlieland, (A.) Schout van Nieuwenhoorn, te Rockanje, bij den Briel.
- Vloten, (W. J. van) Predikant te Ophemert.
- Vloten, (C. W. van) Directeur der In- en Uitgaande Regten en Accijnsen te Arnhem.
- Volkom, (W. van) Leeraar der Hervormde Gemeente te Breda.
- Voortduin, (J. C.) Litt. Hum. Stud. te Utrecht.
- Voorts, (J. C. G. van) te Amsterdam.
- Vorst, (H. A.) te Amsterdam.
- Vos, en Comp. (J. de) Boekhandelaars te Dordrecht, 5 Exempl.
- Vosmaer, (Jacob) Hoogleeraar te Utrecht.
- Vri, (Geertruida de) te Zwol.
- Vries, (A. de) Griffier van het Vrederegert te Ommen.
- Vries, (A. de) Chirurghijn en Vroedmeester te Midwoud.

Vries,

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XXIX

- Vries, (D. de) Secretaris van Haskerland, te Jouré, 1 best pap.
 Vries, (Hk. Jans de) te Amsterdam.
 Vrolijk, (G.) Professor te Amsterdam.
 Vrolijk, (A. P.) Institutrice te Middelburg.
 Vuller, (H. J.) te Amsterdam.
 Vuller, (J. J. de) Schout van Gorsel en Dorth, te Zutphen.
 Vulté, (von) Officier van Kleeding bij de 7de Afdeeling Infanterie te Deventer.

W

- Waardenburg, (E.) Conrector der Latijnsche scholen te Arnhem.
 Walkenhorst, (H.) Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Zutphen.
 Walree, (Carl van) te Amsterdam.
 Wansleven, (W. C.) Boekverkooper te Zutphen.
 Wapperom, (J. J.) te 's Gravenhage.
 Warnars, en Zoon (de Wed. G.) Boekh. te Amsterdam.
 Wart, (D. A. van de) voor het Departement der Maatschappij: *tot Nut van het Algemeen* te Nijmegen.
 Weeling, (J.) Conrector der Latijnsche Scholen te Zwol.
 Weijerman, (Jacobus) te Amsterdam.
 Welter, geb. Busscher, (D. C.) te Zutphen.
 Wenning, (C. H.) Hoofdonderwijzer aan de Koninklijke Hollandsche School te Namen, 1 best papier.
 Wentzel, (J.) Kostschoolhouder te Elst.
 Wermerskerken, (D. R. van) Boekverkooper te Tiel, 3 Exempl.
 Wessels, (Jacobus) 1ste Luit. bij het 5de Bat. Artillerie Nat. Mil. te Luijk.
 Wessem, Az., (H. van) Jur. Cand. te Utrecht.
 Wessem Jac. Zn., (H. van) te Amsterdam.
 West, (C. van) te Amsterdam.
 Westenberg, (Gerh.) Kapit. Ingenieur, te Warnsveld.
 Wester, (H.) voor het Leesgezelschap te Oude Pekel-A.
 Westerwijk Forsborgh, (J. P.) Boekhouder en Kassier der Nederlandsche Staats-Courant te 's Gravenhage.
 Westreenen, (W. H. van) te Dordrecht.
 Wiarda, (P.) Boekverkooper te Leeuwarden.
 Wiardi Beekman, (M.) te Amsterdam.
 Wijnbergen, (F. F. J. Baron van) 1 best pap.
 Wilbreninck, (Mr. D. E.) Raad der Stad Zutphen.
 Wilde, (J. Bs. de) te Amsterdam.
 Wildervanck Bruins, (A.) Griffier van het Vrederegert, kanton Pekel-A., te Nieuwe Pekel-A.
 Wilgen Jacobsz., (C. van) Boomkweeker en Koopman te Boskoop.
 Willemszen, (E.) Lid van den Raad der Stad Dordrecht.

Wil-

XXX NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Willgen, (P. van der) Predikant te Tiel.
Willink, (Ans.) te Amsterdam.
Willink, (Hendrik van Leuveningh) te Amsterdam.
Willink, (Jan) te Amsterdam.
Winkel, (J.) te Amsterdam.
Winkelman, (H.) te Amsterdam.
Winter, (Jonkvrouwe J. L. van) te Amsterdam, 1 best pap.
Wintgens Jr., (C. M.) te 's Gravenhage.
Wiselius, (Mr. S. J.) te Amsterdam.
W bij den Boekhandelaar J. W. Robijns, te Deventer.
Wijck, (Mr. H. van der) Schoolopziener in de Provincie Overijssel.
Wijk Roelandszoon, (J. van) Directeur van het Instituut van Opvoeding en Onderwijs te Hattem.
Wijnbeek, (H.) Inspecteur der Latijnsche Scholen, te 's Gravenhage.
Wijndels, (H. J.) Med. Doctor te Heerenveen, 1 best pap.
Witren, (B.) Schoolhouder te Huissen.
Woldringh, (H. J.) te Rozendaal, bij Breda.
Wullen, (D. van) Pred. bij de Hervormde Gemeente te Zutphen.

Y

- Yntema, (J. W.) Boekverkooper te Amsterdam, 2 Exempl.

Z

- Zanders, (B.) Koopman te Gorredijk.
Zeehuisen, (J. L.) Boekverkooper te Zwolle.
Zimmermann, (C. C. H. W.) Kostschoolhouderesse te Zutphen.
Zimmerman, (Joannes Dekker) Predikant bij de Evangelisch-Lutherische Gemeente te Utrecht.
Zoon, (J.) Pastoor te Varik.
Zuijlen van Nijveldt, (Generaal van) te Utrecht.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN

UIT OOST-INDIË.

- Abegg, (J. R.) Kommiss Expeditie ter algemeene Secretarie te Batavia.
- Axen, (J. C.) Kapitein bij het 22ste Bataillon Infanterie van Ligne te Samarang.
- Bauer, (J. G.) President van de algemeene Rekenkamer te Batavia.
- Beer, (J. H.) te Samarang.
- Blommestein, (D. C. van) Ommegaande Regter te Samarang.
- Bogaardt, (J. A.) Klerk ter algemeene Secretarie te Batavia.
- Booser, (J. G. de) Boekhouder bij de Wĳeskamer te Batavia.
- Bruijn, (J. de) Resident te Samarang.
- Bussingh, (A.) Directeur der Landsdrukkerij en Notaris te Batavia;
10 Exempl.
- Busscher, (J. F.) Instructeur bij het Kadetten Instituut te Samarang.
- Buijter, (C. van) 1ste Kommiss bij den algemeenen Staf te Batavia.
- Caspersz, (J. A. R.) Assistent Resident te Samarang.
- Cornelius, (H. C.) Directeur van het Kadetten Instituut te Samarang,
2 Exempl.
- Crab, (J. van der) Apotheker te Batavia.
- Cramer, (C. F.) te Samarang.
- Detering, (J. A.) Kapitein Instructeur bij het Kadetten Instituut te Samarang.
- Domis, (H. J.) Inspecteur van Financien te Samarang.
- Doornik, (J. E.) Med. Doctor en Directeur-Generaal der Hospitalen te Batavia.
- Fisser, (C.) 1ste Kommiss der algemeene Rekenkamer te Batavia.
- Gaaswijck, (D. A.) te Samarang.
- Gezelschap, (H. W.) Postmeester en Notaris te Samarang.
- Groot, (H. Cornets de) Secretaris bij den Directeur der Houtboschen te Samarang.
- Hardij, (F. E.) Resident te Kadoe.
- Heuvell, (H. van den) Chirurgijn Majoor te Samarang.
- Holmberg de Beckfeld, (N. A.) Thesaurier te Samarang.
- Holmberg de Beckfeld, (O. C.) Ritmeester bij het Regiment Huzaren No. 7 te Samarang.
- Horselenberg, (A.) te Samarang.
- Ihnen, (Ludwig) 1ste Kommiss ter algemeene Secretarie te Batavia.
- Jongh, (J. de) Raad in het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch Indië, te Batavia.
- Koelman, (C.) 1ste Luitenant bij het 20ste Bataillon Infanterie van Ligne, te Besoekie.
- Lange, (P. A. de) Gepensioneerd Kapitein der Artillerie, te Japara.
Man,

XXXII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Man, (C. A. W. de) Secretaris der algemeene Rekenkamer te Batavia.
Maijor, (J. F. T.) Secretaris bij den Resident te Samarang.
Meijnderts, (H. J.) 1ste Kommies der algemeene Rekenkamer te Batavia.
Meijer, (J. H.) te Samarang.
Mossel, (M. A.) Lid van den Raad van Justitie te Batavia, een best pap.
Muijsken, (C.) 1ste Kommies der algemeene Rekenkamer te Batavia.
Muijen, (C. van) te Samarang.
Offers, (J.) Kollekteur der Landelijke inkomsten te Samarang.
Opderheiden, 2de Kommies ter algemeene Secretarie te Batavia.
Oudhoff, (H.) te Japara.
Palm, (J. N. van der) te Batavia.
Poel, (P. van de) Kollekteur der Landelijke inkomsten te Kadoe.
Robberts, (F. C.) te Batavia.
Romswinkel, (C. A. G.) 1ste Klerk ter algemeene Secretarie te Batavia.
Romswinkel, (N. C. C.) 2de Kommies ter algemeene Secretarie te Batavia.
Ross, (J. Th.) Professor en predikant te Batavia.
Rudolph, (M.) Landeigenaar te Batavia.
Sack, (J. H. W.) 2de Kommies der algemeene Rekenkamer te Batavia, 2 Exempl.
Salis, (J. B. de) Inspecteur der Houtbosschen te Samarang.
Schmitt, (A.) Luit. Kol. en plaatselijke Kommandant te Samarang.
Schinne, (A. J. van) Lid van den Raad van Justitie te Samarang.
Son, (H. J. van) algemeene Hoofdkommies ter algemeene Secretarie te Batavia.
Spangenberg, (J. H.) 2de Kommies der algemeene Rekenkamer te Batavia.
Stutz, (J. V.) 2de Kommies der algemeene Rekenkamer te Batavia.
Sweebe, (J. G.) Pakhuismeester der Marine Pakhuizen te Batavia.
Tromp, (Jannis) Inspecteur bij den Waterstaat te Batavia.
Veeris, (P. W.) 2de Klerk ter algemeene Secretarie te Batavia.
Vogel, (W. de) Secretaris der hooge Regering te Batavia.
Vos, (C. L. de) Inspecteur van de Meting te Magellan.
Wardenaar, (A.) te Batavia.
Weemen, (B. van) 1ste Klerk ter algemeene Secretarie te Batavia.
Weijdmann, (G. F.) Klerk der algemeene Rekenkamer, te Batavia.
Winckelmann, (F. C. P. von) Directeur der Houtbosschen te Samarang.
Worm Wz., (J. van den) Kommies ter Thesaurie te Samarang.
Usseldijk, (H. van) Resident te Besoekie.
Zitter, (B. L. van) President van den Raad van Justitie te Samarang, 2 Exempl.

A

A wordt, bij vele gelegenheden, als een karakter, merkteeken of verkorting gebruikt. Dus beteekende A, als een cijfer, bij de Grieken 1, doch bij de Romeinen 500, en \bar{A} met eene streep er boven 5000. Ook gebruikten de laatsten de Λ voor *antiquare*, van welk woord zij zich bedienden, om eene voorgestelde wet te verwerpen, of ook wanneer zij over beschuldigde staatsambtenaren stemden, beteekenende dan deze letter *absolvo*, dat is: *ik spreek vrij*, waarom die letter *litera salutaris*, of *geluksletter*, heette. In het eerste geval wilde men daardoor te kennen geven: *Antiqua sequor, nova non placent*, dat is: *ik houd mij bij de oude wetten, de nieuwe behagen mij niet*. Ook beduidt de A, op oude legpenningen, de plaats, waar dezelve vervaardigd zijn, b. v. *Argos*, ook somtijds *Athene*; doch op de munten van later tijd is A, op de Fransche geldspecien, het teeken, dat zij te *Parijs*, op de Oostenrijksche, dat zij te *Weenen*, op de Pruisische, dat zij te *Berlijn*, en op de Beijersche, dat zij in *Amberg* gemunt zijn; terwijl AA op de Fransche geldspecien aanduidt, dat zij te *Metz* zijn gestempeld; — Wijders is *aa*; bij de geneesheeren, zooveel als *ana*, waardoor zij te kennen geven, dat van verschillende ingredienten, in een zeker voorschrift, even veel moet genomen worden; terwijl *aaa*, bij de scheikundigen, voor *Amalgama* gebruikt wordt. — Eindelijk beteekent de groote A, in eenen muzikalen zin, den zesden diatonischen klanktrap der eerste of laagste oktaaf in de muziek, en de kleine *a* hetzelfde in de tweede oktaaf; wordende deze beide oktaven ook wel de *grootte* en de *kleine* genoemd, omdat voor de eerste de groote A en voor de laatste de kleine *a* gebruikt wordt. — \bar{a} , met ééne dwarsstreep van boven, beteekent den genoemden klanktrap in de derde, en $\bar{\bar{a}}$ met twee dwarsstrepen, in de vierde oktaaf. De eerste noemt men *de eens-*, de laatste *de twee-gestreken* oktaaf. *A dur* is die toon in de hedendaagsche muziek, waarbij de zesde diatonische trap, *a*, tot den grondtoon van den harden toon wordt aangenomen, en de toonen *f*, *c*, *g* kruis moeten gespeeld worden.

AAL. (MURENA) is de geslachtsnaam van een niet groot aantal slangvormige vischen, waarvan eene soort bij ons onder de namen van *Aal* en *Paling* niet alleen zeer wel bekend is, maar ook in de meeste, althans waterrijke, oorden onzes vaderlands, onder verschillende toebereidingen, zeer aangename, wel smakende, en algemeen veel gezochte, tafelgerechten oplevert. En niet alleen is dit zoo, ten aanzien

2 AALMOEZENIER. — AANTREKKINGS-KRACHT.

der gezegde soorten, met opzigt tot ons vaderland, maar ook met opzigt tot andere, ons nabij gelegene landen; zoo als voornamelijk *Engeland*, hetwelk voor onze Vriesche Paling-vischers, met betrekking tot den handel in dezen visch, van zeer groot aanbelang is, vermits van *Workum*, de *Gastmeer*, en in het bijzonder van *Heeg*, in welke omstreken zeer veel Paling wordt gevangen, jaarlijksch vele duizende ponden van dezen visch, naar *Londen*, worden overgevoerd; welke handel verscheidene daartoe geschikte schepen jaarlijks, immers als deze visch tijdig is, plagt in beweging te houden. — Behalve de hier gedachte *Paling*, (waarvan de bij ons bekende *Aal* slechts eene verscheidenheid is; vallende altijd kleiner, bruiner van vel en niet zoo vet en malsch) komen in dit geslacht bijzonder opmerkenswaardig voor, 1. de dus genoemde *Moeraal* (*Murena Helena*) onder de oude Romeinsche lekkerbikken van eene zeer groote vermaardheid en sterk gezocht, en 2. de *Konger-aal* (*Murena Conger*). Zie: KONGER-AAL en MOER-AAL.

AALMOEZENIER, uitdeeler van aalmoezen of vrijwillige giften, aan behoeftigen. Van hier Aalmoezeniershuis; zijnde een gesticht tot onderhoud van arme en gebrekkelijke menschen, of van kinderen der armen. In tegenstelling van weeshuizen en andere voortgelijke gestichten, plagt men, hier te lande, onder Aalmoezeniershuizen ook wel zoodanige armengestichten te verstaan, waarin behoeftigen, zonder onderscheid van godsdienst, onderhouden werden. Zie ook: AUMONIER.

AANLEG. Dit woord beteekent, in de beschrijving der fraaije kunsten, het plan of de schets, vóór de uitvoering van een kunststuk gemaakt wordende, en waarin alle wezenlijke deelen van hetzelfde te vinden zijn. Zonder zulk eene schets zou de kunstenaar gevaar loopen, van een stuk te leveren, hetwelk noch eenheid noch een schoon geheel zoude bevatten. — In de zielkunde verstaat men door Aanleg eenen zekeren graad van natuurlijke vatbaarheid ten goede of kwade, en wanneer het eene vatbaarheid is in het leeren of uitoefenen eener kunst, dan bereekent het woord Aanleg zoo veel als talent, doch menigmaal ook alleen eenen geringen graad van hetzelfde.

AANTREKKING, AANTREKKINGS-KRACHT. Is die eigenschap der lichamen, waardoor derzelve stofdeelen elkander aantrekken, en zich onderling trachten te vereenigen, als om één punt, dat het middelpunt van Aantrekking genoemd wordt. De Aantrekking, of kracht van aantrekking, — dit houde men wel in het oog — schuilt niet in de lichamen, naar mate van derzelve grootte, maar naar mate van het getal vaste stofdeeltjes, welke tot dezelve behooren, of dezelve helpen uitmaken: *helpen* uitmaken zeggen wij; want dit doen ook, wat namelijk den globalen omtrek derzelve betreft, de poriën, die zich tuschen alle stofdeeltjes bevinden, en geen ligchaam bestaat er., waarin zij niet aanwezig zijn. Dus zit de aantrekkingskracht in ieder vast stofdeeltje, waaruit de lichamen, groot of klein, om het even, een wereldbol, of een knikker, zijn zamengefeld. Naar

mate derhalve een ligchaam minder porien heeft, zijn natuurlijk deszelfs vaste deelen meer zamengedrukt, en oefent het, naar die mate, meerder kracht van aantrekking. Zoo oefent een klein stukje goud deze kracht in veel grooter mate, dan een stuk spons, dat misfchien 20 of 25 maal grooter van omtrek is, omdat het eerste veel digter is, en minder groote porien heeft, dan het laatste.

Alle lichamen, welke omhoog, of in de lucht, geworpen, of door kunst opgedreven worden, vallen, zoodra zij het hoogste punt, waartoe zij komen kunnen, bereikt hebben, op de aarde neder, en wel, naar mate zij hooger afkomen, met meerdere toenemende snelheid: en wat is de oorzaak van dit vallen anders, dan de aantrekking van den Aardbol? Alle lichamen, levende en levenlooze, die op den aardbol bestaan, worden, door de aantrekkende kracht der aarde, tegen hare oppervlakte aangedrukt, en wanneer het dus gebeurt, hetwelk wij zoo straks zeiden, dat dezelve, in weerwil van die kracht, omhoog gevoerd worden boven de oppervlakte of den grond, en zij dan niet ondersteund, maar los gelaten worden, zoo trekt de aarde dezelve aanstonds weer tot zich door die zelfde genoemde kracht; hetwelk men *vallen* noemt. Het vallen der lichamen is dus niets anders, dan de algemeene Aantrekkingskracht, die de stof des aardbols op de lichamen en hare deelen onderling oefent, en die ook den naam van *zwaartekracht* draagt, omdat zij het is, welke alle lichamen zwaar maakt. Dit noemt men de *algemeene Aantrekkingskracht*; de *bijzondere* is die, welke tusfchen de onderscheidene lichamen werkt, die zich op de aarde bevinden; en in dezen zin zijn er verschillende foorten van Aantrekking, als: magnetische, elektrische, scheikundige enz.

AAP. Onder dezen naam begrijpt men, als onder eenen algemeenen geflachtsnaam, welke op alle verschillende foorten en verscheidenheden past, al die foorten van zoogdieren, welke men, van wege het maakfel of de vorming hunner pooten, zoowel die der achterste als voorste, en het gebruik, dat zij daarvan maken, van alle overigen in deze klasfen. (die der zoogdieren) onderscheidt, door hen *vier-handig* te noemen: en inderdaad, zeer te regt, omdat alle vier deze hunne pooten in onvolkomene handen eindigen, en even eens, immers genoegzaam bijkans bij allen, als die der menschen gevormd en gevingerd zijn; hebbende ook de meesten op alle derzelver vingers foortgelijke nagels, als die van 's menschen hand, en alle vier deze hunne handen van binnen die zachtheid van vel, welke aan die der menschen eigen is. Door deze vorming hunner pooten zijn dan ook al die dieren in staat, om met dezelve te grijpen, en alle voorwerpen aan te vatten, hetwelk meest allen, even goed met de achterste, als met de voorste, doen. Daar nu aller bestemming is, op de boomen te leven, zoo komen hun dan ook deze vier handen, in het klimmen en springen, uitnemend te stade.

Men verdeelt het zeer uitgebreide geflacht dezer vierhandige dieren, bij het beschrijven van deszelfs Natuurlijke Historie, in vier foorten of

benden, (*) en dit uit hoofde van zeker kenmerkend verschil in het maakfel of de gedaante van den kop, in het al of niet bezitten van eenen staart enz.

Aan de *eerste* dezer vier soorten of benden, wier maakfel van lichaam en hoofd het meest naar die van den mensch zweemt, vooral zoowel ten aanzien der ooren als handen, geeft men, als bij uitzondering, den naam van *Aap*, en verstaat men daaronder die, welke de Grieken *Pithekos*, *Kynokephalos* en *Kebos*, en de Latijnen *Simia* noemden. Men onderscheidt deze in Apen *zonder* en *met* staarten, welke laatste wederom, bij de latere dierbeschrijvers, met den Franschen naam van *Guenons*, *Meerkatten* beteekenende, worden aangeduid. Onder de ongestaarte dezer bende begrijpt men de *Orang-outangs* (de dus genoemde *Boschmensch*), de *Troglodyt*, de *Gibbons*, of langgearmde Apen, de *Lar*, de *Magots* en *Silyane*, of gemeene zoogenoemde Turfche Apen, die in het noordelijk *Afrika*, de *Oost-Indien* enz. gevonden worden; en onder de gestaarte den *langgeneusden* Aap, den *Makakko*, den *Patas*, den *Malbrouck*, den *Mone*, den *Kallitriche*, de *Diana* en eene menigte andere. Deze allen hebben wangzakken en eeltachtigheid aan de billen, welk beide bij de eerstgenoemde (de ongestaarte) geene plaats heeft.

De *tweede* foort of bende draagt den onderscheidingsnaam van *Baviaan* of *Papio*, (bij de *Franschen* dien van *Babouin*, bij de *Engelschen* van *Baboon*). Haar kenmerk is een korte geboogde staart, geheel kale, met eelt bezette billen, en een kop, welke in niets naar het menschelijk aangezicht, maar veel eer naar den kop van het zwijn, inzonderheid wat den snoet betreft, gelijk. Deze foort van Apen hebben wangzakken, even als de *Guenons*, waarin zij hun eten verbergen; en tot dezelve behooren de eigenlijke *Bavianen*, de *Mandrill's*, de *Quanderous*, de *Maimons* enz. — Al de dieren, tot deze beide soorten of benden behoorende, worden in de oude wereld, in *Afrika* en *Azie*, gevonden, en velen, inzonderheid, in de meest heete landstreken dezer beide werelddeelen.

De *derde* foort of bende van Apen bevat die, welke bij ons meer bepaald *Meerkatten* (*Cercopithecii*) heeten, en ook bij de Duitschers *Meerkatze* genoemd worden. Van waar deze naam, te weten, die van Meerkatten, haren oorsprong ontleent, is zeer duister. — Deze foort is eigenlijk, als zoodanig, niet zeer talrijk, offchoon er velerhande verscheidenheden in dezelve bestaan; want zij, die er toe behooren, verschillen op menigvuldige wijzen, zoo in grootte, gedaante en kleur, als geaardheid, van elkander, offchoon zij allen daarin met elkander overeenstemmen, dat zij niet slechts gestaart zijn, zoo als de *Bavianen*, maar, gelijk de *Guenons*, *lange* staarten hebben. Men onderscheidt deze dieren in *Sapajous* en *Sagoins*. Alle, die tot de

eerste-

(*) Zie *BLUMENBACHS Handboek*. — *ZIMNERMAN, Geograph. Hist. enz. meer de familien van de BUFFON volgende*, brengt ze tot vijf. Andere, zoo als *ACDEBERT* tot veel meer. Ondertuschen bestaat dit verschil in familien-verdeelingen voornamelijk bij de bijuitstek dus genoemde *APEN*; die onzer eerste bende *Simiae incaudatae* en *Simiae caudatae*.

eerstgenoemde behooren, hebben eenen vattenden, of grijpenden, staart, dat is, eenen staart, zoodanig gespierd, dat zij zich daarvan als van eenen vinger, of vijfde hand, bedienen, om te grijpen en vast te houden, wat hun behaagt. Deze staart is doorgaans van anderen zonder haar, en met een glad vel bedekt. Zij kunnen denzelven vouwen, uittrekken, en het einde daarvan naar hunnen wil op- of ontrollen, en bedienen er zich voornamelijk van, om zich aan de takken der boomen vast te houden, en alzoo van den eenen naar den anderen kant te slingeren, om welke reden zij ook *Slinger-apen* genoemd worden. Onder deze is eene soort, de *Koaita*, de *Beëlzebub* of *Boschduivel*, aldus genoemd naar hare leelijke gedaante), welke zich, inzonderheid in de boschen van *Suriname*, in grooten getale bij elkander ophoudt, en waarvan men verzekert, dat zij, wanneer zij zich troepswijze van den eenen boom op eenen anderen, aan de overzijde van eenig water, eene beek of een riviertje, mits niet te wijd, begeven willen, zich aan elkanders staarten kettingswijze hangen, en dan zoolang heen en weder slingeren, tot dat de onderste eenen tak van eenen aan de overzijde staanden boom heeft bereikt, wanneer de bovenste loslaat, en de gansche keten dus overvliegt.

Wat de *Sagoins* betreft, deze hebben alle, naar evenredigheid, eenen langeren staart, dan de *Sapajous*, die tevens bij hen zeer ruig, flap en regt is; zoodat zij zich daarvan op geenerhande manier bedienen kunnen, noch om iets aan te vatten, noch om zich ergens aan vast te houden, welk duidelijk en blijkbaar verschil alleen genoegzaam is, om altijd eenen *Sapajou* van eenen *Sagoïn* te onderscheiden. Beide soorten zijn ook kenmerkend van de *Apen*, *Guenons* en *Bavianen*, daardoor onderscheiden, dat zij noch wangzakken in den mond, noch eeltachtigheden aan de billen hebben. Bovendien verschillen zij van alle gezegde drie soorten hierin, dat deze allen een dun schutvel in den neus hebben, en hunne neusgaten, bijna zoo als die van de menschen, onder den neus open zijn; terwijl, bij de *Sapajous* en *Sagoins*, dit schutvel der neusgaten zeer breed en dik is, en de openingen derzelve bij hen ter zijde, en niet onder den neus, geplaatst zijn. Het maakfel hunner voeten, of vier handen, is nagenoeg even eens, als bij de dieren van de beide vorige benden; doch het hoofd of aangezicht is meest langwerpig, en zweemt op verre na niet zoo veel naar dat van den mensch, als bij de *Apen*. Allen wonen zij alleen in de nieuwe wereld, in *Zuid-* en *Noord-Amerika*, en geen hunner wordt, natuurlijk, in de oude, in *Afrika* en *Asia*, gevonden, even als ook geene uit de oude in de nieuwe wereld. In *Europa* bestaan volstrekt geene uit het Apengeslacht natuurlijk. Onder de eerstgenoemden, de *Sapajous*, valt bijzonder onder het oog de *Ouarine*, zoo omdat deze Aap de grootste van allen, en zeer woest en wild is, als omdat hij door eene soort van beenachtigen trommel in de keel, een zoo vervaarlijk geluif maakt, dat men

hen, wanneer zij met troepen bij elkander zijn, voor eene partij vechtende varkens zou houden; en van daar, dat men hen *Huilers* noemt. Voorts verdient onder deze foort van *Apen* eene bijzondere opmerking de *Koaita*, waarvan wij reeds gewag gemaakt hebben; de *Sajou*, de *Sais*, de *Saemes* enz. welke geene van allen, buiten den staart, meer dan eenen voet lang zijn. Onder de *Sago-ins* zijn bijzonder opmerkingswaardig de *Saki*, gemeenlijk den *Aap met den vosfenstaart* genoemd, omdat zijn staart met zeer lang haar, gelijk dat der vosfen, bezet is; deze is de grootste van allen, als zijnde, buiten den staart, 17 tot 18 duim lang; velders de *Tamaren*, de *Ouisfiti*, de kleinste van allen, op zijn hoogste ter lengte van 5 duim, van den snoet tot aan den staart gerekend, welke meer dan een voet lang is, zoo dat dit diertje in eene uitgeholde kokosnoot een ruim en gemakkelijk verblijf vindt: wijders de *Marcking*, of het *Leeuw-aapje*, en vooral de aardige *Miko*, welker aangezigt en ooren schoon vermillioen-rood gekleurd zijn.

Eindelijk dragen diegene, die tot de vierde foort of bende van het Apen-geslacht behooren, den naam van *Spookdieren* (*Lemures*), anders gezegd *Bastaard-ape*n, doch die tegenwoordig, meer algemeen, *Makis* genoemd worden. Ten aanzien der handen, en derzelve gebruik, komen deze met de vorigen vrij wel overeen, gelijk ook hunne levenswijze met dezelve overeenstemt; alleen zijn hunne achterpooten langer dan de voorste. Hun kop heeft niets van het ronde der Apen, maar loopt uit op een' spitzen snoet. Op één na hebben zij lange staarten, die zij meestal omhoog dragen. Tot deze bende worden geteld de *Mokoko*, of *Eekhoren aap*, de *Mongous*, de *Vari* en de *Loris*, of *Traaglooper*, aldus genoemd van zijnen gang; een zeer aardig, fraai beestje, slechts zoo groot als eene vuist, lang van lijf en ongestaart. De opgenoemden zijn alleen te huis in de oude wereld, op *Ceilon*, *Madagaskar* enz. Tot deze Apenfoort betreft LINNEUS een dier, door hem de *vliegende Kat van Ternate* genoemd; *vliegende*, omdat deszelfs voorste en achterste pooten, gelijk ook de kop en staart, bespannen zijn met een behaard vlies, gelijk als bij den vliegenden Eekhoren, en de *Polatouche* uit de noordelijke deelen der oude en nieuwe wereld; welk vlies aan het dier eene foort van vleugelen verschaft, immers genoegzaam, om, bij den sprong naar eenen wijd afstaanden boom, eene poos in de lucht te kunnen zweven; *vliegende Kat*, omdat het dier van achteren eenigzins naar eene kat gelijkt, en *van Ternate*, om daardoor eenigermate deszelfs vaderland aan te duiden. Het is vrij waarschijnlijk hetzelfde dier als de *Taguan*, of groote vliegende Eekhoren van de BUFFON en VOSMAAR, welke op de *Philippijnsche eilanden*, op de kust van *Malabaar* en andere zuidelijke *Indien* gevonden wordt. Daar de pooten uitloopen in vijfvingerige handen, en het wijfje borsten heeft, gelijk de Spookdieren, is het mischien uit dien hoofde daaronder geplaatst. Het is nog weinig bekend en onderzocht,

Algemeene aanmerkingen, het APENGESLACHT betreffende.

Uitwendige gedaante en bijzonder handige verrigtingen doen, in de Natuurlijke Historie, het vierhandig Apen-geslacht, met regt op den mensch volgen, offchoon aan hetzelfde dien rang niet zou toekomen, indien het vernuft denzelven bepalen moest; want de Apen zijn wel slimme, maar geenszins de schranderste en leerrijkste onder de dieren: de hond en de olifant overtreffen alle Apen daarin grootelijks. Het is waar, de Aap bootst den mensch in velerhande bedrijven na; maar hij doet dit niet, omdat hij het wil, maar omdat hij het kan doen, zonder het te willen; daar is niets, dat vrij, niets dat willekeurig is, in deze nabootsing. De Aap, armen en handen hebbende, gelijk als wij, bedient er zich van, zoo als wij; doch zonder daarbij te denken. Al zijne verrigtingen loopen in het uiterste, en gelijken meer naar de bewegingen van eenen krankzinnigen, dan naar de bedrijven van een bedaard mensch, of zelfs dier. Van daar, dat wij hem zoo onleerzaam vinden, en hij zich bezwaarlijk schikt naar de gebruiken, welke men hem wil doen aannemen. Hij is ongevoelig voor liefkozingen, en gehoorzaamt alleen aan de kastijding. Men kan hem gevangen houden, maar niet eigenlijk tam maken, of tot een huisfelijk dier vormen: steeds droevig of weerbarstig, steeds tegenstrevende of knarsetandende, dwingt men hem meer tot onderverping, dan dat men hem temt. Geene der soorten heeft ook ooit onder de huis- of tamme dieren behoord. (*)

Men heeft elkander nageschreven, dat de Apen, vooral de grootste van hun in al de soorten, gebruik zouden maken van verweringsmiddelen tegen den mensch; als daar zijn steenen en takken, waarmede zij zouden werpen, afgescheurde boomtakken, waarmede zij zich, als in tweegevecht, tegen den mensch zouden verdedigen enz. Ook zouden zij, door uitgezette schildwachten bewaakt, in de vruchtuinen en graanvelden, eene zeer vernuftige plundering aanregeren, waarbij zij elkander, op eene rij geschaard, het geroofde van hand in hand toewerpen, en de schildwachten, bij het ontstaan van onraad, zouden waarschuwen: dan, in dit alles vertoont zich zoo vele, boven het Apen-vernunft stijgende, schranderheid, dat men het meeste daarvan gerust op de lijst der overdrevene sprookjes mag plaatsen. Zelfs het ligchaam van dien Aap, welke het meest van allen naar den mensch gelijkt, dat van den *Orang-outang*, is geen menschelijk ligchaam, deszelfs smalle heupen, platte lendenen, en bijkans ongevleeschte billen onderscheiden het, op eene in het oog loopende wijze, van dat van den mensch.

Offchoon ook bijna alle Apen, somwijlen, op de achterste pooten of handen gaan, ziet men duidelijk, dat deze gang niet de hun natuurlijk eigene is, maar tot denzelven alle vier de beenen bestemd zijn; alhoewel het waar is, dat die gang dan niets bevalligs heeft. Op de achterste pooten gaande, zijn dezelve altijd met eenen hoek naar

(*) De BUFFON en LINNEUS.

binnen gebogen, en het zamenstel der knien veroorlooft geene van al deze dieren het *zoo regt* opstaan, en *zoo regt* opgaan van den mensch. Niet een van allen is in staat, om, bij het regt opgaan, de voeten volkomen plat op den grond neer te zetten, zoo als wij doen. Hoe is zelfs het regt opgaan en staan bij den meest befaamden van allen, den zoo even genoemden *Orang-Outang*, door welken men het Apen-geslacht aan dat van mensch heeft willen hechten? De achterste handen zijn altijd neergebogen, en al de vingers krom naar binnen getrokken, zoodat het gaan op den buitenkant dier handen geschiedt, waarbij dit dier nog altijd, bovendien, het een of ander steunfel, eenen stok of iets dergelijks, behoeft. (*)

Sommigen hebben beweerd, dat de Apen, immers eenige voornamen onder dezelve, zouden kunnen spreken; dan, onze met regt wijd en zijd beroemde landgenoot, wijlen de hooggeleerde P. CAMPER, heeft, zoo in zijn *Kort berigt, wegens de ontleding van verscheidene Orang-outangs*, Amst. 1778, als in zijne *Natuurkundige verhandeling over den Orang-outang van Borneo*, Amst. 1782, onwederlegelijk aangetoond en bewezen, dat, welke schijnbare spraakwerktuigen zich ook bij dit scheepfel (let wel! het meest naar den mensch gelijkende) mogen voordoen, hetzelfde echter volstrekt buiten staat is, om te kunnen spreken; alsmede, dat hetzelfde onmogelijk, zonder hulp of steun, regt op kan gaan, gelijk de mensch: waaruit deze beroemde man eigenaardig heeft afgeleid, dat welke overeenkomsten er ook tusfchen dezen Aap en den mensch mogen opgemerkt worden (§), de laatste nogtans, op eene zeer uitstekende wijze, van den *Orang-outang*, en alle mogelijke Apen, onderscheiden is. Zijne vergelijkende ontleedkunde heeft dus, zonder dat er iets voor tegenspraak overfchiet, den mensch van de onverdragelijke vernedering bevrijd, welke zekere Engelschman, Lord MONBODDO, getracht heeft, hem aan te doen, door te beweren (†), dat onwederlegbare bewijzen den *Orang-outang* tot het geslacht en den rang van den mensch verhieven. Eene buitensporigheid, voorzeker, van de eerste grootte. Wij besluiten derhalve, teregt, met den beroemden J. R. FORSTER in zijne *Waarnemingen gedaan op zijne reize rondom de wereld*, dat hij, die in staat is, om in ernst te beweren, dat de mensch en de *Orang-outang* leden van één geslacht, en dus broeders zijn, voor altijd verdient verbannen te worden uit den schoonen kring der dochteren van EVA, en ter straffe verwezen tot een huwelijk met *Orang-outangs*.

Bij de *Guenons*, of langgestaarte Apen, gelijk ook bij de *Bavianen*, is het eelt, waarmede hunne billen bezet zijn, bij de eigenlijk gezegde *Bavianen* bloedrood; doch bij anderen wit of blaauwachtig.

Ook

(*) Zie de naauwkeurige afbeelding en beschrijving van dit dier door Dr. OSKAMP, bij SEPP, te Amsterdam uitgegeven.

(§) TIJSSON telt 48 bijzonderheden op, in welke de *Orang-outang* meer naar den mensch, dan naar de overige Apen, zoude gelijken; maar ook 34 andere, in welke hij wederom meer van den mensch dan van de overige Apen verschilt.

(†) Lord MONBODDO of *the origin and progress of language*, Tom. I. pag 145.

Ook hebben deze beide foorten, zoo als wij reeds opmerkten, te wederzijden van den bek, eene foort van beurs, gewoonlijk *wangzakken* genoemd, waarin deze dieren, vooral voedsel, weten te bergen, dat zij voor eene nadere gelegenheid willen bewaren. Deze wangzakken bestaan uit vliczen, en spieren, benevens vele spierachtige, vlezige vezelen; zij zijn buiten op de onderkaak tot beneden derzelfs hoek, onder een gedeelte der spier, de *zeer breede* genoemd, geplaatst, en zeer groot, dat is wijd en lang, naar evenredigheid van het dier, dat dezelve somtijds zeer vol kan proppen, en het verborgene er zeer behendig weet uit te halen.

Alle Aapfoorten leven genoegzaam alleen uit het plantenrijk, namelijk van vruchten, zoo als: druiven, appelen, inzonderheid nooten van onderscheiden aard, en granen, hoewel zij ook verschillende foorten van Insekten, als zij die ontmoeten, opknappen. Hoe zij van elkander, en van zich zelve, het ongedierte behendig weten op te vangen en te eten, is genoeg bekend.

Hoe lang de wijfjes, in de onderscheidene foorten, de jongen dragen, weten wij nog slechts gebrekkig van enkele; hetwelk ons niet vreemd moet voorkomen, daar bijna geen van allen, hoe geil deze dieren ook mogen zijn, in den gevangenen staat voortteelt, en hun verwijderd leven in de boschen weinig waarneming toelaat. De kleine Aapjes zitten de moeders doorgaans op den rug, tot dat zij, om op zich zelve te leven, haar verlaten. Zij weten zich aan de moeders zeer goed vast te houden, en deze springen met hare kleinen zeer gezwind van tak op tak, van boom op boom. Als de jongen moeten zuigen, leggen haar de moeders aan de borst, of zij zelve weten er, ter bekoming van deze hare nooddrift, zeer goed aan te kruipen. De wijfjes van het ongestaarte en gestaarte Apengeflacht (*Guenons*), en die der *Bavianen*, hebben maandelijksche zuiveringen, gelijk de vrouwen.

Alle Apen zijn ruigharig en van verschillende kleur; de meeste zijn graauw, bruin of zwartachtig; maar er zijn ook, die geheel zwart, ook die fraai olijfgroen en roodachtig zijn; doch witte zijn zeer zeldzaam. Sommigen hebben zulke lange haren om den kop, dat zij priuken schijnen op te hebben; terwijl andere wederom van eenen baard voorzien zijn. — Wij zullen van eenige voorname onder deze dieren, inden loop dezes werks, op zijne plaats, nog iets meer bij zonders zeggen.

AARDAPPELEN. (*Solanum tuberosum*) Dit zoo algemeen bekend en nuttig gewas werd het eerst in 1565, door JOH. HARKINGS, van *Santa Fé* in *Ierland*, overgebracht, (*) vanwaar zich hetzelfde verder door *Europa* verspreid heeft, en eerst in *Engeland*, vervolgens in *Vlaanderen*, *Holland*, *Frankrijk*, *Duitschland* en *Zwitserland*, werd aangekweekt. Doch niet voor het midden der 18de eeuw (zoo lang werkte ook hierop de magt des vooroordeels) werden

(*) Volgens COVIER, in het *Magazin Encyclopédique*, *Fevrier 1815*, pag. 333 en vervolgens.

den de Aardappelen algemeen, en in alle standen, als een heilzaam voedsel gebruikt; terwijl MARTINET in zijnen *Katechismus der Natuur* getuigt, dat, nog in zijne jeugd, dit weldadig geschenk des Scheppers, door aanzienlijke lieden, met een verfinadend oog aangezien als eene slechte kost, op hunne tafels niet geduld, en niet, dan lang daarna, slechts een klein plaatsje daarop aan dezelve ingeruimd werd. Er zijn twee oorspronkelijke soorten van Aardappels, (namelijk, met *roode* en *witte* knobbelwortels); benevens vele aangekweekte verscheidenheden, welke, naar den tijd van planting, in vroegere en latere, en, naar de kleur, in witte, gele, roode, gemarmerde en zwarte onderscheiden worden. Van alle deze zijn reeds meer dan 60 verscheidenheden bekend, waarvan de gemeenste violethroode, witte, en blaauwachtige bloemen hebben. Zij schieten in vele dunne stengels met eene menigte kleine bladen, ter hoogte van twee of drie voet, uit den grond op, en dragen vruchten, gelijk groote vleeschachtige bezien, ter grootte bijkans als onze kersen; worden in het rijpen geel, en bevatten eene menigte zaden. Onder den grond zetten zich de Aardappelen aan de vele zich verspreidende wortelen, omtrent eenen voet diep, en zij zijn zeer ongelijk van grootte. In matige gronden dragen zij honderd- tot honderdvijftig- voud.

De vroegste Aardappelen worden in Lentemaand gezet, en zijn omstreeks Hooimaand rijp; de latere legt men op het einde van Grasmaand, en worden in Wijnmaand en in het begin van Slagتماand ge-rooid. In magere duin- en zandgronden groeijen zij, mits eenigzins bemest, wel niet zoo menigvuldig, maar leveren echter eene zeer lekkere en goede foort op; gelijk diegenen, welke op de duingronden van *Holland* geteeld worden, onder de beste behooren, en door vele boven de beroemde Zeeuwsche Aardappelen gesteld worden. Inderdaad zijn zij ook minder taai en lijmig, en dus ongetwijfeld gezonder, dan die in zware kleilanden verbouwd worden. Het sterkst echter vermenigvuldigen zij zich op eenen ligten, gemengden, niet vochtigen grond, die genoegzaam door de zon beschenen, en niet nieuw gemest moet zijn. Ter bevordering van derzelver groei en vermenigvuldiging, worden zij gewied; doch dit is minder noodig, dan het schoffelen of behakken van den grond. Inzonderheid wint men het beste gewas door het aanhoogen der aarde tegen de stengen, en doet men ook wel, met de bloem af te snijden, zoodra zich die begint te openen. (*) Bovenal, echter, bevordert men derzelver groei en vruchtbaarheid, met de loten der plant gebogen in den grond te leggen, wanneer zij eene hand hoog zijn, waardoor zij veel meer, dan de stam zelf, voortbrengen. Insgelijks worden dezelve voorgeteeld door het planten van afgesneden takjes der jonge plant. Als proeve van verbazende vruchtbaarheid der Aardappelen, herinnere men zich, dat dezelve eerst sedert dertig of veertig jaren in ons vaderland algemeen verbouwd zijn geworden, en thans echter reeds zoo overvloe-

(*) Door aanhoogen won NIEUWOLD van ééne plant 1440 Aardappelen.

vloedig zijn, dat wij ze, in sommige jaren, niet kunnen verbruiken, en men, bij voorb. in de lente van 1814, aan sommige oorden, geld uitloofde voor het weghalen van dezelve, daar zij op mestvaalten geworpen, of, aan rottende hoopen, langs wegen en dijken waren weggesmeten.

Behalve, dat de Aardappelen een hoogst weldadig voedsel voor menschen en dieren opleveren, (onder welke laatste zij voor runderen en varkens, vooral gekookt, zeer dienstig zijn) kan men er ook een voedzaam en smakelijk *brood* van bereiden, *genever* van stoken, *stijfselen papier* van maken. (*) Ook zijn zij ten uiterste heilzaam voor den akker, alzoo zij den grond open maken, en dien van onkruid zuiveren: zelfs wordt in *Vriesland* hierdoor het braken meerinalen uitgewonnen. Het planten der Aardappelen dient bovenal, om den akker zuiver en op nieuw vruchtbaar te maken; aangezien dezelve telkens gewied moeten worden, waardoor het onkruid wordt verwoest; terwijl de grond omgewerkt en aangehoofd meer aan de lucht wordt blootgesteld en de plant zelve, op een dorre grond, voorspoedig groeiende, weinig voedsel deelen voor de granen, uit dezelve schijnt te trekken. — Eindelijk gebruikt men, sedert onlangs, met het beste gevolg, den Aardappel als verwsstof, tot het wit maken van muren, zoo binnen als buiten 's huis, in den trant der Italiaansche gebouwen; zoo dat men, door middel van Aardappelen, een onkostbaar, tegen weer en wind bestand, middel verkrijgt tot het witverwen van gebouwen. Daar hetzelfde nog zeer weinig bekend is, achten wij den lezer eenen grooten dienst te bewijzen, met de volgende opgave van hetzelfde. Men neme, op *een* pond Aardappelen, *twee* pond krijt en *vier* pinten water. De Aardappelen moeten in water gekookt, vervolgens gefchild en dan fijn gemaakt worden. Nog heet zijnde, mengt men ze met twee pinten kokend water, en laat ze aldus door eene zeef loopen, om ze van alle grove deelen te ontdoen. Men houdt dit aftreksel een half uur heet, op eenen graad van bijna kokend water, ter bevordering der ontbinding. Het krijt, in de overige pinten fijn gemaakt zijnde, wordt nu met het Aardappelennat gemengd, en aldus, als witsel, gebruikt.

AARDBEVING. Nog niet genoeg bekend met de werkingen der ruwe natuur-krachten in het hart der aarde, moet zich des menschen onderzoekende geest meer vergenoegen met de uitwerksels van dit verschrikkelijk verschijnsel waar te nemen, dan dat hij in staat zoude zijn, om het volkomen te kunnen verklaren. Eene onderaardsche kracht beweegt de oppervlakte der aarde, en veroorzaakt meer of minder hevige, elkander langzaam of spoedig opvolgende, schokken. De grond scheidt zich, de bergen verzinken, en eeuwig granit scheurt van een; geheele streken lands worden door den bruisfenden vloed overstromd, en eilanden komen uit de zee te voorschijn; terwijl an-

(*) In dit jaar werd in *Frankrijk* eene proef met goed gevolg genomen, om van Aardappelen papier te maken.

dere in dezelve verzinken; volkrijke steden worden omgekeerd, en bebouwde landstreken in woestijnen veranderd. Zoo verbazend de uitwerkfels van dit natuur-verschijnsel zijn, zoo verschrikkelijk zijn ook, gewoonlijk, de voortekens, die dezelve aankondigen. De lucht verduistert en vertoont een vurig rood, de magneetnaald geraakt in wanorde, enz. Voorbeelden van de verschrikkelijke gevolgen van Aardbevingen vinden wij in de geschiedenis. De steden *Herculanum*, *Pompei* en *Stabia* werden, 79 jaren na CHRISTUS geboorte, geheel omgekeerd; *Lisfabon* werd in 1755 verwoest, en 20,000 menschen werden onder de puinhoopen begraven; terwijl zich deze Aardbeving van *Groenland* tot *Afrika* uitstreckte, en men, zelfs in *Amerika*, gelijktijdig, zwakke of hevige schuddingen gevoelde. In 1783 trof een gelijk lot *Calabrie*, hetwelk, nog lang daarna, een verschrikkelijk beeld der verwoesting vertoonde. Bijna jaarlijks heeft men, nu in deze, dan in gene landstreek, zwakkere verschijnsels van dien aard, en nog onlangs werden vele gebouwen te *Rome*, waaronder de *Pieterskerk*, door eene Aardbeving beschadigd; gelijk ook nog voor weinige jaren, in *Zuid-Amerika*, daardoor duizenden van menschen omkwamen.

Ondertusfchen leert de ondervinding, dat bergachtige landeir, inzonderheid, die in de nabuurschap van vuurspuwende bergen liggen, aan Aardbevingen zijn blootgesteld. Welke oorspronkelijke natuurkrachten daarbij echter werkzaam zijn, en hoe zij in beweging worden gebracht, valt moeilijk te bepalen, zoowel, omdat de daarbij plaatshebbende verschijnsels zoo menigvuldig, onderscheiden en wonderlijk zijn, als naardien de verwoestende uitwerkfels ons niet toelaten, om alles van nabij te beschouwen. Waarschijnlijk wordt dit natuur-verschijnsel veroorzaakt door eene verbinding der *hydrogene*, of waterstof, welke, door de warmte in de onderaardsche kanalen, gereed is, om zich met de zuivere lucht te verbinden, en welke verbinding, zoodra dezelve, door het indringen der dampkrings-lucht, wordt daar gesteld, eene uitbarsting doet geboren worden, welke zulk eene uitzetting veroorzaakt, dat de korst der daarboven liggende aarde dreunt of beeft. Of mogelijk vormt de Natuur aldaar mengselen van salpeter, kool en zwavel (hoedanig zich vele in de aarde bevinden), welke, door de warmtestof aangestoken, (mits de zuivere lucht er bijkome), uitbarstingen, als het buskruid, en daardoor deze dreuning of Aardbeving te wege brengt.

AARBOL (De), of AARDKLOOT, zoo als men onze Aarde noemt, heeft eene platronde gedaante, waardoor zij op de eene plaats dikker, dan op de andere is. Van deze rondheid heeft men zich op onderscheidene wijzen overtuigd (zie: GEDAANTE DER AARDE), en tevens ondervonden, dat de oppervlakte der Aarde overal bewoonbare deelen bevat, waar zich menschen onthouden, zoo dat men dus ook onder, of tegen over zich, aan de andere zijde van den Aardbol, menschen kan hebben, die men tegenvoeters noemt. De aantrekkings- of zwaartekracht, welke de aarde bezit, trekt alles naar

naar

naar hare oppervlakte, waardoor bij diegenen, die onder ons, of aan den anderen kant wonen, alles even zoo naar den grond valt, als bij ons. — De omtrek der aarde wordt op 5,400 mijlen geschat, de mijl gerekend op 23,664 Rijnlandfche voeten, en hare geheele oppervlakte op meer dan 9 millioen vierkante mijlen, waarvan naauwelijks een derde gedeelte vást land uitmaakt, en de overige twee deelen uit water bestaan. Van deze oppervlakte, welke men rekent, dat door 800 tot 1000 millioen menschen bewoond wordt, beslaat *Europa* omtrent het 54ste, *Azie* het 14de, *Afrika* het 17de, en *Amerika* bijna het 16de gedeelte. —

Befchouwen wij voorts onze Aarde, met betrekking tot het zonnestelsel, dan leert ons de sterrekunde, dat zij een donker ligchaam is, hetwelk van de zon zijn licht en warmte ontvangt. Zij draait om de zon, en legt dezen haren weg in 365 dagen, 5 uren en omtrent 49 minuten af, welke ons gewoon jaar uitmaken. Hare loopbaan is een *ellips*; dat is een langwerpig-ronde cirkel, in welks eene brandpunt zich de zon bevindt, waaruit volgt, dat de Aarde te allen tijde van het jaar niet even ver van de zon af is; bedragende haar kleinste afstand ruim $19\frac{1}{2}$ en haar grootste bijna $20\frac{1}{2}$ millioen mijlen. Op den 21 van Wintermaand zijn wij het naast bij de zon, en op den 21 van Zomermaand het verst er van verwijderd; want niet de grooter of geringer afstand van dezelve, maar de meerdere of mindere schuinsche rigting, waarin hare stralen nederfchieten, veroorzaakt het verschil der jaarfaizoenen. — De lengte van den loopbaan der Aarde wordt berekend op 121,504,240 mijlen; en, daar zij dezen verbazenden weg in één jaar afloopt, zoo moet zij in elke seconde $3\frac{2}{3}$ mijlen afleggen: eene snelheid, welke onze verbeelding te boven gaat.

Behalve deze jaarlíjkfche beweging der Aarde om de zon, heeft zij nog eene dagelíjkfche om hare eigene as, welke zij in 24 uren volbrengt, en waardoor dag en nacht veroorzaakt worden. Daar echter de as, om welke de Aarde dagelíjks wentelt, met hare baan om de zon, eenen hoek vormt van $23\frac{1}{2}$ graden, zoo rijst daardoor de zon, aan de kant van den noordpool, van den 21 van Lentemaand tot den 21 van Zomertmaand, $23\frac{1}{2}$ graden boven den *Equator*; daakt van laatstgenoemd tijdstip tot den 21 van Herfstmaand weder tot op den *Equator*, en zakt tot den 21 van Wintermaand naar den zuidpool toe, $23\frac{1}{2}$ graden beneden denzelven, waarna zij tot den 21 van Lentemaand den *Equator* weder bereikt. Uit deze inrigting wordt het verschil der jaargetijden en de ongelíjkeheid van dag en nacht geboren, welke in alle landen, buiten de linie van den *Equator* liggende, alleen op die beide dagen van het jaar even lang zijn, waarop de Aarde, in haren loop om de zon, den *Equator* doorsnijdt.

Omtrent de inwendige gesteldheid van onzen Aardbol zijn de nietwre natuurkundigen van gevoelen, dat de tegenwoordige vaste steen- of rotsachtige korst, waarmede dezelve als omgroeid is, zoo diep men den

den Aardbol kent (en dit is niet een 600ste gedeelte van deszelfs halve middellijn,) in den beginne vloeibaar moet geweest zijn, en dat uit deze eerste vloeibare stof, door elkander opvolgende nederplofingen, de verschillende foorten van bergen en aardlagen, die den vasten grond, of de korst des Aardbols uitmaken, zijn voortgebracht. Deze bergen brengt men, naar den tijd hunner wording, tot twee hoofd-afdeelingen, namelijk: die *eerst gevormd* of oorspronkelijk zijn, en aanwezig waren voor er planten of dieren bestonden, en die *naderhand* gevormd of ontstaan zijn. Onder de eerste foort rangschikt men de *Rotsteen-* of *Granitbergen* en de *Gang-* of *Aderbergen*, en onder de laatste de *Vlotbergen*, en de uit *het water op elkander gepakte Aardlagen*. De *Granitbergen* houdt men voor het oorspronkelijk of grondgebergte, en hier en daar, inzonderheid in de grootste en hoogste bergketens, komt de granit zichtbaar voor den dag. De hierop volgende *Gang-* of *Aderbergen* zijn meestal van eene schilferachtige zamenvoeging, en liggen aan elkander in dikke, zware lagen, in welke zich dikwijls retsen en schuren vertoonen, waarin zich de meeste erts bevindt. Deze beide bergsoorten meent men, dat gevormd zijn, voor er planten en dieren bestonden, omdat in deze bergen nimmer eenige dierlijke noch plantaardige verfteening gevonden wordt; gelijk men dan ook dezelve, om deze reden, onder de oorspronkelijke of eerstgevormde rangschikt. De *Vlotbergen* liggen als de vorigen, doch in meer vlakke en golfvormige lagen, en wisselen meer af in verscheidenheid van stof. Zij onderscheiden zich daardoor van de voorgaande, dat zij opgevuld zijn met verfteende overblijffels van bewerkte lichamen, als dieren en planten, waarvan de meeste onbekende voorwerpen zijn. Ook vindt men er verfteende schelpen, oesterbanken, koraal-rif enz. in, hetwelk doet vermoeden, dat ons tegenwoordig vast land eens de bodem der zee geweest zij. Deze *Vlotbergen* onmoet men somtijds tot eene aanmerkelijke hoogte, als op de *Alpen* 1000; doch meest, als op de *Brokken*, tot het *Hartzgebergte* behoorende, 575 vademen boven de zee; makende dus de lage bergruggen en voorgebergten uit. — Eindelijk zijn de uit *het water op elkander gepakte Aardlagen*, of *aangeslikte Aardbedden*, die groote streken of banken, die hier of daar, doch alleen op lage landen, somtijds in zeer groote rijen, gevonden worden, als b. v. het mul of droog zand, zoo als onze duinen en het leem, de mergelstof of het mergelgruis, waarin men dikwijls vele zeeschelpen vindt. Men kan hier nu nog bijvoegen de *Vulkanen* of *Vuurbergen*, die als eene vijfde of laatste foort kunnen aangemerkt worden.

AARDBOOR. Eene dikke, slakvormige boor, welke ijzeren schar uit verscheidene stukken is zamengesteld, die van tijd tot tijd er kunnen aangezet worden, wanneer de onderste reeds in den grond geboord zijn. Men kan er vademen diep mede in de aarde dringen, en er de foort van grond mede onderzoeken, alzoo dit werktuig zoodanig is ingerigt, dat er een gedeelte aarde in blijft zitten.

AAR-

AARDEWERK. (DELFTSCH) Dit wordt vervaardigd uit *Doorniksche*, *Rijnlandsche*, of zwarte, en *Delftsche* aarde, welke alle in kleur en vetheid het meest van elkander verschillen, en, in evenredigheid van zes, drie en twee, tegen elkander genomen worden. Om deze zamengestelde, taaije, vette, niet door ijzerdeelen besmette klei te bereiden, wordt dezelve gewaschen, gezift, gekneed, en dus gezuiverd en wel samenhangend gemaakt, waarna de weldoorwerkte kluiten door den *aard-trapper* naar den draaijer worden gebragt, die ze in zulke stukken verdeelt, als hij bekwamelijk kan bewerken, of, zoo als het kunstwoord zegt, kan *walken*, dat is nogmaals sterk met de handen doorkneden. De gewalkte brokken worden nu door een wiel gedraaid, en ontvangen de begeerde gedaante, naar eene maat, ter bepaling der grootte, die de draaijer voor zich heeft slaan. Verscheidene stukken der plateebakkerij kunnen niet gedraaid, maar moeten uit de hand gearbeid of gevormd worden. De vormen bestaan meestal uit pleister of gips; de gevormde en glad bewerkte (dit noemt men *schroosjen*) stukken worden dan, even als de gedraaide, zorgvuldig op zolders gedroogd, en, zoodra zij zulk eene stevigheid ontvangen hebben, dat zij, zonder te gruizellen of te buigen, gesneden kunnen worden, op nieuws naar den draaijer, ter beschaving, en van daar weder naar den zolder, ter verdere drooging, terug gebragt. Het schilderen van dit Aardewerk, waaraan voorheen meer kunst, dan thans, besteed werd, geschiedt door penselen of kwasten, uit het haar dat in de ooren der koeijen groeit, gemaakt, en de onderscheidene, fijn gemalen, verwstoffen worden met schoon water vermengd en er opgelegd. Van den schilder gaat het Aardewerk naar den *vloerwerker* (dus genoemd, omdat hij alles op den grond verrigt), die vooraf reeds op den grond het verglaasfel gelegd heeft, terug, om *gekwaard* te worden, dat is, om aan de geschilderde stukken glans te geven, waartoe men 36 pond masticot, 42 pond goudglid, 4 pond potasch en 7 pond zout neemt, welk alles onder elkander gemengd, gebakken, gemalen, in water ontbonden, in eene hiertoe bijzonder ingerigte tobbe gedaan, en met eenen borstel van kort stijf haar over het Aardewerk, stuk voor stuk, besproeid wordt. Hierop wordt het steengoed *gevoeld*, dat is, in ronde steenen kokers, op eenigen afstand van elkander, ter bakking geplaatst; dienende deze kokers, die van eene bijzondere soort van zwarte of gele aarde gemaakt zijn, om het fijne steengoed in den oven wel te bewaren. De oven is een vierkant gebouw, met zware muren opgetrokken, en wordt met een zacht vuur gestookt; gewoonlijk gaat er van 8 tot 12 vadem hout toe; en heeft het Aardewerk, meestal, na 28 of 30 uren, de vereischte gaarte gekregen, wanneer men den oven langzaam laat verkoelen, en veelal op den derden dag, na de afftoking, het gebakken Aardewerk uit denzelfden haalt, en ter verkoop naar pakzolders of pakhuizen brengt. — Weleer werd deze steensoort even als te *Delft*, in het Italiaansch stadje *Faenza* in het groot gebakken, en het heeft

16 AARDEWERK. (ENGELSGH) — AARDGORDELS.

heeft hiervan zijnen naam van *fayence* of *fayenca* (Delftsch porcelein), doch niet zijnen oorsprong bekomen. Ondertusfchen zijn deze fteenbakkerijen, zoowel in *Italie*, alwaar zij door de fchilderingen van RAPHAËL, JULIO ROMANO, TITIAAN en anderen, zooveel roem verworven hadden, als ook in ons vaderland, zoowel door het Engelsch Aardewerk als het echt porcelein, grootelijks in verval geraakt. Behalve de voortreffelijke fabriek aan den Overtoomschen weg bij *Amsterdam*, die in 1656 werd opgerigt, telde *Delft* voorheen 70 plaatbakkerijen, waarvan er, in 1808, nog slechts 6 waren overgebleven, die zich nauwelijks konden staande houden.

AARDEWERK. (ENGELSGH) De Engelfche, witte en roomkleurige Aardewerken worden uit eene zeer witte pijpaaarde bereid, die ten nauwkeurigfte wordt bewerkt en gezuiverd, en met water tot eene fijne pap aangemengd. Men doet onder deze aaarde een vijfde deel witten vuurfteen, die in de open lucht zacht gebrand, en vervolgens in eenen molen gemalen is. Nadat het papachtig mengfel behoorlijk is opgestijfd, wordt het, door middel van houten klofsen, doorgewerkt. Het bakken gefchiedt in kokers, en de verglazing van het enkel wit fteengoed wordt volbragt door eenige handen vol zout in den oven, in den omtrek der met gaten doorboorde kokers, te werpen; doch men bedient zich tot een waar glazuurfel van 20 pond loodkalk, 5 pond tinkalk, en zoo veel zand en keukenzout, als de metaalkalken wegen. Dit laat men zamen tot glas fmelten, vervolgens fijn malen, en met water tot eene pap mengen, om er de Aardewerken mede te bedekken, die dan in de kokers, op nieuws, ter vloeijing van het glazen bekleedfel, in den oven geplaatst worden. Het Engelsche Aardewerk wordt voornamelijk bij *Worcester*, *Derby*, *Barslam* en *Newcastle* gemaakt, en ook in *Saksen*, bij *Hubertsburg* en *Ifchopau*, enz. heeft men het met eenen goeden uitflag beproefd. Sedert eenigen tijd heeft men begonnen dezelfde ftoffagie van Aardewerk, inzonderheid, met helder blaauw, te beschilderen, te weten met landfchapjes, beeld- en bloemwerk enz. In de laatste jaren werd het Engelsch Aardewerk door het Fransche zeer nabij gekomen, zoo niet overtroffen.

AARDGORDELS. In het Latijn, *zonae mundi*, zijn breede kringen op de oppervlakte der aaarde, die met den *Equator* paralel loopen, en door de keer-kringen en pool-cirkels worden ingefloten, om daardoor den aardbol, naar de verfcheidenheid der warmte of koude, te verdeelen. Men telt, op hare oppervlakte, vijf zulke kringen of gordels: als de heete, de zuidelijke en noordelijke gematigde, en de zuidelijke en noordelijke koude Gordel, welke alle zoo vele luchtfreken van onzen aardbol uitmaken. De *heete* Gordel is die kring, welke $23\frac{1}{2}$ graden zuidelijk, en even zooveel noordelijk van den *Equator*, om de aaarde loopt, en onder welke luchtfreek men jaarlijks tweemaal de zon lijnregt boven zijn hoofd heeft. Er heerscht hier een altijddurende zomer, en dag en nacht verfchil-

let-

len nauwelijks een uur van elkander. Ondertusfchen is de hitte onder dezen noordel niet overal gelijk. In de zandwoestijnen van het zuidelijk deel van *Afrika* is de hitte het brandendst; op de gelukkige eilanden van de *Zuidzee* is zij veel gematigder, en de luchtfreek van *Peru* is wederom nog zachter. Men vindt hier bergen, op welke toppen de lijnregt nederschieterende zonnestralen de sneeuw niet kunnen doen smelten. — De beide *gematigde* Gordels loopen van de keerkringen tot aan de pool-cirkels, bevatten het meest bewoonde land en hebben eene ongelijke luchtfreek. De hitte neemt af, naarmate van den afstand van den keerkring, en in gelijke evenredigheid wordt het onderscheid der jaarlizoenen merkbaarder, en het toenemen van dag en nacht steeds grooter, tot dat de zon, op den kortsten dag, zich, in 24 uren, niet boven den gezigteinder vertoont, en op den langsten dag geheel niet ondergaat; zoodat men hier eens in het jaar volstrekt geenen dag, en eens geenen nacht heeft. De kring; door dit punt parallel met den *Equator* en keerkring loopende, maakt de grenzen der gematigde luchtfreek naar de pool toe uit, en wordt de pool-cirkel genoemd, die in eene zuidelijken en noordelijken verdeeld wordt. De afstand van den keer- tot den pool-kning, of de breedte van den gematigden Gordel, zoowel op het zuidelijk als noordelijk halfond, bedraagt 43 graden. Alles, wat buiten den pool-cirkel, naar de pool toe, ligt, vormt den *kouden* Gordel, onder welks noordelijk gedeelte alleen men nog land vindt, dat wel bewoonbaar is, doch waar de werktuigelijke Natuur begint te verstijven, en noch granen noch boomen, maar alleen mos en eenige struiken groeijen. De afstand van den polaar-kning tot aan de pool bedraagt nog $23\frac{2}{3}$ graden, maar tot de pool is nog nimmer iemand doorgedrongen. Cook is de zuidpool, die nog onbewoonbaarder dan de noordelijke is, tot op 71 graden genaderd, en onder den noordelijken kouden Gordel heeft men het tot 80 gebragt. Het kenmerkende van de kouden Aardgordel is, dat dag en nacht, naar mate men nader aan de pool komt, hoe langer hoe ongelijker worden, en de zon dagen, ja weken lang, eens voltrekt niet op-, en eens weder in het geheel niet ondergaat; terwijl het aan de polen zelve genoegzaam een half jaar altijd dag, en even zoo lang nacht is.

AARDHARS. (*Bitumen*) Onder dezen naam worden begrepen al die vette delfstoffen des aardrijks, welke, of in eene geheel vloeibare gedaante, als olie, of in eene vaste, pek of hars, uit hetzelfde voortkomen, of in hetzelfde gevonden worden. Zij zijn kenbaar aan derzelver ligte en gemakkelijke brandbaarheid, welke daaruit ontstaat, dat zij zich, even gelijk de natuurlijke zwavel, zoo snel met de zuurstof verbinden, dat daarbij de warmte en lichtstoffen los en vrij worden. In de eerstgenoemde gedaante is derzelver kleur, meestal, geelachtig en doorschijnend; en in de laatstgenoemde zwart, of ten minste bruinachtig, en eene vrij harde stof. De reuk van allen, zoo die zij van zelve van zich geven, als die bij dezelve door ver-

warming wordt opgewekt, is sterk, en meest onaangenaam. De Delfstofkundigen tellen verscheidene foorten van Aardharfen (*Bitumina*) op, onder welken de *Bergolie* of *Naphta* (*B. Naphta*) de eerste plaats bekleedt; en voorts geteld worden: de *Bergteer* of *Jodenlijm* (*B. Maltha*) het *Bergpek* of *Jodenpek* (*B. Asphaltum*) de *Steen-olie* (*B. Petroleum*) de *Bergbalsem* of het *Bergvet* (*B. Momea*) de *Steenkolen* (*B. Lithantrax*) en nog andere meer; ofschoon eenige foorten bij sommigen slechts als verscheidenheden of veranderingen worden aangemerkt.

AARDHARSIG-HOUT, *Bitumineus-hout*, *gegraven-hout* (*Oryctodendron*, *Lignum fusile bituminosum*) noemt men zoodanig hout, dat, uit den grond gegraven zijnde, bevonden wordt, met aardharfige stof doordrongen, en daardoor brandbaar te zijn. Soms vindt men dit hout, zelfs in groote brokken, in de hoedanigheid van steenkolen overgegaan. Meestal komt het voor in vrij dikke boomstammen, somtijds nog met zware takken bezet, en veelal bij den wortel afgebroken, waarvan men de grootste en zwaarste brokken, doorgaans dieper dan de stammen zelve, aantreft. Men vindt dit hout veelvuldig in de veengronden van ons vaderland; zijnde vrij blijkbaar Esfen-, Elzen- en Wilgen-stammen; enkele twijfelachtig Eiken. Allen liggen zij met de kruin of de takken naar het noordoosten, en de wortels zuidoostelijk of zuidwestelijk: een bewijs, dat zij door zware zuidwesten stormen zijn geveld geworden. In sommige andere landen van *Europa* (want men vindt dit hout in genoegzaam alle landen van dit werelddeel) liggen zij met de toppen naar het zuidoosten en met de wortels naar het noordwesten gekeerd. Vrij zeker is het, dat de onderdelving dezer boomen, voor vele eeuwen, door gezegde stormen, vergezeld door hooge en geweldige watervloeden, in onze Noordelijke *Nederlanden*, en zelfs in de noordelijke deelen van *Frankrijk*, door de *Noord-zee*, en in andere, b. v. in het *Lunenburgsche*, door de *Oost-zee*, is veroorzaakt; terwijl daarna geschiedde bedijkingen die neergevelde boomen, reeds overslibd, al van tijd tot tijd dieper in den grond hebben bedolven. Vele zijn, behalve enkele hier en daar, begonnen opgegraven te worden, bij het dorp *Hazardswoude*, welks naam aanleiding geeft, (even gelijk het zoo gelegen is met andere plaatsen, wier naam in *woude* of *bosch* eindigt), om te vermoeden, dat in vorige eeuwen aldaar wouden of boschchadien bestaan hebben; maar zeer vele, en wie weet sinds welken tijd! worden bij aanhoudendheid opgedolven in den *Abblasferwaard*. Veelal liggen ze drie of vier voet diep; doch ook dieper, tot zeven, acht, ja meer voeten toe. Wanneer deze opgegravene boomstammen bevonden worden regtdradig te zijn, zaagt men er den wortel en de kruin af, en scheurt, vervolgens, den stam in reepen of dunne duims of anderhalf-duims latten, welke, zeer taai zijnde, voornamelijk gebezigd worden, om ze dwars over of tusfchen de rieten daken te leggen, ten einde het riet vast te houden, in hetwelk ze met *roop*, (eene foort van taai touw, van in elkander gedraaide biezen gemaakt, welke uit den *Biesbosch* nabij

bij *Dordrecht* gchaald worden), worden vastgebonden. Zijn die stammen warlig en kwastig, dan worden ze enkel tot brandhout gebruikt; en dit hout brandt, over het algemeen, vlug. Dit opgegraven hout is zeer goed bestand tegen de lucht en alzoo duurzaam. De kleur is overal zwart of donkerbruin, en de reuk bitumineus of aardharfig. De zogenoemde *Surtarbrand*, of *zwarthout*, op *IJsland* voorkomende, is van denzelfden aard en oorsprong, schoon het onbegrijpelijk is, hoe dit bitumineus geworden hout de grondslag heeft kunnen worden van zoo zware klippen en gebergten, dat men ze gewoonlijk, ter hoogte van vijf en twintig vademen boven de oppervlakte der zee, door het geheele eiland heen, aantreft; hoewel men er ook hooger en lager beddingen van vindt; en, in sommige klippen, alles met brokken steen en lava, door elkander gemengd, met blijkbare teekenen van verbranding, voorkomt. Ook is het iets bijzonders, dat in dezen *Surtarbrand* geene ronde boomstammen, maar wel eene soort van planksgewijze brokken, worden gevonden. In het algemeen is dit eene zwarte, hoornachtige stof, welke zich ten deele laat polijsten; doch in de lucht niet lang stand houdt. Op zich zelve brandt zij niet gemakkelijk, maar, onder lichtere brandstoffen gemengd, geeft zij eene sterke hitte van zich; latende, uitgebrand zijnde, eene salfrankleurige asch na.

AARDPEK. (Zie BERGPEK.)

AARD-TOR. (*Carabus L.*) De geslachtsnaam eener soort van Torren, welke dus genoemd worden, aangezien zij, die tot dezelve behooren, meestal niet kunnen vliegen, en daarom genoegzaam altoos in of op de aarde worden gevonden. Men zou haar ook wel den naam van *Roof-torren* kunnen geven, omdat zij jagt maken zoo op andere infekten b. v. de rupfen van kapellen, als op deze en gene uit haar eigen geslacht. Zij kunnen verbazend hard loopen, en van daar worden zij van sommigen *Loop-torren* geheeten. In uitwendige gedaante verschillen zij veel van elkander; doch komen genoegzaam overeen in het voornaamste kenmerk, waardoor het geslacht bepaald wordt, te weten: een eenigermate hartvormig borststuk en gezoomde dekshilden, met geknottede punten. Zij leggen hare eijeren in de aarde; de wormen of maskers, daaruit voorkomende, zijn meest bruinachtig-geel van kleur, en aan den kop van sterke nijpers voorzien; zij azen op velerhande infekten. Onder de tusschen de dertig en veertig soorten, welke dit geslacht bevat, verdient, behalve hare vervolgers in hetzelfde, zijnde de *Rupsenjager* (*Carabus Inquisitor*) en de *Sierlijke Aard-tor* (*Carabus Sycophanta*) die, welke den naam draagt van *Bombardeer-tor* (*Carabus Crepitans*) eene bijzondere opmerking. Zie BOMBARDEER-TOR.

AARDRIJKSBESCHRIJVING, AARDRIJKSKUNDE, is die wetenschap, welke ons de geheele oppervlakte der aarde en hare verschillende deelen, naar hare orde en ligging, leert kennen, en zich tevens bepaalt tot derzelve gedaante, hare landen, bewoners, zeeën en rivieren; de verdeeling der landen in rijken en volken; de steden

en dorpen, die zij bewonen; den regeringsvorm, waaronder zij leven; de zeden en gebruiken, welke zij in acht nemen, benevens de voortbrengfels der natuur en kunst, die ieder afzonderlijk opleveren. Men verdeelt de Aardrijksbeschrijving gewoonlijk in de *Wis-, de Natuur- en Staatkundige*. De eerste beschouwt de Aarde met betrekking tot den Sterrenhemel, en vertoont ons dus hare gedaante en hoe hare oppervlakte door punten en cirkels verdeeld wordt; de tweede bepaalt zich tot de natuurlijke gesteldheid der Aarde, hare verdeling in land en water, derzelver onderdeeling, ligging en zamenhang, benevens den dampkring, die haar omringt; terwijl, eindelijk, de laatste de verdeling van de oppervlakte der Aarde in landen en staten, met alles, wat daartoe behoort, in zich bevat, als: derzelver ligging, grenzen, grootte, verdeling, gesteldheid van lucht en grond, bergen, boschen, zeeën, rivieren, bevolking, voortbrengfels, regeringsvorm, enz.

AARGAU. Voormaals een gedeelte van het kanton *Bern en Zurich*, thans een kanton van *Zwitserland*. Men vindt er veeteelt en landbouw, en vervaardigt er goede wollen stoffen, kousen, zijden linten en katoenen. Het heeft eene uitgestrektheid van 36 vierkante mijlen, en bevat 133,000 inwoners, die in 12 steden en 210 dorpen of gehuchten wonen. De kleine, doch welvarende, hoofdstad *Aarau* telt 2000 ingezetenen.

ABDERA. Eene stad in *Thracie*, of het tegenwoordig *Romanie*, omstreeks *Konstantinopel*. Van hier den naam van *Abderiten*; zijnde personen, bij welke het verstand het zwakste van al hunne vermogens is. — De wijsgeer DEMOCRITUS was van geboorte een *Abderit*; maar hoe weinig hij zulks metderdaad geweest zij, kan men, met nog meerdere bijzonderheden, *Abdera* en de *Abderiten* betreffende, in de *Abderiten* van WIELAND vinden. — De stad is thans onder den naam van *Asperosa* bekend.

ABEILLARD, (PETER) naar de Latijnsche verandering ABELARDUS en naar het oorspronkelijke ABEILLARD, in 1079, in het vlek *Palais*, 4 mijlen van *Nantes*, in *Opper-Bretagne*, geboren, beoefende, van zijne prilste jeugd af, de wetenschappen. Zijn vader heete BERENGER, en was van adellijke afkomst, en zijne moeder LUCIA. ABEILLARD, voor de oudste hunner kinderen gehouden, stond aan zijne broederen het regt van eerstgeboorte en zijne goederen af, ten einde zich geheel aan de wetenschappen te kunnen toewijden, en legde zich met een uitstekend goed gevolg op de redeneerkunst toe, welke hij op verscheidene plaatsen, en ook in *Parijs*, leerde. In het vervolg van tijd wijdde hij zich geheel en al aan de godgeleerdheid, waarover hij in genoemde stad lesfen hield, welke hem te gelijken tijde roem en inkomsten aanbragten. Hier sloeg hij zijne oogen op HELOÏZE, die zeer schoon, toen 17 jaren oud, en de nicht van den domheer FULBERT was. Deze, hoe karig ook in andere opzigten, had aan hare opvoeding geene kosten gespaard, en drong

drong nu bij ABEILLARD aan, om zijne nicht, ter uitbreiding harer reeds verkregene kundigheden, te onderwijzen. Hij voldeed gretig aan dit verlangen, en won de achting van hareu oom zoo geheel en al, dat deze hem eindelijk in zijn huis nam. FULBERT verbeeldde zich nu, dat HELOÏZE, onder zulk eenen meester, groote vorderingen in de wetenschappen zoude maken; doch ondervond, dat zij niets leerde, dan de liefde. Deze was bij beiden de sterkste, waarvan de geschiedenis een voorbeeld oplevert. ABEILLARD dacht nu aan niets anders, en HELOÏZE vergat weldra zoo geheel en al zich zelve, dat zij, in het gewaad eener non, naar *Bretagne* moest vlugten, waar zij eenen zoon ter wereld bragt, die echter spoedig stierf. Om nu alles bij den domheer weder goed te maken, beloofde ABEILLARD, haar te zullen trouwen; maar HELOÏZE kante er zich ten sterkste tegen, en was eigenzinnig genoeg, om liever de minnares, dan de gade, te wezen. Eindelijk stemde zij toe in een heimelijk huwelijk, hetwelk de domheer beloofde, ook geheim te zullen houden. Dan, deze hield zijn woord niet; doch HELOÏZE bleef bij aanhoudendheid ontkennen, dat zij de vrouw van ABEILLARD was. De slechte behandeling, welke zij deswege van FULBERT moest lijden, deed ABEILLARD besluiten, om haar weg te voeren, en naar het nonnen-klooster te *Argenteuil* te brengen. Hare bloedverwanten, wanende, dat ABEILLARD huu hierdoor op nieuw eene pots speelde, werden over deze vermeende ontrouw zoo gransforig, dat zij lieden afzonden, die des nachts in zijne kamer drongen, en hem ontmanden. ABEILLARD ging hierop naar de abdij van *St. Denis*, en trok het monniks-gewaad aan; maar ook hier was zijn leven zeer onrustig. Hij verkoos de landstreek *Nogent sur Seine* tot zijne woonplaats, en rigtte er eene kapel op, welke hij aan den heiligen Geest toewijdde, en *Paraclet* noemde. De monniken van het klooster *St. Gildas de Ruis* verkozen hem vervolgens tot hunnen prior; maar hij vond hier even weinig rust. Intusschen verdreef de abt te *St. Denis* de nonnen uit *Argenteuil*, waar HELOÏZE prioeres geworden was, wanneer ABEILLARD, uit medelijden, aan HELOÏZE zijne kapel, *Paraclet*, schonk. Hier werd zij eerste abdis, genoot vele vriendschap, werd met schatten overladen, en onderhield hare briefwisseling met ABEILLARD, wiens overig leven nog door een ketterproces, met den aartsbisshop van *Sens*, merkwaardig was. De abt van *Clugni* was zijne laatste toevlugt. Deze zoo minzame als verlichte godgeleerde verzoende hem met zijne vijanden; doch ABEILLARD besloot zijne dagen in afzondering te eindigen. Hij stierf in 1142, in de abdij van *St. Marcel*, onstreeks *Chalons sur Saone*, in den ouderdom van 63 jaren. HELOÏZE liet zijn lijk in *Paraclet* begraven, met oogmerk, om eenmaal naast zijne zijde te rusten, zoo als ook in het jaar 1163 geschiedde; doch in 1808 werd beider stoffelijk overschot naar *Parijs*, in het museum der Franche gedenkstukken, overgebracht. — Dichters en kunstenaars hebben hunnen arbeid aan dit geschiedkundig onderwerp te koste gelegd: onder de

eerste munt inzonderheid POPE uit door zijne *Epistle of HELOÏZA* 70 ABELARD, welke eerst door DIRK SMIT, en naderhand door TOLLENS, in onze taal meesterlijk is overgebracht; terwijl onder de laatste ANGELIKA KAUFMAN, door fraaije, in plaat gebragte teekeningen, veel roem verworven heeft.

ABERLI. (JOH. LOD.) een zeer beroemd teekenaar, door zijne Zwitsersche gezigten vermaard. Hij werd in 1723 te *Winthertur* geboren en had MEIJER, een middelmatig schilder, gedurende drie jaren tot leermeester, waarna hij zich naar *Bern* begaf, en van JOH. GRIMON een zeer goed onderwijs ontving. Zijne eerste stukken waren beelden; doch zijn smaak voor landschappen verkreeg de overhand. In 1759 ging hij, met zijnen leerling ZINGG, naar *Parijs*, en keerde vervolgens, geacht en bewonderd, naar *Bern* terug, waar hij in 1786 overleed. Zijne gekleurde teekeningen deden hem eenen grooten naam verwerven, en het is bekend, hoe vele navolgers hij gehad heeft, schoon niet een van hun hem heeft kunnen evenaren, veel min overtreffen; behalve mogelijk RIETTER en BIEDERMAN, waarvan de eerste tot in 1777 zijn getrouwe vriend bleef.

ABILDGAARD. (NICOLAI) in Zomermaand 1810, in den ouderdom van 66 jaren, te *Kopenhagen* overleden, was koninklijk historisch schilder, hoogleeraar aan de kunst-akademie en ridder van de *Dannebrog-Orde*. Hij beoefende de schilderkunst op de akademie te *Kopenhagen* van 1766 tot 1772, en deed hierop eene reis naar *Italië*, enz. Na zijne terugkomst, in 1777, verschaftte hem het stuk: *Koning SYENDS loskoopings*, de aanneming bij de schilder-akademie. Andere opmerkelijke stukken van hem zijn: SOCRATES, JUPITER, het menschelijk lot wegende, volgens ORPHEUS, en meer anderen. Behalve verscheidene twisfschriften, heeft hij in 1793 geschreven eene *Verklaring van de marmeren tafel, met de beeldtenis der zoon*, in de Mattheïsche verzameling in *Rome* voorhanden, en eenige berigten van eene schilderij van CORREGGIO, in 1798 uitgegeven; welke beide stukken in de Deensche *Minerva* te vinden zijn. Hij heeft verscheiden bekwame leerlingen nagelaten, onder welke zich vooral de beroemde THORWALDSCHEN onderscheidt.

AB INTESTATO. Is eene regterlijke uitdrukking, aanduidende, dat iemand zonder testament of uitersten wil gestorven is, en dus de nalatenschap aan de naaste, wettige erfgenamen ten deel valt.

ABOLITIE. Het schenken van genade of kwijtschelding van straf wegens eene misdad.

ABONNEMENT. Eene soort van inschrijving of in teekening, voor altoos, of eenen bepaalden tijd. *Zich abonneren*, is eenen bepaalden prijs bedingen van het een of ander.

ABRA. Eene zilvere Poolsche munt, omtrent 12 stuivers waardig. Zij is gangbaar door al de domeinen van den grooten heer, en gaat voor $12\frac{1}{2}$ stuiver Hollandsch in den *Levant* door.

ABRA CADABRA, of *Abras cadabra*, is een magisch of toove-

ve.-

verkunstig woord, hetwelk bijgeloovige menschen op een stuk papier schreven, of in eenen linnen doek wikkelden, en om den hals hingen, wanneer zij de anderdaagsche koorts hadden. Men schreef dit woord in de gedaante van eenen kegel, zoodat elke regel eene letter minder bevattede, en de koorts, ten gevolge hiervan, dagelijks van hare kracht moest verliezen, hetwelk dan ook dikwijls inderdaad van zelve geschiedde. Ook werd dit woord den paarden, die zich niet wilden laten beslaan, in de ooren gestoken. — Een keifteenje zoude, in deze en soortgelijke gevallen, even veel nut doen. — Men bedient zich ook wel van dit woord, om wartaal of onverstaanbaren onzin aan te duiden.

ABRAHAM à SANTA CLARA. Deze, wegens het oorspronkelijke van zijne voordragt, zoo beroemde kanselredenaar van zijnen tijd, werd omstreeks *Moskirch* in *Zwaben* geboren, en heette eigenlijk **ULRICH MEGERLE**. Hij begaf zich in 1662 in de orde der *Augustijnen*; oefende zich te *Weenen* in de godgeleerdheid en wijsbegeerte; werd vervolgens prediker in het klooster *Tappa* in *Opper-Beijeren*, en eindelijk keizerlijk hofprediker te *Weenen*, in welken post hij in 1709, in den ouderdom van 68 jaren, stierf. Zijne leerredenen onderscheiden zich door boertend vernuft, en zijn met de zeldzaamste invallen opgevuld, waardoor hij zich, als zoo zeer aan den geest van zijnen tijd voegende, vlijtige en talrijke toehoorders verschafte. In zijne schriften ontziet hij geen en stand, en legt zeer vele kunde aan den dag.

ABRESCH, (PETRUS) sinds 1773 hoogleeraar in de godgeleerdheid en uitlegkunde des Nieuwen Verbonds aan 's lands hooge school te *Groningen*, werd te *Middelburg* geboren. Reeds vroeg openbaarde zich bij hem de lust tot geleerdheid, inzonderheid tot de oude, vooral Grieksche, letterkunde, waarvan hij, door het dagelijksch onderwijs van zijnen doorkundigen vader, reeds eenen goeden voorraad had opgedaan, toen hij te *Groningen* en *Utrecht* de hooge scholen betrad, om zich in die wetenschappen te oefenen, welke eenen volkomenen godgeleerden vormen kunnen. De Grieksche taalkennis en gewijde uitlegkunde maakten echter zijne meest geliefkoosde studie uit, bij welke hij nu ook de Oostersche letterkunde voegde. Zijne akademische oefeningen volbragt hebbende, bekleedde hij sedert 1758 het leeraarsambt in verscheiden gemeenten, en laatstelijk sedert 1766 te *Groningen*, waar hij, bij het verstandig en tevens godsdienstig denkend gedeelte der hervormde gemeente, grooten opgang maakte. In 1773 tot hoogleeraar in de godgeleerdheid en akademie-prediker, en eenige jaren later tevens in de uitlegkunde des Nieuwen Verbonds beroepen zijnde, nam hij ook dien post met zeer veel lof waar. Behalve dat hij van tijd tot tijd verscheiden uitlegkundige lessen hield, waren ook zijne dogmatifche meest op eene goede uitlegkunde gegrond; en vandaar hadden zij zeer groote verdiensten. Het was ook zijn bestendig gevoelen, dat gezonde uitlegkunde der Heilige Schrift den voornamen grondslag van christelijke godsdienstleer uitmaakt. Het

schoonste gedenkstuk echter zijner geleerdheid, hetwelk hij heeft nagelaten, is zijne *paraphrasis et annotationum in epistolam ad Hebraeos specimen*, in drie stukjes gedrukt te *Leijden*, in de jaren 1786, 1787 en 1790; een werk, waarin des mans uitgebreide taalgeleerdheid, gezonde uitlegkundige smaak en schoone geest op het helderst nï-blinken. Hoewel hij, bij de inrigting der hooge school te *Groningen*, tot hoogleeraar in de leerstellige godgeleerdheid beroepen werd, nam echter de verzwakte staat zijner gezondheid dermate toe, dat hij zï-jnen post niet langer kon waarnemen. Hij werd dus in Slagtemaand 1812 *emeritus professor* verklaard; doch stierf reeds in het begin der daarop volgende maand, in den ouderdom van 77 jaren.

ABRIKOZEN-BOOM. Deze, in genoegzaam alle deelen van *Europa*, welbekende en alom aangekweekte boom, wiens vrucht vrij algemeen bemind is, is oorspronkelijk uit eene warme luchtstreek, uit *Azie*, afkomstig. Hij werd het eerst, ten tijde der zegepralen van *ALEXANDER den Grooten*, uit *Armenie* naar *Griekenland* en *Epirus* gebracht, en vervolgens van daar door de *Romeinen* naar *Italië* verplant. Naar zijn vaderland droeg hij den naam van *Malum armeniacum*, ook naar dat, waar in hij voornamelijk eerst werd overgebracht, dien van *Epirische appel* (*Malum Epiroticum*). *LINNEUS* heeft dezen boom, uit hoofde van zijne bloezem- en geflachtdeelen, tot het pruimen geflacht betrokken, en noemt denzelven *prunus armeniaca*: dan, deze soort van vrucht is talrijk, uitgebreid en verscheiden genoeg, om in de kruidkunde een afzonderlijk en eigen geflacht van vruchtboomen uit te maken.

De Abrikozen-boom groeit hier te lande tamelijk wel, en is vrij mild in het vrucht dragen. Men kweekt hier denzelven meest plat aan de schuttingen, om dus de koestering der zonnestralen te beter op te vangen. In warme landen, waar men hem meer op stam laat groeijen, schiet hij niet hooger, dan 25 tot 30 voeten op, en maakt eene vrij uitgebreide kroon. Deszelfs hout is licht breekbaar, en niet tegen stormwinden bestand. Vermits de bloemen, zelfs in onze noordelijke streken, in Sprokkel- en Lentemaand, reeds voor den dag komen, zoo hebben dezelve, en ook vaak de jong gezette vruchten, van de voorjaars-vorsten veel te lijden, om welke reden het goed en voorzigtig is, wanneer men er des avonds dekens of matten voorhangt, en die dan bij dag weder oprolt; hetgeen met leiboomen gemakkelijk kan geschieden. Wanneer koude en vorst gedurende den winter geene plaats hebben, is dit dekken dezer boomen ter eenemaal nadeelig, omdat dezelve daardoor verwend worden, en er meer andere gebreken uit ontstaan. — Behalve, dat de vrucht van dezen boom, met andere fruiten, onze tafels versiert, is zij ook, in brandewijn gelegd en gekoufij, eene aangename versnapering en een maag versterkend middel.

Men zie verder over de kweeking, voortteling en verzorging van den Abrikozen-boom, alsmede over de veelvuldige verscheidenheden

en

en foorten van deszelfs zoo schoone als smakelijke vruchten: J. F. SERFURIER'S *Fruittkundig woordenboek*, I. d. el.

ABSCESES. Zie: ETTERGEZWEL.

ABSOLUT. Wanneer iets alleen op zich zelf, en zonder betrekking tot iets anders, beschouwd wordt. Het *Absolute* staat tegen het *relative* over, hetwelk alleen in betrekking tot, of in vergelijking met iets plaats vindt. Dus is, b. v. eene wond, welke den dood volstrekt moet ten gevolge hebben, *Abfoluut* onherstelbaar, of dooddelijk, in tegenoverstelling van zulk eene, welke, door bijkomende omstandigheden of toevallen (b. v. door eene onvolkomene of verwaarloosde geneezing), eerst dooddelijk wordt.

ABSTRAKT. Afgetrokken. Dus noemt men een *Abstrakt denkbeeld* (een *algemeen begrip*) b. v. van mensch, boom, dier enz. waaronder meerdere geslachten of foorten behooren. Zie verder op DENKBEEELD.

ABT. Is een der voornaamste geestelijken in de Róomsch-katholieke kerk, die in rang op den bisschop volgt. Men vindt er tweederlei foort, namelijk zulke, die, gedurende hun leven, het bestuur over een klooster hebben — en dit is de eigenlijke beteekenis — of die alleen den titel voeren, zonder bijvoeging van een klooster, en geene inkomsten genieten. Van de laatste foort waren er eertijds velen in *Italië* en *Frankrijk*; doch de eersten vond men meer in *Duitschland*, waar ook vorstelijke Abten waren, die eertijds een volkomen landsbestuur uitoefenden; echter, sedert den vrede van *Lunéville*, aanmerkelijke veranderingen ondergaan hebben.

ABT (THOMAS) was een uitmuntend, wijsgeerig schrijver, onder wiens werken die *over de Verdiensten*, en *den Dood voor het vaderland*, bijzonderlijk uitmuntten: beide werken, die, niet alleen wegens hunnen inhoud, maar ook uit hoofde van den levendigen en stouten schrijfstrant, in de Duitsehe letterkunde, onvergetelijk zullen blijven. Nadat hij eenen tijdlang te *Frankfort* aan de *Oder*, alsmede te *Bínfels*, hoogleeraar geweest was, benoemde hem de graaf WILLEM van *Schaumburg-Lippe* tot zijnen hof-, regerings- en consistoriaal-raad; doch hij stierf kort daarna, en wel in den jare 1766, in het 23ste jaar zijns ouderdoms. Hij werd bemind door zijnen vorst, die hem in zijne eigene kapel liet begraven; was een vriend der geoefendste mannen van zijnen tijd, zoo als van eenen GLEIM, LESSING, MENDELSZON en anderen, en een ijverig leeraar voor zijne tijdgenooten en de nakomelingschap.

ABUKIR. Was, in de middeleeuwen, eene stad; doch is thans slechts een dorp met een sterk slot, in *Neder-Egypte*, 4 uren van *Alexandria*. Het was eertijds zeer beroemd, en zou in den jongsten tijd, als niets beduidend, in vergetelheid geraakt zijn, indien het niet door den zeesleg, dien de Engelsehe vlootvoogd NELSON, in Oogstmaand 1798, op de *Franschen* won, waarbij de vloot der laatsten genoegzaam geheel vernield werd, op nieuw ware merkwaardig geworden.

ABULFEDA, (ISMAEL, bekend onder den naam van) prins van *Hamah*, bijgenoemd *de overwinnende koning en steunpilaar van den godsdienst*, werd te *Damascus*, in 1273 onzer tijdrekening, geboren. Deze, als geschiedschrijver en aardrijkskundige, zoo beroemde *Arabier* stierf in het jaar 1331, en wordt door alle latere schrijvers eenparig als een vorst gefchetst, die de uitstekendste hoedanigheden bezat, en zoowel in den krijg door moed en dapperheid, als in den raad door wijsheid, uitbleek. In het midden van verftrooijingen, aan zijne waardigheid verknocht, beoefende hij vlijtig de wetenschappen, bezat eene grondige kennis van de geschiedenis, regtsgeleerdheid, genees-, wis- en sterrekunde, en heeft ons de vruchten zijner langdurige nasporingen, in verscheiden uitmuntende werken, nagelaten, waaronder zijne *Geschiedenis van het menschelijk geslacht*, en zijne aardrijkskunde onder den titel van: *de ware ligging der landen*, wel de beroemdste zijn.

ABIJDUS. Eene stad van *Klein-Azie* aan den *Hellespont*, tegen over *Sestos* in *Europa*. Zij was met toestemming van den *Lijdischen* koning *Gijges* door die van *Milete* gebouwd, en is tevens, en door de minnatijen van *Hero* en *Leander*, en door de brug, welke *Xerxes* daar over den *Hellespont* sloeg, beroemd geworden.

ABYSSINIE, *Habesck*, ook *Aethiopie*, of het *Moorenland* genoemd, is een koninkrijk in *Afrika*, 20,000 vierkante mijlen beslaande. Het was nog voor 300 jaren het grootste en magtigste van dat werelddeel, en wordt door eenen keizer, *den grooten* NEGUS geheeten, geregeerd. Het rijksbestuur is erfelijk op zijne zonen, doch zoo, dat de keus onder hen beslist. De krijgsmagt bestaat ten hoogste uit 40,000 man. De inwoners, eene volkplanting van *Arabieren*, hebben eene donker bruine kleur, en spreken oorspronkelijk Arabisch; schoon deze hunne landtaal, door de vermenging met die der *Negers*, veel veranderd is. Men vindt onder hen Joden, Mahomedanen en Heidenen; doch de heerschende godsdienst is eene Christelijke, meest al met den katholieken overeenkomende. Het grootste gedeelte des lands is bergachtig; doch zeer vruchtbaar. De vee-teelt en akkerbouw, de handel in goud, elpenbeen, specerijen enz. maken de voornaamste middelen van bestaan uit. Kunsten zijn hier weinig bekend. — De residentieplaats en hoofdstad des rijks is *Condar*.

ACAPAREUR. Een Fransch, en wel een nieuw Fransch woord, dat eenen opkooper beteekent. Eertijds bediende men zich van het woord *akaparer* alleen voor het opkopen van levensmiddelen, om die in prijs te doen stijgen; doch tegenwoordig wordt het ook van het inwisselen van baar geld gezegd, en, in eenen figuurlijken zin, mede gebezigd, als men van omkopen spreekt.

ACCENT. Een Fransch woord, is de spraak- of klemtoon, door middel van welken eene lettergreep, of een woord, van de andere onderscheiden wordt. Moet het Accent, of de klemtoon, alleen op ééne lettergreep vallen; dan noemt men het een *woord*, ook wel het

gra-

grammaticaal-accent, of den toon; doch wanneer het een woord moet onderscheiden, dan draagt het den naam van *spraak-accent*, of *spraaktoon*. In onze spraak geschiedt deze onderscheiding, even als bij de *Duitschers*, wanneer zij op eenen klinker valt, door middel eener langere vertooving der stem, en, wanneer zij eenen medeklinker betreft, door middel eener scherperen uitspraak van denzelfden. Onder de uitstekende eigenichappen en voortreffelijkheden der Hollandische taal behoort inzonderheid, dat de klemtoon meestal valt op het zakelijk deel der woorden.

ACCEPTANT. Iemand, die eenen op hem getrokkenen wissel voor deugdelijk erkent, en zich, door onderteekening, tot betaling van denzelfden verplicht, waardoor men het wisselregt tegen hem kan doen gelden.

ACCESIT. Is de tweede prijs, bij de beantwoording van prijsvragen, aan die verhandeling toegekend, welke, naast de bekroonde, voor de beste verklaard wordt.

ACCIJNS. In de *Glosjar. v. Asfisa*, van DU GANGE, wordt aangevoerd, dat dit woord van *asfisa*, hetwelk in de middeleeuwen niet alleen eene vergadering van rijks- en landsteden, maar ook de door hen uitgegevene belastingen, beteekende, afkomstig is. Het was dus, oorspronkelijk, eene benaming van alle lasten, die naderhand alleen tot dezulke bepaald werden, welke van den handel, en alle andere dagelijks in omloop zijnde waren, geheven werden. Deze belasting is uit *Frankrijk* en de *Nederlanden* naar *Duitschland* overgevoerd, en is, wanneer zij op eenen billijken en behoorlijken voet geheven wordt, dat is, wanneer de onontbeerlijke levensmiddelen weinig, en die tot de weelde behooren, integendeel, hoog belast zijn, eene der beste belastingen, omdat zij door den gemeenen man, die hierbij niet geheel kan worden vrijgesteld, en echter weinig geven kan, ongemerkt gedragen wordt.

ACCOMODATIE. Eigenlijk de overeenbrenging eener zaak met eene andere. Men gebruikt dit woord voornamelijk in drie onderscheiden beteekenissen. 1. Ten aanzien van de *gezellige verkeerling*, wanneer iemand zijn gedrag naar de wenschen of luimen van eenen anderen inrigt. 2. Met opzigt tot het *onderwijs*, wanneer men zich daar in naar de vooroordeelen of vatbaarheid schikt van hen, die door ons onderwezen worden; en 3. ten aanzien van de *verklaring of uitlegging*, wanneer men den zin van een geschrift in dier voege verklaart, als met de meening en bedoeling van den uitlegger overeenkomt. In de godgeleerdheid bezigt men dit woord, inzonderheid, in de beide laatste beteekenissen, en velen beweren, dat Jezus en de apostelen niet altijd, over sommige zaken, hunne meening ronduit gezegd, maar, om geenen aanstoot te geven, eenige zaken verzwegen, en andere zoodanig voorgedragen hebben, als, naar hun oordeel, voor hunne, deels nog onbeschaafde, deels bevooroordeelde, tijdgenooten, het verstaanbaarst en aanneemlijkst was: en dit noemen zij dan **Accom-**

commodatie van de zijde van Jezus en de apostelen. Wie echter zoodanige Accommodatie aanneemt, verklaart ook vele gezegden van Jezus en de apostelen in eenen anderen zin, dan de letterlijke verklaring der woorden wel met zich zoude brengen: en dit heet dan accommodatie des uitleggers. Het is dus blijkbaar geheel iets anders, wanneer men zegt: Jezus en de apostelen hebben zich naar de denkwijze hunner tijdgenooten geschikt, dan: een uitlegger heeft de gezegden van die mannen, of, over het algemeen, de Heilige Schrift, naar zijne eigene manier van denken verklaard. Het laatste wordt ook wel Accommodatie naar de behoeften van den tijd genoemd.

ACCOMPAGNEREN. Beteekent, over het algemeen, die muzikale voordragt, welke bestemd is, om eene hoofdmelodij te ondersteunen, en, in het spelen of zingen, in de *basfo continuo*, gelegen is.

ACCREDITEREN. Iemand van eenen geloofsbrief, of volmagt, voorzien, tot het uitvoeren van eenigen last, in de eene of andere plaats. Een *geaccrediteerd minister* is dus zoodanig iemand, die, in naam van zijn hof, bij een ander, de belangen van zijnen meester moet waarnemen.

ACHAJERS. Waren eigenlijk de bewoners van het landschap *Achaje*, in *Peloponnesus* of *Morea*; doch dikwijls wordt die naam ook aan alle *Grieken* gegeven. ACHAEJUS, een zoon van XUTHUS en CREUSA, ging, met een aantal volks, naar *Thesale*; doch, weldra naar *Peloponnesus* moetende terugkeeren, begaf hij zich met hen naar *Lacedaemon* en *Argos*, welker inwoners nu *Achajers* genoemd werden. Na de verovering van *Troje* (waar zij, onder de belegerende Grieksche volken, de talrijkste en voornaamste waren), weken zij, door de *Doriers* verdreven, naar *Ionie*, noemden nu dit land *Achaja*, en vestigden eene republiek, welke, inzonderheid door het *Achajisch verbond*, naderhand beroemd werd. Tot dit verbond, eerst slechts tusschen eenige steden, ter handhaving van derzelve veiligheid en onafhankelijkheid, gesloten, traden, later, alle overige steden van *Achaja*, zelfs *Athene*, *Megara* enz. (met uitzondering van *Sparta*), toe. De *Achajers* werden sedert, in verscheidene oorlogen, inzonderheid met de *Aetoliers*, gewikkeld, en eindelijk werd dit verbond, eerst, door de *Romeinen*, verzwakt, en naderhand, bij de gerezene onlusten met *Sparta*, en den daaruit voortgevloeden *Achajischen* oorlog, door de verwoesting van *Corinthus* in 608, geheel vernietigd. De vrijheid van *Griekenland* nam hiermede een einde, en de staten van het *Achajisch verbond* werden in eene Romeinsche provincie, onder den naam van *Achaja* herfschapen.

ACHAAT. (*Silex Achates*) Is bij de nieuwere natuurkenners een geslachtsnaam van alle fijne hoornsteenen, welke verschillende, zoo wel enkelvoudige als gemengde, kleuren hebben, een fijn polijstfel aannemen, en daarom onder de halve edele gesteenten geteld worden. Doorgaans is jaspis, chalcedon, als ook kwartz, met den Achaat
in

in een gegroeid, en van hier de verschillende kleuren en benamingen van dezen steen, als: *Chalcedon-Achaat*, wanneer hij melk wit en een weinig doorschijnend is, en voornamelijk uit chalcedon bestaat; *Karneool-achaat*, wanneer hij de roode kleur van den karneool of het kornalijn heeft; *Sardonix*, wanneer hij ligt rood is met streepen, en met dezen steen te zamen gegroeid is, en even zoo met de volgende, te weten: *St. Stephens-steen*, wanneer hij eenen witten grond en roode stippen heeft; *Onyx-Achaat*, wanneer hij uit verscheidene gekleurde lagen en schichten bestaat, die door elkander loopen; *Opal-Achaat*, wanneer hij veelkleurig is, en de kleuren zich bij afwisseling aan het oog vertoonen, en eindelijk *Jasphiat*, wanneer de Opal met Jaspis vermengd is.

Men vindt den Achaat, onder deze en meer andere zamenstellingen, in bijna alle landen der wereld. De Oosterfche of Indische komt echter boven alle andere den voorrang toe, zoo van wege de fijnheid des kerns, als uit hoofde van deszelfs meerdere geschiktheid voor het polijsten. In *Sicilie* en *Duitschland* komen, nochtans, ook zeer schoone foorten voor. In verscheidene plaatsen van *Duitschland*, bij voorbeeld te *Neurenberg* en *Oberstein*, in het Tweebrugsche, vindt men daartoe opzettelijk aangelegde Achaat slijperijen, waar men van denzelfden, onder vele anderen, vuursteenen, inzonderheid voor jagtgeweren, vervaardigt. Behalve dat, maakt men er allerlei kleine snuisterijen van, zoo als: stukken voor het schaakspel, kachetten, sleutels, en andere versierfelen voor horologien; mes- en andere hechtten; ook grootere stukken, zoo als tabaks- en snuifdozen, mortiertjes, wrijfsteenen voor de schilders, en dergelijke voorwerpen meer. Daar alle deze kunstwerken te hooger geschat worden, naar mate de menigvuldigheid en verscheidenheid der in elkander vermengde kleuren, en naar gelang tevens de figuren, welke zich daarin bevinden, schooner en zeldzamer zijn, zoo heeft het menschelijk vernuft, dat nooit uitgeleerd is in kunstgrepen, vooral, wanneer het belang en voordeel betreft, de kunst bedacht, om teekeningen en kleuren, naar welgevallen, zoo in den Achaat, als in andere edele steenen, bij voorb. Jaspis, Chalcedon enz. door zeker vocht te laten inbijten. Men gebruikt daartoe gewoonlijk eene zilver-oplossing, salpeterzuur-zilver (*nitris argenti*) in verdund salpeter-zuur, (*Acidum nitricum dilutum*, gezegd *aqua fortis*). Ondertusfchen valt deze kunstgreep niet moeilijk te ontdekken; want als men den steen heet maakt, of met salpeter-geest (*Ether nitrum*) bestrijkt, zoo verliest hij in ééne nacht al de daarin gebetene kunstkleuren en figuren.

ACHELOUS. Volgens de fabel was hij de zoon van den *Oceaan* en van de *Aarde*, en stond met velen naar de hand van *Deïanira*, om welke te verkrijgen hij met *Hercules* streed. Toen hij zich echter te zwak gevoelde, zoude hij zich eerst in eene slang, vervolgens in eenen stier veranderd hebben. *Hercules* hieuw den stier een hoorn af, en schonk dien aan de Godin des overvloeds; **ACHELOUS** zelf werd

werd in eene rivier veranderd. De waarheid is, dat *Hercules* den loop dezer rivier, die *Epirus* doorkroomt, veranderde, en aldus het land vruchtbaar maakte.

ACHENWALL. (GOTTFRIED) Werdt, in 1719, te *Elbing*, in *Pruisen*, geboren, en verwierf, als schepper eener nieuwe wetenschap, de *Statistiek*, niet weinig roems. Hij studeerde te *Jena*, *Halle* en *Leipzig*, begaf zich, in 1746, naar *Marparg* en, in 1748, naar *Göttingen*, waar hij, eenige jaren later, tot hoogleraar werd aangesteld, en in 1772 stierf. Hij reisde, meer dan eens, door *Zwitserland*, *Frankrijk*, *Holland* en *Engeland*, en heeft verscheidene werken, onder anderen over *de Geschiedenis der Europeesche Staten*, *het Staatsregt*, *het Staatsbestuur* enz., in het licht gegeven. Zijne meeste verdienste is hierin gelegen, dat hij de wetenschap, waarvan het oogmerk is, den aard en de mate der werkelijke krachten van eenen staat, in eene gepaste orde, te leeren kennen, en daaruit middelen tot natuurlijk en zedelijk geluk af te leiden, tot eenen bepaalden en vasten vorm gebragt, en uit eenen nieuw oogpunt beschouwd heeft: en deze wetenschap noemde hij *Statistiek* (Staatshuishoudkunde), die sommige, te onregt, als eenen tak der aardrijkskunde hebben aangemerkt. — 's Mans laatste werk voert den titel van *Bemerkungen über die Finanzen Frankreichs*. Zijn voornaamste leerling, en tevens opvolger aan de hooge school te *Göttingen*, was SCHLÖZER.

ACHERON. Bij de ouden, eene van de rivieren der hel, of onderaardsche stroomen, die den *Crebus* omringden, waarover de veerman *CHARON* de schimmen, of zielen, der afgestorvenen, met zijn bootje voerde, en waarvoor hij eene soort van vrachtgeld genoot, hetwelk men den dooden onder de tong plagt te leggen: voor het overige werden alleen die schimmen over de rivier gebragt, welke op deze wereld eene begrafenis genoten hadden, of wier lichamen, ten minste, met eenige aarde waren bedekt geweest; doch de overigen moesten eene geheele eeuw langs den oever rondwalen. Ook was bij deze rivier het hol van den bekenden *CERBERUS* (Zie dit artikel.)

ACHILLES. Deze uit den Griekschen heldentijd, en door de *ILIADE* van *HOMERUS* beroemde *Thesfalier*, was de zoon van den *Thesfalischen* vorst *PELEUS*, en de zeeminf *THETIS*. Zijne moeder, zegt men, dompelde hem in den *Stijx*, waardoor hij onkwetsbaar werd, uitgenomen aan het beneden achterdeel boven den voet, waarbij zij hem vast hield, van waar nog dat gedeelte van het been *de pees van Achilles* heet. Daar nu bij het uitbarsten van den *Trojaanschen* krijg door het orakel voorspeld was, dat *ACHILLES* in dien krijg sneuvelen zoude, maar tevens, dat zonder hem *Troje* niet kon worden veroverd, zond zijne moeder hem heimelijk in vrouwengewaad vermomd naar het eiland *Seyros* bij den koning *LIJCOMEDES*, bij wien hij in dat gewaad onder de staatsjuffers werd opgenomen. Hier verliefde hij op

's konings dochter DEIDAMIA, en verwekte bij haar PHIJRRUS, die ook NEOPTOLEMUS genoemd wordt. Intusfchen wist de fchandere ULIJSSUS zijne fchuilplaats op te fpoen, en ontdekte door list zijne vermomming. Nu kon hij den krijg niet meer ontgaan, en trok aan het hoofd zijner *Thesfaliërs* met de overige *Grieken* tegen *Troje* op, in welke belegering hij door dapperheid uitmuntte, maar tevens zich op dezelve niet weinig liet voorftaan, en met den opperbevelhebber AGAMEMNON in gedurige twisten geraakte, zoodat hij zich eindelijk met de zijnen aan den oorlog onttrok, tot dat de dood van zijnen vriend PATROCLUS hem de wapenen weder deed opvatten, en hij in een tweegevecht HECTOR, *Troje's* steun, overwon en doodde. In het laafte jaar der belegering verliefd geworden zijnde op POLIXENA, PRIAM's dochter, werd hij, reeds binnen *Troje*, om haar te huwen, gekomen zijnde, op eene verradelijke wijze in den tempel van MINERVA, door PARIS in dat gedeelte zijns beens, dat kwetsbaar was, met eene fchicht gewond, aan welke wonde hij ftierf. Hij werd niet verre van *Troje* te *Sigeum* begraven. De *Thesfaliërs* offerden hem jaarlijks eenen witten en zwarten fier.

ACHILLES TATIUS. Een Grieksch romanschrijver, te *Alexandria* geboren. Hij leefde waarfchijnlijk in het laafte der derde en in het begin der vierde eeuw; ging van den Griekfchen tot den Chriftelijken godsdienst over, en werd tot de waardigheid van biffchop verheven. Behalve een werk over de *Spheren*, ziet van hem een roman het licht in 8 deelen, getiteld: *de Liefde tuffchen KLITHOPHON en LEUCIPPE*, welke, ten aanzien van deszelfs inhoud in fchrijfwijze, belangrijk is, en eenige meesterlijke trekken bevat.

ACHIOTTER. (Zie: ORLEAN.)

ACHIVERS. De oude naam der *Achazjers*, toen zij nog in *Peloponnesus* woonden.

ACHMET III. De zoon van MAHOMET IV. Hij beklom in 1703 den Turkfchen troon, in plaats van zijnen afgezetten broeder MUSTAPHA II, en had zijne verheffing aan de oproerige *Janitfaren* te danken. Zijne hoofdnciging bepaalde zich tot het verzamelen van fchatten, die hij als de voornaamfte steunfels zijner magt befchouwde. Hij behandelde KAREL XII, koning van *Zweden*, toen deze, na den verloren flag bij *Pultawa*, op Turksch gebied week, zeer grootmoedig, en het gelukte dien vorst, het oorlogsvuur tuffchen de *Turken* en *Ruffen* op nieuw te ontfteken, waardoor PETER de Grootte zoo zeer in het naauw gebragt werd, dat hij, door aanzienlijke gefchenken, den vrede kooopen, en de stad *Azov*, in welke bezit hij was, moest terug geven. ACHMET, die ook nog *Morea* aan de *Venetianen* ontrukte, was echter minder gelukkig in zijne veldtogten tegen de *Oostenrijkers*. Hij werd, door het verlies van den flag bij *Peterwaradin*, en het veroveren van *Belgrado* en *Temeswar*, gedwongen, om in 1717 den *Pasfarowitzer* vrede te teekenen. Zijne regering duurde tot in het jaar 1730, wanneer hij, in een oproer,
van

van den troon gestooten, en in denzelfden kerker van zijnen opvolger, MAHMUD I, gezet werd. Hij was een vorst, die verstand, een fijn gevoel, en veel bekwaamheid voor de regering bezat; doch hij beminde de pracht en vermaken zoo uitloppig, dat hij daardoor dikwijls de plichten jegens den staat vergat. Daarenboven was hij een vriend der wetenschappen, en onder zijn bestuur werd, in 1707, de eerste boekdrukkerij te *Konstantinopel* angelegd, welke echter naderhand weder vernield werd; omdat vele duizende affchrijvers gebrek aan brood hadden. Ut hoofde van zijne zachte zeden en zijn menschlievend karakter, had hij een beter lot verdiend. Hij stierf in 1736, in den ouderdom van 74 jaren, in zijnen kerker; aan eene beroerte, 5 jaren en 8 maanden nadat hij ontroond was.

ACHROMATISCHE-KIJKER, of *kleur-schiftinglooze Kijker*, is, wat het samenstel betreft, een gewone kijker; doch waarvan het voorwerp-glas zoodanig is ingerigt, dat het de kleurende, of bonte randen der voorwerpen geheel wegneemt, zonder dat men verplicht is, de opening van het glas, gedeeltelijk, te bedekken. Door deze inrigting van het voorwerp glas verkrijgt deze Kijker eene helderheid, welke die van alle andere overtreft, en de voorwerpen buitengewoon scherp en duidelijk vertoont. DOLLOND, de oude, was de eerste, die, naar aanleiding van zeker denkbeeld van EULER, zoodanige voorwerp glazen vervaardigde, zamengefeld uit 2 of 3 op elkander geslepen glazen van *Grown-* en *Flintglas*. De beroemdste zijn die van DOLLOND (vader en zoon), RAMSDEN, PEIJSSINGH, GILBERT enz. in *Engeland*; van LENOIR, FORTIN enz. in *Frankrijk*; van VAN DIJL (vader en zoon), in ons vaderland, waarvan de laatste deze uitvinding, insgelijks met een gelukkig gevolg, op het mikroskoop heeft toegepast; en eindelijk van BAUMAN en REICHENBACH in *Duitschland*, wier werktuigen tegenwoordig voor de beste gehouden, en door geene Engelsche overtroffen worden.

ACHRONISCH. Een woord, in de sterrekunde gebruikelijk; beteekende het opkomen van eene ster, als de zon onder-, of het verdwijnen van dezelve, als de zon opgaat; in welk geval de ster gezegd wordt, Achronisch op- en onder te gaan.

ACKERMAN. (KONRAD) Een beroemd schouwspeler, dien de *Duitschers* als den schepper van hun vaderlandsch tooneel mogen aanmerken. Hij werd in het begin der zeventiende eeuw geboren, en verwierf, door zijn talent, een aanzienlijk vermogen, hetwelk hij aan de volmaking van het tooneel, en de opleiding van schouwspelers, besteedde. In 1767 nam hij het bestuur van den schouwburg in *Hamburg* op zich, en stierf aldaar in 1771. ACKERMAN speelde zijne rollen, inzonderheid in het *komische*, meesterlijk. Ook zijne vrouw, SOPHIE CHARLOTTE BIEREICHEL, welke in 1792 overleed, was eene uitmuntende schouwspelster.

ACRE. Zekere land- of grond-maat in *Engeland* en de *Noord-Amerikaansche* staten, ongeveer een half moegen.

ACRE, ACCON, St. JEAN DE ACRE. Eene stad aan de Syriſche kust, die eertijds eene uitmuntende haven had, welke echter door zekeren FAKARDIN onbruikbaar gemaakt werd. Zij was oudtijds, onder den naam van *Ptolomais*, en ook naderhand, ten tijde der kruistogten, onder den tegenwoordigen naam, bloeiend en volkrijk; verloor wel aanmerkelijk, sedert hare verovering door de *Saracenen*, in de dertiende eeuw; doch derzelver gunstige ligging voor den handel heeft, in de vorige, haren bloei weder in zoo ver hersteld, dat zij, in het laatst van die eeuw, reeds 30,000 inwoners bevatte. Koren, rijst, katoen en zijde maken de voornaamste artikels van den handel uit. Voor het uitbarsten der Fransche omwenteling, bevonden er zich nog 6 Fransche kantoren onder eenen Consul, alsmede een *Weener-* en *Petersburger* agent, benevens eenen *Nederlandschen* en *Engelschen* Consul. In de jongste geschiedenis is *Acre* daardoor beroemd geworden, dat de Engelsche Commodore SIR SIDNEY SMITH zich hier 61 dagen lang tegen den Franschen veldheer BUONAPARTE, nadat deze, bij zijnen beroemden Syriſchen veldtogt, alle overige plaatsen veroverd had, staande hield, en hem eindelijk tot den aftogt noodzaakte.

ACRISIUS. Koning van *Argos*, nadat hij met zijnen tweelingbroeder PRAETUS over de kroon getwist had. Zijne echtgenoots EURYDICE hadde hem eene dochter DANAE, welke hij in verzekerde bewaring stelde, omdat het orakel hem voorspeld had, dat hij door de hand van zijnen kleinzoon zoude omkomen. Des niettemin bragt DANAE bij JUPITER eenen zoon ter wereld, PERSEUS genaamd, dien ACRISIUS te gelijk met de moeder in eene boot in zee liet werpen. Beiden werden behouden, en PERSEUS, die zich door dappere daden weldra beroemd maakte, had het ongeluk, bij gelegenheid dat hij zich in het werpen met den *discus* oefende, zijnen grootvader, dien hij niet kende, te dooden, en aldus de godspraak te vervullen. Zie verder DANAE en PERSEUS.

ACROSTICHON. Een gedicht, waarvan de beginletters van enkele verzen, of regels, eenen bijzonderen naam of zin vormen.

ACTAEON. Een beroemd jager uit den heldentijd der *Grieken*. Men verhaalt van hem, dat hij, DIANA met hare nimfen in het bad bespied hebbende, voor deze onvoorzigtigheid door de Godin in een hert veranderd, en door zijne eigen honden verscheurd werd.

ACTE. Dus noemt men: 1. ieder besluit van het Engelsch parlement, dat op eene bill, of voordragt, van eenen van deszelfs leden genomen, en door den koning bekrachtigd wordt. 2. Elk geschrift, voor notaris en getuigen geteekend. En 3. elke handeling van regterlijke en andere vergaderingen van burgerlijk bestuur, welke in geschrift wordt gebragt.

ACTIE. Is 1. een schriftelijk bewijs van een kapitaal, hetwelk men, op hoop van voordeel, aan een handelgenootschap voorgeſchoten heeft, alsmede van zijn regt op de daaruit voortvloeiende winsten.

2. Deteekent het ook de ingelegde fom zelve. — Zoodanige genootschappen bepalen zich doorgaans tot zulke ondernemingen, welker uitvoering voor de krachten van enkele personen te moeilijk valt, en, in dit geval, zijn zij altijd nuttig. Zoodra zij zich echter met werkzaamheden ophouden, die beter, of met meer voordeel, door afzonderlijke nijverheid zouden kunnen, of reeds dadelijk verrigt worden, zijn zij schadelijk. Daar nu deze handelgenootschappen aan de deelnemers geene vrijheid laten, om hun kapitaal op te zeggen, zoo zijn deze Actien een voorwerp van handel; en terwijl zij, uit hoofde van het nu eens meer, dan eens minder, twijfelachtig gevolg van alle menschelijke pogingen, van eene meer wisselvallige waarde zijn, dan andere openbare papieren, behoorden zij billijker wijze voor geen kenmerk van waarde gehouden, of het kapitaal zelf aldus genoemd, te worden. In het jaar 1720 dreef men in *Frankrijk* (zie het art. LAW), en bijna gelijktijdig in *Engeland*, als ook naderhand in ons vaderland, eenen dollen actie-handel, waardoor zich enkele menschen boven mate verriikten, doch duizenden, daarentegen, tot den bedelstaf gebragt werden. — Eindelijk 3. verstaat men door Actie, in regten, eene klagte of een bezwaar, tegen den gedaagden ingefeld en is dus iemand *actioneren* zoo veel, als hem geregteijk aanklagen.

ACTIUM. Een gebergte in *Akarnanie*, in *Griekenland*, beroemd, wegens den aldaar voorgevallenen veldslag, waarin OCTAVIANUS AUGUSTUS de overwinning op ANTONIUS behaalde, en daardoor oppergebieder van het Romeinsche rijk werd.

ACTIVE HANDEL. In tegenoverstelling van *passive*. De meeste schrijvers verbinden, bij de verklaring van dit woord, twee denkbeelden, welke niet altijd met elkander gepaard gaan. 1. Dat eene natie hare koopwaren zelve aan eene andere toevoere, en de koopmanschappen van deze, wederom zelve, van haar terug haate. 2. Dat zij bij dezen handel, bij het slot van rekening, wint. Daar dit laatste echter geen noodzakelijk gevolg van het eerste is, zoo bevat dit denkbeeld meer in zich, dan er toe behoort.

De heer BUSCH bepaalt daarom hetzelfde, zonder op winst en verlies acht te geven, en noemt eenen *Activen* handel, dien handel van een volk, dien het door zich zelf drijft, waarin het bij buitenlanders als kooper en verkooper verschijnt, of regtsstreeks zijne waren aan andere natien zendt, en van deze, op gelijke wijze, de hare terug ontvangt; terwijl een *passive* handel, bij hem, die handel is, waarbij een volk de vreemde koopers en verkoopers afwacht. Deze nitmuntende schrijver meent, in de opgegevene vermenging van denkbeelden, de reden te moeten zoeken, waarom de voorstellen der zulken, die den handel, uit eene gebrekkige beschouwing van denzelfden, willen verbeteren, bijna alle daarhenen strekken, om den *passiven* handel van een land, hetwelk daarbij niet zelden zeer goede rekening vindt, in eenen *Activen* te veranderen, en toont aan, dat de eerstgenoemde, in verscheidene gevallen, veel zekerder en voordeelijker, dan de laatste

fte is. (*kleine Schriften über die Handlung von JOHANN GEORG BÜSCH*).

ACTIVE SCHULD. Is eene schuld, die men te vorderen heeft, in tegenoverstelling van eene *passive* schuld, welke men zelf betalen moet, of van *doode* schuld, die, als loterijkans, eerst bij jaarlijkfche uitloting in *active* of rente gevende schuld verandert.

ACTON. (JOSEPH) Eerste minister van het koninkrijk *Napels*, werd, in 1737, te *Besançon* geboren, en was de tweede zoon van **EDUARD ACTON**, of liever **HACTON**, welken naam hij in **ACTON** veranderde. Zijn vader oefende, met een goed gevolg, de geneeskunde, en gaf zijnen zonen eene goede opvoeding, waaraan **JOSEPH** echter weinig beantwoordde. Hij verkoos eerst den zeedienst; doch ondervond daarin zoo vele onaangenaamheden, dat hij, na verloop van eenigen tijd, *Frankrijk* verliet, en, in zijne meeste handelingen, eenen onverzoenlijken haat tegen hetzelfde aan den dag legde. Hij reisde door een gedeelte van *Italië*; ontving van **LEOPOLD**, groot-hertog van *Toskane*, het bevel over een fregat-fchip; en naderhand, toen **KAREL III**, koning van *Spanje*, eenen zeetogt tegen de Barbarijsche mogendheden ondernam, dat over de vereenigde Spaansche en Toskaansche vloten, wanneer het hem gelukte tusschen de 3 en 4,000 *Spanjaarden* te redden. Hierdoor geraakte hij in de gunst van den koning van *Napels*, die hem eerst tot minister van het zee-wezen, kort daarna tot dien van oorlog, en naderhand tot eersten staatsdienaar aanstelde. Toen *Napels*, in 1792, door een Fransch smaldeel bedreigd werd, moest hij de aangeboden voorwaarden aannemen, nam voor, zich te wreken, bragt het in 1793 zoo ver, dat de Fransche gezant bij het Turksche hof geweigerd werd, en liet, onder voorwendsel van verstandhouding met *Frankrijk*, zijne vijanden bannen, in den kerker zetten, of ombrengen. Zich hierdoor den haat op den hals geladen hebbende, nam hij in 1795 zijn ontslag; doch bleef inzonderheid de gunst der koningin genieten, bewerkte, door haar, op nieuws den oorlog tegen *Frankrijk*, en geleidde den koning in dezen veldtogt, die, door de nederlaag van **MACK**, zoo beroemd geworden is. **ACTON**, die den geheelen staat regeerde, liet zich door zijne onderhoorigen beheerschen, en door veroordeelen besturen. Van allen gehaat, oordeelde hij zich nergens veilig. Hij verzamelde op allerlei wijzen, aanzienlijke schatten, en kocht in *Engeland* landgoederen. Toen hij in 1803, op aandrang van den Franschen gezant, voor het laatst zijn ontslag verkreeg, ging hij naar *Sicilië*, waar hij sedert gestorven is.

ADAGIO. Is een toonkunstig woord. Er zijn vijf hoofdgraden van muzikale beweging of snelheid, welke, van het langzame tot het schielijke, in deze orde volgen: *largo*, *adagio*, *andante*, *allegro* en *presto*. Van dezen is *Adagio* de tweede graad; doch onder dit woord verstaat men ook geheele thema's of muzijkstukken, welke in dezen graad van beweging, en wel op eene teedere, aan-

doenlijke wijze gespeeld of gezongen worden. — *Adagio* is een Italiaansch woord.

ADAMS. Drie broeders van dezen naam hebben, als beeldhouwers roem verworven. De oudste, LAMBERT STIGSBERT, in 1700 te Nancy geboren, waar zijn vader dezelfde kunst oefende, ging, 18 jaren oud, naar Metz, en kort daarop naar Parijs, behaalde hier den eersten prijs, en vertrok vervolgens naar Rome, waar hij 10 jaren bleef, en de kardinaal van POLIGNAC de twaalf marmeren standbeelden, onder den naam van *het geslacht van LIGOMEDES* bekend, en die men in het paleis van MARIUS gevonden had, door hem liet herstellen. Hetzelfde deed hij met meer andere antieke beelden, welke naderhand door den koning van Pruisen gekocht werden. Toen men in Rome tot de oprigting van het groote gedenkstuk, onder den naam van de *Fontainen van Trevi* bekend, besloot, was ADAMS een van de zestien beeldhouwers, wier teekening door CLEMENS XII gekozen, doch waarvoor de uitvoering door de Italiaansche kunstenaars zoo lang vertraagd werd, dat hij, op de voordeeligste aanbiedingen, naar Frankrijk terug keerde. Hier was zijn eerste werk eene groep van de *Seine en Marne*, voor de fontainen van *St. Cloud*, en werd hij, in 1737, lid van de akademie, en naderhand hoogleeraar bij dezelve. Zijn proefstuk was NEPTUNUS, *die de golven stilt, en eenen Triton aan zijne voeten heeft*. Hij besteedde vijf jaren aan de groep van NEPTUNUS en APHTRITE, voor de kom van NEPTUNUS te Versailles, waarvoor hij, behalve den prijs, nog eene jaarwedde van 500 livres ontving. Het standbeeld van HIERONIMUS, hetwelk thans te *St. Roch* staat, wordt voor een van zijne beste stukken gehouden. Van zijne vorige werken bevinden zich twee in groepen van brons, de *Jagt en Vischêrij* verbeeldende, te Berlijn. Hij stierf in 1795. — Zijn broeder, NIKOLAAS SEBASTIAAN, leerde de beeldhouwkunst bij zijnen vader te Parijs, en ging in 1726 naar Rome, waar hij, 2 jaren later, bij de akademie van *St. Lucas* den prijs behaalde, en, na 9 jaren toevens, van daar naar Parijs terug keerde. Hier werd hij lid van de akademie, en bearbeidde, tot een proefstuk, PROMETHEUS, *wien de gier verscheurt*; doch hetwelk later door hem voltooid werd. Zijn voornaamste stuk is de graftombe van de koningin van Polen, gemalin van STANISLAUS. Hij stierf in het jaar 1778, in den ouderdom van 73 jaren. — De derde broeder, FRANCOIS GASPARD, werd in 1710 te Nancy geboren, en was almede een leerling van zijnen vader. Hij begaf zich in 1728 naar Rome; leerde hier, van zijne broeders, de behandeling van het marmer; keerde vervolgens naar Parijs terug, waar hij bij de akademie den eersten prijs behaalde, en in 1742 naar Rome. Van daar vertrok hij, in plaats van zijnen broeder NIKOLAAS SEBASTIAAN, die door FREDERIK II was uitgenoodigd, naar Berlijn, arbeidde aldaar verscheidene jaren, en stierf te Parijs in 1759.

ADAMS. (JOHN) Voorzitter der vereenigde staten van Noord-Amerika, en een der eerste staatsdienaren van zijn vaderland, sproot uit

eene der aanzienlijkste familien, welke in 1608 den grondslag hielp leggen tot de kolonie van *Masfachuset-baai*, in welke hij in 1735 geboren werd. Voor de omwenteling in zijn vaderland, muntte hij als regtsgeleerde uit, en verdedigde, bij het uitbarsten der onlusten, de regten van zijn land, in welgeschrevene *Verhandelingen over het kanonijk- en feodaal-regt*. Zijne *Geschiedenis van den strijd tuschen Amerika en het moederland* maakte eenen sterken indruk op zijne medeburgers. Alhoewel afkeerig van geweldige maatregelen, verdedigde hij echter kapitein PRESTON, toen deze, bij een oproer te *Boston*, zijne soldaten op het volk liet vuren, waardoor hij bij sommigen in verdenking geraakte. Hij werd nogtans in 1774 en 1775 tot lid van het congres verkozen, en bevorderde het gedenkwaardig besluit van den 4 van Hooimaand 1776, waarbij de Amerikaanse kolonien voor *vrije, onafhankelijke en soevereine staten verklaard werden*. Hij werd met FRANKLIN naar het Fransche hof gezonden, om met hetzelfde, als gevolmagtigd minister, een verdrag van vriendschap en koophandel te sluiten; vertrok, na zijne terugkomst, in dezelfde hoedanigheid, naar *Holland*, waar hij de algemeene staten bewoog, om aan den oorlog met *Engeland* deel te nemen; en begaf zich vervolgens naar *Parijs*, waar hij den vrede met *Groot-Brittanje*, waarbij de onafhankelijkheid der vereenigde staten erkend werd, tot stand bragt. Ziende, dat de centrale regering niet magtig genoeg was, en aan andere staten geen vertrouwen konde inboezemen, was hij de eerste, die, in vereeniging met WASHINGTON, HAMILTON en anderen, veranderingen voordroegen, waaruit de staatsregeling van 1787 geboren werd. WASHINGTON werd nu eerste, en ADAMS tweede voorzitter; doch nadat de eerste zijnen post had nedergelegd, werd hij in diens plaats verkozen, bleef een sterke steun voor de regering, onder alle omstandigheden, en werd door JEFFERSON opgevolgd. ADAMS, thans eenen hoogen ouderdom bereikt hebbende, verkoos het stille afgezonderd leven, en stierf te *Newjork*, in 1803. Hij was niet slechts een groot staatsman, maar ook een voortreffelijk schrijver, en gaf, gedurende zijn verblijf in *Europa*, zijn beroemd werk over de *Verdediging der regerings-vorm* enz. in 3 deelen, 8°. in het licht. Ook heeft men van hem eene *Geschiedenis der republieken*.

ADANSON. (MICHEL.) Een beroemd kruidkundige, in 1727 te *Aix in Provence* geboren. In zijne prilste jeugd kwam hij reeds te *Parijs*, en werd hier al vroeg een voorwerp van algemeene bewondering. De natuurlijke historie was zijn meest geliefkoosde vak, zonder echter daarbij zijne andere studien te verwaarloozen. REAUMUR en BERNARD DE JUSSIEU, waren zijne voornaamste leermeesters. Het stelsel van LINNEUS, hetwelk toen opgang begon te maken, wekte zijne naijver op. Hij vond andere, die hem meer zeker toefchenen, en, 14 jaren oud, had hij er reeds vier ontworpen. Zijne sterke zucht voor de bevordering der wetenschappen deed hem besluiten, om onbezochte landen te doorreizen. In

1748, nog geen 21 jaren oud zijnde, nam hij de reis aan naar *Senegal*, waaraan hij het grootste deel van zijn vermogen besteedde, en gedurende welke hij onoemelijke schatten in al de drie rijken der Natuur verzamelde. Het gebrekkige der tot hiertoe plaats hebbende wijze van verdeeling inziende, poogde hij eene nieuwe, algemeene, en alles bevattende, daar te stellen. Bovendien vervaardigde hij van de door hem bezochte landen nauwkeurige kaarten, en stelde woordenboeken zamen van de taal der onderscheidene volken, welke hij leerde kennen. Na een verblijf van vijf jaren in eene zoo heete en ongezonde luchtstreek, keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hij, in 1757 zijne *Histoire naturelle du Senegal* in het licht gaf, en, twee jaren later, door eenige meesterlijke verhandelingen tot lid der akademie verkozen werd. In 1763 verscheen zijn groot kruidkundig werk, onder den titel: *Familles des plantes*; doch hij miste daarmede zijn doel, om aan de kruidkunde eene nieuwe en andere gedaante, dan LINNEUS, te geven. Ook vond men er eenige onnaauwkeurigheden in, welke hij zelf erkende, en hem, vijf jaren daarna, deden besluiten, eerst, om het op nieuw, en naderhand, om eene volledige *Encyclopédie*, uit te geven. Hopende op de begunstiging van LODEWIJK XV, bragt hij het, door onvermoeide vlijt, zoo ver, dat hij in 1775 aan de akademie een zeer uitgebreid plan overlegde, hetwelk aan een nader onderzoek onderworpen werd, waarvan de uitflag aan de verwachting van den steller niet beantwoordde. Hij bleef intuschen aan de voltooiing van zijn werk arbeiden, waaraan hij alles te koste legde; doch de omwenteling bragt hem eensklaps in zulk eenen droevigen toestand, dat hij, bij de oprigting van het nationaal instituut, tot lid van hetzelfde verzocht wordende, ten antwoord gaf: „dat hij deze uitnoodiging niet kon aannemen, omdat „bij geene schoenen had.” De minister van binnenlandsche zaken bezorgde hem een jaargeld, en sedert werkte hij onvermoeid aan de uitvoering van zijn groot ontwerp, tot aan zijnen dood, die in 1806 voorviel. Er zijn weinig werken van hem gedrukt, in vergelijking van zijne menigvuldige nagelaten handschriften, waarvan men de uitgave te gemoet ziet.

ADDER. (*Coluber*) Is de onderscheidingsnaam van het uitgebreidste of talrijkste der acht geslachten van Slangen, waarin de naauwkeurig schiftende Natuurlijke Historie de groote menigte dezer kruipende dieren, over den geheelen aardbol verspreid, van wege zekere kenmerken, aan ieder dier geslachten eigen, heeft afgedeeld. Die kenmerken bestaan, ten aanzien van dit geslacht, hierin, dat al de soorten, die er in begrepen worden, schilden aan den buik en schubben onder den staart hebben; daar b. v. andere de eerstgenoemde zoo wel onder den staart als aan den buik hebben enz. Men telt tegenwoordig tuschen honderd-dertig en veertig bijzondere soorten en verscheidenheden in dit geslacht, waarvan een groot aantal met venijn is gewapend, hetwelk van sommigen der-

zch-

zelve, voor mensch en dier, van hen gebeten, al spoedig doodelijk is, zelfs ongeschied oogenblikkelijk toegebragte hulp; even gelijk het zoo is met die van een ander geslacht, dat der zoo geduchte Ratelslangen.

De soorten van het Adder-geslacht zijn ongelijk van grootte; want men ontmoet ze van eene span, tot drie, vier en zes voet lang. Zij verschillen ook, gelijk niemand vreemd zal denken, zeer veel ten aanzien van kleur en teekening, en men vindt er onder, die, inderdaad, met opzigt tot beide, uitstekend fraai zijn. De voortteling der Addersoorten geschiedt, gelijk bij alle overige slangen, door eijeren, welke bij alle in eene vliesachtige en naar eenen darm gelijkende buis zijn bedoten, welke achter ieder ei is toegeknepen, invoege deze buis als eene aaneengeschakelde streng van eijeren uitmaakt. Die streng is (bij alle slangen) in twee deelen van een gescheiden: want, aan iedere zijde van de ingewanden der slang, is een afzonderlijke eijerstok, van dewelke de eene, doorgaans, meer eijeren bevat dan de andere. Deze eijeren zijn min of meer van grootte als eene olijf- of een duiven-ei (maar die grootte verschilt, gelijk men ligt begrijpt, naar mate de grootte is van het dier); doch zij zwellen, door broeiing, overeenkomstig met het aangroeijen van het daarin bevatte slangetje; want deze eijeren zijn uitwendig niet van eene kalkachtige geaardheid, zoo als die der vogelen; maar vliezig, niet ongelijk aan geweekt parkament. In ieder ei ligt een slangetje opgerold, of wel als een geknoopt touwtje, met eene navelfstreng aan de moederkoek (*Placenta*), een klein geel, geleachtig ligchaam, vast gehecht. Meest alle slangen werpen hare eijeren in opeengepakte ruigte, mestvaalten enz. waar dezelve door de warmte der zonnestralen enz. kunnen uitgebroeid worden. De gemeene of *Europische* Adder maakt, ten aanzien der wijze van voortteling, eene uitzondering, als barende levende jongen.

De Adders azen, even gelijk alle overige slangen, op allerlei soorten van levende dieren, zoo als ratten, muizen, eekhoornjes, kikvorschen, vogeltjes, terren enz. Die venijnig zijn, deelen haar vergif mede, niet gelijk men oudtijds waande, door de tong of den staart, maar door tanden, ter wederzijde in de bovenkaak geplaatst (zoo is het ook gelegen met de Ratelslang), die bij de meesten twee, bij sommigen drie, ook wel vier, in getal zijn. Bijzondere opmerking waardig zijn in dit slangen (Adderen-) geslacht, de navolgende: 1. *de Egyptische*. 2. *de Europeische*. 3. *de Zweedsche*. 4. *de Zand-adder*. 5. *de Aspik* of *Aspis*. 6. *de Brit-slang*. 7. *de Ring-slang*. 8. *de Juffer-slang*. 9. *de Huis-slang*. 10. *de Eskulap-slang*. 11. *de gehoornde slang*, en 12. *de Zweep-slang*.

ADDISON. (JOSEPH) Was een beroemd Engelsch schrijver. Hij werd in het jaar 1672 geboren, en ontwikkelde al vroeg zijnen aanleg tot de dichtkunst. In 1699 ontving hij een jaargeld, om daarvoor te kunnen reizen, en ging naar *Frankrijk* en van daar naar *Italië*.

Na zijne terugkomst werd hij, onder de regering van koning GEORGE, in 1717, tot den gewigtigen post van staats-secretaris verheven; doch welken hij weder liet varen, omdat hij meer geleerde, dan staatsman, meer schrijver, dan redenaar was. Hij is de schrijver van het beroemde treurspel *Cato*, hetwelk, uit hoofde van de toenmalige stemming der Engelsche natie, zeer veel opziens baarde. Onderzochten heeft hij zich ook als prozaïck schrijver gekenmerkt, en is, als zoodanig, ook buiten 's lands, inzonderheid wegens zijnen *spectator* en *Reize door Italie*, bekend. Toen zijn einde naderde, liet hij lord WARWICK, een jong, losbandig man, over wien hij voogd geweest was, en wiens moeder hij gehuwd had, bij zich komen, en sprak hem dus aan: „Ik heb u laten roepen, om u te doen zien, hoe een Christen sterft.” Hij overleed in het jaar 1719, in den ouderdom van 48 jaren, en werd in de abdij van *Westminster* bijgezet. Als mensch was ADDISON van een onberispelijk gedrag, en een oprecht voorstander van waren godsdienst; in de zamenleving was hij ernstig en afgetrokken, en sprak weinig met personen, die hij niet genoeg kende.

ADEL. (*Hoofdtrekken van de geschiedenis des tegenwoordigen Europefchen Adels*). De tegenwoordige Europefche Adel, die zoowel van den Adel der overige deelen van de wereld, als van dat geen, wat, in oude staten, Adel genoemd kan worden, aanmerkelijk verschilt, rekt zijnen oorsprong van de oprigting van het leenfstelsel af, hetwelk, van langzamerhand, op de verovering van *Europa*, door vrijheid-ademende, en hunne koningen als legerhoofden alleen gehoorzamende menschen, volgde. De veroveraars hadden land en volk stukswijze onder zich verdeeld, en de overige landbewoners, om zoo te spreken, van alle menschelijke voorregten beroofd. Terwijl nu het onderdrukte deel der landzaten, zelfs onder begunstiging van die regenten, welke hen als een evenwigt tegen de willekeurige aanmatigheden van gene beschouwden, zich beijverden, om eene burgerlijke vrijheid daar te stellen, wisten de regenten de landbezitters, door de invoering van het leenfstelsel, nauwer om den staat te verbinden; en, middelerwijl zij hun zekere voorregten gaven, maakten zij de onroerende goederen, die den landbezitteren voorheen in vollen en vrijen eigendom toebehoorden, onder den naam van een leen, voor hunne mannelijke nakomelingen, in zeker opzigt, tot een eigendom van den staat. Zelfs stonden de regenten landerijen, aan hen toebehoorende, onder deze voorwaarden, als leengoederen, aan de onderdanen af; en, op deze wijze, ontstond het leenfstelsel en de Europefche Adel.

In *Duitschland* bestaat een hooge en een lage Adel, en dat niet alleen in naam, maar ook inderdaad. Oorspronkelijk echter was er slechts eene soort van Adel. De hertogen, graven enz. die thans den hoogen Adel uitmaken, bekleedden toenmaals alleen persoonlijke, maar geene erfelijke, waardigheden, en het was eerst

na de volkomen daarstelling van het leenftefel, dat eenige aanzienlijke krijgs- en andere ambten voor erfelijk verklaard werden; op deze wijze werd het onderscheid tusfchen eenen heerscheden en beheerschten, of eenen hoogen en lageren Adel, geboren. De voormalige gesteldheid van het krijgswezen, en de daarbij ontstane ridder-orden — in haar schitterendst tijdperk het hoogste toppunt van eer, waartoe een krijgsman geraken konde — waren de oorsprong der voorregten van den lagen Adel. Tot op den tijd van keizer FREDERIK II, konde ieder vrijgeborene, zoo hij genoegzaam goeod was, zich op deze loopbaan wagen, en leerling worden; maar, volgens eene verordening van dien vorst, moest hij vooraf aantoonen, dat hij van ridderlijke afkomst was.

Wat nu het *staatkundig nut* van den Adel betreft; hierover is mogelijk nimmer zoo veel voor en tegen gezegd geworden, als in onze dagen. Het gevoelen van MONTESQUIEU, hetwelk eenen geruimen tijd als onbetwistbaar zeker werd aangenomen, dat, namelijk, de Adel tusfchen de regenten en het volk het evenwigt houdt, en aan het laatste tot eenen schutsmuur tegen de willekeur van de heerscher dient — dit gevoelen wordt door HENNING tegengesproken, die van oordeel is, dat de geschiedenis der volken het tegendeel leert, en den Adel als eenen scheidsmuur tusfchen de regering en het volk aanmerkt (Zie zijn werk: *über die wahren Quellen des National-Wohlfstandes*). Beide schrijvers schijnen uit enkele gevallen te spoedig algemeene grondstellingen getrokken te hebben. Het is den Adelstand even zoo min eigen, de voormuur, als de scheidsmuur, tusfchen de regering en het volk te zijn, waarvan de geschiedenis, in beide gevallen, voorbeelden oplevert. Ieder stand kan, ter bewaring van het evenwigt, tusfchen andere standen dienen; alleen komt het er op aan, tusfchen welken het evenwigt verbroken wordt; en de vorsten hebben zich, in de middeleeuwen, van het volk, tegen de inbreuken van den Adel, bediend.

In *Frankrijk* werd, gedurende de omwenteling, gelijk bekend is, de Adelstand vernietigd. Reeds den 4 van Oogstmaand 1789 werden al deszelfs voorregten, ten aanzien van het betalen van belastingen, alle leenregten, heerendiensten, tienden, en alle voordeelen van den geestelijken stand, afgeschaft; doch den 19 van Zomermaand des volgenden jaars, ontving de adel in *Frankrijk* den laatste doodelijken slag. Het bekende gezantschap van buitenlanders, met CLOOTS aan het hoofd, zich op dien dag in de nationale vergadering begeven hebbende, werden, op voordragt van LAMBELS, door LA FAYETTE, LAMETH en anderen ondersteund, alle teekenen van onderscheiding, benevens den geheelen Adel, vernietigd, alle wapens verbrijzeld, alle adelsbrieven, oorkonden en stamboomen verbrand, en het dragen van liverei, voor het vervolg, verboden. Sedert het jaar 1808 werden in *Frankrijk* wel de titels van vorsten of prinsen, hertogen, graven, baronnen en ridders des rijks weder ingevoerd; doch deze

gewettigde nieuwe Adel bestaat slechts in eertitels, bezit noch eenige voorregten, noch bevrijding van staatslasten, en is alleen erfelijk op de oudste zonen; doch moeten aan den erfgenaam van den prins 200,000, van den graaf 30,000, van den baron 15,000, en van den ridder 3,000 franken jaarlijkse inkomsten, door een uitdrukkelijk contract, verzekerd worden. Behalve dezen Adel, door keizer NAPOLEON ingevoerd, werden in *Frankrijk* gene, hoe oud ook, erkend; en het is van hier, dat ook in het koninkrijk *Hetruvie* de oude Adel aldaar, met al deszelfs voorregten en leenregten, bij een uitdrukkelijk decreet, vernietigd werd, en men, in het koninkrijk *Italië*, mede zulk eenen nieuwen Adel heeft ingevoerd.

Ook in de *Vereenigde Nederlanden* heeft de oude Adel weinig of niets van deszelfs oude voorregten behouden, en heeft men ook aldaar, in 1806, federt dat land een koninkrijk geworden is, eene foort van constitutionelen Adel, onder den titel van ridders, ingevoerd, welke nog aldaar gevonden wordt.

ADELAAR. Dit woord, in onze taal aldus geschreven, is gevormd uit het Hoogduitsche *Adler*; zijnde de naam van dat vogelgeschlacht, of die foort, hetwelk wij onder dien van AREND kennen. — In de allegorie der beeldende kunsten komt de Arend, onder den naam van *Adelaar*, veelmalen en in velerhande zin voor. In de oude Grieksche en Latijnsche godenleer was hij de vogel van ZEUS, of JUPITER, en, omdat men oudtijds dezen vogel den *koning der vogelen* noemde, verstrekte hij, ten aanzien van JUPITER, tot een zinnebeeld van opperheerschappij, of alleenheersching. Hij zat of stond naast zijnen troon; houdende diens bliksem in den bek. JUPITER reed ook op zijnen Adelaar, die met hem het luchtruim doorvloog, om ginds en elders deszelfs donders te doen hooren, en zijne bliksems te doen zien. De Adelaar was mede het hieroglyphisch zinnebeeld der steden *Heliopolis*, *Emesus*, *Antiochie* en *Tijrus*. Onder de rijksfieraden, welke de *Hetruriers*, op zekeren tijd, aan de *Romeinen*, ten teeken van vriendschap zonden, was mede een sceppter, met eenen Adelaar van elpenbeen; en federt bleef hij het eerste zinnebeeld der Republiek, hetwelk, later, ook door de keizers werd aangenomen.

Men ontmoet den Adelaar als een leger-teeken, het eerst bij de *Perzen*, bij welke hij van goud was. Bij de *Romeinen* was hij in den aanvang slechts van hout, naderhand van zilver met eenen gouden bliksemstraal, doch onder CESAR en zijne opvolgers geheel van goud, *zonder* bliksemstraal. De tweehoofdige, of dubbele, Adelaar, werd het eerst bij de keizers van het oosten gebruikt, die daardoor hunne aanspraak op het oostersche en westersche rijk aanduidden. De westersche keizers namen naderhand denzelven over; zoo als ook *Oostenrijk*, uit zijn verkregen oostersch erfdeel, dit zinnebeeld behouden heeft. Bovendien voeren de koningen van *Pruisfen*, *Polen*, *Hongarije*, *Sicilië*, *Spanje*, *Sardinië*, de keizer van *Rusland*, en bijna alle vorsten, graven en baronnen van het Duitsche rijk, den Adelaar in hun wapen, en zijn er sedert, in het

het laatste en elders, verscheidene orden van den Adelaar ingevoerd. — De Adelaar, waarmede de Fransche regimenten en het legioen van eer, sedert de regering van NAPOLEON, pronkten, is genoeg bekend.

ADELAARS-HOUT. Dezen naam en meer andere — zoo als dien van *Paradijs-hout*, (*Agallochum*) *Agal-hout*, *Aloë-* en *Bastaard-Aloë-hout* — geeft men aan meer dan eene foort van kostbaar Oost-Indisch hout, welks oorsprong, kruidkundige eigenschap en gedaante, immers van allen, nog niet juist en volkomen bekend zijn. Meest al die houten zijn zeer geurig, en soppigen welriekend, vooral, zoo zij op het vuur geworpen worden. Derzelve kleur is in den grond rood; doch men neemt er verscheidene aardige schakeringen in waar, welke tot in het zwarte uitloopen, doortrokken met aschkleurige en gele strepen. De echte Adelaar-hout-boom, (*Excoecaria Agallocha*), groeit bijzonder op de Moluksche eilanden, en bevat een zeer scherp, bijtend, melkachtig sap, ten aanzien waarvan men, bij het behandelen van dit hout, tot het een of ander einde, zeer voorzigtig moet zijn, dat daarvan niets in de oogen spat. Dit echte Adelaars-hout draagt in *Japan*, *Siam*, *Cochinchina* en *China* zelve, den naam van *Kalamba-* of *Kalambakhout*, terwijl 'de achting voor hetzelfde bij de grooten van die landen zoo verre gaat, dat bij hen geen gastmaal van eenig belang gehouden wordt, of men verkwist, ter tentoonspreading van pracht en staatsie, veel geld aan het bewierooken der vertrekken met deszelfs geur. Men brandt het in geheel *Indie*, in de pagoden en tempels.

ADELAARSTEEN. Zoo noemt men zekere foort van steen, ongelijk van grootte, dat is van een duivenei tot eene vuist toe, en meerder, binnen welke, in eene genoegzame ruimte of holligheid, zich een andere steen, eene kern, even als eene pit in eene noot, of dus genoemde steenvrucht, bevindt. Den steen schuddende, hoort men de kern tegen zijne wanden klapperen, waarom men ook deze steenen *Klapper-steenen* noemt. Deze steen, (*Aetites aquilians*), *steendragende Adelaarssteen*, is zijnen naam verschuldigd aan de verbeelding, dat de Arenden zulke steenen in hunne nesten bragten, om het eijerleggen te bevorderen; en van hier, dat het bijgeloof, in vroegere tijden, dezelve ook zeer in achting bij de vrouwen bragt, die ze bij zich droegen, om het kinderbaren gemakkelijk te maken.

De figuur der Adelaarsteenen is meest ovaal; doch ook wel geheel rond, en somtijds plat en driehoekig. Men vindt deze steenen in overvloed in *Engeland*, op *IJsland*, en ook op onze Gooische Heide, bij *Naarden*; oudtijds haalde men dezelve uit *Oost-Indie*, *Afrika*, *Arabie* enz. Het steentje der klappersteenen, *callimus* of *callimus* genoemd, verschilt altijd van het buirenste van den steen zelve; zijnde okerachtig of pyritisch, met kleideeltjes vermengd, of zandig, kalk- of krijtachtig. Het is waarschijnlijk, dat deze steenen hunnen oorsprong aan een geweldig onderaardsch vuur, door een duurzaam of lang verwijl van tijd, verschuldigd zijn.

44 ADELUNG. (JOHANN CHRISTOPH) — ADEMEN.

ADELUNG. (JOHANN CHRISTOPH) Keurvorstelijk Saksisch hofraad, en opper-boekbewaarder te *Dresden*, was de oudste zoon eens dorps-predikants te *Spantekow*, in *Pommeren*, waar hij in 1734 geboren werd. Van de dorps-school ging hij naar de beroemde school bij *Maagdenburg*, waar hij een tijdgenoot van WIELAND was; voltooide vervolgens zijne studien in *Halle*, en werd eindelijk hoogleeraar aan het *gymnasium* te *Erfurt*. Zijn sober inkomen noodzaakte hem, bij gelegenheid van den zevenjarigen oorlog, tot het schrijven van de *Schaubühne der Kriegshändel*, en het weekblad: *der Schildbürger*, welk laatste hem echter duur te staan kwam, alzo hij gevat en over de grenzen gebragt werd. Hij begaf zich nu naar het hof van *Gotha*; doch ging van daar naar *Leipzig*, waar hij eerlang schrijver van verscheidene dag- en weekbladen, werd, daarbij vlijtig uit het Fransch en Engelsch vertaalde, en bovendien nog veel schreef. Eindelijk verwierf hij, daar hij opper-boekbewaarder te *Dresden* werd, een vaster inkomen; en hier was het, waar hij, behalve zijne verbazende verzamelingen tot de oude Duitsche geschiedenis (waartoe hij omtrent 2,000 oorkonden leverde), de aardrijkskundige beschrijving van *Sakfen* bijeen bragt, en, inzonderheid in de laatste 10 jaren, de moeilijke en kostbare grondslagen tot eene algemeene spraakkunst legde. Het 1^e. deel derzelve, alle de Aziatische talen bevattende, is, onder den titel van *Mithridates*, nog bij zijn leven in het licht verschenen, en voor de overige (op zijn verzoek, door den Hoogleeraar VATER, aanmerkelijk door den beroemden HUMBOLD ondersteund, vervolgd wordende) was van hem een genoegzame voorraad van stof voorhanden. — Zijn *Grammatisch-kritisches Wörterbuch* der Hoogduitsche taal, waarin, met veel oordeel en bondigheid, de beteekenis, het gebruik en de oorsprong der Duitsche woorden wordt opgegeven, zal, ongetwijfeld, altijd bij de nakomelingenschap in een dankbaar aandenken blijven. — Hij stierf den 10den van Herfstmaand 1806 te *Dresden*, in den ouderdom van 75 jaren, en werd, door vele braven, hartelijk betreurd. Onder zijne talrijke nagelatene handschriften, bevond zich eene bijna geheel voltooide geschiedenis van den markgraaf van *Meissen*, benevens eene andere van *Sakfen* en de Saksische landen, van het jaar 300 tot 1505, benevens eene zeer volledige verzameling van oorkonden.

ADEMEN. Is die verrigting van het dierlijk, en dus ook van het menschelijk ligchaam, welke in eene afwisselende verwijding en vernauwing der borst gelegen is. De ademhaling maakt, met den omloop van het bloed, waarmede zij in een naauw verband staat, het dierlijk leven uit. Het hoofdwerktuig derzelve is de long, welke bloedvaten, door de beurtelingsche uitzetting en inkrumping der longblaasjes, nu eens opgespannen, dan weer verflapt worden. Door deze voortdurende beweging wordt het bloed fijner bearbeid, en worden aan hetzelfde zekere heilzame deelen, door het inademen der lucht, medegedeeld, en andere schadelijke, of niet meer bruikbare, door het
uit

uitademen afgeleid. Er heeft namelijk, bij het inademen, eene verandering van de dampkringslucht plaats: het zuurstof-gas, wordt naar het bloed, of, over het algemeen, naar het ligchaam toegevoerd; terwijl, daarentegen, de stikstof onveranderd, doch het koolzuur-gas in grooter hoeveelheid, wordt uitgeademd. Een volwasfen mensch ademt, bij ieder adeutogt, 40 kubik-duimen lucht in, en herhaalt dit ongeveer 18 maal in ééne minuut, zoo dat hij in dien tijd 720 kubik-duimen lucht inademt, waarvan er 36 in koolzuur-gas veranderen. Een gedeelte van het zuurstof-gas der dampkringslucht verandert bij het inademen in water, en gaat in waterachtige dampen, die bij eene temperatuur van 40 graden van REAUMUR zichtbaar zijn, uit het ligchaam. Het blijkt uit alle waarnemingen ten volle, dat het zuurstof-gas tot het dierlijk leven volstrekt noodzakelijk is; doch hoe dit, na het inademen, in het ligchaam werkt, hieromtrent heerfchen nog verschillende gevoelens. Sommigen beweren, dat zich dit gas werkelijk met het bloed in de bloedaders, of *venae*, vereenigt, en daaraan zijne roode kleur geeft; doch anderen trekken dit in twijfel, en zijn van oordeel, dat zich uit het bloed der *venae* alleen gekoold waterstof-gas bij het Ademen, afzondert, en zich met het zuurstof-gas verbindt, en dat daardoor het koolzuur-gas, bij het uitademen, ontftaat. Uit de verbinding van het waterstof-gas met het zuurstof-gas van de dampkringslucht ontfonden waterdampen, welke uitgeademd werden, en het veranderen van het bloed, van eene zwarte in eene roode kleur, werd alleen door het verlies van gekoold zuurstof-gas veroorzaakt. — Met het Ademen ftaat ook de dierlijke warmte in verband, welke, althans bij de zoogdieren en vogelen, grooter is, dan de temperatuur der lucht, die hen omringt, hetwelk, volgens de theorie van GIRTANER, daaraan is toe te fchrijven, dat de zuurstof, met het bloed der *venae* verbonden, door middel van den omloop in de *arteriae* (polsaders), door alle deelen des ligchaams verspreidt wordt, zich met dezelve vereenigt, en van de zich daarin bevindende warmte vrij maakt.

ADEPTUS. Is iemand, die in de geheimen eener wetenfchap of fekte is ingewijd, als ook een bezitter van den zoogenoemden fteen der wijzen (zie ook ALCHEMIE).

ADEQUAAT. Een *Adequaat* denkbeeld beteekent, in de redekunst, den hoogften trap van analitische volkomenheid van algemeene denkbeelden. Het verftand vormt zich, namelijk, denkbeelden, door de kenmerken, die dezelve bezitten. Zijn deze weder uit kenmerken zamengefteld, dan ontleedt men die op nieuw, tot dat er enkel eenvoudige kenmerken overblijven, die men niet verder ontwikkelen kan; en deze verrigting van het verftand noemt men de ontwikkeling, het uitvoerlijk maken, of de *adequatie* der denkbeelden, en het denkbeeld zelf, hetwelk op deze wijze is ontwikkeld geworden, een *Adequaat* denkbeeld. Ook gebruikt men dit woord bij gevonden verklaringen, of zoogenoemde *definities*, welke denkbeelden zijn, waardoor men het redekundig wezen eener

zaak uitdrukt, ten einde te beproeven, of de zaak, welke door de *definitie* had moeten verklaard worden, ook weder in deze verklaring ingeslopen is, waardoor dan een cirkel ontstaat; want door ieder kenmerk op nieuw te ontwikkelen, moet het blijken, of men weder op het punt terug komt, waar men begonnen is. Eene *Adequate definitie* is eene zoodanige, welke noch te nauw noch te ruim is, en daarom noch op meer, noch op minder zaken past, dan het *definitum*. *Adaequatio* komt van *adaequare*, vereffenen, gelijk maken.

ADERS. Zijn die kanalen in het menschelijke ligchaam, welke het bloed, uit het hart, door alle deelen van hetzelfde voeren, en weder naar het hart terug brengen. Uit het hart, het middelpunt van den, voor het leven onontbeerlijken, omloop des bloeds, komen zes hoofd-aders voort, welke zich in verscheidene takken verdeelen, en zich door het geheele ligchaam, in onderscheidene fijnere takjes, tot in deszelfs uiterste deelen, verspreiden. Deze zes hoofd-aders bestaan uit twee pols- of slag-aders, namelijk de long-slagader, en de groote *aorta*, en uit twee long- en twee holle aders, waarvan men de eerste *arteriae* en de laatste *venae* noemt. Uit ieder der beide kamers van het hart komt van elke soort eene te voorschijn; doch beide soorten zijn merkelijk van elkander onderscheiden. De pols-aders voeren, bij elken slag van het hart, het daarin voorhanden zijnde bloed, uit hetzelfde, even als de overige Aders, bij iedere daarop volgende opening van het hart, het weder vullen. Deze zamentrekkende en uitzettende beweging van het hart deelt zich aan de pols-aders mede, die daarom ook slag-aders genoemd worden. Door deze onafgebrokene voortgaande beweging, wordt het bloed door alle takken der pols-aders voortgestuwd, tot dat het eindelijk, uit de fijnste takjes derzelfde, in de bloedvaten van het vleesch overgaat, waaruit het wederom door de, niet minder fijne, uiterste takjes der *venae* opgenomen, en in twee hoofdtakken naar het hart terug gevoerd wordt. De *venae* hebben geenen slag, en het bloed, hetwelk door de pols-aders wordt voortgestuwd, vloeit door dezelve gelijkmatig en bedaard naar het hart terug; en van hier, dat eene kwetsing der laatste gemakkelijk te genezen, terwijl die der pols-aders, met uitzondering van enkele gevallen, onheilbaar is. — Een ander wezenlijk onderscheid tusschen de *venae* en *arteriae* (bloed- en pols-aders) is hierin gelegen, dat de eerste in hare holligheden halve-maanvormige klepjes hebben, die het terugkeeren van het bloed verhinderen, en waarvan twee derzelfde tevens beletten, dat er, bij elke slag van het hart, eenig bloed in de beide hoofdtakken der bloed-aders vloeije. De pols-ader, uit de regter kamer van het hart ontspringende, en die zich in ontelbare kleine takjes door de long verspreidt, noemt men de long-pols-ader (*arteria pulmonalis*), en die uit de linker kamer van het hart voortkomt, en het bloed door het geheele, overige ligchaam voert, de groote pols-ader (*arteria aorta*)

ta). Zoo ook noemt men de bloed-ader, die het bloed naar de rechter kamer van het hart leidt, de long-bloed-ader (*vena pulmonalis*), en de andere, die het bloed naar de linker kamer van het hart voert, de holle ader, (*vena cava*). Hieruit blijkt, dat er, in het menschelijk ligchaam, eenen dubbelen omloop van het bloed plaats heeft: de eene door de long, en de andere door het geheele overige gedeelte van het ligchaam. — Het is bekend, dat men, uit hoofde van het gelijkaardige, ook zekere kanalen in bladeren, en andere deelen van gewassen, zoo als ook zekere draden en strepen in edele gesteenten, met den naam van *Aders* bestempelt.

ADES of HADES. (Zie: PLUTO.)

ADHESIE. Aankleving, aanklevingskracht. Door dit woord wordt dat uitwerkfel van de aantrekkingskracht der lichamen uitgedrukt, waardoor zij zich, door middel van aanraking, zoo naauw vereenigen, dat men dezelve niet, dan met veel moeite, kan van elkander scheiden. Over de aanklevingskracht der vaste lichamen en vloeistoffen, hebben de heeren LA PLACE en GUITON DE MORVEAU, de beste verklaringen en keurigste proeven geleverd.

ADJUSTEREN. Iets gelijk of effen maken. Een gewigt *adjusteren* is, hetzelfde met het stads-gewigt gelijk maken. Ook gebruikt men dit woord, in het muntwezen, omtrent het bereiden en besnijden der geldspecien, eer zij gestempeld worden; als ook bij de lettergieters.

ADMIRAAL. Een vlootvoogd, die, als er geen hooger boven hem is, het bevel en oppertoezicht over het geheele zeewezen des lands, zoo wel in de zee-havens als op de werven, in de binnenwateren als in zee, heeft, en alleen aan de hoogste magt of die hare plaats bekleeden, verantwoording schuldig is. In zee zijnde hijscht hij zijne vlag aan den top van den grooten mast op. Op hem volgt in rang de *Vice admiraal*, of *Onder-vlootvoogd*, die de vlag aan de voorsteng voert. Hij bekleedt, bij afwezigheid van den Admiraal, zijne plaats en staat, behalve onder de verantwoording van den zeeraad, onder zijn oppergezag. Naast den vice-admiraal volgt de *schout bij nacht*, die wederom onder dezen staat. Hij voert zijne vlag aan de bezaanssteng, en heeft, wanneer er geen Admiraal aanwezig is, in zee of op de reede, het bevel over de vloot, of, bij zijne tegenwoordigheid, over een gedeelte derzelve, het zij over de voor- of achterhoede.

ADONIS. Volgens de fabelleer, een zoon van MIJRRHA, en een zeer schoon jongeling, zoo dat hij ook de lieveling van VENUS werd. Deze geleidde hem zelve op de jagt, en waarschuwde hem, uit teederheid en liefde, voor de gevaren, waaraan hij, door dit zijn bedrijf bloot stond; maar noch hare waarschuwingen, noch hare teedere liefde, waren in staat, om zijne geliefkoosde neiging te onderdrukken. Op zekeren tijd fiet hij op een grimmig zwijn, en werd door hetzelfde, daar zijn pijl miste, gedood. VENUS vond hem, wntelende in zijn bloed; was troosteloos over het verlies eens geliefden jongelings,

lings, en liet uit zijne asch de sierlijke *anemone* te voorschijn komen. De oorsprong dezer *mythus* moet men in het Oosten, en wel bepaaldelijk in *Syrie* zoeken, waarom ook, volgens *Hesiodus*, bij *Apolo-Lodorus* aangehaald, *Adonis* gezegd wordt, de zoon te zijn van eenen Oosterfchen koning. Vervolgens werd deze fabel naar *Egypte* en *Cyprus*, en van daar tot de *Grieken* overgebracht. *Adonis* was het zinnebeeld van de zon, die, wanneer zij haren hoogsten stand naar het noorden van onzen bol bereikt heeft, naar het zuiden terugkeert, en dus van den kreeftskeerkring tot dien van den steenbok; het zinnebeeld dus van den zomer en den winter, bijzonder ten aanzien der planten, kruiden en zaden, in den schoot der aarde verborgen. *Venus* derhalve, d. i. de Aarde zelve, welke alles voortbrengt, treurt over het vertrek der zon, en verliest, bij het afzijn van *Adonis*, hare gewone vrolijkheid. Ter eere van *Adonis* nu werden er feesten ingesteld, *Adonia* geheeten, tot welke alleen vrouwen werden toegelaten, en waarbij het beeld van eenen jongeling gewasfchen werd, en als van eenen dooden betreurd: maar, des anderen daags, werd deze droefheid in blijdschap veranderd, als ware *Adonis* in het leven terug gekeerd. Daar nu deze feesten in de lente gevierd werden, begrijpt men ligtelijk, dat hiermede de winter en de lente werden gekenteekend. De *Grieken* namen deze feesten van de *Oosterlingen* over; doch, door verloop van tijd, vergat men derzelve oorsprong, en versierden de dichters deze fabel met zoo vele bijvoegfels, dat zij slechts een flauwe gelijkenis met de vroegere overhielden.

ADONISCHE VERZEN. Eene foort van korte verzen, allereerst gemaakt op den dood van *Adonis*. Zij bestaan uit eenen *dactylus*, (eene voetmaat van ééne lange en twee korte lettergrepen) en eenen *trochaeus* (eene gelijke maat van ééne lange en ééne korte lettergreep), en zijn, uit hoofde van hunnen levendigen gang, zeer geschikt voor opbeurende en vervrolijkende liederen.

ADOPTEREN. Iemand als kind aannemen. Bij de *Romeinen* deed de wettige vader, op eene plegtige, geregtelijke wijze, van zijn kind afstand, en stond daardoor toe, dat een ander vaderlijke magt over hetzelfde oefende. Bij het *Code Napoleon* is de adoptie niet geoorloofd beneden den ouderdom van 50 jaren; men mag noch kinderen, noch wettige nakomelingen hebben, en moet ten minste 15 jaren ouder zijn, dan de persoon, dien men wil adopteren. De magt hiertoe kan alleen geoeffend worden, ten aanzien van iemand, aan wien men, gedurende zijne minderjarigheid, en ten minste zes jaren lang onafgebroken, bijstand verschaft heeft, of ten opzichte van zoodanig een, die in den strijd, bij brand of overstroming, het leven van den adoptant heeft gered. In het laatste geval is het voldoende, dat de adoptant meerderjarig en ouder dan de geadopteerde is, geene wettige kinderen of afkomelingen heeft, en dat zijne echtgenoot, indien hij gehuwd is, in de adoptie toestemt. De adoptie kan in geen geval geschieden voor de meerderjarigheid van den geadopteerden, die daar-

toe

toe de toestemming zijner beide ouders, of van den langst levenden van hun, noodig heeft, en, ouder dan 25 jaren zijnde, hen moet raadplegen. Elke adoptie moet door het gerechtshof van eersten aanleg onderzocht en bevestigd, en vervolgens in het burgerlijk register van den adoptant ingeschreven worden, zonder welk een en ander van geene kracht is.

ADRASTUS. Koning van *Argos*, tot wien POLIHNICES vlugtte, dien hij in de belegering van *Thebe* bijstond. (Zie: ETEOCLES.)

ADRES. Noemt men: 1. In *Engeland* het antwoord, hetwelk, door het parlement, aan den koning, op zijne aanspraak, overhandigd wordt, en, over het algemeen, alle verzoekschriften, welke aan den koning, of aan het parlement, worden gedaan. 2. In *Frankrijk* bestond, gedurende de omwenteling, een Adres aan de natie in een geschrift, hetwelk de wetgevende vergadering, in gewichtige gevallen, aan haar deed.

ADRES-KANTOOR. Is eene bestelplaats, in de voornaamste Duitsehe steden, waar alle openbare berigten, ter bekendmaking, heen gezonden worden. Doorgaans bezorgt zulk een kantoor ook nog andere boodschappen. In *Hamburg* wordt, sedert ettelijke jaren, een tijdschrift, dat twee malen ter week het licht ziet, onder den titel van *Adres - Comptoir Nachrichten*, uitgegeven. Ook hier te lande heeft men, in de voornaamste steden, foortgelijke inrigtingen.

ADRIANOPEL. Eene groote en belangrijke stad in Europeisch *Turkije*, in *Rumelie*. Zij werd eertijds *Uskadama* genoemd; doch ontving naderhand, door keizer ADRIANUS, haren tweeden stichter, den naam van *Adrianopel*. Sultan MURAD, die, in 1360, de stad door list innam, benoemde hier eenen stadhouder van *Rumelie*. Naderhand werd zij, van SOLIMAN II af, de residentie van den Turkischen keizer, tot dat MAHOMED II, in 1453, *Konstantinopel* tot den zetel des rijks verhief. De stad heeft eene schoone, alhoewel ongezonde ligging, drijft eenen aanzienlijken handel en heeft uitmuntende *Moskeën*; terwijl de omliggende landstreek, aan wijn en andere vruchten, zeer vruchtbaar is.

ADRIATISCHE ZEE. (Golf van *Venetie*) Is die groote inham van de *Middelandsche zee*, aan welks einde de stad *Venetie* ligt. (Zie: DOGE VAN VENETIE.)

AEACUS. 1. Zoon van JUPITER en AEGINA, koning van *Oenopia*, welk eiland hij, naar zijne moeder, AEGINA noemde. Volgens de fabel herstelde JUPITER, op zijn gebod, de bevolking van het eiland, welke door eene pest omgekomen was, door alle mieren in menschen te veranderen, welke van daar *Mijrmidonen* genoemd werden. 2. Een der onderaardsche regters van PLUTO. Aan hem, als ook aan MINOS en RADAMANTUS, werd, volgens de Heidensche fabelleer, uit hoofde van hunne liefde voor de regtvaardigheid, het regterlijk ambt over de afgestorvenen opgedragen. Hij wordt, op eenen regterstoel zittende, met eene kroon en eenen sceppter afgebeeld, en draagt, als een eigenaardig kenmerk, den sleutel der hel, hem door PLUTO toevertrouwd.

AEDILES. Waren, bij de *Romeinen*, overheids-perfonen, die het opzigt over de openbare fchouwfpelen en gebouwen hadden, en aan welke het befliften van gefchillen, over het bouwen ontflaande, gelijk ook het beftuur over de markten, was toevertrouwd. Eerst werden er twee zulke *Aediles*, of bouwmeesters, uit het gemeene volk, verkozen; doch, op het einde der vierde eeuw, na de herbouwing van *Rome*, werden er nog twee, uit de *patricii*, bijgevoegd, aan welke de elpenbeenen magiftraats-ftoel vergund werd, en die zelfs *Aediles curules* genoemd werden; terwijl de eerfte, daarentegen, den naam van *Aediles plebis* droegen. JULIUS CESAR voegde er naderhand nog eene derde foort bij, aan welke de openbare magazijnen werden toevertrouwd.

AEGEISCHE ZEE. Dus noemden de ouden den *Griekfchen Archipel*.

AEGERIA. Eene nimf, welke bij de *Romeinen* hoog vereerd werd. Men verhaalt er van, dat zij de magt zoude bezeten hebben, om het verlofsen der vrouwen te verligten. NUMA POMPILIUS, tweede koning van *Rome*, gaf voor, dikwijls met haar te raadplegen, en alle wetten en verordeningen, welke hij den *Romeinen* gaf, uit haren mond ontvangen te hebben.

AEGEUS. Koning van *Athene*, vader van THESEUS, dien hij verwekte bij AETHRA, dochter van PITHEUS, koning van *Proeze-ne*. Naderhand huwde hij MEDEA, door JASON verlaten. Toen THESEUS, na het ombrengen van den *Minotaurus*, naar *Athene* terugkeerde, vergat hij, om volgens afspraak, zijne zwarte zeilert met witte te verwifelen, hetwelk AEGEUS, meenende dat zijn zoon was omgekomen, tot befluit bragt, om zich van eene rots in zee te ftorten.

AEGIDE. (In het Griekfch *Aegis*.) Het fchild van JUPITER, en ook — en in dezen zin wordt het nog meer gebruikt — het fchild van PALLAS, van de huid eens wangedrochts gemaakt, hetwelk zij nederverelde. In eenen figuurlijken zin gebruikt men dit woord van allen fchutsweer.

AEGINA. Een eiland in de *Aegeifche zee*. (Zie: AEACUS) Deszelfs inwoners waren uitftekende zeelieden, en hielden het met den Perfifchen koning DARIUS tegen *Griekenland*. Onder PERICLES werden zij aan de *Athenienfers* onderworpen.

AEGISTHUS. De gefchiedenis van dezen man en deszelfs bloedverwanten is eene aaneenfchakeling van gruwelen en ongelukken uit den heldentijd der *Grieken*. Zijn vader was THIJESTES, koning van *Argos*, en zijne moeder PELOPEA, tevens zijne zuster. Toen er namelijk: tufchen THIJESTES en zijnen broeder ATREUS hevige gefchillen gerezen waren, voorfpelde het orakel, dat dezelve niet konden bijgelegd worden, dan indien THIJESTES bij zijne eigene dochter eenen zoon verwekte. Deze hiervan eenen affchrik hebbende, heiligde zijne dochter PELOPEA aan MINERVA; doch hierna haar in een bosch

out-

ontmoetende zonder haar te kennen, werd zij door hem bezwangerd. Een zwaard, dat hij bij deze gelegenheid achterliet, ontdekte aan PELOPEA den geweldenaar, en naderhand aan THIJESTES zijnen zoon AEGISTHUS; want, na verloop van deze droevige gebeurtenis, huwde de ongelukkige aan ATREUS, die tevens haren zoon bij zich nam. Toen echter THIJESTES ook de vorige echtgenoot van ATREUS schond, zond deze laatste AEGISTHUS af, om THIJESTES om te brengen. Het zwaard echter deed den zoon, aan den vader herkennen, die nu, ziende van wraak, ATREUS, met behulp van zijnen zoon, het leven benam, deszelfs zonen AGAMEMNON en MENELAUS verdreef, en zich van den troon verzekerde. AGAMEMNON en MENELAUS begaven zich naar OENEUS, koning van AETOLIE, en heroverden, na met de dochters van PIJNDARUS, koning van *Sparta*, gehuwd te zijn, het rijk van ARGOS, hetwelk AGAMEMNON voor zich hield, terwijl MENELAUS zijnen schoonvader in het *Spartaansche* rijk opvolgde. AEGISTHUS verzoende zich met de zonen van ATREUS, maar toen deze tegen *Troje* waren opgetrokken, leefde hij in eene onwettige liefde met CLIJTEMNESTRA, de huisvrouw van AGAMEMNON, en, bij deszelfs terugkomst, bragt hij hem, op haar aandrijven, van kant. ORESTES, AGAMEMNON's zoon, met medewerking van zijne zuster ELECTRA, deed beiden regtvaardige straf ondervinden, en maakte, door beider dood, een einde aan dezen schandelijken handel.

AEGOS POTAMOS. Eene rivier en stad van *Thracie*, beroemd geworden door de overwinning, welke LIJSANDER daar op de vloot der *Athenienzers* behaalde, waardoor de *Lacedemoniers*, in het 27ste jaar van den *Peloponnesischen* oorlog, weldra meester werden van *Athene* zelve.

AEMILIUS PAULUS. (Zie PAULUS).

AENEAE. (HENRICUS) Werd te *Oldemardum*, in *Vriesland*, in 1743 geboren. Zijn vader, hem tot het leeraars-ambt, hetwelk hij zelf aldaar, bij de hervormde gemeente, bekleedde, willende opleiden, liet hem, tot dat einde, de Latijnsche scholen te *Lecuwarden* bezoeken, en zond hem vervolgens naar de hooge school te *Francker*, waar hij zich eenige jaren, onder de beroemde hoogleeraren N. IJPEIJ en A. BRUGMANS, in de wis- en natuurkundige wetenschappen oefende, met dat gevolg, dat hij van zijne bestemming, als godgeleerde, afzag. Inmiddels gehuwd zijnde, moest hij naar middelen van bestaan omzien. Zijn bijzondere lust voor de gezigtkunde en hare werktuigen bragt hem in de gelegenheid, om zich in het maken van kijkers en telescopen te oefenen, waartoe de wijdberoemde J. VAN DER BILDT, toen ook te *Francker* wonende, de WIJZE FOPPES, te *Dongjum*, niet ver van die stad, hem aanleiding gaven hadden. In 1767 vertrok hij naar *Amsterdam*, en begon aldaar, door afzonderlijke lesfen in de wis- en natuurkunde, zijn bestaan te zoeken; liet zich, twee jaren daarna te *Leijden*, tot meester der vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte bevorderen,

en deed, bij die gelegenheid, eene Latijnsche verhandeling *over de Bevriezing*, waarin hij de eerste openlijke blijken gaf van zijn helder en doorziend verstand, en het gevoelen van MUSSCHENBROEK bestreed. De aanzienlijksten namen hem tot hunnen onderwijzer in de wiskunde, en zelfs konde hij onder zijne leerlingen den grooten NIEUWPOORT tellen; terwijl de heeren DOORNIK en EBELING hem gelegenheid verschaften, om de natuurkunde in collegien, te hunnen huize gehouden wordende, te onderwijzen.

AENEAE maakte zich niet alleen beroemd door zijne groote voordeelingen in natuur- en wiskundige wetenschappen, inzonderheid in de gezigt- en werktuigkunde, maar vooral door zijne manier van onderwijs, waarin hij boven allen lof verheven was. Zijn veel bevattend verstand was niet opgevuld met de gevoelens van anderen, maar bevatte de helderste denkbeelden van natuur- en wiskunde, die over alles een eigendommelijk licht verspreidden. Hij was aangenaam in zijnen omgang, en altijd leerrijk en vrolijk in zijne gesprekken; terwijl, in al zijn doen en laten, eene bijzondere braafheid en naauwgezette eerlijkheid doorstraalden. Offchoon er geene werken van grooten omvang van hem voorhanden zijn, straakt echter zijn helder en doorkneed verstand genoeg door in zijne *Beschrijvingen van het Schep-rad van ECKHARD, van de Molenwieken van VAN DIJL, de verklaring van den Nonius-wijzer en het Tellurium van ADAMS, zijn Rekenboek voor de maatschappij, tot Nut van 't algemeen*, vervaardigd, en in eenige kleine stukjes, over, verschillende onderwerpen handelende. Hij was lid van het Zeeuwsch en provinciaal Utrechtsch genootschap, van de Maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, van het genootschap der Proefondervindelijke wijsbegeerte te *Rotterdam*, van het koninklijk instituut van kunsten en wetenschappen, van het Haagsch genootschap der proefondervindelijke natuurkunde, en van de Maatschappij: *felix miritis*. In 1795 werd hij naar 's Hage geroepen, om zijne talenten aan het vaderland te wijden, waarop hem eerlang met den hoogleeraar VAN SWINDEN, de vereerende zending naar *Parijs* werd opgedragen, om aldaar, met de aanzienlijkste geleerden van *Frankrijk* en andere landen, over de eenheid van maten en gewigten te handelen. In de laatste jaren zijns levens bewees hij het vaderland de grootste diensten door zijne voortreffelijke berigten, welke hij, als *Adviseur in zaken van wis-, natuur-, schei- en werktuigkunde*, aan 's lands regering, van tijd tot tijd, inleverde, en in welke betrekking, gelijk mede in die van *Inspecteur der maten en gewigten*, benevens *lid van het committé generaal der Marine*, het vaderland van zijne verhevene kundigheden, tot aan zijnen dood, de gewenschte vruchten plukte. Deze verdienstelijke man stierf op den 1 van Slag maand des jaars 1810, tot groot verlies voor het vaderland, zijne vrienden en de natuurkundige wetenschappen, ten aanzien van welke laatste een schat van kundigheden en nieuwe denkbeelden, met hem, onder de grafzerk bedolven werden.

AENEAS. Een *Trojaan*, zoon van ANCHISES en VENUS. Hij had HELENA aan PARIS helpen ontvoeren, en streed naderhand met veel dapperheid voor dezen roof, in den oorlog, die daaruit tusschen de *Trojanen* en *Grieken* ontstond. Toen echter *Troje*, ten laatste, niet meer gered konde worden, nam hij des nacht, met zijnen ahang, de vlugt, en droeg zijnen vader ANCHISES op zijne schouders. Hij ging naar verscheidene plaatsen, zelfs naar *Afrika*, waar VIRGILIUS hem DIDO deed ontmoeten, schoon de laatste eerst 300 jaren na de verwoesting van *Troje* in *Afrika* gekomen is. Eindelijk kwam hij in *Italië*, waar hij door LATINUS, koning der *Aboriginen*, zoo wel ontvangen werd, dat hij zelfs aan zijne dochter huwde. Hier zoude hij de stad *Lavinium* gesticht, en VENUS hem onder de goden geplaatst hebben.

AENEIS. Een beroemd Heldendicht' van den Latijnschen dichter VIRGILIUS, behelzende de merkwaardige lotgevallen van den Trojaanschen held AENEAS, op zijnen togt naar *Italië*, en voordat hij daar het nieuwe rijk, hem door de Godspraken toegezegd, gesticht had. Daar, in de geheele geschiedenis van den Mythischen tijd, geen voorval zoo veel geruchts heeft gemaakt, als de Trojaansche oorlog, voornamelijk nadat dezelve door de gezangen van HOMERUS vereeuwigd was, wekten ook de lotgevallen dergenen, die na den ondergang van *Troje* overgebleven waren, zoo *Trojanen* als *Grieken*, algemeene deelneming, en, uit dien hoofde, moest reeds het onderwerp van de AENEIS, ten tijde van VIRGILIUS, belangrijk geacht worden. Hetzelve werd zulks bovenal voor de *Romeinen* daarom, dewijl zij in den held, door den dichter gekozen, den stamvader van hun volk herkenden, en zijne lotgevallen tevens de grondslagen van den Romeinschen staat bevatteden. De meening van sommige geleerden, als of dit dichtstuk geheel eene zinspeling zou zijn, en dat, met het beeld van AENEAS, de persoon van AUGUSTUS bedoeld wierd, wiens heerschappij de dichter op die wijze aan de *Romeinen* heeft willen aanprijzen, is, door den beroemden HEIJNE en anderen, reeds meer dan genoeg wederlegd. Daar het den dichter niet heeft mogen gebeuren de laatste hand aan dit zijn voortreffelijk werk te leggen, zijn niet al de deelen van hetzelve even naauwkeurig bewerkt; en algemeen wordt aan de zes eerste boeken grooter lof dan aan de zes laatste toegekend; waarvan gedeeltelijk ook de onderwerpen, welke in die laatste boeken meestal oorlogen en gevechten bevatten, die echter met groote kunst beschreven worden, de oorzaak schijnen te wezen. Over het geheel genomen, worden voor de beste en volkomenste boeken gehouden het Eerste, Tweede, Vierde, Zesde, Zevende, Achste en Twaalfde. De jongste Nederlandsche vertaling is van MEVROUW VAN STREEK. Zie verder het art. VIRGILIUS.

AENESIDEMUS. Een Sceptisch wijsgeer, ten tijde van CICERO, die te *Alexandrie* leeraarde, en het *Scepticismus* weder deed bloeijen. Hij schreef een werk over de Sceptische kunst, uit acht boeken be-

staande, waarin hij de onbegrijpelijkheid van alles beweerde, wat voorwerp der gewaarding en des verstands is. De leerstellige wijsgeeren stelde hij ten toon, als onwetende menschen, die hunne krachten verteren, vruchteloos besteden en uitputten, in het opsporen der waarheid, terwijl zij meenen het onbegrijpelijke begrepen te hebben.

AEOLIA OF **AEOLIS** Was eene Landstreek in *Klein-Azie* aan de *Aegeische zee* tusschen *Troas* en *Ionien*. Door *Gickische* volkplantingen bewoond, was dit land in eenen aanzienlijken bloei, en had steden, van welke *Cumae* en *Lesbos* de voornaamsten waren.

AEOLUS. In de fabelleer, volgens sommigen de zoon van **JUPITER** en **ALCESTE**, en volgens anderen van **NEPTUNUS**. Hij was de windgod, en hield op de *Liparische eilanden* zijn verblijf. Men schildert hem met eene dubbele trompet in den mond, en eenen schepter in de hand. Onder den naam van *Aeolus* is ook nog bekend een luchtmolen, naar deszelfs uitvinder, **FIDD'S ABOLUS** aldus genoemd; zijnde een werktuig, om de bedorven lucht uit een vertrek te drijven, en er versche in te brengen.

AEOLUS-HARP. (Zie: **HARP.**)

AQUATOR. Een Latijnsch woord, beteekenende den *Eevenaar*, dat is: dien grooten cirkel, welken men (denkbeeldig) rondom den aardbol, en wel zoodanig trekt, dat deze *Aequator*, of linie, even ver van beide polen, namelijk 90 graden, verwijderd is. Men zie hierover **BREEDTE** (Geographische). Trekt men van de noord- tot aan de zuidpool eene rechte lijn, dan noemt men deze lijn de as, of spil, om welke de aarde draait; en daar deze blijkbaar ook de as van den *Aequator* is, zoo geschiedt ook de dagelijkse beweging der aarde, rondom hare as, volgens de rigting van den *Aequator*. Op gelijke wijze geschiedt de dagelijkse beweging der sterren, rondom hare as, naar de rigting van dezen cirkel.

AQUILIBRIUM. Een Latijnsch woord, het evenwigt beteekenende. Van hier de benaming van *aequibris*, iemand, die het evenwigt weet te houden; en daar dit op de koord noodzakelijk is, zoo geven zich koorddanfers, en andere voortgelijke kunstenaars, doorgaans dien naam.

AQUINOCTIUM. Een Latijnsch woord, beteekenende dien tijd van het jaar, waarop dag en nacht even lang, dat is van 12 uren, zijn.

AQUIVALENT. Hetgeen wat eene gelijke waarde met iets anders heeft; ook eene schadevergoeding voor eenig verlies enz.

AERA. Is dat tijdstip, waarmede eene tijdrekening aanvangt. De *Aera* bij de *Romeinen* was de grondlegging der stad *Rome*, dat is te zeggen: zij begonnen van dien tijd af hunne jaartelling. Onze *Aera* is de geboorte van onzen Zaligmaker. In *Frankrijk* werd in 1793 eene dergelijke tijdrekening, welke van de oprigting der republiek, met 22 September, begon, ingevoerd; doch, reeds met den aanvang van 1806, weder afgeschaft.

AE-

AERODIJNAMIEK. De leer van de drukking der lucht.

AEROLOGIE. Beschrijving der lucht.

AEROMANTIE. De voorgewende kunst, om, uit luchtverschijnsels, toekomstige dingen te voorzeggen.

AEROMETRIE. Luchtkunde, luchtweging; bevattende de wetten der beweging, zwaartekracht, persing, veerkracht, verdunning, verdikking enz. der lucht.

AERONAUT. Luchtschipper, of reiziger, die met eenen luchtbol in de hoogte stijgt.

AERONAUTIEK. De kunst, om in de lucht te zweven; eene juistere uitdrukking, dan het woord *aerostatiek*, hetwelk men, in eenen oneigenlijken zin, voor die kunst heeft aangenomen.

AEROSTAT. Aerostatisch werktuig. (Zie: LUCHTBOL.)

AEROSTATIEK. Door dit woord wordt eigenlijk de leer van het evenwigt der lucht uitgedrukt, zoowel op zich zelve, als in vereeniging met andere lichamen; doch, federt de uitvinding der luchtballen, hebben sommigen dit woord in eenen meer bepaalden zin genomen, en, enkel omtrent de leer van deze gebruikt.

AESCHIJJLUS, De oudste onder de Grieksche treurspel-dichters, van wien ons geheele stukken zijn overgebleven. Hij werd in het jaar 525, voor de komst van CHRISTUS, in *Attica* geboren, en streed bij *Marathon*, als een dapper krijgsheld, voor zijn vaderland. In zijne treurspelen heerscht, volgens het eenparige getuigenis van alle kunstregters, eene buitengewone verhevenheid van schrijfschrift en denkbeelden, en hij komt, onder alle *Grieken*, in stoute uitdrukkingen, het naast aan de Oosterlingen. Welk een stout stuk is niet zijn *PROMETHEUS in boeien*, waarvan SCHLOSSER eene meesterlijke vertaling geleverd heeft.

AESCHINES. Onder dezen naam kent men twee oude *Grieken*.
 1. Den redenaar **AESCHINES**, den zoon van behoeftige ouders, die in het eerst met het gemeene volk rondliep, en onder de goochelspelen, welke men, inzonderheid op de Bacchus-feesten, vertoonde, opmerkzaamheid verwekte; vervolgens schouwspeler, en naderhand schrijver bij een laag gerechtshof werd, en eertlang, als redenaar, met **DEMOSTHENES** begon te wedijveren, dien hij, inzonderheid door eene gelukkige keus van woorden, en door rijkheid en duidelijkheid van denkbeelden, overtrof; doch voor wien hij, in kracht en nadruk moest wijken. 2. Den wijsgeer **AESCHINES**, een leerling van **SOCRATES**, en, in onderscheiding van den eersten, **SOCRATICUS** genoemd. „Ik ben arm,” zeide hij tegen zijnen leermeester, toen hij verzocht door hem onderwezen te worden; „maar ik geef mij geheel aan u over, en dit is alles, wat ik u kan aanbieden.” — „Gij kent de waarde van dit geschenk niet,” was het antwoord, waarmede **SOCRATES** hem aanstonds als leerling aannam, in welke betrekking hij zijnen leermeester, inzonderheid door zijne uitstekende deugden, zeer veel eer aandeed.

AESKULAAP, of **AESCULAPIUS**. Was, volgens de fabelleer, een zoon van **APOLLO**. De wijze **CHIRON**, in wiens hol hij werd opgevoed, onderwees hem inzonderheid in de kruidkunde, waarin hij, gelijk ook, over het algemeen, in de heekunde, zeer groote vorderingen maakte, en daardoor de weldoener des menschedoms en het hoofd der geneesheeren werd. Volgens de fabelleer bragt hij zelfs verscheidene malen dooden in het leven terug, waarover **PLUTO** hem bij **ZEUS** (**JUPITER**) aanklaagde, die hem dan ook hierom, met **PROMETHEUS**, doodde. Na zijnen dood slichtte men, te zijner eer, tempels en altaren, en wordt hij gewoonlijk met eene slang, of ook wel met een klein knaapje, dat eene muts op het hoofd heeft, en geheel in eenen mantel gewikkeld is, afgebeeld.

AESON. De vader van **JASON**. (Zie dit artikel en op **ARGONAUTEN**.)

AESOPUS. Een beroemd Grieksch fabeldichter, die te *Cotium*, in *Phrygië*, geboren werd, en, ten tijde van **SOLON** en de overige Grieksche wijsgeeren, omstreeks 3412 na de schepping der wereld, leefde. Hij was in den slavenland opgevoed; doch zijn schrandere oordeel, waarin hij uitmuntte, verschaftte hem zijne vrijheid. Zijne geschiedenis is, over het algemeen, twijfelachtig. Zijne fabelen stonden bij de *Grieken* in groot aanzien, hetwelk zij nu federt twintig eeuwen, bij alle beschaafde volken, behouden hebben. *Athene* vereerde zijne nagedachtenis door de oprigting van een standbeeld, door **LYSIPPUS** vervaardigd, en waarvan wij nog een *epigramma* van **AGATHIAS** bezitten.

AESTHETIEK. Dit woord, van het Grieksch ontleend, toont de wijsbegeerte der schoone kunsten, of van die wetenschap aan, die zich opzettelijk tot de werken der schoone kunsten (toon-, dicht-, schilder- en beeldhouwkunst, nevens die der gebaarmaking), zoo wel in het algemeen, als in het bijzonder, met opzigt op elke afzonderlijke kunst, bepaalt. Men kan der nieuwe wijsbegeerte den roem niet betwisten, dat zij getracht heeft, een algemeen leerstelsel der schoone kunsten, op beginfelen rustende, daar te stellen; hebbende de ouden ons daartoe slechts enkele bijdragen geleverd. **KANT**, die, in onze dagen zich te dezen opzigte, eenen bijzondere naam verworven heeft, doet intuschen aan de mogelijkheid van zulk eene wetenschap grootelijks twijfelen, schoon zijn gevoelen, door al zijne leerlingen zelfs niet overtuigend genoeg geoordeeld wordt. **EBERHARDS** en **ESCHENBURGS** *kurzes Lehrgebäude der schönen Wissenschaften*, **SULZERS** *Theorie der schönen Künste* (4 delen), **KANTS** *Kritik der Urtheilskraft*, en het beknopte *Handwörterbuch über die schönen Künste*, door een gezelschap van geleerden (te *Leipzig*, bij **Voss** en *comp.*), waarin **KANTS** grondbeginfelen worden in het oog gehouden, zijn leerrijke boeken over deze wetenschap.

AESTHETISCH. Is die eigenschap eener zaak, waardoor zij een
VOOR-

voorwerp van het gevoel, en dus geschikt wordt, om bij kunstmatige gewrochten te worden gebezigd. In het dagelijksch leven beteekent dit woord (schoon dit mogelijk niet zeer juist is), over het algemeen, *schoon, vol smaak*.

AETA. Koning van *Colchos*, zoon van de zon, en vader van *Medea*. Zie verder ARGONAUTEN.

AETHER. 1. De ouden verflonden onder den naam van *Aether*, gedeeltelijk de stof des hemels en der sterren, en gedeeltelijk den hemel zelven; en van hier *aetherisch* (hemelsch). 2. In de nieuwere natuurleer beteekent dit woord de hemellucht, of die fijne stof, die zich door het geheele wereldruim uitbreid: een naam, die de natuur-onderzoekers aan eene (bij hen aangenomene), ten uiterste fijne, veerkrachtige, vloeibare stof geven, die de geheele ruimte van den aardbol zoude vervullen, en door de tusschenruimte der lichamen henen dringen. 3. In de scheikunde is Aether een vocht, hetwelk ontstaat uit de onderlinge werking van alkohol, of zuiveren brandewijngeest, en een of ander sterk zuur, in het bijzonder zwavel-, salpeter-, zout-, of azijnzuur. De Aether verschilt dan ook, naar het zuur, hetwelk men heeft aangewend. De zuiverste is de *Zwavel-aether*, welke uit gelijke deelen sterk zwavelzuur of vitrioololie, en alkohol, door eene zachte overhaling bereid, en naderhand nog, door onderscheidene bewerkingen, wier kennis meer bepaaldelijk tot de Apothekerskunst behoort, gezuiverd wordt. Ondertusschen bevat deze Aether geen zwavelzuur, maar dient alleen, om den alkohol van een gedeelte zijner koolstof en van zijne waterdeelen te berooven, waardoor hij veel geestiger en vlugtiger wordt. Goede Aether moet een' aangename, of eenigzins wijnachtigen, reuk hebben, en zoo vlugtig zijn, dat hij, op eenigen afstand, op de hand gedropeld, bijna geheel vervliegt, eer hij daarop valt; de hand niet nat maakt, en een gevoel van koude verwekt. Hij ontvlamt reeds op eenen afstand. Men gebruikt den zuiveren zwavel-aether, in de geneeskunst, als een opwekkend, kramp-, en zelfs, in grooter gaven, pijnstillend en verdoovend middel, en in de scheikunde tot de afscheiding van de *caoutchouc* of *veerkrachtige hars*, de *harfen*, *harsachtige*, en *olieachtige bestanddeelen*. In de kunsten bedient men er zich van, om aan de *veerkrachtige hars* allerlei gedaanten te geven, en er dus onderscheidene heilkundige en andere werktuigen, b. v. *Catheters*, van te maken.

De overige Aethers bevatten altijd iets van het zuur, waarvan zij bereid worden, en dus ook in den reuk, den smaak en in de werking op het dierlijk gestel, iets van de eigenschappen dier zuren.

AETHIOLOGIE. De leer van de oorzaken eener zaak, of eens verschijnsels, b. v. in de geneeskunde, de leer van de oorzaken der ziekten.

AETHIOPIERS. Een onbepaalde naam, waarmede men oudtijds alle volken van eene donkere, of zwarte, kleur, zoo wel in *Azie*

als *Afrika*, verftond; doch later gaf men dien aan de bewoners van *Abysfinie*, hetwelk voormaals *Aethiopia* genoemd werd.

AETNA. Een der drie grootste vuurpuwende bergen, in *Sicilie*, welks lijnrechte hoogte tusfchen de 12 en 13,000 voeten bedraagt. De *Sicilianen* verdeelen denzelfen in drie ftreken, of gewesten. De eerste draagt den naam van bebouwde landftreek, is van fteden, dorpen en kloosters voorzien, en wordt door kleine bergen, of lavafteenen, gevormd. De tweede is de hout of boschftreek, en de derde de woefte, of dorre, ftreek, welke met ijs en fneeuw bedekt is. De laafte is voor de daaraan grenzende landen eene volftrekte behoefte voor verkoelende dranken, waartoe dezelve beter dan ijs is; terwijl de *Aetna* niet alleen een groot gedeelte van *Italie*, maar zelfs het eiland *Maltha*, daarvan voorziet. Het is zeer waarfchijnlijk, dat de *Vesuvius*, bij *Napels*, en de *Aetna* slechts verfchillende deelen van eene bergketen zijn, die onder de zee en de *Lipariſche eilanden* voortloopt; want men heeft opgemerkt, dat, wanneer een dezer bergen eene geweldige uitbraking doet, de andere, gelijk ook de vuurberg van *Lipari*, fterker dan gewoonlijk brandt: ook de *Aetna* en *Vesuvius* hebben dikwijls gelijktijdig vuur uitgeworpen. De eerste woedde het hevigfte in den jare 1693, wanneer er eenige duizende menfchen bij omkwamen; ook de uitbarfting in 1809 was alerverfchrikkelijkst. Voor het overige verdient nog te worden aangemerkt, dat men uit den *Aetna* den hoogen ouderdom der wereld, die onze tijdrekening overtreft, heeft willen bewijzen, of liever aantoonen, dat voor de fchepping, door Mozes verhaald, eene, zoo niet meer, vroegere moet voorafgegaan zijn: eene onderftelling, welke ook door meer andere geologifche verfchijnsels alle waarfchijnlijkheid wordt bijgezet.

AETOLIERS. Een, in de oude tijden, zeer vermaard volk, welks eerste ftamvaders *Hellenen* waren. In verfcheidene volksftammen verdeeld, hadden zij geene gemeenfchappelijke hoofdfad; maar hielden zich met jagen en rooven bezig. Reeds vroeg rigtten zij een uitgefprekt *Aetolifch bondgenootſchap* op, hetwelk jaarlijks te *Tharmona* vergaderde, doch eerst ten tijde van het *Achajifch verbond* merkwaardig werd. In den beginne verzetteden zich de *Aetoliers*, vereenigd met de *Romeinen*, tegen hetzelve; doch naderhand kozen zij de zijde der *Macedoniërs*, en werden ten laafte, met dezen, onder het Romeinſche juk gebragt.

AFDALENDE LINIE. Noemt men eene reeks van perfonen, die van elkander afftammen, in de opvolging van vader op zoon, kleinzoön, enz. Omgekeerd noemt men dezelve *opgaande linie*.

AFFINITEIT. (Zie: VERWANTSCHAP.)

AFFRIJ. (LODEWIJK AUGUSTINUS PHILIP, graaf van) Eerste landamman, zoo als ook zijn vader was, van *Zwitferland*. Hij werd in 1743, te *Freiburg*, geboren. Al vroeg voor den krijgfdienst beftemd, verzelde hij zijnen vader bij een gezantschap naar 's *Hage*; werd vervol-

AFGETROKKEN DENKBEELD. — AFLEIDER. 59

volgens adjudant bij de Zwitserfche garde, en eindelijk luitenant-generaal. In het begin der Fransche omwenteling voerde hij het bevel over het leger aan den *Boven-Rijn*; doch keerde, na het ontslag der Zwitserfche troepen, naar zijn vaderland terug. In 1798, wanneer *Zwitserland* door eenen aanval en eene omwenteling bedreigd werd, trachtte hij, zoo veel mogelijk, de rampen van beide voor te komen; werd, na de inneming van *Freiburg* door de *Franschen* lid der provifionele regering, en vervolgens afgevaardigde naar *Parijs*, waar hij, door NAPOLEON, met blijkbare onderscheiding behandeld werd, en uit zijne handen, in Sprokkelmaand 1805, de acte van bemiddeling ontving. AFFRIJ, voor dat jaar, tot eerften landamman benoemd, en voorzien van eene buitengewone magt, voor de bijeenkomst van eenen algemeenen landdag, poogde de oogmerken des bemiddelaars te bevorderen, en bleef tot aan zijnen dood, in zijnen post. Hij bekleedde verscheidene aanzienlijke gezantschappen, en stierf, juist toen er in *Bern* een landdag zoude bijeenkomen, in Zomermaand 1810, aan eene beroerte.

AFGETROKKEN DENKBEELD. (Zie DENKBEELD.)

AFGIETSEL. Is eene nabootfing van werken der beeldende kunst, welke door het uitgieten eener vloeibare, doch naderhand zich verhardende, stof geschiedt. Men overdekt, namelijk, het oorspronkelijk stuk met was, leem, lood enz., doch het best met gips, en neemt de specie, waarvan men zich bediend heeft, zoodra die is hard geworden, er voorzigtig af, wanneer men daardoor den vorm van het oorspronkelijk afbeeldfel verkrijgt. In dezen vorm nu giet men eene vloeibare stof, en op deze wijze verkrijgt men het zeer naauwkeurig gelijkend afbeeldfel van het oorspronkelijke. Groote voorwerpen moeten stukswijze worden afgegoten; en, hoewel geen afgietfel het oorspronkelijke volkomen evenaart, worden er echter gevonden, die hetzelfde al zeer nabij komen. De *Rostifche* afgietfels in *Leipzig* zijn bekend, en ook in *Parijs* worden zeer goede vervaardigd.

AFGODSLANG. (Zie: BOA.)

AFLAAT. (*Indulgentie*) is, in de Roomsche kerk, eene kwijtschelding van verdiende straffen. De magt, van aflaten te verleen, is dikwerf misbruikt. Zoo was het eene der voornaamfte beschuldigingen der kerkelijke vergaderingen van CONSTANS tegen paus JOANNES XXIII, in het jaar 1415, dat hij zijne legatien magt gaf, den boetelingen, tegen geldbetalingen, allerlei misdaden kwijt te schelden. Zoodanig misbruik der aflaten gaf aanleiding tot de kerkhervorming in *Duitschland* en *Zwitserland*.

AFLEIDER. Is een werktuig, dat de gebouwen voor het inflaan van het onweder beveiligt, en door den beroemden FRANKLIN, in 1752, is uitgevonden. Bij zijne proeven omtrent de electriciteit ontdekte hij, dat, wanneer een puntige draad, van het een of ander metaal, aan een geëlektriseerd ligchaam gebragt werd, die

punt

punt langzamerhand, en zonder, dat zich daarbij vonken vertoonden, zijne elektrische kracht ontladde. Daar nu de onweerswolken elektriek zijn, zoo meende hij, dat met haar derzelver elektriciteit (waardoor de bliksem en het inslaan veroorzaakt wordt) zoude kunnen ontnemen, wanneer men eene spits toeloopende stang van metaal op het hoogste gedeelte van het gebouw plaatste, en van deze stang eenen draad, tot beneden op den grond, liet afdalen, ten einde de elektrische stof der wolk, welke de stang had naar zich getrokken, in den grond wierd afgeleid. Het gevoelen van FRANKLIN is naderhand bevestigd geworden, en men heeft, sedert, op zeer vele plaatsen, ook hier te lande, vooral ter beveiliging van torens, molens en andere hooge en aanzienlijke gebouwen, den Afleider ingevoerd. Dezelve bestaat uit eene ijzeren stang, welke omtrent $\frac{3}{4}$ duim dik, en met houten klampen aan den muur van het gebouw vastgemaakt is. Deze stang, die ten minste 3 of 4 voet boven het hoogste gedeelte van het gebouw uitsteekt, is van boven zeer spits, en, om haar voor roesten te bewaren, kan dezelve verguld of geverwd worden. Het onderste gedeelte van de stang loopt diep in den grond, totdat dezelve grond bereikt, die altijd vochtig is, of, wat nog beter is, wanneer dit geschieden kan, in het water, wanneer men dezelve in eene rivier, beek of put leidt. De stukken van de stang worden aan een gefmeed, of, zoo dit, wegens hare lengte, niet wel doenlijk is; met nagels aan elkander geklonken, of met lood gefoldeerd. (*) Dat echter dit beveiligend middel tot nog toe niet algemeen gebruikt wordt, is voornamelijk toe te schrijven aan onkunde en vooroordeel; maar inzonderheid aan eene berispelijke zucht tot geldbesparing in al het geen wat vermeden of uitgesteld kan worden. Na alles toch, wat onze verdienstelijke langenoeten de heeren M. VAN MARUM en KRAIJENHOFF, met zoo veel ijver, als kennis van zaken, geschreven en gedaan hebben, ter volmaking en aanbeveling der bliksem-afleiders, is het onbegrijpelijk, dat hier te lande, de minste openbare en hooge gebouwen met afleiders voorzien zijn. Eerst nadat men, gedurende vele jaren, bij ondervinding het nut had leeren kennen van den afleider, door den Luitenant-Generaal KRAIJENHOFF op den toren van *Doesburg* geplaatst, hebben de regeringen van verscheidene plaatsen de heeren VAN MARUM en KRAIJENHOFF geraadpleegd over gepaste ontwerpen, om ook aldaar de torens tegen den bliksem te beveiligen. Dienvolgens zijn er afleiders geplaatst, onder andere, op den toren te *Amersfoort*, op den grooten toren in den *Haag*, en dien te *Arnhem*.

Eerst in 1797 was de heer G. KUIPER, te *Wormer*, de eerste, aan den *Zaankant*, die zijnen nieuw gebouwden molen, volgens een daartoe verzocht en medegedeeld ontwerp van VAN MARUM, met eenen afleider voorzag. Wie zou niet verwacht hebben, dat andere eigenaars van

(*) Bij de Maatschappij der wetenschappen te *Haarlem* is een werkje in het licht gegeven over de *Afleiders*, hetwelk alle aanprijzing verdient.

van kostbare molens dit voorbeeld zouden gevolgd hebben, te meer, daar er van tijd tot tijd, molens aan den *Zaankant* en elders, door den bliksem getroffen en verbrand zijn?

Op onze schepen wordt, insgelijks, geen doorgaand gebruik van de afleiders gemaakt, en, met regt, beklagt zich de heer VAN MARUM over sommige zee-officieren, die daartegen nog veel vooroordeel hebben: want dat de afleiders, in enkele gevallen, de gebouwen en schepen niet geheel beveiligd hebben; dat b. v. de bliksem nog onlangs (in Louwmaand 1818) den toren van de Martinikerk te *Doesburg*, en den 24sten van Zomermaand 1805, ter reede van *Batavia*, 's lands schip de *Pluto* getroffen heeft, zijn voorvallen, die niet aan de afleiders, maar aan derzelve oorspronkelijke of naderhand ontflane gebreken moeten worden toegeschreven; gelijk zulks duidelijk en met daadzaken is aangetoond, door den heer VAN MARUM, in zijn bijvoegfel tot de met goud bekroonde prijsverhandeling van den hofraad en hoogleeraar Dr. C. W. BÖCKMANN, ter beantwoording der vrage: „*Aan welke gebreken der Afleiders is het toe te schrijven, dat zij, in enkele gevallen, de gebouwen of schepen niet geheel beveiligd hebben?*” Deze leerrijke verhandeling, uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige bijvoegfels vermeerderd, door den Hoogleeraar J. VOSMAER, is geplaatst in het IXde deel der *Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandfche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*.

AFPLATTING DER AARDE, is hare afwijking van de kogelvormige gedaante. Dat onze aardbol in het algemeen bolvormig is, blijkt, onder anderen uit zijne schaduw bij de maanverduisteringen. Alle lichamen, namelijk werpen eene schaduw van zich, overeenkomstig hunne gedaante: daar nu de aarde in alle gevallen, bij maanverduisteringen, eene ronde schaduw van zich geeft, zoo besluit men hieruit, dat zij rond moet zijn. Hetzelfde volgt ook hier uit, dat men de hoogste voorwerpen van verre het eerst ziet, b. v. aan strand, eerst den mast en dan het schip, en, op het vlakke veld, eerst de torens en hooge boomen, en dan de kerken en huizen. Ook blijkt zulks uit de beschouwing van den sterren-hemel, daar men, ten zuiden en noorden zeilende, geheel andere sterren ontdekt, dan men te voren zag; het geen niet plaats zoude kunnen hebben, als de aarde vlak was. — Bovendien hebben verscheidene voorname zeevarenden, door hunne reizen rondom de aarde, en hunne waargenomene verschijnselen, hare ronde gedaante bewezen. — Intusfchen is de aarde geen volmaakte bol, maar eenigzins afgeplat aan de polen, d. i. de middellijn van den aardbol, die door den evenaar loopt, is iets grooter dan de as der aarde, of hare middellijn door de polen. Dit weet men niet alleen uit waarnemingen met den sling (zie SLINGER); maar ook uit werkelijk gedane metingen van meridiaangraden op verschillende breedten, waaruit bleek, dat de meridiaangraden, naar de polen heen grooter, maar naar den evenaar, kleiner worden. Men heeft dit verschil berekend

en bevonden, dat de middellijn van den evenaar der aarde zich verhoudt tot haren as, gelijk 335 : 334. waar uit volgt, dat de eerste bijkans 5 mijlen grooter is dan de laatste. Overigens is het geene gemakkelijke zaak, de juiste gedaante van den aardbol te bepalen. Streng genomen, is dezelve niet bekend en waarschijnlijk zeer onregelmatig. De graden op het zuidelijke halfrond wijken van de overeenkomstige op het noorder halfrond zoo zeer af, dat de beide halfronden niet volmaakt gelijkvormig schijnen te zijn.

AFRIKA. Een der vijf werelddelen, een schiereiland, alleen door de smalle landtong van *Suez* aan *Azie* gehecht. Het ligt bijna geheel tusschen de keerkringen en de verzengde luchtstreek, bevat ruim 530,000 vierkante mijlen, en, voor zoo ver tot heden bekend is, 180 millioenen bewoners. De *Portugeezen* waren, in later tijd de eerste, die, in de vijftiende eeuw, de kusten van *Afrika* rondzeilden; echter is er nog veel van dit werelddeel onbekend, inzonderheid van deszelfs binnenste gedeelte, hetwelk ook *Aethiopië* genoemd wordt; hebbende men eerst onlangs begonnen, hetzelfde te onderzoeken. De *Nijl*, de *Niger*, de *Senegal* en de *Gambia* zijn de voornaamste rivieren. Onder de bergen telt men den *Atlas*, die zich met het *Maangebergte* vereenigt, de *Lupata*, benevens de *Nijl*-en *Sneeuwbergen*; en, onder de voorgebergten, de kaap *de Goede hoop*, de *Groene kaap*, de kaap *Guardafui* en *Serral*. De landen onder de verzengde luchtstreek hebben slechts twee jaarfaizoenen; een droog en een nat. Vorst of sneeuw is hier onbekend; alleenlijk vertoonen zich, in de nabuurschap van den berg *Atlas*, en langs de kusten van de *Middellandsche zee*, somtijds verschijnselen van den winter. De regen, eigen aan de keerkrings-landen, duurt zes maanden, gedurende welken men naar de bergen moet wijken. Van Slagt- tot Grasmaand is het droog, en de heetste tijd van het jaar. Behalve goud, zilver, edelgesteenten, salpeter en bergzout, de voornaamste onderaardsche schatten van dezen heeten grond, levert dit werelddeel vele specerijen en andere voortbrengfels op, die of tot voedsel gebruikt, of naar andere landen verzonden worden. De meeste bewoners leven van de veeteelt en vruchten. De handel wordt door karavanen gedreven, die uit de steden, langs de noordkust, naar het binnenste des lands reizen. De slavenhandel, zoo vernederend voor de menschheid, die hier buiten twijfel op den laagsten trap van beschaving en volmaaktheid staat, is in *Afrika* algemeen in zwang. Deszelfs bewoners, die of door koningen of keizers geregeerd worden, of, onder een opperhoofd, het land rondzwerven, verdeeld men in inboorlingen en vreemdelingen. Onder de eerste behooren de eigenlijke *Negers*, die den hoofdstam uitmaken; voorts de *Kaffers*, *Galla's*, *Hottentotten*, *Abysfiniers*, *Nubiërs*, *Kopten*, *Kobylen* en *Barbaryners*; en onder de laatste *Arabieren* of *Mooren*, *Turken*, *Mamelukken*, *Malambu's*, *Joden* en *Europeërs*. *Afrika* bevat, zoo ver het bekend is, vijftien staten: *Nigritie*, *Sahra*, *Senegambie*, *Nubie*, *Habesch*, of

of *Abysinie, Madagascar, Algiers, Marokko*, het land der *Hottentotten, Tripoli, Barka, Egypte, Tunis*, de *Azoren* en *Madeira*. Deszelfs voornaamste steden zijn *Cairo, Tunis, Sennaar, Fetz*, de *Kaapstad, Marokko* en *Alexandrie*. Het grootste gedeelte dezès werelddeels is nog onafhankelijk; doch het kleinste, of het *Kustland*, erkent de heerschappij van vreemde mogendheden.

AFSTAND. Beteekent, in het algemeen, eene ruimte tusschen twee plaatsen of tijden. In de *meetkunde* verstaat men onder genaakbare afstanden dezulken, die door kettingen, roeden enz. gemeten kunnen worden. Ongenaakbare afstanden, daarentegen, zijn de zoodanige, die men door geene roede, ketting enz. kan afmeten, ter oorzake eener tusschen beide gelegene rivier, zee, rots of dergelijke beletselèn. Op de oppervlakte van eenen bol is de afstand tusschen twee punten de boog eens grooten, tusschen de beide punten, getrokken, cirkels.

In de *sterrekunde* verstaat men onder toppunts afstand (*distance au zenith*) den boog eens vertikaalcirkels, die tusschen het toppunt en eene ster of ander punt aan den hemel bevat is. Daar het toppunt overal 90° van de kim afftaat, zal de afstand eener ster van het toppunt, met hare hoogte, zamen 90° bedragen, dat is: de afstand, van het toppunt, is het complement harer hoogte. Als b. v. de hoogte eener ster 26° is, bedraagt haar afstand van het toppunt 64°. 2. Onder *afstand der nacht-eveningen van den middag* (*distance de l'équinoxe au soleil ou au méridien*) verstaat men het aantal graden of uren, dat het punt der lentefnede, van het oogenblik des middags, doorloopen moet, eer het den middagcirkel bereikt. 3. De middelbare afstand der aarde en der andere dwaalsterren van de zon bedraagt, in millioenen Duitsche mijlen, ieder mijl, gerekend op 85 minuten gaans, bij *Mercurius* 8, bij *Venus* 15, bij de *Aarde* 21, bij *Mars* 32, bij *Vesta* 49, bij *Juno* 55, bij *Pallas* 58, bij *Ceres* 58, bij *Jupiter* 108, bij *Saturnus* 199, bij *Uranus* 398, terwijl de afstand der maan van de aarde begroot wordt op 51,000 mijlen.

AFWISSELING, of de, van tijd tot tijd, bewerkte verandering, zoowel in de spanning en rigting onzer krachten, als in de maat en wijze der uitwendige invloeden — is een veel vermogènd middel van genot en gebruik der menschelijke levenskracht: want, schoon alle onze werkzaamheden betrekking moeten hebben op eene bepaalde eendheid van hoofdbedoeling, bestaan ze echter uit velerlei daden en inspanningen van kracht. Eentoonigheid onderdrukt de snelle en vrije beweging der ziel. Er moet dus 1. behoorlijke afwisseling zijn in onze leefwijze, en het gebruik onzer verschillende zielsvermogens: maar ook 2. in de maat van werkzaamheid en genot; zoodat de suaren soms hooger gespannen, maar ook somtijds meer dan gewoonlijk ontspannen worden. Deze les, door CELSUS en BOERHAVE reeds ten aanzien van het ligchaam gegeven, geldt niet minder aangaande het gebruik en de instandhouding onzer zielsvermogens. Inruschen schrijft de ware levenswijsheid ook aan deze afwisseling hare grenspalen voor,

64. AFWIJKENDE ZONNEWIJZERS. — AGAMEMNON.

zoo dat men niet te vele foorten van werkzaamheid onderneme, en niet te dikwijls afwissele, maar, in de hoofdzaken, zich regele naar een bepaald plan en eene bepaalde orde van leven, zonder angstvallig en werktuigelijk een man van de klok, of een slaaf zijner gewoonten te worden.

AFWIJKENDE ZONNEWIJZERS. Zijn dezuike, wier vlak loodrecht staat op den gezigteinder, maar met het vlak van den middagcirkel eenen schuinschen hoek maakt. De berekening en teekening dezer foorten van Zonnewijzers zal nader worden opgegeven, in het artikel ZONNEWIJZER.

AFWIJKING. (*Aberratio*) Noemt men, in de sterrekunde, de schijnbare beweging, welke men in de vaste sterren heeft waargenomen, waardoor zij zeer kleine ellipfen schijnen te beschrijven. Dezelve wordt veroorzaakt door de beweging van het licht, gevorgd bij de jaarlijksche beweging der aarde, en werd langen tijd wel vermoed, maar niet waargenomen, totdat zij eindelijk, door den Engelschen sterrekundigen BRADLEIJ, ontdekt werd. — Het woord Afwijking gebruikt men ook ten aanzien van de magneetnaald, die, in hare ongestoorde rigting, naauwkeurig van het zuiden naar het noorden moet wijzen; doch, op sommige plaatsen der aarde, naar het oosten of westen afwijkt. Deze Afwijking is echter niet altijd dezelfde. Sedert HALLEIJ, die, in het begin der achttiende eeuw, twee linien vond, waar geene afwijking plaats had, zijn dezelve, in de noordelijke helft der aarde, van het westen naar het oosten, doch in de zuidelijke van het oosten naar het westen voortgelopen, zoo als uit de nieuwste waarnemingen blijkt. Behalve deze steeds voortgaande Afwijking, heeft men ook nog dagelijksche waargenomen. CANTON zag, van des morgens 8 tot des middags 2 ure, de westelijke Afwijking toenemen, waarna de naald eenen tijdlang stil stond, gedurende den nacht terug ging, en des morgens hare oude plaats hernam. Deze verandering was in Bloei-, Zomer-, Hooi- en Oogstmaand, inzonderheid aanmerkelijk. Eene, van deze horizontale geheel verschillende, perpendiculaire Afwijking is insgelijks, op verscheidene plaatsen, waargenomen. De Afwijking is in de *Nederlanden* van het noorden naar het westen, omtrent 22 graden, of 2 windstreken. — Eindelijk bedient men zich ook in de *Optica* van het woord Afwijking, of *Aberratio*, om het verspreiden der lichtstralen, waardoor zij verhinderd worden, in hetzelfde punt zamen te loopen, aan te duiden.

AGA. (Woordelijk overgezet een heer.) Een aanvoerder of veldheer, en, over het algemeen, ieder officier, bij de *Turken*. De opperste bevelhebber der *Janitscharen*, inzonderheid, is onder dezen naam bekend.

AGAMEMNON. Een Grieksch held, volgens het algemeen gevoelen, en dat van HOMERUS, de zoon van ATREUS en broeder van MENELAUS. Bij het uitbarsten van den Trojaanschen oorlog, werd hij, als koning der twee magtige rijken van *Mycene* en *Argos*,

Argos,

gos, tot veldheer van alle Griekſche legerbenden benoemd, en leverde zelf honderd bemande ſchepen. Toen zich nu het leger bij *Aulis* verzamelde, ſchoot hij, volgens de fabel, bij ongeluk, een hert, hetwelk aan *DIANA* gewijd was, waarop deze godin de winden terug hield, en gevolgelijk het uitzeilen der vloot belettede. Ten zoen van haar moest *AGAMEMNON* zijne dochter *IPHIGENIA* offeren; doch *DIANA* ontrukte haar den dood, en men vond een hert in hare plaats. Hij was zeer heerschzuchtig, en had, uit dien hoofde, voor *Troje* veel te lijden, inzonderheid van *ACHILLES*, wien *AGAMEMNON* zijnen ſchoonen buit, *BRISEIS*, ontnam. Toen hij huiswaarts keerde, boeleerde zijne echtgenoot, *CLYTEMNESTRA*, met *AEGISTHUS*: vol geveinsde liefde wierp zij hem een kleed over het hoofd, waarin van boven geene opening was, en hiervan bediende zich haar minnaar, om hem te vermoorden.

AGANIPPUS. In de oude fabelleer eene vlietende bron, op den top van den berg *Helikon*, die door eenen hoefslag van het geveulde paard *PEGASUS* ontſprong.

AGAPES. (Uit het Griekſch.) Zoo noemde men, oudtijds, de liefde-maaltijden, welke de eerſte Chriſtenen in de kerken hielden, (en waarop de apostel *PAULUS*, in zijnen eerſten brief aan de *Corinthers*, hoofdstuk II., (zinfpeelt), voor de viering van het heilig Avondmaal, ten teeken van onderlinge liefde en eensgezindheid. De tegenwoordige *Hernhutters*, of Moraviſche broeders, houden ook nog foortgelijke liefde maaltijden.

AGAPETEN. (Uit het Griekſch.) Waren zekere vrouwſperſonen, zoo wel gehuwd als ongehuwd, die, in de eerſte tijden der Chriſten kerck, bij de geestelijken woonden, en zich met hun broeders en zusters noemden. *Agapeti* echter waren mansperſonen, die bij de diakonesſen een jaargeld genoten.

AGATHODAEMON. Een goede geest, in tegenoverſtelling van *Kakodaemon*, een kwade geest.

AGATHON. Een *Athenienzer*, die zich even zoo zeer door zijne treurſpelen en toonkunſtige talenten, als door zijne beſchaafde zeden, heeft beroemd gemaakt. Hij is dezelfde, dien *WIELAND* tot den held van zijn onſterfelijk meesterſtuk van dien naam verkozen heeft.

AGENDE. (Kerkelijke) (Uit het Latijn, wanneer het eigenlijk datgeen beteekent, wat men verrigten moet. Is een voorſchrift ten aanzien der orde en plegtigheden, welke bij de openbare godsdienſtoefening moeten worden in acht genomen: alsmede van formulieren van gebeden en gezangen, die daarbij, of bij zekere godsdienſtige handelingen, zoo als Doop, Avondmaal, Trouwplegtigheden enz., moeten gebruikt worden.

AGENT. Is eigenlijk iemand, die de zaken en belangen van eenen tweeden, op eene andere plaats, waarneemt; doch inzonderheid een laſt-uitvoerder van vorſten, die echter eenen veel minderen rang, dan een ambasfadeur of gezant, bekleedt, en ook *charge d'aff-*

d'affaire genoemd wordt. — Bij gelegenheid der Franfche omwenteling werd de naam van Agent zeer verſchillend gebruikt, en in het eerst aan alle openbare ambtenaars, naderhand aan alle financiers, fiscalen, pachters, of ontvangers van ſtaats-belastingen, ja zelfs aan ſtaatsministers, gegeven; terwijl men eindelijk ieder een, die volmagt had, om in naam, of van wege de natie, ten voordeele der algemeene belangen te werken, met den naam van Agent beſtempelde. Voorts wordt ook die perſoon, welke, tot het volvoeren van de eene of andere zaak, aan een buitenlandsch hof, gezonden wordt, alsmede de minister, bij de *Franſchen* inſgelijks Agent genoemd.

AGESILAUS. Een beroemd Spartaansch koning, die door **LYSANDER** ten troon werd verheven. Na den dood van dezen, door de *Joniërs*, tegen **ARTAXERXES**, te hulp geroepen, floeg hij de *Perzen*; doch moest zijne magt tegen *Thebe*, *Korinthus* enz., die zich tegen *Sparta* verbonden hadden, wenden, en hier, toen er naderhand een nieuwe oorlog met *Thebe* ontſtond, tegen **PELOPIDAS** en **EPAMINONDAS**, de grootſte veldheeren van dien tijd, ſtrijden. Hij reddede echter, door kloeke maatregelen, zonder zich aan eenen ſlag te wagen, zoo wel nu, als eenige jaren later, als tachtigjarig grijsaard, de ſtad, welke reeds in handen van **EPAMINONDAS** was. Hij ſtierf eindelijk, toen hij van zijnen laaſten veldtogt, dien hij naar *Egypte* gedaan had, met roem en geſchenken terug keerde, aan de Lybiſche kusten, waar hij ſchipbreuk leed, in den ouderdom van 84 jaren. Schoon geen uiterlijk voorkomen bezittende, was hij echter een uitmuntend vorst, en van een, over het algemeen, onberispelijk gedrag, die door zijne ſoldaten werd aanbeden. Jammer intuſſchen, dat hij de deugd der rechtvaardigheid wel eens vertoochende, wanneer zij voor den ſtaat, of voor zijne vrienden, nuttig had kunnen zijn. Zijne heerſchende neiging was roemzucht, aan welke hij ſomtijds andere deugden opofferde. Voor het overige ſtierf hij in behoefuige omſtandigheden.

AGIO. Opgeld, hetwelk men naar den koers moet betalen, zoo bij het inwiſſelen van deze en gene geldſpecien, als bij het overnemen van bankgelden. Het verſchil der geldſpecien grondt zich nu eens op derzelve inwendige waarde; is dan eens te zoeken in oorzaken, in den drang der tijdsomſtandigheden liggende, en ſomtijds ook aan de kunſten en ſpeculationen van kooplieden en woekeraars toe te ſchrijven. Van hier ook het woord:

AGIOTAGIE, hetwelk den ongeoorloofden handel in effecten, wiſfels enz., of het actie-ſpel, beteekent.

AGIOTEUR. Iemand, die in acties of geld handel drijft; ook een woekeraar.

AGIS. Dezen naam voerden vijf koningen van *Sparta*, waarvan de tweede, derde en vierde de beroemdſte waren, en zich, in de oorlogen, zoo tegen *Griekenland* als *Perzie* en *Macedonie*, uitſtekend kweten.

AGNATEN. De naaſte bloedverwanten van vaders zijde.

AGNUS DEL. (Woordelijk het lam Gods.) 1. Een gebed van den

den Roomfchen eerdienst, hetwelk met de woorden *Agnus Dei* begint; alsmede dat ftuk van de muzikale mis, hetwelk bij de bediening der Hostie wordt uitgevoerd. 2. Een rond ftuk was, waarop de gedaante van het heilig lam, met de zegevaan, of ook wel St. JOHANNES, met het jaargetal en den naam van den paus, gedrukt is, hoedanig deze kerkvoogd zegent, en in groote menigte wegfchenkt.

AGONES. Waren kamp- of wedfpelen bij de *Grieken*, welke op zekere tijden, bij fomnige piegtige gelegenheden, plaats hadden. Zij beftonden in het ringfteken, vechten, de muziek, dicht-, dans-kunst enz. Bij dezelve waren zekere kamp-regters, *Agonarchae* genoemd, die voor het in acht nemen der wetten zorgen, en over voorvallende gefchieden, en den behalden prijs, uitspraak moesten doen. De beroemdste dezer kampfpelen waren de Olympifche, Pytifche, Nemeifche en Isthmifche. — Het woord *Agon* beteekent, ingevolge hiervan, iederen wedftrijd, waarin de een den anderen tracht te overtreffen; ook den ftrijd des doods.

AGRARISCHE WETTEN. Waren, bij de *Romeinen*, zulke, die of eene gelijke verdeeling van alle landerijen, of enkele verdeelingen van fomnigen derzelve, en andere verordeningen van dien aard, betroffen. Zij fpeelden, onder de Romeinfche wetten, eene aanzienlijke rol, en werden doorgaans door diegenen voorgeltaan, die de gunst des volks zochten te verwerven, of zich aan de grooten wilden wreken. (*Vergelijk hiermede het art. GRACCHUS.*)

AGRICOLA. Een uitftekend *Romein*, fchoonvader van den gefchiedfchrijver TACITUS, die zijn leven befchreven heeft. Als pronkfcul beftierde hij *Brittanje*, en was de eerfte, die ontdekte, dat het een eiland was.

AGRICOLA. (RUDOLFUS) Deze beroemde Groninger leefde in het laatst der vijftiende eeuw, en verdiende, door zijne fchriften, den naam van *Herfteller der letteren in Duitschland*.

AGRIPPINA. Onder dezen naam zijn drie Romeinfche vrouwen bekend. 1. De gemalin van keizer TIBERIUS, van welke hij zich, fchoon hij haar zeer beminde, liet fcheiden, omdat hij JULIA, de dochter van AUGUSTUS, moest trouwen. Zij huwde hierop aan ASTINIUS GALLUS, welke echter door TIBERIUS, die AGRIPPINA bleef beminnen, tot eene eeuwige gevangenis verwezen werd. Zij ftierf 772 jaar na de bouwing van *Rome*. 2. De dochter van M. VIPSANIUS AGRIPPA en JULIA, die eene dochter van AUGUSTUS was. Zij was de gemalin van keizer GERMANICUS, en eene heldhaftige en deugd-zame vrouw, die haren gemaal in alle veldtogten vergezelde, en zijnen moordenaar voor het geregt aanklaagde. TIBERIUS, die haar, wegens hare deugd en haren aanhang bij het volk, haatte, veroordeelde haar, (781 jaar na de bouwing van *Rome*), na den dood haars echtgenoots. Zij verweet hem zijne wreedheid, hetwelk ten gevolge had, dat hij haar liet geeffelen. Zij beflot eindelijk, geene fpijze meer te gebruiken, en ftierf. Onder hare kinderen heb-

ben **AGRIPPINA** en **CALIGULA** merkwaardige rollen gespeeld. 3. De dochter der vorige. Deze had ook het ongeluk, bij **DOMITIUS AENOBARDUS**, de moeder van **NERO** te worden. Haar derde gemaal was keizer **CLAUDIUS**, haar vaders broeder, wien zij geheel voor zich had ingenomen. Zij wordt, als eene verstandige vrouw, die inzonderheid in staatszaken bedreven was, zeer geroemd; doch was vrij heerschzuchtig. Men zegt, dat zij haren gemaal vergeven liet, om haren zoon **NERO** op den troon te brengen: doch deze, niet konnende dulden, dat zij zich met staatszaken bemoeide, liet haar in hare kamer doorfteken; een lot, hetwelk men haar voorheen voorspeld had.

AGUARAIBAAL. (De) Een zeer hooge boom, die in de volkplantingen der zendelingen, in het zuidelijke *Amerika*, inzonderheid aan den *Uruguay*, in grooten getale gevonden wordt. Hij is menigmaal zoo dik als het ligchaam van een kloek man; zijne bladeren, die des winters niet afvallen, hebben een helderder groen, dan onze weilanden, en zijn $1\frac{1}{2}$ duim lang, 3 lijnen breed, spitfig getand, en staan altijd twee aan twee over elkander. Zijne witte kleine bloemen staan druifsgewijze bijeen, en zijn zaad is in kleine schokken besloten. Wanneer men de bladeren wrijft, druipt er een kleverig vocht uit, dat als terpentijn reukt. Men verzamelt dezelve, als de boom in bloei staat, en kookt ze met water sterk af, om er de hars van af te scheiden, waarna men de bladeren uit het afkookfel neemt, en het vocht tot de dichtheid van eene stroop aandikt, die dan de zelfstandigheid daarfelt, welke onder den naam van *Balsam van Aguaraibaal*, of *Balsam der Zendelingen*, bekend is. Men noemt dezen balsam gewoonlijk *curalo todo* (algemeen geneesmiddel), omdat dezelve, in het land, waar deze boom groeit, voor alle in- en uitwendige kwalen gebruikt wordt. Ieder Indiaansche volksstam moet jaarlijks ten minste 2 pond van dezen balsam aan de regering leveren, welke naar de koninklijke apotheek te *Madrid* wordt gezonden. De Jezuit **SIGISMUND ASBERGER**, een Hongaarsch geneesheer, die 40 jaren lang in *Paraguay* leefde, is de ontdekker van dezen balsam.

AHRIMAN. Was, naar de leer der *Perzen*, de grenzenlooze tijd, het eerste oorspronkelijk wezen, waaruit **ORMUZD** en **AHRIMAN** voortsprotten. De eerste, met de hoogste wijsheid en reinheid van zeden versierd, woonde in het licht; de laatste met zijne wetten in de duisternis. Beider woningen grensden aan elkander. **ORMUZD** schiep echter, in 3000 jaren, den hemel, deze wereld des lichts, en gaf hem de zuiverste wetten; doch **AHRIMAN**, om deze wereld te beoorlogen, schiep een talrijk heer van booze geesten. **ORMUZD**, hierover verschrinkt, bood zijnen tegenstrever den vrede aan, dien deze echter weigerde, door te zeggen: „dat hij zijn volk plagen zonde tot aan het „einde der eeuwen.” Gij zult zekerlijk,” sprak **ORMUZD**, „zoo „lang zich de menschen door vermenging vermeederen, en veel „kwaad doen, magt genoeg bezitten; maar met het einde van 9000 „ ja-

„jaren zal u die magt benomen worden.” ORMUZD heerschte hierop 3000 jaren alleen, en bragt zijne wereld te voorschijn; terwijl AHRIMAN, in ketenen, in de diepste duisternis zuchtte. Na den hemel schiep hij het water, de aarde, de boomen, de dieren, en, het laatst, den mensch. De volgende 3000 jaren regeerde hij gemeenschappelijk met AHRIMAN, die, na verloop van dit tijdvak, een gelijk aandel van jaren geheel alleen regeerde. Toen nu dit tijdstip daar was, droeg AHRIMAN, met zijn gevolg, tot al het geschapene door, en misvormde hetzelfde zoo geheel en al, dat hij in den afgrond werd nedergeflort; van waar hij, bij het einde aller dingen, wanneer de dooden opstaan, en de aarde, door het vuur van eene komeet, in brand gestoken, en in eenen vloeibaren stroom van metaal zal versmolten worden, in de wereld van ORMUZD zal terug keeren, om de aarde uit den pool van dezen stroom te redden, en haar tot een gezegend verblijf te maken. De geheele wereld zal, door de opstanding, eene nimmer eindigende duurzaamheid bekomen.

A I A X. Er zijn twee Grieksche helden van dien man, te weten: A I A X O I L E U S, die een der minnaars van H E L E N A was, en *Troje* hielp belegeren; terwijl hij, na deszelfs verovering, C A S S A N D R A, dochter van P R I A M U S, in den tempel van M I N E R V A, schandelijk ont-eerde, en A I A X T E L A M O N I U S, die insgelijks bij het beleg van *Troje* en zulk een uitmuntend krijgsheld was, dat hij zelfs met A C H I L L E S in roem wedijverde. Beroemd was zijn pleit over de wapenen des laaften met U L Y S S E S. Deze behield de overhand, en A I A X doorflak zich zelf, met het zwaard, dat hij, na een tweegevecht met H E K T O R, den dappersten onder de *Trojaners*, van dezen ten geschenken had ontvangen.

A I G U I L L O N. (A R M A N D V I G N E R O D D U P L E S S I S R I C H E L I E U, hertog van) In de laatste jaren van L O D E W I J K X V, minister van buitenlandse zaken in *Frankrijk*, onder wiens bestuur de eerste verdeeling van *Polen* voorviel. Hij werd in 1720 geboren, trad eerst in krijgsdienst, werd daarna gouverneur van den *Elzas*, en vervolgens bevelhebber van *Bretagne*, waar hij zich bij de inwoners, door zijne gestrengheid, zoo gehaat maakte, dat zij zijne terugroeping bewerkten, en hem bij het parlement van *Parijs* aanklaagden, waarvan hij de gevolgen alleen door de, hem weinig eer aandoende, bescherming van D U B A R R I J konde voorkomen. Steeds een vijand van C H O I S E U L, hielp hij diens verbanning bewerken, en geraakte hierdoor aan het hoofd van het bestuur der buitenlandse zaken. Sedert bragt hij, met den abt T E R R A I en den kanselier M A U P E O U, eene geheele verandering in het bestuur te weeg, welke eene gisting in de gemoederen voortbragt, die, twintig jaren later, den val der monarchij na zich sleepte. Men verwijt A I G U I L L O N te regt, dat hij de verdeeling van *Polen* toeliet; dan het schijnt, dat hij, in dezen, niet zoo zeer het belang van *Frankrijk* miskend, dan wel van de getroffen overreekomst, tuschen *Rusland*, *Oostenrijk* en *Pruisfen*, te laat berigt ontvangen hebbe, om die verdeeling te verhinderen.

deren. Kort voor den dood van LOLEWIJK XV werd hem mede het departement van oorlog toevertrouwd; doch de opvoiger van dien vorst, alsmede de koningin, hem gansch niet geneegen zijnde, onttrok hij zich, in 1775, aan alle openbare bedieningen, en stierf eenige jaren daarna.

AIOON. Een Grieksch woord, beteekenende eenen onbepaalden langen tijd, ook wel eene eeuwigheid. Inzonderheid is hetzelfde bij de dichters in zwang, en wel in het meervoudig: dus gebruiken zij *Aionen* voor eeuwigheden, en van hier de uitdrukking: *Aiouen lang*, welke eene reeks van eeuwigheden aanduidt.

AIX. Hoofdstad van *Provence*, in *Frankrijk*, volgens de jongste verdeeling, de hoofdstad van *Bouches du Rhone*. Zij is eene middelmatige, volkrijke en welgebouwde stad; telt 23,000 inwoners, ligt aan de rivier de *Arc*, in eene aangename vallei, en drijft eenen aanzienlijken handel. Daarenboven heeft zij eene universiteit, eene akademie van wetenschappen, en vindt men er zelfs warme minerale baden. In de kerk der minnebroeders is de graftombe van den marquis D'ARGENS, en, niet ver van de stad, ligt *Sallon*, waar de begraafplaats van NOSTRADAMUS, die in de 16de eeuw leefde, en door zijne voorzeggingen beroemd is, vertoond wordt.

AKACIA. Onder dezen naam kenden wij oudtijds, in de kruidkunde, eenige boomen en heesters, doch welke dezen naam, als geslachtsnaam, hebben verloren, vermits zij door den beroemden LINNEUS in zijne *Systh. veg.* allen geplaatst zijn in het geslacht der *Mimosa's* of Stuijphoomen. Twee waren inzonderheid bekend en vermaard: de eene noemde men de valsche (*Pseudo-Acacia*), de andere de ware (*Acacia Vera*). Een aanmerkelijk verschil, ten aanzien van de plaats van groeiing, onderscheidt echter deze boomen; als zijnde die des eenen in de *West-Indie*, die des anderen in *Egypte* en *Arabie*.

De eerstgenoemde, de *Pseudo-Acacia*, is afkomstig uit *Virginie* en *Kanada*, en van daar, gelijk ook, van *St. Domingo*, in *Europa* overgebracht, in welks noordelijkste gedeelten hij zelfs buitengewoon tiert. Overal heeft hij den naam van *Akacia* behouden; wij kennen hem bij denzelven als een sieraad der boschen op onze buitenplaatsen, en men vindt hem, met den *Cytisus Laburnum* (den kettingboom), den *Colutea Arborescens* (den linzenboom), de *Sijringen*, *Vogelkers*, *Jasmijnen*, *Rozen*, en meer andere, in het voorjaar bloeiende, boomen in en rondom onze zoogenoemde Engelsche partijen. De naam, dien hij bij LINNEUS draagt, is die van *Mimosa Farnesiana*, mischien, omdat, in het begin der 17de eeuw, eenige zaden, van *St. Domingo* overgezonden, in den Farnesischen tuin te *Rome* gezaaid, en de aangekweekte boomen vervolgens in verscheidene deelen van *Europa* verspreid zijn. Zoo wij hem den naam van *Akacia* willen laten behouden, behoort hij *Acacia Virginiana* te heeten. Deze boom, die hier te lande zeer wel voort wil, groeit doorgaans met eenen regt opgaanden stam omhoog; zijne bladeren, die van eene blij groene kleur zijn, zijn klein.

klein, langwerpig, en, bij paren, aan een ribbetje, of steeltje geplaatst, eindigende met een enkel blad, en welke ribbetjes of steeltjes, ook tegen elkander over, aan eenen langen steel gehecht zijn, van welke ieder, als het ware, een sierlijk blad uitmaakt. De bloemen zijn, gelijk al de overige van het geslacht der *Mimosa's*, in vijven gedeeld, en hebben eenen vijfstandigen kelk, met vijf of meerder meeldraadjes. Zij zitten paarsgewijze aan eenen tros in menigte bij elkander. Ieder bloempje ontwikkelt zich als een klein groen bolletje, hetwelk er eerst geelachtig uitziet, maar straks wit wordt, wanneer de geheele tros, door hare trechterwijze bloempjes en menigvuldige meeldraadjes, eene heerlijke vertooning maakt, vooral aan eenen welgestelden boom, door de menigvuldigheid dezer trosfen. De bloemen, afgevallen zijnde, geven, vooral des ochtends en des avonds, eenen geur van zich, welke naar dien van orange-bloefems eenigermate gelijk is; en worden opgevolgd door platte peulen, welke zaden, in de gedaante eener nier, bevatten. De boom bloeit in de lente, en doet, als hij niet gedrukt staat, eene zeer schoone uitwerking. Jammer is het, dat deszelfs hout, ook hier en daar met doornen bezet, zeer bros is, zoo dat, wanneer deze boomen wat hoog opschieten, deszelfs takken ligtelijk door den wind verbroken worden.

De *Acacia vera* (de ware Akacia), onder welken naam zij oudtijds bekend was, doch bij LINNEUS en verdere latere kruidkundigen *Mimosa Nylotica* geheeten, is een zeer belangrijke boom, uit hoofde van deszelfs voortbrengsel, in den handel en huishoudkunde, en, van daar, der opmerking overwaardig: het is de boom, uit of van tusschen welker schors de zoo nuttige, in de geneeskunde zoo vaak heilzame, en in vele fabrieken en huishoudelijke aangelegenheden zoo belangrijke, *Arabishe Gom*, sijpelt. Deze *Acacia vera*, of *Mimosa Nylotica*, wordt een zeer groote, takkige, met stevige doornen bezette boom, wiens bloemen een weinig kleiner, dan die der voorgaande soorten, goudgeel van kleur zijn, en den geur van violen hebben. De vrucht, die, na het afvalken der bloem, overblijft, zijn peulen in de gedaante der vijnboonen, (*Lupinen*) waarvan de zaden rondachtig zamengedrukt zijn. De bladen staan, in de manier als van den vorigen boom, tegen elkander over, en de boom groeit, zoo als wij boven reeds aanmerkten, in *Egypte* en *Arabic*.

Wat het van ouds zoo beruchte *succus Acaciae* betreft; dit werd geperst uit de onrijpe, nog groene peulen van dezen boom, waarna dit uitgeperste sap gekookt, uitgedampt en tot koekjes gemaakt werd, welke onder de winkelmiddelen, als tot zeer vele heilzame einden, en in kwalen van verschillenden aard dienstig, verkocht en aangeprezen werden. In onze apotheken echter is, sedert jaren lang, dit winkelmiddel niet alleen niet meer in gebruik, maar zelfs niet meer bij name bekend. Misschien wordt het nog wel in de Oosterfche landen bereid en gebezigd.

AKADEMIE. 1. Het schoone landgoed *Academia*, door deszelfs

eersten bezitter alzo genoemd, en bij *Athene* gelegen, waar **PLATO** zich eenen tuin aanfchafte, en aldaar de wijsbegeerte leeraarde, gaf aanleiding, dat men onder het woord *Akademie* de geheele Platonifche fchool begreep, en de Platonifche wijsgeeren *Akademiften* noemde. 2. Ingevolge hiervan verftaat men, sedert de twaalfde eeuw, in geheel *Europa*, door het woord *Akademie* alle hooge fcholen en univerfiteiten, en later begreep men, onder deze benaming, alle vrije genootfchappen van kunften en wetenfchappen, die op zekere tijden, onder de befcherming der regering, bijeenkomen. Deze foort van *Akademien* ontftond het eerst in *Italie*, waar **COSMUS I**, toen hij eenen *Griek* de Platonifche wijsbegeerte hoorde voordragen, op het denkbeeld viel, om zulk eene *Akademie* voor deze wijsbegeerte te ftichten, welke door zijnen neef naderhand in orde gebragt werd. Van dergelijke *Akademien* komen inzonderheid de volgende in aanmerking: in *Frankrijk*, de *Académie Française*, welke in 1635, door den kardinaal **RICHÉLIEU**, opgerigt werd, en de verbetering der Franfche taal, ja, over het geheel, van alles, wat tot de taalkunde, welfprekendheid en dichtkunst behoort, ten doel had: zij heeft de bekende *Dictionnaire de la langue Française* geleverd. Voorts de *Académie royale des inscriptions et médailles*, welke in 1663, in het klein, eenen aanvang nam; doch zich van langzamerhand uitgebreide. Zij werd door **COLBERT** geflicht, en hield zich meest met de gefchiedenis, oudheden en oordeelkunde, onledig. Eindelijk de *Académie des sciences*, in 1666, almede door **COLBERT**, opgerigt, en die zich tot de beoefening van verfcheidene wetenfchappen bepaalde. De wet, die in *Frankrijk* alle corporatien, of genootfchappen, vernietigde, maakte ook een einde aan het beftaan dezer *Akademien*, welke door het *Liceum* vervangen werden; alleen werd de laatstgenoemde, onder den titel van: *Institut national* (naderhand *imperial* en thans *royal*) *des sciences et des arts*, den 20 van Slagtmaand 1795 wederom opgerigt, uitgebreid, en, den 7 van Wintermaand daaraanvolgende, ingewijd. In *Italie* vindt men de *Accademia della Crusca*, welke in 1582 te *Florence* geflicht werd, en de zuiverheid en verfijning der taal ten doel heeft. Hare vergaderzaal is zeer net, en men heeft het bekende Italiaanfche woordenboek aan haar te danken. In *Spanje* heeft men, voor de *Spaanfche taal* eene *Akademie*, in 1714, voor de *gefchiedenis*, in 1738, en voor de *wetenfchappen*, in 1792, te *Madrid* opgerigt; in *Pruiffen* de *Akademie der wetenfchappen*, in 1700 door den eerften koning van *Pruiffen* geflicht, en waaryan **LEIBNITZ** de eerfte voorzitter was; in *Oostenrijk* de *Akademie* te *Wenen*, in 1704 door keizer **JOSEPH I** geflicht; in *Rusland* de *Akademie der wetenfchappen* te *Petersburg*, waartoe **PETER I**, in 1724, den grondflag legde; in *Zweden* de *Akademien der wetenfchappen*, door den koning **FREDERIK**, in 1728, te *Upsal*, en, in 1739, te *Stockholm* opgerigt, enz. — 3. Verftaat men ook door *Akademien* kunftfcholen, en verdeelt men dan dezel-

ve gewoonlijk in scholen voor de muziek en beeldende kunsten. De merkwaardigste der eerste zijn het *Filarmonisch genootschap*, te *Verona*, in de zestiende eeuw; dat te *Bologna*, in 1622, door GIROLAMO GIACOBBI, gesticht; het *Arkadisch genootschap* te *Rome*, op het einde der zeventiende eeuw opgericht; de *Society of ancient music* te *Londen*; het *Conservatorium* te *Parijs*; de, in 1789 door FASH opgezigte, *Zang-akademie* te *Berlijn*, en het, sedert 1802, te *Petersburg* bestaande *Filarmonisch genootschap*. De Akademien der beeldende kunsten zijn leerseholen, en worden meermalen ook schilder- of teekenakademien genoemd. Zij zijn zeer rijk; doch de voornaamste vindt men, in *Italië*, te *Venetie*, *Florence*, *Rome*, *Milaan*, *Bologna*, *Parma*, *Padua*, *Mantua*, *Turin*, *Napels* en *Genoa*; in *Duitschland* te *Neurenberg*, *Berlijn*, *Dresden*, *Meissen*, *Leipzig*, *Augsburg*, *Wenen*, *Manheim*, *Dusseldorp*, *Stuttgart*, *München* en *Weimar*; in *Frankrijk* te *Parijs*, *Bordeaux*, *Aix*, *Amiens*, *Dijon*, *Lijon*, *Marseille*, *Rouen* enz.; in *Engeland* te *Londen* en *Edinburg*; in *Denemarken* te *Kopenhagen*; in *Zweden* te *Stokholm*; in *Spanje* te *Madrid*, *Valencia* en *Saragossa*; in de *Nederlanden* te *Amsterdam*, *Utrecht*, *Brussel*, *Antwerpen*, *Gend*, *Brugge* enz., en eindelijk in *Rusland* te *Petersburg*; terwijl bovendien in *Frankrijk*, en wel te *Parijs*, nog eene Akademie voor de bouwkunst gevonden wordt. Jammer is het, dat deze Akademien, gelijk de ondervinding leeraart, haar doel zoo weinig bereiken, en, sedert derzelve aanwezig, geene kunstenaars hebben opgeleverd, welke met die van vroegeren tijd kunnen wedijveren. Of dit aan de gebrekkige inrigting dezer Akademien, dan wel daaraan is toe te schrijven; dat de jongste tijdperken voor de ontwikkeling van het kunstvermogen min gunstig geweest zijn, hieromtrent zijn de gevoelens verschillende; waarschijnlijk moet men de oorzaak in beide zoeken.

AKARNANIE. Een landschap van *Epirus*, hetwelk door den *Achelous* van *Aetolië* gescheiden werd. Deszelfs inwoners rekenden bij jaren van maanden, en waren berucht door hunne verwijfde levenswijze. Hun staatkundig lot was meestal met dat der *Aetoliërs* verbonden.

AKBAR. (MAHOMED). De grootste vorst, waarop niet alleen *Indië*, maar geheel *Afrika*, in de jongste eeuwen, mag roemen. Hij werd te *Amerket* geboren in 1542, en beklom, na den dood zijns vaders, slechts 13 jaren oud zijnde, onder de voogdijfchap van zijnen staatsdienaar, BEJRAM, den troon. Zijne uitstekende talenten ontwikkelden zich reeds vroeg. Hij overwon, door eene ongewone dapperheid, zijne vijanden en de oproerigen des rijks, pader welke laatste zich ook BEJRAM bevond; doch gedroeg zich hierbij ten uiterste zachtmoedig. Niettegenstaande de gedurige onlusten, waardoor hij gestadig aan het hoofd zijner legers zijn moest, beoefende hij de wetenschappen, inzonderheid de geschiedenis, hield zich onafgebroken met het inwendig bestuur zijns rijks onledig, en

liet, in ieder landschap van hetzelfde, het nauwkeurigst onderzoek doen naar de bevolking, de voortbrengfels van den grond en het fabriekwezen. De uitslag zijner nasporingen is, door zijnen staatsdienaar, in het licht gegeven, in een werk, ten titel voerende: *Ajin Akbari*, hetwelk in het Engelsch overgezet is, en de belangrijkste bijzonderheden bevat. AKBAR stierf, na 49 jaren geregeerd te hebben, in 1605. Nog heden is zijne prachtige graftombe, omstreeks *Agra*, voor reizigers een voorwerp van bewondering. Hij werd opgevolgd door zijnen zoon SELIM, onder den naam van DIJHANGIR.

AKEN. Eene voormalige rijksstad in den Westphaalschen kreits, tusschen de hertogdommen *Gulik* en *Limburg*. Zij is zeer oud en noemt zich van KAREL *den Grooten*, wiens praalgraf ook in de domkerk aldaar te zien is. Niet minder is zij beroemd wegens hare warme baden, welke derzelve wateren uit vijf bronnen ontvangen, jaarlijks vele menschen derwaarts lokken, en daardoor niet weinig tot de inkomsten der stad bijdragen. Opmerkelijk is het, dat, naar de zijde van *Burtscheid*, op eenen korten afstand van slechts weinige voeten, warm en koud water naast elkander vliedt. Zij telt 25,700 inwoners, en heeft verscheidene laken- en andere fabrieken, die echter, bij mangel aan buitenlandsch vertier, van jaar tot jaar meer en meer in verval geraken. Bovendien vervaardigt men er allerlei waren van metaal, tapijten, wollen stoffen enz. In den Franschen oorlog moest *Aken* veel verduren. Op den 16 van Wintermaand 1792 trok DUMOURIEZ, ten gevolge van zijne behaalde overwinning bij *Gemappe*, binnen dezelve; den 2 van Lentemaand des volgende jaars, werd de stad, door den linker vleugel des Oostenrijkschen legers, (hetwelk daags te voren, onder COBURG, de *Franschen* in hunne verhandelingen bij *Altenhoven* aangetast en geslagen had), onder aanvoering van den veldmaarschalk, prins FERDINAND van *Wurtemberg*, weder ingenomen; doch den 23 van Herfstmaand 1794, na den slag bij *Spremont* aan de *Ourthe*, op nieuw door de *Franschen* veroverd, en bij den vrede van *Luneville* aan *Frankrijk* afgestaan; doch, bij dien van *Parijs*, aan *Pruisen* terug gegeven. In het jaar 1818 werd alhier, door de verbondene mogendheden, over de belangen van *Europa*, een congres gehouden, waarop onder anderen, tot de ontruiming van *Frankrijk*, door de troepen der geallieerden, besloten werd.

AKEN. (VREDE TE) Schoon KAREL VI, reeds in het jaar 1713, in gevalle van zijn overlijden, de orde van de erfelijke opvolging bepaald hat, welke onder den naam van *Pragmatieke sanctie* bekend is, en door de voornaamste Europische mogendheden werd gewaarborgd, vereenigden zich echter, na zijnen dood, die in 1740 voorviel, verscheidene hoven, en wel inzonderheid die van *Pruisen*, *Frankrijk* en *Spanje* (zijnde *Engeland*, met de republiek der *Verreunigde Nederlanden*, de eenige, welke dat verbond nog handhaafden),

den), tegen dezelve, en ondersteunden de eischen, die het huis van *Beijeren* tegen *MARIA THEREZIA*, dochter van *KAREL VI*, en gemalin van den groot-hertog van *Toskane*, op de Oostenrijksche kroon maakte. De vereenigde mogendheden streden met een goed gevolg, en het gelukte dezen, inzonderheid door het schrander beleid van den maarichalk *BELLE-ISLE*, die naar *Duitschland* gezonden was, den keurvorst, *KAREL ALBRECHT* van *Beijeren*, onder den naam van *KAREL VII*, op den keizerlijken troon te plaatsen. *KARELS* geluk echter nam eenen ongunstigen keer, en hij moest, tot kort voor zijnen dood, welke in het begin van het jaar 1745 voorviel, zijn land in Oostenrijksche handen zien. Toen nu, na zijn overlijden, zijn zoon zich genoodzaakt vond, om met de teruggave zijner vaderlijke landen te vreden te zijn, werd *FRANS*, echtgenoot van *MARIA THEREZIA*, en groothertog van *Toskane*, in gemelden jare, tot keizer verkozen, en niet alleen te *Dresden*, in 1745, met *Pruisfen*, maar ook, in het daaraanvolgende jaar, met de overige mogendheden, te *Aken*, den vrede gesloten, uit kracht van welchen de *Pragmatieke sanctie*, ten laatste, volkomen in haar geheel bleef, met dit onderscheid alleen, dat de hertogdommen *Parma*, *Piacenza* en *Guastalla* aan *PHILIP*, prins van *Spanje*, werden afgestaan.

AKKOORD. Drukt, in de toonkunst, het verband uit van verscheidene toonen tot een welluidend geheel. Het gewone Akkoord bestaat uit drie verschillende, zamenkiinkende, toonen, als: de grondtoon, de terts en de quint, (b. v. *C. E. G.*) Het wordt bij den enkelen aanslag van ieder speeltuig waargenomen. — In de schilderkunst beteekent het woord Akkoord die overeenstemming van kleuren, waarbij geen deel met een ander, of met het geheel, een in het oog loopend contrast oplevert, — een welgetroffen koloriet. — Eindelijk gebruikt men dit woord, wanneer een schuldenaar met zijne schuldeischers overeenkomt, om zijne gemaakte schuld met 30, 40 of 50 enz. van het honderd te voldoen, en, in het algemeen, elke andere overeenkomst.

AKUSTIEK. Een woord van Griekschen oorsprong, letterlijk de gehoorleer, of de leer der geluiden en toonen, beteekenende, welke tevens de natuur- en wiskundige gronden der muziek in zich bevat. Voorheen werd dit gedeelte der natuurkunde, in de leerboeken, gewoonlijk bij de leer van de lucht voorgedragen; dan, daar de lucht slechts de meest gewone leider van het geluid is, en elke vaste of vloeibare stof, even zoo wel als de lucht, deels zelve geluid kan veroorzaken, en deels het geluid van andere ligchamen overbrengen, zoo kan men deze leer veeleer als een gedeelte van de leer der beweging beschouwen. *CHLADNI* heeft, in zijn werk over de *Akustiek*, in 1802 te *Leipzig*, in het Hoogduitsch, en in 1809 te *Parijs*, in het Fransch, uitgegeven, mitsgaders in zijne *Beiträge zur Akustik*, in 1817 verschenen, alles gezegd, wat door hem en anderen, ten aanzien van dit deel der natuurkunde, is ontdekt en voorgedragen. De

voor

voornaamste onderwerpen van hetzelfde zijn: 1. de *toon-leer*, of het rekenkundig gedeelte, waarbij alleen van de volstrekte (*absolute*) en betrekkelijke (*relative*) snelheden der trillingen gesproken wordt. 2. *De wetten, welke de geluidgevendende lichamen, bij hunne trillingen, volgen*, en die zich, bij elke voort dezer lichamen, door verschillende verschijnsels, vertoonen. Dit maakt de eerste afdeeling uit van het werktuigelijk gedeelte der *Akustiek*; terwijl de tweede 3. de leer van *de overbrenging van het geluid*, zoowel door de lucht en andere luchtvormige vloeistoffen als door andere vaste, of dropswijze vloeijende stoffen, bevat, en 4. de leer van *de gewaarwording van het geluid*, of van het maakfel en de verrigingen van de werktuigen van het gehoor, bij menschen en dieren, het ontleedkundig-psijchologisch gedeelte der *Akustiek* uitmaakt.

ALANEN. Zie: VOLKSVERHUUZING.

ALARICH. Een beroemde koning der *West-Gothen*, die met deze, in het jaar 400 onzer tijdrekening, *Italië* veroverde. Hij stierf in het jaar 411. (Zie ook het art. GOTIEN.)

ALBANI. (HANNIBAL en ALEXANDER) Waren twee broeders, die beiden voor geleerde en werkzame kardinalen bekend staan. De oudste, HANNIBAL, geboren in 1682 en gestorven in 1751, bezat eene kostbare boekerij en kunstverzameling, benevens een belangrijk kabinet van munten, dat zich thans in de boekerij van het *Vaticaan* bevindt. De jongere van deze broeders, die protector, of schutshoofd, van *Duitschland* was, en eenen zeer grooten invloed had, was tevens een groot kenner der oudheid, en een voorstander der geleerden, inzonderheid van den beroemden WINKELMAN. Hij legde de vermaarde *villa Albani*, voor de *Porta salara* te *Rome*, aan, die de schoonste, en met den meesten smaak gebouwde, *villa* van geheel *Italië* is. Hij werd geboren in 1692, en stierf in 1779.

ALBANI. (KAREL EDUARD, graaf van) Zie: PRETENDENT VAN ENGELAND.

ALBANIE. (FRANCISCO) Een beroemd schilder, in 1578, te *Bologne*, geboren. Hij bezocht eerst de school van den *Nederlander* DIONIJS DALVART, die in *Bologne* eenen grooten naam had, en werd eerlang een zijner uitmuntendste leerlingen. De composities, die men het meest van hem ziet, bestaan in *de slapende VENUS*, *DIANA in het bad*, *DANAË op het rustbed*, *GALATHEE op de zee*, *EUROPA op den stier*, enz. De kleur van het loof en de boomen, de helderheid van het water, en de klaarheid der lucht, zijn, in al zijne schilderstukken, meesterlijk getroffen. In het algemeen waren zijne beelden van kleinen omvang de beste. Hij stierf in 1660, en liet verscheidene schriften na, welke door MALPASIA der vergetelheid ontrukkt zijn.

ALBANIE. Door de *Turken* ook *Arnaut* genoemd, is een uitgestrekt landschap in Europeisch *Turkije*, dat aan *Dalmatie*, *Servie*, *Macedonie*, *Epirus* en de *golf van Venetië* grenst; omtrent 30 mijlen lang en 20 breed, en, voor het overige, zeer volkrijk en vruchtbaar,

baar, inzonderheid in wijn, is. Eertijds maakte het een gedeelte uit van *Macedonie*, en bevattede ook *Epirus* (*Albania inferior* genoemd) en het eiland *Corfu*, in zich. Thans staat het onder Turksch gebied, en wordt door eenen *Bascha* geregeerd; alhoewel de minste inwoners *Mahomedanen*, maar de meeste *Roomsch-katholijke* en *Grieksche Christenen*, en, als afstammelingen der oude *Illijriërs*, in de waterbouw- en meetkunde zeer bedreven zijn. De merkwaardigste plaatsen dezes landschaps zijn; *Durazzo*, *Scutari*, *Ianina* enz. Dapperheid is de hoofdtrek van deszelfs inwoners; om welke reden ook de zoogenoemde *Arnauten* eene uitstekende soort van soldaten uitmaken.

ALBAST. ALBASTER. Is een fijne, gipsachtige steen, welke door LINNEUS regstreeks onder de gipsen of gipssteenen gerangschikt wordt. Hij munt daardoor boven andere uit, dat men hem voortreffelijk polijsten kan. De kleur van het Albast of Albaster is gewoonlijk wit, echter vindt men het ook wel in groene, grijze, roede en nog andere kleuren. De ouden rangschikten dezen steen onder het *marmor*, waaronder hij echter, uit hoofde van zijne weekheid, niet wel kan gebragt worden. De fraaiste en beste soort van Albast is, buiten tegenpraak de witte, waarvan het spreekwoord is ontleend: *zoo wit als albast*. Deze steen werd het allereerst in het Arabisch gebergte, en vervolgens in *Egypte*, *Syrië* enz. ontdekt, en wordt ook in *Oost-Indien* en *Persie* gevonden: voorts vindt men hem in verschillende oorden van *Italië*, waar die van *Montecacuto*, uit hoofde van zijne blankheid en grootte, bijzonder uitmunt; alsmede in *Frankrijk* en *Duitschland*, waar hij in *Thuringen* bij *Nordhausen*, *Stolberg*, bij *Weisfenfels* enz. gevonden wordt. De merkwaardigste *Albaster-groeve*, echter, is in het graaffchap *Hohenstein*; alhoewel ook deze steen, buiten dit graaffchap en andere deelen van *Saksen*, in andere bergachtige deelen van *Duitschland*, zelfs in *Siberie*, overvloedig voorkomt. Het zuivere witte Albast valt doorschijnend in het gebied van *Siena*, en ook zoo vindt men het in *Zwitserland*. Al de *Oriëntaalsche Albasters* der *Italianen* zijn van deze soort van aarde. Men levert ons daarvan de uitmuntendste en fraaiste beeldjes, groepjes, vazen, en andere huis-, tafel- en schoorsteenversierfels, kunstig bewerkt, in den smaak der antieken; zoo ook versierfels in de bouwkunst tot pilasters, schoorsteen-mantels, vloersteenen, trappen, tafelbladen enz. Buitenshuis is het Albast, echter, niet goed bruikbaar, om reden, dat het tegen het water en eenen vochtigen grond niet bestand is, en zelfs van de lucht veel meer aandoening heeft, dan het *marmor*.

ALBATROS. (*Diomedea Exulans*) is eene van de grootste zweemvogelen. Hij haalt ruim de grootte van de zwaan; zijne statuur is die van den fregatvogel (*Pelecanus aquilus*). Hij onthoudt zich tusschen de keerkringen, aan kaap *Horn* en aan de kaap de *Goede Hoop*. Zijne vleugels halen gewoonlijk tien, elf, twaalf, en fom-

wij-

wijlen veertien voet. De grootste flagpennen zijn zwart, de kleinste en de staartpennen zwartachtig, loodkleurig: voor het overige zijn de vleugels, gelijk de rug, donkerbruin met zwart gestreept, van boven vuil geel, zoo als ook de borst en de hals is; de kop is wit, de bek is vuil geelachtig, van voren krom omgebogen, de pooten zijn geelachtig vleeschkleurig, en de middelste vinger van den zwemvoet heeft eene lengte van omtrent zeven duim.

Deze vogels zijn, om zoo te spreken, altijd in de vlugt; zwevende, zonder ooit de vleugels te bewegen, over de oppervlakte van de zee, doch zelden hooger dan tien of twintig voet; maar zij begeben zich meer dan vijf honderd Duitfche mijlen ver van land; en van hier is het, dat de fchepen, nog diep in zee, hen reeds ontmoeten. Als zij iets zien, dat hun ter gading of voedsel dient, dan laten zij zich daarbij op zee neder, en pogen het, te bedoelden einde, magtig te worden. Het voedsel der Albatrosfen bestaat voornamelijk uit visch, inzonderheid uit den vliegende visch, die zij onderweg waarnemen; voorts uit zeekwallen (*Medusae*), inktvisfchen (*Sepiae*), en dergelijke.

De zoo even gedachte bijzonderheid, dat zulk een zware vogel, als de Albatros, zoo ver weg over de oppervlakte van de zee zweeft, zonder ooit de vleugels te bewegen, alsmede, dat men de Arenden, dikwijls, halve dagen lang in de lucht alleen zweven ziet, zoodat zij in groote kringen omdraaijen, en hunne vleugelen in rust uitgebreid houden, zonder dezelve anders, dan om van rigting te veranderen, en dat nog zelfs zeer onmerkelyk, te bewegen, en zonder daarmede de lucht sterk te klieven, om aan dezelve meer wederstand en aan hun ligchaam eene stijgende beweging te geven; en wijders, dat de lucht, in de hoogste streken aanmerkelyk ligter zijnde, dan onmiddellyk aan de oppervlakte der zee, gevolgelijk niet in staat is, om den zwenk en slag der vogelen zoo zeer te wederstaan, als eene dikkere en zwaardere lucht; daar toch de vogel, wiens ligchaam even zwaar blijft, zich ook tot de grootste hoogte der lucht verheft; — al deze omftandigheden hebben zeer eigenaardig vele onderzoekers der Natuur hunne gedachten op dit onderwerp doen vestigen, ten einde de oorzaak van dit, inderdaad, verwonderenswaardig verschijnsel te ontdekken.

Met opzigt tot dezen zoo zwaren vogel, als de Albatros is, zijn sommigen van oordeel, dat de onbewogene vierken, die de lucht nooit klieven, om wederstand te vinden, dezen zwaren vogel niet in de lucht kunnen ophouden, en er dus in zijn eigen ligchaam een middel moet huisvesten, om dit te bewerken; en dat middel heeft men gemeend, en niet ten onregte, daarin te bestaan, dat er geplogificeerde lucht in de luchtvakken van den vogel is, wiens ligchaam daardoor ligter gemaakt, en in de hoogte opgehouden wordt.

De groote ontdekking, echter, van het wonderbaarlijk geheim der Natuur, hoe, namentlijk de Albatros, de Arend en andere vogelen in de lucht kunnen zweven, zonder de vleugels te bewegen, is geschied door

door den grooten Nederlandfchen ontleedkundigen P. CAMPER, en den zeer bekwamen Engelschen heelmeester, J. HUNTER, zonder dat de eene van des anderen waarnemingen iets het geringfte geweten heeft, en dat, om zoo te spreken, bijna gelijktijdig. (*) Dit geheim der Natuur, — waarlijk! zoo mag hetzelfde wel genoemd worden — beftaat daarin, *dat er in de vogelen luchtholen beftaan, die met hunne longen zamenhangen, en zich zoowel in hunne beenderen, als in hunne vleeschachtige deelen, bevinden.*

Daar het beftek van dit ons Woordenboek geene ontvouwing van dit verwonderenswaardig werk toelaat, verwijzen wij de liefhebbers der Natuurlijke Historie naar de zeer geleerde en uitmuntende verhandeling van den beroemden J. R. FORSTER, te vinden in het *Algemeen Magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak*, I. deel 2de ftuk, te *Amfterdam* bij de Erven P. MEIJER en G. WARNARS, 1785, ten titel voerende: *Nieuwe Theorie wegens het vliegen der vogelen, volgens de grondbeginselen der Aerofstatica.*

ALBERTUS-DAALDER, ALBERTINEN. Is eene Nederlandfche zilveren munt (door ALBERT, aartshertog van *Oostenrijk*, en heer van de Spaanfche *Nederlanden*, in 1618 geflagen, en daarom aldus genoemd), welke eigenlijk op 30 goede grofschen Saksifch geld, doch, op zeer vele plaatfen, tegen 1 daalder en 8, ja zelfs 9 grofschen gerekend wordt, en, langs de geheele *Ooftzee*, bijzonderlijk in de Rusfifche zeefteden, gelijk ook in *Koerland*, de eigenlijke maatftaf is, naar welke gehandeld en gewisfeld wordt.

ALBIGENZEN. Waren eigenlijk dezelfde godsdienstige fekte in *Frankrijk*, die onder den naam van *Waldenzen* (zie dat art.) bekend is, fchoon de laafte, ten naauwfte genomen, slechts een gedeelte van de eerfte uitmaakten. De *Albigenzen* ontvingen hunnen naam van de ftad *Albi*, in het voormalig *Opper-Languedoc*, waar zich de meeste aanhangers dezer fekte bevonden. Zij werden bij den paus en de geestelijkheid gehaat, omdat de meesten van hun de magt des eerften niet wilden erkennen, en, over het algemeen, op den rijkdom, de onkunde en onverdraagzaamheid der laafte fmaalden. Paus INNOCENTIUS III beval hierom eenen kruistogt tegen hen en andere ketters; benoemde den graaf SIMON VAN MONTFORT tot veldheer over het hiertoe bijeen gebragt leger, en fchonk hem, alzoo de graaf RAIJMONT VII, van *Touloufe*, de partij der *Albigenzen* koos, het graaffchap van dien naam. MONTFORT voerde dezen oorlog, in het eerst, met zoo veel geluk als wreedheid; doch werd, bij de belegering der ftad *Touloufe*, door eenen fteenworp gedood, waardoor het leger den moed verloor, en geheel *Languedoc* op nieuws in opftand

(*) CAMPER plaatfte zelfs den 2 Maart 1771, in de fchriften van het Bataafsch genootfchap, te *Rotterdam*, eene verhandeling over de door hem ontdekte hollen in de beenderen der vogelen. HUNTER heeft eene verhandeling over het bovengenoemde onderwerp gegeven in het jaar 1774, in het LXIV D. der *Philosoph. Transact.* fchoon hij uitdrukkelijk meldt, dat hij in het jaar 1758, proefnemingen ter bevestiging zijner ontdekking heeft in het werk gefield.

stand geraakte. LODEWIJK VII, koning van *Frankrijk*, zettede de vervolgingen tegen de *Albigenzen* voort, wier overfchot zich, van tijd tot tijd, genoodzaakt zag, om in de bergen en wouden van *Piemont* te vlugten, om welke reden zij dan ook, naar het gevoelen van verscheidene schrijvers, den naam van *Waldenzen* zouden bekomen hebben. Deze vervolging der *Albigenzen* was het begin der *inquisitie* (zie dit art.), welke men het eerst omtrent deze uitoefende, en waartoe men bijzondere registers benoemde, die den naam van *Inquisitores haereticae pravitatis* droegen. De heilige DOMINICUS had aan de instelling van dit gerechtshof een bijzonder deel, waarom ook naderhand de *Dominikanen* bij de inquisitie-raden gevoegd werden.

ALBINUS. (BERNHARD SIEGFRIED) Een der grootfte ontleedkundigen, werd in 1697, te *Frankfort* aan de *Oder*, geboren, en stierf in 1770 te *Leijden*, waar hij 50 jaren het hoogleeraars-amt bekleed had. Onderwezen door zijnen kundigen vader, die hoogleeraar in de geneeskunde was, en de beroemde mannen aan *Leijdens* hooge school, RAU, BIDLOO en BOERHAVE, ging hij, in 1718, naar *Frankrijk*, waar hij met WINSLOW en SENAC bekend geraakte, met welke hij naderhand briefwisseling over de ontleedkunde hield. Hij was de eerste, die het ontleedkundig stelsel van BOERHAVE, welke de verschijnfels der dierlijke huishouding niet scheikundig, maar werktuigelijk, verklaarde, volgde, en zich op dezelfs beoefening toedeed; gelijk men dan ook de naauwkeurigste ontleedkundige beschrijvingen en platen, inzonderheid van de spieren en beenderen, aan hem te danken heeft. ALBINUS werd in 1720, in de plaats van den hoogleeraar RAU, in het vak der ontleed- en heelkunde, te *Leijdens* beroepen, en schreef hier zijnen *Index suppellectilis anatomicae Ravianae*; zijn werk *de Ossibus corporis humani*; zijne *Historia musculorum hominis*, en meer andere werken, die in de geschiedenis der wetenschappen altijd eene roemrijke plaats bekleeden zullen. Nog gaf hij verscheidene schriften van HARVEIJ, VESALIUS, FABRICIO D'AQUAPENDENTE en EUSTACHIUS in het licht. — Zijn broeder, CHRISTIAAN BERNHARD, hoogleeraar aan de hooge school te *Utrecht*, waar hij in 1752 stierf, muntte in dezelfde wetenschap nit, en was ingelijks een verdienstelijk ontleedkundig schrijver; zoo als ook een andere broeder, FREDERIK BERNHARD, het hoogleeraarsambt aan *Leijdens* hooge school met veel roem bekleed heeft.

ALBION, of *Britannia major*. Zoo noemde men, bij de *Romijnen*, het tegenwoordig *Engeland* en *Schotland*, in onderscheiding van het *Britannia minor*, of het tegenwoordig *Ierland*. SPRENGEL houdt den naam van *Albion*, in zijne geschiedenis van *Groot-Brittannië*, voor eene oorspronkelijk Gallische benaming, en voor eenlei met *Alban* of *Albain*, zoo als tegenwoordig het Schotsch *Hoogland*, in de spraak der *Hooglanders*, genoemd wordt, (zie SCHOTLAND), en oordeelt, dat dit woord het meervoudige van *alij*, of *ailij*, is, hetwelk een rotsachtig gebergte beteekent, omdat

zich

zich de Engelsche kust, aan het oog der tegen overliggende *Galliers*, of *Franfchen*, als eene lange keten van ruwe rotfen vertoont.

ALBLASSERWAARD. Een fchier-eiland, tufchen de *Merwe* en de *Lek* en het land van *Arkel*, op meer dan 21,340 morgen lands, meest tot weilanden of hennipteelt dienende, gefchat werdende. De naam heeft zijnen oorfprong van den froom *Alblas*, meer oostwaarts, de *Graaffftroom* genoemd; eene oudtijds gegravene vaart, die na den Waard in de lengte te hebben doorgelooopen, bij *Alblasferdam* in de *Merwe* valt. Deze waard, welke ongemeen laag ligt, heeft meermalen, zoo als in 1709, 1726, 1740 en 1744, veel door overftroomingen geleden; doch inzonderheid in Sprokkelmaand 1809, toen de geheele Waard, in weerwil van alle aangewende pogingen, onderliep, en, het geheele jaar, niet weder volkomen droog werd, hetwelk op de vruchtbaarheid eenen zeer nadeeligen invloed had. Men vindt in den *Alblasferwaard* slechts éene kleine ftad, *Nieuwpoort*, weleer eene aanzienlijke vesting; doch thans geheel vervallen.

ALBOIN. Een beroemd koning der *Longobarden*, in de zesde eeuw. Hij legde, ter bevestiging zijner heerfchappij, den grond tot de hertogdommen *Friaul*, *Spoletto* en *Benevent*; doch werd, nadat hij slechts weinige jaren zijne gemaakte veroveringen bezeten had, door medewerking zijner gemalin, *ROSAMUNDA*, vermoord. De nader omftandigheden dezer gebeurtenis vindt men in *ALBIERE's* treufpel, *ROSAMUNDA*, en in *ALBOIN* van *FOUQUE*, opgegeven.

ALBRECHT I. Hertog van *Oostenrijk*, en naderhand keizer van *Duitschland*, werd in 1248 geboren, en was een zoon van *RUDOLPH* van *Habsburg*, die, kort voor zijnen dood, beproefde, zijnen zoon ten troon te verheffen; doch de keurvorsten verfchoven de keus van eenen Roomfchen koning voor eenen onbepaalden tijd. Na den dood van *RUDOLPH* zag *ALBRECHT* zijne erfstaten, *Oostenrijk* en *Stiermark*, tegen hem in opftand, dien hij echter door geweld ftilde. Hierdoor ftouter geworden, maakte hij zich, zonder de befliffing van den rijksdag af te wachten, van de rijks-feraden meester; doch juist deze daad bewoog de keurvorsten, om, in plaats van hem, *ADOLPH* van *Nasfau* tot keizer te kiezen, waartegen *ALBRECHT*, uit hoofde van het tegen hem plaats hebbende misnoegen in *Zwitferland*, zich niet konde verzetten. Hij gaf dus de rijks-feraden terug, en deed den nieuwen keizer den eed van getrouwheid tot aan zijnen dood. Naauwelijks was de opftand in *Zwitferland* gefild, of hij geraakte op nieuws in twist met *Oostenrijk* en *Stiermark*; doch inzonderheid met den biffchop van *Salzburg*, die, op het bericht van zijnen dood, in zijne ftaten gevallen was. Ondertufchen had *ADOLPH*, nu 6 jaren geregeerd hebbende, de achting van alle rijksvorften verloren. Hiervan bediende zich *ALBRECHT*, die door veinzerij wist te bewerken, dat *ADOLPH*, in 1298, door den rijksdag afgezet, en hij in zijne plaats tot keizer verko-

zen werd. Deze keus was oorzaak, dat de beide mededingers tegen elkander te veld trokken. ADOLPH sneuvelde, en ALBRECHT, die voor de eerste keus bedankt had, omdat hij van de volgende zeker was, werd andermaal tot Roomsche keizer verkozen. Zijne krooning geschiedde in 1298, en hij hield den eersten rijksdag te *Neurenburg*, bij welke gelegenheid de keurvorsten en de koning van *Boheme* hem aan tafel bedienden. Dan een nieuw onweder vertoonde zich. De heerschzuchtige BONIFACIUS VIII, den keurvorsten het regt ter verkiezing van eenen keizer betwistende, en den paus alleen voor den wettigen keizer en waren koning der *Romeinen* verklarende, verbond ALBRECHT zich met PHILIPPUS den Schoonen, van *Frankrijk*, verzekerde zich van de onzijdigheid van *Saksen* en *Brandenburg*, en dwong, door eenen onverwachten inval in het keurvorstendom *Mentz*, niet alleen deszelfs keurvorst, om zijn verbond met den paus te breken, maar ook, om de volgende vijf jaren zich met hem te verbinden. BONIFACIUS trad nu in onderhandeling met ALBRECHT, die zijn verbond met PHILIPPUS verbrak, en erkende, dat het westerfche keizerrijk een leen der pausen aan den keizer was, en de keurvorsten het regt tot verkiezing van den heiligen stoel ontleenden. BONIFACIUS sprak nu den ban uit tegen PHILIPPUS, verklaarde hem vervallen van den Franschen troon, en schonk dien aan ALBRECHT. Het is niet mogelijk, al de onregtvaardige oorlogen op te noemen, welke deze heerschzuchtige vorst voerde. De voornaamste waren tegen *Holland*, *Zee-land*, *Vriesland*, *Hongarije*, *Boheme* en *Tiuringen*. Juist bedacht, om zich hier wegens zijne gelede nederlagen, te wreken, ontving hij berigt van eenen opstand der *Zwitfers*, en zag zich gedrongen, om zijne magt derwaarts te wenden. Gelijktydig vernieuwde zijn jongere broeder, JOHANN, zijne billijke eischen op *Zwaben*; doch hij werd met trotschheid afgewezen, waarvan het gevolg was, dat er eene zamenzwering tegen ALBRECHT ontstond, en hij vermoord werd.

ALBRECHTSBERGER. (JOHANN GEORG) Werd in 1736 geboren, ging, 7 jaren oud zijnde, als discantist, in het kapittel te *Klooster-Neuburg*, en van daar in de abdij *Molk*. Hij leerde het accompagnement en de compositie onder den hof-organist MONN, en werd naderhand zelfs, op meer dan eene plaats, tot organist aangesteld; vervolgens, in 1772, tot hof-organist en lid van de muziek-akademie in *Wenen* verkozen; in 1793 tot kapelmeester in de *St. Stephanuskerk*, en vijf jaren later, tot lid van de akademie der muziek te *Stokholm* benoemd. ALBRECHTSBERGER was een der uitmuntendste contrapunktiſten. Onder zijne talrijke leerlingen bevond zich ook VAN BEETHOVEN. Zijne voortreffelijke opstellen, zoo ver zij gedrukt zijn, alsmede zijn *grondig Onderwijs in het componeren*, worden van kenners en liefhebbers hoog gewaardeerd. Hij stierf den 3 van Lentemaand 1803.

ALBUM. Eene Latijnsche benaming van ettelijke boeksgewijze ingebondene vellen schrijfpapier, voor reizigers of goede vrienden, om daar-

daarin hunne namen op te teekenen, of zekere spreuken, of dichtregels, ter hunner gedachtenis, te schrijven.

ALCAEUS. Een Grieksch dichter, die 600 jaren voor CHRISTUS geboorte leefde, en een tijdgenoot van SAPPHO was. Na zijne krijgsverrigtingen en zijne mislukte staatkundige ondernemingen, zocht hij zijnen troost in de liefde en den wijn, welke hij ook beide in zijne liederen meesterlijk bezongen heeft.

ALCALDE. Een woord van Arabischen oorsprong, beteekenende eenen Spaanschen of Portugeeschen gouverneur, of bevelhebber, van steden of sloten.

ALCALI. (Zie: ALKALI.)

ALCESTE. Volgens de fabelkunde, de dochter van PELIAS, en de gemalin van ADMETUS, koning van *Thesalie*. Deze werd ziek, en konde, naar de uitspraak van het orakel, niet anders zijn leven redden, dan wanneer zich iemand vrijwillig voor hem in den dood overgaf. ALCESTE wijdde zich heimelijk aan de goden: zij werd krank, stierf, en ADMETUS herstelde. Na haar overlijden bezocht hij HERKULES, die door banden van gastvrijheid aan hem verbonden was, en hem aanstonds beloofde, om zijne geliefde gade uit den *Orkus* terug te halen. Hij hield zijn woord; vattede den dood met sterke armen, en hield hem zoo lang vast, totdat hij ALCESTE wedergaf. Onder de *Grieken* heeft EURIPIDES, en onder de *Duitschers* WIELAND, in een zangspel, gelijk ook PAUL THIEMIG, deze stof bearbeid; zijnde de ALCESTE van den laatsten het eerste zangstuk, hetwelk, in de Paaschmis van het jaar 1693, te *Leipzig*, gespeeld werd.

ALCHEMI. De wetenschap van den gemeenschappelijken oorsprong der metalen, ten doel hebbende, om aan te toonen, hoe onedele metalen in edele, tin in zilver, en zilver in goud, kunnen veranderd worden. De zucht naar het laatste heeft dezer kunst, vooral in de middeleeuwen, zelfs onder koningen en vorsten, een aantal aanhangers verschaft; die, om zich aanzien te bezorgen, haar eenen hoogen ouderdom toefschreven; doch GIBBON zegt zeer juist: „de „ oude schriften over de Alchemie, die zoo ruimchoots aan HERMES, „ SALOMO, of PYTHAGORAS, worden toegeschreven, zijn enkel een „ verdichtfel van latere adepten, alzo de *Grieken* noch op het gebruik, noch op het misbruik, der scheikunde oplettend waren. In „ het ongemeen groot register, waarin PLINIUS de menschelijke ontdekkingen, kunsten en dwalingen heeft opgeteekend, vindt men geene „ letter van de verandering der metalen. De verovering van *Egypte*, „ door de *Arabieren*, verspreidde deze ijdele wetenschap over den „ aardbodem, en, daar zij de menschelijke schraapzucht vleidde, werd „ zij in *China*, gelijk in *Europa*, met denzelfden ijver en een gelijk „ gevolg beoefend. In de duistere middel-eeuwen was ieder verhaal van wonderen welkom; terwijl de herleving der wetenschappen de hoop op nieuw bezielde, en het bedrog bedriegelijke kunsten „aan de hand gaf.” De geschiedenis der scheikunde heeft, helaas!

tot in de zestiende eeuw, geene andere, dan Alchemistische, schriften opgeleverd. THEOPHRASTUS PARACELUS BOMBAST van *Hohenheim* voegde, in dat tijdvak, bij de vorige zotheden, nog de voorgewende uitvinding van een algemeen geneesmiddel, en werd, schoon hij in zijn 48ste jaar stierf, echter de stichter eener sekte, die zich, langs eenen en denzelfden weg, *goud* en *ousterfelijkheid* poogde te verschaffen. Diegenen zijner navolgers, die zich beroemden, hun oogmerk bereikt te hebben, noemden zich *Adepten*, en het middel, hetwelk hun de vervulling hunner wenschen moest verschaffen, droeg den naam van *steen der wijzen*; gelijk zij ook zich zelven den naam van *vuur-Philosofen* gaven. Het is zeer twijfelachtig, of zij, ten aanzien van de verandering der metalen, ooit hun doel getroffen hebben. Zoo veel is ten minste zeker, dat men, in de schriften der Alchemisten, geene opheldering omtrent deze kunst kan bekomen, alzoo dezelve enkel onverstaanbare en onoplosbare raadsels bevatten. Men moet echter, met de Alchemie de ware scheikunde niet verwarren, waarvan zij slechts eene verbasterde zuster is. — Zie: SCHEIKUNDE.

ALCIBIADES. Deze beroemde *Griek*, een zoon van KLINIAS en DINOMACHE, werd in de eerste helft der vijfde eeuw voor CHRISTUS komst geboren. De natuur had hem niet slechts met eene uitstekende schoonheid, en eene aller harten innemende houding, maar ook met de nitmuntendste talenten, om de zeldzaamste voorregten in zich te vereenigen, en met eene ongewone buigzaamheid van hart, beschonken. Hij was een even zoo groot veldheer, als redenaar, maar ook een groot wellusteling; doch, wanneer het er op aankwam, niet minder arbeidzaam en geduldig. De geschiedschrijvers zeggen van hem, dat hij buitenfporig in het goede en kwade, en zijn karakter eene mengeling van verhevene deugden en grove ondeugden geweest zij. Hij werd in het huis van PERIKLES opgevoed, en SOCRATES poogde zijn hart te vormen, hetwelk dien ook eeniger mate gelukte. Gedurende den Peloponnesischen krijg muntte hij, als veldheer der *Athenienzers*, tegen de *Syracuzers* uit; doch werd bij het volk verdacht gemaakt; in zijne afwezigheid aangeklaagd, en, daar hij niet verscheen, met verbeurd-verklaring zijner goederen, ten dood veroordeeld. Hij ging nu tot de *Lacedemoniers*, en vervolgens tot de *Perzen*, over; doch werd naderhand, op eene eervolle wijze, door de *Athenienzers* terug geroepen. Hier bekleedde hij op nieuw den post van veldheer; dan, daar hij andermaal de gunst des volks verloor, zoo verliet hij, uit vrije verkiezing, zijn vaderland. Hij werd door het Perzisch legerhoofd, PHARNABAZUS, zeer minzaam ontvangen; doch, toen LYSANDER van *Lacedemon* op zijne uitlevering aandrong, liet PHARNABAZUS zijnen gast, op eene verraderlijke wijze, om het leven brengen. Zijne beeldtenis, in gesneden steen, is ons van hem nog overgebleven. — De ALCIBIADES van MEISNER is bekend.

ALCIDES. Een bijnaam van HERKULES, volgens de gewone uitlegging, van zijnen grootvader ALCIUS herkomstig.

ALC-

ALCMENE. Zij was de dochter van ELECTRIJON, koning van ARGOS, die haar ten huwelijk gaf aan AMPHITRIJON, op voorwaarde, dat hij den dood harer broeders op eenen *Aetolischen* volksftam wreken zoude. JUPITER, intusfchen op ALCMENE verliefd geworden, nam de gelegenheid der afwezigheid van haren man waar, nam dezelfs gedaante aan, en genoot dus hare gunst. Daar zij intusfchen reeds van AMPHITRIJON zwanger was, en JUPITER gezworen had, dat het eerste kind, dat zij baren zoude, over alle kinderen, ook uit hem geboren, heerschen zoude, wist JUNO te bewerken, dat de zoon van AMPHITRIJON eerst ter wereld kwam, en dus die van JUPITER, welke HERKULES dienstbaar werd, aan EURIJSTHEUS. ALCMENE huwde, daarna aan RHADAMANTHUS, waarfchijnlijk den waren JUPITER.

ALDERMAN. Betcekent eigenlijk een oud man, die kennis en ondervinding bezit. In *Londen* voeren de 26 personen, die, met den lord-major, het stadsbestuur verkiezen, dezen titel.

ALDOBRANDINI. Is de naam eener vorstelijke familie te *Rome*, die in de gefchiedenis der kunsten bekend is, door een antiek fchilderftuk in *fresco*, hetwelk op haar landgoed te zien is; eene bruiloft verbeeldt, en de *Aldobrandinische bruiloft* genoemd wordt. Dit ftuk werd, ten tijde van CLEMENS VIII, omftreeks *Santa Maria maggiore*, ter plaatfe, waar eertijds de ruinen van MAECENAS waren, gevonden, en van daar naar het genoemde landgoed gebragt. BÖTTINGER heeft, in 1811, hierover eene belangrijke oudheidkundige verhandeling in het licht gegeven.

ALEMANNEN. (Zie: VOLKSVERHUIZING.)

ALEMBERT. (JEAN LE ROND D') Een beroemd Fransch geleerde, in 1717 te *Parijs* geboren. Een kind der liefde zijnde, bleven zijne ouders langen tijd bedekt; doch thans weet men, dat hij de zoon was van mevrouw TENCIN, door haar verftand en hare fchoonheid beroemd, en van den gewestelijken Artillerij-kommisfaris DESROUCHES. Hij werd bij de vrouw eens glazenmakers besteed en opgevoed, en bezat eene overheerschende neiging voor de beoefening van wiskundige wetenfchappen. Zijn werk over de *Beweging der ligchamen in eene vloeiftof*, en een ander over de *Integraal-rekening*, bezorgden hem in 1741, eene plaats onder de leden van de Akademie der wetenfchappen. Hiërop fchreef hij zijne beroemde werken over de *Dynamik*, en de *vlociftoffen*, en behaalde in 1746, door zijne *Theorie der Winden*, bij de Berlijner Akademie den uitgeloofden prijs; terwijl hij tevens tot haar medelid benoemd werd. Onder de verhandelingen, bij deze Akademie ingeleverd, muntten inzonderheid twee uit, als: over de *zuivere Analysis* en over de *Trillingen der fnaren*. D'ALEMBERT, mede deel nemende aan de nafporingen van EULER en CLAIRAUT, om de ontdekkingen van NEWTON, omtrent de bewegingen der hemelfche ligchamen, tot meer volkomenheid te brengen, overhandigde intusfchen aan de Akademie der wetenfchappen eene oplossing van het verfehijnsfel, waardoor bepaald wordt, welke verftoringen de wederkeerige

aanrekkende der planeten, in derzelver elliptischen loop om de zon, veroorzaken zouden, indien zij alleen hare zwaarte tegen dit hemellicht volgden. D'ALEMBERT vervolgde zijne aanhoudende werkzaamheden in het wiskundig vak verscheidene jaren, en schreef, van tijd tot tijd zijne *Onderzoekingen over verschillende belangrijke punten van het Wereldstelsel*, over *het verschijnen der Nachteveningen*, zijne *Proeve over den tegenstand van vloeibare lichamen*, benevens eene menigte van verhandelingen; alle welke werken bij deskundigen op prijs gesteld worden.

Het eerste vuur zijner neiging voor de wiskunst had zijne reeds vroeg beroonde zucht tot de fraaije wetenschappen voor eenigen tijd verdoofd; doch deze werd weldra op nieuws opgewekt, toen de wiskundige nasporingen, na zijne belangrijkste ontdekkingen, hem niet meer eenen zoo rijken oogst van nieuwe waarheden konden beloven. Met zijne inleiding tot de Fransche *Encyclopedie*, waarvan hij, naast DIDEROT, de voornaamste schrijver was, betrad hij deze nieuwe loopbaan, en bearbeide vervolgens de fraaije wetenschappen te gelijk met de wiskunde. Zijne schriften in dit vak verwierven, door hare gegrondheid en naauwkeurigheid, de goedkeuring bij alle verstandigen, en onderscheidden zich door zuiverheid van taal en stijl, en door verhevenheid van denkbeelden. Ofschoon de *Encyclopedie* hem vervolgers berokkende, wees hij echter de uitnoodiging van FREDERIK II, om zich te *Berlijn* neder te zetten, gelijk ook het eigenhandig verzoek van de Russische vorstin, om de opvoeding van haren zoon op zich te nemen, van de hand.

D'ALEMBERT, die, bij zijn matig inkomen, eene uitgebreide weldadigheid oefende, leefde meer dan 30 jaren zeer eenvoudig bij de vrouw, die hem had opgevoed, en verliet hare woning alleen, toen zijne gezondheid dit vorderde. Hij bezat een gevoelig hart; beminde de onafhankelijkheid boven alles; vermijde, uit dien hoofde, het gezelschap der grooten, en zocht alleen den omgang van zulke personen, bij welke hij zijne vrolijkheid en vrijmoedigheid, zonder gevaar, konde botvieren. De achting, welke hij gencot, zijne onafgebrokene vriendschaps-betrekkingen met VOLTAIRE, en zijne uittekenende verdiensten, berokkenden hem vele vijanden. Hij stierf aan den steen, in Wijnmaand 1783, in het 66ste jaar zijns ouderdoms. FREDERIK II onderhield met hem eene briefwisseling, welke, na beider dood, in druk verschenen en hoogst belangrijk is.

ALENÇON. Eene groote, fraaije, volkrijke stad in *Frankrijk*, in het departement *Orne*, waarvan zij de hoofdstad is. Zij is inzonderheid beroemd door den aanzienlijken handel in eigen gereede lakens, linnens en stoffen; vooral echter in eene soort van kanten, onder den naam van *points d'Alençon* bekend, met welke vervaardiging zich een zeer groot getal vrouwen en jonge dochters, in en buiten de stad, onledig houden, en welk handwerk een voordeel van bijna 500,000 livres oplevert. Ook vindt men er zeer vele leer-

touwerijen, glasblazerijen, ijzermijnen, en inzonderheid smelt-ovens; alsmede, in de omliggende landstreek, ettelijke goede steengroeven, waarin tevens eene foort van onechten diamant gevonden wordt, welke, kunstmatig geslepen en zuiver bereid, den echten, ten minste in glans en luister, alhoewel niet in hardheid, evenaart.

ALEPPO, eigenlijk *Halcij* genoemd. Is de hoofdstad van het landschap van dien naam in *Aziatisch Turkije*, hetwelk de streek lands van den *Euphraat* tot aan de *Middellandsche zee* bevat; doch eigenlijk het oude *Syrie* is, hetwelk, voor de geboorte onzes Zaligmakers, door eigene koningen geregeerd, maar naderhand, door de *Romeinen*, tot een wisselgewest gemaakt, en eindelijk door de *Turken* hun weder ontnomen werd. — Tarwe, garst, en katoen zijn op het vlakke land, en moerbezie-, olijf- en vijge-boomen in de gebergten, de voornaamste voortbrengfels dezer streken: en, daar de stad *Aleppo* het middelpunt van vertier tusschen de *Perzische golf* en de *Middellandsche zee* uitmaakt, zoo drijft zij eenen vrij aanzienlijken handel. De meeste inwoners derzelve zijn *Mahomedanen*, en de overige *Joden*, oosterfche *Christenen* en *Europeërs*; doch allen moeten eene ziekte doormaak, welke in eenen zwaren uitflag gelegen, maar noch pijnlijk noch gevaarlijk is.

ALEXANDER *de Grootc*, zoon van PHILIPPUS van *Macedonie*, werd, 356 jaren voor onze tijdrekening, te *Pella* geboren. Reeds als jongeling vertoonde hij eene grootheid van geest, welke zijne jaren overtrof. Men verhaalt, dat hij bij de overwinningen zijns vaders weende, en tegen zijne speelmakkers zeide: „mijn vader zal ons geene gelegenheid tot roeprijke daden overlaten.” Zijne opvoeding werd, door zijnen vader, aan ARISTOTELES toevertrouwd, die, zoowel door de vorderingen als door de liefde zijns jongen leerlings, zijne moede rijkelijk beloond zag. ALEXANDER was slechts 20 jaren oud, toen hij den Macedonischen troon beklom. Hij begon zijne krijgskundige loopbaan in *Turacie* en *Misirie*, wanneer de onstandvastige *Grieken* zich van zijne afwezendheid bedienden, om zijne partij te verlaten. Hij keerde met allen spoed terug. De *Athenienzers* en andere staten kozen wederom zijne zijde; doch de *Thebaners*, daarentegen, bleven zich tegen hem verzetten, en moesten zijne wraak gevoelen. Hij verwoestte hunne stad, en spaarde niemand, dan de nakomelingen en het huis van PINDARUS. Toen nu de verzamelde *Grieken* hem tot hunnen aanvoerder tegen de *Perzen* verkozen hadden, en alles hem met gelukwenschingen overlaadde, behalve DIOGENES van *Sinope*, die zeer gerust in de voorstad bleef zitten, ging ALEXANDER dezen wijsgeer in perfoon opzoeken. Hij vond hem in eenen toestand, die de uiterste armoede aanduidde, zich koesterende in het schijnsel der zon, en vroeg hem: „of hij ook eenigzins gebrek had?” — „O ja,” antwoordde DIOGENES, „het hindert mij, dat gij tusschen mij en de zonnestralen staat.” Dit antwoord maakte de verwondering van den vorst gaande, die betuigde, „dat hij

„ hij DIOGENES zoude verkiezen te wezen, indien hij geen ALEX-
 „ ANDER wa:”

Het leger, waarmede hij nu naar *Azie* opbrak, bestond op zijn hoogst uit 30,000 man voetvolk en 5000 man ruitery. Den eersten slag won hij aan de rivier de *Granicus*, waarop *Sardis*, *Ephese*, en andere steden, de poorten voor hem openden. Ten einde zijn krijgsvolk alle hoop te benemen, om zonder overwinning weder te keeren, gaf hij last, om de vloot, met uitzondering van eenige vrachtschepen, te slopen, en toog naar *Halicarnassus*, hetwelk hij, na eenen heftigen tegenstand, vermeersterde. Verscheidene vorsten van *Klein-Azie* onderwierpen zich aan ALEXANDER, waaronder MITRIDATES, koning van *Pontus*, die hem naderhand op al zijne togten verzelde. ALEXANDER, in *Phrygie* zijnde, trok, na het innemen van *Celene*, naar *Gordion*, waar hij den Gordiaanschen knoop met zijn zwaard doorhakte. Hij bragt *Capadocie* te onder, en bereikte *Tarsus*, toen hij zich, door het baden, eene harde koorts op den hals haalde, welke hem, voor eenigen tijd, in zijne overwinningen fluitte, en voor zijn leven deed vreezen. Niet één geneesheer durfde zijne herstelling op zich nemen, omdat DARIUS, koning van *Perzie*, zijnen perfoon op prijs gesteld had, tot dat zich eindelijk een zekere PHILIPPUS aanbood, om hem eenen drank te zullen bereiden, die hem zoude genezen. Intusschen ontving ALEXANDER van PARMENIO, zijnen getrouwen vriend, eenen brief, behelzende, dat PHILIPPUS door DARIUS omgekocht was, om hem te vergeven. ALEXANDER gedroeg zich omtrent zijnen geneesheer, als of hij van niets wist: hij nam de kop in de hand; gaf den arts den open brief, zag hem strak in het gezicht, en gebruikte den drank. Opmerkelijk is het oogpunt, waaruit ROUSSEAU, in de *Emile*, dezen trek beschouwt. ALEXANDER begon te herstellen, toen DARIUS zijne benden tegen hem liet optrekken; maar hij floeg hem, niet verre van de rivier *Isfus*, waar het leger van DARIUS, benevens de familie des konings, omtrent welke hij zich zeer edelmoedig gedroeg, in zijne handen viel. ALEXANDER bezette nu *Damaskus*, waar zich de koninklijke schat bevond; verzekerde zich van al de steden langs de *Middellandsche zee*; trok vervolgens zegevierend door *Palestina*; werd in *Egypte*, waar men het juk der *Perzen* moede was, als deszelfs verlosfer ontvangen; herstelde hier, om zijne heerschappij te bevestigen, de oude zeden en godsdienstige gebruiken des lands; en legde den grondslag tot *Alexanaria*, hetwelk eene van de eerste steden der oude wereld werd. Van daar trok hij door de woestijnen van *Lybie*, om de godspraak van JUPITER AMMON te raadplegen, die hem, volgens sommige schrijvers, voor zijnen zoon erkende; hetgeen echter door anderen, met alles, wat omtrent deze reis verhaald wordt, wordt tegengesproken. Wat hier ook van zij, ALEXANDER, die de voorstellen van DARIUS tot vergelijk verworpen had, ondernam, met den aanvang der lente, tegen hem eenen nieuwen veldtogt; greep aan het hoofd zijner ruitery

rij de *Perzen* aan, en sloeg ze op de vlugt. DARIUS reddde zich alleen door de snelheid van zijn paard, en gaf zijn leger, zijne bagage, en onnoemelijke schatten, aan den overwinnaar prijs. Geheel *Azie* viel nu in de magt van ALEXANDER; *Babylon* en *Suza*, waar de rijkdommen van het oosten opeengepakt waren, openden voor hem de poorten, en hij trok binnen *Perziens* hoofdstad, *Persepolis*.

Hier echter eindigden zijne roemrijkste daden. Heer van het grootste rijk der wereld, werd hij de slaaf zijner driften, was ondankbaar en wreed, en vergoot, in den schoot van den wellust, het bloed zijner dapperste veldheeren. *Persepolis*, dit wonder der wereld, werd door hem, in dronkenschap, in brand gestoken, en in eenen puinhoop veranderd. Beschaamd over deze schandelijke daad, brak hij spoedig met zijne ruitery op, om DARIUS te vervolgen, die door Bessus, bevelhebber van *Bactriana* gevangen gehouden en omgebracht werd. ALEXANDER, het met wonden bedekte lijk, op eenen wagen liggende, ontmoetende, konde zijne tranen niet weerhouden, en liet het op de in *Perzie* gebruikelijke wijze begraven, waarna hij ook *Hircanie*, het *Marsenland* en *Bactriana* onderwierp, en zich tot koning van *Azie* liet uitroepen. ALEXANDER, thans nog grootfcher ontwerpen vormende, trok in den winter door het noorden van *Azie*, en kwam tot aan de *Kaspische zee*, welke de inwoners van *Griekenland* toen nog niet kenden. Zijn onverzadelijke dorst, naar roem en veroveringen, deed hem zelfs de ruwe horden der *Scyten* niet verschoonen. Na zijne terugkomst in *Bactriana*, zettede hij, in het volgende jaar, zijne overwinningen voort; onderwierp geheel *Sogdiana* aan zijn gebied, en nam de familie van OXYARTES, een der vijandelijke legerhoofden, gevangen. Hij huwde aan ROXANE, de dochter dezes veldheers, het schoonste meisje van *Azie*, welker vader zich nu onderwierp.

ALEXANDER, nu geene vijanden meer te bestrijden hebbende, ondernam eenen togt naar de *Indien*. Hij ging over den *Indus*; sloot met TAPILUS, den vorst des landschaps, een verbond: en behaalde de overwinning op PORUS, die hem den overtogt over den *Hydaspes* wilde betwisten, en hem, op zijne vraag, hoe hij verkoos behandeld te worden, ten antwoord gaf: „als een koning.” PORUS ontving hierop niet alleen zijn koningrijk terug, maar nog bovendien een ander, onder den titel eens landvoogds. ALEXANDER wilde nu tot aan de *Ganges* doordringen; doch het algemeen gemor onder zijn leger noodzaakte hem tot den terugtogt, dien hij onder groote gevaren volbragt. Aan den *Hydaspes* terug gekomen, bragt hij eene vloot bij een, waarop hij, met een gedeelte van zijn leger, den vloed afzakte, terwijl het andere langs de beide oevers trok. Hij zeilde vervolgens den *Indus* op, en kwam aan den grooten *Oceaan*, welks gezigt de *Macedoniërs* met verbazing vervulde. De vloot hierop naar den Perzischen zeeboezem stevenende, sloeg ALEXANDER te land den weg naar *Babylon* in, en moest uitgestrekte woest-

tijnen doortrekken, waar zijn leger, door gebrek aan water en leef-
togt, grootendeels omkwam: nauwelijks een vierde van de soldaten,
met welke hij was uitgetrokken, bragt hij in *Perzie* terug. Te *Susa*
trouwde hij, onder eene bijna ongehoorde pracht, met *STATIRA*, de
oudste dochter van *DARIUS*, en ging naar *Babylon*, waar hij, onder
het sineden van nieuwe en grootsche ontwerpen, voor de toekomst,
na eene ziekte van weinige dagen, zich zelve door het gebruik van
te veel drank op den hals gehaald, in den onderdom van 32 jaren
stierf. Geene schikkingen ten aanzien van den troon gemaakt hebben-
de, erkenden zijne veldheeren, na eenige dagen twistens, *ARIDEUS*,
den broeder van *ALEXANDER*, als koning, en benoemden *PERDICCAS*
tot zijnen eersten staatsdienaar, vermits hij te zwak was, om zelf te
regeren. Het lijk van den overleden vorst, werd door *PTOLOMEUS*
in eene gouden kist, in eenen tempel, te *Alexandria* bijgezet. —
Men heeft van hem verscheidene standbeelden; doch die van *LYSIP-
PUS* zijn de natuurlijkste, omdat hij zich door geenen anderen beeld-
houwer wilde laten beitelten. *APELLES* schilderde hem in de gedaante
van *JUPITER*, en nog tegenwoordig zijn van hem koppen, in gesne-
den steen, voorhanden.

ALEXANDER NEWSKI, of **NEWSKOL**. De zoon van den Mos-
kovischen groot-hertog *JAROSLAW*. Hij werd geboren in het jaar
1218, bevocht de roemrijkste overwinning op de vereenigde *De-
nen*, *Zweden* en de ridders van de Duitsehe orde, die aan de oevers
van de *Neva* geland waren, en op *Nowgorod* aanrukten; wondde
met eigene hand den Zweedschen vorst, en ontviag van de genoem-
de rivier den eervollen naam van **NEWSKI**. Ook de *Tartaren* ver-
sloeg hij meermalen, en bevrijdde zijn vaderland van de schatting,
welke de opvolgers van *DSCIINGI CHAN* aan hetzelfde hadden opge-
legd. De dankbaarheid zijner landgenooten verhief hem tot eenen
held en heiligen; doch *PETER de Grootte* vereerde zijne nagedachtenis
door het bouwen van een prachtig klooster te *Petersburg*, ter plaatse
waar **ALEXANDER** zijne roemrijkste zege behaald had, en door het
instellen der *Alexander-Newski-orde*.

ALEXANDER de Zesde. Een der pausen, die zich, door het
hoogste misbruik van gezag, en allerlei ondeugden, heeft berucht ge-
maakt, en, benevens *LODEWIJK SFORZA*, van *Milaan*, en de beide
koningen van *Napels*, *FERDINAND* en *ALPHONSUS*, onder de afschu-
welijkste vorsten der 15de eeuw kan geteld worden. Zijn onechte
zoon *BORGIA*, dien hij, zonder eenige schaamte, als zoodanig, open-
lijk erkende, drukte de voetsporen zijns vaders, wiens uiteinde zoo
verschrikkelijk als verdiend was. Men schonk hem namelijk, bij ver-
giftiging, uit eene flesch met vergif, hetwelk hij en zijn zoon voor
eenige kardinalen bereid hadden, waaraan hij, in het jaar 1503, het
74ste zijns ouderdoms stierf.

ALEXANDRIA. Eene stad in het Turksch *Scandrië*, werd door
ALEXANDER den Grooten gebouwd, die haar tot den zetel van zijn rijk,
en

en het middelpunt van den handel der wereld, bestemde. Zij was, uit hoofde harer natuurlijke ligging, eene vesting; had vijf havens, en werd, door de PTOLOMEUSSEN, van tijd tot tijd aanmerkelijk verfraaid. Het schoonste gedeelte der stad heette *Bruchion*, en hier bevonden zich de piachtige koninklijke paleizen, met het academie-gebouw of Museum, door TOLOMEUS PHILADELPHUS gesticht, waarin de eene helft der koninklijke boekerij, door hem opgerigt, en 400,000 banden bevattende, bewaard werd; terwijl de andere van 300,000 boekdeelen in het *Serapion*, den tempel van JUPITER SERAPIS, geplaatst was. Het grooter deel dezer boekerij verbrandde, bij de belegering van *Alexandria*, door JULIUS CESAR; doch werd naderhand door de *Pergamische* boekerij, een geschenk van ANTONIUS CLEOPATRA, weder vervangen. Het Museum werd gespaard, en de geleerden, die daarin woning en onderhoud vonden, bleven er tot op keizer AURELIANUS, onder wiens regering deze schoone inrigting te gronde ging. De boekerij in het *Serapion* bleef echter tot op THEODOSIUS den Grooten, die alle Heidenfche tempelen, zoo wel in het Romeinsche rijk, als in de gewesten, liet verwoesten. Hetzelfde lot trof ook den heerlijken tempel van JUPITER SERAPIS, die door eenen woedenden hoop, dwepzicke Christenen (dus niet door de *Arabieren* onder OMAR) bestormd, en met de boekerij vernield werd.

Bij de verdeling van het Romeinsche, kwam *Egypte* met *Alexandria* bij het Oosterfche rijk; doch eindelijk namen het de *Perzen*, en vervolgens de *Arabieren*, in bezit. De stad geraakte nu meer en meer in verval; doch behield nog eenen bloeienden handel, tot dat de *Portugeezen* in de 16de eeuw, den weg ter zee naar de *Oost-Indie* vonden. — De tegenwoordige stad staat niet meer op de plaats der oude, welker puinhoopen slechts nog een gering bewijs van hare vorige grootheid opleveren; zijnde van derzelver overblijffels nauwelijks nog eene gsterij, niet ver van de poort, die naar *Rosette* leidt, benevens het genoemde zuid-oostelijke amphiteater, voorhanden. De bevolking, oudtijds uit 300,000 inwoners bestaande, wordt thans op nog geen 20,000 geschat. In het jaar 1798 werd zij, bij den bekenden inva! der *Franfchen* in *Egypte*, door deze genomen en bevestigd, doch in 1801 weder aan de *Engelfchen* overgeven, die haar wel ten behoeve der *Turken* veroverden, maar in 1803 weder terug trokken.

ALEXANDRIJNSCHE CODEX. Een der oudste Griekfche handschriften des Bijbels, uit 4 deelen in Folio bestaande, en bevattende, in de drie eerste, de Griekfche vertaling der zeventigen van het Oude, en in het laatste den oorspronkelijken tekst van het nieuwe Testament. Dit handschrift bevindt zich tegenwoordig in het Museum te *Londen*, en werd omstreeks het jaar 1628, door THOMAS ROWE, Engelsch gezant te *Konstantinopel*, als een geschenk van den patriarch aldaar, CYRILLUS LUCARIS, aan KAREL I, koning van *Engeland*, gezonden. CYRILLUS had dit handschrift van *Alexandria*, waar het waarfchijnlijk geschreven werd, naar *Konstantinopel* medegenomen. Op een af-

afzonderlijk blad, hetwelk bij hetzelfde gevoegd is, berigt hij, dat het, volgens eene overlevering, door eene aanzienlijke Egyptische vrouw, THECLA genoemd, nu omtrent 1500 jaren geleden, niet lang na het concilie van *Nicea*, is geschreven geworden. Van het O. T. is eene schoone uitgave bezorgd te *Oxford* door J. E. GRABE, in vier deelen, van het jaar 1707 tot 1720; en van het Nieuwe is te *Londen* in het jaar 1786, door C. G. WOIDE, een naauwkeurig, met hetzelfde volkomen overeenstemmend, afdrukfel (*fac simile*) geleverd, hetwelk voortreffelijk is uitgevoerd.

ALEXANDRIJNSCHE EEUW. Toen de schoone dagen der Grieksche dichtkunst voorbij waren, poogde men door kunst te vergoeden, wat de Natuur niet meer aanbood. *Alexandria*, in *Egypte*, werd, door de kunstlievende PTOLOMEUSSEN, tot de zetelplaats van geleerdheid verkozen, waardoor dit tijdvak van kunsten en wetenschappen den naam van Alexandrijnsche eeuw verkreeg. De boekerij, door PTOLOMEUS PHILADELPHUS opgerigt, (Zie ALEXANDRIA), de gezamenlijke Grieksche en Romeinsche letterkunde bevattende, was de grootste en kostbaarste der oudheid, en lokte een groot aantal geleerden; terwijl het Mufeum, met regt, als eene akademie van kunsten en wetenschappen kon beschouwd worden. Ondertusfchen verschilt de Alexandrijnsche eeuw, in geest en karakter, aanmerkelijk van vorige eeuwen. Bij de oplettendheid, welke men aan de beoefening der taal toewijdde, moest men zich natuurlijk op zuiverheid, naauwkeurigheid en vloeibaarheid derzelve, voornamelijk toeleggen; en verscheidene *Alexandrijnen* vertoonen zich, te dezen aanzien, inderdaad, in een voordeelig licht; doch den meesten hunner werken mangelt het aan dien geest, welke de vroegere Grieksche dichters bezielde, en in hunne werken doorstraalt.

ALEXANDRIJNSCHE VERZEN. Zijn dezulke, die uit zes jambische voeten bestaan, en waarvan zich de *Duitschers*, eertijds, in plaats van hexameters, bedienden. Zij zijn bij ons en andere Europeische volken in algemeen gebruik, en ontleenen hunnen naam van een zeer oud Fransch heldendicht, in het midden der elfde eeuw op ALEXANDER *den Grooten* vervaardigd.

ALEXIS. (PETROWITSCH) Zoon van PETER *den Grooten*. Hij werd in 1695 te *Moskow* geboren, en huwde, nog slechts 16 jaren oud, aan CHARLOTTE van *Brunswijk Wolfenbittel*, zuster van de gemalin des Duitschen keizers, KAREL VI., welke vorstin hij zeer ruw en liefdeloos behandelde. Door zijne moeder opgevoed in de oude gebruiken zijes volks, en in het geringschatten der voorregten van meer beschaafde natien, verzette hij zich bij aanhoudendheid tegen de nieuwe ontwerpen zijns vaders, die, vreezende, dat ALEXIS zijn begonnen werk mogt verijdelen, hem onterfde. ALEXIS zelf scheen, of uit lafheid of uit veinzerij, van den troon af te zien; doch nauwelijks had PETER *de Groot*e zijne tweede roemrijke reis aanvaard, of zijn zoon nam heimelijk de vlugt, en begaf zich eerst naar *Weenen*, en vervolgens naar *Inspruck* en *Napels*. Dit gedrag werd

werd door zijnen vader als hoogst misdadig beschouwd; schoon men daarin geene dier uitsporige ontwerpen ontdekte, waarvan men hem beschuldigde. De Czaar riep hem terug, en hij gehoorzaamde; doch zijn onbuigzame vader liet hem in hechtenis brengen; noodzaakte hem, om, in tegenwoordigheid der voornaamste leden van den adel, en de geestelijkheid, plegtig afstand van de kroon te doen, en om bovendien, ten einde dit zijn gedrag voor de wereld te regtvaardigen, door zijne eigene handteekening, zich voor het hoofd eener zamenzwering te verklaren. PETER, hiermede nog niet voldaan, veroordeelde hem ten dood, welk onnatuurlijk vonnis ALEXIS zoo sterk trof, dat hij den volgenden dag, in den ouderdom van 23 jaren, (in 1718) stierf.

ALFRED of AELFRED, *de Grootte*, koning van *Engeland*, werd in 849 geboren, en stierf in den jare 900. In 872 beklom hij den Engelschen troon, toen de *Denen* en *Noormannen* hunne veroveringen en verwoestingen meer en meer uitbreidden. Hij trok tegen hen te veld, en sloot met hun verdragen, welke zij niet hielden. Eindelijk, aanzienlijke versterkingen van hunne langenenooten ontvangende, moest ALFRED, verkleed, vlugten, en diende een geheel jaar bij eenen herder. Intusschen was hij op eenen nadrukkelijken tegenstand bedacht, en gaf zijnen onderdanen, toen hij vernam, dat deze zich heimelijk wapenden, van zijn verblijf kennis. Ten einde echter in persoon over den staat der *Denen* te kunnen oordeelen, begaf hij zich, in het gewaad eens harp-spelers, naar het leger des Deenschen konings GUTHRUM, en ontwaarde hier, dat zijne vijanden zich volkomen zeker waanden, en zich aan zorgeloosheid overgaven. Hij stelde zich hierop aan het hoofd zijns legers, en behaalde eene zoo volkomene zege, dat de *Denen* om vrede moesten smeeken. Die zich nog van hun in het land bevonden, konden blijven, mits zij, zoo wel als hun koning, den Christelijken godsdienst omhelsden. ALFRED maakte, van nu af, de beste inrigtingen in zijn land; dan, daar de *Denen* op nieuw poogden door te dringen, zoo liet hij schepen bouwen, om ook daardoor het landen van den vijand te beletten. Behalve, dat hij hierdoor voor de veiligheid zijner onderdanen zorgde, poogde hij ook hunne beschaving te bevorderen. Hij verbeterde daartoe de wetten zijner voorvaderen, bragt de Psalmen, Ezopische fabelen en andere schriften in zijne landtaal over, en rigtte te *Oxford* eene school op. Hij was de eerste, die schepen, of liever galijen van 60 riemen, liet bouwen, en daardoor den grondslag tot de Engelsche zeemagt legde. Ondertusschen is het meer dan waarschijnlijk, dat ALFRED de door hem gebouwde schepen ook tot andere einden, dan tegen den vijand, zal gebruikt hebben, en het berigt van sommige schrijvers, dat hij togten naar de Noorweegsche en Laplandische kusten, ja zelfs naar de *Oost-Indien*, heeft doen ondernemen, en uit de eerste landen walrustanden, en uit het laatste edele gesteenten en andere waren ontvangen heeft, wordt vrij geloofwaardig; inzonderheid, daar men zelfs de personen bij name noemt, waarvan hij

hij zich tot deze togten bediend heeft; en dus zou ALFRED dan ook de eerste geweest zijn, die zijne onderdanen op de *Indien* oplettend maakte.

ALFRESCO SCHILDEREN. Zie: FRESCO SCHILDEREN.

ALGAROTTI. (De graaf FRANS) Een kundig en geleerd *Itali-aan*, die verscheidene schriften, de natuurleer, de fraaije kunsten, bijzonderlijk de beeldende, alsmede den handel en het krijgswezen betreffende, geschreven heeft, waaronder voornamelijk zijn *Newtonianismo per le dame* bekend is. VOLTAIRE, en diens geleerde vriendin, de markizin DE CHATELET, alsmede CHESTERFIELD, HUME, PITT, MAUFERTIUS en andere beroemde mannen, waren de lofredenaars van dit werk. FREDERIK II. koning van *Pruisfen*, die zijn vriend was, ontbood hem, zoodra hij den Pruisfischen troon beklom, en verhef hem tot den gravenstand. Sedert woonde hij bij afwisseling te *Berlijn* en *Dresden*, naar welke laatste plaats hem AUGUSTUS III, koning van *Polen*, beroepen had; doch vertrok voor zijne gezondheid weder naar *Italië*, waar hij, in 1764, te *Pisa*, in den ouderdom van 52 jaren overleed. Het plan tot zijn gedenkteeken, hetwelk op kosten van FREDERIK II, op het kerkhof (*Campo santa*), te *Pisa* werd opgerigt, is door hem zelven ontworpen, doch de koning liet er het opschrift op plaatsen, hetwelk, na eene onvoegeelijke verandering door 's Graven broeder, van *Rex in magnus*, dus luidt: *Algarotto Ovidii aemulo, Newtoni discipulo, Fridericus magnus*; zijnde onder hetzelfde geplaatst: *Hic jacet Fr. Algarottus non omnis*. ALGAROTTI behoort buiten twijfel onder de uitstekendste mannen der eeuw van FREDERIK II. Zijne kundigheden waren zeer uitgebreid, en, ten aanzien der schilder- en bouwkunst, waarin hij vele kunstenaars vormde, behoort hij onder de grootste kenners van *Europa*. Onder zijne werken, die van eenen zeer verschillenden inhoud zijn, munten inzonderheid uit zijn hier voor genoemd *Newtonianismo*, zijn *Congresso de Citera*, en, onder zijn *Saggi sopra le belle arti*, de *Proeven over de schilderkunst*. Zijne dichtstukken zijn vol bevalligheid en vuur, en behooren onder de schoonste in de Italiaansche taal. De jongste uitgave zijner schriften is, van 1791 tot 1794, in 17 deelen te *Venetie* in het licht verschenen.

ALGAROTTI'S POEDER. (*Pulvis Algarotti*.) Een grijs poeder, zijnde eene spiegelglans-bereiding, welke door eenen Italiaanschen geneesheer, ALGAROTTI genaamd, het eerst gebruikt en aanbevolen is. Het is een allerhevigst braakmiddel, en wordt thans alleen gebruikt ter bereiding van den braak-wijnsteen (*tart. emet.*) Het bestaat uit spiegelglans, onvolkomen met zuurstof verzadigd, en heet daarom in onze apotheek *oxydulum sibi griseum*.

ALGEBRA, of Stelkunst, door NEWTON te regt de algemeene Rekenkunde (*Arithmetica universalis*) genoemd, is dat belangrijke gedeelte der wiskunde, waardoor men vastgestelde grootheden, volgens algemeene teekens, bepaalt en ontdekt, en voor welke teekens
men

men tegenwoordig letters van het alphabet gebruikt. Sommige schrijvers noemen de Algebra die wetenschap, waardoor men elk gegeven wiskundig voorstel oplost; doch dit denkbeeld drukt juister de *analyfis* uit, waarvan de Algebra een gedeelte, en wel dat gedeelte, uitmaakt, hetwelk zich tot eindelijke grootheden bepaalt. De Algebra bestaat uit twee deelen: het eerste bevat de eigenlijke letterrekening, of die wetenschap in zich, waardoor men de grootheid onder kenmerken van letters berekent; terwijl het andere den aard en de wijze leeraart, op welke men zich van deze letterrekening, ter oplossing van voorstellen, het best kan bedienen. Dit laatste gedeelte, dat het grootste en gewichtigste is, noemt men ook doorgaans de Algebra. (Zie: ANALYSIS).

ALGEMEEN DENKBEELD. (Zie: DENKBEELD.)

ALGIERS. Eene der drie Noord-Afrikaansche gemeenebesten, *Algiers*, *Tunis* en *Tripoli*. Al deze staten staan onder de bescherming van den Turkschen sultan, en hebben hunne heerschzuchtige deijs, of bevelhebbers. *Tunis* en *Tripoli* hebben bovendien nog eenen basfa, die door den Turkschen keizer gezonden wordt. *Algiers* bevat 9000 vierkaute mijlen, en ligt westwaarts van *Tunis* aan de *Middellandsche zee*. De lucht is er gezond en aangenaam, doch, in den zomer, bij zuidelijke winden, zeer heet. Langs de kusten en rivieren is de grond ongemeen vruchtbaar, maar meer landwaarts, en naar den kant der woestijn, zandig. De natuurlijke voortbrengfels zijn hier dezelfde, als overal in *Noord-Afrika*, gelijk ook de bewoners, die uit *Mooren*, *Beduinen*, *Berbers*, *Joden*, *Negers* en *Christenen* bestaan. Aan fabrieken mangelt het in de drie gemeenebesten niet geheel en al, en derzelver handelsteden worden door de meeste Europeesche natien bezocht. De *Algerijnen* staan bekend voor groote zeeroovers. Het Turksche hof begunstigt hen dikwijls tegen de Christenen, en maakt de zeerooverij tot een stuk van godsdienst, even als deze de ondernemingen der Malthezer-ridders. Dikwijls gedraagt zich het genoemde hof, als of het de *Algerijnen* in dit stuk niet in bedwang had, wat ook, gedeeltelijk slechts, zoo is: althans durfde de *Porte* het wagen, aan keizer JOZEPH II., voor de goederen, welke zijne onderdanen door deze zeeroovers zouden ontnomen worden, vergoeding te beloven. De hoofdstad van *Algiers* voert denzelfden naam. Zij bevat 100,000 inwoners; heeft 62 badkamers, 60 Moskeen, 1 Roomsche kerk, en 1 Christen-hospitaal.

In Oogstmaand 1816, werd de stad, door de vereenigde Engelsche en Nederlandsche vloten, onder lord EXMOUTH en den baron VAN DER CAPELLEN, gebombardeerd en deerlijk geteisterd, waarvan, onder anderen het gevolg was, dat omtrent 1100 Christen-slaven hunne vrijheid verkregen, en de Dei eenen voor de overwinnaars roemrijken vrede teekende.

ALGORITHMUS, ook ALGORISMUS, beteekende, in de middeleeuwen, toen de rekening met het tientallig stelsel, in *Europa* werd

werd ingevoerd, deze nieuwe rekenwijze. Hedendaagsch wordt dit woord somtijds gebezigd voor iedere soort van rekenwijze, als: *Algorithmus* der *oncindige*, der *exponentiale*, der *goniometrische* grootheden enz. In de *Encyclopédie méth.* staat, overtollig *algorithme du calcul intégral, du calcul exponentiel, du calcul des sinus*.

ALGUAZIL. Zoo noemt men, in *Spanje*, die dienaars der gerechtigheid, aan welke de uitvoering van de vonnissen der overheid wordt opgedragen.

ALIBI. Een Latijnsch woord, bij de geregtshoven gebruikelijk, om aan te duiden, dat een beschuldigde zich, ten tijde van het aangetiigde feit, elders anders, dan waar hetzelfde moest voorgevallen en bedreven zijn, bevond.

ALICANTE. Eene middelmatige, maar fraaije, stad in het koninkrijk *Valentia*, in *Spanje*, aan eene golf van de *Middellandsche zee* gelegen, met een kasteel en eene haven. Hare bewoners, een getal van 15,000 bedragende, drijven sterken handel ter zee in hout, amandelen, olijven, wol, katoen, enz. doch inzonderheid in den bekenden Alicantschen wijn, dien KAREL V. aldaar het eerst, door Duitfche wijngaard-ranken, liet planten. De roode, welke de voornaamste is, wordt *vino tinto* genoemd. De artikelen, die ingevoerd worden, bestaan in linnen, allerlei lakens en wollen stoffen, vlas en meer andere. Bovendien is *Alicante* de stapelplaats voor den handel tusfchen *Spanje* en *Italië*, omdat de tollën er minder zijn, dan te *Valentia* en *Karthage*. In 1798 werd hier eene akademie voor de zeevaartkunde opgerigt.

ALIGHERI. (Zie: DANTE.)

ALKALI. Dit woord is van Arabifchen oorsprong, en beteekent, bij de Arabifche fchrijvers, het zout, hetwelk door uitloging uit de asch der Soda-plant verkregen wordt. In vervolg van tijd heeft dit woord eene meer algemeene beteekenis gekregen, naar mate men meer lichamen heeft leeren kennen, wier eigenschappen met die van dat zout overeenkomen. Men noemt thans *Alkaliën* zoodanige lichamen, welke in water min of meer oplosbaar zijn, en verscheidene planten-kleuren veranderen, bij voorbeeld de violen groen, het gele kurkuma-fap bruin, het door zuren roodgemaakt lakmoes blaauw verven enz.; doch derzelve voornaamfte eigenschap is, dat zij eene zeer nauwe vereeniging met de zuren aangaan, en daarmede *onzijdige* zouten kunnen vormen. (Zie: ZOUTEN.)

De klasfe dezer lichamen is, sedert de laatste ontdekkingen in de fcheikunde, aanmerkelijk uitgebreid. Te voren kende men er slechts drie, de *Potasch*, de *Soda* en de *Ammonia*, waarvan men de twee eerste *vaste Alkaliën* noemde, omdat zij tegen het hevigste vuur bestand zijn, en het laatste *vlug Alkali*, vermits het, zelfs bij de gewone temperatuur van den dampkring, reeds vervliegt, en luchtvormig wordt. Van dit *Alkali* weet men ook voorlang, dat het een zamengesteld ligchaam, of fcheikundige verbinding is, bestaande uit stikstof

en waterstof; doch de twee andere hield men voor enkelvoudige lichamen, tot dat de Engelsche scheikundige DAVIJ, die, door middel der Galvanische kolom, ontleedde.

Tegenwoordig kent men tien *Alkalien*, waarvan er zes metaal-oxyden, of zuurstof-metalen, zijn; bestaande uit een metaal, met zuurstof verbonden. Zij zijn: de *potasch*, de *Soda*, de *Baryta* of *Zwaar aarde*, de *Strontiaar-aarde*, de *Kalk* en de *Magnesia*. Van deze worden de vier laatste, omdat zij vele overeenkomst met de aarden hebben, *aardachtige Alkalien* genoemd; terwijl de vier overige, dat geene metaal-verzuurfels zijn, voortbrengfels zijn van het planten- of dierenrijk. Een derzelve is reeds sedert lang bekend, en straks door ons genoemd, namelijk het *Ammonia*; een voortbrengfel der dierlijke rotting, en ook in verscheidene zouten aanwezig, welke men in dierlijke vochten vindt. De drie *planten-Akalien* zijn nog nauwelijks ontdekt. Eén zelfs heeft nog geenen eigen naam gekregen, namelijk, het scherp beginsel, hetwelk VAUQUELIN, een beroemd Fransch scheikundige, in zekere soort van *Daphné*, gevonden heeft; het tweede is het *Morphine*, of bedwelmend beginsel van het *Opium*, en het derde het *Strijchnine*, of het scherp en zeer vergiftig beginsel, in sommige *strijchos*-soorten bevonden, zoo als bij voorb. in de kraansoogen (*strijchnos nux vomica*), en in de *St. Ignatius*-boonen (*S. Ignatia*). Deze bestaan, gelijk de meeste bestanddeelen der planten, uit koolstof, waterstof en zuurstof.

De *Alkalien* werden voorheen, in het Nederduitsch, *Loog-zouten* genoemd, omdat men de potasch en soda, door uitloging, uit de asch van planten haalt: dan deze naam is thans zeer ongepast; want het zijn geene zouten, en de overige worden niet op die wijze verkregen.

ALKAMENES. Een beroemd beeldhouwer der *Grieken*, de meest vermaarde leerling van PHIDIAS. Zijn VULKAAN, zijne VENUS in den hof (eene der fraaijste standbeelden in *Athene*) en zijn AMOR, maken zijne beste stukken uit.

ALKMAAR. Eene oude, thans echter zeer verfraaide en zindelijke stad in *Noord-Holland*, liggende anderhalf uur van de *Noordzee*, en bijna vijf uren ten noordoosten van *Haarlem*, op eene lengte van 22° 24' 40" ,8, en eene breedte van 52° 36' 70" , 6. GOUDHOEVEN, in zijne *Hollandsche kronijk*, zegt, haar reeds vermeld gevonden te hebben op het jaar 720. Zij ligt in eene zeer vruchtbare en aangename landstreek, bevat 8,059 inwoners, en heeft eene aanzienlijke kaas- en botermarkt; van het eerste artikel, werd in 1817, 7,258,164, en in 1818, 7,526,128 pond ter markt gebragt en op de waag gewogen. Ook drijft men er veel handel in granen, (in 1817 bragt men ter markt 80,006 $\frac{1}{4}$ zak onderscheidene soorten van granen) rundvee, schapen en varkens. In de vaderlandsche geschiedenis is deze stad beroemd, wegens het dapper gedrag harer burgers, gedurende het beleg derzelve door DON FREDERIK DE TOLEDO, zoon des hertogs van *Alva*, in 1573, zoo dat het Spaansche leger, na een

hardnekkig, maar vruchteloos; beleg van bijkans zeven weken, op den 8sten van Wijnmaand, genoodzaakt werd, om hetzelfde op te breken, hetwelk het eerste oproer in het leger der *Spanjaarden* ten gevolge gehad heeft. Ook is *Alkmaar* eene der eerste Hollandfche steden, waarin de Hervormde godsdienst gepredikt werd; gelijk in de nabijheid dezer stad, op het dorp *Heillo*, door den beroemden WILLEBRORDUS, het eerst hier te lande, het Evangelie is verkondigd, digt bij eenen waterput die thans nog naar zijnen naam genoemd, en door vrome bedevaartgangers bezocht wordt. Onder de merkwaardigheden dezer stad behooren de groote of St. LAURENS-kerk, met een beroemd orgel, dat in den tweeden rang, naast dat van *Haarlem*, gesteld wordt, benevens zeer fraaije schilderstukken, verbeeldende de *zeven werken der barmhartigheid en het laatste oordeel*, alsmede de graftombe van graaf FLORIS, die door GERARD VAN VELSEN vermoord werd, en de begraafplaatsen der huizen van TEIJLINGEN en van FOREEST. Ook heeft men hier veel smaak voor kunsten en wetenschappen, blijkens den staat der concert-en tooneeloeffeningen, alsmede van het aldaar sedert jaren gevestigde *Natuurkundig genootschap*; steeds den ouden roem eener stad handhavende, binnen wier muren CORNELIS DREBBEL, METIUS en andere beroemde mannen geboren werden. Eindelijk verdient nog het fraaije raadhuis, benevens de daarin geplaatste schilderstukken, betrekkelijk de Spaansche geschiedenis, en het fraaije klokkenpel op den waagtoren, de opmerksaamheid der vreemdelingen; om niet te spreken van het schoone Alkmaarsche bosch, dat benevens de boschen van den *Haag* en *Haarlem*, onder de fraaiste wandelplaatsen onzer Hollandfche steden behoort.

ALKOHOL. Is oorspronkelijk een Arabisch woord, hetwelk, in de schei- en artsenijkunde, eerst *alles* beteekende, *wat zeer fijn en ten uiterste gezuiverd is*, in het bijzonder zeer fijn poeder van eene of andere zelfstandigheid, en den, door herhaalde overhaling van alle waterdeelen en andere vreemde bijmengfels gezuiverden, allersterksten wijngeest. Thans gebruikt men het woord bijna alleen in de laatste beteekenis. Zuivere Alkohol is een volkomen helder, ongekleurd vocht, van eenen aangenaamen, opwekkenden reuk, en eenen brandigen, heeten smaak. In zeer geringe hoeveelheid wekt hij de krachten op en verlevendigt; in grooter hoeveelheid genomen, verdooft hij en verwekt dronkenschap. Zijne voortelijke zwaarte is 0,792. Hij ontvlamt ligt, en verbrandt dan geheel met eene witte vlam. Ook door de elektrieke vonk wordt hij aangestoken, maar hij geleidt de elektriciteit niet. Hij is het eigenlijk oplosfend middel der harsfen en barsachtige stoffen en van de kleurende extractstof; neemt ook vele zouten op, en wordt, door sterke zuren, in Aether veranderd. De Alkohol bestaat uit 61,13 koolstofwater-stofvlucht, en 28,87 water; is een voortbrengfel der wijngisting, en een bestanddeel van alle wijnlikeuren, van geestrijk bier en andere dronkenmakende dranken: daarenboven bereidt men er vele geneeskundige tincturen mede. Men zegt, dat hij in het begin der 14de eeuw door ARNOLD DE VILLANOVA, het eerst bereid is.

AL-

ALKORAN. (De) Eigenlijk *Koran*, zijnde *al* het voorzetfel, is het wetboek der *Turken*, waarvan MAHOMED grootendeels de opsteller is. Het is een echt mengelmoois van onzin, zonder samenhang of orde, sprekende de schrijver, nu eens uit zijnen naam, en dan weder in den persoon van God en zijne geloovigen. Voor dezen Koran (welk woord eigenlijk *verzameling* beteekent) hebben de *Mohamedanen* zoo veel eerbied, dat zij eerst de handen wasfchen, voordat zij dien aanroeren. Zij zeggen dat God zelf, door den engel GABRIEL, dit wetboek aan MAHOMED gezonden heeft, en wel op perkament gefchreven, dat van de huid van den ram, dien ABRAHAM, in de plaats van zijnen zoon, offerde, gemaakt werd. Het is vol van belagchelijke denkbeelden omtrent den troon van God en het paradijs. De toestand der zaligen aldaar, beftaat, volgens hetzelfde, in den hoogften ligchamelijken weftust; doch de vrouwen komen niet in deze verblijfplaats, maar zijn alleen, op eenen afstand, aanschouwers van de vermaken harer mannen. (Men leze hierover: den *Koran* of het wetboek, voor de *Muzelmannen*, door MUHAMMED, zoon van ABDALL; uitgegeven door FR. EB. BOTJSEN in 1775.) De beste vertaling van den *Koran* is de Engelsche van SALE.

ALLA BREVE. Dit plaatst men voor een muzikftuk, hetwelk eens zoo fchielijk, dan anders, moet gefpeeld worden, en dus eene geheele noot zoo fpoedig als eene halve, en deze als eene kwart noot enz. Op gelijke wijze gebruikt men, bij het koraalgezag, de uitdrukking *alla capella*, om aan te duiden, dat hetzelfde niet koraalmatig, dat is, zoo als de gemeente in de kerk, maar levendiger, zoo als in de kapellen, moet gezongen worden.

ALLAH. Een Arabifch woord, hetwelk den naam van God beteekent.

ALLEGORIE. Is de voorftelling eener zaak, of van een begrip, door beelden: zoo wordt, bij voorbeeld, de vrede door eenen oliftak voorgelteld. Men kan zich van de Allegorie bedienen, om op het verftand te werken, en deze foort van allegorifche voorftellingen beftaan in zinnebeelden, gelijkenifen en fabelen; doch, in dit geval, moet het zinnebeeld de meeste overeenkomst met de beteekende zaak hebben. Men kan echter de Allegorie ook bezigen, om enkel genoegen en gevoel voor het fchoone te verwekken; en, in dit opzigt; kan men haar als een werk van kunst aanmerken. Beide bedoelingen gelden zoo wel van een *allegorifch geheel* (een verdichtfel, een allegorifch tafereel), als van de *gedeltelijke Allegorie*, of een enkel beeld, of figuur. Als eene figuur der redentijk-kunst befchouwd, beftaat de Allegorie in het voorftellen, eener enkele gedachte door een beeld. Bij voorbeeld: *men gaf mij den kelk met alfem, naauwelijks aan den rand met honig beftreken, te drinken*; in plaats van *in mijnen rampfpoed genoot ik slechts weinige vreugde*.

ALLEGRETTO. De toonkunftige beweging tufchen *allegro* en *adantino*, en dus die toon, welke iets langzamer dan *allegro* en iets fpoediger, dan *adantino*, gefpeeld wordt.

ALIEGRI. (GREGORIO) Was een zanger in de pauselijke kapel, die nog tegenwoordig in *Italië* voor de beste componist van zijnen tijd gehouden wordt. Inzonderheid heeft hij zich beroemd gemaakt door het *Miserere*: een gezang, hetwelk nog jaarlijks, in de heilige week, tweemaal in de Sixtinsche kapel gezongen wordt.

ALLEGRO. Beteekent woordelijk *schielijk*, en is een van de vijf hoofdgraden der toonkunstige beweging, en wel de vierde volgens de onder het woord *Adagio* opgegevene orde. Een *Allegro* is dus een stuk, hetwelk in dezen schielijken toon moet gespeeld worden.

ALLEMANDE. (De) Is 1. de bekende, oorspronkelijk Duitse, zeer bevallige, vrolijke dans. 2. Eene zeer vrolijke danswijs, welke in de $\frac{1}{4}$ takt, of maat, gezongen of gespeeld wordt, en veel overeenkomst heeft met de Fransche *tambourin*. En 3. eene soort van klein muzikstuk, in de geheele $\frac{4}{4}$ maat, en iets deftiger gespeeld wordende, hetwelk doorgaans een gedeelte van de zoogenoemde *suiten* voor het klavier uitmaakt.

ALLIANTIE. Afkomstig van het Fransche woord *alliance*, is een verbond of eene overeenkomst, welke twee of meer staten met elkander, ter bereiking van zekere oogmerken, aangaan, om zich, of tegen eenen vijandelijken aanval gezamenlijk te verzetten, of om eenen anderen staat aan te vallen. In het eerste geval noemt men zulk een verbond eene *defensive*, of *verwerende*, en in het laatste eene *offensive* of aanvallende Alliantie. Wordt echter zulk eene overeenkomst door drie mogendheden gesloten, dan draagt zij den naam van *tripel*, of door vier, van *quadrupel-alliantie*. Van hier de benoeming van *geallieerden*, of bondgenooten, dat zijn diegenen, welke zulk eene verbindtenis met elkander hebben aangegaan.

ALLIGATIE REKENING. Is die gewigtige manier van rekenen, waardoor de verhouding der deelen van een voorgenomen mengsel, van verschillende specien of waren, van eene ongelijke waarde, gezocht wordt, zoodat het gemengde geheel, daardoor, eene bepaalde waarde verkrijgt. Zij verschilt dus van de bloote vermengingsrekening daarin, dat bij deze alleen de evenredigheid der deelen vooraf bepaald, en de prijs of het gehalte van het mengsel eerst gevonden wordt; terwijl men bij de Alligatie-rekening, integendeel, den prijs of het inwendig gehalte van het mengsel eerst bepaalt, en de verhouding der deelen naderhand berekent.

ALLODIUM. Een woord, uit de oude Duitse taal afkomstig; beteekenende een goed, hetwelk men, door erfenis, in eigendom bezit, en dat aan geen leenrecht bepaald is. Allodium staat dus tegen *Leen* over, en het geheele vermogen, hetwelk iemand bezit, het zij aan roerende of onroerende goederen, behoort tot het een of ander. Daar het nu niet gebruikelijk is, dat iemand over eenig goed een leenverdrag aangaat, zoo volgt van zelf, dat ieder goed, hetwelk men bezit, doorgaans een Allodium, of allodiaal goed zij, en ook, zoo lang het tegendeel niet bewezen is, als zoodanig moet beschouwd worden.

Het

Het onderscheid tusschen *allodiaal* en *leengoed* is zeer aanmerkelijk; want, in plaats dat de bezitter van het laatste, bij beschikkingen en inrigtingen, die hij ten aanzien van een leengoed wil maken, aan de toestemming van den leenheer (Zie VASAL) onderworpen is, en het leen zelf niet op iedereen erfgenaam van den vafal, maar alleen op den genen vervalt, die, volgens de grondbeginsels van het leenregt, een leen bezitten kan, zoo kan daarentegen de bezitter van een *allodiaal goed*, wanneer hij er wezenlijk eigenaar van is, en niet door bijzondere wetten, verdragen, of beschikkingen van eenen vorigen eigenaar, inzonderheid door verordeningen bij uitersten wil, is bepaald geworden, over dat goed volkomen vrij en naar welgevallen beschikken; gelijk ook het allodiaal goed, na zijnen dood, volgens regten, aan zijne erfgenamen komt; zij mogen dan zijn, wie zij willen. Bezit iemand te gelijk leen- en allodiale goederen, dan heeft er, na zijnen dood, eene zoogenoemde *afzondering* of *scheiding*, van het leen van de erfenis (Allodium) plaats, en komen de leenen aan hen, die, volgens de bijzondere grondregels van het leenregt, daarop een uitsluitend regt bezitten; terwijl het Allodium, in tegendeel, aan de *wezentlijke* erfgenamen des overledenen ten deel valt. Deze laatste noemt men dan *allodiale erfgenamen*, en het vermogen, hetwelk zij van den gestorvenen erven, eene *allodiale-erfenis*; terwijl, integendeel, diegenen, waarop de leenen vervallen, *leen-erven*, en de goederen, die zij verkrijgen, *leen-goederen*, of eene *leen-erfenis*, genoemd worden.

ALLUVIE. Aanspoeling, aanwas van land. Van hier het regt van aanspoeling (*Jus alluvionis*) van bewoners van stranden of oevers, om zich het land toe te eigenen, hetwelk van de overzijde des waters aan hun land is aangespoeld.

ALMAGEST. Is de Arabische naam van een beroemd sterrekundig werk van CLAUDIUS PTOLOMEUS, die in het 69ste jaar onzer tijdrekening geboren werd, en in 147 stierf. Het bevat, in 13 boeken eene verzameling van oude sterrekundige waarnemingen, en werd door hem te *Alexandria* geschreven, waar de *Arabieren*, bij de verovering van *Egypte*, hetzelfde vonden. Op last van den kalif MAIMON, werd dit werk, omstreeks het jaar 827, uit het Grieksch in het Arabisch, en naderhand in 1230, op bevel van FREDERIK II, voor de eerste maal in het Latijn overgezet; doch werd de Griekse tekst niet voor het begin der 15de eeuw in *Europa* bekend. GEORGE, een monnik uit *Trapesunt*, nam dien, na de verovering van *Konstantinopel* door de *Turken*, van daar met zich, en leverde er eene Duitse vertaling van, welke naderhand meermalen herdrukt is.

ALMANAK. Over den oorsprong van dit woord is men het niet eens. Sommigen doen hetzelfde afstammen van het oud Saksisch *almanaght*, en gronden hun gevoelen op het berigt van eenige schrijvers, dat de *Sakjen* gewoon waren, den loop der maan van een geheel jaar op vierkante stokken van eenen voet, of grooter, lengte te slij-

den, en welke stikken bij hen den opgegeven naam, *alho-maan-wijzing* beteekenende, droegen; gelijk zich ook zulk een Sakfische almanak in het St. JOHNS-collegie te *Cambridge* bevindt. Anderen, onder welke de beroemde SCALIGER, leiden het woord af uit het Grieksch, en de letterlijke vertaling zou dan zijn *de loop der maanden*. Meer algemeen echter is het gevoelen, dat het woord Almanak uit het Arabisch ontleend, en, met de sterrekunde, van de *Arabieren* tot ons gekomen is. Inderdaad, dit woord is zamengefeld uit het Arabisch lidwoord *al*, het werk *de*, en het zelfstandig naamwoord *manach*, dat *telling* beteekent; zoodat de letterlijke vertaling is: *de telling*. Deze afleiding is nog zo veel te waarschijnlijker, omdat onze geheele rekenkunst, met 10 *getalmerken*, van de *Arabieren* afkomstig is, die in de sterrekunde, een voornaam vereischte voor eenen Almanak, of tijdwijzer, zeer bedreven waren. Ten aanzien der oudheid van den Almanak berigt ons DUCANGE, dat de Egyptische sterrekijkers, langen tijd voor de *Arabieren*, voor hunne maandelijke voorzeggingen, de uitdrukking gebruikten van *almenach* en *abnemachia descriptio*. Doch, hoe dit ook zij; REGIOMONTANUS wordt voor den eersten erkend, die den Almanak in zijnen tegenwoordigen stand gebragt heeft. (*)

AL MARCO. Dit woord wordt bij het muntwezen en in den geldhandel gebruikt, om aan te duiden, dat een zeker getal gestempelde muntspecien, alleen volgens het gewigt van het mark, bij de munt gerond en in den geldhandel aangenomen wordt, of dat men, bij het wegen en waarden der muntfoorten, niet op het gewigt, of de waarde, van enkele stukken, maar alleen op het geheele mark acht geeft.

ALMELO. Een aanzienlijk vlek, of liever opene stad, in de provincie *Overijsel*, sedert 1811 de hoofdplaats van het Arrondissement en den zetel der regtbank van eersten aanleg. Zij bevat ruim 2,200 inwoners, die grootendeels hun bestaan in linneweveijen, en andere fabrieken, inzonderheid van *marfeilles*, vinden. De gelegenheid voor bleekerijen is zeer gunstig, welke hier dan ook vele zijn; loopende omstreeks deze plaats vele beken te zamen, die vereenigd de *Almelosche Aa* vormen. De graanhandel, welke hier zeer aanzienlijk is, brengt veel welvaart aan, wordende het koorn met opene schuiten te water naar *Zwolle* vervoerd. Men vindt hier ook eene talrijke Doopsgezinde gemeente, waartoe vele der geboedste inwoners, behooren. Bij de stad is een fraai kasteel gelegen, toebehoorende aan de graven van RECHTEREN, zijnde eigenaars van de heerlijkheid *Almelo* en *Vriesenveen*.

ALOE. Dit beroemde gewas, welks vaderland eigenlijk het gelukkig *Arabie*, te weten, het eiland *Java* en *Sumatra*, als ook *Afrika*, inzonderheid de kasp *de goede Hooft*; en het eiland *Madagasc*

(*) Men zie verder, als deszwaangaande belangrijk, het 1ste stukje der *Mengelingen*, onlangs door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, uitgegeven.

gascar is, bezit, deels ten aanzien van zijne bladeren, (die lang, dik, saprijk, gootvormig uitgehold, aan den rand gepunt en van stekels voorzien zijn) en deels ook in zijnen groei, zeer veel merkwaardigs. De planten, die eigenlijk in de warme landen het best groeijen, vindt men thans ook in verscheidene tuinen van *Europa*, waar men dezelve zorgvuldig tot eene zekere hoogte van wasdom brengt, en zij ook bloeijen. Het sap, hetwelk zeer bitter van smaak is, wordt in- en uitwendig, alhoewel met zeer veel omzigtigheid, gebruikt, en is zoo wel een afdrijvend als versterkend, mitsgaders een middel, om de verrotting tegen te gaan, en het bloed te zuiveren. Voor het overige zijn er van de Aloëplant hoofdzakelijk drie soorten, als: de *Sokotara*, welke de beste is, en ook, volgens de nieuwste proeven, eene fraaije purperkleur oplevert; de *Hepatica*, die de gewoonlijkste is, en dus genoemd wordt, omdat zij eene leverkleur heeft, en eindelijk de *Ross-Aloë*, welke voor de slechteste gehouden wordt.

ALOOI. Gehalte, op gemunt geld toepasselijk; zekere graad van deugdelijkheid, welke ontstaat uit de vermenging van mindere metalen, die eenige verwantschap met elkander hebben. Figuurlijk duidt het ook de goede of slechte hoedanigheid eener zaak aan. Dus zegt men: die waar is van slecht Alooï, is vervalscht.

AL PARI. (uit het Italiaansch). Is bij de kooplieden eene uitdrukking voor de betrekking der muntspecien, die tegen elkander gelijk staan, dat is: geen opgeld of *agio* doen. (Zie: AGIO.)

ALPEN. (De) Deze hooge, voor den vriend en kenner der Natuur, zoo belangrijke bergen, die *Frankrijk* en *Duitschland* van *Italië* scheiden, nemen hunnen aanvang omstreeks *Nizza* aan de *Middellandsche*, en loopen, in eene uitgestrektheid van 180 mijlen, tot aan de *Adriatische zee* voort. Zij zijn gedeeltelijk gestadig met sneeuw bedekt, en dragen verschillende namen, als: de *Zee-Alpen*, die zich van *Monaca* tot aan den berg *Viso* uitstrekken, bij den oorsprong van de rivier de *Po*, waarvan de *Col de Tenda*, 5526 voet boven de oppervlakte der zee, de hoogste is; de *Cottische Alpen*, van den berg *Viso* tot aan den berg *Cenis* loopende, waarvan de *Genevre*, die 12,290 voet boven de zee verheven is, onder de voornaamste geteld wordt; de *Grieksche Alpen*, van den berg *Cenis* tot aan den *Bernhards-berg* reikende, waaronder de *Montblanc*, 14,700 voet hoog, de merkwaardigste is; de *Penninische* of *Savooijsche Alpen*, door het *Wallizerland*, tot aan den oorsprong van den *Rijn* en de *Rhone*, aan den *St. Gotthards-berg*, loopende, welker hoogste toppen door de *Cervino*, 13,854, en de *Rosa*, 14,580 voeten hoog, gevormd worden; de *Rhetische Alpen*, tuschen *Graauwbunderland* en *Miluaan*, waarvan de *Splugel* eene hoogte van 5,980 voet heeft; de *Norische* of *Tirolsche Alpen*, tuschen *Tirol*, *Salzburg* en het gebied van *Venetie* liggende, en eindelijk de *Julische Alpen*, die zich tot aan de zee uitstrekken. — Over de *Alpen* rolde eertijds

geen rad, zoo als HALLER plagt te zeggen, en men deed dus de reis er hare hooge gebergten te voet, te paard, of op muilezels uit die landstreek, welke de gevaarlijkste en moeilijkste steilten, met de meeste vaardigheid, beklimmen. Het was dus ongetwijfeld eene floue onderneming, toen HANNIBAL met zijn leger over de *Alpen*, en wel over den berg *Cenis*, naar *Italië* trok; doch de *Franfchen* beklommen, in den zomer van 1794, met eenen gelijken moed, dit zelfde gebergte. Sedert de regering van NAPOLEON, zijn er vier zeer belangrijke en uitmuntende wegen, met verbazende moeite en kosten, over de *Alpen* aangelegd, welke men nu met veel gemak, en zonder het minste gevaar, berijden kan, als: over den berg *Cenis*, van *Lauslebourg* naar *Susa*; over den *Simplon*, welke weg 8 mijlen lang is, en over 264 bruggen met steenen pilaren loopt; over den berg *Genevre* uit *Spanje* naar *Italië*, en eindelijk een weg van *Nizza* naar *Genoa*. De weg over den *Simplon* is de belangrijkste: men gaat over eene groote menigte steenen en houten bruggen, over de rivieren, en de grootste hoogte van den weg is 6,174 voet boven de oppervlakte der zee. — De *Alpen* leveren onderscheidene delfstoffen op. Het getal van derzelver bewoners wordt op 7,000,000 geschat, waaronder zich ten minste 1½ miljoen herdersvolken bevinden.

ALPHEN. (HIRONIMUS VAN) Deze Nederlandsche letterkundige, geboren te *Utrecht*, heeft aldaar de aanzienlijke ambten bekleed van Procureur-Generaal, van Pensionaris der stad *Leijden*, en laatstelijk van Thesaurier der unie; doch, bovendien, heeft hij zich door zijne uitgegevene werken, in onderscheidene vakken, beroemd gemaakt. Niet alleen beoefende hij de dichtkunst, blijkens vele zijner dichtwerken, als *Gedichten en overdenkingen*, *Nederlandsche gezangen*, *Proeve van stichtelijke mengel-poezij*, (met VAN DE KASTELE te zamen uitgegeven) gelijk ook de *Proeve van kleina gedichten voor kinderen*, waardoor de Nederlandsche jeugd, bijkans 40 jaren, een aangenaam onderwijs ontving, en zijne *Proeven van Gezangen*, in de laatste jaren zijns levens opgesteld; maar ook bearbeide hij het theoretische vak dier kunst, waarvan de door hem omgewerkte uitgave van RIEDEL's *Theorie der schoone kunsten*, en zijne *Dichtkundige verhandelingen*, zoowel als zijne verhandeling over *het echte en valsche Vernuft*, bekroond door, en geplaatst in de werken van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leijden* (in het VIIde deel), ten bewijze kunnen strekken. Van tijd tot tijd gaf hij ook eenige wijsgeerig-staatkundige en wijsgeerig-godgeleerde werkjes in het licht, onder welke uitmuntten: *de Gronden mijner geloofsbelijdenis, opengelegd voor mijne kinderen*; *over eenige Leerstukken der Protestantische kerk*, tegen EBERHARD; *predikt het Evangelie aan alle menschen, eene maxime van het Christendom*; *de Christelijke Spectator*; *over de ware Volksverlichting*, enz.; terwijl bij het godgeleerd genootschap van TEIJLER, zijne verhandeling, over de

voortreffelijkheid der Burgerlijke Wetgeving van MOZES boven die van LYGURGUS, (in het 9de deel van de verhandelingen dezès genootschaps te vinden) met de gouden medaille bekroond werd. Lang na zijnen dood zijn er nog verscheidene *kleine* stukjes van hem door zijnen zoon, D. F. VAN ALPHEN, lid der Staten-Generaal, in het licht gegeven. Deze verdienstelijke man stierf in 's Gravenhage, den 2 van Grasmaand 1803, in den ouderdom van 57 jaren.

ALPHEN. Een aanzienlijk en schoon dorp in de provincie *Holland*, $2\frac{3}{4}$ uur van *Leijden*, met 2000 inwoners. In hetzelfde wonen vele aanzienlijke lieden; ook heeft men in deszelfs omtrek verscheidene fraaije buitenplaatsen. De grond is hier zoo goed, dat een morgen lands op sommige plaatsen 1000 gulden mag gelden. Doorgaans begrijpt men onder den naam van *Alphen* de zeer nabij (schoon aan de lage zijde, en dus onder het distrikt *Leijden*, gelegene dorpen *Oudshoorn*), met 1200 inwoners, en de Rijnbuurt van *Aarlanderveen*, of de lage zijde van *Alphen*, welke dorpen zamen den vreemdeling wel het volledigste denkbeeld geven van de welvaart des *Hollandschen* landmans. Op 20 en 21 van Grasmaand 1813 waagden zij eenen optand tegen de *Franschen*, drongen zelfs in *Leijden*; doch moesten zich ras onderwerpen.

ALPHEUS. Eene vermaarde rivier in *Peloponnesus*, welke in *Arkadie* ontspringende, *Elis* en *Achaije* doorloopt, en eindelijk in zee vloeit. De god van dezen stroom zoude de nimf *ARETHUSA*, op welke hij verliefd was, vervolgd hebben; doch deze door *DIANA* in eene bron veranderd en naar *Sicilie* overgebracht zijn. Indien wij de ouden gejooven mogen, zou de *Alpheus* uit *Peloponnesus* onder de zee door vleeten, en nieu verre van *Syrakuse* zich met de *Arethusa* vereenigen: zelfs wordt verhaald, dat men, hetgeen men bij *Elis* in de rivier werpt, na verloop van tijd in de *Arethusa* wedervindt.

ALT. (De) Wordt de tweede zangstem genoemd, en door den C sleutel, welke op de derde linie van onder geplaatst wordt, aangegeven. Zij klimt niet volkomen ter hoogte van de *soprana*, of *dis-cant*; maar loopt eenige toonen lager, en bevat eenen omvang van ten minste 13 toonen; zijnde hare grootste uitgestrektheid van de kleine F. tot de dubbel gestrepte C. Bij speeltuigelijk muziek wordt deze stem door de *alto viola*, of den viool-bas, onder denzelfden sleutel, nagebootst.

ALTERUM TANTUM. Eene Latijnsche spreekmanier, eigenlijk beteekenende *nog eens zoo veel*. Men bedient zich van dezelve, wanneer de renten van een opgeschoten kapitaal, van tijd tot tijd, zoo hoog geklommen zijn, dat zij met de som van hetzelfde gelijk staan. Verscheidene regtsgeleerden houden dit, alhoewel zonder grond, voor woekerhandel, en weigeren hierom denzelfden te erkennen.

ALTONA. Eene aanzienlijke, opene en handeldrijvende plaats in *Holftein*, aan de rivier de *Elbe*, een vierde gedeelte uurs van *Ham-*

burg liggende, en den koning van *Denemarken* toebehoorende. Deze omfandigheid, benevens de toelating van alle godsdienstige gezindheden en aanhangen, zoowel als de aldaar, in vele opzigten, heerschende verdraagzaamheid over het algemeen, onderscheiden deze stad boven vele andere, en maken haar tot eene soort van vrijplaats. Zij was, in het eerst, een enkel dorp; doch ontving in den jare 1664 stedelijke regten; telt 30,000 inwoners; drijft eenen aanzienlijken zee- en landhandel; is voorzien van scheepswerven, suiker-rafinaderijen, zijde-fabrieken, leer-looijerijen enz. Ook is hier de zetel der koninklijke haring-vischerij, en neemt men tevens deel aan de Groenlandsche walvischvangst. De giro- en wisselbank, welke in 1777 is opgerigt; het gymnasium, de boekerij, het tucht- en weeshuis zijn waardig gezien te worden. Het dorp *Ottenfen*, waar de beroemde *KLOPSTOCK* rust, behoort bijna geheel aan *Altona*.

ALUIN. Is een zout, uit zwavelzuur, klei- of Aluinaarde, bestaande, met potasch, of *aminonia*, of ook met beiden vereenigd, hetwelk in achthoekige kristallen, doch meer in onregelmatige klompen, voorkomt; van smaak zameutrekking is, met eenen zoetachtigen nasmaak, en zich in water oplost. Er zijn twee soorten van Aluin: de *Natuurlijke*, ook *Pluim-aluin* genoemd, welke inzonderheid in mijnen gevonden wordt, en *Kunst-aluin*, ook wel *gezoden* aluin geheeten, die of uit ertsen, welke zwavel-kies en aluin-aarde bevatten, of uit de boven opgegevene bestanddeelen zelve, wordt vervaardigd, welk laatste, inzonderheid in *Frankrijk*, plaats heeft.

De Aluin komt uit *Azie*, inzonderheid uit de streken van *Smirna*, en wordt daar *Rots-aluin* geheeten, naar het plaatsje *Rocca*, of *Edessa*, waar hij vooral gerafineerd wordt; voorts uit *Duitschland*, *Engeland*, en *Italië*, welke laatste *Roomsche* Aluin genoemd, en voor de beste gehouden wordt. In *Italië* werd in 1458 de eerste ziederij in *Europa* opgerigt.

De Aluin is van zeer veel belang in de verwerijen, om aan de kleuren schoonheid, glans en duurzaamheid bij te zetten. Ook bedient men er zich van in leerbereiderijen, lak- en papier-fabrieken, en in de geneeskunst, zoowel in als uitwendig; in het laatste geval meest van den *gebranden aluin*, die, door branding, van zijn kristal-water beroofd, en dus veel scherper is.

ALVA. (**FERDINAND ALVAREZ VAN TOLEDO**, hertog van) werd in 1508, uit een der aanzienlijkste huizen van *Spanje*, geboren, en door zijnen grootvader **FREDERIK VAN TOLEDO** in krijgs- en staatkundige wetenschappen onderwezen en opgevoed. Als jongeling onderscheidde hij zich reeds bij den veldslag van *Favia*. Zijn geheimzinnig karakter, en zijne neiging tot het staatkundig vak gaven, in het eerst, weinig denkbeeld van zijne krijgskundige talenten; zelfs werden zij door **KAREL V.** met minachting beschouwd. Dan, juist deze minachting, zoo beleedigend voor zijne natuurlijke trotschheid, deed hem daden verrigten, welke zijnen moed en zijn beleid kenmerkten.

ten. Hij won in 1547 daardoor den slag bij *Muhlberg*, tegen den keurvorst van *Saksen* en de protestantfche legerhoofden, waarbij de keurvorst gevangen genomen en door hem, als voorzitter van den krijgsraad, ten dood veroordeeld werd. In 1555 ontving hij den last om de *Franfchen* in *Italie* en Paus PAUL IV, een onverzoenlijke vijand des keizers, te beoorlogen, en behaalde verfcheide overwinningen. Ook zelfs, toen KAREL V zijne regering aan PHILIP II overdroeg, behield hij zijnen invloed, en het hem a.nbetrouwde bevel over de legers. In *Italie* terug geroepen, verfcheen hij aan het Franfche hof, om met ELIZABETH, de dochter van HENDRIK II, in het eerst voor den kroonprins, *Don CARLOS*, beftemd, te huwen; en het was omtreëks dezen tijd, dat de *Nederlanders*, die in hunne vrijheid en hunne godsdienst, door de *Spanjaarden*, onderdrukt werden, de wapenen aangordden, en ALVA den koning aanraade, de onlusten door geweld tegen te gaan.

Sedert begonnen die rampzalige tooneelen, welke in 's lands gefchiedenis zijn te boek gefield. ALVA, thans met de onbepaaldfte magt voorzien, om de *Nederlanders* aan *Spanjes* willekeur en Inquifitie te onderwerpen: was naauwelijks in 1566 in *Vlaanderen* gekomen, of hij rigtte eenen bloedraad op, aan welks hoofd hij zich zelf, met zijnen vertrouweling JUAN DE VARGAS bevond, en door welken allen, wier gevoelens verdacht waren, en op wier rijkdommen men loerde, veroordeeld werden. Tegenwoordige en afwezenden, levenden en dooden werden gevonden, en hunne goederen verbeurd verklaard. De algemeene fchrik dreef meer dan 100,000 ten lande uit; terwijl zich anderen onder den prins van *Oranje* begaven, dien hij openlijk voor eenen misdadiger van ftaat verklaarde. Bezoedeld met het bloed van vele duizenden, greep hij, in de viakten van *Gemmingen*, den graaf van *Nafau* aan, en behaalde op dezen eene volkomene overwinning; doch ook nu zond WILLEM van *Oranje* een leger tegen hem, en daardoor begon een oorlog, die met afwifelend geluk gevoerd werd. ALVA, echter, overal tegenftand en eenen onverwinnelijken moed ontwarende, en ten laafte zijne vloot vernietigd ziende, befloot eindelijk, den koning om zijn ontfag te vragen, waarop ALVA in 1573 eene amnestie bekend maakte; het bevel der troepen aan LOUIS DE REQUESENS overgaf, en het land verliet, waarin hij zich beroemde 18,000 menfchen te hebben laten ombrengen, en eenen oorlog te hebben ontftoken, die 68 jaren woedde; aan *Spanje* 800 mill. daalders, zijne beste troepen, en eindelijk den aftand van 7 der rijkfte Nederlandfche gewesten kostte. ALVA, naar *Spanje* terug gekeerd zijnde, werd in *Madrid* met onderscheiding ontvangen, en aan het hoofd van een leger tegen *Portugal* geplaatst, welk rijk hij, in weinig tijds, aan zijnen fouverein onderwierp. Hij maakte zich meester van al de fchatten der hoofdfad; gaf zijnen foldaten vrijheid, met hunne gewone roofzucht en wreedheid, de voorfteden en derzelver omtrek te plunderen, en ftierf den 12 van Wintermaand 1582, in

in den ouderdom van 74 jaren, te *Lisfabon*. Zijne vrienden en vijanden houden hem voor een doorslepen en geoefend krijgsman; doch die, door zijne trotsheid en minachting van anderen; gepaard met zijne matelooze strengheid, die dikwijls naar wreedheid zweemde, den koning meer schade dan voordeel gedaan heeft. — GÖTHE en SCHILLER hebben uit deze geschiedenis meesterlijke tafereelen geleverd.

AMADIS. De held der ridder-romans, waaruit WIELAND het denkbeeld van zijnen AMADIS ontleend heeft. Daar nu AMADIS een Fransch ridder is, zoo schijnen deze ridder-romans van Franschen, en niet van Spaanschen, oorsprong te zijn.

AMALGAMA. Beteekende, bij de scheikundigen der 16de en 17de eeuw, elke naauwe vereeniging van metalen met een of ander daarop sterk werkend ligchaam, in het bijzonder met kwikzilver; thans alleen deze laatste. Geene andere lichamen, buiten de metalen, gaan met het kwikzilver zoodanige verbinding aan; maar ook alle metalen vereenigen zich er niet even ligt mede. Goud, zilver, tin, lood en bismuth vormen ligt een *Amalgama*, het ijzer bezwaarlijk, of bijna in het geheel niet. Een *Amalgama* heeft altijd een volkomen metaalglans; is fineitbaarder dan de metalen, waaruit het bestaat; vloeibaar, week of hard, naar mate het kwikzilver of het andere metaal de overhand heeft, en bezit voor het overige al de eigenschappen van een zuiver metaal. Daar vooral goud en zilver zich met het kwik vereenigen, bedient men zich, reeds sedert 1566, in Spaansch *Amerika*, van de *almalgamatie*, om die metalen uit hunne erts te trekken, waartoe het erts fijn gestampt of gemalen, met water en zout tot een dik slijk gemaakt, en vervolgens met kwikzilver begoten wordt, hetwelk men uit lederen zakken perst. Hierop wordt het mengsel met de voeten gekneet, en, als men de bewerking voldoende acht, weder door eenen lederen zak gedaan, om het vloeibaarste kwikzilver af te scheiden. Daarna gaat het in eene kroes, die beneden open is, en van boven heet gemaakt wordt, zoo dat het kwikzilver er beneden uitvloeit, en het goud of zilver overblijft. — De heer VAN BORN heeft, onder de regering van Keizer JOZEF II, de uitrekening van goud en zilver, door middel der *almalgamatie*, in alle keizerlijke en koninklijke staten ingevoerd. Naderhand is ook deze bereiding in de zilvermijnen te *Freiburg* in *Saksen* ingevoerd; doch hier moet de erts eerst geroosterd worden, omdat het metaal er niet in den metaalstaaf aanwezig is. — Tin- en lood-*amalgama* worden ook gebruikt, om spiegels te beleggen, de kussens der elektrifeer-machines er mede te bestrijken enz.

Opmerkelijk is de figuurlijke beteekenis dezer woorden, van welke zich de nieuwste Fransche taal, bij elke naauwe vereeniging, bedient. Bij voorbeeld *l'amalgama de deux peuples*, dat is: de *amalgama*, of naauwe vereeniging, aan twee volken: zoo ook *amalgameerde* zich de volkspartij met de tegenovergestelde, en *amalgame-*

meren zich nog, in het natuurlijke en zedelijke, verscheidene natien; zoo als ook WIELAND, in dezen zin, dit woord onlangs in de Duitfche taal heeft overgenomen.

AMALIA. (ANNA) Weduwe van den hertog van *Saksen-Weimar*, verdient eene uitstekende plaats onder de vorstinnen van *Duitschland*. Zij verleende aan haar hof den geleerden die ondersteuning, welke zij vergeefs bij magtiger vorften van het Duitfche rijk verwachtten. Dan, zij was niet alleen eene grootmoedige befchermerfter van fchrijvers en kunstenaars en eene verftandige beoordeelaarfter hunner werken, maar wist ook, na den dood haars gemaals, ERNST AUGUST CONSTANTIJN, in 1758 voorgevallen, door een goed bestuur, de verliezen weder te herftellen, door den zevenjarigen oorlog aan het hertogdom te wege gebragt; aanzienlijke fommen, zonder bezwaar van hare onderdanen, te befparen, en de gevolgen van eenen hongersnood, die in 1773 *Saksen* drukte, door hare onvermoeide zorg af te wenden. Naauwelijks echter had zij in dezen dringenden nood voorzien, of zij vestigde hare aandacht op die voorwerpen, welke alleen het leven kunnen veraangenamen, en ons tot onze ware beftemming opleiden. Zij maakte nieuwe inrigtingen voor de zedelijke vorming der natie, en verbeterde die, welke voorhanden waren; benoemde WIELAND tot opvoeder van haren zoon, den thans regerenden hertog, en lokte mannen van de uitmuntendfte talenten naar *Weimar*, als HERDER, GÖTTE, WIELAND, naderhand SECKENDORF, KNEBEL, BÖTTIGER, BODE en MUSAEUS, waarbij ook nog SCHILLER, in de laafte jaren gevoegd werd. Deze verdienstelijke mannen bleven bij haar, zelfs nadat zij, in 1775, de regering in handen van haren zoon had overgegeven. Haar slot in *Weimar*, hare lufthuizen, te *Tieffurth* en *Effertsburg*, waren steeds de verzamelpiaafen van geleerden, en reizigers van verdienften. In 1788 deed zij, door GÖTTE vergezeld, eene reis door *Italie*, welke haren fmaak voor de kunften nog vermeerderde. In Wijnmaand 1806 werd zij door eene ziekte overvallen en ftierf eenige maanden daarna.

AMALTHEA. Zoo noemt men de geit, op het eiland *Creta*, welke JUPITER zoogde, toen zijne moeder hem, uit vrees voor SATURNUS, derwaarts gevoerd had. Van deze geit ontleent de hoorn van overvloed den naam van *Cornus Amalthea*, welke JUPITER aan de dochter van MELISSUS, die RHEA had bijgeftaan, gelijk men verhaalt, uit dankbaarheid fchonk; haar tevens het voorregt verleende, om uit denzelven alles te kunnen nemen, wat zij tot onderhoud noodig had. Ook wil men, dat er eene nimf geweest zij, die AMALTHEA heette, gelijk ook de SIBYLLE te *cumae* dien naam voerde.

AMANUENSIS. Eene Latijnsche benaming, welke de *Romeinen* aan dien slaaf of bedienden gaven, welke door zijnen heer tot het fchrijven gebruikt werd. Bij ons verftaat men er eenen fchrijver, eenen fecretaris enz. door.

AMARIJLLIS GIGANTEA. Eene zeer fchoone, voor ettelijke ja-

jaren, hier te lande, nog onbekende bloem, tot de foort van het geslacht behorende, door LINNEUS *Amaryllis* geheeten. In 1805 bloeide er eene in de bloemkweekerij van de heeren J. ROZENKRANTZ en zoon te *Haarlem*, die alle bekende foorten van dit geslacht in grootte overtrof, om welke reden men haar den naam van *Amaryllis gigantea* gegeven heeft. De bol dezer bloem, welke ook verbaazend groot is, werd 16 jaren vroeger van de klap *de goede Hoop* herwaarts overgebracht. De middelrij der verst van elkander staande bloemen, die 61 in getal, en kroonswijze gegroeid, waren, bedroeg 29 duimen.

AMATHUS. (*Amathunt*) Oudtijds eene stad op het eiland *Cyprus*, door de vereering van VENUS beroemd. Van hier, dat deze godin dikwijls, door de dichters, de *Amathuntische godin*; en ook wel AMATHUSIA genoemd wordt.

AMAZONEN. Onder dezen naam kenden de *Grieken* eene natie; uit krijshatige, strijdbare vrouwen bestaande, welke oorspronkelijke *Scythen* waren, en aan den vloed *Thermodon*, in *Klein-Azië*, allereerst haar rijk stichtten, toen derzelver mannen in eenen veldslag; door hunne naburen, geheel geslagen werden. De vrouwen; nu de verdediging der weinig overgeblevenen op zich nemende, boezemde het gevoel van moed, waarmede zij streden, haar zulk eene verachting omtrent de mannen in; dat zij de weinige, die de vijand haar gelaten had, zelve ombragten: en, schoon zij al aanstonds bezorgd waren, om derzelver geslacht, door eene verbinding met hare naburen, te kunnen voortplanten, voedden zij echter telkens alleen de dochters voor den krijg op. Zij kozen twee koninginnen, en breidden zich in het vervolg veldra door *Ephèze*, *Smirna* en *Cumae* uit; doch werden ook dikwijls geslagen. Sommigen, echter, houden dit alles voor een verdichtfel, waartoe welligt de *Capadocische vrouwen*, die hunne mannen in den krijg volgden, aanleiding gegeven hebben. Van deze *Amazonen* heeft de kleederdragt onzer hedendaagsche heldinnen, gelijk over het algemeen alles, wat haar een mannelijk en krijgshaftig aanzien geeft, den naam ontvangen.

AMAZONEN. (Het land der) In *Zuid-Amerika*, tusfchen *Guiana*, *Terra Firra*, *Peru*, *Paraguai* en *Brazilië*. Het is zeer uitgestrekt, groot en volkrijk, en de rivier der *Amazonen*; welke het land, even als de *Nyl* in *Egypte*, overstroomt en vruchtbaar maakt; is eene der grootste van de geheele wereld. Zij ontspringt uit het meer *Lauricocha*, en stort, nadat zij eenen loop van bijna 1000 mijlen heeft afgelegd, in de *Atlantische zee*.

AMBASSADEUR. Een gezant van den eersten rang, een grootboodschapper van vrije en onafhankelijke staten en mogendheden. Hij is of een *gewoon* of *buitengewoon* boodschapper, welke laatste alleen in bijzondere, buitengewone gevallen gezonden wordt, en dan den rang boven de eersten heeft. Hij vertegenwoordigt, doch met bepaling, zijnen principaal: van hier ook het woord *ambassade*, waarvoor men den gezant met zijn gevolg verstaat. AM.

AMBER. Eene stof, welke, ten opzichte der deelen, waaruit zij zamengefeld is, eenige overeenkomst heeft met den *Barnsteen*, van waar misfchien deze, oudtijds, voor dezelfde stof, of verscheidenheden van elkander, zijn gehouden, en de *Barnsteen* bij de *Franfchen ambre jaune*, bij de *Italianen ambra gialla* wordt geheeten. Juist om deze reden heeft men den eigenlijken *Amber* van den *Barnsteen* getracht te onderscheiden, door het bijvoegelijk woord *grijs* of *graauw*; dezelve dus noemende naar de kleur, of wel *Ambregris*, *Ambergrijs*. Omtrent den oorsprong, en dus de eigenlijke zelfftandigheid waaruit deze stof bestaat, zijn de gevoelens langen tijd zeer verschiend geweest: sommigen hebben dezelve gehouden voor een uiterfel van walvisfchen; anderen voor dat van vogelen, zich generende van welriekende kruiden. Veel is er aangevoerd geworden (te veel om hier te vermelden), om den dierlijken oorsprong dezer stof, te bevestigen: doch anderen wederom hebben geoordeeld, dat zij een plantaardig voortbrengfel zij; eene foort van gom, uit boomen ontlaf, en door toevallige omftandigheden in zee geraakt; want de zee levert dit voortbrengfel der Natuur op. Dan, dit gevoelen heeft de minfte waarfchijnlijkheid voor zich. De meeste natuuronderzoekers, en onder dezelve vooral de fcheikundigen, meest bevoegd, om over den aard en de zelfftandigheid van zulk eene stof te oordeelen, zijn van gedachten, dat de *Amber* eene aardhars zij, uit olieachtige bronnen, in de diepte der zee, of op haren bodem ontfpringende, gevormd. Daar men, ondertusfchen, *Amber*, in vrij groote hoeveelheden in de ingewanden van Kzilotten en andere walvischfoorten, gevonden heeft, fchijnt het laatste gevoelen ook aan zwarigheden onderhevig. Dan, deze vallen niet moeilijk te vereffenen, als men aanneemt, dat de in zee, zoo als onderfeld is, uitgeworpene aardharsachtige stof, door de gedachte zeedieren ingeflokt, en, na het ondergaan van verandering of klijnzing in derzelve ingewanden, wederom uitgeworpen wordt. Hiermede staat in eenig verband de benaming, welke de *Japannezen*, in hunne gewone taal, aan den *Amber* geven, te weten die van *kufura-no fau*, dat is: walvisch-drek.

De Amber is eene stof, geheel ondoorfchijnend, brokkelig, dikwijls zoo zacht of week als was, en, even als deze, aan de tanden klevende. Op koud water drijft zij; in heet water fmelt zij als olie. Zij heeft eenen fterken, niet onaangenamen geur. Door enkele wrijving of verwarming in de hand, boven het vuur, verspreidt zij dezen geur; doch allermeeft, wanneer zij in brandt wordt geftoken: verbrandende als dan met eene heldere vlam, en gevende eenen aschgraauwen rook, zonder dat er iets van overblijft, van zich.

De Amber wordt in den *Oceaan*, of nog op het water drijvende, of aan het strand opgeworpen, gevonden; voornamelijk, echter, in en aan de Oost-Indifche wateren, en wel aan de kusten van *Madagascar* en *Sumatra*; alsmede aan die van *Malabar*, de *Molukfche* eilanden en aan de oostkust van *Afrika*. Somtjids, evenwel zeer zeld-

zeldzaam, heeft men haar ook aan de kusten van de *Atlantische zee*, in de *West-Indien*, ja zelfs in de *Noordzee*, en wel aan de westelijke van *Groot-Brittannie*, aangetroffen.

Groote stukken van dit voortbrengfel der zee (hoe dan ook) zijn fomtijds gevonden. In de *Amboinsche Rariteitkamer* van RUMPHIUS vindt men de afbeelding van een stuk, door de Nederlandfche Oost-Indifche kompagnie, uit de *Oost-Indien* ontvangen; wegende 182 ponden. Dit stuk moet zeker uit verfcheide kleine, door de fpoeling en beweging der zee, zamen gefield zijn; gelijk ook dat stuk zoo geweest is, waarvan deze zelfde Autheur melding maakt, als door den koning van *Tidore*, ten jare 1693, van zijne Papaefche vifchers bekomen, wegende 194 ponden, waarvoor hem, van wege de kompagnie, elf duizend rijksdaalders zouden geboden zijn.

Twee foorten van deze, als nog kostbare, ftof, zijn bekend; de eerfte, die aschgrauw is, of de eigenlijk *Ambregris* (*Ambra Ambrosiaca*), de andere de *gemeene* of *flechte* (*Ambra vulgatio*), welke doorgaans zwartachtig bruin valt, en ook van daar *zwarte amber* wordt geheeten. Deze komt veel van *Bengalen* en de kust van *Koromandel*, en wordt bij de Oosterlingen veel gebruikt in feukwerken; terwijl de eerftgenoemde gebezigd wordt, zoo door ontbinding, of fmelting als diftillatie, in vele winkelbereidingen der Apotheken.

AMBOINA. Eene van de *Molukfche eilanden* in de *Indifche zee*, naast *Batavia*, weleer de beste Hollandfche volksplanting in de *Oost-Indien*. Het was in het begin der zestiende eeuw, dat de *Hollanders* en *Engelfchen*, gelijktijdig, dit werelddeel begonnen te bezoeken; maar op de *Molukfche*, of fpecerij-eilanden, verkregen de eerften weldra op de laaftten de overhand. De *Hollanders*, na alvorens de *Portugezen*, de eerfte, die naar de *Oost-Indien* zeilden, uit dezelve verdreven te hebben, lieten om den handel in fpecerijen alleen te behouden, de muskaat- en nagelboomen, op de meeste der *Molukfche eilanden* uitrooijen, en bepaalden derzelver aankweeking alleen tot de eilanden *Banda* en *Amboina*; terwijl zij de bewoners gedeeltelijk door ftraffen poogden af te fchrikken, en gedeeltelijk door belooningen over te halen, om de voortplanting dezer boomen te verhinderen. (Vergel. *BANDA* en *CEILON*). *Amboina* gaf zich in Sprokkelmaand 1796 aan de *Engelfchen* over, die op dit eiland $1\frac{1}{2}$ tonne gouds aan baar geld, en meer dan een half millioen nagelen vonden; doch bij den vrede van *Amiens* in 1802, werd het weder aan de *Hollanders* terug gegeven, en in 1810, met de overige *Molukfche eilanden*, op nieuw door de *Britten* genomen, die er thans bezitters van zijn.

AMBROSIAANSCH E LOFZANG. Zoo noemen de Roomschkatholijken het Latijnsche gezang: *Te Deum laudamus*, naar deszelfs vervaardiger AMBROSIVS, aartsbisfchop te *Milaan*, die men meent dat het zingen van lofzangen en psalmen het eerst in de Westersche kerk heeft ingevoerd. Sommigen zijn van gevoelen, dat gemelde

gezag niet aan hem, maar aan eenen onbekenden, moet worden toegeschreven.

AMBROSIJN. *Ambrosia* was de spijs der Goden, gelijk de *nectar* hun drank was. Het woord beteekent eigenlijk *onsterfelijkheid*, omdat men er deze door deelachtig werd.

AMERICO VESPUCCI. Werd in den jare 1451, te *Florence*, uit eene oude familie, geboren. Hij had zijne vroegste opvoeding aan zijnen oom, die in de wetenschappen beroemd was, te danken, en maakte al spoedig groote vorderingen in de natuur-, sterre- en aardrijkskunde. Hij ging in 1490 naar *Spanje*, om aldaar handel te drijven; doch vernemende, dat COLUMBUS de nieuwe wereld ontdekt had, brandde hij van verlangen, om in zijnen roem te deelen. Door FERDINAND, koning van *Spanje*, ondersteund, zeilde hij in 1497, onder den vlootvoogd OJARTA, uit *Cadix*, bereikte het vaste land van *Amerika*; bezocht den zeeboezem van *Paria* en de kustener lengte van eenige honderd mijlen, en keerde, na 13 maanden, weder naar *Spanje* terug. In 1499 deed hij zijnen tweeden togt, en ontdekte verscheidene kleine eilanden. Hierop ging hij in dienst van EMANUEL, koning van *Portugal*; ondernam nu twee reizen, (in 1501 en 1503) op Portugeefche schepen, en had, op de laatste, ten oogmerk, om op eene vaart naar het westen eene vaart naar *Malakka* te ontdekken; doch deze togt viel niet gelukkig uit. Hij bleef in Portugeefchen dienst tot aan dood van COLUMBUS, en ging toen in dien van *Spanje* over, sedert welken tijd hij meermalen het werelddeel bezocht, dat allengskens naar zijnen naam genoemd werd: eene eer, welke voor zeker niet aan hem, maar alleen aan COLUMBUS, als aan den eersten ontdekker der *Nieuwe Wereld*, toekwam; gelijk dan ook aan den laatsten door GOMARA en OVIEDO, de oudste Spaansche geschiedboekers, alsmede door HERRERA HOJEDA, en diens togtgenoot, de roem, van het vaste land van *Amerika* het eerst ontdekt te hebben, eenparig wordt toegekend, (*) De geheele verdienste van VESPUCCI bestond daarin, dat hij eenige ontdekkingen van weinig belang gedaan, en eene kaart van *Amerika*, benevens een dagboek van vier zijner reizen, in 1532, te *Parijs* in het Latijn uitgegeven, vervaardigd had. Hij stierf in het jaar 1516 in Portugeefchen dienst. De koning van *Portugal* vereerde zijn aandenken, en *Florence* overlaadde zijne familie met eerbewijzen.

AMERIKA. Dit werelddeel, ook wel de *Nieuwe wereld* genoemd, werd het eerst, zoo als bekend is, op het einde der 15de eeuw, door CHRISTOPHORUS COLUMBUS ontdekt. Over het algemeen begon de kennis onzer aarde zich eerst in de middeleeuwen, door de kruistogten en reizen van eenige weinigen, uit te breiden; zijnde *Groenland* eerst in de 9de en de *Canarische eilanden* in de 13de eeuw ont-

(*) Zie hier over ROBERTSON'S *Geschiedenis van Amerika*, Deel 1 bladz. 237 in de aantekening.

ontdekt. In het begin der 15de eeuw echter openbaarde zich, het eerst, bij de koningen van *Castillie* de zucht, om door de scheepvaart nieuwe landen op te sporen; en hoe zeer ook de *Portugeezen* deze reizen in afgelegene landen begunstigten, strekten hunne pogingen grootendeels, echter, alleen daarheen, naar de *Indien* en *Azie*, om den zuidelijken hoek van *Afrika*, te zeilen, en was de tusschenruimte tusschen de eilanden van dat werelddeel en den *Archipel* van *Azie* geheel onbekend. Deze ontdekking nu was voor **COLUMBUS**, een Genueesch onderdaan, bewaard, die dan ook, na vruchteloos, bij verscheidene Europeische vorsten, op ondersteuning tot het doen eener reis te hebben aangedrongen, het eindelijk met **IZABELLA**, koningin van *Spanje*, over de voorwaarden van zijnen togt eens werd, op den 3den van Oogstmaand 1492 met 3 schepen de haven van *Palos* verliet. Hij zette de terstond koers naar de *Canarische* eilanden, welke hij den 13den dier maand bereikte; kreeg op dezen togt, den 11den van Wijnmaand daaraanvolgende; het eiland *Guanahani*, zoo als het door de inboorlingen genoemd, doch door hem, uit een godsdienstig gevoel *St. Salvador* (verlosfer) geheeten werd, in het gezigt, en ontdekte kort daarna *Cuba*, door hem *Juanna* genoemd, *Hispaniola*, en meer andere eilanden. Naar *Spanje* terug gekeerd, werd hij hier met bijna koninklijke eer ontvangen, en ondernam naderhand nog drie andere togten naar de nieuwe wereld, op welke hij, den 1sten van Oogstmaand 1498, het *vaste land* dezès werelddeels, en het groote eiland *Trinidad*, *St. Juan de Portorico*, met nog anderen ontdekte.

De welgeslaagde togten van **COLUMBUS** gaven nu eersang aanleiding tot verscheidene andere, waaraan nu alle zeevarendè mogendheden, belangshalve, deel namen. **MAGALLAAN** zeilde in 1520 de zuidelijkste kust van het zoogenoemde *Vuurland* om; de *Venetiaan* **CABOT**, in dienst van **HENDRIK VII**, ontdekte *New-Foundland*, en vervolgde zijnen weg tot aan *Virginie*; de *Engelschen* deden, bij het zoeken van eenen Noordwestelijken weg naar *Azie*, in *Noord-Amerika*, belangrijke ontdekkingen, en bezetteden, in 1509, kaap *Breton*, en 40 jaren later *New-Schatland*; **MARTIN FROBISCHER** bevoer in 1577 de straat van zijnen naam, onder den 60sten graad Noorder-breedte, en kwam aan het zuidelijk gedeelte van *Groenland*; **FRANS DRAKE** ontdekte in 1579 *Nieuw-Albion*; **DAVIS**, van 1585 tot 1587, aan de westelijke zijde van *Groenland*, eenen weg, die naar de *Baffinsbaai* voert, en **HUDSON** van 1607 tot 1610 de straat en baai, welke naar zijnen naam genoemd werden. *Labrador* echter werd in 1500, *Brazilie* in 1510, *Canada* in 1534 door de *Portugeezen* in bezit genomen; terwijl het land aan de *Paraguay* in 1516 door **DIOS DE SOLIS** ontdekt werd. Intusschen spaarden tevens de *Spanjaarden* geene moeite, om in de nieuwe wereld een nieuw rijk te vestigen: men herinnere zich hier slechts de namen van **CORTES** en **PIZARRO**. *Florida* werd in 1512, *Oud-Mexiko* in 1520, *Louiziana* in 1583 hun eigendom; ook gingen zij

naar

naar *Nieuw-Mexiko* en *Californie*, en vervolgens van *Panama* naar *Carthagena*, *Nieuw-Granada*, *Peru* en *Chili*; terwijl *Buenos-ajres* in 1535 door hen reeds aangelegd, en *Guiana* in 1663 ontdekt werd. Ook de *Franschen* rigtten volkplantingen in *Nieuw-schotland* (*Acadie*) *Cannada* en *Louiziana* op; doch nog meer dan het vaste land, trokken de eilanden de aandacht der schraapzieke *Europeërs*. De *Bermudes*, in 1527 naar hunnen ontdekker aldus genoemd, werden in 1609 door de *Engelschen* bezet; de *Antilles* waren in handen der *Spanjaarden*, aan welke de eerste *Jamaika* ontnomen hadden, en de *Britten* en *Franschen* maakten zich van de overige eilanden meester, waarbij de bekende roovers-staten der *Flibustiers* mede hunne rol speelden. De *Hollanders*, het eerst aan de *Delaware* en *Eraxilie*, legden in *Guiana*, *Essequibo* en *Berbice* vastigheden aan, gelijk ook *Suriname*, en verplantten het suikerriet naar *Essequibo*; de *Denen* kregen *St. Eustatius*, *St. Martin*, *St. Thomas* en *St. Croix*, en de *Zweden*, die reeds vroeger eene volkplanting aan de *Delaware* hadden opgericht, 1734 *St. Barthelemi*. De *Rusfen* kwamen in de 18de eeuw aan den noordelijken oever van de noord-west kust van *Amerika*, te gelijk met de *Britten*, die tot de *IJskaap* doordrongen, in 1762 *Canada* van *Frankrijk* verkregen, en, van dit jaar tot 1783, ook *Florida* in bezit hadden, dat naderhand aan *Spanje* kwam, hetwelk den verderen weg van *Californie* ontdekte.

De vlakke inhoud van *Amerika* bevat meer dan 600,000 vierkante mijlen, waarop slechts ruim 30 millioen menschen wonen, en grenst ten Noorden aan altoos durend ijs en sneeuw; ten Oosten aan den *Atlantischen Oceaan*; ten zuiden aan de *Magallaansche zee*, en ten Westen aan de *Zuidzee*. Men verdeelt *Amerika*, volgens deszelfs natuurlijke gesteldheid, in *Noord-Amerika*, *Zuid-Amerika*, de *West-Indien* en verdere eilanden. *Noord-Amerika* bevat *Oud-Mexiko*, of *Nieuw-Spanje*, *Nieuw-Mexiko*, *Albion*, *Californie*, *Louiziana*, *Florida*, de *Vereenigde staten*, *Nieuw-Schotland*, *Nieuw-foundland*, *Canada*, *Labrador* of *Nieuw-Brittannie*, *Nieuw-Wallis* en *Groenland*. In *Zuid-Amerika* liggen de onder-koningrijken *Nieuw-Granada*, *Peru* en *Rio de la plata*; voorts *Patagonie*, of *het land van Magallaan*, *Brazilie* en *Guiana*. Eindelijk behooren tot de *West-Indien*, en verdere eilanden, de *grootte Antilles*, waaronder *Jamaika*, *Hispaniola* of *St. Domingo*, en *Porto-Rico*, de *Caraibische eilanden*, de *kleine Antilles*, *Trinidad* en *Curaçao* bevattende; voorts de *Lucaische eilanden*; de *Bermudes*, het *Vuurland*, *Valksland*, *Nieuw- of Zuid-Georgie* en de *Gallapes*.

Amerika is hoogst belangrijk, wanneer men het uit die oogpunten beschouwt, waartoe *MACKENZEE* enz. en nog onlangs *HUMBOLD*, door hunne natuur-onderzoekingen, hebben aanleiding gegeven. Men beschouwt dan, in den waren zin des woords, eene geheele nieuwe wereld, waarvan echter de noordkust, de landen boven de *Hudsonsbaai*, nog altijd, even als het binnenste van *Afrika*, in eenen dik-

ken nevel gehuld blijft. — Men vindt in *Amerika* de hoogste bergen en de grootste rivieren en meren. Onder de eersten telt men *de Cordilleras de los Andes*, welke onafinnetelijke bergketen van de zuidelijke punt tot de westkust ten Noorden loopt, en waarvan men het einde nog niet kent; alsmede de *Chimborasfo*, *Antifana* en andere. Onder de rivieren heeft men de *St. Lorenzo*, de *Misfissippi* en derzelver takken, de *O'io* en de *Misfauris*, de *Amazonen*, *la Plata*, de *Oronoko*, en de rivier *Suriname*; en, onder de meren, vindt men die van 500 tot 1800 vierkante mijlen groot zijn. De schatten, welke de Natuur dit werelddeel aanbiedt, zijn zeer groot. Onder de voortbrengfels des lands vindt men de kakao, cochenille, kinabast, gom, kopal, kampechhout, gember, katoen, indigo, aardappelen, granen, wijn, mais, rijst, fuiker, koffij, meekrap enz., en onder de delfstoffen goud, zilver, smaragden, ijzer, koper, lood, marmel, porcelein-aarde, labrador-steenen, steenkolen en meer anderen; zijnde, onder het dierenrijk de *Lama*, *Vicogna*, en *Yagueare*, bijzonder aan *Amerika* eigen.

Men rekent, dat *Amerika* thans niet het twintigste deel der inwoners bevat, welke het, bij de ontdekking door COLUMBUS had, hetwelk men aan het onmatig gebruik van verhittende dranken; en aan de kinderpokken, door *Europeërs* derwaarts overgevoerd, alsmede aan de wreede mishandelingen toeschrijft, welke deze volken, uit baatzucht en bijgeloof, aan de *Amerikanen* gepleegd hebben. De werken van ROBERTSON, RUSSEL en MUNNOTZ *over de geschiedenis van Amerika*, benevens de onlangs uitgekome uitmuntende *Beschrijving* van dat werelddeel, door EBELING, zijn bijzonder lezenswaardig, en verdienen, ten aanzien van de zeden der wilden, *le Journal historique d'un voyage de l'Amérique septentrionale*, door P. CHARLEVOIX, alle aanprijzing. Bovenal munten de nieuwelings uitgekome reisbeschrijvingen van HUMBOLDT en BONPLANT, wat het *Zuidelijk-Amerika* betreft, in dezen uit.

AMERSFOORT. Eene tamelijk welvarende stad in de provincie *Utrecht*, liggende $3\frac{3}{4}$ uur gaans van de stad van dien naam, aan den voet eens bergs, in een zeer aangenaam oord, eene gezonde luchtstreek, en aan de rivier *de Eem*, welke, op eenen afstand van 2 uren, boven *Nijkerk*, in de *Zuiderzee* stort. Zij telt ongeveer 8500 inwoners, en heeft 1 Gereformeerde, 1 Lutherse, 1 Remontstrantsche, 2 Roomsche en even zoo vele Janfeniste kerken, welke laatste gezindheid hier een collegie heeft voor jongelingen, die tot den geestelijken stand worden opgeleid. Voorts vindt men er een' aanzienlijken bokkinghang, en, buiten hare muren, eene glasblazerij; verder verscheiden fabrieken van diemetten en bombazijnen, die voorheen een goed bestaan opleverden; doch thans, inzonderheid sedert den jongsten vrede, door den invoer der Engelsche goederen, aanmerkelijk zijn in verval geraakt. Men heeft er wekelijks éene markt van rogge en boekweit, welke van veel belang is: ook de transitohandel op *Gelderland*, *Overijsel* en *Duitschland*, schoon minder dan voorheen,

heen, is nog aanmerkelijk; doch inzonderheid leveren de menigvuldige tabaksplantèrijen, die in den omtrek der stad gevonden worden, aanzienlijke voordeelen op. In de gereformeerde kerk is een monument opgerigt voor JAKOB VAN KAMPEN, den beroemden bouwheer van het voormalig stadhuis, nu het koninklijk paleis, te *Amsterdam*, alhier geboren. Behalve deze verdienstelijke bouwkundige, zijn in deze stad nog vele geleerden geboren, waaronder ELIAS VAN AMERSFOORT, hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hooge school te *Bazel*; GUALTERUS DE BRUIN, hoogleeraar te *Utrecht*; JOHAN DE RIDDER, hoogleeraar in de regten te *Douai*; THOMAS ZAESIUS, mede in dit vak aan de hooge school te *Leijden*; HENDRIK ZAESIUS, hoogleeraar in het Grieksch te *Leuven*, en schrijver van onderscheidene regtsgeleerde werken; PAULUS BUIS, raadsheer van PRINS WILLEM I; J. v. OLDENBARNEVELD, en P. BATH, eerste gouverneur Generaal van *Oost-Indien*, geen onaanzienlijken rang bekleeden.

AMETHIST. Een edelgesteente van eene violet-kleur, welke nu eens bleeker, dan eens hooger is, of wel dikwijls in het bruine en groene overgaat. Hij groeit, inzonderheid, in tamelijk groote, ronde steenen, die hol zijn, en, uit hoofde hunner gedaante, *melo montis Carmel* (meloenen van den berg *Carmel*) genoemd worden. Dit edelgesteente wordt in waardij naast den *Esmaroud* geschat. Men heeft Oosterfche en westerfche. De oosterfche Amethisten worden doorgaans voor de besten gehouden; doch sommigen van de westerfche, zoo als die, welke men in *Silzie* en *Boheme*, of in andere deelen van *Europa*, vindt, zijn weinig minder in schoonheid, dan die uit de *Indien* gebragt worden, en vrij hard voor de bewerking.

AMFIOEN. Is in *Indie* hetzelfde, dat wij *Opium* of heufap noemen. Te *Batavia* bestond voorheen, zoo niet nog heden, eene amfioen-focieteit, welke een uitsluitend regt bezat, om deze drooggerij op te koopen en naar elders te verzenden, die dus eenen zeer voordeeligen handel voor de deelhebbers plagt op te leveren.

AMIANTH. Een zeer merkwaardige en zeldzame steen, op het eiland *Cyprus* gevonden wordende, en uit meer of min lange vezelen bestaande, waarvan men eertijds de kunst bezat, om ze zoodanig te bereiden, dat men ze spinnen en tot linnen weven kon, hetwelk in de vlam van het vuur niet verteerde, maar, vuil zijnde, in dezelve weder schoon werd. Men vindt dezen steen, de vezelen en het vlas, en een daarvan geweven linnen in het kabinet van natuurlijke zeldzaamheden te *Leijden*, als, ook in de kabinetten van eenige beroemde natuurkundigen in *Amsterdam* en elders.

AMIENS. Eene sterke stad, de hoofdstad van *Picardie*, en thans van het departement *de Somme*, aan eene rivier, welke met drie armen door dezelve loopt. Zij heeft fraaije en wel aangelegde straten, een sterk slot, door HENDRIK IV gebouwd, en eene hoofdkerk, waarin LODEWIJK XIV gekroond werd. Oock bevindt zich hier een bischop, die, voor de omwenteling, onder den aartsbisbop van *Rheims* stond,

en, sedert 1750, eene akademie van kunsten en wetenschappen. Het getal der inwoners wordt op 40,000 geschat, en de kamelot-, tapijt-, zijde- en wollenstoffen-, benevens de leder-fabrieken, maken hier inzonderheid de middelen van bestaan uit. *Amiens* is merkwaardig geworden door den vrede, die tusschen *Frankrijk*, *Spanje* en de *Ba-aaftsche republiek* aan de eene, en *Groot-Brittanje* aan de andere zijde, op den 25sten van Lentemaand 1802, aldaar gesloten, en, den 27sten daaraanvolgende, geteekend werd; doch die niet lang stand hield, en reeds in 1803 eenen nieuwen oorlog tusschen *Frankrijk* en *Engeland* ten gevolge had.

AMIOT. (*Pater*) Een Fransch Jezuiet, in *Toulon* in 1718 geboren. Hij hield zich langen tijd, als zendeling, in *Peking* op, en heeft, door zijne zeldzame vlijt en groote geleerdheid, veel tot eene betere kennis van *China* bijgedragen. Inzonderheid hebben wij aan hem de naauwkeurigste en uitgebreidste berigten, omtrent de oudheden, de geschiedenis, taal en kunsten der *Chineezen*, te danken. De meeste zijner onschatbare werken, hun karakterschrift, hunne krijgskunst, muziek enz. betreffende, alsmede eene levensbeschrijving van CONFUCIUS, bevinden zich in de *Memoires, concernant l'histoire les sciences et les arts des Chinois*, waarvan de eerste 10 deelen, grootendeels, zijn werk zijn. Bovendien zijn de *Eloge de Moukden*, door GUIGNES, en de *Dictiohaire Tatar Manthceon Francois*, door LANGLES uitgegeven, door hem vervaardigd. Hij stierf in *Peking*, in 1794.

AMMAN. Beteekent, in *Zwitserland* en *Opper-Duitschland*, zoo veel als ambtman, schout, burgemeester. De Amman van een geheel landschap noemt men Land-Amman.

AMMON. Was eene bekende godheid der *Libiers*, over welker oorsprong men het echter niet eens is; wordende door sommigen voor eenen zoon van *Triton*, en door anderen voor eenen zoon van JUPITER gehouden. De meesten zijn echter van gedachte, dat BACCHUS op zijnen togt naar *Indie*, door dorst en hitte afgemat, JUPITER om hulp zoude gesmeekt hebben, waarop hem een ram verscheen, die voor hem uitliep, eindelijk uit het zand eene bron opkrabde, en daarna verdween. BACCHUS bewees dezen ram, dien hij voor JUPITER zelve hield, een goddelijke eer, en stichtte hem eenen tempel, waarin AMMON de orakels, niet door woorden, maar door zekere teekens van voorzeggende priesters, uitprak. De godheid werd hier, onder het beeld van eenen ram, of eenen mensch met eenen ramskop, of hoorns, voorgesteld, en wordt meer algemeen JUPITER AMMON geheeten. Het is bekend, dat ALEXANDER eenen togt derwaarts ondernam; en vermoedelijk hebben de omgekochte priesters hem, bij die gelegenheid, voor eenen zoon van AMMON verklaard.

AMMONIA, ook wel *vlug loogzout*, *sal-ammoniakgeest*, *alkali volatile fluor*, genoemd is, volkomen zuiver zijnde, eene heldere

ongekleurde- lucht, of gasvormige vloeistof, zeer bijtend van reuk, zoo dat zij de oogen doet tranen; zij maakt het violensap groen, heeft alle de overige eigenschappen der alkaliën (Zie: ALKALIËN) en eene voortgelijke zwaarte van 0,596, de zwaarte der dampkringslucht = 1,000 zijnde. Zij bestaat uit *waterstof* en *stikstof*; van daar, dat zij, met dampkrings- of met zuurstoflucht vermengd, door de electricke vonk vlam vat, en water vormt, dewijl de stikstoflucht, doch nooit vrij, maar altijd met een zuur, b. v. phosphorzuur of zoutzuur verbonden wordt. Zij is een voortbrengfel der dierlijke natuur, zijnde in dierlijke sappen, vooral in de pis en in drekstoffen aanwezig. Bij de verrotting van dierlijke lichamen wordt er altijd Ammonia geboren.

De Ammonia wordt, voor het geneeskundig gebruik, met het water vereenigd en heet dan *vloeibare Ammonia (Ammonia liquida)*. Men stookt dezelve uit het *sal ammoniak* of de *zoutzure Ammonia*, welke men, vermengd met koolstofzure potasch of met kalk, in eene retort doet, en daaraan eene kromme glazen buis hecht, die in een omgekeerd glas met water uitkomt. Door de hitte van het vuur wordt dan in het eerste geval, *koolstofzure Ammonia* verkregen, welke men door opheffing, ook in eene vaste gedaante bekomen kan. In het laatste geval krijgt men zuivere, bijtende Ammonia; beiden worden in het water opgevangen en met hetzelfde geschied, tot dat het water er sterk genoeg mede bezwangerd is.

Men bedient zich van het Ammonia als een opwekkend en sterk prikkeiend middel, uit- en inwendig; het is ook zeer goed om vlakken uit te maken, welke door een of ander zuur ontstaan zijn; het is een bestanddeel van het *cau de luce* en van andere riekmiddelen.

AMMONIAKZOUT. ARMONIAKZOUT. Is een zout, hetwelk meestal in ronde koeken voorkomt, welke van boven bol, van onderen eenigzins uitgehold zijn, en somtijds ook de gedaante van halve suikerbrooden hebben. In beide gevallen is het bijna zoo doorschijnend als ijs, en in het laatste, bestaat het uit opeengepakte, veerachtige kristallen, hetwelk de eigenlijke kristalvormige gedaante van dit zout is, dewelke men verkrijgt, door de Ammoniakoeken, met eene zachte warmte, te *sublimeren*, of ook door ze, in water, op te lossen en vervolgens, door zeer zachte uitdamping, te laten kristalliferen. Dit zout heeft voorts eenen scherpen, eenigzins pisachtigen smaak, vervliegt door de warmte; is oplosbaar in water, en heeft de bijzondere eigenschap, van zich met vele metaalkalken, of zuurstof-metalen te vereenigen, en met dezelve te sublimeren. Het gefublimeerde Ammoniakzout noemt men *Ammoniak-bloemen (fiores salis ammoniaci)*. Het bestaat uit *zoutzuur* en *Ammonia*, en wordt daarom thans *Zoutzuur ammonia* genoemd. Men kan uit dit zout, hetzelfde met kalk of potasch, wrijvende, *Ammonia* of vlug loogzout ontwikkelen. — In de Natuur is dit zout niet zeer rijkelijk voorhanden. Men vindt het in sommige vochten, vooral in de drekstoffen der dieren; in den

omtrek van vuurspuwende bergen, vooral in *Tartarije* en *Siberie*. Het meeste wordt echter door de kunst gemaakt, en werd oudtijds uit *Egypte* verkregen, waar men het, door sublimeren, uit het roet bereid, hetwelk van de gedroogde dierenmist, die men daar veel als brandstof gebruikt, afkomstig is. In de eerste helft der voorgaande eeuw, hebben de gebroeders GRAVENHORST te *Brunswijk*, de eerste Ammoniakzout-fabriek in *Europa* opgerigt, welk voorbeeld naderhand te *Amsterdam*, en vervolgens bijna algemeen gevolgd is. Men bereidt, in die fabrieken, dit zout uit verrotte dierlijke stoffen, vooral rotte pis, welke, vermengd met zwavelzuur ijzer, door sublimatie, zwavelzuur *Ammonia* geeft, hetwelk met gewoon keukenzout vermengd, en op nieuw gefublimeerd, of ook gekristalleerd wordt.

In het eerste geval krijgt men het zout in koeken of brooden, in het laatste, in bloemen, welke men in vormen, die de gedaante van halve suikerbrooden hebben, opeenpakt. Goed Ammoniakzout moet, in een' ijzeren lepel, boven het vuur gehouden, geheel vervliegen.— Men gebruikt dit zout veel in de geneeskunst, ook om er *Ammonia* uit te trekken: met salpeterzuur opgelost geeft het het *Koningswater*, het eenig oplosmiddel van het goud; men bedient er zich van ter afscheiding en zuivering der metalen; bij het vertinnen, om de oxydatie van het tin voor te komen, enz.

AMMONS-HOORN. Eene krulschelp, die men niet dan versteend onder den grond vindt, en dus, met haren bewoner, tot eene vroegere schepping moet behoord hebben.

AMNESTIE. (Uit het Griesch) Zoo noemt men: 1. de wederzijdse belofte van twee of meer mogendheden, die met elkander den vrede sluiten, om alles, wat de een tegen den ander gedurende den oorlog ondernomen, en waardoor hij hem schade toegebracht heeft, te vergeten, en zich nog minder te zullen wreken. Gelijkt *Represailles* (zie dit art.) doorgaans het eerste sein tot den oorlog zijn, zoo is de *Amnestie* gewoonlijk de inhoud van het eerste artikel van het vredes-gedrag. 2. wordt dit woord gebruikt, wanneer aan burgers of onderdanen de straf wegens oproerigheid, en aan soldaten de straf wegens desertie wordt kwijtgescholden; doch niet gebezigd ten aanzien van enkele personen, die vergeving erlangen.

AMOR. Volgens de *nieuwere* mythologie, of fabelkunde, een zoon van VENUS en MARS, de god der liefde; de schoonste onder de goden, een geveugeld jongeling, voorzien van pijl en boog. Volgens de *oudere* mythologie is hij de oudste der goden, en was, voor dat er nog iets bestond, aanwezig. Hij bragt het eerst den onvruchtbaren chaos in beweging, omdat hij de duisternis zoude voortbrengen, waaruit vervolgens de *aether* en de dag geboren werden. Deze oudste AMOR bevat, voornamelijk, het verheven denkbeeld eener alles bezielende en vruchtbaar makende liefde in zich.

AMORTISATIE. (Uit het Latijn) Is het regt, aan kerken, kloosters en geestelijke gestichten, door den landheer, verleend, om

onroerende goederen te naasten, en ten eeuwigen dage te mogen bezitten. Daar nu dit regt door zeker wetten beperkt is, zoo heeft men, ter verkrijging van hetzelfde, eene bijzondere vergunning noodig, welke dan *Amortisatio* genoemd wordt.

AMORTISEREN. Is afkomstig van het Fransch woord *amortir*, dat aflossen, verminderen beteekent, en wordt thans gebruikt, om het vernietigen van schulden aan te duiden. Om dit te bewerkstelligen hebben wel ingerigte, of door buitengewone toevallen in schulden geraakte staten, een *amortisatie-fonds*, (in Engeland onder den naam van *sinking-fund* bekend) of *amortisatie-kas*; aangelegd, welke daarin bestaat, dat men, zoowel ter betaling van de renten der gemaakte schuld als ter vermindering en aflossing van de schuld zelve, eene jaarlijkse som bepaalt en afzondert, en voorts de som, door de jaarlijkse vermindering der intresen gewonnen, altijd weder tot betaling der schuld besteedt, tot zoo lang dezelve geheel is afgelost, of vernietigd.

AMPHIBIEN. (*Amphibia*) *Twöschachtige Dieren*, of *Dieren van beiderlei leven*, zoo als wij thans, door naauwkeurige waarneming en onderscheiding gekend, die dieren noemen, welke, ofschoon zij door longen adem halen, koud, rood bloed hebben. Voorheen, enkel ziende op het uiterlijk leven in het water en op het land, heeft men de otters, bevers, waterrotten, zee-koeijén, robben enz. in al derzelve verschillende soorten en verscheidenheden, tot deze soort of klasse van dieren betrokken, ofschoon deze allen zoogdieren zijn, die warm rood bloed hebben, en levende jongen baren, die zij met melk uit de borsten voeden; terwijl die, welke wij nu onder den naam van Amphibien begrijpen, meest allen eijeren leggen, en daardoor voorttelen, alhoewel ook sommige, gelijk de adders, levende jongen voortbrengen, en ook deze in vele eijeren der slangen worden gevonden. Zelfs LINNEUS heeft de lamprijen, roggen, steuren en andere kraakbeenige vischen, tot de Amphibien gebragt, met de onderscheiding van *zwenmende*, daar nogtans deze allen, ofschoon ook koud, rood bloed hebbende, niet door longen, maar door kieuwen adem halen.

Inderdaad, ten aanzien van geenerlei soort van diëren heeft zoo veel verwarring plaats gehad, onder vroegere en latere natuur-beschrijvers, als ten aanzien van deze; en die verwarring is voornamelijk daar uit geboren, dat de Natuur aan verscheidene dieren, zoo onder de zoogdieren, als deze (de Amphibien), het vermogen heeft verleend, om zoo wel in het water (immers voor eenigen tijd), als op het land te leven. Zeker bezitten niet alle, schoon de meeste, van de diër-klasse der Amphibien het gezegde vermogen: want er zijn er onder, in al de groote afdeelingen, waarin men dezelve onderscheidt, die alleen in het water, andere, die alleen en altijd op het land, en wederom andere, die onverschillig, en als bij afwisseling, op het land en in het water leven; in en op beide hun voedsel zoeken, en ook het werk

der voortteling verigten. Men vindt er zelfs onder, die vliegen. Hieruit ziet men, dat de benaming in onze taal, *dieren van beiderlei leven*, offchoon beter dan die van *tweeflachtig*, omdat deze eenigzins dubbelzinnig is, niet, dan onder zekeren bepaling, op deze dieren toepasselijk is. De meeste hunner zijn, naar onze onderscheiding der voorwerpen, in *schoon* en *leelijk*, het laatste, zoo niet in kleur, althans in gedaante. Vele wafemen eenen zeer onaangenaamen walgetijken reuk uit; en hebben een wreed uitzigt, en worden deswege, en van wege hunne geheele gestalte, voor afschuwelijk verklaard. De geheele klasfe dezer dieren wordt in twee orden verdeeld, te weten: in *lopende* en *kruijpende*. De eerste bevat al de soorten van *Schildpadden*, *Kikvorschen* en *Hagedisfen*, waaronder de *Krokodillen*; de tweede al de verschillende soorten van *Slangen*, waaronder de *Adders*. De eerste hebben vier pooten; de laatste misfen, in een cilindervormig ligchaam, alle uitwendige bewegingswerkhuizen. Vermits al de Amphibien door longen ademen, zijn zij ook gefchikt, om geluid te geven, echter fchijnen eenige van dezelve (zoo als b. v. de Salamander, de groene Hagedis, de Blindflang, enz.) volkomen stom te zijn; doch bij degenen, die geluid geven, is hetzelfde heesch en onaangenaam voor ons gehoor.

Het uitwendig bekleedfel der Amphibien is bij dezelve veel meer van elkander verschillend, dan bij dieren, die warm bloed hebben; want eenige der Amphibien zijn met eene beenachtige fchaal; andere met hoornachtige reepen of wrongen, of met talrijke kleine fchildjes of fchubben overdekt; terwijl andere nogtans in eene naakte, met flijm overtogene; huid leven.

Sommigen der dieren van deze klasfe ondergaan eene gestalte, of gedaantewisfeling; bij voorb. de jonge kikvorschen komen eerst te voorfchijn als zoogenoemde maskers, zonder pooten, maar voorzien van eenen zwemftaart, welke afvalt, als zij de pooten gekregen hebben. Andere leggen een of meermalen hunne oude huid af, en komen wederom als jong te voorfchijn enz. Al deze dier-soorten hebben eenen langzamen wasdom, en van daar leven de meesten lang.

De wijze van paring en voortplanting des geflachts is onder dezelve vrij verschillend. Bij sommige gefchiedt dezelve onder omhelzing; bij andere daardoor, dat het mannetje de uitgestootene eijeren van het wijfje met zijn zaadvocht besproeid. — Aan wapenen om roof tot voedsel te bemagtigen, en zich tegen vijanden te verdedigen, ontbreekt het ook den dieren in deze klasfe niet. De viervoetige hebben daartoe tanden en klauwen; sommige onder dezelve ook venijn; de kruijpende beide tanden en venijn.

Opmerkelijk is het *herftellingsvermogen*, en wel de groote kracht van hetzelfde, bij vele soorten van deze dieren, waardoor geheele deelen des ligchaams, door toevallige omftandigheden, of werkelijke willekeur, verloren, wederom aangroeijen, en, zonder onderscheid, de plaats der verlorenne vervullen. Verscheidene soorten kunnen zeer lang,

zou-

zonder genot van lucht en voedsel, leven. Men heeft padden, in het midden van groote steenen, diep in steengroeven gevonden. — *Amphibioliten* of *Amphibie-steeuen*, zijn versteeningen van *Amphibien*.

AMPHIKTYONEN. Een beroemd gerechtshof der *Grieken*, volgens de meeste berigten, door den koning AMPHIKTYON ingesteld, om de verschillende volken van *Griekenland* te vereenigen. Eerst was *Delphi* de vergaderplaats, doch later ook *Thermopyle*, of liever het niet ver van daar liggend vlek *Anthela*. Twaalf, volgens sommigen een en dertig, Grieksche staten zonden ieder twee afgevaardigden, uit hun midden, derwaarts. Hunne bijeenkomsten waren zeer plegtig en prachtig, en men deed in dezelve uitspraak over alle openbare geschillen: vereffende de oneenigheden tuschen afzonderlijke staten, en strafte burgerlijke en lijfstraffelijke misdaden, inzonderheid het schenden van het regt der volken, en misdrijven tegen den tempel te *Delphi*. De uitspraak geschied zijnde, werd het straffchuldig volk eene geldboete opgelegd, welke, op den bepaalden tijd niet betaald wordende, verdubbeld werd, en wanneer hetzelfde zich ook dan niet onderwierp, werd het geheele bondgenootschap opgeroepen, om het door de wapenen tot gehoorzaamheid te dwingen. Ook had de vergadering het regt, om zoodanig een wederspannig volk buiten het bondgenootschap te sluiten, waarvan de vierjarige Phoenicische oorlog een voorbeeld oplevert. Het gezag van dit gerechtshof hield stand tot aan den tijd van PHILIPPUS van *Macedonie*, die, voorzitter van hetzelfde geworden zijnde, zijne magt misbruikte, en het daardoor in minachting bragt.

AMPHION. Een zoon van JUPITER en ANTOIPE, de oudste van alle Grieksche toonkunstenaars. Hij leerde in *Lijdie*, waar hij aan NIOBE, dochter van koning TANTALUS huwde, de muziek, en bragt ze van daar tot de *Grieken* over. In het vervolg van tijd regeerde hij te *Thebe*, van welke plaats, voorheen *Cadmea* genoemd, hij de muren bouwde; terwijl hij tevens de boven- en benedenstad met elkander vereenigde. Om de kracht zijner toonkunst, en mogelijk ook van zijne welsprekendheid, uit te drukken, zeggen de dichters, dat hij *Thebe* door den klank zijner lier gebouwd, en door haar de steenen aangebragt heeft.

AMPHITHEATER. Was een gebouw, bij de Romeinen, bijzonderlijk voor de kampgevechten van menschen en wilde dieren geschikt. Het was onder dak, en van eene ronde of eironde gedaante. In deszelfs midden bevond zich de *Arena*; zijnde eene groote plaats, met zand (*arena*) bedekt, waarop de kampgevechten geschiedden. Rondom dezelve waren de gewelven, waarin de dieren bewaard werden; boven deze bevond zich de galerij, en op dezelve waren al hooger opgaande banken, waarvan de eerste veertien voor de aanzienlijke burgers, en de overige voor het gemeene volk, bestemd waren. JULIUS CESAR liet, in 709 na de bouwing van *Rome*, aldaar het eerste Amphitheater, van hout, oprigten, en STATI-

LIUS TAURUS bouwde, 20 jaren later, het eerste van steen. Het *Coliseum* te Rome is het grootste van alle Amphitheaters. In *Verona* is een oud Amphiteater, welks binnenste gedeelte nog geheel de oude bouwde kenmerkt, zorgvuldig bewaard, en aldaar *Arena* genoemd wordt. Niets heeft, onder alle Romeinsche outheden, den tijd zoo zeer verduurd, als dit merkwaardig gebouw; zijnde van eene eironde gedaante, en in den smaak van het *Coliseum* te Rome. — Door het Amphitheater verstaat men thans die plaats, welke in onze schouwburgen over het tooneel, en van opgaande banken voorzien is.

AMPHITRITE. Volgens de fabelleer der ouden, eene dochter van OCEANUS en THETIS. NEPTUNUS, haar ter vrouw begeerende, liet haar, toen zij hem ontweek, door eenen dolfijn opzoeken, die haar dan ook bij hem bragt, en, ter belooning voor dezen dienst, onder de sterren geplaatst werd. Zij wordt als godin en koningin der zee, op eenen schelpwagen door tritons getrokken, of, op eenen dolfijn rijdende, met den driestand van NEPTUNUS in de hand, afgebeeld.

AMPUTATIE. Afzetting, afsnijding van ledematen door mesfen, of andere snijdende werktuigen. Dezelve is, van tijd tot tijd, aanmerkelijk verbeterd geworden. Men heeft hoofdzakelijk, drieërlei wijze van *Amputatie*. 1. Die van RAVATON, (*amputation à deux lambeaux*) welke drie onderscheidene insnijdingen maakte: de eerste door de huid, de tweede, eene enkelvormige snede tot op het been, en de laatste eenige duimen boven de eerste insnijding, in de spieren, waardoor deze aan beide kanten van het been gespouwen, en, daardoor, twee hoofdflappen gevormd worden. Deze worden door iemand in de hoogte gehouden, wanneer het been, zoo hoog mogelijk, wordt afgezaagd, en de beide vleeschlappen bij elkander gebragt en geheeld worden. 2. De *Amputatie* van ALANÇON, die de eerste insnijding, cirkelvormig, door de huid tot op de spieren maakt, vervolgens de spieren, tot op het been dwars naar boven, doorsneed, zoo dat er eene holle wond door werd veroorzaakt, die, na dat het been, van boven, zoo hoog mogelijk, was afgezaagd, aan elkander gevoegd en geheeld werd. 3. De derde manier van *Amputatie*, die reeds CELSUS volgde, en, met eenige verbeteringen, nog tegenwoordig in gebruik is, is die van PETIT in *Frankrijk* en CHESELDEN in *Engeland*. Volgens deze, wordt, boven de plaats der afzetting van het lid, een *tourniquet* aangelegd, om het bloedstorten te verhinderen, wanneer de knecht van den heemeester, of iemand anders, het beleedigd lid in beide handen neemt, en de huid sterk naar boven trekt. Hierop wordt de huid en het vleesch, in eenen regtstandigen cirkel, tot op het been doorgesneden en de beenhuid van hetzelfde weggenomen, wanneer vervolgens, door middel van een' gespouwen zwachtel, de vleeschdeelen naar boven worden opgetrokken, en het been van boven, zoo hoog mogelijk, wordt doorgezaagd. Na dit alles, worden de bloedvaten met haakjes voorwaarts getrokken, en met ee-

eenen draad, door middel van eene tweefnijdende kromme naald, afgebonden; de huid en het spiervleesch naar beneden gestreken; de randen der wond zamengedrukt, met behoorlijke compressen belegd, en met zwachtels omwonden. — Ook in de gewrichten wordt somtijds een lid weggenomen; doch dan bedient men zich van de insnijding *à lambeaux*, om twee hoofdclappen te vormen, die groot genoeg zijn, om de oppervlakte van het gewricht te bedekken.

AMSTERDAM. De hoofdstad van het koninkrijk der *Nederlanden*, aan het Y, en de rivier *den Amstel*, welke door dezelve loopt. Zij was in het begin der 13de eeuw, nog slechts een vischersh-dorp, in het bezit der Heeren van *Amstel*, die leenmannen van *Utrecht* waren; doch werd in het midden dier eeuw, een stadje, dat op het laatst derzelve, uit hoofde van den moord van graaf FLORIS V, waaraan Heer GIJSBRECHT van *Amstel* deel had, door de naburige *Kennemers* verwoest werd, die den Heer zelven verdreven. Sedert behoorden *Amstelland* en *Amsterdam* aan *Holland*, en verwierf de stad, van de graven, groote voorregten, die haar eerlang tot eenen aanzienlijken rang onder de *Hollandsehe* steden verhieven. In de 15de eeuw was zij reeds in het gedeeltelijk bezit van den handel op de *Oostzee*, en in de 16de eene voorname koopstad. Zij werd 4 maal vergroot, namelijk in 1585, 1592, 1612 en 1658, en telde in 1622 reeds 100,000 inwoners, welke in 1796, volgens de toenmalige telling, tot 217,000 toegenomen waren. De stad had nu eenen trap en luister verworven, welke geene andere in *Europa* bezat. Zij was de markt van *Oost* en *West*, en het Y, vóór de stad, was met een zoo groot getal schepen bedekt, dat men de torens naauwelijks zien kon. Ondertuschen bragten oorlogsrampen haar wel eens gevoelige nepen toe: zelfs in het midden der luisterrijke 17de eeuw, stonden, met den Engelschen oorlog, in 1653, niet minder dan 4000 huizen ledig, en groeide op de beurs het gras. Zij kwam, echter, dit alles weer te boven, en haar handel bleef, zelfs te midden der onrustige tijden van 1780 tot 1794 (de jaren 1781 en 1782 van den Engelschen oorlog uitgezonderd) nog al op dezelfde hoogte. Na de omwenteling van 1795, inzonderheid, na de inlijving van ons vaderland in het *Fransche* rijk, nam dezelve hand over hand af, en geraakte eindelijk geheel te niet. Sedert de omwenteling van 1813, en den daarop gevolgden vrede, nam de handel en welvaart der stad wel weder eeniger mate toe; doch schijnt haren ouden luister niet weder te zullen bereiken. Hare bevolking is in de laatste jaren, aanmerkelijk verminderd, en bedraagt thans niet meer dan 180,000 zielen, waarvan de *Hervormden* het grootste getal uitmaken.

Men vindt in *Amsterdam* vele *Trafsijken* en *Fabrijsijken*, als: tabaksfabrijsijken, zeilmakerijsijken, goud- en zilversnederijsijken, gouddraad-trek- en slagerijsijken, ijzer-, klok- en geschutgieterijsijken, zijverwerijsijken, zijde lint-, zijden en garen, gaas-, zegellak-, chokolaad- en lijm-fabrijsijken, terpentijn en teer-kokerijsijken, zeepziederijsijken, brouwerijsijken, lijnbanen, salpeter-fabrijsijken,

ken, suiker-rafinaderijen, boekdrukkerijen, een groot getal hout-zaag molens enz.

Amsterdam is, uit hoofde van den moerasfigen grond, geheel op palen gebouwd. Van den kant van het Y levert zij, met hare talrijke torenspitsen, een prachtig gezicht op, dat ook van de zuid-oostzijde, van de hooge amstelbrug, zeer fraai is. Zij pronkt met heerlijke gebouwen, waaronder vooral het paleis des konings (voorheen het raadhuys) uitmunt. Het rust op 13,659 ingeheide mastboomen; werd, na den Munsterfchen vrede in 1648, begonnen, en in 1655 voltooid. Het werd door JAKOB VAN KAMPEN van hardsteen gebouwd, is 282 voet lang, 235 breed, en 116, hoog en werd, door QUILLINUS, met fraai beeldwerk versierd. Men vindt er uitmuntende zalen in, waaronder de groote troonzaal eene der fraaiste van *Europa* is, en, onder hetzelfde, in vervulde kelders, de vermaarde bank. — Onder de verdere aanzienlijke gebouwen, behooren het prinsenhof, weleer voor de bijeenkomsten der admiraliteit geschikt, doch thans de vergaderplaats der stads regering; de fraaije beurs, in 1608 begonnen en in 1613 voltooid, welke 250 voet lang en 140 voet breed is, op 5 overwelfde bogen en 46 pilaren rust, die eene overdekte gaanderij vormen: voorts de stads waag op de westermarkt; het oost-Indië huis, 's lands schéepstimmerwerf en magazijn, benevens de kweekschool voor de zeevaart; het fraaije *Trippenhuis*, waar thans het koninklijk instituut van kunsten en wetenschappen vergadert, en waarin zich het kenrige Museum van Nederlandsche schilderstukken, (voorheen op het raadhuys, naderhand op het *huis in het Bosch*) tegenwoordig bevindt: verder het gebouw van de maatschappij *Felix Meritis*, ingerigt ter beoefening van alles, wat den geest beschaaft en veredelt; verscheidene door liefdadigheid gestichte hofjes; de onderscheidene wees-, oude mannen en vrouwen-, tucht- en werkhuisen, en meer andere.

Ook mangelt het dezer wijd beroemde stad aan geene onderscheidene nuttige inrigtingen, ter bevordering van kunde en geleerdheid, en ter aankweeking van wetenschappen. Behalve het reeds genoemde *Trippenhuis* en de maatschappij *Felix Meritis*, heeft zij binnen hare muren een aantal genootschappen, waaronder dat van *Doctrina et Amicitia*, de maatschappij *Tot nut van 't algemeen*, die hier haren hoofdzetel heeft; die van fraaije kunsten en wetenschappen, waarvan eene afdeling hier huisvest; een voortreffelijk *Lees Museum*; een *Atheneum illustre*, weleer, en ook nog tegenwoordig, op flonkerfaren van geleerdheid kunnende bogen, met eenen *Hortus Medicus*; uitmuntende Latijnsche scholen; verscheidene toonkunstige gezelschappen, en drie schouwburgen, ééne Hollandsche, Fransche en Hoogduitsche. Ook vindt men hier nog een *Instituut voor blinden*, een landbouwkundig *Museum*, der Bezigtiging overwaardig, en rigt men thans hier ook eene Akademie voor beeldende kunsten op; terwijl de Lutherfchen, Doopsgezinden en Remonstranten, hier hun-

ne Seminariën hebben, waarin de jeugd, voor den predikdienst bestemd, in alle daartoe behoorende wetenschappen wordt onderwezen. Dat der Doopsgezinden is geheel buiten kosten van den lande.

Onder de menigvuldige kerken, die in *Amstelbad* gevonden worden, bezitten de Nederduitfche hervormden er 10, de Lutherfchen 3, de Franschen, Engelfchen, Remonstranten en Doopsgezinden ieder één, en de Roomschen 18. Ook zijn er godsdienstige vergaderplaatsen voor de *Grieken* en *Armeniers*, en twee voortreffelijke fynagogen voor de Joden. Onder al deze kerken, en voor den godsdienst ingerigte gebouwen, verdient de *Nieuwe kerk* der hervormden op den *Dam*, boven alle, eene bijzondere opmerking. Niet alleen, dat zij door haren kunstigen predikstoel en orgel uitmunt, en met de graven van Nederlands grootften zeeheld, DE RUITER, van den dapperen VAN GALEN, en den puikdichter VAN DEN VONDEL prijkt, was zij tevens de plaats, waar na zoo vele stormen, ons tegenwoordig staatsgebouw, door de aanneming der grondwet, en de inhuldiging van den Souvereinen vorst van *Nederland*, op 29 en 30 van Lentemaand 1814, werd tot stand gebragt. In de *Oude kerk* vindt men de grafombe onzer gefneuvelde zeehelden, HEEMSKERK, VAN DER ZAAAN, ZWEERTS en VAN DER HULST, door eene dankbare natie opgerigt; terwijl de *Westerkerk* eenen zeer fraajen en hoog en toren heeft.

Ondertusfchen heeft *Amsterdam*, bij zoo veel fchoons en groots, en bij het voordeel, dat ieder, die vlijtig is, hier door den handel kan verwerven, nogtans ook het gewigtig nadeel eener zeer met waterstof bezwangerde lucht, van eenen bijna-verftikkende reuk, die des zomers, fomtijds, uit de grachten opwelt, alsmede gebrek aan versch water, hetwelk uit de *Vecht*, bij *Weesp*, met fchuiten wordt aangevoerd.

AMULET. Is een steen, metaal, of ander ligchaam, waarop zekere figuren of karakters gefneden zijn, en die men gewoonlijk aan den hals draagt, maar ook voor ringen of armbanden gebruikt, om, zoo als het bijgeloof voorgeeft, zich daardoor tegen ziekten en bevoeringen te beveiligen. De *Arabieren* en *Turken* hechten er, nog heden ten dage, veel geloof aan.

ANABAPTISTEN. (Zie: WEDERDOOPERS.)

ANACHARSIS *de jonge*. Een *Scijsch*, en broeder des konings van dien naam, een vriend der wijsheid en wetenschappen, die zijn ruw vaderland verliet, en in meer befchaafde oorden rondreisde, om zijn geest door nuttige kundigheden te verrijken. Hij kwam, in het jaar 3385 der wereld, ten tijde van SOLON, te *Athene*, van waar hij vervolgens ook andere landen bezocht. Zijne reizen hervormden hem van eenen *Scijsch*, in een' mensch. Na zijne terugkomst liet hem SAULUS, zijnen broeder, koning der *Scijschen*, van kant helpen, omdat hij de wetten der *Atheners* bij zijne landgenooten trachtte in te voeren.

De

128 ANACHARSIS CLOOTS. — ANALYSIS. (Wijsg. onth.)

De abt BARTHELEMIJ heeft de reizen van *den jongen ANACHARSIS* door *Griekenland*, meesterlijk, in den vorm der Grieksche Geschiedenis, beschreven, waarvan de weleerwaarde heer STUART ons eene keurige Nederduitfche vertaling geleverd heeft.

ANACHARSIS CLOOTS. (Zie: CLOOTS.)

ANACHRONISMUS. Eene dwaling in de tijdrekening, wanneer men eene gebeurtenis in een verkeerd tijdvak plaatst.

ANAGRAM. Letterkeering; het verzetten der letters van een of meer woorden, op zoodanige wijze, dat daardoor een ander woord, of een andere zin, wordt veroorzaakt. Dus is, bij voorb. *koorn* een anagram van *kroon*, *deel* van *leed* enz. In vroeger tijden waren foortgerjke spelingen van het vernuft zeer in zwang, en men vindt dikwijls, in oude bijfchriften, het jaargetal enz. door een anagram aangewezen. Een anagram van *Berolinum* is *lumen orbi*, netwelk men op den appel van eenen kerktoren las. CALVINUS noemde zich op den titel zijner *instituciones*, door middel van een anagram, ALCUINUS.

ANAKREON. Een Grieksch dichter, uit *Tejos* in *Ionie*, die, 532 jaren voor onze tijdrekening, in de 62ste olijmpiade, leefde, en in den ouderdom van 85 jaren stierf. *Tejos* vereerde zijne nagedachtenis door een standbeeld, naast dat van PERIKLES, en geheel *Griekenland* weergalmde van zijnen lof. — Liefde en wijn maken den inhoud van zijne liederen uit, waarin tevens niet zelden eenvoudigheid, luim en vernuft, op eene onnavolgbare wijze, doorstralen. Van hier, dat *anakreontisch* datgeen beteekent, waarin de geest en smaak dezès dichters heerschen.

ANALEMNA. Een ontwerp (*projectie*) der hemelspheer op de vlakke van den middagcirkel, waarbij men aanneemt, dat de kring der dag- en nachteveningen met hetzelfde overeenkomt, en het oog op eenen oneindigen afstand verheven is.

ANALOGIE. De gelijkfoortige gesteldheid eener zaak. Volgens de *Analogie* besluiten beteekent: zijn besluit door vergelijking van gelijkaardige dingen opmaken, zoodanig, dat men aan eene zaak iets toefchrijft of ontzegt, omdat men dit aan eene foortgelijke zaak al of niet ontwaar wordt. Wij bedienen ons het meest van de *analogie* bij onze beoordeelingen, en bijna in de geheele Natuur besluiten wij uit gelijke uitwerkfels tot gelijke oorzaken.

ANALYSIS. (Wijsgeerige ontbinding.) Staat tegen over *Synthesis*, zamenstelling. In de wijsgeerte zegt men, dat onze begrippen en oordeelen of slechts *ontbindende* (*analytische*) of *zamenstellende*, (*synthetische*) zijn. In de eerste ligt de hoedanigheid, welke wij aan eenig voorwerp toefchrijven, reeds in de voorstelling, die wij van hetzelfde hebben: b. v. *een ligchaam is uitgebreid; een driehoek heeft drie zijden; een cirkel is rond*. In de andere ligt die hoedanigheid niet in onze voorstelling van het voorwerp, maar wordt daaraan, van buiten, toegevoegd: b. v. *PIETER is dik; deze vrouw is mismaakt* enz.

Bij

Bij analytische begrippen ontleedt men slechts, wat in de voorstelling eener zaak ligt opgesloten, b. v. in de voorstelling van een *ligchaam*, *driehoek*, *cirkel*, en waartoe derhalve geene nieuwe ondervinding, maar slechts ontvouwing van het begrip, noodig is. Alleen door analytische begrippen wordt onze kennis wel duidelijker, onderscheidener, maar nooit uitgebreider. Ter bereiking van het laatste moeten wij begrippen vereenigen, en aan de voorwerpen nieuwe hoedanigheden toevoegen, door *synthetische* (zamenstellende) begrippen. Hiertoe geeft ons *vooreerst* de ondervinding een zeker en gemakkelijk middel. Ik zie zwavel, steenkolen enz., op het vuur gelegd, branden, en zeg nu: sommige delfstoffen zijn brandbare stoffen. Als men zulke begrippen op den weg der ervaring verkrijgt, wordt men gezegd, dezelve te verkrijgen *van achteren* (*a posteriori*). Hieruit blijkt, dat alle oordeelen, uit de ondervinding ontleend, of empirische oordeelen, *synthetisch* moeten zijn. Maar *niet alle synthetische oordeelen berusten op de ondervinding*. Uit het begrip, b. v. van eene rechte lijn, als zoodanig, volgt niet, dat dezelve, tuschen twee gegebene punten, de kortste is. Zelfs leert ons de werktuigkunde, dat niet de rechte, maar eene kromme, lijn de weg is, welke in den kortsten tijd door een schuinsvallend ligchaam zal worden doorloopen, en die ook daarvan de kromme lijn der snelste nederdaling, de *brachystochronische* lijn, genoemd wordt. De stelling, eene rechte lijn is de kortste afstand tuschen twee gegebene punten, is dus niet uit de ervaring ontleend, zoo min als de stelling, dat de som der hoeken eens driehoeks gelijk is aan twee rechte hoeken; want de ervaring kan mij hier omtrent geene zekerheid geven, dewijl ik al de hoeken en alle driehoeken, in alle volmaakte nauwkeurigheid niet kan meten; veel minder mij, door gronden, overtuigen van de algemeene noodzakelijke waarheid dier stelling. Waaruit blijkt, ten tweede, dat er ook, *van voren*, (*a priori*) d. i. zoodanige *synthetische* begrippen en oordeelen zijn, die niet uit de ondervinding zijn ontleend. De *analytische* en *synthetische* leerwijze is, met andere woorden, de *teruggaande* en de *voortgaande* leerwijze. De *synthetische*, of voortgaande, begint met eene algemeene noodzakelijke stelling (*axioma* of *postulatum*) die wij A willen noemen, gaat van deze voort tot het betoog eener tweede B, van deze tweede B tot eene derde C enz. zoo dat men, langs dien weg, een geheel stelsel van waarheden, op de grondvesten van A en der naastvooraangaande, tuschen A en alle volgende, opbouwt. Een uitstekend voorbeeld dezer methode is de mathematische betoogtrant bij EUCLIDES. De *analytische* methode is de teruggaande, als men bij voorb. eene stelling F, begint met de aanwijzing van haar verband met E, van dat van E met D, van dat van D met C, van dat van C met B, tot dat men, aldus teruggaande, alles ontbonden en herleid heeft tot de waarheid van A.

ANALYSIS. (Wiskundige) Is, als wetenschappelijk gedeelte der wiskunde, de algemeene ontvouwing en ontbinding der zamengefelde

130 ANALYSIS. (Onbepaalde) — ANALYSIS. (Scheikundige)

grootheden. Deze wetenschap, in het algemeen genomen, bestaat uit twee voornamelijk deelen; het *eene* beschouwt de grootte in bepaalde getallen, en wordt *Rekenkunst* genoemd; terwijl zich het *andere* alleen met onbepaalde getallen bezig houdt, en *Analysis* geheeten wordt. De laatste stelt zich de grootheden onder letters of andere teekens voor; bepeinst alle algemeene eigenschappen eener grootte, inzonderheid eener zoodanige, die op verschillende wijze, uit velerlei deelen, is zamengesteld, en onderzoekt zelfs den aard en de overeenkomst der grootheden tot in de oneindig kleine deelen, waaruit zij bestaan. Hieruit vloeijen twee hoofdverdeelingen dezer wetenschap voort, namelijk: de *Analysis finitorum*, die van de grootheden, welke deelen eene eindige grootte hebben, handelt, en ook *Arithmetica speciosa*, of *Algebra*, genoemd wordt, en de *Analysis infinitorum*, die de grootheden alleen in zoo ver beschouwt, als zij uit oneindig kleine deelen bestaan. De *Analysis* is de eigenlijke sleutel der wis- en natuurkunde, en eene uitvinding van vroegere tijden. De *Arabieren*, die zich, in de middeleeuwen, in verscheiden zuidelijke gewesten van *Europa* nederzetterden, schijnen de eerste aanleiding ter ontdekking dezer wetenschap te hebben gegeven; zijnde de naam *Algebra*, waardoor een gedeelte dezer wetenschap wordt uitgedrukt, van Arabischen oorsprong. In de 16de eeuw is dezelve door VIETA, eenen *Franschman*, verbeterd, en, in de eerste helft der 17de, in *Frankrijk*, de toenmalige *Nederlanden* en in *Engeland*, nog veel verder uitgebreid geworden. In de laatste helft derzelfde eeuw werd de *Analysis infinitorum* uitgevonden, waarvan de groote NEWTON het eerst eenige sporen liet blijken, doch LEIBNITZ naderhand de eigenlijke grondregels ontdekte, en haar, als eene nieuwe wetenschap, invoerde. In de tegenwoordige eeuw is zij, inzonderheid door de *Franschen* en *Duitschers*, tot eenen grooteren trap van volkomenheid gebragt geworden.

ANALYSIS. (Onbepaalde of diophantische) Aldus genoemd naar DIOPHANTUS, een Grieksch wiskundige van *Alexandria*, die, in 13 boeken, het eerst over dit uitgestrekte gedeelte der wiskunde heeft geschreven. Hetzelve houdt zich bezig met de oplossing van onbepaalde vergelijkingen en werkstukken, als bij voorb. *Hoe zal CAJUS aan PEDRO 175 guldens kunnen betalen, zoo beiden geen ander geld hebben dan dukaten en halve ridders?* Vergelijk hierover NIEUWENHUIS wiskundig leerboek, 2de deel, bladzijde 101.

ANALYSIS. (Scheikundige) De deelen der lichamen bestaan uit gelijksoortige of ongelijksoortige deelen. De eerste heeten deelen van het geheel, de laatste *bestanddeelen* of *grondstoffen*, bij voorbeeld: water bestaat uit stofdeeltjes van waterstof-gas, en zuurstof-gas; zwavelzure soda uit soda en zwavelzuur. De deeling der stoffen in gelijksoortige deelen heet affcheiding; maar derzelve ontbinding in de ongelijksoortige noemt men scheikundige ontleding (*Analysis*). Van suiker b. v., zijn de naaste bestanddeelen alcohol en koolzuur; maar

al-

alkohol bestaat uit koolstof en waterstof, en koolzuur uit koolstof en zuurstof; derhalve kan suiker geanalyseerd of ontleed worden in koolstof, waterstof en zuurstof, als deszelfs verwijderde bestanddeelen.

ANAMORPHOSIS. De gedaanteverwisseling van een voorwerp, hetwelk zich aan het bloote oog als wanfaltig voordoet; doch zich in eenen cüinder-spiegel regelmatig en overeenstemmend vertoont.

ANANAS. (In het Latijn *Pinea Indica*) Eene vreemde en Amerikaanse plant, welke, uit hoofde harer fraaije en hoogst aangename vrucht, inzonderheid voor de tafels der grooten en rijken, eene lekkernij oplevert. Hare gedaante is bijna die van eene artisjok, of eenen pijnappel: zij groeit dikwijls tot de grootte van eenen meloen, en hare inwendige zelfstandigheid is licht geel, goud geel of wit. Men vindt echter van deze plant verscheidene foorten, als: *cirondc* met wit, *suikerbrood-vormige* met geel vleesch, van eenen zeer aangename geur, *pyramidale* enz. Zij groeit, voor het overige, in *Oost-Indie*, *China*, *Bengale*, op *Ceylon*, de *Antilles* en meer andere plaatsen, en wordt ook in *Europa*, in broeibakken, gekweekt. — In *Frankrijk* en *Italië* maakt men van deze vrucht liqueur en *resoglio*.

ANAPAESTUS. In de dichtkunde een metrische voet, uit twee korte en eene lange lettergreep bestaande — dus eene omgekeerde *dactylus*.

ANARCHIE. Regeringloosheid, of die toestand van eenen staat, waarin de burgers zich aan geene wetten binden, maar naar willekeur handelen.

ANATHEMA. Ban of vloek. *Anathema esto!* Gij zijt vervloekt! Dit woord wordt inzonderheid bij den kerkelijken ban gebezigd, en hierom is *anathematiseren* zoo veel, als in den kerkelijken ban doen; met ligchaam en ziel aan den duivel overgeven.

ANATOMIE. (Zie: ONTLEEDKUNDE).

ANAXAGORAS. Een der grootste wijsgeeren der oudheid, die zich zoo wel op de wis- en natuurkunde, als op de eigenlijke zogenoemde wijsbegeerte, met een even goed gevolg toelegde. Hij werd omtrent 500 jaren voor CHRISTUS, te *Clazomené*, geboren, en ontdeed zich, om des te vrijer zich te kunnen oefenen, van de aanzienlijke bezittingen, hem door zijne voorouders nagelaten, als ook van alle eerambten en bedieningen, en trad nimmer in den echt. Hij onderwees den grooten PERIKLES in de wijsbegeerte, en stond hem tevens met zijnen raad bij in het bestuur van 's lands zaken. Aan hem is het, dat de ontdekking der oorzaken van de zons- en maansverduistering wordt toegeschreven, zoo als hij ook voor den eersten wijsgeer gehouden wordt, die God voor den oorsprong der Natuur erkende, en hem van de stof afzonderde. De Griekische priesters bragten hem in verdenking, met dat gevolg, dat hij *Athene* moest verlaten, en naar *Lampsacus* week, waar hij, na verloop van drie jaren, 73 jaren oud zijnde, stierf.

ANCHISES. (Zie: AENEAS.)

ANCIENNETE. (Uit het Fransch) De korter of langer tijd, dien men zich in een ambt of in een genootschap bevindt. Van hier, dat, *naar de anciennete op te klimmen*, zoo veel beteekent, als naar de jaren, gedurende welke men in vergelijking van anderen, eenen post bekleed heeft, bevorderd te worden.

ANCONA. De hoofdstad van *Marco d'Ancona*, eene der grootste landfchappen van den *Kerkelijken staat*, aan de *Adriatische zee*, welke van deze stad haren naam ontleent. Zij is eene groote en fraaije handeldrijvende stad, 20,000 inwoners bevattende, welker handel echter voorheen belangrijker was, en tevens de eenigste in den *Kerkelijken staat*, waar men een aantal reederijen en fabrieken vindt: over het algemeen heeft hier eene nijverheid en werkzaamheid plaats, welke in het zuidelijke gedeelte van *Italië* onbekend zijn. Op den 8 van Sprokkelmaand van het jaar 1797 viel de haven van *Ancona*, met het geheele Mark van dien naam, in handen der *Franschen*. Volgens het vredes-verdrag, den 19den daaraanvolgende tusschen *Frankrijk* en den pous gesloten, moest *Ancona*, bij voorraad, door de *Franschen* bezet, doch aan den prins terug gegeven worden; dan, het volk van *Ancona* verklaarde den 4den van Zomermaand, openlijk en plegtig, zijne onafhankelijkheid, en verzocht den *Franschen*, om met de *Cis-Alpijnsche republiek* vereenigd te worden, hetwelk in 1797 dan ook geschiedde. Sedert de vernietiging dezer republiek maakte *Ancona* een deel van het later gevormde koninkrijk *Italië* uit; doch werd, bij den vrede van *Wenen*, weder aan den *Kerkelijken staat* terug gegeven.

ANDALUSIE. Een der aanzienlijkste en vruchtbaarste gewesten van *Spanje*, ten westen aan *Portugal*, ten noorden aan *Nieuw-Castilië*, ten oosten aan *Murcia* en ten zuiden aan *Canada* grenzende. Deszelfs voornaamste voortbrengfels bestaan in wijn, olie, vruchten en metalen, welker vervoer door de rivier *Guadalquivir* aanmerkelijk bevorderd wordt. Ook zijn de uitmuntende paarden en stieren, welke laatste, tot dus verre, bij de beruchte stierengevechten gebruikt werden, van geen minder belang. De bewoners van *Andalusie* verschillen in gestalte en karakter, waarin zij naar de *Saracenen* gelijken, aanmerkelijk van de overige *Spanjaarden*.

ANDANTINO. Staat in het midden tusschen *Andante* en *Allegretto*, en is dus die toon in de muziek, welke iets spoediger dan *Andante*, en iets langzamer dan *Allegretto* gespeeld wordt; ten minste is dit het algemeen gevoelen, schoon anderen beweren, dat *Andantino* eene eenigzins langzamere beweging, dan *Andante*, vordert.

ANDROGEUS. De zoon van *Minos*, door de *Atheners* omgebracht, die, om dezen moord te boeten, jaarlijks een zeker getal maagden en jongelingen naar *Kreta* zenden moesten.

ANDROMACHE. De gemalin van den Trojaanschen held **HEKTOR**, die, door **HOMERUS** en andere dichters, als eene deugdzaame vrouw gefchetst wordt, en welker laatste vaartvel, van dezen haren echtgenoot,

hoot, eene der aandoenlijkste plaatsen der *Iliade* uitmaakt. Zij werd, in het vervolg, de slavin van PARRHUS, die haar naderhand aan HELENUS, eenen der zonen van PRIAMUS, ter echtgenootte gaf. Oude en nieuwe dichters en kunstenaars hebben ANDROMACHE door hunne kunstgewrochten vereeuwigd.

ANDROMEDA. Dochter van CEPHEUS, koning van *Aethiëpie*, en van CASSIOPE. Zij had, volgens de fabelleer, de stoutheid van zich voor schooner dan JUNO te houden; weshalve NEPTUNUS, om deze godin te wreken, een zeemonster deed te voorschijn komen, dat het land verwoestte. Men vroeg het orakel, waarmede men de godin verzoenen konde, en het antwoord was, dat men ANDROMEDA aan de woede van het zeedrogst moest ter prooije geven. Men plaatste hierop de prinses, tot bittere droefheid van hare ouders, op eene rots, en reeds kwam het monster uit de zee te voorschijn, om haar te verflinden, toen PERSEUS, op den *Pegasus* (een gevleugeld paard) door de lucht rijdende, onverwacht toefchoot, het zeedrogst doodde, ANDROMEDA bevrijdde, en haar vervolgens huwde.

ANECDOTE. (Uit het Grieksch). Beteekent eigenlijk de eene of andere geheime, niet bekende, omstandigheid; doch, over het algemeen, eene daad, of gezegde, waarin zich het karakter van iemand vertoont. Dit woord is dus alleen toepasfeijk op menschelijke, of menschaardige wezens, welke zekere karakter-trekken met de menschen gemeen hebben.

ANELLO. (THOMAS) Zie: MASANIELLO.

ANEMOSKOOP. Een werkruijg, waarvan men zich bedient, om de rigting van den wind waar te nemen. Het gebruikelijkste en eenvoudigste is de *weerhaan*.

ANEURISMA. Een slag-ader-gezwel, eene uitzetting van de eene of andere plaats eener slag-ader; ontstaande, of uit den sterken aandrang van het bloed, of niet zelden uit eene natuurlijke zwakheid en slapheid in de huid der slag-aders. Van hier, dat zich zulk een gezwel zeer dikwijls aan de groote takken der pols-aders, inzonderheid in de nabijheid van het hart, in de bogt der groote slag-ader, en aan de uiterste einden der deelen, bij voorb. aan het kniegewricht en de ribben, vertoont, waar de slag-aders, door uitzetting, sterke bewegingen, inspanning des ligchaams, stooten, vallen enz., dikwijls aan kweefing zijn blootgesteld.

ANGELEN. Een oud Duitsch volk, waarvan, nog heden ten dage, de landstreek, welke tusschen *Sleeswijk* en *Flensburg* ligt, 4 mijlen groot is, en zich ten oosten tot aan de zee uitstrekt, den naam van *Angelen* ontleent. Dit volk had eertijds bijna de helft van het zuidelijk *Sleeswijk*, het grootste gedeelte van *Holftein* en de aangrenzende landen van *Lauenburg* en *Mecklenburg* in bezit; doch, daar het nooit den *Rijn* en het Romeinsche gebied naderde, waren de *Angelen* ook weinig onder zijnen naam bekend, en begrepen de *Romeinen* hetzelfde onder den algemeenen naam van *Saksen*. In de 6de

134 ANGELIKA KAUFMAN. — ANGLIK. OF ENGELS. KERK.

eeuw veroverden de *Angelen*, vereenigd met dezen, het tegenwoordig *Engeland*, en rigtten daar het Angel-Saxisch rijk op. (Zie op SAKS'N) Een gedeelte van hen bleef echter op het gemelde Deensch fehier-eiland, waar hun aandenken nog is bewaard gebleven.

ANGELIKA KAUFMAN. (Zie: KAUFMAN).

ANGELO BONOROTA of BUONAROTI. (MICHAEL) Zie: BUONAROTI.

ANGLICISME. Hierdoor verstaat men eene, alleen in de Engelsche taal gebruikelijke woordvoeging of uitdrukking, bij voorbeeld: wanneer men zegt: ik *doe* lezen, ik *doe* gaan, hetwelk in het Nederduitsch zeer verkeerd is uitgedrukt, voor: ik lees, ik ga; doch in het Engelsch zeer gebruikelijk is.

ANGLIKAANSCHЕ OF ENGELSCHЕ KERK. Zij maakte, tot het begin der 16de eeuw, een gedeelte van de katholieke kerk uit; doch HENDRIK VIII, naderhand met den paus in geschil gerakende, verklaarde zich voor den eersten bisschop der kerk zijns lands, en federt maakte de Engelsche kerk een, van den pauselijken stoel onafhankelijk, en op zich zelf bestaand, genootschap uit. Ondertuschen was HENDRIK VIII een regtzinnig en ijverig katholijk; maakte noch in de leer, noch in de kerkgebruiken, de minste verandering; verklaarde zich tegen de grondstellingen der Duitsehe en Zwitsersehe hervormers, en onderdrukte derzelve aanhangers in zijne staten. Onder zijnen minderjarigen zoon, EDUARD VI, maakte men echter eenen aanvang met de hervorming, welke onder de regering van ELIZABETH eerst werd tot stand gebracht. *Engeland* nam echter niet de leeringen der Duitsehe, maar der Zwitsersehe, hervormers aan, waardoor de Engelsche kerk een gedeelte der hervormde uitmaakt. Intuschen verschilt zij aanmerkelijk van de hervormde kerken in andere landen, onder anderen daarin, dat zij de bisschoppelijke waardigheid voor eene goddelijke instelling verklaart; eene onafgebroke reeks van echte bisschoppen, van de eerste uitbreiding van het christendom af, beweert; aan de inspraken der kerkvaders een groot gezag toeschrijft, en de kerkgebruiken der eerste eeuw naauwkeurig tracht in acht te nemen. Men noemt deze kerk, die in *Engeland* en *Ierland* de heerschende is, *Bischoppelijke* of *Episcopale kerk*. Ondertuschen behooren niet alle *Engelsen* tot deze kerk, maar hebben zich velen, te onvreden, dat men katholieke inrigtingen behield, en zich geheel naar het voorbeeld van de Zwitsersehe kerk willende rigten, van haar afgescheiden, en zich in een afzonderlijk, naar hunne denkbeelden ingerigt, kerkelijk genootschap vereenigd. Deze nu noemt men *Presbijterianen*, ook wel *Independenten* en *Congregationisten*. Zij zijn weder in verscheidene genootschappen verdeeld, en onderscheiden zich voornamelijk daardoor van de *Episcopale kerk*, dat zij de bisschoppelijke regering verwerpen, en een volkomen volksbestuur, mitsgaders eenen meer eenvoudigen eerdienst, in hun genootschap hebben ingevoerd. De *Presbijterianaansche kerk* is in *Schotland* de

de heerschende. De Engelsche kerk heeft vele uitmuntende kanzelredenaars opgeleverd, waaronder TILLOTSON, GREGORIJ, de beide ERSKINE's, STERNE, LELAND, SECTIN, DODD, GERARD, WHITE en BLAIR bijzonderlijk uitmunten.

ANGLOISE. (De) Een bekende levendige Engelsche dans, in die taal *country-dance* (land-dans) genoemd; als ook de muziek voor dien dans, welke tegenwoordig meest in de $\frac{3}{8}$ maat gespeeld wordt.

ANGLOMANIE. Engelschgezindheid; eene overdrevene zucht voor alles, wat Engelsch is.

ANGORA. Stad in *Natolie*, in *Aziatisch Turkije*, inzonderheid beroemd, wegens hare geiten, van welke zijdeachtig, lang haar, kemelsgaren gesponnen wordt, dat boven het gewone verre de voorkeur verdient.

ANKARSTROM. (JAKOB JOHAN) De beruchte moordenaar van GUSTAVUS III, de zoon van eenen oversten luitenant, en ridder van de orde van het zwaard. In zijn 15de jaar was hij page aan het Zweedsche hof, en onderofficier bij het lijfregiment, doch naderhand vaandrig bij de lijfwacht. In het jaar 1783 ontving hij zijn ontslag; begaf zich in het huwelijk, en ging op het land wonen; doch keerde, in het jaar 1790, weder naar *Stokholm* terug. Hij woonde den rijksdag in *Gesle* bij, en besloot nu, met eenige andere misnoegden, om den koning van kant te helpen; beschouwende dit als het eenig middel, om hun plan, tot het veranderen van den regeringsvorm, door te zetten. Het voornemen werd ten uitvoer gebracht: ANKARSTROM schoot den koning, op een gemaskerd bal, in *Stokholm*, met eene pistool, doch werd aanstonds gevat, en kort daarna te regt gesteld; terwijl zijne eedgenooten, de graven HORN, RIBBING, en de overste LILIENHORN, voor altijd uit het rijk gearben werden.

ANKER. (Bij schepen) is een zwaar, ijzer werktuig met eenen dubbelden weerhaak aan het eene en eenen ring aan het andere einde, waarmede men het aan een kabeltouw vastmaakt. De deelen eens ankers zijn 1. de ring, daar het kabeltouw aan vast zit, 2. de balk of schacht, zijnde het langste gedeelte, 3. de arm of het deel dat in den grond zinkt, 4. de handen of klauwen, gelijk aan de punt van eenen pijl, die in den grond vast hechten, 5. een stok of stukhout, vastgemaakt aan den schaft bij den ring, en geschikt om den arm te sturen, op dat dezelve regt neer kan vallen en in den grond hechten.

Er zijn velerlei soorten van ankers, 1. het *Plegt* of *Stop-anker*, zijnde het grootste. Dit wordt niet gebruikt dan bij geweldigen storm, om te beletten, dat het schip op het strand drijft. Een schip van 500 tonnen heeft een plegt anker van 2000 pond zwaar, en zoo naar evenredigheid, 2. de beide *Tui ankers*, die men gebruikt, om in de haven op te rijden, 3. het *Werp-anker*, 4. het *Dreg-*, *Kat-* of *Boot-anker*.

ANNA. Koningin van *Groot-Brittanje*, jongere dochter van koning JAKOB II, en de laatste telg uit het huis van STUART, werd in het jaar 1664 geboren, en in 1683 aan den prins GEORGE van *Denemarken* gehuwd. Zij beklom, na den dood van WILLEM III, den gemaal harer oudere zuster, den Engelschen troon, en bewerkte de volkomene vereeniging tusschen *Engeland* en *Schotland*, waarbij de *Schotten* zitting en stem in het parlement verkrègen. Zij voerde ook, tot aan den dood haars gemaals, in 1708, den Spaanschen succesfioorlog ten voordeele van *Oostenrijk*; doch veranderde van plan, en hielp den Utrechtschen vrede bewerken. Zij stierf in het jaar 1714, sedert welken tijd het keurhuis *Brunswijk-Lunenburg* den Engelschen troon beklommen heeft. Zij bezat vele goede hoedanigheden, van welke echter veel misbruik gemaakt werd. — Vergeelijk hiermede MARLBOROUGH.

ANNABERG, of St. ANNABERG. Eene der belangrijkste bergsteden in het Saksisch ertzgebergte, aan de Boheemsche grenzen, omtrent 4500 inwoners bevattende, die voornamelijk in het maken van kanten en pasfementen, alsmede in den daaruit voortvloeienden handel, hun bestaan vinden. Door den bergbouw is deze stad het allereerst beroemd geworden, en heeft in welvaart toegenomen. De *Schreckenberg* aldaar heeft ongemeen rijke zilver-mijnen, die echter thans op verre na niet zoo veel van dit metaal meer opleveren, als voorheen; gelijk over het algemeen, de geheele bergbouw er aanmerkelijk in verval is. De gemelde berg, benevens de nabijliggende *Pil* of *Polberg*, leveren de heerlijkste gezigten op.

ANNA IWANOWNA. Keizerin van *Rusland*, middelste dochter van Czaar IWAN II ALEXIOWITSCH, en nicht van PETER den Grooten, werd in 1693 geboren, en na den dood van PETER II van *Rusland*, door den geheimen raad, tot den Russischen troon, verheven. Zij bezorgde AUGUSTUS III, keurvorst van *Saksen*, de Poolse kroon, voerde eenen gelukkigen oorlog met de *Turken*, en stierf in het jaar 1740. In 1741 aanvaardde de prinses ELIZABETH, dochter van PETER I, het Russische rijksbestuur.

ANNALEN. Jaarboeken. Aanteekeningen van jaarlijkse voorvallen.

ANNATEN. Gewone jaarlijkse inkomsten, welke den paus, uit een geestelijk fonds, bij de uitdeeling der bulle, gegeven werden.

ANNIVERSARIUM. De jaarlijkse terugkeering van eenen zekeren dag. De katholieken bedienen zich van dit woord voor de feestdagen der heilige martelaars, wier nagedachtenis zij vieren.

ANNONCE. Een berigt van het een of ander aan het publiek.

ANNUI TEITEN. Eene soort van lijfrenten, welke van opgeschotene gelden, door de bank van *Engeland*, betaald worden.

Er zijn er van verschillende aard; *redeemable or perpetual Annui ties* (losbare) zijn de zoodanige, waarvan de regering, onder voorbehoud

houd van de opgenomene kapitalen te zullen aflossen, de bepaalde annuïteiten, of renten, intusschen slijt betaalt. Verkoopt de regering Annuïteiten op zekere termijnen, zonder de hoofsom af te lossen, dan noemt men dezelve *irredeemable or determinate Annuities* (onlosbare), en deze worden verdeeld in *long Annuities*, welke 90 of 100 jaren duren; in *short Annuities*, welke aan dezulke, die bij de *redeemable Annuities* merkelijk waren te kort geschoten, als eene schadevergoeding voor 10, 20, ten hoogste 30 jaren, in 1778 werden toegestaan, en eindelijk in *life Annuities*, welke gedurende het leven van één of meer personen voortduren. *Consolidated Annuities* hebben hunnen oorsprong uit het volgende ontieend: bij elke geldleening werden zekere belastingen, ter betaling der renten, aangewezen; dan, daar sommige derzelve tot dat oogmerk niet toereikende waren, en anderen een overschot opleverden, zoo *consolideerde* men al deze takten, of belastingen, en bepaalde eene gelijkheid van renten, waarvan de 3 percent *consolidated Annuities* de laagste en geringste zijn. De 3 percents *reduced Annuities* zijn een fonds, waarvan de oorspronkelijk hoogere renten tot op 3 percent verminderd zijn. De *consolidated* en *reduced* maken de *perpetual Annuities* uit. De 5 percents *Annuities* van 1797 worden met den naam van *loyalty* bestempeld.

ANODIJNA. Pijnstillende, pijnverdoovende middelen, uit de Grieksche woorden *ἀνὸν* zonder, en *ὄδον* pijn smart; middelen, die *zonder pijn* doen zijn.

ANOMALIE. Ongelijkvormigheid, afwijking van den regel; in de sterrekunde eene onregelmatigheid in de beweging der zon, of eener planeet.

ANONIJM. Naamloos. Men gebruikt dit woord niet dan van schrijvers, of geschriften.

ANSEATISCH. (Zie: HANSEATISCH.)

ANQUETIL DU PERRON. (ABRAHAM HIJACINTHE) Een groot kenner der Oosterfche talen. Hij werd in 1731 te *Parijs* geboren; ging, na het volbrengen zijner studien, in 1754, naar *Indie*, om zijne reeds verkregene kundigheden verder uit te breiden, en kwam van daar in 1762, zonder eenig vermogen, maar met eenen schat van 180 handschriften en andere zeldzaamheden, te *Parijs* terug. De abt BARTHELEMIJ, en anderen zijner vrienden, bezorgden hem eene jaarwedde, benevens den titel en het ambt van tolk in de Oosterfche talen, bij de koninklijke boekerij. In 1763, lid geworden zijnde van de akademie der fraaije wetenschappen, begon hij zijne, zoo moeilijk bijeen gebragte, bouwstoffen te bearbeiten, en verschenen van hem van tijd tot tijd de *Zend-avesta*, de *Oosterfche wetgeving*, zijne *Geschied- en Aardrijkskundige nasporingen omtrent de Indie*, en zijn werk *over den Handel*. Ten tijde der omwenteling in *Frankrijk* zonderde hij zich geheel van de menschen af, en hield zich op zijne kamer zonder eenig ander vriend, dan zijne boeken. De vruchten

van deze zijne afzondering waren zijn werk: *l'Inde en rapport avec l'Europe*, en de *niet te ontwikkelende Geheimen*; eene overzetting van een Perzisch uittreksel uit BEDA, in het Latijn. Bij de herstelling van het nationaal instituut werd hij tot lid verkozen; doch hij nam, niet lang daarna, zijn ontslag, en stierf te *Parijs* in 1805. Eene alles omvattende geleerdheid, de kennis van bijna alle Europeische talen, en eene rustelooze werkzaamheid, vereenigden zich in ANQUETIL met de zuiverste waarheidsliefde, eene gezonde wijsbegeerte, eene zeldzame belangeloosheid, en een nitmuntend hart, door welk alles hij een eervol aandenken bij de nakomelingschap verdient.

ANSON. (GEORGE) Een beroemd Engelsch zeeman. Zijne loopbaan begon in het jaar 1740, toen hem, in den Spaanschen oorlog, het bevel over eene vloot van 5 groote schepen en 3 kleinere vaartuigen, 1400 man voerende, werd toevertrouwd. In 1744 deed hij de bekende reis rondom de wereld, en, den 27 van Bloemaand 1747, sloeg hij de Fransche vloot van 9 schepen bij kaap *Finisterre*, en veroverde dezelve, waarbij hij, nog daarenboven, 5 millioenen ponden sterling buit maakte. Hij werd van trap tot trap verheven, klon eindelijk tot de waardigheid van eersten lord der admiraliteit van *Groot-Brittanje* op, en stierf in het jaar 1762, zonder kinderen na te laten. Zijne reis rondom de wereld is door den wiskundigen BENJ. ROBINS, of liever door ANSONS scheeps-predikant, R. WALTHER, beschreven, en men heeft er eene zeer goede Hollandfche vertaling van; zijnde die van den 3den druk, van 1765, inzonderheid wegens de daarbij vermeerderde platen, wel de beste.

ANSPACH, of ONOLZBACH. Maakte voorheen een gedeelte van het burggraafschap *Neurenberg*, in den Frankfischen kreits, uit. Het werd eertijds door Markgraven geregeerd; doch, na den afstand van den laaften dezer vorsten, in 1793, door *Pruisfen* overgenomen, en in 1805 aan *Beijeren* afgestaan. *Anspach* heeft eene uitgestrektheid van 60 vierkante mijlen, en bevat 250,000 inwoners. Landbouw en veeteelt zijn er in den besten staat, gelijk ook de fabrieken, welker jaarlijksch vertier op ruim 2 millioen gefchat wordt. De vorige hoofd- en residentie-stad van gelijken naam telde, in het begin dezer eeuw, 13,000 inwoners.

ANTAEUS. Een reus van geweldige grootte en sterkte, zoon van NEPTUNUS en de *Aarde*, wiens krachten weder toenamen, zoodra hij slechts de aarde aanraakte. Hij werd door HERKULES overwonnen, die hem van den grond optilde en dus verworgde. De *Griekfche* beeldhouwers namen dezen strijd tot een onderwerp hunner kunst, waarvan nog een schoon stuk is overgebleven.

ANTAGONIST. Tegenpartij, tegenstrever.

ANTENOR. Een *Trojaan*, (zoon van OESINTES en CLEOMNESTRA,) die bij HOMERUS als de verstandigste grijsaard voorkomt. Hij herbergde ULIJSES en MENELAUS, gedurende hun gezantschap in *Troje*, geleidde PRIAMUS naar het slagveld, om het verdrag te sluiten, en
floeg

floeg vruchteloos voor, HELENA terug te geven. Hieruit heeft men vermoedelijk besloten, dat ANTENOR een vriend der *Grieken* geweest zij, en grondt men daarop het vertelstel van zijn gepleegd verraad, waardoor hij aan de *Grieken* het *Paladium* overgeleverd; door eene lantaarn, van de muren der stad, het teeken tot den aanval gegeven, ja, zelfs in persoon, het beruchte paard zonde geopend hebben. Zijn huis bleef bij de plundering gespaard: hij zelf werd, even als AENEAS, gered, en tevens stichter eener nieuwe dynastie. Ondertusschen zijn de berigten hiëromtrent zeer verschillende: het waarschijnlijkste is, dat ANTENOR met zijne zonen naar *Trafie* is geweken, doch van daar door de *Henetiërs* naar *Italië* gevoerd, waar hij tot het *Henetisch landschap*, aan de *Adriatische zee*, benevens *Patavium* (*Padua*) den grondslag gelegd heeft.

ANTHOLOGIE. Bloem-lezing of uitgezochte verzamelingen over het algemeen, bijzonderlijk van puntdichten.

ANTHROPOLOGIE. De kennis van den mensch, en wel van den geheelen mensch, ten aanzien van ziel en ligchaam, nevens de vereeniging van beiden.

ANTHROPOMORPHOSIS, ook het *Anthropomorphismus*. Eene zinnelijke verbeelding van God, dat is: wanneer men zich dit wesen onder eene menschelijke gedaante, of, over het algemeen, onder menschelijke eigenschappen voorstelt.

ANTHROPOPHOGEN. (Zie: MENSCHENETERS.)

ANTIDOTUM. (Zie: TEGENGIFT.)

ANTIGONE. Onder verscheidene Grieksche vrouwen van dezen naam is inzonderheid ANTIGONE, dochter van OEDIPUS en JOKASTA, en zuster van ETEOKLES en POLIKNICES, bekend. EURIPIDES en SOPHOKLES hebben dit karakter in hunne treurspelen bearbeid.

ANTIGONUS. Een der veldheeren van ALEXANDER den Grooten, aan wien deze vorst, na zijne eerste verovering in *Azië*, het bewind over *Lydië* en *Phrygië* toevertrouwde. Hij verdedigde niet alleen deze landschappen met eene geringe magt; maar onderwierp ook *Lycaonië*. Na den dood van ALEXANDER, toen de veldheeren zijne veroveringen onder zich verdeelden, vielen *Lydië*, *Phrygië* en *Pamphilië* aan hem ten deel. PERDICCAS, die het volle vertrouwen van ARIDEUS, de opvolger van genoemden vorst, bezat, en MELEAGER had doen van kant helpen, al de staten van ALEXANDER onder zijn gebied willende verenigen, klaagde ANTIGONUS wegens ongehoorzaamheid aan de bevelen des konings aan, waarop deze heimelijk naar *Europa* week, zich bij CRATERUS en ANTIPATER voegde, en gemeenschappelijk met PTOLEMEUS aan PERDICCAS den oorlog verklaarde, die door zijne soldaten vermoord werd. ANTIGONUS, heer van genoegzaam geheel *Azië* geworden, vermeersterde tevens het grootste gedeelte van de schatten van ALEXANDER te *Ecbatana* en *Susa*; doch wilde aan PTOLEMEUS, LYSIMACHUS en CASSANDER hiervan niet alleen geene rekening afleggen; maar verklaarde zelfs den laatste den oorlog, die

die door een vredesverdrag eindigde, waarbij bepaald werd, dat ieder, tot de meerderjarigheid van den jongen ALEXANDER, de landen, in welker bezit zij waren, behouden zoude. Toen echter CASSANDER den jongen vorst en zijne moeder had laten ombrengen, ontstond er een nieuwe oorlog tusfchen de mededingers naar den troon. ANTIGONUS nam den titel van koning aan; doch moest van zijn plan, ter verovering van *Egypte* afzien. Kort hierop verdreef zijn zoon, DEMETRIUS, CASSANDER uit geheel *Griekenland*, waarop de laatste LIJSIMACHUS om hulp verzocht, die zich dan ook met een magtig leger naar *Azie* begaf, waar ANTIGONUS, in eenen slag bij *Ipsus* in *Phrygie*, 209 jaren voor onze tijdrekening, in het 84ste zijns ouderdoms, sneuvelde, en zijn zoon DEMETRIUS zijn rijk verloor, echter later koning van *Macedonie* werd.

ANTIKEN. In eenen uitgestrekten zin alle kunststukken, die ons van die volken zijn overgebleven, onder welken de kunsten eertijds bloeiden; doch, in eenen meer bepaalden, de voornaamste overblijffels van standbeelden, half verheven beeldwerk, munten, gesneden steenen, schilderstukken en gebouwen, uit de schoonste tijden der Griekfche en Romeinfche kunst. Het tijdvak der *Antiken* begint nog voor ALEXANDER, en eindigt voor dat van CONSTANTIJN. Onder dezelve verdienen eene bijzondere opmerking de standbeelden van APOLLO, de *Mediceifche* VENUS, TORSO, LAOKOON en de *Borghefche zwaardvechter*, welke voor iederen fchilder en beeldhouwer altoos voorwerpen van beoefening en bewondering blijven zullen. Men vindt in de *Antiken* de hoogfte fchoonheid der menfchelijke gefalte, inzonderheid der koppen, benevens de gelukkigfte vereeniging eener juifte en natuurlijke verbeelding met de verhevenheid en fchoonheid derzelve. — Men leze over de *Antiken* de *Gefchichten der Kunst*, door WINKELMAN, LESSINGS LAOKOON, vergeleken met HERDERS *Kritifchen Wäldern*, en de fchritten van VAN RAMDOHR.

ANTIKRITIK. Tegenbeoordeeling, welke in geleerde dagbladen, of maandwerken, gevonden wordt, en daar in gelegen is, dat een fchrijver de beoordeeling van zijn boek op nieuw beoordeelt en wederlegt.

ANTILLES. Hieronder verftaat men die eilanden, welke aan het middenfte gedeelte van *Amerika*, oostwaarts van *Florida* tot *Terra Firma*, gelegen zijn. Men noemt ze dikwijls, in eenen meer bepaalden zin, ook *West-Indie*, en verdeelt ze in de *groote* en *kleine Antilles*. Onder de eerfte behooren *Cuba*, *Jamaica*, *Domingo* en *Portorico*, en de laafte, die ook *Caraïbifche* eilanden genoemd worden, verdeelt men in de eigenlijke *Caraïbifche*, *Bahama*- en de *Bermudes eilanden*. — LABOR heeft hoogftbelangrijke berigten omtrent de *Antilles* geleverd. — Vergelijk dit art. met WEST-INDIE.

ANTILOPE. Deze benaming, welke in onze taal aan *Hertebok*, gegeven wordt, is bij de meeste dierbefchrijvers aangenomen als geflachtsnaam van een aantal wilde, graan- en plant-etende, gehoornde die-

dieren (b. v. die van draai-vormige hoornen, die aan het grondstuk dgt bijeen, doch van boven van elkander verwijderd zijn, met traanbakjes aan de oogen enz.), welke door kenmerkende onderscheidingen, in de Natuurlijke Historie, tusfchen de Hertén en Bokken, derzelve plaats is aangewezen. De vermaarde PALLAS, Hoogleeraar aan de akademie te *Petersburg*, plaatst in dit geflacht bijkans twintig verfchillende foorten, waaronder dezulke, die door andere in het geflacht der Geiten of Bokken zijn geplaatst, of ook wederom onder den naam van *Gazellen*, (dit woord als afzonderlijke geflachtsbenaming gebezigd zijnde), befchreven zijn; gelijk, onder anderen, met eenige gefchied is door den heer DE BUFFON. Dit veroorzaakt zeker, ten aanzien van het aannemen van eenig bepaald ftefel, eenige verwarring; doch door naauwkeurige waarnemingen heeft men eenige, vrij voldoende, kenmerken gevonden, om, met verwerping van de benaming van *Gazelle*, als geflachtsnaam van eenige foorten der bedoelde dieren, bij die van *Antilope* te blijven, onder welke dan ook voorkomt de *Antilope Dorcas*, zoowel bij LINNEUS, DE BUFFON, en BLUMENBACH, als bij uitzondering, *Gazelle* geheeten; een zeer fraai dier, in de Oosterfche Dichtkunde menigmalen gebezigd (men zie onder anderen in het Hooglied van SALOMO) als het voortreffelijk beeld van vrouwelijke fchoonheid.

De onderscheidene foorten en verfcheidenheden in het geflacht der Hertebokken, of Antilopen, wonen meestal in *Azie*, en vooral in *Afrika*. Sommige derzelve munten uit in grootte, allen in fchoonheid van houding, als ook in fnelheid en losheid van leden, en vele onder dezelve ziet men bij uitftek fraai geteekend. Weinige onder dezelve vindt men in het meer koude *Europa*. De *Gems* (*Antilope Rupicapra*), alleen minder voor de koude vatbaar, woont op de onge-naakbare toppen van het Alpifch gebergte. Men vindt geene van deze dierfoorten in *Amerika*. Onder alle verdienen bijzondere melding en aandacht, de *Antilope Rubicapra* (de *Gems*); de *Antilope Dorcas* (de *Gazelle*); de *Antilope Bezoartica*; de *Antilope Strepsiceros* (de *Koudou*) en de *Antilope Cervicapra* (de Hertebok.)

ANTIMONIUM. (Zie SPIESGLAS.)

ANTINOMIE. Strijdigheid der wetten. Van dit woord bedient zich KANT, om den tweeftrijd aan te duiden, waarin de rede, wanneer zij zich zonder oordeel (*kritik*), dat is, zonder op hare grenzen acht te geven, in een onderzoek van bovenzinnelijke voorwerpen inlaat, noodzakelijk met zich zelve geraken moet.

ANTINOUS. Een jong, fchoon man uit *Bitbynje*, die, meer dan geoorloofd was, door keizer HADRIANUS bemind werd, en hem op zijne reizen verzelde. Hij eindigde 132 jaren na CHRISTUS geboorte zijn leven: doch of hij zich vrijwillig voor HADRIANUS opgeofferd, dan wel zich zelf in den *Nil* gefort hebbe, is onzeker. Dan hoe dit zij, de keizer vereeuwigde alom, door ftandbeelden en gedenkzuilen, zijnen naam.

De-

De beroemde ANTIPOUS van *Belvedere*, waarin het hoogste ideaal van mannelijke schoonheid wordt aangetroffen, is echter geen ANTIPOUS, maar volgens sommigen een MELEAGER, en volgens anderen (VISCONTI in zijn *museo clementino*) een MERKURIUS. Hij wordt zonder armen gevonden, en staat te Rome in het *museum clementinum*; doch men vindt van hem ook kleinere standbeelden, die naar het oorspronkelijke vervaardigd zijn. De onbegrijpelijke schoone kop van ANTIPOUS; met ingezette oogen, te *Mondragone* bij *Frascati*, is zoo geheel onbeschadigd gebleven, dat hij nieuw uit de hand des kunstenaars schijnt te komen, en men dien naast APOLLO en LAOKOON kan plaatsen. — Eene der beste verhandelingen over dit onderwerp is die van KONRAD LEVEZOW, hoogleeraar te *Berlijn*, *über den ANTIPOUS, dargestellt in den Kunst-Denkmalern des Alterthums. Berlin* 1808.

ANTIOCHIE. Er bestonden ten minste zes steden van dezen naam in *Azie*, door de koningen van *Syrie* gesticht. Boven alle muntte evenwel door schoonheid, grootheid en talrijkheid harer inwoners uit de hoofdstad en zetel van het *Syrische* rijk, die men zelfs in rang als de derde stad der wereld telde. Zij was gesticht door ANTIPOCHUS, veldheer van PHILIPPUS van *Macedonie*, en werd naderhand vergroot door deszelfs zoon SELEUCUS, den grondlegger van het *Syrische* rijk.

ANTIOCHUS. (Zie: SYRIE.)

ANTIOPE. De dochter van NIJKTEUS, koning van *Thebe*, volgens HOMERUS, echter, van ASOPUS, den riviergod, die wegens hare uitstekende schoonheid, zeer beroemd was. EPOPEUS, koning van *Sicijum*, schaakte en huwde haar; doch LIJKUS, de opvolger van NIJKTEUS, welke dezen beloofd had, hem aan zijne dochter te zullen wreken; sloeg EPOPEUS, en voerde ANTIPOPE gevankelijk naar *Thebe*, waar hij haar onder opzigt zijner gemalin DIRCE stelde, die haar wreed mishandelde. Het gelukte echter ANTIPOPE, zich door de vlugt te redden, en zich door hare zonen te zien wreken. — Zij beroemde zich, in de armen van JUPITER geslapen, en ZETHUS en AMPHION bij hem ter wereld gebragt te hebben.

ANTIPATER. Een der veldheeren van ALEXANDER, door denzelfden, toen hij zijnen togt naar *Azie* ondernam, als bestuurder van het rijk achtergelaten. Na den dood van ALEXANDER, dien hij beschuldigd wordt vergif te hebben toegediend, bleef hij in het bezit van *Macedonie* en *Griekenland*, en wist zich daarin tot aan zijnen dood te handhaven.

ANTIPATHIE. (Uit het Grieksch.) Beteekent eigenlijk afkeer, weezin: zij ontstaat in ons onwillekeurig, doordien wij van iemands onbehagelijk, uiterlijk voorkomen op zijn inwendig karakter besluiten, en waarbij ons oordeel gewoonlijk duister en verward is, en wij dikwijls naderhand niet in staat zijn, om hetzelfde tot een klaar en duidelijk denkbeeld terug te brengen. De Antipathie omtrent dieren

en

en levenlooze voorwerpen ontstaat gedeeltelijk op gelijke wijze, en uit dezelfde oorzaken, als omtrent de menschen; maar ook gedeeltelijk uit zekere eigenschappen, b. v. uitwaseming enz., die iemand, uit hoofde van de bijzondere bewerktuiging van zijn ligchaam, niet verdragen kan. *Antipathie* staat tegenover *Sympathie*, of overeenstemming. (Zie *aldaar*.)

ANTIPHLOGISTISCHE CHEMIE (Zie: SCHEIKUNDE).

ANTIPHONIE. (Uit het Grieksch.) Is de tegenzang, bij welken naam men inzonderheid, in de Roomsche kerk, dat gedeelte van het gezang noemt, hetwelk eerst door enkele zangers aangeheven, en daarna, wanneer de daarop volgende psalm door twee koren beurtelings gezongen wordt, door het geheele koor wordt herhaald. — Hierom noemt men het groote Latijnsche gezangboek, waaruit de kanunniken, en andere geestelijken, zingen, *antiphonarium* of *antiphonale*.

ANTIPODES. Tegenvoeters, vier voeten op den aardbol tegen de onzen staan, dat is: zulken, die in den *aequator*, of middellijn, gedeeltelijk tegen het zuiden, gedeeltelijk tegen het noorden, evenwijd van elkander afstaan. In eenen figuurlijken zin verstaat men door *Antipodes* tegen elkander gestelde personen.

ANTIQUARIUS. Een onderzoeker der oudheid, die de gedenktekens der oude geleerdheid en kunst opspoor en beoefent.

ANTIQUITEITEN. (Zie: OUDHEIDKUNDE.)

ANTISPASMODICA. Zijn middelen tegen de kramp.

ANTISTHENES. Was de beroemde stichter der *cijnische* secte. — (Zie: CIJNISMUS.)

ANTITHESE. Eene tegenstelling: eene figuur der redenrijkkunde, waardoor men, door de verbinding van verscheidenheden, helderheid en klaarheid aan de denkbeelden tracht bij te zetten. Deze figuur heeft dikwijls eene zeer goede uitwerking; doch men moet er niet te dikwijls gebruik van maken, omdat men anders in het gezochte valt. In *Duitschland* was LESSING zeer gelukkig in zijne *Antithesen*: dus zeide hij eens bij de beoordeeling van een boek: „dit boek bevat „veel goeds en veel nieuws; jammer is het, dat het goede niet „nieuw, en het nieuwe niet goed is.”

ANTOINETTE. (Zie: MARIA ANTOINETTE.)

ANTONINUS. Uit hoofde van zijnen eerbied voor zijnen schoonvader, schoon zijn huwelijk met diens dochter FAUSTINA niet zeer gelukkig was, bijgenoemd *Pius* (de vrome). Hij volgde den Roomschen keizer ADRIANUS, in het jaar 138 onzer tijdrekening, in de regering op; beminde den vrede; verzuimde niets, om zijne onderdanen gelukkig te maken, en was te gelijk een hoogschatter der geleerdheid. Onder zijne regering genoot het rijk rust en welvaart, en zijn naam is, als die van eenen goeden vorst, bij de nakomelingschap nog in zegening. Hij stierf in het 161ste jaar onzer tijdrekening, en het 74ste zijns ouderdoms, nadat hij 23 jaren geregeerd had.

MARCUS AURELIUS (zie het volgende art.) benevens de senaat, vereeuwigen zijne nagedachtenis door een onvergankelijk gedenkteeken, hetwelk nog heden, onder den naam van *Antoninische zuil* voor handen, en op eene der schoonste pleinen van het nieuwe *Rome* geplaatst is. Ondertuschen is deze zuil niet zoo schoon als de Trajaansche, die men tot een model genomen heeft.

ANTONINUS. (MARCUS AURELIUS) bijgenaamd *Philosophus*, dikwijls ook enkel MARCUS AURELIUS genoemd, volgde zijnen schoonvader ANTONINUS *Pius*, in het jaar 161 in de regering op, en was een even zoo voortreffelijk vorst als deze, weshalve men ook de uitmuntende regering dezer beide keizers, doorgaans, die der ANTONIJNEN pleeg te noemen. Hij beoefende met ijver de wijsbegeerte, was der Stofische toegedaan, en schreef boeken, die de voortreffelijkste aanmerkingen omtrent zich zelve inhielden. Hij was echter een hevig vervolger der Christenen, en voerde zeer dikwijls oorlog.

ANTONIUS. (MARCUS), Een beroemd *Romein*, ten tijde der burgerlijke oorlogen, en bij het einde van het gemeenebest. Hij verloor vroegtijdig zijnen vader, en gaf zich zeer aan een buitensporig leven over, zoodat hij zijn vaderlijk erfdeel doorbragt, voor dat hij nog den mannelijken ouderdom bereikt had. Hij ging naar *Gallie*, en verwoegde zich bij CESAR, aan wien hij, door zijne moeder, vermaagfchapt was, en keerde vervolgens naar *Rome* terug, om zich den weg tot eerambten te banen. Hij muntte in verscheidene veldtogten uit, en wist zich bij uitstek in de gunst der soldaten te dringen. In het jaar 44 bekleedde hij met CESAR, aan wiens zijde hij was, den post van consul; doch na den moord van dezen, die in het zelfde jaar voorviel, bragt hij het volk, door eene redevoering, welke hij in het *Forum* hield, zoo zeer aan het gisten, dat het eenige huizen der zaamgezworenen in brand stak. Nu drong hij zelfs naar de hoogste magt, en bediende zich daartoe van de geschiktste maatregelen. De patriotten, aan wier hoofd zich CICERO, zijn onverzoenlijke vijand, bevond, verzetteden zich door OCTAVIUS, neef en erfgenaam van CESAR, naderhand onder den naam van AUGUSTUS bekend, tegen zijn ontwerp, wanneer ANTONIUS beproefde, om *Macedonie* en *Syrie* aan BRUTUS en CASSIUS te ontrukken, doch daar hem dit niet gelukte, besloot hij het aan eene andere zijde gelegen *Gallie* te bemagtigen, en DECIUS BRUTUS in *Mutina* te belegeren. Door deze belegering verwierf zich ANTONIUS, schoon geflagen wordende, een ontzagheijk aanzien. Hij vlood naar de *Alpen*, en werd door LEPIDUS ontvangen. Thans begon OCTAVIUS, die het plan van den senaat, om hem en ANTONIUS door elkander te verzwakken, had leeren kennen, met zijnen tegenstrever te onderhandelen, en hieruit werd het tweede, zoogenoemde, *triumvirat*, of driemanschap, van ANTONIUS, OCTAVIUS en LEPIDUS geboren. Deze drie mannen, die overeenkwamen, om alle landschappen des rijk 5 jaren lang onder elkander te verdeelen, bragten meer dan 300 raadsheeren en 200 ridders om het leven, waaronder zich

ook

ook CICERO bevond. Thans had men het weder op BRUTUS en CASIUS venunt, die door OCTAVIUS en ANTONIUS, inzonderheid door de dapperheid des laatsten, bij *Philippi* geslagen werden. ANTONIUS trok hierop naar *Azie*, waar hij de luisterrijkste hofhouding hield, welke men immer zag. Tot zijn ongeluk leerde hij thans CLEOPATRA, koningin van *Egypte*, kennen, die hem van de eene buitensporigheid in de andere stortte. Hij geraakte in twist met OCTAVIUS; doch verzoende zich weder met hem, en huwde zijne zuster: dan, deze bevrediging was van korten duur. Hij vlood naar *Actium*, waar hij in het jaar 31 geslagen, en waarop OCTAVIUS beheerscher der wereld werd. CLEOPATRA verzelde hem; maar nam, op het eerste bericht van den verlorenen slag, de vlugt. Hij werd door zijn leger verlaten, en, meenende, dat CLEOPATRA reeds dood was, doortak hij zich zelve. Hij stierf echter niet onmiddellijk, zoodat hij nog voor zijnen dood vernam, dat CLEOPATRA leefde. Hij liet zich bij haar, in hare eigen grafombe, brengen, waar hij in hare armen den geest gaf. SHAKESPEARE heeft dit karakter, zoowel in ANTONIUS en CLEOPATRA, als in JULIUS CESAR, geschilderd. Van de redevoering van ANTONIUS aan het Romeinsche volk, na CESARS dood, vindt men een meesterlijk tafereel, door WEST opgehangen, hetwelk ook in het koper gesneden is.

ANTWERPEN. (*De Provincie*) Deze, thans tot het koninkrijk der *Nederlanden* behoorende, is zamengefeld uit het markgraaffschap des H. Roomschen rijks, de heerlijkheid *Mechelen*, en het tusschen beiden liggende gedeelte van *Braband*, te zamen het kwartier van *Antwerpen* uitmakende, toen *Antwerpen* en *Mechelen* niet meer als afzonderlijke gewesten beschouwd werden. Zij grenst ten Noorden aan *Noord-*, ten Zuiden aan *Zuid-Braband*, ten Oosten aan *Limburg*, ten Westen aan de *Schelde* en *Oost-Vlaanderen*, en bevat eenen omtrek van 4788 vierkante mijlen met 292,784 (volgens den *almanak roijal* 287,784) inwoners. De grond is er over het algemeen zeer goed, en men vindt er bijna alles, hetgeen *Braband* voortbrengt; doch aan de noordelijke en oostelijke grenzen is dezelve zandig, en heeft men veel kreupelbosch en heide. Vlas, haver, beste tarwe, uitmuntende weigronden, en zeer goed vee maken dit gewest tot een der besten des rijks. Hetzelve wordt westwaarts door de *Schelde* besproeid, en doorsneden door de *grootte* en *kleine Nethen*, die van de hooge *Loemelsche* heide, op de voormalige *Luiksche*, thans *Limburgsche*, grenzen ontspringen; zich bij *Lier* vereenigen, en vervolgens in de *Rupel* storten, die uit *Zuid-Braband* komt, en bij *Rupelmonde* in de *Schelde* valt. Voorts ontspringen aan de noordelijke grenzen nog eenige beken, die in de *kleine Nethen*, of in de *Schelde* uitloopen.

ANTWERPEN. (*De Stad*) De hoofdplaats van de Provincie van dien naam; eene zeer oude en aanzienlijke stad, met ruim 60,000 inwoners. Zij ligt tusschen *Mechelen*, *Brusfel*, *Leuven*, *Gent* en *Breda*, 18 uren van de zee, aan de *Schelde*, die hier ongemeen breed is, en haar tot den koophandel bij uitstek geschikt maakt. In de 16de

eeuw was zij door hare uitmuntende haven, aan die rivier liggende, welke bij het laagste water 20 en bij het hoogste 40 voet diep is, en de grootste schepen kan bergen, de eerste koopstad van *Europa*, en telde 200,000 inwoners, waaronder 300 schilders en 124 goudsmeden. Dagelijks voeren er ten minste 500 schepen af en aan; en de stad zettede jaarlijks niet minder dan 500 millioen om, en betaalde 2 millioen aan belastingen op den koophandel. Dan, de Spaansche onlusten, de verschrikkelijke plundering in 1576, en bovenal het sluiten der *Schelde*, bij den Munsterschen vrede van 1648, door de zeven, voor onafhankelijk verklaarde, *Vereenigde Nederlanden* bedongen, en volgens welk beding, alle zeeschepen eerst in *Holland* moesten lastbreken, en van daar de lading op kleine schepen naar *Antwerpen* overbrengen, — dit een en ander bragt den handel en de bevolking dezer stad in een aanmerkelijk verval. In later tijd, in 1785 beproefde JOSEPH II wel, de *Schelde* te openen; doch won daarbij niets, dan dat de scheepvaart op die rivier voor de *Oostenrijkers* een weinig verder werd uitgebreid. Toen echter de *Franfchen* den 20sten van Slagmaand, 1792, ten gevolge hunner behaalde overwinning bij *Gemappe*, de citadel van *Antwerpen* veroverden, openden zij de *Schelde*, die 144 jaren was gesloten geweest, en zeilden, onder luid vreugde geroep, met een smaldeel van 5 vaartuigen die rivier op naar *Antwerpen*, waartoe die stad reeds, bij het vredes verdrag tusfchen *Frankrijk* en *Holland*, van den 11den van Bloeiimaand 1795, werkelijk het regt verkreeg. De genoegzaam onafgebroken zee-oorlog deed haar weinig genot van dit voordeel trekken, tot op de bevrijding van *Europa* in 1813 en 1814, waardoor ook de handel-gemeenschap heropend, en de haven van *Antwerpen*, bij den vrede van *Parijs*, voor alle natien vrij verklaard werd; zoo nogtans, dat zij voortaan niet meer tot eene oorlogs- (waartoe de Franfche Keizer haar had ingerigt) maar alleen tot eene koopvaardij-haven mag dienen.

Deze stad, in de gedaante eener halve maan gebouwd, is nog eene sterke vesting, en heeft een kasteel in den vorm van eenen regelmatig vijfhoek, door den hertog van ALVA, 1568, aan de zuidzijde der *Schelde* aangelegd. Haar handel is tegenwoordig van zeer veel belang. In 1816 kwamen er 4402 schepen binnen, en liepen er 938 van daar in zee, meest naar *Spanje*, die naalden, spijkers, kasmiren, lakens, fluwelen, linten, kanten enz., benevens 32,000 pond boter, 38,000 pond kass, en 22,000 stukken lijnwaad mede namen. Er zijn hier voorts aanzienlijke fabrieken van kant, laken, hoeden, wollen en zijden stoffen; alsmede vele goud- en zilverfmederijen. — *Antwerpen* is over het algemeen wel bebouwd. De huizen zijn schoon, en de straten breed. Onder de menigvuldige trotsche gebouwen, meestal in den Gothifchen trant, behoort de prachtige *Dom*-, of *onzer lieve Vrouwen kerk*, met haren fraaijen toren, die 466 voet hoog is, en een uitmuntend klokkenfpiel van 99 klokken bevat. Deze kerk, waaraan men 84 jaren gebouwd heeft, is 500 voet lang en bijna half 200 breed.

breed. Zij heeft 230 booggewelven, door 125 zuilen ondersteund; bezat eertijds 32 altaren, en prijkt met schilderstukken van den beroemden RUBBENS, RAPHAEL, en anderen. Voorts verdienen de kerk der *Dominikanen*, met hare schoone marmere altaren; die der *Jezuïten*, met haren uitmuntenden toren; de *St. Jakobs kerk*, met het praalgraf van RUBBENS; het stadhuis, van hartsteen, met marmeren kolommen, en 250 voet lang, en de beurs, naar welker model die van *Amsterdam* en *Londen* gebouwd zijn, eene bijzondere opmerking. Zij werd, ten tijde van *Antwerpens* grootsten bloei, in 1531 gesticht, en was toen de prachtigste en meest bezochte in *Europa*. Zij is 180 voet lang, 140 breed, en rust op 43 pilaren van blaauwachtigen steen; heeft 2 torens; 4 ingangen, en is met onderscheidene gewelven voorzien, die tot pakhuizen dienen; terwijl het bovenste van dit gebouw de Akademie der beeldende kunsten bevat. Verders heeft *Antwerpen* eene Latijnsche school; eene *Société d'encouragement*, tot aanmoediging van alles dienende, wat de kunsten betreft; een genootschap tot nut der jeugd, bijzonder voor de Vlaamsche taal; eene maatschappij ter bevordering van kunsten en wetenschappen; eene stedelijke boekerij, en vindt men er, bij onderscheidene partikulieren, uitmuntende kabinetten van schilderijen uit de Vlaamsche en Hollandsche school, waarvan de vrouw van den beroemden RUBBENS er één bezit, onder den naam van *Stroohoed* bekend, waarvoor haar meer dan eens 18000 guldens geboden werd. Onder de liefdadige gestichten behooren het bureau van weldadigheid, waar de armen, over het algemeen, uitmuntend verzorgd worden; een zeer goed gasthuis, waarin ook andere zieken, voor 9 Franken per week, worden opgenomen, een hospitaal voor militairen enz.

Antwerpen heeft eene menigte beroemde mannen, in onderscheidene vakken opgeleverd. De Schilders P. P. RUBBENS, A. VAN DIJK en D. TENIERS, de aardrijkskundige A. ORTELIUS, de drukkers PLANTIJN en MORETUS, de geschiedschrijver E. VAN METEREN, de oudheidkundige J. GRUTERUS, en meer andere geleerde en vermaarde mannen, werden er geboren.

ANUBIS. Een hond, of liever een mensch, met eenen honds-kop, dien de *Egyptenaren*, door hetzelfde bijgeloof, waarmede zij eenen os, of eene kat, vereerden, onder hunne goden telden. De vereering van *Anubis* sloeg ook naar *Griekenland*, en zelfs naar *Rome*, over. De *Romeinen* hadden niet zelden de gewoonte, om de godheden der veroverde gewesten te erkennen; doch de priesters van *Anubis* hadden in *Rome* een verschikkelijk einde, omdat zij eenen jongen Romeinschen ridder, MUNDUS, in zijne ongeoorloofde liefde jegens PAULINA, eene aanzienlijke Romeinsche vrouw, die ongelukkig voor *Anubis* grooten eerbied had, ondersteunden. De priesters hadden, namelijk, haar wijs gemaakt, dat *Anubis* omtrent haar zekere oogmerken had, waarop PAULINA, die zich hierdoor zeer gevleid rekende, des nachts in de armen van den vermeenden *Anubis* snelde.

Zij werd naderhand, door MUNDUS zelven, hare dwaling gewaar, en ontdekte alles terfond aan haren gemaal, die er keizer TIBERIUS kennis van gaf.

D'ANVILLE. (JOH. BAPTISTE BOURGUIGNON) In dezen man, wiens liefde voor de aardrijkskunde zich reeds in zijne jeugd openbaarde, bezat *Frankrijk* zijnen grootsten, ja den eenigen, waren aardrijksbeschrijver, dien het immer had. Hij was in de nieuwere, zoo wel als in de oude, aardrijkskunde, als schrijver en vervaardiger van landkaarten, zoo groot, dat niemand zijner tijdgenooten, schoon hij nooit gereisd had, tegen hem konde wedijveren. Wanneer hij eene belangrijke kaart had in het licht gegeven, gaf hij gelijktijdig eene verklaring derzelve uit. Zijne hoofdverdienste in de oude aardrijkskunde was, buiten tegenpraak, hierin gelegen, dat hij zich van de nieuwe, als eene fakkel, bediende, om licht over de oude te verspreiden, en dat hij beiden gestadig met elkander vergeleek. Hij stierf in 1782, in het 83ste jaar zijns ouderdoms. Zijne uitgebreide verzameling van kaarten heeft de koning, nog bij des mans leven, gekocht. Onder dezelve verdienen vooral met roem vermeld te worden zijne kaart van *Egypte*; zijn *Orbis veteribus notis*, en zijn *Orbis romanus*, welke, zoo als ook zijne kaarten van *Gallie*, *Italie* en *Griekenland*, voor de oude geschiedenis van groot belang zijn.

AORTA. Zie: SLAGADER. (*groot*)

APANAGE. Is dat geld, of die landen en inkomsten, welke koningen, vorsten en andere personen van aanzien, bij welke het regt van erfgeboorte is ingevoerd, hunnen jongeren broeder, of eigene neven, verplicht zijn te geven.

APATHIE. Gevoelloosheid; die toestand van den mensch, waarin hij voor geene hartstogten vatbaar, of van dezelve vrij en los is. De *Stoïcyen* beweren, dat de gevoelloosheid eene wezenlijke eigenschap van een verstandig man uitmaakt. (Zie: STOICIJN.)

APELLES. Werd geboren op het eiland *Cos*, en was een van de beroemdste Grieksche schilders, zoowel uit hoofde van zijne meesterlijke stukken, als door zijne schriften over dit onderwerp, welke laatste, ten tijde van PLINIUS, nog voorhanden waren. Hij was de schilder der bevalligheid, en overtrof hierin bijna al zijne tijdgenooten. Bovendien was hij ten uiterste billijk omtrent de verdiensten van andere schilders, en niet blind voor zijne eigene feiten. Wanneer hij een stuk gereed had, stelde hij het openlijk ten toon, en verborg zich achter een voorhangfel, om, ongezien, de beoordeeling van anderen te kunnen hooren. Het bekende geval met eenen schoenmaker gaf aanleiding tot zeker gezegde, waarvan men zich nog heden ten dage bedient, omtrent eenen verwaanden betweter, die zaken beoordeelt, welke buiten zijn vak, of boven zijne kunde, zijn. Te weten: zeker schoenmaker, het huis des kunst schilders voorbijgaande, waar, op dat pas, een nieuw vervaardigd, volgekleeft beeld ten toon hing, berispte het schoeisel, en wees daarin een wezenlijk gebrek aan.

A-

APELLES, dit achter zijn gordijn hoorende, en den man voor een bevoegd regter te dien opzigte houdende, verbeterde, zoodra deze was henen gegaan, terstond de aangewezene feil, en hing vervolgens het stuk op nieuw ten toon. Maar de man, trotsch op zijnen behaalden triomf, verfloutte zich thans, om ook andere gedeelten van het stuk te bedillen, waarop **APELLES**, verontwaardigd over de ongegronde aanmerkingen van den verwaanden knaap, hem spoedig toeriep: *ne sutor ultra crepidam* (schoenmaker houd u bij de leest). Niet minder opmerkelijk is ook de wijze, op welk deze kunstenaar met **PROTOGENES**, een beroemd schilder te *Rhodus*, bekend geraakte. **APELLES** reisde opzettelijk derwaarts, om hem te leeren kennen. Toen hij in zijn huis kwam, vond hij niemand dan eene oude vrouw, en een nog ledig doek, op een raam gespannen. De oude vroeg hem naar zijnen naam. „Ik zal die opteekenen!” zeide hij; maakte met het penseel eenen zeer fijnen omtrek, en ging heen. „Dit is het werk van **APELLES**” riep **PROTOGENES** aantonds uit, toen hij binnen kwam, en van den vreemdeling hoorde; nam hierop eene andere kleur en haalde bij de zelfde teekening eenen nog meer naauwkeurigen en meer fijnen omtrek. Kort daarop kwam **APELLES** terug. Men vertoonde hem het werk van den man, dien hij zocht, en, verlegen, van zich overtroffen te zien, greep hij naar de derde kleur, verhoogde zijnen eersten omtrek door eenen nieuwen, zoo schoon, dat er voor de kunst niets overbleef. „Ik ben overwonnen,” zeide **PROTOGENES**, toen hij weer terug kwam, „en vlieg heen, om mijne mededinger te omhelzen.” Beide kunstenaars kwamen vervolgens overeen, om dit stuk voor de nakomeelingschap te bewaren; doch het werd, bij den eersten brand in het paleis van **AUGUSTUS**, eene prooierder vlammen. **APELLES** was een tijdgenoot van **ALEXANDER**, dien hij verscheidene malen, en eens zoo treffend schilderde, dat die vorst zelf zeide: „dat hij twee **ALEXANDERS** telde, den een, de zoon van **PHILIPPUS**, die onoverwinnelijk, en den ander, het werk van **APELLES**, die onnavolgbaar was.”

APEN-BROODBOOM, BAOBAB. (*Adansonia digitata*) Deze zeldzame boom groeit, inzonderheid, aan de kusten van den *Senegal* in *Afrika*, en kan voor den dikten van alle boomen gehouden worden. Volgens **MACARTNEIJ**, staat er op het eiland *St. Jago* een, waarvan de stam, even boven den grond, 56 voet in den omtrek heeft. Hij verdeelt zich in twee groote takken, waarvan de eene, die zich loodregt in de hoogte verheft, 42 voet dik is (*). De stam van dezen boom groeit, echter, zelden hooger dan 12, maar bedraagt in middellijn meer dan 25 voet; terwijl de kroon omtrent 70 voet hoog wordt, en zich tot 150 uitbreidt, en sommige zijner wortelen eene lengte van 160 voet hebben. In de eerste vijf jaren groeit deze boom schiekelijk, doch naderhand zoo langzaam, dat men den ouderdom der groot-

(*) In zijne reis naar *China*, 1ste deel, bladz. 241.

grootsten wel op 5000 jaren schat. Zijne verbazend groote en zware takken bezwijken, eindelijk, onder hunnen eigen last, en buigen met de einden ter aarde, zoodat de stam daardoor bedekt, en er somtijds eene ruimte van bijna 200 vierkante roeden beslagen wordt. — Het hout van den Apenbroodboom is los, wit en zeer zacht, waardoor ook de stam ligt hol wordt, wanneer hij ook eenige Neger-familien ter woning verstrekt, of tot begraafplaatsen dient. De bladeren van dezen boom hebben omtrent de lengte van 5, en de breedte van 2 duim. Zij worden door de Negers gedroogd, gewreven en onder hunne spijzen gemengd. — De vruchten, aan beide einden spits toeloopeude, zijn ongeveer 10 duim lang en 6 breed, en hangen aan stelen, die wel 2 voet lang zijn. Het vleesch, dat door eenen harden, zwarten barst bedekt wordt, heeft eenen aangenamen, zuurachtigen smaak, en wordt zoo wel versch als gedroogd gegeten. (†)

APHELIUM. De verste afstand eener planeet van de zon.

APHORISMEN. Beknopte stellingen, welke het bespiegelende gedeelte eener wetenschap kortelijk in zich bevatten.

APHRODISIEN. Feesten van VENUS, die de *Grieken* bijna in alle steden vierden. De beroemdste waren op het eiland *Cyprus*.

APHRODITE. Zoo noemt men VENUS, naar het zeefchuim, waaruit zij zoude gesproten zijn. Zie: VENUS.

APICIUS. Was een beroemde vraat, ten tijde van AUGUSTUS en TIBERIUS, die over de kook-kunst geschreven heeft. Hij stierf eindelijk, omdat hij den honger vreesde, en zijn groot vermogen aanmerkelijk gesmolten was, vrijwillig door vergif.

APIS. Een os, dien de *Egyptenaren*, als eene godheid, vereerden, en hunne priesters, die voorgaven, dit dier aan zekere teekens te kennen, zorgvuldig opzochten. Zij zeiden, dat hij van eene koe was voortgekomen, die door den bliksem dragtig was geworden, en wordt met eene maan, ten minste met eene halve maan, omdat hem eene foortgelijke vlek moest kenmerken, afgebeeld.

APODICTISCH. Zoo noemt men eene stelling, of een bewijs, hetwelk volkomen duidelijk en overtuigend, en dus uitgemaakt is.

APOGEUM. Het verste afstandspunt eener ster of planeet van de aarde. Dus zegt men: *de zon is in haar Apogeum*: ook wordt dit woord, als een bijvoegelijk woord, van den stand der maan gebruikt.

APOKALYPSIS. Openbaring. Dit woord wordt inzonderheid van de openbaring van JOHANNES gebezigd. Het is echter, bij velen even onzeker, of die apostel de schrijver dezes boeks zij, als deszelfs wezenlijke inhoud en bedoeling twijfelachtig is. Het waarschijnlijkst is, dat daarin de zegepraal van den Christelijken godsdienst op het Joden- en Heidendom, op eene Profetische wijze, wordt voorgesteld.

APOKRYPH. Zoo noemt men boeken of schrijvers van een twijfel.

(†) Bij HOUTTUIN, in zijne *Natuurlijke historie* van LINNEUS, 2de deel 3de stuk, bladz. 135-141, vindt men eene volledige beschrijving van den BAOBAB, met eene afbeelding van denzelfden, onder den naam van *Meloenboom*.

felachtig gezag. *Apokryphe* boeken zijn die, welke in den kanon van de heilige schrift niet aangenomen zijn.

APOLLINARISCHE SPELEN. Werden jaarlijks, door de *Romeinen*, ter eere van APOLLO, gevierd, en namen 540 jaren na de herbouwing van *Rome* eenen aanvang.

APOLINO. Onder dezen naam is een der schoonste en jeugdige standbeelden bekend, waarvan zich het oorspronkelijke in de galerij van den groothertog van *Toskane* bevindt.

APOLLO. Een zoon van JUPITER en LATONA, eene van de eerste godheden der *Grieken*; doch waarschijnlijk van eenen Egyptischen oorsprong, het zinnebeeld der zon. „Het verheven beeld van „ APOLLO' zegt MORITS, „vertoont den mensch in zijne altoosdurende jeugd, welke, alleen door het gestadig afvallen van het verwelkte, haren voortgaanden bloei behoudt. De god der schoonheid en der jeugd, welke snarenspel en gezang vervrolijkt, draagt ook den koker op zijnen schouder, en zendt, nu eens met een toornig, dan eens met een vriendelijk gelaat, zijne pijlen op de stervelingen af. Onder alle verdichtfels der ouden is dit het verhevendste en beminnelijkste, omdat het zelfs het denkbeeld van vernietiging in dat van schoonheid en jeugd wederom ontwikkelt.” — Wanneer CICERO en anderen van meer APOLLO's spreken, moet men in het oog houden, dat de verhalen van een en denzelfden verdichten (mythologischen) perfoon, dikwijls zeer van elkander verschillen, en er aan niemand der oude godheden zoo vele volmaaktheden werden toegeschreven. Behalve zijne buitengewone schoonheid, was hij meester, ja zelfs uitvinder, der fraaije kunsten, der dichtkunde, (waarom hij ook de god der dichters genoemd wordt), der toonkunst en der welsprekendheid, en stonden de zang-godinnen onder zijn opzigt. Hij overwon PAN, die het wagen durfde, met zijne fluit tegen hem te wedijveren, door zijne lier, en liet MARSYAS, eenen anderen fluitspeler, voor zijne vermetelheid, van zich met hem te willen meten, levend villen. Hij had, door geheel *Griekenland* en *Italie*, ontelbare tempels en orakels, en men vierde ter zijner eere, inzonderheid te *Delos*, eene menigte feesten. De laurierboom, die hem, onder anderen, heilig was, was zulks, omdat men meende, dat hij, die in zijnen slaap eenige takken er van onder zijn hoofd had liggen, tot het doen van voorzeggingen werd angeblazen. Ook bezat APOLLO, onder alle goden, de kunst, om het diepst in de toekomst te dringen, waarom hij ook de meeste godspraken konde aanwijzen. — De Grieksche dichters schiefsen APOLLO als het hoogste ideaal van mannelijke jeugd, als den schoonsten onder de goden. Er zijn nog drie merkwaardige standbeelden van hem voorhanden: de zoo dikwijls in marmer nagevolgde APOLLO in de *villa MEDICIS*, de vatikaansche APOLLO, welke hem in gramschap over den draak *Python* vertoont, en de APOLLO van *Belvedere*, die, onder alle werken der oudheid, welke tot ons zijn overgekomen, het hoogste ideaal van kunst uitmaakt.

APOLLONIUS. Onder dezen naam zijn verscheidene beroemde mannen bekend, van welke wij slechts de volgende zullen ophoemen: 1. APOLLONIUS RHODIUS, een dichter, en leerling van CALLIMACHUS, bekend door zijn heldendicht, *de togt der Argonauten (Argonautica)*, hetwelk nog voorhanden is, en veel geleerdheid aantoon. Enkele plaatsen, inzonderheid het bijverdichtfel over de liefde van MEDEA, zijn uitmuntend. — 2. APOLLONIUS van Tyana in Capadocie, gelijktijdig met onzen Zalmaker geboren, een aanhanger der wijsbegeerte van PYTHAGORAS, en een der grootste dweepers van zijnen tijd. Hij leefde ongemeen streng; onthield zich van allen wijn en vleesch; sprak in vijf jaren niet één woord, vond ook weldra aanhangers; reisde naar *Indie*, waar hij voorgaf, ongehoorde wonderen gezien te hebben; en deed, na zijne terugkomst te *Ephese* en *Smirna*, zelfs teekenen en wonderen. Hij begaf zich vervolgens naar *Griekenland*, *Rome*, *Spanje*, *Afrika* enz., en baarde overal veel opziens; doch geraakte, toen hij andermaal naar *Rome* ging, en eenen opstand tegen DOMITIAAN zocht te verwekken, in levensgevaar, en stierf eindelijk — men weet niet waar, — in het 80ste, volgens anderen in het 100ste jaar zijns ouderdoms. Zijne voorgewende wonderen, die door zijnen aanhanger en leerling, DAMIS, nog grooter gemaakt werden, verwekten veel opziens. Hij heeft ook over de sterrekunde, offers, orakels enz. geschreven, uit al hetwelk bleek, dat hij geene andere wijsbegeerte dan die van PYTHAGORAS was toegedaan, welke door hem meer algemeen gemaakt werd, waardoor hij, die geen bedrieger, maar alleen een groote dweeper was, zijn aanzien merkelijk vergrootte. — En eindelijk 3. APOLLONIUS van *Perga* in *Pamphylie*, een van de 4 schrijvers, (EUCLIDES, ARCHIMEDES, APOLLONIUS en DIOPHANTES) die als de vaders der wiskundige wetenschappen moeten beschouwd worden, alzoo de nieuwere door hunne schriften met dezelve zijn bekend geworden. Hij leefde 200 jaren voor onze tijdrekening, en beoefende, langen tijd, te *Alexandria*, onder EUCLIDES, de wiskunde. Zijn boek over de *kegelsneden*, welke leer hij door nieuwe uitvindingen en gelukkige verklaringen heeft uitgebreid, is onder zijne menigvuldige schriften het beroemdste. — Behalve deze noemt de geschiedenis nog 2 beroemde beeldhouwers van dien naam; de eene, van *Rhodus*, vervaardigde met TAURISEUS de groote groep, onder den naam van *den Farnesischen stier* bekend, en van den anderen, een *Athenienser*, die kort na ALEXANDER leefde, is de beroemde *Torso van Belvedere*, die te regt als een meesterstuk van den eersten rang bewonderd wordt.

APOLOGIE. Eene verdediging van zich zelve, of van eenen ander door woorden.

APOPIITHEGMA. Eene korte, geestige, leerrijke zin- en gedenkspreek, inzonderheid van een beroemd man. DIOGENES LAERTIUS heeft ons, in zijne levensbeschrijvingen van beroemde Grieksche wijsgeeren, te gelijk met hunne lesfen, de merkwaardigste van hunne spreuken nagelaten.

APOPLEXI. (Zie: BEROERTE.)

APOSTAAT. Iemand, die de door hem eens aangenomene godsdienstleer, verzaakt; een afvalige, met welken bijnaam de Roomsche keizer JULIANUS, opvolger van KONSTANTIJN *den Grooten*, die het christendom voor het eens verloochend heidendom verruilde, in de geschiedenis bijzonder gekenmerkt staat.

A POSTERIORI. (*Van achteren*) Noemt men in de wijsbegeerte alle redeneringen en stellingen, die uit de ondervinding zijn afgeleid.

APOSTROPHIE. Eene figuur in de redenkunst, waarbij zich de rede-naar, tot meerder nadruk, tot een ander voorwerp wendt; een afwezend persoon als tegenwoordig, of eene levenlooze zaak als levend aanspreekt.

APOTHEEKERSKUNST, (*Pharmacie*) is dat gedeelte der geneeskunst, hetwelk zich bezig houdt met het verzamelen, zuiveren, bewaren en bereiden van geneesmiddelen. Deze kunst is geheel gegrond op de kennis der natuur en vordert, zal men haar, naar waarde, beoefenen, groote ervarenheid in verschillende takken der natuurlijke wijsbegeerte, b. v. 1. in de *natuurlijke historie*, vooral de *kruidkunde*, welke ons de voortbrengselen der natuur, zoo als zij zich, aan onze zintuigen voordoen, leert kennen en onderscheiden; 2. de *natuurkunde* en in het bijzonder de *scheikunde*, welke ons de onderlinge betrekkingen en den aard der voortbrengselen, derzelver bestanddeelen en verbindingen leert onderzoeken. — 3. Bovendien moet de apotheker deze wetenschappen op zijn dagelijksch bedrijf weten toe te passen, en geen vreemdeling zijn in de *apothekers warenkunde*, welke hem de echtheid en waarde der geneesmiddelen leert beoordeelen; in de *apothekers scheikunde*, welke hem dezelve leert bereiden, en in de *artsenij-mengkunde (receptuur)*; welke ze, naar de voorschriften der artsen, leert vermengen.

APOTHEOSE. Vergodding; bij de ouden die plegtigheid, door welke sommige menschen, die der natie gewigtige diensten bewezen hadden, tot goden verheven werden. Bij de *Grieken* was dit gebruik zeer oud. De meeste stichters hunner volkplantingen en steden waren op hunne munten vergood, en naderhand eigenden zich, zelfs nog levende vorsten, de naam eener godheid op hunne gedenkteekens toe. De *Romeinen*, echter, volgden eerst onder hunne *Cezars*, in dit opzigt, het voorbeeld der *Grieken*, zoo als er nog eene menigte gedenkstukken voor handen zijn, welke Romeinsche vergoddingen vertoonen. Gewoonlijk ziet men op dezelve den *Cezar*, die op eenen adelaar om hoog gevoerd wordt, hetwelk tot het gebruik betrekking had, om zulk eenen vogel boven op eenen brandstapel te plaatsen, op het oogenblik, dat hij werd aangestoken. Bij de vergodding der *Cezarrinnen*, ziet men, in plaats van eenen adelaar, dikwijls eenen paauw.

APPEL. Beroep op eene hoogere regtbank; alsmede het gewone teeken, hetwelk met den trommel of de trompet wordt gegeven, om foldaten bijeen te doen komen.

APPELBOOM. De wilde Appelboom groeit in vele landen der wereld, en van hem stammen al die verscheidenheden, of speelsoorten af, waarvan men, volgens SERRURIER, in zijn *Fruïtkundig woordenboek*, 500 telt. — In het zuidelijk gedeelte van *Europa*, en het zachte klimaat van *Azie*, groeit de wilde Appelboom beter, dan bij ons te lande, waar men te vergeefs zoude trachten, om uit wilde Appelboomen die uitmuntende soorten te verkrijgen, welke wij thans bezitten; alhoewel men niet ontkennen kan, dat de wilde vruchtboomen in ons vaderland, door eene goede kultuur, voor vele verbeteringen vatbaar zijn; inzonderheid door het enten en griffelen, waardoor men de vruchten het best veredelt en verbetert, doch waartoe men geene looten van oude boomen moet nemen, omdat men daardoor den ouderdom van deze eenigermate op den jongen stam zoude overbrengen.

Men kent, over het algemeen slechts twee soorten van wilde Appelen, namelijk: *zuure* en *zoete*, welk kenmerk hun altijd, in alle onderscheidenheden, bij blijft. Men verkrijgt dikwijls, door steeds voortgezette aankweeking uit korrels, speelsoorten, die in gedaante, en kleur van die soort verschillen, waarvan de zaden afkomstig zijn, hetgeen, mogelijk, zoo aan het bijkomen *van*, en bevruchten *met*, vreemd stofmeel, als aan andere oorzaken, moet worden toegeschreven. Op deze manier kan men de tegenwoordige bijsoorten aanmerkelijk vermeerderen, zoo als, inzonderheid, in *Frankrijk* geschiedt, waar men, uit de korrels van Appels, dikwijls zeer goede en nieuwe soorten aankweekt. — De onderscheidene soorten van Appelen, in ons vaderland, benevens derzelver huishoudelijk gebruik, zijn genoeg bekend, om er hier iets meer van te zeggen: alleen merken wij nog aan, dat in de voorname boomgaarden langs de groote rivieren, vooral in *Gelderland* en *Utrecht*, vele Appelen geteeld worden; doch meestal de grove soorten, die meer opbrengen, dan de fijnere, welke voornamelijk in lusthoven worden gekweekt. (*)

APPELLANTEN. Dus worden dezulken onder de Roomschgazinden geheeten, die zich van de bulle *unigenitus* op een algemeen concilie beroepen. — In *Frankrijk* geeft men dien naam aan hun, die, bij het pleitgeding van LOUWIS XVI, voor zijn beroep aan het volk stemden: een naam, waaronder men de partij der *Girondisten* bij het volk gehaat maakte.

APPENIJNEN. Eene lange reeks van bergen in *Italië*, welke dat land, van het eene einde tot het andere, in eene kromme lijn doorloopen, en bijna in twee gelijke deelen verdeelen. Zij zijn tot aan de toppen met boomen begroeid, en niet zoo hoog als de *Alpen*; doch hebben ook enkele hooge en steile rotfen, b. v. de *Granfasfo*, bij *Aquileja*, welke 8200 voet hoog is.

APPISCHE WEG. De oudste en beroemdste weg der *Romeinen*, welke van *Rome* naar *Capua* liep, en door APPIUS CLAUDIUS, in het

(*) Men zie over den Appelboom de *Pomologia* van onzen Landgenoot H. KNOOP, in folio, met de voortreffelijkste afbeeldingen.

441 jaar van *Rome*, toen hij cenfor was, werd aangelegd. Men ziet thans nog aanmerkelijke overblijffels er van, welke een blijk van zijnen voortreffelijken aanleg opleveren.

APPIUS CLAUDIUS. Zie: CLAUDIUS.

APPLICATEN. Zijn regte lijnen, welke binnen eene kromme met elkander paralel getrokken, en door de as, of eenen diameter, in twee gelijke deelen verdeeld worden.

APPLICATUUR. Is, in de muziek, de kunst, om onder het spelen, de vingers juist en doelmatig te gebruiken, hetwelk eene der eerste regels is, waaraan zich een leerling noodzakelijk moet gewennen.

APPULSUS. In de sterrekunde, de nadering van twee lichtgevende lichamen tot elkander.

APRAXIN. (*De graaf*) Veldmaarschalk der Russische legers onder de keizerin ELIZABETH. In den zevenjarigen oorlog nam hij, aan het hoofd van 40,000 man *Rusfen*, *Memel* weg, en drong tot *Jägersdorf* door. Ongehinderd had hij tot *Berlijn* kunnen voortrukken; doch ontving, door bewerking eener hof-kabaal, van den kanselier BESTUCHEF bevel, om op de grenzen van *Courland* de winterkwartieren te betrekken: genoemde kanselier werd echter, kort daarna, uit hoofde van deze daad, afgezet en veroordeeld; terwijl APRAXIN gevangen genomen, voor eenen krijgsraad gebragt werd, en naderhand stierf.

APRIANIE. (ANDREA) Een beroemd Italiaansch schilder der vorige en tegenwoordige eeuw, die het in de bijna verloren kunst van Fresco schilderen zoo ver bragt, dat hij alle levende meesters in *Italië* overtrof. Hij spreidde zijne kunst inzonderheid ten toon in de koepel van de kerk *St. Maria di S. Celso* te *Milaan*, waar de meeste paleizen met zijne Fresco stukken pronken. In *Parijs* schilderde hij NAPOLEON, met bijna zijne geheele familie, benevens verscheidene veldheeren en ministers. Zijne zolderstukken, echter, in het koninklijk paleis te *Milaan*; zijne allegorien uit en op het leven van BUONAPARTE, en zijn APOLLO met de zanggodinnen in de *Villa Bonaparte*, zijn de fraaiste. Zijne stukken in olieverw worden minder geroemd. Hij stierf in het jaar 1817.

ARIL. Bij 'ons de vierde maand in het jaar, en ook Grasmaand genoemd, waarschijnlijk van het krachtig uitspruiten en groeijen van het gras. Volgens sommigen zou de benaming van *April* afkomstig zijn van het Latijnsch werkwoord *aperire*, dat *openen* beteekent, en zou dus daarmede de bedoeling zijn, dat in deze maand inzonderheid de aarde of grond *los* wordt, en, als het ware, *zich opent*, om allerlei veldgewasfen voort te brengen. Anderen, echter, leiden de benaming van *April* af van het Grieksch woord *Aphros* of *Aphrodita*, een naam, in de fabelleer der oude *Grieken* aan de godin VENUS, bij zoo vele anderen, gegeven, omdat zij, volgens dezelve, uit het schuim der zee geboren was. Volgens dit gevoelen, zou dus deze naam, in dien van *Aphritis* verzacht of verbogen, en alzoo, aan de maand *April* toegeëigend, te kennen geven, dat dezelve aan APHRODITE, aan VENUS, was toegewijd.

A PRIORI. (*van voren*) Noemen de wijsgeeren, in tegenoverstelling van *a posteriori*, alle stellingen en redeneringen, die niet uit de ondervinding, maar uit algemeene en noodzakelijke beginselen der rede, worden afgeleid.

APROCHES. Loopgraven, waarvan men zich in den krijg bedient, om eene stad of vesting, te naderen. Het zijn eene soort van gegraven gangen, die in allerhande kromme rigtingen loopen, en, hoe nader aan de vesting komende, al dieper worden. — *Aprocheren* is dus, eene stad, of vesting, door loopgraven naderen.

APSIDES. De twee punten eener planceibaan, in welke zij zich op den versten of dichtsten afstand, het zij van de zon of van de aarde, bevindt.

AQUADUCTUS. (Zie: WATERLEIDING.)

AQUAMARIN. (Zie: BERIL.)

AQUAREL. Het schilderen met waterverw.

AQUA TINFA. (Zie: GRAVEREN.)

AQUA TOFANA, *Toffana*, of *Tufana*. *Aquetta di Napoli*, is een langzaam werkend, maar evenwel zeer sterk vergif, hetwelk zijnen naam van deszelfs uitvindster TOFFANJA ontleenen zoude, zoo helder is, als zuiver water, en, bij een oppervlakkig onderzoek, nauwelijks eenige vreemde bestanddeelen vertoont. Men wil echter, dat het *arsenik* of rottenkruid bevat, in eene zeer geringe dosis, even als zekere koortsdroppeltjes, waarmede kwakzalvers hardnekkige, tuschenpoozende koortsen, zeer snel kunnen wegnemen. Deze droppeltjes veroorzaken namelijk, meestal eene zeer langzame uittering, met aandoeningen van het zenuwgestel en der maag, en het *Aqua tofana* zoude ook, zegt men, dergelijke verschijnselen te weeg brengen. Andere willen, dat het uit Spaansche vliegen en *opium* bestaat; doch dit is onwaarschijnlijk: want de Spaansche vliegen hebben, in eene zeer kleine dosis, zulk eene hevige werking niet, vooral, indien zij met *opium* vereenigd zijn, en zij kunnen ook niet wel eene heldere oplossing geven. Dat men, zoo als sommigen zeggen, het uur zoude kunnen bepalen, waarop het doodelijk wordt, is ongeloofelijk. De bereiding is tot dus verre een geheim, hetwelk slechts te *Napels* in weinige handen zoude zijn. Zeker is het, dat het daar, in de vorige eeuw, het meest in zwang was, thans hoort men er niet veel meer van.

AQUITANIËN. Dus heette, volgens de *Romeinsche* verdeeling, dat deel van *Gallie*, hetwelk ten westen aan *Spanje* grenst, waar toen reeds *Bordeaux* en *Toulouse* bestonden.

ARABESKEN. Dus noemt men eene soort van versierfels, welke thans, zoo hier te lande, als elders, in gebruik zijn, schoon de smaak derzelve doorgaans niet wordt goedgekeurd. Zij zijn grootendeels uit planten, struiken, dunne takken en bloemen zamengefeld, en op eenen grond, naar welgevallen gekozen, geschilderd, of in verheven werk gebragt, en men versiert er vakken van muren mede, gelijk ook gereedschappen, boeken enz. Zij ontleenen hunnen naam van de *Arabieren*, die van dieren en menschen geene afbeeldfels

fels mogten maken, en hierom alleen loof- en bloemwerk tot sieraad gebruikten. Men noemt deze versierfels ook *Mooresken*, omdat zich ook de *Mooren* er van bedienden; en *Grotesken*, vermits men in de vertrekken van de ingestorte gebouwen der oude *Romeinen*, en in de verwulffels onder den grond, die men grotten noemde, dergelijke sieraden gevonden heeft. Lezenswaardig zijn omtrent dit onderwerp de schriften van H. FIORELLO en H. VON RACKNITZ.

ARABIE. Een groot landschap, of schier-eiland, in *Azie*, welks uitgestrektheid 45,200 vierkante mijlen bedraagt. Het grenst ten Noorden aan *Aziatisch Turkije*, ten Oosten aan de golf van *Perzie*, ten Zuiden aan de *Arabische zee*, en ten Westen aan de *Roode zee* of de *Arabische golf*; wordt verdeeld in het *steenachtig*, *woest*, en *gelukkig Arabie*; is grootendeels vlak; heeft weinig rivieren, en vele zandige en onvruchtbare landstrekken; doch levert manna, rijst, wijn, verscheidene zuidelijke vruchten, koffij, balsen, wierook, zout, mineralen, en dergelijke op. Sommige bewoners houden hun verblijf in steden en dorpen, en leven onder magtige vorsten; andere wonen, als vrije lieden, in hutten, holen en tenten, en zijn zwervers. De veeteelt en rooverij maken de voornaamste takken van hun bestaan uit. Zij belijden den Mahomedaanschen godsdienst; maar dulden ook Christenen, Joden en afgodische *Banianen*. De handel der *Arabieren* bestaat tegenwoordig in land- en zeehandel, waarvan de eerste door karavanen gedreven wordt. In kunsten en wetenschappen maken zij thans geringe vorderingen. Hunne staatsgesteldheid is zeer eenvoudig: men noemt derzelver opperhoofden *groot-emir*, *emir en schah*, en hunne regters *kadi*. De voornaamste plaatsen van *Arabie* zijn *Medina*, de stad van den profeet, met het prachtige graf van MAHOMED; *Mekka*, zijne geboorteplaats, met den heiligen tempel; *Deschida*, *Beita*, *Faki*, *Mocha* of *Mokka*, *Sana*, *Maskat*, *Yemana* (de zetel van den karavaan-handel), en *Lachsa*. De beschrijving van NIEBUHR kan hieromtrent met vrucht gelezen worden.

ARABISCHE LETTERKUNDE. Alhoewel men omtrent de vroegste geschiedenis der *Arabieren*, gelijk ook ten aanzien van die hunner vorderingen in letterkundige wetenschappen, niets met zekerheid kan bepalen, weet men echter, dat de dichtkunst reeds vroeg bij hen bekend en in groot aanzien was, zoodat men te *Mekka*, en, in de 5de eeuw onzer jaartelling, te *Okadh*, dichterlijke kampgevechten hield, bij welke gelegenheid de gedichten, die den prijs behaalden, met gouden letters op *bysfus* geschreven, (*modababâth*, vergulde), en in de *kaaba*, te *Mekka* (*maallakâth*, opgehangen) ten toon gehangen werden. Ettelijke dezer gedichten zijn nog in wezen, en onderscheiden zich door een diep gevoel, eene hooge vlugt der verbeelding, rijkdom in beelden en spreuken, nationale trotschheid en vrijheidsmin, eene gloeiende wraak en liefde (*). Met

(*) Men zie: *Die hellstrahlenden Plejaden am Arabischen poetischen Himmel, erläutert und mit einer Einleitung versehen von A. C. HARTMANN. Münster 1802.*

Met de komst van MAHOMED echter, in het jaar 622 onzer tijdrekening, opende zich het luisterrijke tijdvak voor de *Arabieren*, en ook eerlang voor hunne letterkunde. Zich bij zijne landgenooten als eenen van God gezonden profeet uitgevende, bragt hij in den dichterlijken *Koran* voorschriften van geloof en leven, en werd dezelve vervolgens door ABUBEKER, den eersten kalif, na MAHOMEDS dood, verzameld; door OTHMAN, den derden kalif, in orde gebragt en bekend gemaakt, en hierdoor de eerste letterkundige rigting en het nationaal karakter der *Arabieren* bepaald. Hun dweepzieke ijver voor hunnen godsdienst, door MAHOMED, die zich geheel *Arabi* onderworpen had, aangevuurd, vermeerderde hunne zucht tot verovering onder zijne opvolgers, zoo zeer, dat het rijk der *Arabieren*, 80 jaren na MAHOMEDS dood, zich van *Egypte* tot *Indie*, van *Lisfabon* tot aan *Samarkand* uitstreckte. In dit tijdvak stond, natuurlijk, de vordering in beschaving en letterkunde niet alleen geheel stil, maar werd zelfs een groot gedeelte van de kostbare boekerij te *Alexandria* aan de vlam opgeofferd. De tijd echter, en de omgang met beschaafde natien, verdrongen, van langzamerhand, dit ruw karakter, en toen de regering, na die der kalifs, van de *Abbasiden* (in 750) begon, nam ook de bevordering der kunsten en wetenschappen eenen aanvang, en vonden aan het luisterrijk hof van ALMANSUR, te *Bagdad*, door den invloed van HARUN AL RASCHID op zijne landgenooten (van 786—808), de eerste ondersteuning. Hij riep geleerden uit alle landen in zijn rijk; liet de werken der voornaamste Grieksche schrijvers in het Arabisch overzetten, en deze overzettingen, door verscheidene affchriften, verspreiden. AL MAMUN, die kort na hem regeerde, rigtte te *Bagdad*, *Basfora*, *Bochara* en *Kufa*, uitmuntende scholen, en te *Alexandria*, *Bagdad* en *Cairo* uitgebreide boekerijen op. Terwijl de kalif MOTASEM, die in 841 stierf, in denzelfden geest voortwerkte, wedijverde de dijnastie der *Ommajaden* in *Spanje*, met die der *Abbasiden* in *Bagdad*, en de hooge school te *Corduba*, waar de *Arabieren*, in de 10de eeuw, de letterkunde handhaafden, was nu voor *Europa*, het geen wat *Bagdad* voor *Azie* was. In eenen tijd, waarin geleerdheid nergens aanmoediging vond, waren het de *Arabieren*, die zich ijverig op haar toelieden, en dezelve door de drie werelddeelen verspreidden, zoo dat men, na den jare 900, uit *Frankrijk* en andere Europische landen, naar *Spanje* reisde, om zich aldaar, voornamelijk in de wis- en geneeskunde, waartoe men anders geene gelegenheid had, door de *Arabieren* te laten onderwijzen. Zoo snel waren de vorderingen dezer natie, sedert zij met deze wetenschap der *Grieken* was bekend geworden. In de aardrijkskunde, geschiedenis, wijsbegeerte, genees-, natuur- en wiskunde, namelijk in de reken-, meet- en sterrekunde, hadden zij gelukkig en met vrucht gearbeid; en nog heden levert menig Arabisch woord, b. v. *almanach*, *algebra*, *alkohol*, *azimuth*, *zenith*, *nadir* en anderen, ja zelfs de getaltekens, waarvan wij ons nog heden bedienen, en die door de *Arabieren* zijn uitgevonden,

een bewijs op, hoe groot hun invloed op de letterkundige beschaving van *Europa* geweest zij.

Sedert den tijd der *Romeinen* waren het, in de middeleeuwen, de *Arabieren*, aan wien men de aardrijkskunde het meest te danken had; en zelfs zijn de berigten hunner beroemdste aardrijkskundigen, ABULFEDA en EDRISI, thans nog bruikbaar, en ten aanzien van geschied- en aardrijkskunde, van veel belang, in welke laatste AL MARUM, ABU ISCHAK, SERIF EDRISI, ABULFEDA en anderen, als schrijvers, hebben uitgemunt. — Talrijk waren ook, sedert de 8ste eeuw, hunne geschiedschrijvers, die echter op verre na nog niet genoegzaam onderzocht, beoefend en ten nutte zijn aangewend geworden. De oudste, ons bekende, is HESHAM IBM MUHAMED IBM SCHOAIB ALRHELEBI, van 818, waarbij nog in bijzondere aanmerking komen ABULPHARADSCH, GEORG ALMAKIN, ABULFEDA, schrijver eener algemeene geschiedenis tot 1315, MAKRIZZI, ARABSCHAH en anderen. — De wijsbegeerte der *Arabieren* was geheel van Griekschen oorsprong, en voornamelijk van ARISTOTELES ontleend, welke ook door hen in *Spanje*, en van daar in het geheele westelijk *Europa* werd overgebracht, zoo dat men den oorsprong der schoolsche wijsbegeerte van de *Arabieren* kan afleiden. Aan de taal- en bovennatuurkunde besteedden zij hunne bijzondere oplettenheid. Onder de wijsgeerige schrijvers, die in de 10de en 11de eeuw leefden, vindt men, inzonderheid, ALFARABI, die over de beginfels schreef; AVICENNA, die, behalve andere wijsgeerige schriften, eene redeneer-kunst, eene natuur- en bovennatuurkunde en eene verkiaring van de werken van ARISTOTELES uitgaf; IBM SENA, die eene bovennatuurkunde vervaardigde enz. De uitlegging van ARISTOTELES, door AVERROES, werd zeer hoog geschat.

Vele beroemde wijsgeeren waren te gelijk geneeskundigen; want men beschouwde de geneeskunde, als tot de natuurkundige wetenschappen behorende. Van de 8ste tot de 10de eeuw stichtte men te *Bagdad*, *Ispahan*, *Basora*, *Alexandria*, *Kufa* enz. scholen voor de geneeskunde, en maakte daardoor, in dezen tak van wetenschap, schoon men zich in het wezenlijke aan de *Grieken* hield, gewigtige vorderingen. De ontledkunde won hierbij wel niets, om dat de *koran* alle ontledingen verbood; maar zoo veel te meer de kennis der toe te dienene geneesmiddelen (*therapie*): want van deze leer hadden zij zeer vele kennis; terwijl zij ijverig de plantenkunde beoefenden, en als de uitvinders der scheikunde mogen beschouwd worden: ten minste hebben zij daarin vele ontdekkingen gedaan, en wordt DSCHERBER voor den ontdekker der beste geneesmiddelen gehouden. Onder hunne beroemdste geneeskundige schrijvers behooren: AHARUM, die het eerst over de pokken schreef, JAHIAH IBM SERAPION, JOHANNES MESVE, RHAZES, ALMANZOR, AVICENNA, de uitgever van de regels der geneeskunst, ABULKASIS, AVERROES enz. Inderdaad, men kan den *Arabieren* den roem niet ontzeggen, dat zij de wetenschappelijke geneeskunde in de middel-eeuwen bewaard hebben; en zoo zij al

minder vorderingen in de natuurkunde maakten, was dit inzonderheid aan de manier harer behandeling toe te schrijven; want men bearbeidde deze wetenschap bovennatuurkundig, ten einde de beginsels van ARISTOTELES met die van den *koran* zoo veel te gemakkelijker te kunnen vereenigen.

Ondertuschen vorderden de *Arabieren* zoo veel te meer in de wiskunde, die door hen verrijkt, eenvoudiger gemaakt, en verder uitgebreid werd. In de rekenkunst voerden zij het gebruik der getallen, het opklimmen in eenvoudige evenredigheid, en in de driehoeksmeting, de *sinus* in plaats van *koorden* in; vereenvoudigen deze meting der *Grieken*, en verspreidden de algemeen nuttige toepassing der *algebra*, te welken aanzien MOHAMMED BEN RUSA en THEBIT BEN KORRAH zich bijzonder verdienstelijk gemaakt hebben. ALHAZEN schreef over de gezigtkunde (*Optica*); NASIREDDIN vertaalde de grondbeginfels van EUCLIDES, en DSCHEBER BEN AFLA leverde eene verklaring van de driehoeksmeting van PTOLOMEUS. Bovenal legde men zich op de sterrekunde toe, voor welke te *Bagdad* en *Corduba* beroemde scholen en sterrewachten waren opgericht; en reeds in 812 hadden ALHAZEN en SERGIUS de *Almagestus* van PTOLOMEUS, dit eerste volledig leerstelsel der sterrekunde, in het Arabisch overgezet. ALBATEH beschouwde in de 10de eeuw de beweging van de zon in haren versten afstand van de aarde; MOHAMMED BEN DSCHEBEK ALBATANI nam de schuimte van den zonnweg (*ecliptica*) waar, en bragt de beschouwendende kennis der zon tot grooter volkomenheid; terwijl AMANSOR sterrekundige tafelen leverde, en ALPETRAGIUS eene theorie der planeten vervaardigde. De aardrijkskunde werd met de wis- en sterrekunde in verband gebragt, en, inzonderheid door ABULFEDA, stelselmatig bearbeid.

Onder al deze vorderingen in de opgenoemde wetenschappen was de geest der *Arabieren* niet onvatbaar voor de dichtkunst. ABU TEMAM verzamelde in 830 de groote *hamasah*, eene anthologie in 10 boeken, en BOCHTERI voegde er, in 880, de kleine bij; doch werd de verhevene oosterfche stijl in de Arabifche poezij, in later tijd, steeds zeldzamer, de toon meer mijtisch-hijperbolisch, en de taal minder zuiver. Inzonderheid komen in aanmerking MOTANABBI door zijne zachte *Elegien*, in eene klasfieke taal gesteld (*); ABU ISMAEL TOGRAI, vizier te *Bagdad*, door zijne *Elegien* en *Gezangen* (§); ITHIEL HARIRI, door zijne geschiedenis eens rijdenden ridders, *Nakamet* getiteld (†), en ABU DSCHADSAR IBN TOPHAIL door zijnen belangrijken, wijsgeerigen roman, de *Natuur-mensch*, door EICHHORN overgezet, en in 1783, te *Berlijn*, uitgegeven. Men vindt geene foort van poezij, de dramatifche uitgezonderd, welke niet door de *Arabieren* werd aangekweekt, en de *romance*, een voortbrengfel van den avontuurlijken ridder-geest der natie, is door hen uitgevonden. Het lijdt dus

gee-

(*) Zie: *Proben der Arabifchen Dichtkunst* von REISKE. Leipzig 1765.

(§) *Neue Deutsche Merkur*, 1800, 1ste St. S. 3.

(†) ROSENMULLER, *über einen Arabifchen Roman des HARIRI*, Leipzig. 1801.

geenen twijfel, dat zij hierdoor op de nieuwe Europifche dichtkunst ook veel invloed gehad hebben; want zij hebben een aanmerkelijk deel in dat geen, hetwelk de poezij der middel eeuwen tot eene *romantifche* dichtkunst maakte; terwijl de avontuurlijke ridder-geest, de feen en tovenaars, mogelijk ook wel de rijm, in onze westerfche poezij, van de *Arabieren* zijn overgenomen.

Zoo heeft dan deze natie, in het tijdvak der middel-eeuwen, op velerlei wijze, eenen weldadigen invloed op de befchaving en letterkunde van *Europa* gehad, en blijvende sporen harer vorige heerschappij nagelaten. Dat dus de kennis van hare taal, voor den geleerden onderzoeker van de gefchiedenis der wetenschappen en der menschheid, van veel gewigt zij, blijkt hieruit reeds van zelf. Zij behoort tot den zoogenoemden *Semitifchen* tongval (*dialect*), waaronder zij zich, door oudheid, rijkdom en buigzaamheid, onderscheidt. Door den *koran* werd zij eigenlijk tot de taal voor boeken bepaald, en kort na MAHOMED, doch nog meer sedert de 10de eeuw, waren er, onder de spraakkundigen, fchrijvers, die de grondregels der taal vastfelden, hare fchoonheden onderzochten, en haren rijkdom in woordenboeken bijeen verzamelden. Door den overtocht der *Arabieren* naar *Sicilie* en *Spanje* werd de Arabifche taal ook in *Europa* bekend; dan, niettegenftaande zij vele sporen van haar aandenken in de talen dier landen heeft nagelaten, ging echter hare kennis, na de verdrijving der *Mooren*, bij de *Europeanen* meestal verloren. POSTEL wekte hare geleerde beoefening weder in *Frankrijk*, en SPEIJ in *Duitschland* op. In de 17de eeuw bloeide zij in de *Nederlanden*, en sedert legde men zich in *Duitschland*, *Holland*, en *Engeland*, met veel ijver, op hare kennis toe. VAN ERPENIUS, MICHAELIS, RICHARDSON, JAHN, ROSENMULLER, en DE SACH, bezitten wij uitmunterende spraakkunsten; van ERPENIUS, GOLIUS, GIGCIJ, CASTELL, MENINSKI, WILMET en SCHEIDIUS goede woordenboeken, en van REISKE, HIRT, ROSENMULLER, JAHN en anderen *chromathien*; terwijl KIRSTEN, WASMUTH, SCHULTENS, JONES, EICHORN, TIJCHSEN, SCHNORRER, HASSE, HEZEL, WAHL, PAULUS, ROSENMULLER enz., door hare meerdere verbreiding, door oordeelkunde en uitlegging, zich niet weinig verdienstelijk gemaakt, en GRUNER en SPRENGEL aangetoond hebben, van hoe veel belang de kennis der Arabifche taal voor de geneesheeren zij.

ARACHNE. Een *Lijdisch* meisje, waarvan de fabel verhaalt, dat zij zoo fraai borduurde, dat zij zelfs MINERVA in het ftrijdperk uitdaagde. De Godin, vertoornd over dezen hoon, vernielde haar werk, hetwelk zij zoo ter harte nam, dat zij zich om het leven bragt. Uit medelijden veranderde MINERVA haar in eene spin.

ARAK. De *Arak* is eene foort van brandewijn, welke uit rijst, het fap van kokos- en andere palmboomen, zelfs uit den zoeten bloemkelk van *basfia latifolia*, of het zaad van eene Oost-Indifche grasplant (*eleufina coracana*), bereid wordt. De overhaling van dien

brandewijn geschiedt omtrent op dezelfde wijze, als bij ons, doch met onvolkomener gereedfchap; maar tot de gisting bedient men zich van zakken van versche geitenvellen, en men vermengt, met het gistend sap, eene of andere zamentrekkende plantenfstof, b. v. eene zekere hoeveelheid bast van *mimosa*. Daarenboven laat men den Arak altijd eenige jaren in eenen diepen kelder liggen, of graaft dien onder den grond: dit verzuimende, wordt hij nooit goed. Zekere Dr. HEIJNE heeft bevonden, dat men uit tarwemeel, op dezelfde wijze behandeld, eenen goeden Arak kan bereiden. De beste Arak wordt te *Goa* en vooral te *Batavia* bereid.

ARANDA. (*Graaf van*) In 1719, uit eene aanzienlijke familie, in *Aragon* geboren. Hij was onder KAREL III staatsdienaar, vervolgens zeven jaren afgezant aan het Poolfche hof, en naderhand opperftadhouder te *Valencia*; doch de koning riep hem, ten gevolge van een oproer te *Madrid*, terug, en benoemde hem tot voorzitter van den raad van *Castilie*. Hij bragt niet alleen de orde terug, maar bewerkte ook de verdrijving der Jezuïten uit het rijk. Het Roomfche hof, dit ongaarne ziende, wist het daarheen te brengen, dat de koning ARANDA van zich verwijderde, en hem als gezant naar *Frankrijk* zond. Hier bleef hij negen jaren, waarna hij naar *Madrid*, als staatsraad, terug keerde, en aldaar min of meer in ongenade leefde, toen de koningin, ontevreden over den graaf FLORIDA BLANKA, in 1792 bewerkte, dat hij in diens plaats werd aangesteld. Het duurde echter slechts weinige maanden, of hij werd niet zonder den bitterften spot van het hof en de natie, door den beruchten Don MANUEL GODOÏ vervangen. Hij bleef echter lid van den staatsraad; doch werd, uit hoofde van zijn uitgebragt gevoelen over den oorlog tegen *Frankrijk*, naar *Aragon* gebannen, waar hij, in 1794, stierf. De hoofdstad van *Spanje* heeft aan hem, grootendeels, hare veiligheid, zindelijkheid en de affchaffing van vele misbruiken te danken.

ARANELOGIE, ook ARACHNEOLOGIE. De leer en natuurlijke geschiedenis der spinnen, of de kunst, om uit derzelver houding, bewegingen en werkzaamheden op de verandering van het weder te besluiten. QUATREMERE DISJONVAL, voormaals lid van de akademie der wetenschappen te *Parijs*, heeft, gedurende zijne gevangenis, te *Utrecht* in 1795, daaromtrent verscheidene waarnemingen gedaan, en dezelve in 1797 te *Parijs* uitgegeven.

ARANJUEZ. Een schoon en wel gebouwd lustflot des konings van *Spanje*, in *Nieuw-Castilie*, niet ver van *Toledo*, op een fchier eiland gelegen. KAREL II vergeleek het bij de Elizeefche velden. Men vindt er voortreffelijke kunstwerken; doch inzonderheid fraaie tuinen.

ARARAT. (Zie: ARMENIE.)

ARATUS. Toen de oude vrijheidsgeest der *Grieken*, door het *Achaëisch verbond*, nog zijne laafte pogingen tegen de dwingelandij in het werk ftede, fchitterde dezé, der overwinnaars van *Persie* waardige,

man als eene ster van de eerste grootte. Geboren te *Sicyon*, zag hij zijnen vader door het staal eens dwingelands vallen, en moest zich, nauwelijks zeven jaren oud zijnde, door de vlugt redden. Zijn vadermaad ten prooi ziende aan op een volgende dwingelanden, vormde hij reeds in zijne jeugd het plan, om hetzelfde te verlossen, en volvoerde, nu volwasfen, met behulp van vrienden, zijn lang gekoesterd voornemen, verdrijvende, 250 jaren voor onze tijdrekening, den verdrukker zijns vaderlands, NICOCLES. ARATUS deed *Sicyon* in het *Achaëisch verbond* aannemen, en hij zelf werd weldra als opperbevelhebber van hetzelfde verkoren. Als zoodanig verdedigde hij langen tijd de Grieksche vrijheid tegen *Macedonie*, en verloorste *Korinthe* van deze heerschappij. Naderhand werd hij door CLEOMENES verraden, en moest dit laatste bolwerk van *Griekenland*, aan ANTIGONUS op harde voorwaarden terug geven. Na dien tijd leefde hij in nauwe vriendschap met dezen *Macedonischen* koning; maar werd, door deszelfs opvolger, PHILIPPUS, vergeven, nadat hij zeventienmaal *praetor* van het Achaëisch Bondgenootschap geweest was.

ARBITRAGE. Beteekent de bemiddeling of uitspraak van twee of meer personen, *arbiters* of goemannen geheeten, waaraan men de beslissing van een geschil overlaat. Ook verstaat men er door, in den handel, de berekening van den verschillende koers, om te kunnen weten, welke het meest voor of nadeelig is.

ARC. (JEANNE DE) (Zie: MAAGD VAN ORLEANS.)

ARCADE. In de bouwkunst, eene rij van openingen, die boven met eenen boog sluiten. Tusschen twee zulke openingen is doorgaans een pilaar.

ARCANUM. Een geheim; een naam dien men aan bijzondere scheikundige voorbereidfels geeft, welke, in het eerst, door de uitvinders worden geheim gehouden.

ARCESILAUS. Een bekend wijsgeer en stichter der middel-akademie, 260 jaren voor onze tijdrekening, uit eene aanzienlijke familie te *Pitane* in *Aeolis*, geboren. Hij had THEOPHRASTUS en naderhand CRANTOR tot leermeesters, en werd een verlicht aanhanger der Platonische wijsgeerte; lokte, door zijne beminnelijke voordragt, en den inhoud zijner nieuwe Platonische leerwijze, vele toehoorders; genoot eer en achting, en stierf in zijn 75ste jaar in eene krankzinnigheid, welke men zegt, dat hij zich, door eenen sterken roes, had op den hals gehaald. Hij en zijne middel-akademie verschilden daarin van PLATO, dat zij de zekerheid der wetenschappelijke kennis loochenden.

ARCHAEOLOGIE. Beteekent, in eenen ruimen zin, oudheidkunde in het algemeen, waardoor men den toestand en staatsgesteldheid van de volken der oude wereld leert kennen, of over het geheel, of in bijzondere vakken; doch, in eenen meer bepaalden zin, verstaat men er door de wetenschap van de kunststukken en gedenkteekenen der oudheid, b. v. werken der fraaije kunst, en dan zegt men somtijds *archaeologie der kunst*, en ook wel enkel *Archaeologie*, omdat

men gewoon is, bij deze bloote benaming, in tegenstelling der anti-
quiteiten, aan de kunst te denken.

ARCHAISMUS. Het behouden van oude, en buiten gebruik ge-
raakte woorden.

ARCHANGEL. Eene stad in de Muskovische provincie *Dwina*; aan den vloed van dien naam, 6 mijlen van de *Witte zee*. Zij is zeer beroemd wegens haren handel, en heeft eene zeer goede haven, welke, in den jare 1762, al de regten en voordeelen van die van *Petersburg* verkreeg, en waarin eene groote menigte schepen, inzonderheid Hollandfche, Engelsche, Deenfche en Bremer binnen loopen, die hunne waren lossen, en wederom Muskovische inschepen.

ARCHENHOLZ. (JOHAN WILHELM VON) Werd geboren in *Langensfurth*, eene voorstad van *Dantzig*. Hij verliet in zijne jeugd het vaderlijk huis, om, met meer jongelingen van zijne jaren aan *FREDERIK II* te worden voorgesteld; kwam in het Berlijner kadettenhuis, hetwelk hij in 1760 verliet, en woonde de veldtogten der beide volgende jaren bij. Van zijne krijgskundige loopbaan kan men alleen zeggen, dat *FREDERIK II* tegen hem was ingenomen, en hem, dien hij als een grof speler had leeren kennen, zijne achting, en het verlof, om hem verder te dienen, weigerde. *ARCHENHOLZ* verliet nu niet alleen den Pruisfischen dienst, maar zelfs het vaste land, en ging naar *Engeland*, waar hij, gedurende verscheiden jaren, belangrijke berigten omtrent dat rijk verzamelde. Van daar reisde hij naar *Italië*, en keerde vervolgens naar *Duitschland* terug; verkoos *Dresden* tot zijne woonplaats; schreef hier zijne *Gefchiedents van den zevenjari- gen oorlog*; trad in het huwelijk, en vertrok met zijne gade naar *Berlijn*, waar hij het grootste gedeelte zijner *Brittische Annalen* in het licht gaf. Hij schreef, tijdens de Fransche omwenteling, het maandwerk: *Minerva*, hetwelk hij, met eene kleine tusschenpoozing, tot aan zijnen dood vervolgde. Van *Berlijn* ging hij naar *Parijs*, en vervolgens naar *Hamburg*, in welks nabijheid hij een landgoed kocht, waar hij in Sprokkelmaand 1812, in den ouderdom van 71 jaren, overleed; nalatende eene weduwe met éénen zoon en twee dochters. Hij is mede de schrijver van *Engeland* en *Italië*, *het Leven van GUSTAAF WASA*, en uitgever van de *Gefchiedenis der Flibustiers*, waarvan de beide laatste werken bijzonder uitmunten.

ARCHETIJPES. Het eerste voorbeeld of model, het orgineel van eene schilderij, een geschrift enz.

ARCHIATER. De opperste in een geneeskundig collegie, die tevens in dat vak het toezigt heeft over eene geheele stad of provincie: ook een lijfarts van eenen koning of vorst.

ARCHILOCHUS. Een beroemd lierdichter der *Grieken*, die omtrent het midden der 8ste eeuw voor *CHRISTUS* geboorte leefde. Hij voerde de Jambische klankmaat der lettergrepen in het lierdicht in, en was inzonderheid vermaard en gevreesd wegens zijne scherpe, vriend en vijand hekelende, schriften. Zijn karakter wordt zeer zwart afgeschilderd.

AR-

ARCHIMANDRIT. Zoo noemt men dien persoon, welke bij de *Grieken*, en inzonderheid in een rijk, of in een gewest, het gebied over alle kloosters en abten had. Bij de Roomsche kerk is deze waardigheid niet zoo algemeen meer; zijnde er slechts nog weinige prelaten, in *Sicilie*, die dezen titel voeren, welke zijnen naam van de woningen der monniken, in vroegere tijden, ontleent, die *mandra* genoemd werden.

ARCHIMEDES, Een algemeen beroemd wis- en natuurkundige te *Syrakuse*, welks koning, *Hiero II*, zijn bloedverwant was. Hij werd 287 jaren voor *CHRISTUS* geboren, en is de uitvinder van verscheidene werktuigen. Op zekeren tijd bewees hij den koning, dat men, met eene zekere gegevene kracht, iederen last konde ligten, en dat hij dit zelfs onze aarde zou doen, indien hij slechts buiten dezelve een vast standpunt had; terwijl hij op een anderen tijd, toen hij, in het bad, een zeker verschijnsel had opgelost, in verrukking uit hetzelfde sprong, en in het Grieksch uitriep: „Ik heb het gevonden! Ik heb het gevonden!” en, zoo als men verhaalt, naakt naar huis liep. Bij de belegering van *Syrakuse* deed hij, met zijne werktuigen, veel nut; doch dat hij, bij deze gelegenheid, de Romeinsche vloot voor die stad, door brandspiegels, zoude in brand gestoken hebben, wordt te regt in twijfel getrokken. In eene, met goud bekroonde prijsverhandeling, heeft de Amsterdamsche hoogleeraar *J. P. van Capelle*, aangetoond, dat *ARCHIMEDES* hoogst waarschijnlijk, door eene zamenstelling van vlakke spiegels, (maar onmogelijk met holle) beproefd hebbe, de Romeinsche vloot van *MARCELLUS* in brand te steken; maar hierdoor de vijand weinig schade zal hebben toegebracht. Toen eindelijk de Romeinsche veldheer *MARCELLUS* *Syrakuse* vermeesterde, had *ARCHIMEDES* het geluk, van door een gemeen soldaat, ongekend, terwijl hij wiskundige figuren in het zand teekende, vermoord te worden. Men verhaalt, dat hij tegen zijnen moorder zoude gezegd hebben: „Stoor mij toch niet in mijne cirkels.” Op zijn graf wilde hij niets anders geplaatst hebben, dan een cilinder, met eene spher er in; ziende dit op de gewigtige ontdekking door hem gedaan, dat, zoodanig eene spher altijd $\frac{2}{3}$ van dien cilinder is. (*) Overigens behooren, onder de voornaamste ontdekkingen van *ARCHIMEDES*, zijne cirkelmeting, of bepaling der betrekking tusschen den omtrek en den radius eens cirkels; zijn onderzoek van de natuur der conoiden en sphaeroiden; van de eigenschappen der spiraal-lijn, en van den inhoud eener parabolische ruimte. Bij de meting van kromme lijnen, betrad hij een geheel nieuwen weg, zich bedienende van eene leerwijze (*methodus exhaustionis*), waarop men naderhand den grondslag der hoogere meetkunde, de theorie der *limietzen*, en der hoogere analytis, der differentiaal en integraal rekening gelegd heeft. Eindelijk verdient van *ARCHIMEDES* te worden aangeteekend, dat hij onder die zeldzame genies behoorde, die de wetenschap-

(*) Zie: *MONTUOLA Hist. mathem.*

pen om haar zelve, en niet om hare voordeelen, beminde. Hoe *nuttig* ook de meeste zijner ontdekkingen geweest zijn, en hij door de zelve zijn vaderland gewigtige diensten bewees, beschouwde hij echter het praktische nut, zoo dra hetzelfde tot hoofddoel gesteld werd, als eene *verachtelijke flavin* der theorie.

ARCHIPEL. (*Archipelagus*) Eene zee, welke vele eilanden bevat; Voornamelijk wordt er de *Aegeïsche zee* door verstaan, (zijnde een gedeelte van de *Atlantische* of *Westelijke zee*) welke ten Westen aan de kusten van *Morea*, *Griekenland* en *Macedonie*, ten Noorden aan *Romanie*, ten Oosten aan *Natolie* en ten Zuiden aan *Candia* grenst. Behalve dezen, is inzonderheid de *Indische Archipel* merkwaardig.

ARCHITEKT. Een bouwmeester; zoodanig iemand, die in staat is, om een gebouw uit te denken, te teekenen, en al deszelfs deelen, wat timmer- en metselwerk aangaat, behoorlijk in te rigten.

ARCHITEKTUUR. (Zie: BOUWKUNST.)

ARCHITRAAF. De laagste balk, die onmiddellijk op het kapiteel volgt.

ARCHIVE. Zoo noemt men de plaats, waar de akten, openbare oorkonden, en, over het algemeen, de papieren, die den staat en het algemeen welzijn betreffen, bewaard worden; doch gebruikt men dit woord ook van de verzameling van akten of oorkonden zelve, en noemt men den persoon, die er het opzicht over heeft, *Archivarius*.

ARCHONTEN. Zoo werden, na den dood van Codrus, de hoogste magistraats-perfonen te *Athene* genoemd. Zij werden, in den aanvang, uit de voornaamste geslachten gekozen, en wel het eerst voor hun leven, doch naderhand voor tien, en eindelijk slechts voor één jaar, na verloop van hetwelk zij in den *Areobagus* konden overgaan. Eerst was er slechts één *Archont*, naderhand werden er negen verkozen. Hunne perfonen waren heilig, en eene hun aangedane belediging werd als eene misdaad tegen den staat aangemerkt, en met den dood gestraft. Dan, hunne magt ontaarde spoedig in de drukkendste Aristocratie, alzoo zij, zoo als ook de leden van den *Areopagus*, alleen uit de adelijke geslachten gekozen werden. Solon, hunne magt willende smuiken, voegde hun, bij zijne wetgeving, eenen raad van 400 toe, welke door het lot, uit de drie eerste klasfen der burgers verkozen werd, en dien zij in alle zaken moesten raadplegen; doch Aristides bepaalde in later tijd, dat zelfs bij de keus der Archonten minder op hunne geboorte, dan wel op hunne verdiensten, moest gelet worden.

ARCILEUTO. Eerste luit; zijnde zeer lang en groot, verschillende weinig met de *Theorbo-luit*. De *Italianen* gebruiken dezelve, om den dooraanden bas te spelen.

ARCON. (JEAN CLAUDE ELEONORE LEINCEAU D') werd in 1733 te *Pont-Allier* geboren, en vertoonde van zijne jeugd af eene sterke neiging voor de beoefening van krijgskundige wetenschappen. In den 7 jarigen oorlog, en inzonderheid in 1761, bij de belegering van *Kassel*,

fel, onderscheidde hij zich op eene uitstekende wijze. In 1774 werd hem de vervaardiging eener kaart van de *Jura* en *Vogesen* opgedragen, waartoe hij eene nieuwe manier, om de kleuren, met een enkel penseel, droog aan te leggen, uitvond, welke boven de gewone veel vooruit heeft. Hij bezat eene onuitputtelijke verbeeldingskracht, en was onvermoeid werkzaam. Al zijne schriften zijn rijk in denkbeelden, en kenmerken een uitmuntend genie. In 1780 vond hij de drijvende batterijen uit, om *Gibraltar* daarmede te helpen veroveren, en, bij den inval in *Holland*, nam hij verscheidene plaatsen, onder anderen *Breda*. Naderhand verliet hij den krijgsdienst, en schreef toen zijn laatste en belangrijkste werk: *Considerations militaires et politiques sur les fortifications*, waarna hij, in 1799, door den Franschen consul in den senaat geplaatst, en daar met algemeene goedkeuring ontvangen werd; doch hij genoot deze eer niet lang want hij stierf reeds den 1sten van Hooimaand 1800, in den ouderdom van 67 jaren.

ARE. Eene landmaat in *Frankrijk*, welke de voormalige vierkanter roede vervangt, en omtrent twee zoodanige roeden bevat. Het tiende deel van eene *are* noemt men *deciare*, en *decare* is eene maat van tien *ares*.

AREOMETER. Een werktuig, om de zwaarte en digtheid der vloeistoffen te meten; een vochtmeter, doorgaans gemaakt wordende van eenen dunnen, glazen bol, met eenen langen hals, boven aan den top dicht gefmolten, en met zoo veel kwik gevuld, als noodig is, om dit werktuig in eene behoorlijke gesteldheid te doen drijven. De hals is in graden verdeeld, en men oordeelt over de hoedanigheid en ligtheid van het vocht uit de diepte, die het werktuig zinkt. — Men heeft twee soorten van *areometers*, namelijk, met schalen, en met gewigten. Die met gewigten hebben, in plaats van schaal, aan den hals, een teeken, en boven, aan den top, een schoteltje, waarin men de gewigten legt. Hoe meer gewigten men nu in dat schoteltje leggen moet, om den Areometer, in een zeker vocht, tot dat teeken te doen zinken, zoo veel te zwaarder en digter is hetzelfde.

AREOPAGUS. De regtbank der *Areopagiten*, (woordelijk regters van den *Mars-heuvel* beteekenende), was die beroemde vergadering van Grieksche regters, te *Athene*, welke op den zoogenoemden *Mars-heuvel*, des avonds, onder den blooten hemel, hare buitengewone zittingen hielden. **CICERO** en **PLUTARCHUS** houden **SOLON** voor den stichter van den *Areopagus*; doch dezelve bestond reeds lang voor hem, schoon hij aan dit gerechtshof zijnen luister hergeven heeft, dien het onder **DRACO** verloren had. **PERIKLES** spande, omtrent 100 jaren na **SOLON**, al zijne krachten in, om, ten gevalle van het volk, het aanzien dezer vergadering, wegens de billijkheid harer uitspraken zoo zeer beroemd, te verminderen. Strenge deugd was een hoofdvereischte van een ieder, die in deze regtbank wilde zitting hebben, welke zelve de eerwaardigste was, waarvan wij in de geschiedenis gemeeld vinden, en die, volgens **DEMOSTHENES**, nooit een vonnis uitsprak,

waarmede beide partijen niet te vreden waren. Zij poogde de ondeugd met wortel en tak uit te roeijen, en droeg daarom de hoogste zorg voor de opvoeding, zeden en nationale nijverheid.

ARETHUSA. Eene van de *Hesperiden*, in welker tuin de bekende goudse appels waren, welke HERKULES, in weerwil van den draak, die dezelve bewaakte, op bevel van EURISTEUS, naar *Griekenland* moest brengen.

ARETOLOGIE. De leer der deugden, of zedenleer, alsmede de zedelijke wijsbegeerte. (*Zie voorts op ALPHIEUS.*)

ARGANTISCHE LAMP. Dus genoemd naar haren uitvinder ARGANT. De eerste kwamen uit *Engeland*; doch thans worden zij, in grooten getale, in *Frankrijk*, *Duitschland* en de *Nederlanden* gemaakt, en in vele opzigten verbeterd. In het hoofdzakelijke komen zij daarin overeen, dat men, namelijk, een lapje wollen doek neemt, hetwelk omtrent $2\frac{1}{2}$ duim lang en 1 duim breed is, en hetwelk men in de lengte derwijze aan elkander naait, dat het de gedaante van eenen *cilinder* heeft. Dit lemmet wordt aan het eene einde over eenen koperen ring, omtrent van een half duim hoog, gelegd, opdat het recht op zoude staan, en voorts zoodanig in eene koperen buis, van eene geëvenredigde lengte, geplaatst, dat het lemmet met zijnen ring, eene genoegzame ruimte behoudt, die met boomolie gevuld wordt, welke, van tijd tot tijd, door een, zich ter zijde bevindend pijpje in de buis wordt geleid. Deze buis staat in eene eenigzins ruimere koperen buis, die van onder en boven open is, omdat de lucht er van onder zoude kunnen inkomen, en wordt bedekt door eenen glazen *cilinder*, welke insgelijks van onder en boven open is. Door deze inrigting is er van onder zeer veel togt, wordt de vlam van het licht helderer, en haar schijnsel, door het cilindrische glas, nog vermeerderd. Ondertuschen heeft men tot deze lampen veel meer olie noodig, dan tot onze gewone, en schijnt het oog daardoor aan een te sterk licht gewoon te worden, hetwelk voor het gezigt altijd nadeelig is.

ARGENS. (JOH. BAPT. DE BOIJER, markgraaf van) Zie: BOIJER.

ARGONAUTEN. De vroegere geschiedenis der ontluikende *Grieken* levert geen gewigtiger tijdvak op, dan dat der belegering van *Troje*, en den togt der *Argonauten*, eenigen tijd voor dezelve. Wat de geschiedenis van dezen togt betreft, dezelve hangt, in haren oorsprong, met die van *Thebe*, en, in hare gevolgen, met die van geheel *Griekenland*, zamen. Te weten: toen CADMUS bijna 15 eeuwen vóór onze jaartelling in *Boëtiën* aanlandde, en daar den grond legde van het *Thebaansche* rijk, schijnt zekere ATHAMAS daar eenen kleinen stam beheerscht, en zijne vrouw NEPHELE, bij welke hij twee kinderen, PHRIXUS en HELLE, had, verlaten te hebben, om INO, de dochter van CADMUS, te huwen. Deze INO nu behandelde hare stiefkinderen zoo wreed, dat deze het besluit namen, om op eenen ram, met een gouden vel, dat is: op een schip, dat eenen ram tot

tot zinnebeeld voerde, en met eenen aanzienlijken fchat beladen was, ter zee te vlugten. Zij staken de *Aegeefche zee* gelukkig over; maar in het naauw, dat *Europa* van *Azie* scheidt, viel *HELLE* over boord en verdronk. Ter harer gedachtenis noemde men deze zeeëngte *HELLESPONT*. *PHRIXUS* kwam te *Colchos* behouden aan, heiligde het fchip, of den ram, aan *MARS*, en huwde *CHALCIOPE*, dochter van den *Colchifchen* koning *AEËTAS*; maar deze laatste, verliefd geworden op de fchatten, door *PHRIXUS* medegebragt, beroofde hem daarna van het leven. Van dit voorgevallene beftond een flauw gerucht in *Griekenland*, maar niemand had den dood van *PHRIXUS* durven wreken, tot dat zich daartoe eindeijk eene gelegenheid opdeed. *JASON*, namelijk, de zoon van *AESON*, koning van een gedeelte van *Thesfalie*, eifchte, na den dood zijns vaders, het rijk van *PELLIAS* zijnen oom, die het zich wederregtelijk aangematigd had, terug. *PELLIAS*, zijnen neef niet openlijk durvende afwijzen, paaide hem met zoete woorden en wist hem te bewegen, om *PHRIXUS* te wreken, en het gouden vlies wederom te halen; hopende, dat hij op dezen togt wel onkomen zoude. De vurige jongeling neemt met geestdrift dit aanbod aan; bragt een fchip, *ARGO* genaamd, in gereedheid, en roept de geheele *Griekfche* jeugd tot deelgenooten van deze onderneming op. Deze mare verfpread zich wijd en zijd, en weldra is de bloem van *Griekenlands* jeugd reisvaardig, waaronder vooral uitmunten *HERKULES*, *CASTOR* en *POLLUX*, *PELEUS*, *THESEUS*, *TELAMON* en *ORPHEUS*. Gelukkig volbrengt men de reis, die meestal langs de kust gaat, en komt, na vele avontuurlijke gevallen, in de vierde maand na het vertrek, te *Colchos* aan. *JASON* intusfchen geene kans ziende, met geweld het gulden vlies, door vuurbrakende ftieren bewaakt, meester te worden, neemt zijne toevlugt tot de liefde, en wordt door de dochter van *AEËTAS*, *MEDEA*, krachtadig onderfteund, zoo dat men weldra; met den buit beladen, en door *MEDEA* vergezeld, terug keert. Deze *MEDEA* was eene vrouw, in de kennis van kruiden en in de geneeskunst zeer bedreven; zij leerde ook den *Grieken* het gebruik der baden, waardoor zij de menfchen vlugger en gezonder maakte; en van hier al de fabelen, welke men van haar verhaalt. *JASON* begaf zich vervolgens naar *Korinthe*, en, *MEDEA* ondankbaar verftootende, trouwde hij *GLAUCE*. Doch de eerfte nam fchrikkelijke wraak over deze ontrouw, en bragt twee harer kinderen, die zij bij *JASON* had, te gelijk met *GLAUCE* om het leven, door welke onheilen *JASON* zoo zeer te neder werd geflagen, dat hij zich zelf doodde. Van hier, dat de treufpeeldichters aan *MEDEA* steeds zoo veel gruwelen toefchrijven; doch *AELIANUS* verhaalt ons, dat de *Korinthers* zelve de kinderen van *JASON* hebben omgebragt; maar dat *EURIPIDES*, ten gevalle der *Korinthers*, deze blaam *MEDEA* heeft aangewreven. Zoo eindigde deze vermaarde zeetogt, de eerfte van eenig belang, die de *Grieken* ondernamen, waarom ook het fchip *ARGO* als het eerfte fchip geroemd wordt, dat de zee bevoer. Dat er intusfchen veel fabelachtigs in de ge-

schiedenis van de *Argonauten* heerscht, kan men alleen daaruit opmaken, dat deze togt plaats moet gehad hebben, omtrent het jaar 1265 voor CHRISTUS, en 79 jaren voor de belegering van *Troje*, en echter dezelfde AEËTAS daarin voorkomt, waarvan wij, bij de komst van PHRIXUS gewag gemaakt vinden.

ARGUMENT. Bewijsrede: ook het onderwerp, of de stof, eener redevoering, of van een geschrift.

ARGUS. De bewaker van Io, die door JUNO in eene koe veranderd werd. Men verhaalt, dat hij honderd oogen had, en ontleent van hier de uitdrukking van *Argus-oogen*, waardoor men zeer scherpsziende oogen verstaat.

ARIADNE. De *Atheners* moesten aan MINOS, wegens het vermoorden van zijnen zoon ANDROGEUS, jaarlijks 7 der schoonste jongelingen, en even zoo vele meisjes, naar *Kreta* zenden, waar zij in den doolhof, aan MINOTAURUS (een wangedrogt, zijnde half mensch en half stier, hetwelk aldaar was opgesloten) ter prooi gegeven werden. THESEUS, een zoon van AEGEUS, begaf zich vrijwillig onder het getal der jongelingen, die als offers voor MINOTAURUS zouden worden ingescheept, in hoop, dat hij, die reeds zoo vele heldendaden verrigt had, ook wel dit monster zoude overwinnen. Het orakel had hem voorspeld, dat hij gelukkig zou zijn, wanneer hij de liefde tot zijne leidsvrouw verkoos. Toen nu de overgezondene offers, en onder deze ook THESEUS, aan den koning MINOS werden voorgefeld, maakte hij al aanstonds op ARIADNE, de dochter van dezen vorst, eenen diepen indruk, en hij verkoos de liefde tot zijne geleidster, met dat gevolg, dat hij zich, door middel van eenen draad, uit den doolhof reddede, engelukkig het monster velde. ARIADNE nam nu met THESEUS de vlugt naar *Naxos*; doch hier verliet hij haar, op bevel van de goden, om dat BACCHUS zelf haar beminde, die haar dan ook naderhand huwde, en de kroon van haar hoofd aan den hemel wierp, waar zij als een sterrebeeld schittert. — De oude kunstenaars hebben deze stof dikwijls bearbeid. Men heeft, onder de Herkulanesche schilderijen, eene ARIADNE gevonden, en LIPPERT heeft ons verscheidene gedenkstukken dezer geschiedenis, op gefmedene steenen, geleverd.

ARIANEN. Eene christelijke godsdienstige sekte, waarvan ARIUS het hoofd was, en naar wien zij ook aldus genoemd wordt. Zij werden in den jare 325, door de kerkvergadering te *Niceën*, en ook nog later, als kettters, veroordeeld; doch breidden zich, in weerwil hiervan, aanmerkelijk uit, en verwierven eenen verbaazenden aanhang, waaronder zich zelfs vele keizers en aanzienlijke grooten bevonden. Hunne voornaamste leeringen waren deze:

» CHRISTUS was wel God, maar geringer dan de Vader; hij was een

» mensch, tot den rang van eenen God verheven, door den

» wil zijns Vaders; doch dit was hij niet van natuur, maar door

» anneming. De vader had door hem de wereld gefchapen: de

» heilige Geest was in geen en deele God; maar een wezen van

» den

„den zoon, en had tot de schepping medegewerkt.” Ondertuschen waren er onder de *Arianen* verscheidene sekten. In het begin der 8ste eeuw ging hunne leer bijna geheel verloren; doch, in de twee laatst verloopene, is dezelve wederom op nieuw ter bane gekomen.

ARIETTE. Een kort, eenvoudig gezang, hetwelk slechts uit één deel bestaat, en eene gematigde gemoedsbeweging vooronderstelt.

ARION. Een zoon van NEPTUNUS en de nimf OCEANA, beroemd als dichter, was tevens een uitmuntend luitspeler, en werd gehouden voor den uitvinder der *dithjramben*. Hij hield zich lang aan het hof van PERIANDER, den dwingeland van *Korinthe*, op, en deed toen eene reis naar *Sicilie*. Hier behaalde hij, in eenen muzikalen wedstrijd, den prijs, en keerde, op een Korinthisch schip, weder terug, wanneer de schepelingen, daar hij vele kostbaarheden bij zich had, onderling beraadslaagden, om hem te vermoorden. APOLLO waarschuwde hem bij nacht, waarop ARION, den volgenden dag, deftig gekleed, op het dek zich vertoonde, en zoo schoon en roerend zong en speelde, dat zich eene menigte dolphijnen rondom het schip verzamelden. Daar hij nu zag, dat de matrozen hierdoor niet tot medelijden bewogen werden, sprong hij zelf in zee, kwam op den rug van eenen dolphijn, en werd door dezen naar de kaap van *Thenara* gevoerd, waarop hij eindelijk behouden te *Korinthe* aankwam. — Van hier, dat ARION ook dikwijls, op eenen dolphijn zittende, als een zinnebeeld der muziek, welke haren invloed zelfs aan de ruwste schepsels doet gevoelen, wordt voorgesteld. — Men stelt den tijd, dien hij geleefd heeft, 700 jaren voor onze tijdrekening.

ARIOSO. Een zeer eenvoudig gezang, hetwelk in een *recitativo*, wanneer de gewone mateloze gang in eene duidelijk te ontwarene maat veranderd wordt, inzonderheid eene goede werking doet, en voornamelijk voor een stil godsdienstig gevoel geschikt is. Behalve in deze beteekenis, gebruikt men ook het woord *Arioso*, om, bij het toon-kunstmatig gezang, den graad van vaardigheid niet te drukken; met andere woorden, om aan te wijzen, dat zulk eene stem als eene *Arioso* moet gespeeld worden.

ARIOSTO De SHAKESPEAR der *Italianen*, in 1474 te *Reggio* geboren, ging al zeer vroege van de beoefening der regtsgeleerdheid, waartoe zijn vader hem bestemde, tot die der dichtkunst over. Hij genoot het onderwijs van den geleerden GREGORIUS VAN SPOLLETO, en geraakte door zijne lijsche gedichten, in de Italiaansche en Latijnsche taal, bekend bij ALPHONSUS, hertog van *Ferrare*, die hem tweemaal in gezantschap naar *Rome* zond. Hier verwierf hij de gunst van den kardinaal HIPPOLITES D'ESTE, wiens aanbidding, om hem naar *Hongarije* mede te nemen, hij echter van de hand wees, vermits hij, in zijn tweede gezantschap niet naar wensch geslaagd zijnde, voortaan stil verkoos te leven. Zijn meest beroemde dicht-

dichtstuk is de *ORLANDO furioso*; zijnde een heldendicht, waaraan hij 20 jaren gearbeid heeft. Ook zijne nagelatene *Satijren* en *Elegiën* zijn zeer schoon. Ondertusfchen zijn er mogelijk weinige dichters, welke zoo tegenfrijdig zijn beoordeeld geworden, als *ARISTOTO*, die door sommigen vergood en naast, of wel boven, *HOMERUS* geplaatst, en door Engelfche kunstregters veracht wordt. In zijn vaderland wordt hij voor den eerften aller dichters gehouden, en met den naam van den goddelijken bestempeld. Hij ftierf in 1533, in zijne vaderftad *Ferrare*, in het 59fte jaar zijns ouderdoms.

ARISTARCHUS. Een beroemd Grieksch fpraakkenner, die de gedichten van *HOMERUS* met de uiterfte fcherpzinnigheid beoordeelde. Van hier, dat een geftreng kunstregter doorgaans een *aristarch* genoemd wordt. Hij werd 160 jaren voor onze tijdrekening te *Alexandria* geboren, en ftierf op het eiland *Cijprus*, in den ouderdom van 72 jaren.

ARISTIDES. De Griekfche *CATO*. Hij vormde zich naar *LYCURGUS*, en was zeer braaf en deugdzaam, waardoor hij zelfs den bijnaam van *de regtvaardige* verwierf. Hij begunftigde, tegen *THEMISTOCLES*, die de volksregering voorftond, de aristocratie, of regering der aanzientlijken; ftond, even zeer als andere groote mannen, den nijd ten doel, en werd, door de meerderheid van ftemmen, gebannen. „Ik ken,” zeide een boer, toen hij tegen hem ftemde, „*ARISTIDES* niet, maar zijn bijnaam ftaat mij tegen.” Hij werd intusfchen, na verloop van drie jaren, terug geroepen, en, in het vervolg, zelfs tot bevelvoerend veldheer benoemd, in welke waardigheid, inzonderheid uit hoofde van den belangrijken flag bij *Platea*, de gefchiedenis zijnen naam vereeuwigd heeft. Hij verachte den rijkdom in eene mate; waarvan weinige voorbeelden zijn; befchouwende dien, als eenen hinderpaal, om zich geheel op het bestuur der gemeene zaak toe te leggen, en ftierf, zeer arm, in eenen hoogen ouderdom.

ARISTIPPUS. Een beroemd Grieksch wijsgeer, de ftichter eener wijsgeerige fekte, die van *Cyrene*, de geboorteplaats van *ARISTIPPUS*, den naam van *Cyrenifche* onvangen heeft. Zijne wijsbegeerte, welker voorname grondflag in genoegen en geluk befond, was reeds bij de aanhangers van *SOKRATES* in groot aanzien, en is dit bij velen in het vervolg gebleven. *WIELAND* geeft van hem, in zijnen *AGATHON*, de volgende hoofdtrekken. „Een der uitmuntendfte verftanden van zijnen tijd zijnde, en tevens eenig vermogen bezittende, had hij gelegenheid, om eene mate van kennis te verwerven, welke hem tot eenen fcherpen en juften beoordeelaar van alle voorwerpen des menfchelijken levens maakte. Meester over zijne hartftogten, vrij van zorgen, bezat hij bijna altoos dezelfde opgeruimdheid van geest. Hij bragt zijnen besten leef-tijd te *Athene*, in het gezelfchap van *SOKRATES*, en de grootfte mannen dezzer beroemde eeuw, door. *EURIPIDES* en *ARISTOPHA-*

„NES,

„NES, PHIDIAS en POLIJCNOTUS, en (om de waarheid te zeggen) ook
 „PHRIJNE en LAIS, hadden zijn verstand gevormd, en het zacht ge-
 „voel voor het schoone in hem ontwikkeld. Niets evenaarde zijnen
 „bevalligen omgang. Hij verstond de kunst, om zelfs den grooten
 „de onaangenaamste waarheden, door eenen geestigen inval, zonder
 „dat zij het euvel opnamen, te kunnen zeggen. Hij beminde het ge-
 „noegen, omdat hij een vriend van het schoone was, en; om de-
 „zelfde reden, ook de deugd; doch het vermaak moest hem in den
 „mond loopen, en de deugd moest van hem geene te moeilijke
 „pligten vorderen. Zijn vaste stelregel was: *dat het van ons af-*
 „*hangt, in alle omstandigheden gelukkig te zijn*, behalve in den
 „gloeijenden Os van PHALARIS; want hoe men het daarin konde
 „wezen, daarvan konde hij zich geen denkbeeld vormen. Hij voor-
 „onderstelde echter, dat ziel en ligchaam, beiden, in eenen gezon-
 „den staat zijn moesten.”

ARISTOCRATIE. Eene regering van grooten en aanzienlijken in eenen staat, om het even, of dezelve erfelijk is, dan niet. Hare voorstanders noemt men, ingevolge van dien, *aristocraten*; een naam, waarmede, al aanstonds bij de onwenteling in *Frankrijk*, die partij bestempeld werd, welke voor de koninklijke regering was, en ook wel *roijalisten* genoemd werd; terwijl de aanhangers der andere partij, die de regten des volks verdedigden, den naam van *democraten* droegen. Van deze aristocraten, die het oude regerings stelsel voorstonden, en door sommige naauwgezette schrijvers *despotieke* aristocraten genoemd werden, verschillen echter de *burgerlijke*, welke het meest onder den naam van *Girondisten* bekend waren, en die zich van de tegen hen overstaande, zoogenoemde, *bergpartij*, of *Jakobijnen*; door gematigder staatkundige gevoelens, onderscheiden.

ARISTO-DEMOCRATIE. Eene gemengde volksregering; zoodanig eene, waaraan het volk en de grooten een gelijk deel hebben.

ARISTOGITON EN HARMODIUS. Een edelbroederpaar, hetwelk *Athene* van de dwingelandij der *Pisistratiden*, HIPPIAS en HIPPARCHUS, bevrijdde, en hierdoor de eer van een openbaar standbeeld verdiende.

ARISTOPHANES. De beroemdste blijfspel-dichter onder de *Grieken*. Hij leefde in het bloeiendste tijdvak van den Griekschcn smaak, omtrent 450 jaren voor onze tijdrekening. Van zijne 54 Blijfspelen zijn er nog 11 voorhanden. Bij de eerste lezing derzelve moet men zich ten hoogste over het zonderlinge en onregelmatige der onderwerpen verwonderen, welke niets minder dan een getrouw tafereel van menschen en zeden opleveren: dan, men moet in het oog houden, dat de schouwspelen, in dien tijd, hunnen tegenwoordigen trap van volkomenheid nog niet bereikt hadden, en zijne fabelen en personen meestal *allegorisch* moeten opgevat worden.

ARISTOPHANES bediende zich van verbloeming, om staatkundige onder-

174 ARISTOTELES. — ARKADISCH GENOOTSCHAP.

derwerpen, de ondeugden en dwaasheden der grooten, dikwijls de eerwaardigste mannen, EURIPIDES, SOKRATES, ja zelfs de goden niet uitgezonderd, in een belagchelijk licht te plaatsen. Zijn vernuft en zijne luim waren even onuitputtelijk, als zijne stoutheid grenzenloos was. SCHUTZ, in zijne *literarische Spaziergänge*, en SCHLOSSER in zijne *kleine Schriften*, hebben ons eene uitmuntende overzetting van twee der voornaamste stukken van dezen dichter geleverd.

ARISTOTELES, van *Stagira*. Deze groote wijsgeer, wiens verstand men, met reden, al te veel omvattend noemen kan, werd 384 jaren voor onze tijdrekening geboren. In den ouderdom van 17 jaren ging hij naar *Athene*, en leerde de wijsbegeerte onder PLATO met zulk eenen ijver en goeden uitflag, dat deze hem de ziel van van zijne school noemde. Na den dood van PLATO begaf hij zich naar *Arkarne*, in *Mysie*, bij zijnen vriend HERMIAS, met wiens zuster hij naderhand huwde. Hij werd de leermeester van ALEXANDER, die dikwijls zeide, dat hij meer liefde voor hem, dan voor zijnen vader, PHILIPPUS, had, schoon deze liefde naderhand bekoelde. Na verscheidene jaren aan de opvoeding van den jongen vorst befeet te hebben, keerde hij naar *Athene* terug, opende zijne school in het *lyceum*, en werd de grondlegger van den *peripatetischen* aahang. Na den dood van ALEXANDER ruiden zijne vijanden de priesters tegen hem op, waarom hij *Athene* verliet, „op „dat de *Athenienzers*,” zoo als hij zeide: „geene tweede onregtvaardigheid tegen de wijsbegeerte zouden plegen,” en stierf te *Chalcis*. Het getal zijner schriften is verbazend groot; maar niet alle zijn in onze handen gekomen. Hij heeft al de deelen der wijsbegeerte, als ook de natuurkunde en natuurlijke historie, opgehelderd, en speelt, als dichter, in de *aesthetica* eene aanzienlijke rol.

ARITHMETICA. (Zie: REKENKUNST.)

ARKADIE. Zoo noemden de *Grieken* een landschap in *Peloponnesus*, thans *Morea*, hetwelk de dichters inzonderheid als den zetel van het herdersleven beschrijven.

ARKADISCH GENOOTSCHAP. Eene vereeniging van Italiaansche dichters in *Rome*, in de laatste helft der 17de eeuw tot stand gebragt, met oogmerk, om den goeden smaak te bevorderen, en de Italiaansche dichtkunst te beschaven. Volgens sommigen, zoude CHRISTINA, koningin van *Zweden*, dit genootschap gesticht, ten minste er deel aan genomen hebben. Deszelfs geheele inriging moet het beeld eens Arkadischen herdersleven vertoonen, om welke reden de vergaderingen in tuinen worden gehouden, en ieder lid eenen Griekschen herdersnaam aanneemt, waarbij hij in het genootschap genoemd, en onder welken ook gewoonlijk de gedichten van auzonderlijke leden worden uitgegeven. De wetten des genootschaps zijn naar de bekende 12 Romeinsche tafelen ingerigt, waaronder die, dat hetzelfde geen protector mag hebben, en er geene gedichten, met den godsdienst en de goede zeden strijdig, mogen worden voorgelezen, de voor-

naam

naamste zijn. Eertijds stond dit genootschap in hooge achting, en men beijverde zich, om er lid van te worden, hetwelk thans niet meer het geval is. Op het voetspoor van het hoofd-genootschap te *Rome*, werden er in verscheidene steden van *Italië*, ten zelfden einde, genootschappen opgerigt. De bekende letterkundige CRESCHIMBENI, schrijver eener geschiedenis der Italiaansche dichtkunst, heeft verzamelingen van gedichten des genootschaps, en levensbeschrijvingen van verscheidene van deszelfs leden, in het licht gegeven.

ARKWRIGHT. (RICHARD) Een beroemd Engelsch manufakturier, die, schoon niet als de uitvinder der spin-werktuigen kunnende worden aangemerkt, dezelve echter tot eene grootere volkomenheid gebragt, en het nut daarvan, door ondervinding, het eerst heeft aangewezen; weshalve hem de koning, ter belooning zijner verdiensten, in 1786, tot ridder verhief. Hij was van geringe ouders, en in zijne jeugd slechts een barbiers-jongen; doch liet, toen hij in 1792 stierf, zijne familie een vermogen na van 500,000 ponden sterling.

ARMADE. Is eene vloot oorlogschepen. Zelden verstaat men door dit woord een leger.

ARMADILLA. Is eene kleinere vloot.

ARMATUUR. Het krijgsgereedschap; de wapenrusting eens soldaats.

ARMENIE. Een zeer groot land in *Azië*, thans onder Turksche en Perzische heerschappij staande, en in *Opper-* en *Neder-Armenie* verdeeld. Het eerste noemt men tegenwoordig gewoonlijk *Turcomannia*, ook *Curdistan*, en het laatste *Aladuli* of *Pegian*. *Armenie* is een der schoonste, vruchtbaarste en gezondste landen in *Azië*; doch, schoon zuidelijker, dan de *Kaukasische landen*, liggende, veel kouder. Koren en vruchten vindt men er in overvloed, maar geen wijn: ook levert het, inzonderheid naar den kant van *Perzië*, veel honig, zijde en zilver. Eene merkwaardigheid van *Armenie* is, dat de berg *Ararat*, de hoogste dezes lands, niet het middelpunt van eene der groote bergketens is, welke hetzelfde omringen, maar geheel op zich zelven, in eene wijduitgestrekte vlakte, staat. Hij heeft de gedaante van een suikerbrood, schoon in twee punten gespleten, waarvan de eene, de hoofdberg, het geheele jaar voor de helft met sneeuw bedekt is. De *Armeniers* bewijzen dezen berg, dien zij voor onbeklimbaar houden, eene goddelijke eer, omdat zij meenen, dat de ark van NOACH zich op het hoogste gedeelte van denzelven geplaatst heeft, en nog heden onder de sneeuw bedekt is; gelijk zij ook aanstonds de aarde kussen, zoodra zij den *Ararat* aanschouwen. Voor het overige is van de oudste geschiedenis dezes lands niets bekend.

ARMENIERS. Zijn Christenen, die zich bijna door geheel *Azië*, het oostelijk gedeelte van *Europa*, tot in *Holland* en *Engeland* toe, verspreid hebben; doch inzonderheid in *Armenie* wonen. Handel is hunne voornaamste bezigheid. Ook hebben zij in *Zevenbergen*, inzonderheid, in handel en manufakturen, aanmerkelijke vorderingen gemaakt.

AR-

ARMILLARIS. (SPHERA) Is een wiskundig werktuig, in de gedaante van eenen kloot, bevattende de grootere en kleinere kringen van den aardbol, die gewoonlijk van koper gemaakt, en in hunne natuurlijke gesteldheid, en volgens hunne beweging, zijn zamengevoegd, zoodat dit werktuig, dat zich om zijne as draait, de beweging, den stand, en de betrekking der hemelsche lichamen tot elkander aanwijst.

ARMINIUS, of HERRMANN. Door Tacitus den bevrijder van *Germanie*, of *Duitschland*, genoemd, werd 18 jaren voor onze tijdrekening geboren, en streed, als hun veldheer, tegen de *Romeinen*, die toen hun hoogste toppunt van magt bereikt hadden, voor de vrijheid van zijn vaderland. Hij was een zoon van SIGIMERS, van het geslacht der *Cheruskiers*, en werd slechts 37 jaren oud. Onder de Duitsehe dichters heet inzonderheid KLOPSTOCK zijnen roem ver-eeuwigd; terwijl, onder de kunstenaars, TISCHBEIN een beroemd schilderstuk van hem vervaardigd heeft, hetwelk zich te *Pyrmont* bevindt.

D'ARNAUD. (FRANCOIS THOMAS MARIE DE BACULARD) Een verdienstelijk Fransch schrijver, die in 1718, te *Parijs*, geboren werd, en wiens smaak voor de dichtkunde zich reeds vroeg ontwikkelde. Hij schreef, onder anderen, drie treurpelen, waarvan het een, COLIGNIJ, ou *le St. BARTHELEMI*, in 1740 in druk verscheen. VOLTAIRE ondersteunde hem met zijn geld en zijnen raad; terwijl FREDERIK II, die hem, onder anderen door zijn *Epitre à MANON*, had leeren kennen, eene briefwisseling met hem opende, en hem naderhand naar *Berlijn* ontbood, waar de koning hem ongemeen vriendelijk ontving. Na verloop van een jaar vertrok d'ARNAUD naar *Dresden*, waar hij tot legatie-raad benoemd werd, en keerde vervolgens naar zijn vaderland terug. Onder het schrikbewind geraakte hij in gevangenis, en verviel naderhand, uit hoofde zijner verkwistende levenswijze, tot armoede. Hij stierf in 1805, in den ouderdom van 89 jaren. — Zijne voornaamste werken zijn: *les Epreuves du sentiment*, *les Delasfements de l'homme sensible*, en *les Loisir utiles*, benevens eenige anderen. De menigte zijner dichtstukken is zeer groot, en een aantal derzelve verscheen in 1751 in 3 deelen.

ARNAUTEN. Zijn eene soort van Turksche troepen, die uit *Morea*, *Cyprus*, *Albanie* en *Macedonie* geleverd worden. De huiselijke bezittingen van alle deze volken weinig beteekenende, vinden zij het voordeeliger voor goud te vechten, en zijn op deze wijze gehuurde moordenaars der *Turken* geworden. Zij dragen op de borst eene zilveren plaat, en hunne beenen zijn met eene soort van harnas bekleed; terwijl het haar, hetwelk van voren is weggeschoren, door eene muts van rood laken, die tot op de wenkbrauwen zit, bedekt wordt. Hunne wapenen zijn gewoonlijk zeer fraai met zilver en goud belegd. Voor het overige staan zij voor moedig en dapper bekend, en worden, uit hoofde van hunne woestheid, voor afittamellij-

lingen van de *Spartanen* gehouden. — (*Vergelijk hiermede ALBANIE*).

ARND. (JOHANN) Een Luthersch godgeleerde, in 1555, te *Bäl-tenstadt*, in het prinsdom *Anhalt*, geboren. Schoon zijne tijdelijke omstandigheden zeer middelmatig waren, gaf hij echter vele blijken van mededeelzaamheid. Zijne godsdienstige schriften zijn vol vuur en kracht, en onder dezen is zijn *wahres Christentum*, hetwelk bijna in alle beschaafde talen is overgezet, het meest bekend. Onder tusfchen haalde hij zich door dit werk, waarin veel voorkomt, hetwelk met de denkwijze der strenge godgeleerden van dien tijd niet overeenkwam, vele onaangenaamheden, inzonderheid met OSLANDER, op den hals. Hij stierf in het jaar 1621, als super-intendent, te *Zelle*, na dat hij, weinige uren te voren, over de woorden uit *Pfalz 126*, die met tranen zaaijen, zullen met blijdschap maaijen, gepredikt had.

ARNHEM. Eene fraaije, volkrijke stad, in het koninkrijk der *Nederlanden*, in de provincie *Gelderland*, in het kwartier *Veluwe* gelegen, tusfchen *Zutphen* en *Nijmegen*, aan den *Rijn*, over welke eene fchipbrug ligt. Zij was oudtijds bevestigd, en de verblijfplaats der graven van *Gelderland*. In later tijd hadden de staten van dat gewest hier hun hof en hunne rekenkamer, en in 1799, na het vernietigen van allen provinciaal oppergezcg in de *Nederlanden*, werd zij de zetelplaats van het departementaal bestuur van den *Rijn*, en is thans die van de staten der provincie. Ten gevolge van den oorlog der bondgenooten tegen *Frankrijk*, werd *Arnhem*, op den 30ften van Slagmaand 1813, na een hevige gevecht, door de *Pruisfen*, stormenderhand ingenomen. — De stad heeft veel handel, en bevat, volgens de laatste telling, 9580 inwoners. Men vindt er eene fraaije hoofdkerk, waarin het graf van KAREL van *Gelder*; een letter-, natuur-, teeken-, bouw- en doorzigtkundig genootfchap, alsmede verfcheidene fabrieken. In haren omtrek heeft zij fchoone landsdouwen en overheerlijke buitenplaatsen, (waaronder *Rozendaal*, *Klarenbeek*, *Roederoord*, *Beekhuizen*, *Biljoen* enz. door geheel *Nederland* beroemd zijn), waarom zij, alsmede uit hoofde der gezonde luchtftreek, des zomers, veel door *Hollanders* bezocht wordt.

AROMATIEK. (Van het Latijnsche woord *aroma*.) Beteekent zoo veel als den fmaak en reuk van fpicerijen hebbende; en hierom zegt men: een *aromatieke* reuk, eene *aromatieke* plant enz.

AROURA. Eene Griekfche maat van 50 voet lang. De Egyptifche *Aoura* was een vierkant van 100 voet.

ARQUEUSEREN. (Van het Fransch *arquebuse*, eene buks.) Een veroordeeld foldaat doodfchieten.

ARRAGON. Een landfchap in het koninkrijk *Spanje*, hetwelk zijnen naam ontleent van het bekoorlijk dal *Arragnes*, in hetzelfde liggende. De grond is er, in verfcheidene streken, zeer berg-, steenachtig en onvruchtbaar; doch vele anderen, inzonderheid, waar-

in rivieren gevonden worden, leveren eenen vruchtbaren grond op; Deze voordeelen is het land, voornamelijk, aan de laatste koningen, uit het huis van BOURBON, verschuldigd, die twee groote kanalen aanlegden, welke in *Navarra* beginnen; het water uit het oude *Arragonfche* of *keizerlijke kanaal* (door KAREL V. aangelegd), en uit dat van *Tauste*, ontvangen, door geheel *Arragon* loopen, en eindelijk zich met de *Ebro* vereenigen. Overal, waar deze kanalen den grond bevochtigen, vindt men ontelbare olijf- en andere vruchtboomen. De belangrijkste voortbrengfels des lands zijn: Turksch koren, zeer goede hennep, meekrap, saffraan, zijde, aluin, vitriool, jaspis, marmer, ijzer en lood. De schapeenteelt is er van veel belang, en de uitvoer van wol de gewigtigste tak van den handel. Zij wordt door de *Franschen*, *Nederlanders* en *Italianen* gekocht, en in de Engelsche fabrieken zoo hoog geschat, dat men ze, onvermengd, tot de fijnste lakens gebruikt. De bevolking van dit landschap is, naar mate van deszelfs uitgestrektheid, gering; bevattende hetzelfde, op eene oppervlakte van 710 vierkante mijlen, in het laatst der vorige eeuw, niet meer dan 657,376 inwoners, waarvan er zich in de hoofdstad *Saragosfa* alleen 40,000 bevonden.

ARRÊT. Zoo noemt men in *Frankrijk* een vonnis, of bevel.

ARRIA. De gemalin van PAETUS, welke haren naam, door een buitengewoon voorbeeld van huwelijksrouw en vrouwelijken moed, vereeuwigd heeft. Haar gemaal had, met anderen, tegen keizer CLAUDIUS zamengespannen, en werd ter dood veroordeeld. ARRIA, ziende, dat hij niet te redden was, stiet zich zelve den dolk in de borst, en gaf dien aan haren echtgenoot met deze woorden: „PAETUS het doet geen pijn!” waarop hij haar voorbeeld volgde.

ARRIERE-GARDE. Is het achterste gedeelte van een leger, ook wel van eene vloot.

ARRONDEREN. Eigenlijk ronden, rond maken. *De staten Arrondere* wil zeggen, dezelve zoo te verdeelen, dat er geene vreemde plaatsen in liggen.

ARRONDISSEMENT. Omtrek; zoo noemt men in *Frankrijk*, sedert 1800, de onderverdeeling der departementen, welke voorheen in districten bestond. In elk departement zijn, namelijk, van 2 tot 6 foortgelijke Arrondisfementen, onder welke de afzonderlijke kantons en gemeenten verdeeld zijn.

ARSENAAL. Een tuighuis; eene openbare plaats of een gebouw, waarin de geweren en verdere krigsbehoefden vervaardigd en bewaard worden.

ARSENIK. Onder dezen naam heeft men niet altijd hetzelfde verstaan. Oudere schrijvers verstaan er onder, de verbinding van Arfenik met zwavel, door ARISTOTELES *Sandarach*, thans *Operment* genoemd, waarvan men zich tot schilderen bedient. Thans noemt men Arfenik het metaal zelf, hetwelk in de natuur, vooral in kobalt, en ook

in zilvernijnen, voorkomt. Met kobalt is het wel bekend, onder den naam van *Vliegensteen*. Volkomen zuiver heeft het eene staalkleur, het wordt echter ligt zwart in de lucht en poederachtig, en dit poeder is het vergif voor de vliegen. Verwarmd stoot het witte damp en uit. Deze, naar knoflook riekende dampen, bekoelende, geven een wit poeder, hetwelk men, in het gemeene leven *Arsenicum*, of rottenkruid heet; doch dat de scheikundigen *arsenik zuur* (*acidum arsenicosum*), of ook wel *arsenik oxyde* noemen. Dit rottenkruid of arsenik zuur is, zeer zuiver zijnde, min of meer doorschijnend, bestaande uit kleine vierzijdige kristallen. Het is zeer scherp en eenigzins walgelijk van smaak, en verandert, als men het warmt, in dikke, witte, naar knoflook riekende, dampen. Het kan dan gefublimeerd worden, en het is op die manier, dat men het voor het gebruik, hetwelk men er in de kunsten van maakt, bereidt. Men roostert te dien einde het arsenikhoudend kobaltery, in een reverbeer-fornuis, waarop eene lange, horizontaal loopende pijp of schoorsteen staat. Naarmate dat het Arsenik brandt, gaat het in die pijp, en wordt daar in arsenik zuur veranderd. Na het einde der bewerking wordt het, door daartoe aangebrachte openingen, uit de pijpen genomen, en door eene tweede ophesling, in een daartoe geschikt toestel gezuiverd. — Het zuiver rottenkruid is zoowel in alcohol als in water oplosbaar; doch slechts in eenen geringen graad. Het maakt de blaauwe plantekleuren rood; vereenigt zich met de zuurstofmetalen (*metaaloxides*) tot zouten, en heeft dus alle kenmerken van een zuur.

Het arsenik zuur is een der hevigste vergiften. Deszelfs uitwerkfels schijnen, echter, niet altijd dezelfde te zijn. Soms wordt het zenuwgestel het sterkst aangedaan, meestal echter de maag en ingewanden hevig ontstoken, waardoor dan de schrikkelijkste folteringen ontstaan. Er is voor dit vergift geen bepaald en zeker tegengift. Het beste nog is zeepwater. Men moet hier op echter niet vertrouwen; maar liever door het drinken van veel laauwe melk, amandelmelk, olie, suikerwater, enz. en door dergelijke klisteren, braking en ontlasting zoeken te verwekken, en de scherpte des vergifts te verminderen. De zeer verschillende uitwerkfels maken voorts zeer verschillende geneeswijzen noodig, welke men aan deskundigen, moet overlaten.

ARTABA. Eene Egyptische maat van natte en drooge waren, houdende omtrent 18 stopen.

ARTAXERXES. Drie *Persische* koningen van dien naam komen er in de geschiedenis voor. **ARTAXERXES I.** bijgenoemd *Lang-hand*, omdat de eene zijner handen langer was, dan de andere. Hij volgde zijnen vader **XERXES** op, in het 400ste jaar voor **CHRISTUS**, en kenfchetste zijne regering door gematigdheid en regtvaardigheid. De tweede, om zijn geheugen **MNEMON** bijgenoemd, stierf in 360. Hij was de zoon van **DARIUS NOTHUS**; oorloogde eerst met zijnen broeder, **CYRUS** den jongen, om den troon; zocht de *Grieken* te verzwakken, en stierf eindelijk van verdriet over oneenigheden tusfchen hem en

zijn zoon DARIUS. Hij werd opgevolgd door ARTAXERXES III, Ochus bijgenoemd, die zich door den dood van tachtig zijner nabestaanden op den troon zocht te bevestigen. Hij bragt het afvallig *Egypte* weder tot gehoorzaamheid; verwoestte een groot deel van *Syrien*, en verloor door de hand van BAGOAS, eenen zijner afhangelingen, het leven, in 336 voor onze tijdrekening.

ARTEMIS. Zoo noemen de *Grieken* DIANA. (Zie: DIANA.)

ARTEMISIA. Koningin van *Carie*, zuster en gemalin van MAUSOLUS, wiens dood zij hartelijk betreurde, en wien zij een grafteeken liet oprigten, hetwelk onder de zeven wonderen der wereld geteld wordt. Van hier de naam van *mausoleum*, dien men aan prachtige begraafplaatsen geeft. Zij stierf, bij dit gedenkstuk, weinig tijds na haren echtgenoot, in het 351ste jaar voor onze tijdrekening.

ARTEMISIA. Eene koningin van *Halicarnasus*, of *Carie*, die, na haars vaders dood, het roer der regering zelve in handen nam; in den oorlog van XERXES bij zijne vloot vijf schepen voegde, en met eene voorbeeldelooze dapperheid over dezelve het bevel voerde. Zij onderscheidde zich, inzonderheid, in den slag bij *Salamis*, die in het jaar 480 voor CHRISTUS geboorte voorviel.

ARTERIAE. Slag-aderen, die het bloed; uit het hart, naar alle deelen van het ligchaam voeren. (Zie: SLAGADEREN.)

ARTHRITIS, ARTHRITICA. (Zie: JICHT.)

ARTILLERIE. (Uit het Fransch.) Het grof of zwaar geschut; met alles wat er toe behoort. Dikwijls verstaat men er ook door de kunst, om grof geschut toe te rusten en te gebruiken. Van hier de zamengestelde woorden: *Artillerie-park*, of de plaats, waar het geschut wordt bijeen gebragt; *Artillerie-trein*, de trein van zwaar geschut met al zijn toebehooren. Zoo ook verstaat men door *Artillerist* den genen, welke met geschut weet om te gaan, en daartoe gebruikt wordt.

ARUSPICES. Romeinsche priesters, die uit de ingewanden van het offer-vee enz. toekomstige dingen voorspelden. (Vergelijk AUGUREN.)

ARVALES FRATRES. Een collegie van priesters, door ROMULUS, die er een van was, ingesteld.

AS, of SPIL. Zoo noemt men eene lijn, welke men, in gedachten, door eenen kogel of ander ligchaam trekt. *Om zijne eigene as draaijen*, wil zeggen: zich dermate in het rond bewegen, dat men niet van zijne plaats komt. Zoo draait, bij voorbeeld, een molrenrad, spinrad enz. om zijne eigene as. De aarde draait in 24 uren eens om hare as; doch loopt ook te gelijk om de zon, even als een wagenrad zich om zijne eigene as beweegt, en tevens ook nog van de eene plaats naar de andere bewogen wordt.

ASAR. Eene gouden munt te *Ormus*, in de golf van *Perzie*, ter waarde van omtrent 6 guld. 14 stuiv. Hollandsch.

ASBEST. Een steen, wit-, geel-, groenachtig enz. van kleur, en vezelig van gestel, waarvan men linnen kan weven, dat onverbrandbaar is. Men breekt denzelven, gelijk de *Amianth*, die er eene soort

van

van is, in *Indie, Arabie, China, Japan, Egypte, Korsika*, de *Pyreneen, Noord-schotland, Engeland, Frankrijk, Siberie, Hongarije, Silezie, Boheme* en *Saksen*; doch voornamelijk in *Groenland*.

ASCANIUS. Zoon van AENEAS en CREUSA, die, bij de inneming van *Troje* (Zie AENEAS en TROJE), als een kleine knaap, door zijnen vader, die hem aan de hand en ANCHISES op den schouder had, uit de brandende stad werd weggevoerd. Zij kwamen eindelijk in *Italië*, en vestigden hier een nieuw rijk, waarin AENEAS, na zijnen dood, door ASCANIUS, als regent werd opgevolgd. Daar echter LAVINIA, de tweede gemalin van AENEAS, eerst na zijnen dood, van eenen zoon beviel, en met dit kind, uit vreeze voor ASCANIUS, vlugtte, zoo liet deze haar terug halen; gaf haar, om alle kwaad vermoeden weg te nemen, het vaderlijk rijk terug; verwijderde zich met zijne aanhangers, en legde vervolgens de stad *Alba longa* aan, waar hij een nieuw rijk oprigtte, hetwelk echter, na zijnen dood, met het Latijnsche vereenigd werd.

ASCENDENTEN. Bloedverwanten in de opklimmende linie, als: ouders, groot-ouders enz.

ASCETICI. *Asceten*; oorspronkelijk zoodanige personen, die zich op eene bijzondere gestrengte levenswijze toeleggen. Sedert de invoering van het monniksleven, gaf men dien naam aan de monniken, en wel voornamelijk aan de strengste onder hen; en van hier, dat men sictelijke schriften *ascetische* schriften noemt.

ASCH. Wanneer de werking van het vuur, in de open lucht, alle die bestanddeelen der lichamen, welke vlugtig zijn, of die zich met de zuurstof der dampkrings-lucht kunnen vereenigen, heeft weggenomen, blijft er eindelijk een min of meer graauw poeder over, ongeschikt tot eene verdere verbranding. Dit is de asch, welke, ten aanzien van haren aard en bestanddeelen, zeer onderscheiden is, naar de verschillende lichamen, waaruit zij is getrokken. De asch van brandbare delfstoffen, b. v. steenkolen, is in evenredigheid, gering in hoeveelheid, en bestaat genoegzaam geheel uit aardachtige deelen. Die der planten bevat ook vele zouten; in het bijzonder, de onvolkomen of alkalische koolstofzure potasch; die der zeegewassen alkalische koolstofzure soda, of de zoogenoemde weedasch. De aarden, in de planten-asch aanwezig, zijn vooral de *kalk*, de *magnesia*, en in gras- en rietgewassen, de *kiezelaarde*. *IJzer* en *bruinsteenmetaal* (*manganesium*) en somtijds koper, zijn metalen, welke men in de planten-asch vindt. Oudere scheikundigen meenden er ook *goud* in te vinden; maar nauwkeuriger proefnemingen hebben deze meening niet bevestigd. — De zuren, waarmede deze aarden-alkalien, en andere metaal-verzuurfels, verbonden zijn, zijn gewoonlijk zwavelzuur en koolstofzuur, zelden salpeterzuur. Men heeft waargenomen, dat boommen minder Asch geven, dan struiken, struiken minder, dan planten. De varen vooral geven veel Asch; versche kruiden geven meer dan gedroogde; de jonge loten meer dan de stam, of oudere takken.

De Asch van dierlijke ligchamen bevat doorgaans een weinig blaauwzuur, hetwelk dan met kalk vereenigd is, benevens phosphorzure zouten. De Asch der beenderen (gebrande beenderen) is niets anders, dan phosphorzure kalk, koolstofzure kalk, somtijds een weinig blaauwzure kalk, en niet zelden phosphorzure *magnesia*.

De Asch is van een zeer uitgebrekt gebruik. Ruwe planten-asch dient ter bemesting; tot het maken van smeltkapellen; ter scheiding der metalen uit hunne ertsen; tot het beslaan of bestrijken der binnenwanden van fornuizen, welke een hevig vuur moeten uitstaan. Uitgeleogde, of van hare zoutdeelen beroofde, Asch wordt, door HIGGINS, onder den metselkalk vermengd, waardoor dezelve luchtiger wordt, spoediger uitdroogt, en meer vastheid verkrijgt. De uitgeleogde zouten en, in het bijzonder, de potasch en soda, dienen om te bleeken; met vet verbonden, maakt men er zeep van; met zand-, kwarts- of kleiarte, onderscheiden soorten van glas, enz.

ASCHDAG. Alzoo genoemd uit hoofde van het plegtig gebruik bij de Roomsche kerk, om de als dan vergaderde gemeente, na het bijwonen der mis, het teeken des kruifes met asch op het voorhoofd te maken, hetwelk door den priester geschiedt, onder het uitspreken der woorden *Genesis* 3 v. 19, *Pulvis es, et in pulverem reverteris*, dat is: *stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren*: dus blijkbaar ter herinnering van de broosheid en vergankelijkheid des levens.

ASEN. Volgens de Scandinavische fabelleer, het nieuwe godengeslacht, hetwelk van den jongen ODIN afstamde, en waaraan men goddelijke eer bewees. Het bestond, behalve ODIN, uit 13 goden en 18 godinnen.

ASKLEPIADEISCHE VERZEN. Zijn de zoodanige, die of uit twee, of drie *coriamben* (een voet van vier lettergrepen) bestaan. Het begin is altijd een *spondaeus* en het slot een *jambus*. Dezelve zijn van eenen lieflichen aard, en vereenigen bevalligheid en kracht in zich.

ASMODI. Naar de Hebreuwfche fabelleer, de duivel van den eersten rang. De dichters noemen hem den huwelijks-duivel, den kwaadaardigen stichter van alle onzalige huwelijks-twisten.

ASPASIA. Eene beroemde Grieksche vrouw, even zoo merkwaardig wegens hare schoonheid, als wegens haar verstand. Op haar gedrag, echter, maakte men te *Athene* vrij wat aanmerking, zoo dat zij in den schouwburg zelfs openlijk werd doorgestreeken. Met dit alles was haar huis de verzamelpplaats der aanzienlijkste, verstandigste en deugdzaamste mannen van *Griekenland*. SOKRATES bezocht haar dikwijls, en getuigt, dat zij de grootste redenaars van zijnen tijd gevormd, en hij zelf zeer veel aan haar te danken had. Zij veroverde het hart van PERICLES, dien zij huwde. CYRUS noemde zijne minnares, naar haren naam, ASPASIA. Deze was uit *Phocea*, en werd, wegens haar gedrag, zeer geprezen.

ASPECTEN. (*Van het Latijn*) Eene benaming in de sterrekunde, van den stand der eene planeet tegen de andere, gebruikt wordende; en van hier de figuurlijke uitdrukking: *godde* of *kwade Aspecten*,

ten, dat is: verschijnsels, waaruit de sterrenwichelaars voorgaven iets goeds, of kwaads, te kunnen voorspellen: een voorgeven, echter, dat op geen grond, of eenige de minste waarschijnlijkheid berust.

ASPHALT. (Zie: BERGPEK.)

ASPHYRIA. Stilstand van den pols; eene foort van schijndood, die door de werkeloosheid der longen begint, doch van daar tot het hart en de hersens overflaat. Iemand, daarvan overvallen wordende, schijnt voor het uiterlijke dood, is zonder adem, zonder pols, zonder harklopping en zonder gevoel.

ASPIS. (*Coluber Aspis*), is eene slang uit het groote adderengeflacht, somwijlen van tusschen de twee en drie voet lengte. Zij is zeer fraai, met aardig gefigureerde roode of rosachtige, met helder zwart omzoomd, in drie rijen langs het ligchaam tot aan de punt der staart afloopende, vlekken geteekend. Men telt aan dezelve 146 buikschilden en 46 staartschubben. De bovenkaak van deze adder is met twee haak- of hondstanden gewapend; geschikt om diep te bijten, en het vergif, dat onder dezelve schuilt, aan het gebetene voorwerpen spoedigste mede te deelen. De naam van *Aspis* werd, door de ouden, gegeven aan eene slang of adder, welke beet de menschen al slapende, en, niet te min in eenen zeer korten tijd, deed sterven. Of de onder dien naam bedoelde nu dezelfde foort geweest zij, als die, welke men hedendaags onder dezen naam verstaat, en waarvan men velen in de noordelijke provincien van *Frankrijk* vindt, is eenigzins onzeker. Mogelijk gaven de ouden aan de Egyptische adder (*Coluber Vipera*) den naam van *Aspis*; althans onder dien naam heeft zich een van beide, in de geschiedenis, zeer berucht gemaakt, door den wellustigen dood van de Egyptische koningin KLEOPATRA, gemalinne van ANTONIUS, welke, nadat deze haar gemaal door AUGUSTUS genoodzaakt was, om zich zeiven van kant te maken, uit vrees van door de *Romeinen*, in derzelver zegepraal, rondgevoerd te zullen worden, zich door deze adder, heimelijk in een mandje met bloemen gebragt, zou hebben laten bijten, om aldus eenen gemakkelijken dood te sterven, en daardoor het schandelijk rondvoeren in zegepraal, door de *Romeinen*, te ontgaan. Waarschijnlijker, echter wordt gedacht, dat zij zich, door eenige droppels van het venijn van den *Aspis* (door haar in eene flesch bij zich gedragen) in eene gemaakte wond te storten, om het leven hebbe gebragt, alzoo er, volgens hare geschiedenis, geene slang bij haar of in hare kamer is gevonden.

ASSA FOETIDA. (Zie: DUIVELSDREK.)

ASSEMBLÉE. Een gezelschap van lieden, op eene plaats samen gekomen. De *Franschen* gaven dien naam aan hunne openlijke vergaderingen. (Zie: NATIONALE VERGADERING, GRONDVERGADERING enz.)

ASSIENTO-TRAKTAAT. *Asiento*, een oud Spaansch woord, hetwelk eigenlijk eene *verpachting* beteekent; doch waaronder men,

gewoonlijk, verstaat de bewilliging der Spaansche regering aan eene vreemde natie, om een bepaald getal van jaren, met uitsluiting van anderen, onder betaling van zekere belastingen aan *Spanje*, Negerflaven uit *Afrika* naar de Spaansche kolonien in *Amerika* te mogen voeren, en daarmede handel te drijven. PHILIPPUS IV en KAREL II sloten reeds met de *Engelschen*, zoowel als met de *Hollanders*, zulk een handelverdrag; doch de eerste hadden tot 1701 alleen het genot er van, wanneer zij hetzelfde, daar PHILIPPUS van *Anjou* den Spaanschen troon beklom, verloren, vermits deze vorst aan de Fransche *Guinee-compagnie*, die nu ook den naam van *Asfiento-compagnie* aannam, den genoemden handel, voor den tijd van 10 jaren, toestond, binnen welken haar vergund werd, 48,000 Negers, van beiderlei geslacht, naar het vaste land en de Spaansche eilanden in *Amerika* te vervoeren. In 1713 werd wel, in plaats van dit traktaat, andermaal met *Engeland*, van wege *Spanje*, te *Utrecht* het bekende *Asfiento-verdrag*, voor den tijd van 30 jaren gesloten; maar *Groot-Brittannie* stond naderhand den *Negerhandel* aan de zuidzee-compagnie af, onder voorwaarde echter, dat de *Engelschen*, ieder jaar, gedurende dit traktaat, een zoogenoemd *permisfie-* of *Asfientoschip*, van eene bepaalde grootte, met allerlei waren, naar de kolonien mogten zenden. Dan, daar hieruit vele misbruiken, en velerlei sluik-handel voortvloeiden, zoo kwam het onder PHILIP V, in 1739, tusschen *Engeland* en *Spanje*, tot eenen openbaren oorlog, waarop, bij den vrede te *Aken*, in 1748, aan de Engelsche compagnie nog wel 4 jaren werden toegestaan; doch waarvoor bij de overeenkomst te *Madrid*, twee jaren later gesloten, gelijk ook nog voor de 4 achterstallige *Asfiento-jaren*, 100,000 ponden sterling bedongen werden. En hiermede nam dan het geheele verdrag een einde.

ASSIGNAAT. Een nieuw Fransch woord, voor nationaal papiergeld, hetwelk de waarde van muntspecien had, gebruikt wordende. Hetzelve is zijnen oorsprong daaraan verschuldigd, dat de constituerende vergadering, die, met toestemming van den koning, 400 millioenen van dit papier-geld liet maken, tot een onderpand van deze som den verkoop van de ingetrokkene geestelijke goederen *asfigneerde*, of aanwees. In het vervolg van tijd werd de naam van *asfignaten* aan al het papier-geld gegeven, hetwelk in omloop gebragt werd. De koninklijke toestemming en bekendmaking van de eerste 400 millioenen is van den 19 van Grasmaand 1790; en reeds den 27 van Oogstmaand daaraanvolgende, drong MIRABEAU (want de eerste 400 millioenen waren reeds uitgegeven) op het vervaardigen van nog 2000 millioenen asfignaten aan. Hierover ontstond, in de nationale conventie, een hevige twist, waarbij zich VERGASSE en DUPONT, inzonderheid, tegen het gevoelen van MIRABEAU verklaarden; teregt begrijpende, dat dit asfignaten-plan eene uitvinding van CLAVIERES was, uit welks gefchrift de redevoering van MIRABEAU was getrokken, en alleen diende, om zich zelve en zijnen aanhang zonder moei-

te

te te verrijken; dat, door dit plan, de vermogende woekeraars in het bezit der nationale goederen zouden gesteld worden, en deze goederen op verre na niet zouden toereiken, om de assignaten, inzonderheid als zij vermeerderd werden, te dekken. MIRABEAU, die inzonderheid door PETION ondersteund werd, bragt hiertegen in, dat zijn plan de bezitters van assignaten tot noodzakelijke verdedigers der nieuwe constitutie moest maken, welke de uitwisseling van dit papier tegen de nationale goederen gewaarborgd had, en er werd op nieuw tot 800 millioen assignaten besloten. Van langzamerhand zijn dezelve, gelijk bekend is, tot eene verbazende som vermenigvuldigd, tot dat eindelijk, den 22sten van Wintermaand 1795, besloten werd, dat er niet meer dan 40 milliards, of 40,000 millioen, die toen werkelijk voorhanden waren, in omloop zijn zouden; wordende, ingevolge hiervan, den 29 van Louwmaand 1796, op voorstel van RAMEL, in den raad van 500 besloten, om in de daaraanvolgende maand alle stempels der assignaten te verbreken. — (*Vergelijk hiermede MANDAAT.*)

ASSIMILATIE. ASSIMILATIO. Eigenlijk *gelijkmaking*: een basterd Latijnsch woord, waarmede men de verandering te kennen geeft, welke het genomen voedsel ondergaat, alvorens het in de zelfstandigheid des ligchaams overgaat.

ASSISES. (*Van het Fransch afkomstig*) Was eertijds in *Frankrijk* eene regtbank, die uit edellieden enz. bestond. Bij ons is het tegenwoordig een gerechtshof, onder het Fransche bestuur ingevoerd, bestaande, in iedere provincie, uit een lid van het hooge nationale gerechtshof, die den post van voorzitter waarneemt, alsmede uit de vier oudste leden van de regtbank der plaats, waar de *Asfises* gehouden worden. Dit gerechtshof vergadert alle drie maanden in de hoofdstad van iedere provincie, en spreekt regt over alle crimineele beschuldigingen tegen de ingezetenen van dezelve, die door de kamer van beschuldiging van het hooge gerechtshof van elk ressort naar de *Asfise* verwezen zijn. Vóór den jare 1813 waren er nog 36 *jurés* bij, die over het feit van den beschuldigten moesten oordeelen.

ASSURANTIE. Verzekering van goederen, welke over zee gezonden worden. De eigenaar, of verzender, geeft derzelve waarde aan eenen asfurateur op, en betaalt aan hem eene zekere som ten honderd, welke, naar gelang der omstandigheden, meer of minder is. Gaan nu deze goederen verloren, of worden dezelve beschadigd, dan moet hij die aan den eigenaar vergoeden. Op gelijke wijze kan men ook koopmansgoederen in pakhuizen, alsmede gebouwen, huisraad enz. tegen brand verzekeren, in welk geval men jaarlijks aan de *Asfurantie-compagnie*, hoedanige er in de koopsteden gevonden worden, zekere som ten honderd van derzelve opgegevene waarde betaalt; welke, even als in het vorig geval, *Premie* van *Asfurantie* genoemd wordt. Eindelijk kan men ook op zijn eigen leven en dat van zijne vrienden verzekeren, waartoe voor eenigen tijd, in *Holland*, *asfoci-*

186 ASSYRIE. ASTRACHAN. (*het Landschap*)

aties zijn opgerigt. — Merkwaardig is intusschen het genootschap van Engelsche asfuradeurs, in het *Loijds* koffijhuis te *Londen* vergaderende, hetwelk zich echter alleen tot de uitwendige inrigting en het bekomen van zekere narigten bepaalt; terwijl een ieder voor zich zelve verzekert. Ieder betaalt jaarijks 10 guinjes aan de kas, waarvoor eene verbazende correspondentie, op alle havens van *Europa*, onderhouden wordt. Behalve dit genootschap, zijn in *Engeland* nog andere, waarbij men alles kan verzekeren, wat men verkiest.

ASSYRIE. Een in de oudheid beroemd Aziatisch rijk, welks grenzen echter niet altijd dezelfde waren. Men meent, dat ASSUR het opgerigt, en de hoofdstad *Ninive*, benevens eenige andere steden van hetzelfde, gebouwd heeft. Onder de vorsten van dit rijk zijn inzonderheid NINUS, en zijne weduwe en troonopvolgster, SEMIRAMIS, beroemd. De eerste onderwierp het *Babylonische*, (waarschijnlijk door NIMRON gesticht), het *Medische* en nog eenige andere rijken aan zijne heerschappij, en naderhand werd *Babylon* de hoofdstad van *Asfyrie*. Onder SARDANAPALUS, die in het 3088ste jaar der schepping de regering aanvaardde, verhief zich, 20 jaren later, ARBACES, stadhouder van *Medie*, tot koning van het Asfyrische rijk, bij welke gelegenheid SARDANAPALUS zich in zijn paleis verbrandde. In het gevolg werd dit rijk wederom in drie rijken verdeeld, waaruit het was zamengefeld, te weten: het (nieuwe) *Asfyrische*, *Medische* en het (nieuwe) *Babylonische* rijk. Het laatste werd wel door ASSARHADDON wederom in het *Asfyrische* ingelijfd; maar NABOPOLASSAR maakte het, 3237 jaren na de schepping, op nieuw van hetzelfde onafhankelijk en vergrootte het omtrent het jaar 3359; terwijl NEBUKADNEZAR, die den Joodschen staat overhoop wierp, de *Tyriers*, *Egyptenaren* en nog meer andere volken overwon, hetzelfde nog aanzienlijker maakte. Omtrent het midden der 6de eeuw voor CHRISTUS geboorte vielen deze gezamenlijke rijken in handen van CYRUS.

ASTROIDEN. Daar de nieuwe planeten *Ceres* en *Pallas* zeer klein zijn, aarzelden aanvankelijk eenige sterrekundigen, om aan dezelfde den naam van planeten te geven. HERSCHEL sloeg voor, om ze *Asteroides* te noemen; maar die voorslag is niet aangenomen. De LAMBRE heeft ook met regt de aanmerking gemaakt, dat deze nieuwe planeten, in vergelijking met MERCURIUS, niet kleiner zijn dan MERCURIUS, ten aanzien van JUPITER.

ASTHMA. Engborstigheit, aamborstigheit; eene belemmering in de ademhaling, nu eens door de gefremde werking der borst of der longen, dan wederom door eene al te hevige krampachtige zamentrekking van deze deelen, veroorzaakt wordende.

ASTRACHAN. (ASTRAKAN). Een der oostelijke landschappen van *Rusland*, in *Europa*, sedert 1554 tot het Russisch rijk behoorende. Het is verdeeld in de landschappen *Astrachan* en *Caucasie*, en bevat eene uitgestrektheid van 5742 vierkante geographische mijlen, die echter, uit hoofde van de woestheid en onvruchtbaarheid des lands,

zeer

ASTRACHAN. (*de Stad*) — ASTROLOGIE. 187

zeer onevenredig, door 375,000 menschen, en wel door *Rusfen*, *Tartaren*, *Tscherkasfen* en *Kozakken*, zoowel als door rondzwervende *Kalmukken* en *Nogaijers*, bewoond worden. Inusfchen vindt men, in sommige streken, vele weilanden, tuinen en boomen, waaronder ook wijnstokken en moerbezen behooren; alsmede eene menigte zoethout, waarmede zich vele menschen voeden: ook is er zout in overvloed, en levert de *Wolga* veel visch op, inzonderheid steur, van welks kuit de Cavcaar bereid wordt. De teelt van paarden, kameelen, schapeu en ander vee, maakt dus het voornaamste artikel van den handel uit; gelijk dan ook de Astrachanfche velien een voorwerp van weelde voor onze tegenwoordige mode-wereld geworden zijn.

ASTRACHAN. De hoofdstad des landfchaps van dien naam, ligt aan de *Wolga*, en drijft eenen zeer sterken handel, inzonderheid ter zee. Onder de 70,000 inwoners van allerlei natien, bevinden zich bijna 5000 aanzienlijke kooplieden, die, behalve visch, ook veel linnen, was, zeep, fuiker, leder enz. uitvoeren. De wijn van *Astrachan* wordt hoog gefchat.

ASTREA. Volgens de oude fabelleer eene dochter van THEMIS, welke laatste, volgens het jongste verlichtfel, de godin der gerechtigheid was. Bij de toenemende boosheid en ongerechtigheid der menschen, vertoefde ASTREA, insgeijks beschermgodin der sterfelingen en der gerechtigheid, nog het langst op de aarde, tot dat ook zij eindelijk naar den hemel vloog.

ASTROLABIUM. (Hoekmeter.) Het ware *Astrolabium*, hetwelk de sterrekundigen gebruiken, om de hoogte der sterren waar te nemen, en de omftandigheden der eerste beweging aan te wijzen, ook *Planipharium* genoemd, is een werktuig, hetwelk de voornaamste cirkels van de hemeiglobe, op de vlakte van eenen liarer grootste cirkels, (als den horizon- en middag-cirkel), zoodanig daarftelt, als zij zich aan het oog zouden vertoonen, wanneer men zoo hoog boven de globe verheven was, dat men er de helft van konde overzien. — Men noemt echter ook dat werktuig *Astrolabium*, waarvan men zich in de meetkunde bedient, om de hoogten, afftanden en hoeken te meten; alsmede om eene strek lands op te nemen en af te steken. Dit werktuig bestaat uit eene ronde, ook wel eene vierkante, koperen plaat, welker rand in 360 graden verdeeld is, en in welks middelpunt middelen aanwezig zijn, waardoor men eene landftreek kan opmeten.

ASTROGNOSIE. Is, in de beoefenende sterrekunde, de onontbeerlijke kennis der sterrebeelden, en daartoe behoorende, afzonderlijke sterren.

ASTROLOGIE. Is die wetenfchap, waardoor men uit den stand der sterren toekomstige gebeurtenisfen voorzegt. Zij werd door de *Chaldeers* tot de natien der volgende tijden overgebracht, waarom ook de sterre-wichelaars bij de oude fchrijvers *Chaldaei* genoemd werden. De waan van den invloed der sterren op de menschelijke lotgevallen is zoo oud als de wereld, en vond altijd zoo vele voorftanders, dat de-

deze waarzeggers, door alle eeuwen heen, gewigtige rollen gespeeld hebben. Nog in de 17de eeuw hielden zich, zelfs groote, sterrekundigen met de sterre-wichelarij op. KEPLER zelfs, wanneer men het begeerde, trok iemands horoscoop, en men verhaalt, dat hij zich de gunst van WALLENSTEIN, die hem, in 1629, naar *Sagan* beriep, door de voorspelling van zijn geluk verworven heeft. MORIN trachtte, in zijne *Astrologia Gallica*, *Hag. com.* 1661, deze kunst uit natuur- en wiskundige gronden te betoogen.

ASTRONOMIE. (Zie: STERREKUNDE.)

ASTRONOMISCHE TAFELS. Zijn sterrelijsten, waarop de verschillende sterren zijn gerangschikt volgens de orde van derzelve doorgang door den middagcirkel. Wij hebben een groot aantal van zoodanige sterrelijsten. De beste zijn die van MAIJER, BRADLEIJ, MARKELIJNE, CAGNOLI en PIAZZI. Die van WOLLASTON en BODE, zijn eenvoudige verzamelingen.

ASTURIE. Een landschap in *Spanje*, vol bergen en boschen, en daarom weinig bevolkt; doch in ooft, inzonderheid appelen en wijn, zeer vruchtbaar: koren wordt er weinig gevonden; maar wel veel goud, lazuur- en vermillioen groeven. De paardenfokkerij maakt in dit landschap den voornaamsten tak van handel uit, en de inwoners, waarvan de adel hare afkomst van de *Gothen* rekent, genieten, boven die der overige gewesten, verscheidene voorregten; weten van geene tollën, of koninklijke intendanten, en genoten tot dus verre de eer, dat ieder kroonprins van *Spanje* zich, sedert 1383, *prins van Asturie* noemde. (Zie voorts SPANJE.)

ASTYANAX. De zoon van HEKTOR en ANDROMACHE, nog zeer jong ten tijde van den *Trojaanschen* oorlog. Hij werd bij de verwoesting van *Troje* door zijne moeder gered; doch door ULIJSSES, uit vrees dat hij naderhand zijn vaderland zou trachten te wreken, van eenen toren ter nedergeffort. EUKIPIDES laat hem door MENE-LAUS, SENECA door PYRRHUS, omkomen. Dit laatste verhaal volgt RACINE in zijne *Andromache*.

ASYMPTOTES. Zijn, in de meetkunde, rechte lijnen, die eene kromme wel kunnen naderen, maar zich nooit met dezelve vereenigen, ofschoon de afstand van elkander bijna onmerkbaar worden kan.

ATAHALIPA, of ATAHUALPA. De laatste koning van *Peru*, uit het geslacht der *Inca's*. Hij had zijnen broeder HUASCAR, die hem de kroon betwistte, overwonnen, toen de *Spanjaarden*, in 1525, onder PIZARRO, in zijne staten drongen, waarna hij door dezen verradelijk gevangen genomen, en in 1533 werd omgebracht.

ATALANTA. Eene der schoonste Nederlandische kapellen, bekend onder den naam van de *Nommer- of Admiraal-kapel*.

ATALANTE. Van dezen naam komen er twee in de fabelkunde voor. De eene, de dochter van JASON en CLIJMENE, was zeer beroemd in het boogschieten; terwijl de andere, eene dochter van SCHONEUS, zoowel door hare schoonheid, als door hare sielheid in het wedloopen, uitmuntte.

ATARAXIA, ATARAXIO. Een woord, bij de Stoïsche wijsgeeren gebruikt, om aan te toonen die rust des gemoeds en vastheid van oordeel, welke ons van alle aandoeningen van eigenliefde, of ingebeelde kennis, bevrijdt.

ATHENE. (tegenwoordig **SETINES.**) Onder dezen naam is inzonderheid de hoofdstad van *Attica* beroemd. Zij was de uitmuntendste der Grieksche steden, de eerste wieg der menschheid, geleerdheid en godsdienst, zoo als CICEERO haar noemt, de verzamelpplaats van fraaije kunsten en wetenschappen, en het tooneel, waarop PISISTRATUS, MILTIADES, THEMISTOCLES, ARISTIDES, CIMON, PERICLES, CONON, DEMOSTHENES, ALCIBIADES, SOKRATES, PLATO, THUCIDIDES, XENOPHON, AESCYLUS, SOPHOKLES, EURIPIDES, ARISTOPHANES en anderen, zoo luisterrijk schitterden. *Athene* ontving de eerste wetten van DRACO, die echter SOLON grootendeels met de zijne verwisselde, met oogmerk, om aan het volk de hoogste magt, en aan den adel de regering toe te komen. De *Atheniëzers* waren lieden van veel genie en groote talenten, en bezaten tevens vele goedhartigheid, doch waren daarbij zeer ligtzinnig en onbestendig. Van hier, dat zij ook dikwijls hunne grootste mannen met ondankbaarheid beloonden; schoon het laatste doorgaans het gevolg van elke volksregering is. Ten aanzien van zijnen omtrek kan *Athene* niet onze groote steden niet vergeleken worden, gelijk, over het algemeen, de Grieksche, kleiner dan de onze waren. Het staat thans onder den pascchalik van *Negropont*, en bevat, op zijn hoogst 8000 inwoners, waarvan de meeste oosterfche Christenen zijn, welke hier eenen aarts-bischof hebben. De beroemde haven *Pyreus*, thans *Porto Leone*, is ook nog tegenwoordig, uit hoofde harer veiligheid, voor de schepen van veel belang, en enkele nog overgeblevene bouwvallen van tempels enz. getuigen nog heden van hare vorige pracht en luister.

ATHLETAE. *Athleten*, kampvechters; sterke en vlugge menschen, geoefend tot de openbare schouwspelen der *Grieken* en *Romeinen*, die hunne behendigheid in zulke spelen vertoonden, waartoe lichamelijke sterkte vereischt werd. In het eerst noemde men alle diegenen *Athleten*, die met den kolf, of met de vuist, vochten; doch naderhand allen, die in de openbare spelen om den prijs streden, als: ringstekers, vuistvechters, wedloopers enz.

ATHOS. Een der hoogste bergen van *Macedonie*, op welks top eertijds vijf steden lagen. Thans heet deze berg *Monte santo*, waarop, in 28 kloosters, 6000 monniken wonen, die bij de *Grieken* zeer gezien zijn. Zij leiden een streng en arbeidzaam leven, en verzamelen in *Rusland*, *Wallachije*, *Moldavie* enz. jaarlijks aalmoezen, om hunne aanmerkelijke schatting aan den bostangi-bascha en den sultan te kunnen betalen. De kloosters en kerken op den berg *Athos* zijn de eenigste, die in *Turkije* klokken hebben.

ATLANTEN. Zoo noemt men de *Titanen*, of aftammelingen van **ATLAS.** (*Zie dit woord*) Ook geeft men, in de bouwkunde, den

naam

naam van *Atlanten* aan mandragende pilaren, of menschenbeelden, die de puijen van een huis onderschragen.

ATLANTIS. De naam van een, bij de ouden, beroemd eiland, waarvan zij verhalen, dat het in den *Oceaan* (die van den berg *Atlas* zijnen naam ontleent), gelogen heeft; doch hetwelk zij niet meer vonden, en dus zeiden, dat het door de zee verzwolgen was.

ATLANTISCHE ZEE. Dus genoemd naar den Afrikaschen berg *Atlas*; waaronder men fountijds verstaat de zee aan de westelijke Spaansche, Afrikasche kust, van het voorgebergte *Finisterre* tot dat van *Sierra Liona*, en ook wel eens de geheele zee tusschen de westelijke Europeische en Afrikasche kusten, van de *IJsee* af gerekend.

ATLAS. Een zoon van den *Titan* *JAPET*, die, benevens alle zijne zonen, bij de goden gehaat was. *JUPITER* stortte *JAPET* en de overige *Titanen* in den *Tartarus*, en legde *ATLAS* den geheelen last der wereld op zijne schouders; gelijk men hem ook in deze houding, met den wereldkloot, ziet afgebeeld.

ATLAS. Een gebergte in *Noord-Afrika*, hetwelk van den *Titan* *ATLAS* zijnen naam verworven heeft. Hij werd, volgens de fabelleer door *PERSEUS*, toen hij hem den toegang tot den tuin der *Hesperiden* weigerde, in dezen berg veranderd. — Hij loopt, noordelijk langs de kusten van de *Middellandsche zee*, en vereenigt zich ten Oosten met het *Nijl-gebergte*. Deszelfs hoogste toppen reiken ten minste 12.000 voet boven de oppervlakte der zee, en zijn op vele plaatsen altijd met sneeuw bedekt. Aan den voet van dezen berg, echter, is de lucht zacht, en de dalen zijn zeer vruchtbaar.

ATMOSPHEER. (Zie: *DAMPKRING*.)

ATMOMETER, ATMIDOMETER. Een werktuig, om de uitwafeming van het water te meten. Naar het doel, dat men daarbij heeft, is deszelfs inrigting onderscheiden. Begeert men voor eene en dezelfde plaats de hoeveelheid van het uitgewafemd water, gedurende eene reeks van jaren, of in verschillende jaargetijden, te leeren kennen, dan behoeft men slechts eenen bak met water gestadig aan de lucht bloot te stellen; het dagelijksch of maandelijksch verlies des waters, door wegen of meten, te bepalen, en, door middel van een regenmeter, gelijktijdig in aanmerking te nemen de hoeveelheid van gevallen water, gedurende dien zelfden tijd. Aldus heeft, hier te lande, *MUSSCHENBROEK* ruim dertig jaren lang, driemaal daags, waarnemingen gedaan, op het gevallen en uitgewafemd water te *Utrecht* en *Leiden*; zoo als ook de beroemde water-bouwkundige *BRUININGS*, gedurende eene reeks van jaren, te halfweg tusschen *Haarlem* en *Amsterdam*; welke waarnemingen aldaar door den Heer *DE LEEUW* nog gestadig worden voortgezet. Begeert men echter, onder bepaalde omstandigheden, de uitwafeming des waters bij onderscheidene temperatuur, gedurende zeer kleine tijdvakken, te meten, dan bedient men zich daartoe van andere *Atmometers*, gelijk b. v. die van *RICHMAN*, *MOSCATTI*, *DALTON* enz. Daar tusschen een vierkante voet water-oppervlakte,

te midden op eenen dorren grond staande, meer zal uitwafemen, dan eene gelijke hoeveelheid waters, in eene waterachtige landstreek, of wel in de zee zelve, gelijk zulks door de waarnemingen van SAUSURE bevestigd, en ook, op zich zelve, klaarblijkelijk is; zoude men eigenlijk, om de ware hoeveelheid van uitgewafemd water te bepalen, zich bedienen moeten van twee Armmeters, waarvan de eene midden op het water, en de andere op droog land geplaatst was. Naar dit vereischte hebben de heeren DOBSON en DALTON eene reeks van waarnemingen gedaan, en daaruit berekend, dat de geheele hoeveelheid van gevallen water in *Engeland* en *Wales*, gedurende een jaar, bedraagt 4181713536000 Kubiekvoeten. Naar eenen algemeenen overslag, bedraagt al het water, dat door de rivieren van *Engeland* en *Wales* naar zee gevoerd wordt,

jaarlijks,	1499617152000 Kub. voet.
het uitgewafemd water volgens DALTON	2872173760000 —————

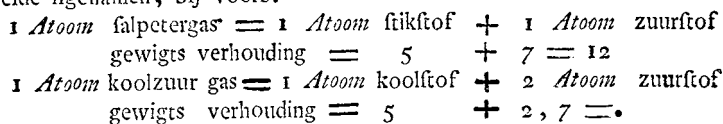
dus het geheele jaarlijksch verlies aan water 4371790912000 —————
Derhalve is dit verlies 190077376000 Kub. voet grooter, dan de ontvangst; hetwelk overeenstemt met eene waterhoogte van 1, 6". Wanneer men nu overweegt, dat DALTON, bij de ontvangst, niet in rekening heeft gebragt de menigte waters, die, bij wijze van *nederploffing*, door de bergen wordt aangebragt, en dat dus, voor geheel *Engeland* en *Wales*, wel eene waterklom van 1, 6" hoogte zal bedragen; dan ziet men, in deze berekening, eene verrassende overeenstemming tusschen ontvangst en uitgave; en men mag, op grond van zoodanige uitkomsten, besluiten, dat er, over het geheel, eene bestendige gelijkheid is tusschen het gevallen en uitgewafemd water. Rondloopende uit den dampkring, op de oppervlakte der aarde, voedt het dieren en planten, en keert, door uitwafeming, verdamping, gisting en vervlugting, in den dampkring terug, om aldaar, onder gestadige veranderingen van luchtverhevelingen, tot nieuwen dienst voor de aarde bereid te worden; en tevens als spiegelglad ijs, regelmatige sneeuwvlokken, aangeschoten kristalnaalden, fraai gestrooide rijm, stuivend ijzel, of, in het midden van den zomer, met klaterendgeraas, als harde hagelsteenen, als daauw, nevel, mist, of eindelijk als schoone, donker dreigende wolken in de gedichtste verschijnselen van donder en bliksem aan het uitspanfel, of als malsche regenvlagen, op den aardbodem de aanbiddelijke grootheid, wijsheid en liefde des Scheppers te verkondigen.

ATOOM. Naar een zeer oud, van de *Grieken* afkomstig, en tot op onze dagen voortgeplant, denkbeeld, bestaan alle lichamen uit *Atomen*, of ondeelbare deeltjes. Deze *Atomen* stelt men zich voor, als van eene oneindige kleinheid, met ledige tusschenruimten tusschen elkander, waaruit de *poreusheid* der lichamen noodzakelijk volgt. Zij raken, meent men, elkander niet aan, maar blijven, ten gevolge van aantrekkende en afstootende krachten, op eenigen afstand, hoe

gering ook, van elkander verwijderd. Van daar, dat er, binnen de grenzen van ieder ligchaam, veel meer ledige tuschenruimten dan stofdeelen zijn. Naar dit leerstelsel kan men de stoffelijke verscheidenheid der lichamen verklaren uit de *onderstelling*, dat de *Atomen* zelve oorspronkelijk in aard verschillen, of in stoffelijke hoedanigheid, of in gedaante, grootheid, ligging en stand. Men leze hierover eene verhandeling van J. NIEUWENHUIS, uitgegeven door TEIJLER's *tweede genootschap* XVI St. — Eene zeer vernuftige Atomen-berekening heeft, in onze dagen, de heer DALTON voorgesteld, ter aanwijzing der verhoudingen, waarin zich de grondstoffen verbinden, bij de zamenstelling der onderscheidene lichamen. Bij voorbeeld: als men fielt, dat 1 *Atoom* waterstof zich vereenigt met 1 *Atoom* zuurstof, ter zamenstelling van water, en dat 100 deelen waters in gewigt bedragen, volgens FOURCROIJ en VAUQUELIN, 87,4 zuurstof en 12,6 waterstof; dan zal, daar ieder *Atoom* water gelijk is aan 1 *Atoom* zuurstof + 1 *Atoom* waterstof, ook 1 *Atoom* waters in gewigt bedragen 87,4 zuurstof + 12,6 waterstof. Men neme het gewigt van 1 *Atoom* waterstof, als het ligfste van alle bekende lichamen, tot *eenheid* aan, dan zal men het gewigt van 1 *Atoom* zuurstof vrij naauwkeurig door het getal 7 kunnen uitdrukken, want $12,6 : 87,4 = 126 : 874 = 1 : 6,93 = 1 : 7$ ten naaste, bij. Naar deze eenvoudige manier van Atomen-berekening geeft DALTON eene tafel van enkelvoudige en zamengestelde zelfstandigheden.

Bij voorb. als	1	<i>Atoom</i>	waterstof	weegt	1
zal	1	—	zuurstof	wegen	7
	1	—	stikstof	—	5
	1	—	zwavel	—	13
	1	—	koolstof	—	5,4
	1	—	phosphorus	—	9
	enz.		enz.		

Hieruit blijkt terstond de verhouding der grondstoffen bij zamengestelde lichamen; bij voorb.

ATONIE. Verslapping, ontspanning der vezelen. — De onderscheidene vliezen, vaten, zenuwen, spieren enz., waaruit ons ligchaam bestaat, hebben een eenigzins vezelachtig zamenstel. Wanneer nu die vezels, bij de terugwerking der levenskracht op de prikkels, zich niet genoegzaam zamentrekken en spannen, maar als eene, van hare veerkracht beroofde, veer verslapt blijven hangen, dan noemt men dit: *Atonie*.

ATREUS. Zoon van PELOPS en HIPPODAMIA. Hij vermoordde, met zijnen broeder, THYESTES, hunnen schoonbroeder CHRYSIPPUS; zij namen hierop beide de vlugt, en kwamen aan het hof van EURYS-

THEUS, wiens dochter **AEROPE** aan **ATREUS** huwde, die dan ook na den dood zijns schoonvaders koning van *Mycene* werd. Dan, **THYESTES**, weggesleept door eene ongeoorloofde liefde voor zijns broeders gemalin, ootterde zijn huwelijksbed, en won bij haar twee zonen. **ATREUS**, dezen schandelijken minnehandel ontdekkende, verjoeg zijnen broeder, met zijne zonen; doch deze, naar wraak dorstende, ontvreemde aan **ATREUS** heimelijk eenen zoon, en overreedde hem, om zijnen eigen vader om hals te brengen. Dit werd ontdekt, en de zoon, dien **ATREUS** voor dien zijns broeders hield, terregt gesteld. Zoodra ontdekte niet de ongelukkige vader zijne dwaling, of ook hij bedacht de verschrikkelijkste wraak. Hij hield zich als of hij verzoend was; liet **THYESTES** met zijne beide bastaarden ter maaltijd noodigen; maakte zich heimelijk van de laatste meester; liet hen slagten; hun gekookt vleesch zijnen broeder voorzetten; wierp dezen, na het eindigen van den maaltijd, de beenderen zijner eigen zonen toe, en openbaarde hem nu, met eenen schamperen lach, deze zijne ontmenschte wraak, over welke de zoon, zoo als de dichters verhaalden, schuil ging, om haar niet te beschijnen. (*Zie voorts AEGISTHUS.*)

ATRIDEN. Dus heetten **AGAMEMNON** en **MENELAUS**, als zonen van **ATREUS**. De eerste werd de *oudere*, de laatste de *jongere* **ATRIDES** genoemd.

ATROPOS. Eene van de *parcen*, of schikgodinnen. (*Zie dat Artikel.*)

ATTENTAAT. Het begin eener onregmatige daad, voor dat men dezelve heeft tot stand gebragt.

ATTILA. Koning der *Hunnen*, een der grootste veroveraars der wereld. Hij werd door de *Hunnen*, die uit *Tartarije* gekomen waren, en zich in *Pannonie* hadden nedergezet, nadat zij tegen de *Gothen* en *Romeinen* gestreden hadden, tot koning verkozen, en viel, met een zeer talrijk leger, uit verschillende volken zamengesteld, eerst in *Thracie*, en vervolgens in *Griekenland*, *Duitschland*, *Frankrijk*, *Thuringen* en *Italie*, waar hij ook *Rome* een bezoek wilde geven; doch door de welsprekendheid van **LEO I**, die hem te gemoet ging, werd terug gehouden. Hij moet klein van gestalte geweest zijn, maar een schrikverwekkend voorkomen gehad hebben. Zijne vijanden behandelden hem zeer onmenschelijk. Hij stierf in het jaar 453, het 36ste zijns ouderdoms.

ATTISCH. (*Atheniensisch.*) Daar *Athene* de zetel van sijnak en beschaving was, zoo beteekent *Attisch* dikwijls zoo veel, als veel sijnak, vele begaafdheid te bezitten.

ATTITUDE. De houding, waarin figuren, of beelden, behooren geplaatst te worden.

ATTRIBUUT. De eigenschap, welke aan iemand wordt toegeschreven. In de kunst verstaat men door *Attributen* die zaken, of kenmerken, welke aan personen eigen zijn, en hen kenfchetfen; bij voor-

beeld: de bliksem is een *Attribuut* van JUPITER, de koker en pijlen van AMOR.

D'AUBAINE. (*Droit*) Het versterfregt, dat regt van den fiscaal; om zich van de nalatenschap, welke een vreemdeling, bij zijn overlijden in een land bezit, met uitsluiting van alle wettige erfgenamen, meester te maken. Van ouds was dit regt, zoo zeer tegen alle gastvrijheid aanlopende, in alle Europifche ftaten in gebruik; doch, in *Frankrijk* alleen, bleef hetzelfde tot in latere tijden in zwang. Ondertusfchen werd hetzelfde toen reeds, door vele Duitfche ftaten bij bijzondere verdragen, opgeheven, en eindelijk, den 6 van Oogftmaand 1790, door de nationale vergadering, geheel vernietigd.

AUDEBERT. (JEAN BAPTISTE) Werd, in 1759, te *Rochefort* geboren. Schoon slechts eene middelmatige opvoeding ontvangen hebbende, vereenigde hij echter de uitmuntendfte talenten van eenen fchilder, met de kundigheden eens natuur-onderzoekers. Achtien jaren oud zijnde ging hij naar *Parijs*, om de teeken- en fchilderkunst te leeren, kreeg, in 1789, kennis aan GIGOT D'ORCIJ, die, als een vermogend liefhebber en bewonderaar der natuurlijke gefchiedenis, aanzienlijke verzamelingen bezat; de zeldzaamfte ftukken derzelve door hem liet fchilderen, en hem naderhand naar *Engeland* en *Holland* zond, van waar hij eene menigte teekeningen terug bragt, van welke men in OLIVIERS *Gefchiedenis der Infekten* heeft gebruik gemaakt. AUDEBERTS fmaak voor de natuurlijke historie, door dit alles opgewekt, bepaalde zich niet langer, om naar de denkbeelden van anderen te arbeiden; maar hij vervaardigde nu eigen werk, waardoor hij zijnen roem voor altijd vestigde. Het eerste was zijne *Histoire naturelle des Singes, des Makis et des Galeopithèques*, waarin hij zich te gelijk als een bekwaam teekenaar, graveerder en fchrijver, kenfchetst. Ten aanzien der kleuren bragt hij het tot eene volkomenheid, welke men tot hertoe, nog niet bereikt had. Niet te vreden, met de verfchillende kleuren op eene enkele plaat te brengen, zoo dat het eene foort van fchilderij werd, bediende hij zich daarbij, in plaats van water-, van de duurzame en vastere olie-verwen. Voorts drukte hij met goud, waarvan hij de kleuren menigmaal veranderde, ten einde de meest in het oog loopende werkingen zijner voorbeelden na te bootfen. De natuurlijke historie won zeer veel door zijne werken, welker pracht onze verbazing wekt. Zijne *Histoire des Colibris, des Oifeaux mouches, des Sacamars et des Promerops*, waarvan het 1ste deel, in folio, 1802, te *Parijs*, is uitgegeven, wordt voor een der volkomenfte werken van die foort gehouden. Vijftien exemplaren van hetzelfde waren met gouden letters gedrukt, en de geheele oplage bedroeg slechts 300. Naauwelijks had hij dit werk begonnen, of hij ontwierp een nieuw plan, tot welks uitvoering naauwelijks een geheel menfchelijk leven zoude toegereikt hebben. Aan het zijne, echter maakte de dood, in 1800, een einde, toen hij naauwelijks de *Histoire des Grimperaux et des Oifeaux des paradis* begonnen had. Beide werken

ken werden door DESRAIJ roemrijk voltooid. Ook door de uitgave van LE VAILLANTS Afrikasche vogels heeft AUDEBERT zich verdienstelijk gemaakt; zijnde de afdruk der platen, tot de dertiende aflevering toe, onder zijn opzigt geschied.

AUDIËNTIE. Is die plegtige handeling, waarbij vorstelijke personen verzoeken van menschen aanhooren. Dikwijls wordt er ook de tijd, of het uur, door verstaan, waarop dit gehoor plaats heeft, en waarin meermalen personen van aanzien, gezanten enz. den vorst worden voorgesteld. Aan de meeste hoven heeft men hiertoe eene afzonderlijke, dikwerf fraai versierde, *Audientie-zaal*. — In *Spanje* geeft men ook den naam van *Audientie* (*audiencia*) aan die gerechts-hoven, welke zij in *Amerika* hebben opgerigt, en van welke uitspraak geen beroep (*appel*) kan geschieden. Van hier, dat men *Amerika* ook dikwijls, op de kaarten, zoowel in provincien, als in *Audienties*, verdeeld vindt.

AUDITEUR. Is, in het krijgswezen, die persoon, die, bij de regements-krijgsraden, de plaats van den gewonen regter bekleedt, en dus de pleitgedingen en andere zaken, die bij het regiment voorvallen, in naam des veldsheers, of des bevelhebbers, beslist.

AUGIAS. Koning van *Elis*; in *Griekenland*, die eenen zeer grooten stal had, waarin hij 3000 osfen hield, welke in 30 jaren van mest niet ontledigd was. AUGIAS kwam met HERKULES overeen, over het uitmesten van dezen stal, die tot dat einde de rivier *Alphius* er door henen leidde. AUGIAS wilde echter HERKULES voor zijn werk niet betalen, en bände zijnen zoon, waarop HERKULES in *Elis* viel, AUGIAS ombragt, en zijnen zoon tot den troon verhief. Van hier het spreekwoord: *den stal van AUGIAS uitmesten*, waarvan men zich bedient, als men van eenen moeilijken, morfigen, en te gelijk on-dankbaren arbeid spreekt.

AUGSBURG. (In het Latijn *Augusta Vindelicorum*). Eene groote, welgebouwde, en bevestigde, voormaals vrije rijksstad in *Zwaben*, aan de Beijersche grenzen, welke getal inwoners op 37 à 38,000 geschat wordt. Fabrieken en rederijen van allerlei aard; het tot heden nog zeer getrokken goud- en zilverwerk; de fijne katoenen; de graveerkunst; de boekhandel en meer andere handwerken, benevens de kunsten en wetenschappen, maken deze stad beroemd. Het bisdom *Augsburg* heeft van haar zijnen naam ontvangen. Door den Presburger vrede, tusschen *Oostenrijk* en *Frankrijk*, in Wintermaand 1805, gesloten, werd zij aan den koning van *Beijeren* afgeslaan, onder wiens gebied zij tegenwoordig nog behoort. De regering verklaarde zich wel, op den rijksdag, plegtig tegen de in bezitneming door *Beijeren*; doch het rijk konde zulks niet weren, daar de Fransche keizer die stad ter vergrooting van *Beijeren* bestemd had. Ingevolge hiervan verscheen, den 4 van Lentemaand 1806, de Fransche veldheer RENÉ, en gaf, in naam van zijnen vorst, de stad *Augsburg* met haar gebied, aan Beijersche gemagtigden over, die dan ook den eed van getrouwheid deden afleggen.

AUGSBURGSCHE CONFESSIE. Is die geloofsbelijdenis, welke door de protestanten, op den rijksdag te *Augsburg*, in 1530, aan den keizer en het rijk overhandigd, en door de onderteekening der protestantsche rijksstenden bekrachtigd werd. Zij werd, op bevel van den keurvorst van *Saksen*, JOHANNES den *bestendigen*, door M. LUTHER, te *Torgau*, in 17 artikelen vervat; doch naar dien de stijl te scherp was, door PH. MELANCHTON, op bevel van den keurvorst, en met bewilliging van de gezamenlijke vorsten en godgeleerden, omgearbeid, en alzoo, op den 25 van Zomermaand 1530, aan den rijksdag overgegeven en voorgelezen. Het oorspronkelijke berust onder de keizerlijk-koninklijke archiven, en de uitgave der Augsburgsche Confessie, in 1531 te *Wittenberg* uitgegeven, is naar hetzelfde gedrukt. Naderhand echter maakte MELANCHTON, op eigen gezag, daarin deze en gene verandering, welke veranderde uitgave, in 1540, in het licht kwam; en zoo ontstond er een onderscheid tusschen de *onveranderde* en *veranderde* Augsburgsche Confessie, en werd die, welke aan den rijksdag werd overhandigd, door de *Lutherischen*, en de veranderde, van MELANCHTON, door de *Protestanten* aangenomen.

Bekend is het, dat het schandelijk misbruik der aflaten, door paus LEO X, in 1517, vergund aan hun, die tot de voltooiing der *St. Pieterskerk*, te *Rome*, bijdroegen, allereerst tot deze kerkhervorming aanleiding gaf. Dan, de aangenomene geloofsbelijdenis bij de protestanten was niet in staat, om eene verzoening tusschen deze en de Roomsche katholieken te bewerken, en men hoopte die van eene kerkvergadering, welke wel beloofd werd, maar niet tot stand kwam. Daar nu, inzonderheid in die landen, waar Roomsche en Lutherische vorsten, nog in hetzelfde jaar 1530, te hunner verdediging tegen de Roomschegezinden, het *Smalkaldisch verbond*, (*zie dit Art.*), hetwelk nu reeds eenen godsdienst-oorlog ten gevolge zou gehad hebben, indien niet de oorlog tegen de *Turken* beide partijen tot eensgezindheid genoopt hadde. Het gevolg van dezen oorlog was, dat, in den jare 1532, te *Neurenberg*, tusschen beide partijen een verdrag gesloten werd, houdende de bepaling, dat de Evangelische godsdienst, in het Duitsehe rijk, *openlijk* zou beschermd worden, tot dat men een volkomen vergelijk zoude treffen. Op deze overeenkomst, in 1534 op nieuw bekrachtigd, volgde — helaas! eerst na eenen bloedigen oorlog, en na verloop van 18 jaren — in 1552, het *Pasfausch verdrag*, (*zie dit Art.*) en drie jaren later, in 1555, den godsdienstvrede, (*zie mede op dit Art.*) die, in 1618, door den 30 jarigen oorlog, verbroken werd; makende de Westfaalsche vrede, in 1648, eerst een einde aan deze godsdienstige twisten.

AUGUREN. Waren Romeinsche priesters, die uit de vlugt, het gezang en het voedsel der vogelen, als ook uit andere verschijnsels in de lucht, voorspelden. Zij speelden eene aanzienlijke rol in het Romeinsche gemeenebest, en konden de gewigtigste ondernemingen

AUGUSTINUS. — AUGUSTUS. (OCTAVIUS CESAR) 197

gen doen flaken, zoo dra zij voer-gaven, een kwaad teeken gezien te hebben.

AUGUSTINUS. Een beroemd kerkvader, die in de laatste helft der 4de en in het begin der 5de eeuw onzer tijdrekening leefde. In zijne jeugd leidde hij eene buitensporige levenswijs. Hij beoefende eerst de wijsbegeerte; doch ging vervolgens tot de sekte der *Manichaeen* over. Onder deze bleef hij 9 jaren lang, waarna hij *Afrika* verliet, en eerst naar *Rome* en vervolgens naar *Milaan* vertrok, waar hij door AMBROSIVS, die aldaar bisschop was, het Christendom leerde hoogschatten, en zich door hem, in het 33ste jaaf zijns ouderdoms, liet doopen. Hij keerde hierop naar *Afrika* terug; verkocht zijne goederen ten voordeele der armen, en behield slechts zooveel voor zich zelven, dat hij matig konde leven. AUGUSTINUS trad nu in den geestelijken stand; predikte te *Hippon* met een zeer goed gevolg, en werd in 395 aldaar Bisschop. Mer PELAGIVS geraakte hij in hevigen twist over de leer van den vrijen wil, de genade en de voorbeshikking; schreef hierover een werk, dat hij in het licht gaf, en stierf in Oogstmaand 430. Er waren zekerlijk geleeder kerkvaders, die in hunne schriften eenen beteren stijl en eenen zuiverder smaak aan den dag legden; maar geen van hen wist het menschelijk hart zoo zeer te treffen, en voor den godsdienst te verwarmen, als hij, weshalve ook de schilders hem, in hunne stukken, een brandend hart tot een zinnebeeld gegeven hebben.

AUGUSTINUS heeft zijnen ijver voor het klooster-leven, door het oprigten van eenige Monniks- en Nonnen-kloosters in *Afrika*, maar geenszins, zoo als de naar hem genoemde *Augustijnen* beweerden, door het stichten eener orde met eenen vasten regel, aan den dag gelegd; zijnde de onderscheidene takken der *Augustijner* orde eerst in de 11 en 12de eeuw ontstaan, en derzelve regels een werk der Pausen en Priors. PIUS V plaatste de *Augustijnen* in 1567 onder de orde der Bedel-monniken, en gaf hun den vierden rang onder de *Dominikanen*, *Franciskanen* en *Karmeliten*. Zij verspreidden zich wijd en zijd, en, ten tijde der hervorming rekent men, dat er nog 2000 kloosters van deze orde bestaan hebben. Nog in het begin der vorige eeuw was zij in 42 provincien, en verscheidene broederschappen verdeeld. LUTHER behoorde tot deze orde.

AUGUSTUS. Bij ons de achtste maand van het jaar, en ook *Oogstmaand* genoemd. Zij ontleent haren naam van keizer AUGUSTUS, omdat hij in die maand (voorheen *Sextilis* geheeten, dat is de zesde maand, van Maart af gerekend) tot consul benoemd werd, driemaal overwonnen, *Egypte* aan de Romeinsche heerschappij onderworpen, en aan den burger-oorlog een einde gemaakt had.

AUGUSTUS. (OCTAVIUS CESAR) Zoon van C. OCTAVIUS en ACCIA; werd, in 691 na de herbouwing van *Rome*, aldaar geboren. Vermits hij zijnen vader vroeg verloor, zoo nam JULIUS CESAR hem

als kind aan, dien hij ook, 16 jaren oud zijnde, in den Spaanschen oorlog volgde. Zijne aanzienlijke betrekkingen, gevoegd bij zijne talenten, en inzonderheid bij zijnen buigzamen aard, maakten hem zeer geschikt voor den toenmaligen haghelijken toestand van het Romeinsche gemeenebest. Door den slag van *Actium*, verkreeg hij de heerschappij over *Rome* en de wereld. Tot hiertoe was zijn gedrag zeer wreed geweest; maar thans maakte hij zich door zachtheid bemind. Men gaf hem den titel van *Cesar* voor altijd, waarbij de senaat den naam van *AUGUSTUS* voegde. Hij was slim genoeg, om den schijn te vertoonen, als of hij de opperheerschappij te eenigen tijde weder wilde afstaan; liet zich smeecken, om dezelve te behouden, en nam die dan altijd slechts voor weinige jaren weder op zich, die echter telkens op nieuw verlengd werden. Als keizer wist hij zich eene algemeene achting te verwerven, en beminde en beschermde tevens de kunsten en wetenschappen. Bij zijne eerste gemalin, *SCRIPONIA*, verwekte hij de beroemde *JULIA*, die hij naderhand, uit hoofde van haar gedrag, uit *Rome* bandte. Bij de tweede, *LIVIA* geheeten, welke hij, terwijl zij hoog zwanger was, aan haren echtgenoot ontnam, had hij geene kinderen; doch hij nam haren zoon, *TIBERIUS*, als zijn eigen kind aan. De geschiedschrijvers beschuldigen hem van schaamteloos wellust, en scherpen zijn huisfelijk leven als zeer ongelukkig. De eeuw van *AUGUSTUS* maakt in de geschiedenis, uit hoofde van de verstandige mannen, die toen leefden, een luisterrijk tijdvak uit. *WIELAND* heeft ons, in zijne *Brieven van HORATIUS*, eene meesterlijke schets van zijn karakter geleverd.

AUGUSTUS III. (FREDERIK) Keurvorst van *Saksen*, en koning van *Polen*, een zoon van *AUGUSTUS II*, werd in 1696 geboren. Hij volgde zijnen vader, in 1733, als keurvorst van *Saksen*, op, en werd nog in dat jaar, tot koning van *Polen* verkozen; doch eerst in 1736, bij het vredescongres te *Warschauw*, algemeen, als zoodanig, erkend. Door de spoedige vergrooting van *Pruisfen* verontrust, verbond *AUGUSTUS* zich met de koningin van *Hongarije*, en rukte, met 30,000 man hulptroepen, in *Silezie*, waar hij zich met het Oostenrijksch leger vereenigde; doch geheel geslagen werd. *FREDERIK* greep thans *Saksen* zelf aan, en sloeg, den 15 van Wintermaand 1745, andermaal het Saksisch leger, onder de muren van *Dresden*. *AUGUSTUS* verliet zijne hoofdstad, reddede zijne schilderijen enz.; doch vergat de staatsarchiven, die in handen van den overwinnaar vielen. Eerst in het volgende jaar kreeg hij, door eenen vernederenden vrede, *Saksen* terug. De oorlog met *Pruisfen*, in 1756, was even ongelukkig. Niet minder dan 17,000 Saksische troepen werden, te *Pirna*, door *FREDERIK* ingesloten, en moesten zich gevangen geven, waarop *AUGUSTUS* eerst naar *Königsstein*, en naderhand naar *Polen* vlugte, alwaar hij weinig gezien was. De komst van *KATHARINA* tot den Russischen troon was voor hem eene nieuwe bron van verdriet,

alzoo deze groote vorstin de Saksische vorsten, die bondgenooten van *Frankrijk* geworden waren, op allerlei wijze poogde te tergen, en zelfs van den Poolfchen troon te verdringen. Van hier dan ook, dat hij, toen nauwelijks de vrede van *Hubertsburg* gesloten was, *Warschau* verliet, en naar *Dresden* terugkeerde, waar hij reeds den 5 van Wijnmaand 1763 overleed. Zijn zoon FREDERIK CHRISTIAAN LEOPOLD volgde hem, als keurvorst van *Saksen*, en STANISLAUS POMIATOWSKI als koning van *Polen*, op.

AUMONIER. (Uit het Fransch). Aalmoezenier. Zoo noemt men, in *Frankrijk*, eenen der aanzienlijkste katholieke geestelijken, die aan het hof den godsdienst waarneemt. Het hoofd derzelve, de *Grand aumonier*, of Groot-aalmoezenier, bekleedt de hoogste geestelijke waardigheid, welke, sedert 1606, altijd door eenen kardinaal veryuld werd.

AURELIA. (*Chrysalis*) Beteekent, in de natuurlijke historie, den staat van bedwelmdde slaap, zonder voedsel en plaatsverandering, waarin de rupsen, als *Poppen*, eenigen tijd doorbrengen, en waaruit vervolgens de vlinders voortkomen. Ook verstaat men onder den naam van *Aurelia* eene zekere soort van dagvlinders, door SEPP gerekend tot de eerste bende, en beschreven in zijn werk over de Nederlandsche vlinders, onder den naam van de *kleine Aurelia* (*Urticae* LINN.) de *Groote Aurelia* (*Polychloros*) en de *Gehakkelde Aurelia* (*C. Album.*)

AURELIANUS. De 35ste *Romeinsche* keizer, streng in het uitvoeren der wet, en der krijgstucht. Hij was een voortreffelijk veldheer, en maakte zich vooral beroemd door de overwinningen op *Zenobia*, koningin van *Palmyre*. In het zesde jaar zijner regering, het 275ste onzer jaartelling, werd hij door zijne soldaten omgebracht, die echter weldra berouw over deze daad hadden.

AUREOLA, of AREOLA. Beduidt, in zijne echte beteekenis, een juweel, hetwelk, tot eene belooning van overwinning, in een openbaar geschil, werd toegezegd. Van hier brengen de Roomsche schoolgeleerden dit woord over, tot de belooningen der martelaars, maagden en schriftgeleerden, uit hoofde van hunne overtollige werken; en gebruiken de schilders hetzelfde voor de glorie-kroon, waarmee zij de hoofden hunner heiligen, belijders enz. versieren.

AUREUS. Eene Romeinsche munt, ter waarde van drie rijkdaalders Hollandsch.

AURORA. Eene dochter van HIPERION, de godin des dageraads, der morgenchemering, of het kriecken van den dag. Door haar zijn de sterke winden en de morgenster geboren, en zij verschijnt, volgens de fabel, in het vroegste van den morgen uit de donkere lucht; ligt met rozen-vingers den sluizer van den nacht op, en verdwijnt, na dat zij eene poos haar licht heeft doen schijnen, voor den glans des dags.

AUSONIA. De oude naam van *Italië*, of liever van een gedeelte van hetzelfde.

AUSTERLITZ. Eene stad en heerlijkheid in *Moravie*, in den *Brunner kreits*. Zij bevat omrent 140 huizen, en heeft een slot, met eenen zeer fraaijen tuin. Deze heerlijkheid behoorde voorheen aan den Oostenrijkschen staats-kanselier, den prins van KAUNITZ, die ook in *Austerlitz* begraven ligt. In de nabijheid dier stad werd, den 2 van Wintermaand 1805, de beroemde slag tusschen de *Franschen* en *Oostenrijkers* geleverd, die ten nadeele der laatste uitviel, en onmiddellijk eenen wapenstilstand, en, in het laatst der genoemde maand, den Presburger vrede ten gevolge had.

AUSTRALIE of de **ZUID-WERELD**. Zoo noemt men het vijfde werelddeel, hetwelk aan de zuidelijke helft van den aardbol, tusschen *Azie* en *Amerika*, ligt; uit verscheidene groote en kleine eilanden in den *Oceaan*, of de *Wereldzee*, bestaat, en hierom ook den naam van Eilanden-wereld (*polynefic*) draagt. Tot dit werelddeel behooren: *Nieuw-Holland*, het grootste van alle bekende eilanden, *Nieuw-Guinea*, *Nieuw-Brittannie*, *Nieuw-Ierland*, *Nieuw-Hanover*, *Nieuw-Caledonie*, *Nieuw-Zeeland*, de *Nieuwe Hebridische*-, de *Charlotten*-, de *Vriendelijke*-, de *Societeits*- en de *Sandwichs-eilanden*. Al deze eilanden strekken zich van den 47sten gr. zuider, tot den 23sten gr. noorder breedte, en van den 130sten tot den 243sten gr. oostelijke lengte van *Ferro* uit, en beslaan eene oppervlakte van 170 tot 180,000 vierkante mijlen, waarvan *Nieuw-Holland* alleen $\frac{1}{4}$ bedraagt.

AUTHENTICA. Beteekent in de Romeinsche regtsgeleerdheid een uittreksel eener wet, (*Zie: CORPUS JURIS*), waardoor eene andere van den *Codex*, of veranderd, of geheel, opgeheven wordt. Deze uittreksels waren meestal van afzonderlijke regtsgeleerden, die dezelve, tot eigen gebruik, aanstonds, onder de wet schreven, welke juist daardoor eene verandering onderging: en zoo werden zij ook, naderhand, bij de verschillende uitgaven van den *codex* gevoegd. — Er zijn tweederlei *Authentica*, te weten: uit de verordeningen van de Duitse keizers, FREDERIK den I en II, en uit de eigenlijke wetten van JUSTINIANUS, welke laatste van de meeste waarde zijn.

AUTHENTIEK. Oorspronkelijk, hetwelk iemand eigenhandig geschreven heeft: ook geloofwaardig, zeker, echt.

AUTO DA FÉ. Zoo noemt men, over het algemeen, de vonnissen, welke de inquisitie-raad der geestelijkheid, in *Spanje* en *Portugal*, voltrok, om de ketteren te straffen. Eigenlijk beteekent dit woord eene uitspraak in zaken van godsdienst. (*Zie vorder: INQUISITIE.*)

AUTOCRATIE. Zelfheerschappij. In de wijsbegeerte de zelfbeheersching, het zelfbestuur, of de heerschappij der rede over onze driften en neigingen.

AUTOCRATOR. Een zelfbeheerscher. Zoo noemt men den vorst, die, alle magt van den staat in zich vereenigende, onbepaald, en-

enkel naar willekeur regeert. De Griekſche keizers voerden dezen titel, dien ook de Ruſſiſche hebben aangenomen.

AUTODIDACTOS. Een mensch, die zijne kundigheden door zich zelve, buiten eenen leermeester, verkregen heeft.

AUTOGRAPHISCH. Zoo noemt men handſchriften, die de ſchrijver met eigen hand geſchreven heeft, in onderſcheiding van kopijen. Men ſchat dezelve hooger, dan de laaſte, niet alleen uit hoofde hunner belangrijke oudheid, maar ook, omdat men ze voor naauwkeuriger en minder gebrekkig kan houden.

AUTOMAAT. Een, zich zelf bewegend, levenloos ligchaam, of werktuig; werktuigelijke kunstgewrochten, die hunne bewegende kracht in zich zelve verborgen houden, en zich dus van zelve ſchijnen te bewegen; bij voorbeeld, een horologie. Reeds omſtrecks 1581 vervaardigde HANS SCHLOTTHEIM, en bijna gelijktijdig CHRISTOPH SCHISSLER, foortgelijke werktuigen, inzonderheid echter ACHILLES LANGENBUCHER, die wegens zijne bekwaamheid in dit vak, in 1610, te *Augsburg*, het burgerregt ontving. Onder zijne voornaamste kunstgewrochten bevonden zich zelfs ſpelende muzikale instrumenten, ja hij vervaardigde, in eene kerk, een ſpeeltuig, hetwelk eene geheele *vesper*, van 2000 maten (*takten*), van zelf ſpeelde. Onder de meeest verwonderingswaardige *Automaten* behoort een werktuigelijke fluitspeler, door VANCANSON vervaardigd, die verſcheidene toonkunſtmatige ſtukken, met onderſcheiding van de verſchillende maat, met de grootſte naauwkeurigheid uitvoert, zonder anders op de fluit te werken dan een mensch, namelijk: met het aanzetten van den mond, en het bewegen van de vingers. Dezelfde kunſtenaar heeft ook nog eene eend vervaardigd, die de korrels met den bek opnam, kaauwde, doorſlikte, en, langs den natuurlijken weg, verteerd, wederom uitwierp. De beide gebroeders DROZ, uit *Zwitſerland*, hebben het, in de kunſt van *Automaten* te vervaardigen, niet minder ver gebragt. Een derzelve vertoont een kind van 2 jaren, hetwelk zittende aan eenen ſchrijf-leſfenaar, zijne pen in den inkt doopt, het overvloedige er afſchudt, en alles, wat men het in de Franſche taal, voorzegt, ter neder ſchrijft. Het laaſte echter is, buiten menſehelijke hulp, niet wel mogelijk. De beroemde ſchaakſpeler van den heer van KEMPELEN, te *Presburg*, behoort, volgens het gevoelen van den vrijheer VAN RAKNITZ, niet tot de *Automaten*, omdat er de hulp van een verborgen mensch toe noodig is; ſchoon andere, niet min geloofwaardige getuigen, dit ontkennen.

Onder de nieuwſte, merkwaardigſte, *Automaten* behooren het ſpreekwerktuig van den heer van KEMPELEN, waarover hij een voortreffelijk werk heeft uitgegeven; de fluitspeler van SIEGMEIJER, de trompetter van KAUFMAN enz.

AUTONOMIE. Zich zijne eigene wetten geven, zoo als, b. v. eene natie, welke hare eigene wetten maakt. In de wijsbegeerte van

KANT, beteekent *Autonomie der Vernunft* de eigene wetgeving der rede, waardoor zij, zonder op genoeg, of op het tegengefelde, acht te geven, beflist, wat zedelijk goed, of kwaad is.

AUXILIAIRE. Een, die te hulp komt. Zoo noemt men hulpbenden *Auxiliaire* troepen. In de spraakkunst beteekenen *Auxiliaire* woorden dezulke, welke dienen, om de zamengefelde tijden van andere woorden af te leiden.

AVARIJ, of **HAVARIJ**. Dus noemt men, in de zeefteden, de fchade, welke een fchip, dat weder in het vaderland terugkomt, gedurende den togt, aan de lading heeft geleden, zoodat, of door kapers daarvan iets is genomen, of dat in ftorm, of onweder, een deel der lading is over boord geworpen, of eindelijk, dat, door verkeerd inpakken, de lading nadeel heeft geleden; in alle welke gevallen de belanghebbenden de in de lading geledene fchade, naar evenredigheid van hun aandeel, moeten vergoeden.

AVE MARIA. Bij de Roomschegezinden: 1. de groet des engels aan de heilige maagd; en 2. bij den rozenkrans zijn *Ave Maria* lezen. In de dagelijksche verkeering, duidt een *Ave Marij*, of *amerij*, figuurlijk den korten tijd aan, waarin iets verrigt wordt. Zoo zegt men b. v. het is een *amerij* werk, of zeer fchielijk gedaan.

AVERANI. (**BENEDETTO**) Werd te *Flarence*, in 1645, uit eene oude, aanzienlijke familie geboren. Van zijne vroegfte jeugd eene sterke neiging voor de ftudien bezittende, maakte hij de grootfte voordeeringen in onderfcheidene wetenfchappen. In plaats van aan de vermakten der jeugd deel te nemen, las hij in **ARIOSTO** en **TASSO**, of oefende zich, zonder leermeester, in de rekenkunde. Naauwelijks had hij zijne ftudien in de welfprekendheid volbragt, of een Dominikaner monnik verzocht hem tot het vervaardigen van een gedicht, op den heiligen **THOMAS** van *Aquina*, hetwelk hij, fchoon 300 coupletten bevattende, in twee dagen afwerkte. In de wijsbegeerte vergenoegde hij zich niet met het medegedeelde onderwijs; maar beoefende de werken van **ARISTOTELES** en **PLATO**. De leer des laaften was bijzonder naar zijnen fmaak, en werd naderhand het geliefkoosde voorwerp zijner natporingen. Hij leerde, zonder meesters, alleen door de kracht van zijn genie, de meet-, fterre- en de meeste deelen der wiskunde; beoefende vervolgens, te *Pifa*, de regtsgeleerdheid, en werd aldaar doctor, toen de kardinaal **LEOPOLD** van *Toskane*, een groot befchermer der wetenfchappen, hem aanmoedigde, om zijne letterkundige ftudien niet te verwaarloozen, vermits hij den leerftoel der *aesthetiek* aan die hooge fchool voor hem beftemd had. **AVERANI** leerde nu, almede zonder meester, het Grieksch, waarin hij, in zes maanden tijds, het zoo ver bragt, dat hij er onderwijs in geven konde. Hij werd, in 1676, tot hoogleeraar in de Griekfche letterkunde benoemd; verklaarde, als zoodanig, de anthologie, **EURIPIDES** en **THUCYDIDES**; ging vervolgens tot de humaniftifche wetenfchappen over, en las over **PLINIUS**, **CICERO** en **VIRGILIUS**. Al de-

deze voorlezingen zijn gedrukt. Hij stierf te *Pisa*, in Wintermaand 1707, en werd plegtig op het *Campo santo* begraven.

AVERNUS. Een meer, tusfchen *Cumae* en *Riteoli* gelegen, en van tamelijk hooge heuvels omringd, die eertijds met verbazende bosfchen bedekt waren, zoodat eene fchrikverwekkende duisternis het meer omringde, en de zich op een pakkende dampen de lucht verpfiten. In oude tijden zou een woest volk, voor zijne vijanden, herwaarts gevlugt zijn, en zich alleen bij nacht vertoond hebben. Deszelfs naburen, hierdoor verschrikt, gaven, door hunne vertelfels, aanleiding tot de fabel der *Cimmeriërs*, die in eenen eeuwigen nacht leefden, waáruit dan het geloof ontftond, dat men hier dooden, uit de beneden-wereld, te voorfchijn riep. Beide berigt reeds HOMERUS, die, van daar, aan dit meer den ingang in de beneden-wereld, en het tooneel der verfchijning van ULIJSSES in dezelve plaatst, waarin VIRGILIUS hem gevolgd is. Naderhand hadden ook zekere priesters, die geesten te voorfchijn riepen, en dit werk alleen bij nacht verrigften, in de holen aan dit meer hunne woonplaats genomen.

AVERS. De voorzijde op munten en gedenkpenningen, waarop de kop, of de hoofdfiguur, te zien is, in tegenoverftelling van *avers*, de achterzijde.

AVESTA. (Zie: ZENDAVESTA.)

AVIGNON EN VENAÏSSIN. Eene landftreek aan de *Rhone*, in het voormalige *Provence*. In de ftad *Avignon*, in dit landfchap liggende, hebben, van 1305 tot 1377, zeven paufen achter den anderen hun verblijf gehouden. In de Franciskaner kerk, aldaar, ligt de fchoone LAURA van PETRARCHUS begraven, en 5 mijlen van de ftad is de fontein *Vauclufe*, waardoor de laafte zijnen naam vereeuwigd heeft. De ftad *Avignon* ligt in een zeer voortreffelijk oord, heeft aanzienlijke fabrieken van zijden ftoffen en andere, en telde voorheen 21,000 inwoners, wier getal echter, na de verwoeftingen door JORDAN, merkkelijk verminderd is. De onlusten in *Avignon*, gedeeltelijk door Franfche zendelingen veroorzaakt, zijn bekend. Den 28 van Oogftmaand 1790 raadpleegde de nationale vergadering, of zij aan het verzoek der inwoners dier ftad, tot vereeniging met *Frankrijk*, al dan niet voldoen zoude, bij welke gelegenheid eenige leden het openlijk eene onregtvaardigheid noemden, den paus dit zijn eigendom te ontnemen; doch zulks verhinderde niet, dat de nationale vergadering, den 12 van Oogftmaand des volgenden jaars, werkelijk het befluit nam, om de graaffchappen *Avignon* en *Venaisfin* in de Franfche republiek in te lijven; hebbende de paus, bij den vrede van *Tolentino*, van dezelve volkomen afstand gedaan. Thans maken zij een gedeelte van het departement *Vauclufe* uit.

AVIS. (*Advis*.) Een Fransch woord, beteekenende een berigt, eene waarfchuwing, of onderrigting, welke men iemand, onrent de eene of andere zaak, geeft. In gevolge hiervan verftaat men, in den handel, door een *Advisbrief*, of *Advisobrief*, elk fchriftelijk berigt over

over zaken van koophandel, inzonderheid, wanneer een koopman aan een ander narigt geeft, dat zekere koopwaren door dezen of dien voerman zijn opgeladen, of wanneer iemand, in wisselzaken, aan eenen vriend meldt, dat hij op hem eenen wissel heeft getrokken enz. Ook verstaat men door *Advis* raadgeving, en dus, in den handel, den raad, het gevoelen eens koopmans, omtrent zekere gevallen, daarin voorkomende.

AVOCATORIEN. Terugroepingen. Wanneer een rijk, of staat, eenen oorlog begint, worden zulke *Avocatorien*, of bevelschriften, uitgevaardigd, om lands kinderen, die zich in een vijandelijk land bevinden, te doen terug keeren.

AVONTUURLIJK. Het ongerijmde, zeldzame in het grootfche en verhevene.

AXIOMA. Eene grondstelling, welke zoo klaar en duidelijk is, dat zij geen verder bewijs behoeft, zoo dat zij door een' ieder, op het hooren derzelve, verstaan en erkend wordt.

AZIE. Dit werelddeel, hetwelk ongetwijfeld het vroegste door menschen bewoond werd, aan de overige werelddeelen, inzonderheid aan *Europa*, niet alleen bewoners, maar ook nuttige voedingsmiddelen bezorgde, en de schoot der kunsten was, is meer dan eens zoo groot als *Europa*; bevat eene oppervlakte van ruim 763,000 vierkante geographische mijlen, en 500 millioen menschen. Het grenst ten Oosten aan de *Stille zee*, ten Zuiden aan de *Indische zee*, ten Westen aan *Europa*, het meer *Azof*, de straat van *Kaffa*, de *Zwarte-zee*, het *Marmeer-meer*, den *Archipel*, de landengte van *Suez* en de *Arabische golf*, en ten Noorden aan de *Yssee*. *Azie*, door de Natuur zelve in drie hoofddeelen, *Noord*-, *Middel*- of *Hoog*- en *Zuid-Azie*, verdeeld, bevat de volgende staten: *Aziatisch Rusland*, *Tartarije*, de *Kaukasische streken*, *Aziatisch Turkije*, *Arabie*, *Persie*, *Oost-Indie*, (*westelijk Schier-eiland*) *Oostelijk Schier-eiland* (*Ach-ter-Indie*), *China*, *Japan*, en de *Oost-Indische* en verdere eilanden.

Men onderscheidt de bewoners dezes werelddeels in drie hoofdstammen, als: *Tartaren*, *Mongolen*, en *Malaijers*. Zij belijden of den Mahomedaanschen, Joodschen of Christelijken godsdienst, of zijn nog afgodendienaars. Hunne levenswijze en bezigheden bepalen zich gewoonlijk naar de luchtgesteldheid, waaronder zij wonen. Deze is hier zeer verschillend; liggende een gedeelte des lands in de heete, een ander in de koude, doch het grootste deel in de gematigde luchtsreek. In het *Noordelijk Azie* is het alleen van Zomer- tot Oogst- maand zomer, en het overige gedeelte van het jaar winter: in den eersten is het zeer heet, en in den laatsten heeft men eene koude van 43 gr. REUMUR. In *Middel-Azie* heeft men de gewone 4 jaarfaizoenen, en klimt de zomer-hitte van 40 tot 48 gr. volgens dezelfde schaal. In het *Zuidelijk-Azie* is de lucht, naar het Noorden bij het gebergte, gematigd; maar, verder naar het zuiden, heet en vochtig; zijnde de *Samum* vertikkend heet. Hier heeft men slechts twee jaar-

fai-

faizoenen, namelijk: van Zomer- tot Oogstmaand regentijd, en van Herfst- tot Bloei maand droogte. Al de staten van *Azie* worden naar willekeur geregeerd; nergens worden de regten van den mensch, of burger, geëerbiedigd, en de volken gehoorzamen blindelings den vorst, die in zijn paleis, onder vrouwen en slaven leeft, en zich zelden in het openbaar vertoont. Ondertusfchen maken de meest gematigde luchtfreek, de, over het algemeen, groote vruchtbaarheid van den grond, die de kostelijkste specerijen, de krachtigste geneesmiddelen, en de edelste kostbaarheden, bij uitfluiting, voortbrengt, dit deel der aarde tot een paradijs. Hoe zeer is het te bejammeren, dat deszelfs tegenwoordige bewoners zoo ver van het geluk en de befchaving verwijderd zijn, waarop de Natuur hun zoo veel regt gegeven heeft. En hoeveel aandeel hebben hieraan niet de *Europeërs*.

AZIJMUS. Ongezuurd, ongeheveld, b. v. brood. *Azijmes*, of *Azuma*, het feest der ongehevelde brooden, bij de Joden.

AZIMUTH. Een Arabisch woord, beteekenende streck of ligging. In de sterre- en werkdadige meetkunst, verstaat men daaronder den hoek, welken het vertikale van eenig voorwerp of punt met dat van den middag-cirkel maakt. Men telt het Azimuth, van het Zuiden, door het Westen, Noorden en Oosten, den geheelen cirkel, rond. Het magnetisch Azimuth van eenig voorwerp of punt is de hoek, welken het vertikaal vlak van dat punt maakt met de magneetnaald.

AZIJN. De Azijn is een volkomen helder vocht, van eene ligt stroogele kleur, eenen aangenaam zuren, verfrischenden smaak en reuk, en eene foortelijke zwaarte van 1,035 tot 1,251, naar de verschillende sterkte. Behalve het azijnzuur, een eigenaardig plantenzuur, waaraan de Azijn deszelfs voornaamste eigenschappen verschuldigd is, bevat hij een weinig wijngeest of alkohol, eenig wijnsteen- en citroezuur, of, zoo hij uit oostvruchten, honig en dergelijke zelfstandigheden bereid is, appelzuur; voorts zure- wijnsteenzure potasch, slijm, slijmsuiker, kleurend extrakt en eene groote hoeveelheid water; daarenboven bevat de meeste, vooral de kunstazijn, eenige zwavelzure en zoutzure zouten.

Men heeft voornamelijk drie foorten van Azijn: *Wijnazijn*, *Vruchtazijn* en *Graan- of Bierazijn*. De eerste wordt veel bereid van slechte of verzuurde wijnen. Men behoeft zulken wijn slechts op eene warme plaats te laten staan in een vat, hetwelk men daartoe houdt; of anders in twee vaten, waarvan het eene geheel, het andere half gevuld is, en waarin men, om de gisting te bevorderen, eene laag uitgeperste druiven, druiven-kammen, enz. op den bodem legt. Men giet dan elken dag het halfvolle vat uit het geheel gevulde vol, en herhaalt dit, tot dat het vocht in beide vaten ophoudt te schuimen, of luchtblazen te ontwikkelen, volkomen helder wordt, en den reuk van azijn opgeeft. In *Orleans*, waarmeden den besten Wijn-azijn maakt, neemt men middelmatige stukvaten, welke tot dat gebruik bewaard worden, en *Azijnmoeders* heeten,

ten: hierin giet men 100 pinten kokende Azijn, en, na verloop van eenige dagen, 10 pinten goeden geklarificeerden wijn; dit telkens herhalende, tot het vat vol is, wanneer men het nog veertien dagen laat liggen, eer men er van aftapt. Men tapt de vaten vervolgens nooit meer dan half ledig, en vult dezelve telkens op nieuw met wijn.

De *Vrucht-azijn* wordt, in oostrijke landen, b. v. in het Noordwesten van *Frankrijk* en in *Engeland*, van appel- of perenwijn gemaakt. Tot dezen Azijn kan men den *Rozijn-azijn* en den *Honig-azijn* brengen. Den eersten kan men zeer goed bereiden, als men 30 pond gekneusde rozijnen neemt, en dezelve vermengt met twee pond fijn gestooten wijnsteen, en 140 pond water. Dit mengsel laat men een kwartier uurs koken; perst het vócht uit; doet er eene genoegzame hoeveelheid gist bij, en laat het gisten. Het ondergaat dan de wijngisting. Als deze is afgeloopen, en het vocht klaar is, doet men er 12 pond brandewijn bij, en verdeelt het vocht in kleine vaatjes, welke men op eene warme plaats laat staan: er begint dan eene nieuwe gisting, en zoodra dezelve voleindigd en het vocht helder is, is de Azijn goed. — Uit honig kan men, op de volgende wijze, eenen zeer sterken en klaren Azijn maken. Men neemt 3 oncen fijngestooten wijnsteen en $4\frac{1}{4}$ oncen honig; lost dezelve, in 9 pond regenwater, op, en verdunt deze oplossing vervolgens nog met vier en een half pond water, en twee pond goeden koren-brandewijn. Dit mengsel brengt men dan verder aan het gisten, door er een deeg van 6 - 8 lood roggenbrood, in 1 à 2 pond azijn gekneet, bij te doen. Na verloop van eenige weken is de Azijn goed.

De *Graan- of Bierazijn* wordt vooral van garst en tarwe gemaakt; waarvan eerst een matig sterk bier gebrouwen wordt. Dit bier laat men in pijpen, en bij voorkeur in zulke, waarin Spaansche of andere zoete wijn is overgekomen, op nietig gisten; zorgende, dat de lucht altijd eenen vrijen toegang heeft, en dat het vocht laauw warm is, waartoe men het, zoo veel mogelijk, in de zon zet. Men moet altijd zeer geestrijk, ongekleurd, en zonder hop gebrouwen, bier aanwenden. Om de gisting te bevorderen, vult men, op sommige plaatsen, de vaten slechts vóór een vierde, en doet, bij het bier, wat kokenden Azijn, waarin ruwe wijnsteen is opgelost.

De Azijn wordt niet zelden vervalscht: meest met zwavelzuur of vitrioololie, om hem sterker te doen zijn; met zout, opdat hij niet ligt verschale; met Spaansche peper, garoubast, of andere scherpe dingen, om slappen Azijn beter van smaak te maken. Het eerste bedrog ontdekt men, door in den Azijn loodsuiker te doen; komt er dan een dik bezinkfel, zoo is er zwavelzuur in aanwezig. Eene oplossing van zilver, in Azijn gedroppeld, toont, door een dergelijk bezinkfel, het tweede bedrog aan. Het derde ontdekt men, door in Azijn zoo lang zuivere potasch te doen, tot dat het vocht eenen zouten smaak aanneemt; is dan die smaak tevens scherp, zoo openbaart

zulka

zulks de aanwezigheid der scherpe beginfelen van de Spaansche peper, enz.

Om het verscalen en beschimmelen van den Azijn, veelal een gevolg van de geringe hoeveelheid van azijnzuur en alkohol, tegen te gaan, is het best, den Azijn in besloten vaten, te laten koken. Men neemt b. v. de fleschen met Azijn, en zet dezelve in water, hetwelk men langzaam aan het koken brengt.

Behalve het veelvuldig nut in de huishouding, bewijst de Azijn nog vele andere diensten. Hij is een uitmuntend opwekkend en bederfwerend middel; met veel water en een weinig brandewijn gemengd, de beste drank in zomerhitte; met water alleen zeer goed, bij roosachtige ontsteking, b. v. na infekten beten. Utdamping van Azijn in een ziekenvertrek, waar eene benaauwde lucht is, is mede zeer aan te prijzen; zoo ook het plaatsen van dikwijls ververschten Azijn onder het bed of de bedfleden. Daar en tegen is het nadeelig, Azijn op een heet gemaakt ijzer of eenen steen te laten verdampen; want dan wordt dit vocht ontleed, en er ontwikkelen zich schadelijke luchten.

AZONI. Een naam, dien de *Grieken* aan de godheden gaven, welke door alle volken vereerd werden, als: de zon, de maan enz.

AZORISCHE EILANDEN. In de *Atlantische zee*, tusschen *Afrika* en *Amerika* gelegen. Zij werden in 1432, door de *Portugeezen* ontdekt: *Terceira* was het voornaamste. In 1466 zond *IZABELLA*, hertogin van *Bourgondie*, eene volkplanting van *Vlaanderschen* derwaarts, waarom zij dan ook de *Vlaamsche eilanden* genoemd worden. Zij leveren wijn, honig, koren, suiker, zuidelijke vruchten enz., die den schippers, welke zich hier van nieuwen leeftogt voorzien, zeer welkom zijn. De wijn, welke hier gewonnen wordt, is in *Europa* onder den naam van, *wijn van Faijal*, bekend. Deze eilanden bevatten omtrent 142,000 bewoners, staan onder eenen gouverneur, en werden in 1808, ingevolge eene gemaakte overeenkomst, door de *Engelschen* in bezit genomen.

AZOTE. (Zie: STIKSTOF-LUCHT.)

AZUUR. Hemelsblauw. De *Franschen* noemen den lazuursteen (*lapis lazuli*), waarvan het *ultramarin-blaauw* gemaakt wordt, ingelijks *Azur*.

B.

B. Beteekent in de muziek, onder de klanktrappen van de diatonisch-chromatische tafel (*gamme*), den toon *b*, eenen halven toon lager gespeeld; voorts de kleine tertz tot *g*, en de zuivere quint tot *es*. Men bedient zich echter ook van deze letter, om de verandering van toon aan te wijzen. De ouden gebruikten in hunne muziek de *b* voor den tweeden trap van hun toonstelsel, hetwelk met *a* begon, en bij

bij hen de eenige trap was, die verschillende snaren van twee en eenen halven toon had. De lagere toon werd door de kleine *b*, de hoogere door eene groote, vierhoekige B aangeduid. — B *dur* is, in de hedendaagfche muziek, die toon van de 24 toonsoorten, waarbij de toon *b*, als grondtoon van den harden toon wordt aangenomen. Ten einde echter deze grondtoon de zuivere quart behoude, moet de toon *e* een halve toon lager gespeeld, en in *es* veranderd worden. — B *mol* is die soort van toon, waarbij de toon *b* als grondtoon van den zachten toon wordt aangenomen. Behalve de verlaging van den grondtoon, door het teeken *b* voor den H- trap, moeten nog de toonen *e*, *a*, *d* en *g* een halve toon lager worden genomen. De tafel bestaat dienvolgens uit vijf *b*. Vele toonkunstenaars bedoelen door de uitdrukking B *mol* ook onze *b* snaar. — Voorts beteekent B op de Fransche muntfpecien, dat zij te *Rouan*, op de Pruisfifche, dat zij te *Breslau*, en BB dat zij te *Straatsburg* gemunt zijn.

BAAI. Een kleine zeeboezem, of arm van de zee, welke tusschen twee landen landwaarts loopt, en van achteren eenen zak vormt. Zij is daarin van *de bogt* onderscheiden, dat hare diepte, landwaarts grooter, haar ingang breeder, doch haar uiterfte einde nauwer is, daar de bogt, integendeel, zich bij den ingang even breed, als aan het einde, vertoond.

BAAK. Is, bij de zeevaart, een zeker teeken voor de zee-lieden, om hen te onderrigten, waar zij kunnen inloopen, of waar zich klippen of gevaarlijke plaatfen bevinden. Zulke teekens bestaan in hooge vuur-, wacht- en lichtorens, die op het strand geplaatst, of, op zee, in tonnen, aan ketens vastgemaakt zijn. Voor het onderhoud, van een en ander, betalen de fchippers een zeker Baak- of tongeld.

BAAL, BEL. Eene Babylonifche of Phenicifche godheid, waarvan het denkbeeld, door den tijd en de onvolkomenheid der taal, aanmerkelijk verduisterd is. Sommige houden *Baal* voor een mensch en den fichter van *Babylon*. HERODOTUS noemt hem den zoon van ALKAEOS; doch andere kenmerken hem door den naam van eenen Chaldeeuwfchen reus. Volgens de berigten, welke de gefchiedenis ons van hem geeft, zouden wij hem voor een buitengewoon mensch moeten houden, die het Babylonifche rijk fichtte en verhief, en, uit dien hoofde, naderhand vergood werd; en van hier, dat ook sommige fchrijvers van hem vernalen, dat hij het land oor- en bewoonbaar gemaakt, rivieren door kanalen vereenigd, en *Babylon*, (van hier *Babel*), met eenen muur omringd heeft. Zijn zoon NINUS, de groote veroveraar, had hem, na zijnen dood, voor eenen god verklaard, en hem goddelijke eer laten bewijzen. Ondertusfchen bepaalde zich zijne vereering niet slechts tot *Babylon* en *Asfyrie*; maar ftrekte zich nog verder in het oosten uit; of liever de naam *Bel*, eigenlijk *heer* beteekenende, werd in alouden tijd aan vorsten, of de zoodanigen gegeven, welke zich als heeren over een en meer flammen gedroegen, en door het fichten

van

van wetten verdienstelijk maakten. Na hunnen dood als goden vereerd, bleven zij bijzonder den naam van *Baal* of *Bel* dragen, hetgeen de Grieken in *Belos* veranderden. Zoo vinden wij eenen *Baal* bij de *Perzen*, *Tyriërs* enz. Naderhand zijn de daden en de eerdienst van deze allen tot dien éénen Babylonischen gebragt, gelijk dit bij de *Grieken* met *HERKULES* plaats had. Over den eerdienst; aan *Baal* bewezen, heeft men weinige, en dan nog elkander tegensprekende, berigten. Onder de offers, die men hem bragt, noemt de bijbel ook menschen-offers; hetgeen echter, mogelijk, eene figuurlijke uitdrukking is, om daardoor den afval van *Jehovah*, en den overgang tot den afgodsdienst van *Baal*, te kennen te geven. — Voor het overige beteekent *Baal* of *Bel*, in verscheidene Oosterfche talen, *heer*, en vindt men deze uitdrukking met verschillende eigen namen vereenigd, als: *Bel-sasar Annibal* enz.

BAAN. (De) Zoo noemt men den weg eener planeet, of komeet, om de zon. Zoo is de baan der aarde de ellips, welke zij, bij haren jaarljkfchen loop om de zon, beschrijft. Alle banen van planeten zijn ellipsen, die de zon in haar middelpunt, of *focus*, hebben. De aarde verliest echter, door de werking der maan, iets van eene schijnbare regelmatigheid, zoc als ook *Saturnus*, wanneer hij met *Jupiter* in conjunctie treedt.

BAANDERHEER. Wanneer een edelman, bij de oude *Duitschers*, zoo veel aanzien en vermogen bezat, dat hij 10 wel opgegroeide lieden, met helmen en spiefen, tegen den vijand konde aanvoeren, ontving hij van den hertog een vaandel, of eene banier, en dus noemde men hem eenen Baander-, Banierheer. In de dageljkfche verkeerung gebruikt men nog heden, hier in *de Nederlanden*, dit woord in eenen figuurlijken zin, om er eenen man van aanzien mede aan te duiden: dus zegt men wel eens: *het is een Banjerheer, een heele Banjert.*

BAAR. Eene golf; doch ook eene staaf, waartoe het goud en zilver, ter verzending, gefmolten wordt. Bij de zeevaart heeft dit woord ook nog verscheidene beteekenissen, b. v. een roerriem, of de stukken hout, die zich rondom de mast, onder den mastkorf, bevinden, om dien te houden enz. Voorts eene zandbank, of reeks van klippen in zee, en, eindelijk, ook zekere gevaarlijke wellen, langs de kusten van *Guinea* en *Afrika*.

BAAR-REGT. Was die gewoonte in de middel-eeuwen, volgens welke iemand, wegens moord aangeklaagd, of verdacht gehouden; voor de baar, waarop de vermoorde lag, gebragt werd, en het lijk moest aanraken. Wanneer hetzelfde daarbij begon te bloeden, werd de aangeklaagde voor schuldig verklaard.

BABET. Eene beroemde Fransche vrouw, welker uitmuntende brieven voor die van de markgravin van *Seigné* niet behoeven te wijken. Zij werd in 1640 geboren; beminde de wetenschappen, en vertaalde, in haar 17de jaar, *JUVENALIS*. Haar vader haar, tegen

haren zin, willende doen huwen, begaf zij zich in een klooster, waar zij in haar 24. of 25ste jaar stierf.

BABYLON. (thans *Irak Arabi* genoemd) was oudtijds een zeer beroemd Aziatisch rijk, dat ten Oosten aan *Susiana*, ten Zuiden aan den *Perzischen zeeboezem* en *Chaldea*, ten Westen aan het woest *Arabie*, en ten Noorden aan *Medie* en *Armenie*, of *Mesopotamie*, grensde. Het is een vlak, effen land, dat door twee groote rivieren, den *Euphraat* en *Tiger*, doorstroomd wordt. De eerste, welke water bijna altijd met den oever gelijk staat, treedt, bij den minsten aanwas, buiten denzelfden, doch overstroomt jaarlijks, geregeld, het geheele land, en bevrucht hetzelfde op gelijke wijze, als de *Nijl* in *Egypte*. Om deze overstrooming doelmatig te leiden, en daardoor hare schadelijke gevolgen voor te komen, had men reeds vroeg verscheidene kanalen en dammen aangelegd, waardoor de vruchtbaarheid, in weerwil der felle hitte en den zeldzamen regen, zoo aanmerkelijk bevorderd werd, dat HERODOTUS, door zijne opgave daarvan, zijne geloofwaardigheid vreesde verdacht te zullen maken. Ondertusschen heeft men aan boomen, behalve aan Cypresen- en Palmboomen, in dit geheele land gebrek, hetwelk de Natuur echter, door eenen aanmerkelijken voorraad van steamarde, waarvan men de duurzaamste steenen vervaardigde, vergoed heeft; terwijl men aardhars, welke men hier overvloedig aantrof, in plaats van kalk tot het metselen gebruikte.

De bewoners van *Babylon* behooren onder de oudste volken der wereld, en, volgens hunne spraak, een Aramensche of Syrische tongval; onder eenen Semitischen volksstam. Of zij echter uit *Indie*, of, gelijk hunne spraak schijnt aan te duiden, uit het Arabisch schiereiland herkomstig zijn, is onzeker. Reeds vroeg verschijnen zij als een volk, hetwelk vaste woonplaatsen had, en eenen zekeren graad van wetenschappelijke beschaving bezat. MOZES spreekt van dit volk al aanstonds na den zondvloed; en noemt NIMROD als den eersten stichter van het Babylonische rijk. Latere *Grieken* schetsen ons NINUS, BELUS en SEMIRAMIS, als de grootste veroveraars. Eindelijk vertoonde zich *Babylon*, voor eenen korten tijd, omstreeks 360 jaar voor onze tijdrekening, in eenen helderen luister. De *Chaldeers*, een zwervend volk, kwamen onder NEBUKADNEZAR van *Taurus* en *Kaukasus*; veroverden geheel *Zuid-Azie*; verwoestten *Jeruzalem*; onderwierpen *Tyrus* en *Phenicie*, en vestigden een rijk, dat zich tot de oevers van de *Middellandsche zee* uitstreckte. *Babylon*, reeds vroeger de zetel van beschaving en allerlei wetenschappen, werd de hoofdstad van hetzelfde, en bereikte haren hoogsten bloei. Handel en kunstvlijt vermeerderden haren rijkdom, waaruit weelde en pracht geboren werden. Inzonderheid was zij beroemd door hare linnen-, katoen- en zijde-weverijen. De geleerdheid was het eigendom der priesters, die onder den naam van *Chaldeers* voorkomen. Na den dood van NEBUKADNEZAR verviel het rijk van lang-

zamerhand, tot dat CYRUS, door de verwoësting van deszelfs hoofdstad, er een einde aan maakte. *Babylon* deelde in het lot van *Perzie* tot aan het jaar 640 onzer tijdrekening, toen MAHOMETHS opvolgers het veroverden, en, in 755, *Bagdad* aan den *Tiger* slichtten, alwaar sedert de zetel der *Kalifen* was, welke door HALAKU, een Tartaarsch vorst, in 1258 verdreven werden. *Bagdad* viel in 1534 in handen der *Turken*, aan welke de Schah *ABBAS* in 1612 het weder ontrukte; doch in 1637 kwam *Babylon* onder de heerschappij van het *Turksche* rijk, waartoe het nog behoort.

Merkwaardig waren oudtijds in *Babylon* de tuinen, de oudste waarvan wij gewaagd vinden. Zij werden zwevende, of hangende tuinen genoemd, omdat zij uit hoogten, door de kunst gevormd, in verschillende afdeelingen verdeeld, en op pilaren rustende, bestonden, die met aarde bedekt, met boomen beplant waren, en door water, door de kunst opwaarts gevoerd, besproeid werden. Men beweert echter, en niet zonder grond, dat deze tuinen, daar het rondom *Babylon* vlak was, niet meer dan opgeworpene heuvels geweest zijn, die in onderscheidene terrassen verdeeld, en met boomen en gewassen beplant waren.

BACCALAUREUS. (Voorheen, bij de *Franschen* een edelman, die zich in den krijgsveld dienste begaf, doch geen vermogen genoeg bezat, om een regiment te bekomen.) Is een titel, dien men, op hooge scholen, aan diegenen geeft, welke het naaste regt op de doctorale waardigheid bezitten. Ook worden de ondermeesters, op verscheidene scholen, *Baccalauri* genoemd.

BACCHANTE. Eene vrouw, die den geheimen godsveld van *BACCHUS* plegtig waarnam. Men noemde deze vrouwen ook *Mænaden*, *Thyaden* enz., naar den verschillende aard van het gescheeuw of de razernij, welke zij bij die gelegenheid lieten blijken. De oude kunst levert ons verscheidene gesneden steenen met *Bacchanten*, en ook latere kunstenaars vertoonen ons, onder dit karakter, ongebondene vrouwspersonen; alhoewel eene angeblazene, (geinspireerde) bijna boven het menschelijke verhevene, priesteres van *BACCHUS* ook wel voor een waardiger tafereel vatbaar is.

BACCHANALIEN. Feesten, ter eere van *BACCHUS* gevierd. In verscheidene steden van *Griekenland* geschiedde dit door de vrouwen, om de drie jaren, waarbij zij *Thyrten* (lange staven met wijnranken omwonden) in de hand droegen, en, onder de luidruchtigste vreugde, te zijner eere, liederen zongen. In *Athene*, echter, waren zulke feesten het plegtigst. De groote feesten van *BACCHUS*, die men in het voorjaar vierde, noemde men *Dionysia*, en het offer bestond uit eenen bok. Men vertoonde, op alle feesten, allerlei spelen voor het volk; en het is van deze, dat het *Grieksche* treurspel zijnen oorsprong ontleend heeft. *MORITZ* merkt aan, dat het juist de uitbundige vrolijkheid is, welke een *Bacchanaal* tot een voorwerp van kunst maakt.

212 BACCHUS, OF BACCHEÛS. — BACCHYLIDES.

BACCHUS, of BACCHEÛS. Een voet in een Latijnsch vers, uit ééne korte en twee lange lettergrepen bestaande.

BACCHUS. Bij de ouden vindt men van meer dan eenen BACCHUS gewag gemaakt, aan welke allen eene verschillende afkomst wordt toegeschreven; doch wij spreken hier alleen van den beroemdsten, die de zoon van JUPITER en SEMELE was, en doorgaans de *Thebaansche* BACCHUS genoemd wordt. In zijne jeugd, gedurende welke de fabelleer hem als in eene zachte sluimering vertoont, werd hij door de nimfen opgevoed, tot dat zijne vreesfelijke magt zich op eenmaal ontwikkelde. Toen de zeeroovers hem, op zekeren tijd, binden en wegvoeren wilden, vielen hem de touwen op eens van de handen. Hij was de uitvinder van den wijnbouw. Met een leger van mannen en vrouwen, hetwelk van vreugdegeroep weergalende, vergezeld van *Saters* en *Faunen*, met pijpen en cimbalen, alsmede van *Bacchanten*, met lange stafven, en allerlei wilde dieren, aanvaardde hij zijnen beroemden togt naar de *Indien*, en breidde zijne *weldadige* verovering tot aan de *Ganges* uit. Hij leerde den overwonnen volken een hooger levensgenot, den wijnboom en wetten, en volbragt dezen togt in 3 jaren, tot welks aandenken naderhand, alle drie jaren, feesten gevierd werden. Zijne gemalin was ARIADNE, de dochter van den koning MINOS, in *Creta*. Het beeld van BACCHUS vertoont eenen schoonen jongeling, die de grenzen van de lente des levens en der jongelingschap betreedt, waarbij de neiging tot wellust zich begint te ontwikkelen, die weldra in eenen aangename droom verzinkt, om de beelden van dien gelukkigen leeftijd op te zamelen, en tot een dadelijk aanwezen te brengen. Zijne trekken zijn vol bekoorlijkheid, maar zijne vrolijke ziel vertoont zich niet geheel op zijn gelaat. Sommige standbeelden van APOLLO hebben veel overeenkomst met eenen BACCHUS, waarom de eene dezer godheden wel eens voor de andere genomen en vereerd werd. Als verbreider zijner weldaden in de wereld, is BACCHUS met de huid van een luipaard bekleed; zijn wagen wordt door tijgers getrokken; zijn krans is van veil, en guirlanden van hetzelfde loof dienen hem tot teugels; terwijl zijn sceptor, de *Thyrfos*, met veil omwonden is. In de galerie te *Dresden* vindt men een schoon standbeeld van BACCHUS. Ook van eenen Franschen meester heeft men eene bekoorlijke groep, BACCHUS en ARIADNE voorstellende; hebbende bovendien de heer LIPPERT verscheidene uitmuntende afbeeldfels van BACCHUS, op gefneden steenen, verzameld.

BACCHYLIDES. Op het eiland *Cos* geboren, was de laatste der negen lierdichters van *Griekenland*, die de *Alexandrijnsche kanon* voor klasiek verklaarde. Als dichter wordt hij naast SIMONIDES en PINDARUS geplaatst. Jammer is het, dat ons van zijne liederen, hymnen en zegezangen, slechts weinige brokken zijn overgebleven. In de gezangen van HORATIUS, vindt men van hem verscheidene sporen.

BAL-

BACCIO DELLA PORTA, meer bekend onder den naam van FRA BARTOLOMEO DI SAN MARCO, of FRATE, werd in 1469 geboren. Hij leerde, nog zeer jong zijnde, de beginselen der schilderkunst, te Florence, onder COSIMO ROSELLI; beoefende naderhand de werken van LEONARDO DA VINCI, en verkreeg daardoor die schoone en grootfche manier, die kracht van koloriet en omtrek, welke zijne latere stukken onderscheidde. Zijn beroemd schilderstuk *en fersco*, op het kerkhof van het hospitaal *Santa MARIA nuova*, het laatste oordeel vertoonende, is een meesterstuk. Het werd door zijnen vriend ALBERTINELLI, die zijne manier van schilderen zich had eigen gemaakt, voltooid. BACCIO schilderde verscheidene kerkelijke stukken, onder anderen den heiligen MARCUS en den heiligen SEBASTIAAN, welke beiden de bewondering van alle kenners verdienen. Zijn stijl is nauwkeurig en verheven, en tevens, in zijne jeugdige beelden, zeer bevallig; zijn koloriet is vol kracht en luister, en in het verdrijven en verzachten der kleuren behoeft hij nauwelijks voor den besten Lombardischen kolorist te wijken. Hij stierf in 1517. Zijne leerlingen waren CECINO DEL FRATE, BENEDETTO CIAMFANINI, GABRIEL RUSTUCI, en FRA PAOLO van Pistoja, die zijne teekeningen erfde.

BACH. (JOHAN SEBASTIAAN) De grootste toonkunstenaar, dien *Duitschland* van dien naam heeft opgeleverd. Hij werd in 1685, te *Eisenach* geboren, en stierf in 1754. Hij was eerst orgelspeler te *Muhlhausen*, naderhand kapelmeester te *Weimar*, vervolgens te *Cöthen*, en eindelijk opziener van de muziek te *Leipzig*. Hij was de sterkste klavier- en orgelspeler, maakte op het pedaal loopers, even als met de handen op het klavier, en wist, onder het spelen, onmerkbaar de registers door elkander uit te werken. (*Vergelijk MOZART.*)

BACKHUIZEN. (LUDOLPH) Een van de beroemdste schilders der Nederlandsche school. Hij werd in 1631, te *Emden* geboren. Te *Amsterdam*, op een kantoor zijnde, teekende hij, zonder de minste aanleiding, met de pen, de schepen, die aankwamen; en deze proeven vielen zoo wel uit, dat hij zich, van dien tijd af, geheel aan de schilderkunst toewijdde. Hij ontving zijn onderwijs bij VAN EVERDINGEN, en maakte, inzonderheid door het vlijtig beoefenen der Natuur, binnen korten tijd, de verbazendste vorderingen. Hij ontzag geen gevaar, wanneer hij ontzettende tooneelen derzelve konde waarnemen; begaf zich dikwijls, bij eenen naderenden storm, in een ligt vaartuig, en beschouwde, in koelen bloede, de beweging der golven, hare verschrikkelijke brandingen, en hoe de storm de schepen verstrooide en verbrijzelde. Meermalen moesten hem de bevroesde matrozen, niettegenstaande hunne dringende verzoeken, aan land zetten, wanneer hij, zonder een woord te spreken, of zich door iets te laten aftrekken, naar huis snelde, en, met eene bewonderenswaardige nauwkeurigheid, de vroeger ontworpen schetsen voltooidde. Door dit moedig streven verkreeg zijne stukken den eersten rang, in deze soort van schilderkunst. Verscheidene vorsten bezochten zijne werk-

plaats, en PETER *de Groot*e wilde zich zelfs bij hem laten onderwijzen. Burgemeesteren van *Amsterdam* lieten hem een zeegezigte vervaardigen, waarvoor zij hem *f* 1300 -:- betaalden, en betwèk zij aan LODEWIJK XIV zonden. Dit voortreffelijke schilderstuk, benevens nog zeven andere zeegezigten van BACKHUIZEN, bevinden zich in het koninklijk *muséum* te *Parijs*. In al zijne beelden heerscht de volkomenste duidelijkheid. Zijne kleuren zijn voortreffelijk; de streck van zijn penseel is bijzonder geschikt, om het water en deszeifs beweging na te booten, en zijne luchten zijn licht en ongemeen menigvuldig. Met deze uitmuntende talenten vereenigde hij de binnelijste eigenschappen, en genoot de achting der geleerden, kunstenaars, en van vele voortreffelijke mannen. Hij stierf in 1709, in den ouderdom van 78 jaren. Zijne schilderstukken zullen steeds eene hooge waarde behouden; zijnde voor vier derzelve, op de verkooping der schilderijen van den heer P. DE SMITH, te *Amsterdam*, in 1810 gehouden, *f* 805 -:-, *f* 980 -:-, *f* 550 -:-, en *f* 1400 -:- betaald geworden.

BACO. (FRANCISCUS) Vrijheer van *Verulam*, en hierom doorgaans BACO DE VERULAMIO genoemd, werd in 1561, uit eene aanzienlijke Engelsche familie, geboren, en overleed in 1626. Zijne groote talenten zich reeds vroeg ontwikkelende, liet zijn vader hem reizen. In 1577 bevond hij zich te *Parijs*, waar hij de algemeene liefde en bewondering verwierf, en de Engelsche gezant zoo zeer met hem werd ingenomen, dat hem die in zijn 18de jaar, reeds eene gewigtigen last, bij de koningin ELIZABETH, toevertrouwde, dien hij zoo uitmuntend volvoerde, dat hij daardoor de achting dezer vorstin verwierf. Ook gelukte het hem, de titels van kanselier en zegelbewaarder, van vrijheer van *Verulam*, en graaf van *St. Alban* in zich te vereenigen. Eindelijk werd hij van omkoopning beschuldigd, tot eene geldboete verwezen, en van zijne waardigheden beroofd; doch de koning, die hem genegen was, onthief hem van de straf, en schonk hem zijne vrijheid weder. Baco, die zich nu van het hof verwijderde, legde zich op de beoefening der wetenschappen toe, en sedert zagen verscheidene zijner beroemde schriften het licht. Men kan hem als een' hervormer der wijsbegeerte aanmerken, welke toen in woorden en spitsvindigheden bestond, maar weinig zakelijks behelsde, en op welke verbetering hij zich, inzonderheid, zijn geheele leven door, schijnt toegelegd te hebben. Zijne merkwaardigste werken zijn: *over de Waarde en den Voortgang der menschelijke wetenschappen*; *nieuw Samenstelsel der wetenschappen*, hetwelk als een vervolg van het voorgaande kan beschouwd worden, en waaraan hij den titel van *Vader der proefondervindelijke natuurkunde* te danken had, en eindelijk zijne *Proeven over de zeden- en natuurkunde*. De fraaiste uitgave zijner gezamenlijke werken is, in 1765, in vijf quarto deelen, in *Londen* verschenen. Zij zijn deels in de Engelsche, deels in de Latijnsche taal geschreven.

BACON. (ROGER.) Deze Engelschman, die niet genoeg kan bewonderd worden, werd in 1214, te *Ichester*, in het graaffchap *Somerset*, uit aanzienlijke ouders geboren, en begaf zich onder de Franciskaner monnikken. Zijne uitgebreide kunde maakte hem van tooverij verdacht. Hij zuchtte tien jaren in eenen kerker; doch verkreeg eindelijk, door de voorspraak van eenige edellieden, zijne vrijheid, en stierf in het jaar 1292, volgens anderen 1294, in het klooster zijner orde, te *Oxford*. De ontdekkingen, welke hij in zijne eeuw van onkunde deed, zijn verbazend, en men moet zich verwonderen, dat men er zoo weinig gebruik van maakte. Hij ontdekte de kunst, om *microskopen*, *teleskopen*, *donkere kamers* (*chambres obscures*) en verscheidene andere wis- en sterrekundige werktuigen te vervaardigen. Ook was hij de uitvinder van de bewerkingen in de scheikunde, waarvan men zich heden nog bedient, en verwierf niet minder roem in het vak der geneeskunde. Eindelijk lijdt het geen twijfel, dat hij de bestanddeelen van het buskruid, en de wijze, om het te vervaardigen, gekend hebbe; alleenlijk hield hem het gevoel van menscheilijkheid terug, deze ontdekking aan de wereld mede te deelen: hij verborg dezelve, hierom, in een raadselachtig geschrift, hetwelk hem, na zijnen dood, van de eer der ontdekking heeft verzekerd.

BACULOMETRIE. De kunst, om genaak- of ongenaakbare afstanden, of lijnen, door middel van een of meer stokken, te meten.

BACULUS ASTRONOMICUS. Jakobs-staf: een wiskundig werktuig, om de hoogte, breedte en den afstand van eene plaats enz. te meten.

BADEN. Een markgraaffschap in den voormaligen Zwabenschen kreits, hetwelk door den *Rijn*, van den *Elzas* wordt afgescheiden. Voorheen bestond het uit twee linien, namelijk *Baden-Baden* en *Baden-Durlack*; doch in 1771 is het eerste prinsdom aan het laatste ten deel gevallen, en, sedert dien tijd, werd het geheele mark-graaffschap door eenen prins geregeerd, die, even als het grootste gedeelte des lands, der Lutherische geloofsbelijdenis was toegedaan. In den Duitischen oorlog, tegen *Frankrijk*, geraakte de markgraaf mede in den strijd; doch floot, den 22 van Oogstmaand 1796, met de toenmalige Fransche republiek den vrede. Dit markgraaffschap, waarvan *Carlsruhe* de hoofdstad is, kan onder de vruchtbaarste en meest bebouwde landen geteld worden, en heeft verscheidene fabrieken van linnen, katoen, wollen stoffen, metalen en glas; als mede kristal- en granaatslijperijen. De scheepsbouw, mitsgaders de handel in scheepstimmerhout, is zeer belangrijk. Het bevattede, na den Presburger vrede, waarbij hetzelfde eene aanmerkelijke aanwinst van land bekwam; eene uitgestrektheid van 289 vierkante mijlen, en behoort thans onder de staten van het Duitische bondgenootschap, waaronder het den rang van groot-hertogdom bekleedt.

BADEN. Eene stad van het groot-hertogdom van dien naam, met 2600 inwoners. Zij is zeer oud; was bij de *Romeinen* reeds onder den naam van *Civitas aurelia aquensis* bekend, en ligt in een bekoor-

lijk dal, slechts 2 uren van den *Rijn*. Het slot levert, aan alle kanten, de heerlijkste gezigten op, en bevat eene menigte van gewelven, die waarschijnlijk een werk der *Romeinen* zijn; zoo als hier ook, in een afzonderlijk gebouw, eene menigte Romeinsche oudheden bevaard worden, die men, van tijd tot tijd, in den omtrek van *Baden* gevonden heeft. Eene van de grootste merkwaardigheden dezer stad zijn hare 13 mineralen bronnen, waarvan de hoofdbron eene warmte van 45 graden REAUMEUR heeft, en in 24 uren 7,345,444 kubikduimen water oplevert. De rots, waaruit zij ontspringt, is nog gedeeltelijk met Kararisch marmer bekleed, en was waarschijnlijk, oudtijds, een Romeinsch bad. Behalve deze stad *Baden* heeft men nog twee andere van dien naam, als: in *Neder-Oostenrijk* en in *Zwitserland*, aan de *Limat*, welke beide insgelijks door hunne baden beroemd zijn.

BADENSCH E VREDE. Deze werd gesloten in het jaar 1714, en maakte een einde aan den Spaanschen succesie-oorlog.

BAETILIA. Gezalfde steenen, die door de *Phenieters*, oude *Grieken*, en andere woeste volken, worden aanbeden.

BAFFTAS. Zekere soort van Oost-Indisch katoen lijnwaad.

BAGDAD. De hoofdstad van het landschap *IJerac-Arabi*, in *Asia-tisch-Turkije*, aan den vloed *Tigris*. De huizen zijn meestal van steen, de straten zijn eng; doch de moskeën, karavanferas, bazars enz. zijn zeer fraai. Zij bevat 20,000 inwoners; heeft belangrijke fabrieken van zijden-, wollen- en katoenen-stoffen, en drijft grooten handel in zijde, Persische apothekers-waren, Indische stoffen en shawls.

BAGIJNEN. Vrouwen, die, of als ongehuwd, of als weduwen, een ingetogen leven leiden; zonder echter, alhoewel zij een afzonderlijk zwart kleed dragen, de kloostergelofte, gedaan hebben. Men vindt ze in *de Nederlanden* in grooter getale, dan de mannelijke Bagijnen, die er ook gevonden worden, schoon deze meestal *Begarden*, of *Begarden* worden geheeten.

BAHAMA-EILANDEN, ook de *Lucaïsche* en *Bermudische* genoemd, liggen noordwaarts van de groote *Antilles*. Zij zijn vele in getal; doch onder allen is *Bahama* het grootste, maar *Providence* het meest bevolkte. De *Spanjaarden*, voor welke COLUMBUS dezeelve ontdekte, hebben er zich weinig aan laten gelegen zijn. In 1719 maakten er zich de *Engelschen* meester van, en bleven sedert in derzelver bezit.

BAHIR. Beteekent inzonderheid een Joodsch boek, handelende over de diepe verborgenheden der *Kabbala*; (*Zie dit woord*) zijnde het oudste van alle Rabbijnsche boeken.

BAHRDT. (CARL FRIEDERICH) Werd 1741, te *Bischofswarda*, in den Meisznischen kreits, geboren, en stierf te *Halle*, in het *Maagdenburgsche*, in 1792. Hij was eerst predikant en hoogleeraar in de wijsbegeerte, te *Leipzig*; doch moest, wegens zijnen bekend geworden omgang met een gemeen vrouwspersoon, die stad verlaten; werd vervolgens hoogleeraar in de wijsbegeerte en Hebreeuwse oudheden te *Erfurt*; verwierf de waardigheid van doctor in de ge-

geleerdheid te *Erlangen*; werd daarop hoogleeraar in dezelve te *Giefen*; vervolgens hoofd van de *Philantropijnen*, te *Marschlins*, in *Graauwvunderland*, en voorts algemeen super-intendent bij den graaf van *Leiningen-Dachsburg*, waar hij het Heidesheimer genootschap van *Philantropijnen* oprigtte. Weigerende, zijne *heterodoxe* (onregtzinnige) godgeleerde gevoelens, bijzonderlijk omtrent de godheid van *CHRISTUS*, te herroepen, waartoe hij, na de verschijning der tweede uitgave zijner *neuesten Offenbarungen Gottes*, of vertaling van het Nieuwe Testament, door den rijkshofraad, op straf van uit het Duitfche rijk te zullen gebannen worden, verwezen was, nam hij de vlugt naar *Halle*, waar hij eerlang zijne geloofsbelijdenis in het licht gaf. Hier was hij, eenen tijdlang, afzonderlijk onderwijzer; kocht buiten de stad een huis, zeer aangenaam op eenen heuvel liggende, en hield daar koffijhuis en herberg. Gedurende dit beroep vervaardigde hij een hekelend blijfpeel, ten titel voerende, *das Religions Edict*, waarin hij het bekende Pruisfche vinnig doorftreek, met dat gevolg, dat hij daarvoor een jaar in de vesting, te *Maagdenburg*, werd opgesloten. Onder zijne fchriften verdienen nog opmerking: zijn *System der Moral-Theologie*, zijn *Handbuch der Moral für den Bürgerstand*, ook in het Hollandsch vertaald, benevens zijnen *Ketzer-Almanach*, uit hoofde van het gerucht, dat deze laatste gemaakt heeft. Hij was een man van ongemeene talenten, die, door zijne fchriften, een aanmerkelijk licht over zaken van den godsdienst poogde te verspreiden; doch die zich, door zijne al te groote vrijmoedigheid, en dikwijls onbedachtzaamheid, vele vijanden berokkende. POTT heeft een gedeelte van zijn leven, en hij zelf zijne levensbeschrijving, in 4 deelen, uitgegeven.

B A I J R E U T H. Voorheen een vorstendom in den Frankifchen kreits. Het maakt een gedeelte uit van het voormalige burggraaffchap *Neurenberg*, en wordt in het boven- en benedenland onderscheiden, tot welk laatste hoofd-ambtmanschap *Erlangen* behoort. Na den dood van den markgraaf *FREDERIK CHRISTIAAN*, die, in '769, zonder mannelijke erven fierf, verviel zijn land aan den markgraaf van *Anfpach*. Daar deze echter, in 1791, van de regering afstand deed, zoo werd *Baijreuth*, gelijk ook *Anfpach*, door den koning van *Pruisfen* in bezit genomen; doch, bij den vrede van *Tilfit*, in 1807, moest die vorst, na dat hij *Anfpach* reeds vroeger aan *Frankrijk* had afgestaan, ook *Baijreuth* verliezen, hetwelk, bij den vrede van *Wenen*, in 1809, aan *Beijeren*, dat toen reeds in het bezit van *Anfpach* was, werd toegevoegd. — De inkomsten van dit fchoone landschap bedragen een millioen en het bevat 185,000 (volgens anderen een nog grooter getal) inwoners, en is, inzonderheid in het bovenfte gedeelte, bergachtig en boschrijk. Onder de bergen verdient de *Fichtel-berg* onze opmerking, welks hoogfte top, *de Osfenkop* genoemd, 3621 Parijfe voeten hoog is. Uit dezen berg ontspringen de rivieren *de Saale*, *de Eger*, *de Main* en *de Nahe*. De voornaamfte voortbrengfels des lands zijn marmar, terpentijn-, speksteen, paarden en rund-

vee; terwijl bij *Culmbach* en *Neustadt* ook wijn groeit. De manufakturen en fabrieken leveren aan de inwoners aanmerkelijke voordeelen op. — De hoofdstad *Bajreuth* is zeer fraai, bevat 10,000 inwoners; heeft zeer aangename gezigten en wandelwegen; eenen prachtige schouwburg, en een gymnasium.

BAILE. (PETER) Werd in de provincie *Foix*, op de grenzen van *Languedoc*, in 1647, geboren en stierf in 1706. Hij was eerst hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Sedan*; naderhand hoogleeraar te *Rotterdam*, en zeer ervaren in al de deelen der letterkunde; bezat een schrander oordeel, en wist zijne denkbeelden niet alleen bevattelijk, maar ook aangenaam en verftandig voor te dragen. Als wijsgeer was hij een twijfelaar; doch zijne twijfelarij, vereenigd met zijn schrander oordeel, veroorzaakte, dat hij zich, in zijne fchriften, nu eens als een' vereerder van den godsdienst en goede zeden, en dan eens als een verachter derzelve, vertoonde. Hierdoor haalde hij zich eene menigte van vijanden op den hals, waaronder zijn vorige vriend, de hoogleeraar **JURIEU**, de hevigste was, die het eindelijk zoo ver bragten, dat hij van zijn hoogleeraars-ambt ontzet werd. Ondertusfchen kan men niet ontkennen, dat hij veel ter algemeene verlichting heeft bijgedragen, gelijk dan ook zijn gedrag, eene al te grootte gevoeligheid uitgezonderd, zeer wijsgeerig en onberispelijk was. Hij zag zijnen dood met de grootfte bedaardheid te gemoet, en arbeidde nog daags te voren tot middernacht. Zijn voornaamfte werk, waardoor hij eenen onfterfelijken naam heeft verworven, is zijn gefchieden oordeelkundig Woordenboek (*Dictionnaire historique*), hetwelk meermalen in 3 en ook in 4 deelen gedrukt is, en eenen fchat van geleerdheid en oordeelkundige aanmerkingen bevat, waarmede de plaats- en levensbefchrijvingen van beroemde mannen doorvlochten zijn.

BAILLIJ. (JEAN SILVAIN) Werd, den 15 van Herftmaand, 1736, te *Parijs* geboren. Zijne zucht voor de letter- en fterrekunde, welke door zijnen omgang met den beroemden **LACAILLE** niet weinig was aangekweekt, deed hem van de fchilderkunst afzien, waarvoor hij door zijne ouders beftemd was. Hij leverde de eerfte vrucht zijner fterrekundige oefeningen, in 1762, bij de akademie der wetenfchappen, die hem hierop, in Louwmaand daaraanvoigende, tot haar medelid verkoos, en gaf, sedert dien tijd, verfcheidene belangrijke werken in het licht, welke hem den naam van een beroemd fterrekundige hebben doen verdienen. Onder deze behooren: *Essai sur la theorie des satellites de Jupiter*, 1765; *Hiftoire de l'astronomie*, 1771; *Lettres sur l'origine des sciences, sur l'Atlantide de PLATON et sur l'ancienne histoire de l'Azic*, 1777—1779; alsmede zijn grootfte werk: *sur l'Origine de la fable et des anciennes religions*, hetwelk in 1781 en 1782 verfcheen. Ook zijne overige letterkundige opftellen, waarmede hij zich, in zijne tufchenuren, ter verpoozing ophield, zijn niet zonder verdienften. Hij werd in 1784, bij de Franfche, het volgende jaar bij de akademie der bijfchriften en fraaije let-

letteren, tot lid verkozen, en in 1789, door de commissie der Parijſche burgerij, tot aigevaardigde voor de algemeene ſtaten, alsmede tot voorzitter van den derden of burgerland, benoemd. Toen de *Communes* zich, in Zomermaand van dat jaar, in eene nationale vergadering vereenigden, zat hij ook in die vergadering voor; terwijl zich, in dien tijd, de adel en de geestelijkheid met den derden ſtaat vereenigden. Hij leidde de *Aſſembée nationale* naar de kaatsbaan; deed zelf aldaar den bekenden eed; werd door de Parijſche burgerij eenparig tot *maire* verkozen, en overhandigde, kort daarna aan den koning en de koningin, op het ſtadhuis te *Parijs*, de nationale kokarde. Nadat hij twee en een half jaar den post van *maire* bekleed had, deed hij, tot aan het midden van 1793, eene reis door de meeste departementen van *Frankrijk*, gedurende welken tijd, inzonderheid, de partij van ORLEANS in de weer was, om hem allerlei mislagen aan te wijven, welke, ten aanzien van zijne beulen, voornamelijk, in zijne eigene perſoonlijke verdienſten, en in zijn aanzien bij het beste gedeelte des volks, beſtonden. Schoon men hem meermalen een middel had aan de hand gegeven, om uit *Parijs* te komen, konde men hem immer tot dien ſtap overhalen, zoo dat het der toen heerſchende partij gemakkelĳk viel, eenen man in haar geweld te krijgen, die in ſille eenzaamheid leefde, en geen geheim altoos van zijn verblijf maakte. BAILLY werd, in het laatst van Wijnmaand, door eenen enkelen *gens d'armes* gevat, en, den 11 der daaraanvolgende, door het revolutionaire gerechtshof veroordeeld, om onthoofd te worden. Hij onderging zijn vonnis met de uiterſte bedaardheid. Onder zijne nagelatene papieren heeft men een handſchrift gevonden, vol van belangrijke waarnemingen, van het begin der omwenteling af, door hem opgeteekend; loopende echter niet verder, dan tot Wijnmaand 1789.

BAIVA. Een afgod der *Laplanders*, dien zij om licht en warmte aanroepen.

BAJADEREN. Zoo noemt men meisjes in *Oost-Indie*, tuſſchen de 10 en 17 jaren oud, die danſen, zingen, en het uitvoeren van kleine ſchouwſpelen leeren. Zij ſtaan onder opzigt eener bejaarde vrouw, welke in alle vrouwelijke kunſten, inzonderheid in die van te behagen, bedreven is. Deze kiest, uit de laagſte klaſſe van het volk, de ſchoonſte meisjes, van 7 tot 8 jaren, laat dezelve, tot behoud harer ſchoonheid, de kinderziekte inenten, en leidt haar vervolgens tot die kundigheden en ligchamelijke vaardigheden op, welke haar, in haren volgenden levensſtand, te pas komen, en alleen ten oogmerk hebben, om den rijken en aanzienlijken des lands onderhoud en zinnelijk genoeg te verſchaffen. De *Bajaderen* zijn, van langzamerhand, een voorwerp van weelde geworden, zoo dat zij bij de geringſte feeſten verſchijnen, om het gezelfchap, door hare kunſten, te vermaken. Heeft iemand der aanwezenden luſt, om de talenten van een dezer meisjes nader te leeren kennen, dan koſt hem dit gewoonlijk naar eenen wenk, en betaalt hij voor een meisje, van de beste foort,

foort, aan de matrone, onder welker opzigt zij staan, voor haar gezelschap van ééne avond, 100 rupijen, en even zoo veel voor ééne nacht, behalve het geschenk, hetwelk het meisje ontvangt: evenwel zijn er ook zulke danferesfen van eene geringere foort. Na haar 17de jaar, wanneer de eerste bekoorlijkheden voorbij zijn, begeven zich deze *Bajaderen* doorgaans in eene *pagode*, of afgodstempel, onder de bescherming der *Braminen*; doch niet, om, even als in *Europa*, van meisjes van vermaak, oude vrijsters te worden; want, zelfs bij den dienst des tempels, zetten zij hunne levenswijze voort, en wat zij daardoor verdienen, is ten behoeve van de *Braminen*, die haar huisvesting en onderhoud bezorgen. Voor het overige wordt dit handwerk in *Indie* voor niets minder dan onwelvoegelijk en onbetamelijk gehouden.

BAJAZET I. Waarschijnlijk uit hoofde zijner snelle veroveringen, bijgenoemd *de Bliskem*. Deze keizer deed *Konstantinopel* beven, en beklom, nadat hij zijnen ouderen broeder vermoord had, in 1389, na den dood zijns vaders, AMURATH I, den Turkfchen troon. De Turkfche bezittingen, toen nog meest buiten *Europa* liggende, poogde hij zich ook hier te vestigen; maakte in *Servie*, *Walachije*, *Albanie*, *Bosnie*, *Slavonie*, ja zelfs *Griekenland*, tot in den *Peloponnesus*, de belangrijkste veroveringen, en wilde *Konstantinopel* door honger tot de overgave dwingen, en het oosterfche keizerrijk vernietigen. SIGISMUND van *Hongarije*, naderhand Duitsch keizer, poogde zijne voortgangen te fluiten; doch verloor, bij *Nicopolis*, eenen bloedigen veldslag, en nam verkleed de vlugt. Thans scheen *Konstantinopel* verloren. Dan, daar TAMERLAN, de vijand van BAJAZET, langs hoe meer veld won, bewilligde hij aan den Griekfchen keizer, tegen betaling van eene zware jaarljkfche fchatting, den vrede, en trok nu zijne partij te gaamoet. Hij verloor, in 1402, den slag bij *Ancijra*, in *Galatie*; werd gevangen, en ftierf in het volgende jaar, (Zie: TAMERLAN).

BAJOCCO. Eene pauselijke kopere munt, waarvan de 10 een *Luilio*, en 100 eene Romeinfche kroon uitmaken.

BAKKER. (P. HUIZINGA) Een onzer beste Nederlandfche dichters, die, in 1801, in den ouderdom van 88 jaren, zijn werkzaam leven eindigde. In 1741 gaf hij een dichtfuk uit, op de geweldige waterfloeden, in dat en het vorige jaar, en, in 1761, eene Nederduitsche dichterlijke overzetting van den zoo beroemden Latijnfchen lentezang van E. W. HEIGT. In meergevorderden leeftijd, in 1773, verrijkte hij zijn vaderland met het 1ste deel zijner gedichten, waarin dat, *de Vaderlandsche stroomen* getiteld, als een kunstjuweel uitmunt; waarop, in 1783 en 1790, het 2de en 3de deel volgden. Behalve deze bundels, bestaan er nog van hem verscheidene losse dichtfukken met en zonder zijnen naam, en zelfs nog, die door hem vervaardigd zijn in den laatsten tijd zijns levens, toen hij reeds geweldige aanvallen van beroerte geliden had; onder andere een *Troostzang aan de weduwe van den verdienstelijken, en zoo vroegtijdig gestorven, hoogleraar aan*
Ut-

Utrechts hooge school, S. J. VAN GRUNS. Ook vloeide uit 's mans pen het leven van den beroemden JAN WAGENAAR, door bloedverwant-en vriendschap aan hem verbonden, hetwelk in 1776 het licht zag.

BAKKER. (JAKOB) Werd, in het begin der 17de eeuw, te *Haringen in Vriesland*, geboren. Hij bragt zijnen meesten leeftijd in *Amsterdam* door, en wordt, te regt, onder de voornaamste kunst-schilders van zijnen tijd gerangschikt. Inzonderheid muntte hij uit in het schilderen van portretten, en verwierf tevens bij kunstkenners niet weinig roem, wegens zijne schoorsteenstukken, historien en levens-groote beelden. Onder zijne kunststukken behooren, inzonderheid, eene geschilderde *Herderin*, die met zeer veel oplettendheid door CIMON wordt begluurd; de IPHIGENIA van *Cyprus*, en anderen. Ook was BAKKER niet onbedreven in het teekenen; want men verhaalt, dat hij kleine vrouwenbeeltjes, op blaauw papier, met zwart en wit krijt, zoo keurig teekende, dat hij, boven de meesten zijner tijdgenooten, de lauwerkroon behaalde. Jammer is het, dat hij zoo vroeg aan de kunst werd ontrukkt: hij stierf in 1651, in den ouderdom van 42 jaren.

BAKKER. (MEEUWES MEINDERTSZOON) Te *Amsterdam* geboren, was in 1691, de uitvinder van de kameelen, of scheepsligters, dienende, om de zwaarste oorlogschepen over *Pampus* naar de *Vlieter* te brengen.

BALANCEREN. Beteekent, in de schilder-kunst, de voorwerpen van eene schilderij op zulk eene wijze te plaatsen en te rangschikken, dat zij de bedoelde werking te weeg brengen.

BALANS. Is, in den koophandel, de maandelijksche, of jaarlijk-sche, affluiting der boeken, om winst en verlies te kunnen berekenen, vordering en schulden tegen elkander te vergelijken, en de hoofdsommen met elkander te vereffenen; terwijl men dat, wat aan de eene som ontbreekt, onder het woord *per saldo*, dat is, tot affluiting, bij de andere voegt. Men kan dus het woord *Balans* door stotrekening, of affluiting, uitdrukken. Het boek, zoo men daartoe een afzonderlijk gebruikt, noemt men *Balansboek*.

BALASTRI. Het fijnste goudlaken, hetwelk te *Venctie* gemaakt wordt.

BALBEK. Eene oude stad in *Aziatisch Turkije*, het oude *Heliopolis* in *Colesijrie*. Zij ligt aan den berg *Libanon*, 15 of 16 Fransche mijlen van *Damascus*, en bevat de schoonste oudheden van het oosten, onder welke inzonderheid opmerking verdienen het groote paleis, en de nog prachtiger tempel der zon, waarvan ANTONINUS Pius als stichter wordt aangemerkt. Van de 54 hooge zuilen dezès tempels staan er slechts nog 6, die eenen omtrek van 22, en, met het voetstuk en kapiteel, eene hoogte van 72 voet hebben. Bovendien bevinden zich in *Balbek* nog meer andere tempels, naar een van welke de *Pauluskerk*, in *Coventgarden*, te *Londen* gebouwd is. In het midden der afgeloopene eeuw, reisden eenige *Engelschen* derwaarts, die in 1757, te *Londen*, de merkwaardige overblijffels der kunstgewrochten, in *Balbek* voorhanden, in het licht gaven. Op dien tijd bevattede die stad omtrent 5000 inwoners, onder welke zich ook Christenen en Joden bevonden, en stond zij onder eenen *Aga*, die zich

zich *Emir* liet noemen. De groote tempel is, volgens eene plaats van JOHANNES van *Antiochie*, door keizer ANTONINUS *Pius* gesticht.

BALDACHIN. (Uit het Fransch). Is een beweegbare hemel, een fraai kleed over een altaar, bed, of stoel, gespannen — een praal-een draagbare hemel.

BALEARISCHE EILANDEN. Deze liggen in de *Middellandsche zee*, niet ver van *Valencia* in *Spanje*. De voornaamste zijn *Majorca* en *Minorca*, die thans beide aan dat rijk behooren. De *Balearische eilanden* droegen oudtijds dien naam, uit hoofde van de ongemeene vaardigheid der inwoners in het slingeren, die groote steenen, met zulk eene kracht, op den vijand wierpen, dat schild en helm verbrijzeld werden. JACOBUS I veroverde deze eilanden, in 1259, op de *Mooren*, en verbond ze met *Aragon*. Naderhand kwamen zij aan het vereenigd koninkrijk *Spanje*, waarvan zij thans, onder den naam van *el Reyno de Mellorca*, eene provincie uitmaken.

BALIE. Zoo noemt men in *Duitschland*, en ook hier te lande, een zeker gebied der ridder-orde. De Duitsehe orde heeft elf balien, die weder in kommanderijen verdeeld zijn.

BALISTA. Een oorlogstuig, hetwelk door de ouden, inzonderheid door de *Romeinen*, bij belegeringen gebruikt werd, om met groote steenen te schieten, waardoor dikwijls geheele huizen enz. instortten. De eigenlijke inrigting van hetzelfde is niet genoeg bekend.

BALISTIEK. De leer der baten; welke geworpene lichamen in de lucht beschrijven. Zij maakt een gedeelte van de hoogere werktuigkunde uit, en is, voor het artillerie-wezen vooral, van veel belang.

BALKON. Een klein uitstek voor aan een gebouw, doorgaans op de eerste verdieping, waar men door een venster opgaat, en hetwelk aan het middelste gedeelte van het huis een prachtig aanzien verschafft.

BALLADE. Bij de *Italianen*, bij welke de *Ballade* het eerst bekend was, ontving zij den naam van het dansen (*ballo*), omdat zij in een gezang bestond, hetwelk dansend gezongen werd, en in dichtmaat en zangwijze met den dans overeenkwam. De liefde was gewoonlijk deszelfs onderwerp. Bij ons wordt eene *Ballade*, tegenwoordig, met eene *romance* gelijk gesteld. (Zie: ROMANCE).

BALLET. De vertooning van menschelijke aandoeningen en harts-togten, door de danskunst, welke zich van den gewonen gezelschapsdans daardoor onderscheidt, dat het Ballet niet *door*, maar *voor* een gezelschap gedanst wordt. Men noemt het Ballet ook de *hoogere danskunst*, in tegenstelling van den gezelschapsdans, waaraan men den naam van *lagere danskunst* geeft, welke alleen gezellig vermaak bedoelt; terwijl de hoogere danskunst zich toelegt, om het gevoel voor het meest verheven schoone op te wekken. — De dans der ouden was van ons Ballet onderscheiden, en bestond even zoo zeer in gebaren en kluchtige houding, als dans; zij was eigenlijk *pantomime*. Het Ballet der middel-eeuwen ging met gesprek, maar met geene gebaren, vergezeld, en, omtrent het einde der 17de en het begin der 18de eeuw, werd het Ballet, in *Frankrijk*, met het toon-

BALLOTTE. — BAMBERG. (voormalig Hoogflicht) 223

kunstig *drama*, of met gezang, verbonden: de dans werd naar de woorden gerigt, en zoo ontstond die foort van gezangen, welke men bij de *Franfchen*, nog heden *Balletten* noemt. Eindelijk beproefde NOVERRE, een Balletmeester, die over de Balletten in *Frankrijk* gefchreven heeft, alleen door den dans geheele handelingen daar te ftellen.

BALLOTTE. Een keur- of lot-balletje, in genootfchappen, gewoonlijk, tot het verkiezen van voorgestelde leden gebruikt wordende; doch inzonderheid die geteekende balletjes, waardoor de *doge* van *Venetie* plagt verkozen te worden. Diegene, die het balletje uit den bak neemt, wordt *Ballotin* genoemd, en ballotteren is dus zoo veel, als door balletjes verkiezen, of zijne stem geven.

BALTIMORE. De hoofdstad van het graaffchap van dien naam, in *Noord-Amerika*, bevattende 10,000, meestal protestantsche inwoners. Hare ligging in *Chesapeake-baai* is zeer bekoorlijk, en maakt haar, ook ten aanzien van den handel, tot eene der belangrijkste steden der *Verenigde ftaten*. Ook vindt men er fraaije openbare gebouwen, als: twee fchouwbuirgen, eene beurs, drie met elkander verbondene banken, eene akademie, fcheepstimmerwerven enz., terwijl zij voor het overige, de eenige stad in het geheele graaffchap van dien naam is.

BALTISCHE ZEE. Ook de *Oost-zee* genoemd. Dezelve is met de *Noordzee* vereenigd, en vormt, tusfchen de kusten van *Denemarken*, *Duitschland*, *Pruiffen*, *Koerland*, *Lijfland* en *Zweden*, twee groote zeeboezems, waarvan de eene, naar het Noorden, de *Bothnifche*, en de andere, naar het Oosten, de *Finlandfche*, zeeboezem, genoemd wordt. Zij heeft geene eb of vloed; haar water is minder zout, en, wanneer zij onftuimig is, werpt zij, aan de kusten van *Koerland* en *Pruiffen*, den barnsteen op.

BALUSTRADE. Een hek met regt opftaande ftijlen, welke de naam van Balusters dragen. Dikwerf worden deze hekken boven de kroonlijsten van poorten of langs de daken der gebouwen aangebragt, en de zwaarte zoowel als de gedaante der Balusters wordt alsdan geregeld na de orde, welke in de bovenfte verdieping van het gebouw heerscht. — Zoo heeft men *Toskaanfche*, *Dorifche*, *Jonifche*, *Corinthische* en *Romeinfche* Balustraden.

BAMBERG. Voormaals een hoogflicht in den Frankifchen kreits tusfchen *Culmbach*, *Anspach*, *Wurtzburg* en *Coburg* liggende. Men fchat dezelfs uitftrektheid op 65 vierkante mijlen, en het getal der inwoners op 180 of 190,000. Zoowel in het noordeelijke, als zuidelijke, deel van *Bamberg* is het guur en koud; doch, tusfchen *Forchheim* en *Bamberg* is de grond zeer vruchtbaar, en de luchtstreek aangenaam. Het land rondom *Bamberg* behoort zelfs tot de beste en vruchtbaarfte oorden van *Duitschland*; doch het fchijnt, als of de landlieden er niet welvaren. Het voormalige hoogflicht viel, in 1803, onder den naam van vorstendom, aan *Paltz-Beijeren*, tot fchadeloosftelling, ten deel. Dezelfs inkomsten worden tegenwoordig, die van het domkapittel en de vernietigde kloosters er onder begrepen, op 150,000 florijnen gefchat.

BAM.

BAMBERG. De hoofdstad van het voormalige hoogficht, thans prinsdom, van dien naam. Zij wordt voor het middelpunt van *Duitschland* gehouden, en bevat 20,000 inwoners. Zij had voorheen eene Roomsche universiteit, *Academia Ottomiana Fredericana* genoemd, welke eeter, sedert 1803, in een *lyceum* veranderd is, en telt onder hare merkwaardigheden, de nieuwe vorstelijke residentie *Petersburg*; het zeldzame en kostbare kunstkabinet (voorheen aan den hoogleeraar LINDER behoorende), de domkerk met de graftomben van keizer HENDRIK IV en KUNIGUNDE, paus CLEMENS II enz., de fraaije abdij *Michelsberg*, welke op eenen heuvel ligt, en een overheerlijk uitzigt heeft, doch thans een burgerhospitaal geworden is; het voortreffelijke, door den vorigen prins-bischoep gestichte, hospitaal enz. Ook vindt men er onderscheidene fabrieken, eene geschut- en klokgieterij, goud- en zilverfmeden, scheepsbouw en scheepvaart.

BAMBOCCIADEN. Schilderstukken, waarop misvormde menschen zijn afgebeeld, of die tooneelen van landlieden, b. v. jaarmarkten, drinkgelagen enz. bevatten. Zij ontleenen dezen naam van het Italiaansche woord *bamboccia* (een kreupele); zijnde een schimpnaam, welke de *Italianen* aan PETER VAN LAAR, een uitmuntend Nederlandsch schilder in landtooneelen, uit hoofde zijner wanlichapenheid, gegeven hebben.

BAMBUS. (*Bambusa.*) Een plantgewas, uit de 6de klasfe van LUNNEUS, uit twee foorten bestaande. De gemeene *Bambus* groeit in de beide *Indien*, bereikt eene hoogte van 40 tot 50, en eene dikte van 2 voet; is geleed, inwendig hol en door dwarswanden aan de leden in luchtdigte vakken verdeeld. Jong zijnde, druipt uit de kwasten een zoet vocht, hetwelk, bereid zijnde, de kostelijke *Bambus-suiker* oplevert. De uitspruitsels van den wortel worden, met andere vruchten, in azijn en specerijen gelegd, vervolgens tot ons overgebracht, en als een zeer uitmuntend maagversterkend middel, onder den naam van *achia*, of *asia*, genuttigd. De oudere stammen gebruikt men tot het bouwen van huizen, bruggen enz. en de jongere loten leveren den bekenden *Bambus-rotting*. Van de bladen bedient men zich tot het maken van matten en ander vlechtwerk; alsmede in *China*, om er de thee-kisten in te pakken, welke naar *Europa* gezonden worden.

BAN. De uitsluiting van openlijke bescherming en andere burgerlijke regten. In het Roomsche rijk is de ban eene straf voor hardnekkige overtreders van den landsvrede en andere hoofdwetten.

BAN. (KERKELIJKE) Is eene straf bij de Roomsche kerk; waardoor iemand van de gemeenschap der geloovigen, of ten minste van het gebruik der sakramenten, wordt uitgesloten. In het eerste geval is het de groote Ban, *anathema*, en in het laatste de kleine, of de uitsluiting van de sakramenten. Ook de Engelsche, Joodsche en Grieksche kerken hebben haren ban.

BANDA. Een der 40 kleine eilanden van dien naam in *Oost-Indie*, waarop, gelijk ook nog op drie anderen derzelve, de Hollandische Oost-Indische compagnie, welke deze eilanden toebehoorde,

de, bij uitsluiting, muskaatnoten en muskaatbloemen, of foelie, bouwden. Den 8ten van Lentemaand 1796 gaf zich *Banda* aan de *Engelschen* over, die er ruim 66,000 daalders aan geld, 84,000 ponden muskaatnoten, en omtrent 20,000 ponden foelie vonden; doch werd dit eiland, bij den volgenden vrede, weder terug gegeven.

BANDELIER. Is, bij de soldaten, de riem over den schouder, waaraan zij hunne patroontassen, de ruiters hunne karabijnen, en de tamboers de trom hangen.

BANDIETEN. Deze Italiaansche sluipmoordenaars, die zich dikwijls voor een gering loon verhuren, om anderen van kant te helpen, houden zich voornamelijk in *Napels* op. „Men zoude zich ver-
„ gissen,” zegt ARCHENHOLZ, „wanneer men deze Bandieten als
„ monsters wilde beschouwen: zij zijn dit wel volgens onze begrip-
„ pen, maar zij zelve, door opvoeding, wetten, en godsdienstige
„ gevoelens geregvaardigd, beschouwen dit hun handwerk uit een
„ voordeeliger licht. Zij weten wel, dat een moord eene misdaad is,
„ maar tevens zoodanig eene, van welke zij, in de eerstvolgende
„ biecht, worden vrijgesproken. Daarenboven blijven vele dezer eu-
„ veldaden onbekend, en worden de meest bekende, slechts over
„ eenige jaren, door de galeijen gestraft; zoo dat ik niet weet, van
„ waar de domme Bandiet een juist denkbeeld van zijn heilloos hand-
„ werk zoude verkrijgen; terwijl de menigvuldige sluipmoorden, zelfs
„ bij het volk, eene onverschilligheid verwekken, die zeer sterk in
„ het oog valt.” (*Vergelijk* VAPO.)

BANIENEN. Eene zekere gezindheid onder de *Indianen*, die aan de zielsverhuizing gelooven, en dus geen vleesch eten, noch eenig dier dooden. Zij zijn, voor het overige, in hunne dagelijksche bezigheden zeer vlijtig, en leggen zich sterk toe op den handel.

BANK. Dus noemen de kooplieden een huis, hetwelk onder de onmiddellijke bescherming der regering staat, waarin zij hun geld, zoo-
wel zekerheids- als gemakshalve, nederleggen, en vervolgens den genen daaruit laten betalen, die iets van hen te vorderen hebben, waartoe zij dan, zooveel als de schuld bedraagt, van hunne rekening laten afschrijven. Wanneer, in eene bank, het geld onder een bepaald getal van eigenaars rondloopt, noemt men dezelve eene *Giro-bank*; doch indien de bank, integendeel, zoodanig is ingerigt, dat een ieder, die zelfs aan de inrigting der kas geen deel heeft, en gevolgelijk niet onder de eigenaars van de bank behoort, het geld, hetwelk hem toekomt, op een bankbriefje kan ontvangen, dan draagt zulk eene bank den naam van *Wisselbank* (*Zettelbank*). Van de eerste soort is die van *Venetie*, en van de laatste die van *Genua*, de oudste, welke in het jaar 1407 werd opgerigt. Beide soorten van banken brengen eene grootere som aan banknoten, of bankbriefjes, in omloop, dan zij aan geld of geldswaarde bezitten, door welke inrigting zij aanmerkelijke voordeelen behalen kunnen, waarom aan deze soorten van banken, gewoonlijk, beleenbanken verbonden zijn, echter zoodanig, dat

de giro-banken alleen op edele metalen en onbederfelijke waren, en de wisselbanken, integendeel, op meerdere foorten van geldswaarde, inzonderheid op vaste goederen, beleenen. Eene verstandig ingerigte bank van deze foort kan, in eenen staat, waarin het geld schaars is, de belastingen hoog zijn, en de woeker onverhinderd zijne schandelijke rol speelt, van ongemeen veel nut zijn.

BANK. Eene ondiepte in de zee, of in eene rivier; waar zoo weinig water is, dat de schepen er niet over kunnen.

BANK. ('s Konings) 's Konings regtbank; is een hoog geregtshof in Engeland, hetwelk in Londen, in het paleis van *West-Minster*, vergadert, en over zaken, de kroon betreffende, alsmede over doodschuldige misdaden, vonnist. — Ook is de gevangenis, in de voorstad *Southwark* liggende, en voor geringer misdadigers, inzonderheid voor schuldenaars geschikt, bij denzelfden naam bekend.

BANKS. (JOSEPH) Een beroemd Engelsch natuur-onderzoeker, in 1740 geboren. Hij was de reisgenoot van kapitein Cook, en gaf, na zijne terugkomst, zijne verzamelde berigten omtrent de natuurlijke historie van *Island* en de *Hebriden* in het licht. — Aan hem hebben de *Franschen* te danken, dat hun de papieren, betrekkelijk de reis van LA PEIROUSE, die in handen der *Engelschen* gevallen waren, zijn terug gegeven, weshalve zij hem ook, in 1801, tot lid van het nationale instituut verkozen.

BANNAAT. Eene streek lands, met *Hongarije* verbonden, waarover een *ban*, dat is stadhouder, gesteld is. Het landschap *Themeswar*, hetwelk men somtijds nog het *Bannaat* noemt; werd, reeds in 1779, in *Hongarije* ingelijfd.

BANQUET, of BANKET. Is eene groote, prachtige maaltijd. — In de krijgskunde beteekent het eene aardenbank, of hoogte, aan de binnenzijde van den wal; waarop de soldaten staan, om over de borstwering te kunnen schieten.

BANTAMS-WERK. Eene foort van gefchilderd, of gesneden werk, naar het Japansch gelijkende; doch zwieriger.

BARAT. Een vrijgeleide brief in *Konstantinopel*.

BARATERIE. Allerhande foort van bedrog in den zeehandel; inzonderheid, echter, wordt dit woord gebruikt, wanneer een schipper de reeders; of verzekeraars, bedriegt, door hunne goederen te verdonkeren, of met het schip door te gaan.

BARATIER. (JOHANN PHILIP) Werd, in 1721, te *Swabach*, in het vorstendom *Anspach*, geboren, waar zijn vader, F. BARATIER, predikant bij de *Fransche* gereformeerde gemeente was. Een eenig kind zijnde, nam zijn vader alleen het onderwijs van zijn zoon op zich; en bediende zich daarbij van eene, toen geheel nieuwe, leerwijze, met dat gevolg, dat hij reeds met zijn derde jaar vaardig lezen, met zijn vierde het *Fransch* en *Hoogduitsch* en met zijn vijfde het *Latijn* konde spreken. Even spoedig leerde hij de *Grieksche* en *Hebreeuwsche* talen, zoo dat hij, nog geene acht

acht jaren oud zijnde, daaruit reeds kon overzetten. Naderhand leerde hij ook nog andere Oosterfche talen, en, in zijn twaalfde jaar, de wijsbegeerte, benevens de wiskundige wetenschappen en de kerkelijke gefchiedenis, en bragt, in zijn veertiende, de wederlegging van het werk van SAMUEL KRELS, tegen de godheid van CHRISTUS, ten einde. Toen zijn vader, in het jaar 1735, als Fransch leeraar, naar *Stettin* beroepen werd, en op zijne reize door *Halle*, met zijnen zoo, een bezoek bij den hoogleeraar SCHULTZ aflegde, bragt deze beiden bij den kanselier van LODEWIJK, die hem beloofde, dat hij kosteloos tot meester in de wijsbegeerte zoude bevorderd worden. De jonge BARATIER liet zich reeds den volgenden dag inschrijven, en, daags daarna, door de geheele wijsgeerigè faculteit onderzoeken. Hij ontwierp aafstonds, in de vergadering, veertien stellingen (*theses*), welke des nachts gedrukt, en den volgenden dag, in tegenwoordigheid van meer dan 2000 toehoorders, ter verkrijging zijner waardigheid, standvastig door hem verdedigd werden. Zijn vader, nu zijne reize naar *Stettin*, met hem, over *Potsdam* vervolgende, werd hier met zijnen veertienjarigen zoon, door den geheimraad FR. HOFMANN, aan den koning van *Pruisfen* voorgesteld, die aan den jongen geleerden, gedurende vier jaren, een jaargeld toelagde; hem geld tot aankoop van wiskundige werktuigen gaf, en hem beval, zich te *Halle* in de regtsgeleerdheid te oefenen. Ook moest de vader aldaar blijven, en vertrok een der Fransche predikanten naar *Stettin*. De jonge BARATIER oefende zich te *Halle* in de regten, en ook nog in andere wetenschappen, en schreef verscheidene werken, die echter niet alle gedrukt zijn. Dan, eene zoo vroeg ontloekene bloem moest natuurlijk ras verwelken: hij stierf, op den 8sten van Wijnmaand 1740, aan eene teringziekte, in den ouderdom van 19 jaren en ruim 8 maanden.

BAROTTO-HANDEL. Eene ruiling van koopmans-waren.

BARBADOS. Een der *Karaïbische eilanden*, in de *West-Indie*, den *Engelschen* toebehoorende, hetwelk veel suiker, gember, aloë en boomwol oplevert. Men schat het getal der zich aldaar bevindende Negers, op 50,000, en dat der overige inwoners op 10,000, welker toestand voorheen gunstiger was. Op dit eiland verkocht INKLE, een Engelschman, het Karaïbisch meisje IJARIKO, aan hetwelk hij het leven te danken had. Hare landgenooten, de wilden, zich hierover willende wreken, ruiden de Negerflaven op, die ook werkelijk het besluit namen, om alle *Engelschen* van kant te helpen, hetwelk echter, door eenen enkelen slaaf, die zijnen meester den aanslag ontdekte, verhinderd werd. Het is aan dit geval, dat de INKLE en IJARIKO van GELLERT zijnen oorsprong verschuldigd is.

BARBARISME. Eene fout, of misflag, tegen de zuiverheid eener taal.

BARBARYE. Een groot gedeelte van *Noord-Afrika*, hetwelk zijnen naam van de *Berbers* ontleent; een volk, hetwelk fommige meenen, dat van de *Kananieten* afstamt. Hetzelve is in twee voor-

name deelen verdeeld; in het eigenlijke *Barbarye* en de woestijn *Sara*. Het eerste bestaat uit 6 rijken, *Barca*, *Tripoli*, *Tunis*, *Algiers*, *Fez* en *Marokko*, waarvan de vier eerste onder het Turksche rijk staan, en de beide laatste door eenen eigen vorst, die onafhankelijk is, geregeerd worden. De inwoners zijn *Arabieren*, *Turken* en *Afrikanen*, en den Mahomedaanschen godsdienst toegedaan. De Joden genieten er vele voorregten; maar de Christenen zijn er meestal slaven. Het land is er zeer vruchtbaar in rijst, granen, dadelen, olijven, wijn, suiker enz., en men drijft er eenen uitgebreiden handel; maar deszelfs grootste rijkdom bestaat in den buit der zeeroovers. Ook vindt men er zeer goede paarden, schapen, ezels, drommedarissen, leeuwen, tijgers, apen, slangen van 9 tot 12 voet lang, en struisvogels; en, uit het delfstoffelijk rijk, lood, koper, zout en salpeter. Onder de schrijvers, over *Barbarye*, is SHAW de beste.

BARBETTEN. Zijn, in de vesting-bouwkunde, verhevene plaatsen, waarop het geschut gezet wordt, wanneer er geene geschut-gaten zijn.

BARBITON. Een muzikaal speeltuig, hetwelk, uit hoofde van de menigvuldige snaaren, ook *Polichordon* genoemd wordt. Deszelfs eigenlijk maakfel is bij ons onbekend; doch de dichters verwisfelen het dikwijls met de luit en citer.

BARCAROLLES. Zijn eene soort van gezangen van de gondelvaarders te *Venetie*, welke zij veelal zelve zamenstellen, en die van eene zeer aangename melodie zijn.

BARCELONA. Eene groote, welbevestigde stad, in *Spanje*, de hoofdstad van *Catalonie*, met 100,000 inwoners en eene vrij ruime haven; doch die voor oorlogschepen niet diep genoeg is. Men vindt er een groot arsenaal en eene geschut-gieterij, eene genevestokerij, eene akademie, verscheidene openbare boekerijen, een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, eene artillerij-school, eene akademie van fraaije wetenschappen, een vondelingshuis, benevens eene vrij-school, door kooplieden, voor 400 teekenaars, opgericht, eenen schouwburg enz. Er zijn verscheidene belangrijke fabrieken van zijden en wollenstoffen, staal, ijzerwerken enz. en zij is eene der hoofdplaatsen voor den handel op de *Middellandsche zee*, die zeer aanzienlijk is.

BARDEN. Eene soort van godsdienstige personen, onder de oude Duitfche volken, inzonderheid onder de *Galliers*, die in *Auvergne* en *Bourgogne* woonden. Zij waren dichters, welke de heldendaden hunner natie en vorsten beschreven, en, volgens den toon van een speeltuig, eenige overeenkomst met de lier hebbende, zongen. De *Barden* en *Druïden* onderscheidden zich daardoor van elkander, dat de laatste de priesters, en de eerste de zangers der natie waren. De oude *Schotten* hadden insgelijks hunne *Druïden* en *Barden*, als afkomelingen van de *Celten*, en droegen hunnen *Barden* zeer vele achting toe. Ieder bevelhebber had er één, die eene aanzienlijke plaats aan het hof bekleedde. In de bergen van *Schotland*, hebben de hoofden van een geslacht nog heden per-

personen onder dien naam, welke de geslachtekening en uitmunten-
de daden hunner familien voor de vergetelheid bewaren. De voor-
naamste *Bard* was OSSIAN. Wat de *Barden* bij de *Celten* waren,
zijn de *Scalders* bij de *Gothen* geweest.

BARDIT. (Het) Een gezang van de oude *Duitschers* bij eenen
veldslag, als ook eene soort van tooneeldicht, waarmede KLOPSTOCK
ons heeft bekend gemaakt.

BAREUTH. (Zie: BAIJREUTH.)

BARICADEREN. Met boomen affluiten.

BARIGELLO, of BARIDCHELLO. Is de aanvoerder der *Shir-
ren*, in *Italië*. — (Zie dat Art.)

BARILLA. Dus heet, in *Spanje*, de plant, waaruit voornamelijk de
Alikantische Soda getrokken wordt, de *Salsola Sativa* van LINNEUS.
Men geeft echter, bij ons in den handel, aan de *Soda* zelve dien naam.

BARITON, ook BORDON, VIOLA DI BORDONE genoemd.
Is een speeltuig met zeven snaren, in gedaante gelijkende naar de *vio-
la di gamba*: daarenboven bevinden zich onder den hals nog ver-
scheidene draad-snaren, die met den duim gedrukt, terwijl de andere
met den stok gestreken worden. Dit speeltuig werd in 1700 uitge-
vonden, en door CARL FRANZ, te *Wenen*, merkelyk verbeterd.

BARK. (Eene) Is een klein vaartuig, hetwelk tot het vervoeren
van goederen en waren gebruikt wordt, doorgaans 3 masten heeft,
en 200 tonnen draagt.

BARLOW. (JOEL) Beroemd als schrijver der *Columbiade*, (het
eerste *epos*, in *Noord-Amerika* vervaardigd,) werd in *Connecticut*
uit goeode ouders geboren. Reeds vroeg vertoonde zich zijn aan-
leg voor de wetenschappen, inzonderheid voor de dichtkunst; doch
zijn vaderlandsehe ijver plaatste hem in den Amerikaanschen oorlog,
als vrijwilliger, onder de verdedigers des vaderlands; en het was eerst
na den gelukkig bevochten vrede, dat hij tot de wetenschappen te-
rugkeerde. In 1785 ondernam hij eene reize naar *Europa*, om voor
eenige partikulieren, ettelijke, door hen aan de *Ohio* gekochte lan-
derijen, te verkoopen, en werd met de kort daarna uitgebarste Fran-
sche omwenteling zoo zeer ingenomen, dat het constitutioneel gezel-
schap te *Londen* hem naar *Parijs* afvaardigde, om de nationale conven-
tie geluk te wenschen. Hij werd door haar met de uitbundigste goed-
keuring ontyangen, en verkreeg de eer van het Fransehe burgerregt.
Minder vriendelyk was het onthaal van *Brit*, toen hij in *Engeland* te-
rugkeerde; hij hield hem voor eenen agent der Engelsehe Jakobijnen,
en nam, schoon vruchteloos, tegen hem geweldige maatregelen. In
1795 verliet hij *Engeland*, om op last van den grooten WASHINGTON,
met de Barbarysche Mogendheden over de vrijkoopng der te *Tunis*,
Tripoli en *Algiers*, gevangen *Amerikanen* te handelen, waarin hij
zoo gelukkig slaagde, dat hem de regering van zijn vaderland openlij-
ken dank betuigde. Na zijne terugkomst in *Parijs* gaf hij zijne *Brieven*
aan zijne medeburgers uit, waarin zeer gezonde denkbeelden om-

rent regering en wetgeving, alsmede van staatkundige en burgerlijke vrijheid, vervat waren. Later keerde hij naar zijn vaderland terug; kocht, in de nabijheid van *Washington*, een landgoed, en arbeidde sedert aan een plan voor eene groote Univerfiteit, of Polytechnieke fchool; doch dit zijn ontwerp vond geenen genoegzamen bijval. Hij befloot dus, zijne laafte dagen, in een ftillandleven, aan de beafleiding eener gefchiedenis van de *Amerikaanfche* omwenteling en hare gevolgen, toe te wijden, toen hij in 1811, als gezant der Noord-Amerikaanfche vrijftaten naar *Parijs* vertrok. In 1812 volgde hem den Franfchen keizer naar *Rusland*; doch ftierf in hetzelfde jaar in *Lithauen*, bij den terugtogt des legers.

Zijne hierboven genoemde *Columbiade*, welke in 1807 te *Philadelphia*, in eenen prachtigen druk verfchenen is, wordt wegens hare rijke, overheerlijke tooneelen, en voortreffelijke denkbeelden, niettegenftaande verfcheidene gebreken, voor een der grootfte bloemen van den Amerikaanfchen *Parnafus* gehouden. Eenig in hare manier van inkleeding, en in den vorm van andere epophyen afwijkende, verzoont de geheele inhoud eenen droom, die COLUMBUS, in zijnen eerzamen kerker te *Valladolid*, vooronderfteld wordt gehad te hebben.

BARLOWE. (N.) Een der beroemdste Engelfche horologiemaakers van de 17de eeuw. Hij vond, in 1676, de repetitie-pendules uit, en, 15 jaren later, de horologien van gelijke foort. Hij had in dezelfde kunst een bekwaam mededinger, QUARE geheeten, wiens horologien boven de zijne de voorkeur verwierven; doch BARLOWE behield altijd den roem der uitvinding.

BARNAVE. (ANTON PIERRE JOSEPH MARIA) Was de zoon eens prokureurs bij het parlement, uit *Grenoble*. Naauwelijks 25 jaren oud, werd hij tot afgevaardigde ter eerfte nationale vergadering verkozen, welken post hij met roem bekleedde, zoodat hij dikwijls, zelfs over MIRABEAU, de zege wegdroeg. In ongewone gunst bij het volk fttaande, bediende hij zich van deszelfs vertrouwen, om in de vergadering de aristocratie te beftrijden. Dan dit gefchiede niet belangloos: hij was eergierig, en wilde eene grootere rol fpielen. Toen de koning van zijne vlugt naar *Varennes* werd teruggevoerd, plaatfte men BARNAVE in de koets der koningin, om haar voor de belediging van het volk te beveiligen. Sedert veranderde hij blijkbaar in zijne staatkundige gevoelens, en deed hij verfcheidene voorftagen ten voordeele van het hof, zoodat men algemeen geloofde, dat de koningin hem gewonnen had, en hij des volks aching te eenemaal verloor. Gedurende de zittingen der tweede nationale vergadering, ging hij naar *Grenoble*, zijne geboorteflad; doch werd onder het fchrikbewind gevangen genomen, naar *Parijs* gebracht, en aldaar, den 29ften van Slagtmaand 1793, in den ouderdom van 32 jaren, geguillottineerd. Nog op het fchavot moest hij van de omftanders bittere fmaadreden hooren. Zijn aanleg was uitmunten; maar de wierook, dien hem de nationale vergadering

dering te ruim toezwaaide, had hem bedorven, en haatzuchtig doen worden.

BARNSTEEN. Deze delfstof heeft waarschijnlijk uit het groeiend rijk haren oorsprong, en ontslaat waarschijnlijk uit bergolie, hetwelk reeds uit de plaatfen, waar zij gevonden wordt, en nog meer uit de infekten en plantdeelen, die er dikwijls in befloten zijn, kan worden opgemaakt. Ook blijkt hiernit duidelijk, dat deze stof zich eens in eenen wecken of vloeibaren staat, op de oppervlakte der aarde, bevonden heeft, alzoo in die diepten, waarin men haar thans vindt, zulke infekten, zoo als vliegen, spinnen, kevers enz. niet konden gekomen zijn. De Barnsteen is van eene witte tot in het donker, oranje-roode kleur, en gaat van het ondoorschijnende tot in het meer volkomen doorschijnende over; is somtijds glanzig als glas, somwijlen als was; schulpachtig van breuk, en laat zich draaijen, polijsten, en tot velerlei kunstzaken bearbeiten. Men vindt denzelven in stukken van de grootte eener erwt tot die van een menschenhoofd; doch de gewone stukken zijn van de dikte van eenen duim of eene vuist. Zij hebben zeer verschillende gedaanten, rond, langwerpig, peervormig, en men vindt er zeldzame natuurspelingen in. Het meest bekende vaderland van den Barnsteen zijn de kusten van de *Oostzee*; doch wordt dezelve ook niet alleen aan andere zeekusten, maar zelfs ver van de zee, in den grond, gevonden.

De ouden beschouwden den Barnsteen, uit hoofde zijner natuurlijke schoonheid, hardheid en polijsting, als een voorwerp van weelde en pracht. HOMERUS telt dien meermalen onder de kostbaarheden van zijnen tijd; terwijl de *Pheniçiërs* en *Sidoniërs* denzelven toen uit *Europa* kregen, en naar alle oorden der wereld vervoerden. Inzonderheid hadden de *Romeinen* er veel mede op, die er allerlei vaatwerk, beelden en galanteriewaren van vervaardigden, en wier vrouwen en dochters er arm- en halsfjeraden van droegen, waaraan zij boven die van edele gesteenten de voorkeur gaven.

Men rekent, dat de Barnsteen-kamer te *Koningsbergen*, werwaarts zoowel de uit zee opgevischte als de gegravene moet gebragt worden, jaarlijks, door elkander, een voordeel van 40 — 45000 guldens oplevert. Van hier verkrijgen de kunstenaars in die stad, *Dantzic*, *Stolpe*, *Neurenberg* enz. denzelven, en weten dien op velerlei wijze te bearbeiten en te gebruiken. Groote stukken zijn van zeer veel waarde; terwijl de kleinere stukken, en hetgeen, dat van grootere onder het bewerken afvalt, tot het maken van de zoo algemeen bekende Barnsteen-verniss, het Barnsteen-zuur, de Barnsteen-olie en *Spiritus*, gebruikt worden.

BAROK. Afkomstig van het Italiaansche woord *Barocco*, beteekent gedwongen, verward, onnatuurlijk.

BAROMETER. Luchtweger. Een werktuig, in 1644 uitgevonden, door TORRICELLI, eenen Italiaanschen geleerden, waarom het ook *Buis van TORRICELLI* genoemd wordt. Hetzelve bestaat uit eene

glazen luis, omtrent drie voet lang, welke van onder omgebogen, en van eenen glazen bol, die van boven eene nauwe opening heeft, voorzien is. Deze buis wordt met kwik gevuld, aan het boven-einde gesloten, en in eene loodregte rigting geplaatst. Indien men zulks voorzigtig doet, dan zal de kwik niet uit de buis loopen, maar in dezelve op eene zekere hoogte blijven hangen. Zulks wordt veroorzaakt door de drukking der lucht op de kwik, die in het bolletje is, waardoor deze in de buis, waarop de lucht, omdat zij van boven gesloten is, niet drukken kan, naar boven geperst wordt. Drukte de lucht nu altijd met dezelfde kracht, dan zoude ook de kwik altijd op dezelfde hoogte in de buis blijven staan; dewijl echter zulks het geval niet is, maar de lucht, op onderscheidene tijden en plaatsen, zwaarder of ligter is, volgt hieruit, dat de kwik in de buis, naar mate van de drukking der lucht, ook moet rijzen of dalen. Om deze verandering van hoogte waar te nemen, voegt men aan de buis eene schaal, in duimen of lijnen, of eenige andere maat, verdeeld, waarop men de geringste verandering der kwik kan waarnemen. Hier te lande is de hoogte der kwik tusfchen de 27 en 30 duimen Rijnl. boven de kwik in het onderfte bolletje. Tot de vereifchten van eenen goeden Barometer behoort voornamelijk, dat de kwik zuiver, en dat gedeelte der buis, waarin geene kwik is, luchtleedig zij, benevens eene nauwkeurig gemaakte fchaal. De Barometer dient, om het gewigt, waarmede de lucht drukt, te bepalen, en is dus van de uiterfte noodzakelijkheid bij die natuurkundige proeven, waarbij de drukking der lucht in aanmerking komt: buitendien dient dezelve voornamelijk tot twee einden, tot het meten van hoogten en tot het voorspellen van goed en flecht weder. Hoe hooger men boven de oppervlakte der zee komt, des te korter en ligter wordt de kolom lucht, die op de lichamen drukt, waardoor men in ftaat gefeld is, om, uit het verfchil van de drukking der lucht aan de oppervlakte der zee, of in eene laagte, en op eenen berg of andere hoog gelegene plaats, door berekening, de hoogte van zulk een voorwerp te vinden. Wat de weersvoorspelling betreft, hierover heeft men, in het algemeen, waargenomen, dat het weder des te beter is, naar mate de lucht fterker drukt, of de kwik in de buis rijst, en flechter, naar mate de kwik meer daalt. Hoe langzamer, echter, en beftendiger zulk eene rijzing of daling voortgaat, des te beftendiger weder heeft men te wachten; maar, bij fpoedige veranderingen der hoogte van de kwik, is het weder zeldzaam beftendig. Men kan nogtans hieromtrent alleenlijk op den Barometer geen ftaat maken; maar moet tevens de gefteeldheid van den wind en andere omftandigheden in aanmerking nemen.

BARON. Het oude Angelfakfifche woord *Baro* beteekent eigenlijk niets anders, dan een fterk en kloek man: daar intufchen de onderscheidene vorften dergelijke kloeke mannen tot hunnen krijgsdienft, en

en meer bepaaldelijk tot hunne lijfwachten, gebruikten, en dezelve vervolgens op allerlei wijze begunstigten, zoo ontfonten hierdoor, van tijd tot tijd, baronien. Baronnen alzoo waren, in vervolg van tijd, diegenen, welke, met voorkennis van den vorst, over eene zekere uitgestrektheid lands het gebied voerden, en het regt uitoefenden. Nadat, echter, de beschaving al die kleine foorten van regeringen, die meestal onderdrukkingen ten gevolge hebben, had verban- nen, ziju ook de baronien verdwenen; hoewel de naam van Baron bij sommigen nog van eenig belang schijnt te zijn.

BARON. (MICHAEL) Deze beroemde tooneelspeler, de zoon van eenen koopman te *Isfoudin*, behoorde eerst tot het tooneelge- zelschap van LA RAISIN; doch ging naderhand tot dat van MOLIÈRE over. Men noemt hem eenparig den ROSCIUS zijner eeuw. Hij ver- liet, in 1691, het tooneel, met behoud eener jaarwedde van 1800 guldens; doch betrad hetzelfde op nieuw, als een grijsaard van 68 ja- ren, in 1720, en verwierf de vorige goedkeuring. „Men was,” „zegt DORAT, in *la declamation theatrale*, toen BARON, na een af- „gezonderd leven van 20 jaren, wederom het tooneel betrad, zoo „zeer aan het zwellende en den onzin der toenmalige schouwspelers „gewoon, dat BARON, door zijne edele, eenvoudige manier van „spelen, niet beviel; doch toen hij, onder het opzeggen van deze „regels uit de *Cinna* van CORNEILLE:

„ *Au seul nom de CESAR, d'AUGUSTE et d'empereur*

„ *Vous eussiez vu leurs yeux s'allumer de fureur,*

„ *Et dans un même instant, par un effet contraire,*

„ LEUR FRONT PALIR D'HORREUR, ET ROUGIR DE COLÈRE.

„ werkelijk achter elkander bleek en rood werd, trok hij de bewoni- „dering van alle aanbouwers, en deed hij zijne tegenpartij ver- „stommen.’ Vooronderfeld zijnde, dat deze vertelling met de waar- „heid overeenkomt, zoude toch dit stuk, hetwelk slechts eene gebrek- „kige schilderij bevat, naar het schrander oordeel van ENGEL (*Mimik* „1ste deel), zeer weinig voor de grootheid van BARON, als tooneel- „speler, bewijzen. Hij had een zeer hoog denkbeeld van zijnen stand, „en bezat niet minder trotschheid: volgens hem ziet de wereld iedere „eeuw eenen CESAR; maar er zijn duizend jaren noodig, om eenen „BARON ten voorschijn te brengen. Zoo dikwijls hij de talenten en „verdiensden van uitstekende mannen wilde roemen, koos hij eene der „schoonste plaatsen uit het schouwspel, waarin hij optrad, en zag hen „daarbij in het gezigt. Hij oordeelde, dat het tegen den regel der „tooneelkunst aanliep, de handen boven het hoofd te verheffen, en „dat dit alleen dan als schoon konde beschouwd worden, wanneer het „door de hartstogt geschiedde, alzoo deze eene betere leermeesteres „dan de kunst was. Hij stierf, in 1729, in den ouderdom van 77 ja- „ren, en in 1760 verschenen 3 deelen met tooneelstukken, onder zij- „nen naam, in het licht.

BARONET. Is, in *Engeland*, eene foort van erfelijke, lage adel,

234 BARRI. (*Gravin du*) — BARRIÈRE-TRAKTAAT.

in 1612, onder JACOBUS I. ingevoerd, welke verordende, dat een ieder, die 3 jaren lang, ter bescherming van het koninkrijk *Ierland*, 30 man op eigene kosten leverde en onderhield, *Baronet* zijn zoude. Zij zijn boven alle ridders (die van den kouwband uitgezonderd) en voeren den titel van *Sir*.

BARRI. (*Gravin du*) De beruchte minnares van LODEWIJK XV, koning van *Frankrijk*, was de dochter van eenen kommiss bij het kantoor van belastingen te *Voucouleurs*, GOMART DE VAUBERNIER geheeten. Zij werd, in 1744 geboren; al vroeg, na den dood haars vaders, modekraamster, en naderhand bijzit van den graaf DU BARRI. Zij konden zich echter niet lang met elkander verdragen, zoodat de graaf, om van haar ontslagen te worden, in 1768, haar, in eigen persoon, bij den koning in kennis bragt. Al spoedig de plaats der markgravin VAN POMPADOUR bekleedende, moest zij aanstonds huwen, en het was de graaf DU BARRI, des genoemden broeder, wien het geluk van hare hand te deel viel. Haar schoonbroeder onderrigte haar, hoe zij zich in haren nieuwen post gedragen moest, en het leed niet lang, of zij regeerde geheel *Frankrijk*. Zij berokkende den val van den hertog van CHOISEUL, wiens trots voor haar niet buigen wilde, verhief den hertog AIGUILLON, en ondersteunde hem in de uitoefening zijner wraak tegen het parlement van *Parijs*, (hetwelk hem, wegens zijne gepleegde afschuwelijkheden, als bevelhebber in *Bretagne*, de uitoefening der regten eens pairs van *Frankrijk* ontzegd had), waarin zij zoo yer ging, dat het parlement, in den zomer van 1771, uit *Parijs* naar elders verwezen, en eindelijk geheel vernietigd werd (Zie: LODEWIJK XVI). Ondertusschen zoude men haar te veel eer aandoen, indien men dit alles aan hare eigene werkzaamheid, en niet veel meer aan kuiperij van andere hovelingen, die door haar werkten, wilde toeschrijven; want zij was meer eene vrouw van vermaak, dan dat zij schrander was. Na den dood des konings, ontving zij eensklaps een bevel, om zich in hechtenis te begeven, en werd in een klooster opgesloten; doch naderhand werd haar vergund, op haar fraaije landgoed te *Louveciennes*, omstreeks *Marlij*, te wonen. Zij hield zich, gedurende de omwenteling, tot op de regering van ROBESPIERRE, stil; maar hare rijkdommen, gevoegd bij hare aankleving van de partij van BRISSOT, veroorzaakten, dat zij voor schuldig aan verraad gehouden, en den 9den van Wintermaand 1793 ge Guillotineerd werd.

BARRIÈRE-TRAKTAAT. Dit werd in 1715, tuschen den keizer van *Oostenrijk* en de *Hollanders*, gesloten, en, in 1718, in de hoofdzaak bekrachtigd. Volgens hetzelfde hadden de laatste hunne bezetting, die ook den eed aan den keizer doen moest, in de steden *Namen*, *Doornik*, enz. ter verzekering hunner grenzen; terwijl in *Dendermonde* half Oostenrijfsche en half Hollandsche troepen liggen moesten. Voor het onderhoud dezer bezettingen werden, door de algemeene staten, jaarlijks 500,000 daalders bewilligd; doch het hof van

van *Wenen* vernietigde, in 1781, in weerwil van den tegenstand der vereenigde gewesten, dit verdrag; terwijl het verklaarde, dat, daar de nog overige grensvestingen geslecht zouden worden, derzelve bezetting derhalve noodeloos was, waarna dan ook de Hollandfche troepen afrokken.

BARROS. (JOAN DE) De meest beroemde Portugeefche gefchiedfchrijver, die zich reeds vroeg aan de beoefening der wetenfchappen toewijdde. Zijn eerste werk, een historifche roman, *keizer CLARIMOND* getiteld, verfcheen in 1520, toen hij slechts 24 jaren oud was. Hij overhandigde hetzelfde aan den koning, die het met welgevallen aannam, en hem het fchrijven van de gefchiedenis der *Portugeezen* in de *Indien* opdroeg. Dit uitmuntende historifche werk kwam, 32 jaren later dan het vorige, onder den titel van *l'Azia Portugueza*, in het licht: het bestaat uit 40 boeken, en zal in dit vak altijd een klasfiek werk blijven. Behalve dit, heeft hij nog eene zedekundige zamenfpraak, *Rhopicancuma*, gefchreven, waarin hij aantoot, hoe verderfelijk het zij, zijne grondbeginfels te laten varen, ten einde zich naar de omftandigheden te fchikken; doch dit werk werd verboden: voorts nog een gefprek *over de valsche Schaamte*; alsmede eene *Portugeefche Spraakkunst*, de eerste, welke in het licht verfchenen is. — Hij ftierf in 1571, in den ouderdom van 72 jaren.

BARTHELEMIJ. (JEAN JAQUES) Werd, den 20ften van Louwmaand 1716, te *Casfis*, omtreeks *Aubaigne*, in het voormalig *Provence*, geboren; ontving eene goede opvoeding, en werd, gedurende eenigen tijd, naar *Marsille* gezonden, om door de Jezuiten tot den geestelijken stand te worden voorbereid. Hij had echter zoo weinig neiging hiertoe, dat hij naderhand alle voorfagen tot geestelijke posten van de hand wees, en alleen den titel van abt aannam, om te toonen, dat hij tot dien stand behoorde. Van zijne jeugd af, had hij veel op met de beoefening der oude talen, zelfs met de Oosterfche en de oudheden over het algemeen; terwijl hij het, door zijnen onvermoeiden vijf, in het nafporen van alle voorwerpen der moeilijkfte en meest afgetrokkene onderzoekingen, weldra zoo ver bragt, dat hij den geleerden in dit vak eerlang geheel nieuwe ontdekkingen mededeelde, waaronder het *Palmyrifch alphabet*, hetwelk hij uitgaf, eene voornaame plaats bekleedt. In 1747, werd hij reeds lid van de Parijfehe akademie der bijfchriften, zoodat hij, in 1744, bij zijne komst in *Parijs*, den opziener van het koninklijk kabinet van medailles, als helper, was toegevoegd. Hij geraakte eerlang bekend met den minister CHOISEUL, die juist op het punt stond, om als gezant naar *Rome* te reizen, en BARTHELEMIJ uitnoodigde, om hem derwaarts te vergezellen. Deze, thans de eerste opziener van het kabinet van medailles, nam zijn aanbod aan, en vertrok in 1755 naar *Rome*; verzamelde nieuwe fchatten voor de oudheidkunde, en hield zich, na zijne terugkomst, met het vervaardigen van geleerde fchriften, en de inrigting van het aan hem toevertrouwde kabinet bezig, hetwelk hij met een

236 BARTHOLOMEËRS. — BARTOLOZZI. (FRANS)

aantal kostbare en zeldzame medailles verrijkte. Onder zijne eigene werken munt er geen zoo zeer, in geleerdheid en sierlijke voordragt uit, als de *Reize van den jongen ANACHARSIS naar Griekenland*, waaraan hij reeds in 1757 begon te arbeiden, en die eerst 30 jaren daarna voltooid werd. BARTHELEMIJ was bescheiden genoeg, om dit werk eene ongelukkige compilatie (*triste compilation*) te noemen; terwijl alle verstandige mannen, zoowel binnen als buiten 's lands, hetzelfde met de meeste goedkeuring ontvingen, en de gelukkige voordragt des schrijvers niet genoeg bewonderen konden, die de meest ongelijkaardige deelen der Grieksche oudheid, uit verschillende tijdvakken van den staat, tot een zoo schoon geheel gebragt, en met zoo veel geleerdheid als smaak bearbeid had (Zie: ANACHARSIS). BARTHELEMIJ, die nog in zijnen ouderdom, een volledig berigt van het koninklijk kabinet van medailles vervaardigen wilde, doch daarin, door de in 1788 ontstane onlusten, verhinderd werd, liet zijnen letterarbeid steken, en wachte bedaard den uitslag der algemeene zaken af, aan welke hij niet het minste deel nam. Wel is waar, dat hij door de omwenteling een gedeelte zijner inkomsten verloor; doch hij verdroeg dit verlies met eene gewillige onderwerping. Den 20 van Oogstmaand 1793, werd hij, door de bedienden bij de nationale boekerij, van *aristocratie* beschuldigd, en den 2den van Herfstmaand gevat; doch nog denzelfden dag, op voorspraak zijner vrienden, inzonderheid der weduwe CHOISEUL, weder in vrijheid gesteld. Ondertusschen had dit geval op zijne, reeds verzwakte, gezondheid de nadeligste gevolgen. Toen de opper-boekbewaarder der nationale boekerij, de beruchte CARRA, in 1793, was ge Guillottineerd geworden, werd hem wel dien post opgedragen; doch hij weigerde denzelven, ten einde zijne overige dagen in rust te kunnen doorbrengeu. Hij stierf, den 30sten van Grasmaand 1795, den roem eens regtschapenen mans nalatende; terwijl zijn neef FRANS BARTHELEMIJ, dien hij, van zijne vroegste jeugd af, met de meeste zorg, had opgevoed, het wisselvallige van hooge staatsbedieningen, althans in tijden van omwenteling, ondervond; met PICHEGRU en anderen, in Herfstmaand 1797, naar *Cayenne* verwezen werd; doch, door middel van zijnen getrouwen kamerdienaar, LA TELLIER, ontsnapte; naar *Engeland* ging; kort na de omwenteling van 18 *Brumaire* weder terug geroepen, en tot lid van den senaat benoemd werd.

BARTHOLOMEËRS. Een genootschap van wereldlijke geestelijken in *Beijeren*, door eenen priester, BARTHOLOMEUS HOLZHAUSER, te *Ingolstadt*, in 1640, opgericht. Zij houden zich onledig met de opvoeding van jonge lieden, die zij ook in de kost nemen. Onvermogene kinderen en jongelingen worden om niet opgevoed, en tot de studie opgeleid, waarvoor zij aan deze hunne weldoeners niets dan erkentenis schuldig zijn, wanneer zij in gunstiger omstandigheden geraken.

BARTOLOZZI. (FRANS) Een der grootste en meest beroemde plaatsnijders, in 1730, te *Florence*, geboren, waar hij de teekenkunst bij

bij HUGFORT, FERRETTI en anderen, leerde. Te *Venetie*, waar hij ook aan het huis van den dichter, den graaf GOZZI, bekend was, etfte hij, bij zijnen leermeeeter WAGNER, eene menigte afbeeldfels, en ging, in 1765, naar *Londen*, waar zijn roem, door de aanzienlijkfte ondersteuning en aanmoedigingen, weldra van trap tot trap hooger klom, en zijne platen eindelijk zoo algemeen gezocht werden, dat men, voor een volledig stel derzelve, tot 1000 pond fterling betaalde. Ook viel hem de plaats eens koninklijken graveerders, en het lidmaatschap van de koninklijke akademie der kunsten, in *Londen*, ten deel, waar hij zich bijna 40 jaren ophield, wanneer hij naar *Portugal* ging, en te *Lisfabon*, in 1807, van den prins regent nog de *Christus-orde* ontving. Hij verdient te regt, uit hoofde van het groot aantal zijner kweekelingen, den naam van stichter der Engelsche graveerschool. Smaak en genie heerfchen in al zijne werken, en zijne graveernaald vereenigt juistheid in teekening met de hoogfte teederheid in de uitvoering. *De dood van lord CHATTAM*, naar COPLEY, waarvan reeds voor 20 jaren, voor een fraai afdrukfel, 150 daalders betaald werd, behoort onder zijne beste stukken; terwijl zijne *Lady and Child* onder de meest bevallige kan worden gerangfchikt.

BAS, (*Generale*) of *Basfo contunio*. Beteekent, in de toonkunst; die wetenfchap, waardoor men, naar zekere, in de zamenftelling, gegronde regels, door de enkele basftem, de volkomene harmonie, welke in de daartoe behoorende stemmelijke en werktuigelijke muziek tot eenen grond ligt, vinden kan: van hier, dat zij ook den naam van *grondflag* der muziek draagt, omdat zij alle, inzonderheid de grondstemmen van een ftuk in zich bevat. Zij wordt door cijfers en teekens, die men *signaturen* noemt, en boven de nooten plaatst, aangewezen. De kennis dezer wetenfchap is niet alleen ten aanzien van de zamenftelling, maar ook voor de uitvoering en beoordeeling van muziek-ftukken ten hoogfte belangrijk. — Ook beteekent het woord *generale Bas*, fomtijds, deze bas zelve, waar door tevens de volle harmonie van het ftuk, op een speeltuig, wordt aangeslagen. Men speelt denzelven gewoonlijk op een orgel, klavier en foortgelijke speeltuigen meer, wanneer de linkerhand den bastoon, maar de rechter het akkoord, of de harmonie, door bovengenoemde signaturen gekenmerkt, aangeeft. Wanneer nu deze signaturen boven de nooten geplaatst zijn, noemt men het een' *becijferden*, doch ftaan zij er niet boven, een' *onbecijferden* bas, welke laatste, echter, reeds een zeer geoeffend, en met de harmonie gemeenzaam, fpeeler vordert. De uitvinding, of liever de aanwijzing van de regels, bij het fpeelen van zulk eenen bas, fchrijft men toe aan LUDOVICO VIADANA, kapelmeester bij de domkerk te *Mantua*, een der beroemdste orgelfpelers in het begin der 17de eeuw, die het allereerst, in 1606, eene verhandeling daarover in het licht gaf. Voor dien tijd fpeelde hij alleen naar de *tablatur*. (*Zie op dat woord.*)

BAS. Beteekent in de toonkunst, over het algemeen, den laagften toon.

toon. In de zangkunst is de Bas de laatste van de vier aangename stemmen, en, in de toonkunst, noemt men insgelijks die partij den Bas, welke den laagsten toon aangeeft, waarmede de hoogere een akkoord maken, en die de grondtoon van het akkoord, en, in ieder muzikstuk, eene zeer wezenlijke partij is, waaraan alle stemmen ondergeschikt zijn. Als een *enkel speeltuig* beschouwd, heeft de Bas (ook *violono* genoemd) heden ten dage doorgaans vier snaren, en gaat van de lage *e* (zijnde de stemming van onder op *e, a, D, G*) tot in \bar{d} en \bar{e} . De kleinere bas (*Basfetto*, of gewoonlijk *Violoncello* genoemd) heeft insgelijks vier snaren, en begint, in de laagte, met de groote *C* (zijnde de stemming *C, G, d, a*) en loopt tot in \bar{f} en zelfs \bar{g} . (Vergelijk hiermede de woorden SLEUTEL en GENERALE BAS.)

BASALT. Een uit de zwarte in de graauwe, blaauwe en somtijds ook in eene groenachtige kleur overgaande steen, behoorende tot de gemengde steen of rotssoorten. In het algemeen is dezelve zeer verschillende in hardheid en specifieke zwaarte, gelijk ook in gehalte; bevat gewoonlijk eene of meer soorten van verscheidene andere delfstoffen in zich, en werkt somtijds zeer sterk op den magneet. Men vindt denzelven alom overvloedig verspreid: de *Giants's causeway* (Reuzendijk), aan de noordkust van *Ierland*, alwaar dezelve in menigte in groote zuilen, van drie tot negen zijden, meest in eene schuinste rigting; gevonden worden, munt hierin uit; desgelijks ook de grot van *Fingal* op het eiland *Staffa*.

BASCHA, BASCHY, BASCH. Een opziener, een hoofdman; een eertitel, welke, onder de *Turken*, aan ieder foldaat toekomt, en dien alle *Turken* bijna aan elkander geven, omdat zij zich als foldaten beschouwen. (Zie: BASSA.)

BASEDOW. (JOHAN BERNHARD) Deze was een, over het algemeen, zeer verstandig man, die onvermoeid werkzaam was, en aanmerkelijk veel tot de verlichting van *Duitschland* bijdroeg. Inzonderheid bragt hij, door zijne pogingen, zeer veel tot de verbeterde opvoeding toe, op welk belangrijk stuk hij het eerst zijne aandacht vestigde; schoon zijn brandende ijver, en te verregaande eigenliefde, hem geschikter voor eenen uitvinder van nieuwe ontwerpen, dan wel voor eenen uitvoerder van dezelve, maakten. Hij werd in 1723, te *Hamburg* geboren, waar hij zich aan de strenge tucht zijns vaders, die een pruike-maker was, onttrok, en vervolgens in dienst van een Holsteinsch land-natuurkundige begaf. Zijn vader haalde hem echter op de *Johannes-school* terug, en nu bezocht hij hierop het *gymnasium* te *Hamburg*, (waar men wil, dat hij zeer ongebonden leefde); ging vervolgens naar *Leipzig*; werd hofmeester in het Holsteinsche; in 1753 hoogleeraar in de zedekunde en fraaije wetenschappen te *Soroe*, en, in 1761, door het Deensche hof, aan het *gymnasium* te *Altona* beroepen. In het jaar 1769, kreeg hij, waarschijnlijk door de EMILE van ROUSSEAU, aanleiding, om zich aan het vak van opvoeding toe te wijden, en bragt een voorschot van

16,000 daalders, tot het drukken van een elementaarboek, bij een, waarvan hij, in 1770, het eerste deel uitgaf. In 1771 riep hem de prins van *Desfau*, ter verbetering zijner scholen, derwaarts, waar hij, in 1774, zijne beroemde school voor *Philantropijnen* oprigtte. Bij mangel aan genoegzame ondersteuning, stond hij dezelve aan CAMPEN af: doch moest ze naderhand weder overnemen, tot dat hij, in 1778, er op nieuw afstand van deed, zonder dat hij ophield, derzelve belangen te behartigen. Sedert was zijn oogmerk, om in *Desfau* stil te leven, waarin hij echter, door oneenigheden met WOLKEN, en andere onaangename omstandigheden, dikwijls verhinderd werd. Hij heeft vele wijsgeerige en godgeleerde werken, benevens opvoedingschriften, uitgegeven, en stierf te *Maagdenburg*, in 1780.

BASEL. Een van de zeven Zwitserfche kantons. Het bevat tusschen de 36 en 37,000 inwoners, en heeft belangrijke zijde-, ka-
toen- en papier-fabrieken.

BASEL. De hoofdstad van het genoemde kanton, de grootste stad van *Zwitserland*, welke eene hooge school, een gymnasium, verscheidene boekertijen, kunstverzamelingen enz., bezit, en eenen aanzienlijken handel drijft. Zij is eene der oudste steden van *Zwitserland*. In, of omtrent het jaar 800 werd hier reeds de bischoppelijke zetel gevestigd. De *Rijn*, die er doorloopt, deelt haar in de *grootte* en *kleine* stad, die beiden door eene brug vereenigd worden; doch welker inwoners eene soort van wederzijdschen afkeer van elkander bezitten. De oude en beroemde akademie aldaar is, in het jaar 1459, door paus PIUS II, gesticht. Onder de merkwaardigheden dezer stad telde men eertijds den *Doodendans*, een beroemd schilderstuk (*Zie dit art.*); doch dit bestaat sedert 30 jaren niet meer. Men vindt hier de grafombe van den beroemden hervormer DESIDERIUS ERASMUS van *Rotterdam*, en het is opmerklijk, dat de klokken hier een uur vroeger slaan, dan elders. In deze stad werd, van 1431 tot 1444, het bekende concilie gehouden, en over den vrede, tusschen den koning van *Pruisfen* en de toenmalige Franfche republiek, door den koninklijken Pruisfischen generaal majoor VON GOLZ, en na diens dood door den staatsminister, den vrijheer VON HARDENBERG, en den Franfchen gezant bij het Zwitserfche bondgenootfchap, FRANS BARTHELEMIJ, gehandeld, en, op den 5den van Grasmaand 1795, gefloten.

BASILICA. De *Basilica* was, in de eerste eeuwen van *Rome*, een prachtig gebouw, in de gedaante van een langwerpig vierkant, hetwelk met zuilen en standbeelden versierd, en ten gebruike van geregtelijke en handeldrijvende personen bestemd was, — eene soort van beurs. Men bouwde deze *Basilica's* op openbare pleinen, dat is *fora*. — KONSTANTIJN de Grootte ruimde den Christenen, in *Rome*, eenige van die gebouwen, voor hunnen godsdienst, in; en van hier, dat de eerste christenkerken den naam van *Basilica's* ontvingen, en men, naderhand, bij het bouwen van nieuwe kerken, derzelve ouden vorm behield.

BASILISCUS. Is eigenlijk eene foort van gele, zeer vergiftige slangen, in *Afrika*. Ondertusfchen heeft men er een wonderdier van gemaakt, met bonte vleugels en den staart van eenen draak, welks oog zoo vergiftigend zijn zoude, dat iemand, dit dier aanziende, dadelijk stierf: van hier de benaming van (*Basiliscus-oogen*). Voorts voegt men er bij, dat dit dier niet anders kon gedood worden, dan door zijn eigen vergiftigend oog, hetwelk men hem in eenen spiegel liet beschouwen. — Voor het overige noemt men een zeker zwaar gefchut, of dubbele veldflangen, insgelijks *Basiliscus*.

BASUS. De grondslag, waarop iets rust, alsmede, in de bouwkunst, het voetstuk.

BASKERVILLE. (JOHANN) Te *Woverleij*, in het graaffchap *Worchester*, in 1706 geboren, was een der beroemdste boekdrukkers, die, naar men zegt, zijne werken insgelijks gefneden en gegoten heeft. De uitgaven van verfecheidene klasieke fchrijvers, bij hem gedrukt, namelijk van VIRGILIUS, ARISTOTELES, en anderen, worden voor meesterstukken der boekdrukkunst gehouden. Hij stierf in 1773 te *Birmingham*, in het graaffchap *Warwick*. BEAUMARCHAIS kocht na zijnen dood, zijne letters voor 3,700 pond fterling, en drukte daarmede, te *Kehl*, de prachtige uitgave van VOLTAIRE's werken.

BASNAGE DE BEAUVAIL. Drie mannen van dezen naam hebben zich, door hunne fchriften, verdienstelijk gemaakt. HENRI en JAQUES, twee broeders, te *Rouan* geboren, de eerste in 1657, de andere in 1653, beiden den Protestantfchen godsdienst toegedaan, verlieten hun vaderland, en zetteden zich in *Holland* neder. De *gefchiedenis der Joden*, door den laatften gefchreven, is ook nu nog niet zonder verdienften. Een zoon van HENRI, SAMUEL geheeten, was, gelijk zijn oom JAQUES, Waalsch predikant, en heeft uitgegeven *Annales politico ecclesiastici*.

BASQUEN, BISCAIJERS. De tegenwoordige naam der *Gasconjers*, een volk, dat eertijds in *Spanje*, aan de *Pyreneën* woonde, en zich, op het einde der 16de eeuw, aan de noordzijde van dit gebergte nederzette.

BAS-RELIEF. Dit woord (eene zamenftelling van het Fransch *bas*, laag, en *relief*, verheven werk) beteekent weinig verheven werk, in tegenoverftelling van *Haut-relief*, of hoog, geheel verheven werk. Het onderscheid tusfchen *Haut-* en *Bas-relief* wordt, echter, weinig in de fpraak van het gemeene leven in acht genomen, in welke men zich gewoonlijk van de uitdrukking *Bas-relief* bedient, waardoor men meer of min verhevene figuren op eenen vlakken grond verftaat. De oude *Grieken* bedienden zich zeer veel van deze foort van werk, zoowel tot gebouwen als tot gereedschappen, en konden zich op de grootste kunstenaars in dat vak beroemen. PRAXITELIS, onder anderen, werkte, in het bovenfte gedeelte eens tempels van HIERKULES, de twaalf daden van dezen halfgod. De feesten van BACCHUS waren de gewoonlijkste voorwerpen van het *Bas-relief*, van welk werk, reeds in de eerste tijden van *Rome*, de gevels

van

van gebouwen voorzien waren, en waartoe men zich ook n gebrande aarde bediende. Verdienstelijke kunstenaars hebben van de beste antiken van *Bas-reliefs* afgietsels in pleister vervaardigd; ook hebben latere vernuften aan deze soort van werk hunne moeite ten koste gelegd.

BASSA, beter **PASCHA** (Eigenlijk *hoofd* betekenende.) Een aanzienlijk bevelhebber over de legers, of over een landschap, bij de *Turken*. De voornaamste derzelve laten drie, andere twee, paardenstaarten voor zich uitdragen, en die bij hunne tenten plaatsen. Noch hunne waardigheid, noch hun vermogen, is erfelijk, en hunne kinderen kunnen, ten minste gedurende het leven huns vaders, niet van belang bevorderd worden. Men moet het woord *Bascha* (zie op *hetzelve*) van dat van *Basfa* wel degelijk onderscheiden.

BASSETHOORN. Dit speeltuig geeft onder de blaas-instrumenten het sterkste geluid. Hetzelve wordt ook wel, uit hoofde van deszelfs kromme bogt, *Kromhoorn* genoemd, en is, zoo men meent, in *Pasfau* uitgevonden. Deze hoorn heeft drie volle oktaven, namelijk van de grootte tot de twee gestreken *f*, die met de kleine *e* beginnen, en zoo vervolgens naar de hoogte loopen. Dezelve is van hout; heeft de gedaante van eene halve maan; is voorzien van zeven gaten en even zoo vele kleppen; wordt als de *clarinet* geblazen, en heeft ook een gelijk mondstuk als deze. **THEODOR LOITZ**, te *Presburg* en **SPRINGER** hebben dit speeltuig verbeterd.

BASSI. (**LAURA MARIA CATHARINA**). Deze geleerde vrouw werd, in 1711, te *Bologna* geboren, en stierf in 1778. Nadat zij de waardigheid van doctor in de wijsbegeerte ontvangen had, werd haar door den raad van *Bologna* eene hoogleeraarsplaats in dat vak, met eene aanzienlijke jaarwedde, opgedragen. Zij werd door verscheidene akademien tot medelid verkozen, leerde openlijk de proefondervindelijke natuurkunde, en was in alle deelen der wijsbegeerte, en niet minder in de schoone wetenschappen, in de dichtkunst, in de Grieksche taal en in de wiskunde, ervaren. Daarenboven was zij eene brave huismoeder en eene aangename gezellin. Haar echtgenoot was **JOH. JOSEPH BERATTI**, hoogleeraar in de geneeskunde.

BASSIN. Is eene groote kom, welke in de tuinen tot sieraad wordt aangelegd, en in welker midden zich eene fontein bevindt; doch ook zulk eene kom, die tot andere einden, b. v. tot het opvangen van het water enz. gebruikt wordt. — Bij het zeewezen verstaat men door het woord *Basfin* eene plaats in eene haven, waar de schepen voor storm en den slag der golven, veilig liggen. Dus zegt men: *het basfin van Toulon, Havre* enz.

BASTAARD. Is eigenlijk een kind, hetwelk door een getrouwd man, bij een ongehuwd vrouwspersoon, van ongelijken of lagen stand, verwekt is; doch, in den thans gebruikelijken en bekenden zin, verstaat men er een, buiten het huwelijk geteeld — een natuurlijk — kind door. Hierom wordt ook, in eenen figuurlijken zin, alles, wat in de Natuur van den gewonen loop afwijkt, en inzonder-

heid, wanneer het slechter, dan gewoonlijk, uitvalt, *Bastaard* genoemd; hoedanige b. v. onder de dieren, welke van ouders van tweederlei foort geteelt zijn, (zoo als muil-ezels) gevonden worden. Opmerkelijk is het, dat de Natuur aan alle zulke bastaardfoorten het vermogen ontzegd heeft, om zich verder voort te planten, waardoor anders de dier- en hare speelfoorten, tot in het oneindige, zouden vermeerderd worden. Ondertuschen bepaald zich deze ongelijke vermenging slechts tot zekere dierfoorten; terwijl anderen, daarentegen, b. v. honden en katten, door eenen natuurlijken afkeer van elkander, gescheiden blijven. Eindelijk spreekt men, ook in het plantenrijk, van *Bastarden*, en verstaat er door die gewassen, welke in eene vreemde luchtstreek overgebracht en aldaar ontaard zijn, gelijk mede zoodanige planten, die uit de vermenging van het zaadstof van twee verschillende plantsoorten zijn voortgekomen.

BASTIA. De hoofdstad van het eiland *Korsika*. Zij heeft eene goede haven, en, aan de zee, een sterk kasteel. Het omliggende land brengt veel olie, doch inzonderheid, veel wijn en limoenen voort. De alhier vervaardigde dolken worden bij de *Italianen* hoog geschat. De stad, zoo wel als het geheele eiland, behoort thans aan *Frankrijk*, aan welke de *Genuezen* het hebben afgestaan.

BASTILLE. Dit, eertijds zoo beruchte, oude kasteel te *Parijs* werd, in 1369, door KAREL V gebouwd, ter verdediging der stad, en het was HUGUES AUBRIOT, provoost der kooplieden, die er, den 22 van Grasmaand, den eersten steen voor legde; doch, in 1381, er in werd gevangen gezet. De eerste aanleg der *Bastille* bestond slechts uit twee, op zich zelve staande, torens; doch KAREL VI, liet er, in 1383 nog zes bijvoegen, en alle, door middel van eenen muur, vereenigen; omringende het geheel met eene gracht van 25 voet diep. Dit kasteel, van bolwerken, pleinen en bruggen voorzien, diende, onder anderen, tot eene staatsgevangenis, en deszelfs geschiedenis is enkel die der mishandelde en onderdrukte onschuld. De Fransche natie yerhief, reeds federt lang, eenen luiden kreet tegen de onregtvaardigheden en wreedheden, tot welke uitoefening de dwingelandij van dit hof der duisternis gebruik maakte, tot dat eindelijk de *Bastille*, op den 14 van Hooimaand 1789, als een gevolg der omwenteling, twee dagen vroeger in *Parijs* voorgevallen, door het volk en de gewapende burgers vermeersterd werd. De laatste gouverneur, DE LAUNAIJ, ontving zijn verdiende loon, en werd op de *Greve* onthoofd; de gevangenen, ten getale van zeven, werden uit hunne kluisters ontslagen, en het kasteel werd, nog in hetzelfde jaar, tot den grond toe geslecht. De beste en belangrijkste berigten omtrent de *Bastille* zijn in de *Bibliothèque de la commune*, te *Parijs*, waar zij, federt Wintermaand 1791, des Woensdags en des Zondags, des avonds, door eenen ieder kunnen gelezen worden. Ook vindt men eene naauwkeurige beschrijving derzelve in het Nederduitsch onder den titel, *de Bastille outmaskerd*, en in 1790, uitgegeven.

BAS-

BASTION. Bolwerk, is een werk van den hoofdwal, hetwelk boven den overigen wal uitsteekt, en voornamelijk uit twee facen en twee flanken bestaat.

BASTONADE. Is eene straf in *Turkye*, welke in stokslagen tegen de bloote voetzolen bestaat; gelijk ook eene op de galeijen, die in slagen op den rug gelegen is.

BATAAFSCHE REPUBLIEK. Zoo noemde men de *zeven vereenigde Nederlanden*, sedert de omwenteling van 1795, tot op de invoering van het Fransche koningschap, sinds welken tijd zij den naam droeg van het *Koninkrijk Holland*. (Zie verder: NEDERLANDEN).

BATARDE. Een rijtuig, te *Weenen* uitgevonden, hetwelk zeer ligt en gemakkelijk is, om er in te reizen. Het heeft volkomen de gedaante van de zoogenoemde Engelsche post-chaisen, behalve dat er van voren, buiten de kap, nog eene zitbank is, die echter op de reis wordt weggenomen; alsmede van binnen eene plaats voor eenen koffer, of andere kleine pakkaadje, en dan nog eene tafel met veren, die men kan op- en neder slaan. Van voren tussehen de wielen wordt een koffer, van achteren eene bank voor eenen knecht, en, in geval van noodzakelijkheid, nog een koffer aangeschroefd, over welken men, zoo als op ieder ander rijtuig, eene koehuid kan trekken, zoo dat het geheel eene der gemakkelijkste reiswaagens, van twee of drie zitbanken, uitmaakt, die men ergens vinden kan. In het *Journal de mode*, van Oogstmaand 1787, heeft men eene afbeelding van zulk eene *Batarde*, benevens eene berekening van hetgeen zij kost.

BATATEN, of BATATTEN. Zijn zekere Indiaansche suikerwortels. Zij zijn aangenaam van smaak, en tevens voedend en versterkend, en worden, gelijk bij ons de aardappelen, tot spijsze gebruikt. Zij hebben (ten minste de beste) eene purper- of bleeke en witachtige kleur, bevatten van binnen eene witte zelfstandigheid, en worden gedroogd, in zakken, meestal, van *Malaga* naar *Holland*, *Hamburg* enz. ter markt gebracht.

BATAVIA. De grootste en aanzienlijkste stad van alle Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, op de noordelijke kust van het eiland *Java*, waarvan zij de hoofdstad is, en welke op de puinhoopen van het verwoeste *Jacatra* gebouwd werd. De grond is er zeer moerasfig, waardoor de mist ontstaat, waarmede dezelve des morgens altijd bedekt is. De luchtsfreek is er, over het algemeen, zeer ongezond, en men berekent, dat er van 1714 tot 1776, alleen in het hospitaal, 87,000 soldaten en matrozen gestorven zijn. Zij werd eerst in het jaar 1618, door de *Nederlanders*, uit hoofde van hunnen uitfluitenden handel in specerijen, aangelegd. (Zie: AMBOINA) Hare bevolking, die voor 40 jaren uit 160,000 zielen bestond, bedraagt thans slechts 47,217, waaronder 543 *Europeërs*, 1485 van derzelvev afstammelingen, 318 *Arabieren*, 119 *Hindostanners*, 3155 *Maleijers*, 3331 *Javaners*, 4115 inboorlingen van *Celebes*, 7720 *Valinezen*, 232

inboorlingen van *Sumbava*, 82 *Molukken*, 24 ingeborenen van *Timor* en *Butum*, 11,854 *Chinezen*, en hunne afstammelingen, en 14,239 slaven. *Batavia* heeft 2 Duitfche mijlen in omtrek; wordt door de rivier *Jacatra* doorneden; door eenen fteenen muur omringd, en heeft eene zeer goede haven. De huizen zijn in het Europeifch gedeelte der ftad ruïn, en in den nieuwen fmaak gebouwd, zoo als ook het raadhuis, het paleis van den opper-gouverneur, de Gereformeerde, Lutherfche en Portugeefche kerken; de Mahomedaanfche moskeen, de hospitalen, het fpin- en weeshuis, benevens de herberg voor vreemdelingen. Men heeft hier eene zoogenoemde weeskamer, welke het vermoegen van hen, die zonder erfgenamen fterven, of waarvan de uitvoerders van hunnen uiterften wil afwezig zijn, beftuurt; benevens een genootfchap van kunften en wetenfchappen, in 1777 opgerigt.

Wegens de ongezondheid der plaats, is een groot aantal der voornaamfte inwoners, federt eenigen tijd, begonnen, buiten de ftad te gaan wonen, en bezoeken dezelve alleen ter waarneming hunner zaken.

BATAVIEREN. Waren van herkomst *Germanen*. Hun naam fchijnt *Battin* geweest te zijn; doch naderhand werd dit volk naar de landerijen of *aven*, die het in bezit nam, *Batawen* en *Batavieren* genoemd. Een gerezen twist tufchen hen en de *Katten*, mede een Germanifch volk, deed deze met hunne naburen, de *Serbften* en *Monduren*, befluiten, om de *Batavieren* het land uit te drijven, die op voorflag van hunne priesters, het eiland van den *Rijn*, een groot gedeelte van het tegenwoordige *Gelderland*, *Utrecht* en *Holland* ruitmakende, vermeersterden. Hetzelve ligt op de hoogte van omtrent 32 graden noorderbreedte, en ontving den naam van *het Eiland der Batavieren*. De tijd, waarop zij het in bezit namen, bepaalt men gewoonlijk tufchen de 60 en 100 jaren voor de gemeene tijdrekening der Christenen, en het is van dit tijdstip af, dat onze vaderlandfche gefchiedenis eenea aanvang neemt. Men leze hierover, en over den aard, de zeden en krijgsverrigtingen der *Batavieren*, de drie eerfte boeken van het 1fte deel der *Vaderlandfche historie* van den heer **WAGENAAR**.

BATH. Eene Engelfche ftad, in *Sommerfetfhire*, met 38000 inwoners, welke zeer fraai gebouwd, en, inzonderheid wegens hare warme bronnen, beroemd is, waarvan het water zoowel tot baden als tot drinken gebruikt wordt, en die waarfchijnlijk voor de aankomst der Romeinfche legioenen, in het jaar 44, reeds zijn gebruikt geworden. De tijd, echter, wanneer dezelve ontdekt zijn, kan niet wel bepaald worden: zoo veel is zeker, dat de *Romeinen* tot derzelver gebruik, het allereerst, de noodige irrigtingen gemaakt, en de prachtige en doelmatige badhuizen enz. aangelegd hebben, waarvan nog tegevoerdig vele, voor den oudheidkenner, belangrijke, overblijffels voorhanden zijn. Er zijn hier 5 baden, die aan de ftad toebehooren, en nog een zesde, dat het eigendom van den graaf **WANVERS** is. Der-

zelve warmtegraad is verschillend, van 93 tot 117° FAHRENHEIT: zij zijn zeer heilzaam tegen jicht, rhumatische kwalen, gebrek aan spijsvertering, verlammingen en galachtige verstoppingen. In 1750 werden er nieuwe vergaderzalen gebouwd, welke in 1770 met eene zeer fraaije danszaal, van 106 voet lang en 42 breed, en nog andere zalen zijn vermeerderd geworden. De in 1806 geopende, oogemeen ruime schouwburg wordt voor het eerste gewestelijk tooneel in *Groot Brittanie* gehouden. — De straten en huizen der stad zijn van eene zeer fraaije bouwde. De kathedrale kerk is het schoonste werk van Gothische bouwkunst in geheel *Engeland*, en in 1496 begonnen. Onder de openbare pleinen verdienen het konings-plein, de *circus*, de halve maan- en de paradeplaats, inzonderheid, bewondering, en, onder de openbare inrigtingen, telt men een laudbouwkundig en een wijsgeerig genootschap; een hospitaal, waarin 150 zieken kunnen worden opgenomen, meer andere ziekenhuizen, en verscheidene genootschappen ter bevordering van nijverheid en godsdienst. — Eindelijk vindt men in *Bath* uitmuntende lakenfabrieken.

BATHIJLUS. Onder dezen naam zijn voornamelijk bekend: 1. ANACREONS lieveling, die zeer schoon moet geweest zijn, en 2. een beroemd pantomimen-speler, naast ZOZIMUS, de uitvinder der pantomime, die, onder de regering van AUGUSTUS, naar *Rome* ging en een vrijgelatene van MAECENAS werd.

BATH-KOL. Aldus noemen de Joden een van hunne orakels, waarvan dikwijls in hunne schriften, en inzonderheid in den *Talmud*, wordt gewag gemaakt. De Joodsche schrijvers geven dien naam aan de openbaring van den goddelijken wil aan zijn uitverkoren volk, federt de mondelinge voorzeggingen in *Israël*, hadden opgehouden, dat is, na den dood van HAGGAR, ZACHARIAS en MALEACHI. Zij grondten de meeste hunner overleveringen en gewoonten op het gezag van deze openbaringen, aan hunne voorouders, door de *Bath-kol* gedaan; zijnde eene geheime ingeving, die van tijd tot tijd, volgens hun zeggen, door eene duidelijke stem, of op eenige andere wijze, werd medegedeeld.

BATHOS. Het lage, kruipende in den schrijfstrant. (*Vergelijk* PATHOS.)

BATO. * Een verdichte naam, waarvan sommigen den naam van *Batavieren* afleiden. Van denzelven, als een richter diens volks, maken vooral de dichters gebruik.

BATOCKEN. Hierdoor verstaat men dunne stokjes, waarmede de misdadigers in *Rusland*, nadat zij in het bloote hemd tegen den grond geworpen zijn, somtijds tot den dood toe, geslagen worden: eene straf, welke echter, bij het wetboek van KATHARINA II, is afgeschaft.

BATTERIJ. De plaats, waar het geschut naast elkander staat, om gelost te worden; zijnde, ter beveiliging van de daarbij behorende personen, van eene borstwering en schietgaten voorzien. — *Drijvende Batterijen* zijn mastelooze schepen, die alleen door een

roer bestuurd worden. Zij hebben een dek, waaronder de kogels en boumen liggen; staande het geschut in één of twee rijen slechts aan ééne zijde. Van zulke Batterijen heeft men zich voor *Gibraltar* bediend. Eindelijk verstaat men ook, onder den naam van *Batterij*, een aantal van zoogenoemde Leidsche flesfchen, die aan een verbonden zijn, en tot den toetel eener elektrifeer-machine behooren.

BATTEUX. (CHARLES) Een abt, kanunnik honorarius te *Rheims*, hoogleeraar in de wijsbegeerte aan het koninklijk collegie te *Parijs*, en lid van de Fransche akademie, was een zeer beroemd Fransch geleerde, die bij de *Duitschers*, inzonderheid door zijne *Inleiding in de schoone wetenschappen*, waarvan RAMLER eene Duitfche overzetting geleverd heeft, bekend is. Hij werd in 1713 geboren, en stierf in 1780.

BATTOLOGIE. Woordspeling; eene ijdele herhaling van één woord in hetzelfde gesprek.

BATTONI. (PROMPEO) Deze beroemde man werd in 1708, te *Lucca* geboren, en stierf in 1787, te *Rome*. Hij zoude ongetwijfeld de eerste schilder onzer eeuw geweest zijn, indien RAPHAEL MENGES hem den voorrang niet betwist hadde. Zijne schilderstukken bezitten de meest juiste teekening, het schoonste koloriet, en zijn in alle deelen even nauwkeurig uitgewerkt. Hij schilderde vele altaarstukken en een groot aantal portretten; terwijl ieder aanzienlijk vorst, die te *Rome* kwam, zich door hem liet schilderen. Hij verachtte alles, wat den naam van *theorie* droeg, en beweerde, dat kunstenaars zich in geene boeken moesten oefenen. Hij was een godsdienstig man, die niet zelden zeer zonderling was. Eene zijner dochters werd, voor eenige jaren, voor de beste zangeres in *Italië* gehouden.

BATTUS. Een herder van *Pylos*, volgens de fabelleer in eenen steen veranderd, omdat hij, na het ontvangen eener belooning, beloofd had, eenen diefstal van MERKURIUS te zullen verzwijgen, en denzelfden, kort daarna, aan MERKURIUS zelve, die eene andere gedaante had aangenomen, verklapte.

BAUCIS. (Zie: PHILEMON.)

BAUMANS-HOL. Eene spelonk, of grot, welke uit verscheidene afdeelingen bestaat, en als een wonder der natuur, en eene van de voornaamste merkwaardigheden van den *Harts*, beschouwd wordt. Zij ligt in het prinsdom *Blankenburg*, aan den linker oever van de rivier *Bode*, in een kalkgebergte, en bestaat, behalve de kleine, uit zes afdeelingen, die overal met dropsteen, puimsteen, of *stalaktik*, overtrokken zijn, welks aardachtige bestanddeelen het overal doordringende water met zich voert, en als kalkachtige steen aan de wanden vasthecht. Al de zes holen, te zamen, hebben eene lengte van 758 Brunswijksche voet; zijnde de ingang 136 voet boven de oppervlakte (*fahle*) van het *Bode-dal* verheven. Het eerste hol, van 31 voet hoog, is het grootste en verschrikkelijkste. Overal vindt men guren van dropsteen, inzonderheid in het derde hol, en waaronder er een, het-

BAUMGARTEN. (JACOB SIEGMUND). — BAUTSEN 247

hetwelk men de *klinkende zuil* noemt, omdat zij, wanneer men haar aanraakt, een sterk geluid geeft. Dit *Baumans-hol* draagt zijnen naam naar den bergwerker BAUMAN, die deze grot, in het jaar 1670, toen hij er erts in zocht, het eerst ontdekte; maar, toen hij terug wilde keeren, den ingang niet, dan na twee dagen, konde wedervinden. Hij stierf echter kort daarna. De grot ligt twee uren van *Blankenburg*, en een half uur van *Ebingerode*.

BAUMGARTEN. (JACOB SIEGMUND) Een zeer kundig godgeleerde, geschied- en letterkundige der 18de eeuw, die, met onvermoeide vlijt en eene grondige kennis, al de deelen de godgeleerdheid bearbeidde, de uitgave van verscheidene belangrijke geschied- en letterkundige werken bezorgde, en tevens, door zijne letterkundige verzamelingen, niet weinig roem verwierf. Hij werd in 1706 geboren, was, sedert 1754, hoogleeraar in de godgeleerdheid, te *Halle*, en stierf in 1757. Zijne levensgeschiedenis is door SEMMLER naauwkeurig beschreven.

BAUSE. (JOHAN FREDERIK) Een uitmuntend graveerder in het koper, te *Halle* geboren, die, ten aanzien van vastheid en naauwkeurigheid, buiten twijfel, voor een der eerste kunstenaars in zijn vak kan gehouden worden. Behalve andere zijner meesterstukken, is inzonderheid zijne keurige verzameling van beroemde mannen bekend, welke hij nog onlangs, met de beelden van den grooten KANT, naar eene oorspronkelijke teekening van den heer SCHNORR (in welke men insgelijks den grooten kunstenaar erkent) verrijkt heeft. Hij stierf in 1816.

BAUTSEN. (In het Boheemsch *Budisfin*.) De hoofdstad van het markgraafschap *Opper-Lausnitz*, aan de rivier de *Sprea*, die beneden in het dal voorbij dezelve stroomt. Zij ligt in eene eenigzins bergachtige landstreek, is tamelijk groot en volkrijk, (wordende hare inwoners op 9,000 geschat), mitsgaders de zetel van den landvoogd en den landhoofdman van het opperaamt, en het hofgerigt van den Budisfinischen kreits. Men vindt er een katholijk stift, en de hoofdkerk behoort half aan de Roomschen, en half aan de Protestanten. De stad heeft, behalve een sterk slot, uitmuntende gebouwen, als: het raadhuys, het gymnasium, de beide landhuizen der steden, het wees- en tuchthuis, benevens goede waterwerken en fraaije wandelwegen. De voornaamste handel bestaat in eigen gereed linnen, waarvan, inzonderheid aan zeildoek, jaarlijks voor meer dan 100,000 daalders naar *Holland*, *Spanje*, *Portugal* enz. verzonden wordt. Ook de kousenhandel, schoon minder sterk dan voorheen, is echter nog tegenwoordig, gelijk ook de laken-, hoeden- en papierfabrieken, hier zeer aanmerkelijk. Voor het overige is de geheele omliggende landstreek *Wendisch*; gelijk dan ook te *Bautsen* een Wendische boekwinkel, en voor de geheele Wendische natie eene boekdrukkerij — de enige in *Duitschland* — gevonden wordt. De landdagen van *Lausitz* worden in deze stad gehouden. Den 20 en 21 Mei 1813 werd

in en omtrent deze stad een vermaarde slag geleverd, tusſchen NAPOLEON en de bondgenooten, waarin de eerſte aanmerkelyke voordeelen behaalde.

BAZAC. Zeer ſijn geſponnen katoen, dat uit *Jeruzalem* komt.

BAZAR. Is een Arabiſch woord, waardoor de Ooſterlingen, inzonderheid de *Perzen*, die plaats in eene ſtad verſtaan, waar gekocht en verkocht wordt. Sommige zijn open, gelijk de Europeſche marktpleinen; doch dienen alleen, om minder koſtbare waren, die vele plaats innemen, te verkoopen. De andere echter zijn van hooge gewelven voorzien, waarin zich eene ſoort van koepel bevindt, waardoor het licht valt; en het zyn deze overdekte marktplaatſen, waarop de kooplieden, die in edele geſteenten, goudwaren en andere koſtbare ſtoffen handelen, hunne winkels hebben. De *Bazar* of *Maidan*, in *Iſpahan*, is een der ſchoonſte pleinen, grooter dan eenige marktplaats in *Europa*; doch de grootſte van allen is de *Bazar* in *Tauris*, waarop zich meer dan 15,000 winkels bevinden, en meermalen 30,000 man in ſlagorde geſtaan heeft.

BEAUCHAMP. (JOSEPH DE) Deze zoo bekwame als ijverige ſterrekundige, en waardige leerling van DE LA LANDE, werd te *Vejoul*, in *Frankrijk*, geboren. Zijn oom, in 1774 tot biſchop van *Babylon* benoemd zijnde, en hem in zynen poſt willende gebruiken, liet zynen neef, tot dat einde, te *Parijs*, in het Arabiſch, de godgeleerdheid en penningkunde oefenen. De jonge BEAUCHAMP vond ſmaak in de wetenſchappen, en nam zynen tijd zeer wel waar, terwijl DE LA LANDE zynen luſt voor de ſterrekunde niet weinig aankweekte. Hij vertrok eindelyk naar *Azie*, na zich nog eenigen tijd bepaaldelyk in de ſterrekunde geoeffend te hebben, en kwam in 1781 te *Babylon*, (zijnde zyn oom te *Aleppo* gebleven), om aldaar de biſchoppelyke verriſtingen over te nemen. Hij kreeg, door toedoen van DE LA LANDE, van de admiraliteit de noodige werktuigen, waarvan hij een voertreffelyk gebruik maakte. In 1784 reisde hij van *Bagdad* naar *Baſſora*, en ontwierp eene kaart van den loop des *Tigers* en *Euphraats*, van *Diarbekir* tot aan de golf van *Perzie*, dat is ter lengte van 300 mijlen, die hij aan DE LA LANDE zond. Gedurende zyn verblijf te *Babylon* ontwierp hij eene kaart van die ſtreek, en verzamelde voor den abt BARTHELEMI afteekeningen van gedenkfukken, biſchriften en medailles, alsmede Arabiſche handſchriften, die hij in het voormalige *Babylon* gevonden had. In 1787 begaf hij zich, op aandrang van DE LA LANDE, naar de *Kaſpiſche zee*, om hare ligging, benevens dat gedeelte van *Perzie* te bepalen, waaromtrent men ongeveer 5 à 6 graden in het onzekere was, deelde de uitkomst dezer onderneming aan de Franſche akademie mede, vervaardigde eene kaart van dezen togt, nam den 30 van Zomermaand de merkwaardige maans-verduiſtering waar, en kwam van deze Perziſche reis in 1787 terug.

De zoo ſchaarſche waarnemingen, in *Frankrijk*, van *Mercurius* waren hem inzonderheid door DE LA LANDE aanbevolen, volgens wiens

BEAUHARNOIS. (ALEXANDER *vicomte de*) — BEAULIEU. 249

gctuigenis hij het hiern verder bragt, dan sedert het begin der sterrekunde gedaan was. Hij zag de planeet nader aan de zon, dan zij ooit was waargenomen, en nam tevens zulke sterren waar, die in *Parijs* niet zichtbaar waren, waaromtrent zijne nagelatene aantekeningen belangrijke bijdragen voor de sterrekunde opleverden.

Ondertussehen noodzaakte hem de intrekking zijner jaarwedde, om naar *Parijs* terug te keeren, waar het zijnen vriend DE LA LANDE, eerst 5 jaren daarna, in 1795, door middel van GREGOIRE, gelukte, bij de nationale conventie eene schadeloosstelling voor hem te verwerken. Hij werd tot consul in *Arabie* aangesteld, vertrok derwaarts, en kwam eerst, na het doorvorstelen van vele zwarigheden, in Slagmaand 1797 te *Konstantinopel*, van waar hij, in het volgende jaar, de belangrijke reis naar *Tarabeson* aannam. Op dezelve verbeterde hij de kaart van de *Zwarte zee*, waarin de grootste feilen plaats hadden, begaf zich, in 1798, naar *Egypte*, waar hij zich bij BUONAPARTE aanbod, om met voorstellen van vrede naar het Turk'che hof te gaan; doch de *Engelschen* lieten hem, met de overige *Franjschen*, in hechtenis nemen. Drie jaren zuchtte hij in deze gevangenis, toen hij bij den vrede zijne vrijheid herkreeg. Nog ziek zijnde, vertrok hij naar *Konstantinopel*, en overleed, kort na zijne komst te *Nizza*, den 19 van Slagmaand 1801, als een offer van zijnen ijver. — BEAUCHAMP bezat allerhande verdiensten en kundigheden; ook vervulde hij de pligten van den godsdienst met zoo veel naauwgezetheid, dat de *Propaganda*, te *Rome*, haar genoeg over zijnen ijver in de apostolische verrigtingen betuigde.

BEAUHARNOIS. (ALEXANDER, *vicomte de*) Was, even als zijne echtgenoot, JOSEPHINE LA PAGERIE, namaals keizerin van *Frankrijk*, op *Martinique* geboren. Toen hij huwde, was hij tweede majoor bij een regiment infanterie, en, naar men zegt, jonger dan zijne vrouw. Kort na het huwelijk begaven zij zich naar *Frankrijk*, waar alles voor de omwenteling rijpte, en het huis van BEAUHARNOIS weldra de verzamelaarsplaats werd van hetgeen, dat men de *ton* plagt te noemen. Eer nog de revolutie plaats had, werd BEAUHARNOIS, door den adel van *Blois*, tot afgevaardigde der staten generaal verkozen; bij welke gelegenheid hij zich hevig tegen den koning uitliet; en, toen die zelfde vergadering *nationaal* was geworden, benoemde men hem in 1791 tot voorzitter derzelve. In 1793 werd hij opvolger van CUSTINE, als bevelhebber over het leger aan den *Rijn*; doch kort daarna opgeligt, en in het volgende jaar tot de guillotine veroordeeld: Hij stierf den 23 van Hooimaand, vijf dagen voor den dood van ROBESPIERRE. JOSEPHINE stond ook reeds op de lijst der veroordeelden; doch de 28 van Hooimaand reddede haar van den dood.

BEAULIEU. Een Oostenrijksch edelman, in *Vlaanderen* geboren. Opgevoed in de school van den beroemden graaf VON DAUN, diende hij reeds in den zevenjarigen oorlog. Hem werd de stilling der beroerten in *Brabant*, en de verdediging van dit land tegen de *Franche re-*

volutionairen, in 1792, opgedragen. Dat hij hierin niet gelukkig slaagde, lag meer in de omstandigheden, dan in gebrek aan kunde en beleid; gelijk hij ook naderhand, in 1796, van beide schoone proeven heeft gegeven, toen hij in *Italië* het bevel over het leger tegen BUONAPARTE voerde, in welken krijgstogt, echter, hem de omstandigheden niet minder gunstig waren.

BEAUMARCHAIS. (PETER AUGUSTIN CARON van) Voor eenige jaren noemde men zijnen naam in *Duitschland* nooit, zonder bij zijne verdiende achting, als schrijver van de FIGARO, en andere uitmuntende tooneelftukken, te gelijk zijn edel karakter te bewonderen; doch nieuwere berigten plaatfen hetzelfde, helaas! in een zeer ongunstig licht. Hij was de zoon van den horologiemaker CARON, en werd te *Parijs*, in het jaar 1723, geboren. Nadat hij, tot in zijn dertigste jaar horologiemakers-knecht geweest was, wist hij zich de gunst van den heer FRANQUET en deszelfs echtgenootte te verwerven en won het vertrouwen des eersten, en de liefde der laatste. In 1756 reisde hij des nachts naar het landgoed van den heer FRANQUET, om hem te bezoeken, en men vond dien heer den volgenden morgen dood. CARON huwde nu met de weduwe, en nam van een landgoed, hetwelk hij door haar verkreeg, den naam van BEAUMARCHAIS aan. Zij leefde met hem zeer ongelukkig, en stierf, een jaar na de voltrekking des huwelijks, aan een zwaar kolijk. Hij huwde nu aan eene tweede, en vervolgens aan eene derde vrouw, die beide rijk waren, maar even zoo spoedig als de eerste stierven. In 1764 maakte hij zich op eene edeler wijze beroemd, door eene reis naar *Madrid*, ten einde den *Spanjaard* CLAVIGO te noodzaken, om aan zijne zuster, die hij ontveerd had, voldoening te geven; bij welke gelegenheid hij veel moeds en tegenwoordigheid van geest aan den dag legde, zonder echter zijn oogmerk te bereiken. In het vervolg kenfchetste hij zich als schrijver en speculant. De kunst, om zich te verrijken, verftond hij meesterlijk, en men meent, dat de regering hem dikwijls tot geheime onderhandelingen gebruikt heeft. In het jaar 1787, werd hij, door den bankier KORNMAN te *Parijs*, wegens echtbreuk en verleiding zijner vrouw, beschuldigd, en in een pleitgeding gewikkeld, dat hem veel van de openbare achting deed verliezen; terwijl de vrouw des bankiers, door haren man, in een klooster werd opgesloten. Naauwelijks kwam dit BEAUMARCHAIS, wien KORNMAN volstrekt niet kende; ter ooren, of hij drong zeer onverwachts, onder de sterkste bedreigingen, op haar ontslag aan; terwijl de luitenant van politie, LE NOIR, zelf mede van het complot was, hetwelk KORNMAN en zijne vrouw en zijn vermogen deed verliezen. Mevrouw KORNMAN kreeg door BEAUMARCHAIS en DANDET, sijndicus van *Straatsburg*, kennis aan den kardinaal ROHAN, in welken haar man eenen nieuwen vriend verwierf. Daags na de verovering der *Bastille*, kwam BEAUMARCHAIS, met den heer DE LEZERT, die naar het bevel over dit kasteel stond, uit eene der onderaardfche gangen van hetzelfde ten voor-

voorfchijn kruipen, om, zoo hij voorgaf, de kostbaarheden van Mevrouw DE LAUNAY, te redden, dan, de kommandant dezelve niet latende volgen, keerde BEAUMARCHAIS, met eene lijfwacht, die hij medegebragt had, terug. Schoon met de hoofden der onderscheidene partijen op eenen vrij goeden voet staande, werd hij echter, onder zeer vele beschuldigingen, naar de abdij gebragt; doch, twee dagen voor den verschrikkelijken 2 van Herfstmaand, door MANUEL, weder bevrijd. Men bragt wel nieuwe klagten tegen hem in, en besloot tot zijne gevangenis; doch hij vlugtte naar *Engeland*, waar hij, bij zijne aankomst in *Londen*, wegens schulden gevat, doch spoedig op vrije voeten gesteld werd. Na velerlei lotgevallen kwam hij eindelijk, als een vlugteling, op de lijst der uitgewekenen, te *Hamburg*, waar hij, gedurende een jaar, stil leefde, tot dat hij, ten laatste, in 1797 van die lijst gefchrapt werd. Hij keerde nu naar *Parijs* terug; doch stierf aldaar, in Bloemaand 1799, aan eene beroerte.

BEAUMONT. (De ridder D'EON DE) Werdt in 1728, te *Tonnerre*, in *Frankrijk*, geboren. Hij maakte te *Parijs* zeer groote vorderingen in de wetenschappen, zoodat hij, in het vervolg, ook als schrijver de opmerkzaamheid tot zich trok. Zijne niet geringe bedrevenheid in het vak van staatkunde verfschafte hem, reeds in 1755, den post eens geheimen zaakgelastigden, aan het Russische hof, dien hij, tot volkomen genoegen van het Franfche hof, waarnam. In den zevenjarigen oorlog verwierf hij, door zijne persoonlijke dapperheid, veel roems, en handhaafde, bij meer dan eene gelegenheid, de eer der Franfche wapenen. Na het herstel van den vrede, werd hij gezantschaps-secretaris bij den graaf GUERCHIJ, in *Londen*, doch hij geraakte met dezen weldra in oneenigheid, en daardoor in haat bij het Franfche hof, hetwelk het verlies van zijnen post ten gevolge had. Sedert leefde hij in *Londen* als een ambteloos burger; doch LODEWIK XVI, onder de papieren van zijnen grootvader eene geheime briefwisseling van den ridder D'EON vindende, oordeelde zich verplicht, om hem naar *Frankrijk* terug te roepen, werwaarts hij, na veel bedenken, in 1777 vertrok. Hij werd zeer wel ontvangen; doch moest, op uitdrukkelijken last des konings, zijn ridderlijk gewaad met vrouwenkleederen verwisfelen: een last, die minder zonderling zal schijnen, wanneer men overweegt, dat over het eigenlijk geslacht van D'EON, reeds in *Londen*, twijfeling ontstaan was, en de ridder zich op eens genoodzaakt zag, om voor eene menigte volks te verklaren, dat hij bereid was, om een ieder, met den degen of den stok, van zijne manbaarheid te overtuigen. Talrijke weddingfchappen over dit punt bleven onbeslist, en men kan nog heden ten dage met geene zekerheid zeggen, wat er eigenlijk van de zaak zij. Genoeg is het, dat hij sedert den naam van *chevaliere* D'EON voerde, en dien ook niet heeft afgelegd, toen hij in 1785 naar *Engeland* terugkeerde. ANACHARSIS CLOOTS, de beroemde redenaar van het menschelijke geslacht, vorderde in 1792 van D'EON, dat hij voor de zaak der vrijheid

heid de wapenen zoude aangorden; doch deze antwoordde, bij eenen zeer verpligtenden brief, dat hij gaarne deze eervolle roeping zoude volgen, wanneer hem de koning der *Franschen* slechts veroorloven wilde; zijn vrouwelijk gewaad met zijne voormalige ridderlijke kleeding te verwisselen.

BEAUREPAIRE. Deze CATO der *Franschen*, zoo als hem de nationale vergadering noemde, was bevelhebber van *Verdun*. Hij stelde, alhoewel vruchteloos, al zijne welsprekendheid in het werk, ten einde de burgers, toen die vesting door de *Pruisfen* was ingesloten, te bewegen, om zich tot den laatsten man te verdedigen. Om nu ten minste voor zich zelven de schande te ontwijken, van zich over te geven, en den vijand niet levend in handen te vallen, schoot hij zich den 2den van Herfstmaand 1792, op het raadhuys, in de volle vergadering, onder het uitroepen van: *vrijheid! vrijheid!* door het hoofd.

BECCARIA. (Baron van) In *Milaan* geboren, was de schrijver van het merkwaardige boek *over Misdaeden en Straffen*: een werk, dat hem, zoo uit hoofde van zijne edelaardige bedoelingen, en deszelfs gelukkigen invloed, als van de daarin voorkomende zachtere beginsels voor het lijfstraffelijke regt, alle eer aandoet. Hetzelve is door C. F. HOMMEL, met aanmerkingen, in het Hoogduitsch uitgegeven. — Ook als mensch verdiende BECCARIA de grootste achting: want hij was een getrouw vriend, een teeder echtgenoot en belanglooze menschevriend. Voor het overige is hij nog door de uitgave eener wijsgeerige spraakleer, en theorie van den stijl, onder den titel: *Recherche interno alla natura dello stilo*, en meer andere welgeschrevene verhandelingen, in zijn vaderland bekend. Eene beroerte maakte, in 1793, een einde aan zijn algemeen nuttig leven.

BECCARIA. (GIOVANNI BAPTISTA) Een geleerde, in 1716 te *Mondino* geboren, die zich in het vak van natuurkunde, inzonderheit ten aanzien van de elektriciteit, zeer verdienstelijk gemaakt heeft, en in 1781, als hoogleeraar in de natuurkunde, te *Turin* gestorven is. Hij schreef verscheidene werken, waarvan het belangrijkste in 1772 verscheen, onder den titel: *dell' Eletticismo artificiale*, hetwelk alles bevat, wat er, tot dien tijd, van de elektriciteit bekend was, en door FRANKLIN in het Engelsch is overgezet.

BECAH, of BEKAH. Eene Joodsche munt, van omtrent 13 stuivers Hollandsch.

BECHER. (JOHANN JOACHIM) Beroemd als schrijver van de eerste theorie der scheikunde. Hij werd in 1628, te *Spiers*, geboren, en was de eerste, die deze wetenschap nader in verband met de natuurkunde bragt, en, in deze beide vakken, de oorzaken van alle onbewerkte verschijnsels in de Natuur opspoorde, waartoe zijn gewigtig werk: *Physica subterranea*, bijzonderlijk strekte.

BECIJFERING. Wanneer de harmonische inhoud van een toonstuk, nadat het in akkoorden verdeeld is, ten behoeve van den speler van den generalen bas, of van dengenen, die op een klavier een vol-

volstemming muziek vergezelt, door getallen, of andere teekens, boven de noten van de grondstem (bas) wordt aangewezen, dan noemt men dit de Becijfering.

BECK. Een Engelsch gewigt, van 16 pond, of 4 stoop vocht.

BECZKA. Eene Poolse maat, voor drooge en natte waren, houdende 82 kan. De *Vilnische* maat houdt aan granen 350, doch die van *Smolensko* 325 pond.

BEDA. (Bijgenaamd *venerabilis*) Was een Engelsch monnik en schrijver, en werd in 673 in het bisdom *Durham* geboren. Onder zijne werken, die allen in het Latijn geschreven zijn, is het nuttigste eene *Engelsche kerkelijke geschiedenis*, loopende van de landing van CESAR tot den koning van *Northumberland* CEOLULF. Zijn *Chronicon*, een jaarboek der wereld-geschiedenis, is merkwaardig, door dat hij daarin het eerst de *Aera Christianea*, of Christelijke jaartelling, volgens de bepaling van den Romeinschen abt, DYONISIUS EXIGUUS, ten grondslage gelegd heeft, waardoor deze jaartelling in het westen werd ingevoerd. Men is ook BEDA de beschrijving van den verloren *Dyoniciaanschen Cyclus* verschuldigd.

BEDEKTE WEG. Is een gang rondom de gracht eener vesting, die aan de buitenzijde van eene borstwering voorzien, en van veel nut is.

BEDEVAART. Beteekent eigenlijk eene verre reis, inzonderheid te voet; doch tevens eene reis, die naar eene heilige plaats, met een godsdienstig oogmerk, wordt ondernomen. Zij geschieden of vrijwillig, of ter vervulling eener gelofte, of eindelijk uit hoofde eener opgelegde boete. Haar voornaamste oorsprong, dien men zelfs in den bijbel waant te vinden, moet in de tijden der kruistogten gezocht worden (*zie dit woord*); doch waren de bedevaarten bij de *Turken* naar het graf van MAHOMET (*Zie MAHOMET*), buiten tegenpraak, veel vroeger in gebruik, en kunnen zelfs de reistogten naar de *orakels* (*zie dit artikel*) als eene soort van bedevaarten beschouwd worden. De meest beroemde bedevaartplaats der Christenen, inzonderheid in de middeleeuwen, was het heilig graf te *Jeruzalem*, waarvan zelfs een burgemeester te *Cörlitz*; met name EMMERICH, tot een aandenken van zijnen togt, dien hij, in 1480, derwaarts ondernam, een klein model liet vervaardigen. In *Europa* zijn de beroemdste bedevaartplaatsen: 1. in *Spanje*, *San Jago di compostella*, waar men voorgeeft, dat zich, in de hoofdkerk, het lijk van den heiligen *Jacobus* bevindt; 2. in *Italië*, *Loretto* (*zie dit woord*), en 3. waren eertijds ook de bedevaarten naar *Rome* zeer menigvuldig, zoo wel ten tijde van de vasten, alsmede inzonderheid in het groote jubeljaar, hetwelk, volgens verordening van paus SIXTUS IV (1484), alle 25 jaren gevierd, en bij welke gelegenheid een volkomene afjaar verleend, ja zelfs de heilige poort van de *St. PIETERS-kerk* in het *Vatikaan* geopend werd.

BEDLAM. Een Engelsch woord, waaronder men verstaat het dol.

254 BEDROG DER ZINTUIGEN. — BEELDENLEER.

doelhuis, een beroemd hospitaal voor krankzinnigen in *Londen*, waarin bijna 200 vertrekken of hokken, voor deze ongelukkigen gevonden, en behoeftigen om niet opgenomen worden.

BEDROG DER ZINTUIGEN. Wanneer wij zeggen, de zintuigen beïriegen ons, dan kan dit alleen beteekenen, dat zij ons aanleiding tot eene dwaling, of een verkeerd oordeel over de gesteldheid der dingen, geven; maar wij zijn het zelve, die ons door ons oordeel laten misleiden: want onze zinnen doen niets meer, dan dat zij ons de indrukken overleveren, welke zij, en juist zoo als zij ze ontvangen. Wij voegen er echter of iets bij, of laten er van af, en, in beide gevallen, ligt dus de schuld aan ons zelve, wanneer ons oordeel niet met de uiterlijke voorwerpen overeenstemt. B. v., men ziet, in de schemering, eenen boom voor een mensch aan, en beschuldigt dan het oog van bedrog; maar indien wij in ons oordeel alleen hadden opgenomen, wat ons door de zintuigen was overgeleverd, zoo zouden wij eenvoudig moeten zeggen, dat het voorwerp, hetwelk wij zagen, ons een boom had toegeefchenen.

BEDUINEN. *Arabieren*, die gedeeltelijk in *Arabie* zelf, gedeeltelijk in de daaraan grenzende landen, omzwerven, en in stammen verdeeld zijn, in ieder van welke zich ééne of meer aanzienlijke families (*Schachs* of *Scheichs* genoemd) bevinden, die zich het regt aannemen, om van reizigers geschenken en weggeld te eischen. De woningen der meesten bestaan in tenten en huizen, anderen leven in holen, grotten en afgelegene plaatsen, waar zij water en weiden vinden; bestaande hunne voornaamste bezigheid in de veeteelt. Zij verhandelen, of verkoopen, hun overvloedig vee tegen andere behoeften. Sommige stammen komen uit verre oorden, van het binnenste van *Afrika* en *Arabie*, tot aan den *Nijl*, waar zij schoone weiden vinden; andere blijven het geheele jaar in *Egypte*. Hunne aanvallen en rooverijen zijn altijd tegen zulke landstreken en karavanen gerigt, waar zij de sterkste partij zijn: in het tegengestelde geval nemen zij spoedig de vlucht. Over het algemeen zijn de *Beduinen* arm, ruw en trotsch; doch hunne leefwijze is eenvoudig en aartsvaderlijk.

BEEF-ROG, (Zie: **TRILROG**.)

BEELDENLEER, BEELDSPRAAK. (*Ikonomie*.) Is de wetenschap van de kenteekens en zinnebeelden, waaronder de goden, helden, en andere fabelachtige voorwerpen der oudheid, en eindelijk verstandige en zedelijke denkbeelden, worden voorgedragen. De bronnen der beeldspraakkunde zijn de gedichten van **HOMERUS**, **VIRGILIUS** en **HORATIUS**, de gedenkteekens der oudheid, geschiedene steenen, standbeelden en grafzuilen. Dus, b. v., is **MARS** het zinnebeeld van den oorlog; **MUTIUS SCAEVOLA** dat van standvastigheid; *de wolf* van woede; *de leeuw* van edelmoedigheid; *de pelikaan* van moederlijke liefde; *een kind*, op een doodshoofd leunende, en belten blazende, het beeld van de ijdelheid van alle menschelijke ondernemingen enz. De Beeldspraak is oneindig rijk, en iedere eeuw schenkt haar nieuwe beelden.

BEEL-

BEELDENSTORMERS. (*Ikonoclasten*) Zoo noemde men die aanhangers van het Christendom, die in de kerken geene beelden, maar nog minder derzelver vereering, dulden wilden. De twist over den beeldendienst begon allereerst in *Griekenland*; verspreidde zich van daar over *Europa*, en werd inzonderheid in de 8ste en 9de eeuw het hevigst gevoerd. In de eerste drie eeuwen na CHRISTUS geboorte, wist men, onder de Christenen, van geene schilderijen of beelden in de kerken, hetwelk hun zelfs wel eens tot verwijt verstrekte; doch de gewoonte, dat men voor de keizers eerzuilen met hunne afbeeldfels oprigte, gaf eensdeels, en de omstandigheid, dat men het aandenken der bisschoppen en martelaren, door beeldtenissen, zocht te vereenwigen, was anderdeels de eerste aanleiding tot den beeldendienst. In de 4de, inzonderheid in de 5de eeuw, plaatste men beelden in de kerken, zonder hun eenige eer te bewijzen; maar sedert de 6de begon men hen uit liefde te kussen, wierook en lampen voor hen te branden, en hun zelfs wonderen toe te schrijven. Verscheidene bisschoppen poogden nu de Christenen van dezen beeldendienst af te trekken, en keizer LEO III beval zelfs, in 726, alle beelden, dat van den Zaligmaker alleen uitgezonderd, uit de kerken te nemen, en zich van derzelver vereering geheel te onthouden. Dit bevel verwekte, in de eilanden van den *Archipel*, eenen burgeroorlog; die, daar de pausen GREGORIUS II en III zich voor den beeldendienst verklaarden, en LEO zijn bevel, zoo als zij begeerden, niet wilde intrekken, eertlang ook tot *Italië* oversloeg. Er vormden zich nu twee partijen, *Beeldendienaars* en *Beeldenstormers*, welke elkander beurteelings vervolgden en vermoordden. De opvolgers van LEO, zijn zoon CONSTANTIJN, en diens zoon, LEO IV, volgden zijn voorbeeld, en verwierpen den beeldendienst; doch IRENE, gemalin des laatsten, liet haren man door vergift ombrengen; terwijl eene kerkvergadering te *Nicca*, in *Bythynië*, in 786, de vereering der beelden bekrachtigde, en diegenen straffe, welke beweerden, dat men, buiten God, niets mogt vereeren of aanbidden. In de westerfche kerken volgden echter de meeste Christenen het voorbeeld der *Grieken* en *Italianen* niet; maar bewoerden zij alleen, dat men wel in de kerken beelden plaatsen konde, doch dat zij, zonder God te beledigen, niet mogten worden vereerd; hetwelk ook in eene kerkvergadering, in 824, te *Parijs*, onder de regering van LODEWIJK *den vromen*, gehouden, verordend werd. Dan, van langzamerhand, verwijderde men zich van dit gevoelen, en vond de uitspraak van den paus, wiens gezag meer en meer veld won, eindelijk ook in de westerfche kerk ingang. — Omtrent den beeldenstorm, welke in 1566 in de *Nederlanden* plaats had, leze men de *Vaderlandfche Historie* van WAGENAAR, VI deel, bladz. 178 enz.

BEELDHOUKUNST. Bestaat in alle voorwerpen, in hout, steen, marmer, of eenige andere stof, door middel van den beitel, naar het leven af te beelden. Men kan het work der beeldhouwers

gevoegelijk in drie soorten verdeelen: in het vervaardigen van standbeelden, waaronder de groepen, of voorstellingen van verschillende menschelijke of andere gedaanten, onder één gezigtspunt vereenigd, de voornaamste zijn; in *bas reliefs*, of half verheven beeldwerk, waardoor niet alleen beelden en andere gedaanten, maar ook geschiedenissen, landschappen, gezigten enz. worden uitgebeeld, en eindelijk, in sieraden, of versierelen voor gebouwen, schepen, huisraad, en in alle andere sijnwerken. Alle beelden moeten, in al hunne deelen, niet alleen naauwkeurig naar het leven gevolgd worden; maar zelfs moet een goed beeldhouwer den ouderdom en de natuur wel weten te onderscheiden, en de verschillende gemoedsbewegingen van toorn, haat, schaamte, angst, wanhoop, vreugde, droefheid enz. naauwkeurig weten aan te wijzen, zoodat men uit ieder beeld, door deszelfs gedaante en voorkomen, op het bloote gezigt, de geheele, zoo wel in- als uitwendige, beweging van het verbeelde voorwerp kan ontdekken. Men ziet hieruit, dat een beeldhouwer, bij een goed en gezond oordeel, ijver en werkzaamheid, zeer ver in de teekunst moet gevorderd, en bovendien in verscheidene andere wetenschappen geoefend zijn.

De beeldhouwkunst, schoon wel in *Azie* en *Egypte* haren oorsprong hebbende, verkreeg echter haren volmaaktsten luister in *Griekenland*, waar zij tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt werd. PHIDIAS, de beroemdste Atheensche beeldhouwer, was de eerste, die den *Grieken* den sijnmaak voor het natuurlijke schoon, in een standbeeld, inboezemde, en hen daarin onderwees. Door zijn uitmuntend verstand had hij zich, in zijne verbeelding, een voorbeeld van het denkbeeldige schoon gevormd, waarnaar hij bestendig streefde, en hetwelk hem meesterstukken deed te voorschijn brengen, waaronder zijne MINERVA, van goud en ivoor, 39 voet hoog, en geplaatst in den tempel dezer godin, benevens een beeld van den Olympischen JUPITER, moet gerangschikt worden. MYRON, mede een vermaard Atheensch beeldhouwer, munt inzonderheid uit door zijnen koperen stier, en PRAXITELES door zijn standbeeld van CUPIDO, in marmer, hetwelk hij aan de befaamde PHRYNE, die hij zeer beminde, ten geschenke gaf, en door haar te *Thestia*, hare geboorteplaats, werd opgerigt. Niet minder beroemd was POLYCLETES, van *Sicyon*, wegens zijne koperen standbeelden. Zijn *Doriphorus*, eene afbeelding van de lijfwacht der Perzische koningen, was een zijner beste stukken, en werd, om de verwonderlijke juistheid der afmetingen, zoo hoog geschat, dat het den naam van *regelmaat* ontving, en als zoodanig door de volgende beeldhouwers, vlijtig beoefend werd. LYSIPPUS (om van geene andere beroemde beeldhouwers van *Griekenland* meer te spreken) strekte ten sieraad van ALEXANDERS leeftijd. Hij werd te *Sicyon* geboren, en voerde de Beeldhouwkunst ten hoogsten toppunt. Zijne twee puikstukken waren: een man, zich krabbende, nadat hij uit het bad kwam, hetwelk AGRIPPA naderhand

voor

voor zijne badstove te *Rome*, liet plaatfen; alsmede een koperen standbeeld van ALEXANDER, uitmuntend gewerkt, doch dat door NERO, eenen zeer bedorvenen sijnak hebbende, verguld werd.

Bij de *Romeinen* was de Beeldhouwkunst minder belangrijk. Zij hadden noch eigen stijl, noch uitstekende kunstenaars. Zich te veel met krijgskundige ondernemingen ophoudende, bleef er weinig tijd over, om zich op de beoefening der kunsten toe te leggen. Hun tweede koning, NUMA, verbood, standbeelden, ter eere der goden, in hunne tempels te plaatfen. Wel is waar, dat al hunne koningen zich standbeelden lieten oprigten; doch WINKELMAN vermoedt, en niet zonder grond, dat zij door *Hetrurische* kunstenaars vervaardigd werden; zoo als de *Romeinen*, over het algemeen, in hunne zeden en hunnen godsdienst, veel van de *Hetruriers* hadden overgenomen. Ondertuschen hadden deze kunststukken geene inwendige waarde, en waren van weinig belang.

De latere Beeldhouwkunst, welke in *Italië* geheel in verval was geraakt, begon in de 13de eeuw te herleven, in welke ANDREAS en NICOLAUS van *Pisa*, als kundige beeldhouwers genoemd worden. In het begin der 15de eeuw ontmoeten wij te *Florence* LORENZO GIBERTS, beroemd wegens zijne uit erts gegotene deuren van de kerk van den heiligen JOHANNES den Dooper, in *Florence*, welke MICHAEL ANGELO waardig keurde, aan den ingang van het paradijs geplaatst te worden. Bijna gelijktijdig leefden, in genoemde stad, DONATELLO, die het metalen standbeeld van den heiligen MARCUS, in de kerk van zijnen naam aldaar, vervaardigde; ANDREAS VERROCHIO, door zijn ridderlijk standbeeld van den Venetiaanschen veldheer BARTHOLOMEO, COLLEONE, in erts, bekend, en MICHAEL ANGELO BUONAROTTI, beroemd wegens zijnen AMOR, en zijnen MOZES, bij de graftombe van JULIUS II geplaatst, en die men met regt onder de meest beroemde beeldhouwers van later tijd kan tellen.

Ook ons vaderland leverde, te allen tijde, uitmuntende mannen in het vak van Beeldhouwkunst op. Men zie slechts de graftomben der groote Nederlandsche zeehelden DE WITT, MOOIJ, KORTENAAR, VAN BRAKEL en DE LIEFDE, te *Rotterdam*, door KOK en DE WIT bearbeid; die van VAN GENT, in de domkerk te *Utrecht*, en JAKOB VAN OBDAM, in 's *Hage*, door VAN BEVEREN, en bovenal het beeldwerk van het voormalige raadhuis (thans het koninklijke paleis) te *Amsterdam*, met deszelfs heerlijke vierfchaar (welke de schoonste stukken der oudheid tart), meestal door den kundigen QUELLINUS, gebeiteld. En wie moet niet den hoogen trap van Beeldhouwkunst, die nog heden ten dage uitmuntende mannen oplevert, bij de *Nederlanders* bewonderen?

BEELDSPRAAK, BEELDSCHRIFT, *Hieroglyphica*. Hierdoor verstaat men dat gewijde schrift, waarvan zich de *Egyptenaren* beedienden, en hetwelk niet uit gewone karakters, maar uit zekere beelden en figuren bestond, die hare vaste beteekenissen hadden,

en te zamen eene foort van tafereel uitmaakten, waardoor de bedoelde zaak, onder het kleed eener gewijde verborgenheid, werd voorgesteld. Deze beeldtenissen hadden niet altijd eene regtfreekfche betrekking op haar onderwerp; maar berustten veeltijds op eene vergelegene overeenkomst, die veelal moeilijk om op te sporen was, en om welke te raden, oefening en ervarenheid in deze wetenschap vereischt werd. Gelijk de Egyptifche priesters de eenige bewaarders en beoefenaars van kunsten en geleerdheid waren, zoo was ook de kennis van het beeldfchrift hun bijzonder eigendom. Met derzelver zinnebeeldige figuren waren hunne tempels en ander openbare gebouwen, inzonderheid hunne begraafplaatsen, vervuld; terwijl de zin en zamenhang van hetgeen, wat er door bedoeld werd, aan hen alleen bekend was: en dit is de reden, waarom men, in die landen, vele overblijffels der oudheid, met zulke geheimzinnige figuren bedekt, heeft aangetroffen, van welke men den waren zin met geene zekerheid heeft kunnen opgeven: iets, dat tot zeer uit een loopende, fontijds zeer belagchelijke, gisfingen heeft aanleiding gegeven. (*Zie verder:*) *Hieroglyphen.*

BEELDZUIL. Ieder Standbeeld, in den uitgefteksten zin. In de bouwkunst verftaat men, onder deze benaming, inzonderheid, koppen, ook borststukken van menschen, waarvan de romp uit eenen vierkanten, van onder final toeloopenden, steen bestaat. De laatste noemt men *Thermen.*

BEELZEBUB. Een afgod 'der *Moabiten*, of *Syriërs*, waaronder men, in den bijbel, den oversten der duivelen verftaat.

BEENVRETER. Eene beenziekte, waarbij het been gelijk eene verzwering, een kwalijk riekend vocht ontlast, en fontijds geheel uitzet en opzwellt, of ook wel bruin, zwart en sponsachtig wordt. Deze ziekte ontftaat gewoonlijk na eene niet behoortlijk opgeloste been-ontfteking, en kan zelfs eene volkomene verfterving van hetzelfde ten gevolge hebben.

BEENZWART. Eene zwarte verw, welke uit zwart gebrande beenderen, of uit elpenbeen, bereidt wordt.

BEESHA. Eene foort van *Bambus*, op het eiland *Malabar* groeiende.

BEG, of BEGH. Zoo noemt men eenen Turkschen ambtenaar, van welken er verscheidene onder eenen *Beglerbeg* (een vorst of heer der heeren beteekenende) ftaan. Deze laatste is, als stadhouder en pacha van drie paardenstaarten, over een groot landfchap gesteld; en heeft verscheidene mindere ambtenaren onder zich.

BEGRAAFPLAATSSEN. Zijn de bekende rustplaatsen der afgestorvenen. In den aanvang hing het van de willekeur van ieder volk af, waar zij hunne dooden begraven wilden; doch naderhand, toen zich de volken in kleine of groote maatschappijen vereenigden, zonderde men daartoe eene afzonderlijke plaats af. Dit gebruik ontmoet men zelfs bij de oudste natien. De *Romijnen* hadden, van de vroegste

ste tijden af, zoodanige plaatsen; doch later, toen de republiek in vollen bloei was, verbrandden zij de lijken, en begroeven zij alleen de asch, welke zij daartoe in *urnen* verzamelden. De oude *Duitschers* begroeven hunne afgestorvenen in gewijde boschen, en, eerst met de invoering van den christelijken godsdienst onder hen, verkozen zij daartoe gemeenschappelijke, gewijde plaatsen. Deze Begraafplaatsen hebben, in verschillende landstrecken en gemeenten, ook onderscheidene namen, b. v., kerkhof, gods-akker, gods-tuin. Reeds was het bij de *Romeinen* in gebruik, hunne Begraafplaatsen van éenen steen te voorzien waarop de naam van den overledenen, en de wensch: *sit illi terra levis* (hij ruste wel, de aarde zij hem ligt), geplaatst werd; welk gebruik de Christenen behielden, en dat tot de *Duitschers* oversloeg. Ook het begraven in de kerken heeft in de grijze oudheid zijnen oorspang; waartoe de algemeené neiging van alle tijden en volken; om zijne geliefde afgestorvenen, nog na hunnen dood, te vereeren; mogelijk; wel het meest heeft bijgedragen. Van hier, dat de *Egyptenaren*, *Grieken* en *Romeinen*, boven de graven van aanzienlijke of merkwaardige personen, gebouwen, piramiden, graftomben of tempels plaatsten; zoo als ook in de Christen-tijden, kleine kerken, die men kapellen noemde. In de eerste tijden van het Christendom begroef men de martelaars in hollen van rotfen, die men, van tijd tot tijd, tot ruime onderaardsche gewelven uitbreidde, en slaapkamers noemde. Sedert de vervolgingen der Christenen ophielden, bouwden zij kerken, en naderhand, toen de Christelijke godsdienst de heerschende werd, zag men zelfs de tempels in Christelijke bedehuizen veranderen. Reeds in de 4de eeuw bouwde men, boven de graven der martelaars, kerken, en daar men meende, dat de plaats door derzelve asch, geheiligd werd, zoo zocht men, bij het sichten van nieuwe kerkgebouwen, zeer zorgvuldig de overblijffels der martelaren op, en begroef dezelve onder het altaar, ten einde de nieuwe kerk daardoor te heiligen. Het gevoelen, dat het éen geluk ware, in de nabijheid van éenen heiligen begraven te worden, won onder de Christenen meer en meer veld, en het begraven in de kerken werd daardoor algemeener. THEODOSIUS en JUSTINIANUS poogden dit wel te beletten; doch vruchteloos. Ondertuschen is het nadeel voor de gezondheid der levenden, wanneer zij éenen geruimen tijd in het gezelschap van dooden, in kerkgebouwen rustende, moeten vertoeven, door bewijzen genoeg gestaafd, om het begraven in kerken af te keuren; gelijk men dan ook hier en daar, in ons vaderland en elders, dit oud gebruik afgeschafte, en Begraafplaatsen buiten de steden of dorpen heeft aangelegd. Zelfs in *Rome* en *Napels* werd in 1809, bij een koninklijk decreet, het begraven in de kerken verboden, en het aanleggen van Begraafplaatsen buiten de stad verordend.— Welk een verstandig en navolgenwaardig voorbeeld geven ons niet, in dit opzigt, de Hernhutsche gemeenten, die hunnen gods-akker tot éenen tuin vormen, waarin hunne dooden aan de levenden geen nadeel

deel kunnen toebrengen; maar de laatste veel eer, onder het genot der vervrolijkende Natuur, en den verkwikkenden geur van bloemen en bloesems, de smart kunnen lenigen, die zij over hunne dierbare afgestorvenen gevoelen, en door eene levendiger gedachte aan den Heer der Natuur, en aan wederzien in een beter onsterfelijk leven, de ziel tot eene zachte, aangename aandoening kunnen stemmen, en met eene opbeurende en troostvolle hoop vervullen.

BEHEMOTH. Een wonderlijk dier, dat zoo wel in het water als op het land leeft. Het wordt in *Rusland*, gewoonlijk in de rivier *Lena*, of bij het strand der *Tataarsche zee*, gevonden, en levert goed elpenbeen op.

BEIJEREN. Voormaals een hertogdom, in *Opper- en Neder-Beijeren* verdeeld wordende. Het heet oorspronkelijk *Bojaria*, en werd door de *Boijers*, een volk omstreeks het oude *Gallie* wonende, het *Boijerland* genoemd. Onder de opperheerschappij der Frankeische vorsten staande, verzetteden zij zich, van tijd tot tijd, daartegen, tot dat eindelijk KAREL de Grootte hen bedwong, en hun land onder verschillende graven verdeelde, die het in zijnen naam bestuurden. In 920 werd ARNUIF, waarschijnlijk uit het geslacht van genoemden vorst, en de stamvader van de heeren van SCHEUERN, die naderhand den naam van WITTELSBACH aannamen, door den Duitfchen koning, HENDRIK I, tot hertog van *Beijeren* benoemd, hetwelk naderhand met den *Palts* aan den *Rijn*, hetwelk door keizer FREDERIK II er bijgevoegd was, verdeeld werd, waardoor, in het hertogdom *Beijeren*, drie afzonderlijke linien ontstonden. In het jaar 1550 werd eindelijk, bij onderlinge schikking, alle verdere verdeeling voorgekomen, en het Wittelsbachsche erfregt voortaan alleen tusfchen het *Palts*fche huis, dat de keurwaardigheid bezat, en den hertog van *Beijeren* verdeeld. De hertog MAXIMILIAAN, een der uitmuntendste vorsten zijner eeuw, verwierf, door zijne bewezen diensten aan het huis van *Oostenrijk* in den dertigjarigen oorlog, de keurwaardigheid, welke het *Palts*fche huis verloor, benevens den *Opperpalts*; doch werd bij den Westphaalschen vrede, de *Palts* in zijn keurregt weder hersteld. Sedert regeerden beide stamhuizen in den *Palts* en in *Beijeren*, als keurvorsten, tot dat in 1777 de *Beijersche* linie uitstierf, en derzelver landen, ingevolge gemaakt verdrag, aan het *Palts*fche huis vervielen, waarvan KAREL THEODOOR het hoofd was. Deze nam nu den titel van keurvorst van *Beijeren* aan, en werd in 1799, toen hij zonder wettige nakomelingen stierf, door den naasten erfgenaam, MAXIMILIAAN JOZEPH, hertog van *Tweebruggen*, opgevolgd. Belangrijk zijn de gebeurtenissen, waarin *Beijeren*, sinds zijn bestuur, betrokken was. Bij den oorlog met *Oostenrijk*, in 1805, werden zijne staten door de troepen dezer mogendheid bezet, en moest de keurvorst zelf de wijk naar *Wurtzburg* nemen; doch hij verkreeg, in een tijdstip, waarin alles verloren scheen, door medewerking van den Franfchen keizer, wien hij om bescherming verzocht had, niet alleen al zijne

staten terug, maar verwierf nog bovendien, door het aandeel, hetwelk zijne troepen, van nu af, aan de daden en overwinningen der *Franfchen* namen, en zijne toetreding tot het Rijn-verbond, de aanzienlijkste voordeelen. MAXIMILIAAN JOZEPH werd niet alleen, bij den vrede van *Presburg*, tot de koninklijke waardigheid verheven, maar zag zijne staten aanmerkelijk vergrooten. Bij een bijzonder verdrag met *Oostenrijk* ftond die vorst, in 1814, *Tirol*, bij den vrede van *Presburg* verkregen, wederom aan hetzelfde af; doch ontving *Wurtzburg*, bij denzelven afgeftaan, benevens het prinsdom *Afchaf-fenburg*, in dezelfs plaats. Na al deze aanwinsten en uitleggingen bevat *Beijeren* 1559 vierkante mijlen en 3,747,561 inwoners. De Incht is er, over het algemeen, gezond. Men vindt er veel ijzer, zout, koren, hop, en wijn, die inzonderheid *Wurtzburg* levert; voorts lood, koper, hop, vlas, hennep en vruchten; alsmede fraaij marmmer en steenkolen, en, in het *Pasfaufche*, eene uitmuntende porfelein- en de zwarte tegelaarde. De veeteelt is er in verscheidene streken zeer aanmerkelijk. De inwoners zijn veelal Katholijk; doch, in het noordelijke gedeelte van *Beijeren*, vindt men vele Protestanten, die een generaal confistorie hebben. De staatsinkomsten worden op 18, en de fchulden op 100 milioen gefchat.

BEIJS. Turkfche bevelhebbers in fteden en zeehavens, van minderen rang, dan de *basfa's*. Zij regeren flechts over enkele landfchappen.

BEIRAM, BAIRAM. Zoo noemt men, bij de *Turken*, het groote feest, dat onmiddellijk op de *Ramafan* volgt, (*zie dat art.*) en waarop de geringen aan de meer aanzienlijken gefchenken brengen: een gebruik, hetwelk zich, voorheen, ook tot de *Europeërs* uitftrekte, die aan de grooten der *Porte*, zoo als de *Basfa's* en *Cadi's*, foortgelijke gefchenken geven moesten. Dit feest neemt, even als de *Ramafan*, zijnen aanvang, zoodra de nieuwe maan, door zekere daartoe geftelde perfonen, wordt waargenomen, wanneer aan de groote plaatfen en omliggende landftreken aanftonds, door het losfen van gefchut en klein geweer, hiervan wordt berigt gegeven, en het feest, dat drie dagen duurt, zijnen aanvang neemt.

BEIZA. Was eene zekere maat, oudtijds bij de Joden in gebruik; als ook eene Perziaanfche gouden munt, wegende 40 drachmen.

BEKKER. (BALTHAZAR) Een kundig godgeleerde, in 1634, in *Vriesland*, geboren. Hij ftudeerde te *Groningen* en *Franeker*, en bekleedde vervolgens, in onderfcheidene gemeenten, het predikambt; doch werd, uit hoofde zijner gevoelens omtrent fomnige leerftellingen, voor eenen *Sociniaan* en *Cartheflaan* gehouden. In 1679 begaf hij zich naar *Amfterdam*, waar hij zich eerlang, door zijne fchriften, den haat zijner ambtgenooten op den hals haalde. Hij beweerde in een werkje over de *kometen*, dat zij nog voortteekenen, noch voorboden van rampen of onheilen waren, en beftreed, in zijne *Betoo-verde wereld*, het bijgeloovige gevoelens omtrent de magt en den invloed.

vloed van booze geesten op de menschen enz. Dit laatste werk bragt alle penmen in beweging. Hij drong er op aan, dat het door het sijnode zoude onderzocht worden; doch dit verwierp de daarin vervatte gevoelens, en ontzette hem van zijn predikambt. Hij stierf in 1698, zonder dat hij wederom beroepen werd.

BEKKER. (ELIZABETH) Weduwe van ADR. WOLFF, leeraar van den godsdienst, in de *Beenijster*, werd den 24 van Hooimaand 1738, te *Wilsingen*, geboren, en bleef gedurende meer dan 40 jaren, eene der grootste sieraden van de Nederduitsche letterkunde. Reeds in hare vroege jeugd openbaarden zich hare zucht en aanleg voor de dichtkunst, benevens haar scherpzinnig vernuft. Zij was eene der eersten, die de psalmberijming van DATHEEN, zoo ontceerend voor den godsdienst, met den geefel der satijre aanvielen, en eene der weinigen, die, in den tijd van slaperige onverschilligheid, zich voor verlichting, vrijheid en verdraagzaamheid lieten hooren; terwijl zij tevens in verscheidene kleine stukjes, de domheid en dweeperij bestreed, ofschoon zich deze met het masker van kerkelijk gezag dekten.

De dichtwerken: *Walcheren*; *JAKOBS klagt bij het lijk van RACHEL*; *de Brief van JAKOBA VAN BEIJEREN*, en anderen, bewezen, dat hare lier zoowel voor ernst als voor boert geteemd was. Ook door de profaïsche werken, als: *de Nachtedachten over den slaap en den dood*, *het Nut der vooroordeelen* enz., had zij zich vroegtijdig beroemd gemaakt. — Na het overlijden haars echtgenoots, in 1776, mogt zij zich in de bijwoning harer waardige vriendin, AGATHA DEKEN, verheugen, en sedert ontvingen wij de vruchten van hare vereenigde werkzaamheid; van beider uitmuntende verstandelijke vermogens, kunde en liefdadigen wil. Verscheidene werken van deze beide vriendinnen, vooral de *Oekonomische liedjes*, de *Leerredenen voor den gemeenen man* enz., kunnen als eerste proeven van die pogingeh worden aangemerkt, om niet alleen voor geleerden, of voor eenen bijzonderen stand van menschen, te schrijven, maar zijne vermogens ook dienstbaar te maken aan het *nut van 't algemeen*: vol van dagelijksche, bruikbare wijsheid, dienen dezelve voor *elken* leeftijd, en voor *alle* standen. Vervolgens verschenen in het licht de *Brieven over verscheidene onderwerpen*, en eenige zedelijke romans, de *SARA BURGERHART*, de *WILLEM LEVEND*, *de brieven van BLANKAART*, de *CORNELIA WILDSCHUT* enz., welke werken, uit hoofde der overal daarin blijkbare kunde en menschenkennis, zuivere zedekunde, beminnelijke inkleeding, en den hoogen graad van sijn vernuft en kieschheid, met de beste van dien aard, bij andere volken, mogen vergeleken worden. Voor dat dezelve in het licht verschenen, bezaten wij bijna geen leesbaar oorspronkelijk werk in dit vak der fraaije letteren. — Beide vriendinnen bleven onafgebroken werkzaam. De *Wandelingen door Bourgogne*, de *Brieven over de opvoeding*, enz. verschenen later en waren de namen der schrijffters waardig.

Ook door de overzetting van vele voortreffelijke zedekundige en an-

andere werken, uit de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen, heeft ELIZABETH BEKKER zich verdienstelijk gemaakt, en keurige vertalingen van de geschriften van OXENSTERN, MAUPERTUIS, *madame DE GENLIS*, *madame DE BECCARI*, TROISSARD, POPE, SMOLLET, RAG en anderen, aan hare landgenooten geleverd.

Eene ijverige handhaffter zijnde van zedelijke, burgerlijke en godsdienstige vrijheid, zoude het bijna een wonder zijn geweest, indien zij geenen tegenspoed op het pad des levens ontmoet had. Velen vonden zich, door de slagen van haar rijk vernuft, geraakt, en van hier, dat zij, in haren besten leeftijd, met laster en onaangenaamheden van allerlei aard moest worstelen. In latere jaren onderzond zij het leed van ballingschap, en hierbij ook dat van behoefte, door de schandelijke ontrouw van eenen valschen vriend. De drie laatste jaren haars levens waren smartvol, door gestadige ziekten, met hevige pijnen vergezeld. De vrolijke opgeruimdheid van geest bleef haar, echter, altoos bij, alsmede de troost der vriendschap van A. DEKEN, die onafgebroken, gedurende ruim 28 jaren, het zuur en zoet des levens met haar deelde. Zij stierf den 5 van Slagtmaand 1804, in de armen dezer hare getrouwe vriendin, en haar stoffelijk deel werd, volgens hare begeerte, in slijte, op het kerkhof, *ter navolging*, bij *Scheveningen*, begraven.

BELASTINGEN. Deze worden in een rijk of in eenen staat geheven, naar mate van de behoeften des lands, en dienen tot goedmaking van de kosten van het bestuur, onderhoud van land en zeemagt, wegen; dijken, enz. Zij worden in het koninkrijk der *Nederlanden* overal op denzelfden voet geheven, ingevolge het aktaar in 1806 ingevoerde algemeene stelsel van Belastingen, en bestaan in *directe* en *indirecte* Belastingen. Onder de eerste telt men de belasting op huizen en landerijen, deuren en vensters, benevens het personeel, mobiliair en patenten, en onder de laatste de belastingen op de onderscheidene levensmiddelen, in en uitgaande koopmanschappen, de registratie, het zegel, het beloop van nagelatene boedels enz.; alle welke laatste persoonlijk gedragen, en hierom ook wel *personele lasten* genoemd worden.

BELEGEREN. Eene stad of vesting wordt belegerd, wanneer de vijand haar omringt, insluit, versterkingen tegen dezelve opwerpt, haar beschiet, bestormt, en, door loopgraven, meer en meer nadert. Eene stad *in staat van beleg stellen* beteekent, de werkzaamheden van elk burgerlijk bestuur opschorten, en door een militair bewind vervangen.

BELFAST. De hoofdstad van het graaffchap *Antrim* in *Ierland*, met eene haven, een sterk kasteel, en 50,000 inwoners. Zij heeft uitgestrekte linnen- en katoen-fabrieken, die alleen aan 2000 menschen werk verschaffen; alsmede glasblazerijen en suiker-rafinaderijen, en drijft grooten handel in vleesch, boter, linnen enz. Onder de openbare ge-

bouwen en inrigtingen munten inzonderheid uit 2 fraaije hoofdkerken, een instituut voor blinden, en een ander voor behoeftigen, in welk laatste, op kosten van een menschievend genootschap, meer dan 400 perfoonen, van allerlei jaren en beiderlei kunne, verzorgd worden, en een aantal arme kinderen onderwijs ontvangen.

BELGIERS. Bestonden oudtijds uit een mengfel van Duitfche en Celtifche volken, en woonden van den westelijken Oceaan tot aan den *Rijn*, en van de *Marne* en *Seine* tot aan de zuidelijke monden van den *Rijn*, die met de *Maas* vereenigd is. In het eerst werden deze landftreken door *Celten* bewoond; doch federt eenige Duitfche volken, ten tijde van CESAR, over den *Rijn* kwamen, en de *Celten* of verdreven, of met zich vereenigden, ontftond hieruit een gemengd volk, hetwelk, in taal en zeden, meer met de *Duitfchers* dan met de *Celten*, overeenkwam, en, door CESAR, dapperder, dan de overige *Galliers*, genoemd wordt. — In de laatste tijden noemde men de voormalige *Oostenrijksche Nederlanden België*.

BELGRADO, of *Grieksch - Weifenburg*. Eene stad en zeer beroemde vesting, op eenen kleinen heuvel, aan de zamenvloeiing van den *Donau* en de *Sau*, in *Servie*. Zij beftaat uit het *Opperftot*, de *Stad*, de *Waterftad*, en de *Reitzenftad*; bevat tusfchen de 25 en 30,000 inwoners; heeft 14 moskeën, en maakt de grenzen uit van *Hongarije* en *Turkije*, onder welk laatste rijk zij behoort. In het jaar 1522 werd zij door SOLIMAN II, in 1688 door de Keizerlijken, en in 1690 weder door de *Turken*, veroverd. In 1717 nam prins EUGENIUS de plaats, in welker bezit, bij den vrede van *Pasfarrowitz*, de keizer gelaten werd, tot in 1739, wanneer de *Turken* de nu fterk bevestigde stad belegerden, en dezelve aan hun, zonder verovering, werd afgeftaan. Het laatste beleg, hetwelk zij onderging, was dat van den Oostenrijkschen veldheer LAUDON, in 1789, wanneer zij, bij verdrag, aan hem overging; doch, bij den vrede van 1791 weder werd terug gegeven.

BELIAL. Was, bij de *Hebreërs*, wat PLUTO was bij de *Grieken*, namelijk: de vorst der hel.

BELISARIUS. Was een der grootste helden van zijnen tijd; veldheer van keizer JUSTINIANUS, en leefde in het begin der 6de eeuw. Hij veroverde *Carthago*, overwon de *Vandalen*, *Afrika*, de *Gothen* in *Italië* (waar hij in NARSES eenen mededinger vond), de *Perzen* en *Hunnen*. Bij gelegenheid van eenen optand te *Konftantinopel*, in 531, waarin zekere HYPATHIUS tot keizer werd uitgeroepen, en JUSTINIANUS reeds vlugten wilde, kwam BELISARIUS met eene gewapende magt te voorfchijn, en joeg alles op de vlugt, zoo dat er, op dien dag, eenige duizenden het leven bij infchoten. Ondertusfchen konde hij, bij zoo vele verdienften, den nijd niet ontgaan; maar werd, toen men, in het jaar 561, eene zamenzwering tegen den keizer ontdekte, befchuldigd, er kennis van gedragen te hebben, en
dus

dus van al zijne waardigheden ontzet. Men verhaalt, dat de vorst hem de oogen liet uitteken, en hij sedert, langs de straten van *Konstantinopel*, zijn brood zou gebedeld hebben. Volgens anderen, echter, liet hem de keizer aldaar in eene gevangenis werpen, welke nog heden aangewezen, en *de Torren van BELISARIUS* genoemd wordt. Hier zoude hij een zakje aan een touw naar beneden gelaten, en aan de voorbijgangers gevraagd hebben, *date BELISARIO obolum, quem virtus erexit, invidia depresit*; dat is: geef aan BELISARIUS, wien de deugd verhoogd, doch de nijd onderdrukt heeft, eenen obolus. Sommige zeggen, dat hij, zich naderhand geregtvaardigd hebbende, uit zijnen kerker ontslagen, en den 13den van Lentemaand des jaars 565 gestorven is.

De waarheid is, dat zijne huisvrouw ANTONIA, van een even ergerlijk gedrag als THEODORA, echtgenoot van JUSTINIANUS, wegens zekeren THEODORUS, dien BELISARIUS had laten opsluiten, naar wraak omzag, en door THEODORA wist te bewerken, dat BELISARIUS van al zijne eerampten ontzet werd. Naderhand werd hij hersteld, nadat hij zich voor zijne schandelijke echtgenoot had verootmoedigd. Vervolgens beschuldigde men hem van deelgenootschap aan eene zamenzwering; doch, toen zijne onschuld bleek, werd hij in zijne eer en goederen te tweeden male hersteld. De gemelde fabel, die het eerst door TZETZES, een schrijver der 12de eeuw, verhaald wordt, heeft zijnen oorsprong in een ander verhaal, aangaande JOHANNES CAPPADOX, die, door de listen der keizerin THEODORA, van zijne waardigheid als opperbevelhebber beroofd, tot zoo groote armoede vervallen was, dat hij het noodige aan de deuren der burgers moest opzamelen. Er bestaat wel te Rome, in de *villa Borghese*, een beeld van eenen zittenden man, de hand uitstekende, hetwelk sommigen voor dat van BELISARIUS houden; doch de geleerde WINKELMAN heeft aangetoond, dat dit een beeld van AUGUSTUS is, die, volgens SUETONIUS, door een nachtgezicht aangemaand was, om jaarlijks, op eenen bepaalden dag, van de voorgangers met eene uitgestrekte hand aalmoezen te ontvangen. Intusschen is MARMONTTEL, in zijnen BELISARIUS, het gewone fabelachtige verhaal gevolgd.

BELLA-DONNA. (*Atropa Belladonna L.*) Dolle bezien: eene plant, gelijkende naar de nachtschade, met eene donkerroode, klokvormig hangende kroon in de hoeken van den gespleten stengel. Zij bloeit in Hooimaand, heeft eene donkerroode bezie van de grootte eener kers, en levert een rood sap op, hetwelk de *Italianen* voor blanketsel gebruiken. Deze plant groeit vier voet hoog op boschachtige bergen, en is zoo vergiftigend en bedwelmend, dat het gebruik der bezien niet zelden den dood ten gevolge heeft.

BELLAMIJ. (JACOBUS) Werd in 1757, te *Vlissingen*, uit behoefte ouders, geboren. Tot het beroep van bakker opgeleid, werd hem, zoodra men den dichterlijken aanleg van zijnen geest

gewaar werd, betere gelegenheid tot beſchaving en oefening zijner vermogens gegeven, zoo wel in zijne geboortestad, als aan de hoogeſchool te *Utrecht*, waar hij zich tot den predikdienst voorbereidde. Begaafd met een fijn gevoel voor het ſchoone, en met eene levendige verbeelding, maakte hij ras in de dichtkunst meesterlijke voordeelingen, en zijn eerst uitgegeven werk: *Vaderlandſche gezangen*, getuigt van zijne ſtouterheid en oorfpronkelijkheid. Hij was een der eerſten, die den bedorven ſmaak voor het zoetſappige in de poëzij hielpen verdringen, en eenen beteren invoeren. Jammer, dat dit geestig vernuft, door meerdere jaren, geene vaſtheid heeft kunen erlangen. Hij ſtierf in den ouderdom van 28 jaren, tot groote ſmart van allen, die zich, met regt, iets groots van hem voorſtelden. Intuſſchen blijven zijne gedichten onſterfelijk.

BELLEGARDE. Eene Franſche bergveſting, liggende, volgens de oude verdeeling, in het landſchap *Rousſillon*, doch, volgens de nieuwe, in het departement van de ooſtelijke *Pyreneën*. Zij is, naar gelange zij in handen van *Frankrijk* of *Spanje* is, de ſleutel voor een van beiden, en gaf zich, den 24ſten van Zomermaand 1793, aan de *Spaanſchen* over; doch werd, den 18den van Herſtmaand des volgendeſ jaars, door den Franſchen veldheer **DUGOMIER**, wederom in bezit genomen.

BELLEROPHON. Deze nam, uit hoofde van eenen, ongelukkig beganen moord, zijne toevlugt tot **PROTEUS**, koning van *Argos*, die hem, door eene verkeerde verdenking, welke zijne echtgenoot **ANTEA** hem tegen **BELLEROPHON**, om dat hij haar niet ten wil zijn wilde, uit wraak, had ingeboezemd, het eerst aanleiding tot zijne heldendaden gaf. De regten der gaeſtvrijheid werden door **PROTEUS** te hoog geſchat, dan dat hij hem in perſoon zoude hebben kunnen ombrengen; en het was hierom, dat hij hem met eenen brief naar *Lycie* zond, en daarin aan **JOBATES**, den vader zijner gemalin, den laſt opdroeg, om hem te wreken. Tien dagen verliepen er, voor dat deze den brief las, gedurende welken tijd **BELLEROPHON** zich zeer bemind bij hem gemaakt had. **JOBATES** nu durfde hem niet regtſteeks dooden; doch vorderde van hem daden, waarin hij waarſchijnlijk den dood vinden zoude. Het eerſte, dat van **BELLEROPHON** gevorderd werd, was, op te trekken tegen de *Chimaera*; een vuurſpuwend monſter, met het hoofd eens leeuws, het lijk eens rams, en den ſtaart van eenen draak, waardoor dichterlijk aangeduid wordt een vuurſpuwend berg, op welks top zich leeuwen, op welks rug zich vruchtbare weiden met geiten, en aan welks voet zich ſlangen bevonden. Hij werd overwinnaar, dat is, hij verjoeg de leeuwen, en maakte den berg bewoonbaar. Vervolgens legde de *Lyciſche* koning hem nog andere daden te verrigten op, in welke alle hij overwinnaar bleef, en nu erkende **JOBATES**, dat **BELLEROPHON** onder de beſcherming der goden ſtond en dus onſchuldig was; gaf hem zijne dochter ten huwelijk, en te gelijk deel aan de regering.

PHON

PHON, trotsch op zijne overwinningen, nederhand, zich met den gevleugelden *Pegajus*, om hoog begaf, en den zetel der goden wilde naderen, werd het paard door eene wesp gestoken, en stortte hij van boven neder. (Zie verder PEGASUS).

BELLES-LETTRES. Fraaije wetenschappen. Men bedient zich dikwijls van dit woord in eenen zoo uitgebreiden zin, dat men een ieder, die zich niet in de god-, regtsgeleerdheid of geneeskunde oefent, met den naam van eenen beminnaar of beoefenaar der fraaije wetenschappen bestempelt. In dezen zin zoude ook de wiskunde tot de fraaije wetenschappen behooren, niettegenstaande zij er het tegengestelde van is. (Zie FRAAIJE WETENSCHAPPEN).

BELLETESTA. Een beroemd oostersch letterkundige, te *Orléans* geboren. Hij bekleedde den post van geheimschrijver van den tolk bij het gouvernement, voor de oosterfche talen; vertrok in 1798 met de legermagt naar *Egypte*, als lid van de commissie voor de kunsten en wetenschappen, en maakte zich, op dezen togt, bij uitstek verdienstelijk, door het verbeteren der landkaarten van dat gewest, en verscheidene van hem gedrukte verhandelingen. Na zijne terugkomst in het vaderland, befteedde hij zijnen meesten tijd aan twee belangrijke werken, te weten: aan de vertaling van een Arabisch stuk *over de Delfstofkunde*, en de overzetting, uit het Turksch, van een zedelijk en staatkundig verhaal, getiteld: *de veertig Vizirs*. Beide stukken zijn in het licht, en het laatste inzonderheid wordt onder de voornaamste klasfieke werken voor de oosterfche scholen gesteld. Hij stierf in Bloeiimaand 1808, in den ouderdom van slechts 30 jaren.

BELLETRIST. Dit woord ontleent zich van het woord *belles-lettres*, en beteekent eigenlijk dengenen, welke zich inzonderheid aan de beoefening der fraaije wetenschappen toewijdt.

BELLOCULUS. Eene foort van kostbaren steen, de gedaante van een oog hebbende. De oude *Asfyriërs* gebruikten dien tot allerlei bijgeloovigheid.

BELLONA. De zuster, volgens sommigen ook de echtgenoot, van *MARS*, wien zij in den krijg verzelde, en op wiens wagen zij zat, terwijl zij de paarden met bloedige geefels voortdreef. Men vereerde haar als de godin des oorlogs, en zij is, op de oude gedenkzuilen, waarop zij wordt afgebeeld, moeijelijk van *MINERVA*, van welke zij echter een geheel verschillend wezen is, te onderscheiden. Woede, moordlust, wreedheid en al het verwoestende en verschrikkelijke van den krijg, zijn hare kenmerken, (waarom zij dan ook met vliegende, bebloede haren, met den geefel in de eene en de wapenen in de andere hand, wordt afgebeeld); terwijl de wijsheid en gematigdheid van *MINERVA*, zelfs onder het rumoer van den krijg, nog blijkbaar zijn. Zij had priesters, die zich zelve in het ligchaam sneden, om hare gramfchap, door het storten van bloed, te stillen; terwijl de wapen-heraut, wanneer men den oorlog verklaarde, voor haren tempel eene lans op eene kolom plaatste.

BELL-

BELL-ROCK, of *kaap* INCH. Eene voor de schippers hoogst gevaarlijke rots aan de kusten van *Schotland*, omfrees den mond van de rivier *de Tay*. Bij eenen gewonen vloed, is zij bijna geheel met water bedekt; doch, na eenen springvloed, verheft zij zich ter lengte van 427, ter breedte van 230, en ter hoogte van 4 voet boven de oppervlakte der zee. In 1807, begon men eenen lichttoren op deze rots te bouwen, die in 1811, in weerwil van bijna onoverkomelijke hinderpalen, gelukkig voltooid werd. De voet van dit cirkelrond gebouw, dat 115 voet hoog is, wordt, bij eenen springvloed, 15 voet hoog onder water gezet. Het sein op dezen lichttoren bestaat uit een afwisselend wit en rood licht, door het omdraaijen der *reflectors* veroorzaakt, en uit donkere tusschenruimten. Bij nevelachtig weer, wanneer men het licht niet zien kan, worden, door hetzelfde werktuig, waardoor de afwisseling van het licht wordt te weeg gebracht, nacht en dag, twee klokken van eene aanmerkelijke grootte, geluid. Men vindt in *Zschock's Overleveringen tot de geschiedenis*, 1817, eene belangrijke beschrijving dezer rots.

BELOMANTIE. Eene voorzegging van toekomstige gebeurtenissen door middel van pijlen; zijnde eertijds de gewoonte der *Arabieren* en *Chaldeërs*.

BELONS. Eene zekere soort van lampen, die in *Spanje* gebruikt worden. Zij staan op een zilve en stelfel, met eenen breeden voet; hebben 8 tot 10 pijpen, en geven een buitengewoon helder licht, dat nog sterker wordt door een gepolijst zilver-blik, waarop het schijnsel terug kaatst, en zich van daar door het geheele vertrek verspreidt. Men gebruikt er de zuiverste olie toe.

BELT. (De) Is de eigenlijke naam der zee tusschen *Scandinavie*, *Denemarken* en *Duitschland*, die ook onder den naam van *Oostzee* bekend is. Er is eene *grootte* en *kleine Belt*. De eerste is dat vaarwater, hetwelk de eilanden *Zeeland* en *Laland* van de eilanden *Fuhnen* en *Langeland* scheidt, en 3 tot 5 mijlen breed is. De laatste, of *kleine Belt*, heeft, tusschen *Fuhnen* en *Sleeswijk*, eene breedte van 2 tot 5 mijlen; doch wordt, tusschen de eilanden *Fuhnen* en *Jutland*, zoo naauw, dat hare breedte hier slechts een vierde gedeelte eener mijl bedraagt.

BELVEDERE. Beteekent, in het Italiaansch, eene plaats, die een ruim, fraai uitzigt heeft, waarom ook verscheidene lustplaatsen dien naam dragen. Het meest beroemde *Belvedere* is te *Rome*, en maakt een gedeelte van het Vatikaansche paleis uit: het ligt hooger, dan het overige gedeelte van hetzelfde, en dient tot eene bewaarplaats van de grootste kunstwerken der oudheid, inzonderheid van het bewonderenswaardige standbeeld van *APOLLO*, dat hierom de *APOLLO van Belvedere* wordt genoemd. Deszelfs tuinen zijn nog zeer aangenaam.

BEMBO. (PIETRO) Een der beroemdste geleerden en schrijvers van *Italië*, in de 16de eeuw, die in zijn' persoon, karakter en gezelligen omgang alles vereenigde, wat beminlijk kan genoemd worden.

den. Reeds bij zijn leven werden zijne letterkundige verdiensten erkend. Hij was de hersteller van den goeden stijl, zoo wel in de Latijnsche als Italiaansche talen; verkoos, ten aanzien der eerste, CICERO, VIRGILIUS en JULIUS CESAR, en, met opzigt tot de laatste, PETRARCHA tot voorbeelden. Zijne gezamenlijke werken, die meermalen afzonderlijk zijn gedrukt geworden, zijn in 1729 te *Venetie*, in 4 deelen, in folio uitgegeven. De gewigtigste zijn de *Geschiedenis van Venetie*, die hij in het Latijn en Italiaansch geschreven heeft; *le Prose*, zamenkomsten, waarin de regels der Toskaansche taal worden opgegeven; *Gli asolani*, gesprekken over de liefde; *de Virgilli Culice et Terentii fabulis liber*; *Carmina*, en meer anderen. Hij stierf te *Rome* in 1547, in den ouderdom van 77 jaren, en werd in de kerk *santa Maria della Minerva*, tusfchen de pausen LEO X en CLEMENS VII, begraven. Hij was van geboorte een *Venetiaan*, en reisde in zijne jeugd naar *Sicilie*, om aldaar in het Grieksch onderrigt te ontvangen van den vermaarden CONSTANTIJN LASCARIS. Na den dood van LEO X, wiens geheimschrijver en bijzondere vriend hij was, begaf hij zich naar *Padua*, om aldaar zijne levensdagen te slijten; doch PAUL III maakte hem kardinaal; hoewel niet dan op voorpraak van SADOLETUS en CONTARINUS, dewijl het gedrag van BEMBO niet altijd even kuisch was geweest. Als kardinaal, echter, heeft hij vervolgens zeer ingetogen geleefd.

BENARES. Een groot landfchap in *Hindostan*, aan de beide zijden der *Ganges*, waarin bijkans 2 millioen menfchen wonen. De hoofdstad van dezelfden naam, aan die rivier liggende, was voortijds de zetel der echte Indifche geleerdheid, waar de *Braminen* in de heilige spraak (*sanskrit*), en andere wetenschappen, onderwezen werden. Ook werd zij, wegens eene oude *pagode*, of godentempel, naast dien van *Jaggrinat*, in *Orira*, voor bijzonder heilig gehouden, en zeer sterk door de Indifche pelgrims bezocht. Voor het overige zijn de inwoners meest kooplieden en wifelaars; want men heeft hier de voornaamfte markt van diamanten en edelgefteenten, die uit andere plaatfen angebragt worden. Ook vindt men er aanzienlijke fabrieken van gouden en zilveren stoffen, shawls enz. Het landfchap *Benares* had, tot in 1781, eenen eigenen *Rajah*, die echter in 1775 reeds aan de Engelfchen cijnfsbaar was; doch welke hem in 1787, onder den gouverneur HASTINGS, uit zijn prinsdom verdreven, omdat hij, behalve de gewone fchatting, geene buitengewone toelage geven wilde. Thans behoort dit aanzienlijk land aan de *Engelfchen*. De *Rajah*, dien zij zelf hebben aangefield, bezit alleen den titel, en is slechts zoo lang van zijne waardigheid zeker, als een ander aan den Engelfchen voorzitter der *Bengalen* eene hoogere fchatting aanbiedt.

BENDA. (GEORGE) *de groote* bijgenoemd. Was hertoglijk kapelmeester te *Gorha*; doch welke waardigheid hij, omfrees het jaar 1780, in weerwil van alle vertogen, nederlegde, waarop hij zich

zich naar *Georgenthal*, een vermakelijk oord bij *Gatna*, en vervolgens naar *Kostritz* begaf, waar hij den 6den van Septemb. 1795, in het 47ste jaars zijns ouderdoms, overleden is. Hij was buiten twi- fel een der grootste componisten van *Duitschland*, indien de uitdrukking van het levendigste gevoel, gepaard met de edelste melodie en de zuiverste overeenstemming, de voorregten van een componist voor het gezang uitmaken; terwijl hij bovendien in het behandelen van de cijnbaal en viool uitmuntte. Hij genoot de eer van naar *Parijs* geroepen te worden, ten einde de uitvoering zijner *ARIADNE* te bestruen; in den smaak van welk meesterstuk meer anderen, als de *MEDEA*, de *Dropsjaarmarkt*, de *ROMEO en JULIA* enz., bearbeid zijn.

BENDER. Eene stad en vesting in *Moldavie*, aan de *Turken* toebehoorende, werwaarts *KAREL XII*, koning van *Zweden*, na den ongelukkigen slag tegen de *Russen*, bij *Pultawa*, de vlugt nam. Zij werd, in het jaar 1771, door dezen veroverd en verbrand; doch, na het sluiten van den vrede, aan de *Turken* weder terug gegeven, die haar in 1812 weder aan *Rusland* afstonden. Men vindt in de stad 12 moskeën en eene Armenische kerk; voorts papiermolens, leerlooijerijen, ijzerfmederijen, en eene salpeter-fabriek. Het getal harer inwoners wordt op 20,000 geschat.

BENDIDIA. Waren feesten bij de ouden, niet veel van de *Bacchus* feesten verschillende, welke de *Athenienzers* vierden.

BENEDICTUS XIV. Werd in het jaar 1740 tot paus verkozen, en maakte, in zijne vroegere jeugd, reeds snelle vorderingen in de wetenschappen, welke beoefening en bevordering een bijzonder voorwerp zijner zorg uitmaakten. Hij stichtte akademien te *Rome*; vermeerderde den bloei van die te *Bologne*; liet eenen graad van den meridiaan meten; rigtte op het *Marsveld* de obelisk op; stichtte de kerk *St. MARCELIN* naar een door hem zelven ontworpen plan; liet de fraaije schilderstukken in de *St. PIETERS*-kerk in mozaïk brengen; de beste Engelsche en Fransche werken in het Italiaansch overzetten; en vermeerderde de Vatikaanische boekerij, tot op 3300 boekdeelen. Hij beschermde en beloonde de geleerden; gaf strenge wetten tegen den woeker; begunstigde de vrijheid van den handel, en verminderde het aantal feestdagen. Zijne godsvrucht was opregt, en tevens verlicht en verdraagzaam. Hij stierf in 1758, zonder een oogenblik de helderheid zijner ziel, of de levendigheid van zijnen geest, te verliezen. *Rome's* ingezetenen beschuldigden hem, dat hij zich te veel met schrijven, en te weinig met de regering bemoeide; en, inderdaad zijne werken zijn in 16 folianten te *Venetie* uitgegeven, waarvan het gewigtigste over de *Synoden* handelt.

BENEDICTIJNER-ORDE. Deze werd, in het jaar 424, door den heiligen *BENEDICTUS* gesticht, en geene orde kon zich ooit op grooteren bloei beroemen. Behalve den titel van eenen abt van *Mont-Cassin*, gaf hij zich dien van onder-keizer, onder-kanselier des rijks in *Italic*, kanselier van het koninkrijk der beide *Sicilien*, van *Jeru-*

nalem en van *Hongarije*. Zijne inkomsten bedroegen 300,000 daalders, en hij bezat, nog bovendien, twee prins- en even zoo vele hertogdommen, twintig graafschappen, vijf en twintig steden, veertien honderd vlekken, twee honderd vijftig kastelen, drie en twintig zeehavens, drie en dertig eilanden, drie honderd stukken lands, twee honderd molens en zes honderd twee en zestig kerken. GENEBRAND berigt, dat er een tijd geweest is, waarin deze orde 37,000 abdijen, 15,000 prioraten en even zoo vele nonnen-kloosters had. De *Benedictijners* dragen een wijd, zwart kleed, met groote, ruime mouwen, benevens eene kap, die het hoofd bedekt, van boven spits toeloopt, en op den rug hangt.

BENEVENTO. Eene stad, in het koninkrijk *Napels* liggende; doch tot den kerkeelijken staat behoorende, met 13,800 inwoners. Zij was de oude hoofdstad der *Samniten*, en heeft, onder al de steden van *Italië*, nog de meeste sporen harer oudheid behouden. Nog ziet men de overblijffels harer poorten, amphitheatres en talrijke opschriften, waaronder één uitmunt, hetwelk de dankbaarheid, aan den voet van het standbeeld eens gemeenen burgers, had doen uithouwen, enkel omdat hij zich, door zijne kunde, en welsprekendheid, bij zijn vaderland verdienstelijk had gemaakt. Men bewondert er inzonderheid den beroemden triomfboog, die voor keizer TRAJANUS werd opgerigt, en door den tijd het meest ontzien, het best onderhouden, en mogelijk nog het meest in zijn geheel is van alle gedenkstukken, welke men in *Italië* ontmoet.

BENGAALSCH LIJNWAAD. Dit wordt uit een zeker kruid gemaakt, dat zich, gelijk ander garen, laat spinnen en behandelen, weshalve de *Indianen* er allerlei voortreffelijke manufakturen van vervaardigen, die zelfs bij hen in hooge waarde gehouden worden.

BENGALÉ. Een uitgestrekt landschap in *Oost-Indië*, aan beide zijden van de *Ganges* liggende. Hetzelve behoorde eertijds aan het Mogolsche rijk; doch kwam, na de Bengaalsche oorlogen, van 1756 tot 1765, door het geluk en de dapperheid van lord CLIVE, aan de Engelsche Oost-Indische maatschappij, en werd door *Nabobs* geregeerd; dan, toen de groote Mogol hetzelve, benevens de rijken *Bahar* en *Orira*, aan de *Engelschen* afstond, bleef den Nabob niets anders, dan de bloote titel en een gering gedeelte van zijne inkomsten overig; terwijl de dood van den ouden Nabob, MIR JAFFIR, de *Engelschen* in het volle bezit des lands, met al deszelfs regten, stelde; en de thans levende Nabob, welke waardigheid de *Engelschen* uit staatkunde, behouden hebben, slechts een jaarlijks inkomen van nog geen millioen daalders ontvangt. *Bengalé*, waartoe thans de beide naburige gewesten, *Bahar* en *Orira*, en, sedert 1781, *Benares* behooren, bevat, door deze aanwinst, volgens de opgave van RENNELS, eenen omtrek, van 6,000, volgens anderen 4,062 vierkante Duitsehe mijlen, waarop 18 millioen zielen wonen. Het is een zeer vruchtbaar land, hetwelk de *Mogollars* het paradijs der wereld noemen. De voorname

ste

ste artikelen van handel, die naar buiten 's lands worden gevoerd, bestaan in zijden en katoenen stoffen, tapijten, specerijen, salpeter, indigo enz. Tot in het jaar 1770, toen een verschrikkelijke hongersnood wel een derde gedeelte van de inwoners der binnenlandsche provincien teisterde, en aan bijna vier millioen menschen het leven kostte, was *Bengale* sterk bevolkt; doch, behalve deze en voortgelijke verwoestende rampen, neemt het getal der inwoners dagelijks af. De nieuwe overheden mergelen het land, door bijna ongelooftelijk schijnende staats-inrigtingen, uit, en de schraapzucht der *Engelschen* onderdrukt de nijverheid en den landbouw geheel en al. Thans is *Calcutta* de hoofdstad van geheel *Bengale*, en de Engelsche gouverneur-generaal van gansch *Indie* heeft aldaar zijnen zetel gevestigd.

BENIN. Een koninkrijk in *Afrika*, grenzende ten Westen aan *Dahomy* en de *Atlantische zee*, ten Noorden aan *Biagara*, ten Oosten aan onbekende landen, en ten Zuiden aan *Loango*. Het land levert schoone streken op; maar is uit hoofde der dikke verpestende dampen, welke door de hitte der zon uit de moerasfen opstijgen, zeer ongezond. De inboorlingen hebben over het geheel eene behaagelijke kleeding, en het vrouwelijk geslacht zoekt hierin afwisseling en smaak. De inwoners zijn heidenen, en zeer bedreven in het bereiden van allerlei verwen: ook vervaardigen zij katoenen stoffen, die zij uitvoeren. De veelwijverij is bij hen geoorloofd, en het getal der vrouwen hangt van de omstandigheden af. Hun koning, de magtigste op de kust van *Guinee*, voert een onbepaald gezag, en heeft een groot aantal kleine vorsten onder zich. Hij houdt zijn verblijf in de stad *Benin*, aan de rivier van gelijken naam, waar ook *Arbo* ligt, in welke plaats de meeste handel met de *Europeërs* gedreven wordt.

BENJOWSKI. (MORITS AUGUST, graaf van) Een man, die in zijn leven onvermoeid werkzaam was, en wiens menigvuldige en buitengewone lotgevallen zoo zonderling zijn, dat men zijne geschiedenis, bij den eersten opslag van het oog, voor eenen roman zou houden, niettegenstaande aan derzelver echtheid niet getwijfeld kan worden. Hij werd in 1741 in *Hongarije* geboren; begaf zich in keizerlijken dienst, waarin zijn vader veldheer was, en diende, in den zeventenjarigen oorlog, tot in 1758, toen zijn oom, wiens goederen hij moest erven, hem naar *Lithauwen*, riep. Zijne schoonbroeders ontrukten hem intuschen zijn vermogen, waarop hij naar *Hongarije* terugkeerde, om hen gewapenderhand te verdrijven; doch de Oostenrijksche kanselarij verklaarde hem voor eenen rebel, en nu vlugtte hij naar *Polen*, waar hij zich bij de conföderatie voegde, en eindelijk door de *Rusfen* gevangen genomen werd. Hij ontvlood echter deze zijne verschrikkelijke gevangenis; doch werd weder gevat, en naar *Kamschatka* verwezen. Op zijne reis derwaarts, reddede hij in eenen storm het schip, door welke daad hij den gouverneur zoo zeer innam, dat hij, in het vervolg, dikwijls toegang tot zijn huis had,
en

en zijne kinderen in de Fransche en Duitsche talen onderwees. Hier werd ASPANASIA NILOW, jongste dochter van den gouverneur, op hem verliefd, en kwam het, met toestemming haars vaders, die hem nu op vrije voeten stelde, tot een huwelijk. Reeds voorheen, met eenige zamengezworenen, het plan tot de vlugt gevormd hebbende, verliet hij met ASPANASIA, schoon zij nu eerst vernam, dat hij gehuwd was, in Bloeciinaand 1771, *Kamschatka*, en landde, na vele tegenspoeden, op het Japanfche eiland *Usmay-Ligon*. Hier moest hij zica aan een jong meisje, de dochter van eenen Jezuiet, verloven, en den inwoners de verzekering geven, dat hij wederkomen, en eene volkplanting oprigten zoude. Hij zeilde naar *Formosa*, en kwam eindelijk in de Chinefche stad *Macao*, waar hem, door de *Franschen*, *Hollanders* en *Engelschen*, voorflagen gedaan werden. Dan, daar hij die der eersten aannam, kochten de laatsten eenige manschappen van zijn schip om, en bewerkten tegen hem eene zamenzwering, welke echter mislukte. Velen zijner reisgenooten slierven te *Macao* aan de koorts, waarvan ook zijne vrouw ASPANASIA het slagtoffer werd. Met zijn overig gezelschap in *Frankrijk* komende, werd hem de hoogst moeilijke onderneming opgedragen, om op *Madagascar* een etablissement op te rigten. Hier kwam hij in Zomermaand 1774, kreeg verscheidene natien en opperhoofden op zijne zijde, en ontving zelfs door een plegtig gezantschap, het aanbod, om hem tot hunnen koning te benoemen; doch BENJOWSKI beloofde slechts zoo lang te zullen blijven, tot dat hij, van den koning van *Frankrijk*, zijn ontslag bekomen had. Dit volgde eerlang, toen Fransche afgevaardigden te *Madagascar* kwamen, met bevel, om zich van zijn persoon meester te maken, hetwelk hij echter wist te ontwijken. Nadat hij eindelijk het bevel geheel had nedergelegd, werd hij, in 1776, plegtig tot *Ampansacabe* of koning verklaard, en deden de vrouwen aan zijne gemalin, die hij reeds uit *Frankrijk* had laten komen, den eed van onderwerping. Naderhand reisde hij naar *Europa*, en het schijnt, dat zijn beleedigde trots hem aandreef, om eene gelegenheid op te zoeken, ten einde zijnen vijanden de regtvaardigheid zijner zaak onder het oog te brengen. In *Frankrijk* terug gekomen zijnde, werd hij door de vervolgingen van het ministerie, genoodzaakt, om zich in keizerlijken dienst te begeven; dan, daar hij hier, ter bereiking van zijn plan, geene hulp vond, wendde hij zich, schoon ook al vruchteloos, tot den koning van *Engeland*; doch vond ondersteuning bij eenige Londenfche partikulieren, en inzonderheid bij een vornaam handelhuus in *Baltimore*, in *Amerika*, werwaarts hij, in 1784, de reis aannam. Hij liet, echter, zijne vrouw in *Amerika*, en landde gelukkig op *Madagascar*. Vermits hij hier vijandelikheden tegen de *Franschen* begon, en de regering van *Belle-Isle* zestig man tegen hem afzond, trof hem een kogel in de regterzijde der borst, en maakte, in weinige oogenblikken, een einde aan zijn leven. BENJOWSKI heeft zelf zijne lotgevallen in het Fransch beschreven, waar

van verscheidene vertalingen, ook in het Nederduitsch, voorhanden zijn.

BENTLEIJ. (RICHARD) Een der schranderste oordeelkundigen, die, van zijne vroege jeugd af, ongewone talenten met de zeldzaamste vlijt vereenigde. Nog geene 24 jaren oud zijnde, had hij reeds eene alphebetische lijst van alle Hebreeuwsehe woorden, in den Bijbel voorkomende, met derzelve Chaldeeuwsehe, Syrische, Latijnsche en andere beteekenissen, vervaardigd. In het jaar 1697 schreef hij eene verhandeling over de brieven van THEMISTOKLES, SOCRATES, EURIPIDES, PHALERIS en de fabelen van AESOPUS. In 1700 werd hij leeraar bij het collegie der heilige drie-eenheid te *Cambridge*, en in het volgende jaar aarts-diaken van *Eli*, waar hij zijnen geleerden arbeid voortzette; in 1710 zijne oordeelkundige aanmerkingen over twee blijspelen van ARISTOPHANES, en onder den naam van *Phile-leutherus Lipsiensis*, zijne verbetering der fragmenten van MENANDER en PHILEMON uitgaf, waarop, een jaar later, zijn uitmuntende HORATIUS, (derde uitgaaf, *Amst.* 1728), en, in 1726, zijn TERENTIUS en PHEDRUS volgden. Zijne uitgave van HORATIUS, die nog voor de beste gehouden wordt, is 'een zijner voortreffelijkste werken. Hij stierf in 1742 in den ouderdom van 81 jaren. Van hem vindt men een zeer uitvoerig en belangrijk levensberigt in de *Literarische Analecten* van F. A. WOLF, *Berlin* 1816, 1ste stuk.

BENZOË, *Benjoin*, *Benjoin*. Is eene soort van hars of liever drooge balsam, welke uit *Sumatra* komt, en daar uit eenen boom, *Styrax benjoin* genoemd, getrokken wordt. De boom moet ten minste zes jaren oud zijn, eer hij eenige Benzoë geeft, welke, in groote of kleine stukken, onder de bast zit. Is de boom jonger, zoo zijn die stukken hol, en bevatten van binnen een roodachtig water, hetwelk, stilstaande, Benzoë laat vallen. Volgens eenen Franschen natuurkundigen, *BEAUVAIS*, die dezen boom op *Isle Bourbon* gevonden heeft, bevat de geheele boom, althans langs den bast, Benzoë in zijne stofdeeltjes. Deze wordt met de waterachtige sappen, welke door het hout sijpelen, medegevoerd tot eene plaats, waar dit water eenigen weerstand vindt, en zich opzamelt. Daar vormt dan de Benzoë op het water een dun vliesje, hetwelk langzamerhand dikker, en eindelijk, een groote of kleine klomp wordt.

In den handel komt de Benzoë doorgaans voor in groote brokkelige klompen, uit witte, geelachtige en bruine korrels bestaande, van eenen liefelijken reuk, vooral, wanneer zij gebrand wordt, en van eenen zoetachtig prikkelenden smaak. Geheel bruine Benzoë is een kunstvoortbrengsel, en deugt niet. Met water of olie laat zich deze balsam niet vermengen, maar wel met sterken wijngeest of alcohol. Door sterke zuren wordt hij opgelost; zelfs door het azijnzuur. Het zwavel- en salpeterzuur veranderen hem daarbij in eene koolachtige stof en in *looi'stof*. Daarenboven ontwikkelt er zich, onder die oplossing een eigenaardig zuur uit, *Benzoëzuur*, of ook wel *Benzoë-*
bloe-

Eluemen, genoemd. Dit zuur heeft de gedaante van fijne, blinkende schilfertjes of plaatjes, van eene witte of bruinachtige kleur, naar dat het zuiverder is. Men kan het ook verkrijgen, als men Benzoë laat sublimeren; of als men dezeive kookt met eene oplofing van kalk, potasch of soda in water, en dat afkooksel met zoutzuur vermengt, hetwelk zich dan met de kalk enz. vereenigt, en het Benzoë-zuur op den Bodem van het vat doet zinken. — De Benzoë is een versterkend ruikmiddel; maar wordt zoo min als het Benzoëzuur, in de geneeskunde, thans veel gebruikt.

BEPENNEN. Is een woord bij de orgel- en andere speeltuigmakers in gebruik, wanneer zij in de tongetjes der tagenten van een klavier enz. pennen steken, waardoor de snaren geluid geven, en ze in die voege bereiden, dat zij naderhand onder het spelen niet vast raken of hangen blijven. Hiertoe wordt veel geduld vereischt, en zulk een kunstenaar moet de overeenkomst der toonen op een klavier wel weten te treffen.

BEPUNTEN. Beteekent in de muziek, een stuk van punten voorzien. Het muzikale punt is van tweederlei aard. 1. Een punt boven de noot beteekent, dat dezeive moet afgestooten worden, hetwelk men ook door de Italiaansche uitdrukking *staccato* pleegt aan te duiden. Dit afstooten staat tegen het slepen (*legato*) over, hetwelk door eene halfcirkelvormige streep boven de noten wordt aangewezen. Men trekt, namelijk, in dit geval, zoo vele noten bijeen, als de daarboven gestelde streep aanduidt. Op de speeltuigen, die gestreken worden, b. v. de viool, waarop het slepen gemakkelijker is, dan op blaas-instrumenten of het klavier, geschiedt dit door den strijktok op de snaren te laten rusten, en dien alleen daar op te ligten, waar de cirkelvormige streep eindigt. Soms bevinden zich echter onder deze streep, welke het spelen aanduidt, en boven de noten zelf, nog bovendien afstootpunten, in welk geval de passage half slepend en half afstootend gespeeld wordt, dat is: de strijktok wordt op de viool en andere foortgelijke speeltuigen, bij elke noot, wel van de snaar opgeligt, doch strijkt in dezelfde rigting, zoowel op- als nederwaarts, voort. 2. Het punt naast de noot beteekent eene vergrooing of verlenging derzelve, in evenredigheid van hare during; b. v. staat het punt achter $\frac{1}{4}$ noot, dan wordt dezeive een $\frac{3}{8}$; staat het achter $\frac{1}{2}$ dan wordt zij een $\frac{5}{8}$ enz. Staan er twee punten achter eene noot, dan wordt de $\frac{1}{4}$ eene $\frac{7}{8}$ noot; wordende het tweede punt op de helft der waarde van het eerste gerekend.

BERBICE. Eene Engelsche kolonie, voorheen aan de *Nederlanders* behorende. Zij ligt op de kust van *Guinea*, telt 26,000 inwoners, en levert veel suiker, koffij, kakao, tabak, katoen en orleans. Het luchtgestel is er zeer ongezond. De hoofdplaats heet *Nieuw-Amsterdam*. Vooris vindt men er het fort *Nassau*, aan de rivier de *Berbice*, en de HERNHUTSche volkplanting *Hoop*.

BERCEAU. Is een Fransch woord, en beteekent eene groene laan, of gang, in eener tuin, die, van boven, de gedaante van een

nen boog heeft. Ook verftaat men er een tuinhuisje door, hetwelk van beuken, ijpen, of ook wel van kornoelje of kamperfoelie is aangelegd.

BERCHAS, of juister BIRCHATH, zijn twee brooden, waarover de Joden, bij den ingang van den Sabbath, den zegen uitspreken; grondende dit gebruik op *Exodus 16: vs. 22* en *29*. Deze brooden ontleenen hunnen naam van *Birchas Elohim*, hetwelk *zegen Gods* beteekent; doch om het woord *God* er niet altijd te vergeefs bij te voegen, hebben zij alleen dat van *zegen* behouden. De vrouwen mogen, bij afwezendheid harer mannen, het brood en den wijn niet zegenen; maar moeten daartoe een ander verzoeken.

BERCHEROIT. Een gewigt te *Archangel*, en in alle domeinen van *Rusland* in gebruik, om zware en groote lichamen te wegen; zijnde omtrent 364 ponden *averdupois* gewigt zwaar.

BERCHTOLD. (Graaf LEOPOLD van) Deze, bij uitstek verdienstelijke man, besteedde het grootste gedeelte zijns levens met het opsporen der ongelukkigen, om de tranen der lijdenden op te droogen, en dezuiken, die hun verderf nabij waren, aan hetzelfde te ontrukken. Dertien jaren lang reisde hij door *Europa*, en vier jaren door *Azie* en *Afrika*, met oogmerk om menschen-geluk en menschelijke ellende te leeren kennen, en overal het eerste te bevorderen, en het laatste te verzachten. Zijne waarnemingen, op deze reizen gedaan, en welke de meest beproefde voorschriften, en de zekerste maatregelen van voorzigtigheid voor reizigers bevatten, werden door hem te *Londen*, in 1789, onder den titel van: *Essay to direct and extend the inquiries of patriotic, travellers*, in twee deelen in het licht gegeven, en in 1797 werd dit werk, door zijnen vriend LASTEIJRIE, in het Fransch overgezet. Behalve dit, vervaardigde hij nog verscheidene kleinere schriften, alle ten doel hebbende, om, door een verbeterd burgerlijk bestuur, een grooter volks-geluk te bevorderen. Hij was de stichter van het menschlievend genootschap in *Moravie*, en maakte in *Praag* en *Brun* inrigtingen tot redding van ongelukkigen. In 1801 rigtte hij, op het slot *Buchlowitz*, in *Moravie*, eene weldadige school voor de jeugd op, en bragt in 1805, toen de bewoners van het *Reuzen gebergte*, door ongewone duurte, met kommer en gebrek moesten worstelen, eene aanzienlijke somme gelds bijeen, ter ondersteuning dezer ongelukkigen; alsmede tot aankoop van koren en ander voedsel, hetwelk hij uit afgelegene oorden liet aanvoeren. Van 1795 tot 1797, doorreisde hij *Aziatisch-* en *Europisch-Turkye*, inzonderheid met oogmerk, om de verwoestingen der pest te weren, en, zoo mogelijk, middelen tot herstel van deze verschrikkelijke ziekte, op te sporen, waartoe hij het inwrijven met olie als onfeilbaar hield. In de laatste jaren zijns levens hield hij zich tevens onledig met de inenting der kinderpokken, en bevorderde deze weldadige uitvinding met al zijn vermogen. Eindelijk

lijk liet hij zijn fraai slot, *Buchlowitz*, tot een hospitaal voor de zieke en gekwetste Oostenrijksche soldaten inrigten, en stierf aldaar, op zijn landgoed, in 1809, aan eene aanstekende ziekte, als het slagtoffer zijner menschlievendheid.

BERENGARIANEN. Zijn, in de kerkelijke historie, navolgers van eenen BERENGARIUS, die, ten tijde van paus LEO IX, de ligchamelijke tegenwoordigheid onzes Zaligmakers in het avoudmaaj ontkenen.

BERENICE. Een Grieksch woord, de boodschapper der overwinning beteekenende. Onder het groot aantal vrouwen, welke dien naam in de oude geschiedenis voerden, behoorden: 1. de gemalin van den Pöntischen koning, MITHRIDATES *den Grooten*, die haar, toen hij zich van den *Romein* LUCULLUS geflagen zag, in het 71ste jaar voor CHRISTUS geboorte, liet ombrengen, op dat zij niet in des vijands handen vallen zoude. 2. De echtgenoot van HERODES, den broeder haars vaders, den grooten AGRIPPA, welke, op voorbede des laatsten, door keizer CLAUDIUS, tot koning van *Chalcis* verheven werd; doch kort daarna stierf, en, in weerwyl van haar buitensporig gedrag, zich bij den keizer VESPASIANUS, en diens zoon TITUS, zoo bemind wist te maken, dat zij bijna met den laatsten zoude gehuwd zijn. En 3. de gemalin van PTOLOMEUS EUERGOTES, die haren echtgenoot met eene buitengewone teederheid beminde, en, toen deze in den oorlog naar *Syrie* moest, de gelofte deed, van haar fraai hoofdhaar aan de goden te zullen offeren, indien hij zonder eenig lefsel terug kwam. Dit geschiedde, en BERENICE sneed, zonder eenige bedenking, hare schoone lokken af, om ze in den tempel van VENUS, den goden te heiligen. Kort daarna ging het geheiligde haar verloren, en verspreidde de sterrekundige CONON, uit *Samos*, dat de goden hetzelfde ontvreemd, en als een sterrenbeeld aan den hemel geplaatst hadden; van hier de naam van *haarlokken van BERENICE*, zoo als de zeven sterren, bij den staart van den leeuw, nog heden genoemd worden.

BERENNEN. Het berennen eener vesting gaat der belegering vooraf, en bestaat daarin, dat men troepen afzendt, die alle toegangen bezetten, en de tusschenruimten gestadig doorzoeken moeten, ten einde niets in of uit de vesting kunne komen. Om dit oogmerk te verbergen, bedriegt men eene andere vesting, waardoor de vijand genoodzaakt wordt, om diegene te verzwakken, waarop het eigenlijk gemunt is.

BERG. Thans een hertogdom, tusschen *Keulen* en de *Mark* liggende, hetwelk voorheen de keurvorst van den *Palts* (naderhand koning van *Beijeren*) toebehoorde, en door dezen in 1806, als eene schadeeloossteiling voor *Anspach*, aan den toenmaligen Franschen keizer werd afgestaan, die hetzelfde, met het hertogdom *Kleef*, door *Pruisfen* overgegeven, aan zijnen schoonbroeder MURAT, onder den titel van *Hertog van Kleef en Berg*, en, na diens verheffing tot

koning van *Napels*, aan zijnen neef, den toenmaligen kroonprins van *Holland*, schonk. Na den Parijschen vrede, in Bloemaand 1814, zijn *Berg* en *Kleef* weder van heer veranderd, en behooren beiden thans aan *Pruisfen*. *Berg* wordt op 64 vierkante mijlen, en 261,500 inwoners geschat, en is dus de volrijkste landstreek van *Duitschland*. Dat gedeelte, hetwelk naar den *Rijn* afloopt, is bergachtig, en levert inzonderheid mineralen en hout op. Voor het overige vindt men er velerhande fabrieken. De inwoners zijn deels den Protestantischen, deels den Roomschen godsdienst toegedaan. Deszelfs hoofdstad is *Dusfeldorp*.

BERG-AKADEMIE. Is eene inrigting voor jonge lieden, om in de wetenschappen van het bergwerk onderwezen te worden. Te *Freijburg*, in *Saksje*, werd in 1765 eene voortgelijke akademie opgericht, waarbij eenige hoogleeraren in de wis-, teeken-, bergstof-, bergwerk- en natuurkunde, alsmede in het bergregt, marktscheikunde en dergelijke wetenschappen, onderwijs geven. Een aantal inboorlingen erlangen dit onderwijs, om niet, en worden somtijds nog door toelagen ondersteund; doch, behalve deze, doen zich ook, van tijd tot tijd, vele buitenlanders op, als: jonge *Engelschen*, *Rusfen*, *Zweden*, *Denen*, *Pruisfen*, *Spanjaards* enz., die op eigene kosten, of op die hunner regering, tot den bergbouw worden opgeleid.

BERGAMBT. Een geregtshof, hetwelk in bergzaken ter eerste instantie beslist, en alle voornamelijk inrigtingen maakt, welke tot het bergwezen noodig zijn. Het bestaat doorgaans uit den *bergmeester*, als den eigenlijken regter; uit *gezworenen*, of bijzitters, door welke al het plaatselijke, ten aanzien der mijnen, geregeld wordt, en uit den *bergschrijver*, den *actuaris* van dit geregt, hetwelk gewoonlijk onder het naaste opperbergambt staat.

BERG-BALSEM, ook **BERG-VET** gheeten, (*Bitumen momia*), Is eene aardhars, welke gevonden wordt in de bergkloven van *Khorasan*, aan den voet van den *Kaukasus*. Aldaar bestaan, inzonderheid, twee grotten, uit welke steenen wanden de *momia*, als door uit te zweeten, voorkomt. Deze grotten zijn bestendig, tegen allen toegang, zeker en veilig gesloten, en worden slechts eenmaal des jaars, met groote plegtigheid, geopend, om de uitgezweete *momia* in te zamelen. Hij, die de inzameling zal doen, gaat geheel naakt in de grotten; zelfs zegt men, dat hij gedurig den mond vol water moet houden, ten einde voor te komen, dat hij daarin iets van deze kostbare stof verberge. Van de rotswandende grotten wordt nu door hem de *momia* afgeschraapt, welke hoeveelheid slechts weinige oncen gewigts bedraagt. Het ingezamelde wordt in eene zilveren doos gesloten, en dadelijk naar het hof van *Isphahan* opgezonden; van wege hetwelk de inzameling geschiedt, gelijk ook het fluiten en ontsluiten der grotten. De eene foort dezer stof wordt tegen zilver opgewogen; maar de andere viermaal zoo duur als zilver ver-

kocht. Deze Berg-balfem (misschien de allerfijnste *Naphtha*) is, op het gevoel, vettig als talk of smeer, samenhangend, zeer welriekend, pekachtig-bruin of zwart van kleur. Men gebruikt dezelve uitwendig tot het genezen van beenbreuken, kneuzingen enz., en inwendig; tot het genezen van verzweringsen der ingewanden, oplossing van geronnen bloed, en andere inwendige kwalen.

De Perfische benaming van dezen Bergbalfem (*muminah*), heeft men, in de dertiende eeuw onzer jaartelling, begonnen te geven aan de gebalfemde lijken der oude *Egyptenaren*, misschien in de onderstelling, dat deze stof door hen tot dat balfem was gebezigd: sedert dien tijd zijn die gebalfemde lijken, algemeen, *mumien* genoemd geworden; en men verkoopt, immers plagt te verkoopen, in de artsenij-winkels, onder den naam van *mumie* of *mumie-zalf*, eene soort van geurig riekend smeer, opgegeven als eene zalf, uit *mumien* bereid, of daaruit gezweet.

BERGEN. Deze zijn, in meer dan één opzigt, de belangrijkste voorwerpen op onzen aardbol, en derzelve kennis voor de delfstofkunde is onontbeerlijk. De Bergen, zeer waarschijnlijk door op elkander volgende nederploffingen van de eerste vloeibare stof veroorzaakt, (waaruit de meeste natuurkundigen aannemen, dat ten minste de tegenwoordige vaste steen- of rotsachtige korst, waarmede onze aardbol als omgroeid is, bestaan hebbe), worden gewoonlijk onder twee hoofd-afdeelingen gebragt, als: *eerstgevormde* of *oorspronkelijke* Bergen, die reeds aanwezig waren, voor er planten of dieren bestonden, en *opgevolgde* of *naderhand gevormde* Bergen, welke ontstaan zijn, nadat er reeds planten en dieren waren. Ieder dezer hoofd-afdeelingen verdeelt men wederom in twee afzonderlijke klasfen, te weten: de eerstgenoemde, of *oorspronkelijke* Bergen, in *rotssteen-* of *granietbergen*, en *gang-* of *aderbergen*, en de laatstgemelde, of *latergevormde*, in *vlotbergen* en de *uit het water op elkander gepakte aardlagen*.

De *oorspronkelijke* Bergen werden door de eerste algemeene nederploffing gevormd, en verkregen daardoor die groote harde korst, welke men *rotsfen* of *graniet*, noemt, dat tot steun en onderlaag van alle latere gevormde gebergten en aardlagen dient. De *gang-* of *aderbergen*, na deze groote nederploffing veroorzaakt, zijn meestal van eene schilferachtige zamenvoeging, en liggen aan elkander in dikke, zware, tegen de oorspronkelijke Bergen aanleunende, lagen, die vervolgens, door geweldige omwentelingen of beroeringen, eene hellende en als omgestorte rigting verkregen hebben, en waarin zich dikwijls retsen en scheuren vertoonen, welke allengs met vreemde steensoorten, van lateren oorsprong, zijn opgevuld, en waarin de meeste erts gevonden wordt. In deze twee bergsoorten heeft men nimmer eenige dierlijke of plantaardige verfteeningen gevonden, waar om zij dan ook onder de oorspronkelijke worden gerangschikt.

Geheel anders is het gelegen met de tweede soort, of *opgevolgde* Bergen en Aardlagen, alzoo zij de duidelijkste kenmerken van lateren

oorsprong dragen, en veelal tevens de wijze aantoonen, hoe zij zich gevormd hebben. De *vlot-bergen* liggen als de vorige, doch in meer vlakke en golfvormige lagen, en bestaan uit zeer verschillende bestanddeelen. Zij maken meestal slechts lage bergruggen of voorgebergten uit, en verschillen van de oorspronkelijke Bergen, voornamelijk, daar door, dat zij door versteende overblijffels, van meestal thans onbekende, bewerktuigde ligchamen, van dieren en planten, zijn opgevuld, waaruit men, met vrij wat waarschijnlijkheid, kan opmaken, dat op onzen aardbol niet alleen groote omwentelingen hebben plaats gehad; maar dat er ook eene vroegere bevolking van andere soorten van scephelen geweest zij: trouwens, de kundigste godgeleerden en wijsgeeren trekken het tegenwoordig niet meer in twijfel, dat deze aardbol van eenen veel hoogerem ouderdom is, dan men gewoonlijk vooronderstelt, en dat het verhaal van Mozes, omtrent de zesdaagsche schepping, zich alleen tot de *tegenwoordige* inrigting onzer aarde, en der op dezelve aanwezige scephelen, uitstrekt; maar geenszins van de eerste, oorspronkelijke schepping en gesteldheid van onzen aardbol moet verstaan worden. Eindelijk zijn de op eikander gepakte *aardlagen*, of aangeflikte aardbedden, die grootere streken of banken, welke hier en daar, doch alleen op lage lander, gevonden worden, en uit mul- of droog zand (zoo als onze duinen), leem, mergelstof, of mergelgruis, bestaan. Ook in deze vindt men somtijds nog wonderlijk wel bewaarde overblijffels van zee-schelpen.

Bij deze 4 soorten van Bergen kan men nog eene vijfde voegen, namelijk: de *Vulkanen* of *Vuurbergen*, waarvan vele, in alle verschillende deelen der aarde, inzonderheid in de nabijheid der zeeën, welker onreinigheid zij verteren, gevonden worden. Zij worden, geheel of gedeeltelijk, door de werking van onderaardsch vuur voortgebracht; zijn dikwerf, schoon niet altoos, de hoogste der daarliggende Bergen en hebben allen eene kegelvormige gedaante, welke zij aan de rondom nedervallende, en zich ophoepende, uitgebraakte stoffen verschuldigd zijn. Ondertuschen is het getal der reeds uitgebrande vuurbergen grooter, dan dat der vuurspuwende, omdat zij, door de verplaatsing der zeeën, te ver van dezelve zijn verwijderd geworden, om toevoer van nieuwe brandstoffen te kunnen bekomen.

Eene nadere kennis van onzen aardbol leert ons, dat de voornaamste Bergen, door middel van groote bergketens, samenhangen. Het oorspronkelijk gebergte, dat *Asie* van *Europa* scheidt, en met eenen arm tegen de *Witte zee*, naar *Novaja Sambia* loopt, vereenigt zich met den bergrug van *Sewo*, die de grenzen tuschen *Noorwegen* en *Zweden*, en een gedeelte van *Rusland* uitmaakt. Een ander gebergte strekt zich uit van het noordelijk *Indie* tot aan *Tibet* en *Kaschmir*, waar het de hoogste landstreek van *Middel-Asie* vormt, ten Westen door *Perzie*, en ten Oosten door *China* loopt. Van de hoogste landhoogte van *Noord-Asie*, bij het gebergte *Berghdo*, hetwelk de woonplaatfen der *Kalmukken* van die der *Mongolen* scheidt, strekt zich

zich eene bergketen, onder den naam van *Musart*, ten Zuiden naar *Tibet* uit, en loopt eene andere, *Alak* genoemd, westwaarts, door de woestijnen van *Tartarye* en *Bucharye*, en vereenigt zich met het oorspronkelijk gebergte; terwijl eene derde bergketen, *Khanghai* geheeten, oostwaarts in *Mogolie* loopt, en *Korea*, en de klippen en eilanden aan den kant van *Japan* vormt; en eindelijk eene vierde het *Aitaische* gebergte uitmaakt, hetwelk *Siberie* van *Irtisch* tot de rivier *Zuur* bepaalt. De kleine ketens en zijtakken dezer hooge Aziatische gebergten zijn ontelbaar. Tusschen de *Kaspische* en *Zwarte zee* ligt de *Kaukasus*, een der hoogste Bergen van *Azie*, welks vermoedelijke samenhang met eenen der voorgaande bergketens nog niet bevestigd is; doch waarvan eenige takken door *Klein-Azie* tot *Arabie* loopen, en den *Taurus*, *Sinai* en *Libanon* vormen; terwijl andere langs de *Zwarte zee* naar *Europa*, namelijk naar *Macedonie*, leiden, waar zij verschillende namen voeren. Van deze zee, tusschen *Moldavie*, *Wallachye* en *Zevenbergen*, loopt het *Karpatisch* gebergte door *Polen* en *Silezie*, en hecht zich aan de bergachtige landen van *Duitschland*. Het *Sudeten*-gebergte loopt door *Oostenrijk*, tusschen *Boheme* en *Silzie* heen, en verspreidt, ten Oosten en ten Westen, door *Mitsen* en het *Voigtland*, eenige takken; terwijl zich het *Hartzgebergte*, in verscheidene takken, door het midden van *Duitschland* uitstrekt. De hoogst liggende landen van *Europa* zijn *Zwitserland*, en *Savoye*, wier *Alpen* met de naburige bergrijen van *Duitschland*, *Frankrijk* en *Italië* zamenhangen. Een met hun verbonden tak, de *Appennynen*, doorsnijdt geheel *Italië* tot *Reggio*, en reikt, waarschijnlijk, onder de zee voortloopende, tot aan de Bergen van *Afrika*; terwijl de *Rhetische Alpen*, tusschen *Grauwbrunnenland* en *Milaan*, de *Tridentinische* tusschen *Tyrol* en *Venetie*, de *Morische* tusschen *Tyrol* en *Salzburg*, en de *Karinthische* tusschen *Karinthe*, *Krain*, *Friaul* en *Istrie* gelegen zijn. Werwaarts loopt een tak der *Alpen*, in eenen keten van bergen, door *Frankrijk*, en scheidt, onder den naam van *Pyreneeën*, dit land van *Spanje*. In *Afrika* is de *Atlas*, die in de *grootte* en *kleine* verdeeld wordt, de beroemdste berg: de eerste, die mogelijk met *Arabiens* bergrijen zamenhangt, loopt westwaarts naar *Barbarye*; de laatste van *Tunis* tot *Gibraltar*. Bovendien loopen, langs den oever van den *Nyl*, lage bergketens door *Opper-Egypte*, *Nubie* en *Habesch* naar onbekende landen van het binnendste van *Afrika*, waar zij zich met de *Maanbergen* vereenigen; en mogelijk strekken zich van daar bergrijen in het zuidelijke van dat werelddeel uit, waarmede de *nieuwebergen*, landwaarts in van de kaap de *Goede Hoop*, misschien verbonden zijn. De *Cordilleras*, in *Amerika*, waartoe de *Chimborasfo* behoort, reiken tot aan de westkust van *Chili* en *Peru*: zij staan in verband met andere bergketens, welke zich door het overige *Zuid-Amerika* uitstrekken, en waarvan eene keten door de landengte van *Panama* naar *Noord-Amerika* gaat, waar zij langs de westkust noordwaarts loopt, en verscheidene takken

zich landwaarts in naar het Oosten uitstrekken, die waarschijnlijk, in het hoogste noorden, met de bergrijen van het Noordelijkst gedeelte van *Azie* zamenhangen.

Sommige Bergen van onzen aardbol hebben eene verbazende hoogte; doch, zoo kolosfaal zij zich vertoonen, zoo onbeduidend zijn zij nogtans, in vergelijking van den grooten omvang der aarde, welker kogelvormige gedaante door dezelve in het wezenlijke niet veranderd wordt, want de *Chimborasfo* staat tot de middellijn van onzen aardbol, nog niet eens in eene verhouding van 1 tot 1000. Tot hertoe hield men dezen berg voor den hoogsten; doch zekere heer WEBB, die als ingenieur geograaf, door het rijk van *Napaul*, in *Azie*, gereisd heeft, maakt ons met eenen anderen bekend, *Dhawalagiri*, *Dholagir*, of *Witte berg* genoemd, welke tot het *Imans-gebergte* behoort, dat van *Patua*, eene groote stad van *Indostan*, aan den zuidelijken oever van de *Ganges*, gevonden wordt, en, op eenen afstand van 60 Engelsche mijlen, als eene duidelijke streek van witte rotsen, zichtbaar is; terwijl zich de *Chimborasfo*, op gelijken afstand, als een punt vertoont. De *Dhawalagiri*, of *Witte berg*, moet, volgens de metingen van den heer WEBB, en de daarop gegronde berekeningen, 26,862 Engelsche voeten boven de oppervlakte der zee uitsteken, en dus den *Chimborasfo* ongeveer 7000 voeten in hoogte overtreffen (*).

BERGEN. De hoofdstad van het koninkrijk *Noorwegen*, aan eenen zeeboezem der *Noordzee*, *Waag* genoemd. Zij bevat ruim 18,000 inwoners, heeft eene Latijnsche school, een kabinet van *naturalia*, benevens andere nuttige inrigtingen, (waaronder een gezelschap ter ondersteuning van getrouwe dienstdoden), en drijft eenen aanzienlijken handel in balken, masten, teer, traan, huiden, stokvisch enz. Men vindt er eene goede haven, welke door *Hollanders* *Engelschen* en *Zweden* sterk bezocht wordt.

BERGEN. Eene stad in *Henegouwen*, in het Fransch *Mons*. Zij geeft den naam aan, en is de hoofdplaats van, het arrondissement *Bergen*, ligt op eene hoogte, aan de rivier *Trouille*, en telt 18,000 inwoners. Er zijn fabrieken van linnen, kanten en aardewerk; ook is er veel handel in steenkolen, ijzer en vee. Voorheen was zij, als de sleutel van *Brabant*, eene belangrijke vesting. In 1572 werd zij, door graaf *Lodewijk van Nassau*, broeder van *WILLEM I*, overrompeld; doch door de *Spanjaarden*, in dat zelfde jaar, bij verdrag hernomen. Naderhand werd zij door de *Franschen* meermalen belegerd. Thans zijn de vestingwerken weder eenigzins hersteld. *Bergen* was eertijds een graafschap, en de zetel der graven van *Henegouwen*.

BERGEN. Een dorp in *Noord-Holland*, ten noorden van *Alkmaar*,

(*) Men zie hieromtrent het 12de deel der verhandelingen van de Engelsche *Asiatic Society*; alsmede het *Algemeen magazijn voor Onderwijs en Opyoeding*, 1ste stuk.

BERGEN OP ZOOM, — BERGHEM. (NIKOLAAS) 283

maar, met ruim 700 inwoners, vermaard geworden door de overwinning, aldaar in tierstnaana 1759, door de *Nederlanders* en *Franfchen*, op de *Engelfchen* en *Kusfen*, bezaad. Men vindt hier een vrij uitgefprekt bosch; voorts het groote beaakte meer de *Zijpe*, hetwelk in 1597 is uitgedroogd, en, benevens den aangrenzenden *Wieringerwaard*, of *nieuwe Zijpe*, in zeer goed bouw-, teel- en weiland veranderd is, en thans ruim 3,200 inwoners telt.

BERGEN OP ZOOM. Naast *Luxemburg* de fierkfte vesting der *Nederlanden*, die zich, sedert hare fichting in de 13de eeuw tot op 1747, wanneer zij door verrasfing in hanaen der *Franfchen* viel, beroemen kon *ongerepte maagd*, dat is nimmer veroverd te zijn geweest. Zij is de hooftplaats van het markgraafchap van dien naam, hetwelk, tot op 1795, door het keurvorsteijke huis van *Palts-Beijeren* bezeten werd, en telt 4,700 inwoners. De naam *Bergen op Zoom* fchijnt zijnen oorfprong te hebben niet van een riviertje de *Zoom*, gelijk velen tot nu hebben gemeend, doch hetwelk nimmer heeft bestaan; maar van een oud Noorafch woord, *foo-na*, waardoor een moerasfge of lage grond werd aangeduid, zoodat *Bergen op*, aan of bij den *Zoom*, zoo veel beteekent als eene plaats, bij zoodanigen grond gelegen. Deze afleiding wordt daardoor bevestigd, dat er te voren om en bij deze ftad vele veenen gevonden werden.

BERGERAC. Een zeer fimakelijke Franfche wijn, waarvan men twee foorten, witte en roode, heeft. Hij groeit aan de oevers der *Dordogue*, en wordt, op sommige plaatsen van *Frankrijk*, ook wel *petit Champagne* genocmd.

BERGHASPEL. Is eene bij den bergbouw noodige wind-as, waardoor, met behulp van eene tobbe en een touw, de bergftof en erts, door middel van haspél-knechten, opgeheven wordt.

BERGHEM, (NIKOLAAS) Een van de beroemdste fchilders der *Nederlandfche* fchool. Hij werd, in 1624, te *Haarlem* geboren, en ontving van zijnen vader het eerste onderrigt, waarna hij zijne ftudien onder de bekwaamfte meesters voltooide. Zijn gelukkige aanleg ontwikkelde zich fpoedig; terwijl zijne liefde voor de kunst, gepaard met den roem, dien hij, van tijd tot tijd, door zijne fchilderftukken behaalde, zijnen ijver zoo zeer aanvuurde, dat hij eene aanzienlijke verzameling verkreeg, welke, na zijnen dood, zeer duur verkocht werd. Zijne werken zijn talrijk, worden hoog gefchat, en verftrekken ten fieraad der fraaifte kabinetten. Offchoon hij zijne werkplaats bijna nooit verliet, had hij echter, bij zijn langdurig verblijf op het ftot te *Benthem*, de *Natuur* naauwkeurig waargenomen en leeren kennen, en wordt hij dus te regt onder de grootfte landfchaps-fchilders gerangfchikt. Zijn koloriet is uitmuntend, en zijne groepen zijn zeer natuurlijk. Hij ftierf te *Haarlem*, in het jaar 1683. KAREL DUJARDIN en GLAUBER waren zijne kweekelingen. Het muzeum van NAPOLEON bezat van hem negen fchilderftukken, en onder de verzameling van fchilderijen van den heer P. DE SMETH, te *Amftterdam*, in 1810

ver-

verkocht, bevonden er zich vier, die voor *f* 800-:-, *f* 1000-:-, *f* 1625-:- en *f* 2500-:-, zijn verkocht geworden.

BERG-KOMPAS. Is een werktuig, hetwelk tot de marktscheiding in tweemaal twaalf deelen verdeeld is, die men uren noemt, om daardoor de streken der onderaardsche gangen te vinden, en te kunnen zien, of er lijnrecht gearbeid wordt dan niet.

BERGLACHTER. Eene maat, drie en eene halve el, of zeven Leipziger voeten lang.

BERGMAN. (TORBERN) Een beroemd Zweedsch natuuronderzoeker en scheikundige, in 1735, in *West-Gothland* geboren. Vijf jaren bekleedde hij, te *Opfal*, het hoogleeraars-ambt in de natuurlijke wijsbegeerte en wiskunde, en werd vervolgens in het vak der scheikunde geplaatst, waarin hij de gewigtigste ontdekkingen deed. Hij vond de bereiding van kunst-mineraal-water uit; ontdekte, in het mineraal-water, het gezwavelde waterstof-gas; ontbond eene menigte mineralen scheikundig, en gaf eene klassificatie derzelve in het licht, waarin de hoofdverdelingen naar derzelve scheikundigen aard, en de afdeelingen naar de verscheidenheid van hunnen uiterlijken vorm, zijn ingerigt. BERGMAN genoot de achting van zijn vaderland en van geheel *Europa*, en stierf in 1784, in den ouderdom van 49 jaren.

BERG-OLIE, (Bitumen Naphta). Is eene vloeibare, zeer dunne aardhars; licht geelachtig-wit of ook groen van kleur; doorschijnend, somwijlen zoo als water of glas; van eenen doordringenden, voor sommigen menschen onverdragelijken, reuk. Deze bergstof is zoo ligt brandbaar, dat hare uitdamping reeds vuur vatten, als men haar, slechts op eenen kleinen afstand, tegen een vlamvend ligchaam houdt. De voornaamste bronnen dezer vloeibare aardhars zijn in *Perzie*, en wel op het landschap *Schirvan*, oudtijds *Medië*, op het schier-eiland *Apsheron*, nabij de stad *Baku*, aan de westzijde der *Kaspische zee*. Men vindt ze ook in andere streken van dat land, maar niet zoo goed als de zoo even gemelde. In de bovengenoemde streken van *Baku* heeft men eene groote uitgestrektheid gronds, zoodanig met de *Naphta* vervuld, dat dezelve, op sommige plaatsen, uit gaten en scheuren als van zelve brandt, en op andere ligt is aan te steeken door middel van den damp, welke uit den grond opstijgt, en in vlam slaat, zoodra men dien met eenig brandend ligchaam aanraakt of nadert; inzonderheid als men holle rieten, tot eenige diepte, in den grond boort, en dezelve dan aansteekt. De vlam, welke uit deze rieten opstijgt, gaat nimmer uit, en de rieten verbranden niet. Alhier verschaft alzoo de *Naphta een altoos brandend vuur*, hetwelk, met eene blaauwachtig gele vlam, bij stil weder zich tot de hoogte van eenige voeten verheft (*). De *Naphta* is niet

(*) Men zal met genoegen, over deze *Naphta*-bronnen en velden van *Baku* lezen de beschrijving van de daaromtrent gedane waarnemingen, getrokken uit de *Plustoire des decouvertes, faites par differents savans Voyageurs Russes*, geplaatst in de Letteroefeningen van 1781, VI d. IIde fl. bl. 69 en vervolgens.

niet alleen op zich zelve zeer ligt vuur vattende; maar zij doet ook alle lichamen, die er mede befineerd worden, dadelijk, bij de minste aanraking met vuur of vlam, branden. Hierom maken er de vuurwerkers, inzonderheid in de Oosterfche landen (waar men ze ook als olie in de lampen brandt) veel gebruik van. De Perzifche en Indifche lakkers mengen dezelve in hunne verniffen, en zij geeft aan alle ftoffen, waarop men ze als vernis ftrijkt, eenen zeer bevalligen glans, mits zij fchietijk droog gemaakt worde. De geneeskundigen maken er inwendig gebruik van, als een verzachtend middel, voornamelijk bij krampachtige toevallen der ingewanden; *uitwendig* als een verwarmend en oplofend middel, inzonderheid, om met hetzelfde, bij kinderen, den onderbuik te fineren, tot het verdrijven der wormen. — Men vindt, beifalve in de hier voor opgenoemde landen, ook *Naphta* in *Italie*, *Kalabrie*, *Sicilie*, en zelfs in *Amerika*, b. v. op het eiland *Barbados*.

BERG-PEK. (*Bitumen Asphaltum*), ook enkel *Asphalt*, *Aardpek* en *Jodenpek* geheeten; welke laafte benaming daaraan, waarfchijnlijk, is gegeven, even als van Joden-lijm aan de *Berg-teer* (*B. Maltha*), omdat deze ftoffen allereerst gevonden zijn, en meest voorkomen in *Paleftina*, of het Joodsche land, in de nabijheid van de *Doodde zee*, van daar ook het *Asphaltifch meer* genoemd. Dezelve is een niet vloeibare, maar vaste foort van aardhars, echter ligt, drijvende op het water, brokkelig, doorgaans zwart, doch, in fplinters of brokken geflagen, bruin en doorfchijnend, ja dikwijls eenigzins goudkleurig fchitterend. In het algemeen heeft het Berg-pek geen aanmerkelijken reuk; maar fmeltende, dat het door alle toebrengring van warmteftof ligt en gemakkelijk doet, verfpreidt het eenen reuk, gelijk aan dien van barnfteen. Het brand niet licht, of helder vlamnietd, maar geeft veel rook, en wordt, als het ware, geheel in damp opgeflost.

Het is vrij waarfchijnlijk, dat de oude *Egyptenaren*, zoo van dit Berg-pek, als van het zoogenoemde Berg-teer (*B. Maltha*), in vereeniging met andere aardharfen, en mifchien fomnige gommen, zich bediend hebben in het zamenftellen hunner kostbare mengfels, ter balfeming en eeuwigdurende bewaring hunner lijken tegen ontbinding en verrotting. In de geneeskunde komt ons voor het *Oleum Asphalti*, als een middel in verouderde verzweringen of longteringen. In de huifhoudkunde gebruikt men het *Asphaltum* ter bereiding van een zwart, glanzig vernis, op ijzer- en koperwerk; gelijkende naar dat, hetwelk de *Chinezen*, te dien einde, daarop bezigen. De zuiverfte wordt ook wel, op die manier, tot het verniffen van fchilderijen aangefegd en gebruikt. — Men treft deze foort van aardhars ook aan in de vlotbergen, aan de oevers der *Wolga*; alsmede in de nabijheid van den *Kaukasus*, in *Zweden*, in het *Paltifche* en nog elders.

BERG-REGALIA. Is een regt van de lands-overheid, om zich de mineralen, welke in den grond harer onderdanen gevonden worden,

286 BERG-STEDE N. — BERG-WER K.

den, te kunnen toeëigenen; doch dit regt wordt, onder betaling van zekere schatting, aan huu afgestaan.

BERG-STEDE N. Zijn: 1. zulke plaatsen, welke bijzondere voorregten genieten, bestaande in vele algemeene en partikuliere gebouwen, op welker grond en regtsgebied verscheidene bergwerken gevonden worden; en 2. zoodanige steden, die uit den gewonen rijkdom der bergwerken, en, naar mate van derzelver grootte, en het getal van inwoners, met vrijheden en regten begiftigd zijn.

BERG-STRAAT. Eene smalle, doch schoone, vruchtbare landstreek, aan deze zijde van den *Rijn*, welke eenen overheerlijken weg heeft, reeds door de *Romeinen* aangelegd, die aan beide kanten met noten- en kastanje-bdómen, als ook met wijngaarden, beplant, bijna 6 mijlen lang is, en van *Darmstad* tot een half uur van *Heidelberg* loopt.

BERG-TEER (*Bitumen Maltha*), ook *Jodenlijm* geheeten, om dezelfde reden, als het *Asphalt*, of *Berg-pck*, *Joden-lijm* genoemd wordt. Deze aardhars verschilt van de laatstgenoemde in vastheid van deelen, als zijde minder vltig en meer taai, klevende als lijn aan de vingers. De kleur is altoos donker-bruin of zwart, de reuk doorgaans weinig, zelden aangenaam, en, als men de *Maltha* doet branden, altoos stinkend: zij brandt met eene gele vlam, en geeft veel rook. In de geneeskunde is zij van geen zeer belangrijk gebruik; hoewel zij hier en daar nog wel eens, zoo in- als uitwendig, ter verzachting van pijnen en bij verstoppingen, gebruikt wordt; maar in de huishoudkunde is zij inzonderheid van dienst, bij de bereiding van zwart lak, en de vervaardiging van een goed ijzer-vernis, alsmede, ter plaatse, waar zij valt, als wagensmeer. — Zij komt voor, over het geheel, in dezelfde landen, waarin men de *Naphta*, de *Petroleum* en *Asphalt* vindt; maar vooral bij *Clermont*, in *Frankrijk*, bij zekere plaats, genoemd *Puy de la Page*. Ook vindt men haar in *China*, in de *Barbados* en andere West-Indische eilanden.

BERG-VESTINGEN. Zoo noemt men eene soort van pilaren van steen of erts, welke de berglieden somtijds in groote gangen laten staan, om niet alles te doen instorten.

BERG-WERK, of **BERG-BOUW.** Hierdoor verstaat men, in het algemeen, alle inrigtingen, die gevorderd worden, om mineralen of bergstoffen op te sporen, op te delven, en zoo te bereiden, dat zij tot een algemeen nuttig gebruik der menschen kunnen worden aangewend; doch ook zoodanige plaatsen en gangen, waar men allerlei ertsen zoekt. De Aziatische bergwerken zijn, buiten tegenpraak, de oudste. Waarschijnlijk vond men de eerste metalen bloot liggen, en gaf dit den menschen, zoo 'ra zij derzelve nut eenigzins nader leerden kennen, aanleiding, om dezelve dieper in de aarde te zoeken. Zij moeten reeds vroeg zijn ontdekt geworden, zoo als uit het boek *Job*, hoofdstuk 28, vers 1, blijkbaar is. In *Spanje* werd reeds in het jaar 3817, ten tijde van *Judas Macca-beus*, van Bergwerken gesproken, en *Curtius Rufus* ontdekte, 50 ja-

jaren na CHRISTUS geboorte, in *Duitschland*, en wel in de *Wette-ruu*, eene zilvermijn. Omtrent het jaat 750 begon men reeds in *Hongarije* den bergbouw, en onder KAREL den Grooten (van 799 tot 814) had men reeds smelterijen, lood-, zilver-, koper- en ijzermijnen. In 968 ontdekte men het Bergwerk, in het zoogenoemde *Hartz-woud*, en, in 979, dat bij *Coslar*, den *Rammelsberg* geheeten, waar tot heden nog veel lood-, koper- en zilver erts, vitriool en zwavel gevonden wordt. De Bergwerken, in het Meisfensche ertsgebergte, vond men in 1169; die in het Mansfeldsche, waarin men lood, koper en zilver heeft, in 1199, en de vermillioen groeven werden, in 1260, door eenen Engelschen bergwerker ontdekt. De eerste bergbouw te *Schneeberg* begon in 1470, en *Marienburg* in 1521; doch reeds in 1490 werden, door den bergman DANIEL, de bergwerken te *St. Annaberg* gevonden.

BERIJL. Meer bekend onder den naam van *Aqua-marin*, is een doorschijnend edelgesteente, hetwelk, door zijne zee-groene kleur, die door meest alle schakeringen loopt, den laatste naam verkregen heeft, en de weekste en ligste onder alle edelgesteenten is. In de lengte doorgebroken, is hij schulpachtig van breuk; over dwars bladdeurig, en in zeszijdige zuilen, van menigertei verscheidenheid, gekristallizeerd. De schoonheid der kleur welke in het vuur, waarin hij smelt, verloren gaat, bepaalt de geheele waarde van dezen steen. Er zijn Oosterfche *Berijls*, die in *Oost-Indie*, op de eilanden *Ceylon*, *Pegu*, *Camboja* enz., en Westersche, welke in *Boheme*, *Saksje*, *Silezie* en andere plaatsen gevonden worden. Men houdt algemeen, de Oosterfche voor de beste, offchoon de Saksfche ook dikwijls zeer fraaij zijn.

BERKELIJ. (GEORG) Een kundig godgeleerde en diependenkend wijsgeer. Hij werd in 1684 in *Ierland* geboren, en begaf zich, in 1713, naar *Londen*, waar hij de achting van SKEELEN, SWIFT en POPE verwierf. Nadat hij eenen jongen *Ierlander* op deszelfs reizen verzeld had, werd hij bevorderd; en deed hij, in 1725, den voorflag, om de wilden in *Amerika* te bekeeren, en tot eenen staat van beschaving te brengen; dan, daar hij door den staatsdienaar WALPOLE niet ondersteund werd, moest hij onverrichter zake terug keeren. Kort daarna werd hij bischop te *Clonne*, en stierf als zoodanig, zeer onverwacht, te *Oxford* in het jaar 1755, nalatende verscheidene grooten en kleine werken, die van 's mans geleerdheid getuigen.

BERKENBOOM. (*Betula*). Eene plantsoort uit de 21ste klasfe van LINNEUS, waarvan 16 soorten gevonden worden, die zich bijna alle door hare schoonheid en nuttigheid onderscheiden, en aan haren witten bast ligt kenbaar zijn. Het hout van de witte Berk (*Betula alba*) is zeer hard en taai, van den wortel maakt men fraaij gesprikeld werk; van het rijfs bezems; van de noot den besten drukkers-inkt, en de loog, uit de afch, geeft aan zijde en wol hare verlorene groene kleur weder; terwijl de onvergankelijke bast de drempels en balken voor verrotting beveiligd. Uit de oudere boomen sijpelt de Ber-

ken-

ken-teer, die tot het bereiden der juchten gebruikt wordt; uit de niet water overgehaalde, niet bloeiende katjes, verkrijgt men een uitmuntend, welriekend hars, en uit het afkookfel der bladeren, in water en alun, door loogzout neergeploft, het schutgeel; terwijl het water, op eenen zonnigen dag in Lentemaand, uit oude Berkenstammen gerapt, eenen voortreffelijken wijn, eene zeer goede stroop en door gisting, eenen scherpen azijn oplevert. — De *taaije* Berk (*Betula lenta*), uit *Noord-Amerika*, is de uitmuntendste onder allen; levert hetzelfde nut als de *witte* op, en beveeit zich, inzonderheid door zijnen spoedigen wasdom. Hetzelfde geldt ook van den *welriekenden* Berk (*Betula odorata*), welke bovendien een zoeter sap oplevert.

De Berkenboom tiert, meer dan eenige andere woudboomen, in ligte zandgronden, en wordt daarom, en ook om zijnen spoedigen groei, te regt, *de Wilg der hooge gronden* genoemd. Men poot denzelfden meest rondom gezaaide sparren, zoo tot vasthechting der omgraving, als tot beschutting van het jonge bosch, en dat wel zoo kort op elkander, dat, bij verderen wasdom, om den anderen er één weggehakt zijnde, tusschen de overigen een bekwame afstand overblijft. Dit weghakken kan reeds na verloop van weinige jaren geschieden, en vergoedt de kosten der poting, zoo dat de overgeblevene reeds zuiver winst zijn.

BERKHEIJ. (JOHANNES LE FRANCO VAN) Werdt den 23 van Louwmaand 1729, te *Leijden* geboren. In zijne jeugd hield hij zich reeds, zonder onderrigt, met het ontleden, opzetten, en het maken van geraamten van allerlei dieren bezig, waarop hij zich, in meergevorderden leeftijd, verder toelagde, met dat gevolg, dat daar uit eene verzameling van dierlijke beenderen, geraamten en vergelijkende natuurkunde geboren werd, hoedanige te dien tijde, behalve die van den hoogleeraar CAMPER, te *Leijden*, in *Holland*, nog niet bekend was.

Als dichter leverde hij, in den ouderdom van 19 jaren, zijne eerste proeve, bij gelegenheid der illuminatie in 1748. In 1761, werd hij doktor in de geneeskunde, en begaf zich, het volgende jaar, met der woon naar *Amsterdam*, waar hij zich, met allen ijver, op de beoefening der natuurlijke historie toelagde. Naderhand woonde hij in dorp *Warmond*, op de buitenplaats *Leevliet*; en het was hier, dat zijne meeste *Herders-kouten* en *Vischers-zangen* uit zijne pen vloeiden, en hij ook daar, en toen hij, later, aan de Leijdsche vaart, tusschen *Leijden* en *Haarlem* woonde, een groot gedeelte van de *Natuurlijke Historie van Holland* schreef: een werk, dat altijd zijnen naam op de lijst der beroemde Hollandsche schrijvers zal doen uitblinken. In 1773 verliet hij weder het buitenleven, en aanvaardde aan de hooge school zijner geboortestad, het lektoraat in de natuurlijke historie; terwijl hij, kort te voren, op den Nederlandchen zangberg, inzonderheid, was beroemd geworden door het behalen der eerste gouden medaille, door eenig Hollandsch dichtertlijk genootschap

uit-

uitgelooft, en waarmede zijn dichtstuk: *de lof der dankbaarheid*, door dat in den *Haag*, onder de zinspreuk: *Kunst-liefde spaart geene vlijt*, in 1773 bekroond werd.

Thans aan 's lands hooge school juist in zijn vak geplaatst, stond BERKHEIJ op het toppunt van zijnen letterkundigen roem, en hield in 1774, bij gelegenheid van het tweede eeuwgetijde van *Leijdens* beleg en ontzet, in de gasthuis-kerk aldaar, eene dichtelijke redevoering, welke hij zoo meesterlijk voordroeg, dat van de ontroering, door zijne ongeunstelde regt mannelijke welsprekendheid, bij zijne toehoorders verwekt, maar zeldzaam eenig voorbeeld in dit land heeft plaats gehad. Dit dichtstuk echter, hoe schoon ook, wekte den nijd op, en wikkelde BERKHEIJ in vijandschappen van allerlei foort, waaronder ook het staatkundige geene geringe rol speelde. Zijn *vaderlijk Afscheid* werd nog vrij gunstig, naar verdiensten, ontvangen; terwijl zijne *Zee-triomp*, bij gelegenheid van den roemrijken slag op *Doggersbank*, een aantal intekenaren verwierf, zoo als maar zelden eenig Hollandsch werk, althans in latere tijden, te beurt viel.

BERKHEIJ hernieuwde, in 1778, de kaart van J. J. BEELDSNIJDER, droeg die aan de staten van *Holland* op, en vervaardigde vervolgens eene andere van het *Haarlemmer meer*. Hij schreef ook eene verhandeling over het gebruik van de turf- en houtasch; veel later, een werkje over eene vee-artsfenijkundige school, en zag zich middelerwjl genoodzaakt, uit hoofde van een kostbaar pleitgeding, waarin hij gewikkeld was, en uit andere oorzaken, tot den verkoop van zijn uitvoerig kabinet van naturalien, tot welker verzameling hij 40 jaren besteed had.

Onder zijne dichtelijke geschriften, behalve de reeds genoemde, en zijne uitmuntende proeve van *het Kunstvermogen der Nederduitsche dichtkunst*, kan men, als de voornaamste tellen, de verzameling van zijne *Gedichten*, in 2 deelen, en, onder de prozaische, *de eerbare Proefkusjes van vaderlandsch naif*, of *Arkadische vrijerijen van DICHTLIEF en GLOORROOS*.

BERKHEIJ, weder met der woon buiten *Leijden* genaakt zijnde, beschaafde hier zijn werk over het rundvee, en deed natuurkundige proeven en waarnemingen op hetzelfde. Altijd onvermoeid werkzaam in het vak der Natuurlijke historie, vervaardigde hij nog in 1810, voor zijnen vriend W. GREVE, geneesheer te *Delft*, eene uitgebreide verzameling van uit- en inlandsche vischen; en er bestaat een exemplaar van zijne beschrijving van het rundvee, waarvan de gedrukte tekst in quarto is opgeplakt; liggende los in meer dan 20 portefeuilles, waarin al de door hem oorspronkelijk gebruikte tekeneningen, prenten enz., te behoortijker plaatse zijn ingevoegd: eene verzameling, welke, uit hoofde van derzelver zeldzaamheid, fraaiheid en waarde, verdient in de boekerij van een onzer natuurkundige genootschappen geplaatst te worden.

Met afwisselend fortuin, meest in bekrompene omstandigheden, bragt BERKHEIJ vele zijner levensdagen door; doch hij genoot nog den troost, van, na een verblijf van twee en eene halve maand, ten huize zijner dochter, die hem had tot zich genomen, in hare armen te mogen sterven. Hij overleed ten haren huize, te *Leijden*, den 13 van Lentemaand 1812, en werd, met eene lijkstaafte, in de St. PANGRAS- of Hooglandsche kerk, begraven. Om zijne bekwaamen kundigheden in het vak der Natuurlijke historie, had hij vele bewonderaars en vrienden, en was lid van verscheidene dichterlijke genootschappen; van de keizerlijk-koninklijk Leopoldsche akademie der natuur-onderzoekers, van het Zeeuwfche en Utrechtsche genootschap, alsmede van dat van den landbouw te *Amsterdam*.

BERLIJN. Een der schoonste steden van *Europa*, in *Keur-Brandenburg*; doch in een der slechtste streken van *Duitschland*, gelegen. De reden dezer ligging is de volgende: toen de dijken van *Holland*, in de 12de eeuw, door de verschrikkelijke woede van den *Oceaan* waren doorgebroken, verlieten duizenden hun vaderland, om zich in de staten van ALBRECHT neder te zetten. Aan zeeoorden gewoon, vonden zij hunne verlatene moerasfen in die van de *Spree* weder, en bouwden hunne hutten op palen; en zoo ontstond *Cölln*, of paalstad, het oudste gedeelte van *Berlijn*. Men kan het dus verklaren, waarom deze moerasfen, die de menschen veel eerschenen te moeten afschrikken, juist gekozen werden. Nog in de 16de eeuw gingen de hovelingen hier op stelten naar den keurvorstelijken burg, en alleen onvermoeide werkzaamheid konden van *Cölln* dat gene maken, wat het naderhand geworden is. — *Berlijn* is de zetel van den koning van *Pruisfen* en keurvorst van *Brandenburg*, waarin alle hooge raadscollegien te vinden zijn, en heeft, sedert Wijnmaand 1810, eene universiteit, die zeer beroemd is. Al de straten zijn, op weinige na, breed en regt, en het getal van fraaije huizen is er zeer aanmerkelijk. De stad bevat meer dan 4 uren in den omtrek, heeft 224 straten, 22 openbare pleinen, 15 poorten, en 27 parochie-kerken, en bestaat uit: 1. *Berlijn*, met zijne voorsteden; 2. uit *Cölln*, aan de *Spree*, benevens *Nieuw Cölln*, en de *Cöllnsche* of *Copenicker* voorstad; 3 uit de *Friederichswerder*, tusfchen twee armen van de *Spree* liggende; 4 uit de *Dorothee-* of *Neustadt*, thans naar de laatst overledene koningin, *Louizeftad* genoemd. Hier vindt men de beroemde lindenlaan, die 4,000 voet lang, 160 breed, en aan beide kanten met prachtige gebouwen verfierd is, benevens de diergaarde, die de overheerlijkste wandelingen oplevert; en 5. uit de *Friederichsftad*.

Onder de openbare gebouwen van *Berlijn*, die bijzondere opmerking verdienen, behooren het koninklijke paleis, de lange brug, met het standbeeld van den keurvorst FREDERIK WILLEM, het tuighuis, een der schoonste gebouwen in *Europa*, op welks plein, in plaats van flotfteenen, de een en twintig *Schlusersche maskers*, die even zoo

vele aangezigten van stervende personen vertoonen, geplaatst zijn; de koninklijke gieterij en ridder-akademie, het kadetenhuis, de garnizoenskerk, waarin zich 4 uitmuntende schilderstukken van B. RODE bevinden; het invaliden-huis, de opera, de nieuwe boekerij, die 180,000 daalders van bouwen gekost heeft; de porselein-fabriek, het Wilhelmsplein, met de marmeren standbeelden der generaals SCHWERRIN, WINTERFELD, SEIDLITZ, KEITH en ZIETHEN; het nationaal toneel, de Fransche kerk met hare fraaije torens, welke FREDERIK II liet bouwen; de koninklijke akademie der wetenschappen, het koninklijk genees- en ontledkundige collectie, benevens de gymnastien. Onder de inrigtingen voor de wetenschappen verdienen eene bijzondere opmerking de koninklijke en Spanheimsche boekerij, het koninklijke kunst en naturalien-kabinet, de verzameling van schilderijen, het muntkabinet, benevens de verzameling van vischen van D. BLOCHS. Eindelijk munt, onder de wandelingen, uit de koninklijke diergaarde waarin het keurvorstelijke plein, of de cirkel van de voornaamste verzamelplaats gevonden wordt. *Berlijn* is, ten aanzien der bevolking, de tweede stad van *Duitschland*, en bevattede, met de voorstedden, in 1817, de met verlof zijnde militairen daaronder begrepen, 178,811 inwoners. De stad heeft, door den laatsten oorlog met *Frankrijk*, sedert Wijnmaand 1806, veel geleden. Al de afteekeningen van vestingen, plans, platen en landkaarten waren uit de koninklijke boekerij weg, en, met de luchtpomp van GUERIKE, naar *Parijs* gevoerd; gelijk ook de fraaije Brandenburgsche poort van haar voornaamste sieraad, de *Victoria*, met het viergespan, beroofd werd. Dan, deze en andere weggevoerde kunststukken zijn, sedert de tweede verovering van *Parijs*, in 1815, opgeëischt en weder teruggebragt. Over het algemeen begint *Berlijn* thans weder adem te scheppen. Onder de jongste instituten verdienen de beide *Museums*, van WERKMEISTER en KUHN, eene bijzondere melding.

BERLIJNSCH-BLAAUW. Ook wel Pruisfisch Blauw geheeten, eene zeer fraaije blaauwe verwvstof, in 1709 door eenen DIESBACH, te *Berlijn*, toevallig ontdekt; vervolgens lang geheim gehouden, en zeer duur verkocht, tot dat, in 1724, een Engelsch scheikundige de bereiding ontdekte en bekend maakte. Het bestaat uit een ijzer neerslag met een eigen dierlijk zuur, dat *Blaauw zuur* of *Pruisfisch zuur* genoemd wordt. Gewoonlijk zijn te *Berlijn* de fabrieken, waarin het bereid wordt, verbonden met *Sal ammoniak*- en *Glauber zout*-fabrieken. In ons vaderland bestaat thans, te *Deventer*, eene fabriek van *Be gblaauw*, waar deze schoone en algemeen in gebruik zijnde blaauwe verwvstof, zeer goed bereid wordt.

BERLINE. Eene foort van koets, die haren naam van de stad *Berlijn* ontleent. Zij werd door PHILIP DE CHIESE, in het prinsdom *Oranje* geboren, uitgevonden, bij gelegenheid, dat de keurvorst van *Brandenburg*, FREDERIK WILLEM de Grootte, die van 1640 tot 1687 regeerde, hem den last opdroeg, om een aantal paarden uit de konink-

lijke floeterij, tot een geschenk naar *Frankrijk* te brengen. De Parijzenaars vonden deze nieuwe reiskoets zoo gemakkelĳk, dat zij er weldra eenige naar dit model lieten maken, en er den naam van *Berline* aan gaven.

BERN. Het grootſte en vruchtbaarſte der Zwitſerſche kantons. Het was voorheen in het Duitſche en Franſche deel verdeeld, waar van het eerſte langs den regter oever van de rivier *de Aar* loopt, en het laaſte, hetwelk doorgaans *Pays de Vaud* genoemd wordt, aan de linker zijde van het Geneeſſche en Neurburgſche meer gelegen is. De wetgevende magt beruſt bij den *Grooten Raad*, welke uit zijn midden eenige leden verkiest, die den *Kleinen Raad* uitmaken, waardoor de uitvoerende magt wordt uitgeoefend. Bij de beſluiten van het Congres van *Weenen* werd het grooter deel van het Biſdom *Bazel* aan het kanton *Bern* toegewezen, waardoor hetzelve thans eene uitgetrekte heeſt van 171 vierkante mijlen, met 231,000, meest proteſtanſche, inwoners. Het noordelijk gedeelte van het kanton is heuvelachtig; heeſt ſchoone vlakten en eenen vruchtbaren, zorgvuldig behandelde grond, die tot den koorn-, wijn- en ooftbouw gebruikt wordt. Hier vindt men het *Emmendal*, een der ſchoonſte, vruchtbaarſte en rijkſte dalen van *Zwitſerland*, waar eene voortreffelijke runderteelt gevonden, en de bekende Emmendalſche kaas gemaakt wordt. Fraaije gebouwen, eene nette kleeding en gulle vrolijkheid getuigen van de welvaart der bewoners van dit dal. — Het zuidelijk gedeelte des kantons, integendeel, het *Oberland* (waartoe de dalen *Hasli*, *Grindelwald*, *Lauterbrin* enz. behooren) neemt aan den voet der hooge bergketen, aan den kant van het *Walliſerland*; zijnen aanvang, en loopt tot derzelver grootſte hoogte. De diepe dalen brengen nog goed ooft voort; zijn vruchtbaar en aangenaam, en leveren, hooger, uitmuntende weilanden op; doch dan volgen kale rotſen, uitgetrekte ijsvelden, en de hoogſte bergen van *Zwitſerland*, (als: de *Finſter aarhorn*, de *Schreck* en *Wetterhorn*, de *Eiger* en *Jungfrau*), op wier hoogte de groeiende kracht der Natuur ophoudt: van hier, dat de bewoners van het *Oberland*, zich voornamelijk, op de veeteelt toelleggen. De hooge bergen, de bezienswaardige ijsvelden, en prachtige watervallen, welke men hier aantreft, lokken jaarlijks eene menigte reizigers naar deze oorden. — De voorname tak van industrie dezes kantons beſtaat in linnen en wolle ſtoffen-fabrieken. De bewoners van het *Emmendal*, die, benevens de veeteelt, aanzienlijke fabrieken van de eerſtgenoemde foort aan den gang houden, munten inzonderheid in nijverheid uit.

BERN. De hoofdstad van het kanton van dien naam, eene groote en fraaije ſtad, op eenen heuvel gelegen; wordende door de rivier *de Aar* aan drie kanten beſproeid. Men ſchat het getal harer inwoners op 13,000, die in zijden- en wollen manufakturen, alsmede in linnen- en koufen-weverijen, hun beſtaan vinden. Onder de gebouwen verdienen de gothiſche groote kerk, die van den *Heiligen Geest*, de *Aka-*
de-

BERNHARD. (P. J.) — BERNARDIN DE ST. PIERRE. 293

demie-gebouwen, en het fraaije ziekenhuis, bijzondere opmerking. Er bevinden zich in *Bern* verscheidene wetenschappelijke genootschappen, waaronder het oeconomische, door de verbetering der landhuishoudkunde, en dat voor de vaderlandsche natuurlijke historie, door de nadere kennis van *Zwitserland*, in dit opzigt, zich zeer verdienstelijk gemaakt hebben. Het sedert 1802 gestichte *Museum*, voor de natuurlijke geschiedenis dezes lands, bevat de Zwitserfche zoogdieren, vogelen, infekten en kruiden, en de openbare boekery, zoo wel aan gedrukte werken als handschriften, aanzienlijke schatten. Daarenboven vindt men hier verscheidene belangrijke kunstkabinetten van particulieren, die meestal voor vreemdelingen openstaan. Van *Bern* reist men, in vier dagen, naar *Grindewald* en de *Alpen*. Niet minder belangrijk is de reis van *Bern* naar *Biel*, en het *Pieters-eiland*, gelijk ook naar *Hindelbank*, waar zich de bekende grafombe van NAHL bevindt.

BERNARD. (PIERRE JOSEPH) Een beeldhouwers zoon. Hij werd in 1710, te *Grenoble*, geboren, en legde den grond zijner studien bij de Jezuïten te *Lyon*. Onder *Frankrijks* bevallige dichters verdient hij steeds met achting genoemd te worden. In 1737 bragt hij het zangstuk van CASTOR en POLLUX ten tooneele, hetwelk door kenners voor een meesterstuk van lirische drama gehouden wordt. Eenige jaren vroeger gaf hij zijne PHROSINE en MELIDOR in vier gezangen in het licht, welke insgelijks allen lof verdienen. Na zijnen dood verscheen *l'Art d'aimer*, waarin hij OVIDIUS vrij gevolgd heeft; doch van welk gedicht sommigen meenen, dat hij daarin meer de kunst, om te *verleiden* (juister zou men het kunnen noemen, om te genieten) dan om te *beminnen*, leeraarde. In het jaar 1771 verloor hij, door eene beroerte, zijn geheugen, en bleef in den toestand tot aan zijnen dood, die in 1775, te *Parijs*, voorviel. VOLTAIRE gaf hem den bijnaam van *le gentil BERNARD*, dien hij altijd behouden heeft.

BERNARDIN DE ST. PIERRE. (JAQUES HENRI) Deze beroemde Fransche schrijver werd in 1737, te *Havre de Grace*, geboren, en genoot de beste opvoeding. Na zijne studien volbragt te hebben, deden zijne ouders hem op de ingenieurs-school te *Parijs*, van waar hij, na verloop van een jaar, als officier, naar *Malta* ging. Naderhand nam hij dienst in *Rusland*, en vervolgens in *Polen*, dat toen in opstand was, onder de Fransche partij: hij werd door de *Rusfen* gevangen genomen; doch, na eenige dagen, weder op vrije voeten gesteld. Hij bezocht vervolgens *Dresden*, *Berlijn* en *Wenen*, met oogmerk, om onder eene vreemde mogendheid dienst te nemen; doch, hem dit mistukkende, reisde hij naar *Parijs* terug, en ging van daar, als ingenieur-officier, naar *Isle de France*. Twee jaren daarna nam hij zijn afscheid, keerde naar *Frankrijk* terug, en wijdde zich, sedert, geheel aan de letterkunde. Hij huurde eene geringe woning in de voorstad *St. Etienne*, gaf van zijn pensioen, van 1000 franken, 300 aan zijne moeder, en 100 aan eene oude dienstmaagd, zoo dat hij van het overschot niet dan bekrompen kon leven.

In 1733 gaf hij zijne *Voyage à l'isle de France*, echter zonder zijnen naam, in het licht, en bearbeidde elf jaren, in eene onafgebrokene afzondering, de kostbare bouwstoffen, welke eene rijke ondervinding en veelvuldige waarnemingen hem, gedurende, zijn leven, verschaft hadden. Hierop trad hij, in 1784, luisterrijk en onverwacht, met zijne *Etudes de la Nature* te voorschijn, waarop zijne uiterlijke omstandigheden spoedig eenen gunstigen keer namen. Hij verkreeg aanzienlijke jaarwedden, en LODEWIJK XVI benoemde hem, met de uitdrukking van *in hem eenen waardigen opvolger van BUFFON gevonden te hebben*, tot opziener van den kruidtuin en van het *Museum der Natuurlijke historie*; waarop hij, onder NAPOLEON, het kruis van het legioen van eer, en, onaangezocht, van JOSEPH BUONAPARTE, een jaargeld van 6000 franken ontving. De eerste vijf jaren, na de uitgave van het genoemde werk, besteedde hij tot het verzamelen van bouwstoffen, ten einde dit onderwerp nog meer volkomen te ontwikkelen. Zijne uitmuntende *Idylle, PAUL et VIRGINIE*, verscheen in 1789, en kort daarna zijne *Chaumière Indienne*. Hij stierf den 24sten van Louwmaand 1814. Onder zijne nalatenschap heeft men onvoltooide *Harmonies de la Nature*, Gedenkschriften over zijn leven, eene menigte onregelmatige Drama's, en eenige andere min belangrijke stukken der verbeelding gevonden.

BERNHARD. (*De heilige*) Was, in 1115, eerste abt van het Cisterzienzer klooster te *Clairvaux*, bij *Langres* in *Champagne*; een man niet minder groot onder de monniken, dan GREGORIUS VII onder de pausen. Afkeerig van uiterlijk aanzien, wees hij alle verheffingen tot hooge kerkelijke bedieningen van de hand, en bleef steeds als abt van zijn geliefd *Jerusalem*, zoo als hij *Clairvaux* noemde, de beoordeelaar der geestelijkheid, de raadgever der pausen (onder welke INNOCENTIUS II zijne erkenning en het behoud van het leenrecht in *Duitschland*, en EUGENIUS III zijne opvoeding aan hem te danken had), en tevens de bemiddelaar tusschen vorsten en bisschoppen; wordende zijne stem in de kerkvergaderingen bijna als eene godspraak aangemerkt. Hoe zeer zijne gestrengheid en onverdraagzaamheid omtrent ABEILLARD en GILBERT van *Porree* in geen deele kan gebillijkt worden, kan men toch niet ontkennen, dat hij, door zijnen ijver, en zijn christelijk gedrag, zijner kerk gewigtige diensten bewezen heeft. Hij stierf, algemeen geacht, in 1153, en werd door ALEXANDER III, in 1174, onder het getal der heiligen geplaatst. LUTHER getuigt van hem, „dat, zoo er ooit een wezenlijk godvruchtige en vrome monnik geweest zij, het dan BERNHARD was, dien hij alleen veel hooger schattede, dan alle andere monniken en geestelijken der wereld.” *Clairvaux* werd door hem beroemd. Men verkoos uit zijne kloosterbroeders verscheidene bisschoppen en abten, en ieder beijverde zich, om onder dezen zetel van apostolische eenvoudigheid en vroomheid te behooren. In de 13de eeuw had *Clairvaux* in de landen der Christenheid reeds 800 kloosters onder zich, wel-

welker bewoners, offchoon Cisterzienzer kloosterlingen blijvende, zich echter, naar hunnen tweeden vader en stichter, *Bernhardinen* noemden.

BERNHARD. Hertog van *Weimar*, een der grootste veldheeren in den dertigjarigen oorlog, werd in 1604 geboren, en begaf zich al vroeg in den krijgdiensf. Bij afwisseling onder de Paltsfche, Badensche en Hollandsche legermagt gediend hebbende, werd hij generaal majoor bij die van *Zweden*, veroverde in 1631 *Wurtzburg*, vervolgens *Manheim*, en drong daarna in *Zwaben*. Inzonderheid onderscheidde hij zich, het volgende jaar, in den slag bij *Lutzen*, welke, daar GUSTAAF ADOLPH reeds bij den aanvang van het gevecht sneuvelde, alleen door zijne dapperheid gewonnen werd. Sedert zettede hij zijne veroveringen in *Franken* en *Beijeren* gelukkig voort; doch bragt zijne te groote drift het Zweedsche leger, in 1634, in groot gevaar, waaruit het, door eene nauwere verbindtenis met *Frankrijk*, door den kanselier OXENSTIERNA bewerkt, gered werd. BERNHARD, nu door de Fransche legerbenden ondersteund, zettede op nieuw zijne overwinningen in *Duitschland* voort; doch moest, daar zijn leger, uit hoofde van gebrek aan soldij en levensmiddelen, begon te morren, en ook bovendien door ziekten verzwakt was, tot in den *Elzas* terug trekken. Zoodra zijn leger zich hersteld had, rukte hij weder voorwaarts, veroverde de vesting *Zabern* in den *Elzas*, breidde zich in *Lotharingen* en *Bourgondie*, uit, sloeg de keizerlijken terug, trok vervolgens over den *Rijn*, nam eenige plaatsen weg, en sloeg het beleg voor *Rijnfeld*, dat zich, in Lentemaand van het jaar 1638, ten gevolge van eenen roemrijken veldslag, aan de overwinnende wapenen van BERNHARD moest overgeven, welk lot ook der vesting *Breisach*, aan den *Rijn*, in Wintermaand van hetzelfde jaar, te beurt viel. Thans van den *Elzas* verzekerd, nam de hertog alle maatregelen, om dien te behouden, en liet zelfs eene munt slaan, waarop het *Saksische* en *Breisachsche* wapen pronkte. Vergeefs waren de pogingen van de zijde van *Frankrijk*, om hem *Breisach* te ontrukken; zelfs wees hij eene uitnoodiging naar *Parijs*, en een huwelijk met eene nicht van den kardinaal RICHELIEU van de hand. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze kerkvoogd geheime middelen te werk stelde, om *Frankrijk* van den hertog, wiens aangroeiende magt hem tot eenen gevaarlijken nabuur maakte, te bevrijden: want BERNHARD werd op het onverwachtst, door eene ziekte overvallen, welke zoo spoedig toenam, dat hij op den 8sten van Hooimaand 1639, zijn roemrijk leven eindigde. De meeste gelijktijdige schrijvers vermoeden, dat een Genueesch geneesheer hem vergif gegeven heeft, en de hertog zelf twijfelde er niet aan. De protestanten verloren wel in hem een der sterkste steunfels; doch zijne opvolgers, BANNER en TORSTENSOHN, vervolgden zijne roemrijke loopbaan; terwijl *Frankrijk* zelf, te hunnen voordeele, een meer ernstig aandeel in den krijg nam; door welk een en ander 's mans dood voor de zaak der protestanten minder nadeelig was, dan die eenige jaren vroeger zouden geweest zijn.

BERNHARDSBERG. (*De groote St.*) Verheft zich tusfchen *Valais* en het dal *Aosta*, in de *Alpen*, heeft eene hoogte van 7,732 Parijfe voeten, en op deszelfs toppunt, de grensfcheiding tusfchen *Walliferland*, en *Piemont*. Over dezen berg loopt de weg van het meer van *Geneve*, door het *Walliferland*, naar het dal van *Aosta* en het *Piemontefche*. Hij ontleent zijnen naam van een Savooifch edelman, BERNHARD DE MENTHON geheeten, die, in de 10de eeuw, hier twee kloosters bouwde ten dienfte van reizigers, die de *Alpen* mogten overtrekken. Het eene fichtte hij op den top van *Mont Joux*, waar een tempel van JUPITER ftond, en het andere op den weg, die over de Griekfche *Alpen* leidt, op de plaats *Colonne Jou* genoemd, naar eene toenmaals zich akdaar bevindende zuil, welke afgodifch vereerd werd. BERNHARD, de bewoners dezer woefte landfcreken van hun bijgeloof terug gebragt hebbende, verwoefte den tempel, vernielde de zuil, en fichtte op derzelve puinhoopen de beide kloosters, die, naar zijnen naam, *de groote* en *kleine St.* BERNHARD genoemd werden. Hij vertrouwde de zorg voor deze beide fichtingen aan de gewone monnikken der Augufijnner-orde, die, in den geest van hunnen vromen fichter, en met eene bijna voorbeeldlooze opoffering, de edelmoedigfte gafvrijheid omtrent reizigers uitoefenden, tot dat KAREL EMANUEL III van *Sardinie*, met de Zwitferfche kantons, over de benoeming van den proof in twist gerakende het beftuur over deze kloosters aan wereldlijke geeftelijken opdroeg, die met geene mindere menfchenliefe, getrouwheid, en opoffering hunne verdienftelijke taak verrigten.

Ondertusfchen is het verblijf op deze woefte hoogte eigenlijk verfhrikkelijk: er heerscht een eeuwigdurende winter, en de sneeuw verblindt den vermoeiden wandelaar, die vergeefs eenen boom, fruik of flechts een groen plekje, zoekt, om nit te rusten. Te regt verdienen dus de edelaardige bewoners dezer fichting den naam van echte menfchenvrienden. Zij begeven zich juist op die tijden, wanneer het verfhrikkelijkfte weer en de vervaarlijkfte sneeuwvallen eenen ieder zouden terug houden, met lange ftangen gewapend, en van hunne getrouwe honden vergezeld, op weg, om verongelukten op te fpoeren, en zoo flechts immer mogelijk, in het leven terug te brengen. Zijn alle pogingen daartoe vergeefs, dan wordt het lijk eerst in eene daartoe gefchikte plaats gebragt, waar het, in een laken gewikkeld, zoo lang op eene tafel blijft, liggen, tot dat er een nieuwe wandelaar komt, wanneer het weggenomen, en, bij andere lijken, tegen muren van het kloofter geplaatst wordt, waar de verrotting, uit hoofde van de gefadige vorst, zoo langzaam voortgaat, dat hier dikwijls dooden, na verloop van jaren, door hunne vrienden weder herkend worden. Het begraven der lijken is hier niet mogelijk, vermits het kloofter alleen door kale rotfen omringd wordt, die met geene de minfte aarde bedekt zijn. — In de kerk van hetzelfde zien men het gedenkteeken van DESAIX, die in den flag van *Marengo* sneu-

neuvelde, en naar den *Bernhard* werd terug gebragt, over welken hij te voren met zijn leger getrokken was. De eerste conful van *Frankrijk* beval hem te balfemen, en hem eene rustplaats op de hooge *Alpen* aan te wijzen. Het marmeren gedenkstuk vertoont, in half verheven beeldwerk, het oogenblik, waarop *DESAIX* gewond wordt, van zijn paard valt, en zijnen adjudant *LE BRUN* in de armen zinkt. Op den trap van het klooster staat zijne marmeren beeldtenis, en tegen over hetzelfde, eene tafel van denzelfden steen, waarop de toenmalige republiek *Wallis*, in vergulde letters, den overtogt des confuls over den *Bernhard* aan de vergeetelheid ontrukkt heeft.

BERNIER. (STEPHAN ALEXANDER JOHANN BAPTIST MARIE, *abt van*) Werd in 1764, te *Anjou*, uit geringe ouders geboren, tot den geestelijken stand opgeleid, en, nog zeer jong zijnde, reeds priester te *St. Laud à Angers*. Offchoon hij, bij het uitbarsten der Fransche omwenteling, den gevorderden eed standvastig weigerde, gelukte het hem echter, met meer anderen der westelijke provinciën, de verbanning, op het laatst van 1792, tegen de onbeëdigde priesters uitgesproken, te ontduiken. In het volgende jaar, toen de oorlog in de *Vendée* begon, begaf hij zich naar het leger van *Anjou*, werd lid van een opper gerechtshof, hetwelk men in dat land had opgericht, en eerlang de oproerprediker der *Vendée*, waar hij in groot aanzien stond. Het leed echter niet lang, of men begon hem van heerschzucht te verdenken, schoon men van zijn verstand en zijne talenten nog steeds een hoog denkbeeld bleef voeden. Toen het leger der *Vendée*, kort daarna, over de *Loire* moest terug trekken, vertoonde BERNIER nog zeer vele standvastigheid in zijne ondernemingen; doch werd, na de nederlaag bij *Granville*, benevens TALMONT, beschuldigd, van naar *Engeland* te willen wijken. Na dat de *Vendeërs* door den slag bij *Savenais*, geheel waren verstrooid geworden, hield hij zich in *Bretagne* schuil, waar hij de landlieden poogde op te ruijen; dan hierin niet naar wensch slagende, begaf hij zich weder over de *Loire*, kwam bij het leger van *Anjou*, waarover STOFLET het bevel voerde, en werd, van dit oogenblik, het eigenlijke hoofd dezer legermagt. Hij ontwierp de onderscheidene afkondigingen, hield alleen briefwisseling met de uitgewekenen, en de uitlanding zijnde prinsfen, en STOFLET zelf onderwierp zich aan zijnen wil. Hij werd door de *Vendeërs* gebruikt, om met de republikeinen over den vrede te handelen, waartoe hij zelf de voorwaarden ontwierp; zoodat BERNIER als de bewerker van alles moet beschouwd worden, wat in de *Vendée* omging. Na het verbreken van dezen vrede door CHATELET, wendde hij voor, dien te willen behouden, hetwelk den veldheer *HOCHE* aanleiding gaf, om met hem eene bijeenkomst te houden, waarin hij zich zoo zeer in de achtig dezes legerhoofds wist in te dringen, dat deze, der Fransche regering, BERNIER als bemiddelaar in de *Vendée* voorfloeg. Wanende, dat hij door de Fransche prinsfen, door *Engeland* en de uitgewekenen misleid werd, besloot

hij, na verloop van eenige maanden, den oorlog in *Anjou* weder aan te vuren; doch de republikeinſche legers floegen die van STOFLET en BERNIER op de vlugt. De laatſtgenoemde naar eene landhoeve geweken, doch, uit hoofde van bedreigd gevaar, weder van daar vertrokken zijnde, werd STOFLET, die hem hier wilde bezoeken, gevat, en, in Lentemaand 1796, ten dood veroordeeld. BERNIER verkreeg nu eenen nog grooteren invloed op de legers der *Vendée*; doch verloor bij den vernieuwden veldtogt, in 1799, geheel en al zijne verworvene achting en vertrouwen. Toen nu eindelijk de Franſche keizer het beſtuur aanvaard had, en de rust in de *Vendée*, door de wapenen pogde te herſtellen, gelukte het BERNIER nogmaals, als vertegenwoordiger der *Vendéers*, bij de Franſche regering op te treden, en wist hij haar zoo volkomen van zijnen beſliſfenden invloed op de zaken van het weſtelijke departement te overreden, dat men hem te dezen in alles raadpleegde, en zulk een vertrouwen in hem ſtelde, dat hij tot een der gemagtigden benoemd werd, om met den paus over het concordaat te handelen. Hij werd, vervolgens, tot biſchop van *Orleans* verkozen, in welken poſt hij, tegen alle verwachting, een vroom, eenvoudig leven leidde, en van zijne onderhoorigen geacht en bemind werd. Hij ſierf, bij gelegenheid eener reize naar *Parijs* in die ſtad, op den 1 van Wijnmaand 1806, aan eene galcoorts. BERNIER is niet slechts de ſchrijver van *le Réveil des Vendées*, maar ook, zegt men, dat hij eene *Gefchiedenis der Vendée* zou geſchreven, doch nog voor zijn dood verbrand hebben.

BERNINI. (GIOVANNI LORENZO) Gewoonlijk de ridder BERNINI genoemd, was als ſchilder, beeldhouwer en bouwkundige, beroemd. Hij werd te *Napels* geboren, en arbeidde met zeer veel lof, voor verſcheidene pausen. GREGORIUS XV gaf hem den titel van ridder, en LODEWIJK XV ontbood hem, in 1665, naar *Parijs*, om eene afteekening van *de Louvre* te maken; doch men gaf naderhand aan die van CLAUDE PERRAULT den voorrang. Hij ſchilderde de koning en andere grooten met zeer veel toejuiching. *Rome* telt de werken van dezen meester onder hare kunſtſtukken; waaronder inzonderheid uitmunt de groote fontein op het plein *Navonna*, welke eene verwelfde rots, waaruit het water naar beneden ſtort, vertoont. Alle kunſtenaars leverden van deze fontein eene teekening, behalve BERNINI, om dat hij bij den paus in ongenade was, tot dat eindelijk een kardinaal zijn plan, onder eenen vreemden naam, aan zijne Heiligheid voorlegde, met dat gevolg, dat de voltrekking van het werk aan BERNINI werd opgedragen. De grootſte zwarigheid was, het noodige water te krijgen, hetwelk zelfs zijne vrienden voor bijna onmogelijk hielden; doch terwijl de paus, op zekeren tijd, het werk bezigtigende, daaromtrent zijne twijfeling te kennen gaf, viel, nadat hij reeds wederom in het rijdtuig geſtapt was, onverwachts het bekleedſel weg, en openden zich al de monden. De paus, geheel verrukt, ſtapte uit de koets, om BERNINI te bedanken, en omhelsde hem, in het aanzien

zien van het ganfche volk. Ons beftek laat niet toe, al de ftukken dezès beroemden kunstenaars op te tellen: wij noemen derhalve alleen het paleis van BARBERINI, het model van de grafzuil der gravin MATHILDE, benevens de graftombe van zijnen weldoener, URBANUS VIII, en die van ALEXANDER VII, door alle welke ftukken hij zijnen roem meer en meer uitbreidde. BERNINI ftierf te Rome in het jaar 1680, het 82fte zijns ouderdoms. Men verhaalt van hem, dat hij zeer ruw van zeden en trotsch geveest is.

BERNOUILLI. Onder dezen naam zijn er groote wiskundigen geweest, die zich eenen onfterfelijken roem hebben verworven. JAKOB BERNOUILLI werd geboren te *Bafel*, in 1654, uit een aanzienlijk geflacht, dat hooge posten bekleedde. Schoon aanvankelijk beftemd tot den ftaat, had hij, in den loop zijner letteroefeningen, niet zoodra een boek over de wiskunde leeren kennen, of hij leefde geheel voor dezelve. Daar zijn vader, NICOLAAS BERNOUILLE, zich hier tegen verzettede, en het hem deswege aan wiskundige boeken ontbrak, moest hij, zonder leermeester, en met weinige hulpmiddelen voorzien, zich zelve tot wiskundige vormen. Intusfchen bragt hij het, onder het geleide van zijn genie, spoedig zoo ver, ook in de sterrekundige wetenfchappen, dat hij, reeds van zijn 18de jaar af, zich door vele uitftekende fchriften onder de wiskundigen van den eerften rang, met roem, bekend maakte, en in 1687 tot hoogleeraar in de wiskunde, in zijne vaderftad *Bafel*, werd aangefeld. Terwijl hij zich hier eenen grooten naam verwierf, bekleedde zijn jongere broeder JOHANNES, desgelijks te *Bafel* in 1667 geboren, het hoogleeraars-ambt der wiskunde in ons vaderland, te *Groningen*, met zoo veel luifter, dat beide fchenen te wedijveren om den hoogften rang, en der geleerde wereld, maar vooral aan elkander, zeer moeilijke vraagftukken over de hoogere wis- en werktuigkunde opgaven. DANIEL BERNOUILLI, een zoon van JOHANNES, geboren te *Groningen* in 1700, en geftorven in 1782, was desgelijks een groot natuur- en wiskundige; hoogleeraar, eerst aan de akedemie te *Petersburg*, maar naderhand te *Bafel*, in de ontleed- en plantkunde. Deze DANIEL heeft twee geleerde zonen nagelaten, waarvan de jongfte JACOB, lid der akedemie te *Petersburg*, voor de wiskundige wetenfchappen helaas! te vroeg is geftorven, en de andere, met name JOHANNES, nog in den loop dezer eeuw, den post bekleedde van directeur der *Berlijnsche* akedemie.

BERNSTORF. (De graven van) Meermalen BERNSTORF genoemd, ftammen af uit een Duitsch adelijk geflacht, dat eene reeks van zoo vele verdienstelijke ftaatfmannen heeft voortgebragt, als waarop zich niet één in *Duitschland* kan beroemen. Onder hen munten inzonderheid uit:

JOHANN HARTWIG ERNST, graaf van *Bernftorf*, koninklijk Deensch ftatfminister, geheimraad en ridder der orde van den olifant. Hij werd den 13den van Bloei maand 1712, in het Hanoverfche, geboren; kwam, omtrent 20 jaren oud, in Deenfchen dienst, waar hij eerst

in gezantschappen gebruikt, en, inzonderheid federt 1741, als gezant naar *Regensburg* en *Parijs* gezonden werd. In 1750 tot staats-sekretaris en geheimraad verheven, en in het volgende jaar tot lid van den geheimen staatsraad aangefteld, vertoonde zich zijn ijver voor het welzijn van *Denemarken*, en zijn uitmuntend hart, meer en meer. Hij was de eerste, die zijnen landlieden vrijheid en eigendom schonk; de heerediensten en gemeenteweiden vernietigde; scholen voor vroedvrouwen oprigtte, en inzonderheid voor de armen zorgde, onder welke hij jaarlijks een vierde gedeelte van zijne inkomsten uitdeelde, en zelfs, na zijn vertrek uit *Denemarken*, ieder jaar 3,000 daalders, te hunnen behoefte, liet uitdelen. Hij bewerkte de onzijdigheid van *Denemarken* in den zevenjarigen oorlog; bragt het zoo ver, dat *Holstein-plön*, na den dood van deszelfs laatsten hertog, in 1761 met de Deensche kroon vereenigd werd, en zorgde, toen de hertog van *Holstein*, en PETER III, keizer van *Rusland*, zoowel te dezen aanzien, als met opzigt tot *Sleeswijk*, hunne eischen deden gelden, dat er alle mogelijke toerustingten ten oorlog gemaakt werden. PETERS dood, in 1762, verhinderde echter het uitbarsten van den krijg, en BERNSTORF had het geluk dat, onder KATHARINA II, een minnelijk vergelijk getroffen werd, waarbij de Deensche staten, zonder eenige bloedstorting, voor de veruiling van *Oldenburg* en *Delmenhorst*, met *Holstein* vergroot werden. Hij was niet alleen een uitmuntend staatsman, maar tevens een groot vriend, bevorderaar, en zelfs een kenner, van geleerdheid. CHRISTIAAN VII verhef hem tot den gravenstand; doch diens nieuwe gunsteling STRUENZEE wist het zoo ver te brengen, dat de koning hem, in 1770, op eene jaarwedde van 6,000 daalders, zijn ontslag gaf. BERNSTORF ging nu naar *Hamburg*, beleefde hier den val van zijnen mededinger, en had het genoegen, dat hij weder naar *Denemarken* werd terug geroepen; dochstierf, toen hij gereed stond, om derwaarts te keeren, den 19den van Sprokkelmaand 1772. Zijn dood verwekte in *Denemarken* eene algemeene verslagenheid, vermits hij, door zijne menschenliefde, ongeveer godsvrucht, en zorg voor de armen, de weduwen en weezen, zich aller achtung en liefde verworven had, waarvan de eerzucht, die zijne landlieden, na zijnen dood, op den 28sten van Oogstmaand 1783, omtrent eene mijl van *Kopenhagen*, als een vrijwillig-gedenkteeken van dankbaarheid, lieten oprigten, het doorslaandste bewijs oplevert. Gelijk groote, in vele opzigten mogelijk nog grooter, verdiensten bij den Deenschen staat verwierf zijn neef.

ANDREAS PETER, graaf van *Bernstorf*, koninklijk Deensch staatsminister. Hij werd den 28sten van Oogstmaand 1735, in *Hanover*, waar zijn vader aanzienlijke landgoederen bezat, geboren; begaf zich in 1755, als kamerheer, in Deenschen dienst; vormde zich, onder het opzigt van zijnen bovengenoemden oom, tot staatsman, en poogde, sedert 1767, met dezen en eenige anderen, de vrijheid en het eigendomsregt van den boerenstand te bewerken. Reeds was hij insgelijks

tot

tot den gravenstand verheven, en, in 1769, tot geheimraad benoemd geworden, toen ook hij, door STRUENSEE's komst in het ministerie, zijn outslag ontving. Hij werd echter, in het laatst van 1772, weder terug geroepen, klom eerlang tot minister op; bragt de vernuiling van het Gottorp'sche aandeel van *Holstein* tegen *Oldenburg* en *Delmenhorst* tot stand; vernieuwde de vriendschap tusfchen *Engeland* en *Denemarken*, en deed, in 1778, aan het Zweed'sche hof den eerften voorflag tot eene gewapende neutraliteit. Om tot dus ver niet genoegzaam bekeude redenen, doch wel inzonderheid, om de lagen zijner vijanden te ontwijken, legde hij, in 1780, zijne posten neder; maar werd, in 1784, op nieuw in al dezelve herfteld. Thans ondersteunde hij, met nadruk, de invoering van een nieuw plan van finantie, en bereidde in *Sleeswijk* en *Holstein* de opheffing van het lijfeigenschap voor, welke ook na zijnen dood tot stand kwam. Hij was een niet minder standvastig befchermer der burgerlijke vrijheid; verklaarde zich steeds tegen alles, wat de vrijheid der drukpers konde aan banden leggen; zorgde voor het krijgswezen, den handel, de manufakturen, fabrieken, fcheepvaart, en niet minder voor den landbouw, waardoor de achting en liefde jegens hem steeds hooger rezen. Van hier de algemeene neerflagtigheid, toen hij, in 1797, ziek werd. De geheele residentie, en inzonderheid de toenmalige kroonprins, boezemde de opregtste wenschen voor de verlenging van zijn leven uit, en de laafte was dagelijks aan zijn ziekbed. BERNSTORF ftierf den 21ften van Zomermaand 1797, en zijne begrafenis was, althans in het klein, gelijk aan die van WASHINGTON (*zie op dit woord*); want een talrijke menigte van mannen uit alle ftanden, en onder deze ook de kroonprins zelf, die zijne plaats onder BERNSTORF'S ZONEN nam, volgden, ongenoodigd, zijn lijk naar de grafplaats.

BEROERTE. *Apoplexie.* Dus noemt men eene ziekte, welke vooral menschen van zekere jaren, niet zelden eensklaps overvalt, waarin de lijder geheel bewusteloos is, en zonder eenige beweging ligt, met eene fnorkende, althans moeilijke ademhaling; fomwijlen met een zeer rood en sterk opgezet gezigt. Zoo ver men kan nagaan, bestaat deze kwaal in eene belemmerde werking van de hersenen en daarvan afkomende zenuwen, in eene foort van verlamming van dezelve, veroorzaakt door uitputting van geest en lichaamskrachten (*zenuwberoerte*); door sterke opzetting van bloed naar, en verhinderde terugvloeiing van hetzelfde van het hoofd (*bloedberoerte*), en vooral door eene gebrekkige spijsvertering, waardoor niet zelden de hersenen worden aangedaan (*lijmberoerte*). De aanvallen van beroerten volgen doorgaans op rijkelijke maaltijden, op drinkgelagen, op hevige gemoedsaandoeningen, op sterke inspanningen van den geest, in het bijzonder, als men in eene dergelijke gesteldheid te bed gaat en laag met het hoofd ligt; van daar meestal of des morgens vroeg, of in den achtermiddag. Dikwijls zijn die

aan-

aanvallen doodelijk; zich herhalende, blijft de lijder aan een of ander deel lam, in de spraak belemmerd, min of meer gekrenkt in zijne geestvermogens, en zeer blootgesteld aan nieuwe aanvallen.

BEROSUS. Een Chaldeeusch priester, dien men stelt ten tijde van ALEXANDER *den Grooten* geleeid te hebben. Hij vervaardigde uit de oorkonden, welke in den tempel van BELUS te *Babylon*, bewaard werden, de geschiedenis der *Babyloniërs*, *Asyriërs* en *Mediërs*, waarvan echter niet dan fragmenten zijn overgebleven, welke JOSEPH SCALIGER verzameld heeft.

BERQUIN. (ARNAUD) In het jaar 1749, te *Bordeaux* geboren, trad in 1775, het eerst, als een bevallig en gevoelvol Idyllen-dichter te voorschijn, en gaf, in het volgende jaar, eenige romancen uit, waarvan sommige eene ongemeene goedkeuring verwierven. Hij schreef vervolgens een groot aantal uitmuntende schriften voor de jeugd, waaronder zijn beroemde *Kindervriend*, die in 1784 in het licht kwam, en waarvoor hij bij de akademie den uitgelooften prijs behaalde. In later tijd was BERQUIN, gedurende eenigen tijd, schrijver van den *Moniteur*, arbeidde met GINGUENE en GROUVELLE aan de *Feuille villagoise*, en stierf in Wintermaand 1791.

BERTHIER (ALEXANDER) Prins van *Neuchâtel*, maarfchalk van *Frankrijk* enz.; werd in Wintermaand 1753 geboren, en was een der uitmuntendste Franfche veldheeren van zijnen tijd. Na, in de eerste jaren der omwenteling, bij de nationale garde van *Versailles*, als generaal-majoor, gediend te hebben, bragt hij, in 1791, den maarfchalks-staf aan de veldheeren LUKNER en ROCHAMBEAU over, en trok van daar, in 1793, naar de *Vendée*, waar hij, bij de Innemering onder het lijf verloor. Van daar werd hij, als divisie-generaal, naar het Italiaanfche leger gezonden; en woonde de veldtogten van *Lodi*, *Rivoli* en *Arcole*, de inneming van *Ceva* en *Mondovi*, en den overgang over de *Po*, bij, en verwierf bij dit alles eenen duurzamen roem. In 1798 trok hij, als opperbevelhebber der Italiaanfche armee, binnen *Rome*, vernietigde de pauselijke regering, en stelde een confulaat in; doch zijne verkleefdheid aan den toenmaligen veldheer BONAPARTE voerde hem naar *Egypte*. Van daar terug gekomen zijnde, werd hij oorlogs-minister, vervolgens opperbevelhebber van het leger van reserve, als hoedanig hij andermaal met BONAPARTE naar *Italië* trok, en tot den gelukkigen overtocht van den *St. Bernhardsberg*, en de overwinning van *Maringo*, niet weinig bijdroeg. Toen NAPOLEON den keizerlijken troon beklom, werd BERTHIER rijks-marfchalk, groot-jager-meester, en opperfte van de eerste kohorte van het legioen van eer; verkreeg, in 1805, de orde van den Pruisfifchen adelaar, alsmede van *Beijeren* die van *St. HUBERT*, en teekende in Wijnmaand, met den veldheer MACK, het verdrag tot de overgave van *Ulm*, en in Wintermaand den wapenftilftand tusschen *Frankrijk* en *Oostenrijk*. Na den Presburger vrede werd hij, door NAPOLEON, tot prins en hertog van *Neu-*

Neuschatel, door *Pruisfen* afgeftaan, verheven, volgde den keizer in den Franfchen Pruisfchen veldtogt, en teekende, in Zomermaand 1807, den wapenftilftand van *Tilfit*. Sedert legde hij den post van oorlogs minister neder; werd vice-connetable des rijks; huwde aan MARIA ELISABETH AMALIA, dochter van den hertog WILLEM van *Beijeren Birkenfeld*, en bleef de beftendige geleider van NAPOLEON op al zijne togten. In den veldtogt tegen *Oostenrijk*, in 1809, onderfcheide hij zich, boven anderen, bij den slag van *Wagram*, en verwierf den titel van hertog van dien naam. In het volgende jaar, ontving hij den eervolten last, om MARIA LOUIZA, dochter van keizer FRANS I, van *Oostenrijk*, ten huwelijk te vragen, en naar *Parijs* te geleiden, en deed daartoe, in Lentemaand, zijne plechtige intrede in *Weenen*. Hij werd vervolgens in meer andere aanzienlijke krijgsposten benoemd, en bevond zich in 1812, als chef van den generaal en staf, bij het leger in *Rusland*, welken post hij tot in 1813 bekleedde. Na de herftelling der BOURBONS op den Franfchen troon, gaf hij de duidelijke blijken zijner gehechtheid aan de nieuwe orde van zaken, en genoot de achting en het vertrouwen des konings, dien hij, bij de terugkomst van NAPOLEON in 1815, op zijne vlugt naar de *Nederlanden* vergezelde; doch verliet hij, na bekomen verlof, dien vorst te *Ostende*, om zich naar zijne gade en kinderen, die zich, bij zijnen fchoonvader, in *Bamberg* bevonden, te begeven. Hier kwam hij den goften van Lentemaand des genoenden jaars; doch eene diepe zwaarmoedigheid beheerschte zijne ziel, en maakte hem zijn leven moede. Op den iften van Zomermaand ftortte hij zich uit een venfter van de derde verdieping des hertogenlijken verblijfs, en ftierf oogenblikkelijk aan den val. — De invloed, dien BERTHIER op de verandering van het krijgskundige ftelfel in *Frankrijk*, en in geheel *Europa*, gehad heeft, zal door allen, die van krijgswifkunde eenig denkbeeld hebben, niet ligt ontkend worden.

BERTHOUD. (FERDINAND) Een beroemd werktuigkundige, en maker der beste zee-uurwerken, werd in het graaffchap *Neuschatel* geboren. Van zijne vroege jeugd af eene bijzondere neiging voor dat vak bezittende, veroorloofde hem zijn vader, zich, ter zijner verdere oefening, naar *Parijs* te begeven, waar hij, in 1745, zijne eerste zee-horologien, die door de Franfche zeelieden veel gebruikt worden, vervaardigde. Hij heeft verfcheidene werken, deze kunst betreffende, nagelaten, waarin hij de ware grondbeginfels, waarop dezelve rust, heeft ontwikkeld. Hij ftierf in 1807. Zijn neef en kweekeling, LODEWIJK BERTHOUD, heeft de grenzen zijner kunst nog verder uitgebreid: zijne zee-uurwerken bevinden zich thans in handen van alle zeelieden, en zijn nog beter, dan die van zijnen leermeester, ja zoo nauwkeurig gemaakt, dat zij, in alle jaargetijden dezelfde regelmatige beweging behouden.

BERTOLI. (GIOVANNI DOMINICO) Een Italiaansch letter- en
oud.

oudheidkundige der 18de eeuw, die patriarch was van *Aquileja*, het eigenlijke vaderland der oudheden, omtrent welke zich echter niemand tot dus verre bekommerd had. BERTOLI, deze verwaarloozing niet langer kunnende dulden, kocht, met eenige geleerden, alle steenen op, welke men in die landstrecken onder den grond vond, en liet er eene overdekte galerij (*Porticus*) van bouwen, die eerlang de bewondering van vreemdelingen, ja zelfs van de bewoners van *Aquileja*, tot zich trok. Tevens kopieerde hij al de bouwvallen, welke, of in de stad, of in het landschap, voorhanden waren, en stond in briefwisseling met de grootste geleerden, welken hij zijne ontdekkingen van tijd tot tijd mededeelde. Hierop gaf hij, op aandrang zijner beide vrienden; MURATORI en APOSTOLO ZENO, verscheidene oudheidkundige verhandelingen in het licht, en, onder anderen, ook zijn werk, getiteld: *le Antichità di Aquileja profano e sacro*, waarvan echter het tweede en derde deel, door BERTOLI reeds voor de drukpers bestemd, nooit in druk verschenen zijn. Verscheidene afzonderlijke verhandelingen, door hem geschreven, vindt men in de uitmuntende verzameling van P. CALOGERA, alsmede in de *Memoires d'erudition der società columbaria*, te Florence uitgegeven. Hij stierf omstreeks het jaar 1750.

BERTRAND. (LOUIS) Werd in 1731, te Geneve, geboren, en ontwikkelde al vroeg die uitmuntende talenten, welke hem naderhand zoo bemind maakten. Hij maakte snelle vorderingen in de wiskundige wetenschappen, en dong reeds, nauwelijks 21 jaren oud, naar den leerstoel in de wiskunde, door den afstand van JALLABERT opengevallen. Door den roem van den vermaarden EULER uitgelokt, ging hij naar *Berlijn*, om zich, onder dien bekwamen wiskundigen, verder te oefenen, werd zijn bijzondere vriend, en weldra, bij de Berlijnsche akademie, zijn ambtgenoot. Na eenige jaren verblijfs in genoemde stad, waar hij eene voordeelige nagedachtenis zijner schitterende bekwaamheden achterliet, reisde hij door *Holland* en *Engeland*, en dong vervolgens, in 1761, naar den op nieuw opengevallen leerstoel der wiskunde in *Geneve*, wanneer hij over zijne geleerde tegenpartij, MALLET, zegepraalde. Hij was duidelijk en geleidelijk in zijne wijze van onderrigten, en zocht de dorheid der berekeningen, door veelvuldige aanhalingen der klasieke schrijvers, te temperen, wier vlijtige lezing, tot aan zijnen dood, hem de aangenaamste uitspanning opleverde. De natuurkundige wetenschappen waren mede het voorwerp zijner beoefening; en de uitslag zijner overdenkingen vindt men in de redevoeringen, die hij, bij de openlijke zitting der akademie, voor de verdeeling der prijzen van het collegie uitsprak, zoo als: 1763 over de Elektriciteit, als oorzaak van den bliksem, in 1768 over den oorsprong van den hagel, en in 1773 over dien der aardbevingen, in welke laatste hij het gevoelen van BECCARIA bestreed, die deze verschrikkelijke natuurverschijnsels aan de elektriciteit toeschreef; doch waaromtrent BERTRAND het waar-

schijn

schijnlijk bestaan eener beweegbare kern, in het middelpunt der planeten, beweerde: eene vooronderstelling, welke hij, meer ontwikkeld, heeft opgegeven in het later door hem uitgegevene werk: *Renouvellemens des continens terrestres*, door HALLER uitgedacht, om de magneetkracht der aarde te verklaren; doch welke zich niet konde staande houden tegen de heden aangenomen gevoelens, betrekkelijk de gemiddelde digtheid van onzen aardkloot. BERTRAND handelde vervolgens, in 1778, over de waarschijnlijkheid van een Zuidelijk vast land, om tot een tegenwigt der aarde te dienen; in 1783 over de Lucht, en in 1790 over de op elkander gevolgde verspreiding van den *Oceaan* over de verschillende deelen der aarde.

Ondertuschen arbeide hij aan een fraai werk, hetwelk hij in 1778, onder den titel: *Développement de la partie élémentaire des mathématiques*, in 2 deelen, uitgaf, waarin, op eenige plaatsen, diepzinnige geleerdheid gevonden wordt, en alles den stempel van eenen oorspronkelijken geest draagt. Bovenal echter zijn merkwaardig zijne *Elémens de géométrie*, die hem, tot aan het einde van zijn leven, bezig hielden, wanneer hij ze, ten volle 80 jaren oud, met vele verbeteringen, onder het gunstigste onthaal, weder uitgaf.

De beroerten in zijn vaderland ontrukten hem aan zijne stille bezigheden. Hij begaf zich naar *Zwitserland*, na alvorens zijn hoogleeraarsambt te hebben nedergelegd; doch keerde in 1798 naar *Geneve* terug, waar deze verdienstelijke man, in Bloecimaand 1812, ruim 80 jaren oud, zijn leven eindigde.

BERTUCH. (FRIEDRICH JUSTIN) Werd in 1747, in *Weimar*, geboren, en bezat, in verscheidene vakken van kunsten en wetenschappen, groote verdiensten. Behalve verschillende uitmuntende overzettingen, gaf hij, vereenigd met SECKENDORF en ZANTHIER, het *Magazijn voor de Spaansche en Portugeesche letterkunde* uit, en ontwierp in 1784, benevens WIELAND en SCHUTZ, het plan tot de *Allgemeine Literatur-Zeitung*, welke in het eerst te *Jena* verscheen, en thans te *Halle* uitkomt. In 1791 stichtte hij het *Landes-Industrie-Comptoir*, waaraan men vele belangrijke ondernemingen voor de letterkunde en kunst te danken heeft, en waarmede de vroeger opgerigte Weimarsche vorstelijke vrije *Teeken-akademie* in verband stond. Behalve van het eerstgenoemde, was hij ook nog de grondlegger van het *Geographisch-Instituut*, voor het graveren van landkaarten, hetwelk, vereenigd met de *Geographische Ephemeriden*, eerst door hem en ZACH, en naderhand door beiden, met GASPARI, EHRMAN en anderen uitgegeven, in velerlei opzigten, aanmerkelijk ter bevordering en uitbreiding van de beoefening der aardrijkskunde heeft bijgedragen, en nog tegenwoordig toebrengt.

BERWICK, of BERVICK. (CHARLES CLEMENT) Een der eerste graveerders in het koper van onzen tijd. Hij werd in 1756, in *Parijs* geboren, en was een leerling van den beroemden J. G. WILLE. Reeds in zijn 28ste jaar, werd hij als lid van de akademie der

ten, en, na de omwenteling, in het instituut opgenomen. De juistheid zijner teekening, de vaste zuiverheid en luister van zijne graveringen, plaatsten hem in de rij der voornaamste kunstenaars. Onder zijne meesterstukken telt men: *LODEVIJK XVI*, in volkomen standbeeld, volgens *CALLOF*; *den roof van DEJANIRA*, naar *GUIDO*; *ACHILLES opvoeding*, volgens *REGNAULT*, en de *Onschuld*, naar *MÉRIMÉE*, benevens nog vele andere.

BESANÇON. De hoofdplaats van het departement *de Doubs*, aan de rivier van dien naam, in *Frankrijk*. Zij is bevestigd en zeer goed bebouwd; heeft een sterk kasteel op eene rots; eenen aartsbischop; eene hooge school en akademie van kunsten en wetenschappen; ijzer-, staal-, katoen- en linnen-fabrieken, katoen-drukkerijen, en eene school voor uurwerk-makers, voor 200 kweekelingen ingerigt, en bevat meer dan 28,000 inwoners. *Besançon*, oudtijds *Bisantium*, was reeds ten tijde van *CESAR*, die de *Sequanen* er uit verdreef, eene wapenplaats, en verscheidene straten voeren nog de oude Romeinse namen. Door de *Duitschers* en *Hunnen* verwoest, werd het, onder de regering van de graven van *Bourgogne*, weder hersteld, en later tot eene vrije Duitse rijksstad verklaard; doch, bij den Westfaalschen vrede, aan *Spanje* afgeestaan, waarna het, in 1639, met *Frankische Comté*, aan *Frankrijk* kwam.

BESNIJDENIS. Is bij verscheidene volken, die in heete landen wonen, een heerschend gebruik. Het oudste volk, waarbij dezelve plaats had, zijn de *Egyptenaren*, en nog heden wordt zij gevonden bij de oudste bewoners van *Egypte*, ja zelfs bij de christelijke *Kopten*; alsmede bij de *Abysfiniers*, die, zoo als bekend is, het Christendom belijden, en bij andere Afrikasche volken, welke dit gebruik, even als de *Abysfiniers*, van de *Egyptenaren* hebben overgenomen. De merkwaardigste is de befinjdenis der Joden, welke als een aloud gebruik, waardoor zich de nakomelingen van *ABRAHAM* van andere volken moesten onderscheiden, plaats heeft. Zij wordt door hen beschouwd als door God zelven ingesteld, en aan iederen Jood, acht dagen na zijne geboorte, voltrokken. *MOZES* heeft deze handeling niet ingevoerd, maar vond ze reeds bij zijn volk, en heeft haar enkel door zijn gezag bekrachtigd. De Mahomedaansche befinjdenis is waarschijnlijk geene navolging der Joodsche, maar een aloud Ismaëlitisch gebruik. *MAHOMED* heeft, in den Koran, geen bevel tot de befinjdenis gegeven: zij was reeds bij zijn volk in gebruik, en werd door hetzelfde, te gelijk met hunnen godsdienst, in alle landen, waar deze ingang vond, als eene heilige gewoonte, ingevoerd. Het verdient opmerking, dat er ook eene soort van befinjdenis plaats heeft, welke aan het vrouwelijke geslacht verrigt wordt: in *Egypte* althans befinjdt men vele Mahomedaansche meisjes, en in *Abysinie* geschiedt dit aan de beide geslachten.

BESSUS. Een landvoogd van *DARIUS CODOMANNUS*, koning van *Persie*, dien hij, in den oorlog tegen *ALEXANDER den Grooten*, verried

en ombragt; doch voor welke trouweloosheid, hij zijn verdiende loon ontving, alzo ALEXANDER hem aan OXATHRES, den broeder des vermoorden konings, overgaf.

BESTEMMING. ('s MENSCHEN) De belangrijkste vraag, welke de mensch zich zelve doen kan, is deze: „waartoe ben ik op deze wereld, en wat moet er van mij worden?” De Voorzienigheid heeft in den mensch krachten gelegd, die hem onophoudelijk naar zeker doel doen streven. Dit doel noemt hij *een goed*, omdat hij meent, door deszelfs bezit, zijnen toestand te zullen verbeteren. Dus begeert hij, b. v. gezondheid, schoonheid, rijkdom, aanzien enz. doch deze goederen zijn toevallig en veranderlijk; en, schoon zij al, voor eenen tijd lang, zijnen toestand mogen verbeteren, of dit schijnen te doen, kan hun genot echter niet voortduren, omdat zij niet volkomen in des menschen magt staan, en alle pogingen, om haar te behouden, vruchteloos zijn. Zij maken de uitwendige bestemming van den mensch uit als een lid der zinnelijke wereld; en het is deze uitwendige bestemming, welke, naar het stelsel van EPICURUS, daarin gelegen is, dat wij ons het leven, zoo veel mogelijk, moeten trachten aangenaam te maken. Hij zou gelijk gehad hebben, indien de mensch alleen een zinnelijk wezen ware; doch hij is ook een zedelijk wezen, en ontwaart in zijn binnenste eenen aanleg tot eene hoogere bestemming, waarop alles, als volstrekt doel, moet uitloopen. Zijne zedelijke natuur bepaalt de waardij der goederen niet volgens lage begeerten, of naar het aangename van het zingenot alleen, maar naar het hooger doel onzer bestemming, naar de uitspraak der gezondrede, welke juist het vermogen bezit, om onze zinnelijke begeerten aan onze zedelijke te onderwerpen. Het enkel aangename van het zingenot kan onmogelijk een zedelijk, verstandig wezen bevredigen; want het hangt van te vele voorwaarden af, waar over wij geen meester zijn: dit kan alleen de zedelijke wet, in ons binnenste gegraveerd, verrigten, en welke geene andere is, dan al onze pligten, uit belangellooze oogmerken, met alle onze krachten te vervullen, en dus overal, zoo veel dit in ons vermogen is, deugd te bevorderen. Zij veroorlooft hem het genot van zinnelijke genoegens als een zinnelijk wezen; doch alleen, in zoo verre dit genot met deugd en pligt bestaanbaar zij. Daar nu voor den mensch niets hoogers, dan eene deugdzame pligtsbetrachting, kan bedacht worden, zoo moet dan ook hierin zijn hoogste en laatste doel — zijne Bestemming gelegen zijn.

Ondertuschen is de mensch een eindig en bepaald wezen, wiens rede hem wel gestadig de zedelijke wet, en hare gestrengte, onbaatzuchtige eischen, voor oogen houdt, doch bij hetwelk, uit hoofde zijner eindigheid en zinnelijkheid, eene volstrekte zuiverheid van wil, en de bereiking eener volkomen zedelijkheid, slechts een vrome wensch blijft. De nadering tot dit doel, en wel eene nadering tot in het oneindige, is echter mogelijk, en daarom pligt; en hierdoor verkrijgt

zijne zedelijke werkzaamheid een onafzienbaar veld, waarop hij steeds nieuwe vorderingen kan maken; en dit vorderen heet zedelijke veredeling of volmaking. De mensch is wel niet zedelijk goed geboren; maar moet trachten, om zijnen wil, zoo veel mogelijk, zoodanig te vormen, en dit kan hij doen door zijne vrijheid. Het gebruik maken van zijne zedelijke krachten is zedelijke sterkte, een, voor hem, onmisbaar goed. Men zoude dus de hier boven geopperde vraag: „waar toe ben ik op deze wereld?” eenvoudig kunnen beantwoorden: „door u zedelijk te veredelen, in zedelijke deugd te volmaken.” Intusschen mogen wij, die zoowel zinnelijke als zedelijke wezens zijn, in het eerste geval, ons hoogst mogelijk geluk bevorderen; doch alleen, in zoover dit met deugd en zedelijkheid bestaanbaar is. Doen wij dit, dan zijn de onvermijdelijke verdrietelijkheden en rampspoeden dezes levens, die enkel gevolgen van onze eindigheid zijn, voor ons meer dragelijk, en kunnen wij ons altijd vertroosten door het denkbeeld, dat wij onzen pligt, zooveel mogelijk, betracht hebben, en daarvoor, volgens de leer van onzen gezegenden godsdienst, eenmaal in een ander leven, eene billijke vergelding zullen ontvangen.

BETEL. De bladen van een heester-gewas, behoorende tot het geslacht der pepers, hetwelk, in zijne bijzondere soorten en verscheidenheden, voornamelijk voorkomt op het eiland *Malabar*. Dit heester-gewas wordt daar *Betel-Codi*, ook *Betle* en *Betel* genoemd. De gezegde bladen, in dewelke eene soort van kalk wordt gestrooid, en die als dan worden opgeroid, worden, in de *Oost-Indien*, door mannen en vrouwen van alle standen, in eene doos of bus, bij zich gedragen en gedurig gekaauwd. Zij bieden, even als de *Europeërs* hunne tabaks- of snuifdoos, hunne bus aan elkander, ten teeken van vriendschap, aan, en men kan geenen perfoon van aanzien toespreken, voor dat men *Betel* gekaauwd heeft: zelfs wordt het nalaten daarvan, in sommige gevallen, voor eene groote onbeleefdheid gehouden. Men houdt er groote kwispedoren in de vertrekken, om in dezelve het speeksel van de gekaauwde *Betel* uit te spuwen.

BETHLEHEM. In *Pensylvanie*, in *Noord-Amerika*, bevattende 1436 inwoners. Het is de hoofdplaats der Evangelische broeder-gemeente, of der *Hernhutters*, in dat werelddeel; ligt 11 mijlen ten noordwesten van *Philadelphia*; levert goede manufakturen en aarde-werk, en heeft ook eene bierbrouwerij. De drie verschillende huizen, voor ongetrouwde mannen, meisjes en weduwen, onderscheiden zich door derzelve grootte, en door hun inwendig, bijna kloosterlijk bestuur. In de daarmede verbonden, doelmatige kostscholen, worden ook kinderen van andere christelijke gezindheden opgenomen.

BETHUNE. Een beroemd Fransch geslacht, waaruit **MAXIMILIAAN I** van *Bethune*, hertog van *Sullij*, gesproten is. Zie: **SULLIJ**.

BETOOG. In de redeneerkunde noemt men *onmiddellijke* of *regtstreeksche klaarlijkheid* (*evidentia directa*) iedere stelling of waarheid, die zoo duidelijk en zeker is, dat dezelve algemeen wordt

toegeftemd, zoodra zij maar verftaan wordt. Van dien aard zijn de *algemeene kundigheden* of *grondbeginfelen* der wiskunde (*axiomata*), de ftelling b. v. *dat het geheel grooter is, dan enige zijner deelen zamengenomen*. Desgelijks behoort tot de onmiddellijke klaarlijkheid iedere ftelling, die regtftreeks volgt uit het gevoel van ons beftaan, als daadzaak der zelfsbewustheid: b. v. de waarheid, *dat wij leven*, dat wij een *zinnelijk* en *zedelijk aanwezig* hebben, behoeft geen beredeneerd betoog, maar zal, aan iederen mensch van gezond verftand, als eene *uitgemaakte waarheid* voorkomen.

Geheel anders echter is het gelegen met zulke waarheden of ftellingen, die, fchoon algemeen en noodzakelijk waar, echter tot de onmiddellijke klaarlijkheden, algemeene kundigheden of regtftreefche daadzaken der zelfsbewustheid, niet gerekend kunnen worden. Deze zijn, naar de taal der redeneerkundigen, van eene *middelbare klaarlijkheid* (*evidentia indirecta*); b. v. de ftelling, dat, van ieder regtlijnigen driehoek, de fom der driehoeken gelijk is aan twee rechte hoeken; of de ftelling, dat de ziel onstoffelijk is. Om van de waarheid dezer middelbare klaarlijkheden overtuigd te worden, moet men aantoonen, dat zij door wettige redenering, uit de *onmiddelhare* of eerste beginfelen der menfchelijke kennis afgeleid kunnen worden. Deze afleiding eener waarheid, uit hare eerste beginfelen, noemen de redeneerkundigen *bewijzen*, *betoogen*, *beredeneren* (*probare*, *demonstrare*, *argumentari*). In het algemeen is dus een *Betoog* of *Bewijs* iedere wettige redenering of aaneenschakeling van fluitredenen, ter afleiding van de waarheid eener ftelling uit hare eerste beginfelen. In zoo verre nu iedere fluitrede eene gevolgtrekking is uit de vergelijking van twee oordeelen of ftellingen, blijkt hieruit, dat een betoog dikwerf de waarheid eener ftelling slechts te herleiden heeft tot de waarheid van reeds bewezene ftellingen. B. v. om de waarheid eener ftelling F te bewijzen, betoogt men, dat dezelve berust op de waarheid der ftelling E; maar deze op die van D; en die van D op de waarheid van C; en zoo vervolgens, tot dat men op A komt, die uit geene andere ftelling afgeleid is, maar een eerste beginfel of algemeene kundigheid uitmaakt.

De ftellingen of beginfels, waaruit een bewijs wordt opgemaakt, noemt men den *grond van het bewijs* (*fundamentum probationis*); maar de kracht, waarmede, door wettige redenering, het verftand *overreed* en *overtuigd* wordt, heet *zenuw*, of *kracht* van het bewijs (*nervus probandi*).

Wat de *bijzondere* en *eigenaardige* beteekenissen betreft van de woorden *Bewijs*, *Betoog*, en bevestigende of overtuigende *afleiding* (*deductio*) eener ftelling tot de eerste beginfelen, gebruiken fomnige naauwkeurige redeneerkundigen deze drie woorden ook in eenen driedigen zin. Onder *Bewijs* verftaan zij iedere overtuigende afleiding van de klaarlijkheid eener ftelling, uit *daadzaken der aanschouwing*, der gefchiedenis en zinnelijke waarneming. In dien ftrengen,

naauwkeurigen zin wordt het woord *bewijzen* nog gebezigd door de ontleedkundigen, die gewoon zijn van *demonstraties* op het lijk of deszelfs deelen te spreken; daar zij, door *aanwijzing*, (*demonstratio*), van de getfeldheid dier deelen, de onderhoorige stelling bevestigen. Desgelijks *bewijst* men in de wiskunde, uit de wetten, bepalingen en grondstellingen der zuiver-denkebeeldige aanschouwing; maar, in het gebied der bespiegelende wijsbegeerte, geeft men een *beredeneerd Betoog*, als men de waarheid van een oordeel, of eener stelling, naar redeneerkundige wetten, uit de waarheid van een ander oordeel of eene andere stelling afleidt.

Eene *deductie* eindelijk, of overtuigende afleiding, noemen de wijsgeeren een *Betoog*, op de *natuur* en *beginselen* der menschelijke *rede* gebouwd. B. v. het bestaan van een Opperwezen zocht EPICURUS te betoogen, of liever af te leiden, uit het algemeen ingefchapen denkebeeld van hetzelfde; daar er geen volk of geslacht is, dat niet, ook zonder leer en overlevering, eenig denkebeeld en ingefchapen gevoel, (hoe donker ook en weinig ontwikkeld), van hetzelfde heeft. Maar hetgeen, wat met de natuur aller menschen overeenstemt, moet waar zijn; derhalve, besloot EPICURUS, is het waar, dat er een God is. (CICERO *de Nat. Deor. L. I. C. 16, 17*). Deze bondige redenering is geen *Bewijs*, omdat zij geene aanschouwelijke aanwijzing of vertooning van God geeft. Zij is ook geen bloot *Betoog*, of redenering uit bespiegelende begrippen en derzelver vergelijking; maar zij is eene *beroeping* of *appét* op de regtbank en het gezag der menschelijke rede, wier natuur de algemeene overtuiging, aangaande het bestaan van een Opperwezen, bij alle redelijke menschen, onderfelt, en eischt.

BETOOVEREN. Tot het natuurlijk bijgeloof (*zie art. BIJGELOOF*) behoort de *Theurgie*, of het dagvaarden en verbannen van geesten; mitsgaders de *zwarte kunst*, of magie, en tooverkunsten van allerlei aard; terwijl de toepassing dier kunsten op menschen, dieren en allerlei voorwerpen, *tooveren*, *betooveren* genoemd word. Die genen, aan welke zulke kunsten werden toegeefchreven, heetten *toovenaars*, *bezweerders*, *belezers*, *tooverheksen* enz. Om van het beroep en de bekwaamheden, die men in deze lieden onderfelde, een naauwkeurig denkebeeld te vormen, behoort men acht te slaan op de driedelige verdeeling der tooverij, of magische kunsten, in de *witte*, *natuurlijke* en *zwarte*. De *witte* noemden de ouden die tooverkunst, welke verrigt wordt door gemeenschap met goede geesten, en waartoe men zich vooraf moet reinigen, en komen kan door godsdienstige oefeningen van vasten, bidden en goede werken. De *natuurlijke* is niet anders dan onze natuurlijke of proefondervindelijke wijsbegeerte, waardoor men, in de oogen van onkundige en bijgeloovige menschen, al ligtelijk verschijnfelen voortbrengt, die naar tooverij zweemen: tot deze behooren ook allerlei foort van kunstige tooverij, bekend onder den naam van *goochelarij*, *buikfpraak* enz.

enz. Maar de *zwarte kunst*, (*magia occulta*), is een zoogenoemd verbond of gemeenschap met den duivel, om, door deszelfs hulp, allerlei onverantwoordelijke dingen uit te voeren, waarbij men vooronderstelt, dat de duivels zeer groote natuurkundigen zijn, en een uitgestrekt gebied hebben over de Natuur in het algemeen, maar inzonderheid over de lucht en andere hoofdstoffen, of over de vier elementen der ouden. Deze *zwarte kunst* is de eigenlijke tooverij of hekserij, waarmede duizende ongetukkige slagoffers des bijgeloofs en der menschelijke boosheid beticht zijn geworden, en snoodde bedriegers de wereld betooverd hebben.

Van dit bijgeloovig bedrog vertoont ons de geschiedenis onderscheidene gedaanten, bij verschillende volken. In de oudste tijden waren *toovenaars*, of *magi*, lieden, die de geheimen der Natuur onderzochten; aanvankelijk *Perzische*, *Arabische* en *Joodsche* wijsgeeren. Soortgelijke leeren wij kennen, uit het voorbeeld van DANIEL en dat der *Oosterfche wijzen*, bij *Matth. II.* hoofddeel. Naderhand verftond men onder *magi*: 1) *Sterrekundigen*, gelijk de Chaldeeuwfche en Babylonifche en vervolgens de Hebreeuwfche; ten tijde van DANIEL, waren [*Dan. I: 20. II: 2, 10, 22, 48. IV: 6, 7, 9 enz.*] 2) *Sterrenwifchelaars* [*Jesaias XLVII: 9*]. 3) *Horoskooptrekkers* [*Jesaias XLVII: 12*]. 4) *Bezweerders* en *Goachelaars*, die in het Gosten, door geheime kunsten, flangen konden bezweren [*Jesaias III: 3, Jerem. VIII: 17, Pf. LVIII: 5. Pred. X: 11, Hiob. III: 8*]. 4) *Nekromanten* of *geesten bezweerders* [*3 Moz. XIX: 31; 5 Moz. XVIII. II, 1 Sam. XXVIII: 7*]. 5) *Buikfprekers* en *buikfpreeksters*, die bewoerden, dat zij eenen god, of daemon, in hun lijf hadden, en dus *godfpraken* [*orakels*] konden voortbrengen [*Jez. XIX: 3; 3 Moz. XIX: 31; XX: 26, 27; Hand. XVI: 16*]. En eindelijk 6) *Waarzeggers* [*5 Moz. XVIII: 10; Ezech. XII: 24*].

In de drie eerste eeuwen der christelijke kerk, leerde men wel het bestaan van booze geesten, en bepaaldelijk van een opperhoofd derzelve, welks magt en bezigheid bestaat in het berokkenen van allerlei natuurlijk en zedelijk kwaad onder de menschen; maar de eerste kerkvaders HERMAS, CLEMENS van *Alexandrie*, en ORIGINES leerden tevens uitdrukkelijk: *dat de duivel wegvliedt van hem, die denzelven wederstaat; dat wij den boozen geest kunnen overwinnen, en zijne plaats innemen*. Naderhand, toen de tegenstelling tusfchen Heidenen en Christendom was weggevallen, en de goden der Heidenen nog maar een gefchiedkundig bestaan in de werken der ouden behielden, ontwikkelde zich het geloof aan de Heidensehe afgoden, als aan booze geesten, die, over den afval der menschen van hunnen dienst gebelgd, zich op de Christenen zochten te wreken, door dezelve als bezetenen te kwellen, of, door beloften en bedreigingen, weder aan zich te verbinden. Aldus ontftond het geloof aan een verbond met den duivel. Van de zevende eeuw af, breidde dit geloof zich uit, en had in de eenvoudige verftanden, onnoozele harten en de verbijsterde

verbeelding der menschen, diepe wortelen gefchoten; zoodat men nu ook den duivel, in allerlei wanfaltige gedaanten, ligchamelijk zag; nu eens als een monfter met een dik, breed, groot hoofd, langen hals, mager, geel gezigt, langen morfigen baard, met paardetanden, vurige ooggen, als gloeiende kolen, eenen breeden mond, buitige knieën, kromme beenen, gezwollen leden, omgekeerde voeten; — dan weder met JOHANNES VAN *Damascus*, in de achtste eeuw, als een vliegende draak, gelijkende naar eene lange en gloeiende slang, wel zoo dik als eene ton, door de lucht heen en weder vliegende, door vensters en schoorsteen en bij zijne verbonden inkeerende, met welke hij, in *verbodene gemeenschap* leeft, en die hij allerlei gaven brengt: onnoozele kinderen *doodt hij dikwèrf voor en bij de geboorte*; ja, hij verteert fomtijds de lever in 's menschen ligchaam, en maakt, dat de tooverheksen zich in allerlei dieren, bokken, katten, weerwolven enz. kunnen veranderen.

In de negende en tiende eeuw, klom dit bijgeloof al hooger: nu konden zelfs, met behulp des duivels, toovenaars en heksen allerlei ongedierte voortbrengen, waartegen men, onder anderen, in de nabijheid van *Lausanne*, de magt der kerk en den dienst der heiligen te hulp riep.

In de elfde eeuw, en in het begin der twaalfde, had het geloof aan duivelfche kunsten aanmerkelijk veel van zijn gezag verloren, althans in de meeste geestelijke komedien, fabelen, balladen enz. uit dit tijdvak, komt hij meest voor als een vrolijk gezelschap, als een potfennmaker en looze schalk, die zekerlijk niet te vertrouwen is; maar echter door ieder heiligen en het teeken van het kruis gemakkelijk verdreven kan worden. Tot de uitbreiding dezer vrijere denkbeelden schijnen de kruistogten, het vernuft van somnige meer verlichte geesten, en de overdrijving des bijgeloofs zelve, te hebben mede gewerkt. Doch deze zegpraal van het gezond verstand duurde niet lang. Weldra begon men ketterij en tooverij met elkander te vermengen, en zelfs een paar dozijn oude vrouwen te verbranden, om dat zij niet bekennen wilden, zich te hebben veranderd in padden en ganzen; terwijl, omtrent dien zelfden tijd, de non MARCELLA, die door den duivel geplaagd werd, van den engel GABRIEL een stuk hout ontving, van eenen boom uit het paradijs, waarmede zij zich bewierookte en aldus den duivel verdreef. Behalve *Italie*, werd nu ook *Duitschland* vermaard, als een regt *toover- en heksenland*; terwijl het zuiden van *Frankrijk* voor eene kweekfchool en hoofdzetel der tooverij werd gehouden. Merkwaardig voor de gefchiedenis van dezelve is de veertiende en vijftiende eeuw. In het begin der veertiende, begonnen de geregtelijke verhooren en openbare straffen der toovenaars en heksen algemeener en ftrenger te worden, dan ooit te voren. Ten bewijze ftrekke het proces der tempeliers, of de gezamenlijke verhooren en procesfen ter vernietiging dezer orde, openbaar gevoerd voor de ooggen van geheel *Europa*; daar men hare leden beschuldigde van god-

ver-

verzaking, aanbidding des duivels en tooverij. Op dezen grond beschuldigde, vervolgte, mishandelde men de tempeliers; beroofde hen van hunne goederen, en veroordeelde hen ter dood. Een staaltje van voortgelijke vereering des duivels geeft de geschiedenis, in het verhaal van den zoogenoemden *heksen-sabbath*. ALPHONSUS DE SPINA berigt ons, dat alsdan, in het zuiden van *Frankrijk*, vele slechte vrouwen, des nachts, in eene eenzame vallei bijeen kwamen, met brandende lichten in de hand, en eenen zekeren bok, op eenen rots staande, aanbaden en van achteren kusten. Doch niet alleen in de gedaante van bokken, ook in die van katers en katten, verscheen nu dagelijks de duivel. — Eindelijk kwam er eene bul in het licht van paus JOHANNES XXII, die geregeerd heeft tot op 1334, waarin de heilige vader fierk klaagt over de goddelooze zucht zijner tijdgenooten tot dergelijke duivelsche kunsten, en waarin hij zegt, dat zij aan de booze geesten offerden, dezelve aanbaden, beelden, ringen, tooverspiegels, fleschjes, en wat niet al voor duivelsche uitvindingen, gebruikten, ter bereiking hunner booze oogmerken, als godspraken, magische *toover-* en *giftranken*. Zoodanige toovermiddelen werden zelfs *ingewijd*; dat is, in navolging der kerkelijke sakramenten, *gedoopt*. Ja men ging, in die bedorven eeuw, zoo ver, dat men, — o schande voor de Christenheid! — ter eere des duivels, avondmaal vierde; gelijk blijkt uit het *Lindheimsche* heksen-protokol.

In de vijfde eeuw zijn het meest vrouwen of heksen, die tooverden, en, op lange bezemstokken, door de lucht reden. In 1494, werd te *Langres* een synode gehouden, hoofdzakelijk ter beteugeling en uitroeijing der tooverij; terwijl nu, overal, de toovenaars en tooversen voor het gerecht gebragt, verhoord, gepijnigd, en op het bloote ligchaam onderzocht werden, of zij ook ergens door den duivel geteekend waren; zij werden aan bespottelijke proefnemingen onderworpen, en duizende onschuldige menschen werden levende verbrand. Onder de slagtoffers dezer eeuw, behoort de beroemde maagd van *Orleans*, en de menigte valsch beschuldigden, als deelgenooten van den duivelsabbath te *Arras*, in 1459.

Eindelijk verscheen, den 5den van Wintermaand 1484, de vermaarde bul van INNOCENTIUS VIII, last gevende tot eene algemeene terechtstelling van toovenaars en tooversen. Daar, in dezelve, ketterij en tooverij, als zaken van eenerlei helsche afkomst, werden te keer gegaan, steeg nu de magt der *inquisitie* ten toppunt, en de heksen en ketter-procesfen, door eene pauselijke bul bekrachtigd, werden voor geheel *Europa*, maar inzonderheid voor *Duitschland*, allernoodlottigst. Bovendien bevestigde zulks den volkswaan, dat er tooverijen konden plaats hebben, eene overtuiging, die algemeen werd voortgeplant door een berucht boek, den *heksen-hamer*, in 1489 in quarto, te *Keulen* uitgegeven, onder den titel: *Malleus Maleficarum*, geschreven door de beide, van den paus aangestelde, ketter- en heksen-regters, JACOB SPRENGER en HENDRIK GREMPER; waarin

de mogelijkheid en het werkelijk bestaan der tooverij, uit de H. Schrift, de kerkvaders en godgeleerde drogredenen, werd aangetoond. Hierin wordt bovendien alles opgegeven, wat de kenteekenen, verhooren en behandeling der hekfen enz. betreft.

Men bediende zich van vijf verschillende proefnemingen bij het onderzoek van lieden, die van tooverij beschuldigd werden. De eerste proefneming, het *ordal* genoemd, bestond hierin, dat de aangeklaagde een gloeiend ijzer, met wijwater besproeid, in de bloote hand, negen voetstappen ver moest dragen; vervolgens omwond de priester de geschroeide hand, en verzegelde het windfel. Na drie dagen werd de hand beschouwd, en, gaaf bevonden zijnde, de beschuldigde onschuldig verklaard. Maar, zoo dezelve nog niet genezen was, werd hij, in papier gewaad, vol duivels beschilderd, levend verbrand.

Eene andere proef was de zoogenoemde *ketelvang*, ingevolge de oude Vriestiche en Nederlandsche wetten, hier te lande, geboden. Een ketel, namelijk, met kokend water, werd in de kerk geplaatst, en dat water met verschrikkelijke vervloekingen bezworen. In dat ziedend water moest dan de beschuldigde zijnen blooten arm tot aan den elleboog insteken. Zoo hij zich niet verbrand had, werd hij onschuldig verklaard.

Eene derde proef was die met *koud* water. De beschuldigde werd door eenen priester, onder het geleide van vele menschen, naar de naastbij gelegene diepe rivier, gracht of floot gebragt. Hier dronk hij eerst eenen kelk met wijwater; daarna werd de rivier bezworen in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Onder het uitspreken dier bezweringen werd de beschuldigde moedermaakt in het water geworpen, en dadelijk als schuldig geoordeeld en verbrand, zoo hij bleef drijven. Schoon deze proef de meeste kans van redding opleverde, zijn er echter, gelijk bekend is, verscheidene menschen, wier lichamen, als niet voortelijk zwaarder dan water, boven drijven, vooral zoo zij eenige beweging maken, of uit angst en benaauwdheid, dieper ademen, en alzoo den buik doen uitzetten. Ook liepen, bij deze proef, de vrouwen het meeste gevaar, daar het aan dezelve, immers hier te lande, geoorloofd was, eenen onderrok aan te houden, waarop zij doorgaans dreven; zoo dat vele onschuldige vrouwen verbrand zijn geworden, die, uit beschaamdheid, den onderrok hadden aangehouden.

Eene vierde proefneming was de *waag te Oudewater*, zijnde, volgens een getuigenis van keizer KAREL V, in 1547, wegens haar gewigt en nauwkeurigheid, destijds beroemd boven die van alle andere Nederlandsche steden. Iemand, van tooverij beschuldigd of verdacht gehouden, verzocht gewoonlijk van de regering zijner plaats, eene afschrijving voor de regering van *Oudewater*, om gewogen te mogen worden. Hiermede aldaar aangekomen zijnde, werd hij, tot op het hemd ontkleed; door den gerechtsbode onderzocht, of hij ook eenige verborgene zwaarte bij zich had; vervolgens door den waagmeester

ter, met *troisch* gewigt, naauwkeurig gewogen, en door een getuig-schrift, van wege de regering van *Oudewater*, voor onschuldig verklaard, zoo dat gewigt beantwoordde aan de grootte zijns lichaams.

Bij de heksen-procesfen bediende men zich, vooral in *Engeland* en *Duitschland*, nog van een ander middel. De priesters, namelijk, moesten, onder oplegging der handen, bij de wonden van CHRISTUS, bij de tranen der moeder Gods, bij de ketenen van PETRUS enz., de heksen bezweren; dat zij zouden *weenen*, zoo zij onschuldig waren. Zoo gemakkelijk nu de vrouwen *kunnen* weenen, als zij *willen*, maakte echter, onder zulke vreesfelijke omstandigheden, de angst en benaauwdheid dit doorgaans onmogelijk. In *Engeland* stond eens zoodanig ongelukkig voorwerp, als verfteend en zonder tranen, onder deze bezweringen. De priester, dit ziende, sprak met luider stemme tot den regter: „ik betuig u, op mijne priesterlijke eer, dat deze vrouw „eene heks is;” „en ik verklaar u” antwoordde de menschkundige regter, „op mijne regterlijke eer, dat gij — geen heksenmeester zijt.”

Overigens werden bij het perfoonlijk onderzoek, de heksen naakt uitgekleeed, alle haren van het ligchaam afgeschoren, en door de priesters gefchouwd, of ze ook ergens teekenen van hun verbond met den duivel of toovermiddelen verborgen hadden.

Intusfchen duurde het niet lang, of het licht der herlevende letteren brak door de nevelen van het bijgeloof, en der vooroordeelen heen. De toenemende befchaving, welke het leven der oude Griekfche en Romeinfche klasfieke werken verspreidde; de opkomst en spoedige wasdom der proefondervindelijke natuurkunde, sedert BACONS tijd; de ontwikkeling van den volksgeest in *Europa* tot meer zelfftandigheid, vrijheid en rijpheid van oordeel; en de verspreiding van nuttige boeken door de drukkunst, moesten eindelijk het geloof aan tooverij, fpoken en foortgelijke zotheden, als van zelf doen vervallen; fchoon er altijd vele eenvoudige, zwakke en domme menfchen zullen zijn, die ook, in de verlichtfte eeuwen, bedrogen kunnen worden.

Onder de verdienstelijkfte mannen, die al vroegtijdig, met gevaar van hun leven, dit kwaad befreden hebben, behoorden CORNELIS LOOS, priester te *Mentz*, geftorven in 1593; THOMAS ERAST; JOANNES WEIHER, lijfarts van den hertog van *Cleef*; maar, inzonderheid, onze beroemde landgenoot BALTHASAR BEKKER, door de uitgave van zijn boek, getiteld: *de bevooverde wereld*, 1691; een werk, dat hem veel verdriet heeft veroorzaakt, en hem, wegens de vervolgingen zijner ambtgenooten, noodzaakte tot het nederleggen van zijnen post; als leeraar der Hervormden te *Amsterdam*. Als tijdgenoot van BEKKER, verwierf in *Duitschland*, de wijsgeer THOMASIUS, de leermeester van LEIBNITS, zeer grootte verdienften, door zijne befrijding des bijgeloofs aan tooverij en krachtdadige medewerking ter affchaffing der heksen-procesfen.

BEUKENBOOM (*Fagus*). Deze behoort tot de 21fte klasfe van het ftefel van LINNEUS, welke 3 foorten bevat. De *gemeene* Beuk

316 BEUNHAAS. — BEVALLIGHEDEN. (DE DRIE)

Beuk (*Fagus Sylvatica*), is eenige inlandfche foort, en eene der aanzienlijkfte woudboomen, die zich door zijne fchoone bladen onderscheidt, en eene hoogte van 100 tot 140 voeten bereikt. De glansrijke bladen zijn helder groen, en derzelver onderfte kant heeft gelijk loopende takjes, in wier hoeken zich witachtige boschjes haar bevinden. Men heeft Beuken met bruine en bonte bladen. Deze boom levert het beste brand-, en voor draaijers, fchrijnwerkers en wagenmakers een zeer kostelijk werkhout op; doch dan vooral is de Beuk van veel waarde, als de ftam zoo dik is, dat dezelve tot ftampers voor olie-molens bruikbaar is. Met de geraspte fpaanders zuiveren men den wijn: de kolen geven de sterkfte en langdurigfte hitte, en de asch de meeste potasch. Van de vrucht, uit eene ruige fchaal of bolfter beftaande, waarin driehoekige kernen of beuk-akers befloten zijn, krijgt men eene voortreffelijke olie; ook is dezelve een zeer goed voeder tot mesting van varkens en kalkoenen. De Beuk tiert beter, dan de eik, in zandgronden, waardoor hij dubbel voordeelig wordt. De bruine groeit langzaam, en dient meer tot afwifeling in Engelfche partijen.

BEUNHAAS. Is in *Holland*, gelijk ook in verfcheidene koopfteden van *Duitschland*, iemand, die, zonder daartoe *patent*, of aanftelling te hebben, dezelfde functien van eenen makelaar tufchen koper en verkooper waarneemt. In regten gelden de koopen, door zoodanig iemand gefloten, in gevallen van verfchil, niet, althans zoo niet, als die van eenen makelaar — gezworen makelaar, zoo als men onder ons zegt — gefloten. Onder de handwerkslieden is het iemand, die zijn handwerk niet in den grond geleerd heeft, of ter fluiik beoefent, zonder in een gild te zijn.

BEURS. Zoo noemt men, in koopfteden, een aanzienlijk gebouw, waar de kooplieden, meestal tegen den middag of avond, bijeenkomen, om over alle zaken, den koophandel betreffende, te fpreken, koop-kontrakten te fluiten enz. Sommige meenen, dat derzelver benaming afkomstig zoude zijn van een adelijk geflacht VAN DER BEURSE (BOURSE), te *Brugge* in *Vlaanderen*, (eene der oudfte koopfteden in de *Nederlanden*), in wier huis de kooplieden hunne vergaderingen hielden. Nagenoeg ftemt hiermede overeen het gevoelen van anderen, dat dit woord zoude ontleend zijn van zekere vermaarde herberg te *Brugge*, op welker uithangbord eene geldbeurs afgebeeld was, en in welke de voornaamfte kooplieden dagelijks bij elkander kwamen, om hunnen handel te drijven. In verfcheidene plaatfen, b. v. *Londen*, *Parijs*, *Amftterdam*, *Rotterdam*, *Antwerpen* enz. zijn het prachtige gebouwen. — Te *Boston*, in *Amerika*, had men eene prachtige beurs, 150 voet lang, 7 trappen hoog, en van 300 vertrekken voorzien; doch welke in het laatst van 1818 is afgebrand. — In *Turkije* verftaat men onder het woord Beurs, of buidel, de fom van 500 rijkdaalders, omdat al het goud en zilver, dat in de fchatkist van het ferail komt, in lederen beurzen of buidels gedaan wordt.

BEVALLIGHEDEN. (DE DRIE) of *Gratien*, waren bij de

Crie-

Grieken 3 godinnen, AGLAJA, THALIA en EUPHROSYNE genoemd. Sommige schrijvers geven haar de namen van PASITHEA, EUPHROSYNE en AEGIALE, en zij waren, volgens eenigen, dochters van JUPITER en EUNOMIA; doch, over het algemeen, houdt men haar voor dochters van BACCHUS en VENUS. Zij verschijnen overal, niet als gebiedende, maar als dienende godinnen, welke niet zelve schitteren, of veroveren; maar van welke VENUS haren luister ontleent, welke tevens, door haren invloed, aller harten vermeestert. Nogtans bepaalt zich haar werkkring niet slechts tot de liefde en gezellige vrolijkheid; maar strekt zich ook tot geestelijke genoegens en vermaken uit. Toon- en dichtkunst, welsprekendheid en andere kunsten, verfraaijen zij door haren invloed; gelijk haar ook het beoefenen van weldadigheid, en het betoonen van dankbaarheid, wordt toegeschreven.

Oudtijds werden de Bevalligheden geheel gekleed afgebeeld, zoo als hare gouden beeldzuilen van BUPALUS in *Smirna*, en de marmieren van SOCRATES, voor den ingang van de *Acropolis* van *Athene*, gelijk ook in den tempel te *Elis*, waar de lichamen van hout, de handen, het aangezicht en de beenen van wit marmer, doch de kleederen verguld waren. Eene dezer godinnen hield eene roos, de andere eenen mirten-tak (het zinnebeeld van schoonheid en liefde), en de derde eenen dobbelsteen (het beeld der schuldellooze jeugd), in de hand. Naderhand, echter, heeft men haar ook ongekleed afgebeeld; zich onderling door eenen bloemkrans omstrengeld houdende.

De vereering der Bevalligheden was, in *Griekenland*, zeer uitgebreid. Zij hadden hier een groot aantal tempels, deels alleen, deels in gemeenschap met andere godheden, namelijk met VENUS, de zanggodinnen, AMOR, MERCURIUS en APOLLO. Voor het overige zwoer men bij de *Charitinnen*, (gus was de Grieksche naam der Bevalligheden) en wijdde dezer godinnen, over tafel, den eersten beker.

BEVER. (*Caster Fiber*) Een viervoetig dier, tot de orde der zwempootige (*Palmata*) behoorende, hetwelk men, om zoo te spreken, over den geheelen aardbodem vindt, zelfs in de zuidelijke deelen van *Europa*, *Afrika*, en de *Indiën*; doch nergens menigvuldiger dan in *Noord-Amerika*, inzonderheid in *Kanada*. Het onthoudt zich aan de oevers van rivieren en meren, en leeft zoo wel in het water, als op het land. De Bevers houden meest van stille, zacht vloeiende stroomen, aan welker oevers zij zich woningen bouwen, met zulk een wonderbaar beleid en kunst, dat dit werk alleen hen onderscheidt van bijna alle andere dieren. Dit echter, hoe schrandere en vernuftig het moge geschieden, schijnt eigenlijk meest een gevolg van de noodzakelijkheid te zijn: want in *Rusland*, *Polen*, en somtijds ook in *Duitschland*, houden zij huis, even gelijk de otters, in holen, welke aldaar, aan de oevers der rivieren en meren, veelvuldig voorhanden zijn. Wat echter die woningen en het bouwen van dezelve betreft; hetgene, dat door vroegere en latere Natuurkundigen, des aangaande, is opgegeven, is met zoo veel

veel wonderbaars en vernufts van deze dieren doorweven; dat men niet wel zonder wantrouwen alles letterlijk, als waarheid, kan aannemen. Zoo veel nogtans mag men, door waarneming, voor zeker houden, dat zij, in getale, dat is, in gezelschap van een goed aantal hunner, boomstammen, zelfs van eene vrij groote dikte, met hunne scherpe tanden bij den grond af, en alsdan op zekere lengte, in drie, vier stukken, even eens doorknagen; die stukken, onder het water, in met hunne voorpooten gemaakte holten vast maken, en met klei of aarde aan elkander voegen, derwijze, dat zij, met een zeer groot aantal hunner, (sommigen zeggen wel van twee of drie honderd,) daarin kunnen verblijven, en voorraad van populieren, wilgenhout en andere boombasten, wortelen en bladen, tot voedsel, gedurende den wintertijd, bewaren, en aldus in maatschappij leven. Men beschrijft deze woningen als eenen, door hout, klei of aarde, zeer vasten, tien of twaalf voet op de grondvlakte breedten, en aan de kruin tot twee of drie voet schuins toeloopenden dijk, tot acht voet in de hoogte, die volkomen in staat is, om het water te keeren.

De Bever heeft de grootte van een⁹ kloeken hond; hebbende doorgaans de lengte van twee en een half voet; in omtrek even zoo veel. De kop heeft eene ronde gedaante. De oogen zijn klein en zwartachtig; de ooren kort, rond, van buiten harig, van binnen omtrent kaal. Inzonderheid onderscheidt zich de Bever door eenen breedten, platten, bijna eironden, gescheurden staart. De schubben gelijk naar die der vischen; tuschen dezelve staan eenige haartjes, echter dun gezaaid. Met dezen staart kan hij op den grond in het water slaan, zoo dat men het zeer ver hooren kan. Zijne pooten zijn kort; aan ieder derzelve heeft hij vijf vingers, welke aan de voorste geheel van elkander afgezonderd, doch aan de achterste door een sterk vlies, even als bij de watervogels, aan een gehecht zijn, hetwelk hem, tot het zwemmen, dat hij dikwijls moet doen, van eenen zeer grooten dienst is. Zijne huid draagt eene vacht van zeer fijn, zacht haar, bij dezen licht, bij genen donker, kastanje-bruin van kleur. Ook vindt men er, die geheel zwart zijn, welke huiden kostbaarder gefchat worden dan bont. Er komen ook witte voor, en somtijds rosachtige en met vale en gele haren. Het gewigt van den Bever is 20, tot 40, 50, 60 pond. Deszelfs huid wordt als bontwerk, op onderscheidene manieren, gebruikt, en de daaruit ontleende haren worden in de hoeden-fabrieken gebezigd, en ook tot kousen en handschoenen bearbeid.

Hoogst belangrijk is, bij den Bever, het *Castoreum* of zoogenoemde *Bevergeel*, hetwelk eene donker bruine, taaije, doch, gedroogd zijnde, ligt wrijfbare stof is, van eenen scherpen, bitteren smaak, en sterken, doordringenden reuk, die zich, in twee blaasjes of beursjes, tuschen de achterpooten van het dier, (zoowel bij de wijfjes als mannetjes) bij den aans vergadert, en den genoemden naam ver-

kre-

BEVERNINCK. (HIERONIJMS VAN) — BEVOLKING. 319

kregen heeft, omdat men wel eens deze blaasjes of beursjes, te onregt, voor de teeldeel van het mannetje bield. Het bevergeil, dat uit de noordelijke streken van *Europa* wordt aangebragt, en onder den naam van *Syberische*, of *Muskovische Castoreum*, bekend is, is het beste; doch men heeft nog eene mindere soort, onder den naam van *Engelsche Castoreum* bekend, dat uit *Kanada* tot ons komt, en aan deszelfs minderen reuk, en, wanneer men het doorbreekt, glinsterende oppervlakte, zeer wel van het vorige te onderscheiden is. Het Bevergeil wordt als een zeer heilzaam middel, tegen moederkwalen en allerlei zenuwziekten, in de geneeskunst aangewend. — Het vleesch van den Bever wordt niet alleen gegeten door de *Noord-Amerikanen*, maar ook, en vermits men in de dijen, en den 12 duim langen geschubden staart, den reuk, smaak en alle hoedanigheden van den visch waarneemt, door de Roomsche-gezinde Christenen in de landen, waar hij voorkomt, in de vasten, voor eene geoorloofde spijs gehouden. — De Bever houdt zich bij een enkel wijfje, en zij paren in den winter. Na vier maanden dragt, krijgt het wijfje, meest in Lentemaand, twee jongen, somtijds drie, zeldzaam vier. Het heeft slechts vier prammen, boven aan de borst. De jongen zijn in het derde jaar volwasen, en, zoo zij geene *holbewoners* zijn, gaan zij alsdan mede aan het bouwen der maatschappelijke woningen. Men meent, dat de Bevers van 15 tot 20 jaren leven.

BEVERNINCK. (HIERONIJMS VAN) Een der beroemdste staatsmannen van de 17de eeuw, geboren te *Gouda*, den 25 van Grasmaand 1614, overleden den 30 van Wijnmaand 1690, te *Oud Teiltingen*, anders het huis te *Lokhorst* genoemd, een klein uur van *Leijden*. Hij werd, in de onrustige tijden, in verschillende gezantschappen gebruikt, en bewees gewigtige diensten aan den staat.

BEVERWIJK. (JOHAN VAN) Geboren te *Dordrecht*, den 7 van Slagmaand 1594, in welke plaats hij ook de geneeskunde, met veel lof, beoefend heeft, en aldaar, den 19 van Louwmaand 1647, overleed. Onder zijne vele nagelatene schriften munt uit een werkje: over het verkorten of verlengen van het menschelijke leven, onder den titel: *De termino vitae fatali ac mobili*; *Rotterdam* 1644, 8vo. Ook een werk *over de Uitnemendheid der Vrouwen*, *Dordrecht* 1643, benevens eene korte verhandeling *over de Hollandsche geneesmiddelen*, in welke hij bewijst, dat elk land, en ook het onze, genoeg heeft tot onderhoud van het leven en de gezondheid der inwoners, *Dordrecht* 1642; mede onder den titel: *Introductio ad medicinam indigenam*, *Leidae* 1663; een werkje, zelfs bij uitlanders, met lof bekend.

BEVOLKING. Onze aarde bevat 9,288,000 vierkante mijlen, waarvan twee derde met water bedekt zijn, zoo dat er nog ruim 3 millioen vast land overblijft. Rekent men nu, dat op iedere vierkante mijl 3,000 menschen kunnen gevoed worden, dan kunnen er 9,000 millioen menschen op de aarde leven. Wanneer wij hiervan nu af-
trek-

trekken de onbewoonbare woestijnen, moerasfen, bosfchen, ijslanden enz., dan mogen wij veilig vooronderstellen, dat er nog 3,000 millioen menschen op wonen kunnen; en echter beloopt de bevolking der aarde nog geen vierde gedeelte van dit getal. Te weten, volgens de berekening van LE SAGES, in zijnen *Atlas van 1814*, wordt de bevolking aldus opgegeven:

<i>Europa</i>	170,000,000.
<i>Azie</i>	380,000,000.
<i>Afrika</i>	90,000,000.
<i>Amerika (Noord-)</i>	30,000,000.
<i>Amerika (Zuid-)</i>	20,000,000.

Het 5de werelddeel of de eilanden in den *Oceaan* 20,000,000.

Zamen 710,000,000.

Hiervan zijn nagenoeg:

Christenen	150,000,000.
Joden	9,000,000.
Mahomedanen	110,000,000.
Heidenen	441,000,000.

Anderen twijfelen aan deze berekening, en meenen, dat de bevolking van *Azie* te klein, die van *Amerika* te groot, opgegeven is. De bevolking der *Vereenigde staten* werd, op last van het congres, in 1790 nagegaan, en bevonden te zijn, 3,930,000, behalve de inwoners ten noordwesten van de *Ohio*, waarvoor 20,000 gesteld wordt. Men stelt, dat, daár de bevolking elke 20 jaren verdubbelt, dezelve dus nu op 6,000,000, mag geschat worden. De volgende opgave van PINKERTON, in zijne *Geographic*, 1ste deel, bladz. 4, schijnt dus meer naar waarheid:

<i>Europa</i>	150,000,000.
<i>Azie</i>	500,000,000.
<i>Afrika</i>	30,000,000.
<i>Amerika</i>	20,000,000.
<i>Australië en</i>	
<i>Polynesië</i>	500,000.

700,500,000.

Hoe veel meer menschen zouden er dus op de aarde kunnen leven! Welk een onderscheid in het getal van bewoners, bovendien, in sommige landen plaats heeft, blijkt uit *Rusland* en *Frankrijk*: het eerste heeft eene oppervlakte van 1337,746 vierkante mijlen (behalve de jongste aanwinsten), en slechts 36,400,000 inwoners; het laatste bevatte, voor den vrede van *Parijs*, 17,122 zoodanige mijlen, en 40,200,000 inwoners. (*) Ondertusschen hangt de bevolking eens lands alleen van verstandige wetten en inrigtingen af, onder welke men de

vol.

(*) In 1818 telde men slechts 29,327,888 zielen.

volgende kan tellen: de zorg der regering voor de vrijheid en veiligheid harer onderhoorigen, voor eenen, zoo veel mogelijk, onbelemmerden handel en de noodige middelen tot levensonderhoud; wijders het bevorderen en gemakkelijk maken der huwelijken, die, door de staag toenemende weelde en onevenredig groote legers, meer en meer moeilijk worden gemaakt: behoorlijke inrigtingen voor zwangere en kraamvrouwen; een werkzaam toezigt over de kinderziekten, inzonderheid over de zoo heilzame inënting der kinderpokken; het oprigten van armen-, vondeling- en ziekenhuizen; de aanmoediging van den landbouw, de veeteelt en nijverheid, door den uitvoer, zoo veel mogelijk te begunstigen, de openbare lasten te verminderen, en die op eene doelmatige wijze te verdeelen: voorts eene onbepaalde vrijheid van geweten; het naturaliseren van buitenlanders, die zich elders willen nederzetten; het verhinderen van eenen al te grooten aanwas der steden; een behoorlijk geneeskundig bestuur, ter vermindering der sterflijsten, welke, door de zorg voor gezond voedsel, door het verhinderen van het overbodige gebruik van sterke dranken, het voorkomen van besmettelijke ziekten, van het begraven in de kerken en steden, het zorgen voor zuiver en gezond water, en foortgelijke andere middelen, aanmerkelijk kan bevorderd worden; en eindelijk het weren van bedelaars en landloopers, benevens het sluiten van alle hazard-spelen enz.

BEWEGING. Hieronder verstaat men de plaatsverandering eens lichaams. Deze verandering van plaats of stand eens lichaams, of van deszelfs deelen, in de ruimte, is *wezenlijk* of *schijnbaar*. Als wij in een varend schip zitten, schijnen de voorwerpen aan den oever bewogen te worden; terwijl wij weten, dat deze beweging der boomen en huizen slechts schijnbaar is, in tegenstelling der voortgaande of *ware* Beweging van het schip. Bij de leer der ware beweging moet men acht geven: 1. op de oorzaak der Beweging; 2. op de stof, die bewogen wordt; 3. op de rigting of streeklijn der Beweging; 4. op den afgelegden weg, der doorgeloopene ruimte of baan; 5. op den besteedden tijd; 6. op de snelheid; 7. op de hoegrootheid; en 8. op de verschillende foorten van Beweging.

I. Wat de oorzaken van het ontstaan en de stotingen der Beweging betreft: schoon wij derzelver natuur niet kennen, noch weten, hoedanig zij bewegingen voortbrengen of storen, worden zij echter, bij de meeste bewegingen, waargenomen, bij andere door wertige gevolgtrekkingen, uit daadzaken en berekeningen, afgeleid, en bij alle als noodzakelijk aangenomen. De tot dus verre bekende oorzaken der Beweging zijn, 1. *de kracht van menschen*, werkzaam in het tillen, dragen, trekken, drukken, stooten, treden, draaijen enz. De ouden bewerkten meest alles door slaven, wier onderhoud weinig kostte, daar derzelver leven en gezondheid niet hoog gewaardeerd werd. Zoo vermogten zij, door veler menschen handen, groote werken uit te voeren, die thans, met behulp van werk

tuigen, door weinige volbragt worden. B. v. onder de regering van CALIGULA werkten 20,000 menschen aan de oprigting van den grooten *Obeliscus* in den *Circus vaticanus* te Rome, (PLIN. *Hist. nat.* XXXVI. 9), en in 1586 geschiedde, onder het bestuur van DOMINICUS FONTANA, hetzelfde werk, door 960 menschen en 80 paarden. De *grootheid der menschen-kracht*, van dezulke, namelijk, die aan lichamelijken arbeid gewoon zijn, wordt doorgaans aldus opgegeven. Op de teenen staande, draagt een mensch, met behulp der spieren van voeten en lendenen, boven en behalve het gewigt zijns lichaams, nog eenen last van 150 tot 160 pond; regt op staande, of ook, met ingebogen lijf en knien, draagt hij eenige centenaars; met te drukken, in eenen loodregten stand, kan hij, op zijn hoogst, zoo veel magt uitoefenen, als het gewigt zijns lichaams bedraagt, en met trekken of stooten, in eenen horizontalen stand, niet meer dan een gewigt van 24 tot 25 pond, en hij werkt met eene snelheid van 6000 voet in één uur. Hiertegen strijdt niet, dat een man, gelijk vloers, lasten trekt en voortsleept van eenige centenaars; want daarbij heeft hij niet het geheele gewigt van den last, maar slechts de wrijving over den grond te overwinnen.

2. Eene tweede gelijksoortige oorzaak van Beweging zijn de *Beweegkrachten der dieren*. Ten dienste der menschen worden, gewoonlijk, paarden gebruikt, die, horizontaal trekkende, doorgaans 175 pond, of zevenmaal meer, dan een mensch, bewegen, en, aldus trekkende, bijna dubbel zoo snel voortgaan. Ook hier zegge men niet, dat, bij goed gespan, op eenen vlakken weg, een paard wel 1000 pond voorttrekt; want, bij zoodanigen last heeft een paard geen 1000 pond, maar alleen de wrijving van de slede, of van de deelen des voertuigs, die den grond raken, te overwinnen; welke wrijving, bij eene lading van 1000 pond, ten naaste bij 175 pond bedraagt. Om de beweeg- en spierkrachten van menschen en dieren te bepalen, heeft men verschillende werktuigen uitgevonden, die *Krachtmeters (dynamometers)* genoemd worden, en waarvan de beste is die van REGNIER, afgebeeld en beschreven in het *Journal de l'Ecole polytechnique*; 5 cahier T. II. pag. 160.

3. Eene derde *Beweegkracht* is de kracht des waters, eene der nuttigste, waarvan zich de hedendaagfche werktuigkundigen bedienen, zoodanig, dat het gewigt van vallend water raderen omdrijft. De hoegrootheid der werking hangt af van de hoeveelheid, snelheid en rigting des vallenden waters op de deelen van het rad. Deze beweegkracht is boven vele anderen verkieslijk, omdat zij sterk werkt niet alleen, maar ook voornamelijk, naardien zij tot eene zeer regelmatige werking gebragt kan worden, zoowel door ontlasting des overtolligen waters, als door schutten, ter voorkoming van gebrek.

4. Eene vierde oorzaak van Beweging is de kracht van den wind, of der bewegene dampkringslucht, gelijk dezelve werkt op zeilen

van

van schepen, en wieken van molens enz. Deze kracht is wel de goedkoopste, maar ook zeer veranderlijk en onregelmatig.

5. Eene *vijde oorzaak van Beweging* is de *stoom* of waterdamp, en, in het algemeen, de uitzetting eener veerkrachtige vloeistof door de warmtestof. Hierop berust de werking der *stoom-machines*, waarover men, in onze taal, kan raadplegen de *nieuwe verhandeling van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam*, I. d. Desgelyks berust hierop de Beweging der lucht en wolken in den dampkring, ten gevolge der ongelijkmatige uitzetting van dezelve door de zonnearmte.

6. Als *zesde oorzaak van Beweging* beichouwe men de zwaartekracht der lichamen, die veroorzaakt, dat alle opgeworpene lichamen ter aarde vallen, in de streeklijn naar het middelpunt van onzen bol; mitsgaders, dat de maan onze aarde, de satelliten derzelver hoofd-planeten vergezellen, en alle planeten, kometen en manen naar de zon getrokken worden. Van deze zwaartekracht maakt men, op het voetspoor van GALILAEI en HUIGHENS, een zeer vernuftig en gewigtig gebruik bij slinger-nurwerken; ook bedient men zich van gewigten in zulke gevallen, waarin de beweegkracht langzaam en weinig behoeft te dalen; zoo als bij hang-gewigten aan klokken; daar deze, uit hoofde van derzelver gestadige loodregte daling, of eene te grootte ruimte tot die daling vereischen, of te dikwerf moeten opgewonden worden.

7. Ook wordt de *veerkracht* van sommige vaste lichamen, als van staal enz. dikwerf tot oorzaak van beweging genomen, gelijk bij zakhologies, *automaten* enz. — Zoodanige veren, opgerold en in trommels afgesloten, trekken aanvankelijk, als zij pas gespannen zijn, sterker dan naderhand; zoo dat derzelver voortgebragte beweging, zonder vele noodige voorzorgen, dikwerf aan veranderingen onderworpen is.

8. Eindelijk is er geen twijfel aan, of er zijn nog meerdere, tot nog toe onbekende of ongebruikte, oorzaken, en krachten van Beweging in de Natuur, waarvan de nakomelingfchap willigt een gelukkig gebruik voor de werktuigkunde zal weten te maken, en waartoe reeds de elektriciteit en de magneet aanleiding geven. (*Zie onder op het artikel BEWEGING. eeuwigdurende*)

II. Heeft men, bij de Beweging eens lichaams, op de *stofdeelen* te zien, die in beweging gebragt of gehouden moeten worden, omdat de hoegrootheid der Beweging zelve van de hoeveelheid der bewogene stofdeelen afhangt.

III. De *streeklijn* van Beweging heet de regte lijn of weg, waarin een bewogen ligchaam voortgaat, of telkens poogt voort te loopen. Is die streeklijn steeds dezelfde, dan heet de beweging eene *regtlijnige*; verandert echter het ligchaam alle oogenblikken van weg, dan heet deszelfs Beweging eene *kromlijnige*.

IV. De *ruimte* en *tijd*, waarin de Beweging geschiedt, worden, door de beweegkundigen, onderscheiden in *volstrekke* en *betrekkelijke*

ruimte en tijd. Onder *volstreckte* plaats of ruimte verstaan zij dat gedeelte der oneindige wereldruimte, hetwelk een ligchaam inneemt, met betrekking tot zekere onveranderlijke merkpalen in het heelal. Onder *betrekkelijke* plaats begrijpen zij den stand eens lichaams ten aanzien van andere lichamen. Deze alleen valt onder het bereik onzer zintuigen, daar ons geen ligchaam bekend is, dat in eene volstreckte rust, of eeuwige bestendigheid van plaats, zoude zijn. Iemand, in een schip zittende, kan in dezelfde betrekkelijke plaats van het schip blijven, schoon hij met het schip gedurig vooruitgaat. — Desgelijks verstaat men, onder *volstreken* tijd, een gedeelte dier eindelooze onbepaalde duurzaamheid, waarvan wij ons geen denkbeeld kunnen maken: want de *eeuwigheid* valt buiten het bereik onzer begrippen en bepalingen. Maar *betrekkelijken* tijd noemt de beweegkundige een gedeelte der duurzaamheid, bepaald of afgemeten, door opvolging van zaken, die onder het bereik onzer vermogens vallen. Tot het meten van dien tijd wordt eene maat vereischt van bestendige grootheid, of, met andere woorden, eene gelijkmatige opvolging van verschijnselen. Die maat verleent ons de Natuur in den jaarlijkchen omloop der aarde en overige planeten om de zon, in den omloop der maan om de aarde, en in de omwenteling der aarde om hare as, uit welke bewegingen jaren, maanden en dagen ontflaan. Deze maat vermenigvuldigen wij tot eeuwen, ter bepaling van groote tijdvakken, en verdeelen dezelve in onderdeelen van uren, minuten, sekonden, tertien enz., om allerlei tusschenruimten van opvolgende oogenblikken af te meten.

V. Uit de vergelijking van den afgeloopen weg, met den tijd, dien een ligchaam heeft besteed, ontstaat het denkbeeld van *snelheid*. Hoe grooter de weg is, en hoe korter de tijd eens bewogen lichaams, des te grooter zal ook de snelheid der Beweging zijn; en, omgekeerd, des te kleiner, hoe kleiner de weg, en hoe grooter of langer de bestede tijd is. Deze onderlinge betrekking, tusschen tijden en wegen, bij de Beweging der lichamen, is de beweegkundige gewoon door de stelling uit te drukken, dat de snelheden van twee of meer bewogene lichamen zich verhouden, in de rechte reden der wegen, en de omgekeerde reden der tijden.

Voorbeelden van verbazende snelheid levert ons de Natuur, 1. in de snelheid van het geluid, dat 1038 Parijsche voeten, in ééne sekonde, aflegt, en 2. van het licht, dat, in dienzelfden tijd, meer dan 40 miljoen mijlen doorloopt. Onder de werken der menschelijke kunst is er geen, waarvan de snelheid van werking die der *telegrafen* te boven gaat.

Te *Parijs*, kan men, tegenwoordig, berigten ontvangen van

<i>Calais</i>	met 27	<i>telegrafen</i>	in 3	minuten.
<i>Rijsfel</i>	22	<i>dito</i>	2	dito.
<i>Straatsburg</i>	46	<i>dito</i>	6	dito.
<i>Lyon</i>	50	<i>dito</i>	8	dito.

VI. De *grootheid* der Beweging hangt klaarblijkelijk af van de menigte der bewogene stofdeelen, en van de snelheid, waarmede dezelve bewogen worden; want, daar ieder stofdeeltje eens bewogen ligchaams dezelfde snelheid heeft, als het geheele ligchaam, zal de hoeveelheid, of grootheid, van Beweging gelijk zijn aan de snelheid des ligchaams, vermenigvuldigd met de hoeveelheid zijner stofdeelen.

VII. De verschillende soorten van Bewegingen onderscheidt men 1. ten aanzien der merkbare plaatsverandering, in *volstrekte* en *betrekkelijke*, in *gemeene* en *eigene*, in *ware* en *schijnbare* Beweging; 2. met betrekking tot de beweegkracht, als voortbrengende oorzaken, in *enkelvoudige* en *zamengefelde* Beweging; 3. betrekkelijk de streeklijnen, in *regtlijnige* en *kromlijnige*, en eindelijk 4. ten aanzien der snelheid, in *gelijkmatige* en *ongelijkmatige* Beweging. Van alle deze deelen wordt in de toegepaste wis- en natuurkunde breedvoerig gehandeld.

BEWEGING. (*Eeuwigdurende*) In de taal der geleerden *perpetuum mobile* genoemd, is iets, dat zich altijd, en wel van zelfs, beweegt. Daar wij niets kennen, dat zich altijd bewogen heeft, zoo volgt van zelf, dat men door de vraag, thans wederom zoo dikwijls geopperd, „of het mogelijk zij, door de werktuigkunde, een *perpetuum mobile*, of een zich altijd van zelf bewegend werktuig, „daar te stellen,” enkel eene voortgaande beweging van hetzelfde bedoelt. Wij bezitten wel kunstwerken, die zich langen tijd, zonder bijkomend hiupmiddel, blijven bewegen, maar geene, die *altijd* voortwerken. In de vorige eeuw beijverden zich verscheidene werktuigkundigen langen tijd, om *zich van zelve bewegende* werktuigen te vervaardigen, waarvan dan ieder aan het zijne den naam van een *perpetuum mobile* gaf. Een der voornaamste van deze soort is het *uurwerk*, in het Coxisch Museum te Londen, in 1774, door JOHAN FERGUSON bekend gemaakt; bestaande in een horologie, hetwelk van eenen barometer voorzien is, en waarvan de raders, door het rijzen en dalen van het kwik, bewogen en aan den gang gehouden worden. Onlangs meende men het *perpetuum mobile*, door middel van de Zambonische kolommen, gevonden te hebben; doch MAILLARDET, te Fontaines, in het kanton en vorstendom Neuenburg, vervaardigde, nog later, een werktuig van eenvoudiger samenstel. Hetzelve bestaat in een rad, rondom hetwelk een aantal buizen loopt, die, met kwikzilver gevuld, dermate op het middelpunt werken, dat zij, naar de wet van het verbreken des evenwichts alleen, het rad in bestendige Beweging houden, welke Beweging, door vermindering der buizen, naar willekeur veranderd kan worden.

Van een *nieuw perpetuum mobile* geeft een zeer geacht Engelsch schrijver, Dr. BREWSTER van Edinburg, het volgende verslag, „Ik „durf nauwelijks berichten, dat men, tegenwoordig (geschreven in „Januarj 1819) een werktuig vertoont, door eenen schoenmaker in

„de stad *Lin Lithgow* vervaardigd, dat eene eeuwigdurende Beweging „daarstelt. De heer *PLAIFAIR*, en kapitein *KATER*, hebben het ge- „zien, en komen daarin overeen, dat hetzelfde het vraagstuk der „eeuwigdurende Beweging oplost.” De werking daarvan berust op den magneet. Een slinger wordt tusfchen twee magneten geplaatst; doch, wanneer hij een derzelve nadert, fchuift het werktuig, een niet geleidend ligchaam, tusfchen beide, hetwelk de aantrekking afbreekt; de slinger begeeft zich hierop terftond naar de andere zijde, waar hij op dezelfde wijze gekeerd wordt, en vervolgens, tot in het oneindige, die Beweging voortzet. Eene afbeelding der inrigting wordt gevonden in den *Algemeene Konst- en Letterbode*, No. 2 van 1819.

BEWIJS. Op het art. *Betoog* is het onderscheid aangewezen tusfchen *Betoog* en *Bewijs*, en tevens opgegeven, dat de gronden van een eigenlijk en streng Bewijs op daadzaken der aanfchouwing (zoo wel der zuiver denkbeeldige als der zinnelijke) berusten. In de wiskunde, die van ouds af roemde op den naam van *gewisheid* en *wetenschap* (*μαθηματικὴ ἐπιστήμη*), heet bewijzen: het aanwijzen of klaarblijkelijk maken, dat de waarheid eener stelling noodzakelijk volgt uit de voorwaarden of onderftelling, met behulp van voorafbewezene stellingen, of de algemeene wetten der aanfchouwing. De bewijzen zijn van tweederlei foort: *regtftreekfche*, die de waarheid der stelling uit hare beginfelen ontvouwen, en bewijzen *uit het ongerijmde*, waardoor men tracht aan te toonen, dat, als de stelling niet waar konde zijn, men in ongerijmheden zoude vervallen. Deze laatste foort is wet niet minder bondig, dan de eerste; maar zij wordt echter, in den strengen betoogtrant der wiskundigen, niet gebezigd, zoo lang men nóg, zonder grooten onslag, een regtftreeksch bewijs kan geven; omdat de regtftreekfche over de zaak zelve, uit welker natuur zij ontleend zijn, meer licht verspreiden.

Ten aanzien van het verband, of den fchakel der fluitredenen, waaruit bewezen wordt, verdeelt men de bewijzen in *analytische* (*ontbindende*) en *synthetische* (*zamenftellende*). Bij de *synthetische* gaat men uit van het algemeene tot het bijzondere, even als bij de fluitredenen der zoogenoemde 1ste figuur.

Bij voorb. Alle menfchen zijn fterfelijk;

ALEXANDER is een menfch;

Dus is ALEXANDER fterfelijk.

De *analytische* bewijstrant gaat, omgekeerd, uit het bijzondere voort tot het algemeene. Tot voorbeeld dient de bekende analytische methode, aantoonende, dat, zoo eenige wet voor een bepaald getal *b. v.* van 6, 7, 8, enz. leden geldt, en men ftekt, bij inductie, *n* leden; dezelve ook waar zal zijn voor *n + 1* leden, als geldende voor *n = 8*, en dus ook voor *n + 1 = 9* of *algemeen*.

BEZA. (THEODORUS) Deze beroemde godgeleerde werd in 1519, te *Vezelay*, in *Bourgondie*, geboren. Zijne eerste levensjaren waren

ee-

eenigzins weelderig, gelijk zijne Latijnsche gedichten, die bij elken kenner nog in hooge waarde zijn, daarvan ten bewijze strekken. Vervolgens wijdde hij zich geheel en al aan de godgeleerdheid, en werd weldra een ijverig medecheiper van CALVIN. Aan vele lasteringen blootgesteld, bleef hij echter standvastig bij zijne aangenomene gevoelens, en heeft aan de zaak der hervorming groote diensten bewezen, zoo door zijne schriften, als door zijne daden. Hij stierf in 1605, in den ouderdom van omtrent 87 jaren.

BEZANT. Eene zeer oude, gouden munt, te *Byzantium*, nu *Konstantinopel*, geslagen, die omtrent twee dukaten waardig is.

BEZETENEN. Hieronder verstaat men menschen, die gedreven zouden worden door werkingen of invloeden van booze geesten. Dat dezelve dadelijk bestaan hebben, ten tijde van JEZUS en de Apostelen, wordt door vele beroemde godgeleerden aangenomen. Deze erkennen een groot onderscheid tusschen de leer van den duivel, zoo als die in het Nicuwe Verbond voorkomt, en de leer van een goed en kwaad beginfel, in de Oosterfche wijsbegeerte, waaruit sommige meenen, dat de leer der booze geesten zoude zijn voortgekomen. Die beginfelen toch, worden in de Oosterfche wijsbegeerte, beiden als eeuwig, vastgesteld, en het kwade beginfel, als van eeuwigheid kwaad te zijn geweest; terwijl de Bijbel leert, dat de duivels scheffelen van God zijn, zedelijk goed geschapen, maar moedwillig afgevallen; die 1) slechts op de zulken eenig vermogen hebben, wier wil al te voren, met den wil des duivels, overeenstemt. (*Job. VIII: 44. Hand. V: 3, 4. 1 Corinth. VIII: 5*). 2) Nergens leert de heilige Schrift, *hoedanig* de satan, in zulke menschen werke; zoo dat men nooit kan bepalen, wat van den mensch en wat van den duivel komt. 3) Naar de uitlegging dezer godgeleerden, leert de bijbel, dat de duivel nooit op iemand werkt, of de schuld keert altijd op hem zelven terug; zoo dat niemand zucht, met de werkingen des duivels kan verontschuldigen: want door dezelfde middelen, waardoor men de zonde wederstaat, wederstaat men ook den duivel. (*Efez. VI: 11, 12, 13. Jacob. IV: 7*). 4) Wat het zedelijk nut van deze bijbelleer betreft, meenen zij, dat wij er door aangefpoord worden, om de zonde te vlieden, ten einde niet, door overeenstemming van onzen wil met dien des duivels, gelijkvormig te worden aan het afschuwelijkste wezen in de schepping. 5) Leeren zij, dat de Heer eene volkomene overwinning op den duivel behaald heeft. Om zulks op eene treffende wijze te vertoonen, werd, ten tijde zijner gezegende omwandeling op aarde, aan den *satan* en zijne dienaren, het vermogen toegestaan, om sommige menschen, door allerlei kwalen te bezoeken; terwijl de Heer en zijne leerlingen de magt hadden, om, op eene in het oog loopende wijze, deze werken des duivels te verstooren. Aldus meenen deze godgeleerden, dat men zich de geschiedenisfen der zoogenoemde bezetenen, in het Nieuwe Verbond

bond, hebbe voor te stellen. (Vergel. H. MUNTINGHE, *Geschiedenis der menscheit naar den Bijbel*.)

Anderen zijn van gevoelen, dat de Joden tot het geloof aan bezetenen gekomen zouden zijn, toen zij, in ballingschap, onder afgodische volken, leefden, en van dezelve, met andere dwalingen, ook dit geloof aan duivelsche kunsten zouden hebben overgenomen, maar gewijzigd naar den aard hunner godsdienstige denkbeelden. Als hoofdbron der Joodische daemonologie, beschouwen zij de leer van ZOROASTER. Volgens deze leer, bestaat er een booze geest, AHRIMAN, een leugenaar van den beginne, de koning der duisternis, de slang, de moordenaar, de verleider der menschen, de plaaggeest der goeden. Zijne troon trawanten zijn de hoogste zeven *Dews*, de vorsten der duisternis; bovendien heeft hij ontelbaar vele dienaren of lagere *Dews*, die de menschen met ziekten kunnen slaan, en tot zonde verleiden. Maar zijn rijk duurt slechts eenen zekeren tijd; dan zal hij overwonnen worden door het goede beginsel *Ormuzd*, om wiens troon de zeven *Amschaspands*, de vorsten des lichts, staan. (Verg. HEEREN *Ideën* enz. Th. II.) ASMONI, is een naam van Perzischen oorspong, en komt met eene kleine verandering, als ASCHMOG, dikwijls in de *Zendavesta* voor. Hij behoort onder zeven vorsten der Deamonen, en is misfchien dezelfde als AHRIMAN. Men beweert zelfs, dat hij, met een zeker reukwerk, *hom* genoemd, verdreven kan worden. Naar deze vergelijking te oordeelen, hebben sommigen beweerd: 1) dat de daemonologie in den Bijbel nergens wordt voorgesteld als eene der geopenbaarde waarheden, maar veeleer geschiedkundig daarin voorkomt, als een volksgeloof, reeds voor de geboorte van JEZUS, onder de Joden, heerschende. 2) De bijbel leer, aangaande den duivel, was oorspronkelijk niet ongerijmd; doch is dit naderhand, door allerlei bijvoegfels, geworden. In den Bijbel ontmoet men geene duivels, met afschuwelijke gedaanten; tot JEZUS nadert zelfs de verleider, als een engel des lichts. Inwendige tegenstrijdigheid bevat de daemonologie ook niet. Indien zelfs een mensch op de gedachten en den wil van andere menschen, door spraak, schrift, voorbeeld, dierlijk magnetismus enz. kan werken; waarom zoude men dan de mogelijkheid van soortgelijke werkingen, bij hoogere geesten, willen ontkennen, daar men derzelver onbestaanbaarheid met de menschelijke vrijheid en de goddelijke wijsheid niet kan bewijzen? 3) Onder de bezetenen in het Nieuwe Verbond waren zekerlijk menschen, die met ziekten bezocht waren, welke hedendaags nog voorkomen, maar door het volk beschouwd worden als werkingen van inwoneende kwade geesten. In de laatste helft der vorige eeuw werd over dit onderwerp veel geschreven, onder anderen door den Hoogduitschen Lutherfchen leeraar in 's *Hage*, den geleerden F. C. RÜTZ, in zijne zeven leerredenen over de daemonifche menschen en in zijne daemonologifche fragmenten.

In alle gevallen, volge de opregte Christen, in dit stuk, zijne ge-

gemoederlijke overtuiging, en zij ook hierin verdraagzaam omtrent anders denkenden; behoorlijk onderscheidende de hoofdwaarheden van den godsdienst.

Wat de geschiedenis der daemonologie en Bezetenen betreft, leerde men in de eerste eeuwen na Christus, dat alle Heidenische wonderen, godspraken en magische kunsten, werken des duivels zijn; dat de zonde der booze geesten vooral hierin bestond, dat zij bij aardfche dochters kinderen verwekten; dat ieder mensch, bij zijne geboorte een of meer dezer duivelen ten deel werden, die door den heiligen doop verdreven moeten worden; en dat er eene bijzondere kunst bestaat, om de duivels te bannen of te verdrijven. Sommige kerkvaders hadden nog hoop, dat de duivel zich eens zoude bekeeren; anderen hielden hem voor eeuwig verloren. De eerste kluizenaars en monniken hadden, dwepend in de eenzaamheid, veel met de duivels te doen.

De leer van AUGUSTINUS gaf hieraan een nieuw steunpunt en eene grootere uitbreiding; en tot welk een treurig bijgeloof hierdoor, in de middeleeuwen, het menschedom verviel, hebben wij aangewezen op het artikel BETOOVEREN.

BEZIÈRES. Eene stad in *Frankrijk*, in het departement *Herault*, met 14,500 inwoners. Zij ligt zeer aangenaam op eenen berg, aan welks voet de *Orbe* stroomt; heeft eene akademie der wetenschappen, Romeinse oudheden, brandewijn- en likeurftookerijen, voorts zijde fabrieken, en drijft eenen aanzienlijken handel.

BEZOAR, (*Lapis Bezoar*). Eene soort van steen, uit verscheidene plaatjes, of op elkander liggende schaliën te zamengesteld, en als gegroeid om een strootje, of eenig haar, of wol, welke de kern uitmaakt. Deze steen groeit, of wordt alzo geformeerd, in de maag van meer dan eene soort van zoogdieren. Men heeft Oosterfche, welke uit *Perzie*, het rijk van *Golconda*, zelfs uit *Egypte* en andere landen van het Oosten, wordt aangebragt. Deze komt van den Bezoar-bok, (*Capra Cervi-capra*); eene soort van Gazelle, welke bij ons, gelijk de Latijnsche naam aanduidt, ook Hertebok genoemd wordt. Deze oriëntaalsche, of oosterfche Bezoar komt in verschillende grootte voor, namelijk, in die van eene muskaat- of hazelnoot; ook wel iets grooter; doch ook dikwijls slechts in die van eene erwt. Deszelfs gedaante is even zoo verschillend; zijnde rond, ovaal, plat, langwerpig, bultig, enz. In de kleur bemerkt men insgelijks onderscheid; want men vindt ze zwart- of bruinachtig, asgrauw, groenachtig en vaal. Men heeft ook westerfche. Deze komt uit *Zuid-Amerika*, en voornamelijk uit de maag van het Bezoar-hert (*Cervus Bezoarticus*) hetwelk nagenoeg van de gedaante is der Europefche herten. Ook met dezen dieren-maagsteen is het gelegen als met den vorigen, te weten, ten aanzien van grootte, gedaante en kleur; ten welken aanzien dezelve, hoewel van kleur meest

grijs of zwart, verschillend is. Somwijlen wordt zulk een steen ook gevonden in de maag van gewone geiten of bokken (*Capra Hircus*); zijnde deze meest wit of witachtig. Men houdt het daarvoor, dat deze steen, of Bezoar, geformeerd wordt uit de hars- en lijmachtige zelfstandigheid der kruiden, welke deze dieren eten, die in het eerst de wanden van derzelver maag bekleedt, en, komende aan het poortier, na de vertering van het opgenomene voedsel, gelijk gezegd is, zich vastzet rondom het strootje, wol- of haarvlokje, dat, met likken, in de maag is geraakt.

Voorheen hechte men aan de Bezoars, in de heilkunst, zeer vele waarde; doch tijd en ondervinding hebben die waarde aanmerkelijk doen afnemen, en alzoo ook den prijs, voormaals voor denzelven besteed, doen dalen.

BIANCA CAPELLO. Zie: CAPELLO.

BIANCHINI. (FRANCESCO) Een beroemd, Italiaansch geleerde, in 1662, te *Venetie*, geboren. Na zich te *Bologna*, *Padua* en *Rome*, in onderscheidene vakken van wetenschappen, geoefend te hebben, droeg hem paus CLEMENS XI den last op, om, in de kerk *St. MARIE degli angeli*, eene middaglijn te trekken, en eenen zonnewijzer op te rigten, hetweik hij, door den geleerden MORALDI ondersteund, gelukkig tot stand bragt. In 1712 bragt hij aan ARMAND DE ROHAN SOUBISE den kardinaals-hoed over, en reisde vervolgens naar *Lottharingen*, *Holland*, *Vlaanderen* en *Engeland*. Bij zijne terugkomst te *Rome*, hervatte hij zijnen sterre- en oudheidkundigen arbeid, en besloot, van de eene zee tot de andere, in *Italië*, zoo als door den beroemden CASSINI midden door *Frankrijk* geschied was, eene middaglijn te trekken, waarmede hij zich acht jaren, op eigene kosten, bezig hield; doch welk werk, door menigvuldige andere bezigheden, onvoltooid bleef. Na *Florence*, *Parma* en *Colorno*, waar hij, in het paleis des hertogs, eene middaglijn trok, bezocht te hebben, keerde hij naar *Rome* terug, deed belangrijke waarnemingen omtrent de planeet *Venus*, en zettede tevens zijn werk over de grafcombe van AUGUSTUS voort: ook verscheenen, in 1727 en 1728, van hem twee gewigtige werken over deze beide voorwerpen in het licht, waarmede hij zijne loopbaan, in 1729, besloot. Zijn vaderland rigtte hem, in de domkerk te *Verona*, eene gedenkzuil op. Zijne talrijke schriften getuigen van 's mans uitgebreide geleerdheid, met welke hij de beminnelijkste bescheidenheid en het innemendste gedrag vereenigde.

BIAS. Een der zeven wijzen van *Griekenland*, te *Priene*, in *Jonie*, omtrent 600 jaren voor CHRISTUS, geboren, en een tijdgenoot van THALES (zie *aldaar*). Hij was het, die, nadat CYRUS *Lydië* veroverd had, zijnen landgenooten raadde, het vaderland te verlaten, en zich naar de naburige eilanden te begeven, zoo zij de slavernij ontvlugten, en vrij blijven wilden. Van hem zijn verscheidene belangrijke gedenkspreuken bewaard gebleven.

BIBLIOGRAPHIE. De Grieksche benaming voor de kennis van oude handschriften,

BIBULUS. Deze was, te gelijk met JULIUS CESAR, consul te Rome; doch daar CESAR alles alleen beheerschte, en BIBULUS zich meest te huis hield, plagten geestige snaken te zeggen: *dit of dat heeft onder het consulaat van CESAR plaats gehad; want onder BIBULUS herinner ik mij niet, dat er iets is voorgevallen*. Hij was een zoon van PORCIA, dochter van CATO.

BICÉTRE. Een groot kasteel bij *Parijs*, voor behoeftigen, zieken en gevangenen, bestemd. Voor weinige jaren stierf hier de verdrader en medepligtige van den beruchten CARTOUCHE, nadat hij 43 jaren in eenen der verschrikkelijkste, onderaardiche kerkers had doorgebracht.

BIDLOO. (GODFRIED) Dichter en geneesheer, geboren te *Amsterdam*, in het jaar 1649, gestorven te *Leijden* in het jaar 1713, in welke plaats hij hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde was. Men heeft van hem gedichten, uitgegeven te *Leijden* in 1719; maar het beroemdste van zijne werken is zijne *Anatomia humani corporis*, in folio, *Amsterdam* 1735, met zeer schoone platen van LAIRESE.

BIER. Het gebruik van dezen heilzamen drank, zoo als bekerd is, uit granen, door aftrekking, of uitkoking, en daarop volgende gisting, bereid wordende, was reeds van de vroegste tijden bekend. De *Germanen* en *Batavieren* hielden een aftreksel van granen, dat meer of min gegist had, voor hunnen geliefkoosden drank; terwijl dit vloeibare brood, zoo als de beroemde UNZER te regt het Bier noemt, sterkte en kracht aan hunne welgespierde ledematen bijzette. Bij toenemende beschaving werd de kunst van bierbrouwen veredeld, en tot een der voornaamste takken van 's lands welvaren verheven. In de meeste steden onzes vaderlands, zoo als *Gouda*, *Rotterdam*, *Amersfoort*, *Utrecht*, *Groningen*, *Nijmegen*, en andere, had men een groot aantal brouwerijen, en *Brouwershaven* verkreeg zijnen naam met zijne welvaart van het Bier, hetwelk *Holland*, inzonderheid *Delft*, aldaar aanbragt en opfloeg. Ondertusfchen is deze tak van welvaart voor ons vaderland zoo aanmerkelijk gedaald, dat men veilig kan stellen, dat er, van de 100 brouwerijen, geen 10 zijn overgebleven. Beroemd intusfchen, en nog in bloeienden toestand, zijn de bierbrouwerijen te *Deventer*, alwaar een zeer aangenaam bruin Bier bereid wordt, van onderscheidene foort, opklimmende tot eene zeer versterkende *mom*, gelijk de bekende *Brunswijker mom*. Dat echter het bovengestelde, aangaande den staat der bierbrouwerijen, in de *noordelijke* gewesten van ons vaderland, niet toepasfelijk is op die der *zuidelijke*, alwaar veel en zeer aangenaam Bier bereid en gebruikt wordt, spreekt van zelf. De *Leuvenfche* en *Engelfche* Bieren zijn bekend, en worden veel gezocht.

BIESBOSCH. (De) Eene fireek in het zuidergedeelte der Provincie *Holland*, tusfchen *Ceertruidenberg* en *Dordrecht*, welke, den 18 van

van Slagtmaand 1421, door eenen zwaren watervloed, overstroomd is, waardoor 72 dorpen, (onder dewelke waarschijnlijk kasteelen en lusthuizen gerekend zijn, dewijl die strek lands voor 72 dorpen te klein schijnt), zijn vernield, en meer dan 100,000 menschen zouden omgekomen zijn, hetwelk dan in het geheele omliggende land moet verstaan worden. (*Men zie hierover BOXHORNII theatrum Hollandium*).

BIESTER. Eene bruine verw, waarvan men zich in teekeningen bedient. Zij wordt uit roet bereid, en men mengt ze gewoonlijk onder de *Sepia*, om aan deze eenen levendiger gloed te geven.

BIGAMIE. Hierdoor verstaat men een dubbel huwelijk, wanneer de man twee vrouwen, of de vrouw twee mannen heeft. Op zoodanige huwelijken stond voorheen de doodstraf; doch thans alleen die van echtbreuk.

BIGOT. (Uit het Fransch, volgens anderen uit het Engelsch, *Bij God*). Beteekent overdreven, verkeerd godsdienstig. Van hier ook het woord *Bigotterie*, hetwelk de angstvallige, overdrevene naauwgezetheid in zaken van godsdienst aanduidt.

BIJ. (*Apis Mellifica*) Dit nuttig en merkwaardig diertje behoort onder de infekten met vliesachtige, en met sterke aderen doorweefde, vleugels. De Bijen hebben ook meestal angels, en wonen in talrijke maatschappijen zamen. In zulk eene maatschappij zijn drierlei bijen: eene *Moederbij* of *koningin*; mannelijke bijen, die *Hommels* genoemd worden, en geslachtlooze, die *Werkbijen* heeten. De koningin heeft een lang final ligchaam, vier korte vleugels, eenen behaarden kop, een getakt gebit, en zes bruine pooten. — De hommels zijn grooter en dikker, en hebben langer vleugels, insgelijks vier in getal, en ook zes pooten. Hanne eenigste werkzaamheid schijnt te zijn, met de koningin te paren, en haar op te pasfen. Zij hebben echter een kort levensgenot; want het eerste moeten zij meestal met den dood bekoopen; terwijl zij, die overblijven, van honger sterven, of, door de werkbijen, op zekeren tijd, aangevallen en vermoord worden. De werkbijen zijn de kleinste van alle, en hebben, gelijk de meeste onder de wespen, mieren, en termiten, in het geheel geene teelwerktuigen; zij bezitten mede vier lange vleugels, een glad gebit, benevens zes lange pooten, waarvan de twee voorste haar, als het ware, tot handen dienen. Elke poot heeft twee groote en twee kleine haakjes: daarenboven is het tweede en derde paar ieder voorzien van een borsteltje, of sponsachtig balletje, met vijfve haartjes bezet, welke zij, bij het inzamelen der bloemstof-balletjes, gebruiken. Aan de achterste pooten, aan den binnenkant der dijen, hebben zij een schupje of lepeltje, dat haar dient, om de tot was vergaderde bloemstof te vatten en in den korf te brengen. Voor aan den kop hebben zij een suijtje of eene tong, welke in eene foort van schede of kastje verborgen ligt. Hiermede likken zij het nektar-vocht uit de kelken der bloemen; brengen het, door onderscheidene bewegingen, in de yoren der schede, tegen den mond, en voeren het alzoo den flokdarm toe, waarin die

zoete, vloeibare zelfstandigheid eerst eigenlijk tot waren honig wordt bereid. Deze laatste bijen moeten al het werk verrigten, dat tot de verzameling van honig en was, het bouwen der cellen, en het verzorgen van het gebroedfel, noodig is. Haar arbeid is onderling verdeeld. Sommige bouwen de zoo regelmatige, zeshoekige cellen; andere, voornamelijk de jonge, halen honig en was, somtijds wel een half uur ver, en weder andere reinigen de woning, en werpen er de doode bijen en andere vuiligheid uit; en, zoo eenig ligchaam haar te zwaar is, overdekken zij het met was, opdat geene verrotting hare zuivere woning besmettete.

De eellen zijn voor het gebroedfel ruimer en grooter gebouwd, dan die voor den honig bestemd zijn. Wanneer het jonge gebroed, na verloop van omtrent 20 dagen, tot volwasfenheid gekomen is, scheidt het zich, als eene nieuwe volkplanting, van het stamvolk af, hetwelk men *Zwermen* noemt. De koningin is niet alleen de bestuurster der maatschappij, dat is van eenen zwerm; maar tevens het eenige wijfje, en dus de moeder van het geheele volgende geslacht. Van de mannetjes zijn er omstreeks 700 in eenen korf; doch van de geslachtlooze werkbijen wel 10,000. De Bijen bouwen, in haren wilden staat, derzelver nesten in holle boomen, of onder de aarde enz.; doch de mensch heeft geleerd, dezelve tot huisdieren te maken, en hare vermeerdering en haar gebruik, door velelei vernuftige uitvindingen, weten te bevorderen. Opmerkelijk is het, dat, offchoon enkele bijen even weinige warmte hebben, als andere koudbloedige dieren, zij echter in den korf eene warmte geven, welke somtijds met die van het menschelijk ligchaam gelijk staat.

BIJBEL. Dus noemt men die verzameling van gewijde geschriften, welke, bij Joden en Christenen, voor oorkonden der geopenbaarde godsdienstleer gelden. Eigenlijk is het een Grieksch woord ($\beta\iota\beta\lambda\iota\alpha$, *Biblia*,) hetwelk zoo veel is als boekjes. Zes en zestig in getal zijn deze boekjes, buiten de zoogenoemde *apokryfe* of *verborgene*. Men deelt dezelve in twee hoofdfsoorten; zijnde sommige geschreven vóór de geboorte van JEZUS CHRISTUS, andere naderhand. De eerste zijn negen en dertig in getal, en worden het Oude Testament of Verbond (beter, godsdienstinrigting); genoemd, omdat zij meestal betrekking hebben op die godsdienstige verordeningen en instellingen, welke God door MOZES heeft doen invoeren; doch welke eenmaal vervangen moesten worden, en daadlijk vervangen zijn, door eene betere, meer geestelijke, godsvereering, welke JEZUS CHRISTUS heeft tot stand gebracht: reden, waarom de andere zeven en twintig geschriften den naam van Nieuwe Testament of verbond (of godsdienstinrigting) dragen. De boeken des Ouden Verbonds zijn in de Hebreuwsche taal, die des Nieuwen in de Grieksche, beschreven. In de eerste kan men gemakkelijk de voortgaande beschaving en het eindelijk verval der Hebreuwsche taal opmerken. Bij de laatste behoort men er op verdacht te zijn, dat het Grieksch, over het geheel, tot het Macedonisch dialekt

lekt behoort, en met Hebreeuwſche zegswijzen en beteekeniften ver- mengd is. Al de bijbelſche ſchrijvers zijn niet bekend. Die wij bij name kennen, zijn MOZES, DAVID, SALOMO, JEZAIAS en de overige profeten; benevens de evangeliften en apoftelen, MATTHEUS, MAR- KUS, LUKAS, JOHANNES, PAULUS, JACOBUS, PETRUS, en JUDAS. De ſchriften, welke door allen voor *kanoniek* erkend worden, dat is, voor dezelfde, die, van ouds, op de lijst der goddelijke ſchriften ge- ſtaan hebben, en onder bijzonder goddelijk beftuur (ingeving) vervaar- digd zijn, worden onderſcheiden van de zoogenoemde *apokryfe*. De- ze zijn van tweederlei foort. De apokryfe des Nieuwen Verbonds zijn ondergeſchovene ſtukken, in de tweede eeuw of later, op den naam van NICODEMUS, JACOBUS, PETRUS, THOMAS enz. vervaardigd, en van weinig nut. J. A. FABRICIUS heeft dezelve bij een verzameld, en A. BIRCH die verzameling nog vermeerderd. De apokryfe des Ouden Verbonds zijn boeken, welke ſommige *Deuterokanonike* noe- men, als in eenen tweeden rang te plaatſen. Van dezelve is geen He- breeuwſche tekst voorhanden. Derzelve ingeving is niet te bewijzen; doch ſommige kunnen met nut en ſtichting gelezen worden; vooral het *Boek der Wijsheid*, het boek van JEZUS SIRACHS-*zoon* en het *1ſte* boek der *Makkabeen*. Hoezeer nu die bijbelboeken, op onder- ſcheidene tijden en plaatſen, en door onderſcheidene mannen, geſchre- ven zijn, blijkt echter uit derzelve inhoud en bewaring duidelijk, dat de Bijbel, als een geheel, naar het doel der Godheid, ſtrekken moet tot een opvoedings- en onderwijsboek voor het menſchdom. Niemand mag derhalve van de lezing geweerd worden, en elk, die dit dierbaar geſchenk bezit, is verplicht, om er het beſte gebruik van te maken; anderen daartoe gelegenheid te verſchaffen, en die op te ſporen.

BIJBELGENOOTSCHAP. Klein en niet noemenswaardig was hiervan het begin. Eenige weinige, brave en volijverige leeraren in *Engeland* kwamen in 1804 bijeen, en ſpraken onderling over het ge- brek aan Bijbels op de zondags-ſcholen, en de middelen, om daarin- te voorzien, bij welke gelegenheid een der geestelijken aanmerkte, dat, ſedert jaren, in het graafſchap *Wallis* geene Bijbels in de land- taal voorhanden waren. Dit gaf aanleiding, dat men hierover verder nadacht, en JOZEF HUGHES, leeraar bij de doopsgezinden te *Batter- zee*, bij *Londen*, (thans nog een der drie ſecretariſten van het Britſch binnen- en buitenlandſche Bijbelgenootſchap), het eerst op het denk- beeld kwam, om door algemeene medewerking, den Bijbel eerst on- der de inwoners van *Grootbrittanje*, vervolgens onder die van ande- re Europeſche landen, en eindelijk onder die van al de overige ge- westen der wereld, meer bekend te doen worden. Men beſloot tot de oprigting van een *Britſch* en *Buitenlandſch Bijbelgenootſchap*, en, reeds in 1804, hield dit zijne eerste algemeene vergadering in *Londen*, in welke het aan hetzelfde voorgelegde, eenvoudig ſchoone, plan werd goedgekeurd. Sedert vond het weldra deelneming en vol-

volging, zoodat er thans in het vereenigde koninkrijk van *Groot-Brittanje*, en de nabij gelegen eilanden, 570 Bijbelgenootschappen gevonden worden, welke zich met het moedergenootschap vereenigd hebben. — Het Britsch en buitenlandsch genootschap heeft den Bijbel, geheel of gedeeltelijk, gedrukt, of deszelfs druk en verspreiding, in 66 verschillende talen en tongvallen, ondersteund; in den tijd van 13 jaren meer dan 2 millioenen Bijbels, en nieuwe Testamenten uitgereikt, en in dat tijdvak daaraan 541,504 ponden sterlings te kost gelegd.

Ondertuschen vindt men niet alleen in het *Britsche* rijk, maar ook in de meeste andere rijken van *Europa*, ja zelfs in de overige werelddeelen, een aantal Bijbelgenootschappen, die allen met het genoemde in verband staan. Dus heeft men in *Europa* 45 hoofdgenootschappen, waartoe een groot getal onderafdeelingen behooren, in *Asie* 6; in *Afrika* 4; in *Amerika* 149.

Onder de Roomschegezinden, die aan de verspreiding van den Bijbel arbeiden, munt vooral uit de onvermoeide hoogleeraar te *Marsburg*, LEANDER VAN RES, die duizenden van Bijbels en nieuwe Testamenten niet slechts aan zijne Roomsch-katholijke medechristenen, maar ook duizende Protestantische Bijbels aan Gereformeerden en Lutherischen heeft uitgedeeld. In *Parijs* bestaan twee Bijbelgenootschappen, een voor de Roomschen, en een voor de Protestanten. — Het Nederlandsch Bijbelgenootschap laat bij ENSCHUDE te *Haarlem* den Bijbel in het Maleitsch, met het Arabisch karakter, drukken; terwijl onder de belangrijke werken, thans door het Britsche bevorderd wordende, behooren een Syrisch en Perzisch nieuw Testament; de Ethiopische Pfalmen; een Bijbel in het Turksch, welke te *Parijs*, volgens een handschrift, in de Leijdsche Boekerij voorhanden, onder het opzigt van den hoogleeraar KIEFFER gedrukt wordt, en meer anderen. De zegenrijke gevolgen dezer christelijke pogingen zijn reeds in vele voorbeelden zichtbaar, en zullen zich ongetwijfeld, van tijd tot tijd, luisterrijker vertoonen.

BIJBELSCHE AARDRIJKSKUNDE. Deze wetenschap betreft de landen, steden, bergen, zeeën, rivieren enz., van welke in de heilige schriften des Bijbels gewaagd wordt. Derzelve kennis wordt voiftrekt vereischt in eenen uitlegger des Bijbels, en heldert deszelfs zin ongemeen op. Vele beroemde schrijvers van vroeger en later tijd hebben deze wetenschap behandeld en ontvouwd, en onder hen vooral onze landgenooten RELAND, BACHIENE en VAN HAMELSVELD. Inzonderheid heeft men voor dezelve veel te danken aan de onvermoeide nasporingen van vele reizigers in het Oosten, die tevens over de zeden en gebruiken, op welke in den Bijbel gedurig toespelingen voorkomen, ongemeen veel lichts verspreid hebben. Onder dezelve behooren de namen van DELLA VALLE, DE LA ROQUE, LUCAS, DAPPER enz., maar vooral die van POCOCKE, SHAW, HASSELQUIST, NIEBUHR en andere met bijzondere achting genoemd te worden. De hoogleer-

aar PAULUS heeft, in verscheidene deelen, eene *Verzameling van de merkwaardigste reizen naar het Oosten*, uitgegeven. In de geschriften van LUFT, ESKUCHE, PAULSEN, HARMAR, en FABER, VAN EMDRE enz. is reeds veel gebruik van hunne ontdekkingen gemaakt, en de jongste Bijbeluitleggers zijn niet in gebreke gebleven, van hen bedachtzaam te raadplegen, en zich van hunne voorlichting te bedienen. Men ziet dit, b. v., aan onze landgenooten VAN VLOTEN, VAN HAMELSVELD, VAN DER PALM en anderen.

BIJBELSCHE OUDHEDEN. Hiermede wordt aangeduid al, wat oudtijds, in den godsdienst, het staatsbestuur en het huisfelijk leven, zeden en gewoonten was. Men kan de Bijbelsche Oudheden onderscheiden in zulke, welke in de vroegste, aartsvaderlijke, tijden plaats grepen; in andere, welke uit den Mozaïschen godsdienst en deszelfs wetten voortvloeiden, en in nog andere, die, in den laatsten tijd van den Joodschen staat, meestal door invloed van de Farizeeuwsehe fekte, zijn ingevoerd geworden. De eerste leert men best uit MOZES eerste boek; de andere uit de boeken des Ouden, en gedeeltelijk des Nieuwen, Verbonds, en de laatste, zoo uit het Nieuwe Testament, als uit de Joodsche schrijvers, JOZEFUS, PHILO en de *Thalmudisten*, op welke laatste evenwel niet volkomen staat te maken is. Men heeft wel eens deze drie soorten onder een verward, en, in de meeste zamenstellen dezer wetenschap, heerscht zulk eene verwarring; terwijl vele zich ook slechts tot het godsdienstige gedeelte bepaald hebben, gelijk b. v. onze langenooot RELAND. De hoogleeraar J. H. PAREAU heeft onlangs een zamenstel uitgegeven, waarin die soorten, zoo veel mogelijk, geschilderd zijn. Veel is, intusschen, ook te dezen aanzien, uit de reizen in het Oosten te leeren, vermits de zeden der Oosterlingen, voor een goed gedeelte, overal dezelfde, en bovendien aan de gedurige mode-afwisselingen der Westeringen geenszins onderhevig zijn. In de verhandelingen, onder voorzitting van den voortreffelijken S. RAU, verdedigd, (door VAN HAMELSVELD, KNEPPELHOOT, KUIJPERS, VAN BOSVELT en anderen) zijn verscheidene bijzonderheden, hiertoe behoorende, opzettelijk en uitmuntend toegelicht.

BIJGELOOF. Is, in het algemeen, niet ieder verkeerd of valsch geloof; maar eene bijzondere soort van dwaling, die men, bij en behalve zijn geloof, als een overbodig, ongegrond en schadelijk geloof, aanneemt. Verstaat men, namelijk, onder het woord *Geloof* eene overtuiging van het bestaan en de waarheid van iets, op *wettig* gezag, dan is *Ongeloof* een hardnekkig en eigenzinnig verwerpen van dat gezag, omdat het niet berust op zoodanige gronden, als men willekeurig verkiest. B. v. men *geloof*t, dat er een God is, op het gezag der natuurbeschouwingen en der rede: men is *ongeloovig*, zoo men het gezag van beiden verwerpt, en een ander, begeert, dat aan den mensch, in zijnen tegenwoordigen staat, zoo min gegeven kan worden, als de aanschouwing van kleuren aan den blinden; doch men is *bij-*

geloovig, zoo men niet alleen het bestaan van *éenen* God aanneemt; maar stelt dat er vele goden en godinnen zijn, en, uit vrees van verzuimde hulde aan den eenen of anderen, dien men niet kent, zelfs voor den *onbekenden* een altaar oprigt. (*Handel*. XVII vs. 22, 23). De voorwerpen des bijgeloofs zijn de Godsdienst en de Natuur; de zinnelijke en bovenzinnelijke wereld, welke de bijgeloovige met elkander vermengt en ververt, in den waan van eenen bovennatuurlijken invloed der natuurkrachten, strijdende met de wetten der Natuur.

De bijgeloovige geloof dus wel aan het bestaan van hoogere wezens; maar hij onderscheidt dezelve niet genoeg van de zinnelijke. Hij verlaat zich op natuurwerkingen, waardoor hare wetten getoord zouden kunnen worden, en vergoedt aldus de Natuur. Naar den aard der voorwerpen is het bijgeloof een *godsdienstig Bijgeloof* of wel een *natuurlijk Bijgeloof*. Tot het eerste behoort: 1. de *afgoderij*; de aanbidding van dieren; van den *Lingam* of *Phallus*; van het *vuur*; de dienst van zinnebeeldige en labelachtige godheden: 2. Het *anthropomorphismus*, of de waan, dat het Hoogste wezen eigenschappen heeft en werkzaamheden, overeenkomstig de zwakheden en gebreken der menschelijke natuur: 3. *Valsche godsverering*, dwaze hulde en eeredienst aan het Opperwezen, vrijdig met de beginselen van rede en christendom.

In natuurlijke dingen is de mensch bijgeloovig, als hij, bij de beoordeeling over den invloed der natuurlijke oorzaken op onze lotgevallen, niet handelt naar de wetten der rede, maar naar gewaande ontdekkingen, en naar de ingevingen der verbeelding. Hiertoe behoort: 1. De *wondersucht*, of begeerte naar buitengewone en onbegrijpelijke uitkomsten. 2. Het *ijdel onderzoek der toekomst* door ongeoorloofde middelen. De voornaamste dier middelen van bedrog en Bijgeloof zijn de *Starrenwijchelarij* (*Astrologia*); bijgeloovige uitlegging van natuurverschijnsels, als de vlugt der vogelen, de ingewanden der dieren enz. (*divinatio*); de orakels of godspraken der heidenen; het geloof aan eroomen; het werpen van het lot enz.; de *Nekromantie*, of het raadplegen van dooden; de *Chiromantie*, of waarzeggerij uit de lijnen der handen; benevens eene menigte van kleine verachtelijke kunsten, die door bedriegers, of zelf bedrogenen, voor teekens en uitleggingen van de gefeldheid der toekomst gehouden worden; b. v. het kaartenleggen, het gieten van koffijdik enz. 3. Tot het natuurlijk Bijgeloof behoort verder de *waan, van in gemeenschap met geesten te kunnen treden*, door geheimzinnige handelingen en woorden, en alzoo buitengewone zaken te kunnen verrigten, rijkdommen en andere voordeelen te verkrijgen, enz. Zulks zoude geschieden door de *Theurgie*, of het dagvaarden en verbannen van geesten; door de *Zwarte kunst* of *magie* en *tooverkunsten* van allerlei aard; door een zoogenoemd verbond met den boozen, waarvan men, sedert de middeleeuwen, zooveel hoorde; alsmede door de joodsche *Kabbala*; door geestverschijningen enz. 4. De Bijgeloovige *middelen van veiligheid* tegen allerlei ongelukken, en

den madeeligen invloed van verborgene oorzaken: b. v. de kracht der *Amuletten*, allerlei goochelarijen, geestbezweeringen, bepaalde gelukkige of ongelukkige dagen enz. 5. De bijgeloovige *heel- en geneeskunst*, door geheimzinnige middelen; door *sympathetische* voorschriften; zoogenoemde *univerfaalmiddelen*; levens-elixters; het afschrijven van de koorts; eene bespottelijke behandeling van kraamvrouwen, jonge kinderen en zieken. 6. *De Bijgeloovige middelen om rijk te worden*, als de *Alchymie*, het zoeken naar den steen der wijzen; het graven naar schatten; het spelen in de loterij, en inzetten op bepaalde nummers enz.

De *oorsprong* des Bijgeloofs, bij *onbeschaafde* volken, ligt in de natuur der ontwikkeling van den menschelijken geest, zoodra dezelve opmerkzaam wordt op de verschijnselen der zinnelijke wereld, maar nog niet rijp en kundig genoeg is tot het onderzoek van derzelve wetten en oorzaken. Gedreven door eene ingefchapene zucht, om den loop der Natuur, het geheimzinnig verband harer werkingen, en derzelve betrekking tot den mensch, te leeren kennen, verzint de natuurmensch allerlei ingebeelde oorzaken, overeenkomstig met zijne inborst, denkwijze en den trap zijner ontwikkeling. Gelijk een kind, speelt hij met de dieren; bootst derzelve geluiden na; onderscheidt weldra de nuttige, getrouwe en aangename van de schadelijke, valsche en lastige. De eerste bemint, liefkoost, *vercort* hij zelfs, gelijk de *Egyptenaren* de weldadige koe; de laatste haat, ontziet of vreest hij, met waanzinnigen schroom: en ziet daar het Bijgeloof, de oorsprong van godsdienstige hulde aan *dieren*. Weldra is de Natuur, naar zijne verbeelding, vol hoogere wezens, die zoo of anders denken of willen dan hij, die hij vreest, en tot welke hij, met den *Katschinischen Tartaar*, bidt: „*sta mij niet dood.*” Moeijelijker is het, de bronnen des bijgeloofs, onder beschaafde volken, ja zelfs in de scholen der geleerden, aan te wijzen. Intusschen leert ons de geschiedenis en dazelfsche ondervinding, dat er ook een *wijsgeerig* en *geleerd* Bijgeloof bestaat, hetwelk den dommen waan der onbeschaafden in een wetenschappelijk kleed tooit, en, met den mantel van geleerde, spitsvinnige redeneringen omhangen, dien waan zoo opschikt en onkenbaar maakt, dat men dwaling en waarheid nauwelijks meer kan onderscheiden.

Er zijn wijsgeeren geweest, wier stelsels het Bijgeloof zeer begunstigten; maar ook andere, die het krachtig te keer gingen. Onder de eerste behooren, voornamelijk, de *Alexandrijnsche* wijsgeeren, die, te *Alexandrie*, in de 3de eeuw, den grond gelegd hebben tot de zoogenoemde *eklektische* of *nieuw-platonische* wijsgeerte. Deze verdedigden alle soorten van Bijgeloof, dweepzucht, en tooverkrachten. Hiertoe had de oosterfche wijsgeerte, in *Indie* en *Perzie* ontstaan, en door de Joden naar *Alexandrie* gebragt, al vroegtijdig aanleiding gegeven. De schijnbaar tegenstrijdige natuurwerkingen zochten zij te verkiaren, met behulp van twee grondbeginfels. Het goede, Or-

rmuzd, hielden zij voor de bron des lichts, waaruit even zoo vele chtfpheren, daemonen en goede krachten uitvloeiden, als er tegengeelde uit het kwade beginfel, *Ahriman*, uitstroonden. Naar hun gevoelen, staat de mensch tusfchen twee werelden. Door zijne geestelijke natuur is hij met de goede daemonen, de uitvloeiende krachten in het rijk des lichts, even zoo verwant, als hij, door zijn ligchaam, e hartstogten en het kwade in de wereld, deelt in de natuur der ooze daemonen, der uitvloeiende krachten uit het rijk der duisteris. Maar door vasten en gebeden, door een bespiegelend leven, en et dooden van de vleeschelijke lusten, kan de mensch zich verheffen tot de natuur der goede daemonen, en, langs dien weg, een *Mazus* worden, die de kracht bezit, van de booze geesten te regeren, en, lleen door woorden en het vermogen van eenen krachtdadigen wil, kranken te genezen, en allerlei kwaad in de Natuur te stuiten of te verdrijven. Deze leer van ZOROASTER werd aan de Joden bekend, ten tijde der Babylonifche gevangenis, en in de tweede eeuw, door AKIBAH, den fchrijver van het boek *Jezirah*, en door SIMEON BEN JOCHAI, den opsteller des boeks *Sohar*, in de gedaante van de *Kabballa* gebragt; terwijl PLOTINUS en zijne navolgers, als eklektifche wijsgeeren, al die stelsels vereenigden, en de diep gezonkene gesteldheid dier tijden medewerkte, om foortgelijke herfenfchiummen te doen zeevieren over de overblijffels van het gezond verftand, den goeden fmaak der ouden, ja zelfs over de eenvoudige leer van het christendom.

Wat de wijsgeeren betreft, die het Bijgeloof krachtdadig bestreden, staat, onder de ouden, EPICURUS aan het hoofd. Daar hij tot grondbeginfel aannam, dat alles stoffelijk is, en het bestaan van hoogere krachten, van geestelijke invloeden zoowel, als van eindoogmerken, ontkende, overwon de eene dwaling de andere, en het gezond verftand der *Epicuristen* de kracht des Bijgeloofs. Maar ook het leerstelsel van ARISTOTELES fchuddede de grondzuilen van het rijk des Bijgeloofs. Deze fchandere man erkende wel bepaalde eindoogmerken des Scheppers, in de werken der Natuur; maar hare krachten zijn geene geesten, geene verftandige wezens: zij zijn slechts werkdadige beginfels van beweging, fcheiding en zamenvoeging der ftofdeelen. Het onderzoek der Natuur bestaat dus, naar ARISTOTELES, in de nafporing dezer krachten, der wetten, naar welke, en der stoffelijke voorwaarden, waaronder zij werken. In dit alles vond het Bijgeloof geen voediël, zelfs niet, toen, bij de barbaarschheid der middel-eeuwen, de peripatetifche wijsgeerte verbasterde in *Scholastieke* geleerdheid. Zoo groot dus de duisternis dier tijden was, en, wegens onbefchaafdheid, de magt des Bijgeloofs onder het *volk*; begon toch het wetenschappelijk of wijsgeerig Bijgeloof, eerst na de herftelling der wetenschappen, het hoofd weder op te fteken, toen men de *Alexandrijfche* dwaalbegrippen, uit het ftof der eeuwen, waaronder zij gerust hadden, weder te voorfchijn bragt. De verbasterde fmaak

der *Italiaansche* zoowel, als het overwigt van de nog jeugdige inborst der frankisch germanische volken in *Europa*, moesten, gedurende hun *heldentijdvak*, meer behagen scheppen in de stoute visgt der oosterfche verbeeldingskracht en der *Platonische* bespiegelingen, dan in de bedaarde redeneringen van ARISTOTELES. Dit bleek ook spoedig in de 15de eeuw, vooral sedert de beoefening der oosterfche letterkunde, toen de sterrenwighelarij, alle magische kunsten, en het geheele *Kabbalistische* stelsel, in *Europa*, herboren werden, en de heilige kerk haar gezag moest gebruiken, door strenge wetten te nemen tegen de *Magische* kunsten. Spoedig vonden dezelve in AGRIPPA van *Nettesheim* en in PARACELsus ijverige voorstanders. De kelkhervorming bevorderde, middelbaar, het volksbijgeloof; daar, met dezelve, onder de hervormden, de bedevaarten wegvielen, die anders vele *hysterische* en *hypochondrieke* menschen, door gezonde bewegingen, van hunne kwalen herstelden. Deze, door zwartgallige en zwaarmoedige denkbeelden gekweld, schreven nu, naar de verkeerde begrippen dier tijden, dezelve toe aan den invloed van booze geesten. Zoo kwam het, dat *Europa*, maar vooral *Duitschland*, in de 16de eeuw, kriede van tooverheksen en bezetenen: een kwaad, dat epidemisch werkt, gelijk iedere buitensporigheid der verbeeldingskracht. *Nekromantie*, *Chromantie*, *Astrologie* en *Alchymie* werden nu, zelfs op hooge scholen, onderwezen, en aan de hoven der vorsten, die geldgierig waren, of in diepe schulden staken, gunstig onthaald. Twee profeten, STOFLER en STIEFEL, maakten, door hunne voorzeggingen van het nabij zijnde einde der wereld, geheel *Duitschland* benaauwd.

In de 17de eeuw werden de magische kunsten het eigendom van een geheim gezelschap, bekend onder den naam van het *Rozenkruis*. Hetzelve bestond uit vele geneesheeren, en uit de meeste schrijvers van dien tijd, over de geneeskunde. Deze verklaarden zij voor hun hoofdvak. Aan de kracht van geloof en wil schreven zij wonderdadige vermogens toe, en, aan hunne ingewijden, de kunst, van metalen te veranderen, het leven naar welgevallen te verlengen, en geesten te doen verschijnen. Iuruschen vond deze dweepende partij des Bijgeloofs ook spoedig hare tegenpartij in THOMAS ERASTUS, ANDR. LIBAVIUS en HEND. SMETIUS, die, met de wapenen der rede, alchymie en elke foort van bijgeloof krachtadig bestreedden.

Maar, sedert mannen, als BACO DE VERULAMIO en NEWTON, den waren weg der proefondervindelijke wijsbegeerte infloegen, moest wel, voor het licht der natuurkundige wetenschappen, het Bijgeloof zwichten, gelijk de duisternis van den nacht, als de morgenstond aanbreekt; terwijl de bespiegelende wijsgeeren der beide laatste eeuwen, vooral CHRIST. THOMASIUS, LOCKE, HUME en KANT, het gezond verstand en de rede dermate in derzelve regten herstelden, dat het Bijgeloof nooit weder een schuilplaats in de scholen der wijsgeeren schieen te kunnen vinden. En echter gebeurde zulks nog in onzen leef-

leefstijd. De natuurfilosofen van *Duitschland*, den eenigen veiligen weg van BACO en NEWTON in de natuurkunde, en het zekere, aangewezen spoor van KANT, in de bespiegelende wijsbegeerte, verlatende, vlogen, met ICARUS, naar de zon, en bragten, in hunnen waan, stralen en lichtstof mede, met welke men kon rooveren, waarzeggen, goudmaken, wereldbollen scheppen, stof vergeesteelijken, geesten te voorfciijn roepen, en de godheid verzinnelijken. Gelukkig had men, hier te lande, *onder de geleerden*, nog te veel afkeer van oppervlakkigheid, traagheid, verwaandheid en wonderzucht, en, *onder het volk*, te veel verlichting en beschaving, inzonderheid door de loffelike maatschappij, „*Tot nut van 't Algemeen*”, dan dat de buitensporigheden der natuurfilosofen gezonde Hollandfche herfenen gekrenkt zouden hebben.

BIJLBRIEF. Is eene fchriftelijke overeenkomst met eenen fcheepstimmerman, wegens het bouwen van een fchip; ook eene fchuldbeutenis van gelden, op eenig fchip of vaartuig voorgefchoten, onder verpanding van hetzelfde.

BIJLEGGEN of BIJDRAAIJEN. Noemt men, in de taal der zeelieden, de zeilen zoodanig tegen elkander rigten, dat de wind er zich in vangt, en het fchip, met gelijke kracht, voor en achterwaarts drijft, waardoor het tot ftilliggen gebragt wordt. Men bedient zich van dit middel in eenen hevigen ftorm, of wanneer het fchip op eene plaats blijven moet, waar men niet kan, of niet wil, ankeren. De werking van den wind wordt daardoor wel aanmerkelijk verminderd; doch het fchip hangt ook zoo veel te meer van den ftroom af, en de nabijzijnde kust is zoo veel te gevaarlijker, inzonderheid, wanneer zij onder den wind ligt.

BIJNAEUS. (ANTONIUS) Geboren te *Utrecht*, in het jaar 1654, overleden te *Deventer*, in welke plaats hij, in het jaar 1698, het hoogleeraarambt bekleedde. Hij was een zeer geleerd fchrijver, van wien men nog met genoegen leest zijne verhandeling *de calcis Hebraeorum*, *Dordrecht* 1695, in 4to; *CHRISTUS crucifixus*, *Amsterdam* 1692 en *Explicationes historiae Evangelicae de nativitate CHRISTI*, *Amsterdam* 1689, mede in het Hollandsch vertaald.

BIJZIENDE, (Kortzigtig.) Dus noemt men zoodanige perfonen, die beter van nabij, dan op eenen affland, zien kunnen. Wanneer, namelijk, het oog een voorwerp duideljk zien zal, dan behoort daartoe, dat de lichtstralen, die uit ieder punt van hetzelfde komen, en zich in het oog breken, zich op het netvlies van het oog nauwkeurig weder in één punt vereenigen, en aldaar het duideljk beeld van het voorwerp vertoonen. Bij zulke oogen, wier hoornhuid te *convex* (te bolroud) gebouwd is, of waarbij de vochten te veel voor breking vatbaar zijn, en de lens zeer *convex* is, worden de lichtstralen te fterk gebroken, zoo dat zij elkander fpoediger naderen, en het punt van derzelve vereeniging voor het netvlies valt; terwijl zij wederom van elkander afwijken en eenen kring vormen,

waardoor, gevolgelijk, geen duidelijk, maar een verward, beeld van het voorwerp op het netvlies ontstaat. Dit heeft van afgelegene voorwerpen zoo veel te meer plaats; omdat de afzonderlijke lichtstralen, van eenen op het oog vallenden straalkegel, reeds zoo veel te nader zamen loopen, hoe afgelegener de punt van den kegel is, van welke zij komen, om welke reden dan ook derzelve punt van vereeniging, in het oog, zoo veel te verder *voor* het netvlies vallen moet, en de weder vaneenscheiding der lichtstralen, bij gevolg, een zoo veel te duidelijker beeld op het netvlies kan daarstellen. Geheel nabijliggende voorwerpen vormen, van den anderen kant, uit tegengefelde oorzaken, een zeer duidelijk beeld op het netvlies, en worden derhalve ook duidelijk gezien. Men komt dus een kortzigtig oog daardoor te hulp, wanneer men het voorwerp, hetwelk men duidelijk zien wil, zoo nabij aan het oog brengt, als met deszelfs geschiktheid, om de lichtstralen te breken, overeenkomt. Deze afstand, welke, bij een gezond oog, gewoonlijk 8 duim bedraagt, moet bij een kortziend, dikwijls tot 6, ja tot 4 duim verminderd worden. Wil, of kan men dat niet doen, dan moet men voor het oog een holgeslepen glas houden, hetwelk de lichtstralen van den straalkegel, vóór die op het oog valt, zoo veel te meer van elkander verwijdert, als dezelve door het oog te veel gebroken worden; en, kan men deze verhouding juist treffen, dan ziet een kort- of bijziend oog even goed op eenen afstand, als een gezond. Hieruit volgt, dat niet ieder glas voor elk oog geschikt is, en men dikwijls, onder eene menigte glazen, nauwelijks een kan vinden, waardoor men duidelijk kan zien.

In eenen oneigenlijken zin verstaat men ook, door een kortzigtig mensch, zoodanig iemand, die niet in staat is, om met de oogen van zijnen geest eenen ruimen gezigtskring te omvatten, of, op een meer verheven standpunt geplaatst, den zamenhang van geheele gebeurtenissen te overzien, maar alleen eenen bepaalden kring van nabij gelegen omstandigheden en voorvallen kan beoordeelen. Maar hoe moet men nu diegene noemen, die met volkomene gezonde oogen, uit enkel modezucht, met den bril op den neus, overal rondzwerfen, zonder te zien, wat zoo nabij hen ligt, daar de nabootsing van een natuurlijk gebrek, alleen door eenen bedorvenen smaak, met den naam van *schoon* kan bestempeld worden.

BIJOU. Aalderhande kleine fraaijgheden, inzonderheid die tot sieraad dienen; somtijds ook versierfels van goud of juweelen. Van hier het woord *Bijouterie*, waardoor men, over het algemeen, het beroep van diegenen verstaat, welke in deze zaken handelen, en *Bijouterier*, dat den koopmaan zelven aanduidt.

BILBOA. De hoofdstad van de provincie *Biscaaije* in *Spanje*, in eene schoone vlakte, en op den regter oever eener zeer vischrijke rivier gelegen, welke door 4 beken en de *Nerva* gevormd wordt, en zich in de baai van *Penha de Ordunna* uitstort. Zij heeft 7 of

800 huizen; eene prachtige dam- en waterleiding; eenen uitgebreiden handel, inzonderheid in schapenwol; een half uur van de stad eene haven, en telt 8,700 inwoners.

BILBOQUET. (Het) Een in *Frankrijk* gebruikelijk kinderspel; bestaande in een klein, rond stokje, dat aan beide einden holten heeft, en aan welks midden een koordje is vastgemaakt, waaraan een kleine kogel hangt, die omhoog geworpen, en in eene van de beide genoemde holten gevangen wordt.

BILFINGER. (GEORG. BERNH.) Een vermaard godgeleerde en wijsgeer, geboren te *Conslad*, in het jaar 1693, en gestorven te *Tubingen*, in het jaar 1750. Het meest gezochte van zijne werken is; *Dilucidationes philosophicae de Deo, anima, mundo etc.*, *Tubingae* 1768, in 4to. Men verhaalt, als iets zeer merkwaardigs, van zijn geslacht, dat allen met 12 vingers aan de handen en voeten ter wereld kwamen.

BILL. Hierdoor verstaat men, in *Engeland*, eene schriftelijke voordragt tot eene nieuwe wet, welke door ieder lid aan het parlement kan gedaan worden, en waarover dan de overigen stemmen. Wordt de Bill door de meerderheid goedgekeurd, dan wordt zij aan den koning voorgelegd; in geval van toetemming zegt men, *de Bill is gepasseerd*; doch zoo de monarch dezelve weigert, *de Bill is verworpen*.

BILLAUD VARENNES. (Zie: ROBESPIERRE.)

BINGLEIJ. (WARD) Deze beroemde Nederlandsche tooneelspeler, in 1755, te *Rotterdam*, uit Engelsche ouders, geboren, werd door zijnen vader tot den koophandel bestemd, en tot dat einde, door zijnen oom van moeders zijde, den heer STANTON, in genoemde stad wonende, op het kantoor genomen. Reeds vroeg, echter, eene overheerschende neiging voor het tooneel gevoelende, verscheen hij, reeds in zijn 18de jaar op hetzelfde, en wel onder het gezelschap van den verdienstelijken CORVER, die zijn leermeester werd. In 1779 betrad hij, voor het eerst, het Amsterdamsche tooneel, waar eene doldriftige kabaal, door de omstandigheden des tijds (het begin van den Engelschen oorlog) aangevuurd, zijne eerste proeve, omdat men hem voor eenen Engelschman hield, deed mislukken; doch later behaalde hij, bij eene vertooning van het treurspel *ACHILLES*, waarin hij de rol van dien held vervulde, de welverdiende zege, en werd met geestdrift toegejuicht. Van dien tijd af legde hij zich onophoudelijk op de tooneelkunst toe, en deed zich in dezelve meer en meer bewonderen. Hij muntte even zeer uit in het komieke als in het treurspel, en de bespottelijke *vuurhal*, in het *zestienjarige meisje* (welk stukje hij zelf uit het Engelsch in het Nederduitsch overbragt), veroorzaakte even zoo veel gelach, als de trotse *CIN* bewondering, of de fombre *HAMLET* medelijden verwekte. Ons bestek gedooft niet, al de rollen van oude en nieuwe treurtooneelen en blijspelen, waarin hij uitmuntte, op te noemen: genoeg zal het zijn

aan te merken, dat hij zich in alle steeds deed onderscheiden, en dat zijne tegenwoordigheid op het tooneel, tot in de laatste jaren zijns levens, hetzelfde altijd verlevendigde, en de aandacht der toehoorders boeide. Zelfs had hij zich toegelegd, om eenige rollen, uit treurspellen, ook in de Fransche taal te leveren, en de vertooningen, die hij, in 1811, op het Fransche tooneel te *Amsterdam*, heeft gegeven, wanneer hij de moeilijke rollen van PHILOCTÈRES en van den koning LEAR, in de treurspellen van dien naam, vervulde, hebben een talrijk publiek kunnen doen oordeelen, in hoe ver hij in deze zijne proeve geslaagd zij.

In het jaar 1796 verliet hij het Amsterdamsche tooneel; doch was steeds bereid, wanneer zijne tegenwoordigheid gevorderd werd, om de rollen op zich te nemen, welke men buiten hem niet kon bezetten. Sedert had hij het bestuur over een gezelschap tooneelspelers, stichtte met hetzelfde het Nederduitsche tooneel te *Rotterdam*, en speelde herhaalde reizen, in verschillende steden van ons vaderland, met de grootste toejuiching. De talloze beneficen, welke hij, bij elke gelegenheid, ten voordeele der armen; van door brand of watersnood ongelukkig gewordenen; ten behoeve der algemeene wapening, of van verminkte of gekwete krijgslieden, gegeven heeft, getuigen zoo wel van zijne menschlievendheid, als van zijne vaderlands-liefde.

BINGLEIJ had een gelukkig voorkomen, en bezat eene groote bewegbaarheid in zijne gelaatstrekken, een nooit falend geheugen, en bovenal eene diepe kennis van zijne kunst en het tooneel. Nog weinig tijds voor zijne ziekte verschaftte hij den beminnaren van het vaderlandsche tooneel het genoegen, van in het treurspel *MARIA VAN LALAIN*, in de rol van *FARNESE*, met de beroemde tooneelspeelster, *WATTIER ZIEZENS*, zijn kunsttalent, in het bijzijn der koninklijke familie, op eene allezins uitmuntende wijze, te ontwikkelen. Hij stierf in Zomermaand 1818, aan een verval van krachten, in het 63ste jaar zijns ouderdoms; latende 3 zoons en eene dochter na, bij de zuster van genoemde Neerlandsch eerste tooneelspeelster in huwelijk verwekt, waarvan zijn zoon *W. BINGLEIJ* en zijne dochter *J. C. BINGLEIJ*, huisvrouw van den verdienstelijken acteur *HOEDT*, met roem de loopbaan huns vaders volgen, wiens stoffelijk overblijfsel in de kloosterkerk in 's *Hage* begraven ligt.

BINNENLANDSCH PASPOORT. Worden, inzonderheid in *Holland*, zulke pasfen genoemd, die men losfen moet, wanneer men waren van de eene stad naar de andere wil voeren, zonder dat men verder eenig in- of uitgaand regt behoeft te betalen. In *Frankrijk* dragen zij den naam van *Passeports du dedans*, of *Passevants*.

BINOMISCH. Tweedeelig; b. v. een Binomisch wortelgetal in de rekenkunst.

BIOGRAPHIE. Levensbeschrijving, levensloop of het verhaal
van

van de lotgevallen, daden en eigenschappen van gedenkwaardige personen. Den schrijver derzelve noemt men eenen *Biograph*.

BION. Een beroemd Grieksch wijsgeer, omtrent 300 jaren voor onze tijdrekening, aan de boorden van den *Borysthenes*, geboren. Hij ging naar *Athene*, en volgde in het eerst de leer der *Cynikers*, doch naderhand den atheïst THEODORUS, die de Theodorische sekte, be-rucht wegens haar ongelooft aan het bestaan eener Godheid, heeft opgerigt. Zijne onverschilligheid omtrent nasporingen ten aanzien van de goden, aangaande de Voorzienigheid en andere stukken van dien aard, haalde hem den naam van eenen *atheïst* op den hals, en be-rokkenden hem vele vijanden, die hem bij ANTIGONUS GONATAS, wegens zijne afkomst, beschuldigden. Toen hem deze hierover onder-vroeg, antwoordde hij met eene edele vrijmoedigheid: „ wanneer gij „ eenen boogschutter noodig hebt, vraagt gij niet naar zijne geboor- „ te, maar verkiest dengenen, die het doel treft: op gelijke wijze „ moest gij ook met uwe vrienden handelen. Weet echter, dat mijn „ vader een vrijgelatene was, die in gezouten visch handelde, en „ mijne moeder een meisje van vermaak, hetwelk hij huwde. Mijn „ vader, zich, in het ontvangen van openbare gelden, aan bedriege- „ rij hebbende schuldig gemaakt, werd met zijn geheele huisgezin als „ slaaf verkocht. Ik viel in handen van eenen redenaar, die welge- „ vallen aan mij had, en, bij zijnen dood, zijn gheele vermogen aan „ mij ten beste liet. Ik verkocht alles, ging naar *Athene*, en wijd- „ de mij der wijsbegeerte. Mogten toch mijne vijanden hunne nutte- „ looze nasporingen staken; want zij kunnen alles van mij zelve ver- „ nemen.” Dit openhartig antwoord behaagde ANTIGONUS zoo zeer, dat hij hem sedert bij voortdoring zijne achting schonk. — BION heeft veel, inzonderheid over de zedekunde, geschreven; doch jam-mer is het, dat alles, op eenige losse stukken na, bij STOBÆUS te vinden, is verloren gegaan. ERATOSTHENES zegt van hem, dat hij de eerste was, die de wijsbegeerte met het purper bekleedde. Men moet hem wel onderscheiden van den dichter BION, te *Smirna* ge-boren, die omtrent 270 jaren voor CHRISTUS gebloeid, en het groot- ste gedeelte zijns levens op *Sicilie* doorgebracht heeft. Levensbij- zonderheden van dezen weten wij niet, dan dat hij een tijdgenoot van THEOCRITUS en MOSCHUS, even als hij herderdichter geweest, en door vergif omgekomen is. Op zijnen dood hebben wij een schoon gedicht van MOSCHUS, waarvan NIEUWLAND eene heerlijke vertaling heeft gegeven. Van hem zelve bezitten wij slechts weinig, waarvan het voornaamste is de *Treurzang op den dood van ADONIS*, in het Nederduitsch meermalen vertaald.

BIORNSTHAL. (JACOB JONAS) Zoo bekend door zijne reizen, werd in 1731, in *Zweden* in de provincie *Sudermanland*, geboren. Na in *Upsal* zijne studien volbragt te hebben, reisde hij met den zoon van den baron RODBECK, door *Engeland*, *Frankrijk*, *Italië*, *Duitschland*, *Holland* en *Zwitserland*. Gedurende zijn verblijf te Pa-

rijs beoefende hij, met veel vlijt, de Oostersche talen, en werd vervolgens, toen hij in *Zweden* terug kwam, door GUSTAAF III bestemd, om door *Griekenland*, *Syrie* en *Egypte* te reizen, en ontving, te gelijken tijd, den titel van hoogleeraar aan de hooge school te *Londen*. Hij vertrok nu, in 1776, naar *Konstantinopel*, waar hij zich eenigen tijd ophield, om de Turksche taal te leeren; zettede vervolgens zijne reize naar *Salonichi* voort, en stierf hier, in Zomermaand 1779, aan de pest. BIORNSTAHL heeft eene beschrijving zijner reizen, in brieven aan zijnen vriend, den boekbewaarder GEORWELL, toegezonden, die dezelve eerst in een tijdschrift, dat in *Stockholm* verscheen, van tijd tot tijd geplaatst, doch, in 1778, ook afzonderlijk heeft uitgegeven. GROSSARD heeft er eene Hoogduitsche vertaling van geleverd, waarvan eene Nederduitsche overzetting het licht ziet. Dit werk bevat geleerde en naauwkeurige nasporingen van munten, handschriften, zeldzame boeken, en een groot aantal anekdoten, van welke de belangrijkste VOLTAIRE betreffen, dien hij in *Ferneij* bezocht had; doch zijne aanmerkingen en beoordeelingen, omtrent de zeden, den godsdienst en de letterkunde, zijn, naar het gevoelen van sommigen, dikwijls niet zeer juist, noch onpartijdig.

BIOVAC, of BIVOUAC. Eene nachtwacht van een geheel leger, die, in tijd van gevaar, gehouden wordt, en onder den blooten hemel gelegerd is.

BICUADRAAT. Heet, in de wiskunde, de vierde magt eener grootheid; zoo is 81 het Biquadraat van 3, 625 van 5, en, in het algemeen, a^4 van a . Onder Biquadraatsche vergelijking verstaat men, in de algebra, de zoodanige, waarin de hoogste magt der onbekende grootheid van de vierde magt is; b. v., $Ix^4 = ax^4 + bx^3 + cx^2 + dx + e$; zijnde de vergelijking de Biquadraatsche parabola of brandshede.

BIRMINGHAM. Een zeer groot dorp of vlek, in *Warwickshire* in *Engeland* liggende, dat 16,400 huizen en 70,000 inwoners bevat. Men vindt er een zeer aanmerkelijk aantal fabrieken, in welke geweren, vergulde metalen knoopen, verlakt werk, horologie-kettings, vijlen, maalden, en valsche geldsoorten, alsmede suiker, sterkwater, zijden stoffen enz. vervaardigd worden. In 1792 telde men in *Birmingham* 10,000 inwoners meer, en, volgens het adres-boek, waren er in 1805 nog 175 koopsteden en faktoors, van welke de eerste zich met den buitenlandschen, en de laatste met den binnenlandschen handel, en dikwijls met beiden, onledig houden. De beroemde BASKERVILLE heeft hier zijne drukkerij, waarop verscheidene prachtige werken zijn gedrukt geworden. Niet ver van *Birmingham* ligt *Soho*, een dorp, waarin de uitmuntende staal- en andere fabrieken van den beroemden BOUTON (*Zie aldaar*) bijzondere opmerking verdienen, en onder anderen ook de fabriek van stoom-machines, die nergens tot zulk eene volkomenheid gebragt zijn geworden, alsmede een zeer kunstig werktuig, om te munten, gevonden wordt. *Birmingham*
han.

handel frekt zich wijd en zijd, in alle landen uit. BERKE noemde deze plaats, op welker markt het standbeeld van NELSON geplaatst is, de grootste marktplaats der geheele wereld.

BISAM. Zoo noemen de *Duitschers* die zeer welriekende stof, welke, met onderscheid van reuk en waarde, bij verscheidene groote en kleine viervoetige zoogdieren, gevonden wordt, en bij ons, naar het Latijnsche *Moschus*, bij den naam van *Muskus* bekend is. Van daar heet bij bovengemelden dat, schoon ongehoord, naar het hert in gedaante zweemende dier, dat wij *Muskus-dier* noemen, *das Bisamthier*, en de Noord-Amerikaansche *Muskus-stier*, *der Bisam-stier*. (Zie verder:) MUSKUS, MUSKUS-DIER, enz.

BISCAIJE. Eene provincie in *Spanje*, grenzende ten Noorden aan de *Biscajische zee*, ten Westen aan *la Montanna*, ten Zuiden aan *Burgos*, en ten Oosten aan *Frankrijk* en *Navarre*. Zij is bergachtig en boschrijk, doch tevens welbebouwd, en het geheele land draagt kenmerken van nijverheid en welvaren. De bewoners, die eenen eigenen volksstam uitmaken (zie BASQUEN), en zich zoo wel over *Biscaije*, *Guipuscoa* en *Navarre*, als aan gene zijde der *Pyreneeën*, over *Labourd*, *Neder-Navarre* en *Soule*, uitbreiden, gemeten grooter vrijheden, dan de overige landschappen van *Spanje*. In *Mexiko* ligt eene provincie, *Biscaije*; of *Nieuw-Biscaije* genaemd, die rijke zilvermijnen oplevert.

BISCHWEILER. Eene welgebouwde stad, in *Frankrijk*, aan de *Motter*, in het departement van den *Neder-Rijn*, bevattende 4,600 inwoners, die in laken-, krip-, tabak- en lederfabrieken hun bestaan vinden.

BISCUIT. Eene soort van porfelein, hetwelk wel gebrand wordt, maar geen verglaasfel heeft.

BISMUTH. (*Bismuthum*, *Marcasita*) is een geelachtig wit, eenigzins naar het roode zweemend, onedel metaal, dat zeer broos is, en onder den hamer verbrijzeld wordt; bestaande uit breede, aan elkander gevoegde bladeren of platen. Dit metaal, reeds sedert 1520 bekend, werd omtrent voor aschgrauw lood of tin, ook wel voor spiegelglans, gehouden; doch is, in 1753, door GEOPFROT nader bekend gemaakt. Het soortelijk gewicht van dit metaal is 9,822. Het is een dier ligtst vloeijende. In toegesloten vaten kan men hetzelfde opheffen (*sublimeren*); maar op het opene vuur begint het weldra te dampen, en brandt, onder het gloeijen, met eene blaauwe vlam. Bijkans alle zuren werken op het Bismuth, lossen hetzelfde op, en leveren daardoor, bijzondere metaalachtige middelzouten, van welke echter geene in gebruik zijn. Alleenlijk het witte, salpeterzuurhoudend Bismuth oxyde (*Magisterium Bismuthi*. — *Bismuthum oxydatum album*) voorheen als blanketsel gebezigt, onder den naam van *Blanc de Perles* of *Blanc d'Espagne*, hetwelk, helaas! vele onheilen veroorzaakte, wordt thans inwendig toegediend, en verdient, als een uitmuntend geneesmiddel eene bijzondere oplettendheid. Van alle andere

metalen vormt de Bismuth, bij eene langzame verkoeling, het spoedigst, de regelmatige kristallen, die de gedaante hebben van dobbelsteenen, gerangschikt als eene omgekeerde, vierhoekige piramide. Maar om er deze kristallisatie van te verkrijgen, moet de Bismuth zeer zuiver zijn, en vooral geen *Arsenick*, waarmede het echter genoegzaam altijd voorkomt, in zich bevatten. Behalve met de kobalt, vereenigt zich de Bismuth met alle metalen in het vuur, en kan men zonder groote moeite daarvan meer dan een amalgama maken. De vertinners, tinnegieters, en andere dergelijke kunstenaars en handwerkers, gebruiken de Bismuth, om het tin ligter vloeibaar te maken, als ook, in verbinding met evenveel tin en lood, tot hun solderfel. Van dit metaal komen de volgende soorten voor: 1. *Gedegen Bismuth (Bismuthum nativum)* welke men vindt in *Zweden*, *Saksje*, *Boheme* en het *Wurtembergfche*. 2. *Gemeene* of aschgrauwe, die ook in *Zweden* en het *Brunswijksche* wordt gevonden. 3. *Izerhoudende*, en 4. *Bismuth-glans*, waarvan de eerste in de zilverbijnen van *Konsberg* in *Noorwegen*, de laatste in *Zweden* en *Boheme* voorkomt.

BISSCHOP. Is, naar het taalgebruik van het Nieuwe Testament een leeraar en geestelijk opziener (kerkvoogd) eener christelijke gemeente. De Bisschoppen, door de apostelen zelve ingesteld, of door de gemeenten, volgens het apostolische denkbeeld, verkozen, hadden over de geheele gemeente, alsmede over mindere dienaren derzelve, het opzigt, zonder echter, in de eerste eeuwen, zich den voorrang, de regten en vrijdommen aan te matigen, welke hun naderhand van tijd tot tijd te deel vielen. In lateren tijd verwijderden zich echter de Bisschoppen meer en meer van hunne oorspronkelijke bestemming. De bijna onbepaalde heerschappij over de geestelijken van hun kerkpel; hunne deelneming aan zaken van staat; het bestuur der kerkelijke goederen; de verdediging hunner kerkelijke regten en vrijheden, en hunne uitgefrenkte geestelijke en wereldlijke magt, dit alles gaf hun zoo veel werks, dat zij tijd noch lust hadden, om zich met het leeraarambt en de zorg voor het geestelijke welzijn hunner gemeenten op te houden. Zij behielden derhalve de gewigtigste ambtsverrigtingen, het verordnen der geestelijken, de bediening van het vormfel, en het vervaardigen der heilige zalf (*crisma*) voor zich zelve; doch lieten, voor al het overige, de mindere geestelijkheid zorgen: zelfs stelden zij, in de middeleeuwen, hunne eigene vicarisfen aan, die onder den naam van *Wijbisschoppen* en *Coadjutors* bekend zijn; doch zoodanige Bisschoppen, die zelf prediken, en voor de geestelijke belangen hunner gemeenten zorgden, waren, sedert de zeventende eeuw, al zeer zeldzaam. Geen wonder derhalve, dat niet alleen de adel, maar ook vorsten en konings-zonen, naar eene waardigheid dongen, die zoo aanzienlijk als voordeelig was, en ledigen tijd in overvloed kon opleveren, om zich ridderlijke vernaken en allerlei levensgenot te veroorloven; en het was hierdoor, dat inzonderheid de

de bisdommen in *Duitschland* eenen luister en een aanzien verkregen, waarvan de overige christen-staten weinige voorbeelden zullen kunnen opleveren. De hervorming verminderde echter hun getal, en, ofschoon de hoogere geestelijkheid, in de noordse rijken, die van de katholieke kerk gescheiden waren, den titel van Bischof behielden, verloren zij echter het grootste gedeelte hunner voormalige inkomsten en voorregten. De Zweedsche en Engelsche Bisdommen bleven rijksstanden, doch met minder invloed; terwijl de Engelsche kerk hare Bisdommen nog het meeste aanzien liet behouden, en daardoor den naam van *Bischoffelijke* verkreeg. Van den anderen kant heeft de Roomsche kerk veel vroeger, door de veroveringen der *Mahomedanen*, een groot aantal bisdommen verloren, welke de pauselijke stoel echter op nieuw bezette; en van hier de menigvuldige *titulaire* Bisdommen, wier bisdommen in *partibus infidelium*, dat is, in de landen der ongelooften, liggen, en waarop zij noch eenigen invloed oefenen, noch waarvan zij eenigerhande inkomsten trekken kunnen. In de jongste tijden werden, door den afstand van verscheidene landen aan *Frankrijk*, 23 bisdommen in *Duitschland* geseculariseerd, en eenige zijn in de landen van het Rijnverbond thans onbezet. In *Frankrijk* herkregen de Bisdommen, die gedurende de omwenteling verdreven waren, wel is waar, door het concordaat met den paus, hunne ambten; doch met verlies van een aanmerkelijk deel hunner inkomsten en voorregten; en het is uit de omstandigheden niet te vermoeden, dat de Bisdommen der katholieke christenheid hun vorig aanzien weder herkrijgen zullen.

BISTI. Eene Perzische munt, omtrent vier stuivers Hollandsch.

BITAUBÉ. (PAUL JEREMIE) Werd uit protestantsche ouders, die uit *Frankrijk* gevlugt waren, in 1732, te *Koningsbergen* geboren, en is beroemd door zijne Fransche overzetting van HOMERUS, door een gedicht in proza, over de *Geschiedenis van JOZEF*, en een ander over de *Omwenteling der Vereenigde Nederlanden*. Al deze werken verbeterde hij onophoudelijk. Van zijnen HOMERUS zijn 4 of 5, en van JOZEF niet alleen 7 drukken uitgegeven, maar dit werk werd dikwijls nagedrukt, en in verscheidene talen overgezet. Zijn heldendicht over de omwenteling in de *Nederlanden*, het eerst onder den titel van WILLEM uitgegeven, verscheen te tweeden male, vermeerderd en omgewerkt, onder den naam van *les Bataves*, in het licht. Door zijne kunde, en de vriendschap van D'ALEMBERT, welke hij op eene reis naar *Parijs* verworven had, en die hem zeer sterk bij FREDERIK II aanbeval, werd hij lid der akademie te *Berlijn*, en ging andemaal naar *Parijs*. Behalve de genoemde werken, heeft hij een gedicht geschreven, onder den titel van HERMAN en DOROTHEA, door GÖRHE overgezet. Bij de omwenteling in *Frankrijk* werd hij, benevens zijne uitmuntende gade, in den kerker geworpen, doch spoedig weder in vrijheid gesteld. NAPOLEON benoemde hem tot lid van

van het legioen van eer, en beloofde hem naar zijne verdiensten. De zwaarste flag, die hem, in zijnen hoogen ouderdom trof, was het verlies zijner echtgenoot, in 1808, hetwelk ook zijnen dood ten gevolge had.

BITHYNIE. Een niet onaanzienlijk rijk in *Klein-Azie*, bij *Pontus* gelegen. Hetzelve werd, voor *ALEXANDER den Grooten*, door landvoogden van de Perzische koningen bestuurd; doch, na deszelfs dood, slichte een zijner veldheeren, *PHARANTHUS*, daar een afzonderlijk koninkrijk, dat langen tijd door koophandel bloeide, en eenige vermaarde koningen gehad heeft, zoo als *NICOMEDES*, *PAUSIAS*, en anderen. De laatste zijner koningen was *NICOMEDES*, de derde van dien naam, die, in den oorlog met *MITHRIDATES*, de zijde der *Romeinen* hield, en, bij zijnen dood, in het jaar 75 voor onze jaartelling, het Romeinsche volk tot erfgenaam zijns rijks maakte. Tegenwoordig heet het *Osman-ili* of *Befangial*.

BIZAR. Wonderlijk, eigenzinnig. *Bizarverie*, wonderlijkheid, eigenzinnigheid.

BIZARRO. In de Italiaansche muziek een stuk, naar iemands verbeelding zamengesteld, somtijds schielijk, langzaam, zacht, sterk enz. Eene *caprice*.

BLAAUW. (WILLEM JANSEN) Geboren te *Amsterdam*, zoon van *JOHANNES BLAAUW*, of gelijk zij eigenlijk schreven, *BLAEU*, was een leerling van *TJICHO BRAHE*, een voortreffelijk wis- en werktuigkundige. Hij heeft zich beroemd gemaakt door zijne landkaarten, aardglobes, en verscheidene uitgegevene werken. Hij stierf den 18 van Wintermaand 1638, in het 67ste jaar zijns ouderdoms; nalatende twee zonen, *JOHANNES* en *CORNELIS*, van welke de eerste een der beroemdste boekhandelaars van zijnen tijd, te *Amsterdam*, geweest is. In 1663 gaf hij eenen nieuwen druk uit van den *Atlas* zijns vaders, die aanvankelijk in 3 folio deelen, thans 14 deelen besloeg. Dezelve wordt tegenwoordig nog duur verkocht, vooral wanneer de platen afgezet zijn.

De vader (WILLEM JANSEN) heeft ook, met eenen *zenith sector*, bevattende eenen boog van 120, aan den mond van den *Maas* en *Texel*, de poolhoogte genomen, en den geheelen oever aan de *Noordzee*, van gemelden mond af tot aan *Texel*, door meer dan eenen graad breedte, met behulp eener roede van 12 voeten, gemeten. Van deze graadmeting heeft *PICARD*, door *Amsterdam* reizende, de beschrijving of het handschrift van *BLAEU* gezien, en getuigt, dat dezelve de beroemde graadmeting van *SNELLIUS* overtrof. Wijlen de hoogleeraar van *BEECK CALKOEN* heeft, te *Amsterdam*, zich alle moeite gegeven, ter ontdekking van dit kostbaar handschrift, zoo het nog bestond; maar, bij dit onderzoek, bleek het, dat het geslacht der *BLAEU's* geheel is uitgestorven, en, in het jaar 1672 de geheele boekdrukkerij van *BLAEU* afgebrand en niets gered is, dan eenige globen en kaarten, die naderhand in handen zijn gekomen van den beroemden *Amsterdamschen* boek- en kunsthandelaar *GERARD HULST VAN KEULEN*. BLACK.

BLACK. (JOZEF) Een beroemd scheikundige, in 1728, uit Schotſche ouders, te *Bourdeaux* geboren. Hij begaf zich zeer jong naar *Schotland*, beoefende, aan de hooge ſchool te *Glasgow*, de geneeskunde, en werd door doktor CULLEN aangemoedigd, om zich tevens op de ſcheikunde toe te leggen. In 1764 werd hij te *Edinburg* tot doktor in de geneeskunde bevorderd, deed, bij die gelegenheid, eene redevoering: *de humore acido a cibus orso, et magnesia alba*, en gaf, eenigen tijd daarna, over dit onderwerp nieuwe aanmerkingen in het licht, welke hij in het tweede deel der wijsgeerige en letterkundige ſchriften des Edinburgſchen genootſchaps van 1755, onder den titel van: *Proeven over de witte magnesia, den gebluschten kalk en eenige andere alkaliſche zelfſtandigheden*, liet plaatſen. Hij toont daarin ten duideliĳſte het aanwezen eener luchtvormige vloeistof, die hij *fixe* lucht noemt, welker tegenwoordigheid de eſtkracht der *alkali* en kalkaarde tempert: eene ontdekking, welke men als de moeder van al diegene kan beſchouwen, waardoor zich CA-
VENDISCH, PRIESTLEIJ, LAVOISIER en anderen, zoo beroemd gemaakt en aan de ſcheikunde eene geheel andere gedaante gegeven hebben. In 1767 verrijkte BLACK deze wetenſchap met zijne uitmuntende leer over de verborgene warmte, welke zulke gewigtige gevolgen heeft te wege gebracht. In 1756 werd hij, in plaats van doktor CULLEN, die te *Edinburg* beroepen was, aan de hooge ſchool te *Glasgow* tot hoogleeraar in de geneeskunde benoemd, en in 1765 ook, ter eerst-gemelde plaats, als zijn opvolger aangeſteld. Nooit wist een leer-aar zijnen toehoorderen zoo veel geestdrift in te boezemen; terwijl zijn onderwijs aanmerkeliĳk veel bijdroeg, om den ſmaak in de ſcheikunde in *Groot-Brittanje* meer algemeen te maken. Hij werd, op voordragt van LAVOISIER, door de akademie der wetenſchappen te *Parijs* tot eenen van hare acht buitenlandſche leden benoemd, en eindigde zijne loopbaan in 1799, in den ouderdom van 71 jaren. Als geneesheer heeft hij weinig naam gemaakt, en als ſcheikundige zich be-nadeeld, door zich langen tijd tegen de invoering der nieuwe ſchei-kundige theorie, welke hij ten laafte echter volkomen goedkeurde, te verzetten. Twee zijner verhandelingen zijn te vinden in de *Philoso-
phical transactions* van 1774 en 1791: terwijl twee zijner brieven, over ſcheikundige onderwerpen, door CRELL en LAVOISIER, en zij-ne ſcheikundige voorlezingen, in 1803, in twee deelen zijn uitgege-
ven geworden.

BLACKSTONE. (WILLIAM) Een beroemd Engelsch regtsgeleer-de, te *Londen* geboren. Schoon reeds vroeg eenen natuurliĳken aan-leg voor de poëzij en fraaije kunsten aan den dag leggende, verkoos hij echter, in laer tijd, de pleitzaal, en ſchreef toen een klein stukje, ten titel voerende: *Vaarwel van eenen regtsgeleerden aan de Muzen*, dat zeer wel voldeed. Dan daar hij, uit hoofde van gebrek aan de vereiſchte welſprekendheid, weinig opgang maakte, keerde hij naar *Oxford*, waar hij voorheen zijne ſtudien volbragt had, en tot de

doctorale waardigheid verheven was, terug, en verkreeg eene plaats bij de hooge school van die stad. Hij was de eerste, die, sedert 1753, aldaar voorlezingen hield over de staatsregeling en wetgeving van *Engeland*, welke eene algemeene goedkeuring verwierven, en waarvan het gelukkig gevolg was, dat een kundig regsgeleerde, BLAINER geheten, op de gedachten kwam, om, bij zijnen uitersten wil, eene aanzienlijke som, ter oprigting van eenen leestool voor het algemeene regt, te bepalen. Na den dood van deszelfs stichter, in 1756, werd BLACKSTONE eenparig tot hoogleeraar in dat vak aangesteld, die zijne voorlezingen, welke hij eene reeks van jaren gehouden had, onder den titel van: *Uitleggingen van de wetten van Engeland*, in het licht gaf, en door dit werk zeer veel roem verwierf. De schrijver houdt zich in hetzelfde niet te vreden, met slechts de wetten te verzamelen, tot haren oorsprong op te klimmen, en ze duidelijk te verklaren; maar dringt zelfs tot de beginsels der wetgeving, tot den geest der wetten, door; onderzoekt hare uitwerksels, en behandelt de regsgeleerdheid als wijsgeer; offchoon men erkennen moet, dat hij zich, juist door het wijsgeerige en staatkundige gedeelte van zijn werk, den minsten lof verworven heeft. Zijne aanhoudende vlijt ondermijnde zijne gezondheid, en maakte, in 1780, een einde aan zijn werkzaam leven. Zijne overige uitgegevene werken zijn van minder belang.

BLAIR. (Hugo) Was een kleinzoon van ROBERT BLAIR, die, onder KAREL I, de regten der presbijteriaansche kerk met moed en nadruk verdedigde, en te *Edinburg*, in het jaar 1718, geboren werd. Zich aldaar in de voorbereidende wetenschappen tot den geestelijken stand oefnende, ontdekte zijn leeraar, door eene verhandeling *over het Schoone*, bij hem eenen uitstekenden aanleg tot de fraaije letterkunde, waartoe hij dan ook zijne neiging aanvuurde, met dat gevolg, dat hij deze wetenschap naderhand zeer gelukkig met zijnen godgeleerden arbeid vereenigde. In 1739 schreef hij eene inwijdings-verhandeling over de *Beginsels van het Natuurlijke regt*, en werd daarop tot meester in de vrije kunsten verkozen. Hij gaf vervolgens zeer schoone proeven zijner kausel-welsprekendheid; werd, reeds in 1742, predikant op een dorp, doch kort daarna in zijne vaderstad, waar hij, in 1751, tot de hoogste geestelijke waardigheid in de presbijteriaansche kerk van *Schotland* opklom. Thans begon zijne letterkundige loopbaan, die zich ver over de grenzen van zijn vaderland uitstrekte; doch waarbij hij zijne ambtsbediening nimmer uit het oog verloor. Na dat hij, sedert 1755, aan het geacht tijdschrift, *Edingsburgh-review*, eenig aandeel genomen had, hield hij, in den winter van 1759, openbare voorlezingen over de welsprekendheid, hetwelk de regering, den voordeeligen invloed daarvan ontwarende, tot het besluit bragt, om, in 1762, eenen afzonderlijken leerstoel voor de welsprekendheid en fraaije wetenschappen op te rigten, en aan hem, onder eene hoogst vereerende getuigenis zijner verdiensten, de vervulling

daar-

daarvan op te dragen. Wie kent niet zijne theorie der welsprekendheid uit zijne later verschenene *Lectures on theorie and belles lettres* in 2 deelen, waarin hij de natuur van den smaak, en de bron van het welgevallen aan werken van fraaije kunst ontwikkelt, en vervolgens tot eene nadere beschouwing der taal en verschillende schrijfwijze overgaat. (*) Gelijken roem verwierf hij, door met zijnen *Honore* de verdienstelijke pogingen van MACPHERSON, in de verzameling en uitgave der Osfianfche gezangen, dadelijk te onderscheppen. Boven alles echter is BLAIR beroemd geworden door zijne leerredenen, die een voorbeeld van Engelsche kausel-welsprekendheid opleverden. Zij zijn met de uiterste zorgvuldigheid en nauwgezetheid bearbeid; en echter gaf hij slechts de beste derzelve in het licht, waaronder hij nog diegene uitkipte, welke meer bijzonder voor geoefende lezers geschikt zijn. Het zedelijke oogpunt, waaruit hij de wereld in dezelve beschouwt, verdient zoo veel te meer aanbeveling, uit hoofde van den rijken schat van menschenkennis, welke daarmede gepaard gaat. In zijn 60ste jaar, in 1777, gaf hij het eerste deel zijner leerredenen uit, die zulk eenen buitengewonen aftrek hadden, dat, in het volgende jaar, daarvan een nieuwe druk verscheen, waarop naderhand nog vier andere gevolgd zijn. Dezelve zijn in het Hoogduitsch, door SACK en SCHLEIJERMACHER, overgezet, en, bij W. HOLTROP te *Amsterdam*, mede in het Nederduitsch uitgegeven. De leerredenen van BLAIR hadden op zijne toehoorders eenen zoo veel te sterker invloed, daar zijn eigen voorbeeld het beeld van eenen volkomen leeraar van den godsdienst, zoo ver het door menschen kan geleverd worden, in zijn geheel werkzaam en verdienstelijk leven, daarstelde. Hij was bovendien de helper en raadgever van allen, een teeder vriend en echtgenoot, een liefderijk vader, en door zijne gemoedsrust, zijne matigheid, en geregeide wijze van leven, bij uitstek, tot zelfs in zijnen hoogen ouderdom, vatbaar voor wezenlijk menschengeluk. Hij stierf, na eene korte ziekte, onder het volkomene genot zijner zielsvermogens, algemeen betreurd, in Wintermaand 1800.

BLANCHARD. (FRANCOIS) Deze beroemde luchtreiziger, de eerste, die dit waagstuk ondernam, werd te *Audelys*, in het tegenwoordige departement *Eure*, in 1758 geboren. Reeds zeer jong in allerlei werktuigelijke kunsten, waartoe hij van nature zeer veel aanleg had, geoefend, ging hij altijd met het denkbeeld zwanger, om een werktuig tot vliegen uit te vinden, en, in zijn 16de jaar, had hij teeds eenen werktuigelijken wagen vervaardigd, waarmede hij eenen weg van 7 uren aflegde: eene uitvinding, welke hij, in 1773, tot nog grooter volkomenheid bragt. Nog geen 19 jaren oud, vervaardigde

(*) Van dit werk is in 1788 eene keurige overzetting in onze taal, bij IJENHORST te *Deventer*, uitgegeven, door den Hoogleraar H. BOSSUAT, en herdrukt in 1805.

de hij een zeer kunstig water-werktuig; doch altijd bleef zijn geliefkoosd denkbeeld bij hem levend, om te vliegen, en vervaardigde hij toen reeds een vliegend schip, dat zich, door een tegenwigt van 6 pond, 20 voet boven den grond verheef. Welkom waren bij hem derhalve de gelijktijdig gemaakte ontdekkingen van MONTGOLFIER, bijzonderlijk echter van de hoogleeraren CHARLES en ROBERT te *Parijs*, welke ten gevolge hadden, dat hij, reeds den 4 van Lentemaand 1784, zijne eerste luchtreis ondernam, en, in het volgende jaar, werkelijk met eenen luchtbol *het kanaal* van *Calais* naar *Douvres* overstak, waarop hij, van den koning van *Frankrijk*, een geschenk van 12,000 en eene rente van 1,200 livres ontving. In 1793 had hij het ongeluk, nadat hij reeds vercheidene luchtreizen, ook in vreemde landen, gedaan had, op de vesting *Kuffstein*, in *Tyrol*, gezet te worden, omdat men hem van het verspreiden van revolutionaire grondbeginsels beschuldigde. Hij geraakte echter weder in vrijheid; deed in Oogstmaand 1796, te *Newyork*, reeds zijne 49ste luchtreise; steeg, in 1798, te *Rouan*, met 16 personen omhoog; liet zich eerst na 6 uren weder nederzakken, en deed, nog in hetzelfde jaar, met den beroemden sterrekundige LA LANDE te *Parijs*, eenen voortgelijken togt. In 1807 telde men reeds 66 door hem volbragte luchtreizen, zoo in *Frankrijk* als buiten 's lands. BLANCHARD stierf, volgens openbare berichten, den 7 van Lentemaand 1809.

BLANCO. Beteekent, in den handel, iets oningevuld laten, b. v. bij *wisfels*. Eenen wisfel in *blanco* endosferen wil zeggen, op de achterzijde alleen zijnen naam teekenen, en boven denzelfden zoo veel plaats overlaten, dat de laatste houder van dien, na bekomene betaling, daarin den dag der voldoening kan invullen. In *wisfelsaken* de som in *Blanco* te laten, beteekent de trekking van eenen anderen aan te nemen, of voorfchot te doen, zonder daarvoor behoortlijk gedeekt te zijn.

BLANQUET. In het Fransch *carte blanche*, is een onbeschreven papier, waarop enkel iemands naam staat, en waarop een ander dat gene invult, waartoe hij hem volmagt geeft.

BLASON. Het wapen, de wapenkunst. (Zie: WAPENKUNDE.)

BLASPHEMIE. Godslastering, lastertaal.

BLEKERT. (RIJNSCHE) Een ligt roode Rijnwijn, die in de streken van *Andernach* en *Koblentz* gewomen wordt.

BLEISWIJK. (PIETER VAN) Oud raadpensionaris van *Holland*, Curator van 's lands hooge school te *Leijden*, bestuurder van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te *Haarlem* enz., werd in 1724 geboren, en stierf, den 29 van Wijnmaand 1790, in den ouderdom van 66 jaren. Hij was een groot kenner en voorstander van geleerdheid, en smaakte, van zijne jeugd af, geene andere genoegens, dan die ter vermeerdering zijner kennis konden strekken. Behalve op de staatkunde en regtsgeleerdheid, viel zijn sijnak, inzonderheid, op de wis- en natuurkundige wetenschappen, waarvan zijne voortreffelijke

Ver-

Verhandeling over de dijken (de aggeribus), welke hij in 1744, te Leiden, met lof openlijk verdedigde, ten bewijze strekt. Deze verhandeling, in dien tijd geheel nieuw, heeft nog hare verdiensten, en is, verſcheidene jaren daarna, eene Nederduitſche vertaling waardig gekeurd. Zijne nagelatene boekery was eene der koſtbaarſte, rijkſte, en met den meeſten ſmaak verzamelde, en toonde, in alle opzigten, de uitgebreide kundigheden en voortreffelijke keus van haren vorigen bezitter, waaraan de Leijdfche hooge ſchool vele nuttige inſtellingen te danken heeft.

BLIK. (*Lamina*) Zoo heet, in het algemeen, alle metaal, dat tot dunne bladen is uitgeſlagen; doch, in het bijzonder, geeft men dien naam aan dun uitgeſlagen ijzer, dat aan de oppervlakte vertind, en veel gebruikt wordt in de huishouding, vooral tot onderſcheidene keuken- en tafel-gereedſchappen. Sedert 1818 heeft men, door middel van zuren, die de ontwikkeling van vlammen en kristalvormige figuren op Blik veroorzaken, allerlei onderſcheiden gevulde of gepaariemoerde blikken kunstwerken van *metaliek moor*, (*moiré metallique*) leeren vervaardigen. Hoe dit geſchiedt, en deze kunst verbeterd kan worden, heeft Dr. S. STRATINGH, Ez. proefondervindelijk aangetoond, in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* van 1818, No. 56 en 57.

BLIKSEM of WEERLICHT. B. FRANKLIN, heeft het eerst door proeven bewezen, dat dezelve aan een elektriek vuur is toe te ſchrijven, dat van de eene wolk tot de andere, of ook tot de aarde, en wel voornamelijk op hooge voorwerpen, als torens, boomen en dergelijke overgaat, waardoor het ſterke geluid, dat wij *donder* noemen, veroorzaakt wordt. Daar de elektrieke ſtof, als zij overal gelijkelijk verdeeld of in evenwigt is, niet zichtbaar werkt, maar, ongelijk verdeeld, altoos tracht het evenwigt te herſtellen, ſchijnt het Weerlicht veroorzaakt te worden door eene ongelijke verdeling dezer ſtof, tuſſchen verſchillende wolken, of tuſſchen de wolken en de aarde, waardoor het elektrieke evenwigt tuſſchen dezelve verbroken wordt, dat zich dan, op eene meer of min geweldige wijze, door dezelfs overgang van de eene wolk tot de andere, of tot de aarde, zoekt te herſtellen. Vermits de opgehoopte elektrieke ſtof altijd de deelen van een ligchaam, waarin zij opgehoopt is, van elkander zoekt te verwijderen, worden daardoor ook de waterdeeltjes eener wolk, welke met elektrieke ſtof ſterk bezwangerd is, van elkander verwijderd, en zij zullen zich zamenvoegen, en in regen nedervallen, zoodra de elektrieke ſtof, welke die deeltjes verwijderd hield, dezelve verlaat: van daar de regen, welke gewoonlijk het onweer vergezelt. — Daar men weet, dat het geluid in eene ſeconde ruim 1,000 voet voortgevoerd wordt, is men in ſtaat geſteld, om, door den tijd, die er vervliegt tuſſchen den Bliksem en den daarop volgende donder, waar te nemen, den aſtand van de donderbui te bepalen. Wanneer dezelve nabij is, gebeurt het ſomtjds, dat het Weerlicht

zich aan een of ander voorwerp, in onze nabijheid, mededeelt, en zoo ook voor menschen gevaarlijk wordt. Dit gevaar komt men veel voor, door zich, in zulk een geval, verwijderd te houden van zulke lichamen, van welke men weet, dat zij de elektrische stof en den Bliksem sterk geleiden; zoo als alle metalen, hooge boomen, torens en, met een woord, alle verhevene, op zich zelve staande, voorwerpen. Door deze opmerking is gezegde FRANKLIN op het denkbeeld gekomen, om, door het oprigten van een hoog ligchaam, dat de elektrische stof sterk aantrekt, en dezelve naar eene onschadelijke plaats leidt, het onweer van de voorwerpen in deszelfs nabijheid af te leiden. Aan deze werktuigen geeft men den naam van *afleiders*, en men bedient er zich van, op torens, huizen scheepen en dergelijke, met zeer veel vrucht. (Zie: AFLEIDER.)

BLOCH. (MARCUS ELIEZAR) Een beroemd natuuronderzoeker te *Anspach*, uit behoefstige Joodsche ouders in 1723 geboren. Negentien jaren oud zijnde, veritond hij noch Hoogduitsch, noch Latijn, ja had zelfs niets, behalve eenige Rabbijnsche geschriften, gelezen. Hij haalde zijn verzuim eclater spoedig in, ging vervolgens naar zijne bloedverwanten te *Berlijn*, oefende zich hier, met eene ongelooftelijke vlijt, in de ontleedkunde, en in alle takken der natuurlijke geschiedenis, werd te *Frankfort aan de Oder* tot de doctorale waardigheid verheven, en keerde hierop naar *Berlijn* terug, waar de beroemde natuurkenner MARTINI hem het lidmaatschap van het genootschap van natuuronderzoekers bezorgde. Door zijnen onvermoeiden ijver verkreeg hij de uitgebreidste kundigheden, genoot eene, in alle opzichten, welverdiende achting, en stierf in Oogstmaand 1799, in den onderdom van 76 jaren. Zijn voornaamste werk is de *Natuurlijke Geschiedenis der Viscchen*, dat een sieraad der Duitsehe letterkunde uitmaakt. Dit kostbare werk werd, in den beginne, door hem, voor eigene rekening, uitgegeven; dan, daar hij de kosten niet langer kon goedmaken, werd hij, in de verdere voortzetting van hetzelfde, door vorstelijke en andere goeode personen, op eene edelmooedige wijze, ondersteund: en van hier, dat in de laatste 6 deelen, onder iedere plaats, de naam van zijnen begunstiger gevonden wordt, op wiens kosten dezelve geschieden werd.

BLOED. (Het) Dit roode vocht bevindt zich, behalve in het menschelijke ligchaam, ook bij alle zoogdieren, vogelen, amphibien en vischen; doch, bij de beide laatste diersoorten, met dit aanmerkelijke onderscheid, dat het bij deze niet warmer, maar kouder is, dan de gemiddelde temperatuur, waarin zich deze dieren ophouden. Het versch afgetapt Bloed aan zich zelve overgelaten, scheidt zich, nadat het eenigzins bekoeld en eenen, dierlijk riekenden wafem, heeft laten vallen, in twee deelen, namentlijk in de *Bloedwei* enden *Bloed-koek*. De eerste bestaat uit *gelei* en *eiwit*, de laatste, welke doorgaans in de bloedwei drijft en eene roode kleur heeft, wordt door de afwasching veranderd in eene witte, vezelachtige stof, welke men den

bloed-

Bloedvezel noemt. Het afgewasfchen roode gedeelte beftant uit ronde bolletjes, wier kleur fomnigen toefchrijven aan eene verbinding van phosphorzuur-ijzer en folda, anderen aan een bijzonder kleurend be-
ginfel. Voor het dierlijke leven is het Bloed van het hoogfte aanbelang, en zijne beweging houdt niet op, dan met den dood. Al het Bloed neemt zijnen oorfprong uit de chijl en de, in het geheele ligchaam opgenomene waterachtige vochten, welke de melkvaten, door de borstbuis, aanvoeren. Het ontlast zich, van tijd tot tijd, door eene menigte daartoe gefchikte vaten, van de voedingfappen, tot den groei en de inftandhouding des ligchaams noodzakelijk; en dit gefchiedt, terwijl het uit het hart naar de afgelegendfte deelen van het ligchaam gebragt, en van daar weder teruggevoerd wordt. Daarenboven wordt het, door affcheiding in de lever, de nieren en andere werktuigen beftendig gezuiverd. —

De *omloop des Bloeds*, eerst in de 17de eeuw, door den Engelfchen ont-
leedkundige HARVEY, ontdekt, is de grondflag en eerste voorwaarde des levens, dat met denzelfen geheel ophoudt. Het hart, het middelpunt van dien omloop, heeft eene uitzettende en zamentrekkende beweging, welke geftadig afwifelen; terwijl de slag- en bloedaders, waarvan de eerste het Bloed *uit*, en de laafte het weer *naar* het hart terugvoeren, met hetzelfde verbonden zijn. De omloop des Bloeds gefchiedt met eene verwonderenswaardige fnelheid: in minder, dan het duizendfte gedeelte van eene minuut, wordt het in ons ligchaam, door eene ruimte van drie voet, voortgedreven; en, froomde het Bloed in eene regte linie, zonder alle kromten te doorloopen, dan zoude het, bij eene gelijke fnelheid, in ééne minuut, eene lengte van 30,000 voet afleggen. Deze mate van fnelheid bezit het Bloed echter alleen in de groote kanalen, die zich in de nabijheid van het hart bevinden; want, naar gelang het zich van hetzelfde verwijdert, neemt ook de fnelheid af. Bij een volwasfen mensch, van een gewoon ligchaamsgeftele, vooronderftelt men eene hoeveelheid Bloeds van 24 pond, die 24 maal in een uur, en dus 576 maal in eenen dag en nacht, door het hart, en ook wederom door de kleinste, aan haartjes gelijkende vaatjes, welke uit de slagaderen voortkomen, in het ligchaam worden rondgedreven.

BLOEDDOOP. Zoo noemde TERTULLIANUS het eerst den marteldood, dien hij, en na hem meer andere christen-leeraars, als eenen tweeden ter vergeving der zonden nog krachtiger, doop leerde be-
fchouwen, en den geloovigen dringend aanbeval.

BLOEMAART. (ABRAHAM) Een beroemd Nederlandsch teeken-
naar en fchilder der 16de en 17de eeuw, die *Gorkum* tot zijne ge-
boorteplaats had, en in 1647 te *Utrecht* ftierf. Hij had de vorming van zijn kunftalent, inzonderheid, aan zich zelven te danken. Na zijne ftudien in *Parijs* volbragt te hebben, werd hij te *Amfterdam* tot ftads architect aangefield, en zettede zich, ten laafte, in *Utrecht*, als fchilder neder. In het portreteren was hij niet fterk, gelijk men hem ook, over het algemeen, zoo wel in markt als gekleede beel-

den, van een weinig onnaauwkeurigheid, in het volgen der natuur, beschuldigt. Ook dragen zijne schilderstukken eenige sporen van overhaasting; doch deze fouten worden rijkelijk vergoed door de schoonheid en luister van zijn koloriet, en de rijkheid in zamenstelling (*compositie*). Hij schilderde geschiedenissen, dieren, en inzonderheid landschappen, welke laatste het hoogst geschat worden. Inzonderheid was hij zeer sterk in het verdeelen van licht en schaduw. Ook was hij een voortreffelijke teekenaar, en zijn uitgegeven teekenboek behoort nog tegenwoordig onder de beste, waarin de gronden dier kunst vervat zijn, en geleeraard worden. Hij was tevens etser en vormsnijder, en heeft, in de onderscheiden vakken zijner kunst, vele voortreffelijke stukken geleverd.

BLOEMAART had 4 zonen. ADRIAAN ging naar *Rome*, en verwierf, als schilder en plaatsnijder, veel roem; doch sneuvelde te *Salzburg*, in een tweegevecht. HENDRIK schilderde beeldtenissen. FREDERIK heeft stukken zijns vaders uitmuntend in het koper gebragt. CORNELIUS, die de bekwaamste van zijne broeders was, werd in 1603 te *Utrecht* geboren. Hij was eerst schilder, vervolgens plaatsnijder, hield zich eenigen tijd te *Parijs* op, en ging van daar naar *Rome*, waar hij, in 1680, stierf. Zijne graveernaald onderscheidde zich, door eene, tot dus ver onbekende, zuiverheid en schoonheid, door eenen zachten overgang van licht en schaduw, door verscheidenheid en zachtheid van kleuren, zoo voorbeeldig boven anderen, dat hij de schepper eener nieuwe school werd, waaruit BAUDOT, POILLI, CHASTEAU, SPEIJER ROULET en anderen zijn voortgekomen.

BLOEMENHANDEL IN HOLLAND. In vroeger tijd was *Haarlem* de hoofdplaats van dezen, toenmaals, zoo beruchten handel, waarvan eenige nadere berigten niet te onpas zullen geoordeeld worden. In het jaar 1636 en 1637 werd in *Holland*, inzonderheid in de steden *Haarlem*, *Leijden*, *Amsterdam*, *Alkmaar*, *Hoorn* en *Enkhuizen*, een sterke windhandel gedreven in bloemen, inzonderheid in *Tulpen*, waardoor men vele vermogende lieden zag te gronde gaan, en min gegoede rijk worden. Men verkocht bloembollen, die men niet had, om ze op zekeren bepaalden tijd te leveren, en betaalde voor eenen enkelen *Semper Augustus* f 13,000-:-: voor drie f 30,000-:-:, voor den *Admiraal Enkhuizen* meer dan f 5,000-:-: enz., terwijl men voor eenen *Vice-roi* 2 last tarwe, 4 last rogge, 4 vette osfen, 8 jonge varkens, 12 schapen, 2 okshoofden wijn, 5 tonnen acht guldens bier, 2 vaten boter, 1000 pond kaas, een pak kleederen en eenen zilveren beker, besteedde. In *Alkmaar* verkocht men, bij openbare veiling, voor meer dan f 90,000-:-: aan bloembollen, en te zelfden tijde won iemand in *Amsterdam*, in vier maanden tijds, meer dan f 60,000-:-: bij dezen handel, welke zoo ver ging, dat er, in zekere stad van *Holland*, wel voor 10 miljoen guldens, aan bloemen zouden gesleten zijn (*). Dan, deze handel konde van geen lan-

(*) Register van de prijzen der bloemen 1637.

gen duur wezen. De koopers weigerden, de vooraf bedongene sommen te betalen; terwijl de Staten van *Holland*, den 27 van Grasmaand 1637, op bekomen klagten deswege, besloten, dat dergelijke eischen, even als andere schulden, langs den gewonen weg moesten ingevorderd worden. Hierdoor vielen de prijzen tot eene aanmerkelijke laagte, zoo dat men eenen *Semper Augustus* voor *f* 50-;- konde koopen. Ondertusfchen waren ook naderhand de fommen, die men, door het voortbrengen van nieuwe en zeldzame tulpen, won, niet onaanzienlijk; en men vindt nog tegenwoordig, in de registers van de Haarlemsche bloemisten, de prijzen van eenige zeldzame tulpen van *f* 50-;- tot *f* 150-;- opgegeven. Tot op de Fransche omwenteling, trokken de gemelde bloemisten hunne tulpenbollen inzonderheid uit *Rijsfel* en andere steden van *Vlaanderen*, waar zich de geestelijken met de kultuur derzelver onledig hielden; doch naderhand hebben die van *Haarlem* er zich zelve op toegelegd. Vermogende lieden hielden zich met de bloemteelt bezig, inzonderheid met de *hijacinten*, en de bloemisten voorzagen zich zoowel van deze, als van buitenlandsche bollen, niet alleen, maar ook van *ranunkels*, *auricola's*, *angelieren*, *anemonen* en andere bloemen, waarvan de bestellingen, van tijd tot tijd, menigvuldiger werden. Van jaar tot jaar nam de Bloemenhandel toe, en *Haarlem* is thans de stapelplaats van alles, wat in dit vak schoon kan genoemd worden. — De hijacinten verkregen eerst in het jaar 1730 eene aanzienlijke waarde: men betaalde voor de *Passe non plus ultra* *f* 1850-;- en voor $\frac{1}{2}$ *Gphier*, waarvan de geheele bol thans eenige stuivers kost, de som van *f* 275-;- In 1776 bloeide de Haarlemsche Bloemenhandel het meest, en nog in 1785 besteedde men voor eenen *Comte de la Coste* *f* 750-;- en meerder. Sedert zijn de prijzen dezer bloemen merkkelijk gedaald; schoon men, in de registers der bloemisten, nog zekere dubbele hijacinten vindt, die ieder van *f* 25 tot *f* 100-;- gegolden hebben. De uitgebreide liefhebberij, om allerlei bloemen, inzonderheid hijacinten, in den winter, op glazen en in potten te trekken, houdt dezen handel nog staande. Tusfchen *Alkmaar* en *Leijden* zijn nog meer dan 20 morgen lands enkel voor de teelt der hijacinten geschikt, die, in eenen zandigen grond, bij uitstek tieren. Met den Bloemenhandel wordt nog veel geld gewonnen; doch veel minder dan voorheen, vermits die handel eenen geheel anderen keer genomen heeft. Voorheen verkocht men veelal kleine partijtjes *zeer dure* bollen; doch thans moet men bij honderden en duizenden van ééne foort, en wel tot goedkoope prijzen, leveren. In *Haarlem* telt men tegenwoordig, behalve de kleinere, nog 12 of 13 voorname bloemisten, die hunne bloembollen niet slechts naar *Duitschland*, *Rusland*, *Engeland* enz. maar zelfs naar *Turkije*, verzenden. Men zie, over de hijacinten-teelt, de volgende werkjes, door *Nederlanders* in het Fransch geschreven; G. VOORHELM, *traité sur la jacinte. Haarlem 1752*,

360 BLOEMSTUK. — BLUCHER. (LEBRECHT VON)

en W. VAN KAMPEN, *traité sur les fleurs à eignons. Harlem 1760.*
De Windhandel in bloemen van de 17de eeuw, in de onderscheidene stukjes over *Flora's op- en ondergang. Haarlem 1734.*

Sedert 40 of 50 jaren, drijven de Haarlemsche bloemisten mede handel in vreemde gewassen, welke, in voordeelige jaren, nog al belangrijk is; schoon de vreemdlingen, die hunne orangerie- en kastgewassen uit *Holland* namen, gedurende den jongsten oorlog, door de belemmering van den handel, zelve naar *Engeland*, gegaan zijn, om zich daar van dezelve te voorzien, waardoor derhalve veel van dien tusfschenhandel voor ons is verloren gegaan.

BLOEMSTUK. Eene schilderij met bloemen, waarin het een hoofdvereischte is, dat zij met de naauwkeurigste vlijt en het fijnste gevoel voor het teedere en schoone, dat men in dezelve ontdekt, geteekend wordt. VERENDAAL, SEGHER en VAN HUISEM waren er meesters in, en de laatste is, inzonderheid wegens zijne rozen, beroemd.

BLOKHUIS. Eene foort van houten batterij, op een vaartuig, of op rollen gelégd, waarop ligte stukken worden geplant, en die onvoorziens op het water, of in de *contrescharpen* en *contre approches*, kan vervoerd worden. Er zijn ook blokhuisen, welke op den grond gebouwd zijn, en kleine vestingen van hout of aarde uitmaken. Het gevangenhuis te *Leeuwarden*, in het Departement *Vriesland*, draagt ook den naam van *Blokhuis*.

BLOKKEREN. Eene plaats door krijgsvolk, of schepen, zoo naauw influiten, dat er niets uit noch in kan, zonder haar echter te belegeren. Zulk eene influiting noemt men eene *Blokkade*.

BLOKSBERG, OF DE GROOTE BROK. De hoogste berg op *den Harz*. Een groot deel van den *Bloks-* of *Broksberg*, inzonderheid de eigenlijke *hooge Brok*, ligt in het Stolbergfche graafschap *Wernigerode*. In het midden van *het Harzgebergte*, namelijk, verheft zich een nog aanmerkelijk hooger berg, die uit den *Broksberg*, en deszelfs omliggende gelijkfoortige bergen, bestaat, welke, in aard, van het geheele overige gedeelte van *den Harz* onderscheiden zijn. Zij nemen in hoogte toe, hoe nader zij aan het middelpunt, *den Brok*, komen, waarvan zij, schoon alle bergen op zich zelve zijnde, echter bij eene naauwkeurige beschouwing, blijken een wezenlijk gedeelte uit te maken. Het geheel van dezen hoofdberg bestaat, gelijk al de hoogste, oorspronkelijke bergen der aarde, uit *granit*, dat men hier *broksteen* noemt. De *Broksberg* vertoont zich in zijne grootste pracht, wanneer dezelve met sneeuw bedekt is, en alle ongelijkheden daardoor gevuld zijn, dat van Slagt- tot Zomermaand, en somtijds nog langer, plaats heeft. Het woord *Brok* beteekent eigenlijk *berg*; en mogelijk is de benaming van *Bloksberg* van die van *Broksberg* afkomstig. Zijne hoogte is 3,595 Fransche voeten boven de oppervlakte der *Middellandsche*, en 3,489 boven die der *Oostzee*.

BLUCHER. (LEBRECHT VON) Prins van *Wahlstadt*, was veldmaarschalk in Pruisfischen dienst, en ridder van alle Europese hoogte-krijgs-

krijgs-orden. Hij werd, in 1742, te *Rostock* geboren; begaf zich reeds vroeg, als jonker, onder een Zweedsch huzaren-regement; deed zijnen eersten veldtogt tegen de *Pruisfen*, en streed tegen dezelfde zwarte huzaren, aan welker hoofd hij naderhand gesteld werd. In een gevecht gevangen genomen zijnde, besloot hij, op aandrang van den oversten BELLING, om in Pruisfischen dienst over te gaan, waartoe met de *Zweden* eene ruiling getroffen werd, en werd hij als luitenant bij het huzaren-regement van gemelden bevelhebber geplaatst; maar naderhand nam hij, ontevreden, dat men hem, bij eene bevordering was voorbij gegaan, als ritmeester zijn afscheid; wijdde zich aan de landhuishoudkunde; werd vervolgens landraad, en geraakte eindelijk, door zijne vlijt en een goed bestuur zijner zaken, in het bezit van een landgoed.

Na den dood van FREDERIK II, werd hij majoor, en vervolgens overste van zijn vorig regement; en streed, sedert, in de veldtogten aan den *Rijn*, in 1793 en 1794, met aanhoudend geluk. *Orchies*, *Luxemburg*, *Frankenstein*, *Oppenheim*, *Koewiler* en *Edesheim*, getuigen van zijne daden. Na den voor hem zoo roemrijken slag bij *Leijfstadt*, in Herfstmaand 1794, werd hij generaal-majoor bij het observatie-leger aan den *Neder-Rijn*; doch de daarop volgende vrede stuitte hem, zijns ondanks, in zijne krijgskundige loopbaan, tot dat de nieuwe oorlog hem wederom een ruim veld voor zijnen roem aanbod. In 1802 nam hij voor *Pruisfen* bezit van *Efurt* en *Muhlhausen*; bleef, bij de bewegingen van het Pruisfische leger in 1805, niet werkeloos, en had deel aan den slag bij *Auerstadt*, in Wijnmaand van het volgende jaar; doch waarvan de ongelukkige uitflag, ook op zijn lot, eene beslissenden invloed had. Met het grootste deel der ruitery, den prins van *Ilbenlohe*, op zijnen terugtogt naar *Pommeren*, op de linker flank volgende, was de afstand tusschen beiden te groot geworden, om zich met dien vorst te vereenigen, die, intusschen, genoodzaakt was geworden, om, bij *Prentzlau*, zich bij verdrag over te geven. Hierdoor van *Stettin* afgesneden, wierp zich BLUCHER in het Mecklenburgsche, en vereenigde zich, bij *Dambeck*, met het korps van den hertog van *Weimar*, waarover de prins WILLEM van *Brunswijk-Oels* het bevel voerde; doch daar de troepen te zeer afgemat waren, om iets tegen de Fransche legerbenden van den groothertog van *Berg*, den toenmaligen prins van *Ponte-corvo*, en den maarschalk SOULD te durven ondernemen, was hij genoodzaakt, om achter de *Trave* te trekken, met oogmerk, om de drie genoemde legers, zoo lang mogelijk, van de *Oder* af te trekken. Hij rukte in het gebied der vrije rijksstad *Lubek*, welke stad echter, door de Franschen stormenderhand werd ingenomen, met dat gevolg, dat BLUCHER, die zich nog met eenige troepen gered had, op den 6den en 7den van Slagtmaand, zich bij *Ratenau*, een Lubeks dorp, moest overgeven. BLUCHER werd nu krijgsgevangen; doch eorlang tegen den Franschen veldheer VICTOR

uitgewisfeld, en onmiddellijk, na zijne komst te *Koningsbergen*, aan het hoofd van een korps, te sloop, naar *Zweedsch Pommeren* gezonden, om *Straalsund* te helpen verdedigen, en de *Zweden* te ondersteunen.

Na den vrede van *Tilsit* arbeidde BLUCHER eenen tijdlang in *Koningsbergen* en *Berlijn*, in het oorlogsdepartement, aan de zijde des konings; verkreeg hierop het krijgsofbeeld in *Pommeren*, en behoorde naderhand onder die belangrijke mannen van den Pruisischen staat, die, op aandrang van NAPOLEON, hun ontslag ontvingen. Sedert was BLUCHER een stil aanschouwer van den loop der gebeurtenissen, en betrad niet eerder weder het krijgsofbeeld, dan toen zijn koning zich met *Rusland* vereenigde, om de Fransche klusters te verbreken, waaronder geheel *Duitschland* zuchtte. Als een grijsaard van 70 jaren verkreeg hij het opperbevel over de Pruisische legermagt, en het Russische korps van den veldheer WINZINGERODE, welk laatste echter, naderhand, weder van hem gescheiden werd. De slag bij *Lutzen*, op den 2den van Bloemaand 1813, bedekte den eerwaardigen veldheer met heidenroem, en de dagen bij *Bautzen* en *Hochkirchen* vlochten, niettegenstaande het gevolg der laatste voor de *Franschen* gunstig schein, nieuwe lauweren om zijnen grijzen schedel; doch zijn roem bereikte, op de gewigtige dagen bij de *Katzbach* en *Leipzig*, het hoogste toppunt, wanneer hij het geheele leger van den Franschen maarschalk MACKDONALD vernietigde, en gansch *Silezie* van de vijanden zuiverde. Zijn leger verkreeg nu den naam van het *Silezische*; vergeefs poogde NAPOLEON, in persoon, den ouden held in zijnen zegevierenden loop te stuiten. Onophoudelijk in de *Lausitz* voorwaarts dringende, trok hij, den 3den van Wijmaand 1813, te *Wurtenburg*, over de *Elbe*; behaalde den 16den, met het Silezisch leger, eene roemrijke overwinning op den maarschalk MARMONT, bij *Mückern*; en had, vereenigd met den kroonprins van *Zweden*, op den 18den, een aanmerkelijk deel aan de volkomene nederlag der *Franschen*; drong, reeds op dien dag, tot aan de voorsteden van *Leipzig* door, en was de eerste, die, op den 19den, die stad, met zijne roepen, bestormde. Zijne snelle bewegingen, en zijne manier van aanvallen, hadden hem, reeds bij het begin van den veldtocht, bij de *Rusfen*, den bijnaam van *Maarschalk Voorwaarts*, doen verwerven, die van nu af, bij het geheele Duitsehe volk, voor hem een eertitel werd.

Op den 6den van Louwmaand 1814, trok hij met het Silezische leger, dat thans uit 2 Pruisische, 2 Russische, 1 Hessisch en 1 vereenigd korps bestond, over den *Rijn*; bezette, den 17den daaraanvolgende, *Nancy*; won den 1sten van Sprokkelmaand, den belangrijkste slag van *la Rothiere*; en drong, tot in de nabijheid van *Parijs*, door. In den loop dezer maand, behaalde NAPOLEON weder eenige belangrijke voordeelen, waardoor BLUCHER genoodzaakt werd, om naar *Chalons* terug te trekken; doch, in het begin van Lentemaand, rukte

re hij weder voorwaarts, en opende, door zijne beslissende zegepraal bij *Laon*, voor de verbondene mogendheden, den weg naar *Parijs*. De dag van *Montmartre* bekroonde de groote daden van dezen veldtocht, en, op den 31sten van Lentemaand 1814, trok BLUCHER binnen *Frankrijks* hoofdstad.

Billijk waren de belooningen, welke de grijze held voor zijne dapperheid ontving. Terwijl zijn koning hem tot prins van *Wahlstadt*, met een daaraan geëvenredigd inkomen, benoemde, ver eerden bijna alle Europische mogendheden zijne verdiensten door de hoogste ordeteekens, en werd hij, in *Engeland*, werwaarts hij zich in Zomermaand deszelfden jaars, met de verbondene monarchen begaf, met de uitbundigste blijken van eerbied en onderscheiding ontvangen, en in *Oxford*, met vele plegtigheid, tot doctor in de rechten, benoemd. Van *Londen* begaf hij zich naar zijne landgoederen in *Silezie*, en bleef aldaar, tot dat de landing van NAPOLEON, in *Frankrijk*, in 1815, het Pruisisch leger op nieuws de wapenen deed aangorden. BLUCHER verwierf audermaal het opperbevel, en voerde het leger spoedig tot in de *Nederlanden*. Op den 15den van Zomermaand begon NAPOLEON de vijandelijkheden; en drong, daar de legers der verbondene mogendheden zich nog niet hadden kunnen vereenigen, voorwaarts. BLUCHER werd den volgenden dag bij *Ligny* geslagen, en kwam, door den val van zijn doodelijk gewond paard, in groot gevaar, van krijgsgevangen te worden. In plaats echter, dat dit ongeluk zijnen moed verflaauwde, diende hetzelfde veeleer, om dien te verdubbelen, en behaalde hij, op den 18den der genoemde maand, in vereeniging met lord WELLINGTON en den prins van *Oranje*, de gewigtige overwinning bij *la belle Alliance* of *Waterloo*, waarvan de alles beslissende gevolgen bekend zijn. Hij floeg den aangeboden wapenstilstand van de hand, en dwong *Parijs*, om zich bij verdrag over te geven. Ter vergelding zijner op nieuws beloonde dapperheid, ontving BLUCHER van zijnen koning een, voor hem opzettelijk vervaardigd en alleen bestemd, ordeteeken, bestaande in een ijzeren kruis, met gouden stralen omgeven. Na den vrede van *Parijs* keerde hij naar zijne landgoederen, en stierf aldaar, op den 12 van Herfstmaand 1819, in den ouderdom van ruim 76 jaren.

BLUM. (JOACH. CHRIST.) De zoon van eenen gegoeden koopman te *Rathenau*, in de mark *Brandenburg*, waar hij, in 1739, geboren werd. Hij studeerde te *Frankfort*, onder BAUMGARTEN, en leefde in de naauwste vriendschap met ABT en TÖLLNER. Na zijne volbrachte studien keerde hij naar zijne geboortestad terug, zonder eenige bepaalde bezigheid te zoeken, zoo dat zijne medeburgers hem den *Jedigganger* noemden, dat tot hij hen, door zijne uitmuntende *Spaziergänge*, overtuigde, dat men, ook zonder ambt of ander beroep, op eene nuttige wijze, ja zelfs onder het wandelen, ten nutte van anderen, kan werkzaam zijn. BLUM stierf in Oogstmaand 1790. —

Van

Van zijn genoemd werk is, in 1785, de derde druk verschenen. Behalve hetzelfde, heeft hij ook nog een Hoogduitsch *Spreekwoordenboek* geschreven, dat in 1780 en 1782, in 2 deelen, is uitgegeven.

BLUMAUER. (ALOYS) Deze bekende dichter werd te *Steijer* in *Oostenrijk*, in 1755, geboren, en stierf, in 1793, te *Wenen*. Door zijne verkleede (*getravesteerde*) overzetting van de *Aeneade*, verwierf hij, als komiek en boertend dichter, eenen uitstekenden roem. Dezelve is eene poëtische caricatuur, rijk aan spottend vernuft en koddige verdraaijingen, welke mede in zijne meeste talrijke gedichten gevonden worden. In het treurspel, ERWINE VAN STEINHEIM, vertoont hij zich, als tooneeldichter, in een voordeelig licht. Zijne gezamenlijke werken zijn, in 1801 en 1802, te *Leipzig*, in 8 deelen, uitgegeven.

BOA. Zoo noemt men een geslacht van Slangen, die geen venijn hebben, maar wel scherpe tanden, waarmede zij vinnig kunnen bijren. LINNEUS geeft daarvan negen soorten op; LA CEPEDE elf. Onder deze ontmoeten wij er eene, die den naam draagt van *Boa constrictor* of *Kniiper*, zoo genoemd van wege haar verbaazend vermogen, om de door haar bemagtigde prooi, al is dezelve een vrij kloek dier, (bij voorb. een tijger, hert, wild zwijn enz.) hetzij in de kronkeling van haar ligchaam, hetzij tegen eenen boomstam, dermate te knijpen, dat derzelve beenderen vermorzeld worden, tot dat zij in staat is, om dezelve, rijkelijk met speeksel overdekt, binnen te slikken. Deze is niet slechts de grootste van het bovengenoemde geslacht, maar van alle slangen; want zij wordt tot twintig en vijf en twintig, ja, volgens sommigen, tot veertig en vijftig voet lang, wanneer de omtrek van haar ligchaam drie of vier voet, en de middellijn daarvan meer dan achtien duim, bedraagt: van daar, dat zij ook de *Reus-slang* wordt geheeten. Men ontmoet deze slang zoo wel in de nieuwe als oude wereld, met eenig verschil in de grootte van haar ligchaam, en in de teekening en kleur van haar vel; welk verschil zoo wel door de luchtfreek, waaronder zij leeft, als door geslacht en ouderdom, kan veroorzaakt worden. Wat de teekening van het vel en deszelfs kleuren betreft: het is noodeloos, beide in al derzelve bijzonderheden te beschrijven. Genoeg zal daarvan het volgende zijn. Gemeenlijk ziet men op den kop, welken sommigen met dien van eenen jagthond, anderen met dien van eenen krokodil vergelijken, en waarvan de grond geelachtig is, eene groote vlek, donkerrood van kleur, en eenigzins in de gedaante van een kruis, welks dwarsbalk somwijlen niet duidelijk gezien wordt. Het bovenste gedeelte van den rug is als bezaaid met zeer schoone, groote ovale vlekken, gemeenlijk van twee of drie duim lengte, welke zeer dikwijls aan ieder einde, in den vorm van eenen halven cirkel, afgerond zijn, en rondom welke men andere kleinere vlekken waarneemt van verschillende gedaanten. Dit alles ziet men geplaatst in eene verwonderlijke evenredigheid, en de meeste vlekken onderscheiden zich derwijze in den graad der kleuren, door donkere ran-

den,

den, welke zich hier in de schaduw verliezen, en waarop dan wederom de fraaije schubben uitkomen, dat men, de huid dezer slang met aandacht beschouwende, in verzoeking geraakt, om eerder te gelooven, dat men een gewrocht der kunst voor zich heeft, met de meeste nauwkeurigheid en zorgvuldigheid van den pasfer geteckend, dan een voortbrengfel der natuur. Men verbeeldt zich het bovenlijf bedekt te zien met wapens en kroonen, sierlijk door een gevlochten, en ziet eene geëvenredigde, schoon niet ineenvloeiende, mengeling van donker zwart op eenen witten grond, van geelachtig bruin met witachtige vlekken, en de staart meest oranjekeurig; zoo dat men niet kan nalaten dit dier buitengemeen fraai te noemen. Is het dus wonder, dat deze schoonheid, gevoegd bij de verbazende, verschrikkelijke kracht van dit dier, deszelfs reusachtige grootheid, en het sterk geluid, dat het met deszelfs schubben maakt, als het, al kronkelende of in de lengte uitgestrekt, gelijk een zware balk, snel over den grond schuift, of, met eene voorbeeldelooze vlugheid, tot in den hoogsten top der boomen opsnelt; — is het wonder, herzeggen wij, dat dit alles te zamen eenen zekeren eerbied, van schrik en vrees vergezeld, voor hetzelfde verwekt heeft bij verscheidene volken, nog weinig van den staat van volslagene woestheid verwijderd, zoo dat zij dit dier deswege eene goddelijke eer hebben bewezen, en hetzelfde hierom den naam van de *goddelijke slang*, ook bij ons en andere beschaafde volken, bij deszelfs zeer menigvuldige andere namen, dien van *afgodslang*, bekomen heeft.

Kortelijk nog iets over deszelfs voedsel en prooibejaging. Het voedsel dezer slangen is naar den landaard verschillende. Gemeenlijk bestaat het in vogels, hagedisfen, armadillen enz.; doch, eigenlijk gezegd, vallen zij aan op alles, wat onder haar bereik komt, zelfs rotten, muizen, padden en andere slangen. Maar ook verschilt het haar weinig, of zij eene prooi maken (gelijk reeds opgemerkt is) van eenen tijger, luipaard, wild zwijn, hert, en dergelijken: men spreekt zelfs van buffels, dat toch, even gelijk als van herten, wat ongeloofelijk voorkomt. Om hare prooi bij verrassing te vangen, leggen zij zich, in een gerold, en met den staart om eenen boomstam geslingerd, op den grond neder, of plaatfen zich op eenen boomtak, en schieten snel op de prooi, die haar ontmoet, af, dezelve met gewisfen greep aanvattede. Wanneer deze een groot dier is, slingeren zij zich, zoo als gezegd, om hetzelfde heen, vermorzelen deszelfs ribben en andere beenderen, bevochtigen het met een dik speekfel, en slikken het alzoo langzaam in den ongueren balg. Dit geschiedt somwijlen bij gedeelten, zoo dat een deel buiten den bek blijft, tot dat het ingeslikte ontbonden en verteerd is, in welken staat de slang roerloos, en als diep afgemat, en verzwakt blijft liggen tot den tijd toe, dat alles verteerd is, en hare krachten hersteld zijn.

BOCCACIUS. (Io. Boccacio) Werd in 1313, te *Certaldo*, in *Toscane*, geboren, waar zijn vader een landman was. Hij verruilde den

den handel en de rechtsgeleerdheid met de dichtkunde, waarin PETRARCHA, die hem ook voor het overige ondersteunde, zijn leermeester was. De *Florentijnen* schonken hem het burgerregt, en zonden hem aan PETRARCHA, om zijne terugkomst te bewerken; doch deze, de partijſchap te *Florence* kennende, overreedde BOCCACIUS, om die ſtud te verlaten. Hij reisde naar *Italië*, werd verliefd op eene natuurlijke dochter van ROBERT, koning van *Napels*, en genoot hare wederliefde; terwijl ook de koningin JOHANNA, in *Sicilië*, zeer veel behagen in hem ſchepte. Van zijne reis keerde hij naar zijne geboorteplaats terug, waar hij, in 1375, aan de gevolgen eener overdrevene vlijt, ſierf. Uit liefde voor zijne vrijheid, wilde hij noch een openbaar amht bekleeden, noch huwen; doch liet eenen natuurlijken zoon na. Hij was de eerste, die het Italiaanſche *proza* vormde, en de *Italianen* nemen nog heden ten dage zijnen ſtil tot een voorbeeld. Onder meer andere ſchriften, verdient zijn *Decameron* eene bijzondere opmerking; bevattende een aantal aangename, dikwijls verleidelijke vertellingen, die niet enkel vertaald zijn, maar waarvan zich dikwerf ook vele ſchrijvers bediend hebben.

BOCCAGE. (MARIA ANNE) Eene beroemde Franſche dichteres, en lid der akademien te *Rome*, *Bologne*, *Padua*, *Lyon* en *Rouan*, werd in laatſtgemelde ſtad, in 1710, geboren, en ſtierf in het jaar 1802. Zij was de gade van eenen ontvanger in *Dieppe*, dien zij echter weldra verloor. Hare opvoeding had zij in een klooster te *Parijs* ontvangen, waar zij reeds eenen gunstigen aanleg voor de dichtkunst deed blijken. Dan, zij verborg dit talent, en, niet voor het jaar 1746, zag men de voortbrengfels van haren geest in druk verſchijnen, wanneer zij hare dichterlijke loopbaan opende met een dichtſtuk over de *wederkeerige waardij der Kunſten en Wetenschappen*, dat bij de akademie te *Rouan* den prijs wegdroeg. Hierop beproefde zij eene navolging van het *veriorene Paradijs* in zes zangen, alsmede van *den Dood van ABEL*; en gaf een treurſpel, *de Amazonen*, en eindelijk *de Columbiade*, een dichtſtuk in zes zangen, in het licht. Zoo lang mevrouw BOCCAGE leefde, genoot zij eenen uitbundigen lof, die door hare kunne, en haar uitnemend gedrag, alleen kan verontſchuldigd worden. *Forma VENUS arte MINERVA* was het devies harer bewonderaars, onder welke men zelfs VOLTAIRE, FONTENELLE, en CLAIRVAUT telde. Ondertuſſchen zijn hare brieven, op hare reis door *Engeland* en *Holland* geſchreven, wel de belangrijkste van haren uitgegevenen letterarbeid, en kan men daarin ten duidelijſten indruk ontwaren, welken zij op hare tijdgenooten maakte. De werken dezer beroemde vrouw zijn in onderſcheidene talen overgezet. Zij was, voor het overige, eene getrouwe vriendin, zeer aangenaam in gezelfſchap, en bezat een uitſtekend zacht karakter.

BOCARDO. Is, in de redeneerkunde, de vijfde wijze van de derde figuur der ſluitredenen, waarin het middelſte voorſtel eene algemeene erkentenis, en het eerste en derde eene ontkenning is. b. v.

- BO** Sommige ongelukkige menschen zijn geene geleerden.
CAR Elk ongelukkig mensch is te beklagen.
DO Derhalve zijn sommige menschen te beklagen, die geene geleerden zijn.

BOCHERINI. (LUIGI) Werd in 1740, te *Lucca*, geboren, en genoot het eerste onderwijs in de muziek van den abt **BANUCCI**, als mede van zijnen vader, die hem vervolgens, ter zijner verdere volmaking, naar *Rome* zond, waar hij eenen uitstekenden roem verwierf. Weinige jaren later keerde hij naar *Lucca* terug, en ging met zijnen landgenoot **FILIPPINO MANFREDI**, een leerling van **NAIDINI**, naar *Spanje*, welks toenmalige vorst een bijzonder bevorderaar van kunsten en wetenschappen was. **BOCHERINI**, enkel door zucht naar roem geleid, bleef in *Spanje*, en genoot de achting des konings, die hem met eere en geschenken overlaadde, en hem bij de akademie aanstelde, onder de enkele voorwaarden, dat hij jaarlijks negen stukken van zijne eigene samenstelling zoude leveren. Hij voldeed hieraan, tot in het jaar 1806, wanneer hij te *Madrid*, in den ouderdom van 66 jaren, stierf. De compositien, door hem zelven uitgegeven, maken in het geheel 58 stukken uit; en bestaan in *symphonien*, *sextetten*, *quintetten*, *quatuors*, *trios*, *duetten* en *sonaten* voor de viool, de violoncello, en forte-piano. Behalve deze zijn er nog eenige ongedrukte quintetten en afzonderlijke zangstukken van hem voorhanden. Voor het tooneel heeft hij niets gearbeid, en voor het kerkmuziek vindt men, onder zijne in het licht verschenen stukken, alleen het *stabat mater*. Zijne *adagio's*, inzonderheid, zijn voor kenners een voorwerp van bewondering, en voor kunstenaars niet zelden van bange zorg voor derzelver behoorlijke uitvoering; zij geven ons een denkbeeld van hemelische muziek. Men kan **BOCHERINI** te regt als den voorlooper van **HAIJDN** aanmerken; want hij heeft het eerst quartetten vervaardigd, en het karakter van deze soort van muziekstukken bepaald. Ook hield hij met dezen eene gestadige briefwisseling, en poogden deze beide groote mannen elkander wederkeerig omtrent hunne samenstellen voor te lichten. **POPPO** karakterizeert beiden zeer juist, wanneer hij **BOCHERINI de gade van HAIJDN** noemt.

BOCHETTA. Een enge, door schansen verdedigde pas, in het Genuesche gebergte, die van *Lombardye* naar *Genua* loopt, en in den Oostenrijkschen successe oorlog, in 1746 en 1747, alsmede in den Franschen krijg, aan het einde der 18de eeuw, door gewigtige gebeurtenissen is gekenmerkt geworden.

BODEMERIJ. Is een zee-contract, waarbij aan den eigenaar van een schip, op den zoogenoemden bodem van hetzelfde, geld geschorten wordt, onder beding, dat, wanneer het schip weder gelukkig te huis komt, aan den geldschieder, die dat schip intusschen tot onderpand heeft, de hoofdsom met de interesen, welke men in dit geval zoo hoog mag bedingen als men kan, moet worden teruggegeven; terwijl daarentegen de geldopnemer, wanneer het schip op de reize verongelukt, van alle betaling en namaning bevrijd is. **BO-**

BODENZEE. (Eigenlijk *Bodmanzee*, naar het oude slot *Bodman*) ook wel het *Cosnitzer* of *Constanzer meer* geheeten, is een groot meer, tusfchen *Zwaben* en *Zwitferland*, meer dan 12 uren lang en 4 uren breed, en 368 vademen diep. Verscheidene rivieren storten zich in hetzelfde uit, b. v. *de Rijn*, die er bij *Rheineck* invalt, en bij *Stein* weder uitloopt. In dit meer liggen de eilanden: *Lindau*, *Reichenau* en *Meinau*. Het is zeer viscarijk; doch de fcheepvaart is er, uit hoofde van den rijnval bij *Schafhaufen*, van weinig belang; terwijl de handel der eilanders zich alleen tot koren, zout en wijn (*zee-wijn* genoemd) bepaalt. Sints 1695 is dit meer nooit geheel toegevrozen.

BODMER. (JOHAN JAKOB) Was de zoon eens predikants, en werd in 1698, in de nabijheid van *Zurich*, waar hij zijne jeugd in een ongetoord genot der natuur doorbragt, geboren. Hij haalde uit den Bijbel, de herfchepping van OVIDIUS, en later uit ridder-romans, het eerste voedsel voor zijnen geest, en beminde de oude letterkunde, over het algemeen, meer wegens haren inhoud, dan uit hoofde der taal. OVIDIUS, HOMERUS, HORATIUS, benevens de beste nieuwere fchrijvers en dichters van zijnen tijd, werden dus eerlang het meest door hem beoefend. In 1719 drong BODMER, in gezelfchap met weinige, doch beproefde vrienden, diep in het gebied der oude en nieuwe letterkunde door, en leerde van BAIJLE, MONTAGNE en den Engelschen *Spectator*, wijsbegeerte, wereld- en menfchenkennis, zoodat hij, in 1730, als hoogleeraar in de Helvetifche gefchiedenis en ftatkunde werd aangefield, en dien post niet zonder roem bekleedde. In 1737 werd hij lid van den grooten Zurichfer raad; doch begaf zich, na den dood zijner vrouw en kinderen, naar een landgoed; legde zijn hoogleeraar-ambt neder, en ftierf aldaar, in 1782, in het 85fte jaar zijns ouderdoms. Merkwaardig en heilrijk zijn BODMERS verdienften bij de Duitfche letterkunde, waarin men hem, in het veld van kunst en fraaije wetenfchappen, in zeker opzigt, als den eerften Duitfchen beoordeelbaar kan aanmerken. Hij baande den weg, dien LESSING naderhand bewandelde; beftreed het eerst GODSCHEID en zijne leerlingen; befcherimde en verdedigde WIELAND, GLEIM, KLOPSTOCK en anderen; bragt oude vergetene dichters en minnezangers weder te voorfchijn; maakte de *Duitfchers* met MILTONS *verloren paradijs* bekend; vertaalde HOMERUS; en zorgde, tot aan het einde van zijn leven, voor het welzijn der Duitfche letterkunde.

BODONI. (JEAN BAPTISTE) In 1740, te *Saluzzo* in *Piemont*, geboren, heeft de boekdrukkunst tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid opgevoerd. Na de noodige voorbereidende oefeningen in alles, wat die kunst betreft, en het leeren der Latijnsche en Oosterfche talen, ging hij naar *Parma*, waar de drukkerij niets had, dat haar bijzonder onderfcheide; doch door BODONI in zulk eenen ftaat gebragt werd, dat zij thans onder de merkwaardigften behoort, welke een reiziger in *Italia* zien kan. De uitgave der verzameling

van

van gedichten, bij het huwelijk van den vorst van *Piemont* met de prinses *CLOTILDE* van *Frankrijk*, in 1775, deed hem eene plaats onder de beroemdste boekdrukkers verwerven. De voornaamste steden der staten van den koning van *Sardinie* bragten den jongen vorst hare hulde in 26 verschillende talen. De verscheidenheid en fraaiheid der letters in het Latijn, Syrisch, Hebreeuwsch, Chaldeeus, Samaritaansch, Grieksch, Etruscisch, Teutonisch, Joodsch, Perzisch, Rabijnsch, Estranhelisch, Armenisch, Hoogduitsch, Brachmanisch, Slavonisch, Rusfisch, Thibetaansch, Illyrisch, Gottisch, Georgisch, Arabisch, Phenicisch, Koptisch, Turksch, en Palmyrisch, bragten geheel *Europa* in verbazing, en wekten de aandacht der geleerden op.

De groote menigte der uitgaven, door hem uitgevoerd, schijnt een wonder voor het leven van één mensch. Onder zijne meesterstukken zijn boeken van eenen onwaardcerbaren prijs. De *DAPHNIS en CLOË*, de *VIRGILIUS*, *HORATIUS*, de *TASSO* en andere waren de meest geliefde voorwerpen van geschenken voor prinzen en koningen. — Het waarlijk verwonderenswaardige in de werken van *BODONI* is, dat zijne letters zoo aangenaam voor het oog der lezers zijn, als dit er tevens gemakkelijk op rust. — Door zijnen onvermoeiden arbeid kan men de boekdrukkerij van *Parma* als een uitgebreid typographisch tuighuis beschouwen, om drukbehoefden aan de verst afgegeven volken te leveren. *Frankrijk*, *Sardinie*, en *Portugal* lieten bij *BODONI* onderscheidene soorten van letters gieten, en hij ontving, van de voornaamste boekdrukkers in *Italië* en *Duitschland*, bestellingen; zelfs zond hij, op aanvraag van groote personaadjen, letters naar *Konstantinopel*, *Philadelphia*, en naar verscheidene steden buiten *Europa*. De hoeveelheid en verscheidenheid der schriften, waarmede hij de boekdrukkerij van *Parma* verrijkte, is verbazend. Alle oude en nieuwe taaleigens, wier gebruik van eenig nut kan zijn, vinden hier eenen volledigen voorraad letters. Het *Typographisch handboek*, waaraan *BODONI* 10 jaren arbeidde, is het ware gedenkteeken van zijnen roem en van zijne werken.

Een leven, in zoo vele welgeslaagde werkzaamheden doorgebracht, kon niet onbeloond blijven. *BODONI* verwierf den titel van boekdrukker van zijne majesteit den koning van *Spanje*; de stad *Parma* wijdde hem eene medaille, en plaatste hem onder de edellieden des lands; de grootste personaadjen van *Europa* betuigden hem hunne belangstelling, en de geheele wereld betaalde hem den tol der bewondering. — Sedert verscheidene jaren leed zijne gezondheid door aanvallen van jicht: gevoelende, dat zijn einde naderde, sloeg hij de laatste hand aan zijne werken, en stierf met eene ziel, vervuld van godsdienstige denkbeelden, op den 30 van Slagtmaand des jaars 1813. Zijne begrafenis, ten koste der stad geschied, was prachtig, en zijn stoffelijk deel werd in eene der kapellen van de kathedraal-kerk begraven. In de kist heeft men een stuk perkament in eenen looden koker gelegd, waarop een berigt van zijn leven staat;

terwijl hij zelf een grafchrift had opgesteld, dat op zijnen grafzerk moest gegraveerd worden.

BOEGSEREN. Dit zegt men, wanneer een groot schip, niet ver van den wal, de zeilen inhaalt, en zich door riemen laat aan land roeijen.

BOEKDRUKKUNST. Deze verdeelt men: 1. in de *xylografische*, waarbij het schrift in houten tafels gefneden, en als dan afgedrukt wordt. Zij is de oudste manier van drukken, en nog tegenwoordig in *China*, *Japan* en *Tibet* in gebruik. 2. In de *typografische*, waarbij men zich van afzonderlijke letters bedient, die men behoorlijk naast elkander zet, en vervolgens afdruckt. En 3. in de *stereografische*, of de *stereotypie*; zijnde eene nieuwe uitvinding, waarbij men zich van geheele metalen platen bedient, en die vervolgens afdruckt. De *Chinezen* zouden reeds de eerste manier van drukken met houten tafels, onder hunnen keizer WU-WANG, 950 jaren voor onze tijdrekening, gekend hebben; doch schrijven zich die van *Japan* mede derzelver uitvinding toe. Ook in *Tibet* zoude men, volgens berigt van onderscheidene reizigers, de *stereografische* boekdrukkunst, sedert ongeheugelijke tijden, hebben geoefend.

Offchoon men, sedert ettelijke duizend jaren, reeds afdruckfels in was vervaardigde, dat eene gereede aanleiding tot de uitvinding der Druk-kunst had kunnen geven, komt echter de eer hiervan aan *Haarlems* voormaligen burger en inwoner LAURENS JANSSE, bijgenaamd KOSTER, wegens het ambt van *custos* of bewaarder der groote kerk aldaar, buiten alle tegenpraak toe. Sedert onheugelijke tijden bevinden zich de eerste proeven daarvan in genoemde Hollandsche stad, waar deze verdienstelijke man, die van eene aanzienlijke geboorte was, sedert vele jaren den post van schepen bekleedde, en van het laatste gedeelte der 14de tot omtrent de helft der 15de eeuw, moet geleefd hebben. Hij drukte eerst plaatsgewijze, met vaste vormen, in de manier der *Chinezen*; doch vond, bij een gelukkig toeval, terwijl hij reeds een man van jaren was, de kunst uit, om losse of beweegbare letters van hout te maken, en die vervolgens in lood, of zacht metaal, te gieten; waarvan eenige fragmenten van zeker schoolboek, en zijne Hollandsche en Latijnsche *Spiegel onzer behoudenis*, waarvan nog afdruckfels voorhanden zijn, en die tusfchen het jaar 1430 en 1440, zoo al niet vroeger, moeten gedrukt zijn, de onloochenbaarste bewijzen opleveren. Sedert werd deze kunst door eenen *Duitscher*, eenen knecht van KOSTER; steelswijze, eerst naar *Straatsburg*, en kort daarop naar *Mentz*, overgebracht, en, ter laatste plaats, meer en meer verbeterd, vooral met opzigt tot de manier van letterflijden en gieten; wordende eerst door J. G. GUTTENBERG en J. FAUST (een geboren *Engelschman*), en eindelijk door des laatsten schoonzoon P. SCHÖFFER, een monnik van veel vernuft, tot eenen merkelyken trap van volkomenheid gebragt. — Men kan hierover in het breede zien bij VAN OOSTEN DE BRUIN, in diens *Geschiedenis der stad Haarlem*, en bij den beroemden pensio-

naris MEERMAN, in deszelfs *origines typographiae*, die beiden, elk om het zcerst, vooral de laatste, de eer van *Haarlem*, tegen de steden *Straatsburg* en *Mentz*, in dezen verdedigd en gehandhaafd hebben; maar vooral in de prijsverhandeling van de Haarlemsche maatschappij door JAC. KONING, in 1816 uitgegeven, waarin deze zaak uit geheel nieuwe oogpunten wordt beschouwd, en het pleit, dat zoo vele jaren gevoerd is, eindelijk ten voordeele van *Haarlem* beflisfend voldongen wordt.

Sedert heeft de Boekdrukkunst aanmerkelijke verbeteringen ondergaan. Nog onlangs verkreeg PHILIP RUSHER, in *Engeland*, patent, door verbeterde drukletters, waardoor de druk fraaijer, gelijkmatiger en gemakkelijker gemaakt wordt: ook vond FRANS BAILEIJ, van *Philadelphia*, de kunst uit, om matrijzen tot letters te vervaardigen, die niet kunnen nagevolgd worden, waarvoor ROBBERT BARCLAIJ, in 1790, almede patent ontving; rustende deze ontdekking op de waarneming, dat men, wanneer harde zelfstandigheden gebroken worden, zekere onregelmatige gedaanten verkrijgt, die, hoe dikwijls ook de proef herhaald wordt, niet kunnen worden nagebootst.

Voor het overige schijnt de Boekdrukkunst, welke met het afdrucken van geheele tafelen haren aanvang nam, nu ook daardoor hare hoogste volkomenheid te willen bereiken: althans heeft de overweging, dat de bewegelijke letters, zoo dikwijls men een boek weder ter perse legt, oorzaak zijn, dat er nieuwe fouten insluipen, alsmede, dat de letters fomtijds aan de ballen blijven hangen, en niet altijd weder op de regte plaats gezet worden, aan FIRMIM DIDOT, zoon van FRANS AMBROSIUS DIDOT, aanleiding gegeven, om de beweegbare letters en getallen, na vooraf in bladzijden gezet en naauwkeurig gecorrigeerd te zijn, op geheele tafels te laten afgieten. Hierdoor wordt natuurlijk het uittrekken der letters, onder het drukken, o mogelijk gemaakt; terwijl men, zoo men nog eene fout ontdekt, de looden plaat ter plaatse, waar dezelve staat, doorboort, en door het inzetten en vastfolderen van eene andere letter den misflag verbetert. Deze aldus verbonden letters noemt DIDOT *stercotypen*, waarmede hij, reeds in 1795, de logarithmische en trigonometrische tafels van CALLET liet drukken.

Ondertusfchen is niet DIDOT de uitvinder dezer stercotypen; want, reeds sedert meer dan eene eeuw, moet men in *Holland* de kunst, om met staande letters duurzame afdrukfels te vervaardigen, gekend hebben. Men fchrijft de uitvinding derzelve toe aan J. v. D. MEIJ, vader van den bekenden fchilder van dien naam, die, op het einde der 17de eeuw, in *Leijden* woonde, en onbewegelijke vormen of platen, voor eenen Nederduitschen bijbel in 4°, waarvan verfcheidene duizend exemplaren gedrukt zijn, vervaardigde en afgoot, en welke vormen zich nog tegenwoordig in handen van de boekhandelaren S. en J. LUCHTMANS aldaar bevinden. Met MEIJ ging de kunst, om onbewegelijke tijpen te vervaardigen, in *Holland* weder verloren; ten minste heeft men er sedert geen gebruik meer van gemaakt, omdat deze ma-

nier van drukken te kostbaar was. Ook zou een *Schot*, GED genoemd, in het begin der 18de eeuw, de kunst, om met gegoten platen te drukken, uitgevonden, en SALLUSTIUS met aan elkander gefoldeerde typen gedrukt hebben.

Offchoon nu DIDOT in deze kunst meer dan eenen voorganger moge gehad hebben, heeft hij echter dezelve aanmerkelijk verbeterd, zoo dat daardoor eene grootere gelijkvormigheid, ten aanzien der zuiverheid van schrift, en eene aanmerkelijke vermindering van den prijs der gedrukte exemplaren, is bereikt geworden. Bovendien hebben GATTARUX te *Parijs*, S. FALKA, te *Weenen*, de graaf P. VAN SINZENDORF, en BOUDIER, een lettergieter te *Parijs*, veel aan de uitvinding en verbetering dezer kunst toegebracht; terwijl BASKERVILLE in *Engeland*, DIDOT en CRAPELET in *Frankrijk*, BODONI in *Italië*, IHARTA in *Spanje*, BREITKOPF, GÖSCHEN en TAUCHNITZ, in *Duitschland*, de ELZEVIERs, de ENSCHEDE's en meer anderen in *Holland*, ten aanzien van typografische schoonheid, hebben uitgumunt.

BOEKDRUKPERS. Dit bekende werktuig der zoo weldadige als nuttige boekdrukkunst onderging, sedert deszelfs eerste uitvinding, aanmerkelijke verbeteringen. In 1772 vond WILHELM HAAS, die te *Bazel*, in 1741, geboren werd, eene nieuwe pers uit, welke van een zoo kunstig werktuigelijk zamenstel is, dat men met eene enkele, door eene ligte drukking, gegevene beweging, eenen geheelen vorm afdrukt, waartoe de gewone pers twee drukkingen en de geheele kracht van eenen werkman behoeft. Eene voortgelijke pers, waarmede men, door eenen enkelen trek, eene geheele zijde van een blad gelijkvormig drukt, werd door F. A. DIDOT, in *Parijs*, uitgevonden; terwijl men met eene andere, van de uitvinding van AMISSON aldaar, zoo spoedig drukt, dat hare snelheid, in verhouding met de overige drukpersen, als 4 tot 3 staat. Ook is de moeite der arbeiders daarbij geringer, en krijgen de afdrukken eenen trap van volkomenheid, die niet, zoo als bij de gewone persen, van de bekwaamheid van den werkman afhangt. In *Engeland* vond JOZEPH RIEDLEIJ eene drukpers uit, zonder boom of schroefdraaijer, waarvoor hij eene premie van 40 guinjes ontving, en KINSLEIJ te *Haefort*, in *Connecticut*, eene andere, welke den inkt zelf op de letters legt, het papier er over spreidt, en twee bladen in eens drukt; maar vooral verdient de uitvinding van F. KÖNIG en A. BAUER, te *Londen*, in deze eeuw gedaan, hier onze bijzondere opmerking, en behoort de beschrijving van het, door hun daartoe uitgedachte, en kunstig zamengestelde, werktuig hier ter plaatse.

De pers, namelijk, heeft vele overeenkomst met die der plaatdrukkerijen, en wordt, over het geheel, door cylindrs, door eene stoommachine gedreven, aan den gang gebragt. Zij is 6 of 7 voet hoog, 12 tot 14 voet breed, en al de aan dezelve behoorende cylindrs staan, onderling, in evenwijdige rigting, en loodrecht ten aanzien der machine, over hare lengte genomen. De kracht,

waar-

waardoor de cylinders bewogen worden, is aan hunne, zich over den toefstel verlengde, asfen gevoegd, en wel het naaste aan het voorname rad, hetwelk omgedraaid wordt door het handvatfel, dat door het op- en nedergaan van den stamper in de stoommachine, van welke alle beweging komt, wordt aan den gang gebragt. De drukinkt, zich in eene ijzeren bus bevindende, boven het midden van den toefstel geplaatst, loopt door eene in den bodem gemaakte opening, welke, naar goedvinden, wijder en naauwer kan gemaakt worden, en valt op twee, zich om hunne asfen bewegende, en bijna elkander rakende, cylinders, wier drukking op den inkt veroorzaakt, dat dezelve zich gelijkmatig over hunne oppervlakten verdeelt, en tevens merkkelijk dunner wordt. Van dit eerste paar cylinders gaat de inkt tot andere over, waardoor hij nog meerder wordt uitgespreid, en komt eindelijk op eenen cylinder, die met leer, of eenige andere zachte stof, overtrokken is, de plaats der gewone boekdruckers-ballen vervangt, en dient, om den inkt op de letters over te brengen. Deze inrigting heeft het voordeel, dat zij de fijnheid van den inkt aanmerkelijk bevordert, en denzelven met eene ongemeene gelijkvormigheid over alle letters verdeelt. Al de cylinders, hiertoe bestemd, beslaan omtrent 18 duim of 2 voet, en de aan beide zijden zich bevindende twee deelen der pers zijn volkomen gelijk, zoo dat men met dezelfde letters eenen dubbelen afdruk verkrijgt.

In ieder van de beide gedeelten der pers, tussehen de inkt-cylinders en het uiterste einde derzelve, is een groote, houten cylinder, die door 3 vel drukmediaan geheel en aan alle zijden bedekt wordt. Beide cylinders draaijen om hunne asfen; doch niet in eene gelijkvormige beweging, alzoo zij slechts een derde van hunnen omdraai volbrengen, en dan eenige seconden stilstaan. Hunne oppervlakte biedt, bij iederen stilstand, eene ruimte voor een drukvel aan, hetwelk door eenen werkman over de ledige plaats gespreid, en, terwijl de cylinder stil staat, regt gelegd wordt. Deze draait nu weer een derde rond en men heeft op nieuw eene ledige ruimte, die wederom als voren wordt belegd, zoo dat ieder dezer cylinders, wanneer de werklieden bijzonder vlijtig zijn, en het werktuig in volle, ongehinderde beweging is, 550 gedrukte vellen in een uur kan leveren. Gewoonlijk echter rekent men één uur en één man, geregeid, op 450 vellen.

Wanneer de letters op de gewone wijze gezet en in een ijzeren raam geplaatst zijn, legt men den vorm op eenen metalen toefstel, van eenige duimen dikte, dat op 4 raderen, van omtrent 4 duim middellijn, waarvan er aan iedere zijde 2 zijn, rust. Deze raderen loopen in 2 sleuven, die de geheele lengte van het werktuig beslaan, en als dezelfs grondslag, wanneer het in beweging is, kunnen beschouwd worden. Is nu de vorm op dezen toefstel gelegd, dan rolt de laatste op zijne raderen, met snelheid, van het eene einde tot het andere, zonder merkbaar stil te houden, voort; hebbende er slechts een stilstand van een of twee seconden plaats gehad, wanneer dezelve het een of

ander einde bereikt heeft. Bij ieder dezer afwisselende bewegingen gaat de toefstel onder de inkt-cylinders, en de beide andere, door, die ieder met vellen papier omwonden zijn, welke, terwijl zij op de letters gedrukt worden, den drukinkt ontvangen, die deze hebben opgenomen. Bij het terugkeeren van den toefstel nemen zij weder eene hoeveelheid aan, welke zij ook onmiddellijk aan het papier van den overgestelden cylinder mededeelen. Worden nu de letters wederom van het einde naar het middelpunt gedreven, dan raken zij het papier verder niet, alzoo de daarmede belegde cylinder zich 1 of 2 duim opligt, zoo dat de toefstel vrij kan voortrollen.

Opmerkelijk is bij deze nieuwe inrigting, het afnemen der gedrukte vellen, die, in plaats van aan den cylinder, of de letters, te blijven kleven, onmiddellijk na den druk, in de lengte van den eersten, aan de randen afhangen. Een kind van 10 of 12 jaar zit aan het uiteinde van den geheelen toefstel, alleen om er het gedrukte vel af te nemen, dat eerst, nadat de cylinder een derde deel is omgedraaid, van denzelfden geheel los raakt.

Het blijkt dus, dat al het niet werktuigelijke van het werk der drukpers door de beide menschen, die de cylinders met papier beleggen, en door de twee kinderen, die hetzelfde aannemen, verrigt wordt. Bovendien is er nog een bijzonder man voor de stoommachine noodig, en een ander ter bezorging van het werktuigelijke der pers; zonder de gewone handlangers te rekenen, die het wit en gedrukt papier aan- en wegdragen. De druk is veel zuiverder en netter, dan die van de gewone persen. Inzonderheid heeft de nieuwe, verbeterde machine, ten aanzien der snelheid van den arbeid, boven deze een aanmerkelijk voordeel, en is daardoor bij uitstek geschikt voor het drukken van nieuwsbladen en andere, welke eene groote oplage en spoed vereischen; gelijk men zich dan ook, sedert Zomermaand 1815, op de drukkerij van de *Times* in *Londen*, van deze nieuwe Boek-drukpers, met den besten uitflag, bediend heeft. Intusschen heeft men dezelve, sinds dien tijd, nog zoodanig op nieuw verbeterd, dat zij thans, in eenen en denzelfden doorgang, het blad *ter wederzijde* drukt, en wel zoo snel, dat 900 bladen, in een uur tijds kunnen afgedrukt worden. Eene stoommachine, met de kracht van twee paarden, houdt het geheele werktuig in beweging, zoo dat door eenen man en eenen jongen, het werk van 25 drukkers verrigt wordt. De eerste proef met deze nieuw verbeterde boekdrukkers werd op den 28sten van Sprokkelmaand 1816, in tegenwoordigheid der beide aartsliertogen, genomen, en het eerste blad, dat van dezelve te voorschijn kwam, was een Duitsch gedicht, *das Eleufische Fest*, van SCHILLER, in een bijzonder daar boven geplaatst vers, aan de beide prinzen opgedragen.

Intusschen heeft deze druk-machine zijne zwarigheden; want zeer dikwijls breekt er eene kleinigheid, of een klein rad enz., wanneer men dadelijk genoodzaakt is, om de vormen op gewone persen over te leggen, of de machine te doen stil staan, tot dat het gebrek hersteld

seld is; werkende de machine met zoodanig een geweld, dat er, bij de minste botsing, iets moet breken. Hierom is er, bij de werking, altijd een bekwaam werktuigkundige tegenwoordig, om het gebrekkige te verhelpen, waardoor de onkosten aanmerkelijk verzwaaard worden. De heer APPELGAARTEN, Boekdrukker te *Londen*, verbetert en vereenvoudigt deze machine, op dit oogenblik, met veel hoop op eenen goeden uitslag. Over het algemeen worden er in *Londen*, door verscheiden werktuigkundigen, vele verbeteringen en nieuwe ontdekkingen in de gewone drukpersen gemaakt. Inzonderheid verdienen genoemd te worden de Amerikaanse of zoogenoemde *colombian pers*; de pers, uitgevonden door lord STANHOPE, en die van COGGER, welke beide laatste op de drukkerij van JOH. ENSCHEDE en ZONEN te *Haarlem* gevonden worden, en aldaar zoo wel omtrent de kracht en zuiverheid, als in den spoed onder het werken, bij uitstek voldoen. Zij zijn bijna geheel van ijzer gemaakt, en de slakken op de draaiband geheel zuiver gedraaid. De pers van lord STANHOPE, onderscheidt zich van die van COGGER daardoor, dat de eer genoemde met eene spil werkt, en de degel, door middel van een tegenwigt, wordt opgeligt; terwijl de laatsgenoemde werkt met het hellend vlak, en de degel door 2 sterke veren wordt opgeheven. Voor het overige zijn zij beide volgens dezelfde beginselen gemaakt, en bij beiden is de tinpan met een tegenwigt; terwijl de kar in ijzeren gooten loopt en op veren rust. De pers van lord STANHOPE, zich ter drukkerij van de heeren ENSCHEDE te *Haarlem* bevindende, heeft gediend tot modelpers voor den heer WOLSCHOT van *Antwerpen*, die aldaar thans zoodanig persen vervaardigt. Van deze bevinden er zich op onderscheidene drukkerijen; onder anderen op die van JANSSENS en van MERLEN aldaar. Deze persen drukken de vormen in éne teug af, en oefenen, met de helft der moeite, meerder kracht, dan de gewone persen; terwijl deze kracht, naar mate het noodig is, vermeerderd en verminderd kan worden, en, door hare gelijkmatige werking, de letter minder doet lijden en gelijkmatiger afdrukt.

Het is zeker, ingevolge van de hier voorgemelde inkt-rollen, dat men eerst eene compositie heeft gemaakt, welke op doek gegoten en genoegzaam als de oude ballen opgeslagen zijnde, onder den naam van elastieke drukballen, bekend raakte. Deze ballen hadden een groot voordeel, a's blijvende jaar en dag goed, schoon door de droogte of vochtigheid der lucht wel eens harder of slapper wordende; doch men heeft wederom iets anders in de plaats gesteld: namelijk eene houten rol, om welke eene zeer elastieke compositie is gegoten, en welke op eene plank, van inkt voorzien zijnde, in eens over den geheelen vorm wordt gerold, waardoor zij op de oude ballen dit voordeel heeft, dat men de helft van den inkt bespaart, dat men die gelijker op de letters brengt, het vuil en het poetstige daarvan wegneemt, en eindelijk, dat men tot de vormen, die minder vuil worden, ook minder loog noodig heeft, en niet zoo sterk behoeft te borstelen, zoo dat, door een en ander, de letter aanmerkelijk bevoordeeld wordt.

BOEKERIJEN. Deze nuttige verzamelingen van menschelijke kundigheden vond men reeds in de grijze oudheid. Onder de *Grieken* legde PISISTRATUS, te *Athene*, de eerste Boekerij aan; doch de Alexandrijnsche was de meest beroemde. (Zie: ALEXANDRIE). AEMILIUS PAULUS en LUCULLUS bragten de eerste Boekverzamelingen, als krijgsbuit, naar *Rome*, waar ASINIUS POLLEO, mede uit maakten buit, de eerste openbare Boekerij stichtte; terwijl JULIUS CESAR eene zeer belangrijke aanlegde, en derzelver inrigting aan den geboerden BARRO opdroeg. AUGUSTUS stichtte twee Boekverzamelingen, waarvan de eene *Palatina* genoemd werd, omdat zij, in den tempel van APOLLO, op den palatijnschen berg geplaatst was, en waarvan de andere zich in den schouwburg van MARCELLUS bevond. De brand van NERO vernielde verscheidene dezer Boekerijen, welke door DOMITIANUS weder hersteld werden. Ook TRAJANUS bragt eene beroemde Boekverzameling bijeen, en PUBLIUS VICTOR telde binnen *Rome* 28 openbare, behalve een groot aantal aanzienlijke, afzonderlijke Boekerijen. Dan, al deze schatten werden, deels door de verwoestende volksverhuizingen, deels door de beeldenformers, vernield of verstrooid. In de 9de en 11de eeuw werden, door den kundigen Oost-Romeinischen keizer BASILIUS MACEDO, en door de gelcerde *Comnenische* keizerlijke familie, verscheidene Boekverzamelingen, inzonderheid in de kloosters op de eilanden van den *Archipel*, en op den berg *Athos*, opgericht; en hadden de *Arabieren* eene aanzienlijke verzameling van Arabische boeken in *Alexandrie*; terwijl ALMAMUN vele Griekische handschriften (*codices*) liet opkopen, en naar *Bagdad* brengen. In het westen werden, inzonderheid sedert de laatste helft der 8ste eeuw, op aanmoediging van KAREL den Grooten, Boekerijen aangelegd. In *Frankrijk* was die in de abdij *St. Germain de Pres*, in *Parijs*, de beroemdste. In *Duitschland* waren de Boekverzamelingen te *Fulda*, *Corveij*, en, sedert de 11de eeuw, te *Hirschau*, de beste. In *Spanje* hadden de *Arabieren*, sedert de 12de eeuw, 70 openbare Boekerijen, waarvan die te *Cordova* 250,000 deelen bevatte. Ook in *Engeland* en *Italië* werden, door RICHARD ANGERVILLE, PETRARCHA, BOCCARCIO en anderen, Boekverzamelingen aangelegd. Na de uitvinding der drukkunst konde dit gemakkelijker en met minder kosten geschieden. NICOLAUS V legde den grond tot de Boekerij in het vatikaan, en de kardinaal BESSARION vermaakte zijne aanzienlijke verzameling aan de kerk van *St. Marcus* te *Venetie*.

Sedert zijn de Boekerijen aanmerkelijk vermenigvuldigd, en telt men onder de meest beroemde dezer eeuw, de volgende:

	Gedrukte boeken.	Handschriften.
De koninklijke Boekerij te <i>Parijs</i> ,	met 350,000	80,000
De centrale Hofboekerij te <i>Munchen</i> ,	— 400,000	9,000
De keizerlijke te <i>Petersburg</i> ,	— 300,000	11,000
De ————— te <i>Weenen</i> , . . .	— 300,000	12,000
Le koninklijke te <i>Dresden</i> , . . .	— 200,000	5,000

Ge-

Gedrukte boeken. Handschriften.

De koninklijke te <i>Kopenhagen</i> , . . . —	130,000	3,000
De ————— te <i>Berlijn</i> , —	130,000	6,000
De ————— te <i>Stutgard</i> , —	116,000	„
De akademische te <i>Praag</i> , —	130,000	8,000
De ————— te <i>Göttingen</i> , —	200,000	„
De vatikaanſche te <i>Rome</i> , —	30,000	40,000
De Bodijaanſche te <i>Oxford</i> , —	500,000	30,000
Die van het Britſch muſeum te <i>Londen</i> —	150,000	60,000
De Boekerij in het <i>Eſcuriaal</i> —	130,000	uitmunt. Arabiſ.

Behalve deze buitenlandſche boekerijen, vindt men er ook in ons land, als te *Leijden*, *Utrecht* en *Groningen*, alsmede de Nationale Boekerij in 's *Hage*, welke, met die van *Leijden*, onder de aanzienlijkſte dezès lands behoort. Ook heeft men hier, onder particulieren, boekverzamelingen, die zeer belangrijk zijn.

BOEKHOUDEN. Wordt in *Gemeen* en in *Italiaanſch* boekhouden verdeeld. Het laaſte dient inzonderheid voor groote en aanzienlijke kantoren van koophandel, en werd het eeſt bij de *Italianen* uitgevonden; doch het eeſte is genoegzaam voor iemand, die weinig omſlags heeft, en vordert enkel een *kladboek* of *memoriaal*, en een *grootboek*: het eeſte, om er alles achter elkander in op te teekenen, wat in den loop der bezigheden voorvalt, en het laaſte, om er al de rekeningen van *debiteuren* en *crediteuren*, uit het memoriaal, in over te brengen. De hoofdboeken, tot het *Italiaanſch* Boekhouden vereiſcht wordende, zijn 3 in getal, namelijk: het *memoriaal*, waarin men vooreeſt brengt eenen inventaris van zijne bezittingen en ſchulden, en voorts naauwkeurige aantekening houdt van koop en verkoop, van de maat en het gewigt der goederen, en den prijs en de voorwaarden, waarvoor, of waarop dezelve gekocht of verkocht zijn; alsmede van alle ontvangen en uitgegeven gelden enz., het *journaal*, waarin ook dit alles wel wordt aanteekend, doch met dit onderscheid, dat dit hier onder zijnen afzonderlijken debiteur en crediteur gebragt wordt; en eindelijk het *grootboek*, dat ſlechts dient, om aan alle perſonen, effekten, contanten en percelen eene rekening te geven; in het kort, om alles onder *debet* en *credit* te brengen, zoo als die in het journaal zijn geſfeld, ten einde hieruit aanſonds te kunnen zien, wat men ſchuldig is, of wat men ontvangen moet enz. Behalve deze boeken gebruikt een koopman nog een onkost-, verkoop-, faktuur-, caſſa-, bank-, commiſſieboek en blaſfert, een ieder naar gelang hij die in zijne zaken noodig heeft.

BOEKWEIT. Dit gewas, tot de klafſe der grasfoorten behoorende, is oorspronkelijk uit *Azie* afkomſtig. Volgens ſommigen, zouden uit dit werelddeel, waar de uitvoer van dit gewas verboden was, eenige korrels van hetzelfde in boeken naar *Europa* zijn overgebragt, van waar het dan zijnen naam van *Boekweit* zoude verkregen hebben. Ook de kruisvaarders bragten haar, bij hunne reizen naar het *Heili-*

ge- of *Saraceensche land*, mede, uit welken hoofde zij in het Franschen naam van *bled Sarrafin* draagt. Dit gewas kwam, eenige eeuwen geleden, het eerst in *Italië*, waar men het, in den beginne, *Turksch koorn* noemde. Op sommige plaatsen geeft men er den naam van *Heidekoorn* aan, omdat het op de heiden, in eenen schralen, zandigen grond, veel, en wel het meest, geteeld wordt, zoo als in *Drenthe*, een gedeelte van *Vriesland*, *Gelderland*, *Utrecht*, en eenige andere streken.

Veel regen, of veel mest behoeft de Boekweit niet; maar sterke nachtvorsten bederven haar dikwijls, offchoon sommige landbouwers van oordeel zijn, dat niet de vorst, maar de onmiddellijk daarop volgende warmte, haar benadeelt, wanneer het des nachts met eenen Noorden, Noord-Oosten, of Oosten wind vriest, en in den vroegen morgen de wind zuidelijk loopt, waardoor natuurlijk de zamengetrokken bladen der plant, die eerst in de laatste helft van Bloei-maand gezaaid wordt, te schielijk door warmtestof worden opgehoopt, en daardoor weder worden uitgezet; welke plotselinge verandering niet dan schadelijk zijn kan. Ook zware hagelbuijen zijn voor de Boekweit, althans als die in bloei staat, zeer schadelijk en kunnen in eens de hoop van den landman op eenen rijken oogst vernietigen; zoo als wij daarvan, voor eenige jaren, in de provincie *Utrecht* en elders, de droevige voorbeelden gehad hebben. De wind kan mede de Boekweit, als in zandige gronden geteeld wordende, kort na hare zaaijing, zeer benadeelen: hij voert niet alleen het zand, maar ook de Boekweit zelve, op, of ontbloot ten minste het zand; ter voorkoming waarvan men wel doet om niet te fijn te eggen, waardoor het zand minder kan verstuiven.

Behalve, dat de Boekweit, door hare schoone bloefems, het oog verrukt, en eenen zeer aangename reuk heeft, levert zij aan den gemeenen man een voedzaam meel, en aan de nijvere bijen, die jaarlijks naar de Boekweitvelden gebragt worden, overvloed van honig op. Ook bezit het stroo, dat zeer goed op de stallen, en met mest verpluisd, op het land is, tot asch verbrand, zoo als ook de doppen van de Boekweit, eene aanmerkelijke hoeveelheid potasch-zout. CHAPTAL geeft op, dat uit 10 deelen asch 4 lood potasch kan getrokken worden.

Behalve onze gewone Boekweit verdient de *Siberische* of *Tartaarsche* hier nog genoemd te worden, zoo uit hoofde van hare groote en forsche stengels, als het vele zaad, dat zij voortbrengt. Ook is zij zwaarder en aangener van smaak, en komt der rijst meer nabij, dan die, welke hier te lande verbouwd wordt. Zij tiert, even goed als deze, in eenen schralen zandgrond, en is beter bestand tegen de koude, zoo dat zij door de nachtvorsten niet lijdt, om welke reden zij dan ook bij ons, zoo als in *Zweden* en eenige plaatsen van *Duitschland*, behoorde te worden aangekweekt.

BOEÖTIE. Eertijds een gedeelte van *Griekenland*, waarvan de hoofd-

hoofdstad *Thebe* was. In de geschiedenis van *Griekenland* is deze streek beroemd geworden door de *Thebaansche* heerschappij, vooral door de ongelukken van OEDIPUS en deszelfs zonen. Naderhand werd het een minder beduidende staat, tot dat eindelijk PELOPIDAS en EPAMINONDAS dit hun vaderland, voor eenen korten tijd, weder tot den hoogsten luister verhieven. De inwoners van BOEÏTIE werden voor stomp gehouden, zoodat een *Boeëtisch vernuft* tot een spreekwoord geworden was. Echter waren PINDARUS, HESIODUS, PLUTARCHUS en anderen uit *Boeëtie* afkomstig. De tegenwoordige naam is LIVADIE.

BOEREN-OORLOG. Is dat rampzalig tijdvak in de Duitse geschiedenis, waarin de landlieden in *Franken* en *Zwaben*, en naderhand ook in *Saksen* en *Thuringen*, de wapens aangordden, eerst, om zich uit hunnen droevigen toestand te redden; doch naderhand om een denkkebedige vrijheid te bevechten. Verscheidene, inzonderheid katholieke, schrijvers hebben deze onlusten, reeds op het einde der 15de en in het begin der 16de eeuw plaats gehad hebbende, doch inzonderheid die, welke in 1530 woedden, op rekening der hervorming van LUTHER gesteld; doch de omstandigheid, dat zij reeds veel vroeger voorvielen, dan deze man bekend werd, bewijzen het tegendeel; schoon men niet kan ontkennen, dat de *verkeerd* begrepene leerlingen van LUTHER, in later tijd, eenig, alhoewel gering en toevallig, aandeel aan deze onlusten gehad hebben. Verscheidene boeren waren deels lijfeigenen, of moesten ten minste zoo vele tinsen, tollèn en belastingen opbrengen, en heerdiensten verrigten, dat zij natuurlijk naar derzelve opheffing verlangden. De onlusten braken het eerst in het Wurtzburgsche uit, waar zeker dweeper, JOHANN BÖHME, een jong mensch, die met liedjes zingen in de herbergen zijnen kost verdiende, zich als vrijheids-prediker aan het hoofd der misnoegden stelde, en het, door zijne redevoeringen, die vol van allerlei fraaije beloften waren, en *predikaatsjes* genoemd werden, zoo ver bragt, dat, uit *Franken*, *Zwaben*, *Beijeren* en van den *Rijn* duizenden zich onder zijn gehoor begaven. De bisschop van *Wurtzburg* liet hem wel vatten; maar 46,000 van zijnen aanhang rukten naar het slot, en deden den bisschop, om niet gesleenigd te worden, de vlugt kiezen. Men nam nu sterker maatregelen, en verscheidene der oproerigen geraakten in handen, en werden met BÖHME te recht gesteld. Niet enkel te *Wurtzburg*, maar ook in *Speijer*, deden zich in 1502 (dus lang voor LUTHER) twee soortgelijke oproermakers op; doch eerst in 1525 stegen de onlusten ten top. De landlieden zonden hunne bezwaren in geschrifte naar *Wurtzburg*, en vorderden van den bisschop de eigene verkiezing van hunnen predikant, de tienden tot den onderhoud, vernietiging van het lijfeigenschap, vrije jagt en vischerij, billijker bepaling der landdiensten enz. De beloften van den bisschop, om aan hun verlangen te voldoen, vonden geen in-gang. Men rukte, na Paschen des genoemden jaars, tegen *Wurtzburg*

burg aan, dreef den bisschop de stad uit, doorkruiste geheel *Frankenland*, en verspreidde alom schrik en verwoesting. Schoon *Wurtzburg* zich aan de oproerigen had moeten overgeven, konden zij echter de vestingen van *Marienburg* niet meester worden. Zij trokken derhalve van daar terug; maar werden, op twee plaatsen, met verlies van 9,000 man geslagen. *Wurtzburg* gaf zich nu aan de overwinnaars over, en de bisschop kwam, den 8 van Zomermaand 1525, weder binnen de stad, en herstelde de rust. De krijg was nu wel hier geëindigd; doch 189 sloten en burgten waren verwoest en verbrand, 26 kloosters vernield, en 12,000 menschen hadden hun leven verloren. In *Lotharingen*, aan den *Boven-Rijn* en in *Brisgau*, hadden de boeren insgelijks de wapenen opgevat; doch hier kwam het spoedig tot rust: en zoo eindigde deze Boeren-oorlog in *Franken* en *Zwaben*, nadat dezelve aan ten minste 50,000 landlieden het leven gekost had, zonder dat zij eenige vermindering van belasting bekwamen. Op deze onlusten volgde de Boeren-krijg in *Saksen* en *Thuringen*, tot welken THOMAS MUNZER inzonderheid aanleiding gaf.

BOERHAVE. (HERMANUS) Zag het levenslicht te *Voorburg* in het jaar 1668; werd tot hoogleeraar in de genees- en scheikunde aan de hooge school te *Leijden* beroepen in het jaar 1702, en stierf in 1738. De roem, dien hij zich, door zijne uitstekende kunde, verwierf, verspreidde zich niet alleen door geheel *Europa*, maar zelfs tot in *China*, van waar hij eens eenen brief ontving, met dit opschrift: *aan den heer BOERHAVE, in Europa*. Zijne uitmuntende kennis bragt niet slechts hem zelve, maar ook der stad *Leijden*, veel voordeel aan. Meer dan 200 *Engelschen* kwamen om zijnen wil derwaarts, en zijne voorkamer was altijd zoo vol vreemdelingen, die hij in eene geregelde orde in zijn spreckvertrek liet komen, dat men somtijds, gelijk dit *czaar PETER den Grooten* te beurt viel, 2 of 3 uren moest wachten. Hij was ten uiterste spaarzaam, en liet zich wel betalen; doch hij verſchoonde de behoeftigen. In zijn gedrag had hij meer overeenkomst met de houding en kleeding van eenen boer, dan van eenen vermogenden geleerden.

Onder zijne talrijke schriften munten inzonderheid uit: zijne *Institutiones medicae* en *Aphorismi*. In de eerste, een voorbeeld van veel omvattende geleerdheid, ontwikkelt hij zijn stelsel in zijnen geheelen omgang; terwijl hij, in de laatste, eene classificatie der ziekten levert, en derzelve oorzaken, aard en behandeling uit elkander zet. Toen hij in 1722, na eene ziekte van zes maanden, het eerst uitging, was de geheele stad, te zijner eer, verlicht. Na zijnen dood liet de regering van *Leijden* hem, in de Pieterskerk, eene gedenkzuil oprigten, waarop BOERHAVE's geliefde spreuk, *simplex sigillum veri* (het eenvoudige is het zegel of kenmerk der waarheid) te lezen is.

BOETHIUS. Een wijsgeer, die in het eerste gedeelte der zesde eeuw geleefd heeft. Hij werd, wegens vermoeden, dat hij tegen den

den koning THEODORIK zamenfpande, door denzelfven eerst in ballingschap gezonden, vervolgens vastgezet en eindelijk, met zijnen fchoonzoon SYMNACHUS, ten dood gebragt. Hij was een zeer geleerd man, en wordt van velen met den uitbundigften lof geprezen. Zijne *Consolatio philosophiae* of *Troost der wijsbegeerte*, in de gevangenis gefchreven, en de verwoestende hand des tijds ontkomen, is een gulden werkje, dat te weinig gelezen wordt.

BOETSELAAR. Een zeer oud, adelijk geflacht, van hetwelk het huis *ten Boetselaar* in *Kleefland*, niet ver van *Kalcar*, nog in wezen is. Zij waren in de 11de eeuw daar reeds zeer beroemd, en hebben zich van daar verder verspreid in verschillende takken, in *Gelderland*, *Utrecht*, *Holland*, enz., waar zij ook in de ridderfchap gefchreven zijn.

BOHEEMSCHE BROEDERS. Zoo noemde zich een christelijk godsdienstig genootfchap, dat omtrent de helft der 15de eeuw, uit het overfchot der ftrenge *Husfiten*, in *Boheme*, ontftond. Ontevreden over toenaderingen tot het pausdom, waardoor de *Kalixtiënen* (eene bijzondere fekte onder hen) zich toenmaals tot de heerfchende partij in *Boheme* wisten te verheffen, weigerden zij de punten van vereeniging aan te nemen; vormden, sedert 1457, onder het geleide van zekeren predikant, MICHAEL BENDACZ, afzonderlijke gemeenten; hielden hunne eigen vergaderingen, en onderscheidden zich, door den naam van *Broeders* of *Broeder-uniteit*, van de overige *Husfiten*; doch werden dikwijls, door hunne tegenpartij, met de *Waldenzen* en *Piccarden* vermengd. Onder menigvuldige en harde onderdrukkingen, en zonder aan het geweld eenigen tegenftand te bieden, werd het aantal hunner gemeenten, door ftandvastigheid van geloof en zuiverheid van zeden, zoo aanmerkelijk uitgebreid, dat herzelve, in 1500, reeds 200 beliep, welke meestal eigen gebouwde bedehuizen hadden. Zij verwierpen de leer der *transfubstantiatie*, (onzigtbare verandering van het brood en den wijn in het ligchaam en bloed van CHRISTUS,) bij het avondmaal, en ftelden in derzelver plaats eene geestelijke, geheimzinnige, tegenwoordigheid van Hem bij hetzelve. Voor het overige hielden zij de Heilige Schrift doorgaans voor den regelmaat van hun geloof, waardoor zij, en nog meer door hunne gemeentelijke inrigting en kerkelijke tucht, de goedkeuring der hervormers verwierpen. Zij volgden, namelijk, in deze hunne inrigtingen, het voetfpoor der oudfte apostolifche christen-gemeenten, en poogden, door de ondeugden buiten hunne gemeenfchap te fluiten, en door eenen trapswijzen ban, zoowel als door eene zorgvuldige afcheiding der beide kunnen van elkander, en de verteeling der leden hunner gemeenten in eerstbeginnende, vorderende en volkomene, de zuiverheid van het werkdadige, oorspronkelijke Christendom onder zich te herftellen: terwijl het toevoorzigt, zelfs over het huisfelijke leven der bijzondere leden, waartoe biffchoppen, oudften, leeraars, diakens enz. waren aangefield, niet weinig ter bereiking van dit alleszins prijs-

prijswaardige oogmerk moest bijdragen. Onder deze ambtenaren was het bestuur van de kerkelijke, zedelijke, en burgerlijke belangen op eene verstandige wijze verdeeld. Hun eerste bischop werd door eenen der *Waldenzen* geordend, met welke zij hunne gemeenten, echter, in *Boheme* niet vermengden, alhoewel zij met deze onderdrukte fekte een gelijk lot moesten ondervinden.

Volgens hunne grondstellingen, in geen geval, eenigen krijgdiens mogende verrigten, en bij den Schmalkaldischen oorlog, dienvolgens de wapenen weigerende tegen de protestanten op te vatten, ontnam hun koning FERDINAND hunne kerken, en weken omtrent 1,000 Boheemsche Broeders, in 1548, naar *Polen* en *Pruisfen*, waar zij zich het eerst in *Marienwerder* nederzetterden. Het vergelijk, hetwelk zij den 14den van Grasmaand 1571, met de Lutherfchen en Gereformeerden in *Polen* troffen, en nog meer de vrede onder de *disfidenten* der Poolfche ftenden, in 1572, veroorzaakte, dat zij in laatstgenoemde rijk geduld werden; doch zij vereenigden zich, onder de vervolgingen van den Zweedfchen vorst SIGISMUNDUS, hier naauwer met de gereformeerden, en behielden, nog tot heden, overblijffels hunner oude inrigting. Hunne, in *Boheme* en *Moravie* terug geblevene, broeders, verkregen onder MAXIMILIAAN II, weder eenige vrijheid, en hadden hunnen hoofdzetel te *Fulnek* in *Moravie*, om welke reden zij dan ook *Moravifche Broeders* genoemd worden.

Intusfchen had de ongelukkige wending van den dertigjarigen oorlog, voor de protestanten, eene geheele vernietiging hunner kerken gevolge, en moest hun laatste, voor het onderwijs der jeugd verdienstelijke, bischop COMENIUS de vlugt nemen. Sedert weken zij in menigte naar elders; b. v. in 1670, wanneer de Boheemsche gemeenten te *Dresden* en *Zittau* ontfonden; vervolgens in 1722 weder naar *Sakfen*, waaruit hunne nakomelingen, de Broedergemeente te *Hernhut* geboren werden; alsmede naar de Pruisfche staten, waar de Boheemsche gemeenten te *Berlijn* en *Rucksdorf* nog bestaan. Hun overschot in *Boheme* zelve heeft zich, van langzamerhand, onder de Lutherfchen en Gereformeerden verloren, hetwelk ook tegenwoordig bij de Boheemsche gemeenten in *Pruisfen* en *Sakfen* het geval is.

Offchoon nu wel deze oude Boheemsche en Moravifche Broederuniteit als vernietigd kan befchouwd worden, zal zij echter als eene stille aankweekster van christelijke waarheid en godsvrucht, als eene bewaarster van zuivere zeden, en als de moeder der achtenswaardige en ver uitgebreide Evangelifche broeder-gemeente, welke zich naar haar voorbeeld gevormd heeft, altijd merkwaardig blijven.

BOHEEMSCHE GESTEENTEN. Zijn edele gesteenten van verschillende foort, die, in schoonheid en luister, de Oosterfche evenaren, maar niet zoo hard, en, uit dien hoofde, ook minder waardig zijn.

BOHEME. Een Koninkrijk, waartoe eertijds ook de *Opper-* en *Neder-lausnitz* en *Silezie* behoorden. Het is met het markgraaffchap

Mo-

Moravie vereenigd, en grenst ten Westen aan *Beijeren*, ten Oosten aan *Moravie* en *Silezie*, ten Noorden aan de *Lausnitz* en *Meißen*, en ten Zuiden aan *Oostenrijk* en *Beijeren*. Het getal van deszelfs inwoners bedraagt 3,140,000, en deszelfs oppervlakte 950 vierkante mijlen. Er bevinden zich, benevens de hoofdstad *Praag*, in hetzelfde 250 groote en kleine steden, 308 markvlekken, en 11,546 dorpen. Dit koninkrijk behoort aan den keizer van *Oostenrijk*, die er te gelijk koning van is. De opvolging strekt zich ook tot de vrouwelijke nakomelingen uit, en de katholieke godsdienst is er de heerschende; doch de overige godsdienstige gezindheden genieten er volkomene vrijheid. Een groot gedeelte der burgers en de laagste standen spreken *Boheemsch*, dat grootendeels met het *Slavisch* overeenkomt; doch de hoogere standen spreken *Duitsch* of *Fransch*. Men heeft wel in het jaar 1765, door overal Duitfche leeraars aan te stellen, de proef genomen, om van langzamerhand de Boheemsche taal af te schaffen; doch men heeft hierin niet kunnen slagen. Opmerkelijk is het, dat de *Bohemers* eene aangeborene neiging tot de muziek bezitten.

Boheme is bijkans geheel door bergen omringd, en bevat zeer uitgebreide bosfchen, maar ook zeer vruchtbare akkers. De voornaamste rivieren zijn de *Elbe* en de *Moldau*. Het land levert allerlei foort van graan, vlas, hop, (die voor de beste van geheel *Europa* gehouden wordt), benevens boomvruchten, in overvloed op. Al deze artikelen zijn voorwerpen van uitvoer. De wijn is hier niet menigvuldig; doch die uit der omtrek van *Melnik* is zeer goed. De veeteelt, inzonderheid van fchape, paarden en varkens, is er aanmerkelijk. De bergen leveren zilver, koper, zeer goed tin, granaten, diamanten, en andere edele gefteenten; alsmede ijzer, kobalt, aluin, kalamijnsteen, zwavel, en steenkolen, in menigte op; doch aan zaad heeft men gebrek. Men vindt in *Boheme* uitmuntende baden, inzonderheid te *Karlftad*, *Töplitz* en *Eger*. Deszelfs bewoners zijn zeer vlijtig en arbeidzaam, en gebruiken de voortbrengfels van hun eigen land, en die van vreemden, op allerlei nuttige wijze. Fabrieken en manufakturen vindt men door het geheele koninkrijk, en onder deze verdienen de linnen- en batist-reederijen, de twijnderijen, kant-fabrieken enz. genoemd te worden. Zij leverden in 1792 voor omtrent 17 millioen guldens aan waren, waarvan de helft werdt uitgevoerd. De wol-manufakturen bragten 9 millioen op, en dit artikel is, in de laatste jaren, nog aanmerkelijk vermeerderd en verbeterd geworden. Het Boheemsche glas, hetwelk in 78 glashutten vervaardigd wordt, is door geheel *Europa* bekend: ook zijn de fabrieken van hoeden, van de fijnste foort, van papier, zijdenstoffen, geflepen granaten, muzikale speeltuigen enz., hier van groot belang.

BÖHM. (JAKOB) Een fchoenmaker, te *Alt-Seidenberg*, bij *Gürlitz*, geboren, ftierf in 1624 in den ouderdom van 49 jaren. Hij verviel meer dan eens in eene geestelijke verrukking, en fchreef, in deze zielsgefteldheid, velerlei geheimzinnige boeken, b. v.: over *het*
drie-

drievoudige leven van den mensch, over het hemelsch en aardsch geheim, het bovenzinnelijke leven, den boom des geloofs enz. Zijne gezamenlijke schriften zijn, in 1682, te *Amsterdam*, in klein 8vo. uitgekomen; zijnde van dezelve ook eene uitgave in twee dikke 4to. deelen voorhanden. Zij vonden vele tegenstrevers, maar ook vele aanhangers, welke laatste onder den naam van de *Böhmitische sekte* bekend zijn.

BOIJARD. Een groot heer, of *grande*, onder de *Muskoviten*.

BOIJDEL. (JOHN) In 1730 geboren, en in 1804 gestorven, verdient in de kunstgeschiedenis van *Engeland* eene plaats, uit hoofde van den invloed, dien zijne belangrijke ondernemingen op de vorderingen der kunsten in dat land gehad hebben. Onder zijne gewigtigste werken kan men, buiten twijfel, tellen zijne *Galerij van SHAKESPEAR*, waaraan hij alle beroemde schilders en plaatfnijdters van zijnen tijd liet arbeiden, en millioenen te koste legde. Behalve dit gaf hij meer andere verzamelingen, van in het koper gegraveerde, platen uit, waaronder de *Galerij van HOUGHTON* nitmunt, welke door de keizerin KATHARINA gekocht werd. Voorts ziet van hem een hoogst belangrijk werk het licht, onder den titel: *liber Veritatis*, dat in eene *facsimile* van den kostbaren band bestaat, waarin CLAUDE LOIRAIN, tot een aandenken, eene teekening van al zijne schilderstukken legde, en waarvan de hertog van *Devonshire* het oorspronkelijke bezit. Eindelijk voegen wij hier nog bij zijne *Collection of prints, engraved after the most capital paintings in Engeland*, 6 vol. waarvan de beide eerste deelen uitmuntend zijn. BOIJDEL genoot de meeste achting, en was sjerif en lord major van *Londen*.

BOIJER. (JOH. BAPT. DE) Marquis van *Argens*, was een van die weinige mannen, wien FREDERIK II met zijne bijzondere vriendschap verwaardigde, en die dezelve ook tot aan zijnen dood behield. Hij werd te *Aix in Provence*, in 1704 geboren, en had, schoon zijn vader hem tot de wetenschappen bestemde, meer behagen in den krijgsdienst; doch werd, reeds in zijn 30ste jaar, door eenen val van het paard, voor denzelfden ongeschikt. Zijne jeugd onderscheidt zich door meer dan eene verliefde historie. De koning, die hem uit zijne schriften had leeren kennen, liet hem, na zijne komst tot den troon, bij zich roepen, en sedert bragt hij 25 jaren te *Berlijn* en *Potsdam* door, waarna hij echter naar *Aix* terug keerde, waar zijne *Philosophie du bon sens* enz. hem vele onaangenaamheden berokkende. Hij stierf in 1771 op een klein landgoed, en was van een zeer zonderling karakter. Men vindt, in het iste stuk der *Anekdoten van FREDERIK II*, door NIKOLAÏ, vele belangrijke bijzonderheden van hem opgeteekend.

BOIJLE. (ROBERT) Een beroemd Engelsch wijsgeer, die in 1626, te *Lismore in Ierland*, geboren werd. Voor de wetenschappen geschikt, liet zijn vader hem, onder het opzigt van eenen kundigen man, reizen. In 1644 in *Engeland* terugkeerende, werd hij, door

door den dood zijns vaders, in het bezit van een aanzienlijk vermogen gesteld, en begaf hij zich op een landgoed in *Stalbridge*, waar hij zich geheel en al met de wetenschappen, inzonderheid met de natuur- en scheikunde, bezig hield. Naderhand ging hij naar *Oxford*, waar hij lid van het koninklijke genootschap was, en legde zich hier bijzonderlijk toe op de volmaking der luchtpomp van GUERIKE, welke hij tot leerrijke proeven over de lucht enz. aanwendde. Hij bestreed de wijsbegeerte van ARISTOTELES, en hield, met BACO, den weg der ervaring voor het eenige zekere middel, om de waarheid te ontdekken. Alle leerstelsels verwerpende, verzette hij zich tegen de toenmaals aangenomene leer der scheikundigen, die het zout, de zwavel en *mercurius* voor grondstoffen der ligchamen hielden; doch aan welke hij alleen werktuigelijke eigenschappen toekende. Ieder jaar zijns levens kenfchetste zich door nieuwe proeven, alle strekkende, om dwalingen te weren, en tot algemeene waarheden op te leiden. Men heeft aan BOILE de eerste naauwkeurige kennis van de inzuiging der lucht, door verkalkingen en verbrandingen, en van het toenemen der zwaarte van metaal-kalken te danken: waarnemingen, welke naderhand nog lang der nieuwere scheikunde ten grondslag gediend hebben. Hij was niet minder werkzaam in het vak van godsdienst, dan in dat der wijsbegeerte. Om de werken over den eersten in den grond te leeren kennen, oefende hij zich in de Oostersche en Hebreeuwsche talen, en vereenigde zich ten naauwste met POCOKE, THOMAS HIJDE, SAMUEL CLARKE, THOMAS BERLOW en anderen, waarvan die overtuiging het gevolg was, welke zich, zoolwel in zijne godgeleerde schriften, als in zijne weldadige en grootmoedige handelingen, vertoonde. Hij stelde openbare leeruren, om nieuwe bewijzen voor de grondleeringen van den Christelijken godsdienst voor te dragen; en hieraan hebben wij de nitmuntende redevoeringen van SAMUEL CLARKE, over het bestaan van God, nevens vele andere, te danken. Voorts bevorderde hij de oogmerken der zendelingsgenootschappen naar de *Indiën*, en liet den *Bijbel* in de Iersche en Gallische talen overzetten en drukken. Met zijne godsdienstige beginsels vereenigde hij de zuiverste zeden, eene zeldzame bescheidenheid, weldadigheid en belangeloosheid. Gedurende zijn leven, genoot hij de hoogste achting, en stierf te *Londen* in 1691, waar hij in de abdij van *Westminster* begraven werd.

BOILEAU DESPREAUX. (NICOLAS) Een beroemde Fransche dichter, in het jaar 1636, te *Crone*, bij *Parijs*, geboren. Zijne jeugd was zeer rampspoedig. Zijne moeder gestorven zijnde, en zijn vader al zijnen tijd aan finantie-zaken bestedende, werd hij aan eene oude dienstmeid overgelaten, die hem zeer hard behandelde. Hij was eerst een regtsgeleerde, en werd ook pleitbezorger bij het parlement; doch ging naderhand tot de schoolsche godgeleerdheid, en eindelijk tot de dichtkunst, over, welke zijne geliefkoosde neiging was. Zijne eerste satiren zagen in 1666 het licht, en hadden eenen verbaasenden afrek. Op zekeren tijd, van LODEWIJK XIV verlot bekomen

hebbende, om hem eenige plaatfen uit zijn *Lutrin* (een spoddicht, waartoe hem een regtsgeeding tusfchen de beide voornaamfte geestelijken eener kerk in *Parijs* had aanleiding gegeven) voor te lezen, behaagde dit den koning zoo wel, dat hij hem eene jaarwedde van 2000 livres fchonk, en hem den last opdroeg, om, met RACINE, zijne levensgefchiedenis te fchrijven. Men kan hem als den oorfprong der *kritiek* in de Franfche dichtkunde befchouwen. Zijn gedicht, *l'Art poétique*, gaf hem het aanzien van eenen wetgever van den *Parnafus*, en, inderdaad, men moet erkennen, dat hij zuiver, juist, treffend, kort, en dikwijls verheven in zijne uitdrukkingen was, fchoon hij ook al, over het geheel genomen, volgens het gevoelen van MERCIER, geen groot dichterlijk genie moge bezeten hebben.

BOIS DE GAROU. Zoo wordt genoemd de bast van de zoogenoemde peperboompjes, wier kruidkundige naam *Daphne* is. Van de zeven en twintig foorten, welke tot dit geflacht van heesters behooren, zijn er inzonderheid drie, welke de gezegde bast opleveren, te weten: 1. *Daphne Mesereum*, het meest bekende peperboompje, dat met roode of witte bloemen van eenen aangenaamen geur, die tros- of aartsgewijze om de takjes ftaan, en, voor dat zich de bladen laten zien, ontluiken, in het vroege voorjaar onze tuinen verfiert; wordende die bloemen door blinkend roode besfen opgevolgd. 2. *Daphne Laureola*, of zoogenoemd zwart-peperboompje, dus geheeten zoowel wegens de zwarte besfen, als de donkergroene bladen, die, zelfs door de geftrengfte vorst, niet afvallen of fchade lijden, en veel naar laurierbladen gelijken; van waar de bijnaam *Laureola*. 3. *Daphne Gnidium*, onderscheiden van *Daphne Thymelaea*. Ook deze heester behoudt zijne bladen, welke naar die van het vlas gelijken en altijd helder groen zijn. Aan het einde der takjes komen roodachtige bloemen voort, bijna als die der olijfboomen, waarop vruchten volgen, als Mirte-besfen, doch wat langer, die in het eerst groen, maar, rijp zijnde, koraal-rood zijn. Al deze besfen zijn ongemeen heet, fterker nog dan peper, van waar, vermoedelijk, de naam van peperboompje ontftaan is. Inzonderheid zijn dit de besfen van den eerstgenoemden: brandende de keel zoodanig, dat hierdoor eene bijna onleschbare droogte en dorst veroorzaakt wordt, weshalve sommige *Duitschers* dit gewas *Kellerhals* heeten. Daar slechts eene enkele bezie dit te weeg kan brengen, zoo blijkt daaruit, hoe gevaarlijk voor onkundige menfchen, van dorst afgemat; het is, deze beziën, en die van andere, in het wild groeiende, in de bosfchen te vinden, en tevens, dat men niet zorgvuldig genoeg kan zijn, om de kinderen er van af te houden, en voor derzelver nadeelige werking te waarschuwen, daar zij zeer vergiftig, en door hare fchoone kleur zeer uitlokkend zijn.

Wat nu betreft den hier voorgenoemden bast zelven, deze wordt zoowel van de wortels (inzonderheid van die des laatstgenoemden) als van het hout genomen, en, in de fchaduw gedroogd, onf meest uit *Frankrijk*, *Zwitferland*, en *Duitschland*, waar deze heesters

ters veel in het wilde groeijen, toegezonden. Men bedient er zich van in de geneeskunde, om etterdragt, in onderscheidene ongefeldheden van het ligchaam, te verwekken. Te dien einde legt men, meestal, gedurende eenen nacht, een stukje van dezen bast in azijn te weeken, en plaatst dat op den arm, de borst, of eenig ander deel van het ligchaam; waar men het noodig acht, waarvan men, meestal, een voortreffelijk uitwerksel ondervindt. Anderen verkiezen, en niet zonder reden, eene zalf, *garouwezalf* genoemd, welke echter bijna nooit uit dezen bast alleen, maar, meestal, uit verscheide andere scherpe middelen, bereid wordt. Inwendig wordt dit middel om zijne oplofende en de vochten verbeterende krachten door RUSSEL en HOME, tegen hardnekkige kliergezwellen; en door HUFELAND, BELL en JAHN tegen Syphilis, na het gebruik van *mercurialia* aangeprezen.

BOIZOT. (LOUIS SIMON) Werd in 1743 geboren, en stierf in 1809 te *Parijs*: Zijn vader, historiefschilder en lid der akademie, in hem veel aanleg tot de beeldhouwkunst bespeurende, bettelde hem bij MICHEL-ANGELO SLOTZ, bij wien hij zulke vorderingen maakte, dat hij, op zijn 19de jaar, den eersten prijs der beeldhouwkunst behaalde. Uit *Italie* terug gekomen zijnde, werd hij, in 1778, lid der akademie, en in 1785 adjunct hoogleeraar. Onder de voornaamste werken, die zijnen roem gevestigd hebben, telt men: *het standbeeld van RACINE*; bij het instituut, en dat van JOHANNES den dooper, in de kerk van *St. Sulpice*; het *mausoleum* van den generaal HUCHE; een model in pleister van het standbeeld van MILTIADES; 25 stukken van het basrelief der zegokolom van *Austerlitz*; en eindelijk de fontein van de *place du Chatelet*.

BOK of BOKTOR. (*Cerambyx*) Is de geslachtsnaam van meer dan vijftig foorten van schildvleugelige infekten of torren, welke wij *Bokken*, of *Boktorren* noemen, omdat hare voelhorens, of sprietten, eenigermate, de gedaante hebben der horens van eenen bok. De *Duitschers* noemen ze *Holzbücker* of *Holzkäfer*, omdat de wormen, of maskers, waaruit zij voorkomen, meestal leven; en derzelver voedsel vinden in het hout, zoo van levende als van doode, of rottige boomstammen. Bij ons worden deze maskers *Houtwormen* genoemd. Hun ligchaam is nagenoeg bolrond; de kop schulpachtig, en voorzien van sterke nijpers, welke de tor zelve, dié er, door gedaante verwisfeling, uit voorkomt, ook in geene mindere mate bezit. Veelal zijn deze maskers uit den gelen wit van kleur, en sommige hooggeel of uit den bruinen. Deze wormen bānen zich zeer diep in het hout van de boomen, waarin zij zich onthouden, door hunne sterke nijpers, eenen weg; knagen de zelfstandigheid van het hout uit, en vermālen het tot poeder, of eene foort van zaagsel; dat zij naar buiten weten te werken; zoo dat men, somtijds, hoopen daarvan aan den voet der boomen vindt. Naar mate zij aangroeijen, maken zij hunne woning; gelijk natuurlijk is, wijder. Opmerkelijk is de wijze, waarop deze wormen of maskers in het diepste der boomstammen, welke zij, even als met loopgraven doorkruisen, doordringen. Het

wijffe der tor legt hare eitjes op onderscheidene plaatsen in den bast der boomen, welke door de Natuur voor de voeding der wormen bestemd zijn; hierin wordt het eijsje uitbroeid; de worm, daaruit voortgekomen, gaat terstond aan het knagen naar binnen, om voedsel te hebben, en leeft alzoo in het hout. Sommige dezer wormen, of maskers, veranderen in die zelfde gaten, door hen geboord; andere kruipen alvorens uit dezelve en ondergaan de verandering in torren in de aarde; terwijl eenige wel twee of drie jaren in de boomstammen leven, eer zij tot die verandering komen. De Boktorren zijn van onderscheidene grootte, gedaante, kleur en teekening. Men vindt er in ons vaderland, in *Oost- en West-Indië* en nog elders, verscheidene. Onder de West-Indische is er een, die *C. Corvicornis* of *Letterhutzen Bok* genoemd wordt; zijnde uitmuntend fraai van teekening, van eene tanig bruine kleur met zwart afgezet, en van drie tot vijf duim lang. Deze teelt voort in oude stammen van pruimen- en katoen-boomen, uit welke het gemeene volk de wormen, die drie of vier duim lang, ongeveer van de dikte van eene pink en wit van kleur zijn, weet te halen, en, de kop afgesneden zijnde, gebraden, als eene smakelijke spijs nuttigt.

BOLEN. (ANNA VAN) (Zie: BOULAIN.)

BOLERO. Een nationale dans in *Spanje*, die met gezang gepaard gaat, en, of door verscheidene speeltuigen, of alleen door de citer, door de dansers zelve, en, met klaphoutjes, vergezeld wordt.

BOLINGBROKE. (HENRIJ ST. JOHN) Deze lord en Burggraaf werd in 1672 in het graaffschap *Surry*, in *Engeland*, geboren, en stierf aldaar in 1751. Hij was een man van groote en bevallige talenten; doch in zijne jeugd geheel aan den drank en den wellust verflaafd. Eerst in zijn 28ste jaar kwam hij tot nadenken, en werd lid in het lagerhuis, waar hij zich, in den aanvang aan de zijde der *whigs*, en naderhand aan die der *torries*, voegde. In 1704 werd hij tot Secretaris bij het departement van buitenlandsche zaken benoemd, in welken post de Utrechtsche vrede, drie jaren daarna tot stand gebragt, het doel zijner wenschen uitmaakte. Na den dood der koningin ANNA, werd hij, door GEORGE I, van zijnen post ontzet, en tegelijk van hoogverraad beschuldigd. Hij vlugte, in de kleeding van eenen bedienden, naar *Frankrijk*, en werd geheimfchrijver bij den Engelschen pretendent, die zich te *Commercij* ophield; maar moest ook die plaats weder laten varen. GEORGE I. schonk hem wel vergiffenis; doch geenenvloed in de regering meer kunnende erlangen, bragt hij zijnen overigen leeftijd met het schrijven van staatkundige en wijsgeerige werken door, met oogmerk, om den geest van het volk op te klaren. Hij is een der eerste staatkundige schrijvers; maar over den geopenbaarden Godsdienst schreef hij zeer vrij. Zijne wijsgeerige werken verschenen in *Londen* in 5 groote 4to, en ook in 5 groote 8vo deelen; terwijl zijne gezamenlijke schriften aldaar in 1769, in 11 deelen; in 8vo, uitkwamen, waarvan verscheidene zijn overgezet.

BOLOGNA. Hoofdstad van het Bolognese gebied, naast *Rome*
de

de grootste van den *Kerkelijken staat*. Zij ligt aan den voet der *Apennijnen*, tusfchen de rivieren *Savona* en *Reno*, en bevat 63.000 inwoners en 200 kerken, waaronder die van den heiligen *PETRONIUS*, den fchutsheer van *Bologna*, aan welker voet, op eene kopere plaat, de middaglijn, door *CASSINI* getrokken, gevonden wordt. De univerfiteit en akademie der beeldende kunften is er zeer beroemd; inzonderheid heeft de eerfte door de 3 zusters *ZANOTTI*, en de beroemde *LAURA KATHARINA BASSI*, die reeds in haar 18de jaar de doctorele waardigheid ontving en collegies hield, eenen grooten luister verworven; terwijl *CLOTILDE TAMBRONI*, later, als openlijke onderwijster in de Griekfche taal, haar ambt, bij eene plegtige redevoering, aanvaardde. Het omliggende land levert overvloedig koom, wijn en allerlei vruchten op. Men zendt derwaarts, over *Venetie*, de waren, die naar *Genua* gaan, en krijgt, over die ftad, van daar terug allerhande zijden ftoffen, lamfers, zijden krippen, en andere gewerkte zijde; faufijfen, favonetten enz. Daarenboven vindt men er verfcheidene uitmuntende fchilder- en andere kunstftukken, zoo als: in de kerk *St. GIOVANI de monte*, de heilige *CECILIA* van *RAPHAËL*; in de *Dominikaner-kerk*, de beroemde *Bethlemitifche kindermoord* van *GUIDO*, en, in het paleis *Sempini*, een meesterftuk van denzelfden fchilder, verbeeldende *den weenenden PETRUS*. Het betere gedeelte des volks kenmerkt zich door eenen grooteren leeslust, dan men anders in *Italië* gewoon is. Voor het overige is er de adel zeer talrijk, en kan men zeggen, dat men, in weinige fteden van *Europa*, zoo verkwiftend leeft, als hier. De Bolognefche tabak, en de kleine fchoothondjes, zijn hier en overal zeer beroemd. (Van den Bolognefchen fteen, zie men: *BONONISCHE STEEN*.)

In Zomermaand van 1790 trokken de *Franschen* binnen *Bologna* en *Ferrara*, welke beide paufelijke legaties zich weldra tot eene republiek vormden, en de grondflag der *Cispadaanfche*, dat is, van die republiek werden, welke, van *Italië* af gerekend, aan deze zijde van de *Po* gelegen was. In Wijnmaand 1796 werd de geflotene wapenftilftand, tusfchen de *Franschen*, en den hertog van *Modena*, vernietigd, waardoor bij deze nieuwe republiek *Modena*, *Reggio*, en, later *Masfa* en *Carrara*, gevoegd werden. De nationale vergadering, de *Cispadaanfche conventie* genoemd, hield, in Wintermaand daaraanvolgende, te *Reggio*, hare eerfte zitting; opende dezelve den zoften van Louwmaand des volgenden jaars op nieuw te *Modena*, en bragt eindelijk, in Lentemaand daarna; eenen regeringsvorm tot ftand, die geheel op de Franfche leest gefchoeid was. Intusfchen had de paus, bij den vrede van *Tolentino*, *Bologna* en *Ferrara*, benevens het landfchap *Romagna* volkomen afgeftaan, en wenschten de inwoners van het aan *gene* zijde der *Po* liggende *Lombardije*, met de *Cispadaanfche*, door medewerking der *Franschen*, éene republiek uit te maken, voor welke zij reeds bij voorraad den naam van *Transpadaanfche* beftemden. Daar *BONAPARTE* echter op dien tijd niet wist, of hij

Lombardije zoude behouden, konde hij hun slechts op de vervulling hunner wenschen doen hopen; en was het eerst op den 28sten van Zomermaand 1797, na den vrede van *Leoben*, dat deze tweede Italiaansche republiek, welke nu den naam van *Transpadaansche*, die men reeds alvorens had uitgedacht, met dien van *Cisalpijnsche* (aan deze zijde der *Alpen* gelegen) verwisselde, werd tot stand gebragt. De Fransche keizer, ontevreden over den tragen voortgang in het tot stand brengen van den *Cispadaanschen* regeringsvorm, gaf niet alleen zelf aan de *Cisalpijnsche* republiek eene constitutie, maar vergrootte ook dezelve door al de landen — behalve *Bologna* en *Ferrara* — die tot de *Cispadaansche* republiek behoorden, waarbij nog *Bergamo* en *Crema* kwamen; zoodat de *Cisalpijnsche* republiek, in den zomer van 1797, *Milaan*, *Modena*, *Reggio*, *Crema*, *Bergamo* en *Masfa* in zich bevattede; terwijl de *Cispadaansche* enkel uit *Bologna* en *Ferrara* bestond. Beide republieken hebben echter geenen stand gehouden, en werden naderhand in het koninkrijk *Italië* gesmolten, wanneer *Bologna* de hoofdstad van het departement *Reno* uitmaakte. Door het *Weener congres* in 1815, veranderde alles weder van gedaante. Het geheele koninkrijk *Italië* verviel, en *Bologna*, met deszelfs gebied, werd wederom aan den paus terug gegeven.

BOLUS. Behoort tot het geslacht der thoon- of aluinaarde. Zij is zacht en vettig op het gevoel, hangt aan de tong, smelt in den mond, en is van eenen zacht zamentrekkenden smaak. Men gebruikt ze veel tot verfstoffen, en heeft er de volgende soorten van: 1. *roode Bolus*, Neurenberger rood, van eene donkerroode; 2. *Armenische Bolus*; van eene heldere geelachtig roode; 3. *witte Bolus*; 4. *Lennische aarde*, van eene donkergeel roode kleur, waartoe, eindelijk 5. nog de verschillende *Zegel-aarden* behooren, die zich alleen door den daarop gedrukten stempel, en haren ronden vorm, onderscheiden. Men vindt de *Bolus* in onderscheidene streken van *Boheme*, *Silezie*, *Stiermark* enz. doch de Armenische houdt men voor de beste.

BOM. Eene groote, holle, ijzeren, kogel, die met kruid gevuld wordt, van eene brandbuis voorzien is, en uit eenen mortier, of zoogenoemden bomketel, geworpen wordt. Meest worden de Bommen tegenwoordig van onder dikker, dan van boven, gegoten, om daardoor te beletten, dat zij op de brandbuis nedervallen, en smoren. Deze brandbuis wordt in het laadgat gestoken, en met een langzaam brandend mengsel van brandbare stof gevuld, welke zoo berekend wordt, dat zij het kruid bereikt en aansteekt, op het oogenblik, dat de Bom nedervalt, die dan aan stukken springt, en die droevige verwoestingen en jammeren te wege brengt, waarvan de oorlog, helaas, zoo vele voorbeelen oplevert.

BOMBALIJ. Een klein eiland, op de kust van het land der *Maratten*. Het is twee mijlen lang, en, op sommige plaatsen, slechts eene halve breed. Niet ver van daar ligt het eiland *Salfette*, dat *Bambaij* van levensmiddelen verzorgt. Deze eilanden behoorden in

1669 aan de *Portugeezen*, die ze aan de *Engelschen* hebben afgestaan. De stad *Bombaij* ligt aan het zuidelijke gedeelte des eilands; bevat 140,000 inwoners; is sterk bevestigd, en van scheeps-timmerwerven en tuighuizen voorzien. Zij bezit eene der beste havens van *Oost-Indie*, is de stapelplaats van den geheelen Arabischen en Perzischen handel, en de handelsplaats der *Engelschen* op de Malabaarsche kust. *Bombaij* behoort thans met het omliggende kustgebied, (hetwelk sedert de verdeeling van het rijk van *Mijfore*, in 1799, aanmerkelijk is uitgebreid geworden) aan de Engelsche Oost-Indische compagnie, en levert veel peper, cardamom (paradijs-koren), rijst, sandel enz. op.

BOMBARDEER TOR, ook VEESTER, (*Carabus crepitans* LINNÉ) noemt men eene Tor, ter grootte van omtrent eenen halven duim; hebbende den kop, het borststuk en de pooten rood, de dekchilden en het lijf zwartachtig blaauw, en, voor het overige, genoegzaam de gedaante van alle overige aardtorren. Dit diertje, door den *Rupsen-jager* (*C. Inquisitor*) en inzonderheid door de *sierlijke* aardtor (*C. Sycophanta*), beide, even gelijk hetzelfde, Aardtorren, doch bijkans eens zoo groot) vervolgd; door geweldig afloopen, en vlugten afgemat, en nu gereed, om eene prooi van eenen dezer vervolgers te worden, legt zich voor denzelfen neder, wanneer deze met opgeperde nijpers toefchiet, om hetzelfde te vatten: doch, in dezen oogenblik des geprangden gevaars, ontlast dit diertje, van achteren, eene foort van blaauwachtige lucht of rook, met eenen slag, welke, in sterkte van geluid, zweemt naar dien van een klein pistooltje. Dit verschrikt den *Rupsen-jager* en doet hem terugwijken. Die gelegenheid neemt het vervolgde torretje waar, om zich, op nieuws, op de vlugt te begeven, en, indien het een hólletje of eene reet kan bereiken, daarin te kruipen. Is het zoo gelukkig, dan ontkomt het zijnen vijand: mislukt dit, dan herhaalt deze zijne vervolging, en, ofschoon ons diertje hetzelfde verweringsmiddel bij herhaling bezigt, (het kan dit wel tot twintigmalen toe doen); en daarmee alzoo ook bij herhaling zijn leven redt, wordt hetzelfde toch meestal eene prooi dezer grootere, sterkere en onvermoeide *Rupsen-jagers*; welke torren dien naam dragen, omdat zij eene gedurige jagt maken op onderscheidene van die insekten.

BOMBARDO. Een muzikaal speeltuig, vele overeenkomst met een *basfon* hebbende.

BOMBAST. Het zwellende, hoogdravende in den stijl, den schijn van het verhevene hebbende, zonder het echter te zijn.

BOMMEL, BOEMEL, of ZALT-BOEMEL. Eene luchtige Geldersche stad, aan de linkerzijde van de *Waal*, 3 uren van *Tiel* en $2\frac{1}{2}$ van 's *Hertogenbosch*, van welke de *Bommelerwaard*, door de *Maas* en *Waal* omringd wordende, haren naam ontleent. Zij werd in 1229 bemuurd; telt omtrent 3000 inwoners; doch heeft weinig handel. De hervormden hebben er twee kerken: de groo-

te, of *St. Martens-kerk*, in 1314 aan zijne nagedachtenis gewijd, is beroemd door hare oudheid en haar schoon licht; de kleine door haar fraai klokkenspel. De toren der eerste was voorheen de schoonste van geheel *Gelderland*; doch deszelfs spits werd tweemaal, in 1538 en 1696, door den bliksem afgebrand, en ten laatste door een looden plat, met eene balustrade vervangen, hetwelk echter in den storm van 9 van Slagtmaand 1800 afgewaaid, doch in het volgende jaar weder hersteld is. Behalve deze kerken vindt men in *Bommel* eene Roomsche en eene synagoge; voorts op de groote markt een vrij aanzienlijk raadhuis, in 1763 geheel uit den grond vernieuwd; een algemeen gasthuis voor alle gezinten; een weeshuis voor protestantsche kinderen, en een oude mannen en vrouwenhuis, benevens Latijnsche, Fransche en andere scholen voor het lager onderwijs, waaronder een voor armen en min vermogenden, dat eerst onlangs is opgericht, en bij uitstek aan het oogmerk beantwoordt.

BONAPARTE, of BUONAPARTE. Is de familienaam van den gewezen Franschen keizer *Napoleon*, dien hij bij zijne komst op den troon aflegde. De familie van BONAPARTE is zeer oud, hare voorvaders waren reeds in de 13de eeuw patriciers en raadsheeren te *Florence*. Verscheidene van hun bevonden zich als afgezanten dezer republiek op meer dan een congres, en het was een BONAPARTE, die het verdrag sloot, waarbij *Linano* tegen *Sarceda* verruild werd. Een tak dezer familie begaf zich, in het begin der 16de eeuw, naar *Bologna*; terwijl eene andere naar *Genoa* vertrok, van waar zij naar het eiland *Corfika* overstak. De vader van den gewezen Franschen keizer heette KAREL BONAPARTE; hij was een rechtsgeleerde en landbezitter te *Ajaccio*, op genoemde eiland, naderhand officier der nationale garde aldaar, en stierf, als afgevaardigde der Corfikaansche stonden, te *Montpellier*, in *Frankrijk*, in het jaar 1785.

BONAROTA, of BUONAROTTI. (MICHAEL ANGELO) Een zoon van LUDOVICI BUONAROTTI SIMONI, werd in 1474, omstreeks *Arezzo*, geboren. Hij was een even groot schilder als beeldhouwer en bouwmeester, aan welke kunsten hij zich, van zijne vroege jeugd, met zoo veel drift toewijdde, dat zijn vader hem dikwijls door slagen er van terug zocht te houden. Hij heeft veel voor de MEDICISSEN te *Florence*, en voor verscheidene pausen, gearbeitet. Daarenboven toonde hij zich, bij de inwendige onlusten te *Florence*, in 1527, als een groot vriend der vrijheid, en stond aan het hoofd der ingenieurs. Zijne vijanden, die, tot zijne schade, de ouden voortrokken, beschaamde hij op eene voortreffelijke wijze. Hij begroef eenen *Cupido* van zijn maaksel, nadat hij vooraf er den arm had afgebroken, en, toen men het standbeeld vond, twijfelde niemand, of het was een oud kunststuk. MICHAEL ANGELO (zoo wordt hij gewoonlijk genoemd) zette, tot aller verwondering, den ontbrekende arm er weder aan, en het bleek, dat dit standbeeld door niemand, dan door hem, vervaardigd was.

Onder zijne schilderstukken is het *laatste Oordeel* het meest beroemde. Het bevindt zich in de *Sixtinsche* kapel te Rome, is 65 palmen hoog en 59 breed, en werd in 1534, onder PAUL III, door hem begonnen, en in 1541 voltooid. De kracht en geest van den grooten man komen in dit meesterstuk inzonderheid uit. Men heeft zeer veel moeite gedaan, om hetzelfde in koper te brengen; en zoodanige vereenwiging was, inderdaad, hoogst wenschelijk, alzoo het oorspronkelijke, door tijd en toeval, reeds zoo veel geleden heeft, dat er veel van onkenbaar is geworden. Nog onlangs heeft een kunstenaar, CONRAD METZ, uit *Bonn* aan den *Rijn*, de proef genomen, om er eene teekening van in het koper te brengen, en wel zoodanig, dat het geheele schilderstuk in 15 vellen, welke aan elkander kunnen gevoegd worden, in zijnen geheelten omvang aan het oog vertoond wordt.

BON-BON. (Uit het Fransch.) Eene foort van fuikerwerk, lekernij voor vrouwen en kinderen.

BONIFACIUS. (*de Heilige*) Geboren in *Engeland* omtrent het jaar 680. Hij ontving, bij den doop, den naam van WINFRED, en werd, 30 jaren oud zijnde, tot priester gewijd. Een groot deel van *Europa*, toen nog door Heidenfche volken bewoond wordende, begaf BONIFACIUS zich naar *Duitschland*, SIEGFRIED naar *Zweden* en SWIDVERT naar *Vriesland*, om het Evangelie te prediken. In 716 had BONIFACIUS het plan, om zich met hetzelfde oogmerk naar *Vriesland* te begeven; doch, hierin verhinderd wordende, keerde hij van *Utrecht* naar zijn vorig klooster van *Nutcell*, in *Engeland* terug, waar hij tot abt werd verheven. In 718 ging hij naar *Rome*, en ontving van GREGORIUS II last, om het Evangelie aan alle volken van *Duitschland* te verkondigen. Hij begon in *Beijeren* en *Thuringen*; hield zich drie jaren in *Vriesland* op, en doorwandelde *Hesfen* en *Saksen*; overal de inwoners doopende, en hunne afgodentempels tot kerken inwijddende. In 723, werd hij, door genoemden paus, tot bisschop, en, in 732, door GREGORIUS III, tot aartsbisschop en primaat van geheel *Duitschland* verheven: waar hij verscheidene bisdommen slichtte; doch zijnen eigenlijken aartsbischoppelijken zetel te *Meintz* hield. Hij belegde in *Duitschland* acht kerkvergaderingen; slichtte, onder anderen, de beroemde abdij te *Fulda*, en ondernam in 754, op nieuws, eenige apostolische reizen ter bekeering der ongeloovigen, op eene van welke hij, te *Dokkum* in *Vriesland*, waar hij in het opene veld eene tent had laten opstaan, in zijn godsdienstig beroep, door gewapende manschappen overvallen, en, benevens zijne medegezellen, werd van kant gemaakt. Hij bereikte omtrent den ouderdom van 75 jaren. Zijn lijk werd eerst naar *Utrecht*, vervolgens naar *Mentz*, en van daar naar *Fulda* gebracht, waar men een afschrift der Evangelien vertoont, dat hij zelf geschreven heeft. In *Thuringerwald*, bij het dorp *Alden-berg*, eenige uren van *Gotha*, ter plaatse, waar BONIFACIUS, in het noordelijke van *Duitschland*, de eerste christenkerk bouwde, heeft

men hem, voor eenige jaren, een waardig gedenkteeken, zijnde een *candelaber* (kroonkandelaar) opgerigt, bij welke gelegenheid een predikant van de Roomsche-katholijken, de Lutherfchen en Gereformeerden toepasselijke redevoeringen gehouden hebben. De heer LÖFFLER, te *Gotha*, die een der redenaars was, heeft deze plegtigheid in een klein stukje, waar achter het leven van BONIFACIUS te vinden is, beschreven. Eene verzameling van 's mans brieven is door SERRARIUS in het licht gegeven.

BONIFACIUS VIII. Een der heerschezuchtigste pausen; voor dat hij den Roomschen stoel beklom, BENEDICTUS CAJETANUS geheeten. Hij beoefende in zijne jeugd de regtsgeleerdheid, en wist zijnen voorganger COELESTINUS V te overreden, om de pauselijke waardigheid neder te leggen. Hij kenschetste het begin zijner regering door de gevangenneming van BENEDICTUS V, en het uitvaardigen van een interdict over *Denemarken*; bewerende, dat God hem over koningen en koninkrijken gesteld had. Merkwaardig is de twist, dien hij met PHILIPPUS den *Schoonen*, koning van *Frankrijk*, had, welken hij in den ban deed, en wiens koninkrijken hij aan keizer ALBERT schonk. PHILIPPUS wist echter eenige *Gibellinen*, (*zie op dat woord*) die eenen geweldigen haat tegen BONIFACIUS hadden, op zijne zijde te brengen, en liet den paus gevangen nemen, die naderhand wel weder op vrije voeten gesteld werd; doch kort daarna, en wel in 1303, van verdriet stierf.

BON-MOT. Is eigenlijk een goed, wel gezegd woord; doch, in het algemeen, verstaat men er door een geestig, aardig en schrander gezegde, spreuk, antwoord.

BONN. Eene niet zeer groote, maar volkrijke Pruisfische stad, omtrent 10,000 inwoners bevattende, aan den *Rijn*, in het aartsstift *Keulen*. Zij bezit eene universiteit, welke in het jaar 1786 plegtig ingewijd, en door den koning van *Pruisen* van een groot aantal professoren, de noodige etablissementen en fondsen voorzien is. De baron VON STEIN heeft aan dezelve zijn *Mineralogisch kabinet* geschonken. Bij den vrede van *Luneville* kwam deze stad aan *Frankrijk*, en was tot 1814 de hoofdplaats van een arrondissement in het Departement *Rijn* en *Moezel*. Zij ligt in eene zeer aangename en vruchtbare landstreek, en heeft eene laan van 1200 schreden lang, die naar het fraaije lustslot *Clementsrue* voert.

BONNE. Is, in de kinderspraak, de opvoedster, de gouvernante.

BONNET. (CHARLES) Deze beroemde natuurkenner en wijsgeer, werd, in het jaar 1720, te *Geneve* geboren. Zijne familie, uit *Frankrijk* afkomstig, was van daar, in 1572, na den treurigen St. Barteldsdag, naar gemelde stad vertrokken, en had zich aldaar nedergezet. Zijn grootvader bekleedde een der voornaamste posten in de republiek, en zijn vader maakte zeer veel werk van zijne opvoeding. Het lezen van het *Schouwtooneel der Natuur*, hetwelk hij op zijn 16de jaar in handen kreeg, maakte eenen levendigen indruk op zijnen geest, en befliste zijnen smaak. Het werk van REAUMUR, over de
in

infekten, stelde den jongeling in staat, om nieuwe en fraaie waarnemingen te doen, welke diens goedkeuring wegdroegen, en nieuwe sporen aan zijnen nijver gaven.

Door zijnen vader voor de regtsgeleerdheid bestemd, begaf hij zich met den uitersten weerszin, aan derzelve beoefening; doch hield zich getrouw aan de natuurlijke historie, en volhardde in zijne waarnemingen. Diegenen, waarmede hij bewees, dat de luizen zonder paring voorttellen, werden door REAUMUR aan de akademie der wetenschappen medegedeeld, en brachten hem in briefwisseling met dezen beroemden man. De oogenblikken, welke hem 'de beoefening der regten overliet, besteedde hij zorgvuldig aan het voltoojen van zijne natuurlijke historie der opgemelde diertjes, aan het helpen van TREMBLEIJ in zijne ontdekkingen, en aan een werk over de veelvoeten; ook aan waarnemingen omtrent de ademhaling der rupsen, die hij bewees, dat door de openingen (*stigmata*) geschiedde; aan nasporingen omtrent het maakfel van den lintworm, en aan drukke briefwisseling met REAUMUR. Dan, in 1743, den graad van doctor bekomen hebbende, verliet hij de regskundige loopbaan, en werd hij, in hetzelfde jaar; bij de koninklijke maatschappij te Londen onder hare leden opgenomen. BONNET verzamelde nu zijne waarnemingen over de luizen en wormen, en gaf ze in 1744, onder den naam van *Insectologie*, in het licht. Dit werk werd bij het publiek naar verdiensten ontvangen, en verwierf de loffpraak van den beroemden B. DE JUSSIEU.

Een zoo aanhoudende arbeid konde niet misfen, zijne gezondheid te benadeelen. Hij moest, tot zijne smart, de beoefening der infekten en het gebruik van het mikroskoop, waarbij, inzonderheid, zijn gezigt veel geleden had, laten varen; doch hij herstelde langzamerhand, en werd, op het einde van 1746, tot lid verkozen van het instituut van *Bologne*, waardoor hij met den uitmuntenden ZANOTTI in briefwisseling geraakte. In 1747 ondernam BONNET een moeilijk werk over *het Gebruik van de bladen der planten* (*Recherches sur l'usage des feuilles*), dat van al zijne overige werken over de natuurlijke historie, het meest oorspronkelijke stuk is.

Ondertusfchen bragt hem de natuurlijke historie allengskens op oefeningen van eenen verschillenden aard. De bespiegelende wijsbegeerte wist hem geheel en al te boeijen, en de eerste vrucht zijner overdenkingen in dit vak, was zijne *Proeve over de Zielkunde* (*Essai de Psychologie*); waarin hij kortelijk de voornaamste verschijnsfels, die zich bij den mensch opdoen, en de uitkomsten of gevolgen derzelve, ontvouwt; den mensch, van het eerste oogenblik zijns bestaans af, bespiegelt, en de ontwikkeling nagaat van zijne zintuigen en vermogens, van den staat der enkele groeiing tot dien van het verstand: een werk, hetwelk, door alle kenners, als de kern der Bonnetfche wijsbegeerte is beschouwd geworden. De ontledende *Proeve over de vermogens der ziel* (*Essai analytique sur les facultés de l'ame*) zijnde niet dan eene ontwikkeling van het eerste gedeelte van het vo-

rige stuk, hield hem vijf jaren bezig, en kwam eerst in 1759 ten einde.

Dit werk werd in 1760, op kosten van den koning van *Denemarken*, FREDERIK V, te *Kopenhagen*, gedrukt, en twee jaren later gevolgd door zijne *Bespiegeling van de bewerktuigde lichamen* (*Considérations sur les corps organisés*), waarvan in 1774, te *Franeker*, eene Nederduitsehe vertaling, in 2 deelen, verscheen. Het werd met veel genoegen door de natuurkenners ontvangen, en de akademie te *Berlijn*, die over dit ontwerp eene prijsvraag had uitgeschreven, verklaarde, dat deszelfs schrijver, ongetwijfeld, den prijs zoude behaald hebben, indien hij zijnen arbeid aan de gewone wetten onderworpen hadde.

De Beschouwing der Natuur (*) (*Contemplation de la Nature*), welke in 1764 uitkwam, is een tafereel, waarin BONNET poogt aan te toonen, dat er in al het geschapene zoo wel onbewerktuigde, als bewerktuigde, eene onafgebroke aaneenschakeling en opvolging plaats heeft; in welke veronderstelling hij dan verder het bestaan en de eigenschappen van God, ter bevestiging van de orde en overeenstemming van het heelal, ontvouwt, en vervolgens, tot bijzondere onderwerpen afdalende, den mensch in al zijne deelen en vermogens beschouwt; waarop hij tot de planten overgaat, welker huishouding hij met de voornaamste verschijnsels, die er zich bij opdoen, beschrijft. Wijders staat hij daarbij stil op de infekten, en wijst de voornaamste bijzonderheden aan, waarin zij van groote dieren verschillen, alsmede de wijsgeerige gevolgen, welke uit dat verschil zijn af te leiden; eindigende met eenige waarnemingen over de industrie der dieren. De beginsels, welke hij overdacht en ontvouwd had, bragten hem weldra op het plan eener *Zedelijke wijsbegeerte*, welke, naar zijn inzien, in niets anders bestond, dan in het gevolg der betrekkingen, waarin de mensch met de wezens, rondom zich, staat: dan zijne, door langdurigen arbeid, verzwakte gezondheid, liet hem niet toe, deze onderneming te volbrengen.

Het laatste, door hem in het licht gegevene, stuk, voert den titel van *Palingenesie* (†), en handelt over den verledenen en toekomstenden staat der levende wezens. — Onder zijne verhandelingen over de natuurlijke historie, die in de twee verzamelingen zijner werken over die wetenschap en de wijsbegeerte, in 1779, te *Neufchatel*, nitgegeven, voorkomen, munten bijzonder uit: 1. eene verhandeling over de middelen, om verscheidene infekten en vischen in de kabinetten van natuurlijke zeldzaamheden te bewaren. 2. Een vertoog over

(*) Van dit werk heeft ons de hoogleeraar G. KOOPMANS eene overzetting bezorgd, verrijkt met aanhangfels en bijvoegfels, zoo van hem zelven, als van den hoogleeraar VAN SWINDEN, welke in hetzelfde jaar, in 3 deelen, bij LOMERS, te *Franeker* gedrukt is.

(†) Van dit stuk ziet alleen het laatste gedeelte, over 's menschen toekomstenden staat, in het Nederduitseh het licht: hetzelfde is naderhand afzonderlijk, en met eenige verandering, door BONNET nitgegeven, onder den titel van *Recherches philosophiques sur les preuves du Christianisme*, van welke de Hollandsehe vertaler, te gelijk met de aantekeningen van LAVATERS Hoogduitsehe uitgave, zich bediend heeft.

over de paring der planten. 3. Eenige stukjes over de proefnemingen van den abt SPALLANZANI, omtrent de hervoortbrenging (*reproduction*) van den kop der slakken. 4. Eene verhandeling over de *pipa*, of Surinaamsche pad. En 5. verscheidene verhandelingen over de bijen.

In 1752 werd BONNET lid van den grooten raad zijner vaderstad, welken post hij tot 1768 met roem bekleedde, wanneer hij aan alle openbare bediening vaarwel zeide en zich naar zijn landgoed te *Genthad*, een dorp, aan den oever van het meer van *Geneve* gelegen, begaf, om aldaar het overige zijner dagen in de beschouwing der natuur, in het gezelschap zijner beminnelijke gade, en in eene uitgestrekte briefwisseling met geleerden, door te brengen. — In 1783 werd hij tot buitenlandsch lid van de akademie der wetenschappen te *Parijs*; en, eenige jaren later, tot lid van die van wetenschappen en fraaije letteren te *Berlijn* verkozen. In de laatste jaren van zijn leven nam zijne, door te veel arbeids, reeds gekrenkte gezondheid, meer en meer af. Men bragt hem in het laatst van 1792 naar *Geneve*, waar hij eindelijk in Grasmaand 1793, in den ouderdom van 73 jaren, overleed.

BONNET was minzaam in zijnen omgang; gelijkmoedig, zacht en vredelievend van aard, en zijne kinderlijke en broederlijke liefde hadden niet weinig bijgedragen, om het leven van eenen achtenswaardigen vader en eene beminde zuster te veraangenameu. De maatschappij der natuurlijke historie te *Geneve*, welke hem tot haren beschermheer benoemd had, heeft, in haren kruidtuin, een gedenkstuk voor den overledenen doen oprigten, waarvan de grond zwart, en met tranen bezaaid is. Zijn wit borstbeeld rust op een voetsuk, en van onderen ontspringt eene fontein, terwijl aan weerskanten twee treurwilligen schaduw geven. Op den grafsteen van dezen grooten man leest men alleen deze woorden: *Hier ligt CHARLES BONNET, geboren in Maart 1720, en overleden in April 1793.*

BONNET. (GIJSBERT) Weinig lecraren heeft de Nederlandsche kerk ooit bezeten, van zoo veel invloed en gezags, en die zoo duurzaam tot derzelver nut gearbeid hebben. Hij was een man van blinkende godsvrucht, uitgebreide geleerdheid, buitengemeene fijnheid van oordeel, en zeldzame welsprekendheid. In de laatstgemelde kunst had hij, het dom vooroordeel niet achtende, zich, onder de leiding van den beroemden PUNT, eenen geruimen tijd geoefend, en overtrof hij waarschijnlijk al zijne tijdgenooten. Van het prediken daarom ook bijzonder zijn werk makende, (waarvan de vier bundels zijner *Leerredenen*, *Utrecht*, 1774 (1782, 3de druk), 1776 2de druk) 1788 (2de druk) en 1792, om van anderen niet te spreken, getuigenis dragen), ontdekte hij vroeg de gebreken, die destijds nog in den prediktrant heerschten. Terwijl de Leijdsche hoogleeraar HOLLEBEEK, en de Groningsche hoogleeraar CHEVALIER denzelven, ieder op zijne wijze, openlijk aantastten, maar niet konden vermeesteren, (het zij dan, dat zij, het goede der *Hollandsche* methode te veel over het hoofd ziende, in het uiterste vielen van de *Engelsche* al te zeer

aan te prijzen,) het zij, dat zij de vooroordeelen der menschen niet genoeg aanzagen;) hoe het zij, het gelukte aan BONNET, door in stite te werken, den studenten goede aanwijzing in zijne huisfelijke scholen te geven, en, op eenen gematigden trant, beter modellen te leveren, en die verbetering daar te stellen, door welke thans het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap zich zoo gunstig onderscheidt. NAHUIS, CLARISSE, vader en ZOOH, VAN LOO, VAN LIS, VAN DER ROEST, zijne leerlingen, KIST, VAN DER PALM en anderen volgden hem. (Men vergelijke onder anderen A. IJPEIJ, *kerkelijke geschiedenis der XVIIIde eeuw*, 8ste deel; bl. 645-647, 657-659-, 660-664, 671, en 672). Voor het overige heeft BONNET, door den verbazenden toeïoop, dien zijne lesfen en preken hadden; uitgebreid kunnen werken, en eene buitengewoon talrijke fchaar van leerlingen vormen, die zich, als leeraars; en fomnige zelfs als hoogleeraars; door het ganfche land verspreid, en zoo wel aan de ware verlichting in het godsdienstige, als aan de verbetering der preekmethode, meer of minder, met gewenscht gevolg gearbeid hebben.— Van 's mans afkomst en lotgevallen, valt het volgende te melden:

Het geflacht der BONNETTEN behoort onder de oude en aanzienlijke Fransche geflachten. In vroegere tijden hebben zij, blijkens oude fynodale aantekeningen; om den godsdienst vele vervolgingen ondergaan. Van daar, dat zij herwaarts en derwaart zijn verftrooid geraakt. De broeder des overgrootvaders van onzen GIJSBERT woonde, in het begin der XVIIde eeuw, in *Engeland*, en, daar hij zijnen broeder bij zich wenschte te hebben, trok deze, HANS BARTELSE BONNET geheeten; ook dadelijk van *Hamburg*, waar hij woonde, over *Amsterdam*; naar *Engeland* op reis; doch, door storm overvallen, en genoodzaakt; om te *Naarden* in te loopen, verkoos hij daar te blijven; door welke befuring der Voorzienigheid, zijn grootte kleinzoon het fieraad kon worden van ons vaderland. Het gedrag, de werkzaamheid en huwelijksbetrekking van HANS BARTELSE BONNET, bragten hem spoedig in aanzien bij zijne nieuwe stadgenooten: hij fteeg alle eertrappen, tot dien van prefident burgemeester; op, en deed, in die betrekking; onder anderen; nog in zijnen ouderdom, bij het opeifchen der stad; door de *Franschen*, in het jaar 1672, aan dezelve den uitnemenden dienst van een eervol verdrag te bemiddelen. Zijn oudfte zoon; BARTELD BONNET; geboren in 1640, had negen kinderen, onder welke zeven zonen. De vijfde, TIJMEN genoemd; geboren in 1685, heeft vier zonen gehad, BARTELD, geboren den 6 van Louwmaand 1715, PAULUS, geboren den 16 van Siagtmaand 1716, CORNELIS; geboren den 23 van Wijnmaand 1711 en GIJSBERT, dus naar eenen oom genoemd, en geboren den 23 van Herfstmaand 1723; van welke de eerfte, BARTELD, ongehuwd, te *Oudewater*, den 9 van Louwmaand 1753, overleden is; de derde, CORNELIS, klerk ter griffie van H. Hoog Mog., fchoon tweemaal gehuwd geweest zijnde, ook geene kinderen heeft nagelaten; de twee-

de, PAULUS, predikant geweest is in onderscheidene gemeenten; en het laatst te *Rotterdam*, waar hij zich, onder anderen, door zijne mensch- en zedekundige leerredenen over het *leven van DAVID*, *Rotterdam* 1787 en vervolgens, beroemd heeft gemaakt. Deze PAULUS, (om dit in het voorbijgaan op te merken) heeft, bij zijne huisvrouw C. M. VAN OVERMEER, behalve vier jong gestorven dochters, eenen zoon verwekt, GIJSBERT WEIJER JAN, die desgelijks in verscheidene gemeenten, en het laatst te *Rotterdam*, predikant geweest is, door eenige geschriften zich heeft bekend gemaakt, en jong is overleden; hebbende, behalve twee dochters, eenen zoon, ARNOLD, nagelaten, die zich almede voor den predikdienst, aan de Leijdsche akademie voorbereidt. PAULUS jongste broeder nu; GIJSBERT, van wien wij hier eigenlijk spreken, is predikant geweest te *Amersfoort*, *Rotterdam* en 's *Hage*, en van het jaar 1761; tot in het jaar 1805; hoogleeraar der godgeleerdheid te *Utrecht*; zijnde den 3 van Sprokkelmaand van dat jaar, in den gezegenden ouderdom van 81 jaren en 4 maanden; (in den *Letterbode* van 1805, I. 99. staat verkeerd, 2 maanden) aldaar overleden, zonder kinderen na te laten; hebbende bij zijne huisvrouw, APOLLONIA WESSELING; dochter van den beroemden *Humanist* PETRUS WESSELING, slechts eene dochter verwekt; welke vroeg overleden is. Schoon BONNET, in het eerst, niet voor den predikdienst, noch voor den geleerden stand, bestemd was, gaf hij echter al zeer vroeg blijken van meer dan gewone scherpzinnigheid, en, toen hij nog niet lang aan de akademie te *Utrecht* geweest was, legde hij; reeds den 23 van Grasmaand 1749; den grondslag voor zijnen toekomstigen roem, door de openbare verdediging, onder voorzitting van profesfor J. HORTHEMELS, eener, door hem zelve vervaardigde, verhandeling *over de kennis dier dingen, welke de menschelijke geest noch regelrege; noch stellig kennen kan, (de notitia eorum, quae mens humana nec directe nec positive cognoscere potest)*. Toonde hij door dit stuk; welk eenen wijsgeerigen aanleg hij had, en hoe zeer hij zijnen eigenen weg durfde gaan in het duister en doornachtig land der zielkundige bespiegeling, (zoodat zijn leermeester in een *Monitum* achter dit stuk zeide: *in plerisque libere sententiam dedit hujus disputationes auctor, a mea quoque opinione subinde digressus*; niet minder toonde hij, vier jaren later, den 3 van Wijnmaand 1753, zijne bedrevenheid in de geschiedkunde en Christelijke oudheden, daar hij eene, weder door hem zelve opgestelde, verhandeling *over de oorzaken der bijgeloovigheden onder de Christenen; (de causis superstitionum inter Christianos)* openlijk verdedigde. Twee jaren vroeger, den 12den van Bloecimaand 1751, had hem de vermaarde *orientalist*, SEBALD RAU, de openbare verdediging toevertrouwd zijner verhandeling *over het vertrouwen, dat men op de Joodsche gedenkstukken, ten aanzien der gewijde oudheden en derzelve geheime zin, stellen mag, (de eo quod fidei momentur Judaeorum monumenta sacris in antiquitatibus et sensu ea-*

rum mystico). In lateren leeftijd heeft hij, behalve door de reeds vermelde *Leerredenen*, door nog een *vijftal ter aanprijzing van onderzoek, in zaken den godsdienst betreffende*, (*Utrecht 1793*,) alsmede *over de heerschappij van Jezus Christus*, en, om niet meer te noemen, door zijne *schetswijze uitbreiding van Salomons Prediker*, en eene uitvoerige *verklaring*, in 10 deelen, *van Paulus brief aan de Hebreëen*; maar vooral door zijne *oraties* doen zien, welk een man hij was, en hoe wel hem het akademiesch onderwijs ware toe- vertrouwd. Zijne eerste, bij de aanvaarding des hoogleeraarambts gehouden, den 5 van Sprokkelm. 1761, diende ten betooge, dat *de verborgenheden des geloofs den geopenbaarden godsdienst bevestigen*, (*de Fidei mysteriis revelatam religionem adstruentibus*); de tweede, vijf jaren later, bij het nederleggen van het rectoraat uitgesproken, handelde *over de regte kennis van den Zaligmaker, als de hoogste wijsheid der sfervelingen*; (*de vera justaque Jesu Christi cognitione, summa mortalium sapientia*), en kwam, in het volgende jaar, te gelijk met eene andere in druk, welke BONNET in allerijl zamengesteld had, om aan het verzoek van curatoren, te voldoen, welke begeerden, dat hij, wegens opgekomen ongesteldheid van den rector magn. J. HORTHEMELS, als rector des vorigen jaars, het rectoraat aan den nieuwen rector, F. BURMAN, zoon en kleinzoon van den beroemden F. BURMAN, zou overdragen. Deze redevoering, tot welke VOLTAI-RE'S *Traite sur la tolérance* aanleiding gaf, handelde *over de verdraagzaamheid in den godsdienst, in zoo verre dezelve nadeelig wordt*, (*de Tolerantia circa religionem, in vitium et noxam vertente*), en gaf, op hare beurt, aanleiding tot eenen pennestrijd. De Adv. H. GOODRICKE, te Groningen, viel den hoogleeraar over dezelve hevig aan; doch werd door denzelfden beantwoord in eene, ook nu nog lezenswaardige, *Verhandeling van eenige bijzonderheden, betreffende de kerkelijke verdraagzaamheid*, (*Utrecht 1770*,) waarna nog wederzijdsch een brief gewisseld werd, maar niet tot nadere opheldering van het onderwerp. De vierde redevoering, gehouden den 6 van Grasmaand 1780, toen BONNET andermaal als rector aftrad, is eene zeer welsprekende wederlegging der *godsdienstverachters*, (*in Religionis contemtores*), welke eerst in het jaar 1793 het licht zag, te gelijk met de vijfde, uitgesproken den 5 van Lentemaand van dat jaar, en handelende over de *Mesjaansche voorspellingen*, (*Disquiritur, an summo Ecclesiae Doctori ejusque Apostolis, ubi probandae suae doctrinae causa ad Veteris Testamenti oracula, tanquam vaticinia, provocavunt, sic fides fit habenda, ut Servatoris nostri cum tristitia tum laeta ac gloriosa fata in iis vere praesignificata esse, jure credamus?*) Dit stuk is niet lang daarna in het Nederduitsch, vertaald, met aantekeningen voorzien, meest tegen des Remonstrantschen hoogleeraars J. KONIJNENBURG geschrift over hetzelfde onderwerp, *Onderzoek van den aard der voorspellingen wegens den Mesias, in de schriften des ouden verbonds*, (*Haarlem 1794*,) gerigt. Soortgelij-
ke

ke befrjdingen en wederleggingen, het zij van *Deïsten*, of van anderen, die den braven man toefchenen te dwalen, zijn in de voorredenen voor zijne leeredenen, voor de nieuwe uitgave van zijne *fehetswijze uitbreiding van Salomons Prediker*, voor de vertaling van BELLS werk, *over Johannes den dooper*, en elders, te vinden. Bijzonder fcherpzinnig is die, met welke hij de vertaling van LELANDS werk, *over de nuttigheid en noodzakelykheid der Christelyke openbaring*, verrijkt heeft, *Utrecht 1771*. Nog is hij in eenen penneftrijd gewikkeld geworden met den beroemden PAULUS VAN HEMERT, *over het gezag der Rede in den Godsdiens*t, welke ook onbifst gecindigd, en door den hoogleenaar zelve in *twee Brieven aan eenen Vriend*, (*Utrecht 1783, 1789*) afgebroken is. Een nog later verschil met zijnen ambtgenoot J. IERINGA Ez. droeg blijken van zijnen hoogen ouderdom, en daaruit ontftane verval van geestvermogens.

BONNEVAL. (C. A. graaf van) Was een afstammeling uit een oud adellyk geflacht, uit het Limofijfche, beroemd door zijne oorlogsbedrijven, vooral tegen de *Turken* met prins EUGENIUS, in het jaar 1716, nadat hij zijn vaderland, hetwelk hij reeds met roem gediend had, uit misnoegen had verlaten. Tot rang van veldmaarschalk verheven zijnde, berokkende zijn wispelturig gemoed, hem weder nieuwe onlusten, daar hij, in twist met gemelden prins EUGENIUS gekomen, denzelven uitdage, hetwelk ten gevolge had, dat hij al zijne ambten verloor, en een jaar in de gevangenis moest zitten. Uit dezelve ontslagen zijnde, ging hij naar *Turkije*, en omheide daar, gedreven door zucht naar wraak, het Mahomedaanfche geloof, en werd Bæcha van drie paardestaarten, en naderhand Topigi-bæcha, of generaal van de artillerij. Hij overleed in 1747, in den ouderdom van 75 jaren. Met veel geest, verftand en moed, paarde hij veel fpoorzucht, en had vele eigenheden in zijn gedrag, en bijzonderheden in zijnen fmaak. Zijn leven was een fhakel van buitengewone lotgevallen. Zijne gedenkschriften zijn gedrukt te *Londen*, in 1755, in 5 deelen in 12mo, en in de meeste talen overgezet.

BONONISCHE STEEN. Eene fteen-foort, welke zwaar, graauw en glinsterend is, uit Zwaarspath en een weinig Thoon, of aluin-aarde, beftaat, en in den omtrek van *Bologne*, in *Italie*, gevonden wordt. Een fchoenmaker aldaar, CASCAROLO genoemd, die zich veel met goudmaken ophield, ontdekte aan dezen fteen de eigenshap, dat hij in het duister glintert, wanneer dezelve vooraf eenigen tijd in de zon gelegen heeft, inzonderheid dan, wanneer men dien fijn geftooten, met lijnolie gemengd, en gecalcineerd heeft.

BON-SENS. Gezond, natuurlijk menfchen-verftand.

BONTEKOE. (CORNELIS) Geboren te *Alkmaar*, was doctor in de medicijnen, en daarna hoogleenaar te *Frankfort aan de Oder*. Hij ftierf in het jaar 1685, te *Berlijn*, oud 38 jaren. Het gebruik van thee, koffij, chocolade en tabak werd door hem, als middelen ter gezondheid,

heid, ten sterkste aanprezen. De redenen, waarom hij dít deed, zijn thans genoeg bekend.

BON-TON. De goede toon, de beschaafde leefwijze, die manier van spreken en handelen, welke onder meer beschaafde of hoogere standen in gebruik is. Van daar wordt het woord ook wel gebezigd, om de zoogenoemde groote, of *elegante* wereld uit de drukken. Lieden van den Bon-ton noemt men dezulken, die in pracht en weelde boven anderen uitsteken.

BONTSEM. Een viervoetig zoogdier, behoorende tot het geslacht der wezels, zijnde *Mustela Putorius* volgens LINNEUS. Dezelve is iets grooter dan de gewone wezel; het lijf is geelachtig bruin; de snuit en punten der ooren wit. Dit dier bewoont het midden en de warmere deelen van *Europa*, benevens het aangrenzend *Azië*; rooft vooral hoenders, eijeren, en vischen, en heeft eenen zeer onaangename reuk. Hier te lande zijn ze mischien nergens zomernigvuldig en fraai van kleur, als in de *Meijerij van den Bosch*.

BON-VIVANT. Is eigenlijk iemand, die er vrolijk en wel van leeft, en het zich aan niets laat ontbreken; dus, over het algemeen, een luchtig, zorgeloos mensch.

BONZEN. Zijn Heidenfche priester in *Japan*, gelijk ook, over het algemeen, in *Indië*. Zij eten geen vleesch, en onthouden zich van het huwelijk; doch weten, uit het bijgeloof des volks, velerhande nut te trekken.

BOOGKLAVECIMBAAL. In het Fransch *clavecin d'arches*, is een snaartuig, door HOLFELD in *Berlijn*, GRENIER in *Wetslar*, GARBRECHT in *Koningsbergen*, VON MAJER in *Görlitz*, en nu nog onlangs door THOMAS ANTON KUNZ in *Praag*, aanmerkelijk verbeterd. Het is, in plaats van met leer of pergament overtrokken te zijn, van eenen wezenlijken boog van paardenhaar voorzien, waardoor dit speeltuig volkomen met de snaartuigen overeensteunt, en men gevolgelijk aan het klavecimbaal het voordeel kan bijzetten, om, even als op de *violino* (discant-viool), de toonen aan te houden.

BOOMWOL. (Zie: KATOEN.)

BOORD. (Het) Het uiterste of de rand van een ding, inzonderheid het bovenste gedeelte, of de rand van een schip. Van hier de spreekwijzen, *aan boord zijn*, *aan boord gaan*, *over boord werpen*, hetwelk zeggen wil, *in het schip zijn*, *in het schip gaan*, *uit het schip iets in zee werpen*. Ook geeft men aan de zijden van het schip den naam van boord, en noemt de regter *stuur-*, en de linker *bakboord*.

BOOT. (Een) Eene soort van klein vaartuig, dat van voren breeder dan van achteren is, en hoedanig ieder schip er een met zich voert.

BOÖTES. (Fabel- en Sterrekunde). Eigenlijk een osfendrijver. De fabel verhaalt, dat PHILOMELUS, de zoon van CERES en JASON, door zijnen broeder PLUTUS van al zijne goederen beroofd zijnde, zich genoodzaakt zag, om tot nieuwe uitvindingen zijne toevlugt te nemen, en dat, op deze wijze, de ploeg werd uitgevonden, waarvoor
hij

hij twee osfen spande, om het land te beploegen. Zich hierdoor nu van voedsel en onderhoud verzorgd ziende, zoude CERES, ter beloo-
ning, hem met osfen en ploeg, onder den naam van BOÏTES, onder
de sterren eene plaats gegeven hebben.

BOOTSMAN. Een scheepsbediende, die de boot, zeilen, touwen, vlaggen, ankers enz. onder zijn opzigt heeft. Hij moet, benevens den *schicman*, de matrozen tot hunnen plicht houden, en, bij de noodzakelijkste verrigtingen, de handen mede aan het werk slaan enz.

BORAX. Een oorspronkelijk zout, dat in de natuur gevonden wordt, bitter loogachtig van smaak is, zich in het water oplost, en bijna als aluin in kristallen schiet. Deszelfs bestanddeelen bestaan in Boraxzuur en mineraal *alkali* (*soda*). De meeste Borax wordt uit *Oost-Indie*, van de Tibetaansche gebergten, gebragt; doch ook eene andere soort komt uit *Perzie*, in groenachtige vet voelende stukken, of in ondoorschijnende, groenachtig-gele, zeshoekige brokken, die van onregelmatige kristalpunten voorzien zijn. Zij wordt hier, door het uitlogen, uit eene meelachtige, vette aarde verkregen, en deels in de zee opgelost gevonden. In *Oost-Indie* noemt men de ruwe Borax *Tinkal*. Zij wordt voornamelijk over *Petersburg* naar *Amsterdam* gebragt, alwaar de raffinering welcer alleen en thans nog het beste, plaats heeft. Zij geschiedt, door de ontbinding der ruwe Borax in water, de koking daarmede, en de uitdamping, nadat de onzuivere deelen door eiwit of lijn zijn afgescheiden. De zuivere Borax, die alleen in de geneeskunde kan dienen, en door het rafineren verkregen wordt, wordt door fabrikeurs en manufakturiers, en inzonderheid in verwerken veel gebruikt. De Romeinen kenden reeds de Borax, en gebruikten dezelve tot het souderen van goud; en van daar zijne benaming van goudlijm, of *chrijfocolla*.

BORDA. (JEAN CHARLES) Werd in 1733, te *Dax*, in het département *les Landes*, in *Frankrijk* geboren, en is beroemd door zijne ontdekkingen in de wiskunde. In het jaar 1771 deed hij met VERDUE en PINGRÉ eene reis naar *Amerika*, om de lengte en breedte van verscheidene kusten, eilanden en klippen te bepalen, en de bruikbaarheid van verscheidene sterrekundige werktuigen aan te toonen. In 1774 bezocht hij, met hetzelfde oogmerk, de *Azrische eilanden*, die van kaap *Verd*, en de kusten van *Afrika*; woonde vervolgens, onder graaf d'ESTAING, den Amerikaanschen oorlog bij, en werd dien veldheer, door zijne kennis van het zeewezen, van zeer veel nut. BORDA was de stichter der scheepsbouwschool, en de uitvinder van een werktuig, waardoor de hoeken met de grootste nauwkeurigheid kunnen gemeten worden, en waarvan men zich, bij de metingen van den meridiaan, bediend heeft. Men heeft aan hem de geleerde *Recherches sur la resistance des fluides; une nouvelle méthode pour observer la longueur du pendule, en le nouveau système des poids et mesures, adopté par les états généraux*, en meer andere geschriften te danken. Zijne Reizen, in 1778, in twee deelen, in het

licht verschenen, alsmede zijne *Tables trigonométriques décimales*, door DELAMBRE uitgegeven, behooren echter onder zijne beste werken. Hij stierf te *Parijs* in het jaar 1799.

BORDEAUX. De hoofdstad van de provincie *Guienne*, volgens de oude, en, van het departement *Gironde*, volgens de jongste verdeling van *Frankrijk*, aan den oever van de *Garonne*; eene der grootste en schoonste handeldrijvende steden des rijks, eene haven bezittende, die een uitmuntend schoon gezicht oplevert. Deze stad is de voornaamste stapelplaats der wijnen, welke uit *Frankrijk* naar buitens lands gezonden worden, en telde, voor de omwenteling, waarbij zij veel geleden heeft, 200,000; doch thans niet meer dan 90,000 inwoners. Zij heeft eene universiteit, die in 1741 gesticht werd; eene akademie van wetenschappen, en eene andere voor beeldende kunsten; benevens eenen schouwburg, welke, buiten twijfel, de grootste van alle nieuwere schouwburgen is. In de kerk der *Barvoeters* ziet men de grafombe van MONTAIGNE. Ook vindt men, in *Bordeaux*, overblijfsels van Romeinsche oudheden, en ligt in de nabuurschap het slot *de la Brede*, waarop MONTESQUIEU leefde en stierf, en hetwelk door de meeste Engelsche reizigers bezocht wordt.

BORDEAUX-WIJN. Zoo noemt men niet alleen dien wijn, welke in den omtrek van deze stad, maar over het geheel, die in de provincie *Guienne* gewonnen wordt. Men heeft *roode* en *witte* foorten. Onder de eerste zijn de meest bekende: de *Margaux*, *Haut-Brion*, *Graves*, *Médoc*, *Loignon*, *Pontac* enz., waarvan de laatste de voortreffelijkste en duurste is. Onder de witte foorten is de *Graves* de kostbaarste, en heeft men voorts *Blaye et Bourg*, *Rion*, *Sérons*, *Ferques*, en andere. Onder de *Graves-wijnen* worden die van *Haut-Brion*, *Merignac*, *Pesfac*, *Loignon* enz. het meest gezocht, en onder de *Médoc-foorten*, de *Lafite*, *Latour* en *Margaux*. — Onder den naam van *Bordeaux-wijnen* begrijpt men ook nog verscheidene *Hooglandsche*, als: de *Gaillac*, *Bergerac*, *St. Foi*, *Frontignac*, *Cahors* en de *Muskadel* van *Beziere*s. Zij maken den belangrijkste tak van den Franschen wijnhandel uit; want men rekent, dat er, zelfs in middelmatige jaren, meer dan 100,000 Okschoufden worden uitgevoerd.

BORE of **BORONSTOF**, wordt, tot nog toe, gerekend onder de enkelvoudige lichamen; schoon DAVY den Boron houdt voor een metaal verzuurzel (*oxidum*), dat met bijtende potasch en een weinig ijzer onzuurd of tot den metaalstaat hersteld zoude kunnen worden. Hoe dit zij, de Boron is eene vaste stof, zonder reuk of smaak, donker-olijfkleurig, voorkomende in de gedaante van poeder, en vuur bestendig. Bij gewone temperatuur heeft dezelve geene verwantschap met zuurstof, maar een weinig beneden gloei-hitte, geschiedt de vereeniging terstond: en dan brandt de borestof met schitterende vonkverspreiding, en gaat over ten deele in boraxzuur, ten deele in een zwart metaal verzuurzel, dat, door herhaalde bewerking, eindelijk ook verandert in boraxzuur. De Boron, die eerst in 1809 door GAY-LUSSAC en THE-

NARD ontdekt, maar nog niet genoeg onderzocht is, komt in de natuur niet zuiver voor, zijnde gewoonlijk vereenigd met boraxzuur, met soda en talkaarde.

BOREAS. In de fabelkunde, de Noordewind. De dichters maken van hem een' zoon van ASTRAEUS, eene rivier in *Macedonie*, en van AURORA. Hij roofde ORITHIA, de dochter van ERECHTHEUS, koning van *Athene*, bij welke hij ZETHUS en CALAIS verwekte. Ook verhalen zij, dat hij in een paard veranderde, en twaalf der snelste paarden voortbragt bij de paarden van DARDANUS.

BOREN of BORA. (CATHARINA) Deze vrouw, door haar huwelijk met LUTHER beroemd, vlugtte, in 1523, met 8 andere nonnen, uit het klooster *Nimptschen*, bij *Grimma*, waartoe een raadsheer te *Torgau*, COPPE geheeten, haar behulpzaam was. LUTHER, die toen nog het ordenkleed droeg, schreef eene verdediging voor deze nonnen; bezorgde haar in *Wittenberg* huisvesting, en huwde twee jaren daarna, CATHARINA BOREN. Veel werd er ten nadeele van dit huwelijk gesproken; doch LUTHER hervattede weldra den moed; rekende zich door hetzelfde gelukkig, en roemde haar, in weerwil van den laster, waarover men zich in dien tijd van partijfchap niet behoeft te verwonderen, als eene brave vrouw; doch beschuldigde haar nu en dan, dat zij te snapachtig was: ook zegt men van haar, dat zij een weinig heerschezucht, en te gelijk de neiging tot pracht bezat. LUTHER was zoo gelukkig niet, van in hare armen te sterven, omdat zij zich, bij zijn overlijden in *Eisleben*, in *Wittenberg* bevond. Zij zelve stierf in *Torgau*, in het jaar 1552.

BORGHESE. (De *Villa*) Dit schoone landgoed, den prins van BORGHEZE toebehoorende, ligt niet ver van *Rome*, en is inzonderheid beroemd wegens de uitmuntende verzameling van oudheden, die aldaar gevonden wordt, en waaronder de beroemde *Borghesische Vechter*; de *Hermaphrodit* uit den tuin van SALUSTIUS; het standbeeld van SILENE; de *stervende* SENECA, (of liever een slaaf in het bad;) AMOR PSICHE, en meer andere, uitmunten. In het jaar 1811 gaf de prins van BORGHEZE, die in 1803 aan PAULINE, weduwe van den generaal LECLERC, en zuster van BONAPARTE, huwde, al deze kunststukken aan dezen zijnen schoonbroeder over, die ze naar *Parijs*, in het groote *muséum*, liet overbrengen, waar zij zich nog tegenwoordig bevinden; hebbende men in 1815, bij de teruggave van kunststukken, aan andere landen toebehoorende, deze als niet veroverd, maar gekocht zijnde, aangemerkt.

BORGIA. (CESAR) (Zie: ALEXANDER VI.)

BORN. (IGNATIUS EDLER VON) Deze beroemde natuurkundige, ia 1742, te *Carlsburg*, in *Zesenbergen*, geboren, en in 1792 gestorven, bezat buitengewone vermogens van geest, versfond en sprak de meest bekende Europese talen, en was zeer bedreven in de *mineralogie* (bergstofkunde), welke zijne hoofdstudie was, alsmede in de meeste andere wetenschappen. Hij verwierf den grootsten roem,

door de verbetering en uitbreiding der wijze van *amalgatie*, dat is, der kunst, om, door het calcineren van het kwikzilver, de metalen te zuiveren, waarover hij een gewigtig werk uitgaf, onder den titel: *über das Anquicken der gold- und silberhaltigen Erze, Rohsteine, Schwarzkupfer und Hütten-speise*. Behalve dit werk zien ook nog eenige brieven over minerale onderwerpen van hem het licht, en vindt men ook van hem vele afzonderlijke verhandelingen in de schriften van verscheidene geleerde genootschappen, die almede van 's mans kunde getuige.

BORNEO. (Zie: SUNDASCHE EILANDEN.)

BORROMEISCHE EILANDEN. Drie bekende eilanden in *Lago maggiore*, een meer in *Opper-Italië*, waarvan het grootste gedeelte tot *Piemont* en het kleinste tot het *Lombardisch* koninkrijk behoort. Zij ontleenen hunnen naam van de familie van *Borromeo*, welke reeds sedert eeuwen de rijkste landerijen, in de nabijheid van dit meer, in bezit had, en waarvan een derzelve, *VITALLANO BORROMEO*, in 1671, op drie kale rotsen, in dit meer, tuinaarde liet brengen, en terrasfen opmetfelen. Hierdoor ontstonden vervolgens deze eilanden, die *Isola bella*, *Isola madre*, en *Isola superiore*, of *du Pescatori*, genoemd worden, en waarvan de beide eerste, wegens hunne bekoorlijke ligging, beroemd zijn. Op *Isola bella* staat een fraai kasteel van vier verdiepingen hoog, dat nabij den oever ligt, en, eenige maanden door den graaf *BORROMEO* bewoond wordt. De tuinen zijn in den Franschen smaak, en men vindt er heggen en berceaux van citroen- en limoenboomen; voorts hooge laurier-, als ook mirten-, cypressen- en granaatboomen, waarvan de vruchten hier rijp worden.

BORYSTHENES. Eene der oudste rivieren in *Europa*, tegenwoordig de *Dnieper* genoemd, (zie *aldaar*), werker oorsprong ten tijde van den aardrijkskundigen *POMPONIUS MELA*, die in het 41ste jaar na onzes Zaligmakers geboorte leefde, nog niet bekend was; doch *PTOLEMABUS*, een andere beroemde aardrijks- en sterrekundige, die eene eeuw later bloeide, plaatste dezelve op den berg *Budinas*. Naderhand heeft men aan de *Borysthenes* den naam van *Danapris* gegeven, waaruit de benaming van *Dnieper* ontstaan is.

BOS. (LAMBERT) Geboren te *Workum*, in het jaar 1670, hoogleeraar te *Franeker*, en aldaar overleden den 6den van Louwmaand 1717. Men heeft van dezen doorgeleerden en zeer vlijtigen man verscheidene werken, die in groote achting zijn bij de geleerden; zoo als eene uitgaaf van de Grieksche vertaling der zeventigen, *Franeker* 1709; *Observationes in novum testamentum* 1707; *Observationes in quosdam auctores Graecos* 1715 en meer anderen.

BOSCH. (BERN. DE) Was de zoon van *JERONIMO DE BOSCH* en *CATHARINA VAN DER HEIDEN*, afkomstig van den vermaarden *JAN VAN DER HEIDEN*, en werd in Oogstmaand 1742, te *Amsterdam* geboren. Zijn vader en grootvader *JERONIMO DE BOSCH* en zijn oom *JOANNES* waren als kundige kenners der kunst, de laatste ook als

teekenaar en schilder, beroemd, waarvan hunne keurige nagelatene kunstverzamelingen ten bewijze kunnen verstreken. Zijne oomen BERNARDUS en HENDRIK waren geachte dichters, van welke de eerste door zijne *Dichtlievende verlustigingen*, de laatste door losse gedichten, en ook door geneeskundige bekwaamheden, roem verworven heeft. Onze BOSCH bragt bij zijnen oom BERNARDUS zijne kinder- en jongelingsjaren meestal door, en kreeg hier eene gelukkige verkeerling met de beste letterkundigen van dien tijd; terwijl zijn grootvader, vader en oom JOANNES hem smaak voor, en kennis van, schilderen, teekenen en prentkunst inboezemden.

Gelijk zijne broeders JERONIMO en GORIS zich meer bepaaldelijk op het letterkundige vak toelegden, zoo vond hij, met zijnen oudsten broeder JAN, meer genoegen in het kunstmatige. Bijzonder en belangrijk is het, dat dit viertal broeders door gelijke zucht, tot kunst en lettermin, gedreven werd. Wat bij dezen hoofdzaak werd, was bij genen uitspanning, en zoo wederkeerig. Op deze wijze ontspannen zich JERONIMO en GORIS, in geleerden arbeid bezig, het liefst door beschouwing en gesprek over schilder- en teekenkunst; terwijl BERNARDUS en JAN, ter verpoozing der kunst, de letteroefening bezigden. Hierdoor was het, dat onze BERNARDUS, wiens kunstverzameling, na zijn overlijden, omtrent 50,000 guldens opgebragt heeft, de voedstervader en verzorger van eenen PIETER NIEUWLAND werd, en dien uitstekenden man, door gulhartige vergunning van inwoning en leiding, voor de geleerde wereld behield; dat menige verhandelingen van DE BOSCH, in onderscheidene letterkundige genootschappen, door netheid en zuiverheid van stijl, keurigheid van uitdrukking, deftigheid van voordragt, en gewigt van wel te pas gebragte zaken en bewijzen, den meest kieschen letterkundigen behaagde; terwijl hij zelf, in deze uitspanningen kunst en letteren zusterlijk vereenigende, liefst over zulke onderwerpen redevoerde, die tot de kunst bepaaldelijk betrekking hadden, als: over JAN VAN DER HEIDEN, JAN LUIKEN, PETRUS PAULUS RUBBENS, JACOB DE WIT, GERARD DE LAIRESSE, JAN RUNT, enz. over *den goeden smaak; de beminnaar der bevoegde kunstregters; vergelijking tusschen de Italiaansche en Vaderlandsche schilderschoolen en de verscheidenheid der kunstvoorstellingen bij de Nederlandsche meesters.*

DE BOSCH bezat een zacht, minzaam, en opregt karakter; deftigheid met vriendelijkheid kenschetsten den geheelen man; iets innemends en belangrijks vermeesterde de harten, zoodra men hem zag; terwijl hij altijd achting en eerbied, bij meerder verkeer, achterliet. Hij stond een' ieder, vooral den kunstenaar, met raad en daad bij; vereerde zeer hoog de oude meesters; en deed onpartijdig hulde aan levende en jeugdige kunstenaars, voor welken zijn huis altijd open stond. Hij overleed den 30 van Hooimaand 1816, in het 74ste jaar zijns ouderdoms, tot groot verlies voor de kunst, welke slechts weinige minnaars vindt, die, zoo als DE BOSCH, zoo geheel tijd en ver-

mogen haar ten offer brengen. Godsvrucht en braafheid, gepaard met kennis en smaak, maken hem tot een waardig sieraad van zijn geslacht, hetwelk zich, in de geschiedenis onzer letteren en kunsten, eenen roemvollen naam verworven heeft.

BOSCH. (JERONIMO DE) Te *Amsterdam*, den 23 van Lentemaand 1740, geboren, ontving eene beschaafde opvoeding, en kreeg al vroeg lust tot de letteroefeningen, waarin hij het onderwijs van den beroemden Amsterdamschen hoogleeraar, P. BURMAN, genoot. Dan hij werd, zoo als het meermalen gaat, van dezelve afgetrokken, en moest zich tot de arsenij-menging bepalen. Gelukkig echter voor hem en de wetenschappen, dat hij in eenen anderen kring geplaatst werd. Hem, uit hoofde zijner kundigheden en van zijnen werkzaamen geest, tot gewigtige bezigheden geschikt oordeelende, begunstigde hem de regering van *Amsterdam* met de werkelijke en voordeelige bediening van eersten klerk ter secretarij, weiken post hij omtrent 40 jaren, met ijver, ten genoegen des bestuurs, en ten nutte zijner stadgenooten, bekleedde. De overichietende uren besteedde hij aan de Grieksche en Latijnsche taalkunde, doch inzonderheid aan de dichtkunde; terwijl een gemeenzaam verkeer met voorname geleerden, onder welke WITTENBACH, BURMAN en FONTEIN, hem de schoonste gelegenheid aanbod, om zijne reeds verkregene kundigheden meer en meer uit te breiden. In het jaar 1803 kwamen zijne Latijnsche gedichten, en in 1808 een aanhangsel op dezelve, in het licht. In de voorreden ontdekt men eene zonderlinge oplettendheid in het lezen der oudste en beste dichters, die hij zich doorgaans, in al zijne gedichten, ter navolging had voorgesteld, en hoe gelukkig hij slaagde in de verbetering eener moeilijke plaats in HORATIUS, waaraan zelfs MARKLAND en SCHRADER vergeeffchen arbeid besteed hadden.

In al zijne gedichten stralen niet alleen schoonheid, duidelijkheid, verbevenheid en zoetvloeiendheid door; maar ook veelvuldige proeven van kunde in onderscheidene vakken, waarvan een uitvoerig stuk over *de Gelijkheid der menschen*, de gedichten over *de Zedekunde der kritische wijsbegeerte*, en over *de vorderingen van LAVOISIER in de scheikunde* kunnen getuigen. In zijne dichterlijke vertaling van eene menigte Grieksche verzen was hij zoo gelukkig, dat dezelve, hier en daar, het oorspronkelijke schijnt te evenaren, ja te overtreffen. Het ongemeen schoone en zaakrijke van deze en gene gedichten was oorzaak, dat zij niet alleen door verscheidene onzer dichters in Nederduitsch rijm overgezet, maar zelfs in het Fransch en Hoogduitsch vertaald werden. Het is derhalve niet te verwonderen, dat een groot aantal van Latijnsche dichters in ons vaderland zijnen roem bezong; dat zij hem beschouwden als den *voornaamsten dichter*, als den *handwerker en Hersteller der Latijnsche dichtkunde* bij ons, en hem met DOUZA, HELMSIUS, JANUS SECUNDUS, DE GROOT, en meer anderen, vergeleken.

Be-

Behalve zijne redevoeringen over *de Herleving der beschaafde letteren in Italië*, in *het Nieuw algemeen Magazijn van kunst en smaak* geplaatst, deed hij nog eene menigte kleine verhandelingen in het genootschap *Concordia et Libertate* te *Amsterdam*, en behaalde bij de maatschappij der *Nederlandsche letterkunde te Leijden*, alsmede bij *TEJLERS* genootschap te *Haarlem*, meer dan eens, den uitgelooide eereprijs. Ondertuschen was des mans hoofdwerk, waarmede hij zich ruim 25 jaren onledig hield, de *Anthologia Graeca*, in 5 deelen, sinds 1795 van tijd tot tijd in het licht verschenen: een werk, hetwelk met volle toejuiching ontvangen, en, door vele *Nederlandsche*, *Fransche* en *Hoogduitsche* tijdschriften, met uitgebreide lof werd aangekondigd.

Het kon niet wel anders, of een man van zoo vele verdiensten, als *DE BOSCH*, moest met de voornaamste geleerden, in en buiten ons vaderland, in vriendschap staan, en met hun gemeenzame briefwisseling houden, zoo als hij met *RUINKENIUS*, *SCHRADER*, *HEIJNE*, *JACOBS*, *VAN HEUSDE*, en, om niet meer andere op te noemen, met *WIJTTENBACH* deed. Vercheidene openbare maatschappijen van wetenschappen en fraaije letteren benoemden hem tot haar medelid, en, in later tijd, ontving hij een nieuw blijk van achting, door zijne aanstelling tot ridder der *Hollandsche orde van verdiensten*, naderhand der unie, en reeds vroeger door zijne benoeming tot *curator* der *hooge school te Leijden*, welken post hij tot aan zijnen dood, die den 1sten van *Zomermaand 1811* voorviel, bekleedde, en waarin hij niets ongeproefd gelaten heeft, om haren ouden bloei en luister te vermeederen.

DE BOSCH was zachtzinnig, minzaam en opehartig, en afkeerig van achterhoudendheid en veinzerij; terwijl zijn vredehevend karakter, bij de minste verkoeling van vriendschap tuschen anderen, of tuschen hem en zijne vrienden, hem niet deed rusten, voordat de onderlinge toegenegenheid hersteld was. Steeds behield hij eenen dankbaeren eerbied voor zijne vroegere begunstigers. Hij bezat eene bijzondere hoogachting voor den geopenbaarden *Godsdienst*, inzonderheid voor de gewigtigste waarheden des *Christendoms*, welke op ons hart, in leven en sterven, eenen vertroostenden invloed hebben.

Eene schoone lofredde op *DE BOSCH* werd in de openbare vergadering der derde klasse van het koninklijke *Nederlandsche instituut* gehouden, door zijnen leerling en vriend, den *Amsterdamschen* hoogleeraar *D. J. VAN LENNEP*, die ook in druk verschenen is.

BOSJESMANNEN. Zoo noemt men gewoonlijk die wilde volksstammen, die de woestijnen van *Zuid-Afrika*, eene wijd uitgetrekte vlakte, van het Oosten naar het Westen, bewonen; zich tot de noordzijde der volkplantingen van *de Kaap* uitrekken, en zich, noordwaarts, in het binnenste van het nog weinig bekende deel der wereld verliezen. Volgens het berigt van den gewezen *Nederlandschen* gouverneur *JANSENS*, zijn de *Bosjesmannen* een wild, onbeschaafd, verachtelijk volk, dat boven alle verbeelding ellendig is, geene natie uitmaakt, en onder elkander niet eens gezellig leeft; maar bij af-

zonderlijke familien rondzwerft, die zich alleen dan in grooter getale vereenigen, wanneer zij zich moeten verdedigen, of op roof uitgaan. Volgens dezelfde berigten, bebouwen zij den grond niet; gebruiken sprinkhanen voor hun gewoon voedsel; kunnen langen tijd den honger verduren; maar stellen zich hiervoor ook rijkelijk schadeloos, wanneer zij het een of ander wild kunnen vellen, of eenen os of een schap stelen. Hutten of huisraad bezitten zij eigenlijk niet: de brandende lucht is hun verblijf, de heete zandgrond hun bed. Behalve den hond hebben zij geene huisdieren. Hunne wapens bestaan in kleine bogen met vergiftigde pijlen, waarmede zij, op eenen verren afstand, hun doel zeer juist weten te treffen. Hunne taal is hoogst gebrekkig, en bestaat in een zeker geluid met de tong en ruwe, uit de keel gehaalde toonen, waarvoor wij geene letters hebben. Zij zijn klein van gestalte, hebben eene donker gele huid, en wolachtig haar, hetwelk, in kleine vlechten, verward, zamengevoegd is.

BOSNIE. Sedert 1463 een Turksch landschap, grenzende ten Noorden aan *Slavonie*, ten Westen aan *Croatie*, ten Zuiden aan *Dalmatie* en de *Adriatische zee*, en ten Oosten aan *Servie*; liggende tuschen de *Unna*, *Sau* en *Duna*, en bevattende, met de Provincie *Herzegowina*, het Turksch *Dalmatie* en *Croatie*, 730 vierkante mijlen, en 860,000 inwoners, die allen den Griekschcn godsdienst toegedaan en zeer oorlogzuchtig zijn. Het land is wel woest en vol bergen; doch rijk aan ijzer- en zilvermijnen, en heeft eene aanzienlijke veeteelt: de Bosnische wol is uitmuntend, en evenaart bijna de Spaansche. De hoofdstad heet *Bosna-Serai*. Zij heeft eene citadel en uitgebreide geweerfabrieken. De residentie van den Pascha is *Trawnik*, eene aanzienlijke en bevestigde handelstad, waarin 12,000 inwoners zijn.

BOSPORUS. Dit woord beteekent eigenlijk eene plaats, waardoor een os kan waden; doch werd, vervolgens, bij de *Grieken* gebruikt van twee beroemde zeeëngten: de eene was de *Bosporus Cimmerius*, die de *Pontus Euxinus*, of *Zwarte zee*, met de *Palus Mœotis* of *zee van Asof*, vereenigt: de andere was de *Bosporus Thracius*, waardoor dezelfde *Pontus Euxinus* zich vereenigt met *Propontis*, of de *zee van Marmora*. De eerste is de tegenwoordige *Zeeëngte van Caffa*, de andere heeft haren ouden naam behouden.

BOSQUET. Een Fransch woord, een klein boschje, tot wandeling aangelegd, beteekenende.

BOSQUILLON. (EDUARD FRANÇOIS MARIE) Was van eene adellijke familie te *Montpellier*, waar hij, in 1744, het eerste daglicht zag. In zijne vroege jeugd onderscheidde hij zich reeds door zijne ongewone vorderingen in de Grieksche taal, waarin hij de oude geneesheeren vlijtig beoefende, met dat gevolg, dat hem in 1774, bij het *college Royal de France*, de leerstoel in dezelve werd opgedragen. Hij ontfouwde hier de beroemdste klasieke schrijvers, doch

voor-

vooral HIPPOKRATES en HOMERUS, over welke hij oordeelkundige aantekeningen maakte, en waarvan hij eene vertaling vervaardigde. In 1734 verscheen van hem eene uitgave van de *Aphorismi* en *Prognostica* van HIPPOKRATES, met variatiën en noten, ter opheldering van den tekst, en, eenige jaren voor de omwenteling, begon hij den druk van al de werken dezès geneesheers, vergeleken bij tien der volledigste handschriften van de koninklijke boekerij; maakte uittreksels uit al hunne verschillende lezingen; verbeterde den tekst op zeer vele plaatsen, en voegde er nieuwe noten en aanmerkingen bij; aan welken arbeid hij meer dan 10 jaren te koste legde. Hij maakte voorts de uitgave gereed van de volgende Grieksche werken: eene verklaring van GALENUS; de verhandeling van HIPPOKRATES: *de humoribus*; een kort begrip van het *Glossarium* van GALENUS; een fragment van POLLUX; de beteekenis der kunstwoorden in de Geneeskunde, den tekst van ARIBASÈS, *de laqueis et machinamentis*, en, eindelijk, de verklaring van APOLLONIUS *de exita* van het boek: *over de Verrekkingsen*, van HIPPOKRATES. Deze werken bevatten verscheidene deelen in folio, en omtrent 600 afbeeldingen, welke BOSQUILLON, op eigene kosten, grootendeels naar de handschriften bij de boekerij, liet graveren. Jammer is het, dat hij dezen zijnen arbeid eerst door de omstandigheden, en naderhand door eene zware ziekte, heeft moeten staken; zijnde slechts het begin, 12 bladen druks uitmakende, door hem aan het instituut aangeboden.

Sedert ondernam hij werken van minder uitgebreidheid, en hield zich, in het laatste jaar zijns levens, met twee vertalingen van de *Aphorismi*, en de *Prognostica* van HIPPOKRATES, de eene in het Fransch met ophelderingen en aantekeningen, de andere in het Grieksch en Latijn, bezig. Zijn naderend einde schiep zijne zucht tot werkzaamheid te vermeerderen: nauwelijks zijne verzwakte en gevoellooze handen meer kunnende bewegen, wilde hij nog zelf de drukproeven der Grieksche en Latijnsche uitgave nazien, en zeide tegen den drukker: „maak toch allen spoed, om het werk af te krijgen; ik zal nog slechts weinige dagen leven.” De zucht voor de beoefening der wetenschappen, en derzelver uitbreiding, boeiden hem boven al aan het leven, en de behoefte, om aan dezelve te voldoen, deed zich bij hem, tot aan zijn laatste uur, gevoelen.

Hoe diep ook verzonken in de nasporingen der oudheid, verzuimde BOSQUILLON echter niet, de vorderingen zijner wetenschap, zoo wel bij zijne eigen natie, als bij vreemde volken, na te gaan. Zijne overzetting van de *Beginselen der Geneeskunst*, door CULLEN, met zijne geleerde aantekeningen, is, sedert meer dan 30 jaren, een klasiek werk, hetwelk de geneesheeren, in moeilijke gevallen, met voordeel kunnen raadplegen. Ook hebben wij aan hem eene vertaling te danken van de *Heelkunst* van BELL, een Engelsch schrijver, waarbij hij de uitgebreidste en belangrijkste ophelderingen en aanmerkingen gevoegd heeft.

Ver-

Ver van zich op zijne uitgebreide geleerdheid, op zijnen rang in de geneeskunde of op zijnen gevestigden room, iets te laten voorstaan, was hij, in tegendeel, bij nittlek eenvoudig, en gemakkelijik te naderen. Zijn inborst beantwoordde altijd aan zijn goedwillig voorkomen, dat zich in zijne stem en in al zijne gelaatstrekken vertoonde; terwijl hij bij de geringe klasfe, welke hij altijd door weldaden vertrooste, en met de uiterfte zorgvuldigheid behandeide, zeer bemind was. Hij maakte tusschen armen en rijken geen onderscheid, en gedroeg zich, omtrent beiden, naar den stelregel, dat een geneesheer de ziekte als den vijand beschouwen, en, waar zij zich ook vertoont, met gelijke drift bestrijden moet. In zijne laatste oogenblikken behield hij eenen bedaarden geest; maakte zijn eigen graffchrift, en verordende zorgvuldig alles, wat voor de hem dierbare personen belangrijk was, waarna hij, in den nacht tusschen 22 en 23 van Slagtmaand 1814, overleed.

BOSSCHA. (HERMAN) Onder de geleerden van den ouden stempel, waarop zich onze leeftijd mag beroemen, komt zeker eene der eerste plaatsen toe aan HERMAN BOSSCHA, wiens dood, voorgevallen op den 12den van Oogstmaand dezes jaars 1819, nog lang zal betreurd worden door allen, die prijs stellen op grondige geleerdheid, gepaard met eenen wijsgeerigen zin en onkreukbare regtschapenheid; maar vooral door hen, welke door banden des bloeds en der vriendschap naauw aan hem waren verbonden, en door de school, welker bloei hij, gedurende dertien jaren, op eene uitstekende wijze, hielp bevorderen. Uit een oud, schoon niet aanzienlijk, Vriesch geslacht, werd hij den 18 van Lentemaand 1755 geboren te *Leeuwarden*, alwaar zijn vader, PIETER BOSSCHA, de waardigheid bekleedde van graphier, bij het hof van *Vriesland*. Onder de leiding van den geleerden VALENTIUS SLOTHOUWER, legde hij de eerste gronden der oude talen, en werd in 1770, dus met zijn vijftiende jaar, met veel lof tot de akademische lesfen bevorderd, na het reciteren van een, door hem zelve vervaardigd, Latijnsch dichtstuk, *de voluptate et virtute Herculem allicientibus*. Wegens zijne jongheid, echter, begaf hij zich niet dadelijk naar de Vriesche akademie, maar naar het Deventersch atheneum, alwaar hij, aan de bijzondere leiding van den geleerden JOAN RUARDI werd toevertrouwd, die toen aldaar het coarctoraat bekleedde, en genoot er, eenigen tijd, het onderwijs van den hoogleeraar EV. WASSENBERGH. Toen deze echter naar *Franeker* beroepen, en door RUARDI opgevolgd werd, bleef hij het openbaar en bijzonder onderwijs van dezen laatste genieten. Daarenboven woonde hij de lesfen van RUKKERSFELDER, over de *Oosterfche talen*, en die van HEIJNEREN, over de *Logica*, bij. Na aldus, vooral door den kundigen RUARDI, tot den echten smaak voor het schoone en goede te zijn opgeleid, begaf hij zich naar de Vriesche hooge school, en mozt zich aldaar verblijden in de bijzondere vriendschap van WASSENBERGH, met wien hij, naderhand, eene fchoone ver-

ver-

vertaling der *Levens van PLUTARCHUS* leverde, en van den onvertelijken SCHRADER, door wiens voorbeeld en aanmoediging, vooral, hij zijnen aanleg en lust tot de Latijnsche poëzij meer en meer voelde ontwikkelen, en in dadelijke oefening brengen. Voorts voegde hij, bij de beoefening der oude letterkunde, de rechtsgeleerdheid, en hoorde daarover de lesfen van HERM. CANNegiETER en ELIAS WIGERI; terwijl hij tevens niet verzuimde, die van den beroemden VAN SWINDEN, over de wijsbegeerte, bij te wonen. Aldus, gedurende vijf jaren, zich met den meesten ijver op de verkrijging van die kundigheden hebbende toegelegd, welke den waren beoefenaar der letteren onmisbaar zijn, kon het wel niet anders gebeuren, of men moest op hem, dien een SCHRADER en WASSENBERGH met hunne bijzondere gunst vereerden, al spoedig het oog laten vallen, bij de vervulling van eenen letterkundigen post. En inderdaad, nog nauwelijks zijn een en twintigste jaar ingetreden zijnde, werd hij tot opvolger van den geleerden GERARD CUPERUS, rector der Latijnsche scholen te *Franker*, benoemd, en aanvaardde, in Hooftmaand 1776, dien post, met het houden eener redevoering, *de causis praecipuis, quae historiam veterem incertam reddiderint et obscuram*.

Niet lang hierna, boden de bezorgers der school te *Gouda* hem, op zeer voordeelige voorwaarden, het rectoraat in die stad aan; doch hij begreep, om meer dan eene reden, hiervoor te moeten bedanken. Anders dacht hij over het aanbod, hem in 1780 gedaan, door curatoren der scholen te *Deventer*, alwaar, door de beroeping van RUARDI naar *Groningen*, en de aanstelling van den geleerden TERPSTRA in diens plaats, het rectoraat was opengevallen, en nu aan hem werd opgedragen. In het volgende jaar aanvaardde hij dezen nieuwen post, met eene doorwrochte redevoering, *de muneris scholastici dignitate, et primariis, quas idem postulat virtutibus*.

Zeven jaren had hij, met den lofwaardigsten ijver, in dezen werkkring gearbeid, en bij allen den lof van meer dan gewone kunde, rechtchepenheden en beminnelijke zedigheid, verdiend, toen het noodlottige jaar van 1787 hem, die uit overtuiging de toen onderliggende partij aankeefde, zijn post en bestaan kostte, waarvan hij, tegen den zin van vele braven, ontzet werd. Dan, gelijk in zoo vele andere omftandigheden, zoo was oock deze noodlottigheid de weg tot ruimer werkkring, en grooter roem, waat nauwelijks waren twee jaren verloopfen, of hij werd aan het *Gymnasium Velavicum* te *Harderwijk*, onder den titel van *Prorector*, aangesteld, en, offchoon die post van minder aanzien was, dan de verlorene, legde hij echter den grond tot zijne verdere bevordering. Nu aan de letteren wedergegeven, bleek het meer en meer, hoe men de verdienften van BOSCHMA, ook elders, op prijs leerde stellen; immers niet lang hierna ontving hij eene beroeping als rector en hoogleeraar aan het gymnasium te *Lingen*; hiervoor echter bedankende, werd hem, ten bewijze, hozeer allen over dit zijn besluit verheugd waren, van wege de cu-

ratoren, eené vermeerdering van bezoldiging toegelegd, en ontving hij van den Akademischen Senaat de zeldzame eer, dat hem het doctoraat in de beide regten, eershalve, met de meeste plegtigheid, werd opgedragen; terwijl naderhand, toen in 1794 de hoogleeraar DE RHOER, welke tot dus verre de geschiedenis, oudheden, welplekenschap en Grieksche letteren aan de hoogeschool aldaar had onderwezen, den regtsgeleerden PAGENSTECHEER opvolgde, het door deze schikking opengevallen vak der letterkunde, aan hem werd toevertrouwd. In Zomermaand 1795 derhalve, terwijl intusschen die van *Deventer* vergeefs hadden getracht hem terug te roepen, naarvaardde BOSSCHA deze zijne nieuwe waardigheid met eene plegtige redevoering, *de Graecarum Romanarumque literarum studio, liberarum reip. civibus imprimis commendando*, en bekleedde hij tot 1804 dezelve, onafgebroken, en met zijnen meer dan gewonen ijver, in het vormen van jonge geleerden en in de bevordering van algemeenen smaak en beschaving.

In dien tusschentijd echter had het hem niet aan gelegenheid ontbroken, om zijne tegenwoordige loopbaan, tegen eene nog luiserterrijker, te verwisselen; want, toen men, in 1798, bezig was met het organiseren van het openbaar onderwijs, en men daartoe een bijzonder ministerie oprigtte, kreeg BOSSCHA, in Zomermaand van dat jaar, een besluit van het intermediair uitvoerend bewind, waarbij hij aangesteld werd tot chef van het eerste bureau van agentschap van nationale opvoeding; doch den stillen werkkring eens geleerden verkiezende, boven het woelige en wisselvallige leven van eenen staatsman, schoon dan ook in verband gebragt met de beoefening der letteren, wees hij, bij eene mislive aan het toenmalig bewind, de eer dezer verkiezing van de hand. Des niettegenstaande werd hem, in het jaar 1800, van gouvernementswege de redactie opgedragen van een tijdschrift, onder den titel van: *Bijdragen tot den staat en verbetering der geleerde scholen, in de Bataafsche Republiek*, aan welk werk hij wel gearbeid heeft, doch hetwelk, door de nootlottige tijden, niet ten uitvoer gebragt is.

Zich aldus geheel en al aan de wetenschappen toewijdende, versterkte hij de Geldersche akademie, tot het jaar 1804; doch vond zich gedrongen, het hem aangeboden profesoraat te *Groningen*, in de historien en oudheden, aan te nemen; volgende, in die waardigheid, den grijzen DE RHOER op, welke emeritus werd, en worden de hij dus opvolger en ambtgenoot van den vader, gelijk hij het te voren van den zoon geweest was. Dezen post aanvaard hebbende, met eene schoone redevoering: *De Batavorum ingenio, cum ad morum humanitatem, tum ad doctrinae elegantiam, et mature et eximie composito*, wist hij ook aldaar spoedig zich de achting en vriendschap van allen te verwerven; maar vond zich, na verloop van mauwewelijks twee jaren, op eens tot geheele andere werkzaamheden geroepen. Door den dood namelijk van den verdienstelijken

HANA, het rectoraat der Latijnsche scholen te *Amsterdam* opengevallen zijnde, werden curatoren te rade, om, ter vervulling van dezen post, waarmede de roem en bloei dezer aanzienlijke school zoo naauw verbonden is, naar eenen man om te zien, die dezen roem krachtdadig kon handhaven, en lieten zij het oog vallen op BOSSCHA, wien zij wisten, dat het onderwijs der jeugd steeds zoo ter harce genomen had, en nog nam. Deze nu, (offchoon eenen post bekleedende, welke, op zich zeiven, in waardigheid boven het rectoraat verheven was), altoos een groot behagen geschept hebbende, om vooral jonge kweekelingen, in den tempel der zanggodinnen in te leiden, alle valsche eerezucht, als of hij eene mindere waardigheid boven eene hoogere verkoos, ter zijde zettende, en alleen gedachtig aan het nut, dat hij meende te kunnen stichten, gaf gehoor aan de inspraak van zijn hart, en aanvaardde, in Hooimaand 1806, het bestuur der Latijnsche scholen te *Amsterdam*; houdende, bij de eerstvolgende promotie, eene redevoering, *de Mercatura humanitatis mactre*. Had hij nu, door deze zijne keus, de waardigheid van hoogleeraar opgeofferd, dezelve werd nog in hetzelfde jaar hergeven, door den zoo ongezochten, als edelmoedigen afstand van een gedeelte zijner profesie, door den hoogleeraar VAN LEMNEP, als eene hulde der verdiensten, aan den waardigen man toegebracht. Dit gedeelte betrof de geschiedenis der zoogenoemde middelleeuwen, en des vaderlands, in welke vakken hij alzoo het profesoraat met eene plegtige rede aanvaardde, *de studio historiae medii aevi commendanda*. Thans in zijn geliefkoosd vak, op de vereerendste wijze geplaatst, midden in den kring van geleerde en hoogst geachte vrienden, eeniglijk ijverende voor den bloei der echte beoefening van de ouden, en den luister der hem toevertrouwde school, genoot BOSSCHA de achting van allen, die op ware verdiensten weten prijs te stellen, en wist hij, ook in de benardste tijden onzer onderdrukking, die alle grondig onderwijs den ondergang dreigden, den roem der Hollandsche vastheid, zoo in karakter als in wetenschappen, op eene edele wijze te handhaven, en was hem geen last te zwaar, geen werk te moeilijk, dat tot nut der menschheid strekken kon, hetwelk hij niet volvaardig op zich nam, en ijverig ten uitvoer bragt. Daer iemand, met zoo groote verdiensten, door verschillende maatschappijen tot lid werd aangenomen, behoeft naauwelijks eenige melding, en kan wel zijnen roem, maar niet zijne waarde vergrooten, dat hij lid was van het koninklijk Nederlandsch instituut, van de Haarlemsche, Leijdsche, Utrechtsche, Zeeuwsche en andere maatschappijen in ons vaderland.

Wat het karakter van BOSSCHA betreft, hij was nederig, de verdiensten van anderen steeds recht latende wedervaren; een getrouw beminnaar van zijn vaderland, een vurig aankleever van godsdienst en deugd; streng vasthoudende aan de gevoelens, die hij uit overtuiging omhelsde, zonder de vrijheid van anderen te bepalen; het oude
niet

niet ligt verwerpende, alvorens het nieuwe de proef van meerdere voortreffelijkheid had doorgestaan; vriendelijk jegens elk; dankbaar voor genotene, vergetelijk omtrent door hem bewezene weldaden; huisfelijk, zonder de genoegens der gezelligheid klein te achten; een teeder echtgenoot, en een bovenal zorgend huisvader. Met zulke deugden begaafd, kon het niet wel anders, of hij moest de achting van een ieder wegdragen, offchoon hij, bij somnige betweters onzer dagen, wel eens voor een stijfhoofd werd uitgekreten, omdat hij, in vele opzigten niet treden kon noch wilde in zoodanige veranderingen van het onderwijs der geleerde talen, welke, zijns oordeels, geheel afweken van den koninklijken weg, die alleen tot grondige kennis en ware verlichting leidt; hoe gaarne hij ook anders erkende, dat er veel te verbeteren viel, aan welke verbetering hij altijd trachtte te arbeiden, en welke hij zeker in vele opzigten daargesteld heeft. Het is hier de plaats niet, om hierover uit te weiden; alleenlijk willen wij nog kortelijk opgeven de voornaamste werken, welke hij, op verschillende tijden, in verschillende vakken, heeft uitgegeven; want niet te vreden, zijnen post met de grootste flaptheid waar te nemen, werkte hij, met eene voorbeeldelooze vlugheid, nog daarenboven voor het algemeen en voor de maatschappijen, waarvan hij lid was. Wij zullen ons echter tot de voornaamste bepalen, zonder al dat gene te vermelden, hetweik afzonderlijk, met of zonder zijnen naam, in de verschillende tijdschriften, van tijd tot tijd, het licht heeft gezien.

In 1786, verscheen zijne *Musa Daventriaca*; eene verzameling van Latijnsche gedichten, welke hem den roem, van onder de beste Latijnsche dichters van zijnen tijd te behooren, bezorgde. In dit vak gaf hij nog verschillende blijken van zijne bekwaamheid, vooral in 1802, door zijne *Pax Ambianensis*; een uitgebreid gedicht, waarin hij, op eene voortreffelijke wijze, den helaas! zoo kortstondigen vrede van *Amiens* bezong, welk gedicht hij openlijk en plegtig in de akademische gehoorzaal te *Harderwijk* reciteerde, en dat daarna in *Parijs* bij *Didot* werd herdrukt. Eene volledige uitgave zijner gedichten heeft men binnen kort te wachten.

In 1788 en vervolgens, gaf hij, uit het Engelsch vertaald, in het licht, het nooit genoeg geprezen werk van *BLAIR*, *Lesfen over de Redekunst en fraaije Letteren*, waarvan in 1805, eene tweede uitgave is gegeven.

In 1789, verscheen het eerste deel der *Levens van PLUTARCHUS*; een werk, met medehulp van den hoogleeraar *WASSENBERGH* ondernomen, en, in 1809, gelukkig en met lof voltooid.

In 1794, bezorgde hij de *Bibliotheca Clasfica*; een uitmuntend handboek voor de jeugd, tot regt verstand van het mythologische, historische en geographische gedeelte van de schriften der Ouden; des te nuttiger, daar er, tot dien tijd toe, iets dergelijks ontbrak.

Buiten de vertalingen van verschillende werken, als die van *DENON's Reize in Egypte*, van *SCHILLER's Afval der Nederlanden*

den en van eenige andere, schreef hij nog in de laatste jaren, onder koninklijke goedkeuring en bescherming, de ook in het Duitsch vertaalde: *Geschiedenis der laatste omwenteling in Nederland*; een werk, hetwelk gewis volkomener zoude zijn, had men in den beginne daarin meer belang getoond, en den schrijver, op zijn verzoek, in staat gesteld, om zich van authentiekere stukken te kunnen bedienen.

BOSSE, of RONDEBOSSE, noemt men, in tegenoverstelling van de figuren, die op een *relief* verbeeld worden, de volkomen vrije uitvoering derzelve: zoo als modellen van standbeelden in pleister of gebrande aarde, of standbeelden van metaal of steen.

BOSSUET. (J. B.) Werd in Herfstmaand 1627 te *Dion* geboren. Hij was 6 jaren oud, toen zijn vader naar *Metz* vertrok, om als Raadsheer in het aldaar opgerigte parlement zitting te nemen, en hem met zijnen broeder, in het collegie der Jezuiten achter liet. Hier kreeg hij toevallig eenen Latijnschen bijbel in handen, wiens lezing op hem eenen diepen indruk maakte. Vijftien jaren oud zijnde, zonden hem zijne ouders naar *Parijs*, waar hij het collegie van *Navarre* bezocht, en zich onder den toenmaligen grootmeester NICOLAS CORNER, met eenen rusteloozen ijver, in het Grieksch en de Heilige Schrift oefende; de beste schrijvers der ouden las, en zich tevens op de Cartesiaansche wijsbegeerte toelagde. Reeds in zijn 16de jaar gaf hij de schitterendste proeven zijner welsprekendheid, en verwierf hierdoor eenen uitgebreiden roem. Vervolgens in 1652 tot doktor in de godgeleerdheid bevorderd, en tot kanunnik te *Metz* aangesteld zijnde, begaf hij zich derwaarts; slichtte hier door leer en wandel, en nam, op aanzoek van den bisschop, de wederlegging des Catechismus van den protestantschen leeraar, PAUL FERRY, op zich, welke taak hij op eene wijze volvoerde, dat zelfs zijne partij hem moest hoogachten. De koningin moeder, ANNA van *Oostenrijk*, droeg hem nu de bekeering der protestanten in het kerspel van *Metz* op, uit welken hoofde hij dikwijls naar *Parijs* moest, waar zijne leerredenen de algemeene wensch deden geboren worden, dat hij die stad tot zijn duurzaam verblijf mogt kiezen; gelijk hij dan ook in den jare 1662, door genoemde vorstin derwaarts beroepen, en tot hofprediker benoemd werd. De koning, die dikwijls onder zijn gehoor kwam, vond zoo veel welgevallen in zijne redevoeringen, dat hij den vader, toenmaals intendant van *Soissons*, met eenen zoon geluk wenschte, die zijnen naam zoude vereeuwigen. BOSSUETS inwijdingsrede van den maarschalk TURENNE, die tot de katholieke kerk overging, bezorgde hem het bisdom van *Coudom*, en in 1670 droeg hem de koning de opvoeding van den *Dauphin* op, waarop hij in het volgende jaar zijn bischoppelijk ambt, uit hoofde zijner gestadige afwezendheid van zijne gemeente, nederlegde.

Omtreeks dezen tijd hield BOSSUET eene lijkrede op de hertogin van *Orleans*, in welke, zoo als in alle zijne lijkredenen, eene verhevene welsprekendheid doorstraalt. Zijne laatste redevoering van dien

aard was op den grooten Conde, en wordt voor een meesterstuk van deze foort van stijl gehouden. De mannelijke kracht zijner voordragt wist hij gelukkig over te brengen in zijne *Discours sur l'histoire universelle*; een werk, hetwelk ter onderrigting van zijnen koninklijken kweekeling bestemd was, en waarin hij de opkomst en den ondergang der koninkrijken, de oorzaken van beïden, de oogmerken der Voorzienigheid, en de middelen, die dezelve ter bereiking van haar doel bezigt, bij afwisseling voor de oogen zijner lezers schildert. Het is het schoonste, verhevenste, en onderscheidendste tafereel, hetwelk ooit de welsprekendheid van den godsdienst en de wijsbegeerte gaf, waardoor tevens de aandacht op het sterkte geboeid wordt. De zorg, waarmede hij de opvoeding van den jongen prins behartigde, bleef niet onbeloond. In 1680 werd hij eerste aalmoezenier der *Dauphine*, en in het volgende jaar bisschop van *Meaux*, waarna hij in 1697 tot de waardigheid van staatsraad, en een jaar daarna tot die van eerste Aalmoezenier der hertogin van *Bourgogne*, verheven werd. BOSSUET was zeer nauwgezet in zijn zedelijk gedrag, en een gestreng voorstander zijner godsdienstige belijdenis. Hij verdeelde al zijnen tijd tussehen zijne studien en de uitoefening zijner ambtspligten, en veroorloofde zich zelden, en dan nog slechts voor weinige oogenblikken, eenige uitspanning. De laatste jaren zijns levens bragt hij onder zijne gemeente door, in welker schoot hij in 1704 zijne dagen eindigde. Zijne werken zijn herhaalde malen gedrukt, en de geleerde *Benedictijnen* van de broederschap van *St. Meaux* hebben, in later tijd, eene volledige uitgave derzelve geleverd. Zijn stijl is vol kracht en nadruk; doch niet zonder vlekken. Zijne manier van uitdrukking in het Latijn is hard. De Fransche Akademie telde hem onder hare beroemdste leden.

BOSTANSCHII. Eene tuïnwacht (van het woord *bostan*, dat eenen tuin beteekent). Zoo noemt men de wacht in het ferail van den sultan, welker bevelhebber den naam van *Bostanschi-Paschi* draagt, en die het toezigt over het uitwendige, den tuin van het ferail, het kanaal en de keizerlijke lusthuizen heeft. Hij vergezelt den sultan op al zijne wandelingen, en heeft het voorregt, van eenen baard te mogen dragen. Voor het overige zijn de *Bostanschi* te gelijk roeijers, en — de geheime scherpresters van den sultan.

BOSTON. De hoofdstad van *Masachusettsbaai*, eene der grootste en bloeiendste steden van *Noord-Amerika*, aan de *Boston-baai*, op het Schier-eiland, dat door de landtong *Boston-Neck* met het vaste land zamenhangt. Men vindt er eene uitmuntende haven, welker ingang door het fort *William*, een der schoonste werken van krijgswetenschap in dat werelddeel, beschermd wordt; zeventien kerken, twee Latijnsche scholen, eene Amerikaansche akademie van wetenschappen, een geselschap van historie-, geneeskunde, en tot redding van verongelukten, zes boekdrukkerijen, een assurantie-kantoor,

eene bank, suiker-rafinaderijen, fabrieken van zeildoek, touwwerk, katoenen, linnens, honden, rum en potasch, alsmede eene geschut- en klokgieterij, twee schouwburgen en eene concertzaal enz. De handel is zeer aanmerkelijk. De stad telde, in 1818, 40,000 inwoners, en was de eerste, waar zich de Noord-Amerikaansche omwenteling openbaarde.

BOSTON. Eene middelmatige stad, liggende aan den mond van de rivier *Witham*, in het graafschap *Lincoln*, in *Engeland*. Zij heeft eene goede haven, eene der fraaiste torens van het geheele rijk, en levert uitmuntende wol op. *Boston* bestaat eigenlijk uit drie deelen, namelijk het *Noord-*, *Zuid-* en *West-einde*, of het nieuwe *Boston*. Twee houten bruggen vereenigen dezelve met de, aan de overzijde der rivier liggende, kleine plaatsen *Cambridge* en *Charleston*. De brug, welke naar de laatste plaats leidt, is 1503 voet lang en 40 breed; terwijl de andere, aan het westeinde der stad, eene lengte van 3,455 voet, en eene gelijke breedte als de vorige heeft, doch ongelijk fraaijer is. De prachtige beurs van *Boston*, 130 voet lang en van 300 vertrekken voorzien, is in het laatst van 1818 afgebrand.

BOTANIE. Zie KRUID- of PLANTKUNDE.

BOTANIJ-BAAI. Een landfchap, aan de oostkust van *Nieuw-Holland*, waar de luchtstreek zeer aangenaam is, en eene veilige standplaats voor schepen gevonden wordt. De *Engelschen* zonden, in 1787 een aantal misdadigers en ligte vrouwspersonen derwaarts, om er eene volkplanting van te maken.

BOTERBOOM, In de taal des lands *Shea zoulou*, letterlijk beteekenende *Boomboter*. Deze boom groeit, volgens het bericht van den beroemden Engelschen reiziger, MUNGO PARK, in de binnenlanden van *Afrika* van zelve, en zonder door de inboorlingen des lands gekweekt te worden. Volgens zijne, wel is waar gebrekkige, beschrijving, schijnt deze boom te behooren tot het geslacht der *Achras*, waarvan drie soorten, zeer hooge, fraaije en melkachtig vocht in zich bevattende, boomen in *Zuid-Amerika* bekend zijn. Deze Afrikaansche boom groeit hoog op; gelijkt, in stam en bladen, veel naar den zwarten eik van *Carolina* (*querlus nigra*), en geeft eene vrucht, welke eenigzins de gedaante heeft van eene Spaansche olijf. De pit van deze vrucht, welke gewikkeld ligt in eene zoete, vleezige zelfstandigheid, onder eene dunne, groene schil, wordt, door de inboorlingen, in de zon gedroogd. Dit genoegzaam gefchied zijnde, gieten zij kokend water op dezelve; brengen ze hierdoor in eenen staat van ontbinding en verkrijgen aldus uit deze pit eene soort van *boter*, welke het voorkomen en de stevigheid heeft van de onze; en van daar de benaming des booms. Deze *boomboter* vervangt in een land, waar men het nuttige rundvee niet kent, voorwaar, op eene zeldzame wijze, de plaats van de boter, welke deszelfs melk ons verschaft. Zij is, volgens PARK, zoo lekker van smaak, als de beste

boter van koe-melk, en heeft daarbij het voordeel, van zonder zout een geheel jaar goed te kunnen blijven: inderdaad, een zeer groot voorregt in eene luchtstreek, zoo heet als die van *Afrika*. Zij maakt onder het voedsel der inboorlingen een zeer belangrijk artikel uit, en dient tevens in de huishoudingen tot al die einden, waartoe men zich anders van olie bedient. De navraag van dezelve is van daar ook zeer groot. Zij wordt uitgevoerd naar de inwoners der aan zee gelegene oorden, en het bereiden dezer uitmuntende geriefelijkheid schijnt te behooren onder die werkzaamheden, waarmede de *Afrikaan*se nijverheid, in dit gedeelte des lands, hetwelk den naam van *Bambarra* draagt, en in deszelfs naburige streken, zich bezig houdt: ook maakt dezelve een zeer voornaam artikel van hunnen inlandschen handel uit.

BOTH. (JAN en ANDRIES) Beiden kunstschilders, te *Utrecht* geboren. Zij leerden de beginselen hunner kunst eerst bij hunnen vader, die een glaschilder was, en vervolgens bij ABR. BLOEMAART. JAN bepaalde zich tot het schilderen van landschappen, en bootste daarin CLAUDE LORRAIN na, hetwelk hem bijzonder wel gelukte; terwijl zijn broeder, die een zeer goed beesten- en beelden-schilder was, de manier van BAMBOCCIO volgde. Men ontmoet vele van hunne stukken, zoo te *Rome*, als *Venetie*, waar beide broeders zich eenigen tijd ophielden, bij kunstkenneren en handelaars. De meeste derzelve zijn groot en in vele ziet men door de boomen, boven de bergen, de opgaande zon, stralende over velden, die met eenen natuurlijken morgendauw schijnen overdekt te wezen; wordende alles, wat op eenen afstand ligt, in de schemering vertoond. De verdeelingen van den dag kan men in hunne schilderstukken duidelijk onderscheiden. Men ziet den morgenstond, de velden met een blaauw sloers bedekkende; den middag, de voorwerpen in het helderste licht stellende, en den avondstond, velden en boomen, door zijnen safraankleurigen gloed, tanende. Dit broederpaar leefde vele jaren zamen in *Italië*, in de volmaaktste eendragt, en had, in het schilderen, veel dienst van elkander, toen ANDRIES, in 1650, op het onverwachts stierf; terwijl zijn broeder, troosteloos over dit verlies, naar *Utrecht* terug keerde en aldaar eerlang hem volgde. Twee stukken, door ANDRIES BOTH vervaardigd, verbeeldende het eene *vechtende boeren* en het andere *kaartspelers*, werden in 1740, bij openbare veiling, voor f 70 -, en in 1744 te *Amsterdam*, een ander stuk, *enen marketenter* vertoonende, voor f 245 - verkocht; terwijl op de verkooping van G. BRAAMKAMP, in 1771, een schoon schilderstuk van JAN BOTH, een *landschap met eene drift beladene ezels* verbeeldende, de som van f 450 -, en nog twee andere stukken van denzelfden kunstenaar, *de morgen- en avondstond*, f 1,100 - : -, opbragten.

BOTHNISCHE-ZEEBOEZEM. Zoo noemt men het noordelijke deel van de *Oostzee* tusschen *Zweden* en *Finland*, naar *Bothnie*, een

BÖTTCHER. (J. F.) — BOUGAINVILLE. (L. A. DE) 421

een groot land- en stadhouderschap, in het Zweedsche *Nordland* liggende.

BÖTTCHER. (JOHANN FRIEDRICH) Werd, in de helft der 17de eeuw, te *Schleiz*, in het *Voigtland* geboren. In zijne jeugd was hij knecht bij eenen apotheker te *Berlijn*; doch werd verdacht gehouden, dat hij de kunst van goudmaken verstond. Hij week hierop naar *Saksen*; maar werd door den toenmaligen keurvorst, en koning van *Polen*, FREDRIK AUGUSTUS II, naar *Dresden* ontboden, om zich te verantwoorden. Hij ontkende standvastig de hem aangetijgde beschuldiging; doch de koning, hierin weinig vertrouwen stellende, liet hem op de vesting *Königsstein* brengen, met last, om den gevangenen nader te onderzoeken; en hier was het, dat BÖTTCHER, omstreeks het jaar 1703, na verscheidene genomene proeven, de vervaardiging van het porcelein ontdekte, dat aan *Saksen* eene milde bron van rijkdom opleverde. In het eerst werd dit porcelein te *Dresden* gemaakt; doch in 1710 werd er te *Meissen* eene fabriek van opgericht, waarin BÖTTCHER, tot aan zijnen dood, die in 1719 voorviel, zich aanhoudend op deszelfs volmaking toelegde.

BAUCHARDON. (EDMUND) Te *Chaumont*, in *Basigni*, in 1698 geboren, en in 1762 te *Parijs* gestorven, was een uitmuntend teekenaar, en een der beroemdste beeldhouwers van zijnen tijd, die op kosten des konings naar *Rome* gezonden werd. Onder zijne meest beroemde kunststukken verdienen de fontein, in de straat *Grenelle*, te *Parijs*, benevens het standbeeld van LODEWIJK XV, te worden gerangschikt. In het slot des konings van *Pruisen*, te *Sanssouci*, bevindt zich van hem een borstbeeld van KAREL XII; koning van *Zweden*, van gebronsd metaal, en in den tuin een' schaapherder, die eene jonge geit op zijne schouders draagt, en onder den naam van *la Caprette* bekend is, benevens eenen fluitspeler, welke beide stukken van Kararisch marmer zijn. Zijn karakter wordt overal geroemd, en de graaf van CAIJLUS heeft zijne levensgeschiedenis in het licht gegeven.

BOUFFON. In het Italiaansch *buffo*, beteekent: 1. een mensch, die er zijn werk van maakt, om door daden, gesprekken en gezegden lagchen te verwekken. 2. Iemand, die in den schouwburg, in een zangstuk, eene komieke rol speelt, inzonderheid, in *Italië*, een *inter-mezzo zanger*. En 3. een hofnar.

BOUGAINVILLE. (LOUIS ANTOINE DE) Rijksgraaf en senateur, te *Parijs* geboren, bezat al vroeg eene zeldzame verbaarheid, waardoor hij in de talen en wetenschappen de gelukkigste vorderingen maakte. Uit inschikkelijkheid voor zijne familie, wijdde hij zich der regtsgeleerdheid; doch verloor zijne oorspronkelijke neiging daarbij nimmer uit het oog. Hij liet zich in den krijgsdienst opschrijven; gaf veertien dagen daarna een werk over de integraal-rekening in het licht, en vestigde dus reeds zijnen roem als geleerde, nog voor dat hij zijne krijgskundige loopbaan begon, die hij met luis-

ter voleindigde. Ook als zeeman muntte hij uit, en kan onder de beroemdste zeelieden van *Frankrijk* geteld worden. In 1766 liep hij met een fregat en een fluitchip van *St. Malo* in zee, en deed een reis rondom de wereld, door welke hij de aardrijkskunde, met een menigte nieuwe ontdekkingen, verrijkte. In den Noord-Amerikaanschen oorlog voerde hij het bevel over verscheidene linieschepen; werd, in 1779, chef van een finaaldeel, en, in het volgende jaar, veldmaarschalk van de landtroepen, waarop hij, in 1760, naar *Brest* gezonden werd, om aldaar den opstand onder het volk te stillen. Hij moest echter van daar onverrichter zake terug keeren, en verliet nu, na 40 jaren zijn vaderland met roem gediend te hebben, het openbare schouwtooneel, om zijne overige dagen aan de wetenschappen toe te wijden. In 1796 tot lid van het instituut, en naderhand ook van het bureau der lengtemetingen, benoemd wordende, nam hij federt deel aan de werkzaamheden dezer beide geleerde genootschappen; werd, op het laatst zijns levens, nog senator, en stierf in Herfstmaand 1811, in het 87ste jaar zijns ouderdoms. Hij was een man van beminneuswaardige zeden, die, in alle opzigten, de hoogste achting verdiende.

BOULAIN. (ANNA) De dochter van eenen Engelschen edelman, die met **MARIA**, gemalin van **LODEWIJK XII**, naar *Frankrijk* ging, en van daar met eene sterke zucht voor de vernaken, en eenen zeer aangenaamen omgang, terugkeerde. Zij was slim en eergierig. **HENDRIK IV**, koning van *Engeland*, zag haar, en verklaarde haar zijne liefde, waardoor **ANNA** zich in het eerst meer geloond rekerde, dan dat dit haar schein te vleijen. De hartstogt des konings, door deze hare houding slechts angevuurd wordende, besloot hij, om zijne gemalin te verflooten, en **ANNA** te huwen, welk plan hij dan ook, in wederwil van alle struikelblokken, hem door het Roomsche hof in den weg gelegd, ten uitvoer bragt. De koketterij, welke zij aan het Fransche hof geleerd had, bleef haar, als koningin, bij. De liefde had haar op den troon gebragt, en dezelfde hartstogt stiet er haar weder af. **HENDRIK**, om haar den trots te benemen, van als koningin te sterven, liet zich vooraf van haar scheiden, onder voorwendfel, dat zij reeds te voren met lord **PERCIJ** was gehuwd geweest. „Gij hebt mij altijd trapswijze verheven,” schreef zij aan **HENDRIK**, voor dat zij het schavot beklom; „van jonge juffer maakte gij mij tot eene marquisin (*de Penbrock*), van eene marquisin verhieft gij mij tot den rang van koningin, en heden zult gij mij tot den staat der heiligen opvoeren.” Zij stierf zeer gekaten, den 19den van Bloeiamaand 1536. Zeer verschillende is het gevoelen der katholieke en protestantsche schrijvers over deze vrouw, terwijl de eene partij haar verdedigt en roemt, schetst de andere haar als een monster, even, als of de eene of andere godsdienst, bij het goed of slecht gedrag van **ANNA**, iets winnen of verliezen konde.

BOU:

BOULEVARDS, (De) of wallen, behooren onder de beroemdste wandelplaatsen van *Parijs*. Zij loopen bijna rondom de geheele stad; zijn zeer breed, en in het midden voor rijdtuigen, aan beide zijden voor voetgangers, geschikt. Het kriet hier van menschen, en men vindt er vele fraaije gebouwen, schouwspelen enz.

BOULLE. Zie **LODEWIJK XVI**.

BOULOGNE. Eene koopstad, met eene zeer goede haven, in het voormalige *Picardie*, thans de hoofdplaats van een arrondissement in het departement *Pas de Calais*, met 13,000 inwoners. Hier is de geschiktste overvaart naar *Engeland*, om welke reden dan ook **NAPOLEON** deze plaats tot de verzamelplaats der troepen bestemde, waarmede hij in *Engeland* wilde landen. De haven werd uitgediept, en, met de stad, sterk bevestigd; terwijl er een verbazend aantal platboomde vaartuigen, tot het overvoeren der troepen, gebouwd, en alle middelen van verdediging zoowel getroffen werden, dat de pogingen der *Engelschen* niet in staat waren, om, door bombarderen, en het beschieten met congrevische raketten, deze toerusting te verhinderen. Ondertusschen weet men, dat van deze landing, over welke uitvoerbaarheid verschillend gedacht werd, niets geworden is. *Belogne* heeft een bisdom, zes kerken, een hospitaal, eene beurs, eene school voor de zeevaartkunde, zeebaden, en onderscheidene fabrieken. De artikelen van uitvoer, bestaan in haring, makrelen, Champagne en Bourgondie-wijnen, steenkolen, granen, boter, linnen en wolle stoffen.

BOULTON. (MATTHEW) Een man, die, met de uitstekendste talenten, den onvermoeidsten ijver en de zuiverste vaderlandsliefde vereenigde. Hij werd te *Birmingham*, in *Engeland*, in 1728, geboren. Na den dood zijns vaders, die door de uitvinding eener nieuwe manier, om staal in te legen, was beroemd geworden, volgde hij zijn voetspoor, en besteedde eene som van 9,000 ponden sterling tot het aanleggen van uitgebreide gebouwen voor fabrieken, waartoe hij te *Soho* aanzienlijke stukken gronds aankocht. Zijn werkzame geest voerde hem tot vele nuttige, schoone en groote ondernemingen. Het gelukte hem, de goudkalk na te maken; en nu leed het niet lang, of men zag, uit de fabriek van *Soho*, de fraaiste kamerverfierfels te voorschijn komen, die binnen- en buiten 's lands verkocht werden; terwijl in zijne fabriek, van de schoonste schilderstukken in olieverw, de meest gelijkende kopijen werden genomen, waarin hij de manier van zekeren **EGGINSTON** volgde, die zich naderhand, door het glaschilderen, beroemd gemaakt heeft. **BOULTON** rigtte, in vereeniging met **JAMES WATT**, van *Glasgow*, die in 1769 een patent voor eene stoommachine verkreeg, eene fabriek voor stoommachines op, waarvan men zich, nog tegenwoordig, in de voornaamste bergwerken en stoffenrederijen van *Groot-Brittanie* bedient. In 1788 nam hij de eerste proef met eenen muntmolen, die volkomen gelukte, zoo dat deze molen thans acht werktuigen in beweging brengt, waarvan ieder

424 BOURBON. (Het Eiland) — BOURDALOUE. (L.)

slechts door ééne jongen behandeld wordt, en waardoor, in ééne minuut, van 70 tot 90 stukken koperen munt gestempeld worden. De Compagnie van *Sierra Leona* laat er vele zilver-, en de Oost-Indische Compagnie vele koper-munten vervaardigen. Na het overlijden der Russische keizerin KATHARINA, zond BOULTON, aan PAUL. I, eenige der zeldzaamste stukken zijner fabriek, en ontving daarvoor eener minzamen brief van dankbetuiging; eene uitmuntende verzameling van medailles en delfstoffen uit *Siberie*, benevens al de nieuwe Russische muntspecien, tot een wederkeerig geschenk. BOULTON en WART, benevens hunne zonen, hebben ook te *Sweterik*, niet ver van *Soho*, eene gieterij aangelegd, waardoor zij de stoommachines tot zulk eenen trap van volkomenheid gebragt hebben, dat men, met een schepel *Newcastler* steenkolen, 6,000 okshoofden water tien voet kan omhoog drijven, en daardoor juist hetzelfde werk verrigt, hetwelk tien paarden, naauwelijks in een uur, kunnen volbrengen. (Vergelijk hiermede STOOMMACHINES). Deze verdienstelijke man, die, door zijne onvermoeide vlijt, en voorbeeldelooze behartiging der kunst, in zijn vak, een zoo blijkbaar nut gesticht, en aan duizenden, door zijne ondernemingen, jaarlijks, een ruim bestaan verschaft heeft, stierf in Oogstmaand 1809. Zoowel binnen als buiten 's lands heeft men zijne groote verdiensten erkend. Hij was lid van de koninklijke genootschappen te *Londen* en *Wiburg*, van het oekonomisch genootschap te *Petersburg*, en van meer andere geleerde instellingen. Zes honderd werklieden, die, bij deze gelegenheid, ieder eene geslagene zilveren medaille kregen, vergezelden zijn lijk naar het graf. Hij had wel eenen hoogen, maar niet verzwakten, ouderdom bereikt, en liet eenen zoon en eene dochter na.

BOURBON. (Het Eiland) Sedert de Franche omwenteling *Reunion* genoemd, ligt in *Afrika*, in de *Ethiopische zee*; bevat eene oppervlakte van 100 vierkante mijlen, en wordt bewoond door blanken, van *Creolen* afkomstig, vrije negers en slaven. De eerste bedroegen, in 1818, een getal van 14,790, de negers 4342, en de slaven 49,752. Eene eeuw vroeger telde men slechts 900 blanken, en 1100 slaven. Men vindt op het eiland eenen berg, die vuur uitwerpt; doch, voor het overige is er de lichtsgefeldheid uitmuntend, en de grond, waar die bearbeid kan worden, zeer vruchtbaar. In 1776 telde men, op dit eiland, meer dan 8. millioen koffij-boomen, welk getal echter sedert verminderd is. Men vindt er veel witte peper, aloë, ebben- en ander hout, alsmede land- en zeechildpadden.

BOURBONSCHEN MOGENDHEDEN. Zijn die, welke uit het huis van BOURBON, en wel van LODEWIJK XIV, koning van *Frankrijk*, afstammen. Onder deze mogendheden behooren nog tegenwoordig *Frankrijk*, *Spanje*, en de beide *Sicilien*.

BOURDALOUE. (LOUIS) Een der beroemdste kansel-redenaars van *Frankrijk*, in 1632 te *Bourges* geboren. Reeds vroeg werd hem de leerstoel der *humaniora*, welsprekendheid, wijsgeerte en zeden-

ken-

kunde toevertrouwd, en vervolgens beklom hij, in 1669, in het luisterrijkste tijdvak van LODEWIJK XIV, den kansel, op welken hij met eene voorbeeldeloze, echt godsdienstige, welsprekendheid de hartstogten, zwakheden en dwalingen der menschen schetste en bestreed. Na de herroeping van het edict van *Nantes* werd hij naar *Languedoc* gezonden, om de protestanten van de waarheid van het katholieke geloof te overtuigen, waarbij hij echter de waarde van zijne priesterlijke bediening, met de regten der menschen, volkomen wist te vereenigen. In de laatste jaren zijns levens deed BOURDALOUE afstand van den predikstoel, en besteedde zijnen tijd aan de zorg voor hospitalen, gevangenhuisen en godsdienstige gestichten. Hij stierf onder de getrouwe waarneming zijner pligten, in het jaar 1704, en kan als de hervormer van den kansel, en de grondlegger van echte godsdienstige welsprekendheid, in *Frankrijk*, worden aangemerkt. Zelfs buiten 's lands zijn zijne leerredenen vertaald, en met verdienste goedkeuring ontvangen geworden.

BOURDEAUX. Zie BORDEAUX.

BOURGES EN BERRIJ. Eene stad in *Frankrijk*, van ouds *Bitanges*, de hoofdplaats van het voormalige gouvernement *Berrij*, thans van het departement *de Cher*. Zij ligt aan de rivier *Eure*, en is de zetel van een aartsbisdom. Het is eene zeer oude stad, waarvan reeds door PLINIUS en STRABO melding gemaakt wordt. Er is eene akademie, reeds door LODEWIJK IX gesticht, en in 1464 zeer uitgebreid. Zij was, in de 16de eeuw, eene der beroemdste van geheel *Europa*, en de namen van ALCIATES, BALDUINUS, HOTOMANNUS, CUJACIUS en anderen, zullen dezelve nimmer doen vergeten.

BOURGOING. (JEAN FRANÇOIS DE) Was een voortreffelijk geleerde, die, uit hoofde van zijn uitmuntend karakter en uitgebreide kundigheden, algemeen geacht werd. Hij werd te *Nevers* geboren, en stierf in 1811, te *Carlsbad*, als Fransch keizerlijk gezant aan het hof van *Dresden*, in den ouderdom van 75 jaren. De krijgskundige loopbaan, in vroeger leeftijd begonnen, door hem zijnde vaarwel gezegd, wijdde hij zich aan de staatkunde, en werd tot legatie-secretaris van het gezantschap bij het Spaansche hof aangesteld. Hij bekleedde dien post negen jaren, en verwierf, in dien tijd, eene zeer naauwkeurige kennis van *Spanje*, waarvan zijne uitmuntende reis door dat rijk het sprekendste bewijs oplevert. Vervolgens werd hij door LODEWIJK XVI, als gevolmagtigd minister bij de vorsten en stenden van den Neder-Saksischen kreits, naar *Hamburg* gezonden, en sloot aldaar, in 1789, met die stad een verdrag van handel en zeevaart. In 1792 ging hij, als Fransch gezant, naar *Spanje*, van waar hij, bij het uitbarsten van den oorlog met dat rijk, werd terug geroepen, en naar *Parijs* wederkeerde. Thans, zonder eenig openbaar karakter levende, besteedde hij zijnen tijd aan de wetenschappen, tot dat hij, in het laatst van 1799, als gezant naar *Kopenhagen*, en, in 1801,

426 BOURIGNON. (ANTOINETTE) — BOUWKUNST.

als zoodanig naar *Stokholm* gezonden werd. Ook hier, gelijk ter eerstgemeide plaats, verwierf hij, door zijne deugden en grootte kundigheden, eene algemeene achting, en werd, door de academie der schilder- en beeldhouwkunst, tot honorair lid benoemd. Bij de ontstane geschillen in 1804, tusfchen *Zweden* en *Frankrijk*, werd hij terug geroepen; leefde nu wederom eenige jaren, te *Parijs*, alleen voor de wetenschappen, en werd eindelijk tot gezant bij het hof van *Dresden* benoemd. De Franfche keizer verhief hem tot de waardigheid van rijksbaron; nadat hij hem, in 1804, reeds tot bevelhebber van het legioen van eer had aangesteld. Behalve zijn voortreffelijk werk over *Spanje*, gaf BOURGOING ook nog de reis van den hertog van CHATELET naar *Portugal* in het licht; benevens verfcheidene overzettingen uit de Duitfche taal, waaronder die van BAUSCH, *Botanik für Frauenzimmer*, en ARCHENHOLZ, *Gefchichte der Flibustier*, niet de minfte zijn.

BOURIGNON. (ANTOINETTE) Deze beruchte dweepster werd, in het jaar 1616, te *Rijsfel* in *Frankrijk*, geboren, en wel zeer misvormd; doch zij bezat eenen zeer levendigen en dweepzieken geest, welke zich reeds in haren vroegften leeftijd ontwikkelde. Zij vlood, als een kluisenaar gekleed, naar eene woestijn, wanneer de aartsbifchop van *Kamerijk* haar eene afgezonderde plaats aanwees, waar zij, zonder zich aan eenige geloofte of regel, dan alleen aan de liefde tot God en het Evangelie te binden, eene gemeente oprigtte. Dit haar gedrag veroorzaakte, dat zij weggezonden werd, waarop zij zich te *Rijsfel* in eene kamer opfloot, en 4 jaren lang, afgefcheiden van de menfchen, leefde. Zij verbeeldde zich, dat God haar beftemd had, om het Christendom te hervormen, en deed, om die reden, vele reistogten. Haar dood viel te *Francker* voor in 1680. Er zijn van haar verfcheiden fchriften voorhanden.

BOUSSOLE. De magneetnaald met hare kast; het kompas: ook verftaat men er door een wiskunftig werktuig; hetwelk bij opmetingen gebruikt wordt.

BOUTADE. Door dit woord verftond men eertijds eene foort van klein *hallet*, hetwelk men als een *impromptu* vertoonde; doch het beteekent ook in de muziek eene *fantafij*.

BOUWKUNST. Men heeft meermalen de vraag geopperd, of de Bouwkunde onder de fraaije, dan wel onder de werktuigelijke, kunsten moet gerangfchikt worden? Men kan haar onder de laafte plaatsen, in zoo ver de fchoonheid in de werken der Bouwkunde aan deze kunst niet eigen, maar van de beeldende kunsten ontleend is, en onder de eerfte, onder de fraaije kunsten namelijk, rangfchikken, voor zoover ieder bouwmeester te gelijk genie voor de beeldende kunst, welke onder de fraaije kunsten behoort, bezitten moet. Men verdeelt de Bouwkunde volgens de verfchillende voorwerpen, die zij behandelt, in drie foorten: *de burgerlijke*-, *vesting*- en *fcheeps-Bouwkunde*; bestaande de eerfte, waarvan wij hier alleen spreken,

ken, in de kunst, om allerlei gebouwen zoodanig te vervaardigen, dat zij met de bedoeling, waartoe zij gesticht worden, niet alleen, zoo veel mogelijk, overeenkomen, maar ook sterk, duurzaam en behagelijk voor het oog zijn.

BOUWORDE. Is de eigenaardige smaak in het regelen en verfiëren van de in- en uwendige deelen der gebouwen, welke bij verschillende natien zeer onderscheiden is. De *Egyptische* Bouworde vertoont eene buitengewone vastheid en sterkte, die echter in ruwheid ontaardt. De *Grieksche* is vol schoonheid en smaak, en wordt in drie hoofdtakken, de *Dorische*, *Jonische* en *Corintische* verdeeld. De eerste onderscheidt zich inzonderheid door edele eenvoudigheid en verhevene grootheid; de tweede door een bevalliger vertoon, en de laatste door al de pracht, welke de voornaame eigenschap der *Corintische* gebouwen uitmaakt. De *Romeinsche* Bouworde, eene nabootsing der *Grieksche*, week van deze dikwijls af door hare overbodige pracht. Te gelijk met de *Gothische* heerschte de *Arabische* Bouworde, welke naar de *Grieksche*, alsmede de *Moorsche*, die naar de overblijffels van Romeinsche gebouwen in *Spanje* gevormd was, en ten aanzien van welke laatste de kenner, in weerwil van al hare gebreken, echter de overblijffels der *Moorsche* gebouwen te *Grenada*, *Sevilla*, en *Cordova* niet zonder bewondering kan beschouwen. De *Arabische* Bouworde onderscheidt zich inzonderheid door aardigheid en pracht, en de *Gothische* (namelijk de *Nieuw-Gothische*, die, na de verwoesting van het *Gothische* rijk, bij de *Nooren* en *Arabieren* in zwang geraakte) door grootheid; doch alles is vol van niets beduidende, kinderachtige trekken: zij is prachtig en rijk; maar zonder orde of evenredigheid, en bezit doorgaans iets toevalligs. De *Italiaansche* Bouworde, naar Romeinsche voorbeelden, inzonderheid van die van latere tijden, gevormd, vereenigt grootheid en pracht met eenvoudigheid; alleenlijk straalt er somtijds wat onachtzaamheid in door. De *Engelsche* Bouworde heeft zich naar de *Italiaansche* gevormd; doch komt, in nauwkeurigheid, met de *Grieksche* overeen. De *Fransche* is ligt, los en behagelijk. De Bouworde der *Duitschers* was eerst *Gothisch*, en kwam der oude, zoo wel als der *Nieuw-Gothische* even zeer nabij, welke laatste de *Duitschers* buiten twijfel van de *Franschen* hebben overgenomen; doch later volgden zij nu eens de *Italiaansche*, dan eens de *Fransche* Bouworde, naar gelang de grooten, die lieten bouwen, met de eene of andere dezer natie waren ingenomen. De bouwmeesters, aan welke wij den thans heerschenden smaak in de Bouwkunst te danken hebben, zijn de *Italianen* PASLADIO, VINCENT, SCAMOZZI, SERLIO en JACOB BAROZZIO (onder den naam van VIGNOLA bekend), aan welke mannen PHILIPPO BRUNELLESCHI, LEON BAPTISTA ALBERTI, doch inzonderheid BRAMANTE en GIOCONDO, op het einde der 15de en in het begin der 16de eeuw, den weg tot deze kunst hebben aangewezen. — Ook onder onze *Nederlanders* vindt men voornaame bouwkundigen, onder

der anderen H. DE KEIJZER, die de Graftombe van WILLEM I. en van ELIZABETH MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, in de oude kerk te *Delft*, en de zuider-, wester- en noorderkerk, benevens de beurs te *Amsterdam*; VINKEBOOM, die de zoogenoemde TRIPS-huizen aldaar bouwde, en de beroemde JACOB VAN KAMPEN, wiens kunst door het overheerlijk gebouw, thans het koninklijk paleis, in die stad, voor altoos der vergetelheid ontrukkt is.

BOVENNATUURKUNDE, (*Metaphysica*). De bespiegelende wijsbegeerte verdeelden de *Grieken* in drie deelen, in de natuurkunde (*physica*), in de zedekunde (*ethica*), en in de redeneerkunde (*dialectica*). In de natuurkunde werd gehandeld over de natuur der wereld, en alle natuurlijke verborgene zaken; in de zedekunde over het leven en de plichten der menschen, en, in de redeneerkunde over de waarheid en dwaling. Maar, in het begin der zeventiende eeuw, sloeg WOLFF, een beroemd Duitsch wijsgeer, eene andere verdeling voor, te weten: eene verdeling der bespiegelende wijsbegeerte, in een *theoretisch* of *beschouwend*, en *praktikaal* of *boefenend* gedeelte. Het beschouwend of theoretisch gedeelte bevat, volgens WOLFF, twee hoofdwetenschappen, de *logica* en *metaphysica*, de redeneer- en bovennatuurkunde. Tot de praktikaal deelen brengt hij de algemeene werkdadige wijsbegeerte, de zedekunde, het natuurregt, de staat- en huishoudkunde. Tot de deelen der bovennatuurkunde rekent hij de *ontologia*, of de redeleer aangaande de natuur en krachten der dingen in het algemeen; de zielkunde (*psychologia*); de *cosmologia*, of de leer der rede aangaande de eenheid en noodzakelijkheid van alle zelfstandigheden, als deelen der wereld, en de natuurlijke godgeleerdheid (*theologia naturalis*), of de redeleer, uit de beschouwing der wereld en van haar zelve, aangaande het bestaan en de eigenschappen van het volmaaktste wezen.

Toen, in de laatste helft der 18de eeuw, de beroemde Koningsberger wijsgeer, KANT, verscheen, ontving ook de bespiegelende wijsbegeerte, overeenkomstig het standpunt van dezen diepzinnigen denker, eene nieuwe verdeling en grenscheiding van haar gebied. Uitgaande van de onderstelling, dat het mogelijk is, bij de beschouwing (stof), en de betrekking (vorm) der menschelijke kennis, naauwkeurig van elkander te scheiden het zuiver aandeel des denkvermogens van het aandeel en de werking der zinnen- en menschenwereld op hetzelfde, ondernam hij deze oordeelkundige ontleding der zinnelijke, verstandelijke en redelijke vermogens van den mensch, in zijne *Kritiek der zuivere Rede*. Aldus werd KANT, door den gang zijner wijsgeerige beschouwingen, als van zelf geleid tot de verdeling der bespiegelende wijsbegeerte in *zuivere* en *toegepaste*. De eerste heeft betrekking tot hetgeen, wat de mensch op zich zelve vermag, naar den aard zijner vermogens, als denkend en handelend wezen. De toegepaste onderzoekt de algemeene en noodzakelijke uitkomsten van de toepassing der zuivere menschelijke zielsvermogens, op

op voorwerpen der Natuur, der zedelijke vrijheid, der maatschappij, en der fraaije kunsten. Daar nu bij iedere stelling, gelijk bij al onze kennis, twee hoofdzaken in overweging komen, de *stof* of *inhoud*, de *zaak*, die in de stelling, en de *wijze* of het *verband* (*de vorm*) der deelen tot elkander, verdeelde KANT zeer natuurlijk de zuiver bespiegelende wijsbegeerte in een wijsgeerig onderzoek van den *vorm* en de *stof* onzer kennis. Tot het eerste rekent hij twee wetenschappen, de zuiver algemeene redeneerkunde (*logica pura universalis*) en de *zuivere aethetica*, of de leer van den aard en de wetten des zuiveren gevoels voor het schoone en verhevene.

Naar den eigenlijken *inhoud* der bespiegelende wijsbegeerte, verdeelde hij deze, de stoffelijke wijsbegeerte, (*philosophia materialis*) in *voorbereidende* en *opbouwende* of *voltooiende* deelen. Tot de eerste bragt hij de zielkunde, en de oordeelkundige beschouwing van de kracht, het gebied en de grenzen onzer zielsvermogens.

Door zulk een hoogst noodzakelijk voorafgaand onderzoek kan, naar KANT, eerst bepaald worden, *of*, en *in hoe verre*, *eene ware en grondige Bovennatuurkunde voor den mensch mogelijk zij*. Deze zou dan, als *een voltooid gebouw* van alle mogelijke menschelijke kennis, alles moeten bevatten, wat de mensch *kan weten*, *moet gelooven en hopen* aangaande de natuur, krachten, wetgeving en betrekking der zinnelijke, der zedelijke en bovenzinnelijke wereld.

Willekeurig mogen sommigen deze en dergelijke verdeelingen der Bovennatuurkunde voorkomen; de wijsgeer erkent in dezelve slechts eene natuurlijke takverspreiding uit den algemeenen stam van het eigenlijk menschelijk gevoel en leven, in onderscheiding van dat der dieren: uit de werking van dat gevoel voor waarheid ziet hij de redeneerkunde voortspuiten; uit die van het gevoel voor schoonheid de wijsgeerige theorie der fraaije kunsten; uit het gevoel voor het zedelijk goede de zedekunde, en uit het gevoel voor het oneindige, volmaakte en verhevene, of uit het godsdienstig gevoel, de Bovennatuurkunde. Over de natuur, bedoeling, en waardij van ieder hoofddeel der bovennatuurkunde, vergelijkte men de artikels WEZENKUNDE, WERELDKUNDE, ZIELKUNDE en GODGELEERDHEID. (*Natuurlijke*)

BOXEN. Met de vuist vechten: eene Engelsche gewoonte, om een gefchil op staanden voet te beslechten; doch die thans van langzamerhand in onbruik geraakt. De vechters ontdoen zich gewoonlijk van hunne opperkleederen, en slaan elkander met de vuist, terwijl zij door eenen kring van menschen omringd worden. Die op den grond valt, wordt door de aanschouwers wederom op de been geholpen, die dan zijn zweet afdroogen, en hem tot eenen nieuwen strijd aanvuren. Op die wijze duurt het gevecht een half uur, en somtijds langer, tot dat een van beiden verklaart; hetzelfde te willen eindigen, die dan als overwonnen beschouwd wordt. De kunst van Boxen heeft hare regels, die nauwkeurig worden in acht genomen. Bij

VOOR-

voorbeeld: zoo lang de een op den grond ligt, mag de ander niet staan enz.

BRAAKLAND. Hierdoor verstaat men een stuk land, hetwelk men, om de 3 of 4 jaren, of geheel onbebouwd laat liggen, of waarop alleen klaver, of, wanneer het op nieuws en sterk genaest is, kool, aardappelen en andere zomervruchten gebouwd worden. Men meent, dat het land op deze wijze, door het rotten der klaver, wortelen enz. nieuwe krachten verkrijgt, en dan met minder, of volstrekt geene, mest voor den graanbouw beter geschikt is. Wat er ook, intusschen, van dit gevoelen zij, komt het ons voor, dat eene elkander geregeld opvolgende bebouwing van eenen akker met zomervruchten, rogge, tarwe, gerst of haver, in diervoege, dat die vrucht, welke de meeste mest behoeft, het eerst gezaaid wordt, een meerder voordeel voor den landman oplevert.

BRABAND. Voorheen een hertogdom en een van de zeventien gewesten der *Nederlanden*. Het behoorde gedeeltelijk aan het huis van *Oostenrijk*, en gedeeltelijk aan de *Vereenigde Nederlanden*, om welke reden het in *Oostenrijksch* (voorheen *Spaansch*) en *Hollandsch* of *Bataafsch-Braband* verdeeld werd. Aan *Oostenrijk* behoorden de steden *Leuven*, *Brussel* en *Antwerpen*, met hare onderscheidene kwartieren, benevens de heerlijkheid *Mechelen*, welke eene en andere het *zuidelijke* deel van *Braband* uitmaakten, dat niet alleen grooter dan het noordelijke, maar ook ongelijk veel vruchtbaarder en meer bebouwd is. Vlas, haver, rogge, ooft en gevoelte vindt men in *Braband* in overvloed, en de wol- en linnen-manufacturen, bijzonder de kant-fabrieken, zijn er van veel belang. De *Schelde* en *Maas* zijn de hoofdrivieren. Volgens de telling van 1808, bevattede *Braband* 82 vierkante mijlen, en 239,629 inwoners. In 1794 werd het door de *Franschen* veroverd, en, bij den vrede van *Campo Formio* en *Lunville*, in 1801, door *Oostenrijk* aan hen afgestaan; doch in 1814, ten gevolge van den *Parijschen* vrede, met de voormalige zeven *Nederlandsche* gewesten vereenigd, met welke het thans het *koningrijk der Nederlanden* uitmaakt.

BRACHIJGRAPHIE. De kunst, om bij verkorting, of met karakters, te schrijven.

BRACHIJLOGIE. Die gebrekkige schrijfwijze, wanneer men, door gedrongen korthed, duister wordt.

BRACTEATI. Oude *Duitsche* gouden of zilveren munten, zoo dun als eene loover, die in de middeleeuwen veel geslagen werden.

BRACHMANEN; BRAMANEN. Zie **BRAMINEN**.

BRADLEIJ. (JAMES) Deze beroemde sterrekundige werd in 1692, te *Shirborn*, in *Engeland*, geboren. Ofschoon tot den predikdienst opgeleid, dien hij ook eenigen tijd waarnaam, deed hij echter van denzeiven afstand, toen hij, in 1721, tot hoogleeraar in de sterrekunde, bij het collegie van *Saville, te Oxford*, werd aangesteld. Sedert wijdde hij zich geheel aan dit zijn geliefkoosde vak,

en

en maakte, in 1727, zijne schoone ontdekking over *de afwijking des lichts* bekend. Dan, hoezeer ook de nauwkeurigheid in de sterrekundige waarnemingen hierdoor bevorderd, en de afwijkingen, in de verschillende bepalingen, verminderd werden, bleef er echter altijd een verschil over, dat hem, achttien jaren lang, met eene verwonderlijke volharding, zijne waarnemingen deed voortzetten, tot dat hij eindelijk de oorzaak van dit verschijnsel opspoorde. Hij toonde aan, dat men hetzelfde volkomen kon verklaren, wanneer men aan de as der aarde eene geringe, slingerende, beweging toekende, en deelde zijne ontdekking, in 1747, in eenen brief aan lord MASCLESFIELD mede. D'ALEMBERT heeft, naderhand, de natuurlijke oorzaak van dit slingeren, volgens de theorie der algemeene aantrekkingskracht, verklaard. Beide ontdekkingen hebben den grootsten invloed op de sterrekunde gehad, en het mogelijk gemaakt, de tafeien, aangaande de bewegingen der hemel-lichamen, met eene behoorlijke nauwkeurigheid, te kunnen opmaken. BRADLEY werd in 1741, na den dood van HALEY, tot den aanzienlijken post eens koninklijken sterrekundigen bevorderd, en beklom de sterrenwacht te *Greenwich*. Hier sleet hij het overige zijner dagen in volkomene afzondering, en verzamelde verschillende folianten zijner eigene waarnemingen, welke een uitgebreid nut gesticht hebben. Uit deze rijke bron schiepte de beroemde sterrekundige MEIJER de grondstoffen voor zijne maan-tafels, waartoe 1200, door BRADLEY gemaakte en berekende, waarnemingen hem alle noodige bepalingen opleverden. Het is eene eer voor de wetenschappen, bij dit alles te kunnen voegen, dat een man, die zoo veel voor haar deed, te gelijken tijd bescheiden, welwillend, menschlievend, grootmoedig, en onbaatzuchtig was. Hij stierf in 1762, in den ouderdom van 70 jaren. De verzameling zijner waarnemingen werd, na zijnen dood, door zijne familie, aan de universiteit te *Oxford* ter hand gesteld, welke dezen kostbaren schat langen tijd ongedrukt bewaarde, doch dien eindelijk in het licht gaf.

BRAGA, BRAGE, BRAGAR. Was eene van de 13 mannelijke godheden der oude Noordsehe volken, welke als de god der wijsheid, welsprekendheid, dicht- en toonkunst vereerd werd. Hij werd als zeer schoon afgebeeld, met eene harp, *telijn* genoemd, en heeft vele overeenkomst met den APOLLO der *Grieken* en *Romeinen*.

BRAHÉ. Zie TIJCHO VAN BRAHÉ.

BRAHMA, BRAMA, BIRAMA. Eene van de drie voornaamste godheden der *Indianen*, de schepper van alle dingen, die aan WISTNOE (de tweede godheid) de zorg voor alle levende schepsels, en aan MADEO, (de derde), die voor de zielen der afgestorvenen, opdroeg. Indische kooplieden hebben echter NIEBUHR verzekerd, dat de verstandigen onder hen slechts één opperst wezen vereerden; doch dat de *Braminen*, alleen om des volks wil, onder-goden hebben uitgedacht.

BRAMANTE D'URBINO. Was van eene behoeftege, maar bra-

433 BRAMINEN. — BRAND. OF ONTVLAMBARE LUCHT.

ve familie. Hij werd in 1444 geboren, en door zijnen vader tot de schilderkunst opgeleid; doch, meer neiging tot de bouwkunde bezittende, bragt hij het daarin zoo ver, dat hij in dit vak eenen grooten naam verwierf. Een zijner beste meesterstukken is de *Pieters-kerk te Rome*, waartoe; volgens het plan, hetwelk hij aan paus JULIUS II overhandigd had, in 1513 de grondslag gelegd werd; doch zijn dood, die in het volgende jaar voorviel, verhinderde hem dit gebouw te voltooijen, hetwelk nu aan MICHAEL ANGELO werd toevertrouwd. Hij was ook, eenen tijd lang, officier bij de vestingbouwkunde. Zijne in 1756, in handschrift gevondene werken zijn deels in proza; deels in verzen, en in hetzelfde jaar te *Milaan* uitgegeven.

BRAMINEN. Dus noemen zich tegenwoordig de voormalige *Brachmanen*, (priesters van BRAMA) der *Indianen*. Zij maken den eersten aanzienlijksten stam in *Indoستان* uit (zie KASTE); zijn priesters en geleerden; die te gelijk bedieningen van st at bekleeden, en belastingen uitschrijven, en hebben hunner *Kaste*, of hunnen stam, behalve den hoogsten rang, de gewigtigste voordeelen weten te bezorgen. Volgens het oude wetboek moeten de *Braminen* de heilige boeken beoefenen; zich aan een godsdienstig gedrag toewijden, en zich; door het onderwijs van jonge lieden voor geld, en door het verrigten van godvruchtige daden voor anderen, onderhoud verschaffen: dan zij hebben deze voorschriften reeds lang overtreden; en houden zich thans zoo wel met wereldlijke als geestelijke zaken bezig: zelfs zijn er vele onder hen, die als veldheeren hebben uitgemunt. Zij leven, gelijk de *Indianen*, over het algemeen, bij uistekmatig en zijn zeer talrijk.

BRAMSTENG. Is, in de zeëvaartkunde, een kleine, spits toeloopende mast, die boven op den fokkemast staat. Een *bramzeil* is dus dat bovenste zeil aan den mastkorf, hetwelk aan de bramsteng wordt vastgemaakt.

BRAND. (EWALD, graaf van) Zie STRUENZEE.

BRAND- of ONTVLAMBARE LUCHT, (*waterstof-gas*). Eene soort van lucht, welker eigenschappen daarin gelegen zijn, dat zij door een licht kan worden aangestoken; wanneer zij doorgaans eene blaauwe vlam vertoont; dat zij, met de lucht van den dampkring vermengd, en, ontstoken wordende; eenen zwaren slag veroorzaakt, en, eindelijk, wanneer men haar alleen inademt, doodelijk is. Men vindt deze lucht niet alleen in de Natuur, maar zij kan ook door de kunst worden voortgebracht, en wordt in de berggroeven, onder den naam van *schwaden* (dampen), veel gevonden. Wanneer men in een moeras, of in een stilstaand water, met eenen stok roert, dan klimmen er blaasjes omhoog, die met brandbare lucht gevuld zijn, welke men kan aansteken. Men kan dezelve, op velerlei wijzen, door de kunst verkrijgen; doch zij wordt gewoonlijk uit de metalen, gedurende hunne oplossing in vitrioolzuur, ontwikkeld. Men heeft een bijzonder werktuig noodig, om haar op te vangen, welks beschrijving hier te breed-

voerig zou zijn; maar men kan zich ook deze lucht op de volgende wijze verschaffen. Men schudt, in eene gemeene groene flesch, 3 lood vijffel van ijzer; giet er een mengfel van 1 lood vitriool-olie en 6 lood water op, en houdt de opening eene minuut met den duim gefloten, wanneer, zoo men, bij het wegtrekken van den duim, een licht tegen den mond der flesch houdt, zich daarna eene blaauwe vlam zal vertoonen, die, terwijl zij in de flesch trekt, eenen zwaren slag veroorzaakt. Men kan deze proef verscheidene malen achter elkander herhalen. Wil men deze lucht bewaren, dan neeme men eene blaas van een zwijn of kalf; make die vochtig en luchtledig; voorzie derzelver mond van een rieten pijpje of pennen-schacht, en steke die door eene kurk, waarmede men dan de flesch toefluit. Zoodra zich nu de brandbare lucht in dezelve, uit de opgegevene stoffen, ontwikkelt, klimt zij in de blaas, die zich van langzamerhand uitzet, op, waarna men den mond derzelve dicht toebindt, en de blaas van de flesch neemt. — De Brandbare lucht is ligter dan die des dampkrings, waarom dezelve gebruikt wordt tot het vullen van luchtballen, die uit hoofde van hunne ligtheid, door de dampkringslucht opstijgen. Daar echter de stoffaadje, waarvan de luchtballen gemaakt worden, en waarin de Brandbare lucht besloten is, zwaarder is, dan de lucht des dampkrings, zoo moeten de luchtballen zeer groot zijn, ten einde de menigte der daarin opgeslotene Brandbare lucht de zwaarte van den bol overtreffe.

BRANDENBURG. (Het markgraaffschap) Ligt in den Opper-Saksischen kreits, en is de hoofdprovincie van alle landschappen van het huis van *Brandenburg*, omdat daarop de keurvorstelijke waardigheid rust. Deszelfs oppervlakte bedraagt 444 geographische vierkante mijlen; bevattende, in alles, ontrent 7,500,000 bewoners. Door zijne kanalen en rivieren, alsmede door de daarbij liggende steden, is hetzelve zeer geschikt voor den handel. Het grootste gedeelte des lands is effen, en bestaat uit zandige vlakten, die door eene menigte moerasfen, pijn- en denneboschen worden afgewisseld. De regering heeft zeer veel ter bevordering van den landbouw en aanmoediging der manufakturen verrigt. De keurmark *Brandenburg* bestaat uit 5 hoofdlandschappen, te weten: *Altmark*, *de Priegnitz*, *Mittelmark*, *Uckermark*, en de heerlijkheden *Breskow* en *Storkow*; zijnde ieder dezer landschappen wederom in kreitsen verdeeld. De markgraven van *Brandenburg* zijn, sedert 1769, in twee hoofdlinien onderscheiden: in de koninklijke Pruisfische, of de keurvorstelijke linie, aan welke de geheele mark toebehoort, en die den Hervormden godsdienst is toegedaan, en in de Onoltbachfche, of Anspach-Baijreutfche, waar de Lutherfche godsdienst de heerschende is. — Over de gezamenlijke landen van het huis van *Brandenburg*, zie men op het woord PRUISSSEN.

BRANDER. (Een) Is een fchip, met brandbare stoffen gevuld, om daarmede andere schepen in brand te steken.

BRANDES. (CHARLOTTE WILHELMINA FRANCISKA) Eerste zanger.
ALGEM. WOORDENB. I. E e ge-

geres op het Hamburgsche tooneel, werd in 1765, te *Berlijn*, geboren, en was mede als eene voortreffelijke schouwspelfter bekend. Zij speelde het klavier meesterlijk, en bezat tevens vele theoretische kennis in de muziek. Zij stierf reeds, te vroeg voor de toonkunst en het schouwspel, te *Hamburg* in 1788, in het 23ste jaar haars ouderdoms. Na haren dood kwam eene verzameling harer eigen vervaardigde muziekstukken in het licht, die bij de beminnaars der toonkunst in groote waarde gehouden worden. — Hare moeder heeft zich insgelijks, inzonderheid door hare *ARIADNE*, op het Duitse tooneel beroemd gemaakt.

BRANDES. (E.) Werd in 1733 in *Hanover* geboren. Eene zorgvuldige opvoeding, zijn verkeer in de groote wereld, zijne reizen in vreemde landen, eene veeljarige naauwe vriendschap met de uitstekendste mannen van *Duitschland* — dit alles, gepaard met eene uimuntende aanleg van geest en ongemeen gunstige omstandigheden, droeg niet weinig bij, om hem eene groote mate van kundigheden te verschaffen. Gedurende eene reis door *Duitschland* en *Frankrijk*, wijdde hij aan het tooneel te *Parijs* en *Weenen* zijne bijzondere opmerking; doch voornamelijk vond hij, in den winter van 1784 tot 1785, in *Engeland* gelegenheid, om, niet alleen, in zeer belangrijke letter- en staatkundige betrekkingen te geraken, maar ook, om met de Britsche staatsgeestelijken ten naauwste bekend te worden. Hij bekleedde van tijd tot tijd aanzienlijke posten, en werd in 1803, toen de *Franfchen* in *Hanover* vielen, tot een der afgevaardigden benoemd, die met den Franschen veldheer het verdrag tot overgave sloten. BRANDS stierf in Bloeiimaand 1810, en zijn verlies werd door zijne medeburgers diep betreurd. Hij bezat een zeldzaam talent van waarneming, een gelukkig geheugen, en eene uitgebreide wereld- en menschenkennis, die in al zijne werken doorstralen. De belangrijkste van deze zijn: *Anmerkungen über die Londener, Pariser und Wiener Theater*; *Politische Betrachtungen über die französische Revolution*; *Betrachtungen über das Weibliche Geschlecht*; *Betrachtungen über den Zeitgeist in Deutschland* en anderen. Bovendien heeft hij, in de *Göttinger gelehrten Anzeigen*, *Schöpfers politisches Journal*, de *Hallische allgemeine Literatur-zeitung* enz. verscheiden uitmuntende bijdragen geleverd.

BRANDEWIJN. Is een geestrijke drank, die uit verschillende, tot wijngisting gebrachte, meelbevattende plantgewassen, als: granen, aardappelen, ooft, bier- en wijnmoer, uitgeperste druiven enz., ook uit wijn, doch meestal uit koren, door overhaling, of stoking, getrokken wordt. Over het algemeen bevat de Brandewijn een min of meer sterk mengfel van alkohol en water, en bereidt men dien op de volgende wijze: het koren, tot het branden bestemd, wordt, nadat het of gebroken of gemout is, in eene kuip met laauw water geroerd, en, wanneer het een vierde gedeelte van een uur gestaan heeft, hervat men deze bewerking in warmer, maar geen kokend,

wa-

water zoo lang, tot dat het mengfel laauw is, waarna de moer, om de gisting te bevorderen, er bij gevoegd, de kuip of het vat digt gefloten wordt, en het mengfel staan blijft, tot dat het aan het gisten geraakt. Hierop doet men hetzelfde in den disteleerketel, wanneer de geest zich in dampen ontwikkeld, en in vloeistof overgaat. Dit eerste afteckfel is nog niet bruikbaar; doch het tweede geeft den eigenlijken, eenvoudigen Brandewijn; het derde een dubbelen; het vierde den wijngeest (*spiritus vini rectificatus*), en eindelijk het vijfde den zuiveren, van alle waterdeelen bevrijdden, wijngeest (*spiritus vini rectificatissimus*), of alcohol, welke laatste men echter zelden anders dan bij scheikundigen, of apothekers, kan te koop krijgen.

In *Oost-Indie* bereidt men den arak uit kokosfap, rijst, enz.; (*zie verder* ARAK;) in *West-Indie* de rum en taffia, uit het fap van fuikerriet, en in *Frankrijk* trekt men uit wijn, wijnmoer, en het overschot der uitgeperste druiven, den Franschen Brandewijn, die, naar de plaats, waar men dien vervaardigd, *Cognac, Orleans, Bordeaux, Rochelle, Nantes* enz. genoemd wordt. In de fuiker-raffinaderijen wordt ook wel, van den afval der fuiker, fuiker-brandewijn gedistilleerd.

De *koren-Brandewijn*, bij ons algemeen onder den naam van *Jenever* bekend, wordt van rog, weit, gerst en haver, of afzonderlijk of gemengd, met bijvoeging van jenever-kerfen, gestookt. Ook aardappelen, gele en mangelwortelen, leveren dezen Brandewijn op. Wanneer men, bij de tweede overhaling van den koren-Brandewijn, nog specerijen, bloemen, wortelen en kruiden voegt, dan verkrijgt men *aqua vitae*, hetwelk dan, naar de bestanddeelen, waaruit het bestaat, *komijn-, anijs-, nagel- of citroen-Brandewijn* genoemd wordt. Deze wordt, met de noodige fuiker, om dien smakelijk te maken, toebereid, en geeft de *rosoglio* of *rosoli*, welke op ontelbare wijze verschilt, en daarna, dikwijls zeer willekeurig, naardat de mode het verkiest, genoemd wordt. — De *Tartaren* trekken hunnen Brandewijn uit melk.

In ons vaderland vindt men vele jenever-stokerijen; doch inzonderheid te *Schiedam*, welker koren-Brandewijn voor de beste wordt gehouden. Derzelver getal, dat in de 17de eeuw nog maar 10 of 12 beliep, was in 1775 tot 120, en, in 1798, tot meer dan 200 opgeklimmen. Sommigen zijn, door de onheilen der laatste jaren, te niet gegaan; doch de overgeblevene hebben, bij den herlevenden handel, wederom eene sterke verzending naar buiten 's lands. Voor de omwenteling verftookte men slechts 30; doch thans weder 80 lasten granen daags.

BRANDGLAS. Is een bolrond geslepen glas, waardoor de daardoor vallende stralen der zon zoo naauw vereenigd worden, dat zij een brandbaar ligchaam, waarop zij vallen, even als vuur, aansteken. Gewoonlijk gebruikt men voor Brandglazen zulke linzen, die aan beide zijden verheven zijn, omdat deze, uit hoofde van haar korter brandpunt, de stralen het sterkst in één punt vereenigen. De wer-

king van een Brandglas is zooveel te sterker, hoe grooter deszelfs oppervlakte, en hoe korter zijn brandpunt is, terwijl de zonnestralen er lijnrecht op vallen moeten, indien het zijne behoorlijke werking doen zal. Zet men, tusschen het Brandglas en deszelfs brandpunt, nog een tweede linzen-glas van een korter brandpunt, parallel met het eerste, dan vereenigt men daardoor de zonnestralen op een nog veel korter punt, waardoor de werking veel sterker wordt. Deze tweede lens noemt men het *collectief-glas*. — De *Grieken* en *Romciinen* schijnen reeds Brandglazen, of daaraan gelijke, helder doorschijnende, steenen gekend te hebben. Op het einde der 13de eeuw, werd men er echter beter mede bekend, en, op het laatst der 16de, had men ze reeds tot zekeren trap van volkomenheid gebragt; doch, op het einde der 17de eeuw, liet een Saksisch edelman, VON TSCHIRNHAUSEN, de grootste, uit één stuk bestaande, Brandglazen, welke tot dus ver bekend zijn, met eene ongeloofelijke moeite, slijpen. Twee derzelve, die zich nog in *Parijs* bevinden, houden 33 duim in diameter, en een er van weegt 160 ponden. Beide werken zoo sterk, als het hevigste vuur. Zij ontsteken zelfs nat en hard hout in een oogenblik; brengen koud water, in kleine potten of ketels, aanslonds aan het roken; doen metalen smelten, enz. Daar intusschen deze glazen niet volkomen zuiver zijn, zoo ondernamen BRISSON en LAVOISIER, twee hoije linzen-glazen, naar die van een horologie gelijkende, tot ééne lens zamen te voegen, en de binnenste ruimte met eene doorschijnende vioeifstof te vullen. Op deze wijze, waardoor men, met ongelijk minder kosten, gemakkelijker blazen en anders kan vermijden, bragten zij een Brandglas van 4 voet diameter tot stand, dat in deszelfs midden 8 duim dik was, en reeds op zich zelven veel sterker werkte, dan de Tschirnhausche Brandglazen; terwijl het vereenigd met een collectiefglas, de meest buitengewone werkingen ten voorschijn bragt. Voor de scheikunde zijn de proeven met groote Brandglazen van veel belang.

BRANDING. Zoo noemt men, op zee, zulke plaatsen, waar de stroom met geweld tegen steile kusten of eenen rotsachtigen oever slaat, en de golven schuimen en woeden. Ook wordt het schuimen en bruïsen der zee zelve sountijds door dit woord aangeduid. In de scheikunde beteekent *branding* (*ustio, calcinatis*) de verjaging van de vlugtige bestanddeelen, uit een ligchaam door een hevig vuur.

BRANDPUNT. Zoo noemt men, in bolronde glazen en holronde spiegels, dat punt, waarin zich de lichtstralen, die bij den doorgang door het glas gebroken, of door den spiegel terug gekeerst worden, verzamelen. Hetzelve is geplaatst op zekeren afstand van het glas of den spiegel, welke bepaald wordt door de middellijn van den kogel, waarvan de rondte der glazen een gedeelte nitmaakt. In holronde spiegels is die afstand gelijk aan een vierde gedeelte der gezegde middellijn; bij glazen, welke aan beide zijden gelijke rondheid hebben, ten naaste bij aan de halve middellijn, en bij die, welke aan eene zijde plat en aan de andere rond zijn, aan de geheele middel-

lijn.

lijn. Hetzelve wordt Brandpunt genoemd, omdat, in brandspiegels en brandglazen, de stralen der zon aldaar, door hare vereeniging, de grootste brandende kracht uitoefenen. Ook wordt aan bestemde plaatfen, bij kromme lijnen, tot de hoogere wiskunde behoorende, de naam van Brandpunt gegeven.

BRANDSPIEGEL. Is een spiegel, welks oppervlakte zoodanig geslepen is, dat, door dezelve, de daarop vallende stralen der zon in een naauw punt teruggekaatst worden, waarin die stralen, door hare vereeniging, krachts genoeg hebben, om brandbare lichamen te ontsteken. Zulk een spiegel is gewoonlijk kogelhol; offchoon parabolisch geslepen de voorkeur zouden verdienen, indien deze laatste slijping niet zeer moeilijk ware. Tot de vereischten van eenen goeden Brandspiegel behoort, behalve naauwkeurige rondheid en eene goede polijfing, dat de afstand tuschen den spiegel en deszeifs brandpunt vooral niet grooter zij, dan de breedte van den spiegel zelve. — De brandende kracht der holle spiegels was bij de ouden reeds bekend; schoon het gewone vertelsel, dat ARCHIMEDES, bij de belegering van *Syrakusa*, de schepen van MARCELLUS, door eenen Brandspiegel, zoude in brand gestoken hebben, moet verdacht gehouden worden, vermits POLYBIUS, LIVIUS en andere van dit geval zwijgen. (*Vergelijk het artikel ARCHIMEDES.*) In 1747 heeft de graaf BUFFON reeds proeven met Brandspiegels genomen: ook in *Italië* heeft men, in de vorige eeuw, verscheidene groote Brandspiegels gemaakt, en thans vervaardigt men er van glas, metaal, hout enz. Een kunstenaar te *Lyon*, VILETTE, heeft Brandspiegels geleverd van onderscheidene uitwerkingen; doch die, welke door von Tschirnhausen in 1687 vervaardigd werd, is ongelijk beter. Dezelve berust thans in het wiskundig kabinet te *Dresden*; bevat in zijnen diameter 3, en in zijn brandpunt 2 Leipziger ellen; is niet, zoo als die van VILETTE, van metaal, maar van geslagen koper, en dus zeer ligt, en ongemeen glad gepolijst.

BRANDT. (GERARD) Geboren te *Amsterdam*, was Remonstrantsch leeraar te *Nieuwkoop*, *Hoorn* en *Amsterdam*, en aldaar overleden in het jaar 1685. Hij is bekend door *de Geschiedenis van de Reformatie*, en *van den Oorlog tegen Spanje*, 4 deelen, in 4to, als ook door het *Leven van den admiraal DE RUITER*, in folio, *Amsterdam* 1687. De verschillende Predikatiën zijn van zijnen zoon, mede GERARD geheeten, predikant te *Rotterdam*; en het *Leven van PAULUS*, 's *Hage* 1695, in 4to, van zijnen jongsten zoon, JOHANNES, predikant in 's *Hage*.

BRANTOME. (De abt van) Wiens eigenlijke naam was PIERE DE BOURDELLES, is geboren in het jaar 1527, en gestorven in 1614. Hij was een van de aangenaamste en nuttigste geschiedschrijvers van latere tijden. Zijne verhalen schilderen ons, op het levendigste, de zeden van zijne eeuw, en zijne gedenkschriften zijn onontbeerlijk voor diegenen, die de geschiedenis van KAREL IX, van HENDRIK III, en van HENDRIK IV, uit den grond wenschen te kennen, vermits hij den mensch meer in dezelve kenschetst, dan den vorst. Zijne werken

zijn gedrukt in 10 deelen in 12mo; de laatste druk is in 's *Hage* 1741, 15 deelen in 12mo, uitgegeven; zijnde het bijvoegfel 5 deelen.

BRASSES. Eene Italiaanfche maat, houdende eene el, en wordt te *Lucca*, *Venetie*, *Bologna*, *Modena* en *Mantua* gebruikt.

BRAUNAU. Eene fraai gebouwde, voormaals bevestigde stad, aan de rivier *de Inn*, met 6,000 inwoners en goede laken-fabrieken. In vroeger tijd behoorde zij aan *Beijeren*; in 1779 werd zij, bij den vrede van *Teschchen*, aan *Oostenrijk*; in 1809, bij dien van *Weenen*, aan *Frankrijk*, en naderhand weder aan *Beijeren* afgeftaan, waaraan zij thans behoort.

BRAVO'S. Dus noemen de *Italianen* dezulken, die zich laten gebruiken, om iemand van kant te helpen, of slechts te beledigen. Men vergelijke hiermede *Bandieten*.

BRAZILIE. Dit land, waarvan *Rio-Janeiro* de hoofd- en residentie-ftad is, grenst ten Noorden aan de rivier der *Amazonen*, en ten Zuiden aan den *Plata-ftroom*. Het is voor *Portugal* ongerwijfeld van het grootste gewigt. Het brengt faffraan, boomwol, kristal, amber, balsam, brazilie- of fernambuk-hout, cochenille, tabak, fuiker, kof-fij, indigo, gember, peper, koren enz. in overvloed voort; doch de gewigtigfte voortbrengfels zijn goud en diamanten. De inkomsten der kroon belooopen jaarlijks $4\frac{1}{2}$ millioen daalders, en het goud, hetwelk ieder jaar naar *Europa* gevoerd wordt, fchat men op 12 millioen gelijke munt. De uitgeftektheid des lands wordt op 100,000 vierkante mijlen, en het getal der inwoners op $1\frac{1}{2}$ millioen gefchat. — *Brazilie* werd in 1509 door de *Portugeezen* ontdekt, die hier aanfonds een heilig kruis plantten, en het van daar *Santa Cruce* noemden. Men zond, in het eerst, alleen misdadigers derwaarts, die weldra met de voortbrengfels des lands handel begonnen te drijven; doch ook daardoor eerlang den naijver der oorfpronkelijke bewoners opwekten, waaruit de hevigfte oorlogen ontfonden. Op aanmaningen en toezeggingen van den koning van *Portugal*, begaven zich vele menschen derwaarts; namen eenige landftreken weg, en zoo werd *Brazilie* verdeeld in verfcheidene provincien. In 1540 zond de koning eenen gouverneur-generaal naar dit land, met oogmerk, om aldaar een nieuw beftuur in te voeren, en er tevens eene stad, *San Salvador*, te bouwen; doch nu beproefden ook andere natien, zich hier neder te zetten, b. v. de *Franschen* in 1556, en de *Hollanders* in 1624, welke laatste zich, met afwifelend geluk, tot 1654, hier hardhaafden, wanneer *Portugal* het geheele land voor zich zelf veroverde, en ook behield; behalve *St. Sacramento*, dat in 1777 aan *Spanje* kwam. — Bij de jongfte tijdsgebeurtenifen, waarbij de kroonprins-regent van *Portugal*, in den oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Engeland* gewikkeld werd, (Zie: PORTUGAL), nam hij, in Slagtmaand 1807, met zijne geheele familie, de wijk naar *Brazilie*, waar hij met 11,000 uitgewekene *Portugeezen*, 15,000 man troepen, en de geheele vloot, in Sprokkelmaand des volgenden jaars, onder Engelsch gelei-

leide, gelukkig aankwam. De tegenwoordigheid der regering heeft op dit land eenen voordeeltigen invloed gehad. In hoe ver dezelve zal voortduren, daar het Portugeefche hof zijnen zetel thans wederom te *Lisfabon* gevestigd heeft, kan men niet bepalen.

BREDA. Eene stad in *Noord-Brabant*, met 8250 inwoners, aan de rivierjes *Merk* en *Aa*, die, breeder wordende, den naam van *Brede-Aa* ontvangt, waarnaar de stad genoemd is. Zij bezit zeer goede vestingwerken, welke, in 1813 veel verbeterd zijn; 5 hoofdkruidmagazijnen, waarvan 2 op de wallen liggen; een fraai tuighuis; doelmatige barakken voor voet-, en eene stalling voor paardenyolk: ook kan de stad tot eene aanmerkelijke hoogte onder water gezet worden. Onder de openbare gebouwen verdienen opmerking het kasteel, voormaals het verblijf van het vorstelijk hof, als het zich ter dezer stede bevond, beroemd door deszelfs verovering in 1590, door middel van een turfschip, door den moedigen KAREL van *Herzogenberg*, onder het bestuur van prins MAURITS; doch hetzelfde is na 1795 deertlijk gefchonden, en naderhand in een hospitaal veranderd; behoorende bij hetzelfde de fraaije tuin *Valkenburg*, die midden in de stad ligt, en met het *Mast-* en *Liesbosch*, even buiten dezelve, voor de inwoners aangename wandelingen oplevert: voorts het met smaak, in 1790 geflichtte, gouvernements-gebouw; het raadhuys op de uitmuntende, groote markt; de bij uitstek fraaije, groote kerk, waarin onder anderen, het heerlijk prealgraf van ENGELBERT II van *Nassau*, en zijne gemalin LIMBURG van *Baden*, waarvan de beelden levensgrootte, van doorschijnend Oostersch marmere, en de zerk en tafel van toefsteen, door MICHAEL ANGELO gebeiteld zijn: wijders het St. Joris-hof; 4 Roomsche, eene Fransche en eene Lutherfche kerk; benevens 2 weeshuizen, waarvan een voor de katholieken, en meer andere liefdadige gefichten. — Er zijn in *Breda* nog eenige laken- en tapijt-fabrieken: ook brouwt men er goed bier, en vindt men er eene goede haven; doch de handel is er van weinig belang, zoodat de inwoners meestal van de krijgsbezetting bestaan moeten. De stad is door vroegere en latere gebeurtenissen in de gefchiedenis beroemd. Onder de latere behoort de beroemde intogt der *Franschen*, in 1793, onder DUMOURIEZ, die haar echter, weinig tijds daarna, weder moesten ruïnen, tot dat zij in den herfst van 1794 er weder bezit van namen, en haar tot in het laatst van Wintermaand 1813, behielden, wanneer zij haar eindelijk weder verlaten moesten.

BREDERODE. Een oud adelijk Hollandsch geflacht, welks oorsprong zich in de middeleeuwen verliest. Uit hetzelfde hebben zich vele mannen in de vaderlandsche gefchiedenis beroemd gemaakt, onder welke, boven allen, uitmunt HENDRIK VAN BREDERODE, die een der eerste grondleggers van de Nederlandfche vrijheid is geweest; zich met WILLEM I, Prins van *Oranje*, verbond; aan het hoofd der edelen het smeekfchrift aan de landvoogdes overhandigde, en vervolgen

gens de goede zaak met raad en daad krachtdadig hielp ondersteunen. Hij stierf in 1568. Het slot van *Brederode* lag nabij de stad *Haarlem*, waar ook nu nog aanzienlijke overblijfselen van hetzelfde te zien zijn.

BREEDTE. (Aardrijkskundige) Is de afstand eener plaats, op den aardbol, van den aequator of de evenachtslijn, gemeten door den boog des middagscirkels, welke tusschen die plaats en de evenachtslijn denkbeeldig getrokken wordt. Daar het doorsnijdend vlak van den aequator den aardbol in twee halfronden deelt, onderscheidt men de breedte in noordelijke en zuidelijke breedte, naar dat de plaats op het noordelijk of zuidelijk halfmond ligt. Aldus b. v. is *Amsterdam* op $52^{\circ} 22' 5''$ noorder- en, *Batavia* op $6^{\circ} 12'$ zuider breedte gelegen. De breedte echter, alleen genomen, bepaalt wel den afstand eener plaats van den aequator; maar laat hare ligging op den aardbol zelven nog onbepaald; want verbeeldt men zich, op de oppervlakte der aardglobe, door *Amsterdam* of *Batavia* eenen cirkel getrokken, die evenwijdig met den evenaar loopt, dan kan men zich zoo vele plaatsen voorstellen, die dezelfde noordelijke of zuidelijke breedte, met *Amsterdam* of *Batavia* zullen hebben, als er punten in den omtrek dier cirkels gedacht kunnen worden; dat heet oneindig vele plaatsen kunnen dezelfde breedte hebben. Er dient dus eene tweede bepaling bij te komen, om de juiste ligging eener plaats op te geven. Deze tweede bepaling is de *lengte* of de boog op den aequator, die bevat is tusschen het punt, alwaar de middag-cirkel eener plaats den evenaar snijdt, en tusschen een ander, willekeurig genomen, punt op den evenaar, van waar men de lengte begint te rekenen. Tot dit punt verkiest men eene merkwaardige plaats, b. v. de *pic de Teneriffa* of de westelijke kust van het eiland *Ferro*. De Meridiaan, door dit punt getrokken, heet de *eerste middagscirkel*, terwijl de lengte-graden van dit punt afgerekend worden, in de rigting van het Westen naar het Oosten. (Zie: LENGTE.) Daar de geographische breedte gelijk is aan de poolhoogte eener plaats: (Zie: POOLSHOOGTE.) wordt dezelve door sterrekundige waarnemingen bepaald. De kennis van beiden, van lengte en breedte is noodzakelijk, om de ligging eener plaats te weten, en dus voor den aardrijkskundigen, maar inzonderheid voor den zeeman van het hoogste belang. Zal echter de aardrijkskundige plaatsbepaling nauwkeurig zijn; dan is het niet genoeg, dezelfde lengte en breedte op te geven, en daar naar algemeene of bijzondere kaarten te ontwerpen, maar dan behoort men ook de hoogte der plaatsen boven de oppervlakte der zee in aanmerking te nemen. Eene proeve van zoodanige kaartering leverde in 1803 **FRIEDRICH SCHULTZ**, door zijne fraaije Geographische kaart van *Europa*, ontworpen met het oogmerk, om eene algemeene voorstelling te geven van den samenhang en aaneenschakeling der onderscheidene hoogten van *Europa*. Deze kaart, te *Berlijn* uitgegeven, is door den schrijver nader verklaard, in een gelijktijdig uitgekomen werkje: *Ueber den allgemeinen Zusammenhang der Höhen enz.* (Zie: HOOGTE.)

BREED-

BREEDTE-CIRKEL. — BREITINGER. (JOHANN JACOB) 441

BREEDTE-CIRKEL. Is in de sterrekunde een beweegbare cirkel, welke door de polen der ecliptica en het middelpunt der ster getrokken wordt, en dus de breedte aanwijst. — In de aardrijkskunde is het een cirkel, welke door eene plaats, evenwijdig aan de evenachtslijn, getrokken wordt, en niet alleen de breedte dier plaats op den meridiaan aantoot, maar ook alle de plaatsen, welke met de genoemde plaatsen gelijke breedte hebben, aanwijst.

BREEDTE. (Meetkundige) Is zoo wel eene afmeting van een vlak als van een ligchaam. Het laatste heeft lengte, breedte en hoogte: het vlak heeft alleen lengte en breedte.

BREEDTE. (Sterrekundige) Is de afstand eener ster van de ecliptica of den zonnweg, gemeten door den boog eens grooten cirkels, die denkbeeldig door de ster en de polen der ecliptica getrokken wordt, en dus regthoekig op de ecliptica staat. Deze breedte is noordelijk of zuidelijk, naar dat de ster, van de ecliptica afgerekend, naar de zijde van haren noord- of zuidpool staat. De boog der ecliptica tuschen het punt der lentefnede, en het punt waar de breedte cirkel, door de ster getrokken, de ecliptica snijdt, heet de *lengte* der ster. Beide, breedte en lengte bepalen haren stand, met betrekking tot den zonnweg, even zoo als de rechte opklimming en afwijking haren stand tot den evenaar aanwijzen. Daar de laatste gemakkelijker kunnen worden waargenomen dan de eersten, berekent men de lengte en breedte eener ster uit hare waargenomen rechte opklimming en afwijking. Als namelijk van de vijf stukken, lengte, breedte, rechte opklimming, afwijking en helling der ecliptica, drie gegeven zijn, leert de kloofsche driehoeksrekening de overige te berekenen.

BREITINGER. (JOHANN JACOB) Hoogleraar in de Grieksche en Hebreeuwse talen te *Zurich*, waar hij in 1776 gestorven is. Na vooraf de oude schoolse geleerden beoefend te hebben, legde hij zich op de wijsbegeerte en letterkunde toe, en geraakte in naauwe verstandhouding met *BODMER*, waaruit de verschillende schriften tegen de zoogenoemde *Leipziger school*, dat is tegen *GODSCHE*, *SCHWABE*, *TRILLER* enz. zijn voortgevloeid. In het jaar 1730 gaf hij zijnen *Bijbel der zeventigen* in 4 quartijnen, en wel naar de uitgave van *GRABS*, in het licht, welke hij door een Alexandrijnsch en *Vatikaansch* handschrift verbeterde, en waarvan hij de varianten, in bijgevoegde aantekeningen, mededeelde. In het volgende jaar, toen hem te *Zurich* het hoogleeraarsambt werd opgedragen, begon hij aan de hervorming van het school-onderwijs, waarmede hij zijn doel bereikte. Ook was hij de stichter van het ascetisch genootschap, dat thans nog in wezen is. De voornaamste door hem uitgegevene werken zijn: *Artis cogitandi principia*; *de antiquissimo Turicensis bibliothecae Graeco Psalmorum libro, epistola ad cardinalem Quirinum*; *Kritiek der Dichtkunst*, benevens verscheidene schriften over de Zwitsersehe ouden, en *Orationes solemnes*, die in 1776, na des schrijvers dood, zijn uitgegeven.

442 BREITKOPF. (J. G. I.)-BREKING DER LICHTSTRALEN.

BREITKOPF. (JOHANN GOTTLÖB IMMANUEL) Werde te *Leipzig* in 1719, geboren. Zijn vader, een arbeidzaam en kundig man, eene lettergieterij, boekdrukkerij, en boekhandel, met een goed gevolg, hebbende opgerigt, had ten oogmerk, om zijnen zoon in dit zijn beroep op te brengen; doch deze meer neiging tot de wetenschappen bezittende, zond hij hem naar de akademie, waar hij, onder CHRIST. MASKOP en GODSCHED, zijne studien eenige jaren voortzette, en vervolgens besloot, om ook nog de wiskunde te beoefenen, zonder op dat oogenblik te begrijpen, van hoeveel belang dezelve voor de drukkunst worden konde. Thans kreeg hij de werken van ALBRECHT DURER in handen, die de figuren der letters wiskunstig berekend had, om aan dezelve eene fraaije gedaante te geven. Sedert beschouwde BREITKOPF de boekdrukkunst uit een geheel ander oogpunt, terwijl hare volmaking, van nu af, de hoofdbezigheid zijns levens werd. Hij begon aanstonds met eene hervorming der verschillende letterfoorten, en teekende negen onderscheidene, verbeterde letterfiguren, die hij liet gieten en drukken. Vervolgens heeft hij veel bijgedragen, om de Duitfche letters te verfraaijen, en de kunst, om nooten met beweegbare figuren te drukken, tot dien trap van volkomenheid gebragt, waarop zij zich thans bevindt. Naderhand beproefde hij, zelfs landkaarten met bewegelijke letters te drukken, en gaf, in 1777, daarvan drie proeven in het licht, die, ten bewijze der mogelijkheid, in de geschiedenis der boekdrukkunst steeds zullen vermeid worden. Een jaar voor zijnen dood nam hij nog gelukkige proeven, om het Chineesch met beweegbare karakters te drukken, hetwelk anders gewoonlijk op houten tafels gefneden werd, zond daarvan een afdrukfel aan den paus, en, op haar verzoek, een ander aan de akademie te *Parijs*. Behalve al deze uitvindingen, bragt hij ook aanmerkelijke verbeteringen in de *compositie*, waarvan de letters gegoten worden, alsmede in de drukperfen, te weeg. BREITKOPF was, buiten twijfel, in alles, wat tot de geschiedenis van den oorsprong en voortgang der boekdrukkunst betrekking heeft, de kundigste man zijner eeuw, waarvan deszelfs nagelatenne fchriften over de boekdrukkunst, vereenigd met zijne opgegevene, en meer andere door hem genomene, proeven, ten bewijze verftrekken.

BREKING DER LICHTSTRALEN. Wanneer wij een lichtgevend of verlicht voorwerp zien, zonder dat zich, tusfchen ons en het voorwerp, meer dan eene middelstof bevindt, b. v. alleenlijk lucht, dan ftraalt het licht van zulk een voorwerp, in regte lijnen, naar ons toe; maar als zich, tusfchen beide, meer dan eene middelstof bevindt, en de lichtftralen van het voorwerp fchuins op de oppervlakte van deze middelstoffen vallen, dan wordt door dezelve de rigting van de lichtftralen veranderd, hetwelk men *Breking der Lichtftralen* noemt. Deze breking, die veroorzaakt wordt door de verschillende aantrekkingskracht, welke de onderscheidene middelstoffen op het licht uitoefenen, is aan den volgende regel onderworpen: wan-

wanneer een lichtstraal, in eene schuinsche rigting, uit de eene middelstof in eene andere overgaat, dan wordt zij in dier voege gebroken, dat, als men zich eene lijn voorstelt, die loodregt op de oppervlakte valt der middelstof, welke de lichtstraal breekt, als dan de lichtstraal tot die lijn zal naderen, indien de middelstof, waarin zij valt, digter is, dan die, waaruit zij komt, en, in het omgekeerde geval, zich van dezelve zal verwijderen. Op deze eigenschap der lichamen rust de zamenstelling van verrekijkers, vergrootglazen en andere doorzigtkundige werktuigen. Dezelve is ook de reden, waarom men, in het water iets ziende, hetzelfde steeds hooger ziet, dan het wezenlijk is; waarom men de zon reeds zien kan, voordat dezelve boven den horizon is, en van meer andere verschijnselen.

BREMEN. Voorheen een aartsbisdom, in *Neder-Saksen*, tusschen de *Elve* en de *Wezer*, aan de *Noordzee* gelegen, hetwelk door den *Westfaalschen* vrede in een hertogdom veranderd werd; sedert 1718 aan het keurvorstelijk huis van *Brunswijk* toebehoorde, en 94 vierkante mijlen en 190,000 inwoners bevat. Het is zeer vruchtbaar in koren, vlas en ooft; heeft eene uitmuntende veeteelt, en onderscheidt zich, ofschoon, in de middel-landstreken, van dorre heigronden voorzien, echter door andere voordeelen, inzonderheid door eene goede schapen- en bijenteelt, turflanden, houtgewas enz. Ook zijn er de linnenfabrieken van groot belang. — Sedert Herfstmaand 1807 stond *Bremen*, met meer andere Duitsehe landen, bijzonderlijk, die aan den koning van *Engeland* (*Keur. Brunswijk*) toebehoorden, onder het opper-toezigt der *Franschen*, die het, door eene commissie van administratie, bestuurden; doch, op het einde van 1813, kwam het hertogdom *Bremen* wederom onder zijne oude regering terug.

BREMEN. (Hoofdstad) van het hertogdom van dien naam, aan de *Wezer*, 10 mijlen van de *Noordzee* liggende. Zij is bevestigd, en heeft een gymnasium, met eene aanzienlijke boekerij, en een *pedagogium*, voor het wetenschappelijk onderwijs geschikt; is van eene goede haven voorzien, en drijft sterken handel. Men vindt er ook onderscheidene fabrieken. De inwoners, wier getal men op 40,000 schat, belijden gedeeltelijk den Lutherischen, gedeeltelijk den *Gerreformeerden* godsdienst.

BRENNUS. Veldheer dier *Gallen*, die, in *Italië* vallende, de *Romeinen*, bij de rivier *Allia*, deerslijk sloegen; vervolgens *Rome* zelve inramen en verbrandden; en eindelijk zich door de *Romeinen* lieten afkopen. Doch, toen BRENNUS, bij het wegen des gouds, bedriegelijk te werk ging, en zijn zwaard in de andere schaal legde, kwam CAMILLUS met de zijnen voor den dag, en noodzaakte den *Gallischen* veldheer, met zijne troepen, om *Rome* te verlaten. Het is echter waarfchijnlijk, dat dit laatste bijvoegfel door de *Romeinen* verzonnen is, om hunne schande te bedekken, en dat BRENNUS de beloofde som wel degelijk heeft mede genomen. — Nog spreekt de *gefchiedenis* van eenen anderen BRENNUS, die ook aan het hoofd zijner

ner *Galliers* in *Grickenland* viel; doch, toen hij den Delphifchen tempel wilde berooven, met al de zijnen ontkwam.

BRES. Is eene opening in een van de werken eener stad, door het geſchut, of de mijnen der belegeraars, gemaakt, om daardoor dezelve te beſormen. Men houdt eene bres voor bruikbaar, wanneer zij zoo groot is, dat men van eenen ſtorm een gelukkig gevolg kan hopen, dat is, wanneer er 14 man in de linie door kan.

BRESLAU. De hoofdstad van *Silezie*, liggende aan de rivier de *Oder*, waar de *Woblan* in dezelve valt. Zij is in de *Alt-* en *Neuſtadt*, en vijf voorſteden, verdeeld, bevat 60,000 inwoners, onder welke 3,000 Joden, en heeft eene Kathedraalkerk met eenen biſchop, die de eenigſte in *Silezie* is. Men vindt er voorts 28 Katholieke en 13 Lutherſche kerken, benevens eene voor de Gereformeerden, eene voor de Roomſchen, en, ſedert 1811, eene Protestantſche univerſiteit; een aantal ſcholen voor de onderſcheidene gezindheden, als ook voor de heel- en verloskunde, voor de bouwkunst enz. Wijders zijn er 14 boekerijen, 5 munt-kabinetten, even zoo vele kunst-, als ook natuurkundige verzamelingen, en andere. — Men heeft er katoen-drukkerijen, fabrieken van wollen- en zijden-ſtoffen, echte Turkſche garens, naaiaalden, linnens, leder, kanten, aardewerk, ſpiegels, en verlakt goed; alsmede van loodwit, ſuiker enz. De handel is er van veel belang; wordende de invoer jaarlijks op 16, en de uitvoer op 17 milioen daalders begroot. In 1806 werd de stad door de Beijerſche en andere troepen van het Rijnverbond belegerd, en gaf zich, in het volgende jaar, na eenen dapperen tegenſtand, bij verdrag over. Bij den vrede van *Tilfit* werd zij aan *Pruisfen* terug gegeven; doch hieldt, ſedert dien tijd, op eene vesting te zijn.

BREST. Eene welbevestigde koopſtad in *Frankrijk*, in het departement *Finifterre*, aan den mond der *Elborne*, bevattende 25,865 inwoners. Zij heeft de ſchoonſte oorlogshaven in *Frankrijk*, en eene reede, op welke 500 oorlogſchepen volkomen veilig kunnen liggen; voorts zee-magazijnen, ſcheeps-timmerwerven, een tuighuis, en eene hooge ſchool voor het zeewezen, welke in 1752 is opgerigt.

BRETEUIL. (GABRIELLE EMILIE VAN) Marquiſin van *Chatelet*. (Zie: CHATELET.)

BREUGEL. (PETER) Een kunſtſchilder in het dorp *Breugel*, (waarvan hij zijnen naam ontleende) in de meijerij van 's *Hertogenboſch* geboren, oefende zich bij PIETER KOEK VAN AALST, en JERONIMUS KOEK, en reisde vervolgens naar *Frankrijk*, en van daar naar *Italië*. Hij had de behandeling van het penſeel van JERONIMUS BOS geleerd, en ſchilderde vele van zijne ſpokerijen en potten, zoo dat hij, bij velen, den naam van PIER DEN DROL verkreeg. In 1551 kwam hij in de ſchilderkamer te *Antwerpen*, waar hij in gezellſchap van eenen koopman, HANS FRANKFORT geheeten, in boerengewaad, de boeren-kermiſten, bruiloften enz. bezocht, en die vervolgens, zoo

in water- als olieerw, kluchtig wist na te bootfen. Men vindt weinige flukken van BREUGEL, die zonder lagchen kunnen gezien worden, en het is niet mogelijk, al de spokerijen, helfche vertooningen, boeren-gezelfchappen, bruiloften, kermiften, enz. op te noemen, welke hij gefchilderd heeft. Onder anderen heeft hij de *verzoeking van onzen Zaligmaker* dusdanig afgebeeld, dat men van boven, als van de *Alpen*, op fommige plaatfen, door drijvende wolken, op fteden en landen nederziet: voorts *eene booze GRIET, die eenen roof voor de hel weghaalt*, er zeer verwilderd uitziet, en vreemd opgetooid is; alsmede de volgende flukken, die alle zeer fchoon gefchilderd zijn: 1. *Een ftrijd tusfchen de vasten en vastenavond*. 2. *Het gebruik van middelen tegen den dood*. 3. *Kinderspalen*. En 4. *verfcheidene boeren-kermiften en bruiloften*; muntende, onder de laafte, inzonderheid eene uit, waarin de bruid begiftigd wordt, en een oude boer, met eenen buidel aan den hals, verwonderlijk natuurlijk, op den voorgrond geplaatst is. BREUGEL ftierf te *Brusfel* in 1570, en liet twee zonen na, PIETER en JAN, die mede goede fchilders geweest zijn. De eerfte volgde den fmaak zijns vaders; doch de laafte eenen geheel anderen, zoo als uit het volgende artikel blijken kan.

BREUGEL. (JAN of JOHAN) De zoon van den vorigen. Hij leerde de fchilderkunst onder het opzigt van zijnen vader, en had vervolgens tot meester PIETER GOEKIND. In het eerst bepaalde hij zich tot het fchilderen van bloemen en vruchten; doch naderhand viel zijn fmaak op water- en landgezigten, en bediende hij zich van de eerfte, en van alles, wat tot veld- en tuin-gewasfen behoort, alleen om daarmede zijne landfchappen, op eene kunstige wijze, te ftoffen. HOUERAKEN getuigt van hem, dat hij, in 1713, een ftuk van hem gezien heeft van 3 voet hoog en 4 voet breed, waarop hij, en alle kunstkenner, uren lang ftonden te uren, zonder zich te kunnen verzadigen, en waarin vooral een vijgenboom, in eenen tuinpot geplant, uitmuntte. Hetzelve werd, in Zomermaand van hetzelfde jaar, te *Amftterdam* voor 2825 gulden verkocht. De twee beelden, die op den voorgrond ftonden, verbeelden POMONA en VERTUMNUS, door RUBBENS gefchilderd. De weerga, met een flapend vrouwtje en fater, gold 1875 gulden. Het alleruitmuntendfte fchilderftuk, echter, van hem voorhanden, is het zoogenoemde *Paradijs*; een pronkftuk van het fchoone kabinet van wijlen den Heer LE COURT VAN DER VOORT te *Leijden*, dat zich thans in het muzeum te *Parijs* bevindt. Ten bewijze van de waarde, die liefhebbers aan des mans fchilderftukken hechten, kunnen de volgende prijzen ftrekken, welke zij, op onderfcheiden openbare verkooping, zoo in 's *Hage*, *Rotterdam* en *Amftterdam*, als *Brusfel*, opbragten, als: in 1734, *eene landfchap met beesten, beelden enz.*, f 1500 -; in 1735, *BACCHUS en CERES, met VENUS en Cupidoetjes*, f 815 -, *MARIA's hemelvaart* f 285, *eene molentje aan de Scheide* f 450, *de vier jaargetijden* f 750; voorts in 1738, *twee landfchappen, zijnde riviergezigten*, f 2045,

f 2045, een ander landschap met beesten en karren f 760 -, de aanbidding der wijzen uit het oosten f 800 -, een landschap met eene rivier, wagens enz., f 800 -; in 1739 een zomer en winter f 505, eene markt vol gewoel f 600 -, de arke NOACHS f 300; in 1742, CHRISTUS predikende in het schip f 550, het houthakkertje f 375; in 1756 twee landschappen, een dorp- en landgezicht, met wagens, karren, beelden enz. f 1025, een dito riviergezicht f 1160, de val van Facton f 1510, de Brusfelfche vaart f 310, twee stukjes met Roomsche kerken, vol beeldjes f 587, en eindelijk, in 1771, een rijk gestoffeerd landschap in Vlaanderen f 305. Hij stierf in het jaar 1612.

BREVE. Een pauselijke brief aan eenen koning, regering of overheid over zaken, het gemeene welzijn betreffende. Dezulke, die door de *dataria* of *secretarii* worden uitgevaardigd, worden op perkament geschreven, en met den vischersring, in rood was, verzegeld. De herderlijke brieven aan vorsten en bischoppen zijn zonder zegel. Zij beginnen, zonder eenige voorafgaande inleiding, met den naam van den paus, en de woorden: *dilecto filio salutem et apostolicam benedictionem*.

BREVET. Een openlijke keizerlijke brief, een patent, waarbij iemand bevorderd, of hem een pensioen toegelegd wordt. In *Frankrijk* is *Brevet d'invention* hetzelfde, als in *Engeland* *patent*, namelijk: een privilegie voor den uitvinder eener zaak, om dezelve, gedurende een aantal jaren, alleen, en met uitsluiting van anderen, te zijnen voordeele te bezigen.

BREVIARIUM. Het zakboek der Roomsche geestelijkheid, dat zekere plaatsen uit den bijbel, voor ieder dag, benevens gebeden en gezangen bevat, welke elk geestelijke verplicht is, dagelijks te lezen.

BRIAREUS. Een reus, die gezegd wordt de zoon van COELUS en PERRA geweest te zijn, en honderd handen en vijftig hoofden gehad te hebben, terwijl hij vuur uit den mond blies. Eerst stond hij JUPITER bij, toen de overige goden tegen dezen zamen spanden; doch, naderhand zich met de overige reuzen tegen JUPITER hobbende vereenigd, werd hij, door deszelfs bliksem, onder den *Aetna* geworpen, en braakt nu, zoo dikwijls hij zich omkeert, vuur uit dezen berg.

BRIEL. (De) Eene stad op het eiland *Voorne*, met eene goede haven aan den mond van de *Maas*, en ruim 3000 inwoners. Zij is de geboorteplaats van den ontferfelijken zeeheld MAARTEN HARPERTSZ. TROMP, en werd den 1 April 1572, door de zoogenoemde watergeuzen, welker hoofd LUMET, graaf van *der Mark*, was, onverwachts ingenomen; welke daad men als den geboortedag van de vrijheid der *Nederlanden* mag beschouwen. Het moedig gedrag der *Erielenaren* in 1813, waardoor zij zich zelve aan de heerschappij der *Franschen* onttrokken, is bekend.

BRIENNE. (Zie: NECKER.)

BRI-

BRIGADE. — BRISSOT DE WARWILLE. (JEAN PIERRE) 447

BRIGADE. Is, in het krijgswezen, een gedeelte van een leger, uit verscheidene bataillons voet- en esquadrons paardenvolk bestaande. Een *Brigadier* is derhalve een officier, die over zulk eene brigade het bevel voert.

BRIGANTIN. Een schip, dat een laag boord, en 10, 12 en meer riemen heeft. Zulk een schip kan 100 man bevatten, en de roeijers verrigten tevens foldaten dienst.

BRILLANT. Is een geslepen diamant, die van boven en onder van eenige rijen gebrokene vlakten (*fasjetten*) voorzien is. — Van hier *Brillanteren*, eenen diamant op deze manier slijpen.

BRISEÏS. Deze uit de *Iliade* bekende vrouw was de dochter van BRÏSES, HIPPODAMIA geheeten. Zij huwde aan den koning MINOS van *Lyrnesfus*; doch viel, bij de verovering dier stad, in handen van ACHILLES. Voor *Troje* ontnam AGAMEMNON haar met geweld aan ACHILLES, tot vergoeding voor het verlies van CHRÏSEÏS, welke hij had moeten afftaan ter wering der pest in het leger. Dit geweld nam ACHILLES zoo euvel, dat hij, met zijne krijgsmagt, geen verder aandeel aan den oorlog wilde nemen, en niet eerder de wapens weder aangordde, dan na dat zijn vriend PATROCLUS gesneuveld was.

BRISSOT DE WARWILLE. (JEAN PIERRE) Deze, in de Fransche geschiedenis zoo beruchte, man, werd in 1754, te *Beauce*, bij *Chartres*, geboren, waar zijn vader logementhouder was. Na dat hij eerst 5 jaren bij eenen procureur geweest was, wijdde hij zich geheel aan de letterkunde, inzonderheid aan de Engelsche, en schreef naderhand verscheidene uitmuntende werken over de lijfstraffelijke wetgeving. Eerzucht en verkwisting waren de heerschende neigingen van zijn karakter, en verkregen eindelijk bij hem de overhand over het goede, hetwelk hij buiten twijfel bezat. Zijn werk *de la Vérité* bezorgde hem eene zekere soort van dweepers tot vrienden, en, door dezen ondersteund, deed hij eene reis naar *Engeland*, om daar, in gemeenschap met hen, eene correspondentie uit te geven over datgeen, wat het geluk der menschen en der maatschappij betrof, die hij dan ook in *Londen*, nevens andere schriften, uitgaf. Te gelijker tijd waren zijne geldmiddelen in wanorde, en, geene sterkte van geest genoeg bezittende, om zich te bezuinigen, nam hij de toevlugt tot bedriegerij. In het jaar 1784, na den dood zijns vaders, keerde hij naar *Parijs* terug, waar hij in de *Bastille* geraakte; doch waaruit hij spoedig ontslagen werd. In 1787 schreef hij, met CLAVIERE, het uitmuntende werk over de handelbetrekkingen van *Frankrijk* met de *Noord-Amerikaansche staten*, en geraakte in dienst van den hertog van *Orleans*, in welken tijd hij een stukje schreef, den titel voerende: *geene bankbreak*, waarover hem BRIENNE in de *Bastille* wilde laten zetten. Hij week echter naar *Holland*, en besloot zijn leven in *Amerika* te eindigen. In het jaar 1789 keerde hij echter naar *Frankrijk* terug, en dong, bij het uitbarsten der omwenteling, naar den eenen of anderen post; gelijk het hem dan ook, na veel moeite,

gelukte, even als MANUEL, die zijn bijzondere vriend was, om van wege de stad *Parijs* als afgevaardigde ter tweede nationale vergadering verkozen te worden. Zijne bedriegelijke welsprekendheid nam velen voor zijn zedelijk karakter in, die alles, wat hij zeide, beschouwden, als uit een zuiver hart te komen. De *Jakobijnen* stelden in hem het grootste vertrouwen, om dat hij zich tegen de partij der *Feuillanten* verklaarde; doch het leed niet lang, of hij werd een der hoofden van de *Girondisten*, waardoor hij zich, met zijne aanhangers, inzonderheid ten tijde van het pleitgeding des konings, waarbij hij voor het *appel* of beroep aan het volk stemde, den haat van de *Bergpartij* op den hals haalde, en door deze van geheime oogmerken tegen het belang der natie beschuldigd werd. In de daad, men kan hem niet wel van baatzuchtige oogmerken, in dit opzigt, vrijpleiten, en alleen, ter zijner verontschuldiging aanvoeren, dat hij ten minste niet geheel tegen zijne eigene overtuiging handelde. Eindelijk viel de partij der *Girondisten* door de omwenteling van 31 van Bloeimaand 1793, en met haar BRISSOT, die, wegens verstandhouding met de tegen *Frankrijk* verbondene mogendheden, en eene nog gevaarlijkere met MANUEL, werd aangeklaagd. Hij nam de vlugt; doch werd achterhaald, en stierf, den 31sten van Wijnmaand, onder de guillotinc.

BRISSOTINISMUS. De grondstellingen van BRISSOT en zijnen aanhang, die ook *Girondisten* en *Foederalisten* genoemd werden. Deze partij was tegen de één- en onverdeelbaarheid der Franche republiek, had hare voorstanders in de nationale vergadering zelve, en in alle groote koopsteden van het zuidelijke *Frankrijk*. In *Lyon* was haar middelpunt. *Brisfotage* en *Brisfoteren* zijn woorden van BRISSOTS karakter ontleend, en beteekenen zoo veel als loos bedrog, of iemand listig bedriegen.

BRISTOL. Eene aanzienlijke koopstad in *Engeland*, in het Graafschap *Sommerfet*, aan eenen diepen zeeboezem, en den mond der *Avon* liggende. Zij is de zetel van eenen bischop; heeft eene boekery en verscheidene wetenschappelijke inrigtingen; eene prachtige beurs; een groot aantal kerken en hospitalen, en bevat ruim 71,000 inwoners. Men vindt er uitmuntende fabrieken van glas, metaal, tapijten, gewast linnen, wollenstoffen, ijzer, koperwerk, porselein, kanten, hoeden, kaarfen enz., alsmede 18 suiker-rafinaderijen, 20 glasblazerijen, bierbrouwerijen, loodmijnen enz. De overvloed aan steenkolen, in de nabijheid der stad, is oorzaak, dat hier vele waren aanmerkelijk goed kooper, dan op andere plaatsen, kunnen geleverd worden. Met den vloed kunnen de schepen tot aan de kade van *Bristol* naderen; doch, bij laag water, liggen zij op eenen moerasfigen grond. Dan, hoe belangrijk ook de handel zij, heeft zij echter, in de laatste jaren, door *Liverpool* veel geleden.

BRITTANIE. (Zie: ALBION en ook GROOT - BRITTANNIE.

BRIT-

BRITANNICUS CESAR. — BROEDER GEMEENTE. 449

BRITANNICUS CESAR. Of eigenlijk TIBERIUS CLAUDIUS GERMANICUS, was de zoon van keizer CLAUDIUS en MESSALINA, die hem, kort na dat haar gemaal de regering aanvaardde, ter wereld bragt. De senaat gaf aan den jongen vorst, gelijk aan zijnen vader, den bijnaam van BRITANNICUS, toen de laatste, als overwinnaar, van zijnen togt naar *Britannie* terug keerde. Alhoewel hij de oudste zoon was, nam echter CLAUDIUS, na zijn huwelijk met AGRIPPINA, den zoon zijner nieuwe gade, DOMITIUS, die drie jaren jonger dan BRITANNICUS was, als eigen kind aan, en verklaarde hem voor den oudsten, waaraan de senaat zijne toetemming gaf.

BRIZOMANCIE. De gewaande kunst, om, uit droomen, toekomstende of verborgene dingen te voorspellen.

BROCARD. Is eene kunstig gewerkte stof, met verheven bloemwerk, hebbende fontijds eenen gouden of zilveren grond.

BROCATELLES. Zijn stoffen met goud en zilver doorwerkt; hoedanige in *Frankrijk* van drierlei breedte, van $\frac{7}{8}$ een half el, en $\frac{1}{6}$ gemaakt worden.

BROCKEN. (DE) (Zie: BLOCKSBERG.)

BROCKMAN. (FRANS CARL) Een uicmuntend schouwspeler, te *Grätz* in *Stiermark*, in 1745 geboren. Na eenigen tijd op onderscheidene tooneelen gespeeld te hebben, werd hij, in 1771, naar *Hamburg* geroepen, waar hij zijn gelukkig talent vormde, en eenen roem verwierf, die hem onder de eerste schouwspelers van *Duitschland* plaatste. In 1778 betrad hij, als liefhebber, het tooneel te *Berlijn*, en voerde de rol van HAMLET zoo meesterlijk uit, dat men op hem eenen gedenkpenning liet slaan, met dit vereerend opschrift: *Parazit tranquilla potestas, quod violenta nequit*. Keizer JOSEPH II beoep hem in 1777, op voordeelige voorwaarden, naar *Weenen*, waar hij gelijken roem behaalde, en zijne loopbaan eindigde. Het is moeilijk, zijne voornaamste rollen op te geven; want hij bezat, even als GARRIK, het zeldzame talent, om alle rollen, zoolwel in het blij- als treuspel, voortreffelijk uit te voeren.

BRODIJ. Eene stad in *Gallicie*, aan de Rusische grenzen, met omtrent 18000 inwoners, waarvan de meeste Joden zijn. De expeditie-handel is hier van veel belang, vermits de stad, voor de verzending der Poolse producten aan de onderdanen der Turksche landen, alsmede voor die van *Wallachije*, *den Krim* enz., zeer gelegen ligt.

BROEDER-GEMEENTE. (*Evangelische*) Is de naam, waarbij het godsdienstig genootschap, onder dien van *Hernhutters* bekend, het liefst genoemd wordt. Zij bestond allereerst uit nakomelingen der Boheemsche of Moravische broeders, die, uit hoofde van vervolging om den godsdienst, hun vaderland hadden moeten verlaten, en naar de *Opper-Lausitz* geweken waren. Zij werden hier, in 1722, door den graaf NICOLAAS LUDWIG VON ZINZENDORF, op zijn ridderlijk goed *Bethelsdorf*, ontvangen, en verkregen van

hem vrijheid, om, in de nabijheid van den *Hutberg*, zich te mogen nederzetten. Men bouwde nu hier, van tijd tot tijd, huizen, en sedert ontving de nieuwe volkplanting den naam van *Herrnhut*, om daardoor aan te toonen, dat zij onder de *Hut* (dat is *hoede* of *befcherming*) des Heeren slaan zoude. De graaf, van zijne vroegste jeugd af zeer veel sijnak in de stille godsvrucht en broederlijke vereeniging, naar de wijze der eerste Christenen, aan den dag gelegd hebbende, en in de denkwijze dezer lieden zeer veel overeenkomst met de zijne vindende, besloot geheel voor hen te leven, en zich der wereld te onttrekken. In 1727 bragt hij, met eenige zijner vrienden, eene godsdienstige verbindtenis tot stand, en ontwierp tevens eene kerkverordening, waarbij de oude Moravische, waarmede deze broeders veel op hadden, inzonderheid werd in het oog gehouden. Bij de eerste nam men alleen de grondwaarheden des Christendoms voor geloofsleeringen, zonder zich met de onderscheidene begrippen der Protestanten op te houden; terwijl zich de laatste tot kerkelijke inrigtingen enz. bepaalde. Beide stukken werden, onder den naam van *vrijwillige overeenkomst*, door de gemeente aangenomen, en sedert poogden ZINZENDORF, WATTEVILLA, SPANGENBERG en andere broeders ook in vreemde landen gemeenten te stichten, wat inzonderheid door zendingen geschiedde. Op deze wijze ontstonden de Broeder-gemeenten in 1722 op *St. Thomas*, in 1733 in *Groenland*, en in 1742 in *Pennsylvania*, waar ZINZENDORF zelf, op eene reis derwaarts, twee volkplantingen aanlegde. Naderhand hebben zich dezelve ook in andere oorden uitgebreid, en vindt men er thans door geheel *Duitschland*, en *Zwitserland*, te *Kopenhagen*, *Stokholm*, *Petersburg*, *Moskow*, *Engeland*, de *Nederlanden* enz. in welke laatste te *Zeist*, bij *Utrecht* eene aanzienlijke Broeder-gemeente gevonden wordt. In *Rusland* werd zij in 1764 toegelaten en bouwden zij de plaats *Sarepta*, in het Astrakansche gebied; doch nergens maakte zij zoo veel opgang, als in *Engeland*, waar zij, in 1749, bij eene acte van het parlement, als eene oude bischoppelijke kerk erkend werd.

Offchoon deze Broeder-gemeenten voor geene bijzondere godsdienstige partij willen gehouden worden, en ook geen eigen, door symbolische boeken bepaald, leerstelsel hebben, verklaarden zij zich echter, wanneer zij van hooger hand hierover gevraagd werden, uitdrukkelijk, voor aanhangers der Augsburgsche geloofsbelijdenis, en werden ook, in verscheidene staten, daarvoor erkend. Ondertusfchen verschillen zij aanmerkelijk van de leerbegrippen der protestantsche kerken, en is haar godsdienstig hoofdkarakter daarin gelegen, dat zij den godsdienst meer als eene zaak van het gevoel, dan van het verstand beschouwen, en, voor zoo ver deze eene onderwerpelijke overtuiging wordt, voor een geloovig aangrijpen der evangelische waarheid verklaren; doch daarbij aan de beelden blijven hangen, waaronder de leer der verlossing door CHRISTUS, in de Schriften des Nieuwen Verbonds, wordt voorgedragen. Voor het overige houden zij den Bijbel voor

Gods

Gods woord, en het eenige rigtfoer van hun geloof; doch beschouwen dit heilige boek slechts als den grondslag eener openbaring, welke de Heiland in de gemeente gestadig voortzet en herhaalt; beschrijven het christelijk geloof als een inwendig gevoel van zijne werking, en vinden, zelfs in dit overdreven gevoel, eene bron van godsdienstige kennis; terwijl zij de leer van CHRISTUS steeds voortdurend bestuur zijner kerk zeer ver uittrekken, en op alle omstandigheden des levens toepassen. In den Heiland alleen erkennen en vereeren zij de Godheid; aan Hem schrijven zij alles toe, en alles wat zij verrigten, besluiten en ondernemen, geschiedt in den naam van Hem. Bij het vervullen van kerkelijke bedieningen, bij het benoemen van zendelingen, bij het aangaan van huwelijken enz. houden zij de bekliffing van het *lot* voor de verklaring van zijnen wil, zonder dat echter het lot, noodzakelijk, den persoon verbindt, over wien geloot wordt.

Bij deze gemeenten houdt men voor het avondmaal, alsmede op feesttijden, geboortedagen, enz., liefde-maaltijden, en is ook nog de voetwassing, die zij op witten donderdag verrigten, bij haar in gebruik. De openbare godsdienstoefeningen, bijzonderlijk de viering van het avondmaal, zijn bij dit genootschap zeer aandoenlijk, en alles vereenigt zich, om op het gevoel te werken, waartoe het gezang en de muziek het meeste bijbrengen. Het godsdienstig gebruik, dat zij van de laatste maken, verdient navolging: deze edele kunst versprekt den leden der gemeente, bij hun leven, tot bemoediging, troost en opbeuring, en plaatst zelfs den dood, dien zij een *heaven-gaan* noemen, in een behagelijk licht; wordende de afgestorvene, onder statig gezang en muziek, naar de begraafplaats gebracht, welke de bevallige gedaante van eenen tuin heeft, en aldaar in een net, wit bepleisterd graf gelegd. Op den morgen van eersten Paaschdag begeeft zich de gemeente, met zonnen-opgang, van muziek vergezeld, naar het kerkhof, en viert, terwijl zij zich verheugt over 's Heilands opstanding, de nagedachtenis der in het laatste jaar gestorvene, doch nu met hem levende, broeders. Men vindt bij dit godsdienstig genootschap, op verscheidene plaatsen uitruimende inrigtingen voor de opvoeding der jeugd, welke daarin, boven vele anderen, uitmunten, dat zij vroegtijdig derzelver hart tot eene godsdienstige stemming vormen. Inderdaad, alhoewel dwalingen daar onvermijdelijk zijn, waar het gevoel de overhand heeft, verdient echter het edel doel der vereeniging dezes genootschaps, om eene gemeente van waarlijk godsdienstige, door arbeidzaamheid algemeen nuttige, vergenoegde en gelukkige menschen te vormen, die goedkeuring, welke hetzelfde bij alle weldeukenden gevonden heeft.

BROEI-OVEN. De kunst, om kiekens, door middel van bijzondere daartoe gemaakte ovens, uit te broeijen, was in *Egypte*, doch inzonderheid bij de inwoners van het dorp *Bernie* en omliggende plaatsen, sedert lang, bekend. Tegen het begin van den herfst be-

den zich de dorpbewoners aan tot het werk, bij het behandelen van den oven noodig, en brengen de boeren van wijd en zijd hunne eijeren derwaarts in eene mand, welke zij, gevuld met levende kiekens, terug ontvangen. Deze ovens zijn omtrent gelijk aan de glasovens, maar langwerpig. Het vuur, dat men echter niet zien kan, ligt in het midden, en rondom zijn eene menigte gaten, waarin de eijeren ter uitbroeiing gelegd worden. De ovens zijn van verschillende grootte, en bevatten van 40 tot 80,000 eijeren. Men rekent hun getal op 386, en dat der kiekens, die jaarlijks door het geheele land worden uitgebroeid, op meer dan 92,000.

Zoodanig kunstmatig kuiken-broeijen is ook in ons vaderland niet ongelukkig beproefd; zijnde te *Amsterdam*, in de middellaan der *Plantage*, bijzondere ovens daartoe aangelegd geworden, waarvan men een goed bericht vindt in de *Letteroefeningen* van 1805 No. 9 en 10.

BROEIJEN DER VOGELN. (Het) Terwijl de jongen in het ligchaam der zoogdieren ontwikkeld en gevormd worden, leggen de vogels, gelijk bekend is, eijeren, waarin zich het jong ontwikkelt, en die, door de warmte van hun ligchaam, worden uitgebroeid. Alle bekende vogels verrigten dit werk zelve, behalve de koekeek, die zijne eijeren in het nest van den kwikstaart of eenigen anderen vogel, legt; terwijl de fruisvogel, vereenigd met meer wijfjes, dag en nacht zit te broeijen. Bij de meeste vogels, zoo als eenden, hoenders, ganzen, enz. is dit alleen de taak van het wijfje; doch bij vele, inzonderheid bij dezulke, die, bij paren, bij elkander blijven, b. v. duiven, musfchen, kool-meezen enz. neemt ook het mannetje daaraan deel, dat, doorgaans des middags, zijn wijfje eenige uren aflöst, opdat het voedsel kan zoeken en zich wasfchen. Bij andere vogels blijft het mannetje, gedurende den broeitijd, naast het wijfje zitten en beschermt hetzelfde; terwijl sommige, zoo als de kanarievogels, distelvinken, en anderen, hunne wijfjes van voedsel verzorgen. De volharding, het geduld, de moeite en zorg van het broeiend wijfje verdient onze bewondering. Het neemt de moeijelijkste houding aan, om hare eijeren niet te beschadigen, en vergeet hierbij gezelschap en voedsel. (Onze ganzen, eenden en hoenders maken hier, door het breken en verlaten der eijeren, eene uitzondering). Moet het wijfje, nit hoofde van honger, dorst, of ter bevrediging van eenige andere behoefte, het nest verlaten, dan bedekt het hare eijeren met veren, mos, of iets dergelijks.

De meeste vogels worden, gedurende den broeitijd, tammer; andere verdedigen zich met het waarschijnlijkst levensgevaar, en de huishen verzet zich stoutmoedig tegen den grootsten hond. Weinige slechts der in vrijheid levende vogels, gedoogen, dat men hen in het broeijen stoort, en vele, zelfs de kanarievogels, verlaten hunne nesten, wanneer iemand, in hun afzijn, de eijeren berast heeft. Wanneer de jongen zijn uitgebroeid, blijven zij nog eenigen tijd in het nest onder het wijfje, dat nu, gelijk ook het mannetje, door hen te be-

befchermen, te voeden en te koesteren, eene zorg en teederheid aan den dag legt, welke onze hoogste bewondering verdienen. De ouden brengen hun behoorlijk voedsel, hetwelk het wijfje, des noodig, in zijnen krop week laat worden, en werpen den drek der jongen, zoo lang zij nog blind zijn, buiten het nest, opdat hun groei, door onreinigheid, niet verhinderd worde. Watervogels verlaten, kort na hunne geboorte, het nest, en loopen of zwemmen met het wijfje ginds en weer, dat hun, met het mannetje, leert, hun eigen voedsel te zoeken. Ondertusfchen houdt de ouderlijke zorg bij deze vogels hiermede nog niet op. Het wijfje befchermt de jongen, neemt ze bij ongunstig weer, onder zijne vleugelen, en ontziet geene moeite, om het hun gemakkelijk te maken.

BROEKHUIZEN. (JOAN VAN) Uit een niet onaanzienlijk geflacht in de provincie *Utrecht*, werd in 1649, te *Amsterdam*, geboren. Reeds vroeg verloor hij zijnen vader, die een hoedenstoffeerder van beroep was, geraakte onder de voogdijfchap van zijnen oom, en leerde, onder het opzigt en geleide van den geleerden **ADRIANUS JUNIUS**, de Latijnsche taal, waarin hij zulke groote vorderingen maakte, dat hij eerlang boven al zijne medefcholieren uitmuntte. In dezen tijd openbaarde zich zijne zucht tot de dichtkunde, waarvan zijn leermeester eene merkwaardige proef ondervoud, bij gelegenheid, dat hij van zijne leerlingen vorderde, te huis hunnen geest in te spannen tot het vervaardigen van een Latijnsch gedicht, met oogmerk, om hetzelfde aan den Heer **GILLES VALKENIER**, bij zijne verheffing tot de burgemeesterlijke waardigheid, aan te bieden. **BROEKHUIZEN** wachte niet, todat hij te huis kwam, maar maakte, op staanden voet, binnen een half uur, een gedicht, hetwelk den volgenden dag het beste van allen gekeurd, en waardig geoordeeld werd, door den jongen dichter den burgemeester te worden aangeboden.

Onder zoo veel naarfligheid moest zijne lagere letterbaan spoedig ten einde loopen. Gaarne had hij zich nu geheel der geleerdheid gewijd; doch zijn oom bestemde hem tot apotheker. Hij onderwierp zich; doch oefende inmiddels zijnen dichtertlijken geest, en bragt eenige lettervruchten voort, die de goedkeuring van geoefende kunstkenmers wegdroegen. Na eenigen tijd bij eenen apotheker gewoond te hebben, werd hij de werkzaamheden van dit beroep zoo geheel moede, dat hij den krijgsdienst verkoos, in welken stand hij echter zijne gelijkkoosde letteroefeningen niet verzuimde. In 1674 moest **BROEKHUIZEN**, nevens anderen, onder den beroemden vlootvoogd **M. DE RUITER**, zich te fcheep begeven; zwierf, als vaandrig onder de zee-foldaten, langs de Amerikaanfche zeeën, en bezocht verfcheidene eilanden en volken; terwijl hij, te midden van stormen en onweders, zijnen ledigen tijd aan de dichtkunde besteedde. Voor het eiland *Dominica* kleeedde hij den 44ften harpzang van **DAVID** in een Latijnsch gewaad en vervaardigde den zeezang, **CELADON**, of *het verlangen naar het vaderland*, geheeten.

In den herfst des genoemden jaars keerde hij naar het vaderland terug, en vervolgde zijnen dienst te lande; kwam te *Utrecht* in bezetting, en had hier eene gunstige gelegenheid, om met lieden van letteren te verkeerren. Gedurende zijn verblijf aldaar, vertaalde hij eene verhandeling van den geleerden Jezuit R. RAPIJN, in welke HOMERUS en VIRGILIUS met elkander vergeleken worden, en gaf eene kleine verzameling van Latijnsche gedichten in het licht, welke door de kunstminnaren met toejuiching ontvangen werden. Naderhand werd hem het hopmanschap over eene krijgsbende in zijne geboortestad opgedragen, waar hij met lust en ijver zijne letteroefeningen vervolgde, en, in het jaar 1689, al de Latijnsche gedichten van SANNASARIUS in het licht gaf; in 1696 eene vernieuwde uitgave der schriften van A. PALEARIUS bezorgde; de overgeblevene werken der Latijnsche dichters, PROPERTIUS en TIBULLUS, met zijne geleerde aanmerkingen verrijkte, en vele zijner fraaije dichtstukken in het licht gaf.

Offchoon de dichtkunde wel de hoofdstudie van BROGLIO was, uitnaakte, was hij echter ook zeer ervaren in de letterkundige geschiedenis, waarvan zijne nagelatene schriften getuigen. Uit enkel letterlust, en niet om het brood, werkende, bleef hij somtijds, indien zijn krijgsberoep dit toeliet, weken, ja maanden, in huis, van alle gezelschap afgezonderd, om zich geheel aan zijnen letterarbeid toe te wijden.

Na den Rijswijkschen vrede, verkreeg hij, met andere hoplieden, zijn ontslag, met behoud van eene behoorlijke jaarwedde, sedert welken tijd hij zich van het stads gewoel afzonderde, en zijne dagen op het land doorbragt, waar hij echter door de geleerde mannen zijner eeuw niet werd vergeten. Met het klimmen zijner jaren, en onder al zijn letterblokken, nam zijne gezondheid van tijd tot tijd af, en stierf hij eindelijk in wintermaand van het jaar 1707. Zijn stoffelijk deel werd, op zijne uitdrukkelijke begeerte, naar *Amstelveen* gevoerd, en in de kerk aldaar bijgezet, alwaar een sierlijk grafteeken, in het jaar 1767, door den dijkgraaf van *Amsteland*, den heer ABRAHAM CALKOEN, opgerigt, zijne nagedachtenis vereeuwigt.

BROGLIO. (CHARLES FRANÇOIS) Een broeder van den maarfchalk van dien naam, onder wien hij, in 1760 en 1761, in *Duitschland* diende. Na het eindigen van den oorlog, vertrouwde LODEWIJK XV hem het bestuur van het *geheime ministerie* toe, hetwelk die vorst had opgerigt, om zich door hetzelfde, en buiten weten zijner ministers, onmiddellijk, van den toestand van *Europa* te laten onderzichten. BROGLIO was voor zijnen post berekend, voor de eer van den Franschen naam geheel ingenomen, van overdaad en weelde verwijderd, voor de ingespannenste werkzaamheid van geest geschikt, nauwgezet in zijne grondbeginsels, en openhartig in zijnen omgang; doch nam tevens, in zijnen post, steeds de diepste geheimhouding in

in acht. Dan, hoe zeer door dit alles het volkomen vertrouwen des konings verdienende, moest hij echter almede het lot van meer andere getrouwe staatsdienaren ondervinden. Hij werd, door de kuipenijes en lagen der ministers, zelfs door een bevel des konings, genomen; doch, bij een tweede bevel van denzelfden vorst met het voortzetten der correspondentie, zelfs in de ballingschap, belast. Naderhand werd hij weder aan het hof teruggeroepen, en verklaarde zich openlijk tegen CHOISEUL, wiens verwijdering hij poogde te bewerken, alsmede tegen de ministerieele partij, waarvan het gevolg was, dat hij, weinig tijds voor 's vorsten dood, op nieuws van het hof verwijderd werd. Hij stierf in 1781, nadat hij 17 jaren de geheime correspondentie befluurd had. Een gedeelte derzelve is nog voorhanden, en verspreid over den toestand en de staatkurde van *Europa*, gedurende de regering van LODÉWIJK XV, nog al eenig licht.

BRONKHORST. (PIETER VAN) Deze beroemde Nederlandsche schilder zag het eerste daglicht te *Delft*; waar hij ook in 1661 stierf. Hij schilderde uitnuntende vergezigten van tempels en kerken, en bezielde dezelve met keurig uitgewerkte figuren. Op het raadhuis zijner geboortestad bevindt zich nog zijn *oordeel van SALOMO*. — JOHANNES VAN BRONKHORST was een voortreffelijk schilder van vogels en andere dieren, en bragt het hierin tot eenen hoogen trap van volkomenheid. Het ligte en glansrijke der veren is ongemeen natuurlijk. Hij was van beroep een pasteibakker, en schilderde alleen vermaakshalve. — Een ander schilder van gelijken naam, in 1603, te *Utrecht*, geboren, schilderde op glas, en men vindt van hem nog eenige kostbare stukken in de nieuwe kerk te *Amsterdam*.

BRONS. Een zamengesteld metaal, bestaande uit rood en geel koper, of ook wel tin, koper en wismuth, waarvan standbeelden en andere kunststukken gegoten worden. — Het bronzen van vazen enz. geschiedt door ze met sijn gewreven poeijer van rood en geel koper te bedekken, en vervolgens te vernisfen.

BROODBOOM. Van dezen boom heeft men twee foorten: eene met gedeelde, en eene met ongedeelde bladen (*Artocarpus incisa et integrifolia*). Dezelve groeit in de *Oost-Indie*, inzonderheid op de eilanden der *Zuidzee*, en heeft de grootte van eenen middelmatigen eik. Zijne bladeren, die eene donker groene kleur hebben, en melkachtig sap bevatten, zijn anderhalf voet lang. Deszelfs vrucht, welke 20 tot 30 pond weegt, is groot, lang, van knobbels voorzien, en geel van kleur, en wordt, voor dat zij rijp is, geplukt, vervolgens in stukken gesneden, in bladen gewikkeld en op heete steenen gedroogd, na welk alles zij als tarwebrood smaakt, en door de inbooringen als brood genuttigd wordt. Niet alleen het vleesch van deze vrucht, maar ook hare zaadkorrels, kunnen gegeten worden, welke, gelijkende naar kastanjes, even als deze, in de asch worden gebraden. FORSTER vond den smaak der aldus toebereide Broodvrucht volkomen als de kruim van tarwebrood, met aardappel-

Ien gemengd. Ondertuschen bepaalt zich het nut van dezen weldadigen Boom niet alleen tot deszelfs vrucht, maar ook het hout, inzonderheid van den tammen Broodboom, dat geelachtig van kleur is, dient tot het vervaardigen van allerlei kunststukken. Uit het splint worden stoffen voor kleeding gemaakt, en van de bladen bedient men zich, op de zuidzee-eilanden, tot tafellakens en servetten, alsmede om er de vrucht in te wikkelen. Het sap, dat uit de ingesneden stammen vloeit, levert, met kokosmelk gekookt, goede vogelijm, en met zago-meel, suiker en eiwit, een harden steen op. De gedroogde bloezem-kasjes gebruiken de *Otaheeters* tot tonnel. De voortplanting van den Broodboom geschiedt door zaad, door stek en het inleggen van jonge takken, die zorgvuldig gekweekt worden: zijn wasdom duurt van 60 tot 70 jaren, na verloop van welken tijd hij allengskens sterft. Gedurende zijnen bloci draagt hij rijkelijk vruchten, en men rekent, dat een mensch, van drie Broodboomen, acht maanden kan leven.

BROOD-VONNIS. Bij de *Anglo-saksen* moesten de beklaagden zich, onder anderen, door eene bezworen snede brood of kaas, van de aangetijgde misdaad zuiveren; en van hier de heillooze vloek: „dat mij het brood in de keel blijve steken!”

BROSCHIJ. (Zie: FARINELLI.)

BROSSES. (CHARLES DE) Werd in 1709 te *Dyon* geboren, en was eerste voorzitter van het parlement te *Bourgogne*. In zijne jeugd beoefende hij de regtsgeleerdheid; doch verloor daarbij de kunsten en wetenschappen geenszins uit het oog. In 1739 bezocht hij *Italië* en gaf, na zijne terugkomst, zijne *Brieven over den tegenwoordigen toestand der onderaardsche stad Herculannum*, in het licht. Later schreef hij, op aanzoek van zijnen vriend *BUFFON*, eene *Geschiedenis der zeereizen naar Australië*, die hij in 1756 uitgaf, en welk werk nog de beste historie van de vorderingen der aardrijkskunde in den grooten oceaen bevat; hebbende *BROSSES* daarin de verdeeling in *Australië* of *Polynesië*, naderhand door *PINKERTON* algemeen geworden, het eerst aangewezen. Op dit werk volgde een ander, hetwelk 's mans uitgebreide kunde ten duidelijkste aan den dag legt, namelijk: eene *Verhandeling over de werktuigelijke voruing der talen*. Eindelijk vervaardigde hij, na vele jaren arbeids, eene overzetting van *SALLUSTIUS*, waarbij hij de gapingen in de berigten van dien geschiedschrijver besloot aan te vullen. Hij bragt meer dan 700 brokken van *SALLUSTIUS* tot zijn oogmerk bijeen, waaruit hij de geschiedenis van de zevende eeuw der Romeinsche republiek zamenstelde, en die met belangrijke bijvoegfels verrijkte; terwijl hij voor dezelve eene geleerde levensbeschrijving van *SALLUSTIUS* plaatste. Op de drie eerste deelen van dit uitmuntend werk, had hij ten doel, een vierde, geheel in het Latijn geschreven, en waarvan hij den inhoud kortelijk reeds had opgegeven, te laten volgen; doch het is slechts gedeeltelijk gedrukt geworden. Hij stierf in het jaar 1777. Men vindt van hem

ver-

verscheidene verhandelingen in de werken van de Akademie der Bij-schriften, en van die van *Dyon*. Ook heeft hij veel aan de *Dictionnaire Encyclopédique* gearbeid. Zijne nagelatene handschriften zijn gedurende de omwenteling verloren gegaan; doch men heeft na zijnen dood nog van hem uitgegeven: *Lettres historiques et critiques*, welke hij op zijne reis door *Italie* geschreven had.

BROUSSONET. (PIERRE MARIE AUGUSTE) Een beroemd geneesheer en natuurkundige, te *Montpellier*, in 1761 geboren, die zich, in zijne jeugd, vlijtig op het teekenen en graveren toelegde, hetwelk hem naderhand, bij zijnen kruidkundigen arbeid, zeer te stade kwam. De Natuurlijke historie, inzonderheid de beschrijving der dieren, hield hem, voornamelijk bezig, in welke hij het eerst het stelsel van LINNEUS in *Frankrijk* invoerde. Zijn eerste werk, dat hij uitgaf, handelde over de vischen, waarvan echter maar een stuk, onder den titel: *Ichthyologiae decas sa Londini* 1782 in het licht verscheen. In 1785 werd hij tot secretaris van het landbouwkundig genootschap te *Parijs* benoemd; schreef hier het voor den landman zoo nuttig *L'Anné rurale, ou Calendrier à l'usage des cultivateurs*, en bragt de eerste Marino-schape uit *Spanje*, en de geiten van *Angora* uit den *Levant* in *Frankrijk*. Bij het openen der conventie keerde hij naar *Montpellier* terug, waarbij hij als een Girondist gevat werd. Hij ont kwam echter, en reddede zich door de vlugt, kwam te *Madrid*, werd van daar verdreven, en ging eindelijk, onder den naam van geneesheer van den Amerikaanschen gezant, van *Marokko*, naar *Afrika*. Van de lijst der uitgewekenen geschrapt, en naar *Frankrijk* teruggekeerd zijnde, werd hij tot consul te *Mogador* benoemd, en ging vervolgens als zoodanig naar de *Canarische* eilanden. Eindelijk verwierf hij door den minister CHAPTAL, zijn bloedverwant, het hoogleeraarsambt in de kruidkunde, hetwelk hij met roem bekleedde, werd in 1805 lid van het wetgevend ligchaam, en stierf, in 1807, aan de gevolgen van eenen val. Hij heeft handschriften van groot belang nagelaten.

BROUWER. (ADRIAAN) Een Nederlandsch schilder, die daartoe den gelukkigsten aanleg had, en het daardoor zoo ver bragt, dat RUBBENS zelfs onder zijne bewonderaars geteld werd. De *vijf zonden* en de *twaalf maanden* worden voor zeer aardige stukken gehouden. Ook is er een stuk van hem voorhanden, een gevecht tusschen boeren en soldaten verbeeldende, zoo het schein, uit het spelen met de kaart ontstaan, hetwelk zoo natuurlijk, naar den aard der hartstogten, in de gelaatsrekken verbeeld, geschilderd is, dat het als een proeffluk van kunst kan beschouwd worden. Jammer is het, dat op zijn zedelijk gedrag zoo veel te zeggen viel. Zijne werken werden te *Amsterdam* gekend, gewaardeerd en duur betaald; doch zijne onmatige leefwijze deed hem niet werken, voordat hij gebrek had; terwijl zijne eigenzinnigheid zoo ver ging, dat hij stukken, die den gevorderden prijs niet konden gelden, in het vuur wierp, en op nieuws bearbeidde. Met dit alles was hij in zijn vak een groot

kunstenaar. Toen hij van *Amsterdam* naar *Antwerpen* verhuisd was, zag men hem voor eenen spion aan, en bragt hem naar de citatel, waar hij de hem bewakende soldaten, zoo als zij zich in de wacht met het spel bezig hielden, met zoo veel kracht en waarheid schilderde, dat RUBBENS uitriep: „*dit is het werk van BROUWER, wien alleen zulke onderwerpen kunnen gelukken.*” Hij stierf in laatstgemelde stad, in de diepste armoede, in 1640, en werd, op kosten van RUBBENS, in de karmeliter-kerk begraven.

BROWN. (JOHN) Werd in 1735 of 1736, te *Berwich* geboren. Even sterk van geest als van ligchaam, legde hij, reeds in zijn 15de jaar, eene reis van 15 Engelsche mijlen te voet af, en bleef, gelijk bij meer andere togten, nooit op den algemeenen weg, maar doorkroep alle boschen, om alles, wat de natuur hier opleverde, naauwkeurig te kunnen gadeslaan. Te *Dunse* het Latijn leerende, verwierf hij, door zijne onvermoeide vlijt, eene schoolmeestersplaats; aanvaardde, schoon voor eenen korten tijd, die van hofineester, en ging vervolgens naar *Edinburg*, waar hij zich in de wijsbegeerte, doch inzonderheid in de godgeleerdheid, oefende, en reeds eene openbare redevoering hield. Hier bleef hij echter stil staan, en keerde naar *Dunse* in 1758, terug; bekleedde daar, gedurende een jaar, den post eens tweeden schoolmeesters; begaf zich op nieuws naar *Edinburg*, en verwierf, door de hoogleeraren, die reeds van zijne uittekende kunde in de oude klasieke talen onderrigt waren, eenen vrijen toegang tot hunne voorlezingen. Eerlang als leeraar in de Latijnse taal beroemd geworden zijnde, begaf hij zich aan de beoefening der geneeskunde, en rigtte, alzoo hij sedert 1765 gehuwd was, eene kostschool op, ten einde ruim te kunnen leven, hetwelk hij ook zoude hebben kunnen doen, indien hij beter wijze op zijne huishouding gesteld had. Hij werd bankbreukig; doch werd door den beroemden hoogleeraar CULLEN voortgehouden. Intusschen veranderde de naauwe vriendschap tusschen deze beiden in de bitterste vijandschap, en verzon BROWN, kort hierop, de *nietwe theorie der heekunde*, welke de uitgave van zijne *elementa medicinae* ten gevolge had, dat wel, aan den eenen kant, onder zijne aanhangers, zoo veel goedkeuring ontving, dat hij aangemoedigd werd, om over zijn stelsel voorlezingen te houden; maar ook, aan den anderen, onder de hoogleeraren te *Edinburg*, zoo veel verbittering verwekte, dat hij die stad moest verlaten. In 1776 tot voorzitter van het geneeskundige genootschap verkozen zijnde, ging hij, onder het geleide van vele vrienden, naar *St. Andrews*, ter bekoming der doctorale waardigheid; rigtte in 1784, om aanhangers te verwerven, eene vrijmetselaars-loge, onder den naam van *den Romeinschen adelaar*, op, en gaf zich, daar zijne voorlezingen sterk bezocht werden, alle moeite, om zijner stem en voordragt duidelijkheid en levendigheid bij te zetten. JONES, een geneesheer van zijnen tijd, verhaalt, dat hij eindelijk, wegens schulden, in de gevangenis geraakt is, en vervol-

volgens alleen water gedronken heeft. Naderhand ziende, dat het podagra, in weerwil van zijne groote onthouding, weder terug kwam, gaf hij zich op nieuws aan den drank over. Zijn reeds lang ontworpen plan, om *Edinburg* te verlaten, bragt hij in 1786 ten uitvoer, en giag naar *Londen*. Daar echter zijne voorlezingen over zijn tlelfel hier niet tot stand kwamen, gaf hij, in 1787, *Observations on the old systems of physic*, zonder zijnen naam, in het licht; en deze, benevens de *clementa medicinae*, zijn de eenige schriften, welke hij voor de zijne erkend heeft. Hij leefde op zijne wijze voort tot in 1788, wanneer hij, in den ouderdom van 52 jaren, aan eene beroerte stierf, en de stad *Edinburg* voor zijne vrouw en zes kinderen, die hij in diepe armoede naliet, zorgde.

Wat nu zijn, veel opziens barend, stelsel betreft, — waarvan wij dit kortelijk zullen zeggen — volgens hetzelfde berust er bij ieder bezielde wezen, een eigenaardig beginsel, hetwelk hij *prikkelbaarheid* noemde. Het leven is het voortbrengsel van de werking der prikkelende vermogens (of uiterlijke indrukken) op de prikkelbaarheid, met eene doelmatige organisatie verbonden. Deze prikkelende vermogens zijn *uitwendig*, als: warmte, voedsel, dranken, vergift enz. en *inwendig*, als, de verrigtingen van het ligchaam en den geest, de beweging der spieren, het denken, de aandoeningen der ziel, enz. Het leven is enkel een gedwongen toestand, en kan alleen, wanneer eene geëventredigde menigte van prikkelende krachten op het *organismus* werkt, bestaan: ontbreken deze geheel, dan volgt de *dood* enz.

BROWNIŒTEN. Eene gezindheid, die op het einde van de 16de eeuw in *Engeland* ontstond, en dus genoemd werd naar eeneen ROBERT BROWN, te *Northampton* geboren. Zij sonderde zich van de Engelsche kerk af, uit hoofde van hare tucht en regeringsvorm; had eene afkeer, beide van de bischoppelijken en presbiterianen; veroordeelde de plegtige voltrekking der huwelijken in de kerken, hetzelfde als een burgerlijk verdrag, waaraan alleen de magistraat haar zegel moest hangen, aanmerkende; verwierp alle formulier-gebeden, en leerde, dat men het zoogenoemde gebed des Heeren, niet bij de gebeden moest opzeggen, alzo het alleen tot een model gegeven was, om daarnaar onze gebeden in te rigten.

BRUCE. (JAMES) In *Schorland* geboren, en in de nabuurschap van *Londen* opgevoed, wijdde zijne jeugd aan de beoefening der regtsgeleerdheid; doch liet naderhand zijn plan varen, en begaf zich, 23 jaren oud zijnde, naar gemelde stad, in hoop van als schrijver voor de *Indiën* te zullen worden aangesteld. Zijn huwelijk echter met eene koopmans-dochter, deed hem eertlang den Aziatischen rijkdom met de genoegens van het huisfelijke leven verwisfelen. Dan, hij verloor zijne gade reeds in het eerste jaar van hunnen echt, en nam sedert het besluit, om eene reis op het vaste land te onderneemen. Hiertoe bezocht hij, in 1757, *Portugal*, *Spanje*, *Frankrijk* en de *Nederlanden*, en verkreeg in 1761, op aanbeveling van lord

HALIFAX, den post van conful te *Algiers*, met vrijheid, om eenen vice-conful, gedurende zijne afwezendheid, te mogen benoemen. BRUCE vertrok hierop, in Zomermaand 1762, uit *Engeland*, naar *Italië*, vertoefde hier eenen geruimen tijd, om de gedenkstukken der oudheid te leeren kennen, en ging vervolgens naar *Algiers*. Na verscheidene togten in het binnenste van *Afrika*, en langs de kusten der *Middellandsche zee*, vertrok hij, in 1767, naar *Azië*, bezocht *Balbec* en *Palmyra*, en keerde eindelijk, door ziekte, naar *Aleppo* terug. Hersteld zijnde, verliet hij, in de lente van het volgende jaar, die stad, en nam zijnen weg door *Egypte* naar *Cairo*, van waar hij te sloop ging, om den loop des *Nijls*, opwaarts, te volgen; doch hij kwam te water niet verder dan *Syene*, en keerde tot *Kenne* terug, van waar hij met eene karavaan tot *Kiffir*, aan de *Rooze zee*, reisde, en vervolgens van hier te sloop zijnen togt tot *Jedda* vervolgde, zijnde eene haven, die voor eene verzamelplaats der koopwaren bestemd is, welke uit *Indië* naar *Mekka*, en de naburige landen gezonden worden. Na hier eenigen tijd vertoefd te hebben, zeilde hij, langs de kust, tot aan de zee-engte, aan het einde van de *Rooze zee*, en keerde, in 1769, naar *Masnah*, een klein eiland aan de *Afrikaanische kust* van die zee, niet ver van *Abysinie*, terug. Onder vele moeilijkheden en gevaren, drong hij tot *Gondar*, de hoofdstad des genoemden rijks, door, hield zich in dezelve twee jaren op, bezocht de bronnen van den *Nijl*, en bragt een geheel jaar door, om zijne reis noordelijk door *Nubie*, en de groote woestijnen, welke dit land van *Egypte* scheiden, naar *Alexandrie* voort te zetten, welke stad hij in Bloemaand 1773 bereikte.

Na eene afwezigheid van 5 jaren, keerde hij naar *Schotland* terug, huwde andermaal, en sloop zich nu aan allen letterkundigen arbeid onttrokken te hebben, toen de dood zijner vrouw, in 1785, hem, in de herinnering der gedane togten, en de beschrijving der door hem bezochte landen, troost en opbeuring deden zoeken. Hij gaf zijn werk in 1790, in 4 quarto deelen, in het licht, en stierf vier jaren daarna, aan de gevolgen van eenen ongelukkigen val. Sterk van lichaamsgestel, stout in zijne ondernemingen, gewoon aan alle lichamelijke oefeningen, begeerig naar roem, trotsch en driftig van aard, was BRUCE zeer vatbaar voor toorn en argwaan. Schoon toegerust met vele kundigheden, en bedreven in onderscheidene oude en nieuwere talen, schijnen echter zijne berigten, naar het oordeel van den geleerden HARTMAN, in vele opzigten, niet met de waarheid over een te komen, en hij zich zelve dikwijls tegen te spreken, zoo dat zijn werk met omzigtigheid zou behooren gelezen te worden.

BRUGGE. Eene aanzienlijke koopstad in het voormalige *Oostenrijksch Vlaanderen*, sedert de bezittingen dezes landschaps door de *Franschen*, in 1794, de hoofdplaats van het departement *de Lijs*, doch thans, door de vereeniging met *Brabant*, tot het koninkrijk der

der *Nederlanden* behoorende. Het getal harer inwoners beloopt 33,500 zielen. Verscheidene bevaarbare kanalen, welke *Vlaanderen* doorsnijden, leiden naar *Ostende*, *Nieuwpoort*, *Gent* en *Sluis*, en vereenigen zich hier in een middelpunt; terwijl schepen van 200 tot 300 ton van de kust, langs dezelve, in de haven der stad komen kunnen. In weerwil van de ongunstige tijdsomstandigheden zijn de linnen-, kant-, laken-, leder-, zijde-, hoeden- en andere fabrijken, in deze stad nog van veel aanbelang; zoo ook de katoen-drukkerijen, bleekerijen en suiker-raffinaderijen. Voorts vindt men hier eene schilder-, beeldhouw-, bouw- en zeevaarkundige school, alsmede een lyceum, en aanzienlijke scheepstimmer-werven.

BRUGMANS. (ANT.) Hoogleeraar te *Groningen*, sproot uit een aanzienlijk geslacht, uit den *Palts*, en telde onder zijne voorouders eenen generaal-major, wiens kleinkinderen, door den oorlog, van hunne ouders en voornaamste bezittingen beroofd, omstreeks 1663, de wijk naar ons vaderland namen. De jongste van dezen, de grootvader van onzen ANTONIUS, zette zich te *Harlingen* neder; terwijl zijn vader te *Hantum* en *Hantumhuizen*, in *Vriesland*, predikant was. Hier werd onze hoogleeraar in 1732 geboren. Hij begaf zich, 14 jaren oud, naar de Vrieffche hooge school te *Franeker*, waar hij zulke aanmerkelijke vorderingen maakte, dat hij, in zijn 18de jaar reeds, de waardigheid van *meester der vrije kunsten en doctor der wijsbegeerte* bekleedde, en tevens den prijs verkreeg, dien de staten van *Vriesland* aan die genen hadden toegezegd, welke, op die jaren, de doctorale waardigheid verdienden; hij verdedigde bij die gelegenheid, openlijk, eene verhandeling, *de Phacnomento*, welke, naderhand in het Fransch vertaald, en met aanmerkingen van LUZAC, te *Leijden*, verrijkt, herdrukt is. In 1750, volgde hij zijnen vriend en leermeester, den hoogleeraar SAM. KOENIG, naar 's *Hage*, die derwaarts beroepen was, om in de wijsbegeerte en het natuurregt onderwijs te geven; doch werd eerlang, in plaats van den beroemden P. CAMPER, naar het athenaeum te *Amsterdam* vertrokken, tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Franeker* beroepen. Hij aanvaardde dien post in 1752, met eene inwijdings-redevoering, *de sensu communi, mathematicos et philosophiae matre*; bekleedde denzelven met roem, en gaf verscheidene werkjes in het licht; gelijk het *schediasma, quo demonstratur corpora perfecte dura cum principio continuitatis non consistere*, en zijne *tentamina philosophica de materia magnetica, ejusque actione in ferrum et magnetem*, waarin hij het eerst zijne nieuwe theorie van den magneet ontvouwd heeft. Curatoren der Vrieffche hooge school lieten, op zijn verzoek, een *theatrum physicum* maken, hetwelk hij, in 1756, met eene plechtige voorlezing inwijdde.

Na 14 jaren den post van hoogleeraar te *Franeker* bekleed te hebben, werd hij in 1766, te *Groningen* tot den leerstoel der wijsbegeerte en wiskunde, in plaats van den heer ENGELBARD, beroepen,

en

en aanvaardde dien post met eene plegtige redevoering: *de proferendis physices pomœriis*. Hier ging hij voort met zijne waarnemingen omtrent den magneet, en vond, langs dien weg, eene nauwkeurige en gemakkelijke wijze uit, om de betrekkingen van allerlei lichamen tot denzelfven te beproeven; waaromtrent hij eerst verscheidene stukjes, in de *Vaderlandsche letteroefeningen*, uitgaf; doch naderhand een breedvoerig werk schreef, dat in 1777, te *Leiden*, is uitgekomen, en, te gelijk met zijn vorig werk, over de magneetstof, in het Hoogduitsch vertaald, en door den Leipziger hoogleeraar ESCHENBACH, is in het licht gegeven. In het Göttinger genootschap van wetenschappen, vindt men van hem een *specimen mechanicæ veterum per mechanicam recentioreni plenius expositæ*; gelijk hij ook eene, door vele proeven, belangrijke verhandeling: *de theoria Newtoniana circa refractionem radiorum solarium* aan de akademie van *Lyons* heeft toegezonden.

BRUGMANS had verscheidene geschrevene waarnemingen voor de pers gereed; doch een vroegtijdige dood, die hem, den 27sten van Bloemaand 1789, der geleerde wereld ontrukte, belettede hem de uitgave. Hij hield briefwisseling met de beroemdste natuurkundigen, was lid van het Groninger genootschap: *pro excolendo jure patrio*, waarbij hij verscheidene verhandelingen inleverde, die gedrukt zijn; bezat eenen regt wijsgeerigen geest, en veel geleerdheid in alles, wat tot de wijsbegeerte betrekking had. Hij helde meer tot het deftige, dan vrolijke, over; doch was zeer gemeenzaam en vriendelijk, gelijk ook opregt en godvruchtig.

BRUGMANS. (SEBALD JUSTINUS) Behoort onder de Nederlandsche geleerden, die zich boven verre de meesten hunner tijdgenooten, door talenten en werkzaamheid, onderscheiden hebben. Zoon van den Groningschen hoogleeraar der wijsbegeerte, ANTONIUS BRUGMANS, werd hij, die te *Francker*, den 24 Maart 1763 geboren was, al vroeg tot de mathematische en wijsgeerige, en verder tot de geneeskundige wetenschappen opgeleid. Eerst was het oogmerk, hem in de *genie* op te brengen, doch naderhand veranderde men dit ontwerp. Reeds op zijn achttiende jaar (1781), werd hij tot meester der vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte gepromoveerd; bij welke gelegenheid hij eene *Lithologia Groningana*, naar het sijnstema van WALLERIUS uitgaf. In dat zelfde jaar behaalde hij eenen eereprijs bij de akademie te *Dyon*, voor eene verhandeling over *schadelijke en vergiftige planten in de weiden*: en in het volgende jaar, eenen anderen, bij die van *Bordeaux*, voor een verhoog over *de kenmerken van het ophouden van den groei der boomen*. In het daarop volgende jaar, gaf hij eene verhandeling uit over eene, te *Groningen* en elders in Zomerm. waargenomene, zwavelachtige luchtverheveling; hij dong daarop naar den prijs, door de Berlijnsche akademie opgehangen, over *de Dolik*; en won dien in het jaar 1785. Intusschen had hij zijne studie der geneeskunst voortgezet, en werd, in dit zelfde

de jaar, doctor in die wetenschap, op eene disertatie *de Puogenia*, meest gebouwd op eigene en nieuwe proefnemingen. Tegen het einde van dit jaar, werd hij naar *Francker*, tot hoogleeraar in de wijsbegeerte beroepen, in de plaats van J. H. VAN SWINDEN, die naar *Amsterdam* vertrokken was, alwaar hij nog, als eene star van de eerste grootte, blinkt. De eenige openlijke vrucht van dit beroep was de redevoering: *de natura soli Frisici exploranda*, welke in het jaar 1787 is uitgegeven. Na slechts eenige maanden in zijne geboortestad den post bekleed te hebben, dien zijn vader ook vroeger aldaar had waargenomen, werd hij naar *Leijden* verplaatst. Hier nam hij de taak van botanist op zich, en aanvaardde, in Wijnmaand 1786, dit werk met eene redevoering: *de accuratiori plantarum indigenarum notitia maxime commendabili*, welke in het volgende jaar uitkwam. In dit jaar werd hij ook hoogleeraar in de natuurlijke historie, in welk vak hij, door arbeid en onderwijs, hoe langer zoo verder vorderde, en de zucht voor die wetenschap, bij allerlei menschen, tot aan zijnen dood toe, opwekte. Zijn kabinet van *vergelijkende ontleedkunde*, grootendeels door hem zelve vervaardigd, en thans, gelijk wij vernemen, het eigendom der Leijdsche academie, voor eene aanzienlijke geldsomme, geworden, zal daarvan nog bij de late nakomelingenschap kunnen getuigen; gelijk bevoegde beoordeelaars onder onze tijdgenooten, een BLUMENBACH, een CUVIER en dergelijken, er niet dan met bewondering van spreken. In het jaar 1791, werd hij lid van de geneeskundige faculteit, en vier jaren later, hoogleeraar in de scheikunde, in plaats van den beroemden F. VOLTELEN, wiens *elegante* oratie, over het *dierlijk magnetismus*, nog in veler geheugen is. In die betrekking deed BRUGMANS, toen hij zich bewegen liet, om dit vak te blijven behouden, in het jaar 1800 eene redevoering over BOERHAVE'S *verdiensden omtrent de chemie*. Intusschen was zijne bijzondere kunde op het stuk der militaire geneeskunde niet onopgemerkt gebleven, en hij, in het jaar 1794, door de staten van *Holland* reeds geraadpleegd over de maatregelen, welke, ten aanzien der zieken en gekwetsten in het Engelsch-Hanoversche leger, dat door *Holland* terug trok, en waarvan het groote hospitaal te *Leijden* was, te nemen waren. Zijne belangrijke werkzaamheid ten deze was oorzaak, dat hij, na de omwenteling, benoemd werd tot ontwerper van een plan van organisatie voor den dienst der gezondheid, welk plan, door hem ingeleverd, in alle deelen werd goedgekeurd; terwijl hij, zelf met de uitvoering belast wordende, zich zoodanig kweet, dat zich de vreedelingen zelfs niet onthouden konden, hem en zijnen arbeid, hoogelijk te roemen; gelijk ook het leger daaraan eene *centrale Pharmacie* en *Chemisch-Laboratorium* in den *Haag* te danken heeft, waar de geneesmiddelen goed en zuinig worden toe bereid. Onder koning LOBEWIJK werd deze instelling ook zoo doelmatig gevonden, dat zij bleef bestaan, en BRUGMANS werd nu staatsraad en directeur-generaal gemaakt. Dezen post, bij de inlijving des lands in *Frankrijk*,

rijk, verliezende, ontving hij van NAPOLEON, die zijne verdiensten kende en waardeerde, dien van inspecteur-generaal van den dienst der gezondheid. Tevens stelde de keizer hem aan, tot rector van de akademie van *Leijden*; in welke betrekking hij de installatie-redevoering deed in het bijzijn van den prins aarts-thefaurier, hertog van *Plaisance*, benevens alle ambtenaren, zoo *Franfchen*, als *Nederlanders*. Deze redevoering, van welke het jammer is, dat zij nimmer in het licht is verschenen, was een meesterstuk van overleg, en moest onpartijdigen, die de omstandigheden, waarin dezelve werd uitgesproken, regt wisten te berekenen, buiten twijfel zeer behagen. Door dezelve en andere werkzaamheden, wist BRUGMANS, voor de akademie, aan welker hoofd hij stond, voordeelen te verkrijgen en te behouden, aan welke nergens elders destijds te denken viel. Zij behield al hare oude bezittingen en eigendommen; hare schulden werden door het gouvernement betaald, en zij kreeg eene jaarlijkfche dotatie van 100,000 fraaken. Inwendig bestuurde hij de akademie met eene ftevige hand; deed aan en voor de andere, die gefupprimeerd waren, wat hij kon; en bleef, onder de onaangenaamheden, welke fommiger onverftand, eigenbelang of beleedigde eigenliefsde hem kostten, zoo wel als onder den verbazenden omflag zijner veelvuldige werkzaamheden en betrekkingen, standvastig, en doorgaans opgeruimd. Voor eene poos miskend, werd hij fpoedig, na de gezegende verandering van zaken in het jaar 1813, wederom aan het hoofd geplaatst van den militairen gezondheidsdienst, moest denzelven in de zuidelijke gewesten organiferen, en ontving den rang terug van inspecteur-generaal; waarbij een weinig later, ook het opzigt gevoegd werd over dienzelfden dienst voor de marine en colonien. Dus tot oirbaar des lands in zijne eer hersteld, en de gunst en het vertrouwen des konings en der magthebberen genietende, was hij al fpoedig in het geval, van hetzelfde allezins te regtvaardigen. Getlijk hij voorheen in 1795, naderhand in 1799, bij den Engelfch-Ruffifchen inval, en nog later in 1809, bij den aanval der *Engelfchen* op *Zeeland*, zijn vaderland, onder andere gouvernementen, uitftekende dienften had bewezen, zoo reddede hij, na den beroemden flag van *Waterloo*, in 1815, door zijne verbazende werkzaamheid, doordringend gezag, blakenden ijver en buitengemeene kunde, *Brusfel*, en welligt het geheele land, van het dringendst gevaar. De flad was, midden in den zomer, vol van gekwetsten, uit allerlei legers; *Nederlanders*, *Engelfchen*, *Pruiffen*, *Franfchen* en anderen, lagen, ten getalle van 20,000, overal verfpreadt, en dreigden pest en dood: maar, door overal zelve bij te zijn, en de doelmatigfte maatregelen niet alleen voor te fchrijven, maar met klemmend gezag te doen uitvoeren, wist hij, met Gods hulp, allen gelijkelijk van al het noodige, binnen zeer korten tijd, te voorzien, en fpoedig en krachtdadig genezing te doen geworden; gelijk het hem dan ook, gedurende de geheele 20 jaren zijns beftuurs, gelukt is, de hospitalen vrij te houden van befmettelijke ziek-

ziekten en de hospitaals-koortfen. Over dit stuk had hij zijne gedachten ook bijzonder laten gaan; hetwelk hem dan ook, in 1812, den prijs over den *hospitaal-brand*, door de Haarlemsche maatschappij uitgefehreven, deed winnen. Dit was, sedert eenen geruimen tijd, het eenigé stuk van zijne hand geweest, dat in het licht verscheen; zijne oneindig vele bezigheden beletteden hem, aan het uitgeven van werken, welke zijnen naam verder zouden vereeuwigd hebben, te denken. Intusschen zat hij, in dit opzigt, niet stil; alles lezende, wat in zijne vakken uitkwam, bleef hij met de wetenschappen voortgaan, en jaarlijks gaf hij, in geleerde maatschappijen, eene menigte van uitgewerkte adviizen over ingekomene verhandelingen welke adviizen meest al zelve wel voor prijsverhandelingen gelden konden. Aan het hoofd der commissie tot de *Pharmacopaea Batava*, in het jaar 1805, en later aan die tot de *Pharmacopaea Belgica*, deed hij de alleruitstekendste diensten. Van het eerste werk gaf hij zelve verslag in de *Jaarboeken der wetenschappen en kunsten in het koningrijk Holland*, door den heer J. MEERMAN bezorgd (II. 50 en volgg.) Naderhand stond hij mede aan het hoofd der commissie tot verbetering van de vee-artsenijkunde; en deed, ook in die betrekking, aan het leger groote diensten. In 1815 door den koning naar *Parijs* gezonden, om het kabinet van natuurlijke historie van den stadhouder, hetwelk de *Franschen* in 1795 weggevoerd hadden, weder te halen, kweet hij zich zoo nadrukkelijk, voófzigtig en wijs van dien moeilijken last, dat hetzelfde niet verminderd, maar veel-
 eer verbeterd en opgeluisterd terug kwam, en nu, door hem zelve gerangschikt, éen der voornaamste sieraden der Leijdsche akademie is, aan welke het de koning, op den dag harer vernieuwde instalatie, den 6den van Slagtmaand 1815, op het verplichtendste geschenken heeft. In den arbeid, hiearaan besteed, en terwijl hij in het moeilijk vak der *mineralen* nog bezig was, overviel hem plotseling, in den nacht tusschen den 21 en 22sten van Zomerm. 1819, in den ouderdom van ruim 56 jaren, de dood, na eene zeer korte ziekte, gedurende welke hij nog allerlei schikkingen maakte, belangrijke papieren las en teekende, en met gelatenheid het afleggen van zijn aardse bedelaarskleed (gelijk bij het, met CLAUDIUS uitdrukking, noemde) te ontmoet zag, in de hope eens beteren levens. Hij stierf in den rang van generaal majoor, als ridder van den Nederlandschen leeuw, van de Russische St. Anna's-orde, 2de clasfe, van den rooden arend van *Pruisen*, en van het Fransche legioen van eer. Als hoogleeraar hield hij, tot aan de vacantie, in welke hij stierf, met de meeste toejuching, zijne lessen in de kruidkunde, scheikunde en natuurlijke historie; welk laatste vak, (waarin zijne kunde, onder anderen, ook blijken kan uit zijne verhandeling over het *zwemmen der vischen*, gedrukt in het 1ste deel der werken van het *Nederlandsch instituut*), hij zoodanig wist te veraangenamen door belangrijkheid en verscheidenheid, dat niet slechts een talrijk gehoor van studenten, maar zelfs

ook van hoogleeraren, predikanten, doctoren en andere geleerden, deze zijne lesfen, vooral gedurende de vier laatste jaren van zijn openbaar onderwijs, versterkte. Zijne kunde, verdiensten, ijver en welwillendheid, zullen hem voor leerlingen en vrienden, ja voor akademie en vaderland, steeds onvergetelijk doen blijven.

BRÜHL. (Graaf HEINRICH VON) Koninklijk Poolsch- en keurvorstelijk Saksisch eerste en besturend kabinets-minister; een in de jaarboeken van *Saksen*, schoon in eenen kwaden zin, onvergetelijk man, die bijna alle ambten van den staat en het hof te gelijk bekleedde, en, door zijne voorbeeldelooze verkwisting, de welvaart van *Saksen* verwoestte. Hij was de grootste, en als hoveling, mogelijk, de eenigste, gunsteling der fortuin, werd in Oogstmaand 1700 geboren, had, van zijnen vader, noch middelen noch opvoeding ontvangen, en dacht er zelf even weinig aan, om zich tot eenen verdienstelijken staatsman te vormen. Welgemaakt, vrolijk, vriendelijk en innemend in zijn gedrag, verwierf hij weldra de gunst van de hertogin van *Weisfenfels*, FREDERIKA ELIZABETH, die haar verblijf in *Leipzig* hield, en hem onder hare pages plaatste, waardoor hij nu in de gelegenheid kwam, om zich in de talen, het schermen, rijden en dansen te oefenen; doch inzonderheid, om aan het hof van den koning AUGUSTUS II, bekend te worden. Hij klom spoedig van den eenen financiëlen post tot den anderen op, vergezeld overal den vorst, en wist zich na deszelfs dood, bij den regent FREDERIK AUGUSTUS II, (als koning van *Polen*, AUGUSTUS III), schoon deze hem minder genegen was, nog noodzakelijker te maken. De koningskroon en rijks-kleinodien, die in *Warschau*, bij den onverwachten dood des laatsten, in zijne handen gelteld waren, bragt hij in allerijl naar den nieuwen regent in *Dresden*, en gaf dezen de verzekering zijner verheffing tot den Poolschen troon; terwijl hij aan diens gunsteling, den graaf SULKOWSKY, de grootste betuigingen van vriendschap deed, de opper-kamerheers plaats aan hem overgaf, en daardoor bewerkte, dat hij niet alleen, zijne vorige posten behield, maar ook tot kamer-president, en naderhand, te gelijk met SULKOWSKY, tot kabinets-minister verheven werd. Daarenboven vestigde hij zijne fortuin op nog sterkere grondslagen, door zijn huwelijk met de gravin van KOLOWRAT, de voornaamste gunsteling van de nieuwe regentes, en verwierf nu ook de gunst van andere vorsten, onder welke keizer KAREL VI, hem, benevens zijne broeders, in 1737, tot rijks-graven verhief. Thans stonden hem, die het geheele land alleen regeren wilde, nog slechts twee personen in den weg, SULKOWSKY en de koningin. Het ontslag des eersten wist hij spoedig te bewerken; terwijl hij den invloed der laatste op haren gemaal, van langzamerhand, geheel fnuikte. De vorstin, dit te laat ontwarende, verzamelde nu heimelijk eenige beschuldigingen tegen BRÜHLS staatsbestuur, die alle klaar bewezen werden; doch op het oogenblik, dat zij naar *Warschau*, naar haren gemaal, wilde reizen, reddede haar dood

dood den strafbaren staatsdienaar, die nu alle zorg droeg, dat niemand, zelfs niet de conferentie-ministers, alleen den koning konden naderen, om dus niets ten zijnen nadeele aan den vorst te kunnen openbaren. Zoo leefde hij, veilig, ter verwoesting des lands, hetwelk hij, door zijne ongehoorde verkwisting, onder eenen ondragelijken last van schulden bragt. Hij had ten minste 200 bedienden; zijne tafel, bij het minste onthaal, uit 50 schotels bestaande, kostte onnoemelijke sommen, zoowel als zijne kleeding; zijne schoenen werden bij 100 paar te gelijk, uit *Parijs* ontboden, ja zelfs liet hij van daar pasteijen met den post komen. Daarenboven kocht hij in *Saksen* en *Polen*, de aanzienlijkste landgoederen, bezorgde zich eene kostbare boekery, een kunst- en mineraliën-kabinet, eene kostbare verzameling van schilderijen enz. Zoo leefde hij, zonder de minste kennis van het finantie-wezen, bij den dag voort, en wist zelfs, toen dit in verval geraakte, ook nog daaruit zijn voordeel te trekken. Terwijl hij dus het land op deze wijze onderdrukte, zocht hij *Saksen* in eenen oorlog te wikkelen; want hij alleen bevorderde het geheim verbond met *Oostenrijk* tegen *Pruisfen*, dat tot den zevenjarigen oorlog aanleiding gaf. Toen nu, na het gevangen nemen van het Saksische leger, ook het land verloren ging, nam hij, met den koning, de wijk naar *Warschau*, waar zij tot den vrede van *Hubertsburg* bleven. Hierop keerde hij eerst naar zijn vaderland terug; doch alleen, om daar zijne afschuwelijke loopbaan te eindigen. Hij kwam, zoowel als de koning, ziek uit *Warschau*, en stierf, eenige weken na hem, op den 28sten van Wijnmaand 1763, nadat hij een finartelijk krankbed had doorgestaan.

BRÜHL. (FREDERIK ALOYSIUS) Rijksgraaf, en oudste zoon van den vorigen, genoot, gelijk al zijne broeders, eene uitmuntende opvoeding, waaraan zijne moeder, eene zeer verstandige en voortreffelijke vrouw, wel het meeste deel had. Natuur en oefening hadden hem tot een ideaal eens beschaafden wereldburgers gevormd. In vaardigheid van schieten, zwemmen en rijden, vond men weinig zijns gelijken. De werktuigkunde verstond hij in haren geheelen omvang, en de meeste Europische talen sprak hij met zeer veel bevalligheid. Hij speelde de basfon meesterlijk, gelijk bijna alle overige speeltuigen, teekende en schilderde met oordeel en finaak, en was zeer ervaren in de fraaije letteren en schouwspel-kunst. Zijne tooneelftukken zijn van 1785 tot 1790, in het licht verschenen, waaronder de *Brand-schatting*, welke eene wezenlijke gebeurtenis uit den zevenjarigen oorlog ten grondslage heeft, bijzonderlijk uitmunt. Hij stierf in Louwmaand 1793, te *Berlijn*, terwijl hij bij een zijner broeders, aldaar, een bezoek aflegde.

BRUILOFT. (PARIJSCHÉ) Deze verschrikkelijke gebeurtenis, die in de geschiedenis der menschheid altijd met eene zwarte kool zal gebrandmerkt staan, viel onder de regering van KAREL IX, koning van *Frankrijk*, voor. Reeds onder vorige vorsten werden de Hervormden wreed

mishandeld; doch onder HENDRIK II, die zich door zijne *maitresen* en gunstelingen liet regeren, vierde men aan partijfchap en godsdiensthaat meer en meer den ruimen teugel; terwijl naderhand, onder zijnen zoon en opvolger FRANS II, van wiens weinig doorzigt en zwakheid zich een ieder bediende, om de regering aan zich te trekken, de onderlinge naijver der grooten mede in het spel kwam, en de onlusten meer en meer ten top voerde. FRANS, hertog van GUISE en LODEWIJK, prins van *Condé*, kleeften tegen elkander overstaande partijen aan; de eerste was een ijverig Katholijk, en dit was voor den laatsten genoeg, om zich aan het hoofd der Hervormden, of *Hugenooten*, te stellen. CATHARINA DE MEDICIS, na den spoedigen dood van FRANS II, gouvernante van haren minderjarigen zoon, KAREL IX, geworden, gaf wel schoon zij voorheen tot de partij van GUISE behoorde, een tolerantie-edict voor de Hervormden uit; doch dit had geen ander gevolg, dan dat het de genoemde partij nog meer verbitterde, en deze het volk overreedde, dat de Katholijke godsdienst in gevaar was. De *Hugenooten* werden nu zeer mishandeld; de burgerkrijg nam eenen aanvang, en men pleegde, van beide kanten, de grootste gruwelen. CATHARINA, die den Protèstanten niet gunstig scheen, liet den jongen vorst, nu 14 jaren oud, meerderjarig verklaren, om, onder zijnen naam, zoo veel te vrijer te kunnen regeren. In dezen tijd gebeurde de moord van FRANS, hertog van GUISE, door eenen *Hugenoot* verradelijk gepleegd; doch waarvan men den Franschen vlootvoogd COLIGNY als den bewerker beschouwde, terwijl men gelijktijdig den koning overreedde, dat men het ook op zijn leven toeliede. De vorst vatte nu eenen onverzoenlijken haat tegen de *Hugenooten* op, en hieruit ontstond het verschrikkelijke plan, hetwelk men naderhand ten uitvoer bragt, en tot welks bereiking men, eenigen tijd te voren, de hoofden der *Hugenooten*, onder welke zich ook COLIGNY bevond, onder den schijn van vriendschap en vertrouwen, ten hove had weten te lokken. Men bediende zich van de bruiloft van HENDRIK, koning van *Navarre*, die gehuwd was met KARELS zuster, om COLIGNY en zijnen aanhang van kant te helpen, en de BARTHOLOMEUS-nacht, tusschen den 23sten en 24sten van Oogstmaand 1572, werd door den bloedraad bestemd, om dit heillooze ontwerp uit te voeren. De hertog van GUISE brak in het huis van den bevorens verradelijk gewonden COLIGNY: een Duitscher, BEHM geheeten, gaf den biddenden grijsaard den eersten steek, en zijn ligchaam werd aan de grootste mishandelingen ter prooi gegeven. Hierop gaf de klok van den toren van des konings paleis, aan de verzamelde gewapende burgerij, het sein tot den algemeenen aanval op de *Hugenooten*, van welken in dezen eenen verschrikkelijken nacht, alleen in *Parijs* en in de voorsteden, omtrent 10,000, onverhoeds, moorddadig werden omgebracht. CONDE en de koning van *Navarre* hadden zich gered; doch te gelijken tijd verspreidde zich het bloedbad door het geheele land, en duurde 30 dagen; in welken tijd bijna 30,000 menschen

ontzield werden. De paus schreef een jubelfeest uit, en verordende eenen plegtigen omgang in de LODEWIJKS-kerk; doch de onverstandige ijveraars bereikten hun doel niet. Die genen der *Hugenooten*, welk zich gered hadden, vlugten naar ontoegankelijke bergen, en naar *Rochelle*, en troffen, nadat de hertog van *Anjou*, die de belegering der stad had op zich genomen, tot koning van *Polen* verkozen was, een vergelijk, waarbij aan hen, in sommige steden, door den koning eene vrije godsdienstoefening werd toegestaan.

BRUINING. (HERMANUS ADRIANUS) Was niet, alleen als leeraar bij de hervormde gemeente te *Veere*, in *Zeeland*, maar ook als beoefenaar der fraaije letteren en wetenschappen, bij een ieder in hooge achting. Hij gaf, in 1793, eene *proeve van Bijbel- en Mengel-poëzij* uit, was een vlijtig medearbeider aan de *Nederlandsche bibliotheek*, die in 1774 uitkwam, en leverde verscheidene taalkundige vertogen en gedichten in de *taal- en dichtkundige Bijdragen*, die van 1758 tot 1762 in het licht verschenen; alsmede in de *Proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde*, door het genootschap *dukes anse omnia Musae*, in 1775 uitgegeven. Dit genootschap mogt hem, met de heeren M. TIJDEMAN, Z. H. ALEWIJN en A. KLUIT, onder zijne opzieners tellen: naderhand werd hij een waardig en werkzaam lid van de beroemde *maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, te *Leijden*, aan welker grondlegging hij, als lid van het voornoemde genootschap, met zijne vrienden, mede zijn aandeel had. Vervolgens werd deze verdienstelijk man tot de commissie ter vervaardiging van een bundel *Evangelische gezangen* benoemd, waartoe hij verscheidene oorspronkelijke dichtstukken leverde. Hij stierf den 7den van Louwmaand 1811, in den ouderdom van ruim 72 jaren.

BRUINSTEEN, (*Magnesium*). Dit metaal, dat veel in *Zweden*, *Duitschland*, *Frankrijk*, *Italië* en *Engeland* gevonden wordt, is staalgrauw, zeer hard, bros, en moeilijk tot vloeibaarheid te brengen. Het verbindt zich ligt met ijzer, en bezit, onder alle metalen, het sterkste aantrekkings-vermogen tot de zuurstof, zoo dat het in de vrije lucht zeer ligt tot een zwart poeder verkalkt. De erts is niet alleen zeer algemeen in de aarde, maar ook zelfs in het plantenrijk, verspreid. Het wordt, voornamelijk, tot het vervaardigen van wit glas, ter bereiding van levenslucht; van onverzuurde zoutzuren enz. gebruikt. Men telt onder het Bruinsteen-geslacht drie soorten, als: de *grauwe Bruinsteen-erts*, die van het staalgrauwe in het ijzerzwarte valt, en deels ongevormd, en dus zoowel digt als bladdeurig is; doch meest straalachtig; en veelal bondel of wel sterrevormig, en deels in naaldevormige kristallen, of in vierzijdige, toeloopende, zuilen gevonden wordt. 2. De *zwarte Bruinsteen-erts*, van eene bruinachtig- of ijzerzwarte kleur. Zij is fijnaardig, zeer week, aschverwig, deels stof- en roetachtig, deels verhard, nier- of struikvormig, en deels slakkenvormig. De meeste zwarte boomvormige teekeningen, in en op verscheidene steensoorten voorkomende, hebben hun-

hunnen oorsprong van deze soort van Bruinsteen. En 3. de *roode Bruinsteen-crts*, welke roodbruin van kleur, aardachtig en week is, en, even als de zwarte, stofachtig, en gedeeltelijk verhard gevonden wordt, zoo als het *rea cork-like wad* uit *Derbyshire*.

BRUKTEREN. Een oud-Duitsche stam, welks landen langs *den Rijn*, of *Drusfaansche gracht* en *Tysel* lagen. Het is waarschijnlijk, dat zij hunnen naam ontleenden van *broekachtige* landen, welke zij bewoonden, zoo veel als *Broekteren* of *Broekers*.

BRUMAIRE. Nevelmaand. Zoo noemden de *Franschen*, bij hunne nieuwe tijdrekening, onze Slagtmaand.

BRUN. (CHARLES LE) Deze beroemde schilder, in 1618 geboren, en in 1690 gestorven, gaf al vroeg blijken van zijn talent. Hij hield zich eenige jaren te *Rome* op, en genoot, na zijne terugkomst te *Parijs*, de bijzondere oplettendheid van *LODEWIJK XIV*, die hem, gelijk ook den kardinaal *MAZERIN* en andere grooten, tot den adelstand verheef. Hij was bestuurder van de koninklijke teeken- en beeldhouw-akademie, gelijk mede van de fabrieken van tapijten en manufakturen, en bijzonder sterk in het uitdrukken van hartstogten. In zijn koloriet, daarentegen, wordt hij voor zwak gehouden. Zijne voornaamste stukken zijn: *les batailles d'ALEXANDRE*; *la MAGDELAINE penitente*; *le portement de croix*; *le crucifement*; *St. JEAN dans l'isle de Pathmos*, en meer anderen.

BRUNE. (G. M. A.) Rijks-maarfchalk van *Frankrijk*, was de zoon van eenen pleitbezorger, en, bij het begin der omwenteling, boekdrukker, en tevens geleerde, te *Parijs*. Hij had zich reeds door eenige kleine werken bekend gemaakt, toen hij de staatkundige loopbaan intrad, en lid werd van de club der *Cordeliers*. Tot den 10den van Oogstmaand 1792, was hij schrijver van een journaal, ging hierop, als burgerlijk commissaris, naar *Belgie*; begaf zich, na zijne terugkomst van daar, in den krijgsdienst, en bevond zich bij het omwentelings-leger in de *Gironde*. Hij diende, den 10den van *Wijnaand* 1795, onder *BARRAS*, en bewerkte, door zijnen moed, den terugtogt der *Jakobijnen*, die het leger van *Granelle* aanvielen. Kort hierop ging hij als brigadier naar het leger van *Italie*, waar hij, in *Louvmaand* 1797, bij den aanval op *Verona* tegenwoordig was, en zijne kleederen door zeven snaphaan-kogels doorboord werden. Ook bij den slag van *Arcole* gedroeg hij zich dapper, en ontving deswege, van den toenmaligen veldheer *BONAPARTE*, eene openlijke lofspraak. Naderhand drong hij met een leger in *Zwitserland*, werd vervolgens tot gezant te *Milaan* benoemd, en sloot, kort daarna, met de Sardinische ministers eene overeenkomst, om de citadel van *Turin*, met Fransche troepen, te bezetten. In 1799 verliet hij het leger in *Italie*, om het bevel over dat in *Holland* te aanvaarden, waar hij den hertog van *Ijork*, die met Engelsche en Russische legerbenden in het noordelijke gedeelte geland was, herhaalde malen sloeg, en tot eene, voor het Fransche en Hollandsche leger, zeer voordeeli-

ge-capitulatie, noodzaakte. In Louwmaand 1800, werd hij lid van den staatsraad, en ontving het bevel over het westelijke leger, sloeg meer dan eens de *Chouans*, en bragt zeer veel bij, om de door burgerkrijg verscheurde landschappen in rust te brengen. Eenige maanden later, werd hij tot opperbevelhebber des Italiaanschen legers benoemd, trok over de *Mincio*, en sloeg de *Oostenrijkers* terug. Door den vrede, in Slagtmaand 1802, in den staatsraad teruggekeerd zijnde, overhandigde hij aan het wetgevend ligchaam het vredesverdrag met het hof van *Napels*, ter bekrachtiging, en werd het volgende jaar tot afgezant bij de *Porte* benoemd. Bij zijne afwezigheid werd hij tot rijksmaarschalk, in 1805 tot grootofficier van het legioen van eer, en in 1806, door den keizer, tot gouverneur generaal der hanzee steden verheven. Hij begaf zich hierop naar *Hamburg*, en kort daarna naar *Zweedsch-Pommeren*, om aldaar het bevel tegen den koning van *Zweden* op zich te nemen. Door dien vorst tot eene persoonlijke bijeenkomst uitgenoodigd, weigerde hij diens aanzoek, om zich voor de zaak van *Lodewijk XVIII* te verklaren; doch schijnen eenige uitdrukkingen, bij dit mondsprek door hem gebezigd, door *Napoleon* euvel te zijn opgenomen; ten minste ontving hij sedert geene nieuwe aanstelling. Toen echter deze, in 1815, weder in *Frankrijk* drong, verwierf hij het bevel over een observatie-leger in het zuidelijk gedeelte, benevens de waardigheid eens pairs, welke gunst hij ook, door den krachtdadigen ijver voor de zaak zijns meesters, erkende. Na den hierop gevolgen omkeer van zaken, gaf hij, niet dan na veel tegenstribbelings, *Toulon* aan *Lodewijk XVIII* over, en vertrok naar *Avignon*, waar hij herkend, en door het koningsgezinde volk genoodzaakt werd, om in eene herberg te vlugten; doch, zich voor deszelfs woede niet langer veilig achtende, eindigde hij, door een pistool-schot, zijn leven, waarop zich het graauw van zijn lijk meester maakte, hetzelve door de straten sleepte, en vervolgens in de *Rhone* wierp.

BRUNECHILDE. Deze vrouw heeft zich, door hare wreedheid, eene eeuwigdurende schande op den hals gehaakt. Zij was de moeder van den Frankischen koning, *Childebert II*, en hield, na deszelfs dood, de zijde van haren kleinzoon *Theodorik*, die zijnen broeder *Theodobert*, in eenen veldslag bij *Zulpich*, in 611, overwon, en hem aan zijne grootmoeder overgaf, op welker bevel hij eerst den geestelijken staat aannemen moest, en vervolgens moorddadig van kant werd geholpen. Naderhand ontving zij haar wel verdiende loon: want *Klotaris II*, *Theodorik* overwonnen hebbende, liet *Brunechilde*, op eene smadelijke wijze, naakt, bij het hoofd haar aan den staart eens paards gebonden, te pletteren slegen.

BRUNN. De hoofdstad van *Moravie*, van grachten, eenen wal en bastions voorzien, met een bergflot, *Spielberg* geheeten. Zij bevat, met hare voorsteden, omtrent 34,000 inwoners, heeft een gym-

472 BRUNO. (De Groote) — BRUNO. (De Heilige)

naam, eene Normalschool, een gesticht voor vrouwen, drie parochiekerken binnen de stad, en even zoo vele in de voorsteden, alsmede fraaije huizen. Men vindt er twaalf uitmuntende laken-, als ook eenige fabrieken van zijden stoffen enz. en de verzendingshandel is er van veel belang. In 1809 werd zij, ten gevolge van den wapenstilstand van *Zaaim*, door de *Franschen* bezet, die, bij hunnen aftocht, de vestingwerken lieten springen.

BRUNO. (De Groote) Aartsbischop van *Keulen*, en hertog van *Lotharingen*, had zeer veel aandeel aan de gebeurtenissen van zijnen tijd, en overtrof alle toenmalige bisschoppen in kunde en doorzicht. Een aantal geleerden uit alle landen, zelfs uit *Griekenland*, zochten zijne vriendschap, en zijn nimmuntend voorbeeld was van dat gevolg, dat verscheidene kerkvoogden hetzelfde poogden na te streven. Hij stierf te *Rheims*, in het jaar 965.

BRUNO. (De Heilige) Was de stichter van de orde der Carthuizer monniken, en geboren in 1030, uit een oud, adelijk geslacht, dat in het midden der vorige eeuw nog bestond. Hij beoefende te *Rheims* de wetenschappen; doch inzonderheid de godgeleerdheid, werd door den bisschop van *Gervais* aangesteld, om de geestelijken te onderwijzen; kreeg verscheidene aanzienlijke scholieren, waaronder *OTTO*, die onder den naam van *URBANUS II*, den pauselijken stoel beklom, en zoude, nadat *MANESSES*, in 1080, door het concilie van *Lyon*, van den bisschoppelijken zetel van *Rheims* ontzet was, tot zijnen opvolger zijn verkoren geworden; doch hij verkoos in eenzaamheid te leven. Hij begaf zich, tot dat einde, met zes zijner vrienden, naar den heiligen *HUGO*, bisschop van *Grenoble*, die hem in eigen persoon, in 1084, naar de, vier uren van die stad gelegene, woestijn *Chartreuse* geheeten, en waarvan de order der *Carthuizers* haren naam ontleend heeft, geleidde. *BRUNO* bouwde hier, met zijne vrienden, eene kleine kapel, benevens afzonderlijke cellen tot hunne woningen, en legde daardoor den grondslag tot eene der strengste ordes van monniken. De bewoners dezer woestijn vermeerderden in weinige jaren, bouwden eené kerk, en herschepten, door hunne nijverheid, dit woegste oord; dat de natuur alleen tot een verblijf van wilde dieren scheen bestemd te hebben, in vermakelijke tuinen. Hierbij leefden zij in de grootste armoede en onthouding; droeg eenen groven rok; gebruikten geen vleesch, maar alleen groenten en het slechtste brood, en hielden zich met bidden, lezen en affchrijven van boeken bezig. Ondertusfchen werd *URBANUS II* tot den pauselijken stoel verheven, en ontbood nu zijnen vorigen leermeester naar *Rome*. *BRUNO* ging, zijns ondanks, met zijne orde-broeders, derwaarts; doch de laatste keerden, onder het geleide van *LANDWINS*, spoedig naar *Chartreuse* terug; terwijl aan *BRUNO*, in 1094, de vrijheid vergund werd, om eene tweede order der *Carthuizers*, in het eenzame oord van *Derra Torre*, in *Calabrie*, te stichten. Hier leefde hij op zijne vorige wijze, en stierf in de armen zij-

BRUNO. (JORDANUS) — BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL. 473

zijner orde-broeders, in het jaar 1101. LEO X veroorloofde, in 1514, aan der *Carthuizers*, ter zijne nagedachtenis eene afzonderlijke mis te houden, hetwelk GREGORIUS XV, in 1623, tot de geheele Katholieke kerk uitstreckte. Sedert werd BRUNO onder de heiligen geplaatst. Hij heeft zijner orde geene bijzondere wetten gegeven; zijnde er eerst in 1581, een volkomen regel voor de *Carthuizers* tot stand gebragt; welke door INNOCENTIUS XI bekrachtigd is. BRUNO heeft, door zijne verklaringen over de Psalmen en brieven van PAULUS, getoond, dat hij een der geleerdste mannen van zijnen tijd, en tevens een grondig kenner was van de Latijnsche, Grieksche en Hebreuwsche talen.

BRUNO. (JORDANUS) Een Napolitaansch wijsgeer uit de laatste helft der zestiende eeuw. Hij was een goed letterkundige en ijverig tegenstander der Scholastieke wijsbegeerte; maar ook een wijsgeerig dweeper, die ofschoon een oorspronkelijk zelfdenker, echter overfloog tot dweeperij en geheimzinnige bespiegelingen. Zijne godheid is het hoogste gedachten-beeld, waarin alles, het bestaan, de werking, kracht, waarheid, goedheid enz. ineensmelten. Het oneindig heelal hield hij voor niets anders, dan voor juist deze hoogste gedachte, waarin wij leven, bewogen worden en zijn. Zijn pantheïsme is het voorwerpelijk oneindige IK, waarin denken en zijn, eenerlei zijn, dat alleen een waar bestaan heeft. Het persoonlijk of onderwerpelijk IK heeft, naar BRUNO, geen waar bestaan, dan voor zoo verre het, als voorwerp van kennis, in God of in het hoogste gedachten-beeld bestaat. Sommigen vinden tusfchen BRUNO en FICHTE, als menschen en wijsgeeren beschouwd, eene treffende overeenkomst. Hoe dit zij, BRUNO's voorstellingen van het heelal gaven aanleiding aan den, thans nog levenden, Duitschen wijsgeer SCHELLING tot het opstellen en uitgeven van een wijsgeerig gesprek, genaamd BRUNO, *oder über das Göttliche und natürliche Princip der Dinge*, Berlin 1802. In dit stukje, dat veel opziens baarde, ontvouwde SCHELLING het eerst zijne nieuwe leerstellingen, waarvan wij het noodige, algemeen verstaanbare en belangrijkste, zullen mededeelen in het artikel IDEALISMUS.

BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL. Een hertogdom, in den Neder-Saksischen kreits, grenzende ten noorden aan het hertogdom *Lunenburg*, ten westen aan den *Westfaalschen* kreits, waarvan het door de *Wezer* gefcheïden wordt, ten zuiden aan *Hessen* en het *Eichsfeld*, en ten oosten aan *Thuringen*, *Anhalt*, *Halberstadt* en *Maagdenburg*. Voor den laatsten Franschen oorlog, was het hertogdom verdeeld in de vorstendommen *Wolfenbuttel* en *Blankenburg*, het stift *Walkenried*, het ambt *Thedinghausen* (een gedeelte van het graafschap *Hoya*) en in den gemeenschappelijken *Onder-Hertz*, alle welke landen, op 94 vierkante mijlen en 200,000 inwoners gefchat worden. De zoutwerken zijn bijna genoegzaam voor de behoeften des lands; ook vindt men, in het noordelijke deel, zoo vele grafen,

474 BRUNSWIJK. — BRUNSWIJK. (Hertog FERDINAND VAN)

dat het zuidelijke er door kan voorzien, en er nog iets kan uingevoerd worden. Het belangrijkste voortbrengfel van uitvoer is echter het vlas, hetwelk meestal gesponnen, en waaraan voor meer dan 1,800,000 daalders jaarlijks wordt uitgevoerd; alsmede de wilde hop, waarvan het hertogdom *Brunswijk*, onder alle landen van *Neder-Duitschland*, ver weg de grootste hoeveelheid oplevert. De veefokkerij is voor eigen behoeften genoegzaam; doch de ijzer- en koperfabrieken zijn voor de uitgebreidheid des lands niet toereikende van grooter belang, echter, zijn de tabaks-fabrieken, de groote spiegel-fabriek bij *Sollingen*, de hertoglijke porcelein-fabriek en andere. De *Brunswijker mum* wordt nog steeds wijd en zijd verzonden. De twee jaarmarkten, inzonderheid die in den zomer valt, bevorderden den handel aanmerkelijk. Het hertogdom werd, ten gevolge van den slag bij *Auerstaadt*, in 1806, tuschen de *Franfchen* en *Pruisfen* voorgevallen, door den eersten veroverd, en het volgende jaar met het nieuw opgerigte koninkrijk *Westfalen* vereenigd; doch in 1813, nadat der *Franfchen* magt in *Duitschland* was te ondergebracht, weder hersteld, wanneer **FREDERIK WILLEM**, jongste zoon van den laatst overledenen hertog, de regering zijner vaderlijke staten aanvaardde.

BRUNSWIJK. De hoofd- en residentiestad van het vorstendom *Wolfenbittel*, aan de *Oker*, eene groote, bevestigde stad, wegens haaren handel en jaarmarkten bekend. Zij bevat omtrent 30,000 inwoners, vele aanzienlijke gebouwen, waaronder het slot; gedurende het gebied der *Franfchen*, met aanzienlijke kosten en niet zonder smaak, voltooid, merkwaardig is; eenen grooten schouwburg, het tuighuis met het museum, het landschappelijke huis enz. Ook vindt men er verscheidene kerken, waaronder eene Gereformeerde en Roomsche, alsmede eene synagoge. In het jaar 1745 werd hier het beroemde *collegium Carolinum*, waarin jonge lieden in kunsten en wetenschappen onderwezen worden; opgerigt, hetwelk door vele vreemdelingen, inzonderheid door *Engelsche* edellieden, bezocht wordt, en vele geleerden naar *Brunswijk* gelokt heeft, die, in later tijd, der Duitfche letterkunde ten sieraad verstrekt hebben. In 1534 vond hier de beeldhouwer **JURGEN** de eerste spinraden uit, en de bierbrouwer **CHRISTJAN VAN MUMME** den bekenden en beroemden drank van dien naam. Op de hier plaats hebbende beide jaarmarkten werd voorheen, jaarlijks, voor 2 millioen daalders omgezet.

BRUNSWIJK. (Hertog FERDINAND VAN) Bevelhebber van het leger der verbondene mogendheden in den zevenjarigen oorlog, een der grootste veldheeren van dien tijd. Hij verdreef de *Franfchen* uit *Hanover*, *Neder-Saksen*, *Hesfen* en *Westfalen*, won den slag bij *Crevelt*, en hield zich, tegen den op nieuw aandringerden vijand, staande door de overwinning, welke hij op den 8sten van Zomermaand 1758, op den maarschalk **VAN CONTADES** en den graaf **VAN BROGLIO**, bij *Miden*, behaalde. Kort na den vrede nam hij zijn affcheid, en leefde, bij afwisseling, of in *Brunswijk*, of op zijn nabijgelegen lustslot

BRUNSWIJK. (L. E. Hertog van) BRUNSWIJK WOLFENB 475

slot *Bechelde*, waar hij zich aan de kunsten en wetenschappen toewijdde. Inzonderheid was hij de beschermmer de schilder- en toonkunst, en hoogst weldadig jegens behoeftigen. Hij stierf in Zomermaand 1792, en werd van alle menscheuvrienden, bijzonderlijk van de armen, zeer betreurd.

BRUNSWIJK. (LUDWIG ERNST, hertog van) Des vaders broeder van den laatst overledenen hertog. Hij trad, in 1750, uit den keizerlijken dienst, en werd veldmaarschalk in dien van de republiek der *Vereenigde Nederlanden*. Sedert 1759, bekleedde hij, 7 jaren lang, den aanzienlijken post van representant des minderjarigen erfstadhouders, als kapitein-generaal der unie, en te gelijk dien van besturende voogd, bewaarde de onzijdigheid der republiek in den langdurigen oorlog van 1754, tuschen de naburige zee- en land-mogendheden, en werd, in het jaar 1766, na de meerderjarigheid des stadhouders, door dezen, bij eene acte van confulentenschap, tot raadsman verkozen, in alle zaken; hoe ook genaamd, aan den genoemden stadhouder opgedragen, onder volstrekt beding, aan de zijde des hertogs, van eene volstrekte onverantwoordelijkheid, anders, dan aan den prins. Deze akte, buiten kennis en toestemming van de algemeene staten aangegaan, en achttien jaren geheim gebleven, werd, toen die bekend werd, aan den hertog zeer euvel genomen, en had ten gevolge, dat zijne hoogheid, reeds bij de staten van sommige gewesten, van al zijne posten ontzet zijnde, het geraden oordeelde, het besluit der algemeene staten, niet af te wachten; maar op den 14den van Wijnmaand 1784, bij eenen brief, in hunne handen al zijne militaire charges nederlegde, en de *Nederlanden* verliet. Hij werd geboren in 1718, en stierf in 1788.

BRUNSWIJK. (Prins MAXIMILIAAN JULIUS LEOPOLD VAN) Deze voorbeeldige menscheuvriend, wiens nagedachtenis altijd in zegening zal blijven, werd den 10den van Wijnmaand 1752, geboren. Bij gelegenheid, dat een zeker dorp overtroemd was, stapte hij te *Frankfort*, aan *den Oder*, in eene boot, om de inwoners te redden; doch het vaartuig sloeg om, en de menschlievende vorst verloor zijn leven. Dit treffende geval gebeurde op den 27 van Grasmaand 1785.

BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL. (KAREL WILHELM FERDINAND hertog van) Was de laatst regerende hertog, en werd den 8 van Wijnmaand 1735 geboren; terwijl zijne opvoeding, sedert zijn 7de jaar aan den beroemden abt JERUZALEM, toen hofprediker te *Wolfenbuttel*, werd toevertrouwd. Twaalf jaren oud zijnde, bezocht hij het *Carolium* te *Brunswijk*; doch had nog steeds JERUZALEM tot leermeester, en den verdienstelijken WITTOEF tot leidsman. Eenen uitstekenden natuurlijken aanleg bezittende, maakte hij groote vorderingen in de geschiedenis, vreemde talen, wis-, krijgskunde en fraaije kunsten, beging, in de liefde alleen uitgezonderd — geene buitensporigheden, en gaf, al vroeg zijne zucht naar roem te kennen, die, door de daden van zijns moeders oom FREDERIK II, steeds meer voedsel ontving. De

476 BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL. (K. W. F. Hertog van)

zevenjarige oorlog gaf hem gelegenheid, om zijne bekwaamheden aan den dag te leggen. Hij voerde de Brunswijksche troepen naar het leger der bondgenooten, en toonde, naar het oordeel van FREDERIK II, in den slag bij *Hastenbeck*, dat hem de natuur tot eenen held bestemd had. In het volgende jaar (1758) besliste hij de zege, die zijns vaders oom, de hertog FERDINAND van *Brunswijk*, bij *Crevelt* op den Franschen veldheer CLERMONT behaalde. Na het einde van den zevenjarigen oorlog, huwde hij aan de prinses van *Wallis*, AUGUSTA, zuster des tegenwoordigen konings van *Grootbrittanje*, die hem eenen zeer aanzienlijken bruidschat aanbragt; doch hierdoor even weinig den verachterden staat der geldmiddelen des lands konde herstellen, als het haar gelukte, de geheele liefde haars gemaals te winnen, inzonderheid toen hij, in 1766, eene reis naar *Italië* ondernam, en van daar zelfs eene minnares terug bragt. Inzusschen leefde hij zeer spaarzaam; wijdde zijne ledige uren aan de fraaije kunsten en wetenschappen; ging in 1772 in Pruisfischen dienst; werd veldheer onder het voetvolk en bevelhebber van een regiment te *Halberstadt*; doch had, door den langdurigen vrede, geen gelegenheid, om zijne krijgskundige bekwaamheden aan den dag te leggen. Na zijns vaders dood (in 1780) aanvaardde hij de regering; was het eerst bedacht op de verbetering van het finantie-wezen, en nam de uiterste spaarzaamheid ten aanzien zijner hofhouding in acht; doch bereikten zijne maatregelen niet alle het gewenschte doel. Trouwenis, de hertog had, over het algemeen, somtijds het ongeluk, dat het door hem bedoelde oogmerk, bij den besten wil, of in het geheel niet, of alleen ten deele bereikt werd: gelijk dit nog het geval was, bij de hervorming van het onderwijs in de openbare opvoeding, waaraan hij aanzienlijke sommen verspilde, en nog meer zoude te koste gelegd hebben, indien hij in zijne ontwerpen niet ware verhinderd geworden.

Reeds 6 jaren waren er van zijne regering verloop, toen hij zich op nieuws aan het hoofd van een leger moest stellen. In *Holland* hadden de patriotten, in 1787, de prinses van *Oranje*, op hare terug reize van *Nijmegen* naar 's *Hage*, niet ver van *Schoonhoven*; aangehouden, omdat men hare komst aldaar, bij den toenmaligen staat van zaken, voor de rust des lands niet geraden oordeelde. De Pruisfischen monarch, FREDERIK WILLEM II, deze daad als een belediging zijner zuster aanmerkende, droeg aan den hertog den last op, om met een leger naar *Holland* te trekken, en *satisfactie te nemen voor den persoonlijken hoon*, gemelde vorstin aangedaan; gelijk hij dan ook, den 13 van Herfstmaand 1787, het grondgebied dier republiek betrad, en in 3 kolommen op *Holland* aanrukte. Zijne troepen bezetteden de eene stad na de andere, en trokken reeds den 20 van Wijnmaand binnen *Amsterdam*: overal werd de regering, en de stadhouder, in zijne regten hersteld, en verwierf de hertog, door het zoo spoedig eindigen van dezen veldtogt, veel roem.

BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL. (K. W. F. Hertog van) 477

Het was dus niet te verwonderen, dat men, in 1792 een even spoedig einde van den Franschen omwentelings-oorlog, waarbij hij het opperbevel over de Oostenrijksche en Pruisische legers voerde, van hem verwachtte. De hertog had het stoutte plan, om regelrecht op *Parijs* aan te rukken, die stad allen toevoer af te snijden, dezelve door hongert te bemagtigen, en daardoor alle gistingen in het geheele rijk te doen ophouden. Reeds gaf zich in Oogstmaand de beroemde vesting *Longwij*, en kort daarna *Verdun*, over; doch in *Champagne* sleet hij het hoofd, en hij moest, reeds in het begin van Wijnmaand, ingevolge eenen wapenstilstand, het Fransche grondgebied ruimen. Doch, terwijl dit geschiedde, had de Fransche veldheer *CUSTINE* de vesting *Mentz*, veroverd, en men wilde die hernemen, waarom dan ook de hertog in 1793, met de *Oostenrijkers*, den veldtocht aan den *Boven-Rijn* opende; den 7 van Lentemaand de vesting *Königstein*, bij *Mentz*, vermeersterde, en nu bedacht was, om de beroemde Fransche vesting *Landau* te veroveren; doch de *Franschen* haar pogende te ontzetten, deden den 14 van Herfstmaand, van *Strasbourg* tot *Saarbrück*, eenen algemeen aanval op *WURMSER* en den hertog, die nu gelegenheid had, om met den, naderhand zoo beroemd gewordenen veldheer *MOREAU*, bij *Pirmasens* (in het Darmstadsche) te strijden; en hem eenen bloedigen slag te leveren, waarbij de *Franschen* genoodzaakt werden, om tot aan de *Saar* terug te trekken. Den 13 van Wijnmaand gelukte het den hertog, in vereeniging met *WURMSER*, de *Weisenburger* linien door te breken, en waagde hij, om bij het naderend, ruwe jaarsaizoen, zich een vaster steunpunt te bezorgen, in Slagtmaand eenen storm op het bergslot *Bitsch*, den sleutel van het *Vogische gebergte*. Dan, deze proef mislukte; doch, daarentegen, sloeg hij, in eenen bloedigen slag bij *Kaiserslauteren*, eene kolom van het Fransche *Moezel-leger* onder *HOCHE*, die door het gebergte, ter ontzetting van *Landau*, zocht door te breken. Onderruschen noodzaakten de gedurige aanvallen van *HOCHE* en *PICHEGRU*, en het veroveren der Oostenrijksche linien bij *Freschweller*, aan de *Motter*, *WURMSER* tot den terugtocht over den *Rijn*, waarop ook die des hertogs volgde, die dan ook, alzoo er reeds misverstand tuschen *Oostenrijk* en *Pruisen* plaats had, zijn opperbevel nederlegde.

Sedert werkte hij weder aan de welvaart zijns lands, tot in het ongelukkige jaar 1806, toen hij, bij het uitbarsten van den oorlog tuschen *Frankrijk* en *Pruisen*, wederom aan het hoofd des legers geplaatst werd. Men verwachtte van hem, dat hij den ouden krijgsgroem der *Pruisen* tegen *Frankrijk* zoude handhaven; doch de slag van *Jena*, op den 14 van Wijnmaand, vrijdelde deze verwachting geheel en al. De ongelukkige grijsaard moest, zeer zwaar gewond, zijn rijk en vaderland verlaten, en, met spot en verwijtingen overladen, te *Ottensen* bij *Altona*, op den 10 van Slagtmaand 1806, en dus nog geene maand na den ongelukkigen slag, zijn leven eindigen. De *Franschen* namen, den 28sten van Wijnmaand deszelfden jaars, zijn land in bezit,

zit, en voegden het naderhand bij het koninkrijk *Westfalen*, waar het aan het departement de *Ocker* getrokken werd.

BRUSSEL. Eertijds de hoofdstad van de *Oostenrijksche Nederlanden*, thans van *Zuid-Brabant*, werd in het jaar 900 gesticht, en verkreeg in 1040 stadsregten. Zij ligt aan de kleine rivier de *Senne*, op verschillende heuvels, in een vruchtbaar boschrijk oord; telt tegenwoordig 70, volgens anderen 80,000 inwoners; heeft zeven poorten en een ruimer aantal prachtige openbare gebouwen, dan eenige stad des rijks. Onder de 9 kerken is die van St. GUDULA de trotschste en kostbaarste, en die van St. JACOB, op den *Kauwenberg*, de fierlijkste. De hervormden hebben er 2 kerken, in eene van welke de dienst in de Fransche en Hoogduitsche, en in de andere in de Nederduitsche taal verrigt wordt: ook hebben de Joden hier eene synagoge. — Het stadhuis is een prachtig gebouw met eenen zeer hoogen toren, waarop het beeld van den bescherm-heiligen der stad geplaatst is; het gerechtshof is zeer fraai, en het paleis voor de staten generaal, dat des konings en der prinzen; alsmede de gebouwen voor de hoofden van algemeen bestuur, betwisten elkander den rang. Er zijn twee schouwburgen, waarvan de grootste, door ouderdom en eene verkeerde bouworde ontferd, door eenen nieuwen vervangen is. *Brusfel* heeft verscheidene ruime pleinen, die alle met fonteinen voorzien zijn; terwijl in het *Park*, eene aangename wandelplaats, nog bovendien beelden, vijvers en grotwerk gevonden worden. — In het oude hof, voorheen het verblijf des prinzen van *Oranje*, bevindt zich de stads-boekerij, weleer door DE LA SERUA ST. AUDER bijeenbragt, en omtrent 80,000 boekdeelen, en 2000 handschriften bevattende; een museum van schilderijen; een wel ingerigte kruidtuin; een uitmuntend kabinet van natuur- en scheikundige werktuigen, van natuurlijke zeldzaamheden, en eene onlangs bijeengebragte verzameling van delfstoffen. Er is wijders een *athenaeum*, waarin, behalve in verschillende takken van wetenschap, thans ook in de Nederduitsche taal- en letterkunde onderwijs gegeven wordt: eene inrigting, waardoor eenigermate het nadeel wordt vergoed, door de verplaatting der hooge school naar *Leuven*, onder het Fransche bestuur opgerigt, veroorzaakt: voorts eene koninklijke akademie der wetenschappen; een natuurkundig genootschap; eene letterkundige sociëteit; eene genees- en heilkundige school; eene akademie van proefondervindelijke wijsbegeerte, en meer andere inrigtingen van dien aard.

Men heeft in *Brusfel* verscheidene fabrieken, die alle in eenen goeden staat zijn. Inzonderheid vervaardigt men in en buiten de stad zeer fraaije kanten, welke aan 9,000 menschen werk verschaffen; als mede tapijten, linnen- en wollenstoffen, koetsen en andere rijtuigen; ook vindt men er looijerijen en katoen-spinnerijen, en zijn de bierbrouwerijen en branderijen algemeen beroemd. Een in de 16de eeuw gegraven kanaal, en de onderscheiden groote straatwegen zijn zeer

bévoordelijk voor den handel. — In de nabijheid van de stad ligt *Laken*, en het vermaarde bosch *Soignies*.

Brusfel is gedenkwaardig door den afstand van KANAL V. Later deelde de stad in de Spaansche onlusten; zij was de zetel van den wreeden ALVA, en het was hier, dat de Holland'sche graven van EG-MOND en HOORNE onthalsd werden. Door den Franschen oorlog, in het begin der vorige eeuw, leed de stad zeer veel; doch, onder de regering van MARIA THERESIA herstelde zich hare welvaart. De inval der *Franschen* in 1792, onder DUMOURIER, de daarop volgende gedurige omwentelingen, en de eindelijke inlijving in *Frankrijk* verdoofden op nieuws haren luister, totdat eindelijk, ten gevolge der gebeurtenissen in 1813 en 1814, geheel *Brabant* met het koninkrijk der *Nederlanden* vereenigd, en onder het bestuur van eenen verstandigen vorst gebragt werd; sedert welken tijd ook *Brusfel*, beurte- lings, met 's *Hage*, de zetel van het rijksbestuur, het hoofd weder opbeurt, en al zijne gelede rampen vergeet.

BRUTUS. (LUCIUS JUNIUS) De grondlegger der Romeinsche republiek, door de verdrijving van den laatsten koning-TARQUINIUS den *Trotschen*, tegen wien hij langen tijd heimelijk wraak koesterde. De aanleidende oorzaak tot den val der *Tarquiniers* is bekend. LUCRETTIA, de gemalin van COLLATINUS, doortak zich zelve, nadat zij door SEXTUS, zoon van TARQUINIUS, geschonden was. BRUTUS rukte haar den dolk uit het hart; verzamelde het volk rondom zich, en de *Tarquiniers* werden verdreven. MONTESQUIEU merkt echter te regt aan, dat de dood dezer Romeinsche vrouw alleen de gelegenheid tot de omwenteling gegeven heeft, welke laatste een natuurlijk gevolg van den ruwen, stouten aard des Romeinschen volks was. BRUTUS werd hierop, met COLLATINUS, burgemeester, en was een zoo ijverig republikein, dat hij zijne eigene zonen, die TARQUINIUS weder poogden te herstellen, het hoofd liet afflaan. Hij schafte het menschenoffer in *Rome* af, en eindigde, in eenen slag met TARQUINIUS, zijn leven.

BRUTUS. (MARCUS JUNIUS) Zoon van SERVILLA, de zuster van CATO, en de beruchte moorder van CESAR, dien men voor zijnen vader houdt. Zijne overdrevene zucht voor de vrijheid, die hem doof maakte voor de stem der rede, ja zelfs der natuur en dankbaarheid, deed hem met CASSIUS tegen CESAR zamenspannen, die in het midden der vergadering van den senaat dan ook vermoord werd. Toen CESAR, onder de zaamgezworenen, BRUTUS met den dolk in de hand ontdekte, riep hij uit: „*Gij ook BRUTUS!*” — „BRUTUS, zegt HENNINGS, had geen gevoel van ware vrijheid, maar zijne verbeelding was verhit: hij was een verrader van POMPEJUS na den slag bij *Pharsalia*, voordat hij CESARS moorder werd; liep van de eene partij tot de andere, zonder zelf te weten, tot welke hij behoorde, en werd door CASSIUS geregeerd, toen hij zijnen vader vermoorde.” (Zie: HENNINGS *over de ware bronnen van de nationale welvaart.*)

vaart.) Na den dood van CESAR ontstond er eene burger-oorlog (Zie op ANTONIUS), in welken BRUTUS, bij *Philippi*, geslagen werd, en zich zelven, des nachts het leven benam.

BRUYERË. (JEAN DE LA) Deze beroemde schrijver der karakters en zeden zijner eeuw, werd in 1644, in een dorp, ontfreeds *Dourdan*, in *Isle de France* geboren, en stierf in 1696. Eerst kocht hij een schatmeestersplaats in *Caen*; doch geraakte kort daarna in dienst van den hertog van ENGHËN, die hem eene jaarwedde van 1000 daalders toeleigde, waarvoor hij zich in de geschiedenis moest laten onderwijzen. Hij bragt in het huis des hertogs zijn geheele volgende leven door, en werd in 1693 lid der Fransche akademie. Hij heeft bijna alle karakters, zelfs die van MOLIERE, geschetst, en het is van belang, hem met dezen schrijver te vergelijken. Niet zelden ontleede hij zijne karakterschetsen van levende personen, alhoewel dit door hem wordt tegengesproken; waarom ook MALEZIEUR, toen hij hem zijn handschrift overgaf, zeide: „gij zult u vele lezers daarmede verschaffen; maar u daardoor ook vele vijanden berokkenen.”

BRUYN. (CORNELIS DE) Een kundig schilder; doch tevens een betoemd reiziger; werd in 1652 in 's Hage geboren. Hij begaf zich in 1674 naar *Rome*, waar hij zijne kunst beoefende; bezocht hierop *Napels* en andere steden van *Italië*, ging vervolgens scheep naar *Smirna*, reisde door *Klein-Azië*, *Egypte*, en de eilanden van den *Archipel*, en zettede zich, na zijne terugkomst in *Europa*, te *Venetië* neder, waar hij op nieuws zijne kunst oefende, en een leerling van CARLO LOTTE werd. Hij kwam in 1693 in zijn vaderland terug, en gaf, eenige jaren daarna, zijne *Reis in den Levant* in het licht. Het gunstig onthaal, hetwelk dit werk ontmoette, deed hem tot nieuwe reistogten besluiten. Hij bezocht *Rusland*, *Perzië*, *Indië*, *Ceylon* en eenige Aziatische eilanden, en schilderde in *Rusland*, onder anderen, PETER den Grooten, benevens verscheidene prinses van zijn huis. In 1708 kwam hij in zijn vaderland terug; gaf drie jaren daarna zijne *Reis door Muskovie*, *Perzië* enz. te *Amsterdam* in het licht; doch waarvan eene andere uitgaaf, in 1725 te *Rouan* in 5 deelen verschenen, van meer nut is, omdat de abt BANIER dezelve verbeterd en met vele aantekeningen verrijkt heeft. Hij besteedde zijnen overigen leeftijd alleen aan de schilderkunst, en stierf te *Utrecht*, ten huize van zijnen vriend en beschermmer van MOLLEM.

BUCENTAURUS. Voor eerst, in de fabelkunde, eene soort van *Centauren*, of wangedrochten, die het lijf van eenen stier of ezel, doch de overige deelen van een mensch hebben. Ten andere, het groote prachtige schip, waarvan zich de doge van *Venetië* bediende, wanneer hij, op hemelvaartsdag, aan de *Adriatische zee* huwde.

BUCEPHALUS. Een lijfspaard van ALEXANDER den Grooten, dat ongemeen schoon, maar zoo wild was, dat men het niet eens op de proef konde rijden, en koning PHILIPPUS, wien het voor 30 duizend

daalders werd aangeboden, hetzelfde weder wilde terug zenden, toen zijn zoon, de jonge ALEXANDER zich voornam, het te temmen. Dit gelukte den jongen vorst, die dit paard nu zoo lief kreeg, dat hij federt nooit een ander beklom, en niet wilde gedoogen, dat het door eenen anderen bereden wierd.

BUCHANAN. (GEORG) Deze, als dichter en geschiedkundige beroemde *Schot*, in *Kilkern* geboren, studeerde te *Parijs*, en werd, door JACOBUS V, tot leermeester van zijnen natuurlijken zoon, den graaf van MURRAY, benoemd. Hij moest, uit hoofde eener door hem uitgegevene bijtende satire tegen de *Franciskaners*, de vlugt nemen, en landde eindelijk in *Portugal*, waar hij in een klooster werd opgesloten, in hetwelk hij zijne dichterlijke omschrijving der Psalmen vervaardigde. Eindelijk kwam hij, na veel omzwervens, in *Schotland* terug, omhelsde openlijk den hervormden godsdienst, werd de onderwijzer van den jongen koning JACOBUS, en schreef, in 1565, de geschiedenis van *Schotland*, in welke hij zich verscheidene scherpe uitdrukkingen tegen de katholieke leer en zijne voormalige weldoenster, de koningin MARIA STUART, veroorloofde. Ten laatste werd hij, onder de regering van JACOBUS, bestuurder der koninklijke kanselarij en geheim zegelbewaarder; doch legde deze posten neder, en ging naar *Edinburg*, waar hij, in 1582 stierf. Zijne uitbreiding der Psalmen, benevens andere dichtstukken, kenfchetfen zijne ongemeene bedrevenheid in de Latijnsche dichtkunde. Als lierdichter was hij vurig en stout; terwijl, in zijne hekeldichten, veel oordeel en scherpscherpheid doorstralen.

BUCHANAN. (CLAUDIUS) Doctor in de godgeleerdheid. Men heeft van hem een werk onder den naam: *Onderzoekingen naar den toestand des Christendoms in Azie*: een werk, dat in *Engeland* zeer veel opgang gemaakt heeft en ook in onze taal is uitgegeven, te *Haarlem*, in 1814, in 8vo.

BUCHARIJE. Een uitgestrekt land in *Azie*, en een voornaam gedeelte van *Tartarije*. Het wordt in *Groot-* en *Klein-Bucharije* verdeeld. *Groot-Bucharije*, het meest bevolkte en bebouwde land van *Middel-Azie*, heeft eene aanzienlijke veeteelt en akkerbouw, levert goudzand, rhabarber, katoen, hennep, vlas enz. op, en drijft eenen sterken handel op *China*, de *Indien*, *Perzie* en *Rusland*. De inwoners zijn deels *Bucharen*, deels *Usbekische Tartaren*, en belijden de *Mahomedaanschen godsdienst*. — *Klein-Bucharije* ligt ten oosten van het *Groote*, drijft eenen aanzienlijken karavaanhandel op *Perzie*, *China*, *Indie* en *Siberie*; doch is dezelve, uit hoofde der tusschen beiden liggende woestijnen, waarin de karavanen dikwijls door de *Kirgisen* aangevallen en geplunderd worden, zeer bezwaarlijk. Diamanten en andere edele gesteenten, goud, zilver, zijde, koren, wijn, enz. zijn de voortbrengfels des lands, dat tevens goede paarden, kameelen, runders en schapen oplevert. De *Bucharen* noemen zich zelve *Sarzen*, en willen voor echte nakomelingen der *Uszen* en tegenwoor-

dige *Turkomannen* gehouden worden. Hunne regeringsvorm is eene bepaalde monarchie, en in *Siberie* vindt men aanzienlijke *Bucharische* volkplantingen, welke, te zamen, meer dan 20,000 mannelijke leden uitmaken.

BUCKINGHAM. (GEORG VILLIERS, hertog van) Deze man is berucht in de Engelsche geschiedenis, door de gunst, welke hij van vorsten genoot; doch die hij te schandelijk misbruikte, om hier met stilzwijgen voorbij te gaan. Hij werd in 1592, te *Brookesbij*, in het graaffschap *Leicester*, geboren, werwaarts zich zijne familie, die in *Normandije* woonde, ten tijde van *WILLEM den veroveraar*, begeven had. Hij hield zich weinig met de beschaving van zijnen geest op; doch, daarentegen, had hem de natuur uiterlijke gaven van schoonheid, bevalligheid enz. geschonken, welke hij, door een driejarig verblijf in *Frankrijk*, nog meer ontwikkeld had. *JACOBUS I*, die geheel met hem was ingenomen, verwijderde weldra zijnen gunsteling *SOMMERSET* van het hof, en overlaadde *BUCKINGHAM* met eer en rijkdom, zoo dat hij, binnen twee jaren, tot de waardigheden van ridder, kamerheer, baron, ondergraaf, marquis, groot-admiraal, opziener der vijf havens enz. opklom, en ten laatste, met eene onbepaalde magt, over alle eereposten, ambten, gunstbewijzen en inkomsten der drie koninkrijken beschikte; doch waarbij zijne familie, spions, handlangers en medehelpers het beste voeren. De natie, ten gevalle van eenen trotfchen en onbekwamen gunsteling, de verdiensten miskend, het volk vertrappt, den adel vernederd, en de kroon onteerd ziende, verontrustte zich over dit alles, doch zijne ontrouw was nog niet genoeg gebleken, en kwam niet voor 1623, toen hij acht jaren 's vorsten gunst genoten had, aan den dag. Hij besloot tot den val van den graaf *BRISTOL*, een zoo kundig als braaf staatsdienaar, die juist te *Madrid* over een huwelijk eener infante met den prins van *WALLIS*, naderhand *KAREL I*, handelde, en boezemde den jongen vorst, wien hij van zich afhankelijk wilde maken, het romaneske denkbeeld in, om in perfoon naar *Madrid* te reizen, ten einde daardoor alle zwaarigheden af te snijden, en zich zoo veel te gemakkelijker den weg tot het hart der infante te banen. De koning gaf hiertoe, in een zwak oogenblik, zijne reeds terug genomene toestemming op nieuws. De onderhandelingen werden nu, door de trouweloosheid van *BUCKINGHAM*, achteruitgezet, die, om dezelve op zulk eene wijze af te breken, dat een ander ze nooit met een goed gevolg konde hervatten, zich de groffste beleedigingen tegen het Spaansche ministerie veroorloofde, vervolgens, onder valsche beloften, spoedig met den prins op reis ging; den koning door verkeerde berigten misleidde, en het parlement op eene flinkfche wijze deed verklaren, dat men, in plaats van zich met *Spanje* te verbinden, dat rijk veel eer den oorlog moest aandoen; waartoe koning *JACOBUS* dan ook besloot. De graaf *BRISTOL*, in wiens standvastige deugd de koning eenen steun tegen de aanslagen van zijnen gunsteling hoopte te vinden, kwam nu van *Madrid* terug; doch werd op een,

door

door BUCKINGHAM uitgevaardigd, bevel des konings, als gevangene in den *Tower* gebragt, wegens hoogverraad aangeklaagd, en van het hof verwijderd. Intusfchen weigerde het huis der gemeente, hoezeer ook op den oorlog tegen *Spanje* gedrongen hebbende, standvastig de daartoe benoedigde gelden, waarop BUCKINGHAM zich met de partij der *Puriteinen* vereenigde, en zich verstoutte, om de bischoppelijke waardigheid af te schaffen, en al de bezittingen der kerk te verkoopen, om daaruit de kosten van den oorlog goed te maken. Koning JACOBUS, op deze wijze, in al de belangen der staatkunde, in al de aangelegenheden van het hart en geweten, door zijnen gunsteling verraden, stierf in het midden van al deze verwarring. Onder zijnen opvolger KAREL I, voer BUCKINGHAM wel voort, zijne onpaalde magt ook op dezen uit te oefenen; doch werd door het nieuwe parlement, voor een verleider des konings, eenen verrader van 's lands vrijheid, en voor eenen openlijken vijand van hetzelfde verklaard: en dit geschiedde ten tijde van eenen oorlog, welker voortzetting meer dan ooit de volkomendste overeenstemming met het lagerhuis, dat, bij het vorige parlement, dezen minister voor den redder des vaderlands verklaard had, volstrekt vorderde. Van hier die scheuring in twee parlementen, en al die ongeoorloofde belastingen, willekeurige gevangennemingen; met een woord alles, wat den deugdzaamsten vorst de verschrikkelijkste tooneelen moest doen vooruitzien. Inmiddels beraamde BUCKINGHAM, die, door zijne belagchelijke onderneming tegen *Cadix*, had behooren geleerd te hebben, dat hij den oorlog tegen *Spanje* niet konde volhouden, nog eenen tweeden tegen *Frankrijk*; doch, geen gepast voorwendfel daartoe kunnende vinden, besloot hij tot een regstreekfchen aanval, en verbond zich met de protestanten te *Rochelle* tot eenen inval op het Franfche gebied. Deze onderneming, even dwaas en onbedacht, als die tegen *Cadix*, liep even slecht af: hij keerde naar *Engeland* terug, en werd niet minder door zijne landgenooten, dan door zijne vijanden, met de diepste verachting befchouwd. Daar intusfchen dringende behoeften het bijeen roepen van een nieuw parlement noodzakelijk gemaakt hadden, stroomde hij, bij de opening daarvan, zaden van tweedragt tusfchen den koning en het volk; bestreed de beroemde *petitie der regten* ten sterkste, doch zag dadelijk van allen verderen tegenstand af, toen hij vernam, dat men, in het lagerhuis, eene crimineele aanklagte tegen hem in den zin had; welke echter alleen op een verzoek aan den koning uitliep, om den hertog van BUCKINGHAM, die, door de uitgestrektheid en het misbruik zijner magt, de voorname oorzaak van 's lands en volks ongeluk was, van zijn hof en uit zijnen raad te verwijderen. Het antwoord des konings was eene onmiddellijke ontbinding van het parlement. Hij besloot den protestanten van *Rochelle* op nieuws te hulp te komen, en droeg deze onderneming aan den graaf DENBIGH op; doch deze, onverrigter zake, terug keerende, gelastte de vorst aan BUCKINGHAM, om zich in perfoon aan het hoofd eener

nieuwe krijgsmagt te stellen. De hertog moest dezen uitdrukkelijken wil des konings volgen, en bevond zich in *Portsmouth*, om in te schepen, toen de dolk eens onbekenden, in het midden zijner officieren, lijfwacht en soldaten, in Oogstmaand 1628, aan zijn misdadig leven een einde maakte.

BUCKLER. (JOHANN) Beter bekend onder den naam van SCHINDERHANNES, was de opperste aanvoerder dier beruchte rooversbende, die langen tijd aan de beide oevers van den *Rijn* hare euvel daden pleegde. Van behoeftige doch brave ouders geboren, werd zijne opvoeding zoo geheel verwaarloosd, dat hij nauwelijks zijnen naam konde schrijven. Reeds in zijne vroegste jeugd pleegde hij kleine diefstallen aan brood en vleesch, en begaf zich, ouder geworden zijnde, in den dienst van eenen vilder, die, meer uit medelijden, dan noodzakelijkheid, hem tot eenen bijlooper aannam. Hij was hier ongemeen vlijtig en gedienschtig; doch maakte zich, reeds na verkoop van eenige maanden weg, nadat hij zijnen meester vooraf het een en ander ontvreemd had. Hij werd gepakt, en door den regter tot 25 stokslagen veroordeeld. Inderdaad, het is zeer opmerkelijk voor den menschenkenner, dat, zoo als SCHINDERHANNES in later tijd bekend heeft, deze straf, in het openbaar aan hem uitgeoefend, het lot zijns volgenden levens besliste. Zonder te weten, wat hij nu zoude aanvagen, zwierf hij met eenige vagebonden rond, en hield zich meestal met het stelen van schapen op. Hij werd andermaal gevat; doch ontsnapte en vervoegde zich nu bij FINK den roodbaard, den aanvoerder eener beruchte bende dieven. Ook nu geraakte hij in hechtenis, maar reddede zich op nieuws door de vlugt, en keerde regtstreeks naar FINK terug, die zich thans, met zijne benden, onder den zoogenoemden zwarten PETER, eenen zeer onbefchaamden en vermetelen booswicht, begeven had. Daar deze, kort daarna, gevat werd, en ofschoon hij ontsnapte, van den linker Rijnsoever verdween, zoo vermeerdeerde het aanzien van SCHINDERHANNES als een ervaren dief, daardoor aanmerkelijk bij zijne spitsbroeders. Paarden-dieverij was hun voornaam handwerk, en zij werden hierin zoo stout, dat zij het op hellen dag zelfs uitoefenden. SCHINDERHANNES, geraakte thans wederom in hechtenis; erkende vele zijner misdrijven; werd met zijnen medegevangen kameraad, JOHANN MULLER, naar *Simmeren* gebragt, waar hij, hoe nauw ook bewaakt wordende, echter wist te ontsnappen. Sedert hield hij zich alleen met openbaren roof op, omdat dit voordeeliger en minder moeilijk was, dan paarden-dieverij, en verzamelde daartoe eene talrijke bende, deels uit zijne vorige makkers, deels uit nieuw aangeworvenen bestaande, die eerlang de geheele landstreek met schrik vervulde. Men overviel, op hellen dag, de reizigers op de openbare wegen, en beroofde hen van alles, wat zij hadden; terwijl men de buit in kroegen en herbergen met hunne vrouwen, bijzitten en hoeren, verbraste. Eens werden zij overvallen, en SCHINDERHANNES week naar den regter Rijnsoever, waar hij aan eene zeke-

te JUULTJE BLASIUS huwde; doch daar men het nu veiliger oordeelde, om bij nacht, met openbaar geweld, in de huizen te breken, zoo nam men daarvan de eerste proeven bij Joden, die zoo wel uitvielen, dat nu de eene inbraak op de andere volgde. Men dreef dit snoodde handwerk zoo openlijk, dat de Joden zelfs aan SCHINDERHANNES behoorlijk gemagtigde afgevaardigden zonden, om met hem een akkoord te maken. De jonge knapen speelden en brasten met de roovers, en voorzagen hun van kruid en lood; terwijl de meisjes, wanneer zij een bal gaven, zich bij hun voegden, en gemeenzaam met hun dansten. Eindelijk werd deze beruchte roover, in het gewaad van eenen fatsoenlijken man, met verſcheidene zijner bendē gevat, naar *Frankfort* gevoerd, en voor het crimineele gerechtshof gebragt. Hij erkende aanſonds een groot aantal zijner wandaden, en werd, benevens zijne medepligtigen, aan het ſpeciale gerechtshof te *Maintz* overgeleverd, en met 19 zijner bendē ten dood veroordeeld. Hij was, in het eerste oogeblik, over dit vonnis getroffen, en gaf te kennen, dat alleen een moordenaar met den dood konde geſtraft worden; doch dat hij nooit eenen moord begaan had. Het vonnis werd den 21 van Slagtmaand 1803 volvoerd. SCHINDERHANNES, die, nog tot op het laaſte oogeblik, op genade hoopte, behield de grootſte bedaardheid. Hij beklom met eenen luchtigen tred het ſchavot, en zeide tegen de aanzhouwers: „Ik heb den dood verdiend, maar 10 „mijner kameraden niet.” De overigen moesten gedeeltelijk naar de ſtrafplaats gedragen worden. In 26 minuten was dit verſchrikkelijk tooneel afgehoopen.

BURNICK. (ARNOLD) De eerste, die de landkaarten in koper graveerde en drukte, en deze kunst tot eenen hoogen trap van volkomenheid bragt. SCHIVEINHEIM, bij zijne uitgave van PTOLOMEUS, van dezelve willende gebruik maken, bediende zich daartoe van BURNICK, die, na zijnen dood, deze uitgave voltooide. De eerste van PTOLOMEUS verſcheen in 1478, te *Rome*, in folio, en de kaarten zijn werkelijk beter gegraveerd, dan alle lateren in de 15, 16 en 17de eeuw, zelfs die van MERCATOR niet uitgezonderd. In de latere uitgaven van 1490, 1507 en 1608, inſgelijks te *Rome* uitgegeven, heeft men zich op nieuws van deze kaarten bediend. De laaſte is met eene kaart der wereld, waarop de ontdekkingen van COLUMBUS en AMERICUS VESPUCIUS het eerst worden aangewezen, vermeerderd. Dezelve is door eenen *Duitſcher*, JAN RUISCH, gegraveerd, van wien, waarschijnlijk, ook de 10 kaarten zijn, welke bij de uitgave van 1507 zijn gevoegd geworden.

BUCOLISCHE GEDICHTEN. Herdersgezangen. (Zie: IDYLLE.)

BUENOS-AYROS. In *Spaansch Zuid-Amerika*, ſedert 1778 aan den onderkoning van *Rio de la Plata* behoorende; grenzende ten noorden aan *Paraguay*, ten zuiden aan het Magellansche gebied, ten oosten aan de zee en ten westen aan *Turkomanni*; wordende door de zilver-rivier (*Rio de la Plata*) doorſtroemd. Het land is

zeer vruchtbaar, en heeft zijnen naam van de gezonde luchtfreek ontvangen. De hoofdstad *Nuestra Señora de Buenos-Ayros* werd in 1535 aangelegd, bevat meer dan 3,000 huizen, fraaije straten en lusthuizen, en, volgens de jongste berigten, omtrent 30,000 inwoners. De handel dezer stad is aanmerkelijk, inzonderheid in huiden van stieren, die in de westelijke groote vlakke (*Pampas*) gedood worden. Ook is de vischerij langs de kust van veel belang. De stad is de residentie van den gouverneur, en heeft eenen bisschop, die onder den aartsbisschop van *Plata* behoort. Van *Buenos-Ayros* loopt een postweg, ter lengte van 400 mijlen, dwars door *Amerika* tot aan *Peru*, waarop men posthuizen vindt, en van paarden en wagens kan voorzien worden. In 1806 maakten de *Engelschen* zich meester van deze stad; doch moesten die kort daarna weder ruimen. In 1810 verklaarde zij haren gouverneur van zijnen post vervallen, en benoemde in zijne plaats eene *Junta* van 7 personen, in afwachting van volgende gebeurtenissen.

BUFFEL. (*Bos*, *Bubulus*, of *Buffelus*) Is eene soort van rundier, oorspronkelijk uit *Indien* en wel uit *Tibet* afkomstig, van waar hetzelfde, van tijd tot tijd, door geheel *Azie*, en *Noord-Afrika*, is verspreid, en vervolgens in, of sedert, de zevende eeuw onzer jaartelling in *Europa* overgebracht, waarin het, in *Italië*, *Hongarije*, ja zelfs in het *Salzburgsche*, gevonden en aangefokt wordt, als een huisdier, waarvan men velehande diensten en voordeelen trekt, en hetwelk, daar het, om zoo te spreken, onder alle luchtstreken zeer wel thiert, meer algemeen, in andere landen, voordeelshalve, behoorde aangekweekt te worden. De Buffel gelijk naar onzen gewonen os of stier, schoon hij woester voorkomen heeft. Hij koppelt of vermengt zich volstrekt niet met onze koebeesten, en er bestaat zelfs afkeer tusschen deze twee runderfoorten. De Buffel is meest grooter dan eene kloeke stier. Hij haalt somwijlen, en, naar dat de landfreek is, waarin hij voorkomt, wel de lengte van acht voet. Hij heeft eene zeer harde huid, welke, over het geheel, zwart is, of eene zwartachtige kleur heeft. Zijn muil is breeder en minder opwaarts gebogen, dan bij den gewonen stier. Zijn kop is, in evenredigheid met het ligchaam, klein. Zijne hoornen zijn lang, zwart en gedraaid, en liggen, als het ware, platachtig op zijde. De Buffel, offchoon woest van aard, laat zich zeer wel temmen. Hij onderwerpt zich, en gehoorzaamt den mensch. Van daar, dat men van hem, daar hij in den huisfelijken staat is overgebracht, als arbeider, groote diensten trekt: want men gebruikt hem voor den ploeg en wagen. Men steekt hem een koperen of ijzeren ring door den neus, en maakt daaraan een touw vast, bij wijze van toom, waarmee men hem, tot al die gezegde einden, naar welgevallen bestuurt. Het vleesch van den Buffel is slecht, hard, taai, en dus alleen een voedfel in nood. De Buffel-melk is vrij goed en bruikbaar. De huid geeft een taai leder.

BUFFON. (GEORG LOUIS LE CLERCE graaf van) Een man, die, door zijne schriften over de natuurlijke historie, en zijn kabinet van *naturalia*, eenen onsterfelijken naam verworven heeft. Hij werd in 1707, te *Montbar*, in *Bourgogne*, geboren: zijn vader was lid van het parlement te *Dyon*, en de zoon werd tot denzelfden rang opgeleid. Dan de lust tot de wetenschappen nam, te goeder ure, zijn geheele hart in, en hij betoonde, reeds in zijne vroege jeugd, ongemeen veel lust voor de meetkunde. Negentien jaren oud zijnde, ging hij naar *Italië*, welk land hij als eene rijke voorraadschuur van natuurkundige kennis beschouwde. Eenigen tijd na zijne terugkomst van daar, reisde hij naar *Engeland*, van waar hij, na verloop van 3 maanden, naar *Frankrijk* terugkeerde, en eerst *Parijs*, en naderhand *Montbar*, tot zijn verblijf verkoos. Zich thans geheel aan de natuurlijke geschiedenis toewijdende, besloot hij, voor alle menschen van smaak, eene wetenschap te bearbeiten, die alleen tot hiertoe voor beoefenaren der natuurkunde geschikt was, en verbond zich daartoe met DAUBENTON, met dat gevolg, dat deze beide vrienden, na eenen onvermoeiden arbeid van 10 jaren, de drie eerste deelen leverden der natuurlijke historie, waarop, van 1749 tot 1767, nog 12 andere volgden, welke de beschouwing der aarde, de natuur der dieren, en de geschiedenis van den mensch en der zoogdieren bevatten. Het uitmuntendste gedeelte dezes belangrijken werks, de algemeene beschouwingen, de beschrijving van de bijzondere eigenschappen der dieren, en de groote verschijsfels in de natuur behelzende, zijn van BUFFON; hebbende DAUBENTON zich alleen bepaald tot de beschrijving van de gedaante der dieren en derzelve ontleiding. De 9 volgende deelen, die, van 1770 tot 1783, in het licht verschenen, bevatten de geschiedenis der vogelen, waaraan DAUBENTON geen deel wilde hebben, omdat BUFFON aan eene uitgave van de geschiedenis der viervoetige dieren arbeidde, waaruit hij het beschrijvend en ontleedkundig gedeelte had weggelaten. Hierdoor verkreeg het werk eene andere gedaante, en was minder uitvoerig in geschied- en ontleedkundige beschrijvingen, welke, in den aanvang, door GUENEAU van *Montbeillard*, en naderhand door den abt BERON geleverd werden. BUFFON gaf alleen van 1783 tot 1788, de 5 deelen over de delfstoffen in het licht. Van de zeven bijgevoegde deelen, waarvan het laatste eerst na zijnen dood verscheen, maakt het vijfde, van al de werken van BUFFON het meest beroemde, een afzonderlijk geheel uit; bevattende zijne *tijdperken der natuur*. Ondertuschen was dit groote werk van BUFFON slechts een gedeelte van zijn wijduitgestrekt plan, hetwelk, wat de geschiedenis der walvisch-foorten, der slangen en vischen betreft, door LACEPEDE zo roemrijk is voortgezet; doch, ten aanzien van de historie der dieren zonder wervelbeen, alsmede der planten, tot hiertoe nog onuitgevoerd gebleven is. Weinige geleerden verwierven zulk eenen uitstekenden roem, als BUFFON, die niet alleen eenen algemeenen smaak voor de natuurlijke geschiedenis deed geboren worden; maar door zijnen af-

heid, de gunst en ondersteuning van vorsten en grooten verwierf. LODEWIJK XV verhief hem tot den gravenstand, en D'ARGVILIERS liet hem, onder LODEWIJK XVI, nog bij zijn leven, aan den ingang van het kabinet des konings, een standbeeld oprigten, met dit bij-schrift: *Majestati naturae par ingenium*. BUFFON stierf te *Parijs*, den 16 van Grasmaand 1788. Hij liet eenen eenigen zoon na, die, uit achting voor zijnen verdienstelijken vader, te *Montbar*, in het midden der uitgestrekte tuinen, aan het huis behoorende, een eenvoudige gedenkteeken aan zijne nagedachtenis stichtte. Niet ver van zeker lustprieel en kabinet, rijst een vrij hooge toren, die zeer ver kan gezien worden, en ter zijde van welke de heer BUFFON, de zoon, eene zeer lage zuil heeft doen oprigten, op welke alleen deze woorden, met groote letteren, gegraveerd zijn:

*Excelsa turri
Humilis columna
Parenti suo
Filius BUFFON.*

De beste uitgave van BUFFON *Natuurlijke Historie* is die, welke van 1749 tot 1788 is in het licht verschenen.

BUGGE. (THOMAS) Hoogleeraar in de Sterre- en Wiskunde te *Kopenhagen*, en lector bij het zeewezen, werd aldaar in Wijnmaand 1740 geboren. Reeds vroeg openbaarde zich zijne neiging voor de wiskundige wetenschappen, waarin hij zich aan de universiteit zijner geboortestad oefende. In 1761 nam hij, te *Drontheim*, den doorgang van *Venus* door de zon waar, welken hij in de *mémoires de l'académie royale de Paris*, van dat jaar, beschreef, waarna hij, van 1762 tot 1765, als aardrijkskundige landmeter jaarlijks van 20 tot 24 mijlen van *Sceland* opnam. Hij bragt vervolgens den meridiaan door het *Kopenhager Observatorium*; verlengde denzelven van *Voldingsborg* tot *Helsingör*; bepaalde de voornaamste punten van de *Schooner* kust; vervaardigde trigonometrische kaarten over $\frac{3}{4}$ van *Seeland*, en bepaalde, op vele plaatsen, de poolshoogte, door de driehoeks-meting. Van 1780 tot aan zijnen dood bezorgde hij de aardrijkskundige kaarten van *Denemarken*; bestuurde de afmetingen in *Noorwegen* en *Tsland*, en vormde allen, die in dat vak in zijn vaderland arbeidden. In 1777 deed hij, als hoogleeraar in de sterre en wiskunde, eene reis door *Duitschland*, *Holland* en *Frankrijk* naar *Engeland*, en heeft men aan hem de ontdekking te danken, dat de vaste ster *Algol* in *Perseus*, in 2 dagen, 11 uren en 7 minuten, om hare as draait; dat SATURNUS eene spheroidische gedaante heeft, gelijk mede eene nadere bepaling van de schuinschheid en grootte der ecliptica, en van de vermindering dier schuinschheid in elke eeuw. Ook heeft hij een helling-kompas, naar eigen uitvinding, vervaardigd, om de helling der magneetnaald te bepalen, en tevens een nieuw werktuig ter waterpassing met kwik uitgevonden, om bij geringe afstanden gebruikt te worden. — Door het bombardement, in 1807, verloor hij een

een groot gedeelte van zijne eigen boekerij en kostbare verzameling van werktuigen; doch reddede de hem toevertrouwde instrumenten van het sterrekundige observatorium, benevens de koperen platen tot de kaarten van de maatschappij der wetenschappen.

Gedurende de twee laatste jaren zijns levens verminderden zijne krachten dermate, dat hij in Louwmaand 1815, in eenen ouderdom van ruim 74 jaren, er onder bezweek, en door duizenden zijner dankbare medeburgers, die zoo veel aan zijne aangename en leerrijke voordragt verschuldigd waren, hartelijk betreurd werd. Aanmerkelijk is het getal zijner afzonderlijk uitgegeven schriften; doch nog grooter dat van zijne in tijdschriften geplaatste, belangrijke verhandelingen. Onder zijne, ongedrukte, handchriften, die in de koninklijke boekerij bewaard worden, behooren: over de lengte van het observatorium te *Kopenhagen*, volgens nieuwe waarnemingen; aanmerkingen over den Bordafchen multiplicatie-cirkel; over de aardrijkskundige en trigonometrische metingen in *Noorwegen* en *Tsland*; over de voordeeligste gedaante van de kruidkamer in den mortier; waarnemingen over den kommeet van 1811, en, eindelijk, onderscheidene voorlezingen over de wis-, weeg-, waterweeg-, waterloop-, werktuigkunde, aerometrie, en de analytische driehoeksmeting. — Hij was lid van onderscheidene geleerde genootschappen te *Petersburg*, *Pisa*, *Kopenhagen*, *Londen*, *Stokholm*, *Manheim*, en ook van de maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, benevens van die der Skandinavische te *Kopenhagen*, en corresponderend lid van het nationale instituut te *Parijs* enz.

BUIDELRAT. (*Didelphis Marsupialis*) Behoort tot het geslacht der zoog-, en wel tot de klasse der knagende dieren, en is merkwaardig wegens haren zeldzamen ligchaamsbouw. Het wijfje van de meesten dezer dieren heeft, in de warmste gedeelten van *Amerika* onder aan het lijf een' zak of beurs, welke het naar welgevallen kan openen of sluiten, en op welks bodem de tepels geplaatst zijn. De jongen dezer ratten, die geheel ontijdig en onvolwassen ter wereld komen, worden, gedurende 10 weken, in dezen zak opgenomen en gevoed, waarna zij dien verlaten; doch neemt het wijfje, bij gevreesd gevaar, dezelve daarin weder op, en vlugt alzoo met hare jongen. De *Virginische* Buidelrat brengt er 4 of 5 ter wereld; bouwt zich eene foort van nest van gras, aan den wortel eens booms, en is een zachtvaardig, onschadelijk dier. Het kan zijnen zak zoo vast sluiten, dat men dien moeilijk kan openen. — De *vliegende* Buidelrat (*Didelphis volans*), op *Nieuw-Holland*, is nauwelijks 4 voet lang, met den staart, die alleen de lengte van 2 voet heeft. Door eene rekbare huid, die, aan beide zijden van het ligchaam, van de voor- tot de achterpooten reikt, kan het ongelooflijk groote sprongen doen, die naar het vliegen gelijken. Het bovenste gedeelte van het ligchaam is bij den eersten opslag des oogs, glinsterend zwart; doch vertoont zich, bij eene nadere beschouwing donkergrijs, hetwelk de *Franfchen petit gris* noemen. Het onderlijf is wit, en aan de heup be-

vindt zich eene donkere gele vlek. Het peltwerk van dit dier is ongemeen digt, en fijner, dat dan van den zee-otter aan Cooks rivier.

BUIKSPREKERS. Dus noemt men zoodanige personen, die door oefening van hunne werktuigelijke deelen, en den bouw huns lichaams ondersteund, eene vaardigheid verkregen hebben, om door onderdrukking der stem, in de keel, toonen, of ook woorden, zoodanig voort te brengen, dat men meent, dat het geluid niet van hun, maar van eenen geheel anderen kant komt. Wanneer zulke personen de kunst tot eenen hoogen trap gebragt hebben, kan men niet eens zien, dat zij den mond bewegen. **COMPTE**, uit *Geneve*, die, sedert een paar jaren, in *Zwitserland* en *Frankrijk* verscheiden proeven zijner kunst aflegde, moet, onder de tot hertoe bekende Buiksprekers als de voornaamste worden aangemerkt. Men verhaalt van hem, onder meer andere gevallen, het volgende: in 1807 met de postkoets naar *Gronoble* reizende, hoorde men op eens een geschreeuw van fruikroovers, om stil te houden. De verschrikte reizigers haalden dadelijk geld voor den dag, om hen tevreden te stellen, en overhandigden dit aan **COMPTE**, die zich hield, als of hij het aan de fruikroovers toereikte. Eindelijk kwamen zij in eene herberg, waar hij aan ieder zijn geld weder terug gaf, onder verklaring, dat hij het alleen, en niemand anders, geweest was, die hun den schrik aangedaan, en daardoor het geld afgeperst had. — Ook heeft de zich noemende **ALEXANDER VON W.** op deszelfs reis door *Nederland*, in 1819 in de voornaamste steden, mede zeer schoone proeven dezer kunst gegeven.

BUKAREST. De hoofdstad van *Walachye*, en de residentie-plaats van den vorst of *Hospodar*, alsmede van eenen Griekschcn aartsbischof (*metropolitan*), aan de rivier *Dumbrowitza* liggende, en meer dan 40,000 inwoners bevattende. De meeste ingezetenen leven van den graan-, wijn-, tabaks-handel enz., welke voortbrengfels de schoone en effene landstreek in overvloed oplevert. De Grieksche is hier de hoofdgodsdiens, (gelijk er dan ook eene Grieksche universiteit is) schoon ook Katholijken en Lutherschen hier hunne eerdienst verrigten. De stad werd verscheidene malen door de *Russen* en *Oostenrijkers*, en door de laatsten nog in 1789, veroverd; doch bij den vrede weder terug gegeven.

BUKOWINA. (ook **BUKREINE**, **BUKOVETIA** genoemd) is een landfchap, dat ten westen aan *Zevenbergen*, *Gallicie* en *Lodomiric*, ten noorden aan de *Dniester*, ten oosten en zuiden aan de *Moldau* grenst, 178 vierkante mijlen en 208,000 inwoners bevat, en uitmuntende paarden, rundvee en schapen, honig, was, als ook zout en metalen, onder zijne voornaamste voortbrengfels telt. De benaming van *Bukowina* meent men, dat van het eikenwoud (hetwelk dit woord aanduidt) afkomstig is, hetwelk de gevangenen bij het Poolfche leger, door den Moldavifchen vorst, **STEPHANUS den Grooten**, in 1496 geslagen, van het slagveld, hetwelk zij moesten omploegen en met eikels bezaaijen, hebben aangelegd. De *Bukowina* behoorde tot 1777 aan

Mol-

Moldavie, toen de *Porte* deze landstreek aan *Oostenrijk* afftond, nadat de toenmalige vorst, GREGORIUS GHUKA, hiermede niet tevreden, ten dood gebragt was geworden. Sedert 1786 heeft dit landschap opgehouden een bijzonder gewest te zijn, een maakt thans eenen kreits van het koninkrijk *Oost-Gallicie* uit. *Czernowitz* is de hoofdstad, waarnaar ook de *Bukowina* de *Czernowitz-kreits* genoemd wordt. De inwoners zijn den Griekschcn godsdienst toegedaan.

BULGARIE, of BULGHAR-ILI. Is een *Turksch* gewest in *Europa*, onder het groote gebied van *Rumelie* behoorende, en aan *Servie*, de *Zwarte-zee*, het gebergte *Hämus* en den *Donau* grenzende. De oude *Bulgaren*, die met de *Hongaren* tot eenen stam behoorden, en eerst aan de *Wolga* woonden, gaven aan dit gewest den naam van *Bulgarie*, hadden hunne eigene koningen, en werden in 1396, onder de *Turksche* heerschappij gebragt. Zij hebben de *Slavische* taal aangenomen, en zijn deels den Griekschcn, deels den *Mahomedaanischen*, godsdienst toegedaan. Hun land, welks grootte en bevolking men niet naauwkeurig bepalen kan, levert veel koren en wijn op, heeft eene goede vee- en bijenteelt, en is zeer vischrijk. Ook vindt men, in de zuidelijke gebergten, uitgestrekte boschen, warme baden, en allerlei metalen; voorts zijn hier ook vele adelaars, wier veren ter vervaardiging van pijlen gebruikt worden. De hoofdstad van dit gewest is *Sophia*.

BULIMIE. Hondshonger: eene ziekte, waarbij de lijdens door eenen onverzadelijken honger gekweld worden, die, naar mate zij eten, zoo veel te geweldiger wordt, en ten gevolge heeft, dat de maag, door het bovenmatige gebruik van spijs overladen, den lijder eerst doet in onmagt vallen, en zich vervolgens, onder hevige pijnen, van dezelve ontlast. Deze ziekte is verschrikkelijk, door hare schadelijke gevolgen van vermagering, aamborstigheid, waterzucht enz., en moet dus bij tijds in hare oorzaken gestuit worden.

BULLE. (JOHN) Onder dezen zonderlingen naam verstaat men in *Engeland*: 1. menschen van oorspronkelijke, onbeschaafde zeden. En 2. den grooten hoop van het Engelsche volk. JOHN BULL is eigenlijk het geperfonificeerde nationale karakter der *Engelschen*; gelijk hij ook altijd met zekere nationale deugden, als eerlijkheid, moed enz. wordt afgebeeld, en te gelijk het geliefkoosde voorwerp der Engelsche satijrenschrijvers en dramatische dichters uitmaakt.

BULLE. Eene pauselijke uitspraak of verordening, op parkament geschreven, en van een zegel, in eene blikken doos, voorzien. (*verg. BREVE.*) De Bulle in *coena Domini* is eene verordening van den paus Pius V., waarbij groote gunsten verleend worden, en die, op groenen Donderdag, door eenen kardinaal-diaken, in tegenwoordigheid van den paus en de kardinalen plagt te worden voorgelezen. De Bulle *Unigenitus* is die verordening, welke paus CLEMENS XI in 1713, tegen de *Jansenisten* in *Frankrijk*, uitgaf. — De naam van *Bulle* heeft zijnen oorsprong van het *Latijnsche* woord *Bulla*; wordende al-

492 BULLE. (De gouden) — BULOW. (FRIEDRICH WILHELM)

aldus genoemd zeker gouden sieraad, dat de voorname kinderen te Rome om den hals droegen, wegens de gelijkenis van het looden zegel, waarmede de besluiten der pausen bekrachtigd werden. Van deze *Bulla's* der Romeinsche kinderen hebben niet slechts de verordeningen van den heiligen stoel, maar ook de *diplomata* dergenen, aan wie de graad van *doctor* of leeraar gegeven werd, den naam van *Bulle* ontvangen.

BULLE. (De gouden) Zoo noemt men, over het algemeen, eene keizerlijke verordening, met een gouden zegel: doch inzonderheid die grondwet op het Duitsche rijk, welke keizer KAREL de IV. in het jaar 1356, op twee elkander opvolgende rijksdagen, te *Neurenberg* en *Mentz*, vastfelde, en waarvan ieder keurvorst, benevens de stad *Frankfort*, een echt afschrift ontving, herwelk in die stad nog aan ieder vreemdeling vertoond wordt. Het hoofdoogmerk dezer verordening was, de verkiezing van eenen keizer, met alles, wat daarmede in verband stond, zoo veel mogelijk, op eenen vasten voet te brengen, welk doel ook genoegzaam volkomen bereikt werd. Daarenboven had men bij dezelve ook voornamelijk ten oogmerk, het vuistregt te vernietigen, dat echter mislukte.

BULLETIN. (Uit het Fransch) Eigenlijk een klein biljet, of briefje. Men bediende zich van deze uitdrukking bij de briefjes, waarop de kardinalen, bij de verkiezing van eenen paus, hunne stem schreven: dus een stembriefje; doch ook verstaat men er door zulk een biljet, waarop, door eenen veldheer, kortelijk van de voorvallen van eenen dag bij het leger, of van iets anders, berigt gegeven wordt — een *dagberigt*, *legerberigt*.

BULOW. (FRIEDRICH WILHELM) Graaf *von Demnewitz*, koninklijk Pruisfisch veldheer van het voetvolk, en ridder van verscheidene hooge krijgsordes, werd, in 1755, op het landgoed zijns vaders, *Falkenburg*, in de *Altmark*, geboren, en behaalde veel roem in den laatsten oorlog tegen *Frankrijk*. Reeds van zijn 14de jaar af in Pruisfischen dienst, woonde hij, in 1793, den veldtocht aan den *Rijn* bij, en was het alleen aan zijnen moed toe te schrijven, dat, gedurende de belegering van *Mentz*, de beraamde verrassing bij *Marienborn*, verijdeld werd. Bij het bestormen van de *Zahlbacher* schans, verwierf hij de orde van verdiensten; bevond zich in 1806, als overste-luitenant, in de belegerde stad *Thorn*; kenmerkte zich bij die gelegenheid, in onderscheidene gevechten, en klom vervolgens tot generaal-majoor en veldheer eener brigade op. Toen in 1813, de oorlog tegen *Frankrijk* uitbarstte, leverde hij, den 5den van Grasmaand, den eersten gelukkigen slag bij *Mökern*; nam den 2den der volgende maand, *Halle*, en reddede het bedreigde *Berlijn*, voor de eerste maal, door de overwinning bij *Luckau* op den 4den van Zomermaand. Na den wapenstilstand ontzette hij, onder het opperbevel van den kroonprins van *Zweden*, de stad *Berlijn* andermaal, door den gedenkwaardigen slag van *Groszbeeren*, die op den 23sten van Oogst-

Oogstmaand voorviel, en bevrijdde hij die stad ten derde male, door de belangrijke zegepraal bij *Dennowitz*, waarbij de Franfche maarfchalk Neuf, met een aanmerkelijk verlies, geflagen werd. De koning plaatte hem hiervoor onder het gering aantal zijner groot-ridders van het ijzeren kruis, en schonk hem, na het eindigen van den veldtogt, voor hem en zijne nakomelingen, den vereerenden titel van *graaf BULOW von Dennowitz*. Aan het beftormen van *Leipzig*, op den 19den van Wijnmaand, had deze Pruisfche held een aanmerkelijk deel. Ook ftreed hij, met geen minder roem in *Westfalen* en *Holland*, waar hij, onder anderen, op den 30ften van Slagmaand, de stad *Arnhem*, na eenen hevigen tegenftand, ftormenderhand veroverde, en der Franfche magt hierdoor het gevocligte verlies toebragt; alsmede in *Belgie*, aan den *Rijn* en bij *Laon*; vermeesterde *Soifon* en *Lafere*, en befloot den veldtogt met het binne-rukken in *Parijs*.

Na den vrede werd hij bevelvoerend veldheer van *Oost-Pruiſfen* en *Litthauwen*, en kreeg, bij het openen van den volgenden veldtogt in 1815 het opperbevel over het vierde leger-corps, waarmede hij, tot de overwinning bij *Belle Alliance*, zoo aanmerkelijk veel bijdroeg, dat de koning hem tot opperhoofd van het 15de regiment van linie benoemde, hetwelk voortaan de naam van: *regement BULOW von Dennowitz* moest voeren. Op den 11den van Louwmaand 1816, keerde de held, als algemeen bevelhebber van *Koningsbergen* in *Pruiften*, derwaarts terug, en ftierf aldaar den 25ften der daaraanvolgende maand, in het 66fte jaar zijns ouderdoms.

BULOW fchitterde niet alleen als veldheer, maar verdiende tevens even veel achting als mensch en burger. De krijgskunst was bij hem niet werktuigelijk, maar een gevolg der grondige beoefening, van zijne vroege jeugd af, welke hij, gedurende zijne krijgskundige loopbaan, bij aanhoudendheid voortzette. Hij was een denkend veldheer; doch huldigde te gelijk de zanggodinnen. Ook in het gebied der fchoone kunften was hij geen vreemdeling: inzonderheid beminde hij de toonkunst, en was gelukkig in hare uitvoering. Hij heeft verſcheidene Latijnsche, kerkelijke ftukken, (*motetten*,) eene mis, benevens den 51ften en 100ften Pfalm in muzijk gebragt.

BULOW. (H. VON) Was de zoon van een gegoed edelman, die zich, door zijn levendig karakter, tot allerlei dwaze ondernemingen liet vervoeren. Eerst diende hij onder een Pruiſſiſch regiment voetvolk, maar begaf zich weldra onder de ruitery; doch hier werd hij het ook al ras moede, leefde ftijl en eenzaam, en gaf zich aan het beoefenen van de werken van POLIBIUS, TACITUS en ROUSSEAU over, welke ſchrijvers zijn hoofd met zoo vele nieuwe denkbeelden vervulden, dat zij in hem eene geheele verandering te weeg bragten. BULOW verzocht nu, en verkreeg, zijn ontflag, en ging naar de *Oostenrijksche Nederlanden*, waar toen een opftand tegen JOSEPH II plaats had. Het hooge gevoelen, hetwelk men zich

zich van de Pruisische krijgskunde vormde, deed hem spoedig bij een regiment geplaatst worden; doch hier geene gelegenheid vindende, om uit te munten, keerde hij naar zijn vaderland terug, werd zeer sterk voor het tooneel ingenomen, en bragt een gezelschap van tooneelspelers bijeen. Het leed echter niet lang, of hij liet ook dit varen, en ondernam, met zijnen broeder, eene reis naar *Amerika*, waar hij echter die vrijheid niet vond, welke hij zocht, en waarvan hij zelf geen duidelijk denkbeeld had. Hij keerde dus naar *Europa* terug, doch beide broeders, door de handeldrijvende *Amerikanen* aangespoord, besteedden het overschot huns vaderlijken erfdels tot inkoop van eene aanzienlijke partij glaswerk, en vertrokken daarmede andermaal naar *Amerika*: dan, daar zij geene kennis van den handel hadden, en, om hun glas spoedig aan den man te brengen, veel krediet moesten geven, zagen zij zich spoedig aan alle kanten bedrogen, en tot de terugreize genoodzaakt.

H. VON BULOW, nu arm zijnde, trad als schrijver op. Zijn eerste werk was zijn *System der Kriegskunst*, hetwelk door deskundigen zeer geprezen werd. Hij ging hierop, in 1799, naar *Berlijn*, in hoop van bij den generalen-staf, of bij het departement der buitenlandsche zaken, te zullen geplaatst worden; doch zij, die toen het roer van zaken in handen hadden, verhinderden zulks, zoo dat hij zich gedrongen zag, om met de pen zijnen kost te winnen. Hij schreef een boek over het geld; vertaalde hierop de reize van Mungo PARK uit het Engelsch, en gaf, in den winter van 1801, eene *Geschichte des Feldzuges von 1800*, in het licht. Na velerlei onaangenaamheden, welke zijn verschillend inzicht van zaken hem berokkend had, ging hij naar *Engeland*, en schreef hier een journaal van dat rijk; doch de eerste stukken vonden geene koopers, waardoor hij in de uiterste ongelegenheid gebragt werd. Zes maanden in *Engeland* vertoeft hebbende, begaf hij zich naar *Parijs*, van waar hij, in den zomer van 1804, op het onverwachts naar *Berlijn* terugkeerde, en aldaar, kort achter elkander, eenige werken in het licht gaf. Eindelijk schreef hij de *Geschichte des Feldzuges von 1805*; doch, daar hij in dezen zijn eigen inzicht van zaken gevolgd had, kon dit zijn werk in *Rusland* en *Oostenrijk* niet wel een gunstig onthaal ontmoeten. Het gevolg was dan ook, dat de koning van *Pruisen*, op aanzoek van buitenlandsche gezanten, kort voor het uitbarsten van den laatsten oorlog, hem liet gevangen zetten, en na den slag van *Jena*, toen men de *Franfchen* in *Berlijn* te gemoet zag, naar *Colberg*, naderhand naar *Koningsberg*, en eindelijk naar *Riga* liet voeren, waar hij, kort daarna, aan eene zenuwkoorts, in zijne gevangenis overleed.

Na zijnen dood verscheen van hem een opmerkelijk stuk in het licht, hetwelk hij in zijne gevangenis te *Colberg*, schreef, onder den titel van: *Nunc permisum est. Coup d'oeil sur la doctrine de la nouvelle église chrétienne*, 8vo, 1809, waarin hij beweert, dat de uit-

uitlegging (*Deutung*), door SWEDENBORG, in hoogere geestverlichting aan het Christendom gegeven, alle tot hertoe bestaande kerkelijke vormen zal in duigen werpen, en algemeen zal worden aangenomen, en dat de nieuwe leer zich, in 1848, in geheel *Europa* zal vestigen. Offchoon men deze voorspellingen van BULOW als droomen eener te hoog gespannene verbeelding moge beschouwen, zijn echter zijne denkbeelden van groot belang voor de zielkunde.

BUQUAN. Eene provincie in *Noord-Schotland*, ten Noorden en Oosten aan de zee, ten Zuiden aan het graaffchap *Marr*, en ten Westen aan *Murry* grenzende. Men vindt aan het strand der zee schoone Agaatfteenen: ook levert dit landschap zeer vele wol op.

BURGOS. De hoofdstad der provincie van dien naam in het Spaansch koningrijk *Castilie*, liggende aan de *Arlançon*, aan den voet eens bergs, in een aangenaam oord. Zij is versterkt; doch niet zeer fraai gebouwd, en bevat 9,000 inwoners; heeft eenen aartsbischof, 16 kerken, 18 kloosters, eene hooge school, een koninklijk genootschap van koophandel, en eenige fabrieken. In de domkerk zijn verscheidene grafsteden van vorstelijke personen, en, in het 2 uren van daar gelegene klooster, vindt men die van den beroemden held *Cid*.

BURG-GRAAF. Zoo noemt men den gouverneur van eenen burg of een kasteel, die het opzigt over denzelven, over de bezetting enz. heeft. In de middeleeuwen waren er vele zoodanige Burggraven, wier nakomelingen dezen titel ten deele nog behouden hebben, offchoon zij soortgelijke burgen noch erfelijk, noch op eenige andere wijze, bezitten. Zij werden ook *burgregters*, *burg- of stotvoogden* en *burgmannen* genoemd. Daar burg eertijds ook eene stad beteekende, zoo was een Burggraaf, ook eene overheids-perfoon, die over de maten en gewigten, als mede over den prijs der levensmiddelen, het toezigt had.

BURG-VREDE, BURG-VERDRAG. Was in de oude riddertijden van veel belang, en beteekende: 1. een verdrag, volgens hetwelk, in de landstreek rondom eenen burg, ook somtijds in het regtsgebied, de vrede niet mogt gestoord worden, en 2 eene overeenkomst, of verbond, tuschen familien, ter algemeene bescherming van eenen burg, en deszelfs gebied, waaronder de handhaving der openbare veiligheid, door eenen vorstelijken burg, of eene vorstelijke residentie, toegestaan, ook wel eens begrepen werd.

BURGER. (GODFRIED AUGUST) Weinige dichters waren zoo gelukkig, van zoo algemeen gelezen te worden, als deze, die de lieveling der Duitsche natie was. En, inderdaad, niet alleen waren de onderwerpen zijner gedichten ten volle met de algemeene denkwijze overeenkomstig; maar ook was de toon derzelve zoo geheel van de levende taal des lands ontleend, dat het niet misfen konde, of hij moest alle klasfen van menschen behagen. Hij stierf in 1794, als hoogleenaar te *Göttingen*, nadat hij de laatste jaren zijns levens, in verscheidene opzigten, niet zeer gelukkig had doorgebracht.

BUR-

BURGERKROON. Was, bij de *Romeinen*, de hoogste belooning in den krijgsdienst, welke dengenen te beurt viel, die het leven van eenen burger gered had. Zij was van eikenloof gemaakt, en had tot opschrift: *Ob civem servatum*. De geredde overhandigde dezelve, op last van den bevelhebber, aan den redder, dien hij vervolgens als een vader moest eerbiedigen. Onder de keizers werd de Burgerkroon alleen door dezen uitgedeeeld, en waren daaraan tevens nog eenige eerbewijzen verbonden. De daarmede versterkte droeg dezelve bij openbare schouwspelen, en zat het naast bij den senaat; terwijl de geheele vergadering, bij zijne komst, ten blijke van hoogachting, opstond. De senaat bewilligde aan **AUGUSTUS**, als een bijzonder eerbewijs, dat, op den top van zijn huis, eene Burgerkroon, tuschen twee lauwtakken, geplaatst werd, ten teeken, dat hij de bestendige redder zijner medeburgers, en overwinnaar der vijanden was: eene eer, die ook aan **CLAUDIUS** ten deel viel.

BURGONDISCHE KREITS. Deze maakte voorheen dat gedeelte der *Nederlanden* uit, dat aan het huis van *Oostenrijk* toebehoorde, en ook, uit dien hoofde, de *Oostenrijfsche Nederlanden* genoemd werd, die door den vrede van *Campo Formido* en van *Luneville*, van 1801, geheel aan *Frankrijk* werden afgegaan; doch door dien van *Parijs*, van 1814, bij het koninkrijk der *Nederlanden* gevoegd werden.

BURKE. (EDMUND) Eene der beroemdste redenaars in het Britsche parlement. Hij werd, in 1730, te *Dublin* geboren; ging, na zijne studien voltooid te hebben, naar *Londen*, om zich aan de regtsgeleerdheid toe te wijden; werd hier geheimschrijver bij lord **ROCKINGHAM**; en vormde naderhand, met **FOX** en **SHERDIDAN**, eene oppositie-partij, wanneer hij, inzonderheid bij den aanval van het ministerie, bij gelegenheid van den *Amerikaanschen oorlog* en het bewind van **HASTINGS**, proeven zijner welsprekendheid gaf. Eindelijk werd hij het algemeen voorwerp van gesprek, uit hoofde van zijnen afval van genoemde partij, bij gelegenheid der *Fransche omwenteling*, waarover hij een werk schreef, dat niets minder opziens baarde, en ten titel voerde: *Reflexions on the revolution in France, ant on the proceedings in certain societys in Londen, relative to that event*. Men beschouwde hem nu als een aanhanger van het ministerie, gelijk hij ook, sedert, altijd met **PIIT** instemde. Zijne menigvuldige en lange redevoeringen over de *Fransche omwenteling*, schenen altijd in eene heete koorts gesteld te zijn, en hij geraakte daarbij gewoonlijk in zulk een vuur, dat men zich dikwijls niet van lagchen konde weerhouden. B. v. toen hij eens tegen de *verbroedering* en den *broederlijken kus* — spreekmanieren, toenmaals in *Frankrijk* aan de orde van den dag — geschreeuwd en bewezen had, dat dit alles niets dan dolksteken waren, haalde hij eindelijk, in de hoogste woede, eenen dolk, dien hij had medegebragt, voor den dag, zwaaide er mede ginds en weder, onder het schreeuwen: „dit is de *broederkus*, waarmede men u wil verbroederen!” en wierp denzelven daarop, schuimen-

mende, tegen den grond, welke *practische trope*, zoo als SHERIDAN ze noemde, door het geheele huis een algemeen gefchater verwekte. In Hooimaand 1794, verliet hij het openlijke tooneel; legde zijnen post als parlamentslid, neder; maar behield een aanzienlijk pensioen. In het vervolg echter, ijverde hij wederom tegen de Britsche vrienden der Fransche omwenteling; maakte het parlement, in het lager-huis, opmerkszaam op de dreigende gevaren, waarin de hervormers de burgerlijke maatschappij zouden storten, en bewees, dat de Fransche omwenteling eene strekking had, om alle staatkundige vereeniging in *Europa*, den bodem in te slaan; alsmede, dat de daarop gebouwde ontwerpen van Fox op de vernietiging der Britsche aristocratie en constitutie zouden uitloopen: onderfleunende deze waarfchuwingen door een wijsgeerig gefchrift, dat hem, in geheel *Europa*, voor een drogredenaar (*sophist*) deed houden. BURKE stierf in Hooimaand 1797. Sommigen, en wel de meesten, hielden hem voor een eerlijk man; doch anderen beschouwden hem als iemand, die tot de slechtste daad in staat was. Zijne gezamenlijke nagelatene werken zijn, na zijnen dood, met eene uitvoerige levensbeschrijving, in 5 deelen uitgegeven; doch vroeger verschenen in het licht eenige gefchrevene *memorials* aan de ministers, welke diepvoorschende blikken en merkwaardige waarnemingen behelzen, die door de ervaring gedeeltelijk bevestigd zijn.

BURLESK. Is datgeen, wat, door het onnatuurlijke en ongerijmde, lagchen verwekt, — kluchtig, grappig.

BURMAN. Deze naam is, door verscheidene uitstekende mannen, in de geleerde wereld bekend geworden. Als de oudste noemen wij FRANS BURMAN, geboren te *Leijden*, in 1628. Hij was 9 jaren pastoor in *Hanover*, vervolgens tweede bestuurder van het orde-collegie te *Leijden*, en eindelijk hoogleeraar in de godgeleerdheid, te *Utrecht*, waar hij, in 1629, stierf. Hij was schrijver van verscheidene godgeleerde werken, en liet twee zonen na, PIETER en FRANS BURMAN geheeten.

PIETER kwam, in 1668, te *Utrecht*, ter wereld, en volbragt zijne studien in zijne geboorteplaats en te *Leijden*, waar GRAVIUS en JAKOB GRONOVIVS, onder anderen, zijne leermeesters waren. Na zijne volbragte studien in de regten, reisde hij door *Duitschland* en *Zwitserland*, en begon, na zijne terugkomst, te *Utrecht* zijne regtsgeleerde loopbaan, welke hij met roem vervolgde, zonder echter daarbij de beoefening der oude schrijvers te verwaarloozen, waarvan zijne verhandeling: *de vectigalibus populi Romani*, in 1734, op het volledigste in het licht verschenen, ten bewijze versprekt. Op aanbeveling van GRAVIUS, werd hij, in 1626, tot hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid, aan de hooge school te *Utrecht*, benoemd, welk leeraarsambt hij met eene redevoering: *de eloquentia et poesi*, aanvaardde. Sedert verliep er een jaar, waarin hij niet het een of ander in het licht gaf. De Latijnsche letterkunde heeft,

door zijne uitmuntende en talrijke werken, die zich even zeer door smaak en oordeelkunde, als door geleerdheid en letterkundige naauwkeurigheid, onderscheiden, veel gewonnen. Zijn OVIDIUS, VIRGILIUS, QUINTILIANUS, PETRONIUS en PHEDRUS, zijn werken van den eersten rang. In 1715, werd hij, na den dood van PERIZONIUS, als hoogleeraar in de geschiedenis, welsprekendheid en Grieksche taal, aan de hooge school te *Leijden* beroepen, waar hij, na eene finartelijke ziekte, in het jaar 1741, overleed.

Zijn broeder FRANS, die in 1671, in *Utrecht*, geboren werd, en aldaar, in 1719, als hoogleeraar in de godgeleerdheid, stierf, was de schrijver van verscheidene godgeleerde werken, en liet vier zonen na, waarvan twee, JOHAN en PIETER geheeten, insgelijks als geleerden hebben uitgemunt.

JOHAN BURMAN, in 1707 geboren, en in 1780, te *Amsterdam*, als geneesheer, en hoogleeraar in de kruidkunde, gestorven, heeft in zijn vak, door verscheidene schriften, onder anderen; door het uitgeven der werken van WEIMAN, RUMPHIUS en PLUMIER, en door zijne beschrijvingen en afbeeldingen van Afrikaansche en Ceilonsche planten, veel nut te weeg gebragt; zelfs LINNEUS spreekt dikwijls van hem met veel lof.

PIETER BURMAN, in 1714, te *Amsterdam*, geboren, drukte de voetstappen van zijnen oom van gelijken naam, werd door hem, na den vroegen dood zijns vaders, opgevoed, en had bovendien DUKER en DRAKENBORCH tot zijne leermeesters. In 1734, werd hij, te *Utrecht*, doctor in de rechten, en, in het volgende jaar, beklom hij den leerstoel in de geschiedenis en welsprekendheid bij de hooge school te *Franeker*, met eene redevoering, in 1736, te *Utrecht* gedrukt, en getiteld: *pro criticis*, waarbij, in 1741, nog het vak der dichtkunde gevoegd werd. Hij verliet echter, reeds in 1742, genoemde stad, om in de plaats van D'ORVILLE, als hoogleeraar in de geschiedenis en oude talen, te *Amsterdam* op te treden, en opende zijne lessen met de uitmuntende redevoering: *de Enthusiasmo poëtico*. Twee jaren later beklom hij den leerstoel in de dichtkunde; werd in 1752 opziener der openbare boekerij, en, in 1753, van het gymnasium. Hij heeft, gelijk zijn oom, verscheidene voortreffelijke werken, inzonderheid van oude Latijnsche schrijvers, geleverd, en stierf in het jaar 1778.

Wij besluiten de beschouwing dezer geleerde familie, met NIKOOLAAS LAURENTIUS BURMAN, die, in 1758, in *Amsterdam*, het eerste daglicht zag, en, in 1781, zijnen vader, den bovengenoemden JOHAN BURMAN, als hoogleeraar in de kruidkunde aldaar, opvolgde. Ook hij bezat in dit vak niet minder uitstekende verdiensten, waarvan zoowel zijne *Flora Indica*, naar het stelsel van LINNEUS gerangschikt, en andere schriften, als zijne bevordering van buitenlandsche ondernemingen, ten bewijze verstreken; hebbende men de reis van THUNBERG, naar de *Kaap* en *Japan*, met de schepen der Oost-Indi-

dische maatschappij, waarbij de kruidkunde zoo aanmerkelijk gewonnen heeft, alleen aan zijnen aanhondeuden aandrang te danken. Hij stierf in het jaar 1793.

BURNS (ROBERT) Een Schotsch dichter, de zoon van eenen behoefigen tuinman, werd omtrent de helft der vorige eeuw geboren, en leerde van zijnen vader de eerste beginselen der rekenkunst. Door het lezen der levensgeschiedenisfen van de helden der oudheid, van ridder-romans en anderen, ontftond in hem den lust, om zijne geringe kundigheden verder uit te breiden; doch de beoefening der Engelsche dichters ontwikkelde, inzonderheid, zijn genie. De meeste zijner gedichten zijn volksliederen in den Schotfchen tongval; doch onderscheiden zich door het vuur en de kracht zijner verbeelding, en hebben voornamelijk de liefde, welke hij dikwijls huldigde, ten onderwerp. Na den dood zijes vaders, ging hij in 1786 naar *Edinburg*, waar hij door de aanzienlijkste mannen met onderscheiding ontvangen werd, en zoo wel door zijne beminnenswaardige zeden, als door zijne talenten; de hoogste achting zoude behouden hebben, indien hij in de keuze van zijn gezelschap omzigtiger geweest ware, en zich niet door zijne neiging tot onmatigheid gedurig had laten wegstopen. Toen hij in 1788 met eene nieuwe uitgave zijner gedichten 500 pond St. gewonnen had, gaf hij er 200 van aan zijnen broeder, en trok naar het graafschap *Dumfries*, waar hij, aan de gevolgen van zijn onmatig leven, in 1796 stierf. Zijne werken worden in *Engeland* hoog geacht.

BURSA. Zoo noemde men, in de middeleeuwen, een universiteitsgebouw; waarin de studenten, *Bursales* geheeten, bij elkander woonden.

BUSBECK. (AUGIER GHISLEN VAN) De natuurlijke zoon van eenen edelman van dien naam, doch wederhand door KAREL V gewettigd, werd te *Comines* in *Vlaanderen*, geboren. Nadat hij de beroemde hooge scholen, zoo van dit landfchap, als van *Frankrijk* en *Italië*; bezocht had, werd hij, door den Roomschen koning FERDINAND, tot gezant bij SOLIMAN II benoemd; doch na zeven jaren dien post bekleed te hebben, keerde hij terug, met oogmerk, om zich geheel aan de wetenschappen toe te wijden. Zijne aanstelling echter tot opvoeder der zonen van MAXIMILIAAN II, en zijne daaropvolgende benoeming, om de aartschertogin ELIZABETH, die met KAREL IX zoude huwen, naar *Frankrijk* te geleiden; verhinderden hem in zijn plan. In 1592 keerde hij naar *Vlaanderen* terug, en stierf weinig tijds daarna. Wij bezitten van hem twee belangrijke werken: 1. *legationis Turcicae epistolae quatuor*, waarin de staatkunde, de magt en zwakheid, der *Porte* zoo overtuigend worden aangetoond, dat dit werk thans nog leerrijker is, dan alle volgende over *Turkije*. En 2. *Epistolae ad RUDOLPHUM II. Imp. e Gallia scriptae (editae a HCUWART)*: een werk, voor de geschiedenis van dien tijd van het uiterste belang, en ophelderingen bevat-

tende, die men elkers vergeefs zal zoeken. Gedurende zijn verblijf in *Turkije*, verzamelde hij Griekse bijchriften, welke hij aan ANDREAS SCHOTT, JUSTUS LIPSIUS en GRUTER mededeelde. Ook is men aan hem het beroemde gedenkteeken te *Ancyra*, voor AUGUSTUS opgericht, verschuldigd; terwijl hij meer dan 100 Griekse handschriften, door hem bijeen gebragt, aan de boekerij te *Weenen* geschonken heeft.

BUSCH. (JOHANN GEORGE) Hoogleraar in de wiskunde bij het Hamburgsche gymnasium, en voorzitter van de akademie van koophandel: een man, die, door zijne grondige kennis van de Duitse letterkunde, zoowel als door zijne schriften, die hem als een diep en verlicht denker kenmerken, alle achting verdient. In eenen tijd, waarin meer dan ooit, door alle standen en op alle plaatsen, over de *welvaart van den staat en der burgers, gelijk over de bronnen en hinderpalen derzelve* gesproken wordt, kennen wij geen belangrijker en leerrijker werk, dan dat: *over den omloop van het geld*, door hem in het licht gegeven, hetwelk als een wezenlijk leerboek der opgenoemde onderwerpen kan beschouwd worden. Hij stichtte, in 1767, eene school voor den handel, welke het voornaamste instituut van dien aard in *Europa* geworden is, en stierf, bijna blind, te *Hamburg*, in Oogstmaand 1800, welke stad zijne nagedachtenis, door een openbaar gedenkteeken, vereerd heeft.

BUSCHING. (ANTON FRIEDRICH) Deze geleerde en onvermoeid werkzame man werd, in 1724, te *Stadthagen*, geboren, en beoefende, onder SIEGMUNT JAKOB BAUMGARTEN, te *Halle*, de godgeleerdheid. Hij werd, vervolgens, hofmeester bij den jongen graaf VAN LYNAR, met wien hij, in 1749, naar *Petersburg* reisde. In 1751, van daar terug gekomen zijnde, begon hij voor het eerst aan de bearbeiding zijner beroemde *nieuwe algemeene Aardbeschrijving*, en, drie jaren daarna, werd hij, als buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte, te *Göttingen* beroepen, waar hij, eenige jaren later, tot doctor in de godgeleerdheid en tot gewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte bevorderd werd. Zijn verblijf in *Göttingen* en het gebruik der boekerij aldaar, inzonderheid der uitmuntende verzameling van berigten (*deductions*), heeft ongemeen veel ter volmaking zijner aardbeschrijving toegebragt. In 1760, ging hij, als predikant, naar *Petersburg*, welke bediening hij echter, 4 jaren daarna, nederlegde, waarop hij te *Berlijn*, als opper-consistoriaalraad, en bestuurder van de vereenigde Berlijnsche en Keulsche gymnasia (aan de *Spree*), werd aangesteld, in welke posten hij, in 1793, gestorven is. Hij was een man van zeer veel kunde, en schreef in verscheidene vakken; doch zijn hoofdwerk bleef zijne *Aardrijksbeschrijving van Europa*; zijnde de overige werldeelken door hem niet bearbeid. Naast dit werk is zijn *Karakter van FREDERIK den Grooten* veel gelezen geworden; een werk, dat, schoon over den geest daarvan, met regt, veel zoude kunnen gezegd worden, buiten twijfel belangrijke zaken be-

bevat. Zijn karakter, welks hoofdtrek vroomheid was, staat in hooge achting.

BUSKRUID. Is een zorgvuldig mengfel van gezuiverde falpeter, zwavel en houtskool, tot welke laatste volkomen droog, en best verdord hout, van ondercheidene foort gebruikt wordt. De falpeter wordt fijn gemalen en gezift; de zwavel, die insgelijks zuiver moet zijn, gefmolten, afgefchluimd, doorgezegen, en mede fijn gemalen; terwijl de kolen, om ze zuiver te houden, in eenen gemetfelden oven, dien men naauwkeurig kan fluiten, worden gebrand, en vervolgens almede gemalen. Deze nu afzonderlijk, fijn gemalen stoffen worden in eene begeerde evenredigheid, naar mate van het bedoelde gebruik, onder een gemengd, en te zamen in den kruidmolen op nieuw gemalen, wanneer men dit mengfel gedurig met water bevochtigt, om daardoor zoo wel de ontbranding te beletten, als de volkomen vermenging te bevorderen. Het buskruid, nu als eene vochtige stoffe van den molen komende, moet worden gekorrelt, waartoe men het in perkamente zeven heen en weder fchudt, of het met eene houten rol door de gaatjes drukt. Het droogen gefchiedt, voorts, met de hoogstmogelijke voorzigtigheid, of in door kagchels verwarmde vertrekken, of ook wel door heeten waterdamp, die onder de platen langs geleid wordt, waarop het Buskruid ligt uitgefpreid; hetgeen gewisfelijk wel het veiligfte middel is. Eindelijk maakt men de korrels rond en glad in eene ton, die in de rondte bewogen wordt. —

Men vervaardigt doorgaans drieërlei foort van buskruid, namelijk: voor het gefchut, de musketten en de pistolen, waartoe de onderlinge bestanddeelen allen in verfchillende evenredigheid genomen worden. Deszelfs kracht en de verfehrikkelijke uitwerkfels, welke het kan te weeg brengen, is genoeg bekend; volgens de proeven van FONTANA, zou zich uit een kubik duim kruid 2276 gelijke duimen gas ontwikkelen; terwijl de luitenant kolonel WARNHAGEN, in *Brazilie* dienst doende, ontdekt heeft, dat het zaagsel van hout, vooral van de minst harde foorten, driemaal de kracht van het Buskruid verdubbelt, om roffen te doen fpringen, wanneer men het in gelijke deelen er onder mengt. (*)

De uitvinding van het Buskruid is allezins onzeker; alhoewel vrij algemeen aan BARTHOLD SWARTZ, die in de 14de eeuw leefde, wordende toegefchreven. Volgens de zekerfte berigten fchijnt het buskruid, voor het eerst, in *Europa* gebruikt te zijn. Hoe dit zij; nog vroeger moet het gebruik er van bij de *Chinezen* zijn bekend geweest, en het louter toeval, dat de vuurvatting van het kruid eenen fteen, waarmede SWARTZ de noodige bestanddeelen in den mortier wreef, in de hoogte wierp, gaf gelegenheid, om het voor lang bekende Buskruid, ten gebruike van het gefchut, te bezigen, waaruit men te voren met fteenen kogels fchoot of wierp; waaraan de benaming van *mortier* zijnen oorsprong te danken heeft. De be-

(*) Zie: *Algemeene Konst en Letterbede*, 1809, No. 49.

roemde BOERHAVE hield de vlam van het Buskruid voor eenen zeer gezonden damp in het zwaarste van de pest, omdat de uitbarstende zoutzure waasfen der salpeter en zwavel de lucht verbetert, en dezelfde damp, in eene kleine, beslotene plaats, het ongedierte doodt.

BUSSCHIETERIJ. Is de kunst, om, bij het gebruik van het geschut, alle voorkomende zaken, naar vaste regelen, te volbrengen en te verklaren. Zij leert de kracht te waardeeren, waarmede de kogels worden voorgedreven; derzelver snelheid en wederstand in de lucht, en bepaalde loopbanen. Zij is dus grootendeels eene toepassing van de bewegkunde der voortgeworpene lichamen. De beste schriften daarover zijn die van BELIDOR, ROBINS, TEMPELHOFF en anderen.

BUSTE. (In het Italiaansch *il busto*, en in het Latijn *bustum*, waarvan deze beaanning waarschijnlijk afkomstig is, offchoon het Latijnfche woord eene geheel andere beteekenis heeft), is eigenlijk een borstbeeld, dat het hoofd en een gedeelte van het bovenlijf van een mensch vertoont; op een voetstuk rust, en van dezelfde stof en op gelyke wijzen, als de standbeelden, vervaardigd wordt. Men heeft drie foorten van *Busten*: 1. Zulke, bij welke aan het hoofd alleen de hals met het bovenste gedeelte van de schouders gehecht is; 2. die het hoofd en het geheele bovenlijf tot onder de holte van het hart vertoonen (de eigenlijke zoogenoemde *Busten*); en 3. die het hoofd met het geheele bovenlijf tot aan den navel, ja zelfs tot de heppen, voorstellen. De gedaante van het voetstuk is of rond of vierkant, en fomtijds bevindt zich, tusfchen dit en het beeld, eene zuil, en ook wel eens een lange pilaar, wanneer men het geheel een *Hermes* noemt, aan welke de *Busten* ougetwijfeld haren oorsprong verfehuidigd zijn. Wij bezitten een groot aantal derzelve uit de oudheid; doch ver weg de meeste zijn uit *Italië* afkomstig. Het grootste gedeelte is van marmer; doch die men in *Herculaneum* gevonden heeft, zijn van brons. De zeldzaamste zijn van edele gesteente en kostbare metalen.

BUSTROPHÉDON. Is eene manier van fehrijven, welke op de munten en in bijfchriften, uit de hoogfte Griekfche oudheid, gevonden wordt. De regels liepen niet onafgebroken van de linker- naar de regterhand, of van de regter naar de linker; maar de eerste begon aan de linker- en liep naar de regterhand, de tweede schreef men in eene omgekeerde rigting; terwijl de derde wederom als de eerste begon en eindigde enz. Men noemde deze fehrijfwijze *Bustrophédon*, omdat men op dezelfde wijze schreef, als men met de osfen ploegde, te weten, telkens omkeerende.

BUSTUARIJ. Waren, bij de *Romeinen*, zwaardvechters, die op of bij den houftapel, of het graf, van eenen voornamen perfoon of krijgsheld vochten. Het bij die gelegenheid gestorte bloed, verftrekte tot eene foort van zoenoffer, waardoor men zich verbeeldde, de helifehe goden te bewegen, om der fehimmen der afgestorvenen goedgunftig te zijn.

BUT.

BUTTIMAN, Een Perzisch gewigt, omtrent 25 pond naar onze rekening.

BUXTORF. Van dezen naam leefden in de laatste twee eeuwen verscheidene geleerden, die zich in de Hebreeuwſche letterkunde hebben beroemd gemaakt. JOHANN BUXTORF, te *Camen*, in *Westfalen*, geboren, reisde, na zijne volbragte ſtudien, door *Duitschland* en *Zwitſerland*, en werd te *Bazel* hoogleeraar in de Hebreeuwſche taal. Na dien post 38 jaren met roem bekleed te hebben, ſtierf hij in 1629. Zijn voornaamſte arbeid bepaalde zich tot de ſchriften der Rabbijnen, waarin hij zeer bedreven was. Ook vervaardigde hij eenige voortreffelijke grammaticale en lexicographiſche werken.

Zijn zoon, inſgelijks JOHANN geheeten, te *Bazel* geboren, beoefende hetzelfde vak zijns vaders; bezocht, in zijne jeugd, de voornaamſte ſteden van *Holland*, *Frankrijk* en *Duitschland*, waar de Hebreeuwſche Letterkunde het meest geoefend werd; beklom vervolgens den leerſtoel zijns vaders te *Bazel*, en ſtierf aldaar in 1664. Hij was ſchrijver van verscheidene geleerde werken.

JOHANN JAKOB, zijn zoon, werd mede te *Bazel* geboren, en overleed aldaar in 1704. Hij volgde zijnen vader op als hoogleeraar in de Hebreeuwſche taal. Behalve eene voorrede voor eene nieuwe uitgave van den TIBERIAS zijns grootvaders, heeft hij niets in het licht gegeven; maar verscheidene belangrijke handschriften nagelaten.

Zijn neef JOHANN beklom te *Bazel* denzelfden leerſtoel, ſtierf, in 1723, in die ſtad, en liet eenen zoon na, die de loopbaan zijns vaders naſtreefde. Van hem zien mede ettelijke ſchriften het licht.

BYSSUS. Qude ſchrijvers hebben gemeend, dat dit woord aanduidde zeer fijn linnen, vervaardigd van eene ſoort van zeer zelder, fijn vlas; dan te onregt; want het was, bij de ouden, dezelve ſtof als die, welke wij *katoen* noemen; een woord, afkomſtig of gevormd van het Arabiſch woord *coton*; deze ſtof, en het gewas, waarvan dezelve afkomſtig is, aanduidende (*). *Bysſus* is dezelfde benaming in het Griekſch.

BYZANTINISCHE SCHRIJVERS. Of liever, uit hoofde van het groote belang hunner geſchiedkundige werken, *Byzantiſche Hiſtorieſchrijvers*; beginnende van CONSTANTINUS den Grooten, en eindigende kort na de verovering van *Konſtantinopel*, in het jaar 1433. Vier derzelve hebben zamen eene doorlopende geſchiedenis geleverd tot 1470, te weten: ZONARAS, NICETAS ACOMINATUS, CHONLATES, NICEPHORUS GREGORAS, en LAONICUS of NIKOLAUS CHALCONDYLAS. De overige ſchrijvers, die alleen enkele ſtukken der Byzantiſche geſchiedenis behandeld hebben, vindt men bijna alle in het *corpus Byzantinum*, waarvan, in 1648, eene prachtige uitgave, in de koninklijke boekdrukkerij te *Paarijs*, in 3 deelen, in folio, in het licht verſchenen is.

BYZANTIUM. Eene ſtad, dus genoemd naar haren eerſten ſticht-

(*) In het Egyptiſch of Koptiſch heet het gewas *cotnem segiar*.

ter BYZAS, en aan den Tracifchen *Bosporus*, op een driehoekig voor-gebergte, gelegen; het tegenwoordige *Konstantinopel*. Zij was eene Griekfche volkplanting, door de *Megareuzers* aangelegd, en naderhand door de *Mileziers* uitgebreid en verfraaid. Ter zijde bevond zich eene kleine bogt van *Propontis*, met name *Ceras*, welke drie havens vormde. De fchoone en gunftige ligging van *Byzantium* was ongemeen voordeelig voor den handel, en felde haar in ftat, om dien op de *Zwarte-zee*, door tollen en belastingen, te beperken. Dan, hoe zeer dit de bloeiende welvaart der ftad aanmerkelijk vermeerderde, moest zij echter ook dikwijls de aanvallen der *Thraciers*, *Bythniers*, *Galliers*, ja zelfs der *Grieken*, verduren, die op hare gelukkige ligging jaloersch waren. Inzonderheid leed zij veel in den Peloponnefifchen oorlog; doch, na denzelven, fchepte zij wederom adem, en, onder de keizers, rees haar bloei tot het hoogfte toppunt. Sedert KONSTANTYN, die haar, naar zich, *Konftantinopolis* (*Konftantynftad*) noemde, werd zij de tweede hoofdstad des Romeinfchen rijks en de residentieplaats der regenten, die alle pogingen deden, om haar in luifter het oude *Rome* te doen evenaren. Zij werd, even als deze ftad, in 14 landftreken (*regiones*) verdeeld, en had een *amphitheater*, een *forum Romanum*, eenen *circus maximus*, en eene menigte prachtige gebouwen en ftandbeelden, die men gedeeltelijk uit *Rome* derwaarts bragt. Na de verovering door de *Turken*, onderging de ftad velerlei veranderingen. Daar, waar eertijds het ftot ftond, is nu het Serail, en het oord, waar de tempel van VENUS pronkte, word nu door de zeven torens ingenomen; terwijl het land aan gene zijde van den zeeboezem, in den omtrek van de kaap *Melopon*, tegenwoordig de voorftad *Galata* en *Tophana* uitmaakt.

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
A	1	Abraham à Santa Clara	23
Aal (<i>Murena</i>)	—	Abresch (Petrus)	—
Aalmoezener	2	Abrikozenboom	24
Aanleg	—	Abces (zie: Ettergezwel)	25
Aantrekking, Aantrekkings- kracht	—	Abfolut	—
Aap	3	Abfrakt	—
Aardappelen	9	Abt	—
Aardbeving	11	Abt (Thomas)	—
Aardbol (De) of Aardkloot	12	Abukir	—
Aardboor	14	Abulfeda	26
Aardewerk (Delftsch)	15	Abydus	—
Aardewerk (Engelsch)	16	Abysfinie	—
Aardgordels	—	Acapareur	—
Aardhars (<i>Bitumen</i>)	17	Accent	—
Aardharfig-Hout	18	Acceptant	27
Aardpek (zie Bergpek)	19	Accessit	—
Aard-Tor (<i>Carabus L.</i>)	—	Açijns	—
Aardrijksbeschrijving, Aard- rijkskunde	—	Accommodatie	—
Aargau	20	Accompagneren	28
Abdera	—	Accrediteren	—
Abeillard (Peter)	—	Achajers.	—
Aberli (Joh. Lod.)	22	Achaat (<i>Silex Achates</i>)	—
Abildgaard (Nicolai)	—	Achelous	29
Ab intestato	—	Achenwall (Gottfried)	30
Abolitie	—	Acheron	—
Abonnement	—	Achilles	—
Abra	—	Achilles Tatiüs	31
Abra Cadabra, of <i>Abras ca-</i> <i>dabra</i>	—	Achiotter (zie: Orlean)	—
		Achivers	—
		Achmet III.	—
		Achromatifiche-kijker	32

	Bladz.		Bladz.
Achronisch	32	Adres-kantoor	49
Ackerman (Konrad)	—	Adrianopel	—
Acre	—	Adriatische- zee (<i>Golf van</i>	
Acre, Accon, St. Jean de Acre	33	<i>Venetie</i>)	—
Acrifius	—	Aeacus	—
Acrostichon	—	Aediles	50
Actaeon	—	Aegeische zee	—
Acte	—	Aegeria	—
Actie	—	Aegeus	—
Actium	34	Aegide	—
Active handel	—	Aegina	—
Active Schuld	35	Aegisthus	—
Acton (Joseph)	—	Aegos Potamos	51
Adagio	—	Aemilius Paulus (zie: Paulus)	—
Adams	36	Aeneal (Henricus)	—
Adams (John)	—	Aeneas	53
Adanfon (Michel)	37	Aeneis	—
Adder (<i>Coluber</i>)	38	Aenefidemus	—
Addifon (Joseph)	39	Aeolia of Aeolis	54
Adel (Hoofdtrekken van de ge- schiedenis des tegenwoordigen Europefchen Adels)	40	Aeolus	—
Adelaar	42	Aeolus-Harp (zie: Harp)	—
Adelaars-Hout	43	Aequator	—
Adelaarsteen	—	Aequilibrium	—
Adelung (Johann Chritoph)	44	Aequinoctium	—
Ademen	—	Aequivalent	—
Adaptus	45	Aera	—
Adequaat	—	Acrodynamick	55
Aders	46	Aerologie	—
Ades of Hades (zie: Pluto)	47	Aeromantie	—
Adhesie	—	Aerometrie	—
Adjusteren	—	Aeronaut	—
Admiraal	—	Aeronautiek	—
Adonis	—	Aeroflat	—
Adonifche verzen	48	Aeroflatick	—
Adopteren	—	Aefchijlus	—
Adrastus	49	Aefchines	—
Adres	—	Aeskulaap, of Aesculapius	56
		Aeion	—
		Aefopus	—
			Ae

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
Aesthetik	56	Agnus Dei	66
Aesthetisch	—	Agones	67
Aeta	57	Agrat.ſche wetten	—
Aether	—	Agriocola	—
Aetiologie	—	Agricola (Rudolfus)	—
Aethiopiërs	—	Agrippina	—
Aetna	58	Agurabaai (De)	68
Aetoliërs	—	Ahriman	—
Afdarende Linie	—	Aiax	69
Affiniteit (zie: Verwantſchap)	—	Aiguillon (Armand Vignerod Duplessis Richelieu, her- tog van)	—
Affrij (Lodewijk Augustinus Philip graaf van)	—	Aioon	70
Afgeïrokken Densbeeld (zie: Denkbeeld)	59	Aix	—
Afgieefel	—	Akacia	—
Afgodſlang (zie: <i>Boa</i>)	—	Akademie	71
Aflaat	—	Akarnanie	73
Afleider	—	Akbar (Mahomed)	—
Afplatting der Aarde	61	Aken	74
Afrika	62	Aken (Vrede te)	—
Affſtand	63	Akkoord	75
Afwisteling	—	Akuſtick	—
Afwijkende zonnewijzers	64	Alanen (zie: volksverhuizing)	76
Afwijking (<i>Aberratio</i>)	—	Alarich	—
Aga	—	Albani (Hannibal en Alexan- der)	—
Agamemnon	—	Albani (Karel Eduard, graaf van)	—
Aganippus	65	Albanie (Francisco)	—
Agapes	—	Albanie	—
Agapeten	—	Albast, Albaster	77
Agathodaemon	—	Albatros (<i>Diomedea Exulans</i>)	—
Agathon	—	Albertus-Daalder, Albertinen	79
Agende (Kerkelijke)	—	Albigenzen	—
Agent	—	Albinus (Bernard Siegfried)	80
Agefilaus	66	Albion	—
Agio	—	Alblasferwaard	81
Agioragie	—	Alboin	—
Agioteur	—	Albrecht I, hertog van Oostenr.	—
Agis	—		
Agnaten	—		

	Bladz.		Bladz.
Albrechtsberger (Johann Ge- org)	82	Alibij	96
Album	—	Alicante	—
Alcaeus	83	Aligheri (zie: Dante)	—
Alcalde	—	Alkali	—
Alcali (zie: Alkali)	—	Alkamens	97
Alceste	—	Alkmaar	—
Alchemie	—	Alkohol	98
Alcibiades	84	Alkoran (De)	99
Alcides	—	Alla Breve	—
Alcmene	85	Allah	—
Alderman	—	Allegorie	—
Aldobrandini	—	Allegretto	—
Allemanden (zie: Volksverhuil- zing)	—	Allegri (Gregorio)	100
Alembert (Jean le Rond d')	—	Allegro	—
Alençon	86	Allemande (De)	—
Aleppo	87	Alliantie	—
Alexander, de Grootte	—	Alligatie-Rekening	—
Alexander Newski, of Newskoi	90	Allodium	—
Alexander, de zesde	—	Alluvie	101
Alexandria	—	Almagest	—
Alexandrijnsche Codex	91	Almanak	—
Alexandrijnsche eeuw	92	Al marco	102
Alexandrijnsche verzen	—	Almelo	—
Alexis (Petrowitsch)	—	Aloë	—
Alfred of Aelfred, de Grootte	93	Alooi	103
Affresco Schilderen, (zie: Fres- co Schilderen)	94	Al pari	—
Algarotti (De graaf Frans)	—	Alpen (De)	—
Algarotti's poeder (<i>Pulvis Algarotti</i>)	—	Alphen (Hieronimus van)	104
Algebra	—	Alpheu	105
Algemeen denkbeeld (zie: Denkbeeld)	95	Alpheus	—
Algiers	—	Alt (De)	—
Algorismus, ook Algorismus	—	Alterum Tantum	—
Alguazil	96	Alkona	—
		Aluin	106
		Alva (Ferdinand Alvarez van Toledo, hertog van)	—
		Amadis	108
		Amalgama	—
		Amalia (Anna)	109

N H O U D.		509	
Bladz.		Bladz.	
Amalthea	109	Anacharsis (de Jonge)	127
Amanuefis	—	Anacharsis Cloots (zie: Cloots)	128
Amarijllis Gigantea	—	Anachronismus	—
Amathus (<i>Amathunt</i>)	110	Anagram	—
Amazonen	—	Anakreon	—
Amazonen (Het land der)	—	Analemma	128
Ambasfadeur	—	Analogie	—
Amber	111	Analys (Wijsgeerige ontbinding)	—
Amboina	112	Analys (Wiskundige)	129
Ambrosiaanfche Lofzang	—	Analys (Onbepaalde of diophantische)	130
Ambrosijn	113	Analys (Scheikundige)	—
Amerigo Vespucci	—	Anamorphosis	131
Amerika	—	Ananas (<i>Pinea Indica</i>)	—
Amersfoort	116	Anapaestus	—
Amethyst	117	Anarchie	—
Amfioen	—	Anathema	—
Amianth	—	Anatomie (zie: Ontleedkunde)	—
Amiens	—	Anaxagoras	—
Amiot (<i>Pater</i>)	118	Anchises (zie: Aeneas)	—
Amman	—	Anciennete	132
Ammon	—	Ancona	—
Ammonia	—	Andalusie	—
Ammoniakzout, Armoniakzout	119	Andantino	—
Ammons-Hoorn	120	Androgeus	—
Amnestie	—	Andromache	—
Amor	—	Andromeda	133
Amortifatie	—	Anecdote	—
Amortiferen	121	Anello (Thomas) zie: Maniello	—
Amphibien (<i>Amphibia</i>)	—	Anemoskoop	—
Amphiktyonen	123	Aneurisma	—
Amphion	—	Angelen	—
Amphitheater	—	Angelika Kaufman (zie: Kaufman)	134
Amphitrite	124	Angelo Bonorota, of Buonaroti (Michael) zie: Buonaroti	—
Amputatie	—		An-
Amsterdam	125		
Amulet	127		
Anabaptisten (zie: Wederdopers)	—		

	Bladz.		Bladz.
Anglicisme	134	Antilope	140
Anglikaanfche of Engelfche kerk	—	Antimonium (zie: Spiesglas)	141
Angloife (De)	—	Anionomie	—
Aniomanie	—	Antinous	—
Angora	—	Antiochie	142
Ankarstrom (Jakob Johan)	135	Antiochus (zie: Syrie)	—
Anker	—	Antiope	—
Anna, Koningin van Groot-Brittanje	136	Antipater	—
Annaberg, of St. Annaberg	—	Antipathie	—
Anna Iwanowna, keizerin van Rusland.	—	Antiphlogisthifche Chemie (zie: Scheikunde)	143
Annaleri	—	Antiphonie	—
Annaten	—	Antipodes	—
Anniverfarium	—	Antiquarius	—
Annonce	—	Antiquiteiten (zie: Oudheidkunde)	—
Annuiteiten	—	Antispasmodica	—
Antodijna	137	Antisthenes	—
Anomalié	—	Anthithefe	—
Anonjim	—	Antoinette (zie: Marie Antoinette)	—
Anfeatisch (zie: Hanfeatisch)	—	Antoninus	—
Anquetil du Perron (Abraham Hijacinthe)	—	Antoninus (Marcus Aurelius)	144
Anfon (George)	138	Antonius (Marcus)	—
Anspach, of Onolzbach	—	Antwerpen (de Provincie)	145
Antaeus	—	Antwerpen (de Stad)	—
Antagonist	—	Anubis	147
Antenor	—	D'Anville (Joh. Baptiste Bourguignon)	148
Anthologie	139	Aorta (zie: Slagader (grootte))	—
Anthropologié	—	Apanage	—
Anthropomorphofis	—	Apathie	—
Anthropophogen	—	Apelles	—
Antidotum (zie: Tegengift)	—	Apenbrood-boom, Baobab. (<i>Adansonia digitata</i>)	149
Antigone	—	Aphelium	150
Antigonus	—	Aphorismen	—
Antiken	140	Aphrodifien	—
Antikritik	—	Aphrodite	—
Antilles	—		A.

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
Apicius	150	Aquitaniën	156
Apis	—	Arabesken	—
Apodictisch	—	Arabie	157
Apogeum	—	Arabische Letterkunde	—
Apokalypsis	—	Arachne	161
Apokryph	—	Arak	—
Apolinarische spelen	151	Aranda (graaf van)	162
Apollino	—	Araneologie, Arachneologie	—
Apollo	—	Aranjuez	—
Apollonius	152	Ararat (zie: Armenie)	—
Apologie	—	Aratus	—
Apophthegma	—	Arbitrage	163
Apoplexie (zie: Beroerte)	153	Aré (Jeanne de) (zie: Maagd van Orleans)	—
Apostaat	—	Arcade	—
A Posteriori	—	Arcanum	—
Apostrophe	—	Arcefiliaus	—
Apothekerskunst (<i>Pharmacie</i>)	—	Archaeologie	—
Apotheofe	—	Archaismus	164
Appél	—	Archangel	—
Appelboom	154	Archenholz (Johann Wilhelm von)	—
Appellanten	—	Archetijpes	—
Appenijnen	—	Archiater	—
Appifche weg	—	Archilochus	—
Appius Claudius (zie: Clau- dius)	155	Archimandrit	165
Applicaten	—	Archimedes	—
Applicatuur	—	Archipel	166
Appulfus	—	Architekt	—
Apraxin (de graaf)	—	Architektuur (zie: Bouw- kunst)	—
Apriani (Andrea)	—	Arthitraaf	—
April	—	Archive	—
A Priori	156	Archonten	—
Aproches	—	Arcileuto	—
Apfides	—	Arcon (Jean Claude Eleono- re Leinceau d')	—
Aquaductus (zie: Waterleiding)	—	Are	167
Aquamarin (zie: Beril)	—	Areometer	—
Aquarel	—		A.
Aqua tinta (zie: Graven)	—		
Aqua tofaná	—		

	Bladz.		Bladz.
Areopagus	167	Arnd (Johann)	177
Arethufa	—	Arnhem	—
Aretologie	168	Aromatiek	—
Argentifche Lamp	—	Aroura	—
Argens (Joh. Bapt. de Boijer, markgraaf van) (zie: Boijer)	—	Arquebufieren	—
Argonauten	—	Arragon	—
Argument	170	Arret	178
Argus	—	Arria	—
Ariadne	—	Arriere-garde	—
Arianen	—	Arronderen	—
Ariette	171	A.rondifement	—
Arion	—	Arfenaal	—
Ariofa	—	Arfenik	—
Ariofa	—	Artaba	179
Ariofa	—	Artaxerxes	—
Ariofa	—	Artemis	180
Ariofa	—	Artemifia	—
Ariofa	—	Artemifia	—
Ariofa	—	Arteriae	—
Ariofa	—	Arthritis, Arthritica (zie: Jicht)	—
Ariofa	—	Artillerie	—
Ariofa	—	Aruspices	—
Ariofa	—	Arvales Fratres	—
Ariofa	—	As, of Spil	—
Ariofa	—	Afar	—
Ariofa	—	Asbest	—
Ariofa	—	Ascanius	181
Ariofa	—	Ascendenten	—
Ariofa	—	Ascetici	—
Ariofa	—	Asch	—
Ariofa	—	Aschdag	182
Ariofa	—	Afen	—
Ariofa	—	Asklepiadeifche verzen	—
Ariofa	—	Asmodi	—
Ariofa	—	Aspafia	—
Ariofa	—	Aspecten	—
Ariofa	—	Asphalt (zie: Bergpek)	183
Ariofa	—	Asphyria	—
Ariofa	—	Aspis (Coliber Aspis)	—
Ariofa	—		As-

I N H O U D.

513

Bladz.	Bladz.
Asfa Foetida (zie: Duivels- drek) 183	Atriden 193
Asfemblée —	Atropos —
Asfiento-Traktaat —	Attentaat —
Asfignaat 184	Attila —
Asfimilatie, Asfimilatio 185	Attisch —
Asfifes —	Attitude —
Asfurantie —	Attribuut —
Asfyrie 186	d'Aubaine (<i>Droit</i>) 194
Astroiden —	Audebert (Jean Baptiste) —
Asthma —	Audientie 195
Astrachan (Astrakan) Landf.) —	Auditeur —
Astrachan (Stad) 187	Augias —
Astrea —	Augsburg —
Astrolabium (Hoekmeter) —	Augsburgfche Confesfie 196
Astrognofie —	Auguren —
Astrologie —	Augustinus 197
Astronomie (zie: Sterrekund.) 188	Augustus —
Astronomifche Tafels —	Augustus (Octavius Cefar) —
Asturie —	Augustus III (Frederik) 198
Astynax —	Aumonier 199
Asymtotes —	Aurelia (<i>Chryfalís</i>) —
Atahalipa, of Atahualpa —	Aurelianus —
Atalanta —	Aureola, of Areola —
Atalante —	Aureus —
Ataraxia, Artaraxio 189	Aurora —
Athene —	Aufonia —
Athletae —	Aufferlitz 200
Athos —	Auftralie of de Zuid wereld —
Atlanten —	Authentica —
Atlantis 190	Authentiek —
Atlantifche zee —	Auto Da Fé —
Atlas (zoon van Japet) —	Autocratie —
Atlas (gebergte) —	Autocrator —
Atmospheer (zie: Dampkring) —	Autodidactos 201
Atmometer, Atmidometer —	Autographifch —
Atoom 191	Automaat —
Atonie 192	Autonomie —
Atreus —	Auxiliaire 202
	Avarij, of Havarij —

	Bladz.		Bladz.
Ave Maria	202	Axioma	204
Averani (Benedetto)	—	Azie	—
Avernus	203	Azijmus	205
Avers	—	Azimuth	—
Avesta (zie: Zendavesta)	—	Azijn	—
Avignon en Venaisfin	—	Azoni	207
Avis (<i>Advis</i>)	—	Azorische Eilanden	—
Avocatorien	204	Azote (zie: Stikstofucht)	—
Avontuurlijk	—	Azuur	—

B.

B.	208	Baden (Markgraaffschap)	215
Baai	—	Baden (Stad)	—
Baak	—	Badenfche vrede	216
Baal, Bel	—	Baetilia	—
Baan (De)	209	Baffas	—
Baanderheer	—	Bagdad	—
Baar	—	Bagijnen	—
Baar-Regt	—	Bahama-Eilanden	—
Babet	—	Bahir	—
Babylon (thans <i>Irak Arabi</i> genoemd)	210	Bahrdt (Carl Friederich)	—
Baccalaureus	211	Baijreuth	217
Bacchante	—	Baile (Peter)	218
Bacchanalien	—	Baillij (Jean Silvain)	—
Bacchus, of Baccheus	212	Baiva	219
Bacchus	—	Bajaderen	—
Bacchylides	—	Bajazet I	220
Baccio Della Porta	213	Bajocco	—
Bach (Johan Sebastiaan)	—	Bakker (P. Huizinga)	—
Backhuizen (Ludolph)	—	Bakker (Jakob)	221
Baco (Franciscus)	214	Bakker (Meeuwes Meindert- zoon)	—
Bacon (Roger)	215	Balanceren	—
Baculometrie	—	Balans	—
Baculus Astronomicus	—	Balastri	—

Bal-

I N H O U D.

515

	Bladz.		Bladz.
Baibek	221	Barcarolles	228
Baldachin	222	Barcelona	—
Balearifche wetten	—	Barden	—
Balie	—	Bardit (Het)	229
Balista	—	Bareuth (zie: Baijreuth)	—
Balistic	—	Baricaderen	—
Balkon	—	Barigello, of Baridchello	—
Ballade	—	Barrilla	—
Ballet	—	Bariton, ook Bordon, <i>Viola</i>	
Ballotte	223	<i>di Bordone</i> genoemd	—
Baltimore	—	Bark (Eene)	—
Baitifche zee	—	Barlow (Joel)	—
Ballustrade	—	Barlowe (N.)	230
Bamberg (voormal. hoogficht)	—	Barnave (Anton Pierre Jo-	
Bamberg (Stad)	224	seph Maria)	—
Bambocciaden	—	Barnsteen	231
Bambus (<i>Bambusa</i>)	—	Barok	—
Ban	—	Barometer	—
Ban (Kerkelijke)	—	Baron	232
Banda	—	Baron (Michael)	233
Bandelier	225	Boronet	—
Bandieten	—	Barri (<i>Gravin du</i>)	234
Banieren	—	Barriere-Traktaat	—
Bank	—	Barros (Joan de)	235
Bank (ondiepte in zee)	226	Barthelemij (Jean Jaques)	—
Bank (<i>'s Konings</i>)	—	Bartholomeërs	236
Banks (Jozeph)	—	Bartolozzi (Frans)	—
Bannaat	—	Bas (<i>Generale</i>)	237
Banquet, of Banket	—	Bas	—
Bantams-werk	—	Bafalt	238
Barat	—	Bafcha, Bafchy, Basch	—
Baraterie	—	Bafedow (Johan Beruhard)	—
Baratier (Johann Philip)	—	Bafel (Kanton)	239
Barratto-Handel	227	Bafel (Hoofdstad)	—
Barbados	—	Bafilica	—
Barbarisme	—	Bafiliscus	249
Barbarye	—	Bafis	—
Barbetten	228	Baskerville (Johann)	—
Barbiton	—	Basnage de Beauval	—

	Bladz.		Bladz.
Basqnen, Biscajers	240	Beaumarchais (Peter Augus-	
Bas-relief	—	tin Caron van)	250
Basfa, beter Pascha	241	Beaumont (De ridder d'E-	
Baslethoorn	—	on de)	251
Basfi (Laura Maria Catharina)	—	Beaurepaire	252
Bassin	—	Beccaria (Baron van)	—
Bastaard	—	Beccaria (Giovanni Bap-	
Bastia	242	tista)	—
Bastille	—	Becah, of Bekah	—
Bastion	243	Becher (Johann Joachim)	—
Bastonade	—	Becijfering	—
Bataaffche Republiek	—	Beck	253
Batarde	—	Beczka	—
Bataten, of Batatten	—	Beda (bijgenaamd <i>Venera-</i>	
Batavia	—	<i>bilis</i>)	—
Batavieren	244	Bedekte weg	—
Bath	—	Bedevaart	—
Bathylus	245	Bedom	—
Bath-kol	—	Bedrog der zintuigen	254
Bathos	—	Beduinen	—
Bato	—	Beef-Rog, (zie: Trilrog)	—
Batocken	—	Beeldenleer, Beeldspraak (<i>Iko-</i>	
Batterij	—	<i>nologie</i>)	—
Batteux (Charies)	246	Beeldenformers (<i>Ikonoclas-</i>	
Batrologie	—	<i>ten</i>)	255
Battonie (Prompeo)	—	Beeldhouwkunst	—
Battus	—	Beeldspraak, Beeldschrift,	
Baucis (zie: Philemon)	—	(<i>Hieroglyphica</i>)	257
Baumans hol	—	Beeldzuil	258
Baumgarten (Jacob Sieg-		Beelzebub	—
mund)	247	Beenvreter	—
Baufe (Johan Frederik)	—	Beenzwart	—
Bautfen	—	Beesha	—
Bazac	248	Beg, of Begh	—
Bazar	—	Begraafplaatfen	—
Beauchamp (Joseph de)	—	Behemoth	260
Beauharnois (Alexander <i>vi-</i>		Beijeren	—
<i>comte de</i>)	249	Beijs	261
Beaulieu	—	Beiram, Bairam	—
			Bei-

I N H O U D.

517

	Bladz.		Bladz.
Beiza	261	Benzoë, <i>Benzoin</i> , <i>Benjoin</i>	274
Bekker (Balthazar)	—	Bepennen	275
Bekker (Elizabeth)	262	Bepunten	—
Belastingen	263	Berbice	—
Belegeren	—	Berceau	—
Belfast	—	Berchas, of juister Birchath	276
Belgiërs	264	Bercheroit	—
Belgrado	—	Berchtold (Graaf Leopold van)	—
Belial	—	Berengarianen	277
Belifarius	—	Berenice	—
Bella-donna (<i>Atropa Bella-</i> <i>donna L.</i>)	265	Berenen	—
Bellamij (Jacobus)	—	Berg	—
Bellegarde	266	Berg-akademie	278
Bellerophon	—	Bergambr	—
Belles-Lettres	267	Berg-Balfem, ook Bergvet geheeten, (<i>Bitumen momia</i>)	—
Bellestta	—	Bergen	279
Belletrist	—	Bergen (de Hoofdstad)	282
Belloculus	—	Bergen (Eene Stad)	—
Bellona	—	Bergen (Een dorp)	—
Bell-Rock, of <i>kaap</i> Inch	268	Bergen op Zoom	283
Belomantie	—	Bergerac	—
Belons	—	Berghaspel	—
Belt (De)	—	Berghem (Nicolaas)	—
Belvedere	—	Bergkompas	284
Bembo (Pietro)	—	Berglachter	—
Benares	269	Bergman (Torbern)	—
Benda (George)	—	Berg-olie, (<i>Bitumen Naphta</i>)	—
Bender	270	Berg-pek (<i>Bitumen Asphal-</i> <i>tum</i>)	285
Bendidia	—	Berg-regalia	—
Benedictus XVI	—	Berg-fteden	286
Benedictijner-orde	—	Berg-straat	—
Benevento	271	Berg-toer (<i>Bitumen Mal-</i> <i>tha</i>)	—
Bengaalsch Lijnwaad	—	Berg-vestingen	—
Bengale	—	Bergwerk, of Bergbouw	—
Benin	272	Berijl	287
Benjowski (Morits August graaf van)	—	Bet-	—
Bentleij (Richard)	274		

	Bladz.		Bladz.
Berkeleij (Georg)	287	Betooveren	310
Berkenboom (<i>Betula</i>)	—	Beukenboom (<i>Fagus</i>)	315
Berkheij (Johannes le Franq van)	288	Beunhaas	316
Berlijn	290	Beurs	—
Berlijnsch-Blaauw	291	Bevalligheden (De drie)	—
Berline	—	Bever (<i>Castor Fiber</i>)	317
Bern (Kanton)	292	Bevernuck (Hironijmus van)	319
Bern (Hoofdstad)	—	Beverwijk (Johan van)	—
Bernard (Pierre Joseph)	293	Bevolking	—
Bernardin de St. Pierre (Jacques Henri)	—	Beweging	321
Bernhard (<i>De heilige</i>)	294	Beweging (<i>Eeuwigdurende</i>)	325
Bernhard (Hertog van <i>Weimar</i>)	295	Bewijs	326
Bernhardsberg (<i>De groote St.</i>)	296	Beza (Theodorus)	—
Bernier (S. A. J. B. M. <i>abt van</i>)	297	Bezant	327
Bernini (Giovanni Lorenzo)	298	Bezetenen	—
Bernouilli	299	Bezieres	329
Bernstorf (De graven van)	—	Bezoar, (<i>Lapis Bezoar</i>)	—
Beroerte (<i>Apoplexie</i>)	301	Bianca Capello (zie: <i>Capello</i>)	330
Berosus	302	Beanchini (Francesco)	—
Berquin (Arnaud)	—	Bias	—
Berthier (Alexander)	—	Bibliographie	331
Berthoud (Ferdinand)	303	Bibulus	—
Bertoli (Giovanni Dominico)	—	Bicetre	—
Bertrand (Louis)	304	Bidloo (Godfried)	—
Bertuch (Friederich Justin)	305	Bier	—
Berwick, of Bervick (Charles Clement)	—	Biesbosch (De)	—
Besançon	306	Biester	332
Befrijdenis	—	Bigamie	—
Besfus	—	Bigot	—
Bestemming ('s Menschen)	307	Bij (<i>Apis Mellifica</i>)	—
Betel	303	Bijbel	333
Bethlehem	—	Dijbelgenootschap	334
Betune	—	Bijbelsche Aardrijkskunde	335
Betoog	—	Bijbelsche Oudheden	336
		Bijgeloof	—
		Bijlbrief	341
		Bijleggen, of Bijdraaijen	—
		Bij-	Bij-

I N H O U D.

519

	Bladz.		Bladz.
Bijnaeus (Antonius)	341	Blekert (Rijnsche)	354
Bijziende (<i>Kortzigtig</i>)	—	Bleiswijk (Pieter van)	—
Bijou	342	Blik (<i>Lamina</i>)	355
Bilboa	—	Bliksem of Weerlicht	—
Bilboquet	343	Bloch (Marcus Eliezar)	356
Bilfinger (Georg. Bernh.)	—	Bloed (Het)	—
Bill	—	Bloeddoop	357
Billaud Varennes (zie: Ro- bepierre)	—	Bloemaart (Abraham)	—
Bingleij (Ward)	—	Bloemenhandel in Holland	358
Binnenlandfche Paspoort	344	Bloemstuk	360
Binomisch	—	Blokhuis	—
Biographe	—	Blokkeren	—
Bion	345	Bloksberg, of de groote Brok	—
Biornthal (Jacob Jonas)	—	Blücher (Lebrecht von)	—
Biovac, of Bivouac	346	Blum (Joach. Christ.)	363
Biquadraat	—	Blunauer (Aloijs)	364
Birmingham	—	Boa	—
Bisam	347	Boccacius (Io. Boccacio)	365
Biscajje	—	Boccage (Maria Anne)	366
Bischweiler	—	Bocardo	—
Biscuit	—	Bocherini (Luigi)	367
Bismuth (<i>Bismuthum, Mar- casita</i>)	—	Bochetta	—
Bisfchop	348	Bodemerij	—
Bisti	349	Bodenzee	368
Bitaube (Paul Jeremie)	—	Bodmer (Johan Jakob)	—
Bithynie	350	Bodoni (Jean Baptiste)	—
Bizar	—	Boegferen	370
Bizarro	—	Boekdrukkunst	—
Blaauw (Willem Janfen)	—	Boekdrukkers	372
Black (Jofeph)	351	Boekertjen	376
Blackstone (William)	—	Boekhouden	377
Blair (Hugo)	352	Boekweit	—
Blanchard (François)	353	Boeëtie	378
Blanco	354	Boeren-Oorlog	379
Blanquet	—	Boerhave	380
Blafon	—	Boethius	—
Blasphemis	—	Boetfelaar	381
		Boheemsche Broeders	—

	Bladz.		Bladz.
Boheemfche Gefteente	382	Bononifche Steen	401
Boheme	—	Bon-Sens	—
Böhm (Jacob)	383	Bontekoe (Cornelis)	—
Boijard	384	Bon-ton	402
Boijdel (John)	—	Bontfem	—
Boijer (Joh. Bapt. de)	—	Bon-vivant	—
Boijle (Rober.)	—	Bonzen	—
Boileau Despreaux (Nico- las)	385	Boogklavecimbaal	—
Bois de Garou	386	Boonwol (zie: Katoen)	—
Boizot (Louis Simon)	387	Boord (Het)	—
Bok of Bok-tor (<i>Cerambyx</i>)	—	Boot (Een)	—
Bolen, (Anna van) zie:		Boötes (Fabel- en Sterre- kunde)	—
Boulain	388	Bootsman	403
Bolero	—	Borax	—
Bolingbreke (Henrij St. John)	—	Borda (Jean Charles)	—
Bologna	—	Bordeaux	404
Bolus	390	Bordeaux-wijn	—
Bom	—	Boren of Boronftof	—
Bombaij	—	Boreas	405
Bombardeer-tor ook Vees- ter	391	Boren of Borea (Catharina)	—
Bombardo	—	Borghefe (De <i>Villa</i>)	—
Bombast	—	Borgia (Cefar) (zie: Alex- ander VI)	—
Bommel, Boemel, of Zalt- Boemel	—	Born (Ignatius Edler von)	—
Bonaparte of Buonaparte	392	Borneo (zie: Sundafche Ei- landen)	406
Bonarota, of Buonarotti (Michael Angelo)	—	Borroneifche Eilanden	—
Bon-bon	393	Boryftenes	—
Bonifacius (<i>De Heilige</i>)	—	Bos (Lambert)	—
Bonifacius VIII	394	Bosch (Bern. de)	—
Bon-mor	—	Bosch (Jeronimo de)	408
Bonn	—	Bosjesmannen	409
Bonne	—	Bosnie	410
Bonnet (Charles)	—	Bosporus	—
Bonnet (Gijsbert)	397	Bosquet	—
Bonneval (C. A. graaf van)	401	Bosquillon (Eduard Francois Marie)	—
		Bosfcha (Herman)	412
		Bos-	Bos-

I N H O U D.

521

	Bladz.		Bladz.
Bosfe of Rondebosfe	417	Bracteati	430
Bosfuet (J. B.)	—	Brachmanen, (Zie: Brami-	
Bostanfchi	418	nen)	—
Boston (in <i>Amerika</i>)	—	Bradleij (James)	—
Boston (in <i>Engeland</i>)	419	Braga	431
Botanie (Zie: Kruid- of plant-		Brahé (Zie: Tijcho van	
kunde)	—	Brahe)	—
Botanij-Baai	—	Brahma	—
Boterboom	—	Bramante d'Urbino	—
Both (Jan en Andries)	420	Braminen	432
Bothnifche-Zeeboezem	—	Bramfeng	—
Böttcher (Johann Friedrich)	421	Brand (Ewald graaf van)	
Bouchardon (Edmund)	—	(Zie: Struënzee)	—
Bouffon	—	Brand of Ontvlambare lucht	—
Bougainville (Louis Antoi-		Brandenburg (Markgraaf-	
ne de)	—	fchap)	433
Boulain (Anna)	422	Brander (Een)	—
Boulevards (De)	423	Brandes (Charlotte Wilhel-	
Boullé (Zie: Lodewijk		mina Franciska)	—
XVI)	—	Brandes (E.)	434
Boulogne	—	Brandewijn	—
Boulton (Matthew)	—	Brandglas	435
Bourbon (Het Eiland)	424	Branding	436
Bourbonfche Mogendheden	—	Brandpunt	—
Bourdaloue (Louis)	—	Brandfpiegel	437
Bourdeaux (Zie: Bordeaux)	425	Brandt (Gerard)	—
Bourges en Berrij	—	Brantome (De abt van)	—
Bourgoing (Jean François de)	—	Brasfes	438
Bourignon (Antoinette)	426	Braunau	—
Boussole	—	Bravo's	—
Boutade	—	Brazilie	—
Bouwkunst	—	Breda	439
Bouworde	427	Brederode	—
Bovennatuurkunde	428	Breedte (Aardrijkskundi-	
Boxen	429	ge)	440
Braakland	430	Breedte-Cirkel	441
Braband	—	Breedte (Meetkundige)	—
Brachijgraphie	—	Breedte (Sterrekundige)	—
Brachijlogie	—	Breitinger (Johann Jacob)	—

	Bladz.		Bladz.
Breitkopf (Johann Gottlob Immanuel)	442	Broci-oven	451
Breking der Lichtstralen	—	Brocijen der Vogelen (Het)	452
Bremen (Aartsbisdom)	443	Broekhuizen (Joan van)	453
Bremen (Hoofdstad)	—	Broglio (Charles François)	454
Brennus	—	Bronkhorst (Pieter van)	455
Bres	444	Brons	—
Breslau	—	Broodboom	—
Brest	—	Broedvonnis	456
Breteil (Zie: Chatelet)	—	Broefhij (Zie: Farinelli)	—
Breugel (Peter)	—	Brofjes (Charles de)	—
Breugel (Jan of Johan)	445	Broufonct (Pierre Marie August)	457
Breve	446	Brouwer (Adriaan)	—
Brevet	—	Brown (John)	458
Breviarium	—	Brownisten	459
Briareus	—	Bruce (James)	—
Briel (De)	—	Brugge	460
Brienne (Zie: Necker)	—	Brugmans (Ant.)	461
Brigade	447	Brugmans (Sebald Justinus)	462
Brigantin	—	Brühl (Graaf Heinrich von)	466
Brillant	—	Brühl (Frederik Aloysius)	467
Brifeis	—	Bruiloft (Parijſche)	—
Brisfot de Warwille (Jean Pierre)	—	Bruining (Hermannus Adrianus)	469
Brisfotinismus	448	Bruinfteen (<i>Magnesium</i>)	—
Bristol	—	Brukteren	470
Brittanie (Zie: Albion en ook Groot-Brittannie)	—	Brumaire	—
Britannicus Cefar	449	Brun (Charles le)	—
Brizomancie	—	Brune (G. M. A.)	—
Brocard	—	Brune hilde	471
Brocatelles	—	Brunn	—
Brocken (De) (Zie: Blocksberg)	—	Bruno (de Groote)	472
Brockman (Frans Carl)	—	Bruno (de Heilige)	—
Broedij	—	Bruno (Jordanus)	473
Broeder-Gemeente (<i>Evangelische</i>)	—	Brunswijk Wolfenbuttel	—
		Brunswijk (de Hoofdstad)	474
		Brunswijk (Hertog Ferdinand van)	—

I N H O U D.

523

	Bladz.		Bladz.
Brunswijk (Ludwig Ernst Hertog van)	475	Bulimie	491
Brunswijk (Prins Maximiliaan Julius Leopold van)	—	Bulle (John)	—
Brunswijk Wolfenbuttel (Karel Wilhelm Ferdinand Hertog van)	—	Bulle	—
Brusfel	478	Bulle (de gouden)	492
Brutus (Lucius Junius)	479	Bulletin	—
Brutus (Marcus Junius)	—	Bulow (Friedrich Wilhelm)	—
Brujere (Jean de la)	480	Bulow (H. von)	493
Bruyn (Cornelis de)	—	Buquan	495
Bucentaurus	—	Burgos	—
Bucephalus	—	Burggraaf	—
Buchanan (Georg)	481	Burg-vrede, Burg-verdrag	—
Buchanan (Claudius)	—	Burger (Godfried August)	—
Bucharije	—	Burgerkroon	496
Buckingham (Georg Villiers, Hertog van)	482	Burgondische Kreits	—
Buckler (Johann)	484	Burke (Edmund)	—
Bucknick (Arnold)	485	Burlesk	497
Bucolische Gedichten	—	Burman	—
Buenos Ayros	—	Burns (Robert)	499
Buffel (<i>Bos</i> , <i>Bubulus</i> of <i>Buffelus</i>)	486	Burfa	—
Buffon (Georg Louis le Clerq, Graaf van)	487	Busbeck (Augier Ghislen van)	—
Bugge (Thomas)	488	Busch (Johann George)	500
Buidel-Rat (<i>Didelphis Mur-supialis</i>)	489	Busching (Anton Friedrich)	—
Buiksprekers	490	Buskruid	501
Bukarest	—	Buschieterij	502
Bukowina	—	Buste	—
Bulgarie	491	Bustrophédon	—
		Bustuarij	—
		Buttman	503
		Buxtorf	—
		Bysfus	—
		Byzantinische schrijvers	—
		Byzantium.	—

*Bij den uitgever dezes zijn gedrukt en alom
te bekomen :*

- Aangename en nuttige Lektuur voor allerlei klasfen van lezers, 3 stukjes.
- Aardrijkskundig schoolboekje volgens de nieuwste landsverdeeling, met acht nieuwe kaartjes. 2de veel vermeerderde druk, door *J. van Wijk Hz.*, 1820. (Ook zonder kaartjes.)
- Almanak voor het lager onderwijs voor 1819 en 1820.
- Bauer*, Parabolifche verklaringen van onzen Heere J. C.
- Beknopte gefchiedenis der voornaamfte landen, volken en voorvallen in de wereld, een leer en leesboek voor de jeugd, Nieuwe druk, in drie stukjes.
- Beknopt Tafereel der onlangs in Spanje vernietigde Inquifitie.
- Belangrijke Verhalen uit de Algemeene Gefchiedenis. Een leesboek voor jonge lieden van acht tot veertien jaren, ter bevordering van kennis en goede zeden, 2 stukjes, nieuwe druk.
- Bilderbeck*, (*L. F. Vrijheer von*) *Alexander*, een gefchiedkundig Tafereel.
- Boert en Ernst, of uitgezochte verzameling van aardige anekdoten, zonderlinge voorvallen enz. 2 stukjes.
- Bredow*, Merkwaardige voorvallen uit de algemeene wereldgefchiedenis, gefchikt voor het eerfte onderwijs in de historien, bijzonder voor Stads- en Dorpscholen. Vierde veel verbeterde en tot op onzen tijd vermeerderde druk. 1820.
- Cantate op het feest van *Jesus* geboorte, door *P. de Grient Dreux*, in Muzijk gebragt door *J. Prins*, Organist te Zutphen.
- Columbus*, Ontdekker van het zoogenoemd Amerika. Nieuwe druk.
- Day* en *Williams*, leerboek der koophandelkunst.
- De kleine *Frederik* in het groote rijk der natuur, met 23 nieuwe gecoul. platen.
- De vaart der Nederlanders op Oostindie, op het einde der zestiende eeuw. Een leesboek voor de lagere fcholen, 1816.
- Dietrich*, huishoudkundige Verhandeling over de Moeskruiden en Veldvruchten enz., om die voor bederven, bevrozen of verrotten te bewaren, 2de druk.
- Dolz*, lesfen over de gezellige welvoegelijkheid voor jonge lieden, 1820.
- Ebert*, merkwaardigheden van natuur en kunst, een nuttig en aangenaam leesboek voor de jeugd.
- Eichhorn*, Gefchiedenis der drie laaftte eeuwen, door *S. v. d. Meer*.
- Elife*, of de vrouw zoo als zij behoorde te zijn, met vier platen.
- Ewald*, over de uiterlijke Kanselwelfprekendheid, met breedvoerige aantekeningen door *J. Clarisse*.
- Funke*, Vertellingen voor de Jeugd, tot een Leesboek in de Scholen, nieuwe druk.
- Oefeningen in de Reken- en Taalkunde voor Meisjes.
- Handboek van Welgemanierdheid en Zedelijkheid in Karakterfchetsen, vooral ten dienfte der Jongelingschap. Het kan niet misfen, of Jongelingen en jonge Dochters zullen door de lezing van dit boek opgewekt worden, zich zoodanig te gedragen, dat ouders en leermeesters vreugde van hun beleven, en zij ten voorbeelde ftrekken van andere kinderen.
- Handboek voor jonge Dochters uit den Burgerftand, of aanwijzing tot die fchoolfche zoo wel als huishoudelijke kundigheden en bekwaamheden, welke haar als meisje, echtgenootte en huismoe-der betamen en verfiereu.

- Freville*, levensbeschrijving van beroemde honden, met platen.
- Galerij der menschen, een leesboek voor de jeugd en meer bejaarden, met gecoul. pl. 2 deelen in carton.
- Galerij der merkwaardigste personen onzer eeuw, 1ste deel 1819. (Het tweede deel is ter perse.)
- Gefchiedkundige Tafereelen, behelzende merkwaardige Gebeurtenissen, Verhalen en Anekdoten, uit het leven van beroemde en beruchte menschen.
- Gefchiedenis van den Ondergang der Franche Dwingelandij.
- Gevallen van kleinen *Jan*, beschreven door kleinen *Hein*, met pl.
- Gezangen op het Paasch-, Pinkster- en Hemelvaartfeest, op vier stemmen.
- Goede*, catechismus der natuurlijke geschiedenis, 4 deelen met 32 gekl. platen, waarop over 300 voorwerpen afgebeeld zijn.
- Gordon*, Gefchied- en Staatkundig Tafereel der Lotgevallen van Frankrijk, van de vroegste tijden tot aan den dood van *Lodewijk XVI.*
- Grosse*, Technologische Wandelingen, of Gesprekken van een' vader met zijne kinderen, over de voornaamste uitvindingen, 3 deelen, 2de druk.
- Gedachten over onderwerpen, betreffende de aanstaande Nederlandische wetgeving, 1819.
- Gedachten over onderwerpen, het lager onderwijs betreffende, door *van Driel* en *Görlitz*, onderwijzers te Rotterdam, 1817.
- Handleiding tot het oprigten en in standhouden van voor den Mensch en den Burgerland zoo hoogst nuttige Industrijscholen.
- Heeren*, handboek der geschiedenis der oude staten, door *Dorn Seiffen*, leeraar aan de Latijnsche scholen te *Utrecht*, 1818.
- Henriette*, of de Vrouw zoo als zij zijn kan, met eene plaat.
- Helmutz*, Natuurleere voor Minkundigen, ter befrijding van het Bijgeloof, met eene pl.
- Herwerden*, (*van*) Over het Evangelie van Johannes, 6 deelen.
- Historische Kinderbijbel, of Schriftuurlijke lusthof.
- Jungst*, aanleiding tot de kennis der hemelsche lichamen en het wereldstelsel. Nieuwe druk.
- zedelijk onderwijs voor kinderen, tot regeling van derzelver gedrag in en buiten de scholen. Nieuwe druk 1820.
- leer en leesboekje voor kinderen, ten gebruike der scholen. Nieuwe druk.
- Korte aanleiding tot de kennis van de Hemelsche Lichamen en het Wereldstelsel, of beschouwing van de Natuur en derzelver Verschijnselen. 2de druk.
- Johanna* en *Karolina*, of de gevolgen eener verdeelde liefde.
- Julia St. Laurence*, of de schoone onbekende.
- Julius* en *Gustaaf*, of de edele Vluchtelingen; een oorspronkelijk Hollandsch verhaal, door *A. J. Donker*, *M. Mz.* 2 deelen 1817.
- Karsten*, onderwijs in de Rekenkunde.
- Karakterschets van *Alexander I.*
- Kastele*, (*v. d.*) Ode aan God en het Vaderland.
- Kellner*, de Geboden van Onzen Heere *Jesus Christus* door *Otterbein*, 2 deelen.
- Kermisreisje van een Rijnlandsch dorpje naar Amsterdam, waarop men over allerlei uitvindingen zamen spreekt.
- Kinsbergen*, over den oorlog ter zee, 2de druk.
- Knisge*, Levensregelen of voorfchriften, om vroom en deugdzaam te leven.
- Over de verkeerung met Menschen, door *Gruber*, 2 deelen.

Kort

- Kort onderwijs in de kennis der Bijbelboeken, 6de druk.
- Korte Geschiedenis der merkwaardigste gebeurtenissen in de afgelopen achttiende eeuw, voor den Burger en Landman.
- Korte schets van het leven van *Alexander* den Buikpreker, 1819.
- Krummacher*, Parabels.
- Lavater*, laatste Levensdagen.
- Levens en karakter-schets van *Willem Frederik*, prins van Oranje-Nassau [thans Koning der Nederlanden] enz. van *J. von Arnolds* en *T. O. Schilperoort*.
- Lodewijk Herder*, of de gevaren eener al te groote gevoeligheid, een oorspronkelijk Holl. verhaal, door *A. J. Donker M. Mz.* 2 deelen.
- Maurits* en *Augusta*, of de kinderen zoo als zij lehooren te zijn.
- Meijer*, handleiding om uit het hoofd te leeren rekenen, door *W. Goede*.
- Milton*, het verloren Paradijs, door *Reissig*, 4 stukjes.
- Miranda*, Koningin van 't Noorden, 2 deelen.
- Moock*, (van) aanleiding tot het samenstellen en ontbinden van volzinnen, gemeenlijk bekend onder den naam van Construeren en Analyseren.
- Verzameling van opstellen ter verbetering van de daarin voorkomende spel- en taal fouten voor kinderen.
- Natuurlijke Geschiedenis voor de Jeugd, met platen, 3 deelen.
- Nieuwenhuis*, Wiskundig Leerboek, 1ste deel; bevattende de Reken- en Meetkunde, met 11 platen, dito 2de deel Algebra.
- Nieuwe en niet verdichte verhalen voor de jeugd, naar den derden Hoogduitschen druk vrij gevolgd.
- Nieuwe vertellingen en gesprekjes, of leerzaam en onderhoudend leesboekje voor kinderen, voornamelijk van 6 tot 9 jaren, 1818.
- Nieuwe Bijdragen ter bevordering van de kennis en verbetering van den openbaren Eeredienst, het Leetaarsambt en het Kerkelijk bestuur, 2 deelen.
- Bij de Protestantsche Christenen 1819—1820, 2 deelen.
- Nieuwold*, het leven van *Jesus* voor kinderen, van 5 tot 7 jaren, uitgegeven door *H. W. C. A. Visser*, 2de druk 1819.
- Spelend onderwijs, 4de verbeterde druk, met nieuwe plaatjes, 4 stukjes 1819.
- Nieuwe kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, door *C. van Baarsfel* en *Zoon*, op velin papier 1818.
- Nitsch*, beschrijving van het huiselijk leven, de wetenschappen, zeden, den godsdienst, staat en krijgskundigen toestand der Romeinen, naar de verschillende tijdperken der natie, uit het Hoogd. door *H. Weylingh*, 2 deelen.
- Nog nooit geopenbaarde voorschriften voor Tabakrookers, Tabakhandelaars, en Tabaknuivers, 2de druk.
- Printboek voor kinderen, behelzende onderwerpen uit het rijk der Natuur, der Wetenschappen, Kunsten en Ambachten, nauwkeurig afgebeeld en in 5 talen bevatteijk beschreven; alsmede breedvoerige verklaringen der platen, in het Nederduitsch.
- Polemkin de Taurier, eene gewigtige bijdrage tot de Geschiedenis van de laatste helft der 18de eeuw.
- Postmus*, schets van het doel, de middelen, den gang en de gevolgen van *Pestalozzi's* onderwijs en opvoedings-methode, uitgegeven door *H. W. C. A. Visser* 1819.
- Raff*, gesprekken voor kinderen.
- Reich*, Onderwijs voor den Landman over de Rundveeziekte.
- Rhem*, Regelen van Voorzigtigheid voor Ouders en Leermeesters,
- die

die hunne kinderen of kweekelingen eenig onderrigt omtrent de voortteling willen mededeelen, en hun waarfchuwen voor wellust en onkuischheid.

Rosenmuller, Gefchiedenis van den Godsdienst voor kinderen.

— Drievoudige Morgen en Avondgebeden, voor elken dag der week.

Rumpf, Heldendaden van *G. L. von Blücher*, Koninklijk Pruisischen Generaal-veidmaarschalk.

Rutierfort, tafereel der oude gefchiedenis, bevattende de vorderingen der kunsten en fraaije wetenschappen, 2 deelen.

Sander, Zedelijke zin en waarheid der Paradijs gefchiedenis.

Schoolonderwijs over de gezondheid van den mensch en derzelver bewaring, naar aanleiding der Geneesheeren *Faust* en *von Eyken*, door *W. Goede*.

Spei- en Leesboekje ten dienste der Scholen door *J. Pijkeren*.

Theoretisch en Praktisch Rekenboek voor de Nederlandfche jeugd, bijzonder toegepast op voorbeelden, getrokken uit den koophandel en het dagelyks leven, naar de nieuwe munten, maten en gewigten, door *Krol*, 1ste flukje 1820 (het 2 en 3 is ter perfe.)

Tieboel, beredeneerde Latijnsche, Franfche, Neder- en Hoogd. naamlijst, of Nomenclatuur der fcheikundige verbindingen, volgens de nieuwfte theorie.

Tillich, eerste Leesboek voor kinderen van de eerste klasse.

Vaderlandfche Gefchiedenis in 52 Lesfen voor de Nederlandfche jeugd en scholen, derde verbeterde, en tot op onzen tijd vermeerderde druk, 1820.

Verkorte Gefchiedenis van *Robinson Crusoe*, gefchikt tot een Leesboek in de scholen. Nieuwe druk.

Verzameling van leerzame opstellen tot een School en Leesboek.

Veilodter, overdenkingen bij het gebruik van het H. Avondmaal.

Volledige verzameling van alle wetten en besluiten, het Kerkelyke en den Eeredienst betreffende, van het laatst van 1813 tot op heden: zoo door *Z. M. den Koning*, het Departement voor de zaken der Hervormde en andere Kerken, als ook door de Synoden tot op heden gemaneerd.

Willemfen, de Kindervriend tot een Leesboek in de scholen, 3 flukjes, nieuwe druk 1820.

Wijk, (van) *H.*, Nieuwe Handleiding tot de Aardrykskunde, 1ste deel, met eene uitmuntende kaart van ons Vaderland, 1818.

Zachariä, Gefchiedenis der Romeinen. Een Leesboek voor de jeugd, 2 flukjes, tweede verbeterde druk.

Zeden, Gewoonten en Zotheden van vroeger en later tijden 1818.

Zegepraal der Vrijheid over de Dwingelandij, of Gefchiedenis van Europa's Verlofing, in de jaren 1813, 1814 en 1815, van *F. Kohlrausch*.

Boeken in onderscheidene Talen.

Brüder, Latijnsch Leesboek voor eerstbeginnenden, ten gebruike der Latijnsche scholen, 2de verbeterde druk, 1820.

Döring, Vertalingspfoeven voor meer gevorderde Leerlingen in de Latijnsche taal, 1ste deel met eene voorrede voorzien van Prof. *H. Bosscha*, het tweede deel bewerkt door *B. F. Nagel*, Rector te Tiel, behelzende eene korte fchets der Romeinsche Gefchiedenis, van de fichting der stad Rome tot den ondergang des Westerschen Keizerrijks.

Frieseman, Nieuw Nederduitsch-Latijnsch Woordenboek, 2 deelen.

Jungst, Lexicon Latino-Belgicum ex majori Schelleriano aliisque contractum in usum studiosae juventutis. Met eene voorrede van Prof. *H. Bosscha*.

Strucht-

Struchtmeyeri, Rudimenta linguae Graecae; editio tertia. Een voor leerlingen der Griekſche taal onontbeerlijk en in verſcheidene ſcholen van ons vaderland, zoo wel als in Duitschland, met groot voordeel ingevoerd, allernuttigſt Schoolboek.

Euripidis Medea, cum adnotat. *J. Lenting*.

Jacobs, Griekſch Leesboek voor eerstbeginnenden ten gebruike der Latijnsche ſcholen, 1ſte deel, 2 ſtukjes, 3de druk, door *J. Leen*, Rector te Zwol 1820. (Het 2de en 3de deel is ter perfe.)

Dito 4de deel, poëtische afdeeling.

Lehman, Handbuch der deutschen Sprache, enthaltend Auszüge aus den besten klassischen Schriftstellern und Dichtern der Deutschen.

Meidinger, nieuwe beoefenende Hoogduitsche Spraakkunst, of Nieuwe en vermakelijke leerwijze om de Hoogduitsche Taal te leeren, tweede verbeterde druk, 1818.

Neues deutsch-holländisches und holländisch-deutsches Handwörterbuch, 2 Theile, 2te verbesserte Auflage 1819.

Sammlung auserlesener Geschichten und Erzählungen zum Nutzen und Vergnügen derer, welche die Deutsche Sprache erlernen wollen, 2te verbesserte Auflage 1818.

Allereerst Fransch Leesboekje voor Leerlingen die het Hollandsch lezen kunnen, 1817.

Gallerie des Figures, pour connoître les objets de la nature et des Arts, avec 151 fig.

Histoire abrégée de *Robinson Crusoe*, partagée en leçons, et destinée à être traduite en Hollandais, 2e édition.

Histoire abrégée de la colonie de *Robinson Crusoe*, lecture intéressante et instructive pour la jeunesse, arrangée pour s'en servir plus généralement dans les écoles, par *M. van Oort*.

L'attraction détruite par le mouvement primordial, ou théorie nouvelle du cours des corps célestes et du mouvement, par *M. le comte de Zuylen de Nyevelt*.

Meineke, oefeningen om Fransch te leeren schrijven, een handboekje om uit het Hollandsch in het Fransch te vertalen, door *S. J. M. van Moock*, Kostschoolhouder te Delft, tweede druk.

Meidinger, Franſche Lees oefeningen, geſchikt om in het Nederduitsch te vertalen, 3de druk.

Méthode Familère, pour ceux qui commencent à s'exercer dans la langue Française, composée par *Pierre Marin*, troisième édition, corrigée et considérablement augmentée par *S. J. M. van Moock*, Maître de pension à Delft.

Rochow, L'aini des Enfans, ouvrage destiné à exercer les enfans à la lecture, et à leur inspirer de la morale.

Sanguin, Franſche en Hollandſche Kindergesprekken, om die beide talen vlug en zuiver te leeren ſpreken.

Verzameling van leêrzame Franſche opſtellen voor de jeugd, om dezeive het onderwijs in de Franſche taal aangenaam en gemakkelijc te maken, benevens een woordenboekje, waarin men de meeste woorden en ſpreekwijzen gemakkelijc vinden kan.

The polite Preceptor, or a collection of entertaining and instructive essays, collected from the best english Writers.

Lehman, Engeliſche chrestomathie, 1818.

Gedike, Engeliſch Leesboek voor eerstbeginnende, met een Engeliſch-Hollandsch Woordenboek, 3de druk, 1820.

Robinson, the younger by *J. H. Campe*.